

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

2026 № 2 (77)

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

Маҷаллаи илмию сиёсии

Академияи идоракунии давлатии назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Научно-политический журнал

Академии государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан

PUBLIC ADMINISTRATION

Scientific and Political Journal

Academy of Public Administration under the

President of the Republic of Tajikistan

journal.apa.tj

journal.apa.tj@gmail.com

Душанбе - 2026

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ
2026 / №2 (77)

Мачаллаи илмию сиёсии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
2026 / № 2 (77)

Научно-политический журнал
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан

PUBLIC ADMINISTRATION
2026 / № 2 (77)

Scientific and Political Journal
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan

Шуъбаи таҳрир ва таъбу нашр
Душанбе – 2026

Маҷалла аз соли 2005 таъсис ёфтааст.

Маҷалла дар як сол 4 шумора бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 11.06.2019) ва Феҳристи маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи Россия (аз 21.02.2023), ки дар онҳо бояд натиҷаҳои асосии илмӣ оид ба дарёфти дараҷаҳои илмӣ номзади илмҳо ва доктори илмҳо нашр гарданд, ворид карда шудааст.

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмӣ Россия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Ба таври доимӣ шумораҳои нашршудаи маҷалла дар китобхонаи илмӣ электронии e-library.ru ворид карда мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун васоити ахбори омма ба қайд гирифта шудааст. Шаҳодатномаи № 012/МҚ-97 аз 03.07.2017

**Маҷалла мақолаҳои илмӣ
соҳаҳои зерини илмро барои ҷоп қабул менамояд:**

5.2. (08.00.00) - ИҚТИСОДӢ

5.2.3. Иқтисодиёти минтақавӣ ва соҳавӣ

5.2.4. Молия

5.2.5. Иқтисоди ҷаҳонӣ

5.1. (12.00.00) - ҲУҚУҚ

5.1.1. Илмҳои назариявӣ-таърихӣ ҳуқуқӣ

5.1.2. Илмҳои оммавӣ – ҳуқуқӣ (давлатӣ – ҳуқуқӣ)

5.1.3. Илмҳои хусусӣ – ҳуқуқӣ (маданӣ)

5.5. (23.00.00) - СИЁСАТШИНОСӢ

5.5.3. Идоракунии давлатӣ ва сиёсати соҳавӣ

5.5.4. Муносибатҳои байналмилалӣ

МУАССИС ВА НОШИР:

Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

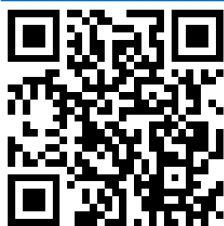
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: +992 (37) 224-17-86

Факс: +992 (37) 224-17-86

E-mail: journal.apa.tj@gmail.com

Сомонаи маҷалла: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

©Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯИ МАҚАЛЛА

САРМУҲАРРИР:

Сафарзода Даврон Ҷурахон – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, ректори Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Карамалишоев Карамалишо Нуралишоевич – номзади илмҳои таърих, дотсент, ноиби ректор оид ба илм ва инноватсияи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

АЪЗОИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

08.00.00 – Илмҳои иқтисодӣ

Бобоев Олимҷон – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Низомова Тухфамо Давлатовна – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Ҳамроев Фузайлӣ Махмадалиевич – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ;

Ашуров Ихтиёр Саидович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон;

Ҷонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии молиявӣ ва иқтисодии Тоҷикистон;

Самандаров Искандар Ҳусейнович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шотемур;

12.00.00 – Илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Раҳмон Озода Эмомалӣ – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Ғафурзода Абдухалил Давлаталӣ – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Мачидзода Зоир Ҷурахон – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Раззоқов Баҳодур Ҳаётович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон;

Ибрагимов Солиҷон Ибрагимович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Рустамзода Ҷумабек Юнус – номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

23.00.00 – Илмҳои сиёсӣ

Олимов Рашид Қутбиддинович – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Муҳаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктори илмҳои сиёсӣ, дотсент, Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Комилбек Амид Ёрбек – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев;

Хидирзода Махфират Умар – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Ҷононов Саидамир – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон;

Шоисматуллоев Шоназар – доктори илмҳои сотсиологӣ, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Журнал основан в 2005 г.

Журнал выходит 4 раза в год на таджикском, русском и английском языках.

Журнал включен в Перечень рецензируемых журналов Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан (от 11.06.2019 г.) и Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Министерстве науки и высшего образования Российской Федерации (от 21.02.2023 г.), в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени кандидата наук, также и на соискание ученой степени доктора наук.

Журнал также включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ). Изданные выпуски журнала регулярно загружаются в открытый доступ Научной электронной библиотеки e-library.ru.

Журнал зарегистрирован как средство массовой информации в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство № 012/МЧ-97 от 03.07.2017 г.

**Журнал принимает научные статьи
по следующим научным специальностям:**

5.2. (08.00.00) - ЭКОНОМИКА

5.2.3. Региональная и отраслевая экономика

5.2.4. Финансы

5.2.5. Мировая экономика

5.1. (12.00.00) - ПРАВО

5.1.1. Теоретико-исторические правовые науки

5.1.2. Публично-правовые (государственно-правовые) науки

5.1.3. Частно-правовые (цивилистические) науки

5.5. (23.00.00) - ПОЛИТОЛОГИЯ

5.5.3. Государственное управление и отраслевые политики

5.5.4. Международные отношения

УЧРЕДИТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ

Академия государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан.

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33.

Тел.: +992 (37) 224-17-86

Факс: +992 (37) 224-17-86

Е-mail: journal.apa.tj@gmail.com

Сайт издания: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

©Академия государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Сафарзода Даврон Джурахон – кандидат педагогических наук, доцент, ректор Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Карамалишоев Карамалишо Нуралишоевич – кандидат исторических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

08.00.00 – Экономические науки

Бобоев Олимджон – доктор экономических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Низомова Тухфамо Давлатовна – доктор экономических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Хамроев Фузайли Махмадалиевич – доктор экономических наук, профессор, Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими;

Ашуров Ихтиёр Саидович – доктор экономических наук, профессор, Российско-Таджикский (Славянский) университет;

Джонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктор экономических наук, профессор, Таджикский государственный финансово-экономический университет;

Самандаров Искандар Хусейнович – доктор экономических наук, профессор, Таджикский аграрный университет имени Ш. Шотемура;

12.00.00 – Юридические науки

Рахмон Озода Эмомали – кандидат юридических наук, доцент, руководитель Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан;

Гафурзода Абдухалил Давлатали – доктор юридических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Маджидзода Зоир Джурахон – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Раззоков Баходур Хаётович – доктор юридических наук, профессор, Таджикский государственный университет комерции;

Ибрагимов Солиджон Ибрагимович – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

Рустамзода Джумабек Юнус – кандидат юридических наук, доцент, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

23.00.00 – Политические науки

Алимов Рашид Кутбиддинович – доктор политических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктор политических наук, профессор, Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан;

Комилбек Амид Ёрбек – доктор политических наук, профессор, Хорогский государственный университет имени Моёншо Назаршоева;

Джононов Саидамир – доктор философских наук, профессор, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана;

Хидирзода Махфират Умар – доктор философских наук, профессор, Институт философии, политологии и права имени А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана;

Шоисматуллоев Шоназар – доктор социологических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана.

The journal

is established in 2005.

The journal is published 4 times a year in Tajik, Russian and English languages.

The journal is included in the List of peer-reviewed journals of the Supreme Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan (dated 11.06.2019) and the List of peer-reviewed scientific publications of the Supreme Attestation Commission under the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation (from 21.02.2023), in which the main scientific results of the theses for the degree of candidate of sciences must be published, also for the degree of doctor of sciences.

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI). The publication regularly provides the information to the digital library e-library in the public domain.

The journal is registered as a mass media in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. Certificate No. 012/МЧ-97 from 03.07.2017.

**The journal accepts scientific articles
in the following scientific specialties:**

5.2. (08.00.00) - ECONOMICS

5.2.3. Regional and Sectoral Economy

5.2.4. Finance

5.2.5. International Economics

5.1. (12.00.00) - LAW

5.1.1. Theoretical and Historical Legal Sciences

5.1.2. Public Law (State Law) Sciences

5.1.3. Private Law (civilistic) sciences

5.5. (23.00.00) - POLITICAL

5.5.3. Public administration and sectoral policies

5.5.4. International Relationships

FOUNDER AND PUBLISHER

Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir str.

Tel.: +992 (37) 224-17-86

Fax: +992 (37) 224-17-86

E-mail: journal.apa.tj@gmail.com

Web site: <https://journal.apa.tj>

ISSN 2664-0651 (Print)

ISSN 2709-8567 (Online)

©Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Tajikistan

EDITORIAL BOARD

CHIEF EDITOR:

Safarzoda Davron Jurakhon – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Rector of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

DEPUTY OF CHIEF EDITOR:

Karamalishoev Karamalisho Nuralishoevich - Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

MEMBERS OF EDITORIAL BOARD:

08.00.00 – Economic Sciences

Boboev Olimjon - Doctor of Economics, Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

Nizomova Tukhfamo Davlatovna - Doctor of Economics, Professor, Tajik National University;

Hamroev Fuzayli Mahmadalievich – Doctor of Economic Sciences, Professor, Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi;

Ashurov Ikhtiyor Saidovich – Doctor of Economics, Professor, Russian-Tajik (Slavonic) University;

Jonmamadov Shermamad Bekmamadovich - Doctor of Economics, Professor, Tajik State Financial and Economic University;

Samandarov Iskandar Khuseinovich - Doctor of Economics, Professor, Tajik Agrarian University named after Sh. Shotemur;

12.00.00 – Juridical Sciences

Rahmon Ozoda Emomali – Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Chairman of the Executive Office of the President of the Republic of Tajikistan;

Gafurzoda Abdukhalil Davlatali - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

Majidzoda Zoir Jurakhon - Doctor of Juridical Sciences, Professor, National Academy of Sciences of Tajikistan;

Dinorshoev Aziz Dinorshoevich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Tajik National University;

Azizov Ubaidullo Abdulloevich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Tajik National University;

Razzokov Bakhodur Khayotovich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, Tajik State University of Commerce;

Ibragimov Solijon Ibragimovich - Doctor of Juridical Sciences, Professor, National Academy of Sciences of Tajikistan;

Rustamzoda Jumabek Yunus – Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

23.00.00 – Political Sciences

Alimov Rashid Kutbiddinovich - Doctor of Political Sciences, Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan;

Muhammadzoda Parviz Abdurahmon - Doctor of Political Sciences, Professor, Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Tajikistan;

Komilbek Amid Yorbek - Doctor of Political Sciences, Professor, Khorog national University after name Moyonsho Nazarshoev;

Jononov Saidamir - Doctor of Philosophical Sciences, Professor, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan;

Khidirzoda Mahfirat Umar - Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan;

Shoismatulloev Shonazar - Doctor of Social Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

МУНДАРИЧА – ОГЛАВЛЕНИЕ – CONTENTS

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ- ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ	
АЗИМОВ А. Ҷ. АЗИЗОВ Ш. С. МИРЗОЕВ С.Д. МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ ВА РУШДИ СОҲАҲОИ ШУҒЛ ЯКЕ АЗ ОМИЛҲОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИМОИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	15
АМИРЗОДА С.А. НАҚШИ АНДОЗҲО ДАР ТАРКИБИ БУҶЕТИ МИНТАҚА.....	26
АБДУЛОВ Д. Н., САФАРОВ А. А.ТАЪСИРИ ФАӢОЛИЯТИ ҲОҶАГИДОРИИ ОДАМОН БА МУВОЗИНАИ ЭКОЛОГӢ ДАР ТАБИАТ	38
АХМАДБЕКОВА Н. М. ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДНОГО ПЕРИОДА И ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН	47
БОБОМУРОДОВ П. У. ХАЛИЛОВА У. О. БОЗОРИ МЕҲНАТ ҲАМЧУН КАТЕГОРИЯИ ИҚТИСОДӢ	56
БОБОШОХЗОДА Ш. М. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗМЕРЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ	64
БОМИРОВ Б. Ҳ. ТАКМИЛДИҲИИ МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ ИННОВАСИОНИИ РУШДИ УРБАНИЗАТСИОНӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ	76
БУЛБУЛОВ Ф. К ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЁТНОЙ ПОЛИТИКИ В ГОСУДАРСТВЕННОМ СЕКТОРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ АДАПТАЦИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЁТНОСТИ ОБЩЕСТВЕННОГО СЕКТОРА (МСФООС)	85
ВОҲИДОВ А. Л. ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ҶАЛБИ САРМОЯ БА ЗАМИНАҲОИ БУНЁДИИ САНОАТИ МИНТАҚА	96
ИБРОҲИМЗОДА Ю. А. ТАҲЛИЛИ ВАЗЪ ВА НАҚШИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ	106
KARIMOV R. I. FORMATION OF THE ELECTRICITY MARKET IN THE RAPID INDUSTRIALIZATION PROCESS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN	114
ДЖОНАКОВА Г. А., КАЮМОВА Ф. А. УПРАВЛЕНИЕ ЗНАНИЯМИ ПРОЕКТА В ПРОЕКТНОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ (НА ПРИМЕРЕ АЛИФ АКАДЕМИИ)	124
ҚОДИРОВА Г. Т. САИДЗОДА М. С. РАҚАМИКУНОНӢ-ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ ВА ПЕШРАФТИ ИЛМУ ТЕХНИКА	134
ҚОСИМОВ Ҳ. З. НАЗАРИЯИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ВА МАКТАБҲОИ ОН	142
НАҶМИДДИНЗОДА А. М. ИННОВАТСИЯ ВА ШАКЛҲОИ НАВИ ХИЗМАТРАСОНИИ БОНКӢ ДАР ТОҶИКИСТОН: ВАЗӢИ КУНУНӢ ВА ДУРНАМО	149
НАИМЗОДА М. С., ПИРЗОДА Ҷ. С. НАҚШИ ШАКЛҲОИ ГУНОГУНИ ҲОҶАГИДОРӢ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТИИ ҶУМҲУРӢ	159

ПИРМУҲАММАДЗОДА Ш С НИДОЕВ П. Ф. ТАҲҚИҚИ ВАЗӢИ МУОСИР ВА ТАҶРИБАИ ҶАҲОНИИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ ҶАӢОЛИЯТИ ИҚТИСОДИ БЕРУНӢ (ФИБ) ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	166
РАХИМОВ О. А. ТЕОРИЯ ВОСПРОИЗВОДСТВА НАЦИОНАЛЬНОГО КАПИТАЛА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД И ОСОБЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	183
РАҶАБОВ Қ. Қ. САДИҚОВА Ш. К. МИНТАҚАИ ОЗОДИ ИҚТИСОДИИ «СУҒД»: ЗАМИНАӢОИ ТАЪСИСӢБӢ ВА МУАММОӢОИ РУШД	194
САБУРЗОДА Ф. М. АСОСӢОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ТАЪЗИМИ МОЛИЯВИИ ИҚТИСОДИӢТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	203
САТТОРОВА Ф С МОӢИЯТ, ТАҲАВВУЛ ВА НАҚШИ САВДОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ РАҚАМӢ ДАР ТАБДИЛӢБИИ ИҚТИСОДИӢТИ ҶАҲОНИИ МУОСИР	214
САФАРЗОДА И.И. ТАМОӢУЛӢОИ РУШДИ АФЗОРӢОИ МОЛИЯВИИ ХИЗМАТРАСОНИӢОИ СОӢАИ МАОРИФ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	225
САФАРЗОДА С. С. ТАӢИЯИ АМСИЛАИ ТАКМИЛИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИИ ПОЯИ МОДДИӢО ТЕХНИКИИ СОӢАИ ВАРЗИШ ВА ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ДАР МУАССИСАӢОИ ТАӢСИЛОТ	235
САФАРОВ З. А. РУШДИ ҶАӢОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ВА РАҚАМИКУНОНӢ ДАР САНОАТ	250
САИДЗОДА Ф. Н. БАЪЗЕ МЕӢӢРӢОИ АРЗӢБИИ САМРАНОКИИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ВА РОӢӢОИ ТАӢКИМИ ОН ДАР ДАВЛАТИ ИҶТИМОӢ	257
ҚУДРАТОВ Р.- СУЛАЙМОНЗОДА Ш. Ф ИСОЗОДА Д ҶАНБАӢОИ НАЗАРИЯВӢ-АМАЛИИ ТАТБИҚИ ИҚТИСОДИ «САБЗ» ДАР САНОАТИКУНОНИИ КИШВАР	272
УЛФАТЗОДА А. А. МУНОСИБАТӢОИ ДУҶОНИБАИ ӢАМКОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМҲУРИИ КОРЕЯ	281
ХУҶАЕВ М. М. ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ИДОРАКУНИИ ЛОИӢАӢОИ САРМОЯГУЗОРИИ РУШДИ САНОАТИ САБУК	290
ӢАБИБУЛЛОЗОДА М Ӣ., МИРЗОХОНЗОДА С. М. ХУСУСИЯТӢОИ СОӢАВИИ БАӢИСОБГИРИИ ХАРОҶОТ ВА ТАШАККУЛИ АРЗИШИ АСЛИИ МАӢСУЛОТИ	302
ШОМАХМАДЗОДА Ф. Ш . ҶАЛИЛОВ Р. Р. ҶОЛИБИЯТИ САРМОЯГУЗОРИИ БАӢШИ САӢӢӢИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМИНАИ ТАӢИРОТИ ҶАҲОНӢ	311
ӢОСУПОВА З. И. НАЗАРИЯИ БАНАҚШАГИРӢ ВА ОЯНДАБИНИИ СТРАТЕГИИ МИНТАҚА, ӢАДАФӢО ВА ВАЗИФАӢОИ ОН	323
САМИЕВ А. М. УСТОЙЧИВОЕ УПРАВЛЕНИЕ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННЫМ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЕМ В ГБАО: МНОГОУРОВНЕВАЯ МОДЕЛ КООРДИНАЦИИ И РАЗВИТИЯ	333
ӢОНУСОВА Л З МАСЪАЛАӢОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ЛОИӢАӢОИ САРМОЯГУЗОРИИ МИНТАҚАВӢ: ФОНДӢО ВА МАРКАЗӢОИ САРМОЯГУЗОРИИ МИНТАҚАВӢ	341
ИЛМӢОИ ӢУҚУҚШИНОСӢ- ПРАВОВЫЕ НАУКИ	

АБДУРАХИМЗОДА С. Қ. ТАРТИБИ ТАЪСИСИ ТАШКИЛОТҲОИ ҒАЙРИТИҶОРАТӢ ДАР НАМУДИ ТАШКИЛДИҲӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	348
АЗИЗОВ С.А. НАҚШИ НИҲОДҲОИ ҶАМЪИЯТӢ ДАР НИЗОМИ ПЕШГИРИИ ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИҲОИ НОБОЛИҶОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	362
АЗИМОВ Ҷ. Р. АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ БУҶЕТИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	368
АМИРШОЕВА Н. А. МАЗМУН ВА МОҲИАТИ ҲАМОҲАНГСОЗӢ ДАР ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ	376
МУҲСИН Н МАҚОМИ ВАКОЛАТДОРИ СОҲАИ ТАНДУРУСТӢ ҲАМЧУН СУБЪЕКТИ ТАНЗИМИ МАЪМУРӢ-ҲУҚУҚИИ СОҲАИ ТАНДУРУСТӢ	384
САЪДИЕВ И. З. АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ СТАТУС СУБЪЕКТОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	391
САРҲАТЗОДА Б. И ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ВАЗЪИ ҲУҚУҚИИ ШАҲРВАНДОНИ ХОРИҶӢ ВА ШАХСОНИ БЕШАҲРВАНД ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	403
МИРЗОЕВ П. И .РАХИМЗОДА Н ИНВЕСТИЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ОБЪЕКТ ГРАЖДАНСКОГО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ	412
МАҲМУДОВ Р. Н. ПАСАНДОЗҲОИ БОНКӢ ҲАМЧУН УНСУРИ СИРРИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	418
МАМАДАМОНОВ У. М. К ВОПРОСУ О ВЛИЯНИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРОВ НА НАЦИОНАЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО	427
СУЛТОНЗОДА Т. С КАФОЛАТҲОИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИ-КОНСТИТУТСИОНӢ СОҲИБИХТИЁРӢ ВА ТАМОМИЯТИ АРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	434
ФАЙЗУЛЛОЗОДА Ф. Ф. ТАНОСУБИ САНАДҲОИ ҲУҚУҚИИ МАЪМУРИИ МАҚОМОТИ МАРКАЗИИ ҲОКИМИЯТИ ИҶРОИЯ БО ДИГАР САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ МАЪМУРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	446
ХАЛИМХАНОВ А. А. К ВОПРОСУ О ФИНАНСОВО-ПРАВОВЫХ ПРИНЦИПАХ РЕГУЛИРОВАНИЯ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	451
НАБОТОВ Н. А. МАҲҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ҶАВОБГАРИИ МАЪМУРӢ БАРОИ ВАЙРОН КАРДАНИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР БОРАИ БОНКҲО ВА ФАЪОЛИЯТИ БОНКӢ	464
РАҶАБЗОДА Т. А. ДАСТҶОӢ РАИСИ МАҚОМОТИ МАҲАЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ТАШКИЛ ВА ФАЪОЛИЯТ	472
ИЛМҲОИ СИЁСӢ- ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ	
АБДУЛЛОЕВ А. И. ТОҶИКИСТОН ДАР РОҲИ МУБОРИЗА БО ТЕРРОРИЗМ: ТАҲЛИЛӢ СИЁСӢ ВА ВОҶЕИЯТИ АМАЛӢ	481
АНАНЧЕНКОВА П.И. ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТРАТЕГИЙ И ИНИЦИАТИВ НА ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПОЛИТИК АКТИВНОГО ДОЛГОЛЕТИЯ	486

ДАВЛАТЗОДА Х. Р. СИЁСАТ ВА ВОСИТАӢОИ АХБОРИ ОММА: МАСОИЛИ АЛОҚАМАНДӢ ВА БАҲАМТАЪСИРРАСОНӢ	494
ТОЛИБОВ Р.Ғ. СИЁСАТИ КАДРӢ ОМИЛИ ТАҲКИМБАХШИ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ	501
НУРИДДИНЗОДА С. Ҳ. МЕЪЁРӢОИ АРЗӢИИ САТҲИ ТАЪСИРРАСОНИИ ШАБАКАӢОИ ИҚТИМОӢ ВА АМНИЯТИ МИЛЛӢ	510
САИДЗОДА Д. А. СОҲИБИХТИЁРИИ СИЁСӢ ВА СОҲИБИХТИЁРИИ ИТТИЛООТӢ: АЗҲАМВОБАСТАГӢ ДАР ШАРОИТИ ТАВСЕАИ НАБАРДӢОИ ИТТИЛООТӢ	525
МИРАЛИЁН Қ. ҶАНБАӢОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ЗАРУРАТИ ТАШАККУЛӢИИ СИЁСАТИ ҶАВОНОН ҲАМЧУН ИЛМ ВА ФАННИ ТАЪЛИМӢ	533
УЛФАТЗОДА А. А. МУНОСИБАТӢОИ ДУҶОНИБАИ ҲАМКОРИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ҶУМӢУРИИ КОРЕЯ	547
ТАҒАЙМУРОДОВ Н.Р. СУБОТИ СИЁСӢ - ОМИЛИ АСОСИИ ТАҲКИМ ВА УСТУВОРИИ СИСТЕМАИ СИЁСИИ ҶОМЕА	556
ҚАЮМЗОДА З. Б. СУВЕРЕНИТЕТ – УНСУРИ МЕҲВРИИ РУШДИ ДАВЛАТДОРӢ	564
НАСРИДИНЗОДА М.Н САМТӢОИ АСОСИИ ҲАМКОРИӢОИ ҲАРБИЮ СИЁСИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУМӢУРИИ МАРДУМИИ ЧИН ДАР ПАСМАНЗАРИ ТАҲАВВУЛОТИ МИНТАҚАВӢ	574
НАЗРУЛЛОЗОДА З. И. ТАРТИБИ ПЕШБУРДИ РАВАНДИ МАЪЛУМОТ ВОБАСТА БА ҶОӢӢОИ КОРИ ХОЛӢ: ҲОЛАТ ВА ДУРНАМО	583
САФОЛЗОДА М.К. РАЗВИТИЕ СИТУАЦИЙ В АФГАНИСТАНЕ, НА ФОНЕ НОВЫХ ПАРАДИГМ ГОД 2017 – Й	591
ҲУСАЙНЗОДА А.Б. ТАҲЛИЛИ ҶАНГӢОИ ИТТИЛООТӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ТАДҚИҚОТИ МУОСИРИ СИЁСӢ	600

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ - ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 331.5.024.5; 314.7

**МУҲОҶИРАТИ МЕҲНАТИ ВА РУШДИ СОҲАҲОИ ШУҒЛ ЯКЕ АЗ ОМИЛҲОИ
ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ИҚТИМОИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

АЗИМОВ АБДУМАВЛОН ҶАЛИЛОВИЧ,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, 735700 ДИС ДДТТ дар ш. Хужанд хиёбони И.Сомонц 169 тел.: (+992 927791854), e-mail: mavlon_1954@mail.ru

АЗИЗОВ ШОАЗИЗ САМИЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. 734003, Душанбе, хиёбони Рудакий, 121, тел.: (+992) 935671997, e-mail: shoaziz2007@mail.ru

МИРЗОЕВ СИНАВБАРШО ДАВЛАТШОЕВИЧ,

ассисенти кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. 734003, Душанбе, хиёбони Рудакий, 121, : sash71-71 @mail.ru

Дар мақолаи мазкур самтҳои асосии соҳаи муҳоҷират ва шугли аҳоли мавриди омӯзиш қарор дода шуданд. Бо мақсади ҳамаҷониба арзёбӣ кардани масъалаи гузошташуда, диққати махсус ба таҳлили қонунҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои меъёрию ҳуқуқии асосӣ марбут ба соҳаи муҳоҷират ва шугл ҷудо карда шуд. Мутобиқи қонунҳо, консепсияҳо, стратегия ва барномаи дахлдор сиёсати давлатӣ оид ба танзим ва рушди соҳаҳои зикргардида, инчунин вобаста ба он ҳадаф ва самтҳои асосӣ муайян карда шуданд. Дар хотимаи мавзуи таҳқиқишаванда, бо дарназардошти омӯзиши таҷрибаи байналхалқӣ ва вазъи воқеии соҳаи муҳоҷират ва шугли аҳоли дар Тоҷикистон, таклифу пешниҳодҳо манзур гардиданд. Ҷиҳати дар амал татбиқ намудани сиёсати самараноки давлатӣ дар самтҳои муҳоҷират ва шугли аҳоли, ба таври кофӣ зиёд кардани ҳаҷми маблағгузорӣ аз буҷети давлатӣ барои иҷрои чорабиниҳои муҳими ба нақша гирифташуда.

Калидвожаҳо: муҳоҷират, шугли аҳоли, муҳоҷирати меҳнатӣ, бозори меҳнат, самтҳои асосӣ, сиёсати муҳоҷират ва шугл, шугли пурмахсул.

Масъалаҳои таҳқиқи самтҳо ва ҳадафҳои асосии сиёсат дар соҳаи муҳоҷират ва шугли аҳоли яке аз афзалиятноктарин дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишварҳои ҷаҳон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи муосир ба ҳисоб меравад. Зеро масъалаҳои муҳоҷират ва шугли аҳоли бо фарорасии асри XXI ва бо дарназардошти омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва экологӣ, ба шакли глобалӣ мубаддал гаштаанд ва айни замон ҳаракати байналхалқии қувваи корӣ аз тарафи кишварҳои интиқолдиҳанда ва қабулкунандаи муҳоҷирон манфиатбахш арзёбӣ мегардад. Вобаста ба ин, ҳукуматҳои кишварҳои ҷаҳон ва Созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ кӯшиш менамоянд, ки қонуни “талабот ва пешниҳод”-ро дар бозори меҳнати байналхалқӣ ҷорӣ намоянд ва бо ин роҳ чараҳои муҳоҷират ва шугли аҳолиро ба танзим оваранд.

Таҷрибаи байналхалқӣ нишон медиҳад, ки дар кишварҳои Аврупо равандҳои бозори меҳнат таҳти идоракунии ва ҷамоҳангсозии давлатӣ қарор доранд. Ба таври мисол тартиби муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатии кишвари Олмонро овардан мумкин аст, ки дар он масъалаҳои суғурта аз пешниҳод, пешниҳод оид ба мусоидат ба шуғлноқӣ, механизми гуфтушунидҳо байни иттифокҳои касаба ва иттиҳоди кордиҳандагон, инчунин дигар масъалаҳо ҷиҳати таъмини ҳифзи ҳукуку манфиатҳои кормандон, пешбинӣ шудаанд.

Дар кишвари Шветсия модели миллии рушди бозори меҳнат ба роҳ монда шудааст, ки мутобиқи он дар ин самт тадбирҳои пешгирикунанда оид ба шуғли аҳоли амалӣ карда мешаванд, на ин ки ислоҳи камбудииҳо ва оқибатҳои манфӣ. Дар Шветсия сарфи маблағҳо барои татбиқи сиёсати шуғли аҳоли 3%-и ММД ва 7%-и буҷети давлатиро ташкил медиҳад, ки ин дар фаъолияти давлатии шуғли аҳоли нишондиҳандаи баланд мебошад.

Дар Британияи Кабир бошад аини замон сиёсати танзими бозори меҳнат аз якҷанд элементҳои муҳим иборат мебошад: якум – баланд бардоштани натиҷагирӣ бозори меҳнат тавассути омӯзиш ва бозомӯзии занон ва ҷавонон; дуум – такмили фонди суғурта аз арзёбӣ ва рушди системаи суғуртаи иҷтимоӣ. Инчунин, масъалаҳои дигар мумкин аст дар сиёсати давлатии шуғли аҳоли натиҷабахш бошанд, ба монанди ҳатмӣ гузаронидани маблағҳо аз даромади фондҳои марказикунонидашуда барои соҳибкорон ва ғайраҳо.

Дар асоси таҳлили таҷрибаи байналхалқӣ маълум мегардад, ки усулҳои ягонаи идоракунии бозори меҳнат ва ҷораҳои самарабахш оид ба ҳалли масъалаҳои шуғли аҳоли вучуд надорад, зеро ҳар як кишвар вобаста ба шароит ва имкониятҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва демографӣ, инчунин марбут ба манфиатҳои миллии худ нақшаҳои стратегияи давлатиро ҷиҳати рушди бозори меҳнат ва рақобатпазир будани кадрҳои он дар бозори меҳнати байналхалқӣ интиҳоб ва дар амал татбиқ менамояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ҳалли масъалаҳои шуғли аҳоли ҷорабиниҳои зиёди давлатӣ гузаронида мешаванд. Бо қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли» [1] самтҳо ва ҳадафҳои асосии давлатӣ марбут ба рушди бозори меҳнат ва шуғли аҳоли муайян гардиданд ва ҷиҳати иҷрои вазифаҳои гузашташуда барномаҳои стратегияҳои давлатӣ аз тарафи Ҳукумати мамлакат мунтазам қабул карда мешаванд. Қонуни мазкур муносибатҳои ҷамъиятиро оид ба шуғли аҳоли танзим намуда, асосҳои ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ташкили сиёсати давлатӣ дар ин самт, аз ҷумла кафолатҳои давлатро дар амалӣ гардонидани ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба меҳнат ва ҳифзи иҷтимоӣ аз бекорӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ муқаррар менамояд.

Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли» сиёсати давлатӣ дар соҳаи танзими бозори меҳнат ва мусоидат ба шуғли аҳоли бо принципҳои зайл асос карда шудаанд:

- меҳнати ихтиёрӣ, ки мувофиқи он шуғл ба изҳори озодонаи иродаи шаҳрвандон асос меёбад;
- таъмини имкониятҳои баробар барои ҳамаи шаҳрвандон, қатъи назар аз миллат, нажод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк дар интиҳоби озодонаи машғулият;
- фароҳам овардани шароите, ки ҳаёти сазовор ва инкишофи озодонаи инсонро таъмин менамояд;

- дастгирӣ намудани ташаббуси меҳнатӣ ва соҳибкории шаҳрвандон, мусоидат намудан ба инкишофи қобилияти онҳо нисбат ба меҳнати самаранок ва эҷодӣ, ки дар доираи қонуният амалӣ мегардад;

- таъмини ҳифзи иҷтимоӣ дар соҳаи шуғли аҳоли, гузаронидани чорабиниҳои махсус, ки барои ба машғулият фаро гирифтани гурӯҳҳои алоҳидаи аҳолии ба ҳифзи иҷтимоӣ махсусан мӯҳтоҷ ва дар ҷустуҷӯи кор душворикашанда мусоидат менамоянд;

- пешгирии бекории оммавӣ ва кам намудани бекории тӯлонӣ;

- муқаррар кардани имтиёзҳо ба корфармоёне, ки ҷойҳои кории амалкунандаро нигоҳ дошта, ҷойҳои нави корӣ таъсис медиҳанд, аз он ҷумла барои шаҳрвандоне, ки ба ҳифзи иҷтимоӣ махсусан эҳтиёҷманданд ва дар ҷустуҷӯи кор душворӣ мекашанд;

- ташкили ҳамкории байналмилалӣ дар ҳалли масъалаҳои шуғли аҳоли, бо назардошти фаъолияти касбии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷа ва фаъолияти меҳнати шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, риоя намудани меъёрҳои байналмилалӣ меҳнат;

- иштироки иттифокҳои касаба, дигар мақомоти намояндагии кормандон, иттиҳодияҳои корфармоён, аз он ҷумла ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва ҷамъиятӣ дар ҳамкорӣ бо мақомоти идораи давлатӣ дар таҳия ва амалӣ намудани тадбирҳои таъмини шуғли аҳоли ва ғайраҳо.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сиёсати худ дар соҳаи шуғл аз рӯйи зарурияти таъмини инкишофи устуворонаи иқтисодиёти худ, оқилона истифода бурдани захираҳои меҳнатӣ дар асоси риояи принципҳои ҳамкории байналмилалӣ дар соҳаи шуғли аҳоли амал мекунад. Бо ин мақсад Ҳукумати мамлакат Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030-ро қабул кард [2], ки дар он банди 5.2. сирф ба масъалаҳои шуғли пурмахсул бахшида шудааст ва он шаҳодати андешидани тадбирҳои зарурӣ аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ оид ба паст кардани шиддати бозори меҳнат дар дохили кишвар мебошад.

Воқеияти ҷумҳурӣ дар мавҷуд будани бозори меҳнати иборат аз “се бахш” махсуб меёбад, ки ҳақиқатан ба ҳиссаҳои баробар шуғли расмӣ, шуғли ғайрирасмӣ ва муҳоҷирати меҳнатиро (ҳаддалимкон ғайрирасмӣ ва назоратнашаванда) ташаккул медиҳад.

Зарурати афзоиши ҳамзамони миқдории шуғли устувори пурмахсул ва маҳсулнокии меҳнат, таъмини ҳифзи иҷтимоии самарабахш барои Тоҷикистон ҳадафи асосии рушд дар соҳаи меҳнат дар давраи дарозмуҳлат хоҳад шуд.

Дар Стратегияи зикргардида мафҳуми шуғли пурмахсул дар асоси талаботи “Конвенсияи Созмони Байналхалқии Меҳнат дар бораи мусоидат ба шуғл ва ҳифз аз бекорӣ” муайян, таҳлил ва пешниҳод шудааст. Ҳамзамон, шуғли пурмахсул масъалаҳои пайвасти суръати рушди иқтисодӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ, масъалаҳои ҳифзи манфиат ва ҳуқуқҳои кормандон ва ҳамчун омили муҳиму самаранок дар роҳи баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолии кишварро дар бар мегирад.

Мафҳуми шуғли пурмахсул фаъолиятро, ки ба даст овардани даромадро дар шакли музди меҳнат ё ин ки фоида аз соҳибкорӣ дар раванди истеҳсоли молҳо, пешниҳоди хизматрасониҳо ва ғайра таъмин мекунад, ифода меёбад.

Таъмини шуғли пурмахсул ба афзоиши истеъмолот, пасандозҳо ва сармоягузориҳо мусоидат мекунад. Шумораи аҳолии қобили меҳнат соли 2030 - 6,8 млн.

нафарро ташкил хоҳад дод. Шумораи умумии аҳолии ба шуғл машғулбуда бояд то 70 фоиз аҳолии қобили меҳнат дар соли 2030 зиёд гардад [2].

Дур шудан аз бартарияти ҳиссаи шуғл дар соҳаи кишоварзӣ бояд қисми муҳимми ислоҳот дар соҳаи шуғл ва афзоиши маҳсулнокии меҳнат гардад ва бо таҷдиди сохтори бахши воқеӣ алоқаманд бошад (аз рӯйи сенарияи индустриалӣ ё индустриалию иноватсионӣ). Ҳиссаи аҳолии дар соҳаи хизматрасонӣ машғулбуда аз 27,6 фоиз то 60 фоиз, дар саноат аз 3,3 фоиз то 15-20 фоиз афзоиш ёбад. Ин маънои онро дорад, ки тақрибан 70 фоиз афзоиши захираҳои меҳнатӣ дар деҳоти ҷумҳурӣ дар давоми солҳои 2016-2030 дар соҳаҳои саноат, иҷтимоӣ ва таҳсил дар макотиби таҳсилоти касбӣ машғул бошанд. Шуғли расмӣ аз 40 фоиз то 70 фоиз [2] аз шумораи умумии аҳолии машғулбуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш ёбад.

Дар банди 5.2.-и Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 самтҳои асосии фаъолият ба сифати самтҳои асосии фаъолият дар соҳаи рушди бозори меҳнат ва шуғл муайян карда шудаанд ва онҳо тадбирҳои зеринро дар бар мегиранд:

Дар самти мусоидат ба ташкили ҷойҳои кории пурмаҳсул:

- дастгирии соҳибкории хурд ва миёна барои ташкил намудани шуғл дар соҳаҳои инноватсионии аз ҷиҳати технологӣ баланд, дар соҳаи иҷтимоӣ, аз ҷумла бо назардошти имкониятҳои ҷавонон ва занон;
- омода намудани як қатор тадбирҳои ҳавасмандкунанда ва имкониятҳо барои шуғли пурмаҳсули шахсони маъҷуб;
- тадбирҳои байнисоҳавӣ, ки ба рушди иқтисодии миллии арзёбӣ ва пешгӯии бозори меҳнат (аз ҷумла аз рӯи минтақаҳо), низоми кӯчонидани аҳоли ва ҷойгиркунии истеҳсолот, ҳавасмандгардонии инкишофи шабакаҳои алоқаи нақлиёти маҳаллӣ равона шудаанд, ки ба ташкили истеҳсолот ва ҷойҳои кории нав, бахусус дар минтақаҳои дорои сатҳи баланди аҳолии бешуғл ва камбизоат мусоидат мекунад.

Дар самти ташкили бозори меҳнати дохилии рақобатпазир:

- ҷорӣ намудани воситаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ва принципҳои маблағгузори барномавии мақсадноки барномаҳои ҳудудии мусоидат ба шуғл;
- баланд бардоштани сифати муҳити рақобатпазир тавассути муносибгардонии имтиёзҳои соҳавӣ ва бартариятҳо;
- ташаккули низоми миллии мусоидат ба афзоиши ҳосилнокии меҳнат;
- инкишофи инфрасохтори бозори меҳнат;
- ташкили барномаҳои махсус, ки ба беҳтар намудани имкониятҳои шуғли шахсони дорои мушкилоти махсус (занон, шахсони маъҷуб, муҳоҷирони ба ватан бозгаштаи дорои таҳассуси нокифоя) равона шудаанд;
- таҳкимдиҳии механизмҳои дастгирии иҷтимоии бекорон.

Дар самти баланд бардоштани боздеҳи маълумоти касбӣ:

- ташаккул додани муҳити рақобатпазир, аз ҷумла дар инкишофи муассисаҳои таълимӣ;
- рушди низоми маълумоти техникӣ ва муҳандисӣ;
- таҳияи барнома ва механизмҳои арзёбии дараҷаи таҳассуси мутахассисон (низоми миллии харитасозии салоҳиятҳо);

- ташаккул додани механизмҳои устувори таъмини дастрасии ҷавонон/хатмкунандагони муассисаҳои таълимӣ ба низомҳои мусоидат ба шуғл/ҷустуҷӯи кор.

Дар самти баланд бардоштани ҳиссаи шуғли расмӣ дар иқтисодиёт:

- андешидани як зумра тадбирҳои ҳавасмандгардонӣ оид ба фаъолияти соҳибкории қонунӣ, аз ҷумла ташаккули низоми устувори дастгирии андозии фаъолияти меҳнати қонунӣ;

- амалҳои байнисоҳавӣ, ки ба беҳсозии муҳити соҳибкорӣ равона шудаанд, аз ҷумла дар самти рушди заминаи меъёрии ҳуқуқӣ барои ҳифзи ҳуқуқҳои соҳибмӯлкдорон ва қувваи қонунро ҷорӣ карда, рушди низоми “фармоиши давлатӣ” ва масъулияти иҷтимоии бизнес.

Дар самти диверсификасияи муҳоҷирати берунаи меҳнатӣ:

- таъсис додани низоми тайёрии пешакии муҳоҷирони меҳнатӣ ва аъзоёни оилаҳои онҳо, бо назардошти таъминоти ҳуқуқӣ ва иттилоотӣ, омӯзиши кӯтоҳмуҳлати касбӣ ва забон дар заминаи марказҳои захиравӣ;

- рушди барномаҳои муҳоҷирати меҳнати қонунӣ ва аз нигоҳи иҷтимоӣ ҳифзшуда.

Иҷроиши самтҳои афзалиятноки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дарҷгардида имконият медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи бозори меҳнат ва шуғли аҳоли ба натиҷаҳои дилхоҳ ноил гардад ва танзими давлатиро дар самти мазкур ба пуррагӣ қорӣ намояд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин ҷиҳати рушди бозори меҳнати дохили кишвар ва расидан ба мақсадҳои гузашташуда оид ба таъмини шахрвандон бо шуғли пурмаҳсул, соли қорӣ Консепсияи рушди шуғли пурмаҳсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040-ро қабул кард [2] ва ҳуҷҷати номбурда стратегияи давлатиро дар бораи ба меҳнати арзанда ва музди қонунӣ сазовор фаро гирифтани кадрҳои болаёқати ҷумҳурий муайян менамояд. Дар Консепсияи зикргардида самтҳои афзалиятноки сиёсати миллии оид ба рушди шуғли пурмаҳсули аҳоли ифода ёфтаанд ва мо имконият дорем баъзе аз нуктаҳои асосии онро арзёбӣ намоем.

Қайд карда шудааст, ки рушди иқтисодӣ барои таъмини шуғли пурмаҳсул зарур аст, вале он кофӣ намебошад. Бинобар ин, сиёсати миллии дар самти вусъатбахшии соҳаи шуғли пурмаҳсул гузариш ба парадигмаи нави иҷтимоӣ иқтисодиро, ки хусусияти ҳосил он афзоиши иқтисодиёт, ки ба шуғл ва даромад нигаронида шудааст ва баробарҳуқуқӣ мебошад, дар назар дорад.

Суръати баланди ҷашмдошти рушди иқтисодӣ бояд ба қувваи пешбарандаи тавсеаи талабот ба қувваи қорӣ бошад, барои ҳалли вазифаҳои густариши шуғли пурмаҳсул ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ шароити бештар мусоид фароҳам оварад. Дар ин сурат, манбаъҳои асосии афзоиш бояд сармоягузорӣ, сармояи инсонӣ, маҳсулноки, савдо ва ҳамгирӣ, инчунин ниҳодҳо ва идорақонунӣ бошанд.

Сармоягузорӣ на танҳо барои рушди иқтисодӣ, балки ҳамчунин барои таъсиси ҷойҳои қорӣ нуруи такондиҳанда ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, омили асосии (калидии) рушди стратегияи миллии шуғл бояд стратегияе гардад, ки ба таъмини робитаҳои миёни шуғл ва фароҳам намудани муҳити соҳибкорӣ сармоягузорӣ нигаронида шудааст. Дар ин замина ташкили шуғли пурмаҳсул дар соҳаҳои ба содирот нигаронидашуда, аз ҷумла, ба соҳаҳои саноати нассочӣ ва коркарди ҳӯрокворӣ, кимиё, сохтмон ва мошинсозӣ,

хизматрасонии нақлиёт ва алоқа, маорифу тандурустӣ ва туризм муҳим буда, метавонанд ба дигар соҳаҳо ва дар маҷмӯъ, ба иқтисодиёт таъсири мусбӣ расонанд.

Ҳамчунин фароҳам овардани шароит барои рушди соҳаҳои истеҳсоли дар бахши ивазкунии воридот зарур мебошад, зеро воридоти неъматҳои моддӣ, ки талабот ба онҳо аз ҳисоби афзоиши шумораи аҳоли ва даромади дар ихтиёрдоштаи онҳо ташаккул меёбад, шуғло на дар дохили кишвар, балки дар кишвари содироткунандаи ин неъматҳои моддӣ таъмин мекунад.

Проблемаҳои асосии идоракунии захираҳои инсониро дар шароити муносири рушди муносибатҳои истеҳсоли - иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мавриди баррасӣ маълум намуда, мо мебинем, ки ҳалли маҷмӯӣ ва самараноки онҳо бе дарназардошти чунин мафҳумҳо, ба монанди «захираҳои инсонӣ ва ҳудуд», «арзи ҳаёти», «фаъолнокии инсон», «саломатӣ» ва ғ., ки дар доираи консепсияи неруи ҳаётии инсон омӯхта мешаванд, ғайриимкон аст. [8].

Аҳамияти иҷтимоӣю иқтисодии масъалаи таъмини шуғли пурмаҳсули аҳоли таҳияи ҳадафҳои сиёсати мукамалро дар асоси принципҳои бунёдии қори шоиста аз ҷумла мусоидат ба таъмини шуғли аҳоли, риояи стандартҳои байналмилалӣ меҳнат, таъмини ҳифзи иҷтимоӣ ва ҳамкориҳои иҷтимоӣ барои ҳар як шахс дар назар дорад ва вобаста ба ин, иҷрои меъёрҳои дар Консепсия зикргардида аз тарафи вазорату идораҳои ҷумҳуриявӣ вазъи шуғли аҳоли ва муҳоҷиратро дар кишварамон мӯътадил мегардонад.

Дар баробари қабули қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрию ҳукукии миллий дар соҳаи бозори меҳнат ва шуғли аҳоли, ки дар боло мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд, Ҳукумати мамлакат инчунин Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2022-ро қабул кард [3] ва дар санади мазкур низ вазифаҳои асосӣ ва самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли пешбинӣ карда шудаанд.

Мувофиқи Барномаи солҳои 2020-2022 вазифаҳои зерин ҳамчун асоси сиёсати давлатии мусоидат ба шуғли аҳоли муқаррар мегарданд:

- дастгирии соҳибқориҳои хурду миёна барои таъсис додани шуғли пурсамар дар соҳаҳои иқтисодиёти иҷтимоӣ бо дар назар доштани дастрасӣ ва имкониятҳо барои ҷавонон ва занон;

- мунтазам арзёбӣ намудани вазъи бозори меҳнат, муайян намудани талаботи корфармоён ба қувваи корӣ тавассути гузаронидани таҳқиқот дар бозори меҳнат;

- таҳия ва амалисозии тадбирҳо оид ба пешгирӣ аз ҳолатҳои ихтисоршавии оммавии кормандон аз ташкилоту муассиса ва корхонаҳо;

- эҳё, рушд ва дастгирии молиявии намудҳои гуногуни ҳунароҳои мардумӣ дар миқёси ҷумҳурӣ;

- таҳия ва амалӣ намудани маҷмӯи тадбирҳо барои ҳавасмандгардонӣ ва фароҳам овардани имконият ба шуғли пурсамар барои табақаҳои осебпазири аҳоли;

- қорӣ намудани механизми ҳамкориҳои мутақобилаи бахши давлатӣ бо бахши хусусӣ ва принципҳои мақсадноки маблағгузориҳои барномаҳои минтақавӣ шуғли аҳоли;

- ташаккул додани низоми миллии мусоидат ба рушди самаранокии меҳнат;

- таҳияи барнома ва механизмҳои арзёбии салоҳиятнокии мутахассисон дар соҳаҳои иқтисодиёти Тоҷикистон;

- андешидани тадбирҳо ҷиҳати дар амал татбиқ намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти калонсолон» ва дигар вазифаҳо, ки тадбирҳоро оид ба таъсис додани ҷойҳои нави корӣ, миёнаравӣ дар бозори меҳнат, рушди касбии захираҳои меҳнатӣ, дастгирии иҷтимоии муҳоҷирони меҳнатӣ ба ватан баргашта, мусоидат ба шуғли

занон ва ҷавонон, рушди соҳибкории инфиродӣ, эҳёи намудҳои гуногуни ҳунароҳои мардумӣ ва таъмини кафолатҳои давлатии иҷтимоӣ ҳангоми бекориро дар бар мегирад.

Қиҳати амалисозии самараноки Барнома дар буҷети Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Агентии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар сол маблағҳо пешбинӣ ва ба нақша гирифта мешаванд. Лекин, маблағҳои ҷудошуда аз буҷети давлатӣ барои пешбурди сиёсати мамлакат дар самти бозори меҳнат ва шуғли аҳолии нокифоя мебошанд, зеро он танҳо дар доираи 0,1%-и буҷетро ташкил медиҳад ва шумораи ниҳоят камии шаҳрвандонро (то 10%) дар татбиқи сиёсати шуғл фаро мегирад.

Аз ин хотир, қиҳати ба танзим овардани масъалаҳои бозори меҳнат ва шуғли аҳолии, дар мисоли давлатҳои пешқадам дар ин самт татбиқи сиёсати пешгирикунанда оид ба шуғли аҳолии ва ҷудо кардани маблағҳои бештари буҷети ҷумҳуриявӣ ба мақсад мувофиқ аст. Дар ин гуна ҳолат Тоҷикистон метавонад ба натиҷаҳои назаррасии фаъолият ноил гардад.

Марбут ба масъалаҳои муҳоҷирати аҳолии тазаккур додан лозим аст, ки тайи даҳсолаҳои охир чараҳои муҳоҷирати байналхалқӣ хеле афзоиш ёфтааст ва давлатҳои ҷаҳон танҳо дар ҳамкорӣ имконият доранд, ки танзими давлатии муҳоҷирати оммавии аҳолиро мавриди амал қарор диҳанд. Дар ҷаҳони имрӯза ягон давлат қотёна исбот карда наметавонад, ки дар ҳудуди он равандҳои муҳоҷират ва ҳуди муҳоҷирон вучуд надоранд, зеро ҷойивазкунӣ ва кӯчидан аз як минтақаи маъмурӣ ба минтақаи дигари маъмурӣ ба инсон хос аст. Чунин чараҳои муҳоҷирати аҳолии дар ҳамаи кишварҳои дунё вучуд дорад ва фарқият танҳо дар он аст, ки шумораи муҳоҷирон дар баъзе давлатҳо зиёдтар ва дар баъзеи дигарашон камтар мебошад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таҳқиқи самтҳо ва ҳадафҳои асосии сиёсат дар соҳаи муҳоҷирати аҳолии, соли 1998 Концепсияи сиёсати давлатии муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистонро қабул кард [5]. ва мутобиқ ба санади мазкур тайи даҳсолаҳои охир заминаи қонунгузории миллии кишварамон омода гардид. Ҳадафҳои асосии сиёсати муҳоҷиратӣ мутобиқи Концепсия аз инҳо иборат мебошанд:

- ворид шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шартномаҳои байналхалқӣ дар соҳаи муҳоҷират;
- тақмил ва рушди заминаи қонунгузорие, ки раванди муҳоҷиратро танзим менамояд;
- пешгӯии раванди муҳоҷират, таҳия ва татбиқи барномаҳои давлатии марбута ва дигар барномаҳо дар ин соҳа;
- таъмини ҳамкории якҷояи мақомоти Хадамоти муҳоҷират бо дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ, қорхонаҳои идораҳои ғайридавлатӣ, байналхалқӣ, ҷамъиятӣ ва ҳоказо.

Иҷрои Концепсияи сиёсати давлатии муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳифзи хусусиятҳои хоси халқи тоҷик, амнияти миллий, инчунин рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар мусоидат хоҳад кард.

Бо мақсади таъмини шуғли аҳолии аз нигоҳи иқтисодӣ фаъол бо кор дар хориҷа бо роҳи ташкил ва танзими чараҳои муҳоҷирати меҳнатӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2001 Концепсияи муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷаро тасдиқ намуд [6], ки дар он асоснокии муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷа ба чунин тарз ифода ёфтааст: “Муҳоҷирати меҳнатӣ дар хориҷа пеш аз ҳама ба зарурати паст кардани ташаннуҷи иҷтимоӣ, ки аз бекор мондани аҳолии аз нигоҳи иқтисодӣ фаъол ба миён омадааст, вобаста мебошад. Аз сабаби мавҷуд

набудани манбаъҳои қонунии зиёд кардани даромад ва шароитҳои воқеии иқтисодии баланд бурдани сатҳи зиндагии аҳоли бо роҳи таъминот бо кор дар доираи ҷумхури, содироти қувваи корӣ ба хориҷа барои ҳалли ин масъала омили муҳим мебошад”.

Муҳочирати меҳнатӣ ба хориҷа дар натиҷаи аз ҷониби меҳнаткашони муҳочир ирсол намудани маблағ, ҳамчунин ба баланд бардоштани шароити зисти аъзои оилаи онҳо мусоидат хоҳад кард. Бо дарназардошти он, ки даромади меҳнаткашони муҳочир чун қоида дар муқоиса бо ҷумхури бештар аст, тавсеаи содироти қувваи кори ба афзоиши пасандози аҳоли мусоидат хоҳад кард, ки ин метавонад манбаи муҳимми инвеститсия ба иқтисоди кишвар гардад.

Дар Консепсияи мазкур мақсадҳои асосии сиёсати муҳочирати меҳнатӣ дар хориҷа чунин ифода ёфтаанд:

- мақсади асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи муҳочирати меҳнатӣ дар хориҷа аз ҳифзи иҷтимоию ҳукукии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки муваққатан дар хориҷа кор мекунанд, танзими рафтуоии муҳочиратӣ, пешгирии муҳочирати ғайриқонунӣ ва пойдор намудани қонуният ба чараҳои муҳочират иборат мебошад;

- яке аз мақсадҳои нисбатан муҳимми иқтисодии сиёсати муҳочирати меҳнатӣ ба хориҷа, аз зиёд гардидани ҳаҷми амонатҳои пулии муҳочирон иборат мебошад, ки ба афзоиши захираҳои инвеститсионии ҷумхури мусоидат менамояд. Сиёсати конструктивии иқтисодӣ дар ин қисмат бояд ҳавасмандгардонии муҳочиронро барои Ҳимояи даромадҳояшон пешбинӣ намояд. Инчунин, дар Консепсия мақсадҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва стратегии давлатӣ муайян гардидаанд, ки он асоси татбиқи сиёсати самараноки давлатӣ дар самти муҳочирати меҳнатӣ мебошад ва вазорату идораҳои ҷумҳуриявӣ бояд талаботҳои онро бечунучаро иҷро намоянд. Айни замон бошад, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои зиёдро оид ба татбиқи ҳадафҳои асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд мавриди амал қарор диҳад ва бо ин роҳ вазъи муҳочират ва шуғли аҳолиро дар мамлакат ба танзим оварад.

Дар хотимаи мавзӯи таҳқиқшаванда таклифу пешниҳодҳои зерин манзур мегарданд:

1. Ҷиҳати дар амал татбиқ намудани сиёсати самараноки давлатӣ дар самтҳои муҳочират ва шуғли аҳоли, ба таври кофӣ зиёд кардани ҳаҷми маблағгузорӣ аз буҷети давлатӣ барои иҷрои чорабиниҳои муҳимми ба нақша гирифташуда. Айни замон маблағгузори соҳаҳои муҳочират ва шуғли аҳоли на бештар аз 0,1%-и буҷети давлатиро ташкил медиҳад [7] ва ин дар муқоиса бо кишварҳои хориҷӣ ниҳоят кам аст. Соҳаҳои муҳочират ва шуғли аҳоли дар раванди рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат нақши бузургдоранд ва дар ҳолати дастгирии соҳаҳои мазкур, иқтисодии онҳо дар рушди кишвар ба маротиб зиёд мегардад.

2. Мавриди санҷиш (ревизия)-и ҳамаҷониба қарор додани соҳаи бозори меҳнати дохили кишвар бо мақсади муайян кардани талаботи воқеии бозори меҳнат ба мутахассисон дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқӣ мамлакат.

3. Гузаронидани азнавсозӣ дар системаи муассисаҳои олии ҷумҳуриявӣ ва дар заминаи қисми зиёди онҳо ташкил кардани муассисаҳои таълимии касбӣ-техникӣ. Зеро, имруз бозори меҳнати дохилӣ ва байналхалқӣ бештар ба қувваи кори коргарӣ ниёз дорад, на ин ки ба нафарони маълумоти олимдори дар бозори меҳнат нолозима.

4. Қабули Қонунҳои муосир ва санадҳои меъёрию ҳукукии миллӣ дар самтҳои муҳочират ва шуғли аҳоли бо татбиқи усулу механизмҳои пешқадам мутабиқи таҷрибаи

байналхалқӣ. Зеро, фаъолияти вазорату идораҳои дахлдор ва масъули соҳаҳои номбурда дар чорчӯбаи

қонунгузории амалкунанда натавонистанд вазъи муҳоҷират ва шуғли аҳолиро беҳтар гардонида ва амнияти иҷтимоиро таъмин намојанд.

РӢӢХАТИ АДАБИЕТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли”
Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2003, №8, мод.467; соли 2005, №12, мод. 650; соли 2007, №7, мод. 687; соли 2008, №12, қисми 2, мод.1006; с.2011, №6, мод. 437. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17.05.2018 с., № 1526; ҚҶТ аз 25.06.2021 с., №1789)
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2016, №392 ва қарори Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, № 636
3. Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020–2022, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2020, №644
4. Концепсияи рушди шуғли пурмахсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 майи соли 2022, №263
5. Концепсияи сиёсати давлатии муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 октябри соли 1998, №411
6. Концепсияи муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 июни соли 2001, №242 .
7. Дар асоси маълумоти Хадамоти муҳоҷирати ҷумҳуриявӣ ва Агентии меҳнат ва шуғли аҳолии ҷумҳуриявӣ, соли 2022. Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон 11 April 2022
8. Идоракунии давлатӣ 2022 / №1 (55) Маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
9. Концепсияи муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 июни соли 2001, №242 тасдиқ карда шудааст.
10. Дар асоси маълумоти Хадамоти муҳоҷирати ҷумҳуриявӣ ва Агентии меҳнат ва шуғли аҳолии ҷумҳуриявӣ, соли 2022.
11. Концепсияи сиёсати давлатии муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 октябри соли 1998, №411 тасдиқ карда шудааст.
12. Идоракунии давлатӣ. Маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2021 / №4/2 (54)

**ТРУДОВАЯ МИГРАЦИЯ И РАЗВИТИЕ СЕКТОРОВ ЗАНЯТОСТИ ЯВЛЯЮТСЯ
ОДНИМ ИЗ ФАКТОРОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В
РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

АЗИМОВ АБДУМАВЛОН ДЖАЛИЛОВИЧ,

доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Института экономики и торговли Государственного университета коммерции Таджикистана в городе Худжанд, Республика Таджикистан, ш. Худжанд, 735700 РАС ДДТТ в ш. г. Худжанд, пр. И. Сомони, 169, тел.: (+992 927791854), эл. почта: mavlon_1954@mail.ru

АЗИЗОВ ШОАЗИЗ САМИЕВИЧ,

кандидат экономических наук, профессор,
Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни.
734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 935-67-19-97. E-mail: shoaziz2007@mail.ru.

МИРЗОЕВ СИНАВБАРШО ДАВЛАТШЕВИЧ,

ассистент кафедры экономики и управления Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Душанбе, 734003, проспект Рудаки, 121,
sash71-71@mail.ru

В данной статье рассматриваются основные направления развития миграционно-трудовой сферы. Для всесторонней оценки вопроса особое внимание уделено анализу национального законодательства Республики Таджикистан и основных нормативно-правовых актов, касающихся миграционно-трудовой сферы. В соответствии с соответствующими законами, концепциями, стратегиями и программами определена государственная политика регулирования и развития указанных секторов, а также основные цели и направления, связанные с ними. По завершении исследования, с учетом изучения международного опыта и реальной ситуации в сфере миграции и занятости в Таджикистане, были выдвинуты предложения и рекомендации. Для реализации эффективной государственной политики в области миграции и занятости необходимо в достаточной мере увеличить объем финансирования из государственного бюджета для осуществления важных плановых мероприятий.

Ключевые слова: миграция, занятость, трудовая миграция, рынок труда, основные направления, миграционно-трудовая политика, производительная занятость

LABOR MIGRATION AND DEVELOPMENT OF EMPLOYMENT SECTORS ARE ONE OF THE FACTORS OF ENSURING SOCIAL SECURITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

AZIMOV ABDUMAVLON,

doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory of the Institute of Economics and Trade of the State University of Commerce of Tajikistan in the city of Khujand, Republic of Tajikistan, sh. Khujand, 735700 RAS DDTT in sh. Khujand, I. Somoni Ave., 169, tel.: (+992 927791854), email. mail: mavlon_1954@mail.ru

AZIZOV SHOAZIZ SAMIEVIH,

candidate of economic sciences, professor,
Tajik State Pedagogical University named after S. Ainy.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 121, Rudaki Ave.
Phone: (+992) 935-67-19-97. E-mail: shoaziz2007@mail.ru

MIRZOEV SINAVBARSHO DAVLATSHOEVICH,

assistant professor of the Department of Economics and Management, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. 734003, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121,
sash71-71@mail.ru

This article examines the main directions of the migration and employment sector. In order to comprehensively assess the issue, special attention was paid to the analysis of the national laws of the Republic of Tajikistan and the main regulatory legal acts related to the migration and employment sector. In accordance with the relevant laws, concepts, strategies and programs, the state policy on the regulation and development of the mentioned sectors, as well as the main goals and directions related to them, were determined. At the end of the research topic, taking into account the study of international experience and the actual situation in the field of migration and employment in Tajikistan, proposals and suggestions were made. In order to implement an effective state policy in the areas of migration and employment, it is necessary to sufficiently increase the amount of funding from the state budget for the implementation of important planned activities.

Keywords: *migration, employment, labor migration, labor market, main directions, migration and employment policy, productive employment.*

НАҚШИ АНДОЗҲО ДАР ТАРКИБИ БУЌЕТИ МИНТАҚА

АМИРЗОДА СОҲИБНАЗАР АМИРХОҶА,

Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт, муовини ректор оид ба иқтисод ва хоҷагидорӣ, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Фарм, к. Э. Муҳиддин – 63. Тел: (+992) 988-19-20-19.

E-mail: dot.sd@mail.ru

Дар мақола ҳиссаи андозҳо дар таркиби буҷети минтақавӣ таҳлилу баррасӣ гардидаанд. Дар заминаи ташаккули муносибатҳои иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзи аввали соҳибистиклолии кишвар, механизми фискалии танзими иқтисодӣ бартарӣ дорад. Ин мавқеъ бо он асоснок карда мешавад, ки дар мамолики ҷаҳон, ки муносибатҳои бозорӣ бартарӣ доранд, аз ҷумла дар Тоҷикистон, даромадҳои андозӣ яке аз манбаъҳои муҳим ва асосии даромади буҷети давлатӣ ба ҳисоб мераванд. Ин аст, ки саҳми андозҳо дар таркиби буҷети соли 2021 68% ва дар соли 2025 бошад 62,9%-ро ташкил медиҳад, ки дар таносуб нисбат ба соли 2021 -5,1% кам гардидааст. Ва агар ба сатҳи ноҳияҳои минтақаи Рашт назар афканем маълум мегардад, ки дар соли 2024 дар ноҳияи Рашт 32,9%, дар ноҳияи Нуробод 23,5%, дар ноҳияи Тоҷикобод 20,7%, дар ноҳияи Лаҳш 23,4% ва дар ноҳияи Сангвор бошад 43,3% -ро ташкил мекунад. Ва агар саҳми андозро дар таркиби буҷети(шартан) минтақаи Рашт муқоиса намоем маълум мегардад, ки дар соли 2024 ба 23,8%-ро ташкил мекунад.

Ҳамзамон метавон қайд намуд, ки дар шароити муосири иқтисодӣ рушди соҳаҳои истеҳсоли маҳаллӣ, сайёҳӣ, хизматрасонӣ, рушди иқтисоди рақамӣ, иқтисодиёти сабз ва даврагӣ дар умум рушди иқтисодиёти ба дониш асосёфта метавонад заминаи асосии татбиқкунандаи рушди иқтисодиёти иҷтимоии минтақа ва иқтисоди милли гардад.

Калидвожа: *нақши андоз, буҷети минтақа, даромадҳои андозӣ, истеҳсолоти маҳаллӣ, муносибатҳои бозорӣ, иқтисодиёти муосир, рушди иқтисод, меъёрҳои андоз, имтиёзҳо, даромадҳои худдӣ.*

Дар назария ва амалияи инкишофи илми иқтисодиёт исбот шудааст, ки дар шароити муносибатҳои иқтисодии муосир яке аз воситаҳои асосии танзими давлатии иқтисодиёт механизмҳои идоракунии молиявӣ буҷетӣ мебошанд. Оид ба муносибатҳои молиявӣ буҷетӣ ва масъалаҳои андозбандӣ аз давраҳои гуногун осори олимони маъруфи соҳа, аз қабили иқтисодшиносони дохиливу хориҷӣ А.А.Бегматов[1], А.А. Солиев[1], М.Ч. Буриева[5], Г.Н. Оймаҳмадов[5], З.С. Султонов[8], А.Маҳмадмуродова[8], А.Г. Грязнова[3], Н.Н. Думной[3], А.В. Андреев[2], Л.М. Барисова[2], Р. Мирбобоев[12] ва С.А. Дехқонов[6] ба масъалаҳои андозбандӣ таълифоти зиёдеро пешниҳод намудаанд.

Дар заминаи ташаккули муносибатҳои иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзи аввали соҳибистиклолии кишвар, механизми фискалии танзими иқтисодӣ бартарӣ дорад. Ин мавқеъ бо он асоснок карда мешавад, ки дар мамолики ҷаҳон, аз ҷумла дар Тоҷикистон, муносибатҳои бозорӣ бартарӣ доранд ва даромадҳои андозӣ яке аз манбаъҳои муҳим ва асосии даромади буҷети давлатӣ ба ҳисоб мераванд.

Мақсади таҳқиқот: Аз муайян намудани нақши андозҳо дар таркиби буҷети минтақа ва механизмҳои ташкили манбаъҳои нави андозбандӣ дар минтақа иборат мебошад.

Методҳои таҳқиқот: Омӯхтани нақши андозҳо дар таркиби буҷетҳои минтақа омили саривақти буда, барои зиёд намудани таркиби буҷет аз дигар манбаъҳо таҳқиқотро тақозо дорад. Барои омода намудани мақолаи илмӣ аз ҷамъоварии маълумотҳои оморӣ ва баррасии назарияи иқтисодӣ, иқтисодиёти минтақавӣ инчунин асарҳои классикони илми иқтисод, олимони ватанию хориҷӣ омода шудааст.

Муҳокимаронӣ: Бояд гуфт, ки доир ба муҳокимаронӣ ва натиҷагирӣ оиди нақши андозҳо дар таркиби буҷети кишвар ва буҷети минтақа дар ҷадвал ва диаграмма оварда шудаанд. Дар мақола таҳқиқи нақши андозҳо дар таркиби буҷет ва масъалагузори манбаъҳои нав дар таркиби буҷет мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Роҷеъ ба ин масъала А.А.Бегматов, А.А.Солиев қайд менамоянд, ки “Низомии миллии андоз яке аз аломатҳои муҳими давлати соҳибистиклол мебошад” [1, с. 35].

Ин аст, ки дар моддаи 23-и Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омадааст, ки “Андоз пардохти ҳатмии муқарарнамудаи Кодекси андоз ба буҷет мебошад, ки ба андозаи муайян амалӣ гардида, хусусияти ҳатмии бебозгашт ва беподош дорад (ба истиснои андози иҷтимоӣ)” [9, с. 36-37].

Яъне ҳама гуна субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, ҷӣ шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ аз ҳама намуди фаъолияти даромад ба даст меовардашон уҳдадор мешаванд, ки андозҳои худро ба давлат пардохт намоянд.

Низомии андозбандии кишвар асосан тавассути Кодекси андози ҚТ танзиму ҷамоварӣ карда мешавад. Ва ин аст, ки ба ин санади меъёрӣ пайваста тағйири иловаҳо ворид намуда, ба хоҳири дастгири ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ, ҷалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ ва афзоиши итсеҳсолоти маҳаллӣ дар санаи 01.01.2022 Кодекси андоз дар таҳрири нав қабул гардид. Бо таъя ба ин манбаъ мо шумораи андозҳо ва меъёрҳои онро мутобиқ ба солҳои 2021-2025 дар ҷадвали зерин меорем.

Шумора ва меъёри андозҳо дар солҳои 2021-2025

Ҷадвали №1.

№	Соли 2021		Соли 2025	
	Номи андозҳо	Меъёр	Номи андозҳо	Меъёр
1	Андоз аз даромад	13	Андоз аз даромад	12
2	Андоз аз арзиши иловашуда	18	Андоз аз арзиши иловашуда	14
3	Андози аксизҳо	5	Андози аксиз	7
4	Андозҳо барои захираҳои табиӣ	0,06	Андозҳо барои захираҳои табиӣ	0,06
5	Андози иҷтимоӣ	1/25	Андози иҷтимоӣ	1/25,2/20
6	Андоз аз фурӯш(алюминийи аввалия)	3	Андоз аз фурӯш(алюминийи аввалия)	3
7	Андоз аз ғоида	13/23	-----	
8	Андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард	0,5	-----	

9	Андоз аз воситаҳои нақлиёт	7,5,10, 12,15	-----	
10	Андоз аз молу мулки ғайриманқул	3,4	Андоз аз молу мулк	3,4,6

Сарчашма: Кодекси андози ҚТ солҳои 2017,2022.

Чи тавре ки аз ҷадвали якум бармеояд меъёри андози даромад 1% кам, меъёри андоз аз арзиши иловашуда 4% кам ва меъёри андози аксиз 2% зиёд гардидааст. Бояд қайд намоем, ки низоми андозу буҷет механизмҳои мебошанд, ки тавассути онҳо давлат мушкилоти иҷтимоию иқтисодии ҷомеаро ҳаллу ҷасл менамояд.

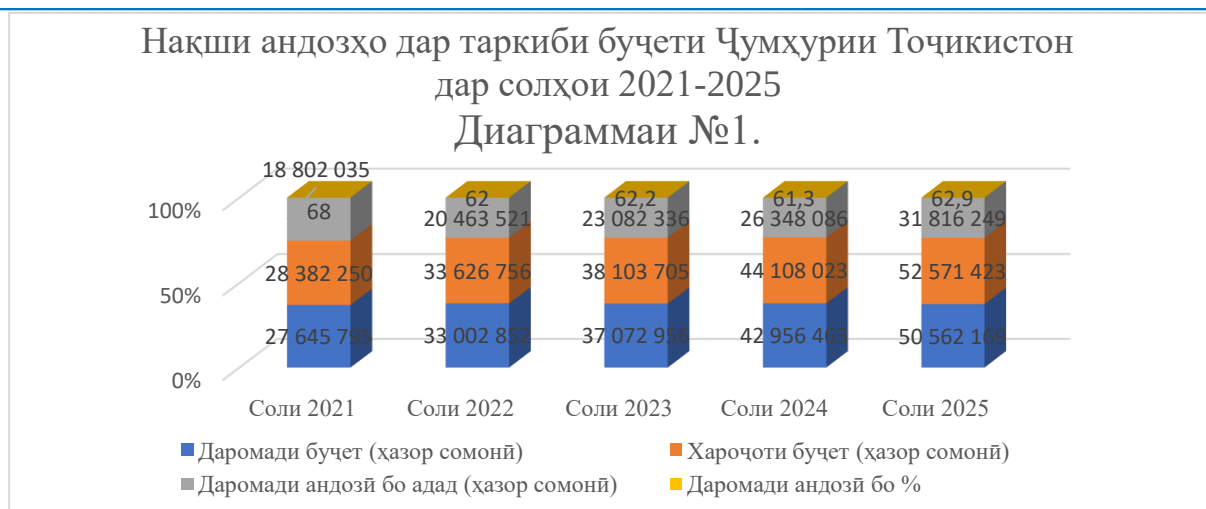
Масъалаҳои нақши андозҳо дар низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тадқиқотҳои илмӣ олимони ватанӣ А.А.Бегматов ва дигарон мавриди таҳлилу тадқиқот қарор гирифтаанд, ки ба ақидаи муааллиф: “Ҳифз ва таъмини манфиатҳои миллии Тоҷикистон танҳо дар асоси рушди устувори иқтисодиёт ва фаъолияти самараноки низоми андози милли бо истифодаи таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ имконпазир мегардад”[4, с. 219]. Омӯзиши низоми буҷетӣ, раванди буҷетӣ, асосҳои назариявӣ ва қонунгузори буҷет, амалкарди механизми буҷетӣ барои рушди минтақаҳо аҳамияти калон дошта, дар замони муосир яке аз масъалаҳои муҳим маҳсуб мегардад.

Буҷет бошад, ин нақшаи молиявӣ буда, аз қисмати даромад ва хароҷотҳо иборат аст, ки аслан барои як соли тақвими таҳия гардида, дар шакли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии кишвар тасдиқ карда мешавад. Дар қонуни болозикр ҳамасола даромадҳо ва хароҷотҳои буҷети ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, инчунин, касри онҳо барои соли навбатии молиявӣ муайян ва тасдиқ мегардад.

Низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ду сатҳ иборат буда, ба сатҳи якуми он буҷети ҷумҳуриявӣ, фондҳои мақсадноки давлатӣ ва ба сатҳи дуюм бошад буҷети маҳаллӣ (буҷети вилоятҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳои кишвар ва ҷамоатҳои шаҳраку деҳот) дохил мешаванд.

Буҷети ҷумҳуриявӣ дар соли 2025 ба 22 071 186 ҳазор сомонӣ баробар буда, дар таркиби он саҳми андоз аз даромад 14,8%, андоз аз арзиши иловашуда 50,7% инчунин саҳми андози аксизҳо 5,2%, саҳми андоз аз фурӯш 0,1% ва саҳми андоз барои захираҳои табиӣ бошад 2,1%-ро ташкил мекунанд. Инчунин буҷети маҳаллӣ бошад дар соли 2025 ба 14 666 777 ҳазор сомонӣ баробар мебошад.

Аз ин нишондодҳо бармеояд, ки дар таркиби буҷети давлат саҳми андозҳо нақши назаррасро доранд. Ва мо дар диаграммаи зерин нақши андозҳоро дар таркиби буҷет дар солҳои 2021-2025 нишон медиҳем.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи буҷети давлатӣ барои солҳои 2021, 2022, 2023, 2024 ва 2025. – С.1.

Чӣ тавре ки аз диаграммаи боло бармеояд, даромади андозӣ дар соли 2022 нисбат ба соли 2021, 1 661 486 ҳазор сомонӣ ё 8,8% зиёд, ин нишондод дар соли 2023 нисбат ба соли 2022, 2 618 815 ҳазор сомонӣ ё 12,7% инчунин дар соли 2024 нисбат ба соли 2023 бошад 3 265 750 ҳазор сомонӣ ё 14,1% ва даромади андозӣ дар соли 2025 нисбат ба соли 2024, 5 468 163 ҳазор сомонӣ ё 20,7 % зиёд гардидааст. Яъне саҳми андоз дар соли 2025 нисбат ба соли 2021, 13 014 214 ҳазор сомонӣ ё 69,2% зиёд гардидааст. Агар ба мавқеи андозҳо дар солҳои баррасишуда назар афканем маълум мегардад, ки саҳми андозҳо дар соли 2021 нисбат ба солҳои дигар зиёд мебошад. Ва ҷойгоҳи он сол ба сол кам гардида, аммо соли 2025 нисбат ба соли 2024 саҳми андоз 1,6% дар таркиби буҷет зиёд гардидааст. Ин тақозо мекунад, ки ҳам дар давраи кӯтоҳмуддат ва ҳам дар давраи дарозмуддат, барои ба сатҳи зарурӣ баланд бардоштани иқтисодии ҳар як минтақаи алоҳидаи кишвар тавассути афзоиши шумораи андозсупорандагон дар онҳо чораҳои дахлдор андешида шавад.

Мусаллам аст, ки мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024” тақсимои андозҳо вобаста ба минтақаҳо чунин бароҳ монда шудааст: дар ҳудуди вилояти Суғд аз ҳисоби андоз аз арзиши иловашуда 51 фоиз ба буҷети ҳуди вилоят ва 49 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва дар шаҳри Душанбе 50 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва 50 фоиз ба буҷети шаҳри Душанбе ва дар шаҳри Роғун бошад 50 фоиз ба буҷети ҳудудӣ ва 50 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ, инчунин аз ҳисоби андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ дар вилояти Суғд 51 фоиз ба буҷети ҳуди вилоят ва 49 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва шаҳри Роғун бошад 30 фоиз ба буҷети ҳудудӣ ва 70 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ, инчунин аз ҳисоби андоз аз даромади шахсони воқеӣ дар вилояти Суғд 51 фоиз ба буҷети ҳуди вилоят ва 49 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ ва дар шаҳри Душанбе бошад 43 фоиз ба буҷети шаҳри Душанбе ва 57 фоиз ба буҷети ҷумҳуриявӣ пардохт карда шудааст [10, с. 6].

Дар ин замина буҷет ва вазифаҳои танзими буҷет дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат нақши муҳимро мебозанд. Доир ба ин масъала олимони А.В.Андреев, Л.М.Барисова ва Э.В.Плучевская чунин ақида доранд, ки “Давлат буҷетро ҳамчун яке аз воситаҳои таъмини фаъолияти худ ва муҳимтарин унсур пешбурди сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ истифода мебарад. Муносибатҳои буҷетӣ ин муносибатҳои молиявӣ мебошанд, ки бо шакли пулӣ ва вазифаҳои асосии молия тавсиф мешаванд” [2, с. 132].

Дар замони муосири иқтисодии кишвар, мо механизми танзими буҷетии андозии минтақаи Раштро баррасӣ менамоем, ки он ба рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа чӣ гуна таъсир мерасонад.

Буҷети ноҳияҳои минтақаи Рашт қисми зиёдашон аз ҳисоби кумакҳои молиявӣ субвенсия сарчашма мегиранд. Дар таркиби буҷети ноҳияҳои минтақаи Рашт саҳми даромадҳои худӣ низ мавҷуд аст, ки қисми зиёди он аз ҳисоби андозҳо сарчашма мегиранд. Ва саҳми андозҳоро дар таркиби буҷети ноҳияҳои минтақаи Рашт дар ҷадвали зерин меорем.

Ҷадвали 2. Нақши андозҳо дар таркиби буҷети ноҳияҳои минтақаи Рашт дар солҳои 2022-2024

№	Ноҳияҳо	Нишондиҳандаҳо	Соли 2022	Соли 2024	Тағйирот 2024/2022	
					сомонӣ	(%)
1	Ноҳияи Рашт	Ҳамаи даромади буҷет	86 319 100	134 606 990	48 287 890	55,9
		Даромади андозӣ	32 977 354	44 382 791	11 405 437	34,5
2	Ноҳияи Нуробод	Ҳамаи даромади буҷет	53 343 262	81 717 428	28 374 166	53,1
		Даромади андозӣ	11 811 880	19 268 129	7 456 249	63,1
3	Ноҳияи Тоҷикобод	Ҳамаи даромади буҷет	34 885 819	53 707 561	18 821 742	53,9
		Даромади андозӣ	8 027 276	11 157 525	3 130 249	38,9
4	Ноҳияи Лахш	Ҳамаи даромади буҷет	52 480 032	79 425 660	26 945 628	51,3
		Даромади андозӣ	13 807 757	18 596 760	4 789 003	34,6
5	Ноҳияи Сангвор	Ҳамаи даромади буҷет	36 344 765	46 449 092	10 104 327	27,8
		Даромади андозӣ	15 690 658	20 148 693	4 458 035	28,4

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси ҳисоботҳои Раёсатҳои молияҳои ноҳияҳои Рашт, Тоҷикобод, Лахш, Нуробод ва Сангвор – С.8-9.

Аз таҳлили ҷадвали 2-юм бармеояд, ки мавқеи андоз дар таркиби буҷети ноҳияи Рашт дар соли 2022-юм ба 38,2% ва дар соли 2024 бошад ба 32,9%-ро ташкил мекунад, ки нақши андоз дар соли 2024 нисбат ба соли 2022 5,3% кам гардидааст. Агар мо ба ҷойгоҳи андоз дар таркиби буҷети ноҳияи Нуробод назар афканем маълум мегардад, ки дар соли 2022-юм 22,1% ва дар соли 2024 бошад ба 23,5%-ро ташкил мекунад, ки саҳми андоз дар соли 2024 нисбат ба соли 2022 1,4% зиёд гардидааст. Саҳми андоз дар таркиби буҷети ноҳияи Тоҷикобод дар соли 2022-юм ба 23% ва дар соли 2024 бошад ба 20,7%-ро ташкил мекунад, ки саҳми андоз дар соли 2024 нисбат ба соли 2022, 2,3% кам гардидааст. Инчунин ба саҳми андоз дар таркиби буҷети ноҳияи Лахш назар афканем маълум мегардад, ки дар

соли 2022-юм ба 26,3% ва дар соли 2024 бошад ба 23,4%-ро ташкил мекунад, ки саҳми андоз дар соли 2024 нисбат ба соли 2022, 2,9% кам гардидааст. Ҳамзамон агар саҳми андоз дар таркиби буҷети ноҳияи Сангворро барраси намоем маълум мегардад, ки дар соли 2022-юм ба 43,1% ва дар соли 2024 бошад ба 43,3%-ро ташкил мекунад, ки саҳми андоз дар соли 2024 нисбат ба соли 2022, 0,2% зиёд гардидааст.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки саҳми андозҳо дар ноҳияҳои Рашт, Лахш ва Тоҷикобод кам гардида, дар ноҳияҳои Нуробод ва Сангвор ба зиёдшавӣ майл намудааст.

Дар шароити муносибатҳои иқтисодӣ бозорӣ дастгирии соҳибкории хурду миёна, низоми аз ҳад зиёди фискалии андозҳо ва андозбандӣ вучуд дорад, ки манфиати андозсупорандагонро кам ба назар мегирад. Дар ин ҷо бартарият на ба манфиатҳои дарозмӯҳлати тараққиёти иқтисодӣ минтақаҳо мебошад, балки мақсадҳои кӯтоҳмуддат нақши асосӣ мебозанд. Ин муносибат дар иқтисодиёти миллий кам гардидани даромадҳои андозиро нишон дода, заминаи андозро низ кам мегардонад, ки дар натиҷа боиси кам шудани даромади давлат ва афзоиш ёфтани касри буҷет гашта, ҷалби зиёди сармоягузорию ба иқтисодиёт тақозо менамояд.

Давлат бояд барои инкишофи моликияти хусусӣ ва рушди соҳибкории хурду миёна тамоми шароитро фароҳам орад ва онҳоро муҳофизат намояд. Чунончи А.Смит мефармояд: “Барои давлатро аз зинаи поёнӣ ба зинаи болоии рушди хоҷагидорӣ баровардан, танҳо сулҳ ва инчунин андозҳои сабуку тоқатпазир дар идоракунии лозиманд, боки худ ҷо ба ҷо хоҳад шуд” [12, с. 108-109]. Яъне дар ин ҷо хусусияти иҷроии буҷет ва ҷамъоварию андозҳо муҳимият дошта, манфиатҳои соҳибкорон ва истехсолкунандагоне, ки нав ба фаъолияти истехсолию тиҷоратӣ қадам мондаанд, ҳимоя карда шавад.

Ба ақидаи А.Г.Грязнова ва Н.Н.Думной, таҷрибаи андоз принсипи асосии андозбандиро пешниҳод кард: «мурғеро, ки тухми тилло мегузорад, ўро пора кардан лозим нест», яъне, агарчанде, талаботи давлат ба даромдҳои молиявӣ зиёд ҳам бошад, вале андозҳо набояд манфиати андозсупорандагонро ба фаъолияти иқтисодии онҳо коҳиш диҳанд [3, с. 279]. Бинобар ин ҳифзи манфиатҳои андозсупорандагон низ дар ин ҷо яке аз вазифаҳои муҳими минтақавӣ ва иқтисодиёти миллий ба ҳисоб меравад.

Оид ба танзими муносибатҳои буҷетӣ андозӣ дар рушди иқтисодиёт ақидаҳои олимони зиёд арзёбӣ гардидаанд. Ингуна ақидаҳо дар асарҳои илмӣ олимони маъруф бо тартиби аслии зерин оварда шудаанд:

Чӣ тавре, ки муаллифони М.Ч.Буриева ва Г.Н.Оймахмадов қайд менамоянд, мо ҳама медонем, ки калимаи “андозсупоранда” дар ИМА бо чӣ ифтихоре ба забон оварда мешавад. Агар ту муттасил ба буҷет андоз ва пардохтҳои дигарро супорӣ, ҳукуки пурра дорӣ, ки бобати масрафи ҳар як сенти ворид кардаат аз давлат ҳисобот талаб куни [5, с. 11]. Яке аз омилҳои танзимнамоии буҷету андоз ин ба андозсупорандагон пешниҳод намудани маълумоти мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ чӣ дар сатҳи ноҳия, минтақа ва чӣ дар сатҳи мамлакат ба ҳисоб меравад.

Оид ба муносибатҳои пардохтҳои андозӣ З.С.Султонов, М.А.Маҳмадмуродова қайд менамоянд, ки “..андозҳо ва низоми андоз бояд воситаҳои ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ, фаъолияти хоҷагидорӣ чӣ барои соҳибкоронӣ инфиродӣ ва ҳам барои корхонаҳо манфиатнок бошанд. Содда будани андозҳо ва низоми андозбандӣ дар осонӣ ва дастрасии аҳоли бо техникаи ҳисобкунии андозҳо, пур кардани шаклҳои гуногуни ҳисоботи андоз ифода меёбад” [8, с. 85].

Барои ошкор намудани моҳияти пардохтҳои андоз, ин муайян кардани принципҳои асосии андозбандӣ муҳим мебошад. Сифатҳое, ки дар ҳама гуна низоми андозбандӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ матлуб ҳастанд, аз ҷониби Адам Смит дар асари худ «Таҳқиқ дар бораи табиат ва сабабҳои сарвати халқҳо» дар шакли чор пешниҳод, ки ба принципҳои классикӣ табдил ёфтаанд ва чун қоида муаллифони минбаъда бо онҳо розӣ шудаанд, ифода карда шуда, чунин гурӯҳбандӣ карда шуданд:

1. Мақомотҳои давлатӣ дар пӯшонидани харочоти ҳукумат иштирок кунанд ва ҳар кадоми онҳо ба қадри имкон мутаносибан ба даромаде, ки дар зери Ҳимояи ҳукумат ба даст меояд, муносиб бошанд. Риояи ин муқаррарот ба баробарӣ ё нобаробарии андозбандӣ мусоидат менамояд.

2. Андозе, ки ҳар кас бояд супорад, бояд дақиқ муайян карда шавад, на худсарона. Андозаи бузургии андоз, вақт ва арзиши пардохти он бояд равшан бошад ва ба ҳуди пардохткунанда, инчунин ба ҳар каси дигар содда ва маълум бошад.

3. Ҳар як андоз бояд дар муҳлати муайян ва тавре ситонида шавад, ки барои андозусупоранда бомаврид ва мувофиқ бошад.

4. Ситонидани ҳар як андоз бояд тавре ба роҳ монда шавад, ки он аз қисми андозсупоранда ҳарчи камтар аз он, ки ба ҳазинаи давлат ворид мешавад гирифта шавад [3, с. 279].

Аз ақидаҳои дар боло овардашуда бармеояд, ки дар низоми иқтисоди бозорӣ аз нигоҳи рушд танҳо бо истифода аз усулҳои ҳавасмангардонӣ, оддӣ ва содда гардонидани Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ёрии низоми одилона ва дурусти андозбандӣ (масалан, тағйирёбии мизони баҳра, миёнаравии сармояи қарзӣ, пардохтҳои трансфертии давлат) имконпазир аст, ки ба натиҷаҳои дилхоҳ дар рушди минтақаҳо ва мамлакат ноил гардем.

Андозҳои аз ҳад зиёд як зухуроти манфӣ буда, дар айни замон касе инкор намекунад, ки чунин андозҳо боиси таназзули истеҳсолот, коҳиши ҷаъолияти меҳнатӣ ва паст шудани фазои сармоягузорӣ мегарданд. Дар навбати худ, ин метавонад соҳибкорони хусусӣ ва мардумро ба пинҳон кардани даромади худ водор созад, ки минбаъд боиси афзоиши шиддати иҷтимоӣ ва равандҳои марбут ба таваррум мегардад.

Ин муҳит воқеияти имрӯзаи Тоҷикистонро инъикос намуда, норасоии буҷети давлатӣ ва афзоиши пайвастаи манбаъҳои ғоидаоварро аз ҳисоби афзоиши даромадҳои андоз тақозо менамояд. Ин яке аз мушкилотҳои асосӣ мебошад, ки моҳияти он такмил додани механизмҳои танзими буҷету андоз, дастгирии тараққиёти иҷтимоию иқтисодии мамлакат ва дар маҷмӯъ воҳидҳои ҳудудӣ ва минтақавӣ он мебошанд.

Аз баски, бо рушди рақобати байналмилалӣ, афзоиши равандҳои ҷаҳонишавӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаштан ба рушди устуворро водор менамояд, рушди иқтисодиву иҷтимоии ҳар як минтақа ҳадафи муҳими стратегӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, мубодила ва омӯзиши тадқиқоти муосири илмӣ зарур буда, механизми танзими буҷету андоз дар тамоюлҳои мусбати рушди минтақавӣ ҷои махсус доранд.

Ҳангоми таҳлили таъсири механизмҳои танзими буҷету андоз ба иқтисодиёти минтақа омӯзиши фискализми андозҳо дар қисми даромади буҷет муҳим аст.

Фароҳам овардани фазои мусоид барои танзими буҷету андоз ва рушди сармояи инсонӣ дар ояндаи наздик таъмини баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии дорои даромади кам ва миёна, дастгирии оилаҳои серфарзанд, баланд бардоштани низоми маориф

ва тахассуси касбии аҳоли, ҳифзи саломатии аҳоли, кӯмак дар ташкили пасандозҳои нафақавӣ мусоидат менамояд.

Ин аст, ки Пешвои миллат дар паёмашон чунин ироа намуданд, ки “Дар ин раванд, ба идоракунии самараноки корхонаҳои давлатӣ, рушди иқтисоди “сабз” ва “даврагӣ”, гузариш ба моделӣ иқтисодии ба донишу навоарӣ асосёфта, рушди сармояи инсонӣ ва пешгирии кардани таъсири тағйирёбии иқлим бояд эътибори аввалиндараҷа дода шавад” [11, с. 2].

Имрӯзҳо рушди иқтисодиёти сабз дар минтақаи Рашт ва ба дониш асосёфта он қадар рушд накардааст. Аммо заминаи рушди он фарроҳ мебошад, чунки минтақа аз лиҳози релеф барои сохтани неругоҳҳои обии барқӣ хеле мувофиқ мебошад. Ҳамзамон дар минтақа барои рушди сармояи инсонӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад. Аз ин ҷост, ки дар ҳудуди НТҚ ягона мактаби олии ин Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт мебошад ва дар минтақаи Рашт ҷой гирифтааст. Дар ин раванд, соҳаи маориф ҳамчун заминаи асосии ташаккули сармояи инсонӣ мақоми махсус пайдо мекунад.

Татбиқи рушди минтақа аз ҳавасмандгардонидани бахши хусусӣ ва зиёд намудани имтиёзҳои андозӣ сарчашма мегирад. Ҳангоми таҳлили моҳияти андозҳо саҳми онҳоро дар таркиби буҷети минтақавӣ ва кишвар мавриди таҳлил қарор дода, натиҷаи онро дар ҷадвали зерин пешниҳод менамоем

Ҷадвали 3. – Нақши андозҳо дар таркиби буҷети минтақавӣ ва кишвар дар соли 2022-2024(сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
	2022	2024	Таносуби соли 2024 нисбат ба 2022	Бо фоиз	Саҳми буҷети минтақаи Рашт дар буҷети кишвар дар соли 2024 (%)
Қисми даромад	263 372 978	395 906 731	132 533 753	1,5м	0,9
Даромадҳои худӣ	88 494 030	122 437 047	33 943 017	1,3м	0,2
Субвенсия	170 140 733	238 750 025	68 609 292	1,4м	0,5
Вазни ҳоси субвенсия (бо%)	64,6 // 35,4	60,3 // 39,7	0	-4,3 б.ф	0
Даромади андозӣ	72 050 000	94 560 177	22 510 177	1,3м	0,2
Намуди андозҳо					
Андози даромад	39 074 190	45 433 940	6 359 750	1,1м	0,1
Андоз аз арзиши иловашуда+Низ. махсус	17 067 552	20 249 850	3 182 298	1,1м	0,04
Андози аксиз	-----	--	-----	-----	-----
Андозҳо барои захираҳои табиӣ	6 310 316	9 477 791	3 167 475	1,5м	0,02
Андози иҷтимоӣ	-----	---	-----	-----	-----
Андоз аз фуруш(алюминийи аввалия)	-----	-----	-----	-----	-----
Андозҳо аз молу мулк	13 195 480	16 066 184	2 870 704	1,2м	0,03

Сарчашма: Ҳисоботҳои солонаи Раёсатҳои молияи ноҳияҳои Рашт, Нуробод, Тоҷикобод, Лахш ва Сангвор -С.8-9.

Аз маълумоти ҷадвали 3 мушоҳида мегардад, ки дар соли 2022 саҳми андоз дар таркиби бучети минтақаи Рашт 27,3% ва дар соли 2024 бошад 23,8 –ро ташкил мекунад, ки агар таносуби соли 2024-ро нисбат ба соли 2022 назар афканем маълум мегардад, ки 3,5% саҳми андоз дар таркиби бучети минтақаи Рашт кам гардидааст. Агар саҳми андозхоро дар алоҳидагӣ муайян намоем маълум мегардад, ки дар таркиби бучети минтақаи Рашт андози даромад ҷои яқум, андоз аз арзиши иловашуда ҷои дуюм ва андози амвол ҷои сеюмро ишғол мекунанд.

Дар умум метавон қайд намуд, ки барои зиёд намудани манбаъҳои андозбандӣ ва даромадҳои худдӣ яке аз механизми асосии қабули барномаҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа, татбиқи рушди технологияҳои муосир ва саноатикунории босуръати кишвар мебошад, ки иҷроӣ ва татбиқи он аз мутахассисони баландихтисос вобаста мебошад.

Аз ин лиҳоз, Деҳқонов С.А. чунин қайд меномояд, ки “Баҳри афзун гардонидани манбаҳои даромадҳои худдӣ бояд ба таъсиси корхонаҳои хурди саноатӣ, аз қабili корхонаҳои коркарди меваю сабзавот (шарбатҳои мева, хокаи картошка, крахмал), корхонаҳои истеҳсоли пашму пӯст, дӯзандагӣ, коркарди масолеҳи сохтмонӣ ва рушди соҳаи сайёҳӣ, бунёди инфрасохтори муосири минтақа аҳамияти махсус зоҳир намудан бомаврид мебошад”[6. с,111].

Бо мақсади таъмини истиқлолияти молиявии минтақаҳо чунин мешуморем, ки яке аз роҳҳои танзим кардани он ворид намудани тағйироту иловаҳо ба “Барномаҳои рушди иқтисодию иҷтимоӣ” онҳо мебошад, ки метавонад хусусиятҳои табиӣи минтақаҳо ва механизмҳои татбиқи рушди иқтисодиёти сабз, иқтисоди рақамӣ ва ба дониш асосёфта гардад.

Вобаста ба пешравии иқтисодиёти ба дониш асосёфта талаботҳои нав ба нав пайдо мешаванд, ки зарурияти тағйиру иловаҳо ворид намудан ба санадҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ мегардад. Ин аст ки бо супориши бевоситаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 01 январӣ соли 2022 бо назардошти тағйиру иловаҳо дар таҳрири нав қабул гардид.

Дар ин замина имтиёзҳои зиёд нисбати соҳибкорони истеҳсолӣ ба инобат гирифта шуданд, ки барои рушди фаъолияти минбаъдаи онҳо замина хоҳад гузошт.

Тағйирот ва имтиёзҳои зерин дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав (ба санаи 01.01.2022) чунин мебошанд¹:

1. Шумораи андозҳо аз 10 намуд то ба 7 намуд кам карда шудаанд;
2. Меъёри стандартӣ андоз аз арзиши иловашуда аз 18% ба 15% кам гардид;
3. Меъёри андоз аз даромад аз 13% ба 12% кам карда шуд.
4. Меъёри андози даромад барои ғайрирезидентҳо мутобиқи Кодекси қаблӣ 25% ва мувофиқи Кодекси нав 20% кам гардид.
5. Мувофиқи Кодекси қаблӣ меъёри андози иҷтимоӣ барои суғуртакунанда 25% ва барои суғурташаванда 1%, дар Кодекси андози нав бошад, барои муассисаҳои ғайрибучетӣ нисбати суғуртакунанда 20% ва барои суғурташаванда 2% пешбинӣ гардидааст.

¹ Таҳрири Кодекси андоз дар таҳрири нав. Сайти кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон [www. Andoz.tj](http://www.Andoz.tj)

Ин имтиёзҳои пайваста боиси ҷалби зиёди сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ ва ҳавасмандгардонии бахши хусусӣ гашта имкон фароҳам меоранд, ки истеҳсолоти маҳаллӣ афзоиш ёбад ва манбаъҳои нави даромад дар таркиби буҷети кишвар хувайдо гардад.

Ва роҷеъ ба ин Деҳқонов С.А. чунин қайд менамояд, ки “Бо ҷалби сармоягузориҳо корхонаҳои хурду бузурги саноатӣ бунёд намуда, мардуми маҳал бо ҷои кор таъмин шуда, ҳамзамон даромадҳои худии минтақа афзоиш меёбанд”[7. с, 153].

Дар асоси таҳлилҳои таркиби буҷети кишвар ва минтақаи Рашт маълум гардид, ки сол то сол ҳиссаи андозҳо дар таркиби буҷет ру ба камшавӣ овардааст. Ва ин таназул аз як нигоҳ хуб мебошад, чунки вобастагии зиёд аз як самт (андоз) метавонад мушкилиҳои зиёдро ба бор орад. Ва мо метавонем бо паст кардани ҳиссаи андоз дар таркиби буҷети кишвар ва минтақаҳои он заминагузори дигар соҳаҳои иқтисодӣ ки кишвар бошем. Инчунин саҳми дигар соҳаҳо низ дар таркиби буҷет ҷашмрас гарданд. Дар умум метавон қайд намуд, ки дар шароити муносири иқтисодӣ рушди соҳаҳои истеҳсоли маҳаллӣ, сайёҳӣ, хизматрасонӣ рушди иқтисоди рақамӣ, иқтисодиёти сабз ва дав्राгӣ дар умум рушди иқтисодиёти ба дониш асос ёфта метавонад заминаи асосии татбиқкунандаи рушди иқтисодию иҷтимоии минтақа ва иқтисоди миллӣ гардад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. А.А. Бегматов, А.А. Солиев //Нақши андозҳои ғайримустақим дар ташаккулиёбии даромади буҷети андоз. //Паёми молия ва иқтисод, №4(24), маҷаллаи илмӣ - амалӣ. Душанбе, 2022. - С.35.
2. А.В. Андреев, Л.М. Барисова, Э.В. Плучевская Региональная экономика Питер -2012, 460. –С. 132.
3. А.Г. Грязновой, Н.Н. Думной Макроэкономика: Теория и российская практика: учебник.-2-е изд., М15 М.: КНОРУС, 2005. - Ст.279.
4. Бегматов А.А. Роль косвенных налогов в формировании доходов государственного бюджета. Финансово-экономический вестник №4(24), научно практический журнал. Душанбе 2020г.-219с
5. Буриева М.Ч., Оймахмадов Г.Н. ва коллективи муаллифон. Буҷет ва низоми буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эр-Граф, Душанбе – 2014, С-11.
6. Деҳқонов С.А. Танзим ва дастгирии давлатӣ ҳамчун омили рушди иқтисодию иҷтимоии минтақа (дар мисоли минтақаи Рашт) [Матн]: дис. ...ном. илм. иқтисодӣ: 08.00.03 / Деҳқонов Соҳибназар Амирхоҷаевич. – Душанбе, 2024. – 181 с. –С.111.
7. Деҳқонов С. А. Асосҳои назариявӣ ва таҳлили молиявии ноҳияҳои минтақаи Рашт [Матн] / С. А. Деҳқонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе. - 2023. - №5. - С. 146-155. ISSN 2413-5151. –С.153.
8. З.С. Султонов, М.А. Маҳмадмуродова Механизмҳои андозӣ барои дастгирии системаҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар давраи гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ. Идоракунии давлатӣ, маҷаллаи илмӣ сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон №4/1(48) Душанбе 2020. –С. 85.
9. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе -2022. -С. 36-37.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бораи соли 2024”. – С. 6.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва 16.12.2025. – С. 2.

12. Р.Мирбобоев, М. Саидмуродова, Ф.Убайдов ва ҳайати муаллифон Асосҳои иқтисодӣ 11, китоби дарсӣ барои синфи 11-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. Нашри дуюм. Душанбе “Маориф” 2023с. Саҳ.192. –С 108-109.

**РОЛЬ НАЛОГОВ В СОСТАВЕ БЮДЖЕТА РЕГИОНА
АМИРЗОДА СОХИБНАЗАР АМИРХОДЖА,**

Педагогический институт Таджикистана в Раштском районе, проректор по экономике и хозяйству, кандидат экономических наук, доцент. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Гарм, улица Э. Мухиддина – 63. Телефон: (+992) 988-19-20-19. Электронная почта: E-mail: dot.sd@mail.ru

В статье анализируется доля налогов в составе регионального бюджета. В контексте формирования отношений национальной экономики Республики Таджикистан с первого дня независимости страны преобладает фискальный механизм экономического регулирования. Эта позиция обосновывается тем, что в странах мира, где преобладают рыночные отношения, в том числе в Таджикистане, налоговые поступления являются одним из важнейших и основных источников доходов государственного бюджета. То есть вклад налогов в состав бюджета на 2021 год составляет 68%, а в 2025 году - 62,9%, что в пропорции к 2021 году снизилось на -5,1%. А если посмотреть на уровень районов Раштской области, то становится ясно, что в 2024 году он составит 32,9% в Раштском районе, 23,5% в Нурабадском районе, 20,7% в Таджикабадском районе, 23,4% в Лахискском районе и 43,3% в Сангворском районе. А если сравнить налоговый вклад в состав бюджета (условно) Раштской области, то становится ясно, что в 2024 году он составит 23,8%.

При этом можно отметить, что в современных экономических условиях развитие отраслей местного производства, туризма, услуг, развитие цифровой экономики, зеленой экономики и экономики замкнутого цикла в целом развитие экономики, основанной на знаниях, может стать основной реализующей основой социально-экономического развития региона и национальной экономики.

Ключевые слова: роль налога, региональный бюджет, налоговые поступления, местное производство, рыночные отношения, современная экономика, экономическое развитие, налоговые ставки, льготы, собственные доходы.

**THE ROLE OF TAXES IN THE REGIONAL BUDGET
AMIRZODA SOHIBNAZAR AMIRKHODJA,**

Tajik Pedagogical Institute in Rasht district, Deputy Rector for Economics and Business Administration, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor Address: 734025, Republic of Tajikistan, Gharm city, E. Muhiddin street – 63. Phone: (+992) 988-19-20-19. E-mail: dot.sd@mail.ru

The article analyzes the share of taxes in the regional budget. In the context of the formation of relations between the national economy of the Republic of Tajikistan, the fiscal mechanism of economic regulation has prevailed since the first day of the country's independence. This position is justified by the fact that in the countries of the world where market relations prevail, including Tajikistan, tax revenues are one of the most important and main sources of state budget revenues. That is, the contribution of taxes to the budget for 2021 is 68%, and in 2025 - 62.9%, which in

proportion to 2021 decreased by -5.1%. And if you look at the level of districts in Rasht region, it becomes clear that in 2024 it will be 32.9% in Rasht district, 23.5% in Nurabad district, 20.7% in Tajikabad district, 23.4% in Lakhsh district and 43.3% in Sangvorsky district. And if we compare the tax contribution to the budget (conditionally) In the Rasht region, it becomes clear that in 2024 it will amount to 23.8%.

At the same time, it can be noted that in modern economic conditions, the development of local industries, tourism, services, the development of the digital economy, the green economy and the closed-loop economy as a whole, the development of a knowledge-based economy can become the main implementing basis for the socio-economic development of the region and the national economy.

Keywords: *the role of tax, regional budget, tax revenues, local production, market relations, modern economy, economic development, tax rates, benefits, own income.*

Муқарриз: Маҳмадуллоев А.С. доктори фалсафа PhD, дотсент.

УДК 504.03

**ТАЪСИРИ ФАЪОЛИЯТИ ХОЧАГИДОРИИ ОДАМОН БА МУВОЗИНАИ ЭКОЛОГӢ
ДАР ТАБИАТ**

АБДУЛОВ ДИЛШОД НАЗАРОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти рақами ва идоракунии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ш. Кӯлоб кучаи Сангак Сафаров 16 факс:

735360 Email: dilshod.041986@mail.ru

САФАРОВ АЪЗАМҶОН АҲМАДХОНОВИЧ,

н.и.и, мудири кафедраи назарияи иқтисодӣ, факултети молиявию иқтисодии ДДК ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб. кучаи С.Сафаров 16.

Мақолаи таҳлилушуда, яке аз масъалаҳои асосии мушкилоти муосири экологӣ мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор дода шудааст, зеро одамон дар рафти хоҷагидорӣ худ захираҳои замин об, растани, ҳайвонот ва энергияро истифода бурда худро бо гизо таъмин карда, назар ба дигар фаъолиятҳои худ ба табиат бештар таъсир мерасонад.

Солҳои 1990-уми асри XX ҳар рӯз дар олам 250 ҳазор нафар одам ба дунё меояд, ки онҳоро ҳӯрондан, пӯшонидан ва бо хона таъмин намудан лозим аст. Барои таъмини талаботи одамони сайёра ин маҳсулоти ғизоии истеҳсол кардан лозим аст, ки аз давраи ибтидои кишоварзӣ, тахминан 10 ҳазор сол пеш то имрӯз истеҳсол карда шудааст.

Истеҳсоли миқдори маҳсулоти ғизои тоза барои таъмин кардани аҳолии сайёраи Замин яке аз масъалаҳои мураккаби имрӯза ба ҳисоб меравад. Дигар масъалаи муҳим ин нигоҳдории сифати ғизо мебошад, нигоҳдории мувозинати табиат, самаранок истифодаи бойгариш он мебошад.

Калимаҳои асосӣ: иқтисодиёт, экология, кишоварзӣ, захираҳои замин, иқтисодиёти сабз, растаниҳо, меъёри кишт, майдонҳои ғизогирӣ, муҳити сабз.

Муқаддима: Таҳлили вазъияти кунунии экологӣ ва иқтисодию иҷтимоии ҷаҳон нишон медиҳад, ки ин масъалаҳои марбута асосан алоқаи мутақобилаи табиат ва ҷамъиятро ташкил менамояд. Агар инкишофи иқтисодиётро чун воситаи асоси қонунӣ намудани талаботи рузфарсуни ҷамъият ба инобат гирем ҳоҳ но ҳоҳ он ба доираи истеҳсолот то рафт бештар истифода бурдани сарватҳои табииро талаб менамояд.

Мақсади таҳқиқот: Ин идоракунии рушди бонизомии сарватҳо ва бойгарии табиат, нигоҳдории мувозинати экологӣ ва роҳҳои ифлосшавии муҳити зист, паст намудани сатҳи эрозия, ҷузъҳои асосии рушди нерӯи инсонӣ, солим нигоҳ доштани табиат ба ушмор меравад.

Методҳои таҳқиқот: Барои омода намудани мақолаи илмӣ таҳқиқоти аз усулҳои риёзӣ обстрактӣ, пурсишҳои шифохӣ дар соҳаҳои афзалиятноки рушди иқтисоди табиӣ таҳия шудааст ва вобаста ба масъалагузориҳои рушди нерӯи марҳилаҳои идоракунии ҷанбаҳои гендерии рушди иқтисодиёти сабз, энергияи сабз, омӯзиши таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ таҳқиқ шуда доир ба омода намудани мақолаи хулосабарорӣ шудааст.

Муҳокимаронӣ: Чорабиниҳо оид ба муҳофизати муҳити атроф, қорҳои илмӣ ва амалӣ дар ин самт ва муносибозии таъсири саноати истихроҷ ва қорқарди маъданҳо бояд ба консепсияи такмилидигарӣ соҳа асос ёфта, ҳатман пешбиникунандани шароитҳои рушди соҳаи бошанд. Инчунин дар асоси ягонагии масъалаи бамияномадаи истифодаи меъёрнок, самаранок ва ҳамзамон ҳифзи муҳити атроф бояд ҳамчун шартҳои ҳатмии соҳа қабул карда шаванд. Ҳар чизе, ки инсон месозад ва барои зиндагӣ истифода мебарад аз захираҳои табиӣ гирифта шудааст. Масалан об, либос, ҳӯрок, маҳсулоти доруворӣ, қоғаз, масолеҳи сохтмонӣ, ҳамаи намудҳои сузишворӣ ва ғайраҳо.

Аксари олимону донишмандон тақрибан истифодабарии захираҳои табииро тавсия додаанд, яъне партовҳои саноатии як соҳа барои соҳаи дигар ашёи хоми муҳим шуда метавонад. Масалан, ҳангоми қорқарди маҳсулоти нафти мумкин аст, аз намуди ашёи хоми

махсулоти нафт ду се махсулот истеҳсол намоем. Дар аввал истеҳсоли ҳама намуди сӯзишворӣ ва дуҷум бошад, истеҳсоли собун ва дигар рағанҳои молидани барои хоҷагии халқ.

Ҳамин тариқ, захираҳои минерали сарчашмаи муҳими ашёи хоми гуногун барои иқтисодиёти ҷаҳонӣ мебошанд. Қисме аз захираҳои канданиҳои фойданок дар натиҷаи истифодаи ғайрисамаранок хароб ва ё тамоман нобуд шуда, аз байн мераванд. Ҳоло бошад, дар натиҷаи пешравии илму техника истифодаи тақрибии захираҳои канданиҳои фойданокро дар оянда боз ҳам пешкаши инсоният менамояд [1, с.14].

Бояд зикр намуд, ки дар давоми асрҳои зиёд тағйир додана манзараҳои табиӣ дар рафти фаъолияти одам ба ӯ руҳбаландӣ, бурдборӣ ва оромӣ меовард. Аммо бо мурури замон дар як ҷой муқимӣ зиндагӣ кардани одамон ва босуръат афзоиш ёфтани миқдори аҳоли, ҳамчунин, усулҳои коркарди замин ва ҷорводорӣ чунин тағйиротҳое ба вуқӯъ омаданд, ки онро инкилоби дуҷуми таърихӣ номиданд. Ин ба инкишофи хоҷагии қишлоқ таъсири калон расонид ва дар баъзе ҳолатҳо ба системаҳои экологӣ офатҳои зиёд овард. Майдони зиёди ҷангалҳо нест карда шуданд, нодуруст истифодаи заминҳои минтақаҳои муътадил ва тропикӣ ба вайроншавии экосистемаҳои таърихан ташаккулёфта оварда расониданд, ки ҷойи биосенозҳо, экосистемаҳо, ландшафтҳои табиӣ, агрофераҳо, агроэкосистемаҳо, агросенозҳо, манзараҳои аграрӣ ва ғайраро фаро гирифтаанд.

Агрофера - ин системаи глобалие мебошад, ки тамоми сарҳади Замино гирд оварда, онро дар рафти фаъолияти худ одам ба хоҷагии қишлоқ тағйир додааст.

Агроэкосистема - экосистемаҳои одам дар раванди истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ тағйир додааст, яъне майдонҳои хоҷагии қишлоқ, боғҳо, ангурзорҳо, китъаҳои ҷангали барои ҳифзи қишлоқ ва агроэкосистемаи асосии агросенозҳо ба шумор мераванд.

Агросенозҳо - биосенозҳои дар заминҳои хоҷагии қишлоқ истифодашуда мебошанд, ки бо мақсади ба даст овардани махсулоти хоҷагии қишлоқ барпо шуда, доимо аз тарафи гуруҳи одамон ҷамоаҳо дастгирӣ ёфта, қобилияти ками эътимоди экологӣ дошта, вале ҳосилнокии баланди як ё ки якчанд намудҳои интихобкардаи намудҳои (навҳо, зотҳо) растанӣ ва ҳайвоноти дороанд.

Манзараҳои кишоварзӣ - экосистемаҳои дар натиҷаи дигар кардани хоҷагии қишлоқ, манзараҳои даштӣ, ландшафтҳои ташаккулёфтаре меноманд.

Дар натиҷаи тағйир додани экосистемаҳои табиӣ биосфера бо таъсири истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ ва дохил кардани технологияи серҳосил, яъне яказироатӣ, навҳои ҳосилшавӣ баланд, агрохимикатҳо, фарсоиши обӣ, бодӣ, шӯршавии дубораи хок, вайроншавии хок, харобшавии эдафон ва мезофауна, камшавии ҷангалҳо оварда мерасонад [2, с.24].

Дар боло қайд шуда буд, ки ҳар як дақиқа дар 1 см² қабати болоии атмосфераи Замин 2 каллория энергияи рӯшноии Офтоб дохил мешаванд, онро констант ё доимии офтоби меноманд. Энергияи истифодабурдаи растаниҳо он қадар баланд нест. Танҳо як қисми спектри офтоб, ки онро нӯрҳои фаъоли фотосинтетикӣ меноманду (дар дарозии мавҷҳои 400-720 нм қарор дошта, 21-46%-ро ташкил мекунад) дар ҷараёни фотосинтез истифода мешаванд. Дар минтақаҳои иқлими муътадил доранд коэффисиенти таъсири фойдаоварӣ, фотосинтез аз 1,5 то 2% ва дар бисёр ҳолат 0,5%-ро ташкил медиҳад. Дар хоҷагии қишлоқи инкишофёфтаи ҷаҳони муосир, якчанд типҳои системаҳои экологӣ фарқ карда мешаванд, ки аз ҳам бо миқдори энергияи дохилшуда ва истифодабурдаи одам баҳо дода мешаванд (М. Е. Соколов ва диг., 1994).

1. Системаҳои экологии табиӣ. Сарчашмаи ягонаи энергияи офтоб ба ҳисоб меравад (уқёнус, ҷангалҳои кӯҳӣ). Ин системаҳои экологи пойдевори асосии ҳаёти рӯи Замин буда, расиши миёнаи солонаи энергияи офтобро 0,2 ккал/см²-ро ташкил мекунад.

2. Системаҳои экологии табиӣ ҳосилинокӣ ва баланд. Ба ғайр аз энергияи офтоб ҳамчунин дигар сарчашмаҳои табиӣ энергия (ангитсанг, торф)-ро истифода мебаранд. Ба онҳо резишгоҳҳои дарёҳои калон, ҷангалҳои тропикии намнок ва дигар

системаҳои экологии табиӣ қобилияти баланди ҳосилнокӣ дошта, дохил мешаванд. Дар ин ҷо ба миқдори зиёд моддаҳои узвӣ истифода ё ки захира мешаванду ҳисоби миёнаи солони энергия 2 ккал/см^2 -ро ташкил медиҳад.

3. Агроэкосистемаҳо, ки ба экосистемаҳои табиӣ наздиканд. Ба ғайр аз энергияи офтоб дигар сарчашмаҳои энергияи одам истеҳсолкарда истифода мешаванд. Ба ин системаҳои хоҷагии қишлоқ ва обие, ки ашёи хом ва маҳсулот тайёр мекунанд, дохил мешаванд. Сарчашмаҳои иловагии энергия канданиҳои ғоиданок, энергияи мубодилаи моддаҳо ба ҳисоб мераванд (расиши энергия ба ҳисоби миёна 2 ккал/см^2 -ро дар як сол ташкил медиҳад).

4. Системаҳои экологии кишоварзӣ типӣ серҳосил. Бо истеъмоли миқдори зиёди маҳсулоти нафтӣ ва агрохимия вобастаанд. Онҳо назар ба системаҳои экологии пештара сермаҳсултар буда, бо талаботи баланди энергия фарқ мекунанд (расиши энергия ба ҳисоби миёна 20 ккал/см^2 -ро ташкил медиҳад).

5. Экосистемаҳои саноатӣ (шаҳрӣ). Энергияи тайёрро мегиранд (газ, ангишт, барқ). Ба онҳо шаҳрҳо ва минтақаҳои саноатии атрофи онҳо дохил мешаванд. Онҳо ҳамчун генератори бехтаркунии ҳаёт ва сарчашмаи олудакунандаи муҳит ба ҳисоб мераванду бо системаҳои экологии пештара алоқаманд мебошанд [3, с.19]. Системаҳои экологии саноатӣ энергияи зиёдро талаб мекунанд (расиши энергияи солони ба ҳисоби миёна 200 ккал/см^2 -ро ташкил медиҳад).

Хусусияти асосии фарқкунандаи системаҳои экологии табиӣ ва системаҳои экологии кишоварзӣ инҳоянд:

1. Самтҳои гуногуни интиҳоб. Барои системаҳои экологии табиӣ интиҳоби табиӣ хос аст, яъне устуворӣ ва аз байн бурдани шакли организмҳои ноустувор ва ҷамъаҳои онҳо мебошад.

Системаҳои экологии кишоварзӣ зери таъсири ғайриабии одамон ташкил ёфтаанд, ки барои баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳои хоҷагии қишлоқ равона шудаанд.

2. Гуногуншаклии таркиби экологии фитосенозҳо. Усулҳои ҳосилнокии системаҳои экологии табииро дар рафти тағйирёбии шароити обу ҳавои гуногун таъмин мекунанд. Паст шудани ҳосилнокии як намуд ба афзуншавии ҳосилнокии дигар намуд оварда мерасонад, ки дар маҷмӯъ системаи экологӣ метавонад дар солҳои гуногун маҳсулоти худро дар дараҷаи муайян нигоҳ дорад.

Агросенозҳои зироатҳо аз ҷамъаҳои як анъанавӣ иборатанд. Ба ҳамаи агросеноз таъсири омилҳои номусоид якхела таъсир мерасонанд. Дар ин ҷо паст шудани расиш ва инкишофи як зироат аз ҳисоби афзун кардани зироати дигар ғайриимкон аст, ин устувории ҳосилнокии агросеноз назар ба системаҳои экологии табиӣ пасттар аст.

3. Ба тӯфайли гуногуншаклии намуди растаниҳо ва ритми фенологии гуногун ба фитосенозҳо имконият медиҳад, ки дар тамоми даври нашествии чараёнҳо маҳсулот тайёркунро беист давом дода, захираҳои гармӣ, нами ва элементҳои ғизоиро пурра ва сарфакорона истифода кунанд. Дар қишти агросенозҳо, давраи нашествии кӯтоҳтар буда, расиши растаниҳо якхела буда инкишоф пайдарҳақи даврӣ мебошад, ки ин ба шиддатнокии чараёнҳои мубодилаи моддаҳо ва дар системаи бутун таъсир мерасонад.

4. Фарқияти муҳими байни системаҳои экологии табиӣ ва системаҳои кишоварзӣ дараҷаи талафи гирдгардиши моддаҳо дар дохили онҳо ба ҳисоб меравад. Гирдгардиши моддаҳо дар системаҳои экологии табиӣ сарбаста буда, миқдори моддаҳои дохилшаванда ба миқдори моддаҳо аз давр барои ба баробаранд. Аз ин сабаб дар дохили давр моддаҳои дохилшуда дар ҳар як блок ба моддаҳои аз давр барои ба тахминан баробаранд (расми 1.1).

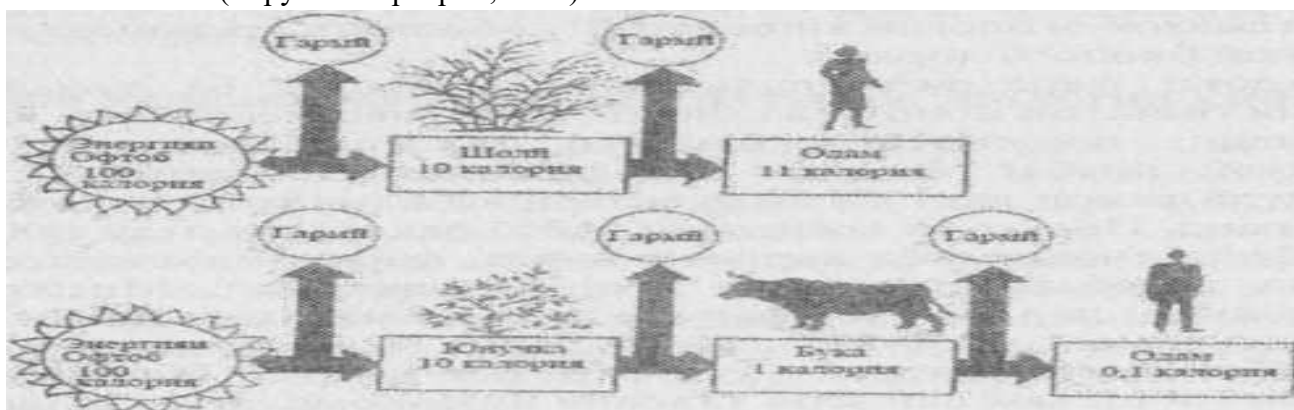
Таъсири антропогенӣ сарбастагии гирдгардиши моддаҳоро дар системаҳои экологии табиӣ тағйир медиҳад.

Дар агросензҳо як қисми моддаҳо аз системаҳои экологӣ гирифта мешаванд. Агар нуриҳои маъданӣ аз меъёр зиёд илова карда шаванд онҳо бузургии элементҳои ғизоии дохилшуда назар ба бузургии элементҳои ғизоии дар ҳок буда зиёд мешаванд, ки дар агросензҳо 50-60% моддаҳои узвӣ дар маҳсулот маҳфуз буда, ба ҳок ҷудо мешавад.

5. Системаҳои экологии табиӣ - системаҳои худидоракунанда мебошанд, агросензҳо бошанд аз тарафи одам идора карда мешаванд.

Системаҳои экологии кишоварзиро ба системаи нимкушода ва кушода ҷудо мекунанд. Ба системаҳои нимкушода гармхонаҳо, комплексҳои чорводорӣ дохил мешаванд, ки дар он ҷо ҳарорат, рӯшноӣ, гардиши нуриҳои маъданӣ ва узвӣ идора ва назорат карда мешаванд. Онро системаи экологии кишоварзӣ идоракунанда меноманд.

Ҳамаи дигар системаҳои экологӣ бошанд кушодаанд. Дар системаи экологии кишоварзӣ нимкушода ва кушода шароити оптималии расиши организмҳо ва таркиби онҳо аз тарафи одам идора карда мешаванд. Аз ин рӯ, мақсади асосӣ ба он равона мешавад, ки **якум** пурра бартараф кардани намудҳои бегона ва **дуҷум** интихоби генотипҳои ҳосилнокии баланд дошта интихоб мешаванд. Расми 1.2.1. Гирдгардиши моддаҳои ғизоӣ дар системаҳои экологии табиӣ (аз рӯи Л. Тарабрин, 1981)

Дар маҷмӯъ, гирдгардиши моддаҳо, намудҳои гуногуни дар системаҳои кишоварзӣ бударо ба ҳам алоқаманд мекунанд. Дар биосфера доимо гардиши моддаҳои биогенӣ амалӣ мешаванд, ки онҳо ҳамчунин барандаи энергия ба ҳисоб мераванд. Дар ҷараёни фотосинтез энергияи нури рӯшноӣ ба энергияи бандҳои кимиёвӣ моддаҳои узвӣ мубаддал буда, дар шакли ангиштҳо захира мешаванд.

Ин шакли энергия аз растаниҳо ба воситаи алафхӯрҳо ба консументҳои дараҷаи баландтар таҳвил дода мешавад [5, с.61].

Микдори энергияи пайваст бо мурури ҳаракат дар занҷири ғизоӣ доимо кам мешавад. Ин бо он вобаста аст, ки як қисми энергия барои фаъолияти ҳаётии консументҳо сарф мешавад.

Аз рӯи маълумоти М. С. Соколов (1994) сарфи энергияи фотосинтезикии растаниҳо дар системаҳои экологии кишоварзӣ дар мисоли ҷароғҳои марғзорӣ баъзе минтақаҳои Россия чунин аст:

- қариб 1/16 ҳиссаи энергияе, ки растаниҳо истифода мебаранд барои нафаскашӣ сарф карда мешавад.

- қариб 1/4 ҳиссаи энергия ба организми ҳайвоноти алафхӯр дохил мешавад, 50% ин энергия дар эксперимент ва мурдаи ҳайвонҳо ҷойгир мешаванд.

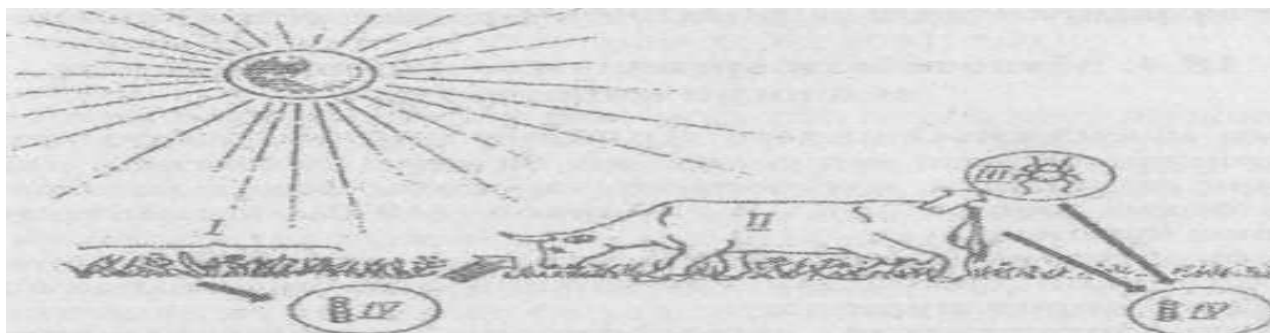
- дар маҷмӯъ бо растаниҳои мурда ва фитофаҳо қариб % ҳиссаи энергияи дар ибтидо фурубурдашуда, дар мурдан моддаҳои узвӣ ва V* ҳиссаи он аз системаҳои экологӣ дар рафти нафаскашӣ дар шакли гармӣ ҷудо мешавад [6, с.74].

Бори дигар қайд мекунем, ки интиқоли энергия дар занҷири ғизой системаҳои экологии кишоварзӣ ба қонуни Линдеман ё ки қонуни 10%-и Линдеман танҳо як қисми энергияе, ки ба дараҷаи муайяни ғизоии агросеноз (биосеноз)-ҳо дохил мешавад, ба организмҳои дар дараҷаи ғизоии баланд ҷойгирифта дода мешавад.

Интиқоли энергия аз дараҷаи занҷири ғизой ба дигараш бо КТФ хеле кам амалӣ мешавад, ки ин бо маҳдудияти миқдори звенаҳои занҷири ғизой дар агросенозҳо мебошад.

Одамон ба системаҳои экологӣ таъсир расонида, онҳоро тағйир ё ки олуида мекунад, ки ин ба тағйирёбии интиқоли энергия, моддаҳо ва дар охир ба пастшавии ҳосилнокӣ оварда мерасонад. Барои ҳамин вазифаи аввалиндараҷаи одамон бояд ба он равона карда шавад, ки пастшавии ҳосилнокии агросенозҳо пешгирӣ карда метавонем. Солҳои 90-уми асри XX ҳосилнокии якумини заминҳои кишткардашуда дар сайёра 8,7 млрд. т ва захираи энергия $4,7 \times 10^6$ кҶ-ро дар як сол ташкил меод.

Расми 133. Талафоти энергия дар занҷири ғизои (аз руи Т.Миллер.

Қисми асосии системаҳои экологии кишоварзиро киштзорҳои хоҷагии кишлук ташкил мекунад, ки ба онҳо ғаллагӣҳо, зироатҳои хӯроки чорво ва техникӣ, марғзорҳои чарогоҳҳо дохил мешаванд.

Мувофиқи ақидаи М. В. Марков (1972) элементҳои асосии агробIOSеноз чунинанд:

1. Растаниҳои зироатии аз тарафи одам киштшуда.
2. Растаниҳои хӯроке, ки ба дохили агробIOSеноз новобаста аз хоҳиши одамон ворид шудаанд.
3. Микроорганизмҳои ризосферавии растаниҳои зироатӣ ва худрӯй.
4. Бактерияҳои лундашакли решаи лубиёгӣҳо, ки нитрогени озоди ҳаворо то нитратҳо барқарор мекунад.
5. Занбуруғҳои ҳосилкунанда дар решаи растаниҳои олій.
6. Бактерияҳо, занбуруғҳо, актиномитсетҳо ва обсабзҳои, ки дар хок озод сукунат доранд.
7. Ҳайвонотҳои бемӯҳраи дар хок ва болои растаниҳо сукунат дошта.
8. Ҳайвонотҳои мӯҳрадорӣ (хояндаҳо, паррандаҳо ва ғайра) дар хок ва киштзорҳо сукунат дошта.
9. Занбуруғҳо, бактерияҳо, вирусҳои муфтхӯр (ниммуфтхӯр)-и растаниҳои зироатӣ ва худрӯй.
10. Бактериофагҳо - муфтхӯриҳои микроорганизмҳо.

Системаҳои экологии кишоварзӣ қобилияти ҳосилнокии биологӣ ё ки ғунҷоиши биологӣ доранд.

Миқдори фардҳои популятсияҳои алоҳида ба тӯфайли доимо тағйирёбии омилҳои абиотӣ ва биотӣ каму зиёд мешаванд. Ба омилҳои, ки ба зичии популятсияи намудҳо таъсир мерасонанд рақобати байнинамудӣ нисбат ба ғизо ва фазо дохил мешаванд. Рақобати байнинамудӣ ҳамон вақт ба амал меояд, ки намудҳои гуногун талаботи якхела доранд [7, с.81]. Норасоии воситаҳои ҳаётӣ рақобатро тезу тунд мекунад.

Дар агрофитосенозҳо зиёд кардани зичии фардҳои популятсия ба тезу тундшавии рақобати растаниҳо оварда мерасонад. Мисол, миқдори фардҳои юнучка дар 1 м^2 400 фардро

ташкил медиҳад. Баъди як сол дар оғози нашъунамо то 150-200 данагӣ дар 1 м² кам мешавад, ки барои ташаккулёбии ҳосил шароити хуб фароҳам меорад. Идоракунии зичии растаниҳои табиӣ ҳам дар зери таъсири чунин омилҳо ва зичии майдони сатҳи барг ба амал меояд. Агар сатҳи болоии майдони барг зиёд шавад, рақобат меафзояд, чунки на ҳамаи растаниҳо миқдори рӯшноин лозимиро гирифта метавонанд. Ин қонунҳоро дар кишти растаниҳои зироати вақти нашунаъмои навъҳои гандуми баҳорӣ дар шароити водиҳо (водиҳои Ҳисор) ва баландкӯҳи Помири Ғарбӣ (Ванҷ ва Хоруғ) ҳам мушхидат кардан мумкин аст (Забиоров Р. Ғ., 1991, 2003).

Чи хеле мебинем, байни фардҳои як намуд ҳам, рақобатӣ дохили намудӣ мушоҳида мешавад.

Рақобати дохилинамудни растаниҳо ба пурра нест шудани фардҳои рақобати сустдошта оварда намерасонад [8, с.27]. Мисол, дар муборизаи байни растаниҳои зироати ва хурдӣ рақобати байнинамудӣ дар системаҳои экологии кишоварзии қушода намоён мешавад. Кишти растаниҳои зироатӣ дар агрофитосенотозҳо ягона сарчашмаи ғизоӣ барои ҳайвоноти алафхӯр ва ҳашаротҳои фитофаг ба ҳисоб мераванд.

Одатан зироатҳои хоҷагии қишлоқ метавонанд дар рафти босуръат афзоиши ҳайвоноти алафхӯр зарар ёбанд, ки миқдори табиӣ идоракунии онҳо на ҳама вақт бо усулҳои табиӣ амалӣ мешаванд. Барои ин воситаҳои муҳофизати сунъии гуногунро истифода мекунанд.

Таҳлили занҷири ғизоии дар системаҳои экологии кишоварзӣ нишон медиҳад, ки биофаҳо (фитофаҳо, даррандаҳо, муфтхӯрҳо) бо миқдори худ фаъолон ба воситаи қисман истифодабарӣ ё ки вайрон кардани звенои пешинаи занҷири ғизоӣ, ки барои онҳо ҳамчун энергия хизмат мекунанд таъсир мерасонанд. Биофаҳо бо роҳи мубаддалкунии моддаҳои истифодашудаи барои звеноҳои баъдина сарчашмаи энергия ҳосил мекунанд: бофтаҳои бадани худ бадани биофаҳо, экскрементҳо барои капрофаҳо, мурдари барои некрофаҳо таъсир мерасонанд.

Фаъолияти якҷоя ва бисёртарафаи организмҳои системаҳои экологӣ пеш аз ҳама гетеротрофҳо намегузоранд, ки моддаҳои узвӣ дуру дароз чамъ шаванд. Қайд кардан лозим аст, ки дар системаҳои экологии кишоварзӣ занҷири ғизоӣ ба фаъолияти одам дохил карда мешавад ва дар болои аҷроми экологӣ одам истодааст, ки он аломати ҳамаи системаҳои экологии кишоварзӣ мебошад.

Системаҳои экологии табиӣ ба таассури умумии тасодуфии стрессҳои табиӣ (таъсири ҳарорати паст, сӯхтор, зараррасонаҳо) якхела ҷавоб гардонидида, устувории нисбиашонро нигоҳ медоранд. Дар шароити стресси дуру дароз бошад, тағйирёбии системаҳои экологӣ барнагарданда аст. Чарлз Дарвин (1859) интиҳоб кардани растаниҳо ва ҳайвонҳои барон одамон лозимро аз табиати ёбӣ интиҳоби сунъӣ номид. Дар ром намудани намудҳои ёбӣ ҳамчун ташкилотҳои интиҳоби сунъӣ одам ҳам дар муносибатҳои ҷамъиятӣ ва экологӣ тағйир меёбад. Ю. Одум (1975) чунин фикреро пешниҳод мекунанд, ки чи қадаре одам аз ҳуворимакка вобастагӣ дошта бошад, ҳамон қадар ҳуворимакка аз одам вобастагӣ дорад. Бинобар ин ромкунии ҳайвоноти ҳонагӣ, офаридани растаниҳои зироатӣ ин шакли махсуси мутуализм ба ҳисоб меравад.

Парвариш кардани растаниҳо яке аз ҷузъҳои асосии системаҳои экологии кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Кишти зироатҳои хоҷагии қишлоқ, алафҳои доругӣ ва хӯроки чорво талаботи одамонро коней гардонидида (ғизо, хӯроки чорво, ашъи хоми саноатӣ) на танҳо маҳсулоти табиат, балки объекти меҳнати одамон ба ҳисоб мераванд.

Барои ҳамин расиш ва инкишофи онҳоро омилҳои антропогени муайян мекунанд. Одам доимо танҳо 20 намуди растаниҳоро истифода мебарад, ки 85% майдонҳоро барои ғаллагӣҳо аз қабилӣ шолӣ, гандум, ҳуворимака, ҷав, арзан, ҷавдор, лубиёгӣҳо, чормағзи зиминӣ, соя, нахӯд истифода мебарад.

Растаниҳои зироатӣ дар агросенотоз эдификаторҳои доминантӣ мебошанд, масалан гандум, ҷавдор ё ки ҳуворимака. Дар баъзе ҳолатҳо кишти омехтаи ду ё ки зиёдтари намудҳо мисол, алафи мошак ё ки нахӯд ба ҷави русӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Таъсири гэдификатории растаниҳои доминанти ва кондоминантҳо гуногун аст. Растаниҳои

бартаридошта микро системаҳои экологии кишоварзиро тағйир дода ба хусусияти табиати кимиёвӣ ва намнокии хок таъсир мерасонанд.

Ҳосилнокии зироатҳои хоҷагии қишлоқ аз омилҳои зиёде вобастагӣ доранд. Баъзе аз омилҳо ба монанди ҳарорат, рӯшноӣ аз тарафи одамон дар майдонҳои кушод идора карда намешавад, лекин дар амал бо роҳи интиҳоби вақти кишт, зичии кишт, самти ҷӯякҳо ба эътибор ғайри қарб мешавад. Дигар омилҳо бошанд аз тарафи ғайри инсонӣ истеҳсоли одам таъмин карда мешаванд. ки муҳимтарини онҳо, таъмин намудани намнокии хок, элементҳои ғизоӣ, навъ, сифати тухмӣ, ҳифзи кишт аз зараррасонҳо, касалиҳо ва алафҳои бегона, идоракунии расиш, ҳосилгундорӣ таъсири хубе мегузорад.

Ҳосили баланд ҳамон вақт ба даст меояд, ки агар барои расиш ва инкишофи растаниҳо шароити оптималӣ муҳайё карда шавад. Ба эътибор нагирифтани як омил ҳам сабаби кам шудани ҳосилнокӣ мешавад. Барои беҳтар намудани технологияи муносири кишоварзӣ аз нигоҳи экологӣ чунин қоидаҳоро риоя намудан лозим аст.

Системаи киштгардон. Риоя кардани қоидаҳои киштгардон, яъне бо навбат кишт кардани зироатҳо дар фазо ва вақт дар шароити амиқӣ ё ин ки хоҷагӣ, пеш аз ҳам ба даст овардани ҳосили баланди зироати рӯёнда, баланд бардоштани ҳосилхезии хок ва ҳолати фитосанитарии кишт кам шудани микдори зараррасонҳо, бемориҳо ва олудагии киштро муайян мекунад. Баъдтар бошад, самтҳои асосии беҳтар кардани системаҳои киштгардонро дар кишоварзӣ ба эътибор гирифтани лозим аст.

Селексия ва тухмипарварии зироатҳои хоҷагии кишоварзӣ. Дар бисёр мамлакатҳои дунё 70% баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳои ғаллагӣ дона аз ҳисоби беҳтар кардани зироатҳои умумии киштзорҳо ва 30% аз ҳисоби навъҳо навъи зироатҳои ҳосили баланддошта таъмин карда мешаванд. Мисол, зиёд кардан таркиби сафедаи гандум то 1% ба 600 ҳаз. т сафедаи растанигӣ баробар меояд, қанднокии лаблабу то 1% - 700 ҳаз. т қанд, оҳар дар картошка то 1% - 820 ҳаз. т ҳосили иловагӣ ба даст оварда мешавад. Барои ҳамин ҳам, ҳар сол даҳҳо навъи нави гандуми баҳорӣ ва ҷуворимакка бароварда мешавад, ки ҳосилнокии онҳо, устувории онҳо ба хобравӣ, гармӣ, хушкӣ ва назар ба пешавлодони худ баланд аст.

Истифодаи навъҳои нисбат ба зараррасонҳо ва бемориҳо устувортар яке аз роҳҳои кам кардани талафоти ҳосил бе истифодаи усулҳои кимиёвӣ мебошанд. Тухмиҳои баландсифат захираи муҳими кам кардани ҳосил аз организмҳои зараровар ва баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳои хоҷагии қишлоқ мебошад. Дар даврони иттиҳоди Шуравӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон даҳҳо хоҷагиҳои тухмипарварии зироатҳои пахта, гандум, юнучка, пӣёз ғайри инҳо доштанд, ки агар имрӯз онҳоро барқарор мекарданд барои пешравии хоҷагии кишоварзӣ як қадами устуворе мешуд.

Хулоса, омилҳои экологӣ бевосита ба сифати зиндагӣ, амнияти ғизоӣ, саломатии аҳоли ва рушди иқтисодӣ таъсир мерасонанд. Онҳо заминаи асосии экосистемаҳо мебошанд, ки зиндагии инсонҳо ва мавҷудоти дигарро дастгирӣ мекунанд. Агар ба омилҳои экологӣ безъитиной зоҳир карда шавад, хавфи нобудшавии захираҳои табиӣ, тағйирёбии экосистемаҳо ва афзоиши офатҳои табиӣ меафзояд.

Тағйирёбии иқлим ба низоми табиӣ ва иқтисодӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад. Яъне омилҳои иқлимӣ ба ғайри инҳо иқтисодӣ, зироаткорӣ ва сифати зиндагии аҳоли таъсири ҷиддӣ мерасонанд. Масалан, дар минтақаҳои хушк камбудии об метавонад ба коҳиши истеҳсолати кишоварзӣ ва зиёдшавии муҳочирати экологӣ, инчунин, бемориҳои бактериявӣ вирусӣ оварда расонад. Коҳишёбии сатҳи боришот ва баландшавии ҳарорат хатарҳои ҷиддӣ ба миён меоваранд, амсоли биёбоншавӣ минтақаҳо ва нобудшавии манбаҳои об. Ин яке аз мушкилотҳои асосӣ аст, зеро ҳама нерӯҳои барқӣ дар ҷомеаи ҷаҳон бо об кор мекунанд.

РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1.Бобылев С. Н. Зеленая экономика и модернизация / С. Н. Бобылев, В. М.Захаров //Эколого-экономические основы устойчивого развития. Бюллетень «На пути к устойчивому

развитию России». - 2012. - № 60. - 90

2.Обидов Ф.С. «Роль природно-ресурсного потенциала в развитии международных экономических отношений» Душанбе «Ирфон»2010

3.Ганиев Т.Б. Менечмент Боби 125. Идоракунии стратегии иҷтимоӣ ва экологӣ ҳамаҷун талаботи беҳатарии ташаккули рушди босуботи иқтисодӣ ва ҷиҳатҳои дараҷаи менечменти асри XXI 2019 сол С-404

4.Ганиев Т.Б. Проблемаҳои рушди устувори соҳаи кишоварзӣ: (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) Москва: Диалог-МГУ, 1996. - 108 с. - ISBN 5-89209-010-8

19.Ганиев Т.Б. Менечмент «Менечменти экологӣ» қисми 2 «Ташкили фаъолиятҳо» боби 22 С-392-406

5. Мухаббатова Х.М., Диловарова Р.Д., Душанбе 2011г. Образования и культура География экономики Таджикистан год

6.Мухаббатова, Х. М. Истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ ва энергетикӣ - асоси рушди “иқтисоди сабз” дар Тоҷикистон / Х. М. Мухаббатова, У. О. Кимсанов // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон. – 2021. – №. 2(36). – Р. 196-201.-EDN CSOXJD. Мухаббатова, Х. М. Ташаккул ва рушди иқтисоди "сабз" дар кишварҳои Осиёи Марказӣ: ҷанбаҳои экологӣ-иқтисодӣ ва иҷтимоӣ / Х. М. Мухаббатова, У. О. Кимсанов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2021.- №. 1-1(83). - Р. 217-221.- EDN LQWWFP.

7.Егорова М. С. Экономические механизмы и условия перехода к зеленой экономике // Фундаментальные исследования. – 2014. - № 6 – 6. – С. 1262 - 1266.

8.Зелёная экономика и цели устойчивого развития для России // Коллективная монография / Под науч. ред. С.Н. Бобылёва, П.А. Кирюшина, О.В. Кудрявцевой. -М.: Экономический факультет МГУ имени М.В. Ломоносова, 2019. – 284 с.

9.Исайнов Х.Р. «Зеленая» экономика: мировые тенденции и опыт Таджикистана. Вестник Таджикского национального Университета Серия социально-экономических и общественных наук 2022. №1. С.42-51

10.Исайнов, Х. Р. Региональные аспекты обеспечения водно-энергетической безопасности (на материалах стран Центральной Азии)

Х. Р. Исайнов, У. О. Кимсанов. – Душанбе: ООО "Эр-Граф", 2020. – 274 с. – ISBN 978-99985—5056-0. – EDN NOLHOA.

11.Исайнов Х.Р. Проблемы, перспективы и задачи эколого-экономического развития мелиорации в сельском хозяйстве Таджикистана Тадж. ИНТИ, 2005. -№ 33 (1718). -8 с.

12.Тағоев Ҷ.Ҳ., Наврузи Н. Рушди системаи идоракунии фаъолияти инноватсионӣ дар КАС-и минтақа (дар маводҳои вилояти Хатлон). Монография. - Душанбе, 2021.- 189саҳ.

13.Фасеҳзода И.С. Моҳияти механизми иқтисодии хоҷагидорӣ ва таҳаввулотӣ он дар рушди босуботи иқтисодӣ / И.С.Фасеҳзода, Х.А.Сайдалиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, дар шумораи илмҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ 2020, №7, саҳ 214-218.

13.Маҷаллаи назариявӣ ва илмӣ истеҳсоли кишоварзӣ Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шохтемур 4 (109) 2025 с. С. 363-365

14.Маҷаллаи назариявӣ ва илмӣ истеҳсоли кишоварзӣ Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шохтемур 4 (109) 2025 с. С. 392-393.

15.Маҷаллаи назариявӣ ва илмӣ истеҳсоли кишоварзӣ Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шохтемур 4 (109) 2025 с. С. 294-296

ВЛИЯНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛЮДЕЙ НА ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ БАЛАНС В ПРИРОДЕ

АБДУЛОВ ДИЛШОД НАЗАРОВИЧ,

кандидат экономических наук, дотсент кафедры цифровая экономика и управления
Кулябского государственного университета имени Абуабдулло Рудаки город Куляб улица
Сангак Сафарова,16 факс: 735360 Email: dilshod.041986 @mail.ru

САФАРОВ АЗАМДЖОН АХМАДХОНОВИЧ,

– к.э.н, заведующий кафедрой экономической теории финансово-экономического факультета Университета Абуабдулло Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб улица С. Сафаров 16.

Анализируемая статья является одним из основных вопросов современных экологических проблем, которые анализируются и изучаются, поскольку люди в процессе ведения сельского хозяйства используют ресурсы Земли, воду, растения, животных и энергию, чтобы прокормить себя и оказать большее влияние на природу, чем любая другая их деятельность.

В 1990-е годы XX века каждый день в мире рождалось 250 тысяч человек, которых нужно было кормить, укрывать и обеспечивать жильем. Чтобы удовлетворить потребности людей планеты, необходимо производить эти пищевые продукты, которые производились с самого зарождения сельского хозяйства, примерно 10 тысяч лет назад, до наших дней.

Производство количества экологически чистых продуктов питания для обеспечения населения планеты Земля является одной из самых сложных задач на сегодняшний день. Другим важным вопросом является поддержание качества пищи, поддержание баланса природы, эффективное использование ее богатства.

Ключевые слова: экономика, экология, сельское хозяйство, земельные ресурсы, зеленая экономика, растительность, скорость возделывания, продовольственные поля, зеленая среда.

**THE INFLUENCE OF HUMAN ECONOMIC ACTIVITY ON THE ECOLOGICAL
BALANCE IN NATURE**

ABDULOV DILSHOD NAZAROVICH,

candidate of economic sciens senior lecturer at the department of menegment and marketing Kulyab state Universiti named after Abuabdullo Rudaki, Kulyab citi street Sangak Safarov 16, fax number: 735360 Email: dilshod.041986@mail.ru

SAFAROV AZAMJON AHMADHONOVICH,

head of the Department of Economic Theory, Faculty of Finance and Economics of the Abu Abdullah Rudaki University. Address: 735360, Republic of Tajikistan, sh. Kulob. S. Safarov 16.

The analyzed article is one of the main issues of modern environmental problems that are analyzed and studied, since people in the process of farming use the resources of the Earth, water, plants, animals and energy to feed themselves and have a greater impact on nature than any other of their activities.

In the 1990s, 250,000 people were born every day in the world, who needed to be fed, sheltered and provided with housing. To meet the needs of the people of the planet, it is necessary to produce these food products, which have been produced since the very beginning of agriculture, about 10 thousand years ago, to the present day.

Producing the amount of environmentally friendly food to supply the population of planet Earth is one of the most difficult tasks today. Another important issue is maintaining the quality of food, maintaining the balance of nature, and making effective use of its richness.

Key words: economics, ecology, agriculture, land resources, green economy, vegetation, cultivation rate, food fields, green environment.

Муқарриз: Бобомуродов П., н.и.и, дотсент

УДК 351:004:338

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В
УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДНОГО ПЕРИОДА И ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

АХМАДБЕКОВА НИГОРА МАКСУДЖОНОВА,

к.э.н., доцент кафедры государственного управления и национальной экономики Академии
государственного управления при Президенте Республики Таджикистан 734003, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, улица С. Носира 33. Тел.: +992928-07-75-55; E-mail:

nigora.akhmadbekova@gmail.com

В условиях трансформации глобальной экономической системы и активного внедрения цифровых технологий в управленческую практику, государственное управление в странах с переходной экономикой сталкивается с необходимостью комплексной перестройки. Настоящая статья посвящена исследованию путей совершенствования государственного управления в Республике Таджикистан с учётом вызовов переходного периода и стратегии цифровой трансформации. На основе анализа официальных макроэкономических показателей и тенденций развития цифровой инфраструктуры в стране, автором выделены институциональные, нормативные и кадровые барьеры, сдерживающие цифровизацию публичной администрации. Обосновывается необходимость формирования сквозной архитектуры цифрового управления, развития e-Government, внедрения интеллектуального бюджетного и налогового администрирования, а также трансформации системы подготовки государственных служащих. Статья опирается на материалы официальной статистики, Послания Президента Республики Таджикистан от 28 декабря 2024 года и результаты эмпирических исследований [1]. Представлены практические рекомендации по формированию эффективного, ориентированного на результат государственного управления в условиях цифровизации.

Ключевые слова: государственное управление; цифровизация; цифровая экономика; переходная экономика; e-Government; цифровые платформы; цифровая трансформация, цифровые услуги; стратегическое управление; информационная безопасность; государственно-частное партнёрство.

Современный этап развития национальных государств характеризуется глобальными трансформациями в институциональных, экономических и технологических системах. На первый план выходят вопросы эффективности и адаптивности государственного управления, способного реагировать на вызовы неопределённой внешней среды, структурных деформаций в экономике, роста социальной уязвимости и необходимости глубокой цифровой трансформации. В странах с переходной экономикой, таких как Республика Таджикистан, государственное управление выполняет одновременно компенсаторную и системообразующую функцию, выступая в качестве основного института, обеспечивающего устойчивость экономических и социальных процессов. Цифровизация в данном контексте становится не только технологическим явлением, но и многоуровневым социально-политическим феноменом, меняющим принципы функционирования государственного аппарата, характер его взаимодействия с обществом, бизнесом, внешними донорами и международными организациями [8].

Государственное управление в условиях переходного периода характеризуется высокой степенью неопределённости, низкой институциональной зрелостью, зависимостью от внешнеэкономических колебаний и слабой регуляторной адаптивностью. На этом фоне

цифровизация приобретает значение инструмента реструктуризации управленческих практик, позволяя преодолеть традиционные бюрократические барьеры, минимизировать транзакционные издержки, повысить прозрачность и воспроизводить новые модели взаимодействия государства и граждан. Таким образом, переход к цифровой экономике требует пересмотра не только макроэкономической и инвестиционной стратегии, но и самого архитектурного устройства системы государственного управления [11].

Анализируя данные официального отчета о социально-экономическом развитии Республики Таджикистан за 2024 год, можно утверждать, что страна демонстрирует устойчивый экономический рост, одновременно находясь в активной фазе трансформации институционального пространства [1]. Сохранение положительной динамики макроэкономических показателей, рост промышленного производства, развитие банковской системы и инвестирование в цифровую инфраструктуру свидетельствуют о благоприятных условиях для построения модели цифрового государства. Однако наряду с этими успехами сохраняются и фундаментальные ограничения, включая кадровый дефицит, низкий уровень цифровой грамотности населения, слабую интеграцию ведомственных платформ, а также ограниченные возможности межведомственного обмена данными и аналитикой.

Целью настоящей статьи является системное осмысление текущего состояния государственного управления в Республике Таджикистан, выявление основных направлений его совершенствования с учётом вызовов переходного периода и цифровой трансформации, а также разработка предложений по институциональному и технологическому реформированию управленческих процессов.

Социально-экономическое развитие страны в 2024 году свидетельствует о значительном прогрессе в основных макроэкономических параметрах. Реальный рост валового внутреннего продукта составил 8,4%, что является одним из лучших показателей в регионе Центральной Азии. При этом инфляция удержана на уровне 3,6%, а исполнение бюджета по доходной части достигло 104,1%. Объём промышленного производства вырос на 20%, сельскохозяйственная продукция – на 10,6%, а товарооборот – на 13,6% [1]. Все эти показатели создают благоприятную макроэкономическую среду для реализации реформ в сфере государственного управления, направленных на усиление цифровой трансформации и повышение эффективности публичной администрации.

Однако экономическая структура Таджикистана по-прежнему остаётся уязвимой. Значительный внешнеторговый дефицит (импорт превышает экспорт в 3,6 раза), ограниченная диверсификация экспортных товаров, зависимость от валютных поступлений от мигрантов, недостаточная глубина финансовых рынков и ограниченная производственная база определяют необходимость повышения адаптивности управленческих решений и укрепления механизма государственно-частного партнёрства. Современные цифровые технологии позволяют сместить акцент с административного давления на стимулирующее и прогнозное управление, опирающееся на данные и аналитические модели [11].

Развитие цифровой инфраструктуры в стране также демонстрирует положительные тенденции: По данным статистики, по состоянию на 31 декабря 2024 года общее количество банковских платежных карт составило 8,4 млн, что на 25,7% больше, чем на аналогичную дату прошлого года. За последние годы использование электронных кошельков финансовыми учреждениями страны стремительно росло, и по состоянию на 31 декабря 2024 года их общее количество достигло 12,1 млн, что на 38,6% больше, чем на аналогичную дату прошлого года. Установлено более 11,9 тыс. POS-терминалов и 19,9 тыс. QR-кодов в

торговых точках [7]. Эти данные свидетельствуют о растущей цифровой грамотности, доступности электронных финансовых услуг и готовности общества к переходу на безналичную и безбумажную модель взаимодействия с государством.

При этом сохраняются серьёзные структурные вызовы: цифровой разрыв между городскими и сельскими районами, ограниченность доступа к высокоскоростному интернету, нехватка квалифицированных ИКТ-специалистов в органах государственного управления, слабая координация между ведомственными цифровыми платформами. Эти факторы препятствуют полному использованию потенциала цифровизации и требуют комплексного подхода к реформированию административных и институциональных механизмов.

В условиях переходной экономики государство должно выполнять роль интегратора цифровых процессов, создавая сквозную архитектуру цифрового управления, охватывающую не только фронт-офисы, но и внутренние механизмы государственного администрирования [2]. На первый план выходит необходимость формирования национальной стратегии цифровой трансформации государственного сектора, включающей разработку регуляторной базы, инфраструктурную модернизацию, формирование кадрового резерва и внедрение единой платформенной среды для предоставления государственных услуг.

Особое значение приобретает развитие цифровой фискальной политики. Сбор налогов, управление расходами, планирование бюджета и аудит должны осуществляться через автоматизированные цифровые системы, исключая коррупционные риски, повышающие скорость реагирования на изменения в экономике и создающие возможности для оценки эффективности каждого бюджетного рубля. Достижение этих целей возможно при условии внедрения технологий больших данных, искусственного интеллекта, облачных вычислений и систем межведомственного обмена данными [11].

Развитие промышленности, как ключевого сектора, способного обеспечить занятость, экспорт и внутреннюю устойчивость, также требует цифровизации. В 2024 году в стране было открыто 528 новых промышленных предприятий, создано свыше 5 тыс. рабочих мест [1]. Однако значительная часть этих производств работает на основе устаревших технологий и не интегрирована в цифровые цепочки создания стоимости. Государственное управление должно перейти от прямого регулирования к созданию инновационной промышленной экосистемы, основанной на принципах «Индустрии 4.0» [12], включающих сенсоризацию, интернет вещей, цифровые двойники и автоматизированные производственные линии. Это требует не только технологической поддержки, но и изменения структуры нормативного регулирования, стимулирующего цифровую трансформацию производственного сектора.

Цифровая трансформация государственного управления невозможна без надлежащей институциональной среды. Одной из главных проблем остаётся несогласованность между нормативными актами, регулирующими цифровую деятельность, отсутствие единых стандартов и протоколов взаимодействия между ведомствами, а также слабая правоприменительная практика в сфере защиты персональных данных и кибербезопасности. Разработка национального законодательства о цифровом управлении, включая закон о цифровых услугах, о государственной информационной инфраструктуре, о цифровой идентификации и о доступе к публичной информации, становится необходимым условием для легитимизации цифровых реформ.

Важным направлением модернизации является развитие концепции «электронного правительства». На сегодняшний день в Таджикистане реализованы отдельные компоненты e-Government, включая электронные формы отчетности, регистрацию бизнеса, частичную автоматизацию документооборота. Однако отсутствует сквозная логика цифровых сервисов, их интеграция и персонализация. Полноценное электронное правительство должно строиться на базе единого окна, мобильных приложений, цифровой идентификации граждан, предиктивного анализа обращений и создания цифровых профилей для физических и юридических лиц. Это позволит перейти от формального автоматизированного администрирования к предоставлению проактивных, персонализированных и ориентированных на результат услуг [8].

Государственное управление в цифровую эпоху требует переосмысления роли кадров. В условиях цифровой трансформации ключевым становится не только наличие технических знаний, но и способность к междисциплинарному мышлению, аналитическим навыкам, стратегическому видению и адаптивному лидерству. Подготовка государственных служащих нового поколения требует реформирования системы государственной службы, включая внедрение цифровых компетенций в профессиональные стандарты, реализацию программ повышения квалификации, создание центров цифровых компетенций и активное привлечение молодёжи с ИКТ-образованием в административный корпус.

Значительное внимание должно быть уделено вопросам цифрового неравенства. В условиях переходного периода, особенно в сельских районах, доступ к цифровым услугам остаётся ограниченным. Это усиливает территориальное и социальное неравенство, снижает эффективность государственных программ и вызывает недоверие к цифровым нововведениям [9]. Государственная политика должна быть направлена на расширение цифровой инклюзии, в том числе через создание общественных цифровых центров, субсидирование цифровой инфраструктуры в отдалённых регионах, повышение цифровой грамотности среди уязвимых групп населения, женщин и пожилых граждан.

В международной практике существует ряд успешных моделей цифровизации управления, которые могут быть адаптированы в Таджикистане с учётом национальных особенностей. Так, Эстония реализовала концепцию «цифрового государства» на базе системы X-Road, обеспечивающей безопасный обмен данными между всеми государственными органами и частными компаниями. Республика Корея создала многоуровневую инфраструктуру e-Government, включающую интегрированные платформы для бизнеса и граждан, а также системы мониторинга производительности государственных структур. В Китае реализована стратегия «цифровой экосистемы», включающая искусственный интеллект, блокчейн и облачные технологии в управлении мегаполисами и сельскими регионами.

Применительно к Таджикистану целесообразно формирование национальной цифровой платформы государственного управления, интегрированной с системами налогового администрирования, государственной статистики, финансового контроля, кадрового мониторинга и предоставления публичных услуг [10]. Такая платформа может стать основой для построения прозрачной, эффективной и ориентированной на граждан моделью государственного управления.

Важнейшим направлением также является развитие механизмов стратегического прогнозирования и анализа данных. Использование цифровых дашбордов, интегрированных индикаторов и моделей сценарного планирования позволит перейти от инерционного

управления к проактивному, основанному на эмпирических данных и динамическом реагировании. В этом контексте создание Центров ситуационного анализа при органах власти и разработка аналитических инструментов для оценки политики в реальном времени должны стать приоритетами реформ.

Реализация задач цифровизации государственного управления требует устойчивых институциональных механизмов межведомственной координации. Опыт реформ в ряде стран свидетельствует о том, что отсутствие единого центра принятия решений и фрагментарность стратегий цифровой трансформации приводят к дублированию функций, технологической несовместимости платформ, неэффективному использованию бюджетных средств и, в конечном итоге, к снижению доверия граждан к государственным инициативам. Поэтому крайне важным является создание координационного органа по цифровому управлению, наделённого полномочиями по согласованию национальных цифровых стандартов, мониторингу реализации программ, сертификации IT-решений для государственных нужд и сопровождению цифровых реформ на всех уровнях власти.

Следует подчеркнуть, что цифровизация государственного управления – это не только вопрос технологий, но и вопрос трансформации организационной культуры внутри государственных институтов. Изменения должны начинаться с переосмысления миссии государственных служащих, роли данных в управлении, понимания открытости как ценности, а не угрозы. Государственная служба должна быть ориентирована на результат, взаимодействие и инновации. Для этого требуется введение новых показателей оценки эффективности работы органов власти, включающих цифровую зрелость, скорость предоставления услуг, уровень удовлетворённости пользователей и степень межведомственной интеграции.

Важным направлением становится также развитие инструментов цифрового гражданства. Предоставление гражданам цифровых удостоверений личности, персональных кабинетов в государственных порталах, доступа к информации о себе и историям взаимодействия с госорганами, возможность электронной обратной связи, участия в электронных общественных обсуждениях и инициативах создаёт новую модель демократического управления, в которой гражданин становится не объектом, а субъектом управленческого процесса. Такой подход позволяет укреплять доверие, легитимность решений и вовлечённость общества в процесс принятия политико-административных решений.

Отдельного внимания заслуживает вопрос цифровой безопасности. С ростом цифровизации возрастает уязвимость государственных систем к внешним и внутренним киберугрозам. В условиях геополитической нестабильности и глобальной конкуренции за контроль над информационными потоками, вопрос защиты государственных цифровых платформ, персональных данных граждан, стратегической инфраструктуры приобретает критическое значение. В этой связи необходима разработка национальной стратегии кибербезопасности, создание специализированных структур для мониторинга и реагирования на угрозы, а также внедрение стандартов информационной безопасности на всех уровнях управления.

Наряду с защитой информации государство должно обеспечить доступ к информации. Прозрачность, открытые данные и информированное участие граждан в управлении – краеугольные камни современной модели цифрового государства. Разработка и развитие платформ открытых данных, цифровых реестров, электронных кадастров, доступных

статистических баз – всё это должно стать приоритетом для повышения подотчётности органов власти и стимулирования гражданской активности.

Цифровая трансформация также открывает новые горизонты в области пространственного развития. Инструменты геоинформационного анализа, спутникового мониторинга, дистанционного зондирования позволяют принимать более обоснованные решения в области градостроительства, сельского хозяйства, экологии, управления природными ресурсами. В условиях Таджикистана, где значительная часть территории представляет собой труднодоступные горные районы, использование цифровых карт, беспилотных технологий и аналитических платформ может кардинально изменить подход к региональному развитию и пространственному планированию.

Эффективная цифровизация государственного управления невозможна без активного партнёрства с частным сектором и международными организациями. Необходимо институционализировать форматы государственно-частного партнёрства в сфере цифровой трансформации, стимулировать внедрение инноваций, поддерживать отечественные IT-компании, внедрять совместные исследовательские и образовательные программы. Международное сотрудничество может способствовать привлечению инвестиций, передаче технологий, обмену опытом и повышению институциональной устойчивости цифровых инициатив.

Формирование эффективного государственного управления в условиях цифровизации невозможно без постоянного мониторинга, обратной связи и оценки. Создание независимых аналитических центров, систем регулярной оценки государственных цифровых программ, проведение опросов среди населения и бизнеса относительно качества предоставляемых электронных услуг позволит выстраивать циклы адаптивной политики, своевременно корректировать стратегические ориентиры и наращивать эффективность государственных преобразований.

Таким образом, цифровизация государственного управления в условиях переходной экономики Таджикистана – это многоаспектный процесс, включающий модернизацию инфраструктуры, трансформацию институтов, развитие человеческого капитала и перестройку всей архитектуры взаимодействия государства с обществом. Он требует системного, поэтапного и научно обоснованного подхода, в рамках которого цифровые технологии становятся не целью, а средством построения эффективного, прозрачного и ориентированного на человека управления.

Заключение. Республика Таджикистан на современном этапе развития стоит перед двойной задачей: обеспечить устойчивость и эффективность государственного управления в условиях институционального перехода, с одной стороны, и реализовать стратегию цифровой трансформации, с другой [3]. Представленные в настоящей статье анализ и предложения свидетельствуют о том, что эти задачи не только взаимосвязаны, но и взаимозависимы. Цифровизация представляет собой исторический шанс для перехода от инерционного и затратного управления к управлению, основанному на данных, результатах и вовлечённости граждан [8].

Формирование единой цифровой платформы государства, развитие e-Government, внедрение интеллектуального бюджетного и налогового администрирования, поддержка цифровой промышленности и аграрного сектора, трансформация модели подготовки кадров, расширение цифровых прав и гражданской активности – все эти меры должны быть скоординированы в рамках национальной стратегии цифрового государства.

Однако успешная реализация цифровой трансформации возможна только при наличии политической воли, институциональной согласованности и устойчивой нормативно-правовой базы [7]. Важно также обеспечить участие всех заинтересованных сторон – от региональных властей до гражданского общества – в реализации цифровых реформ. Только в этом случае можно ожидать формирования в Таджикистане современного, открытого, справедливого и технологически продвинутого государства, способного эффективно отвечать на вызовы XXI века и обеспечивать устойчивое развитие в интересах будущих поколений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар». 28 декабри соли 2024. Душанбе, 2024. <https://president.tj/node/32342>
2. Концепсияи иқтисодиёти рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020–2025. Қарори Ҳукумати ҚТ №642 аз 30 декабри соли 2019. <https://mmih.tj/Search/DocumentView?DocumentId=135414>
3. Барномаи миёнамӯҳлати рушди иқтисодиёти рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025. Қарори Ҳукумати ҚТ №460 аз 26 октябри соли 2021. https://sud.tj/upload/documents/BMR_2021_2025.pdf
4. Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. “Низомномаи тартиби махсуси танзим дар соҳаи инноватсия ва технологияҳои рақамӣ”. Душанбе, 2024. <https://mmih.adlia.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId=171126>
5. Қарори Ҳукумати ҚТ №127, №123, №124 ва №126 аз 28 марти соли 2022 оид ба хизматрасониҳои давлатӣ дар шакли электронӣ. https://peshina.jumhuriyat.tj/index.php?art_id=46286
6. Қарори Ҳукумати ҚТ №439 аз 31 августи соли 2022 «Дар бораи концепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2042». https://omuzgor.tj/wp-content/uploads/2025/02/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%B5%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%8F%D0%B8_%D0%B3%D1%83%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%88%D0%B1%D0%B0_%D1%82%D0%B0%D2%B3%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D1%82%D0%B8_%D1%80%D0%B0%D2%9B%D0%B0%D0%BC%D3%A3_%D0%B4%D0%B0%D1%80_%D2%B6%D1%83%D0%BC%D2%B3%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B8_%D0%A2%D0%BE%D2%B7%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BD_%D0%B1%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B8.pdf
7. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон №586 аз 22 июни соли 2023 «Дар бораи чораҳо чихати васеъ намудани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ». <https://mmih.tj/Search/DocumentView?DocumentId=145459>
8. Идоракунии давлатӣ, № 2 (2019) «Институционализация лидерства дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» / А. Ё. Комилбек. – Душанбе: АИД, 2019. PDF-выпуск: <https://journal.apa.tj/wp-content/uploads/2020/10/Журнал-№-2-2019.pdf>
9. Вестник ТНУ, Серия гуманитарных наук, Статья “Эволюция государственного управления в Республике Таджикистан (1991–2021)” / А. Д. Гафуров, 2022. Он-лайн: <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-gosudarstvennogo-upravleniya-v-stranah-postsovetского-prostranstva-respublika-tadzhikistan>
10. Статья Постсоветские исследования: “Республика Таджикистан в концептуальных документах стран Центральной Азии” / И. Н. Наими, Н. Т. Абдурахмонова, 2024. Доступна PDF: <https://cyberleninka.ru/article/n/respublika-tadzhikistan-v-kontseptualnyh-dokumentah-stran-tsentralnoy-azii/pdf>

11. Монография Серяя гуманитарных и экономических наук: Вестник ТНУ, 2021, № 4 – сборник статей о современных проблемах управления и развития (в том числе цифровых трансформаций). PDF: https://msu.tj/file/vestnik/vestnik_4%2820_2021.pdf

12. Статья “Современное состояние реализации Цели устойчивого развития ООН: вызовы для Таджикистана” в журнале CAJ-Social & Economic Development, 2022 – анализ пересечений государственного управления, устойчивого развития и цифровизации. PDF: <https://cajsr.com/wp-content/uploads/v-1-issue-0.pdf>

**РОҲҶОИ ТАКМИЛИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ ДАВРАИ
ГУЗАРИШ ВА РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
АҲМАДБЕКОВА НИГОРА МАҚСУДҶОНОВА,**

н.и.и., дотсенти кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33. Тел.: +992 928-07-75-55; E-mail:

nigora.akhmadbekova@gmail.com

Анотатсия : Дар шароити табдили системаи иқтисоди ҷаҳонӣ ва ҷорӣ намудани фаъолонаи технологияҳои рақамӣ дар амалияи идоракунии давлатӣ дар кишварҳои дорои иқтисодҳои гузариш ба зарурати таҷдиди сохтори ҳамаҷониба рӯбарӯ шудааст. Мақолаи мазкур ба омӯзиши роҳҳои такмили идоракунии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти мушкилоти давраи гузариш ва стратегияи табдили рақамӣ бахшида шудааст. Муаллиф дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои расмӣ макроиқтисодӣ ва тамоюлҳои рушди инфрасохтори рақамӣ дар кишвар монеаҳои институтсионалӣ, меъёрӣ ва кадрӣ муайян кардааст, ки ба рақамисозии идоракунии давлатӣ монеа эҷод мекунанд. Зарурати ташаккули меъмории идоракунии рақамӣ, рушди ҳукумати электронӣ, ҷорӣ намудани маъмурияти интеллектуалии буҷет ва андоз, инчунин дигаргунсозии системаи таълими хизматчиёни давлатӣ асоснок карда шудааст. Мақола дар асоси омили расмӣ, Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2024 ва натиҷаҳои таҳқиқоти таҷрибавӣ таҳия шудааст. Таъсиҳои амалӣ оид ба ташаккули идоракунии самаранок, ба натиҷа нигаронидашуда дар шароити рақамисозӣ пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: идоракунии давлатӣ, рақамикунонӣ, иқтисоди рақамӣ, иқтисоди гузариш, ҳукумати электронӣ, платформаҳои рақамӣ, трансформатсияи рақамӣ, хизматҳои рақамӣ; идоракунии стратегӣ; амнияти иттилоотӣ, шарикҳои давлат ва бахши хусусӣ.

**WAYS TO IMPROVE PUBLIC ADMINISTRATION IN THE CONTEXT OF THE
TRANSITION PERIOD AND DIGITALIZATION OF THE ECONOMY OF THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

AHMADBEKOVA NIGORA MAKSUDJONOVA,

PhD, Docent (Associate Professor) of the Department of Public Administration and National Economy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, S. Nosir str. tel: 928077555; E-mail:

nigora.akhmadbekova@gmail.com

In the context of the transformation of the global economic system and the active introduction of digital technologies in management practice, public administration in countries with economies in transition is faced with the need for a comprehensive restructuring. This article

is devoted to the study of ways to improve public administration in the Republic of Tajikistan, taking into account the challenges of the transition period and the digital transformation strategy. Based on the analysis of official macroeconomic indicators and trends in the development of digital infrastructure in the country, the author identifies institutional, regulatory and personnel barriers that hinder the digitalization of public administration. The need to form an end-to-end digital governance architecture, develop e-Government, introduce intelligent budget and tax administration, as well as transform the training system for civil servants is substantiated. The article is based on official statistics, the Message of the President of the Republic of Tajikistan dated December 28, 2024 and the results of empirical research. Practical recommendations are presented for the formation of effective, results-oriented public administration in the context of digitalization.

Keywords: *public administration; digitalization; digital economy; transition economy; e-Government; digital platforms; digital transformation, digital services; strategic management; information security; public-private partnership.*

*Рецензент: Асоев М.М., к.э.н., заведующий
кафедрой государственного управления и
национальной экономики АГУППРТ*

УДК: 331.1

БОЗОРИ МЕҲНАТ ҲАМЧУН КАТЕГОРИЯИ ИҚТИСОДӢ

БОБОМУРОДОВ ПАРВИЗ УКТАМОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷменти байналмилалӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33. Тел: (+992) 904-12-62-63.
E-mail: pbobomurodov@mail.ru

ХАЛИЛОВА УМЕДАҶОН ОЛИМОВНА,

доктори фалсафа (PhD)-и Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.
Тел: (+992) 918-18-65-28.

Дар таҳқиқоти мазкур ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии бозори меҳнат мавриди омӯзиши қарор гирифтааст. Муаллифон қайд менамоянд, ки дар шароити муносибатҳои бозорӣ, бозори меҳнат ва унсурҳои он яке аз самтҳои калидии таҳқиқоти илмӣ иқтисодӣ мебошад. Омӯзиши сохтор ва моҳияти бозори меҳнат, ки хусусиятҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дорад, аз давраи пайдоиши муносибатҳои молиявӣ пулӣ то имрӯз аҳамияти хоса пайдо кардааст. Инчунин қайд гардидааст, ки бозори меҳнат — ин раванд ва низомӣ ҳамкориҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мебошад, ки дар он талабот ва пешниҳод ба қувваи корӣ ҳамоҳанг мешаванд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки мафҳумҳои «бозори меҳнат» ва «бозори қувваи корӣ» ҳаммаъноанд ва арзиши меҳнат натиҷаи ҳамкориҳои коргарон ва корфармоён мебошад. Аз нуқтаи назари олимон, бозори меҳнат доимо дар ҳолати динамикӣ қарор дошта, бо талабот ба модду хизматҳо ва бекорӣ пайвандӣ дорад. Он на танҳо фазои табодули қувваи корӣ, балки майдони музокира ва мувофиқа барои муайян кардани шартҳои истифодаи меҳнат ва арзиши он мебошад. Аз ин рӯ, бозори меҳнат ҳам ҷузъи иқтисодиёт ва ҳам институти иҷтимоӣ мебошад, ки мутобиқшавӣ ба талабот ва шароити муҳити иҷтимоӣ-иқтисодиро дорой мебошад.

Калидвожаҳо: бозори меҳнат, қувваи корӣ, музди меҳнат, захираҳои меҳнатӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, талабот ва пешниҳод, бекорӣ, танзими давлатӣ, рушди иқтисодӣ, иқтисодиёт.

Дар шароити гузариш ба муносибатҳои бозорӣ, бозори меҳнат ва муносибатҳои вобаста ба он ба яке аз самтҳои калидии таҳқиқоти илмӣ иқтисодӣ табдил ёфтааст. Омӯзиши моҳият ва сохтори бозори меҳнат, ки дорои хусусиятҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад, аз замони пайдоиши муносибатҳои молиявӣ пулӣ то ба имрӯз аҳамияти хоса пайдо кардааст. Пайдо шудани марҳалаи сеюми тақсмоти меҳнати ҷамъиятӣ — ҷудошавии савдо аз истеҳсолот — ба таҳкими таваҷҷуҳи олимони нисбат ба бозори меҳнат ва нақши он дар низомӣ иқтисодӣ мусоидат намудааст.

Дар асарҳои илмӣ муҳаққиқон аз усулҳо ва равишҳои гуногуни назариявӣ истифода мебаранд, то моҳияти иҷтимоӣ-иқтисодии бозори меҳнатро тавсиф намоянд. Омӯхтани сохтор ва муҳтавои иҷтимоӣ-иқтисодии бозори меҳнат аз давраи қадим диққати донишмандони соҳаро ба худ ҷалб намудааст.

Аслан аз нуқтаи назари назариявӣ, мафҳуми «бозори меҳнат» категорияи мураккаб аст, ки дар доираи усулҳои методологӣ ва равишҳои гуногуни илмӣ маънидод мегардад. Ин таърифҳо аксар вақт бо ҳам мухолифат дошта, бахусус дар мавриди моҳияти асосӣ,

принсипҳои коркарди бозор ва механизмҳои рушди он фарқ мекунад. Ин гуногунандешиҳо ишора ба он мекунад, ки таҳқиқи масъала дар заминаи рушди таърихӣ ва тағйирёбии назариявӣ аҳамияти назаррас дорад.

Зикр кардан ба маврид аст, ки муҳаққиқон моҳият ва сохтори иҷтимоию иқтисодии бозори меҳнатро ҳам дар маъноӣ маҳдуд ва ҳам дар маъноӣ васеъ баррасӣ намудаанд. Яке аз чунин муҳаққиқон К. Маркс дар асари безаволаш “Сармоя” ба мафҳумҳои “бозори меҳнат” ва “бозори қувваи корӣ” таваҷҷуҳ намуда онҳоро ҳаммаъно мешуморад ва чунин менависад: «Барои он ки меҳнат ҳамчун мол дар бозор фурӯхта шавад, он, дар ҳар сурат, бояд то фурӯш вучуд дошта бошад. Аммо агар коргар имкони додани вучудияти мустақил ба меҳнаташро медошт, ӯ маҳсулро, ки тавассути меҳнат эҷод шудааст, мефурӯхт, на худ меҳнатро»[3, с.545]. Инчунин К. Маркс дар таҳқиқоти худ мафҳумҳои мол ва меҳнатро муқоиса намуда, чунин қайд менамояд: «Дар асл, дар бозори мол, ба соҳиби пул на худ меҳнат, балки коргар муқобил меистад. Он чизе, ки охири мефурӯшад, ин қувваи кори ӯст»[3, с.547]. «Нархи меҳнати ӯ ба нархи маҳсулоте, ки бо меҳнат истеҳсол шудааст, баробар хоҳад буд»[3, с.546]. Яъне, К. Маркс мафҳумҳои “бозори меҳнат” ва “бозори қувваи корӣ”-ро ба таври алоҳида шарҳ намедихад, балки онҳоро ҳамчун истилоҳҳои ҳаммаъно баён мекунад, ки ин нуқтаи назар ба назари мо аз ҷиҳати илмӣ қобили қабул мебошад. Аз ҳамин рӯ, дар ҷаҳорҷӯбаи бозори меҳнат равандҳои шаклирии талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ мушоҳида мешаванд, яъне эҳтиёҷ ба қувваи корӣ муайян мегардад ва минбаъд он барои муддати муайян фурӯхта ва ҳарида мешавад.

Иқтисодшиноси фаронсавӣ Ф. Кенэ сохтори иҷтимоӣ-иқтисодии бозори меҳнатро таҳқиқ намуда, чунин менависад: «...бозори меҳнат... як амали яқвақта нест, балки як раванди доимӣ ва тақроршаванда мебошад, яъне ҳамчун таҷдиди ҳастӣ»[10, с.268]. Ӯ бозори меҳнатро ҳамчун раванди доимӣ ва тақроршаванда медонад, ки ҳамеша худро таҷдид мекунад. Яъне, бозори меҳнат доимо дар ҳолати статикӣ не, балки дар ҳолати динамикӣ қарор дорад. Қувваи корӣ, талабот ва музди меҳнат ҳамеша тағйир меёбанд ва раванди ҳамкорӣ байни коргарон ва корфармоён ҳамеша идома меёбад.

Муҳаққиқ Ч. Кейнс дар асари худ «Назарияи умумии шуғл, фоида ва пул» бозори меҳнатро бо мавҷудияти бекорӣ пайваст мекунад»[10, с.358]. Беш аз ин, Ч. Кейнс бозори меҳнатро бо мушкили асосии иқтисодӣ, яъне бекорӣ пайваст мекунад. Ба ақидаи ӯ, талабот ба молу хизматҳо ба таври мустақим ба талабот ба меҳнат таъсир мерасонад. Агар талабот кам бошад, корфармоён ба кам кардани қувваи корӣ ва дар натиҷа зиёд шудани бекорӣ таъсир мерасонанд. Яъне, бекорӣ дар бозори меҳнат на ҳамеша натиҷаи нокифоя будани музди меҳнат ё номувофиқии қувваи корӣ, балки натиҷаи нокифоя будани талабот дар иқтисодиёт низ мебошад.

Ба андешаи Макконнелл К.Р. ва Брю С.А., «Бозор — ин институт ё механизмест, ки харидорон ва фурӯшандагон, яъне шахсони алоҳидаи мол ва хизматрасониҳоро ба ҳам мепайвандад»[5, с.61]. Ба андешаи Макконнелл ва Брю, бозор ҳамчун институт ё механизме тавсиф мешавад, ки талабот ва тақлифотро ба ҳам мепайвандад. Ин таъриф моҳияти бозори меҳнатро чунин ифода мекунад, ки дар он коргарон ҳамчун таъминкунандагони қувваи корӣ ва корфармоён ҳамчун харидорони қувваи корӣ ба ҳам меоянд. Маҳз тавассути ин ҳамкориҳои мустақим музди меҳнат, шароити кор ва тақсмоти қувваи корӣ муайян мешавад. Дар ин ҳолат метавон қайд намуд, ки бозори меҳнат на танҳо фазои алоҳидаи қонунҳои иқтисодӣ, балки низоми ҳамкориҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ низ ба ҳисоб меравад.

Новобаста аз таваҷҷуҳи зиёди олимони хориҷӣ, вобаста нозуқиҳои илмӣ «бозори меҳнат» олимони ватани низ як қатор таҳқиқотҳои назаррасро анҷом додаанд. Аз он ҷумла, муҳаққиқ С.Ҷ. Комилов ва С. А. Карташов таърифи бозори меҳнатро пешниҳод намудаанд, ки ин таъриф бештар нуқтаи асосии ин категорияро дақиқ ифода мекунад. Онҳо бозори меҳнатро ҳамчун «соҳаи шуғл, ки дар он манфиатҳои коргар ва корфармо ҳангоми муайян кардани арзиши меҳнат ва шартҳои истифодаи он ҳамоҳанг мешаванд»[4, с.74] тавсиф менамоянд. Аз ин таъриф чунин бармеояд, ки бозори меҳнат ҳамчун соҳаи шуғл манфиатҳои коргар ва корфарморо ҳамоҳанг месозад. Яъне бозори меҳнат на танҳо фазои табодули қувваи корӣ, балки майдони музокира ва мувофиқа миёни талабот ва пешниҳод ба меҳнат мебошад.

Дар асоси омӯзиши нуқтаи назари олимони ватанӣ ва хориҷӣ, ба назари мо бозори меҳнат — ин раванд ва низоми ҳамкориҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мебошад, ки дар он талабот ва пешниҳод ба қувваи корӣ ҳамоҳанг мешаванд. Аз нуқтаи назари олимони бозори меҳнат доимо дар ҳолати динамикӣ қарор дошта, бо талабот ба молу хизмат ва мавҷудияти бекорӣ пайвандӣ дорад. Он на танҳо фазои табодули қувваи корӣ, балки майдони музокира ва мувофиқа барои муайян кардани шартҳои истифодаи меҳнат ва арзиши он мебошад. Аз ин рӯ, бозори меҳнат ҳам ҷузъи иқтисодиёт ва ҳам институти иҷтимоӣ маҳсуб меёбад, ки дорои имконияти мутобикшавӣ ба талабот ва шароити муҳити иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад.

Бояд қайд намуд, ки унсурҳои асосии бозори меҳнат захираҳои меҳнатӣ мебошанд, ки ҳамчун қувваи корӣ ва имкониятҳои истеҳсолии инсонҳо дар раванди иқтисодӣ амал мекунанд. Ин захираҳо на танҳо шумораи коргарон, қобилиятҳои ҷисмонӣ ва касбии онҳо, балки сатҳи ихтисос, малака, донишу таҷриба ва саломатии онҳоро низ дарбар мегиранд. Захираҳои меҳнатӣ асоси ташаккули талабот ва пешниҳод дар бозори меҳнатро ташкил медиҳанд, зеро арзиш ва самаранокии онҳо мустақиман ба истеҳсолот ва музди меҳнат таъсир мерасонад.

Муҳаққиқ Одегов Ю.А. қайд менамояд, ки «захираҳои меҳнатӣ ин қисми аҳоли мебошад, ки қобилияти кори ҷисмонӣ ва рӯҳӣ дорад. Ин категорияи аҳоли ба ду қисм ҷудо мешавад: аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол ва ғайрифактор. Маълум аст, ки қисми аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъоли қувваи корӣ маҷмӯи қисми қобили меҳнати аҳоли мебошад, ки барои иштирок дар истеҳсоли неъматҳои моддӣ, савдо, хизматрасонӣ ва ба вучуд овардани арзишҳои истеъмоли омодаанд»[7, с.90]. Ин гурӯҳ одамон, ки дар сатҳи макроиқтисодиёт қувваи корӣ низ номида мешавад, шахсони бо кор таъмин ва бекоронро дарбар мегирад.

Дар таҳқиқоти худ муҳаққиқон Мирзоев С.С. ва Маджидов А.А. қайд менамоянд, ки «захираҳои меҳнатӣ ҷузъи муҳими иқтисодиёти дилхоҳ давлат буда, дар раванди тақрири истеҳсол фаъолона ширкат варзида омили асосии таъсиррасон ба раванди истеҳсоли мол ва иҷрои хизматрасониҳо дар сатҳи макроиқтисодиёт ба ҳисоб мераванд»[6, с.81]. Аз ин нуқтаи назар чунин бармеояд, ки захираҳои меҳнатӣ ҷузъи калидии иқтисодиёт буда, дар раванди тақрири истеҳсол фаъолона иштирок мекунанд ва ҳамчун омили асосӣ ба истеҳсолот ва хизматрасониҳо дар сатҳи макроиқтисодиёт таъсир мерасонанд. Аз ин бармеояд, ки қувваи корӣ на танҳо манбаи истеҳсол, балки омили стратегӣ барои рушди иқтисоди миллӣ мебошад.

Ба андешаи мо, захираҳои меҳнатӣ унсурҳои асосии бозори меҳнат буда, ҳамчун қувваи корӣ ва имкониятҳои истеҳсолии инсон дар равандҳои иқтисодӣ амал мекунанд. Онҳо на танҳо шумораи коргарон ва қобилиятҳои ҷисмонӣ ва касбиро дарбар мегиранд, балки сатҳи ихтисос, малака, дониш, таҷриба ва ҳолати саломатии аҳолиро низ инъикос менамоянд.

Захираҳои меҳнатӣ асоси ташаккули талабот ва пешниҳод дар бозори меҳнат мебошанд, зеро арзиш ва самаранокии онҳо мустақиман ба истехсолот ва музди меҳнат таъсир мерасонанд.

Имрӯзҳо аксари олимону муҳаққиқони соҳа ба зарурати истифодаи равиши системавӣ дар таҳқиқи масъалаҳои марбут ба бозори меҳнат таъкид мекунанд, аммо ба андешаи мо, мавқеи илмие, ки бештар ба равиши системавӣ мувофиқ меояд, он аст, ки бозори меҳнат ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ баррасӣ шавад, ки бо ташаккул, истифода, тақсим ва бозтақсим намудани қувваи корӣ, инчунин бо раванди кироя ва пардохти музд вобаста буда, аз ҷониби қонунгузорӣ танзим гардида, ҳамчун механизми идоракунии захираҳои меҳнатӣ амал менамояд. Новобаста аз он ки истифода ва тақсими қувваи корӣ дар доираи сохторҳои ҳудудӣ ва соҳавӣ иқтисод сурат мегирад, илова бар ин, як қатор муҳаққиқон «зарурати таҳқиқи низомии бозори меҳнатро таъкид намуда, қайд мекунанд, ки таҳлили илмӣ фаъолияти он бояд ҳатман равандҳои микроиқтисодиро низ дарбар гирад»[1, с.26]. Дар чунин шароит, бозори меҳнат метавонад ҳамчун маҷмӯи зернизоми нисбатан мустақили дохилиқорхонавӣ низ арзёбӣ гардад.

Ин равиш, ки қараёнҳои микроиқтисодиро дарбар мегирад, боз ҳам бештар зарурати таҳқиқи мушаххаси "низоми бозори меҳнат"-ро нишон медиҳад. Аз ин рӯ, дар муайянсозии дақиқи системавии бозори меҳнат бояд чанд нукта ба эътибор гирифта шаванд:

1) ҳаммаи таърифҳо бояд хусусият ва принципҳои умумии равиши низомиро бо дарназардошти гуногунрангии онҳо ифода намоянд;

2) рушду такомули объекти таҳқиқшавандаро равшан нишон диҳанд;

3) қонуниятҳои навро, ки барои фаъолияти низом дар шароити муосир хосанд, дарбар гиранд;

4) муназзам ва ғайримухолиф бошанд, яъне такроршавӣ ва ихтилоф дар хосиятҳоро иҷозат надиханд.

Агар аз диди нигоҳи илмӣ бозори меҳнатро ҳамчун категорияи иқтисодӣ баҳо диҳем, пас мақсади асосии бозори меҳнат ба даст овардани шуғли пурра ва комил бо шартҳои мусоид барои ҳар ду тараф, инчунин ноил шудан ба сатҳи қаноатбахши зиндагии мардуми аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол бо мақсади қонунгардонидани эҳтиёҷоти касбӣ ва зиндагӣ мебошад.

Ҳамин тавр, ҷанбаҳои назариявии бозори меҳнатро ҳамчун категорияи иқтисодӣ мавриди омӯзиш қарор дода, дар ҷадвали 1 нуктаи назари як қатор олимони ватанӣ ва хориҷиро барои боз ҳам хубтар ва равшан муайян намудани мафҳум ва моҳияти бозори меҳнат пешниҳод намудем.

Ҷадвали 1. - Шарҳи мафҳуми бозори меҳнат аз нуктаи назари олимони хориҷӣ ва ватанӣ

Муаллиф	Шарҳи мафҳуми бозори меҳнат
А. Смит	Бозори меҳнат ҳамчун фазое баррасӣ мешавад, ки дар он қувваи корӣ ҳамчун мол ба муомила ворид мешавад ва арзиши он аз рӯйи қонунҳои талабот ва пешниҳод муайян мегардад.
К. Маркс	Бозори меҳнат муносибате мебошад, ки дар он қувваи корӣ ҳамчун мол фурӯхта мешавад ва арзиши меҳнат ба асоси вақти меҳнати зарурӣ муайян мегардад.
П. Самуэлсон	Бозори меҳнат низомии мураккаби ҳамкорӣ байни корфармоён ва коргарон мебошад, ки дар он музди меҳнат ва сатҳи шуғл бо роҳи

	муттақобилаи талабот ва пешниҳод муайян мегарданд.
Ч. М. Кейнс	Бозори меҳнат танҳо тавассути танзими давлатӣ ва сиёсати иқтисодӣ метавонад ба тавозун расад, зеро қувваи корӣ худ аз худ ба тавозуни табиӣ намерасад.
М. Портес	Бозори меҳнат на танҳо аз баҳши расмӣ, балки аз баҳши ғайрирасмӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ иборат аст, ки ба иқтисодиёт таъсири ҷиддӣ мерасонанд.
Комилов С.Ч.	Бозори меҳнат ҳамчун як падидаи иҷтимоӣ иқтисодӣ фаҳмида мешавад, ки дар он на танҳо муносибатҳои талабот ва пешниҳод, балки омилҳои фарҳангӣ, муҳочиратӣ ва сиёсати давлатӣ низ нақш мебозанд.
М. Давлатов	Бозори меҳнат механизми муҳимест, ки тавассути он коргарон ва корфармоён манфиатҳои худро ҳамоҳанг месозанд ва таносуби байни талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ муайян карда мешавад.
С. Раҳимзода	Бозори меҳнат ҳамчун унсури низоми иқтисодӣ баррасӣ мешавад, ки тавассути он шуғл, муҳочирати меҳнатӣ ва тақсимои қувваи корӣ идора карда мешаванд.

Сарчашма: Муаллиф дар асоси маводҳои дар гардиши илмӣ қарор дошта таҳия намудааст.

Аз таҳлили муқоисавии таърифҳои оварда шуда чунин бармеояд, ки дар назарияи классикӣ бозори меҳнат ҳамчун фазое баррасӣ шудааст, ки қувваи корӣ мисли мол ба муомила ворид мегардад. Арзиши он аз рӯйи қонуни талабот ва пешниҳод муайян мешавад. Яъне, меҳнат ҳамчун як захираи иқтисодӣ баробари молу хизматрасонӣ арзёбӣ мегардад. Агар А. Смит меҳнатро ҳамчун сарчашмаи асосии арзиш ва унсури муҳими ташаккули сарвати миллатро арзёбӣ намояд, К. Маркс бошад меҳнатро моле мешуморад, ки арзиши он аз вақти меҳнати зарурӣ бармеояд. Яъне дар ин ҷо олимони классик бештар ба иқтисодиёти бозорӣ ва арзиши меҳнат таъкид кардаанд. Олимон П. Самуэлсон, Ч.М. Кейнс ва М. Портес бозори меҳнатро ҳамчун низоми мураккаби иҷтимоӣ иқтисодӣ мешуморанд ва зарурати танзим ва назорати давлатро дар ин самт дар таҳқиқотҳои худ таъкид мекунанд. Олимони тоҷик Комилов С.Ч., М. Давлатов ва С. Раҳимзода бозори меҳнатро ҳамчун падидаи иҷтимоӣ иқтисодӣ тавсиф мекунанд, ки дар он на танҳо қонуни талабот ва пешниҳод, балки омилҳои муҳочиратӣ, фарҳангӣ ва сиёсати давлатӣ низ таъсиргуздоранд. Инчунин онҳо дар таҳқиқотҳои худ бозори меҳнатро бо воқеиятҳои миллий ва хусусиятҳои муҳочират, сиёсат ва фарҳанг пайванд намуда, моҳияти амалии онро равшан месозанд.

Аз таҳлили муқоисавии андешаҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ чунин бармеояд, ки бозори меҳнат як падидаи бисёрҷабҳа буда, аз диди нигоҳи назариявӣ ва воқеиятҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ вобастагии қавӣ дорад. Назарияи классикӣ меҳнатро асосан ҳамчун мол ва сарчашмаи арзиш арзёбӣ менамояд, ки арзиши он аз талабот, пешниҳод ва вақти меҳнати зарурӣ муайян мешавад. Дар ин росто бозори меҳнатро метавон ба сифати низоми мураккаби иҷтимоӣ иқтисодӣ шарҳ дод, ки зарурати танзими давлатӣ, ҳамоҳангсозии манфиатҳо ва назорати муносибатҳои ғайрирасмиро пеш меорад.

Бо така ба ин андешаҳо, метавон хулоса кард, ки бозори меҳнат на танҳо фазои муомилаи қувваи корӣ, балки як механизми мураккаби иқтисодию иҷтимоӣ мебошад, ки ҳам ба рушди иқтисод ва ҳам ба суботи иҷтимоӣ таъсири мустақим мерасонад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, он бояд бо назардошти муҳочирати меҳнатӣ, сиёсати шуғл ва омилҳои фарҳангӣ таҳқиқ ва танзим гардад, то ки самаранокии истифодаи қувваи корӣ таъмин ва сатҳи зиндагии аҳоли баланд гардад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абдукадиров, Х.А. Система пенсионного обеспечения как фактор мотивации производительности труда и дохода индивида / Х.А. Абдукадиров, М.М. Шарипова // Финансово-экономический вестник. – 2021. – № 3(27). – С. 26-36.
2. Бобомуродов, П. У. Роль и место инновации в модернизации экономики / П. У. Бобомуродов, С. И. Олимов // Государственное управление. – 2024. – № 4-1(69). – С. 185-193.
3. К. Маркс. Капитал. Том 1. – 1120с.
4. Комилов С.Дж. Теоретические основы развития предпринимательства и формирования рынка труда / С. Дж. Комилов // Социально-экономические проблемы становления инновационного типа экономики и повышения качества человеческого капитала в Республике Таджикистан: материалы Респ. науч.-практ. конф. Душанбе, 27–28 окт., 2017 г. – Душанбе, 2017. – С. 74-82;
5. Макконнелл К.Р., Брю С.А. Экономикс. - М.: ИНФРА-М, 2003. – 983 с.
6. Мирзоев, С. С. Таҳқиқи иқтисодӣ-омории таркиб ва шумораи захираҳои меҳнатӣ ва пешгӯии онҳо / С. С. Мирзоев, А. А. Мачидов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – №. 2(31). – Р. 81-84.
7. Одегов Ю.Г., Руденко Г.Г. Экономика труда: учебник. - М.: Волтерс Клувер, 2011. – 423с.
8. Соснов, А. Белорусский вариант борьбы с безработицей / А. Соснов // Национальная экономическая газета. – 2003. – 21 марта. – С. 29.
9. Холиқов Ш.Х. Рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҷанбаҳои назариявӣ ва методӣ // Паёми молия ва иқтисод. 2023. № 3 (37). С. 250-262.
10. Экономическая история. История экономических учений / Р.М. Гусейнов, В.А. Семенихина. - М.: - Л, 2006. – С. 358.
11. Юсуфбеков, Ю. Р. Теоретические основы и практика становления рынка труда в условиях переходной экономики: коллективная моногр. / Ю. Р. Юсуфбеков, Р. М. Бабаджанов. – Душанбе, 2013. – 262 с.

РЫНОК ТРУДА КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ

БОБОМУРОДОВ ПАРВИЗ УКТАМОВИЧ,

кандидат экономических наук, доцент кафедры международного менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Носира, 33. Тел.: (+992) 904-12-62-63.

E-mail: pbobomurodov@mail.ru

ХАЛИЛОВА УМЕДАДЖОН ОЛИМОВНА,

доктор философии (PhD) Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 918-18-65-28.

В данном исследовании рассматриваются теоретические и практические аспекты рынка труда. Авторы отмечают, что в условиях рыночных отношений рынок труда и его элементы являются одним из ключевых направлений экономических научных исследований. Изучение структуры и сущности рынка труда, обладающего как социальными, так и экономическими характеристиками, приобрело особое значение с момента возникновения денежно-финансовых отношений и по настоящее время. Подчеркивается также, что рынок труда представляет собой процесс и систему социально-экономического взаимодействия, в рамках которых согласуются спрос и предложение на рабочую силу. Анализ показывает, что понятия «рынок труда» и «рынок рабочей силы» являются синонимичными, а стоимость труда определяется результатом взаимодействия работников и работодателей. С точки зрения учёных, рынок труда постоянно находится в динамическом состоянии, тесно связан с уровнем спроса на товары и услуги, а также с безработицей. Он выступает не только пространством обмена рабочей силы, но и аренной переговоров и согласований, направленных на определение условий использования труда и его стоимости. Таким образом, рынок труда является одновременно и частью экономики, и социальным институтом, обладающим способностью адаптироваться к требованиям и условиям социально-экономической среды.

Ключевые слова: рынок труда, рабочая сила, заработная плата, трудовые ресурсы, социально-экономические отношения, спрос и предложение, безработица, государственное регулирование, экономическое развитие, экономика.

THE LABOR MARKET AS AN ECONOMIC CATEGORY

BOBOMURODOV PARVIZ UKTAMOVICH,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of International Management, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Said Nosir str. 33. Phone: (+992) 987-27-67-00.
E-mail: pbobomurodov@mail.ru

KHALILOVA UMEDAJON OLIMOVNA,

Doctor of Philosophy (PhD) at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33.
Tel: (+992) 918-18-65-28.

This study examines the theoretical and practical aspects of the labor market. The authors note that, under market relations, the labor market and its elements represent one of the key areas of economic research. The study of the structure and essence of the labor market, which possesses both social and economic characteristics, has gained particular importance since the emergence of monetary and financial relations and continues to be relevant today. It is further emphasized that the labor market constitutes both a process and a system of socio-economic interaction, within which the demand for and supply of labor are coordinated. The analysis demonstrates that the

concepts of “labor market” and “market of labor power” are synonymous, and that the value of labor is determined by the interaction between workers and employers. From the scholars’ perspective, the labor market is in a constant state of dynamism, closely linked to the demand for goods and services as well as to unemployment. It functions not only as a space for the exchange of labor power, but also as an arena for negotiations and agreements aimed at defining the conditions of labor utilization and its value. Thus, the labor market is simultaneously both a component of the economy and a social institution, endowed with the capacity to adapt to the requirements and conditions of the socio-economic environment.

Keywords: labor market, labor force, wages, labor resources, socio-economic relations, supply and demand, unemployment, state regulation, economic development, economy.

*Муқарриз: Қодирова Г., д.и.и, дотсент, мудири
кафедараи менеҷменти молиявии Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон*

УДК: 33.29

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗМЕРЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

БОБОШОХЗОДА ШОХИН МУХАММАДШАРИФ,

доцент кафедры государственного управления и национальной экономики Академии
государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
тел: +992 (93) 787 7172, эл. почта: shohin90@mail.ru,
адрес: ул. Саид Носир, 25

Экономическая безопасность остаётся одной из наиболее обсуждаемых категорий современной экономической науки и государственной политики. В странах с развивающимися рынками, включая Таджикистан, Казахстан, Узбекистан и Кыргызстан, данная категория приобретает особое значение из-за высокой зависимости от внешних факторов, уязвимости финансовых систем и ограниченной индустриальной базы. В последние годы экономическая безопасность стала не просто направлением научного анализа, а самостоятельным полем разработки методологических инструментов. В статье рассматриваются теоретические подходы, проблемы измерения и международный опыт построения индексов экономической безопасности, включая адаптированные к условиям Центральной Азии модели и индикаторы. Представлены предложения по совершенствованию методологии оценки рисков, устойчивости и экономического суверенитета, а также обсуждаются конкретные данные по Таджикистану и региону.

Ключевые слова: экономическая безопасность, методология измерения, индикаторы угроз, экономическая устойчивость, экономический суверенитет, интегральный индекс, пороговые значения, национальная экономика, цифровая безопасность, энергетическая безопасность.

Экономическая безопасность в условиях современной глобальной турбулентности превратилась в ключевой параметр устойчивого развития государств, особенно стран с формирующимися рынками. В Центральной Азии, включая Таджикистан, данный феномен приобретает особую значимость на фоне высокой зависимости национальных экономик от внешних факторов, ограниченной ресурсной базы, уязвимости финансовых систем и структурной недиверсифицированности экспорта. Быстрые изменения мировой конъюнктуры — от колебаний цен на металлы и энергоносители до глобальных логистических перебоев — требуют методологически точных инструментов, способных своевременно фиксировать угрозы, оценивать устойчивость и прогнозировать потенциальные риски для экономических систем.

Научная литература по экономической безопасности демонстрирует разнообразие подходов, однако ещё более очевидной становится потребность в адаптированных, регионально-чувствительных моделях измерения, учитывающих специфику Центральной Азии. В Таджикистане вопросы экономической безопасности тесно связаны с динамикой денежных переводов, сезонностью энергетического сектора, структурой внешней торговли и скоростью цифровой трансформации. В этих условиях развитие единой, научно обоснованной методологии становится не только академическим вызовом, но и практической необходимостью для органов государственного управления и институтов прогнозирования.

Цель исследования заключается в разработке и обосновании методологических основ измерения экономической безопасности, адаптированных к реалиям стран Центральной Азии и особенно Таджикистана. Задачи включают анализ существующих теоретических подходов, выявление методологических ограничений действующих моделей, сравнительное исследование международной практики и формирование комплексной системы индикаторов, позволяющей оценивать угрозы, устойчивость и экономический суверенитет на национальном уровне.

Для решения поставленных задач применён междисциплинарный инструментарий:

1. Теоретико-аналитический метод. Использован для систематизации подходов к определению экономической безопасности, анализа международных моделей, индексных и пороговых систем оценки.

2. Сравнительный анализ. Позволил сопоставить методологические практики ЕС, США, стран АСЕАН и адаптированные модели, применяемые в Центральной Азии (Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан). Особое внимание уделено структуре индикаторов и их применимости к условиям Таджикистана.

3. Системный подход. Обеспечил комплексное рассмотрение факторов: макроэкономических, структурных, цифровых, ресурсных и институциональных, определяющих экономическую устойчивость стран региона.

4. Индикативно-статистический анализ. Применён для интерпретации данных Всемирного банка, Азиатского банка развития, МВФ, национальных статистических органов и отечественных исследователей.

Анализ содержания статьи показывает, что ключевой вызов методологии экономической безопасности состоит в необходимости учитывать сложную, многослойную природу рисков, характерных для стран Центральной Азии. Применяемые сегодня подходы — индексные, пороговые, многомерные — обладают очевидными преимуществами, но в условиях региона сталкиваются с ограничениями: фрагментарностью статистики, высокой изменчивостью внешней среды и слабой интеграцией цифровых показателей. Ситуация усложняется тем, что основные угрозы, влияющие на Таджикистан, имеют смешанную природу: макроэкономические (инфляция, валютная волатильность), структурные (концентрация экспорта), энергетические (сезонность выработки электроэнергии) и цифровые (рост киберрисков).

Обсуждение также показывает, что универсальной модели для стран региона быть не может — необходима адаптация международного опыта. Для Таджикистана, например, критически важно учитывать зависимость бюджета от внешних трансфертов и уязвимость к внешнеэкономическим шокам, тогда как для Казахстана — риски, связанные с мировой сырьевой конъюнктурой. Методология должна быть не статичной, а динамичной, позволяющей государству оперативно реагировать на изменения мировой экономики. Именно поэтому предложенный в статье трёхкомпонентный подход — разделение индикаторов на угрозы, устойчивость и экономический суверенитет — представляется наиболее соответствующим региональному контексту и способным сформировать основу для интегрального индекса, пригодного для долгосрочного мониторинга.

Дополнительно обсуждение выявляет, что в условиях стремительно растущей цифровизации экономическая безопасность должна включать оценку цифрового суверенитета — степени независимости страны в сфере данных, телеком-инфраструктуры и киберустойчивости. Этот блок практически не присутствует в традиционных методиках, но

становится критическим для Таджикистана и соседних государств. Таким образом, развивается новое направление исследований, объединяющее экономические и цифровые параметры в едином методологическом корпусе. Итогом обсуждения становится вывод о том, что построение комплексной модели экономической безопасности возможно лишь при сочетании международного опыта, региональных особенностей и научной адаптации к специфике национальной экономики.

Измерение экономической безопасности требует соединения аналитической строгости и способности уловить глубинные, часто латентные процессы, влияющие на устойчивость экономики. Для Таджикистана вопрос особенно остро стоит в связи с высокой долей импорта продовольствия, зависимости бюджета от внешних трансфертов и чувствительности к мировым колебаниям цен на энергоносители и металлы [1]. В условиях ускоряющейся глобальной взаимозависимости даже незначительные изменения на международных рынках способны быстро трансформироваться в дисбалансы на национальном уровне.

С начала 2020-х годов многие страны региона столкнулись со структурными вызовами: глобальными логистическими сбоями, повышенной волатильностью мировых валют, растущими требованиями к энергетическому переходу и необходимостью цифровой трансформации отраслей. По данным Всемирного банка, экономика Таджикистана сохраняет высокие темпы роста — свыше 7% в 2022–2023 гг., но при этом остаётся восприимчивой к внешним финансовым шокам [2][4]. Такая асимметрия указывает на необходимость построения точной, чувствительной методики измерения экономической безопасности, которая позволит фиксировать состояние системы не только в моменте, но и прогнозировать последствия потенциальных рисков.

Региональный контекст усиливает актуальность темы: Узбекистан активно реформирует экономику, снижая степень государственного участия; Казахстан укрепляет макрофинансовые институты и цифровую инфраструктуру; Кыргызстан пересматривает бюджетную политику и усиливает надзор за финансовыми потоками. Таджикистан также предпринимает шаги по укреплению национальной устойчивости, включая развитие энергетической независимости, цифровизацию госуслуг и меры по снижению теневой экономики [7][8]. Однако методологическая база измерения рисков ещё формируется, и в научных исследованиях ощущается потребность в более точных инструментах и подходах.

Понятие экономической безопасности сформировалось в 1970–1990-е годы как реакция на изменения глобальной экономической структуры, рост мировых кризисов и распространение нестабильных финансовых потоков [3]. Постепенно эта категория стала охватывать широкий спектр явлений: угрозы национальной экономике, устойчивость к внешним шокам, способность к развитию и независимость ключевых секторов.

Современная методология стремится удерживать баланс между двумя логиками: защитной (ориентация на угрозы) и развивающей (ориентация на устойчивость и адаптацию). Именно сочетание этих подходов позволяет анализировать систему комплексно. Например, в энергетике безопасность предполагает минимизацию зависимости от импорта топлива, устойчивость инфраструктуры к климатическим рискам и способность страны инвестировать в возобновляемые источники энергии [5].

Для Таджикистана такая двойственность проявляется особенно ярко: страна обладает крупным гидропотенциалом, но при этом остаётся зависимой от импортного топлива в зимние месяцы; имеет растущий цифровой сектор, но сталкивается с рисками кибербезопасности; демонстрирует экономический рост, но опирается на внешние источники

финансирования. Всё это требует методики, способной учитывать динамическую, нелинейную природу угроз и возможностей.

Главная трудность измерения экономической безопасности заключается в том, что она не поддаётся прямому наблюдению. Исследователь вынужден оперировать косвенными показателями — от доли внешнего долга до уровня диверсификации экспорта, от устойчивости финансового сектора до безопасности цифровой инфраструктуры [9].

В Центральной Азии методологические проблемы усиливаются несколькими факторами:

Фрагментарность данных. Национальная статистика стран региона чаще всего предоставляет агрегированные сведения, не позволяющие оценивать глубинные секторы экономики. Например, в Таджикистане данные по инвестициям в цифровую инфраструктуру доступны частично и с лагом 1–2 года [10].

Слабая согласованность подходов. Казахстан использует национальную модель оценки экономической безопасности, ориентированную на макроэкономические индикаторы; Узбекистан — на структурные реформы; Кыргызстан — на финансовые риски; Таджикистан — преимущественно на угрозы внешней зависимости [12];[13].

Изменчивость внешних условий. Цены на алюминий, хлопок, углеводороды, валютные курсы и денежные переводы мигрантов могут колебаться настолько быстро, что индикаторы теряют актуальность уже через несколько месяцев.

Недостаточная интеграция цифровых показателей. Страны региона активно цифровизируются, но методики измерения экономической безопасности редко учитывают киберриски, уровень цифровой зависимости, наличие локальных дата-центров, контроль над критической инфраструктурой [14].

Эти факторы требуют разработки многоуровневой структуры индикаторов.

Рис.1. Этапы построения модели измерения экономической безопасности

Мировая практика демонстрирует, что государства используют разные методологические традиции. В ЕС доминирует система макрофинансовых индикаторов — дефицит бюджета, сальдо внешней торговли, долговая нагрузка, устойчивость банковской

системы [6]. В США акцент сделан на стратегических секторах — энергетика, высокие технологии, продовольственная безопасность. В странах АСЕАН важна координация региональных рисков и устойчивость цепочек поставок.

Для Центральной Азии наиболее релевантной является методология Азиатского банка развития и Всемирного банка, основанная на устойчивости к шокам, институциональной гибкости и способности к модернизации. Так, в отчётах АБР регулярно подчёркивается ограниченная диверсификация экспорта Таджикистана и Кыргызстана [11], что снижает их экономическую стабильность.

Международные модели включают многомерные индексы. Например, индекс World Risk Report или индексы финансовой устойчивости МВФ содержат десятки показателей, объединённых в блоки рисков. Для применения в регионе их необходимо адаптировать — учитывать роль денежных переводов, зависимость от импортного продовольствия, влияние российских и китайских инвестиций, геополитическую структуру торговли [15].

Таблица 1. Пример структуры индикаторов экономической безопасности для стран Центральной Азии

Блок оценки	Примеры индикаторов	Источники данных
Макроэкономическая устойчивость	Доля внешнего долга к ВВП; инфляция; валютные резервы	НБТ, Всемирный банк
Структурные риски	Концентрация экспорта; зависимость бюджета от трансфертов	АБР, МВФ
Цифровая безопасность	Доля локальных дата-центров; частота кибератак	Агентства связи
Инвестиционная устойчивость	Приток ПИИ; структура инвесторов	UNCTAD, нац. статистика
Ресурсная обеспеченность	Энергетическая независимость; импорт топлива	Минэнерго, отчёты отраслей

Источник: составлено автором на основе данных Всемирного банка, АБР и национальных статистических органов.

Методология оценки экономической безопасности требует учёта региональной структуры, поскольку Центральная Азия формирует своеобразную зону переплетения экономических интересов России, Китая, ЕС, Турции и Ирана. Это не просто торговые связи, а многослойный комплекс экономических и политических взаимодействий, формирующий особую среду рисков. Для Таджикистана эта среда усиливает зависимость от внешних рынков труда и капитала, что отражается в чувствительности к колебаниям российской экономики, но одновременно создаёт новые возможности благодаря участию в китайских инфраструктурных проектах.

Измерить такую взаимосвязанность можно только через расширенные индикаторы — например, долю внешних инвестиций в ключевых проектах, степень зависимости экспортных потоков от ограниченного числа партнёров, глубину трансграничных цепочек поставок. Казахстан и Узбекистан уже включают подобные показатели в национальные

модели устойчивости: так, Казахстан ежегодно оценивает диверсификацию экспорта, а Узбекистан — структуру импортозависимости по секторам.

В Таджикистане подобная практика формируется постепенно. Стратегические документы фиксируют потребность в укреплении энергетической и продовольственной безопасности, однако методика оценки остаётся достаточно общей — с упором на макроэкономические индикаторы и фискальные риски. Это создаёт эффект «слепых зон», когда важные процессы — например, цифровая зависимость госорганов от зарубежных платформ или недостаточная устойчивость телеком-инфраструктуры — остаются вне аналитического поля. В условиях активной цифровизации экономики Таджикистана и перехода госуслуг в онлайн такой пробел становится критичным, создавая необходимость обновления методической базы.

Знаковым примером может служить опыт Кыргызстана, где начиная с 2021 года вопросы киберрисков включены в национальные доклады по устойчивости. По оценкам отечественных аналитиков, более 60% атак в стране приходится на госорганы и банковский сектор. В Таджикистане структура угроз похожа, однако статистическая база ограничена: фиксируются только наиболее крупные инциденты, что затрудняет построение чувствительной системы мониторинга. Для методологии измерения экономической безопасности это значит, что количественная база требует расширения, а индикаторы — детализации.

В научной литературе выделяют три крупных методологических подхода к измерению экономической безопасности: индексный, пороговый и многомерный. Каждый из них предлагает свою оптику, и выбор подхода зависит от цели исследования.

1. Индексный подход.

Он позволяет агрегировать разнородные показатели в единую числовую форму, что делает его удобным для межстрановых сравнений. В Центральной Азии индексный подход используется реже, чем в ЕС или США, но постепенно набирает популярность. Например, в Казахстане в 2020-х годах появилось несколько независимых исследовательских индексов устойчивости регионов, поскольку регионы сильно различаются по уровню индустриализации, инфраструктурным условиям и финансовым рискам.

Для Таджикистана индексный подход особенно перспективен, так как позволяет учесть и макроэкономические факторы (волатильность на мировых рынках), и внутренние особенности (роль денежных переводов, зависимость от гидроэнергетического сектора).

2. Пороговый подход. Он основан на задании критических значений показателей. Например, отношение внешнего долга к ВВП выше 60% часто называют «красной зоной», а инфляция свыше 10% рассматривается как фактор риска. Этот подход позволяет быстро определять «тревожные точки», но в регионе он сталкивается с проблемой: разные страны находятся на разных этапах экономической трансформации, и единые пороги часто вводят аналитиков в заблуждение. Для Таджикистана долговая нагрузка выше 40% ВВП может быть рискованной, но для Казахстана аналогичный уровень почти безопасен из-за большего объёма активов и диверсифицированной экономики.

3. Многомерные модели.

Это наиболее комплексный подход, который позволяет учитывать многослойность рисков. Он опирается на математические модели связей между показателями и их влияния на устойчивость. В странах Центральной Азии многомерные модели применяются редко из-за сложности данных, но именно они дают наибольшую точность.

На практике оптимальный вариант — гибридный: использование многомерной модели для выявления структуры рисков, индексной — для интеграции в единый показатель, а пороговой — для определения критических значений. Такой трёхслойный подход и лежит в основе предлагаемой методологии.

Рис.1. Цикл национального мониторинга экономической безопасности

Источник: составлено автором.

Цикл повторяется ежегодно или ежеквартально, формируя непрерывный механизм оценки и обновления данных.

Построение адаптированной модели измерения экономической безопасности

Разработка национальной методики требует чёткого понимания структуры экономики. В случае Таджикистана главные источники уязвимости связаны с четырьмя узловыми блоками:

Внешиэкономическая зависимость. Высокая роль денежных переводов, ограниченное количество экспортных товаров, зависимость от импорта зерна и топлива.

Энергетическая сезонность. Летний избыток гидроэлектроэнергии сменяется зимним дефицитом, что формирует циклические риски.

Инвестиционная база. Крупные инфраструктурные проекты зависят от внешних инвесторов, главным образом Китая, и это влияет на долговую нагрузку.

Цифровая и институциональная устойчивость. Быстро развивающаяся цифровая среда сталкивается с нехваткой специалистов и технологической зависимости.

В методологии важно учитывать не только показатели, но и контекст. Например, высокая доля ПИИ может одновременно указывать на инвестиционную активность и на зависимость от иностранных решений. Аналогично, рост внешнего долга не всегда означает снижение устойчивости — если долг направлен на проекты с высокой отдачей, например, гидроэнергетические объекты.

Предлагаемая методическая система опирается на три крупные группы индикаторов:

Индикаторы угроз - долговая нагрузка, зависимость импорта, волатильность валютного курса, внешние шоки.

Индикаторы устойчивости - финансовые резервы, энергетическая автономность, диверсификация экспорта.

Индикаторы экономического суверенитета - местные технологические мощности, цифровая независимость, институциональная эффективность.)

Модель позволяет рассчитать интегральный индекс экономической безопасности ($I_{ЭБ}$), который принимается равным взвешенной сумме трёх блоков. Веса зависят от структуры экономики и определяются экспертно. Для стран Центральной Азии логично повышать вес блока угроз, поскольку внешние факторы существенно влияют на экономическую динамику.

Сравнительный анализ стран Центральной Азии.

Для того чтобы методология отражала реальные процессы, важно сравнивать страны региона не по двум–трём показателям, а по расширенному набору. Например:

Казахстан демонстрирует высокую ресурсную обеспеченность, но сталкивается с зависимостью от экспорта углеводородов.

Узбекистан быстро модернизирует промышленность и расширяет внутренний рынок, однако остаётся уязвимым к внешним ценовым шокам.

Кыргызстан испытывает высокую долговую нагрузку и зависимость от миграционных доходов.

Таджикистан показывает устойчивый рост, но при этом имеет ограниченную диверсификацию экспорта и финансовую уязвимость.

Региональный анализ фиксирует общую тенденцию: ни одна страна региона не обладает полной экономической автономностью; каждая зависит от внешних рынков, что предъявляет высокие требования к методике измерения устойчивости.

Методологическое осмысление экономической безопасности неизбежно приводит к необходимости более тщательного анализа того, как именно измеряются устойчивость, риски и способность экономики к адаптации. Если рассматривать экономику Таджикистана и стран Центральной Азии как динамичную систему, постоянно находящуюся под воздействием внешних шоков, становится очевидно, что методика измерения не может быть простой суммой индикаторов. Она должна учитывать причинно-следственные связи, задержки реакции системы, способность институтов поглощать колебания и характер внешних потоков капитала, технологий и трудовых ресурсов. Именно в этой логике возникает потребность в создании интегральных моделей, которые соединяют макроэкономику, институциональную устойчивость, цифровую безопасность и социальные параметры в единый аналитический контур.

Переход от фрагментарных показателей к комплексному анализу особенно важен для стран региона, где экономические системы развиваются неравномерно. В Таджикистане устойчивый рост ВВП соседствует с высокой внешней зависимостью, в то время как Казахстан сочетает сильную ресурсную базу с уязвимостью к мировым энергетическим циклам. Узбекистан активно меняет структуру экономики, но сталкивается с дисбалансами внутреннего рынка. Кыргызстан, имея высокую степень открытости, остаётся подверженным внешним финансовым колебаниям. Поэтому методология оценки должна не просто описывать состояния системы, а уметь распознавать пульсацию экономического

пространства — ту самую динамику, которая превращает статичные цифры в систему живых сигналов.

Эта логика приводит к необходимости внедрения в методику элементов прогнозирования: стресс-тестов, сценарных моделей и оценки вероятности наступления событий. Если рассматривать экономическую безопасность как функцию времени, то неизбежно потребуются учитывать не только текущее состояние индикаторов, но и их траекторию. К примеру, долговая нагрузка, фиксируемая на уровне 40%, может быть безопасной в условиях высокого роста, но превращается в риск при замедлении экономики. Точно так же значительная доля денежных переводов обеспечивает устойчивость потребления, но создаёт зависимость от внешних рынков труда. Методика должна фиксировать подобные взаимосвязи как структурные элементы системы.

Особое место занимает цифровая безопасность, которая ещё десять лет назад не рассматривалась как составляющая экономической безопасности в регионе. Сегодня же цифровые инфраструктуры стали частью критически важной системы, влияющей на государственные финансы, телекоммуникации, распределение энергии, банковские расчёты и трансграничную логистику. Наличие уязвимостей в этой инфраструктуре способно парализовать отдельные отрасли, что делает цифровые индикаторы необходимым элементом методики. Включение показателей киберустойчивости в систему оценки экономической безопасности позволяет фиксировать глубинные процессы, которые не отражаются в традиционных макропоказателях. Для стран Центральной Азии важно то, что многие цифровые платформы и сети принадлежат зарубежным компаниям, что создаёт новые формы технологической зависимости. Именно поэтому критерий цифрового суверенитета — локализация данных, наличие национальных дата-центров, независимость телеком-инфраструктуры — становится частью интегральной модели.

Если рассматривать структуру методики как систему уровней, то логично выделить уровень базовых индикаторов, уровень агрегированных блоков и уровень интегрального индекса. Базовые показатели фиксируют состояние отдельных сфер, таких как долговая устойчивость, инфляция, энергетическая безопасность, инвестиционная активность, структура экспорта, волатильность валютного курса и цифровые риски. Агрегированные блоки позволяют объединить эти данные в смысловые группы — угрозы, устойчивость и экономический суверенитет. Интегральный индекс представляет собой взвешенную сумму этих блоков, где веса определяются значимостью соответствующих факторов в конкретной экономике. Применительно к Таджикистану логично увеличивать вес показателей, отражающих внешнеэкономическую зависимость и энергетическую сезонность, поскольку эти параметры оказывают ключевое влияние на устойчивость.

Важной частью методологии становится визуализация данных. Даже самая точная модель перестаёт быть рабочей, если её результаты невозможно корректно интерпретировать. Поэтому необходимо использовать средства аналитической визуализации, которые превращают сложные взаимосвязи в понятные динамические формы. В качестве примера можно привести простую диаграмму, отражающую базовые направления оценки экономической безопасности. Она не заменяет сложную модель, но позволяет сформировать наглядное представление о том, как распределяются риски и потенциалы.

Завершая методологические рассуждения, необходимо подчеркнуть, что экономическая безопасность — не статическая характеристика, а процесс непрерывного мониторинга. В условиях Центральной Азии любое изменение мировых цен на сырьё,

колебания внешних валют, инвестиционная активность Китая или динамика рынка труда в России способны изменить состояние системы. Поэтому методика измерения должна опираться на регулярный анализ, пересмотр индикаторов и адаптацию к новым вызовам. К примеру, ускорение энергетического перехода в мире будет влиять на экспортную доходность Казахстана и Узбекистана, а развитие региональных транспортных коридоров может изменить структуру внешних потоков Таджикистана. В такой ситуации долгосрочная устойчивость зависит от способности государств вовремя корректировать стратегию, обновлять параметры мониторинга и учитывать структурные сдвиги.

В итоге методология измерения экономической безопасности должна выполнять три функции. Первая — диагностическая, позволяющая фиксировать текущие состояния. Вторая — прогнозная, определяющая траектории рисков. Третья — стратегическая, формирующая рекомендации для экономической политики. Для Таджикистана такая модель становится не просто инструментом анализа, но и основой для долгосрочного планирования, поскольку экономическая безопасность тесно связана с вопросами модернизации, диверсификации и устойчивости национальной экономики. Учитывая роль гидроэнергетики, трансграничных потоков труда и внешних инвестиций, комплексная методика способна дать целостную картину, которая будет полезна как исследователям, так и государственным институтам.

Таким образом, предложенная методологическая система позволяет структурировать сложную природу экономической безопасности, объединяя классические макроэкономические данные, институциональные показатели и современные цифровые параметры. Она особенно релевантна для стран Центральной Азии, где экономика развивается в условиях постоянной внешней турбулентности, а внутренняя устойчивость требует точных и гибких аналитических механизмов. Введение интегрального индекса, визуальных инструментов и циклов мониторинга делает методику не просто теоретическим конструктом, а практичным механизмом, способным поддерживать стратегическое управление развитием и укрепление устойчивости национальной экономики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Asian Development Bank. Tajikistan: Economic Update 2023. Manila, 2023. URL: <https://www.adb.org>
2. World Bank. Tajikistan Development Update: Restoring Stability. Washington D.C., 2022. URL: <https://www.worldbank.org>
3. Buzan B. People, States and Fear. The National Security Problem in International Relations. London: Harvester Wheatsheaf, 1991.
4. World Bank. Migration and Remittances Factbook. Washington D.C., 2021.
5. International Energy Agency. Central Asia Energy Outlook. Paris, 2021.
6. European Commission. Macroeconomic Imbalance Procedure Report. Brussels, 2020.
7. Government of Tajikistan. National Development Strategy 2030. Dushanbe, 2016.
8. UNDP Tajikistan. Socio-Economic Vulnerability Assessment. Dushanbe, 2022.
9. IMF. Financial Stability Report. Washington D.C., 2023.
10. Агентии оморӣ назди Президенти ҶТ. Солномаи оморӣ. Душанбе, 2023.
11. Asian Development Bank. Country Partnership Strategy for Tajikistan 2021–2025. Manila, 2021.
12. Ministry of National Economy of Kazakhstan. Analytical Review of Economic Risks. Astana, 2022.

13. Ministry of Economic Development of Uzbekistan. Report on Structural Reforms. Tashkent, 2023.

14. ITU. Global Cybersecurity Index. Geneva, 2021.

15. UNCTAD. World Investment Report. Geneva, 2022

Источники из числа таджикских учёных:

16. Хакимов А.Х. Национальная экономика: основы безопасности и конкурентоспособности. Образовательное пособие для старшеклассников. Душанбе: Ирфан, 2007. 488 с. economic.tnu.tj

17. Хакимов А.Х., Каримова М.Т., Кодиров Д.Б., Шодиева Т.Г., Муминова Ф.М. Экономика и региональное управление. Учебник. Душанбе: Деваштич, 2002. 276 с. economic.tnu.tj

18. Солеҳзода (Солиев) А.А., Кабилов Д.Б. Формирование национальной силы государства в стратегических документах обеспечения экономической безопасности Таджикистана // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. №3. Ч. II. С. 424–436. ec.vestnik-tnu.com

19. Рахимов З.А., Хакимов И.Б. Экономической безопасности энергетической отрасли Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2012. №2(4). ec.vestnik-tnu.com

20. Шамсов И.С. Современное состояние и проблемы развития цифровой экономики в Таджикистане // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. №5. Ч. I. С. 426–485.

АСОСҲОИ МЕТОДОЛОГИИ ЧЕНКУНИИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ

БОБОШОҲЗОДА ШОҲИН МУҲАММАДШАРИФ,

дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва иқтисоди миллӣ, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: +992 (93) 787 7172, Почтаи электронӣ:

shohin90@mail.ru. Суроға: кӯчаи Саид Носир, 25

Амнияти иқтисодӣ яке аз категорияҳои бештар баррасӣшаванда дар илми иқтисодии муосир ва сиёсати давлатӣ боқӣ мемонад. Дар кишварҳои рӯ ба инкишоф, аз ҷумла Тоҷикистон, Қазоқистон, Узбакистон ва Қирғизистон, ин категория бо сабаби вобастагии баланди онҳо аз омилҳои беруна, осебазирии системаҳои молиявӣ ва пойгоҳи маҳдуди саноатӣ муҳим аст. Дар солҳои охир, амнияти иқтисодӣ на танҳо ба як соҳаи таҳлили илмӣ, балки ба як соҳаи мустақил барои таҳияи абзорҳои методологӣ табдил ёфтааст. Дар ин мақола равишҳои назариявӣ, масъалаҳои ченкунӣ ва таҷрибаи байналмилалӣ дар сохтани нишондиҳандаҳои амнияти иқтисодӣ, аз ҷумла моделҳо ва нишондиҳандаҳои, ки ба шароити Осиёи Марказӣ мутобиқ карда шудаанд, баррасӣ мешаванд. Пешиҳодҳо барои такмил додани методологияи арзёбии хатарҳо, устуворӣ ва соҳибхитиёрии иқтисодӣ пешиҳод карда мешаванд ва маълумоти мушаххас барои Тоҷикистон ва минтақа баррасӣ мешаванд.

Калидвожаҳо: амнияти иқтисодӣ, методологияи андозагирӣ, нишондиҳандаҳои таҳдид, устувории иқтисодӣ, соҳибхитиёрии иқтисодӣ, индекси интегралӣ, арзишҳои остона, иқтисоди миллӣ, амнияти рақамӣ, амнияти энергетикӣ.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF MEASURING ECONOMIC SECURITY
BOBOSHOKHZODA SHOHIN MUHAMMADSHARIF,

Associate Professor, Department of Public Administration and National Economy, Academy of
Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan

Tel.: +992 (93) 787 7172, Email: shohin90@mail.ru

Address: 25 Said Nosir Street

Economic security remains one of the most discussed categories in modern economic science and public policy. In emerging market countries, including Tajikistan, Kazakhstan, Uzbekistan, and Kyrgyzstan, this category is particularly important due to their high dependence on external factors, vulnerability of financial systems, and limited industrial base. In recent years, economic security has become not just a field of scientific analysis but an independent field for the development of methodological tools. This article examines theoretical approaches, measurement issues, and international experience in constructing economic security indices, including models and indicators adapted to the conditions of Central Asia. Proposals for improving the methodology for assessing risks, resilience, and economic sovereignty are presented, and specific data for Tajikistan and the region are discussed.

Keywords: economic security, measurement methodology, threat indicators, economic sustainability, economic sovereignty, integral index, threshold values, national economy, digital security, energy security.

*Рецензент: Асоев М. М., к.э.н., доцент, заведующий
кафедрой государственного управления и
национальной экономики Академии государственного
управления при Президенте Республики Таджикистан.*

**ТАКМИЛДИҲИИ МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ ИННОВАЦИОНИИ РУШДИ
УРБАНИЗАТСИОНӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ**

БОМИРОВ БОМИР ҲИКМАТОВИЧ,

муаллими калони кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003,

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.

Тел.: (+992)93-840-66-00. E-mail: bomiriyon94@gmail.com

Мақола ба омӯзиши такмилдиҳии механизмҳои идоракунии инноватсионии рушди урбанизатсионӣ дар шароити рақамикунонӣ бахшида шудааст. Муаллиф масъалаҳои инфрасохтори рақамӣ, кадрҳои баландихтисос ва маҳдудияти молиявӣ таҳлил намуда, самтҳои тақмили сиёсати давлатӣ дар соҳаи урбанизатсияро пешниҳод намудааст. Инчунин, зарурати ташаккули «шаҳрҳои интеллектуалӣ», таҳкими шабакаҳои иттилоотӣ, рушди иқтисодии зеҳнӣ ва ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ таъкид мешавад. Натиҷаҳои таҳқиқ нишон медиҳанд, ки идоракунии инноватсионӣ дар шароити рақамикунонӣ омилҳои муҳими таъмини устувории рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва татбиқи ҳадафҳои стратегӣ мебошад.

Калидвожаҳо: идоракунии инноватсионӣ, урбанизатсия, инноватсия, рақамикунонӣ, шаҳрҳои интеллектуалӣ, иқтисоди рақамӣ, инфрасохтори рақамӣ, захираҳои зеҳнӣ, иқтисоди инноватсионӣ, устувории рушди урбанизатсионӣ, механизмҳои инноватсионӣ.

Идоракунии инноватсионии рушди урбанизатсионӣ дар шароити рақамикунонӣ аз нигоҳи илмӣ ва амалии замони муосир дорои аҳамияти хосса мебошад, зеро урбанизатсия ҳамчун омилҳои муҳими рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли дар шароити рақамикунонии ҷомеа ба усулҳои навини идоракунӣ ниёз дорад. Дар шароити шиддатёбии рақобати ҷаҳонӣ ва густариши технологияҳои рақамӣ, истифодаи қарорҳои инноватсионӣ дар идоракунии шаҳрҳо ба афзоиши самаранокии хизматрасониҳо, беҳсозии муҳити зист ва устувории рушди иқтисодӣ мусоидат менамояд.

Дар даҳсолаи охир урбанизатсия ба марҳалае расид, ки дигар ба унвони раванд ё тамоюл тавсиф намешавад, балки ба сифати муҳаррики асосии рушди иқтисодию иҷтимоӣ баромад мекунад. Ба ҳамин далел, идоракунии инноватсионии рушди урбанизатсионӣ дар шароити рақамикунонии ҷаҳонӣ хусусияти стратегӣ касб намуда, ҳамчун яке аз самтҳои калидии сиёсати давлатӣ баромад мекунад. Дар кишварҳои дар ҳоли рушд, аз ҷумла Тоҷикистони соҳибистиклол, ин масъала ба як ниёз ва талаботи рӯз табдил ёфтааст. Зеро маҷмӯи мушкилоти урбанизатсионӣ аз фишор ба инфрасохтор то камбуди нақшакашии муосир танҳо тавассути механизмҳои таҳияшудаи идоракунии инноватсионӣ ҳаллу ҷалб мешаванд.

Бо дарназардошти он ки Тоҷикистон дар марҳилаи босуръати урбанизатсия қарор дорад, татбиқи ин гуна моделҳои идоракунии инноватсионӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ буда, ба татбиқи ҳадафҳои стратегӣ миллии ва рушди устувори шаҳрҳои кишвар мусоидат мекунад. Барои кишвари мо, ки дар марҳалаи ташаккули урбанизатсия қарор дорад, идоракунии инноватсионӣ барои татбиқи ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон то соли 2030 муҳим мебошад.

Мақсади таҳқиқот аз муайян намудани механизмҳои идоракунии инновационии мавҷудаи урбанизатсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рақамикунонӣ ва пешниҳоди самтҳои тақмили сиёсати давлатӣ, аз ҷумла ташаққули инфрасохтори рақамӣ, кадрҳои баландхатисоси соҳавӣ, ҷалби сармоя ва татбиқи моделҳои «шаҳри интеллектуалӣ» бо мақсади таъмин намудани рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ иборат мебошад.

Дар раванди таҳқиқот аз таҳлилҳои назариявӣ, муқоисавӣ, омӯрӣ, таҳлили адабиёти илмӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ истифода шудааст.

Дар шароити урбанизатсия (шаҳришавӣ) ва ташаққули механизмҳои идоракунии инновационии рушди шаҳрҳо яке аз масъалаҳои асосӣ ба шумор меравад, ки ниязмандӣ ба ташаққули инфрасохтори рақамӣ, тақмилдиҳии кадрҳои баландхатисос ва танзимои ҳукукии тақмилнаёфта, ҳамчунин муҳарики асосии ҷараёни татбиқи инноватсия хизмат менамояд.

Истилоҳи «инноватсия» аз забони латинӣ сарчашма ёфта, вожаи **novatio** («навсозӣ, тағйирёбӣ») бо пешванди *in* («дар») маънои «ба самти навсозӣ/тағйирёбӣ»-ро мегирад. Ин истилоҳ дар даҳаи аввали асри XX, солҳои 1900 аз ҷониби Чозеф Шумпетер ҳамчун истилоҳи иқтисодӣ ба илм ворид ворид намудааст. Ӯ дар асари худ ««Назарияи рушди иқтисодӣ» асоснок кардааст, ки маҳз навоарӣ (инноватсия) асоси рушди иқтисодии давлатро ташкил медиҳад» [15].

«Дар сатҳи сиёсати глобалӣ шаҳришавӣ ҳамчун яке аз масъалаҳои рӯзномаи ХРҶ то давраи соли 2030 қабул гардида, ҳамчун барномаи қолабии ҷаҳонишавӣ барои рушди тамоми соҳаҳои кишварҳои дунё баромад менамояд. Дар ин радиф бояд то соли 2030 тавсияи васеи шаҳришавии экологӣ ва имконияти банақшагирии маҷмуии шаҳру маҳаллаҳои муосири аҳолинишин бо тамоми инфрасохтори нақлиётӣ коммуналии дастрас, таъмин карда шавад (ХРҶ 11, 6, 1 ва 2). Дар амалишавии сиёсати шаҳришавӣ вазифаи шаҳрҳои хурду миёна бахусус дар таъмини аҳолии доимо афзоишёбандаи шаҳрҳо нақши калидӣ мебозанд» [2, С. 159].

Лозим ба зикр мебошад, шаҳришавӣ дар сатҳи сиёсати глобалӣ на танҳо як раванд, балки механизми асосии тавсеаи устувори иҷтимоию иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, татбиқи он тавассути рушди шаҳрҳои хурду миёна ва банақшагирии инфрасохтори муосир метавонад муҳаррики асосии рушди мутавозини миллӣ гардад.

Қобили тазакур мебошад, ки яке аз механизмҳои асосии идоракунии инновационӣ, ин рақамикунонии фаъолияти шаҳрҳо ва самаранокии рушд ба ҳисоб меравад. Зарурати гузариш ба низоми рақамикунонӣ дар саросари ҷаҳон бо имкониятҳои баланд бардоштани самаранокӣ муайян карда мешавад.

Ҳамин тариқ лозим ба зикр мебошад, ки гузариш ба низоми рақамӣ на танҳо мавқеи давлатҳо, балки яке аз механизмҳои асосии ва устувори рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки кишварҳо ва минтақаҳо, ки платформаҳои рақамӣ ва моделҳои идоракунии интеллектуалиро ҷорӣ мекунанд, сатҳи истеҳсолот, хизматрасонӣ ва қабули қарорҳои стратегиро ба таври назаррас баланд мебардоранд.

Аз нуқтаи назари илм механизмҳои инновационӣ имконият медиҳад, ки самаранокии захираҳо ва натиҷаҳои урбанизатсионӣ ба сатҳи байналмилалӣ мувофиқ гардад. Ин нишон медиҳад, ки идоракунии инновационӣ дар сатҳи стратегӣ як омил муҳими устувори рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бошад.

Бо вучуди пешравиҳои технологӣ, муассисаҳои давлатӣ ва кормандони соҳа аксаран бо маҳдудияти таҷриба ва методологияҳои инновационӣ рӯ ба рӯ мебошанд. Ин ҳолат ба

суст шудани самаранокии хизматрасониҳои шаҳрӣ, таъхир дар қабули қарорҳои стратегӣ ва истифодаи нокифояи додаҳои рақамӣ оварда мерасонад. Илова бар ин, сатҳи нокифояи фарогирии омӯзишӣ ва муқовимати фарҳангӣ ба тағйирот, махсусан дар минтақаҳои сатҳи даромадашон миёна ва шаҳрҳои нафтаъсис, чараёни урбанизатсияро маҳдуд месозад.

Раванди таҳқиқот ба мо имкон дод, ки ки татбиқи амалишавии механизмҳои инноватсионии идоракунии стратегӣ ва системаҳои мониторингии рақамӣ дар доираи платформаҳои интеллектуалӣ метавонад ин мушкилотро қисман бартараф намуда, устувории рушди урбанизатсионӣ ва қабули қарорҳои самаранокро таъмин намояд.

Вобаста ба масъали рушди механизмҳои инноватсионӣ дар шароити рақамисозӣ дар тадқиқоти олимони ватанӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла олимони ватанӣ Бобоев О. [4], Асоев М.М. [3], Бобомурод П.У. [5] ва олимони хориҷӣ бошад Ершова И.Г. [6, 7], Колмыкова Т.С. [8], Мерзлякова Е. А. [10, 11], Обухова А. С. [12, 13], Ч.Шумпетер [15] мушоҳида мегардад.

Бояд қайд намуд, ки олимони номбурда таҳқиқотҳоро дар ин самт ба анҷом расонида бошанд, ҳам аммо вобаст ба механизмҳои инноватсионии он то ҳол дар сатҳи зарури мавриди таҳлилу баррасӣ қарор нагирифта аст.

Барои возеҳ нишон додани таъсири омилҳои мазкур ба самаранокии идоракунии рақамӣ ва урбанизатсионӣ, дар диаграммаи зер сохтори робитаҳои сабабию натиҷавӣ инъикос ёфтааст (нигаред ба расми 1.).

Расми 1.

Омилҳои асосии идоракунии рушди инноватсионии урбанизатсия

Сарчашма: таҳия муаллиф

Қайд кардан ба маврид мебошад, ки рушди механизҳои идоракунии инноватсионии урбанизатсия маҷмуи тадбирҳо, сиёсатҳо ва механизмҳои мебошад, ки барои рушди устувор, рақобатпазир ва бо технологияҳои муосир мучаҳаз шудани шаҳрҳо зарур мебошад, инчунин ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии, тақвият додани сифати хизматрасониҳо ва таъмини рушди мутавозини инфрасохтори шаҳрӣ равона шудаанд.

Дар заминаи таҳаввулоти ҷиддии ҷаҳонӣ, ки самтҳои асосии рушди урбанизатсия, иқтисоди рақамӣ ва механизмҳои идоракунии инноватсионӣ бо суръати бесобиқа рушд меёбанд, зарурати таҳкими сиёсати давлатӣ дар самти рақамикунонии иқтисод ва тавсеаи механизмҳои технологӣ беш аз ҳар вақти дигар эҳсос мегардад.

Чуноне ки Президенти кишвар, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солони худ ба Маҷлиси Олӣ санаи 28 декабри соли 2024 таъкид намуданд: «Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ҷиҳати таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст. Ҷиҳати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоям, ки солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд» [1].

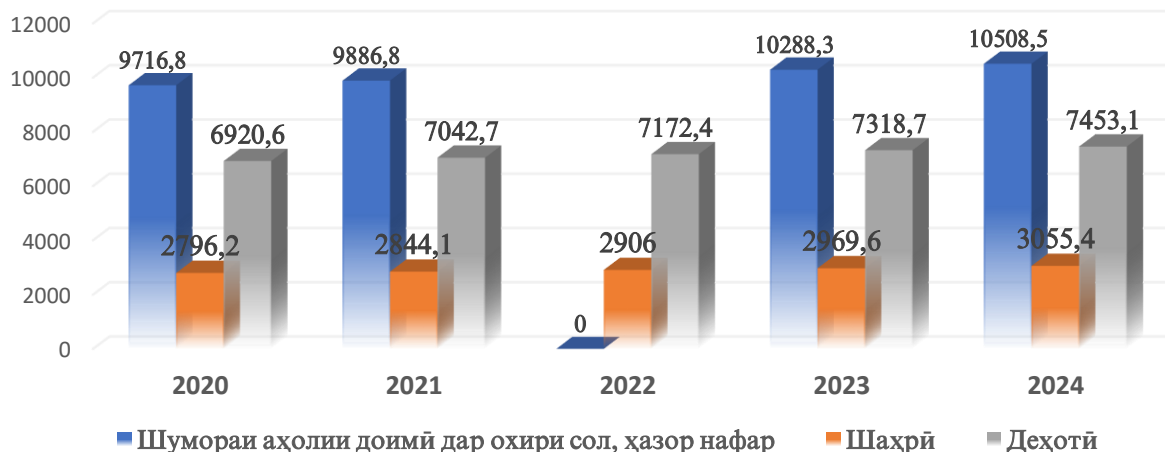
Ба ақидаи муҳаққиқони ватанӣ низ гузариш ба иқтисоди рақамӣ ва инноватсия дар сиёсати давлатӣ ва идоракунии иқтисодию иҷтимоӣ мавқеи авалиндарачаро касб менамояд. Аз ҷумла, Комилов С. Ҷ. дар таҳқиқоти худ зикр менамояд, ки «иқтисоди инноватсионӣ зинаи олитарини рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад ва ташаккули он танҳо дар асоси дониш, захираҳои зехнӣ ва рақамикунонии идоракунии имконпазир аст. Ба андешаи муаллиф, таҳкими неруи инсонӣ ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ омили асосии самаранокии идоракунии муосир ба шумор меравад» [9, С. 18-19], ки ба устувории рушди иқтисодӣ миллӣ ва урбанизатсияи интеллектуалӣ мусоидат менамояд.

Ҳамин тавр, метавон таъкид кард, ки дар ин замина, сиёсати давлатии рақамикунонӣ на танҳо ҷузъи ҷудонашавандаи стратегияҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад, балки ҳамчун механизми институтсионалӣ барои тақмил додани муносибатҳои байни давлат, ҷомеа ва бахши хусусӣ хизмат мекунад. Ин равиш имконият фароҳам меорад, ки равандҳои инноватсионӣ бо меъёрҳои идоракунии илмӣ, таъминоти иттилоотӣ ва таҳлили стратегӣ ҳамоҳанг гарданд, ки дар натиҷа пояи устувори рушди урбанизатсияи интеллектуалӣ ва иқтисоди рақамӣ дар кишвар ташаккул меёбад.

Барои дарки равандҳои шаҳришавӣ ва таҳлили афзоиши аҳоли дар шаҳр ва деҳот, нишондиҳандаҳои асосии динамикаи аҳолии кишвар дар солҳои охир дар диаграммаи 1 инъикос ёфтаанд.

Диаграммаи 1.

ТАНОСУБИ АҲОЛИИ ШАҲР ВА ДЕҲОТ БАРОИ СОЛҲОИ 2020-2024

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси «Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2025» [14, С. 26]

Таҳлили маълумотҳои омории оид ба шумораи аҳолии доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024 нишон медиҳад, ки аҳолии кишвар мунтазам афзоиш ёфта истодааст. Тибқи маълумотҳо, шумораи умумии аҳоли аз 9716,8 ҳазор нафар дар соли 2020 то ба 10508,5 ҳазор нафар дар соли 2024 расидааст, ки афзоиши аҳоли зиёда аз 791,7 ҳазор нафар ё худ тақрибан 8,1%-ро ташкил медиҳад. Ин раванд аз афзоиши табиӣ, бехтар шудани шароити зиндагии аҳоли ва густариши инфрасохтори иҷтимоию иқтисодӣ гувоҳӣ медиҳад.

Бо вучуди ин, таҳлил нишон медиҳад, ки дар сохтори аҳоли таносуб байни аҳолии шаҳрӣ ва деҳотӣ тағйироти ҷиддӣ ба вучуд омадааст. Дар соли 2020 шумораи аҳолии шаҳрӣ 2796,2 ҳазор нафар, дар соли 2024 бошад – 3055,4 ҳазор нафар, яъне афзоиш тақрибан 9,2%-ро ташкил медиҳад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки раванди урбанизатсия – яъне ҷараёни муҳоҷирати аҳоли аз деҳот ба шаҳрҳо ва афзоиши аҳолии шарҳо босуръат идома дорад.

Дар баробари ин, аҳолии деҳотӣ низ тамоюли афзоиш дорад, ки аз 6920,6 ҳазор нафар дар соли 2020 то 7453,1 ҳазор нафар дар соли 2024 расидааст, яъне афзоиш тақрибан 7,7%-ро ташкил медиҳад. Аммо, бо назардошти суръати баланди афзоиши аҳолии шаҳрӣ, ҳиссаи аҳолии деҳот дар таркиби умумии аҳоли тадриҷан коҳиш меёбад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар натиҷа, ин раванд метавонад ба фаъол шудани рушди иқтисодии шаҳрҳо, зиёд гардидани талабот ба хизматрасониҳои инфрасохторӣ, афзоиши ниёз ба ҷойҳои корӣ ва ҳамзамон фишор ба захираҳои шаҳрӣ оварда расонад.

«Бо назардошти ҳамбастагӣ бо равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ равандҳои демографӣ барои рушди дарозмуддат хеле муҳим мебошанд. То соли 2030 аҳолии ҷумҳурӣ бемайлони афзоиш ёфта, ба 11,5 млн. нафар хоҳад расид. Азбаски аҳолии кишвар бо суръати баланд афзоиш меёбад, суръати афзоиши истеҳсолот низ бояд баланд бошад. Ин барои пешгирӣ намудани коҳишёбии сатҳи бадастомадаи некӯаҳволии мардум, коҳишёбии қобилияти низомҳои мавҷудаи дастгирии ҳаёт ва самаранокии онҳо зарур мебошад. Чунин масъала дар асоси усулҳои анъанавии ғайрисамарабахши хоҷагидорӣ наметавонад ҳалли худро ёбад. Зарурати суръатбахшии урбанизатсия, сохтмони манзил дар миқёси калон, сармоягузориҳо ба инфрасохтори коммуналӣ, иҷтимоӣ ва роҳҳо ба миён омада истодааст» [3, С. 58].

Аз ҳамин лиҳоз бо дарназардошти афзоиши босуръати аҳоли ва фишори демографӣ, равандҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ бояд дар ҳамоҳангӣ тақмил дода шаванд. Афзоиши

истеҳсолот танҳо барои таъмин кардани эҳтиёҷоти аҳоли ва нигоҳдории сатҳи некӯаҳволӣ кофӣ намебошад. Урбанизатсия ҳамчун омили пешбарандаи рушди иқтисодию иҷтимоӣ аҳамияти муҳим дошта, барномаҳои муназзам бояд сохтмони манзил, роҳҳо, шабакаҳои обу барқ, хадамоти тиббӣ ва иҷтимоиро фаро гиранд. Ҳамзамон, ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ ва мусоидат ба инноватсия дар соҳаҳои истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ зарур мебошад. Дар баробари ин, самаранокии идоракунии маҳаллӣ ва қабули қарорҳои стратегӣ низ муҳим аст, зеро бе нақшаи дуруст натиҷаи дилхоҳ намедихад.

Аз ин рӯ, таҳлили демографӣ ва баррасии эҳтиёҷоти иҷтимоӣ бояд заминаи асосӣ барои қарорҳои урбанистӣ ва иқтисодӣ гардад, ки афзоиши аҳоли на ҳамчун мушкӣ, балки ҳамчун имконияти стратегӣ рушди кишвар истифода шавад.

Дар чунин шароит, ҷиҳати идоракунии самараноки муҳити шаҳрӣ зарурати ҷорӣ кардани механизмҳои инноватсионӣ ба миён меояд. Рақамикунонӣ, тақмили инфрасохтори технологӣ, рушди кадрҳои соҳавӣ ва мутамарказсозии низомҳои иттилоотӣ имкон фароҳам меоранд, ки банақшагирии стратегӣ, тақсими захираҳо ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар сатҳи зарурӣ амалӣ гардида, фишор ба инфрасохтор ва муҳити шаҳрӣ коҳиш ёбад. Вобаста ба ин, самтҳои асосии рушди инноватсионии идоракунии шаҳрдорӣ дар шароити урбанизатсия дар расми 2. пешниҳод мегардад (нигаред ба расми 2.)

Расми 2.

Моделҳои концептуалии идоракунии инноватсионӣ дар шароити урбанизатсия

Сарчашма: таҳия муаллиф

Таҳлили мушкilotи стратегӣ дар раванди урбанизатсия нишон медиҳад, ки идоракунии инноватсионии рушди шаҳрдорӣ дар Тоҷикистон ҳанӯз ба марҳилаи мукаммали институтисонӣ ва технологӣ нарасидааст. Норасоии инфрасохтори рақамӣ, кадрҳои баландихтисоси технологӣ, маҳдудияти молиявӣ, дар сатҳи зарурӣ инкишоф наёфтани фарҳанги рақамӣ ва мутамарказ набудани низомҳои иттилоотӣ ба механизми идоракунии

шаҳр таъсири манфӣ мерасонад. Ҳамчунин, номукамал будани заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва ҳамгирии нокифояи сохторҳои шаҳрӣ боиси он мегардад, ки равандҳои шаҳрсозӣ ба талаботи замони рақамӣ мутобиқ набоянд.

Дар чунин шароит, гузариш ба модели «шаҳри хушманд» танҳо бо роҳандозии ислоҳоти маҷмуавӣ имконпазир мегардад. Ин раванди стратегӣ бояд на танҳо инфрасохтори техникӣ ва технологиро тақмил диҳад, балки ба таҳкими иқтисодии инсонӣ, баланд бардоштани иштирокдорӣ ва қабулпазирии иҷтимоӣ, инчунин ҳамоҳангсозии сиёсати давлатӣ ба талаботи рақамсозӣ равона гардад. Дар ин замина, рушди инноватсионии шаҳрдорӣ ҳамчун омилҳои муҳими беҳтарсозии сифат ва устувории муҳити шаҳрӣ, баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ ва фароҳамсозии шароити мусоиди зиндагӣ арзёбӣ мешавад.

Хулоса, таҳқиқот нишон дод, ки идоракунии инноватсионӣ рушди урбанизатсионӣ дар шароити рақамикунонӣ дар устувории иқтисодиву иҷтимоии кишвар нақши муҳим дорад. Урбанизатсия имрӯз на танҳо ҳамчун раванд, балки ҳамчун муҳаррики асосии рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ арзёбӣ мешавад, ки бо афзоиши босуръати аҳоли ва фишори демографӣ ҳамоҳангии равандҳои истеҳсолӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодиро талаб менамояд.

Таҳқиқот нишон дод, ки татбиқи механизмҳои инноватсионӣ — аз ҷумла рақамикунонии фаъолиятҳои шаҳрӣ, рушди инфрасохтори технологӣ, тақмили кадрҳои баландихтисос ва мутамаркасозии низомҳои иттилоотӣ — имкон медиҳад, ки банақшагирӣ, тақсими захираҳо ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар сатҳи зарурӣ амалӣ гардида, фишор ба инфрасохтор ва муҳити шаҳрӣ коҳиш ёбад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки моделҳои «шаҳрҳои интеллектуалӣ» сатҳи хизматрасонӣ, истеҳсолот ва қабули қарорҳои стратегиро назаррас баланд мебардоранд.

Бояд қайд намуд, ки сиёсати давлатӣ дар самти урбанизатсия бояд ба таҳкими инфрасохтори рақамӣ, ҷалби сармоягузориҳои дохиливу хориҷӣ, тақмили кадрҳои соҳавӣ ва татбиқи моделҳои «шаҳри хушманд» равона гардад. Ин равиш ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, устувории муҳити зист ва рушди иқтисоди рақамӣ мусоидат мекунад.

Дар умум метавон ибраз намуд, ки таҳқиқот аҳамияти идоракунии инноватсионӣ ва рақамикунонӣ дар урбанизатсияро барои рушди устувори иҷтимоӣ ва иқтисодӣ соҳт ва заминаи илмӣ барои таҳқиқоти минбаъда ва тақмил додани сиёсати давлатӣ фароҳам овард.

РӢҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28.12.2024 [манбаи электронӣ]. // Сомонаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <https://www.president.tj/event/photoreport/photoreport/49226> (санаи истифодабарӣ: 23.10.2025).

2. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025 [Манбаи электронӣ] // Сомонаи расмӣи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <https://egov.tj/site/rushdiiktisod/documents/details/442?lang=tg> (санаи истифодабарӣ: 24.10.2025).

3. Асоев М.М. Банақшагирии стратегӣ ҳамчун воситаи асосии рушди деҳот / М.М. Асоев, С.С. Манонов // «Идоракунии давлатӣ» Маҷаллаи илмӣ сиёсии АИД назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе – 2023. - № 1 (60). С. 53-62, УДК: 332.1, ISSN 2664-0651

4. Бобоев О. Организационно-экономические, транспортные и трудовые основы формирования и развития урбанизированных территорий в условиях рынка (теоретический синтез) / О. Бобоев, Б.Х. Бомиров // «Государственное управление» Научно-политический журнал АГУ при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе – 2024. - № 4-2 (69). С. 135-151, УДК: 711.4:330.34:331.5, ISSN 2664-0651

5. Бобомуродов П.У. Чанбаҳои назариявии ташаққулёбӣ ва рушди иқтисоди инноватсионӣ / П.У. Бобомуродов // «Паёми Донишгоҳи давлатии тоҷикони Тоҷикистон» маҷаллаи илмӣ, Душанбе – 2022. - № 2 (41). С. 268-375, УДК 338.1, ISSN 2308-054X

6. Ершова И.Г. Сравнительный анализ инновационного развития социально-экономических систем регионов / И.Г. Ершова, Л.Н. Гусельникова, Л.А. Афанасьева // Естественно-гуманитарные исследования. - 2021. - № 33 (1). - С. 101-110.

7. Ершова И.Г. Управление трансформацией экосистем в цифровой инновационной среде / И.Г. Ершова, А.Ю. Каракулин // Вестник Северо-Кавказского федерального университета. - 2022. - № 3 (90). - С. 79-84.

8. Колмыкова Т.С. Экосистемы как глобальный тренд цифровизации экономического пространства / Т.С. Колмыкова, П.П. Ковалев // Общество: политика, экономика, право. - 2023. - № 5 (118). - С. 123-128.

9. Комилов С.Дж. Теория инновационного развития. Монография / С.Дж. Комилов. – Душанбе: «Шарки озода», 2019. – 278 с.

10. Мерзлякова Е.А. Аналитические аспекты исследования цифровизации региональной экономики / Е.А. Мерзлякова, П.П. Ковалев, Е.В. Бридский // Вестник Северо-Кавказского федерального университета. - 2022. - № 4 (91). - С. 92-101.

11. Мерзлякова Е.А. Роль инвестиционной компоненты в инновационном развитии территорий / Е.А. Мерзлякова, А.Ю. Овчинникова // Вестник Северо-Кавказского федерального университета. - 2020. - № 5 (80). - С. 77-83.

12. Обухова А. С. Трансформация инновационных цифровых технологий / А. С. Обухова, Е. Ю. Ершова, А.А. Сотников // Вестник Северо-Кавказского федерального университета. – 2022. – № 4(91). – С. 102-107.

13. Обухова А.С. Управление инновационным развитием в условиях цифровизации / А.С. Обухова, Я.В. Черных, Л.Н. Гусельникова // Международный журнал «Естественно гуманитарные исследования» г. Краснодар – 2023. - № 4 (48). – С. 537-541. ISSN 2309-4788 (print)

14. Омори солони Чумхурии Тоҷикистон - 2025 (нашри расмӣ) // Нохшир: Агентии омори назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон, сомони расмӣ www.stat.tj

15. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. – М.: Прогресс. – 1982. – 458 с.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ УРБАНИЗАЦИИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

БОМИРОВ БОМИР ХИКМАТОВИЧ,

старший преподаватель кафедры государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33. Тел.: (+992)93-840-66-00.

E-mail: bomiriyon94@gmail.com

Статья посвящена анализу совершенствования механизмов инновационного управления развитием урбанизации в условиях цифровизации. Автор анализирует вопросы цифровой инфраструктуры, высококвалифицированных кадров и финансовых ограничений, а также предлагает направления совершенствования государственной политики в сфере урбанизации. Также подчеркивается необходимость формирования «умных городов», укрепления информационных сетей, развития интеллектуального потенциала и сотрудничества государства и частного сектора. Результаты исследования показывают, что инновационное управление в условиях цифровизации является важным фактором обеспечения устойчивого экономического роста, повышения уровня жизни населения и реализации стратегических целей.

Ключевые слова: инновационное управление, урбанизация, инновации, цифровизация, умные города, цифровая экономика, цифровая инфраструктура, интеллектуальные ресурсы, инновационная экономика, устойчивое развитие урбанизации, инновационные механизмы.

IMPROVEMENT OF INNOVATIVE MANAGEMENT MECHANISMS OF URBANIZATION DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION

BOMIROV BOMIR HIKMATOVICH,

senior teacher of the department of Public Administration and national economy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nasir str., 33. Phone: (+992) 93-840-66-00. E-mail:

bomiriyon94@gmail.com

The article is devoted to the analysis of improving the mechanisms of innovative management of urbanization development in the context of digitalization. The author analyzes the issues of digital infrastructure, highly qualified personnel and financial constraints, and suggests directions for improving state policy in the field of urbanization. Also, the need to form "smart cities", strengthen information networks, develop intellectual potential and cooperate with the state and the private sector is emphasized. The results of the study show that innovative management in the context of digitalization is an important factor in ensuring sustainable economic growth, improving the living standards of the population and implementing strategic goals.

Keywords: innovative management, urbanization, innovation, digitalization, smart cities, digital economy, digital infrastructure, intellectual resources, innovative economy, sustainable urbanization development, innovative mechanisms.

Муқарриз: Асоев М.М., н.и.и, дотсент, мудири кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

УДК: 657.1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЁТНОЙ ПОЛИТИКИ В ГОСУДАРСТВЕННОМ СЕКТОРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ АДАПТАЦИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЁТНОСТИ ОБЩЕСТВЕННОГО СЕКТОРА (МСФООС)

БУЛБУЛОВ ФИРУЗ КАРИМЖОНОВИЧ,

соискатель кафедры управления государственные финансы и цифровая экономика Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистана. г. Душанбе, р. Сино, ул. Гафуров-30, дом-24. Тел.: +992 935052949, f.bulbulov@bfg.solutions

В статье представлено теоретико-методологическое исследование основ формирования учётной политики в государственном секторе Республики Таджикистан. Проведён сравнительный анализ требований Международных стандартов финансовой отчётности общественного сектора (МСФООС) и Стандартов финансовой отчётности государственного сектора Таджикистана (СФОГСТ). Предложена концептуальная модель учётной политики как ключевого транслятора требований СФОГСТ, обеспечивающего адаптацию международных стандартов к национальным условиям. Разработана структурированная методологическая основа, включающая три взаимосвязанных блока: методологический, технико-прикладной и организационно-процедурный. Показано, что отсутствие единообразных подходов к формированию учётной политики является одним из главных барьеров внедрения СФОГСТ.

Ключевые слова: учётная политика, СФОГСТ, МСФООС, адаптация, бюджетный сектор, Республика Таджикистан, метод начисления, реформа бухгалтерского учёта.

Начало реформы бухгалтерского учёта в государственном секторе Республики Таджикистан было положено в 2014 году с принятием первых национальных стандартов, разработанных на основе МСФООС. Этот процесс, являясь масштабной институциональной трансформацией, требует не только изменения нормативной базы на макроуровне, но и глубокого переосмысления методологических основ учёта на уровне каждого бюджетного учреждения. Согласно Дорожной карте по внедрению СФОГСТ на 2020–2025 годы (п. 25) [2], успешность реформы напрямую зависит от её практической реализации в бюджетных учреждениях, что в первую очередь подразумевает формирование адекватной учётной политики.

Проблематика формирования учётной политики в государственном секторе получила определённое освещение в научной литературе. Теоретико-методологические основы бухгалтерского учёта в Республике Таджикистан раскрыты в работах Б.Х. Каримова и М.Б. Каримиёна [11], в которых рассмотрены институциональные и организационные аспекты трансформации учётной системы. Обзорные и концептуальные работы, посвящённые вопросам внедрения МСФООС, подготовлены Е.С. Кравцовой, Д.А. [12], Аргучинцевым [13], Е.О. Комаровой [14], М.В. Маничкиной [15], Л.И. Ткаченко [16], А.С. Такмазяном [17], Э.С. Дружиловской [18], а также Н.А. Продановой, Е.И. Зацаринной и Ш.Х. Набиевым [19]. Несмотря на разнообразие подходов, проблема формирования учётной политики именно как механизма трансляции требований СФОГСТ в условиях бюджетного сектора Республики Таджикистан по-прежнему остаётся недостаточно проработанной. Существующие публикации преимущественно сосредоточены на общих вопросах реформы или на

макроуровне, тогда как необходимость научного обоснования структуры и содержания учётной политики как инструмента адаптации стандартов на уровне конкретного учреждения остаётся актуальной и требует дальнейших разработок.

Адаптация МСФООС в Таджикистане проходит в два этапа: макроадаптацию (разработка СФОГСТ) и микроадаптацию (внедрение стандартов в бюджетных учреждениях). Процесс макроадаптации практически завершен, и текущий фокус сместился на микроуровень. Данное исследование сконцентрировано именно на этом этапе, где учётная политика выступает ключевым инструментом трансляции и адаптации требований СФОГСТ к специфике отдельной организации.

Однако на текущем этапе наблюдается существенный разрыв между формальным принятием СФОГСТ и их практической реализацией. Тот факт, что разработка шаблона учетной политики была включена в Дорожную карту на 2020-2025 гг. в качестве одной из первоочередных задач (п. 3.2.2) [2], является индикатором системной проблемы – отсутствия единой и методологически выверенной учетной политики в бюджетных организациях, что подтверждается и результатами анализа практики. Это создаёт фундаментальный пробел в системе, который ведёт к несопоставимости отчётности, ошибкам при консолидации и, как следствие, сводит на нет ожидаемый эффект от реформы — повышение качества управления государственными финансами.

Целью настоящей статьи является разработка теоретико-методологической основы формирования учётной политики, в рамках которой конкретизируется её роль как центрального механизма адаптации требований СФОГСТ и определяются ключевые элементы, подлежащие регламентации в условиях перехода бюджетных организаций Таджикистана на национальные стандарты.

Гипотеза исследования. Исследование базируется на следующих взаимосвязанных гипотезах:

1. Концептуальная гипотеза: в условиях перехода на СФОГСТ учётная политика бюджетных организаций выполняет функцию не пассивного набора правил, а активного транслятора, адаптирующего рамочные требования стандартов к специфике конкретной организации.
2. Прикладная гипотеза: Разработка научно обоснованной методики формирования учётной политики, учитывающей как нормативные требования СФОГСТ, так и национальные условия Таджикистана, позволит преодолеть ключевые барьеры её внедрения и обеспечит единообразие учётной практики в государственном секторе. Предпосылки гипотезы основаны на анализе нормативной базы и практики:
1. Учётная политика, как внутренний документ, не может эффективно функционировать без активной роли в процессе адаптации стандартов, что подтверждается статьёй 9 Закона РТ №702 [1], где она определена как "конкретные принципы, положения, правила и практику, принятые к применению организациями для ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности в соответствии с законодательством Республики Таджикистан, международными и национальными стандартами и планами счетов бухгалтерского учета, исходя из их потребностей и особенностей деятельности"
2. Требования СФОГСТ, будучи общими и рамочными, нуждаются в конкретизации на уровне каждой организации, что прямо подтверждается СФОГСТ №1 п.89 [3]: "Раскрытие определенных политик финансовой отчетности особенно важно

пользователям, когда эти политики выбраны из альтернатив, разрешенных в СФОГСТ."

3. Научно обоснованная методика формирования учётной политики должна учитывать как нормативные требования, так и специфику конкретной бюджетной организации, что необходимо для обеспечения единообразия учётной практики в государственном секторе, как это прямо указано в Дорожной карте 2020-2025 гг. как стратегическая задача на 2022-2025 годы [2].

Методология исследования. Для достижения поставленных целей и задач использованы следующие методы:

1. Теоретические методы

- Системный анализ нормативно-правовой базы: Изучение Закона РТ №702 [1], СФОГСТ №3 [5], Дорожной карты 2020-2025 гг. [2]. с целью выявления ключевых положений, касающихся учётной политики
- Концептуальное моделирование: Разработка концепции учётной политики как транслятора требований стандартов, что позволяет представить процесс адаптации СФОГСТ на уровне конкретной организации
- Сравнительно-правовой анализ: Сопоставление требований МСФООС и СФОГСТ для выявления сходств и различий в подходах к формированию учётной политики
- Классификация и типологизация: Систематизация ключевых областей для регламентации в учётной политике, что позволяет структурировать методологические основы формирования учётной политики

Применение указанного комплекса теоретических методов направлено непосредственно на достижение цели статьи — выявление и обоснование теоретико-методологических основ. В частности, концептуальное моделирование позволило сформулировать концепцию учётной политики как транслятора, а системный и сравнительный анализ — выявить элементы методологической основы, представленной в разделе 3.

1. Теоретико-методологические основы формирования учётной политики

1.1. Концептуальное обоснование учётной политики как транслятора требований СФОГСТ

Ключевым теоретическим положением данной статьи является концепция учётной политики как активного транслятора требований СФОГСТ. В отличие от традиционного понимания учётной политики как пассивного набора правил и процедур, в данной работе она рассматривается как динамический механизм, который преобразует общие, рамочные положения стандартов в конкретные алгоритмы действий, правила признания, оценки и раскрытия информации для бухгалтерской службы конкретного учреждения.

В контексте Таджикистана, где отсутствует единообразная практика формирования учётной политики в бюджетных организациях, предложенная концепция приобретает особую значимость. Она позволяет преодолеть разрыв между нормативными требованиями и их практическим применением в условиях, когда: (1) нормативная база находится на стадии развития; (2) кадры зачастую не обладают достаточной квалификацией для самостоятельной интерпретации стандартов; (3) отсутствует методологическое единство в способах ведения учёта.

Таким образом, разработанная концепция конкретизирует сущность и роль учётной политики как основного транслятора требований СФОГСТ на уровень хозяйствующего субъекта в бюджетной сфере Таджикистана.

1.2. Нормативно-правовое обоснование

Важно подчеркнуть, что учётная политика является обязательным элементом системы бухгалтерского учета и основой для формирования финансовой отчетности, как это прямо предусмотрено Законом Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» №702 от 25.03.2011 г. (Статья 9) [1]. Закон устанавливает, что учётная политика представляет собой конкретные принципы, положения, правила и практику, принятые к применению организациями для ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности в соответствии с законодательством РТ, международными и национальными стандартами и планами счетов бухгалтерского учета.

Ключевой нормативный акт, определяющий требования к учётной политике, – СФОГСТ №3 «Политика финансовой отчетности, изменения в бухгалтерских оценках и ошибки» [5]. Согласно этому стандарту, учётная политика – это «конкретные принципы, основы, допущения, правила и практика, принятые организацией для подготовки и представления финансовой отчетности». Стандарт также устанавливает, что признание операций, событий или условий по соответствующему СФОГСТ определяется применением именно этой политики. Данная норма напрямую подтверждает роль учётной политики как инструмента трансляции, поскольку именно через её применение абстрактные требования СФОГСТ получают конкретное наполнение при отражении отдельных операций и событий в учёте учреждения. Это подчеркивает, что учётная политика — не просто внутренний регламент, а обязательный и центральный элемент системы бухгалтерского учета, обеспечивающий соблюдение стандартов.

Тот факт, что в Дорожной карте по внедрению СФОГСТ на 2020–2025 годы (п.3.2.2) [2] разработка шаблона учетной политики была выделена в качестве отдельной стратегической задачи на 2022–2025 годы, является прямым свидетельством того, что на системном уровне осознается ее отсутствие или неудовлетворительное состояние. Таким образом, трёхуровневое обоснование обязательности и центральной роли учётной политики складывается из:

1. Законодательного уровня (Закон РТ №702 [1]),
2. Методологического уровня (СФОГСТ №1 [3], СФОГСТ №3 [5]),
3. Стратегического уровня (Дорожная карта [2], где необходимость разработки учетной политики выделена как ключевая задача, подтверждающая ее изначальную недостаточность).

Это доказывает, что неразработанность качественной учётной политики является не частной проблемой отдельной организации, а системным барьером на пути реформы, требующим незамедлительного решения.

2. Сравнительный анализ требований к учётной политике в системе МСФООС и СФОГСТ

2.1. Теоретико-методологические основы учётной политики в международной практике

Основополагающие принципы формирования учётной политики в международной практике общественного сектора закреплены в МСФООС (IPSAS). Ключевыми стандартами, задающими её концептуальные основы, являются IPSAS 1 «Представление финансовой отчётности» и IPSAS 3 «Учётная политика, изменения в расчётных бухгалтерских оценках и ошибки».

Анализ данных стандартов позволяет выделить систему взаимосвязанных требований к учётной политике:

Целеориентированность: Учётная политика должна обеспечивать формирование финансовой информации, удовлетворяющей ключевым качественным характеристикам: уместности, надёжности, сопоставимости и понятности для пользователей.

Методологическое ядро: в качестве обязательной основы провозглашается метод начисления, что коренным образом меняет подход к отражению операций по сравнению с кассовым методом, традиционным для многих бюджетных систем.

Качественные принципы: Стандарты предписывают неукоснительное следование таким принципам, как приоритет содержания над формой, нейтральность и осмотрительность, которые должны быть инкорпорированы в систему учёта через механизм учётной политики.

Таким образом, в международной практике учётная политика изначально позиционируется не как технический регламент, а как ключевой инструмент реализации концептуальных основ финансовой отчётности, обеспечивающий соответствие информации потребностям её пользователей. Данный вывод служит отправной точкой для оценки степени адаптации этих подходов в национальных стандартах Таджикистана и для обоснования роли учётной политики как "активного транслятора".

2.2. Адаптация международных стандартов к национальным условиям Таджикистана

Национальные стандарты СФОГСТ, будучи адаптированной версией МСФООС, формально наследуют их фундаментальные принципы. Однако подлинный успех адаптации определяется не на макроуровне, а на микроуровне — тем, как эти принципы будут интерпретированы, выбраны и закреплены в учётной политике каждого учреждения. Именно здесь предлагаемая концепция «активного транслятора» находит своё практическое применение.

Проведенный анализ принятых в Таджикистане СФОГСТ выявил, что, сохраняя рамочный характер МСФООС, они содержат явные альтернативные варианты учета и области, требующие профессионального суждения. Это формирует «зоны методологической неопределенности», где окончательный выбор метода или критерия, регламентированный в учётной политике, напрямую детерминирует выполнение требований стандартов и сопоставимость отчётности. В таблице 1 систематизированы ключевые из таких областей на основе анализа актуальных СФОГСТ.

Таблица 1. Ключевые области для регламентации в учётной политике в соответствии с требованиями МСФООС и СФОГСТ

Критическая область	Требование МСФООС (IPSAS)	Отражение в СФОГСТ	Проблема адаптации для РТ	Предлагаемое решение через учётную политику
Отчет о движении денежных средств	IPSAS 2 «Отчет о движении денежных средств» [10]	СФОГСТ №2 [4]	Необходимость выбора единого метода для обеспечения сопоставимости отчетности на уровне всего сектора	Закрепить выбор метода представления денежных потоков от операционной деятельности: прямой метод или косвенный метод.
Оценка и	IPSAS 12	СФОГСТ	Отсутствие	Закрепить формулу

списание запасов	«Запасы» [10]	№12 [7]	единообразия в методах оценки запасов, что влияет на себестоимость и финансовый результат	списания запасов: ФИФО или метод средневзвешенной стоимости. Указать порядок расчета.
Учет основных средств	IPSAS 17 «Основные средства» [10]	СФОГСТ №17 [8]	Выбор модели учета и методов амортизации определяет величину активов и расходов в отчетности	1. Установить модель учета ОС: по первоначальной стоимости или по переоцененной стоимости. 2. Определить методы начисления амортизации по группам ОС (линейный, уменьшаемого остатка).
Признание выручки	IPSAS 9 «Выручка от обменных операций» [10]	СФОГСТ №23 «Выручка от необменных операций» [9]	Определение момента признания выручки от необменных операций (напр., платных услуг) требует унификации	Закрепить критерии признания: выручка признается на дату подписания акта оказанных услуг, если иное не следует из существа договора.
Затраты по займам	IPSAS 5 «Затраты по займам» [10]	СФОГСТ №5 [6]	Требуется четкий порядок распределения затрат по займам, подлежащих капитализации	Установить метод капитализации и алгоритм распределения затрат по займам на квалифицируемый актив.
Учет финансовых инструментов	IPSAS 28, 29, 30 «Финансовые инструменты» [10]	СФОГСТ №28, 29	Сложность классификации и оценки финансовых инструментов в условиях неразвитости финансового рынка	Закрепить подходы к оценке финансовых активов и обязательств при первоначальном признании и последующей оценке.

Исправление ошибок	IPSAS 3 «Учетная политика, ошибки» [10]	СФОГСТ №3 [5]	Необходимость унифицированного подхода к исправлению существенных ошибок прошлых лет	Установить порядок исправления существенных ошибок: ретроспективный пересчет или через показатель текущего периода.

Проведенный анализ наглядно демонстрирует, что учётная политика, выступая в роли активного транслятора, выполняет две ключевые функции: во-первых, она формализует выбор из явно предложенных стандартами альтернатив (как в случаях с запасами, основными средствами и отчетом о движении денежных средств), а во-вторых, — компенсирует институциональные и методические пробелы, разрабатывая конкретные алгоритмы для областей, требующих профессионального суждения. Таким образом, таблица 1 служит не просто перечнем проблем, а практическим обоснованием необходимости формирования методологической основы учётной политики, представленной в следующем разделе.

2.3. Учётная политика как транслятор требований СФОГСТ

Проведенный сравнительный анализ демонстрирует, что прямое перенесение требований СФОГСТ в практику учреждений невозможно без промежуточного звена, которое адаптирует общие принципы к конкретным условиям. Таким звеном, в соответствии с СФОГСТ №3 [5], и выступает учётная политика, определяемая как «конкретные принципы, основы, допущения, правила и практика...» для подготовки финансовой отчётности. Критически важно, что стандарт предписывает: признание операций определяется применением именно этой политики. Это нормативно закрепляет её статус не второстепенного документа, а обязательного элемента системы бухгалтерского учета.

В данном исследовании преодолевается традиционный подход, рассматривающий учётную политику как пассивный свод правил. Напротив, она позиционируется как активный транслятор, который:

- Выявляет «зоны методологической неопределенности» в стандартах (как показано в Таблице 1).
- Интерпретирует и конкретизирует рамочные нормы СФОГСТ.
- Принимает решения, выбирая один из допустимых стандартами вариантов учёта.
- Формирует единообразные алгоритмы для бухгалтерской службы.

Ключевое отличие данной статьи от существующих исследований заключается в том, что учётная политика представлена не как пассивный набор правил, а как активный транслятор требований СФОГСТ на уровень конкретной организации. Эта позиция конкретизирует сущность и роль учётной политики как основного транслятора требований национальных стандартов СФОГСТ на уровень хозяйствующего субъекта в бюджетной сфере Таджикистана.

3. Методологическая основа формирования учётной политики в условиях адаптации СФОГСТ

На основе проведённого теоретического и сравнительного анализа сформулирована методологическая основа формирования учётной политики, реализующая её функцию

активного транслятора требований СФОГСТ. Данная основа структурирована по трём взаимосвязанным блокам, обеспечивающим переход от общих принципов к конкретным алгоритмам учёта.

3.1. Методологический блок: принципы и допущения
Данный блок формирует концептуальный фундамент учётной политики и включает следующие обязательные элементы:

- Нормативная иерархия: Закрепление основополагающих принципов учёта в соответствии с иерархией требований Закона РТ №702 [1], СФОГСТ.
- Система учётных допущений: Прямое утверждение ключевых допущений, предусмотренных стандартами - метода начисления, приоритета содержания над формой и допущения непрерывности деятельности.
- Рабочий план счетов: Детализированный на основе единого плана счетов государственного сектора (рабочий план, обеспечивающий формирование отчетности строго в соответствии с СФОГСТ.

Данный блок отвечает на вопрос «Каким фундаментальным принципам мы следуем?».

3.2. Техничко-прикладной блок: методы и способы ведения учёта
Наиболее объёмный блок, содержащий конкретные решения для «зон методологической неопределенности», выявленных в Таблице 1. Он включает:

- Альтернативный выбор учётных методов: Чёткое обоснование и закрепление одного из допустимых стандартами способов учёта (например, выбор линейного метода амортизации или метода ФИФО для оценки запасов).
- Методики профессиональных суждений: Формализованные подходы к областям, требующим оценки (например, критерии отнесения активов к основным средствам, порядок создания оценочных резервов, методология распределения косвенных расходов).

Данный блок отвечает на вопрос «Какими конкретными способами мы ведём учёт?».

3.3. Организационно-процедурный блок: регламентация и ответственность
Этот блок трансформирует методологические принципы в регламентированную практику, определяя:

- Распределение полномочий: Чёткое закрепление ответственности за формирование, утверждение и изменение учётной политики между руководителем, главным бухгалтером и методологическим советом учреждения.
- Регламент документооборота: Унифицированные процессы и формы первичных документов, гарантирующие, что любая операция изначально отражается в соответствии с выбранной учётной политикой.
- Процедуры взаимодействия: Механизм согласования сложных методологических вопросов с вышестоящим главным распорядителем бюджетных средств.

Данный блок отвечает на вопрос «Кто и как обеспечивает выполнение учётной политики?».

Проведённое исследование позволяет сделать однозначный вывод о том, что учётная политика является не второстепенным документом, а центральным, ключевым инструментом практической реализации реформы бюджетного учёта в Республике Таджикистан. Именно

она обеспечивает необходимую адаптацию рамочных положений МСФООС и СФОГСТ к специфике деятельности конкретного бюджетного учреждения.

Таким образом, выдвинутая гипотеза исследования получила полное подтверждение: учётная политика действительно функционирует как активный транслятор требований СФОГСТ, а разработанная трёхблочная методологическая основа доказала свою эффективность для преодоления разрыва между нормативными требованиями и практикой их применения. В качестве основных методологических выводов следует выделить: необходимость последовательного перехода от концептуальных принципов к организационным процедурам и далее - к конкретным техническим решениям; важность формализации "зон методологической неопределенности"; а также целесообразность распределения ответственности за формирование и исполнение учётной политики между всеми уровнями управления бюджетной организации.

Проведенное исследование подтвердило выдвинутую гипотезу о том, что учетная политика выступает активным транслятором требований СФОГСТ. Теоретический анализ и сравнительный анализ стандартов показали, что именно через механизм учётной политики преодолевается разрыв между рамочными нормами и практикой учреждений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 25.03.2011. №702.
2. Дорожная карта по внедрению СФОГСТ на 2020–2025 годы. – Душанбе: Министерство финансов РТ. 2020.
3. СФОГСТ №1 "Представление финансовой отчетности". 14.03.2014. №40
4. СФОГСТ №2 "Отчет о движении денежных средств". 14.03.2014. №40
5. СФОГСТ №3 "Политика финансовой отчетности, изменения в бухгалтерских оценках и ошибки". 14.03.2014. №40
6. СФОГСТ №5 "Затраты по займам". 14.03.2014. №40
7. СФОГСТ №12 "Запасы". 14.03.2014. №40
8. СФОГСТ №17 "Основные средства". 14.03.2014. №40
9. СФОГСТ №23 "Выручка от необменных операций (налоги и трансферты)". 14.03.2014. №40

Международные стандарты

10. 2024 Handbook of International Public Sector Accounting Pronouncements. // <https://www.ipsasb.org/publications/2024-handbook-international-public-sector-accounting-pronouncements>

Научная литература

11. Каримов Б.Х., Каримиён, М.Б. Современное состояние бухгалтерского учета в Республике Таджикистан / Б. Х. Каримов, М. Б. Каримиён. – Душанбе: ИПС, 2019. – 390 с.
12. Кравцова Е.С. Трудности формирования учётной политики организаций государственного сектора при переходе на международные стандарты финансовой отчетности общественного сектора // Материалы национальной (всероссийской) научно-практической и методической конференции «Проблемы и перспективы

- развития учетно-аналитического, финансового и контрольного обеспечения деятельности экономических субъектов». - 22 декабря 2021г. - С. 72–74.
13. Аргучинцев Д. А. Переход сектора государственного управления на международные стандарты финансовой отчетности. Основные определения и проблемы // Бизнес-образование в экономике знаний. – 2017. -№ 3. - С. 4-8.
 14. Комарова Е.О. Применение МСФО в общественном секторе России // *Juvenis scientia*. – 2015. - № 1. С. 70-72.
 15. Маничкина М. В. О проблемах использования МСФООС в качестве инструмента реформирования бухгалтерского учета и отчетности бюджетной сферы // Научный журнал КубГАУ. - 2017. - №129(05) С. 1-6.
 16. Ткаченко Л.И. Совершенствование бухгалтерского учета и отчетности в бюджетной сфере в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности для общественного сектора (МСФО ОС) // Проблемы учета и финансов. - 2013. -№ 4 (12). – С. 66-69.
 17. Такмазян А. С. К вопросу внедрения международных стандартов финансовой отчетности общественного сектора в национальную систему бюджетного учета и отчетности // Финансовые исследования № 3 (48) 2015. С 107-112.
 18. Дружиловкая Э.С. Практика формирования учетной политики по МСФО ОС российскими организациями (соотношение с учетной политикой, составленной по другим стандартам российскими и зарубежными организациями) // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. 2016. – 20. С. 2-8.
 19. Проданова НА., Зацаринная Е.И., Набиев Ш.Х. Опыт применения международных стандартов финансовой отчетности общественного сектора в республике Таджикистан // Бизнес и дизайн ревю. - 2016. - Т. 1. № 1. - С. 2.

БУЛБУЛОВ ФИРУЗ КАРИМЖОНОВИЧ,

унвонҷӯ (соискатель)-и кафедраи идоракунии молияи давлатии ва иқтисоди рақамӣ,
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
ш. Душанбе, н. Сино, кӯч. Ғафуров 30, х. 24. Тел.: +992 935052949,
f.bulbulov@bfg.solutions

Дар мақола таҳқиқоти назариявӣю методологии марбут ба асосҳои ташаккули сиёсати ҳисобдорӣ дар баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ироа мегардад. Таҳлили муқоисавии талаботи Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявии баҳши ҷамъиятӣ (МСФООС) ва Стандартҳои ҳисоботи молиявии баҳши давлатии Тоҷикистон (СФОГСТ) анҷом дода шудааст.

Моделҳои концептуалии сиёсати ҳисобдорӣ ҳамчун воситаи калидии интиқоли талаботи СФОГСТ пешниҳод мегардад, ки мутобиқсозии стандартҳои байналмилалиро ба шароити миллӣ таъмин мекунад.

Асоси методологии сохторбандӣшуда таҳия шудааст, ки аз се блоки ба ҳам пайваست иборат мебошад: блоки методологӣ, блоки техникӣ-амалӣ ва блоки ташкиливу тартиботӣ. Нишон дода мешавад, ки набудани ягонагии равишҳо дар ташаккули сиёсати ҳисобдорӣ яке аз монеаҳои асосии татбиқи СФОГСТ ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: сиёсати ҳисобдорӣ, СФОГСТ, МСФООС, мутобиқсозӣ, баҳши буҷетӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, усули ҳисобкунии начисление, ислоҳоти ҳисобдорӣ.

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING
ACCOUNTING POLICY IN THE PUBLIC SECTOR OF THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN IN THE CONTEXT OF ADAPTATION OF INTERNATIONAL PUBLIC
SECTOR ACCOUNTING STANDARDS (IPSAS)**

BULBULOV FIRUZ KARIMZHONOVICH,

Applicant of the Department of Public Finance Management and Digital Economy,
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

Dushanbe city, Sino district, Gafurov Street 30, house 24.

Tel.: +992 935052949, f.bulbulov@bfg.solutions

The article presents a theoretical and methodological study on the fundamental principles underlying the development of accounting policies in the public sector of the Republic of Tajikistan. A comparative analysis is conducted between the requirements of the International Public Sector Accounting Standards (IPSAS) and the Tajikistan Public Sector Financial Reporting Standards (TPSFRS). A conceptual model of accounting policy is proposed as a key mechanism for translating TPSFRS requirements, ensuring the adaptation of international standards to local conditions. Additionally, a structured methodological framework has been developed, comprising three interconnected components: a methodological block, a technical-application block, and an organizational-procedural block. The study highlights that the lack of standardized approaches to formulating accounting policies represents one of the primary barriers to implementing the TPSFRS.

Keywords: accounting policy, TPSFRS, IPSAS, adaptation, public sector, Republic of Tajikistan, accrual method, accounting reform.

Рецензент: Зоидов К., кандидат экономических наук, заведующий кафедрой государственных финансов и цифровой экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

УДК: 330.322:338.45:332.1

ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ҶАЛБИ САРМОЯ БА ЗАМИНАҶОИ БУНӢДИИ
САНОАТИ МИНТАҚА

ВОҶИДОВ АЛИАКБАР АБДУЛБОЕВИЧ,

доктор (PhD-доктори фалсаф), курси сеюм, аз рӯи ихтисос - 6D051000 - (идораи давлатӣ ва маҳаллӣ) кафедраи идоракунии молияи давлатӣ ва иқтисоди рақамии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С. Носир 33. Тел.: (+992) 987-44-41-76.

Мақола ба таҳлили таҷрибаи хориҷӣ дар самти ҷалби сармоя ба заминаҳои бунёдии саноати минтақа бахшида шудааст. Дар он моделҳо ва механизмҳои асосии таъвиқи сармоягузорию дохиливу хориҷӣ, аз қабилӣ минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва саноатӣ, бозҳои технологиявӣ инноватсионӣ, лоиҳаҳои ҳамкорӣ дар доираи шарикӣ давлатӣ- хусусӣ, созишномаҳои дарозмуддати концессионӣ ва низомҳои имтиёзҳои андозию гумрукӣ баррасӣ мегарданд. Муаллиф таҷрибаи кишварҳои босуръат рушдбанди саноатӣ, аз ҷумла Чин, Кореяи Ҷанубӣ, Малайзия, Туркия ва Қазоқистонро муқоисаворона меомӯзад ва омилҳои муваффақияти онҳо - аз қабилӣ суботи институтсионӣ, тақмили муҳити ҳуқуқӣ сармоягузорӣ, рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва энергетикӣ, баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии минтақавӣ ва дастгирии давлатии соҳаҳои афзалиятнокро ҷудо менамояд. Дар заминаи ин таҳлил самтҳои асосии истифода ва мутобиксозии ин таҷриба барои минтақаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шуда, зарурати ҳадафмандона равона намудани сармоя ба зерсохторҳои калидии саноат, ба монанди энергетика, кимиё, коркарди ашёи хоми кишоварзӣ, металлургия ва саноати сабук асоснок карда мешавад. Хулосаҳои мақола метавонанд барои тақмили сиёсати давлатии ҷалби сармоя ва таҳияи барномаҳои минтақавӣ саноатикунони иқтисодии кишвар истифода шаванд.

Калидвожаҳо: ҷалби сармоя, заминаҳои бунёдии саноат, таҷрибаи хориҷӣ, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, сармоягузорию хориҷӣ, инфрасохтори саноатӣ, сиёсати сармоягузорӣ, саноатикунони минтақа, рақобатпазирии иқтисодӣ.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ иқтисодиёт ва рақобати шадиди бозор, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешрафта ва давлатҳои шабеҳи минтақа барои тақмили механизмҳои ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаи саноат аҳамияти мубрам дорад. Бисёр кишварҳо маҳз бо истифодаи абзорҳои инноватсионӣ, сиёсати ғаболонаи давлат ва ҳамкорию муназзами бахши хусусӣ, тавонистаанд муҳити рақобатпазирӣ сармоягузорию ташаккул диҳанд ва рушди саноати худро ба сатҳи нав бароранд.

Таҳқиқи таҷрибаи хориҷӣ онд ба ҷалби сармоягузорию ба заминаҳои бунёдии саноати минтақа барои рушди устувори иқтисоди миллӣ, диверсификасияи сохтори саноатӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ маҳсулоти ватанӣ аҳамияти калидӣ дорад. Омӯзиши моделҳо ва абзорҳои муассири сиёсати сармоягузорию кишварҳои пешсаф имкон медиҳад, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон механизмҳои мутобик ва инноватсионии ҷалби сармоя таҳия гардида, амалӣ шудани ҳадафҳои стратегияи рушди минтақавӣ таъмин карда шаванд.

Қобили тазаккур мебошад, аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эълон гардидани солҳои «Солҳои рушди саноат 2022-2026» [1]. Аз ҷумла: «Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030» [2]., «Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» [3]., мусоидат ба

раванди фарогиру устувори саноатикунонӣ ва навовариҳо» қабул гардид, ки барои рушди инфрасохтори заминаҳои бунёдии саноати аҳамияти ниҳоят бузург дорад.

Муайян намудани ҷалби сармоягузориҳо ба заминаҳои бунёдии саноати ва нақши он дар рушди иқтисоди минтақа, механизмҳои асосии ҷалби сармоя, унсурҳои асосии ҷалби сармояи хориҷӣ ва мушкilot ва монеаҳои рушди заминаҳои бунёдии саноати дар сатҳи маҳалли дар шароити гузариш ба моделҳои муосири инноватсионӣ, яке аз омилҳои муҳими баланд гардидани сатҳи сифати зиндагиро дар сатҳи маҳал вобаст бо ташаккули соҳаи саноат ва ба ин васила балан бардоштани сатҳи некуаҳволии маҳал ба шумор меравад.

Дар раванди таҳқиқот аз асосҳои назариявӣ, таҳлили адабиётҳои илмӣ, омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ ва таҳлили муқоисавӣ, таҳлили мантиқӣ, абстраксия ва умумисозӣ, методҳои моделсозии концептуалӣ, методҳои таҳлили иқтисодӣ ва омӯрӣ, таҳлили динамикӣ ва таҳлили сохторӣ истифода шудааст.

Таҳлили таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи саноатӣ нишон медиҳад, ки ҷалби сармоягузориҳо ба заминаҳои бунёдии саноати минтақа пеш аз ҳама тавассути ташкили муҳити устувори институтсионалӣ ва пешгӯишаванда амалӣ мегардад. Дар аксари давлатҳои Аврупо ва Осиё барои бахшҳои зерсохторӣ - энергетика, нақлиёт, логистика, инфрасохтори саноатӣ, паркҳо ва кластерҳои саноатӣ - низомии махсуси имтиёзҳои андозӣ, субсидияҳои ҳадафманд, кафолатҳои давлатӣ ва дастгирии қарзӣ қорӣ гардидааст, ки хавфҳои сармоягузоро коҳиш дода, давраи бозгашти сармояро кӯтоҳ менамояд. Таҷрибаи Чин, Ҷумҳурии Корея, Туркия, Қазоқистон, Ўзбекистон ва як қатор кишварҳои дигари рушдбанда нишон медиҳад, ки ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ, бофтҳои саноатӣ ва паркҳои технолагӣ бо инфрасохтори «калиди тайёр» (замин, роҳ, энергетика, алоқа, хадамоти гумрукӣ ва бонкӣ дар як нуқта) яке аз омилҳои муҳимтарини ҷалби сармоя ба соҳаҳои бунёдӣ ба шумор меравад.

Усули паҳншудаи дигар - инкишофи шарикии давлативу хусусӣ дар лоиҳаҳои зерсохторӣ мебошад, ки дар аксари кишварҳо барои бунёди неругоҳҳо, хатҳои интиқоли барқ, шабакаҳои коммуникатсионӣ, роҳҳои автомобилгард ва роҳи оҳан ба таври ғайрӣ истифода мегардад. Механизмҳои асосии ҷамғорӣ имкон медиҳанд, ки давлат масъулияти танзим, кафолатҳо ва қисми инфрасохтори асосиро ба зимма гирад, дар ҳоле ки бахши хусусӣ технология, менеҷмент ва захираҳои молиявиро ворид мекунад. Барои ҷалби сармоя ба заминаҳои бунёдии саноат, кишварҳои хориҷӣ инчунин банақшагирии дарозмуддати минтақавӣ, рейтингҳои сармоягузориҳои минтақаҳо, порталҳои рақамии «як равшана» ва системаҳои шаффофи интиқоли лоиҳаҳо ба роҳ мондаанд, ки сатҳи боварии сармоягузориҳои дохилию хориҷиро баланд менамоянд.

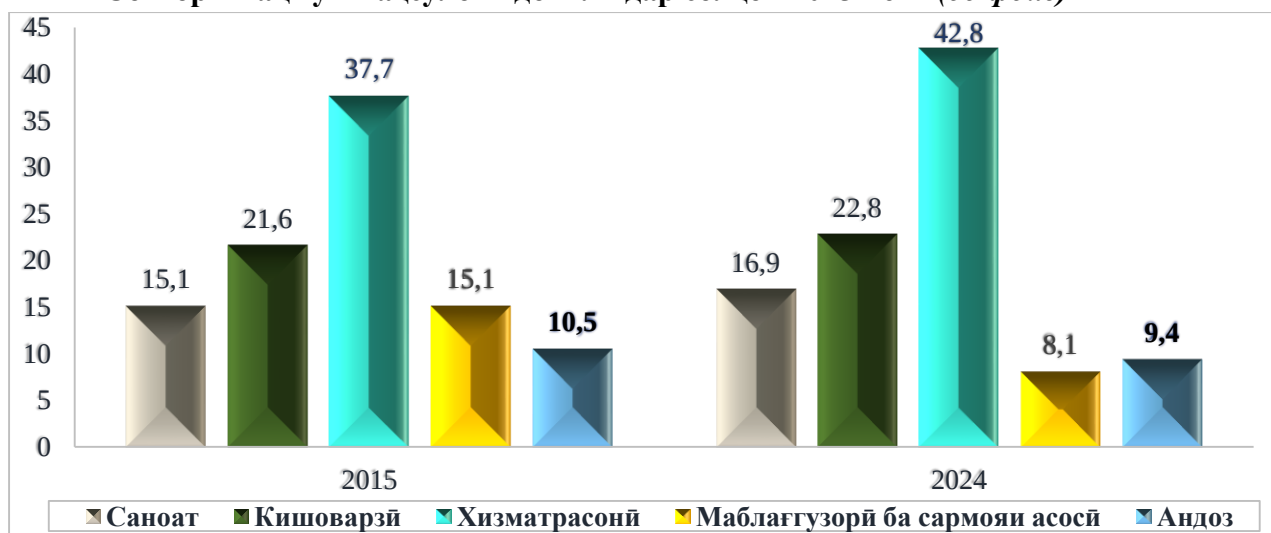
Муаллифони Ашуров И.С., Асоев М.М. «таъкид менамояд, ки рушди истеҳсолоти саноатӣ ва тағйироти сохторие, ки солҳои охир дар соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мушоҳида мерасанд, натиҷаи зарурати баланд бардоштани самаранокии механизмҳои коркард, таъмини устувори таъминоти ва тақвияти иқтисодии иқтисодӣ мебошанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки болоравии ҳиссаи истеҳсоли маҳсулот дар зерсоҳаву гурӯҳҳои гуногун танҳо ҳангоми истифодаи равишҳои муосири идоракунӣ, устувор гардонидани занҷирҳои технологӣ ва тақмили инфрасохтори саноатӣ имконпазир аст. Дар ин замина, муаллифони зарурати қорӣ намудани ислоҳоти институтсионалӣ, густариши иқтисодии истеҳсолӣ ва татбиқи барномаҳои мақсаднокро ҳамчун омилҳои калидии рушди минбаъдаи саноат муқаррар карда, талаб менамояд, ки сиёсати давлатӣ ба баланд бардоштани рақобатпазирӣ маҳсулот ва диверсификасияи истеҳсолот равона карда шавад»[3].

Бо дарназардошти ҳамин таҷриба, барои минтақаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим аст, ки моделҳои муваффақ – аз қабili минтақаҳои озоди иқтисодӣ, паркҳои саноатӣ, механизмҳои ШДХ ва имтиёзҳои ҳадафманд барои инфрасохтори энергетикӣ, нақлиётӣ ва логистикӣ – ба шароити миллӣ мутобиқ карда шаванд. Ҳамоҳангсозии сиёсати давлатии сармоягузорӣ бо стратегияҳои рушди миллӣ ва минтақавӣ, тақмили қонунгузори ШДХ, рақамсозии хизматрасониҳои иҷозатдиҳӣ, ҳамчунин баланд бардоштани қобилияти институтсионалии мақомоти маҳаллӣ метавонад ба афзоиши ҷалби сармоя ба заминаҳои бунёдии саноати минтақа мусоидат намояд ва пойгоҳи устувори саноатикунони кишварро таъмин созад.

Ҳамзамон лозим ба зикр мебошад, ки ҳиссаи соҳаи саноат дар сохтори ММД аз 15,1 фоиз дар соли 2015 то 16,9 фоиз дар соли 2024, саҳми соҳаи кишоварзӣ аз 21,6 то 22,8 фоиз ва саҳми соҳаи хизматрасонӣ аз 37,7 то 42,8 фоиз афзуда, барои саноатикунони босуръати кишвар заминаи мусоид фароҳам оварда шудааст.

Намояи 1.

Сохтори маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар солҳои 2015-2024 (бо фоиз)

Сарчашма:Таҳияи муаллиф дар асоси маводҳои “Ҳисоботи фосилавии фишурда оид ба рафти татбиқи Барномаи миёнамӯҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025[4]

Дар марҳилаи дуҷуми татбиқи СМР 2030 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз 38,8 миллиард сомони соли 2021 то ба 54 миллиард сомонӣ дар соли 2024 ё қариб 1,4 маротиба афзудааст, ки дар натиҷа ҳиссаи он дар сохтори ММД (тибқи маълумоти пешакӣ) ба 16,9 фоиз баробар гардид.

Ин тамоюл на танҳо нишондиҳандаи тақвияти иқтидорҳои дохилии истеҳсолӣ, балки нишондиҳандаи он аст, ки стратегияи давлатии ҷалби сармоя, махсусан ба зерсохторҳои асосии саноат, дар самти дуруст амалӣ мешавад.

Дар заминаи таҷрибаи ҷаҳонӣ, афзоиши ҳиссаи саноат дар сохтори ММД аксаран бо ду омил робитаи қавӣ дорад: аввал, ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ ба инфрасохтори саноатӣ ва, дувум, рушди кластерҳои истеҳсолӣ дар минтақаҳо. Масалан, таҷрибаи кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ нишон медиҳад, ки ҷангоми афзоиши ҳиссаи саноат ҳатман механизмҳои махсуси ташвиқи сармоягузориҳои хориҷӣ татбиқ мегарданд: аз таъсиси минтақаҳои озоди саноатӣ то пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва таъмини инфрасохтори логистикӣи баландсифат.

Ин раванд барои Тоҷикистон низ муҳим мебошад, зеро болоравии ҳиссаи саноат дар ММД худ ба худ ба вучуд намеояд, балки натиҷаи сиёсати ҳадафманди давлатӣ оид ба ҷалби сармоя ба соҳаҳои бунёдии саноат мебошад. Дар ин замина, таҷрибаи кишварҳои муваффақ-Чин, Кореяи Ҷанубӣ, Малайзия ва Қазоқистон - нишон медиҳад, ки саноатикунони босуръат маҳз дар шароити ворид шудани сармояи хориҷӣ ба зерсохторҳои энергетикӣ, нақлиётӣ, корхонаҳои коркарди ашёи хом ва навовариҳои технологӣ таъмин мегардад.

Аз ин рӯ, нишондиҳандаҳои зимни солҳои 2015-2024 мушоҳидагардида метавонанд ҳамчун далели он хизмат кунанд, ки Тоҷикистон ба марҳилаи нав - марҳилаи саноатикунони таъба ҷалби сармоя ва диверсификатсияи истеҳсолот - ворид шудааст. Ин боз ҳам аҳамияти омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ оид ба ҷалби сармоя ба заминаҳои бунёдии саноати минтақа-ро боло мебарад, то воситаҳо, механизмҳо ва моделҳои муваффақ барои шароити миллӣ мутобиқ гардонидани шаванд.

Ба мушоҳида мерасад, кидар ҳар сурат сармоягузор ба сармоягузорӣ баҳо медиҳад ҷолибияти соҳа, ки бояд тавсифи умумии соҳаҳои алоҳида (намудҳои фаъолияти иқтисодӣ) аз нуқтаи назари дурнамои рушди онҳо, даромаднокии сармоягузорӣ ва сатҳи хавфи сармоягузорӣ фаҳмида шавад [7, Саҳ.154].

Масалан, таҷрибаи Чин ҳамчун яке аз мисолҳои нодир рушди босуръати саноат ва ҷалби сармоягузориҳои дохиливу хориҷӣ, аҳамияти махсус дорад. Яке аз омилҳои калидии муваффақияти Чин, таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва парки саноатӣ буд, ки дар онҳо режими махсуси имтиёзҳои андозӣ, сабуксозии тартиботи маъмурӣ, дастрасии содда ба инфрасохтор ва ҳавасмандкунии соҳибкорони маҳаллӣ ва хориҷӣ таъмин гардид.

Маҳз чунин муҳити озоду рақобатпазир шароити ҷалби сармояи бузург ва воридоти технологияҳои навро фароҳам овард.

Дар мисоли Кореяи Ҷанубӣ, истифодаи сиёсати давлатӣ барои рушди саноати машҳури корейӣ - кластерҳои технологӣ ва корхонаҳои саноатии интегратсионӣ -хеле натиҷабахш буд. Ҳукумати ин кишвар, дар баробари таъмин намудани имтиёзҳои молиявӣ, инчунин дастгирии омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳоро ба роҳ монд, ки дар натиҷа сатҳи инноватсия ва рақобатпазирӣ маҳсулоти саноатии миллӣ афзоиш ёфт.

Ва инчунин лозим ба зикр мебошад, ки Ҷумҳурии Чехия, ки содиркунандаи маҳсулоти кишоварзӣ мебошад ва аз ҷиҳати рақобатпазирӣ дар саноати коркард хеле ақиб мондааст, сиёсати иқтисодии пешгирифтаи худро барои дастгирӣ ва афзоиши истеҳсолоти хоҷагии кишлоқ равона кардааст[8]

Қазоқистон ва Ўзбекистон низ дар минтақаи Осиёи Марказӣ таҷрибаи ҷолиб доранд. Дар Қазоқистон, таъсиси “Минтақаҳои махсуси иқтисодӣ” ва кластерҳои саноатӣ бо пешниҳод намудани сабуккориҳои андозӣ, кафолати давлатӣ ва дастрасӣ ба инфрасохтор, муҳити ҷолиби сармоягузорию ба вучуд овардааст. Инчунин, мавҷудияти Бонки рушди Қазоқистон, ки барои лоиҳаҳои саноатӣ қарзҳои дарозмуддат ва имтиёзнок пешниҳод мекунад, барои ҷалби сармоя аҳамияти калидӣ пайдо кардааст.

Дар Ўзбекистон, солҳои охир, бо тадбиқи стратегияи кушод ба сармояи хориҷӣ, ислоҳоти институтсионалӣ, рақамсозии равандҳои бақайдгирӣ, соддасозии расмиёт ва тақвияти ҳамкориҳои байналмилалӣ, ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ ва рушди соҳаи саноат ба таври қобили мулоҳиза афзоиш ёфтааст.

Аҳамияти ин таҷрибаҳо дар он аст, ки ҳар як кишвар бо назардошти захираҳо ва воқеиятҳои худ, комёбиҳоро маҳз тавассути мутобиқсозии абзорҳои сиёсати сармоягузорӣ ба даст овардааст.

Чунин равиш ба Тоҷикистон низ имкон медиҳад, ки бо риояи стандартҳои байналмилалӣ, таҳкими қонунгузорӣ, рушди инфрасохтор, тақмили кадрҳо ва ҷорӣ намудани низоми имтиёзҳо ва дастгирӣ, муҳити рақобатпазири сармоягузорино ташаккул диҳад ва ба рушди устувори саноати минтақа ноил гардад.

Омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки на танҳо абзорҳои маъмулӣ, балки таҳлили амиқи муҳити сармоягузорӣ, рушди потенциали инсонӣ ва тарбияи кадрҳои рақобатпазир, нақши махсус доранд. Масалан, дар Чин ва Кореяи Ҷанубӣ, давлат барои ҷалби сармоя на танҳо имтиёзҳо ва инфрасохтори навро ташкил кард, балки барномаҳои махсуси таълимии байналмилалӣ ва рушди технопаркҳо, марказҳои навоарӣ ва инкубаторҳои стартапро роҳандозӣ намуд. Ин самт ба ташаккули экосистемаи саноатӣ мусоидат кард, ки дар он сармоя, идея ва технология дар як вақт ҷамъ меоянд. Модели Қазоқистон ва Ўзбекистон низ барои шароити Тоҷикистон бисёр омӯзанда аст. Ҳар ду кишвар ба ислоҳоти институтсионалӣ ва рақамигардонии равандҳои бақайдгирии соҳибдорӣ аҳамияти калон доданд. Масалан, таъсиси “равзанаи ягона” ва порталҳои давлатии сармоягузорӣ дар Қазоқистон, боиси афзоиши суръати воридоти сармоя ва содда шудани равандҳо гардид. Дар Ўзбекистон, рушди шабакаи марказҳои хизматрасонӣ барои сармоягузoron ва пешниҳоди маблағгузори имтиёзнok, имконияти воридшавии сармояи хориҷиро зиёд кард.

Ҷанбаҳои умумии таҷрибаи давлатҳои муваффақро метавон чунин ҷамъбаст кард:

Ҷорӣ намудани низоми имтиёзҳои андозӣ ва сабуксозии маъмурият барои лоиҳаҳои афзалиятнок;

Таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва кластерҳои саноатӣ бо инфрасохтори пешрафта;

Тақмили пайвастаи қонунгузорӣ ва ҷорӣ намудани механизмҳои ҳифзи ҳуқуқи сармоягузoron;

Рақамигардонии амалиёт, таъсиси платформаҳои иттилоотии кушода ва дастрасӣ ба маълумоти оморӣ;

Рушди барномаҳои омӯзишӣ ва дастгирии кадрҳои тахассусманд, ҷалби донишҷӯён ва мутахассисон ба лоиҳаҳои инноватсионӣ;

Платформаҳои ҳамкорӣ байни давлат, бахши хусусӣ ва институтҳои байналмилалӣ;

Бо мақсади таъмини рушди устувор ва суръатбахшии саноатикунони минтақавӣ, таҳлили самтҳои ҷалби сармоя ба заминаҳои бунёдӣ имкон медиҳад, ки афзалиятҳои стратегӣ, хавфҳо ва механизмҳои муассири ҳамгироии сармояи давлатӣ, хусусӣ ва хориҷӣ дақиқ муайян шаванд. Дар асоси омӯзиши таҷрибаи байналмилалӣ ва хусусиятҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, самтҳои асосии ҷалби сармоя ба се гурӯҳи калидӣ – институтсионалӣ-ҳуқуқӣ ва маъмурӣ, инфрасохторӣ-саноатӣ ва логистикӣ, инчунин молиявӣ-инноватсионӣ ва кадрӣ – ҷудо карда мешаванд. Бо мақсади таъмини рушди устувори саноати минтақавӣ, таҳлили самтҳои ҷалби сармоя ба заминаҳои бунёдӣ имкон медиҳад, ки афзалиятҳо ва механизмҳои муассир дақиқ муайян шаванд. Дар асоси омӯзиши таҷрибаи байналмилалӣ ва хусусиятҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, самтҳои асосии ҷалби сармоя ба се гурӯҳи калидӣ – институтсионалӣ-ҳуқуқӣ, инфрасохторӣ-саноатӣ ва молиявӣ-инноватсионӣ – ҷудо карда мешаванд.

Самтҳои асосии ҷалби сармоя ба заминаҳои бунёдии саноати минтақа
Расми 1.

САМТҲОИ АСОСИИ ҶАЛБИ САРМОЯ БА ЗАМИНАҲОИ БУНӢДИИ САНОАТИ МИНТАҚА		
институтсионалӣ-ҳуқуқӣ ва маъмурии сармоя	инфрасохторӣ-саноатӣ ва логистикӣ	Молиявӣ-инноватсионӣ ва кадрӣ сармоя
❖ Такмили қонунгузорӣ ва кафолатҳои давлатӣ барои ҳифзи ҳуқуқи сармоягузoron. ❖ Содда ва рақамсозии расмиёти иҷозатдиҳӣ. ❖ Тақвияти нақши институтҳои дастгиркунанда ❖ Баланд бардоштани шаффофият ва имиджи сармоягузории минтақаҳо.	❖ Бо инфрасохтори «калиди тайёр» Сармоягузорӣ ба инфрасохтори энергетикӣ (неругоҳҳо, хатҳои интиқол, манбаъҳои барқароршаванда). ❖ Беҳсозии роҳҳо, роҳи оҳан, логистика, анборҳо ва терминалҳои боркашонӣ. ❖ Тавсеаи инфрасохтори рақамӣ ва платформаҳои саноатӣ барои ҳамоҳангсозии занҷири ариш.	❖ Таъбиқи механизмҳои шарикӣ давлативу хусусӣ дар лоиҳаҳои бунёдӣ. ❖ Ҷорӣ намудани имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ барои сармоягузории дарозмуддат ба саноат. ❖ Дастгирии инноватсия, стартапҳо ва технологияҳои нав дар соҳаҳои бунёдӣ. ❖ Омода ва бозомӯзии

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Таҳлил нишон медиҳад, ки самти асосии муваффақият дар истифодаи абзорҳо ва стратегияи мутобик ба воқеияти ҳуди кишварҳо аст. Яъне, ҳар давлат, вобаста ба имконият, захира ва сиёсати миллии худ, шакл ва тарзи дастгирии сармоягузorro муайян мекунад.

Дар натиҷа, омӯхтани таҷрибаи байналмилалӣ ва мутобиксозии роҳҳои муваффақ ба шароити маҳаллии Тоҷикистон бояд аз чунин қадамҳо иборат бошад:

- ❖ Таъсиси минтақаҳои махсуси иқтисодӣ бо муқаррароти маҳаллӣ ва имтиёзҳои хос;
- ❖ Ташкили платформаи рақамии ягона барои сармоягузoron;
- ❖ Барномаҳои васеи бозомӯзии кадрҳо ва ҷалби ҷавонон ба стартапҳо;
- ❖ Афзалият додан ба лоиҳаҳои дорои таъсири иҷтимоӣ ва содиротии баланд;
- ❖ Ҳамгироии барномаҳои миллӣ бо стратегияи рушди устувори минтақавӣ.

Бо чунин роҳ, Тоҷикистон метавонад муҳити воқеан рақобатпазир ва ҷаззоби сармоягузорию барои рушди саноати минтақа ташаккул диҳад ва иқтисодии мавҷудаи худро пурра истифода барад.

Дар идомаи таҳлил бояд зикр кард, ки барои мутобиксозии таҷрибаи ҷаҳонӣ ба шароити маҳаллии Тоҷикистон, муҳим аст, ки моделҳо ва абзорҳои ҷалби сармоя ба шароитҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишвар мутобик гарданд. Маҳдудиятҳои инфрасохторӣ, норасоии маблағгузории дарозмуддат ва зарурати таъмини амнияти ҳуқуқи сармоягузoron, талаботи иловагии низомсозиро пеш меоранд.

Яке аз шартҳои калидии муваффақият - истифодаи механизмҳои ҳавасмандгардонии фарогир ва шарикӣ бо институтҳои байналмилалӣ мебошад. Барои мисол, таъсиси фондҳои махсус барои сармоягузории саноат, ба роҳ мондани кафолатҳои давлатӣ, ҷорӣ кардани суғуртаи сармоя ва барномаҳои грантӣ метавонад хавфи сармоягузорию коҳиш диҳад ва

чалби маблағхоро афзоиш диҳад. Дар шароити кишварҳое чун Қазоқистон ва Ўзбекистон, чунин абзорҳо барои рушди бахшҳои нав ва лоиҳаҳои бузурги саноатӣ нақши муҳим бозидаанд.

Зимнан, бояд таъкид кард, ки рушди соҳаи кадрҳо ва такмили малакаҳои идоракунӣ ва фанноварӣ - ҷузъи ҷудонашавандаи ин низом мебошад. Ҷалби донишҷӯён, муҳаққиқон ва мутахассисони ҷавон ба марказҳои инноватсионӣ, кластери стартапҳо ва барномаҳои таҳсилоти амалгаро, метавонад муҳити зехнии рақобатпазирро ташаккул диҳад ва воридоти сармояро бо захираҳои инсонӣ пайваست намояд.

Таҳлили таҷрибаи хориҷӣ, ҳамчунин, нишон медиҳад, ки фақат ташкили муҳити ҳукукӣ ва иқтисодии мусоид кофӣ нест: рушди шабакаҳои логистикӣ, инфрасохтори рақамӣ, осон кардани дастрасӣ ба бозорҳои беруна, дастгирии стартапҳо ва татбиқи пайвастаи мониторинги натиҷаҳо низ шартҳои зарурии рушди устувор ба шумор мераванд.

Хулоса, мутобиқсозии таҷрибаи ҷаҳонӣ бояд ҳамеша бо таҳлили воқеияти маҳаллӣ, мушкилоти мавҷуда, захираҳои кадрӣ ва молиявӣ дохилӣ ва дурнамои рушди миллӣ ҳамоҳанг карда шавад. Танҳо дар ин сурат, истифодаи абзорҳо ва механизмҳои ҷаҳонӣ метавонад ба рушди саноати минтақаи Тоҷикистон ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ замина гузорад.

Бо таваҷҷуҳ ба таҷрибаи муваффақи давлатҳои хориҷӣ ва хулосаҳои таҳлилӣ, барои Тоҷикистон муҳим аст, ки аз ҷанбаҳои муҳимтарини ин моделҳо на нусхабардории механикӣ, балки мутобиқсозии оқилона ва инноватсионӣ-и абзорҳо, равишҳо ва механизмҳои ҷалби сармояро ба роҳ монад. Дар ин раванд, ҳар як қадами нав бояд бо омӯзиши пайвастаи натиҷаҳо, таҳлили манфиат ва эҳтимоли хавф, ҳамчунин бо машварати коршиносон ва иштироки ҷомеаи соҳибкорӣ ва илмӣ, ҳамоҳанг карда шавад.

Яке аз иқдомҳои муҳим, ки дар таҷрибаи кишварҳои муваффақ чой дорад - муайянсозии соҳаҳои афзалиятнок барои сармоягузорӣ ва коркарди “харитаи роҳ” - рушди саноати минтақа мебошад. Дар асоси чунин ҳуҷҷати стратегӣ, механизми ҳавасмандгардонӣ, шартҳои имтиёзнок, ва дастгирии инфрасохторӣ маҳз барои лоиҳаҳои дорои афзалияти баланди иқтисодӣ ва содиротӣ роҳандозӣ мешавад.

Самтҳои асосии ҷалби сармоя ба заминаҳои бунёдии саноати минтақа на танҳо маҷмӯи чораҳои техникӣ ва молиявӣ, балки низоми мутавозуни ислоҳоти институтсионалӣ, инфрасохторӣ ва кадриро дар бар мегиранд, ки бе онҳо татбиқи ҳадафҳои дарозмуддати саноатикунони кишвар ғайриимкон мегардад. Самти институтсионалӣ-ҳукукӣ ва маъмурӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти хоса дорад, зеро бе ҳифзи бозътимоди ҳукуки сармоягузoron, шаффофияти қарорҳои мақомот, коҳиши хароҷоти маъмурӣ ва рақамисозии расмиёти иҷозатдиҳӣ ҳатто мавҷудияти захираҳои фаровони табиӣ ва меҳнатӣ наметавонад ба афзоиши ҷиддии сармоягузорӣ оварда расонад. Ҳамзамон, самти инфрасохторӣ-саноатӣ ва логистикӣ ҳамчун «пойгоҳи моддӣ» амал мекунад: агар минтақа бо неругоҳҳои бозътимод, роҳҳои босифати автомобилгард ва роҳи оҳан, инфрасохтори рақамӣ, паркҳо ва кластерҳои саноатӣ таъмин набошад, сармоягузор маҷбур мешавад хароҷоти иловагӣ ба зимма гирад, ки ин рақобатпазирии минтақаро нисбат ба дигар ҳудудҳо паст мегардонад. Аз ҷониби дигар, самти молиявӣ-инноватсионӣ ва кадрӣ ба саволи «бо кӣ ва чӣ гуна» амалӣ шудани лоиҳаҳо посух медиҳад: бе механизмҳои гуногуни шарикӣ давлативу хусусӣ, имтиёзҳои ҳадафманди андозиву гумрукӣ, дастгирии инновасия ва кластерҳои инноватсионӣ, инчунин бе кадрҳои баландихтисос дар сатҳи маҳаллӣ, ҷалби сармоя танҳо ба хариди техника маҳдуд гардида, ба табдили амиқи сохтори саноатӣ ва эҷоди арзиши

иловашудаи баланд оварда намерасонад. Аз ҳамин дидгоҳ, муҳокимаи самтҳо нишон медиҳад, ки самаранокии сиёсати ҷалби сармоя дар он сурат таъмин мегардад, ки ин се блок – институтсионалӣ-ҳуқуқӣ, инфрасохторӣ-саноатӣ ва молиявӣ-инноватсионӣ – ҳамчун унсурҳои як низоми ягона амал намоянд, байни онҳо ҳамоҳангсозии уфуқӣ ва амудӣ ба роҳ монда шуда, дар сатҳи миллӣ ва минтақавӣ ҳадафҳо, индикаторҳо ва афзалиятҳои якхела муайян карда шаванд.

Хулоса, ҳамзамон, дар низоми ҷалби сармоягузорӣ, истифодаи платформаҳои рақамӣ, соддагардонии расмиёт ва пешниҳоди иттилооти шаффоф, яке аз самтҳои калидӣ ба ҳисоб меравад. Таҷрибаи Қазоқистон ва Ўзбекистон бо таъсиси порталҳои сармоягузорӣ ва “равзанаи ягона”, нишон дод, ки ин абзорҳо сатҳи эътимод ва ҳавасмандии сармоягузoronро ба маротиб боло мебаранд.

Ниҳоят, мутобиксозии таҷрибаи ҷаҳонӣ ба шароити маҳаллии Тоҷикистон бояд ҳамеша бо мониторинг ва арзёбии мунтазами натиҷаҳо, таҳияи пешниҳодҳо барои ислоҳ ва такмили қонунгузорӣ, инчунин ба таври фаъол ҷалб кардани ҳамаи бозигарони бозор – давлат, бахши хусусӣ, илму маориф ва ҷомеаи шаҳрвандӣ – ҳамоҳанг карда шавад.

Ин омӯхти амиқи таҷрибаи ҷаҳонӣ ва моделҳои пешсафи ҷалби сармоя имкон медиҳад, ки барои рушди инфрасохтори саноати минтақаи Тоҷикистон механизми воқеан инноватсионӣ ва устувор роҳандозӣ гардад. Маҳз бо ин усул, имкониятҳои мавҷудаи кишвар ва минтақа пурра истифода шуда, заминаи рушди босуръат ва устувор фароҳам хоҳад шуд.

Таҳлили таҷрибаи давлатҳои муваффақ дар соҳаи ҷалби сармоя ба саноати минтақа нишон медиҳад, ки муваффақияти аслии танҳо дар сурати мутобиксозии оқилонаи механизмҳо, равишҳо ва абзорҳои ҷаҳонӣ ба шароити маҳаллии кишвар ва минтақа имконпазир мегардад. Татбиқи моделҳои минтақаҳои озоди иқтисодӣ, кластери саноатӣ, шарикӣ байни бахши давлатӣ ва хусусӣ, барномаҳои таълимӣ ва рақамгардонии идоракунии – танҳо дар ҳолате натиҷа медиҳанд, ки онҳо бо воқеияти захираҳои маҳаллӣ, имкониятҳои инфрасохторӣ ва иқтидори инсонии кишвар ҳамоҳанг бошанд.

РӢҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28.12.2024 [Манбаи электронӣ] // Сономаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: – (<https://www.president.tj/event/photoreport/photoreport/49226>).
2. Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030»[2].,
3. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030»[3].,
4. Ҳисоботи фосилавии фишурда оид ба рафти татбиқи Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025[4]
5. Ашуров, И. С. Таҳлили вазъи инфрасохтори соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / И. С. Ашуров, Ф. М. Ғуломносирова, М. М. Асоев // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2021. – №. 4(76). – Р. 111-123
6. Гулов Б.М. Нақши сармоягузорӣ ва самтҳои такмили сиёсати он дар рушди устувори комплекси агросаноати тоҷикистон/ Б.М. Гулов // Идоракунии давлатӣ. – 2025. – №. 4\1 (75). – Р. 91-99.
7. Иванов Г.И. Инвестиционный менеджмент: Учебное пособие. - Ростов н/Д: "Феникс", 2001. - 320 с.
8. Тағоев Ҷ.Х. Тамоюли рушди равандҳои сармоягузорӣ дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ, буриши минтақаҳо ва соҳаҳои он [Матн] / Ҷ.Х. Тағоев, А.М. Холов // Паёми

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2022. - №6. – С.22-30.

9. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (нашри расмӣ). Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – С.295. 8.
10. Teh C. Parliament: 3 strategies for new agency to strengthen food security. URL: <https://www.straitstimes.com/singapore/3-strategies-for-new-agency-to-strengthen-food-security>, 09.09.2019.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В БАЗОВЫЕ ОТРАСЛИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

ВОХИДОВ АЛИАКБАР АБДУЛБОЕВИЧ,

доктор PhD (доктор философии), обучающийся на третьем курсе по специальности 6D051000 – «Государственное и местное управление», кафедра государственного финансового управления и цифровой экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Носир, 33.
Тел.: (+992) 987-44-41-76.

Статья посвящена анализу зарубежного опыта привлечения инвестиций в базовые отрасли региональной промышленности. Рассматриваются основные модели и механизмы стимулирования внутренних и внешних инвестиций, включая свободные экономические и индустриальные зоны, технопарки и инновационные кластеры, проекты государственно-частного партнёрства, концессионные соглашения, а также системы налоговых и таможенных льгот. Путём сравнительного анализа изучен опыт Китая, Южной Кореи, Малайзии, Турции и Казахстана, выделены ключевые факторы успеха - институциональная стабильность, совершенствование инвестиционного законодательства, развитие транспортной и энергетической инфраструктуры, а также государственная поддержка приоритетных отраслей. На основе исследований предложены направления адаптации международного опыта для индустриальных регионов Республики Таджикистан.

Ключевые слова: привлечение инвестиций, базовые отрасли промышленности, зарубежный опыт, свободные экономические зоны, иностранные инвестиции, промышленная инфраструктура, инвестиционная политика, индустриализация.

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN ATTRACTING INVESTMENT TO THE FUNDAMENTAL SECTORS OF REGIONAL INDUSTRY

VOHIDOV ALIAKBAR ABDULBOEVICH,

PhD (Doctor of Philosophy), third-year doctoral student in the specialty 6D051000 – “Public and Local Governance,” Department of Public Financial Management and Digital Economy, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, S. Nosir Street 33. Tel.: (+992) 987-44-41-76.

This article examines international best practices for attracting investment into the fundamental sectors of regional industrial development. It analyzes key models and mechanisms used to stimulate both domestic and foreign investment, including free economic and industrial zones, technology and innovation parks, public-private partnership (PPP) projects, concession agreements, and systems of tax and customs incentives. Through comparative analysis, the study

explores the experience of China, South Korea, Malaysia, Turkey, and Kazakhstan, identifying critical success factors such as institutional stability, improved investment legislation, advanced transport and energy infrastructure, and targeted government support for priority industries. Based on these findings, the article proposes directions for adapting international approaches to strengthen industrial regions in the Republic of Tajikistan.

Keywords: *investment attraction, core industrial sectors, international experience, free economic zones, foreign investment, industrial infrastructure, investment policy, industrialization.*

*Муқарриз: Асоев М.М., н.и.и, дотсент, мудири кафедраи
идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон*

УДК: 334.7:338.24

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪ ВА НАҚШИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР РУШДИ
УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

ИБРОҲИМЗОДА ЮСУФ АБДУРАҲИМ,

докторанти (PhD)-и кафедраи менечменти байналмилалии Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида
Носира, 33.Тел.: (+992) 988-12-75-73. E-mail: toshovm96.@gmail.com

Дар таҳқиқоти мазкур вазъи имрӯзаи соҳибкории хурду миёна ва нақши он дар таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф қайд менамояд, ки таъмини рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат аз рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна вобастагии калон дорад. Таҷрибаи рушди иқтисодии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки яке аз омилҳои асосии афзоиши ММД ин рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна буда, ҳиссаи он дар ММД аз 55 то 70 %-ро ташкил медиҳад. Инчунин қайд гардидааст, ки аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолии давлатӣ сиёсати Ҳукумати мамлакат ба дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкории хурду миёна равона гардида, то имрӯз иқдомҳои пайваста дар ин самт роҳандозӣ гардида истодааст.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, рушди фаъолияти соҳибкорӣ, иқтисоди миллӣ, давлат, истеҳсолот, меҳнат, содирот, корхона.

Дар шароити муосир рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар раванди рушди муносибатҳои иқтисодӣ нақши калидиро касб намудааст. Рушди устувори иқтисоди миллӣ имрӯз аз як қатор омилҳои муҳим вобастагӣ дорад, ки яке аз ин омилҳо рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна мебошад. Чунки ин шакли фаъолияти иқтисодӣ нисбат ба дигар шаклҳои фаъолият ба суръати рушди иқтисоди миллӣ, сохтор ва афзоиши ММД таъсири назаррас мерасонад.

Дар аксарияти кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон аз қабili ИМА, Олмон, Британияи Кабир, Ҷопон, Фаронса, ҚМЧ ва Малайзия рушди фаъолияти соҳибкории хурд ва миёна омили асосии афзоиши ҳаҷми ММД онҳоро дар сатҳи аз 55 то 70% ташкил медиҳад ва ҳамасола барои ташкили қойҳои нави корӣ низ дар ин давлатҳо мусоидат мекунад. Инчунин фаъолияти соҳибкории хурду миёна сарчашмаи бозғатимоди рушди инноватсия ва афзоиши ҳаҷми содирот дар ин мамлакатҳо ба шумор рафта, қисми асосии даромади бучети давлатиро низ таъмин менамояд. Аз ин рӯ, дар стратегияву барномаҳои мақсадноки рушди иқтисодии кишварҳои пешрафта ба ин самт диққати хоса дода шуда, барои таъмини рушди босуръати ин соҳа шароити мусоид фароҳам оварда мешавад [7, с.89].

Иқтисоддони ватанӣ Раҳимов Ш.М. қайд менамояд, ки “дар сохтори маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ҳиссаи бештар ба соҳаҳои хизматрасонӣ (45 – 47%) ва кишоварзӣ (21 – 23%) рост меояд. Дар ҳар ду соҳа соҳибкории хурду миёна маҳаки асосии рушд буда, ҳиссаи бештари маҷмӯи маҳсулоти ин соҳаҳо ба он рост меояд. Дар соҳаҳои саноату сохтмон низ соҳибкории хурду миёна ҳиссаи арзанда дорад” [6, с.31].

Ҳамин тавр, дар сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгирии фаъолияти соҳибкории хурд ва миёна ба яке аз самтҳои афзалиятнок таъдил ёфтааст. Дар робита ба ин, аз оғози Истиклоли давлатӣ рушди фаъолияти соҳибкорӣ мавриди таваҷҷуҳи хоссаи Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор гирифта, аввалин мулоқоти бо сармоягузoronу соҳибкорон хануз 11 августи соли 2001 баргузор намуда буданд, ки барои гузаронидани

ислохот ва фароҳам овардани шароити мусоид ба фаъолияти соҳибкорӣ дар мамлакат такони ҷиддӣ бахшид.

Бояд қайд намуд, ки сатҳи зиндагӣ ва таъмини аҳоли бо хизматрасониҳои иҷтимоӣ аз бисёр ҷиҳат аз рушди фаъолияти соҳибкорӣ, ташаккули ҷойҳои нави корӣ, афзоиши музди меҳнат ва даромади шаҳрвандон вобастагии мустақим дорад [10, с.105]. Бинобар ин Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз аз солҳои аввали соҳибистиклолӣ муҳимияти ин мавзӯро дарк карда, барои ҳалли он ҳамаҷониба кӯшишҳо ба ҳарч медиҳад.

Имрӯз бо мақсади таъмини шароити мусоидат ва рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна имтиёзҳои зиёд аз ҷониби Ҳукумати мамлакат пешбинӣ шуданд. Хусусан, дар соҳаи кишоварзӣ, ки андозбандии ягонаи хоҷагиҳои деҳқонӣ ва фермерӣ ҷорӣ карда шудааст [8, с.197]. Ҳамзамон, бо пешниҳоди Шурои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ як қатор ташаббусҳо «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба ҚҚТ «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ», «Дар бораи муфлисшавӣ» ва «Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ» амалӣ гардиданд. Пешниҳод ва қабули ин се қонуни болозикр ва дигар инқодомҳои ҳамешагӣ, ки аз ҷониби давлат роҳандозӣ мегарданд, дар самти пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ таъсири мусбат расонида, ҷиҳати ҷалби ҳарчи бештари сармоягузориҳои хориҷӣ ва эътимоди аҳоли ба фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат намуд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки Сарвари давлат ҷиҳати ҳалалдор накардан ба раванди истеҳсолот ва пешгири кардан аз ҳаргуна санҷишҳои нолозим дар Паёми навбатии худ аз 28.12.2024 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд, ки “.....бо мақсади дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, фароҳам овардани фазои мусоид барои ҷалби сармоя ва таъсиси ҷойҳои корӣ ба ҳама намуди санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ (ба истиснои санҷишҳои мақомоти андоз) то 1-уми январӣ соли 2027-ум мораторий эълон карда шавад [4, с.9].

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз соли 2012 дар мулоқот бо соҳибкорони кишвар, чунин ибрази андеша намуда буданд: «Рушди соҳибкории хурду миёна ва мусоидати ҳамаҷонибаи ташаккулёбии рушди он аз ҷумлаи вазифаҳои аввалиндараҷаи Ҳукумати мамлакат аст, зеро соҳибкорӣ яке аз роҳҳои алтернативӣ дар бобати баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардуми кишвар ва заминаи бозэтимоди таъмини рушди босуботи иқтисодии миллӣ, зиёд намудани табақаи миёнаҳол ва ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ мебошад» [5, с.10]. Ин ва дигар ташаббусҳои пайвастаи Сарвари давлат дар самти фаъолияти соҳибкории хурду миёна имкон дод, ки шумораи шаҳрвандоне, ки ба фаъолияти инфиродии меҳнатӣ машғуланд, сол то сол зиёд шуда, нишондиҳандаи мазкур дар соли 2023 нисбат ба соли 2019 7% фоиз афзудааст, яъне шумораи онҳо то ба 20,8 ҳазор нафар зиёд шудааст.

Ҷадвали 1.- Шумораи шаҳрвандоне, ки ба фаъолияти инфиродии меҳнатӣ машғуланд (аз рӯи шумораи шаҳодатнома ва патентҳои додашуда)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2019	2020	2021	2022	2023	2023/2019 бо %

Ҳамагӣ, (ҳаз. нафар) аз он ҷумла бо ғоиз:	295,7	304	307,8	307,2	316,5	107
дар соҳаи хизматрасонии маишӣ	3,2	2,0	2,5	2,3	2,4	-0,8
дар соҳаи иҷтимоию фарҳангӣ	0,4	0,4	0,5	0,7	0,8	0,4
савдо ва хӯроки умумӣ	32,0	25,2	25,2	18,6	17,5	-14,5
дигар намудҳои фаъолият	64,4	72,4	71,8	78,4	79,3	14,9

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш.Душанбе, 2024. саҳ. 238.

Бо шарофати Истиқлоли давлатӣ ва имтиёзу сабукиҳои пайвастаи давлатӣ ба ҳама намуди фаъолияти соҳибкорӣ нишондиҳандаҳои фаъолияти соҳибкорӣ тамоюли зиёдшавӣ доранд. Тавре аз маълумоти ҷадвали мазкур аён аст, шумораи шаҳрвандоне, ки ба фаъолияти инфиродии меҳнатӣ машғуланд дар давраи таҳлилшаванда (2019-2023) ба истиснои аз соли 2022 тамоюли рушд дошта, аз 295,7 ҳаз. нафари соли 2019 то ба 316,5 ҳаз. нафар дар соли 2023 афзоиш ёфтааст. Ин тағйирёбии мусбат шаҳодат аз дастгириҳои пайвастаи давлату ҳукумат дар самти фаъолияти соҳибкории хурду миёна шаҳодат медиҳад. Вале дар ин давра аз шумораи шаҳрвандоне, ки ба фаъолияти инфиродии меҳнатӣ машғуланд дар соҳаи хизматрасонии маишӣ -0,8 ғоиз ва дар соҳаи савдону хӯроки умумӣ - 14,5 ғоиз коҳиш ёфтааст. Инчунин, дар ин давра соҳаи иҷтимоию фарҳангӣ 0,4 ғоиз ва дигар намудҳои фаъолият бошад 14,9 ғоиз афзоиш ёфтааст.

Солҳои охир таҳлили шумораи соҳибкорони инфиродии бақайдгирифташуда дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он тамоюлҳои гуногун доранд аз номутаносибии инкишофи вилоятҳо гувоҳӣ медиҳад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2.- Шумораи соҳибкорони инфиродии бақайдгирифташуда тибқи патент ва шаҳодатнома дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар соли 2023

(ҳаз. нафар)

	Ҳамаи намудҳои соҳибкорони инфиродӣ				
	Шаҳодатнома	Ҳоҷагии деҳқонӣ	Патент	Шартҳои махсус	Ҳамагӣ
Ҷумҳурии Тоҷикистон	95177	192412	328357	70100	686046
ВМКБ	2330	3435	8445	2170	16380
Вилояти Хатлон	16117	77330	70656	20614	184717

Вилояти Суғд	24213	71858	121630	22001	239702
ш. Душанбе	34345	736	71400	15570	122051
Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ	18172	39053	56226	9745	123196

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш.Душанбе, 2024. сах. 157.

Чӣ тавре, ки аз маълумотҳои қадвали 2 аён аст дар соли 2023 шумораи соҳибкорони инфиродии бақайдгирифташуда тибқи патент ва шаҳодатнома дар минтақаҳои мамлакат ба 686046 ҳаз. расидааст. Аз ин шумора 34,9 фоиз ба вилояти Суғд, 26,9 фоиз ба вилояти Хатлон, 17,9 фоиз ба шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, 17,8 фоиз ба шаҳри Душанбе ва тақрибан 2,4 фоиз ба Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон рост меояд.

Бояд қайд намуд, ки таҷрибаи мамлакатҳои пешрафта ва баъзе кишварҳои Аврупои Шарқӣ, ки ба иқтисоди бозорӣ гузаштаанд, самаранокии баланди соҳибкории хурдро нишон медиҳанд. Масалан, Япония, Хитой ва Кореяи Ҷанубӣ аз ҷиҳати сатҳи иқтисодӣ дар ҷаҳон пешрафта ҳастанд ва яке аз омилҳои рушди онҳо – афзоиши шумораи корхонаҳои хурд мебошад. Аз ин рӯ, барои суръат бахшидан ба рушди иқтисодиёт ва афзоиши ҳиссаи содирот дар гардиши савдои хориҷии мамлакат нақши фаъолияти соҳибкории хурду миёна ниҳоят бузург арзёбӣ мегардад.

Дар вақти омӯзиш ва таҳқиқи динамикаи нишондиҳандаҳои корхонаҳо аз рӯйи шаклҳои моликият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маълум гашт, ки дар солҳои истиқлолияти давлатии кишвар дар сохтори иқтисоди миллӣ тағйироти куллии сохторӣ ба амал омадаанд. Танҳо дар панҷ соли охир (2019-2023) 9171 шаклҳои гуногуни корхона ба истифода дода шуда, рушди шаклҳои гуногуни он таъмин гардид, ки дар қадвали 3 оварда шудааст.

Қадвали 3.- Шумораи корхонаҳо аз рӯйи шаклҳои моликият

Шакли корхонаҳо	Солҳо					
	2019	2020	2021	2022	2023	2023/ 2019,%
Ҳамагӣ	46465	47639	48625	52134	55636	19,7
Давлатӣ	9838	10150	10197	10541	10686	8,6
Хусусӣ ва коллективӣ	35592	36434	37265	40371	43579	22,4
Дигар шаклҳои моликият	1035	1052	1163	1222	1371	32,4

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси Маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш.Душанбе, 2024. Сах. 226.

Чи тавре, ки аз маълумоти омории ҷадвали 3 дида мешавад, шумораи корхонаҳо дар ҷумҳурӣ аз рӯйи шакли моликият суръати афзоиш дорад. Аз ҷумла, шумораи умумии корхонаҳо дар соли 2019 46465 ададро ташкил дода, ин нишондиҳанда дар соли 2023 то ба 55636 адад афзоиш ёфтааст, ки чунин нишондиҳанда аз рушди босуботи соҳаҳо дар кишвар далолат медиҳад. Дар ин давра, шумораи корхонаҳои хусусӣ ва коллективӣ 7987 адад ё ин ки 22,4 фоиз зиёд гардида, дар маҷмӯъ шумораи корхонаҳо дар ҳама соҳаҳои муҳими хоҷагии халқ мамлакат тамоюли зиёдшавӣ дорад ва дар рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми арзандаи ҳудро гузошта истодаанд.

Ҳамин тавр, дар асоси омӯзиши сарчашмаҳои илмӣ метавон хулоса намуд, ки рушди соҳибкории хурду миёна ба иқтисодиёти давлатҳо таъсири назаррас мерасонад, ки аз унсурҳои зерин иборат аст (расми 1.):

Муҳимияти соҳибкории хурду миёна дар рушди иқтисодиёт	
	Заминаҳои мусоид барои рушди босуръати иқтисодӣ фароҳам оварда мешаванд
	Тамоми бозорҳои дохилӣ васеъ шуда, ниёзҳои аҳоли ба мол ва хизматрасониҳои босифат пурра қонеъ карда мешавад
	Зиёд шудани воридоти техникаву технологияҳои пурсамар ва аз ҷиҳати экологӣ беҳатар
	Тезонидани суръати барқароркунии иқтисодии соҳаҳои асосӣ ва пурратар истифода бурдани иқтисодии истеҳсоли ва зеҳнӣ
	Баланд бардоштани дараҷаи бокортаъминкунӣ, даромади аҳоли ва ба ҳамин васила беҳдошти некӯаҳволии халқ
	Фаъол гардонидани рақобат байни корхонаҳои миллӣ ва дар ин замина беҳтар шудани сифати молҳо, дастрасии нархҳо ва хизматрасониҳои босифат

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Расми 1. Аҳамияти соҳибкории хурду миёна дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар раванди рушди муносибатҳои бозорӣ қарор дорад, рушди соҳибкории хурду миёна бояд асоси таҷдиди сохтори иқтисодиву иҷтимоӣ ҷомеа гардад, ки омодагии аҳоли ва гузариши тамоми соҳаҳои иқтисоди кишварро ба иқтисоди бозорӣ таъмин намояд. Чунки, рушди соҳибкории хурду миёна дорои имкониятҳои бузург барои беҳтар кардани рушди устувори иқтисодиву иҷтимоӣ буда, ба ҷалби ҳарчи бештари сармоягузориҳо мусоидат намуда, ҷойҳои кории иловагӣ эҷод мекунад ва мушкilotи бекориро ба таври назаррас коҳиш медиҳад.

Дар баробари дастовардҳо дар самти фаъолияти соҳибкории хурду миёна имрӯз ҳастанд мушкilotҳои, ки боиси суст рушдфитани ин соҳа дар мамлакат мегарданд:

- монеаҳои маъмурӣ дар роҳи пешрафти соҳибкорӣ ва мавҷуд набудани механизми худмаблағгузорӣ (иттиҳоди қарзӣ, ҷамъиятҳои суғуртаи мутақобила ва ғайра);

- номукамал будани низоми ҳавасманди андозӣ ва рушд наёфтани механизмҳои дастгирии молиявӣ қарзӣ ва суғуртаи хавфҳои соҳибкорӣ, ноустуворӣ дар бозори асёр ва равандҳои таваррум;

- мураккаб будани тартиби воридоту содирот ва мавҷуд набудани ҳамкориҳои зарурии минтақавӣ, баҳусус дар соҳаи тичорат, ва табодули иттилооти экологӣ;

- рушди нокифояи инфрасохтори истеҳсолӣ дар баҳши фаъолияти соҳибкории хурду миёна;

- норасоии маблағҳо барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ ва зиёд будани меъёри фоиз ва кутухмуддат будани қарзҳо;

- монеаҳои маъмурӣ ва сиёсати ноустувор оид ба иҷора ва истифодаи амволи давлатӣ ва ғ.

Мушкилотҳои болозикр, ки боиси суст рушд ёфтани фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар мамлакат гашта истодаанд танҳо давлат метавонад онҳоро тавассути механизмҳои махсуси худ бартараф намояд. Ба назари мо ҷиҳати бартараф кардани омилҳои монеаёшаванда вазифаҳои муҳимтарини давлат дар ин самт аз инҳо иборат аст.

- таъмини устувори низомҳои молиявӣ ва пулӣ тавассути сиёсати пулӣ ва қарзӣ;

- рушди инфрасохтори нақлиёт, роҳҳо, логистика ва энергетика;

- ҷори намудани имтиёзҳои андозӣ барои корхонаҳои хурду миёнаи нартаъсис;

- паст намудани фоизи қарз ва зиёд намудани муҳлати истифодабарии он;

- коҳиш додани санҷишҳои фаъолияти соҳибкорон дар мамлакат;

- фароҳам овардани шароити мусоид барои ворид намудани технологияҳои нави истеҳсолӣ;

- пешниҳоди имтиёзҳо ба соҳибкоре, ки дар дохили мамлакат ба коркарди пурраи маҳсулот машғуланд;

Агар ҷорабиниҳои болозикр дар назидктарин муҳлат амалӣ гарданд ҳамон қадар имконияти фаъолияти соҳибкорӣ дар мамлакат васеъ гардида, дар натиҷа дастовардҳои баланди истеҳсолӣ ба даст меоянд.

Ҳамин тавр, рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна омили муҳими рушди устувори иқтисодӣ-иҷтимоии мамлакат ба ҳисоб рафта, ба ташкили ҷойҳои нави корӣ, сарчашмаҳои нави андозсупорӣ, ғани гардонидани бучети давлатӣ, паст кардани сатҳи бекорӣ, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии аҳоли ва дар ин замина ба таъмини мустақилияти иқтисодӣ ва зиндагии шоиста барои ҳар як сокини мамлакат мусоидат менамояд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Маҷмӯаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш.Душанбе, 2024.- 429с.

2. Маҷмӯаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш.Душанбе, 2022. –414с.

3. Олимов С.И. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: вазъи муосир, мушкилот ва дурнамои он/ С.И. Олимов// Маҷаллаи илмию сиёсии АИД назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Идоракунии давлатӣ» –Душанбе – 2025. - № 2 (73). С. 237-246,

4. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомали Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри 2024.

5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2012. [Манбаи электронӣ]. URL: [www: President.tj](http://www.President.tj)

6. Раҳимов Ш.М. Соҳибкории хурду миёна - маҳаки асосии рушд / Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ. 2018, №1 (74), с. 31-42.

7. Саидзода Қ.С. Истифодаи таҷрибаи ҷаҳонии рушди соҳибкории хурду миёна дар бахши аграрии иқтисодиёт / Қ.С. Саидзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ), Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе, 2023 - № 11.- С.89-100.

8. Самиева М.Б. Аҳамияти фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар рушди иқтисодиёти кишвар / М.Б. Самиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ), Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе, 2025 - № 4. С. 196-202.

9. Саидзода Қ.С., Қурбонов А.К. Арзёбии вазъи рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт / Қ.С. Саидзода, А.К. Қурбонов // Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе, 2024 - № 7.- С.68-77.

10. Тағоев Ҷ.Ҳ. Вазъи рушди соҳибкорӣ, сармоягузориҳо ва шугли пурмахсул дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ / Ҷ.Ҳ. Тағоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ), Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе, 2025 - № 5. С. 104-112.

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ И РОЛИ МАЛЫХ И СРЕДНИХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСТОЙЧИВОМ РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

ИБРАХИМЗОДА ЮСУФ АБДУРАХИМ,

аспирант кафедры международного менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира, 33.

Тел.: (+992) 988-12-75-73. Электронная почта: tosovm96@gmail.com

В данном исследовании рассматривается текущее состояние малого и среднего бизнеса и его роль в обеспечении устойчивого развития национальной экономики. Автор отмечает, что обеспечение социально-экономического развития страны во многом зависит от развития малого и среднего бизнеса. Опыт экономического развития развитых стран мира показывает, что одним из главных факторов роста ВВП является развитие малого и среднего бизнеса, а его доля в ВВП составляет от 55 до 70%.

Также отмечается, что с первых дней независимости государства политика правительства страны была направлена на государственную поддержку малого и среднего бизнеса, и по сей день в этом направлении предпринимаются непрерывные инициативы.

Ключевые слова: предпринимательство, валовой внутренний продукт, развитие предпринимательской деятельности, национальная экономика, государство, производство, труд, экспорт, предприятие.

ANALYSIS OF THE STATE AND ROLE OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN
THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

IBRAHIMZODA YUSUF ABDURAKHIM,

postgraduate Student, Department of International Management, Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Tajikistan. 33 Said Nosir Street, Dushanbe, 734025,
Tajikistan. Tel.: (+992) 988-12-75-73. Email: tosovm96@gmail.com

This study examines the current state of small and medium-sized businesses and their role in ensuring sustainable national economic development. The author notes that the country's socioeconomic development largely depends on the development of small and medium-sized businesses. Experience in the economic development of developed countries shows that small and medium-sized businesses are a key driver of GDP growth, accounting for between 55% and 70% of GDP.

It is also noted that since the first days of independence, government policy has been focused on state support for small and medium-sized businesses, and ongoing initiatives continue in this direction to this day.

Keywords: entrepreneurship, gross domestic product, business development, national economy, government, production, labor, export, enterprise.

*Муқарриз: Бобомуродов П., дотсенти
кафедраи менеҷменти байналмилалӣ
Академияи идоракунии давлатӣи назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

TDU: 330.133

**FORMATION OF THE ELECTRICITY MARKET IN THE RAPID
INDUSTRIALIZATION PROCESS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

KARIMOV RUSTAM ILKHOMOVICH

Water use economics Department state Institution «Tajik scientific-research institute of hydraulic engineering and land reclamation» of the Ministry of energy and water resources of the Republic of Tajikistan. 734064, Tajikistan, Dushanbe, Shamsi Street, 5/1. Phone: 907898940.
E-mail: k-rustam2014@mail.ru

The article examines the main organizational and economic aspects of the formation of the electric energy market in the process of industrialization of the country. The relationship between the country's industrialization and the energy market is determined taking into account theoretical foundations and methodological approaches. The specific features of industrialization in the Republic of Tajikistan are revealed on the basis of the development of strategic directions for the digitalization of the economy and green energy. Using analytical methods, the main elements of the electric energy market, such as the volume of production and consumption, the growth of electricity prices, the balance of imports and exports, electricity exports have been analyzed. Trends in the development of the electricity market have been identified in connection with the increase in the number of power plants, the systematic renewal of infrastructure facilities in the sector, and the implementation of energy development projects. The existing problems of the country's electricity market have been identified in accordance with their technical, economic, geographical, social and financial characteristics, and ways to solve them have been substantiated. On this basis, the introduction of small solar power plants in the country's regional socio-economic development programs has been justified, and an assessment of the economic efficiency of solar power has been proposed in order to form an energy market in the process of industrialization of the country.

Keywords: industry, economy, industrialization, market, electric energy, infrastructure, energy capacity, market elements, formation, green energy, digitalization of the economy.

Introduction: Given the natural population growth of the Republic of Tajikistan and the concomitant changes in the structure of the population's consumption of electricity and the improvement of the transformation process of the digitalization model of the national economy, the issues of providing the population and sectors of the national economy with cheap and affordable electricity in the context of the country's industrialization are becoming increasingly complex, requiring regular research and scientific observations on the formation of the country's electricity market.

The processes of globalization and industrialization of economic models are increasing the pace of economic development of countries around the world. However, economic development requires the use of subsoil resources such as oil and gas, coal and other fuels, which, in turn, has led to undesirable consequences for the environment due to the production of electricity. The rapid increase in the demand for electricity by the population and the economy has forced countries around the world to compete to limit the extraction and use of oil and coal resources, and as a result, the price of these resources has increased on the world market, and this process is having a negative impact on the economic development of developing countries, such as the Republic of Tajikistan.

The increase in the price of electricity has increased the cost of economic growth and reduced the economic and social development trends of a number of countries around the world. Solving the problems of economic growth, electricity consumption, taking into account environmental protection, is gaining global importance today, and for the Republic of Tajikistan, in the context of the country's industrialization, digitalization of the economy and the consolidation of the "green" economy, scientific research approaches, the implementation of innovations in electricity supply, in particular, the emergence and activation of alternative options for generating electricity are becoming urgent. To solve these problems, new energies, such as solar energy, wind energy, and biomass energy, demonstrate new economic, social, and environmental advantages, identify new horizons for economic and social development, and reduce the use of non-renewable energy resources, ensuring environmental protection while restoring the ecosystem. Today, the cost of electricity sources is falling sharply, and large-scale energy projects of states and multinational companies are actively developing and producing solar and wind energy.

Objective of the study: The objective of the study is to study and expand theoretical provisions, develop specific conclusions and propose a cost-effective option for organizing electricity supply infrastructure based on renewable solar resources in the mountainous regions of the country to facilitate the formation of an energy market in the process of accelerated industrialization of the Republic of Tajikistan.

Research methods: In preparing the scientific article, analytical methods, methods of deduction and induction, statistical and mathematical analysis, market research, comparative technical and economic analysis, observation of the situation, and mathematical assessments were used.

Discussion: One of the main conditions for the formation of the electric power market in the context of the country's industrialization and the process of adapting the elements of the sectoral market to the transformation of the digital economy is the provision of innovative energy infrastructure facilities, and the level of industrial development of the market depends precisely on the regular, uninterrupted and efficient operation of the electric power market infrastructure. Because any changes in the global market and the consumption structure of electricity consumers affect the main vector of market development, complicating the balance of production volumes, availability and sales.

The effective implementation of the state's socio-economic strategy, together with the energy component, depends on the appropriate level of development and efficient functioning of the electric power infrastructure. Therefore, it can be concluded that an electrical infrastructure that fully satisfies all the country's energy service needs and ensures the minimization of capital investments in the construction of its facilities and operating costs when performing all types of energy infrastructure work should be considered effective. [4,164].

In the experience of industrialized countries with rich energy resources of oil, gas, coal and nuclear energy, the main direction of development of their energy markets is directed precisely to the widespread use of such resources, which have become not only the daily needs of their own market, but also an integral part of the global electric energy market. On this basis, the Government of the Republic of Tajikistan, within the framework of the "National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030", aims to ensure energy independence . and efficient use of electricity as the first pillar of the country's development, and is gradually shaping the country's electricity market, depending on the state of the world's energy and industrial raw materials markets, technical, economic, financial and intellectual potential. In particular, the

Founder of Peace and National Unity, Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, along with his series of global initiatives, is paying special attention to the rational and efficient use of water resources, the launch of new hydropower capacities, the increase in the country's energy capacities using renewable energy, and the development of alternative green energy options. In particular, in his address to the nation in 2023, he stated that " The government of the country, taking into account the abundance of natural resources , hydropower , power great year of manufacture "energy" "green " and its export, in the field of achievement to become to goal strategic yourself – arrival to independence energetic steps stable put is standing » [1] .

Moreover, in order to provide institutional, organizational and economic conditions and opportunities for activating the production of electricity from renewable sources, especially from abundant solar energy, for domestic entrepreneurs, it has launched a program to attract domestic and foreign capital and provide state benefits. "... The government of the country, with the aim of arrival to independence energetic and in this background provide to make development stable economy national with use from all opportunity sources available , especially sources development "energy" green regularly solution done is underway . Now the work is gave a thumbs up reconstruction in power supply on the street water "Norak" and " Qayrakkum " to money total 6 billion 900 million website and construction power "Orchard" to 700 million dollars " The somoni are continuing " [2] .

It is worth noting that the issues of forming the electric energy market in the context of the country's industrialization are related to the growth of a number of economic indicators, which are interconnected and are used to determine the current state of the market, identify real trends, develop a forecast, as well as make relevant decisions, taking into account the development and implementation of necessary measures.

Table 1

Dynamics of the main indicators of the electricity market in Tajikistan

Indicators	Years						Proportion 2024/2019
	2019	2020	2021	2022	2023	2024	
Production billion kWh	20.2	19.7	20.6	21.4	21.8	22.4	2.2
Consumption billion kWh	15.1	15.4	13.8	14.7	15.3	16.2	1
Price for the population (dirams)	22.6	22.6	22.6	26.6	30.7	30.7	8.1
Import billion kWh	0.6	0.3	0.4	0.7	0.9	-	0.3
Export billion kWh	0.9	1.5	2.4	3.3	3.6	2.4	1.5

Source: Prepared by the author based on data from: Annual Statistics of the Republic of Tajikistan. Statistical Agency under the President of the Republic of Tajikistan. - Dushanbe. 2024. –

P. 250; analytical tables. [3,250] Official website of the Statistical Agency under the President of the Republic of Tajikistan. <https://www.stat.tj/jadvalhoi-tahlili/>. Access date 15.08.2025.

From Table 1 it is clear that due to the improvement of institutional aspects, the implementation of effective market mechanisms, as well as the implementation of various scientific approaches, the volume of electricity production in the republic in 2024 was reached in total 22.4 billion kWh, which is 2.2 billion kWh more than in 2019. This indicator is 567.2 million kWh more than in the previous year - 2023, or 3% more, which indicates a positive indicator of the growth of the volume of electricity production and the development of the country's market. One of the main reasons for the increase in the volume of electricity production in the country can be explained by the activation and strengthening of various approaches to the implementation of the country's highest goal. In particular, in this direction, the project approach to increasing production volumes and increasing the country's energy capacity is being pursued with determination, which are developed in the form of state projects and are being implemented gradually. For example, in 2024, 11 projects of various importance are being implemented throughout the country in the country's electric power sector with government investment (1.6 million US dollars), which are characterized by the integration of electricity networks with the energy systems of neighboring countries and connection to the global electricity market, modernization of infrastructure facilities, improvement of electricity transmission networks, provision of rural areas with electricity, reduction of losses of generated electricity, as well as development of the country's energy sector.

During the analysis period, the volume of electricity production from all energy sources compared to the volume of electricity consumption has relatively satisfactory indicators. For example, if in 2024 the total electricity production amounted to 22.4 billion kWh, then the volume of electricity consumption would be 16.2 billion kWh, which is an increase of 6.2 billion kWh. In general, over the past five years, the volume of electricity consumption in the country has increased by 1 billion kWh.

One of the structural issues of the development of the electricity market in the Republic of Tajikistan is the regulation of electricity prices, which, as a key element of the market, determines not only the stability of the market and the level of income and efficiency of producers, but also is a key factor in the social and economic development of the country, along with other high-level goals of the country. It is worth noting that in the Republic of Tajikistan, the government of the country is the only entity that determines and controls the pricing policy for electricity consumption for categories of the population and other economic entities of the country. According to analytical data, the price of 1 kW*h. of electricity in Tajikistan in 2019 was 22.6 dinars, and this indicator reached 30.7 dinars in 2024, during which the price of 1 kW*h. of electricity increased by 8.1 dinars. In accordance with the Resolution of the Government of the Republic of Tajikistan No. 546, from November 29, 2023, the tariff for the cost of electricity will be increased by 16%, and at the same time, the price of electricity for budgetary institutions, a number of industrial enterprises, and land reclamation infrastructure will be established using separate methodologies.

One of the most complex issues in ensuring the full satisfaction of consumers' needs in the market is the availability of electricity. In accordance with the geographical location, the existing characteristics of the energy system and technical standards, the development of the electricity market in the Republic of Tajikistan has its own specific features. In this regard, in order to meet the needs of the population and the economy of the country with electricity, in connection with interstate economic relations, the country's electricity market is subject to import and export of

electricity. For example, in the winter season, when the water level in the country's power plants decreases, the demand for electricity is met from the energy market of neighboring Uzbekistan. At the same time, during the summer period, a certain amount of electricity is exported to Uzbekistan and Afghanistan. According to analytical data, in 2019, 600 million kWh of electricity was imported into the country's energy market, which in 2023 increased to 300 million kWh. At the same time, the country's electricity export volume indicators have an increasing trend. If the volume of electricity exports in 2019 amounted to almost 1 billion kWh., then in 2024 this indicator will reach 2.4 billion kWh., which indicates the continuous improvement of the country's energy market. In 2024, the electricity market of Tajikistan exported 2.48 billion kWh of electricity worth 113 million US dollars, of which more than 1.5 billion kWh was exported to the Republic of Afghanistan.

Thus, in the country's electric power market, trends in economic indicators are observed, taking into account sectoral characteristics and factors of various importance. One of the main reasons for the development of the country's energy market is the effective use of the project approach. Strengthening the construction of small energy facilities or infrastructure facilities in the regions of the country, especially in rural areas, such as the Sebzor hydroelectric power plant construction project, the "Electrification" "rural" (part GBAO), "Project of intercostal space Work VI or foundation line death 110 kV electricity Khorog - Shugnon" - stages 1-2, "Project efficiency strength on the ground and energy negotiable" or yourself construction 110/35/10 kV substation Vamar, justification technical power supply Charsem and construction of 10 km. line inti qoli 35 kV electricity Nulvand - Zigar, Foundation power the sun with 3 MW capacity in district Shugnon [10], project expansion 800 kW power plant the sun in Murgab with power additional 400 kW and project "Energy" private Pamir, stage 3 » with money the total of 133 million dollars has the highest priority.

Independently the annual improvement of infrastructure activities, the increase in production volumes, ensuring a balance between imports and exports of electric energy, and increasing energy capacities in the country's electric energy market, there are a number of problems that require timely elimination and the implementation of scientific research methods to further develop and ensure the innovative development of the energy market of the Republic of Tajikistan:

1. Unbalanced production of electricity from alternative sources;
2. Insufficient infrastructure for the transmission and distribution of electricity from alternative sources;
3. Existing costs for the implementation of electricity processing technologies;
4. Adverse consequences for the traditional energy sector.

"...the alternative energy market is currently undergoing a period of rapid transformation due to unexpected changes in market conditions, new technologies, and the continuous implementation of innovations" [6,106].

It is worth noting that in the coming years, the final stage of the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030 will begin, which envisages accelerated industrialization and the formation of new capacities using knowledge and innovations, which includes a number of important issues to ensure the full industrialization of the country. "The use of modern technologies, especially in the field of information technologies, telecommunications, biotechnology and alternative energy is being expanded" [9,70].

The identified problems of the electric power market of Tajikistan are closely related to geographical and climatic issues, the location of hydroelectric power plants, financial insufficiency,

and the technological and innovative level of the country's energy sector. In particular, more than 75% of the population lives in rural areas, part of which is in mountainous areas, which are technically and technologically far from centralized electric power supply centers. The development and implementation of power transmission projects in mountainous areas is complex and capital-intensive. At the same time, on this basis, another indicator that hinders the formation and development of the market is increasing - electric energy losses, which in 2024 amounted to 20%.

The main feature of solar energy infrastructure is the spread of safe, quiet and environmentally friendly solar energy generation options compared to traditional electricity. The creation of infrastructure to ensure energy supply and the construction and repair of power lines is required [7,155].

Thus, the solution to the above-mentioned problems lies in the development and activation of the implementation of scientific and practical approaches to the organization of electric power facilities, taking into account alternative energy - solar energy, which, due to climatic and natural conditions, has a large number of sunny days and has good conditions and opportunities for the formation of a market for electric power from renewable and energy-saving sources, as well as "green" energy. One of the most favorable options for providing and providing access to electric power to the population of the mountainous regions of the country, relatively low investment requirements for the implementation of a technical and economic energy project, an increase in the volume of "green" energy production, To accelerate the pace of reducing the volume of technical losses of electrical energy, to lay the foundation for the formation of a domestic market, and thus to contribute to the implementation of the country's ultimate goal - ensuring energy independence . and efficient use of electricity , the establishment and use of a method for economic evaluation of small solar power plants in the community is considered a priority.

"...the integration of ecology and sustainable development is a key factor in human life. " The basis of this integration is to ensure high efficiency . energy sector by encouraging the reduction of harmful waste , diversification of sources , rational use of energy resources , creation of favorable conditions for the efficient use of renewable energy sources , and transition to a green economic model ” [8 , 13] .

The assessment of the economic efficiency of solar power is the calculation of the self-purchase of investments (financing) by comparing the cost of installation (construction) and services with the energy produced or the income received from it. Taking into account the geographical features of the districts located in the mountainous regions of the country, it is expedient to launch the construction of small solar power plants on the basis of medium-term development programs of the regions (provinces or districts) of the country. For this reason, in order to substantiate the recommended idea and the methodology for its implementation, we study the conditional calculation figures for the organization of a small solar power plant for the production of a certain rate of electric energy in the amount of 5 kWh. To assess the efficiency of a small solar power plant, financial indicators such as the net present value (NPV), internal rate of return (IRR), payback period, and cost (price) per unit of electricity produced are used and calculated.

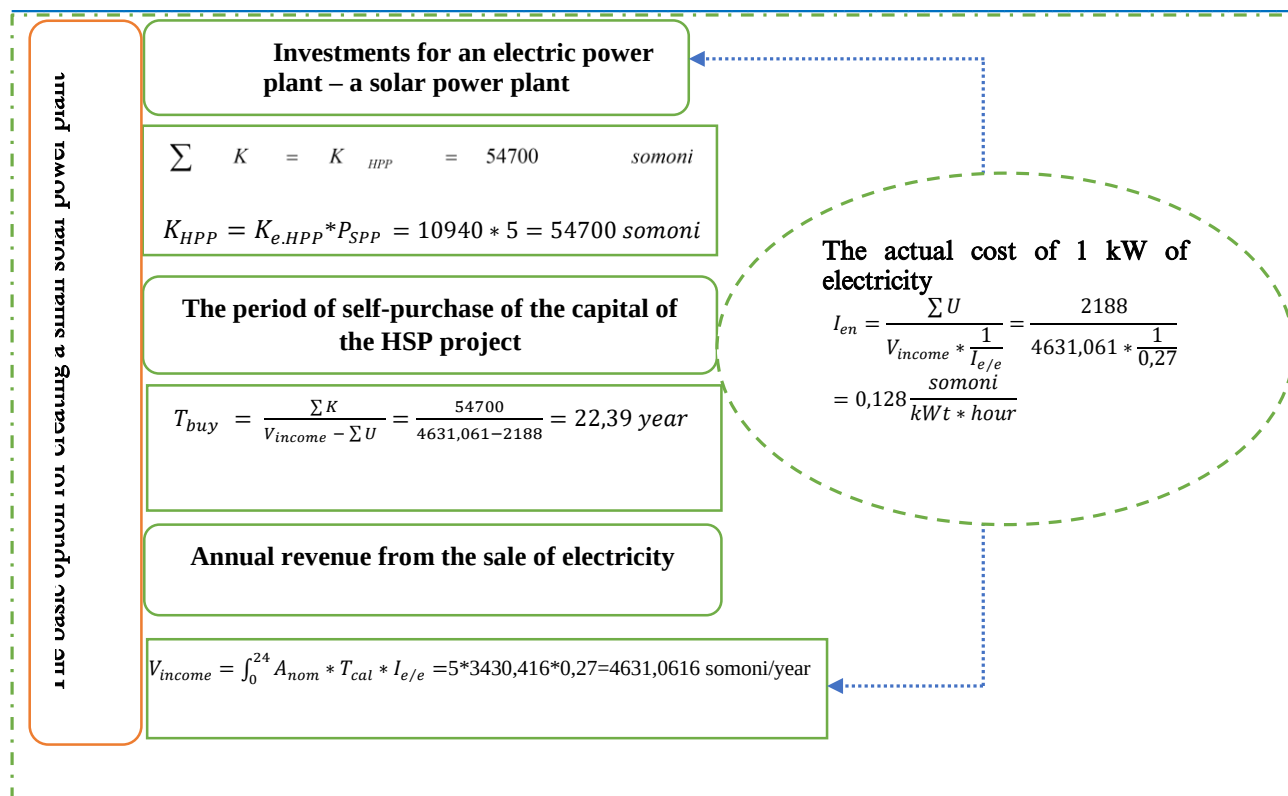

Figure 1. Methods of suppressing arzebia energy and electricity and alternatives to the gift of non-energy baria oftobi. Sarchashma: Taiyai muallif. az ruyi Certificate of state registration of computer program No. 2024613792 Russian Federation. Program for selecting the method of power supply to consumers in a decentralized network using renewable energy sources (wind power plants/solar power plants/small hydroelectric power plants), H. B. Nazirov, R. I. Karimov et al. National Research University MPEI. – EDN EUITZY. [[http : // laiz . ru / doc / other /40. htm](http://laiz.ru/doc/other/40.htm) . [5].

In order to determine the amount of capital (amount) to be spent (Figure 1) for the production of solar electricity, with the aim of comparing and assessing the economic value of the proposed electricity price, it is appropriate to use the following mathematical estimation method to calculate the total market price of the necessary equipment and tools for a solar power plant with a capacity of 5 kW of electricity:

- 16 solar panels with a capacity of 210 W, (16x2000 soms = 32000 soms);
- 1 inverter (voltage converter with a capacity of 230W) -6000 soms.
- 12 units of energy storage (accumulator) -13,000 soms.
- Costs for connection, service and cables - 3700 soms.

The capital investment required (investment) in the organization of a small solar power plant for the production of 5 kW of solar electricity is 54,700 somoni (32,000 _{som.} + 6,000 _{som.} +13,000 _{som.} +3,700 _{som.} = 54,700 _{som.}) to 54,700 som. Such a volume of costs for the organization of a small solar power plant, according to available information, is relatively inexpensive for domestic consumers compared to the options for a power plant using diesel fuel and laying an electricity transmission line. Based on the proposed method, based on their technical capabilities, capacity and investment volume, there is an opportunity to increase the production capacity of the option of a small solar power plant depending on the number of users.

Conclusion. From Figure 1, it is clear that the implementation of the construction of small solar power plants for mountainous regions and the country's energy system as an alternative option for the formation of the electricity market is favorable and beneficial not only from a technical and economic point of view, but also from a financial point of view. The basic method for assessing alternative electricity in small solar power plants can play a key role in the development of state programs for the organization of small solar power plants in the mountainous regions of the country.

One of the main advantages of solar energy is its unlimited energy resources. Currently, solar energy is developing rapidly and is gaining a key position in the development of the energy market and ensuring the social and economic development of countries. Therefore, in order to constantly improve the country's energy market, along with the formation of electricity from renewable sources - solar energy, the organization of small factories for the production of solar panels, energy storage batteries and other necessary equipment in the regions of the country increases the need to develop the country's energy market. The introduction of new technologies and solar panel products in the country can make solar energy competitive in the country's energy system, create new jobs on its side, accelerate the development of small industrial enterprises, provide various services, and activate the process of industrialization of the country.

BIBLIOGRAPHY

1. Address of the President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon, "On the Main Directions of the Republic's Domestic and Foreign Policy." December 28, 2023. www.president.tj.
2. Address of the President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon, "On the Main Directions of the Republic's Domestic and Foreign Policy." December 28, 2024. www.president.tj.
3. Annual Statistics of the Republic of Tajikistan. Agency on Statistics under the President of the Republic of Tajikistan. – Dushanbe. 2024. – P. 250; analytical tables. Official website of the Agency on Statistics under the President of the Republic of Tajikistan. <https://www.stat.tj/jadvalhoi-tahlili/>. Accessed on August 15, 2025.
4. Chorshanбиеv S.R. Methodological aspects of assessment of the functioning and development of the power infrastructure [Text] / S. R. CHORSHANBIEV // herald of the pedagogical university Publication of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy. – 2022. - No 4 (16). P. I. 164-170
5. Certificate of state registration of computer programs No. 2024613792 of the Russian Federation. Program for selecting a method of power supply to consumers in a decentralized network using renewable energy sources (RES/SES/SHPP), a fuel generator (FG) and the possibility of connection to an external power grid: No. 2024611608: application. 30.01.2024: published. 15.02.2024 / H. B. Nazirov, S. A. Babayev, R. I. Karimov; Applicant Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education "National Research University "MPEI". - EUITZY EDN. [<http://laiz.ru/doc/other/40.htm>].
6. Fedotov S.N. Fadeeva E.A. State of the Alternative Energy Market. Economy and Business: Theory and Practice. 4-3 (110), 2024. – P. 106-109.

7. Komilov S.D. Development of an alternative option for providing electric power services in Tajikistan [Text] / S.D. Komilov, R. I. Karimov // Bulletin of the Tajik National University. Department of Socio-Economic and Social Sciences. - 2023. - No. 10. P. I. 155-161.

8. Kholnazarov M.B. Improving the Mechanism for Managing Energy Security (using the Republic of Tajikistan as an example) [Text]: Abstract of a dissertation for the degree of Candidate of Economic Sciences in specialty 08.00.05 / Muzaffar Boynazarovich Kholnazarov. – Dushanbe, 2021. – P. 13.

9. National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the Period up to 2030. - Dushanbe, 2016. - pp. 70-72.

10. Press release on the results of the activities of the Ministry of Energy and Water Resources of the Republic of Tajikistan in 2024. [Electronic resource]: Accessibility: <https://www.mewr.tj/?p=4240&lang=tj>. Open. Application date: August 11, 2025.

ТАШАККУЛИ БОЗОРИ ЭНЕРГЕТИКАИ ЭЛЕКТРИКӢ ДАР РАВАНДИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРӢАТИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

КАРИМОВ РУСТАМ ИЛӢОМОВИЧ,

Ходими калони илмий Муассисаи давлатии «Тоҷик НИИГиМ» (Институти илмӣ-тадқиқотии гидроэнергетика ва мелиоратсияи Тоҷикистон) - Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734064, Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Шамсӣ, 5/1. Телефон: 907898940. E-mail: k-rustam2014@mail.ru

Дар ин мақола ҷанбаҳои асосии ташикилӣ ва иқтисодии рушди бозори неруи барқ дар ҷараёни индустрикунонии кишвар баррасӣ мешавад. Бо назардошти асосҳои назариявӣ ва равишҳои методологӣ робитаи индустрикунонии кишвар ва бозори энергетикӣ муайян карда мешавад. Хусусиятҳои индустриализатсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси таҳияи самтҳои стратегии рақамикунони иқтисодиёт ва энергетикаи сабз ошкор карда мешаванд. Бо истифода аз усулҳои таҳлилӣ унсурҳои асосии бозори неруи барқ, аз қабилӣ ҳаҷми истеҳсол ва истеъмоли, афзоиши нархи неруи барқ, тавозуни воридот ва содироти неруи барқ таҳлил карда шуданд. Тамоюлҳои рушди бозори неруи барқ аз ҳисоби афзоиши шумораи нерӯгоҳҳо, навсозии доими иншооти инфрасохтории саноат ва татбиқи лоиҳаҳои рушди энергетика муайян карда шуданд. Мушиклоти мавҷудаи бозори энергетикӣ кишвар аз рӯи хусусиятҳои техникӣ, иқтисодӣ, ҷуғрофӣ, иҷтимоӣ ва молиявӣ муайян гардида, роҳҳои ҳалли он асоснок карда шуданд. Бар асоси ин, дар барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои ҷумҳурӣ бунёди нерӯгоҳҳои хурди офтобӣ асоснок карда шуда, арзёбии самаранокии иқтисодии энергияи офтобӣ барои ташаккули бозори энергетикӣ дар раванди индустрикунонии кишвар пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: саноат, иқтисод, индустриализатсия, бозор, неруи барқ, инфрасохтор, шиддатнокии энергия, унсурҳои бозор, ташаккул, энергияи сабз, рақамикунони иқтисодиёт.

**ФОРМИРОВАНИЕ РЫНКА ЭЛЕКТРОЭНЕРГИИ В ПРОЦЕССЕ,
УСКОРЕННОГО ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

КАРИМОВ РУСТАМ ИЛХОМОВИЧ,

старший научный сотрудник Государственного учреждения «ТаджикНИИГиМ» (Научно-исследовательский институт гидроэнергетики и мелиорации Таджикистана) - Министерство энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан. 734064, Таджикистан, г. Душанбе, улица Шамси, 5/1. Телефон: 907898940. E-mail: k-rustam2014@mail.ru

В статье рассматриваются основные организационно-экономические аспекты формирования рынка электроэнергии в процессе индустриализации страны. С учетом теоретических основ и методологических подходов определяется взаимосвязь между индустриализацией страны и рынком электроэнергии. Раскрыты особенности индустриализации в Республике Таджикистан на основе разработки стратегических направлений цифровизации экономики и зеленой энергетики. С использованием аналитических методов проанализированы основные элементы рынка электроэнергии, такие как объемы производства и потребления, рост цен на электроэнергию, баланс импорта и экспорта электроэнергии. Определены тенденции развития рынка электроэнергии, обусловленные ростом количества электростанций, постоянной модернизацией инфраструктурных объектов отрасли, реализацией проектов развития энергетики. Определены существующие проблемы энергетического рынка страны по техническим, экономическим, географическим, социальным и финансовым характеристикам и обоснованы пути их решения. На основании этого в программах социально-экономического развития районов страны обосновано создание малых солнечных электростанций, а также предложена оценка экономической эффективности солнечной энергетики в целях формирования энергетического рынка в процессе индустриализации страны.

Ключевые слова: промышленность, экономика, индустриализация, рынок, электроэнергия, инфраструктура, энергоёмкость, элементы рынка, формирование, зеленая энергетика, цифровизация экономики.

УДК 338.24

**УПРАВЛЕНИЕ ЗНАНИЯМИ ПРОЕКТА В ПРОЕКТНОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ
(НА ПРИМЕРЕ АЛИФ АКАДЕМИИ)**

ДЖОНАКОВА ГУЛЖАХОН АБДУЛМАНОНОВНА,

кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана.

E-mail: guljahon07@mail.ru

КАЮМОВА ФИРУЗА АБДУЛАЕВНА,

кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

E-mail: frd94@mail.ru

САФАРОВ АБДУЛМАНОН,

кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана.

E-mail: safarov-am1982@mail.ru

В данной статье рассматривается управление знаниями в рамках проектной деятельности как непрерывный процесс использования накопленных знаний и генерации новых для достижения целей проекта, а также содействия процессу организационного обучения. С точки зрения организации, управление знаниями заключается в создании условий, способствующих эффективному использованию навыков, компетенций и опыта проектной команды и других заинтересованных сторон на всех стадиях проекта - до его начала, в ходе реализации и по завершении.

Эффективное управление знаниями является ключевым фактором успешной реализации проектов и устойчивого развития организации в целом. Результативность данного процесса напрямую зависит от выбора соответствующих методов и инструментов: от формирования благоприятной среды для неформального обмена знаниями между сотрудниками до внедрения информационных систем, обеспечивающих структурированное хранение, обработку и анализ знаний.

Ключевые слова: *управление знаниями, проектное управление, информационные технологии, организационное обучение, инструменты управления, стратегия, проектирование.*

В современном мире знания становятся стратегическим ресурсом, сопоставимым по значимости с финансовыми и материальными активами. Эффективное управление знаниями позволяет организациям адаптироваться к изменениям, снижать риски, повышать инновационность и достигать устойчивого развития. Особенно важно это в рамках проектной деятельности, где сроки, ресурсы и требования к результатам жестко ограничены, а участие разнообразных заинтересованных сторон требует четкой координации и взаимодействия. В условиях ускоряющейся цифровизации и растущей сложности проектной деятельности, управление знаниями становится ключевым фактором успешной реализации проектов.

«Во время разработки проекта для проектно-ориентированной компании необходимо учитывать методологию управления знаниями. Существуют множества моделей проектной зрелости; в рамках настоящего исследования применена модель Г. Керцнера, предусматривающая пять стадий зрелости управления проектами [1].

- Уровень 1 - терминология. На данном этапе организация признаёт необходимость глубокого освоения базовых знаний в этой области и значимость управления проектами, включая формирование общего понятийного аппарата и владение соответствующей терминологией.

- Уровень 2 - общие процессы. Организация осознаёт важность разработки и стандартизации унифицированных процессов, позволяющих тиражировать успешные практики одного проекта в других. Для этого уровня характерно понимание необходимости интеграции принципов проектного управления с иными методологиями, применяемыми в компании.

- Уровень 3 - единая методология. При объединении всех используемых методологий в единую систему, в центре которой находится управление проектами организация приходит к пониманию значимости синергетического эффекта. Такой синергетический подход существенно упрощает управление процессами благодаря использованию единого методологического основания вместо множества разрозненных процедур.

- Уровень 4 - бенчмаркинг. На этом уровне формируется осознание потребности в постоянном совершенствовании корпоративных процессов для сохранения конкурентных преимуществ. Компании необходимо определить области деятельности и какие показатели подлежат бенчмаркингу, а также кто несёт ответственность за его проведение.

- Уровень 5 - непрерывное улучшение. Организация непрерывно проводит оценку данных, полученных в ходе бенчмаркинга, и принимает решение о целесообразности использования этой информации для дальнейшего развития и расширения единой методологии» [1].

Среди практикующих менеджеров распространено представление о том, что методология и инструментарий управления знаниями актуальны только для тех компаний, которых достигли высокого уровня зрелости в этой области. Вследствие этого нередко делается вывод, что внедрение практик управления знаниями целесообразно откладывать до момента достижения организацией соответствующего уровня зрелости. Однако данная позиция представляется ошибочной: формирование системы управления знаниями должно начинаться уже на этапе построения корпоративной системы управления проектами, а не после выхода компании на более высокие уровни зрелости.

Согласно предлагаемой методологии к созданию системы управления знаниями в управлении предлагаемый методологический подход к созданию системы управления знаниями в области менеджмента проекта позволяет значительно повысить уровень компетентности персонала, что, в свою очередь, способствует более эффективной реализации проектной деятельности и обеспечивает продвижение организации на более высокий уровень проектной зрелости.

Глобализация знания становится ключевым элементом нового информационного общества, отличающийся от других социально-экономических формаций – знанием [2]. Питер Друкер считал, что знания не только сопоставимы с традиционными факторами производства - трудом, капиталом и землёй, - но фактически являются единственным действительно значимым ресурсом. Он подчёркивал, что экономическая и производственная

мощь современных организаций сосредоточена преимущественно в сфере интеллектуальных ресурсов и сфере услуг.

Друкер также отмечал, что стоимость большинства товаров и услуг определяется прежде всего способностью компаний развивать нематериальные активы на основе знаний – технологические инноваций, разработки дизайна, проведение маркетинговых исследований, которые в свою очередь учитывали бы потребности клиента и способствовали развитию способностей персонала к созданию новых идей. По его мнению, интеллектуальный потенциал, основанный на знаниях, является одним из основных навыков руководителя компании.

- Коэволюция общества, организаций, товаров и услуг, персонала и структуры трудовой деятельности, и трансформация традиционного труда и работников в интеллектуальных специальностях является фундаментом масштабных изменений в организационном и общественном уровнях [Р. Маейр, 2007].

- Глобализация бизнеса. Сложные трансформации организационных структур и размывание прежних границ являются следствием деятельности организаций в условиях глобальной экономики. Например, расширение интернациональных рынков, слияние и поглощения компаний, глобализация ресурсов и снижение издержек при выходе компаний на международный рынок [М. Ривз, 2011].

- Фрагментарная структура знания. Знания рассредоточены среди большого числа экспертов, которые распределены по удалённым подразделениям организаций и пересекают географические и политические границы. Чтобы сохранить конкурентоспособность в развивающихся областях, исследователи взаимодействовать в масштабном уровне [Малыгина, 2016].

- Сокращение производственных циклов. Современные изменения в развитии общества требуют от организаций ускорения производственных процессов и повышения эффективности работы с знаниями. Для ускорения процесса поступления, создания и распространения знания среди нуждающихся сотрудников, необходимо увеличить скорость анализа организационной среды на предмет выявления возможностей и угроз [Бюркнер, 2016].

- «Комплексное переплетение организаций и процессов. Организации формируют стратегические альянсы в рамках цепочек создания ценности как по горизонтали, так и по вертикали. Похожее виды сотрудничества наблюдается между компаниями-конкурентами характерных в сфере технологий и телекоммуникаций [Биркиншоу, 2019].

- Ускорение организационных изменений и рост мобильности сотрудников. При увеличении числа мобильных работников и меняющихся условий необходимо поддержать устойчивость процессов [Скэнлберги, 2018].

- Тенденция к реинжинирингу бизнес-процессов и внедрению принципов бережливого управления [Нонака, И., Такеучи, Х., 2011]. Многие организации приходят к выводу, что действующие инициативы часто сопровождаются потерями организационных знаний. При формировании центров прибыли и «внутренних рынков» внутри компаний приводят к конкуренции между подразделениями в условиях ограниченных ресурсов, который препятствует эффективному обмену знаниями между ними» [1].

Из этой точки зрения далее будем рассматривать теоретические основы управления знаниями, его роль в жизненном цикле проекта, а также практические инструменты и методы, способствующие эффективному управлению знаниями в организациях на примере

Алиф Академии. Представлены подходы к созданию среды, стимулирующей генерацию, накопление, распространение и использование знаний. Особое внимание уделено информационным технологиям и организационному обучению как важным компонентам системы управления знаниями.

Основы теории управления знаниями в контексте менеджмента проектов можно разделить на:

- Явные знания – формализованные и документированные (отчёты, стандарты, руководства).
- Неявные знания – личный опыт, интуиция, навыки, которые трудно передать в виде текста.

Основные цели управления знаниями в проектах:

- накопление и сохранение критически важного опыта;
- обеспечение доступности знаний для членов проектной команды;
- стимулирование обмена знаниями между участниками проекта;
- внедрение лучших практик и извлечение уроков из предыдущих проектов.

Знания играют ключевую роль на всех стадиях жизненного цикла проекта и показаны в следующих этапах [2]:

Таблица 1. Жизненный цикл проекта

Этап	Роль знаний
Инициация	Использование опыта для оценки целесообразности и рисков
Планирование	Применение шаблонов и стандартов, прогнозирование проблем
Реализация	Оперативный обмен знаниями, управление изменениями
Завершение	Документирование уроков, передача знаний будущим проектам

Практическая реализация [4].

Существуют различные подходы к реализации управления знаниями:

- ✓ Создание баз знаний (wiki-платформы, SharePoint, Confluence);
- ✓ Обратная связь и ретроспективы после завершения проектов;
- ✓ Менторство и наставничество;
- ✓ Коммуникационные платформы (Slack, Teams) для обмена знаниями в реальном времени;
- ✓ Формирование сообществ практики внутри организации.

Информационные системы способствуют:

- структурированному хранению информации;
- быстрому поиску и извлечению знаний;
- автоматическому анализу данных и выявлению закономерностей;
- интеграции знаний в процессы принятия решений.

Для успешного внедрения системы управления знаниями необходима поддержка на стратегическом уровне. Руководство должно:

- формировать культуру обмена знаниями;
- стимулировать обучение и развитие персонала;
- интегрировать управление знаниями в стратегию компании;
- инвестировать в соответствующую инфраструктуру.

Итак, управление знаниями проекта представляет собой системный процесс, включающий идентификацию, накопление, использование, распространение и обновление знаний с целью достижения проектных и организационных целей. В рамках данного процесса осуществляется управление как неявными (имплицитными), так и явными (эксплицитными) знаниями, что позволяет обеспечить их повторное использование и способствует формированию новых знаний [3].

На практике управление знаниями осуществляется посредством применения охвата всех инструментов и методов управления знаниями и управления информацией. Процедуры кодирования знаний и возможность передачи их между участниками проекта заслуживают особого внимания.

На примере Алиф Академии, реализующей проекты в сфере информационных технологий, можно сказать, что ключевая задача системы управления знаниями заключается в повышении эффективности управления проектами за счёт целенаправленной работы с знаниями — их обнаружения, накопления, структурирования, применения и регулярного обновления. Ключевые задачи системы:

- ✓ Обеспечение безопасного и доступного хранения знаний на всём протяжении жизненного цикла проекта;
- ✓ Поддержка процессов оценки текущего уровня знаний, необходимых для реализации стратегически значимых процессов;
- ✓ Обеспечение своевременного обновления и актуализации знаний;
- ✓ Создание условий для аудита и генерации новых знаний.

Практическая реализация: пример проекта ТІКА и Академии Алиф. В рамках реализации проекта по поддержке развития ИТ-сектора Таджикистана Турецкое агентство по сотрудничеству и координации (ТІКА) и Академия Алиф заключили соглашение о сотрудничестве. Проект направлен на сокращение дефицита квалифицированных кадров в области ИТ, посредством обучения молодёжи современным цифровым навыкам.

ТІКА осуществила ремонт и оснащение учебных классов, предоставив необходимую мебель, оборудование, включая 25 компьютеров, а также средства подключения к интернету. Алиф Академия проводит обучение программированию в рамках курсов различной направленности: от вводных занятий для детей и подростков до углубленных курсов с последующим трудоустройством для взрослых слушателей. Также учебный класс доступен для участников онлайн-курсов, не имеющих технической возможности обучаться из дома. Планируется проведение 2–3 курсов в квартал, что позволит ежегодно обучать более 200 человек.

Согласно методологии, Р. Майера (2007) - формировании стратегии является отправной точкой в проектировании системы управления знаниями в выявлении стратегически значимых интеллектуальных бизнес-процессов. При этом необходимо охарактеризовать текущую деятельность организации и ее стратегические цели. Только при

учёте этих факторов возможно построение эффективной и устойчивой системы, интегрированной в контекст организационного развития [5].

Алиф Академия - это школа ИТ профессий, помогающая людям разных возрастных категорий изучить программирование, найти свой путь и трудоустроиться. Обучая с нуля программированию и направляя более опытных программистов, развивает ИТ-сообщество в Центральной Азии и расширяет рынок хорошими специалистами. Работая с 2019 года, является некоммерческой организацией и осуществляет свою деятельность на пожертвования физических лиц, организация-партнёров и доноров. Обучение в Алиф Академии проводится по нескольким языкам программирования - JavaScript, Golang, PHP и Kotlin, ITPM, PM, QA, RAP. Имеются как краткосрочные курсы, так и всевозможные мероприятия, направленные на развитие ИТ сектора в Центральной Азии.

Алиф Академия - молодая и инициативная среда информационных технологий Alif Coding Academy в Таджикистане. Проект инициирован совместно с финтек "Алиф Банк" и при поддержке донорских организаций, которые активно развивают ИТ-сектор в стране и проводит доступные курсы. Алиф Академия создан для того, чтобы дать молодым инициаторам возможность развить свои навыки в ИТ-секторе и удовлетворить высокий спрос на рынке труда в квалифицированных ИТ - кадрах. Их цель - формирование и выпуск качественных ИТ-специалистов в короткие сроки, отвечающие современным тенденциям ИТ-индустрии.

На данный момент до 2025 года Алиф Академия выпустило (по официальным данным на сайте) более 3000 ИТ и Digital выпускников.

Таблица 2. Число выпускников Алиф Академии

Всего	мальчики	девочки
3000	2500	500

* Данные взяты с сайта Алиф Академии. Электронный ресурс: <https://alif.academy/>

Из данных таблицы видно, что Алиф Академия привлекает молодежь в процесс инновационных информационных технологий, наравне с мальчиками девочки тоже стараются научиться программированию. Алиф отслеживая прогресс учеников, будет анализировать дальнейшее направление развития обучающихся программ. Программа курсов включает в себя основы компьютерной грамотности и работу с популярными программами для детей и подростков, решение игровых задач (синхронно с курсом математики), основы технического английского (запоминание ключевых слов в рамках решения задач), основы Web-программирования, изучение HTML и CSS, основ вёрстки, работа с изображениями, SVG (векторная графика), работа с событиями, создание анимации и ознакомление с DOM API и HTTP.

Эти программы могут быть адаптированы с учётом успешности усвоения материала (как в сторону увеличения количества тем, так и в сторону уменьшения). По окончании курса ученики должны будут уметь создавать интерактивные веб-сервисы, приложения с использованием графики, мультимедиа (аудио/видео), сетевым взаимодействием, базами данных и функционированием в сети интернет и т.д.

Алиф Академия надеется построить комплексную систему подготовки кадров со школьного возраста в сфере ИТ и цифровых продуктов в будущем, где дети будут проявлять

креативность, развивать логическое мышление, учиться самостоятельно находить пути решения задач.

Alif Holding Limited - это финтех-компания в Великобритании с дочерними организациями «Алиф Банк», Alif Moliya и Alif Tech в Таджикистане и Узбекистане.

В Алифе продукты разрабатываются с нуля, готовят специалистов и каждый день стараются облегчить жизнь клиентам. Алиф придерживается принципа меритократии, где социальный статус не имеет значения. Только способности человека, огонь в глазах и стремление приносить пользу дают результат.

Культура Алиф построена на 7 ценностях являющиеся, по нашему мнению, очень своевременной для современной молодежи для дальнейшего его развития, которые означают следующее:

1. «Я как Алиф»

- Я прямой, честный и искренний, как буква «Алиф»;

2. «Сегодня я лучше, чем вчера»

- Делюсь и получаю фидбэки, становясь лучше;

3. «Я не безразличен»

- Не говорю: «Это не моя проблема». Всегда протягиваю руку помощи.

4. «Я необычный»

- Ломаю стереотипы и превосхожу ожидания;

5. «Алиф — мой»

- Люблю его как свой дом и работаю на совесть;

6. «Я владею над своими желаниями»

- Дисциплина превыше всего.

7. «Прогресс не бывает без ошибок»

- Принимаю свои ошибки и стараюсь их больше не повторять [6].

Выводы. Таким образом, эффективное управление знаниями выступает одним из ключевых факторов устойчивого развития и повышения конкурентоспособности организации. От выбора подходящих методов и инструментов управления знаниями напрямую зависит способность организации не только сохранять накопленные знания, но и генерировать новые, адаптируясь к изменениям внешней среды. Инструменты управления знаниями охватывают широкий спектр решений - от формирования благоприятной среды для обмена знаниями между сотрудниками до внедрения информационных систем, обеспечивающих централизованное хранение, обработку и анализ корпоративных знаний.

Формирование системы управления знаниями позволяет:

- оптимизировать внутренние процессы;
- обеспечить доступность и сохранность знаний независимо от текучести кадров;
- повысить скорость адаптации новых сотрудников;
- сократить временные издержки на поиск и передачу информации;
- повысить гибкость и устойчивость проектной деятельности.

Целью настоящего исследования являлось проектирование системы управления знаниями в контексте проектного менеджмента Академии Алиф. В рамках достижения поставленной цели были решены следующие задачи:

- проанализирована роль и рассмотрены особенности управления знаниями в управлении проектами и организации в целом;
- описаны организационные и проектные особенности деятельности Алиф Академии;
- определены преимущества внедрения разработанной системы и сформулированы практические рекомендации для организации.

Результатом данной работы стало изучение модели системы управления знаниями, при применении которой организации могут добиться следующих результатов:

- уменьшение продолжительности адаптационного периода новых сотрудников до 15-20%;
- сокращение затраты рабочего времени по поиску информации проекта минимум до 50 %;
- повышение эффективности работы сотрудников за счёт структурированного доступа к релевантным знаниям;
- повышение устойчивости проектной деятельности и гибкость ее реакции на изменения внешней среды и потребности клиентов благодаря усовершенствованной системе отчетности в проектом менеджменте.

Настоящее исследование может быть полезно руководителям и сотрудникам компаний в сфере проектной деятельности (в области СММ и цифровых коммуникаций).

Следует отметить, что представленная модель системы управления знаниями имеет определённые ограничения, связанные с доступностью информации - анализ проводился на основе открытых данных, не содержащих элементов коммерческой тайны. В дальнейшем рекомендуется провести пилотное тестирование предложенных технических решений на фокус-группах внутри организации. Это позволит уточнить требования, собрать обратную связь от конечных пользователей и обеспечить более точную настройку системы под специфические нужды компании.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ильина, Ольга Николаевна. Методология управления проектами: становление, современное состояние и развитие [Текст]: монография / О. Н. Ильина. - Москва: ИНФРА-М : Вузовский учебник, 2011. - 207, [1] с.: ил., табл.; 24 см. - (Научная книга); ISBN 978-5-16-004979-3
2. Нонака, И., Такеучи, Х., 2011. Компания – создатель знания. Зарождение и развитие инноваций в японских фирмах // Нонака Икуджиро, Такеучи Хиротака. – Пер. с англ. – М.: «Олимп — Бизнес», 2011. – 384 с.
3. Nonaka I., Takeuchi H. The Knowledge-Creating Company. – Oxford University Press, 1995.
4. Проектное управление: Учебник / Под ред. В.Д. Шапиро. – М.: Юрайт, 2020.
5. Davenport T.H., Prusak L. Working Knowledge. – Harvard Business School Press, 2000.
6. PMBOK® Guide – Seventh Edition, Project Management Institute, 2021.
7. Официальный сайт Академии Алиф\[\Электронный ресурс\]. - Режим доступа: https://tj.linkedin.com/school/alifacademytj/ (дата обращения: 15.09.2024).

**ИДОРАКУНИИ ДОНИШӢОИ ЛОИӢА ДАР МЕНЕЧМЕНТИ
ЛОИӢА (дар мисоли Академияи Алиф)
ҶОНАКОВА ГУЛҶАӢОН АБДУЛМАНОНОВНА,**

номзади илмӢои иқтисодӢ, ходими пешбари илмии Институти иқтисодиёт ва
демографияи Академияи миллии илмӢои Тоҷикистон
E-mail: guljahon07@mail.ru

ҚАҶУМОВА ФИРУЗА АБДУЛОЕВНА,

номзади илмӢои иқтисодӢ, дотсенти кафедраи менеҷменти Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
E-mail: frd94@mail.ru

САҒАРОВ АБДУЛМАНОН,

номзади илмӢои иқтисодӢ, ходими пешбари илмии Институти иқтисодиёт ва
демографияи Академияи миллии илмӢои Тоҷикистон
E-mail: safarov-am1982@mail.ru

*Дар ин мақола идоракунии донишӢо дар доираи фаъолияти лоиҳа ҳамчун раванDEST
пайваста барои истифодаи донишӢои ҷамъшуда ва тавлиди донишӢои нав бо мақсади ба
даст овардани ҳадафҳои лоиҳа ва инчунин мусоидат ба раванди омӯзишии ташиклотӣ
баррасӣ мешавад. Аз нуқтаи назари ташиклот, идоракунии донишӢо иборат аст аз
фароҳам овардани шароите, ки истифодаи самараноки малакаҳо, салоҳиятҳо ва таҷрибаи
дастаи лоиҳа ва дигар ҷонибҳои манфиатдорро дар ҳамаи марҳилаҳои лоиҳа - то оғоз, дар
рафти иҷро ва баъд аз анҷом - таъмин мекунад.*

*Идоракунии самараноки донишӢо яке аз омилҳои калидии иҷрои муваффақонаи
лоиҳаҳо ва рушди устувори ташиклот дар маҷмӯъ ба ҳисоб меравад. Натиҷабахшии ин
раванд бевосита ба интиҳоби усулҳо ва абзорҳои муносиб вобаста аст: аз ташикли муҳити
мусоид барои мубодилаи ғайрирасмии донишӢо байни кормандон то ҷорӣ намудани низомҳои
иттилоотие, ки нигоҳдории сохторёфта, коркард ва таҳлили донишӢоро таъмин
менамоянд.*

***Калидвожаҳо:** идоракунии донишӢо, идоракунии лоиҳа, технологияҳои иттилоотӣ,
омӯзишии ташиклотӣ, абзорҳои идоракунии, стратегия, тарҳрезӣ.*

**PROJECT KNOWLEDGE MANAGEMENT IN PROJECT MANAGEMENT
(A CASE STUDY OF ALIF ACADEMY)**

DZHONAKOVA GULZAKHON ABDULMANONOVNA,

candidate of economic sciences, leading researcher of Institute of Economics and
Demography of National Academy of Sciences of Tajikistan
E-mail: guljahon07@mail.ru

KAYUMOVA FIRUZA ABDULAYEVNA,

candidate of economic sciences, Associate Professor of the Department of Management at the
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. E-mail:
frd94@mail.ru

candidate of economic sciences, leading researcher of Institute of Economics and
Demography of National Academy of Sciences of Tajikistan

E-mail: safarov-am1982@mail.ru

This article examines knowledge management within project activities as a continuous process of utilizing accumulated knowledge and generating new knowledge to achieve project goals, as well as to support the process of organizational learning. From the organizational perspective, knowledge management involves creating conditions that facilitate the effective use of skills, competencies, and experience of the project team and other stakeholders at all stages of the project - before its start, during implementation, and upon completion.

Effective knowledge management is a key factor in the successful implementation of projects and the sustainable development of the organization as a whole. The effectiveness of this process directly depends on the choice of appropriate methods and tools: from creating a favorable environment for informal knowledge exchange among employees to implementing information systems that provide structured storage, processing, and analysis of knowledge.

Keywords: knowledge management, project management, information technologies, organizational learning, management tools, strategy, design.

Рецензент: Кадырова Г., д.э.н., доцент, заведующая кафедрой международного менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

УДК: 001.895:004

РАҚАМИКУНОӢ-ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛӢ ВА ПЕШРАФТИ ИЛМУ
ТЕХНИКА

ҚОДИРОВА ГУЛМО ТОЛИБОВНА,

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор мудри кафедраи менечменти байналмилалӣ
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33. Тел.: (+992) 881-11-77-41.
E-mail: kodirovagulmo68@gmail.ru

САИДЗОДА МАҲМАДТОҲИР САИД,

унвончуи кафедраи менечменти байналмилалӣ Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид
Носир, 33. Тел.: (+992) 777-07-48-80.

Раванди низоми рақамикунонӣ дар замони муосир масъалаи мубрами рӯз ба ҳисоб рафта, иқтисоди миллӣ низ барои ворид гардидан ба он зарурият дорад. Барои баррасии пурраи низоми мазкур бартариятҳо, афзалиятҳо ва зарурияти онро таҳлил ва шарҳ намудан мувофиқи мақсад мебошад. Чунки рушди босуръати иқтисоди рақамӣ марҳилаи муҳим ва саривақтӣ дар пешрафти самтҳои гуногуни ҳаёт ба ҳисоб меравад. Дар мақолаи мазкур омилҳои асосӣ, таҳлили нақш ва аҳамияти рақамикунонӣ, инчунин тавсифи механизмҳои, ки тавассути он ба устувории иқтисоди миллӣ ва пешрафти илму техника таъсир расонида мешавад, мавриди баррасӣ қарор гирифта, муаллиф дар асоси омӯзиши адабиётҳо ва таҳлили маводҳо аз манбаъҳои кушоди интернетӣ роҷеъ ба ҳодисаи мазкур хулосабарорӣ намудааст.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, буҷети давлатӣ, иқтисодиёт, иқтисоди рақамӣ, технологияи рақамӣ, истеҳсолот, зехни сунъӣ, тандурустӣ, маориф, омилҳо, бонк, шаффофият, коррупсия.

Рақамикунонӣ-татбиқи технологияҳои муосири рақамӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт ва истеҳсолот мебошад. Ин раванд гарчанде давраи тулониро дарбар нагирад ҳам, лекин масъалаи мубрами рӯз дар ҷаҳони имрӯза ба ҳисоб меравад. Тибқи нишондиҳандаҳои омӯрӣ барои вусъат ва рушд ёфтани соҳаҳои молиявӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маориф, тандурустӣ, ҳарбӣ ва некуаҳволии халқ, ҳар як мамлакатро зарур аст, ки ҳарчи зудтар ба ин раванд гузаранд. Бинобар ин бисёр мамлакатҳои тарақикарда ва кишварҳои дорони иқтисодиёти баланддошта алақай ба раванди рақамикунонӣ гузашта, онро такмил дода истодаанд.

Раванди рақамикунонӣ дар давлатҳои пешрафта маҳаки асосии самаранокии иқтисодиёт буда, боиси наvgониҳо ва баланд гардидани истеҳсолот мегардад. Ин раванд дар кишварҳои пурқувват аз ҷиҳати иқтисодӣ нақши калидиро иҷро менамояд. Чунки дар баробари гузаштан ба ин раванд дар истеҳсолот, хизматрасониҳои давлатӣ ва инфрасохтору коммуникатсия сабукиҳо ва соддагардониҳои зиёд меоварад, ки ин ба ташкили ҷойҳои корӣ ва баланд гардидани сатҳи иҷтимоӣ мусоидат менамояд. Маҳз бо назардошти ҳамин омилҳо имтёзҳо ва дастгириҳои, ки аз тарафи ҳукумати давлат ба ин самт зоҳир гардид, метавонад рақамикунониро рушд ва ташаккул дода, ба некуаҳволии бештари иҷтимоӣ ва иқтисоди устувор оварда расонад.

Гузариш ба иқтисоди рақамӣ талаботи замон буда, моҳиятан ба нафъи ҷомеа ва пешрафти иқтисоди мамлакат, рушди технологияи муосир ва хизматрасонии иттилоотӣ

замина мегузорад. Барои ҳарчи зудтар гузаштан ба технологияи рақамӣ, ворид шудан ба равандҳои инноватсионӣ ва рушди бемайлоии иқтисодиёти мамлакат Пешвои миллат, Президенти кишварамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намуданд, ки панҷсолаи оянда, яъне солҳои 2025-2030 “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” эълон карда шавад. Вобаста ба ин 8 январи соли 2025 фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон таҳти №911 ба тасвиб расид. Ин санад хело зарурӣ ва саривақтӣ буд ва аз ҷониби тамоми кишрҳои ҷомеа дастгирӣ ёфт ва бо хушнудӣ пазируфта шуд. Махсусан барои мутахассисони соҳавӣ, олимони, зиёӣён, барномасозон, коргарону хизматчиён ва дигар табақаҳои аҳолии масъулияти баланди касбӣ ва муҳиму заруриро ба миён гузошт. Чунки аз ин раванд ояндаи Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ алоқамандӣ ва вобастагии бениҳоят зиёд дорад.[1]

Эълон гардидани солҳои 2025-2030 ҳамчун “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” дар он зоҳир мегардад, ки имрӯзҳо рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ тақозои замон аст. Имрӯз тамоми давлатҳои абаркудрат самти хизматрасониҳои давлатиро дар шакли рақамӣ ба роҳ мондаанд. Тоҷикистон ҳам дар қатори дигар давлатҳои пешрафта ин хизматрасониҳоро тариқи рақамикунонӣ ба роҳ монда, дар сомонӣ Агнети инноватсия ва технологияҳои рақамӣ теъдоди хизматрасониҳои давлатиро ғаёл намудааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раванди гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои гуногуни ғаёлият, ҷиҳати баланд бардоштани иқтисодиёти миллии мамлакат ва таъмини рушди он қадамҳои аввалини худро гузошта истодааст. Ин қадамҳо хело устувор, эътимоднок ва боваринок буда, дар таъмини шафофият, самаранокӣ босуръати иқтисодиву молиявӣ кишвар ва паст гардидани сатҳи амалҳои коррупсионӣ, инчунин ғайи гардидани бучети мамлакат мавқеи хоса дорад. Барои вусъат додани ин самт тули ин панҷ соли банақшагирифта шуда, лозим аст, ки санадҳои меъёрию ҳуқуқии ин самт ба пуррагӣ амалӣ карда шуда, заминаҳои ҳуқуқӣ таҳриру такмил дода шуда, тамоми шароитҳое, ки барои рушди ин раванд мусоидаткунандааст, таъмин карда шавад. Дар баробари ин рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ амалӣ карда шуда, бо истифода аз зехни сунӣ ва технологияҳои нав кормандон, хизматчиён ва мутахассисонро омодаи ин раванд гардониди, марҳила ба марҳила ба соҳибкорӣ рақамӣ ва савдои электронӣ рушд ва вусъат бахшидан лозим.

Дар ироаи Пайём ба Маҷлиси Олӣ, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вазорату идораҳои дахлдорро, аз он ҷумла вазорати адлия, саноат ва технологияҳои нав, рушди иқтисод ва савдо, агентии инноватсия ва технологияҳои рақамиро вазифадор намуданд, ки санадҳои меъёрию ҳуқуқии дахлдори соҳавиро омода намуда ба Ҳукумат пешниҳод намоянд. [2]

Дар ҳар соҳае, ки дар он рақамикунонии босуръат ҷорӣ карда мешавад, дар муҳлати 2 сол ба шакли лоиҳавӣ бо назардошти он, ки ба санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ муҳолифат накунад ва мувофиқ гардониди шаванд, дар доираи лоиҳаи озмоишӣ амалӣ карда мешаванд. Ҳангоми ноил шудан ба самаранокӣ иқтисодӣ санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар маҷмӯъ такмил дода мешавад ё тағйиру иловаҳо ворид карда мешавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати рақамикунонии самтҳои иқтисоди милли, вобаста ба амалӣ гардидани нақшаҳо оиди таъмини шафофият ва такмили стратегияҳои иқтисодию молиявӣ иқдомҳои муҳимро амалӣ менамояд. Рақамикунонӣ дар Тоҷикистон имкон медиҳад, ки сифатнокӣ ва ҳосилнокиро дар ғаёлияти ҳама соҳаҳои ҷомеа баланд бардорем. Баъдан

он, ки рақамикунонӣ дар кишвар имкон медиҳад, ки тичорат рушд намуда, имкониятҳо ва василаҳои нав роҳандозӣ гардад.

Имрӯзҳо мебинем, ки кадом соҳае, ки алақай ба раванди рақамикунонӣ гузаштаанд ва дар фаъолияти худ технологияҳои рақамиро роҳандозӣ намудаанд, на танҳо дар сатҳи ҷумҳурӣ, балки берун аз он ба комёбиҳо мувафакиятҳо ноил гардидаанд. Дар сатҳи байналмилалӣ мавқеи ҳосаи худро дошта, рақобатпазир ва пешсаф мебошанд.

Аз ҷониби Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баробари дигар соҳаҳои муҳими ҳаёти ҷомеа, ба масъалаҳои мубрами аҳамияти стратегидошта ба монанди рушди босуръати иқтисоди миллӣ, пешгирӣ ва бартарафсозии эҳтимолияти хавфҳои баамаломата, истифодабарии дурусти имкониятҳо, таъсиси корхонаҳо ва муассисаҳои саноатӣ-истеҳсолӣ, ба шуғл фаро гирифтани аҳолии бекор, рақобатпазир гардонидани маҳсулотҳои ватанӣ, вусъат башидан ва рушди иқтисоди сабз, тезонидани раванди рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ, ташаккули неруи инсонӣ ва истифодаи васеи баробаркунонии ғайринақдӣ таваҷҷуҳи ҳоса зоҳир карда шуд. Ин иқдомҳо бевосита ҷиҳати вусъат башидан ба рушди бемайлони иқтисодиёт дар роҳи расидан ба ҳадафҳои стратегӣ заминаи устувор мегузорад.[3]

Масъалаи дигари муҳиме, ки дар мадди назари Президенти маҳбуби кишварамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад, ин тағйирот даровардан дар барномаҳои таълимӣ ва ворид намудани равияҳо ва тахассусҳои зарурӣ ҷиҳати рушди рақамикунонӣ ва тайёр намудани барномасозон, такмил ва бозомузӣ ихтисосу равияҳои зарурӣ мувофиқи талаботҳои муосир мебошад. Инчунин омода ва тарбия намудани кадрҳои боистеъдоду болаёқат ва ба онҳо таъмин намудани шароити имкониятҳои мувофиқ. Дар баробари ин мубодилаи таҷриба ва бозомузӣ дар муассисаҳои бонуфуз ва пешқадами хориҷа дар самти технологияҳои иттилоотӣ ва рақамикунонӣ зарурат дорад.

Бо назардошти ин дар муассисаҳои таълимии олӣ ва касбӣ, ҷиҳати баланд бардоштани фарҳанги молиявӣ ва иқтисодӣ маҳфилҳои илмӣ, мизҳои мударар, конференсияҳои илмӣ-амалӣ, симпозиумҳо, ҷамоинишҳо ва маҳфилҳои маърифати молиявӣ ва маърифати андозсупорӣ ташкил ва гузаронида шуд. Инчунин дар асоси супориши Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шаҳри Кулоб донишгоҳи Иноватсия ва технологияи рақамӣ дар заминаи донишкадаи Технология ва менеҷменти инноватсионӣ таъсис дода шуда, ба он мақоми махсуси базаи асосии омода намоеи мутахассисони технологияи рақамӣ дода шуд. Иқдоми мазкур барои тайёр кардани мутахассисон ва такмил додани таҷрибаи истеъдоди мутахассисон дар ин самт муҳиму саривақтӣ мебошад.[4]

Таъкиду супоришҳои Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба иқтисоди миллӣ, рушди иқтисоди сабз, вусъат додани раванди рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ, ташаккули неруи инсонӣ ва пурра амалӣ намудани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, беҳтар намудани нишондодҳои таълимӣ ва сифати дониш дар ҳама дараҷаҳои таҳсилот, баланд бардоштани сатҳи маърифати аҳолии метавонад ба ҳайси масоили мубрами замони муосир мавриди арзёбӣ қарор гиранд ва ҳамчун барномаи мукамал барои муназамсозии рушди соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа мусоидат намояд.

Рақамикунонии иқтисодиёт - як марҳилае мебошад, ки дар ҳама самтҳо ва соҳаҳои фаъолияти ҷомеа технологияҳои рақамӣ ва иттилоотӣ истифода гардида, ба ташаккул ва вусъат ёфтани иқтисоди миллӣ ва ишғол намудани мавқеи муайян дар сатҳи ҷаҳонӣ замина мегузорад.

Вобаста ба ин, дар ироаи Паём Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид карданд, ки дар солҳои 2025-2030, яъне дар “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” барои рушди иқтисоди рақамӣ бояд ба самтҳои лозимӣ таваҷҷуҳи хоса дода шавад:

-қабул ва амалӣ намудани санадҳои меъёрий ва муҳайё намудани заминаҳои ҳуқуқӣ дар самти гузаштан ба низоми рақамикунонӣ, чунки бидуни муҳайё намудани заминаҳои ҳуқуқӣ ва мукамалгардонӣ дар мамлакат гузаштан ба иқтисоди рақамӣ ғайри имкон мебошад;

-ташкил ва рушд додани инфрасохтори рақамӣ (шабакаҳои 5G), таъсиси марказҳо ва маҳзанҳои таҳлилӣ ва коркарди маълумотҳои иттилоотӣ. Инфрасохтори рақамӣ як қисми асосии низоми рақамикунонии иқтисоди миллӣ ба ҳисоб рафта, барои пешрафти он нақши калидиро иҷро менамояд;

-таъсиси маҳзани ягона барои хизматрасониҳои давлатӣ ва пурра рақамикунонии онҳо. Рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ раванди электроние мебошад, ки имконияти дастрасии муштариён (шахсони ҳуқуқӣ ё воқеӣ) - ро содда ва осон менамояд. Аз ҷиҳати дигар ин раванд метавонад маълумотнокии аҳолиро дар самти мазкур зиёд намояд;

-бозомузӣ ва омода намудани мутахассисони болаёқат дар самти технологияҳои рақамӣ ва иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи мамлакат боиси инкишофи неруи инсонӣ гардида, маълумотнокӣ, шиносӣ ва маърифати истифодабарии технологияҳои рақамӣ ва иттилоотиро дар байни одамон таъмин менамояд;

-ҳамоҳанг сохтани зеҳни сунъӣ бо низоми хизматрасониҳои давлатӣ ва тартиби бақайдгирӣ. Бо ин мақсад рушд ва вусъат додани хизматрасониҳо таъмин гардида, дастрасӣ ба хизматрасониҳои давлатӣ осон мегардад. Ҳангоми истифодаи пурраи зеҳни сунъӣ мувофиқи таҷрибаи дигар мамлакатҳо нишон медиҳад, ки тамоми амалиётҳо ва равандҳо шафофу осон ба анҷом мерасад;

-барои ҳифз ва амнияти киберии маҳзани маълумотҳо лозим аст, ки чораҳои зарурӣ андешида шавад. Чунки дар баробари рушди технологияҳои рақамӣ ва иттилоотӣ дар корхонаю муассисаҳои давлатӣ ва хусусӣ ҳазорҳо маълумотҳо ва ҳуҷжатҳо тариқи электронӣ коркард ва нигоҳ дошта мешавад;

-рушд ва ташаккул додани тичорати электронӣ ва низоми соҳибкории рақамӣ. Кишвари мо дар давраи гузаштан ба рақамикунонии ҳама соҳаҳои фаъолият қарор дорад. Рақамигардонии тичоратӣ низ яке аз ҷузъи он мебошад. Дар тичорати муосир соҳибкорон барои сарфаи вақт, ки барои онҳо хело муҳим аст, аз амалиётҳои ғайринақдӣ ва онлайнӣ истифода мебаранд. Ба монанди ҳуҷжатгузорию гумрукӣ, пешниҳоди эломияи андоз ва дигар шаклҳои он, интиқоли маблағҳо, ҳисоботдиҳӣ, тартиби пешниҳоди санадҳо ва дигар равандҳо хело осон ва зудтар амалӣ мегардад. [5]

Раванди рақамикунонии тичоратӣ ба соҳибкорон як қатор имкониятҳоро таъмин менамояд:

- Суръат бахшидани тичорати дохилию хориҷӣ ва аз байн бурдани баъзе мамониятҳо ва харачотҳо;
- Имконияти дохил гардидан ба бозорҳои дохилӣ, минтақавӣ, байналмилалӣ ва минтақаҳои озоди иқтисодӣ;
- Самаранок истифода бурдани марказҳои логистикӣ ва назорати дурусти молу маҳсулот ва хизматрасониҳо.

Бо ворид гардидан ба раванди рақамикунонӣ вазъияти иқтисодӣ-молиявии корхонаю муассисаҳо тадриҷан дигаргун гарда, харочот кам ва даромадноқӣ зиёд мегардад. Таҷрибаҳо

нишон медиҳанд, ки бо истифода аз раванди рақамикунонӣ ва зехни сунъӣ дар корхонаю муассисаҳои истеҳсоли ва хизматрасониҳо бехбудӣ ва пешравӣ ба мушоҳида расида, тенологияҳои рақамӣ ҷойи меҳнати вазини одамонро иваз менамояд ва афзоиши истеҳсолнокӣ низ хело ҷашмрас мебошад.

Истифодаи зехни сунъӣ дар раванди рақамикунонии иттилоотӣ ва технологӣ имконият фароҳам меоварад, ки самтҳои афзалиятноки фаъолият дақиқу муайян гардида, шафофият таъмин гардад ва даромаднокӣ зиёд гардад. Ин ба баланд гардидани сатҳи зиндагӣ ва таъмини мусоиди ҷои корӣ овада мерасонад.

Дар шароити зуд-зуд бавучудоии бухронҳои иқтисодӣ, низоми идоракунии самараноки молияи корхонаро беистифода аз тенологияҳои иттилоотӣ тасаввур кардан душвор аст. Аз ин рӯ, мавзӯи рақамикунонии идоракунии молиявӣ аҳамияти васеъ пайдо кардааст. Қисмати асосии ин соҳа маълумоти иттилоотие мебошад, ки дар шакли рақамӣ гирифта мешаванд. Чунин дигаргунсозӣ барои тараққиёти минбаъдаи ҳамкорихои давлат, илм ва ҷамъият имкониятҳои навро мекушоад.

Дар китоби «Иқтисоди рақамӣ» (The digital economy)-и муҳаққиқ, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессори Донишгоҳи Торонто Д.Тапскотт вобаста ба иқтисоди рақамӣ дар корхонаю муассисаҳо чунин овардааст:

- қобилияти таҳдид додани маълумоти воқеӣ ба маълумоти виртуалӣ ва баръакс;
- тамоюл ба ҷамъовариҳои дониш ва неруи инсонӣ.

Рақамикунонии менеҷменти молиявӣ низомест, ки дар он марҳила ба марҳила муносибатҳои ҳамҷонибаи тичоратӣ байни давлат, корхона ва аҳоли ба формати рақамӣ амалӣ карда мешавад. Вазъияти имрӯза, ки иқтисоди бозорӣ дар сатҳи ҷаҳон хело рушд ёфтааст, масъалаи иқтисоди рақамӣ тақозои замон буда, зина ба зина гузастан ба тичорати электронӣ ва рушди низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ муҳимтарин омилҳо барои вуҷуд бахшидан ва пешрафти иқтисоди миллӣ мебошад. Барои расидан ба дастовардҳо дар самти босуръат гузастан ба раванди рақамикунонӣ мебошад, ки дар вазъияти ноустувор ва тағйирёбандаи сиёсӣ ва иқтисодии ҷаҳон, ба таҳдидҳо ва хавфҳои эҳтимолии молиявӣ истодагари карда тавонист.[6]

Барои пурра гузастан ба иқтисоди рақамӣ лозим аст, ки дар самтҳои гуногуни иқтисоди миллӣ тенологияҳои иттилоотӣ, рақамикунонӣ ва васеъ истифода бурдани амалиётҳои электронӣ-компютерӣ ба роҳ монда шавад. Ин боис мегардад, ки истеҳсолот босуръат рушд намояд, хариду фуруши молу маҳсулот зиёд гардида, бо истифода аз зехни сунъӣ ва тенологияҳои муосир хизматрасониҳои гуногун ба шаҳрвандон дастрас гардад.

Дар раванди рақамикунонии босуръат таҷҳизотҳои рақамӣ ва тенологияҳои муосир метавонанд дар корхонаю муассисаҳо ва ташкилоту ҷамъиятҳо фаъолияти истеҳсолии онҳоро самарабахш намуда, даромади молиявиро зиёд гардонанд. Ин мусоидат менамояд, ки маҳсулоти истеҳсоли ба бозор зиёд гардида, сатҳи рақобатпазирӣ афзун гардад. Дар натиҷаи истифодаи раванди рақамикунонӣ ва идоракунӣ тариқи зехни сунъӣ, метавонад заҳмати вазини коргаронро тадриҷан сабук гардонида, дар истиҳсолот сарфанамоӣ, сифатнокӣ ва камҷарҷиро таъмин намояд.

Гузастан ба зехни сунъӣ ва тенологияи рақамӣ хароҷотҳои молиявиро кам карда, малакаю маҳорати коргаронро зиёд мегардонад. Мизочон ва муштариён бошад тичорати худро такмил ва рушд дода, аз хавфҳои эҳтимолии таъсиркунанда бештар ҳифз мегарданд, ки ин ба ҳалли мушкилоти асосӣ мусоидат менамояд.

Дар муносибатҳои бозоргонӣ таҷрибаи бисёӣ давлатҳо нишон медиҳад, ки амалиётҳо ва пардохтҳои ғайринақдӣ як рӯкни асосии пешрафт ва рушди молиявӣ буда, фарогири манфиатҳои бузурги иҷтимоӣ ва иқтисодӣ гардидаанд.

Асос барои ҳарчӣ зудтар ва бештар гузаштан ба амалиётҳо ва ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, ин Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 мебошад. Низомии пардохтҳои ғайринақдӣ мақсад, проблемаҳо ва афзалиятҳои стратегиро муайян менамояд. Дар суръати дуруст ва пурра гузаштан ба низомии пардохти ғайринақдӣ масъалаи муҳим, ҳисоббаробаркунӣ байни субъектҳои хоҷагидори иқтисодӣ ҳали хурро ёфта, дар низомии молиявӣ табодули дақиқ ва шафоият ба роҳ монда мешавад.

Вобаста ба ин, аз 1-уми июли соли 2023 тибқи супориши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо истифода аз технологияҳои молиявӣ инноватсионӣ, ба мақсади рушди молиявӣ, аз байн бурдани омилҳои инсонӣ, паст гардидани сатҳи коррупсия ва осон гардидани ҳисоббаробаркуниҳо пурра ва ҳарчӣ зудтар дар ҳама сатҳу соҳаҳо ба амалиётҳои ғайринақдӣ гузашта шавад. Аз он ҷумла, бочҳои давлатӣ ва пардохти ҳама гуна андозҳо, иҷозатномаҳо, ҷаримаҳо, пардохти суғуртаи ҳатмии давлатӣ, хизматрасониҳои коммуналӣ ва дигар намудҳои хизматрасонии давлатӣ пурра ба таври ғайринақдӣ амалӣ карда шаванд.[7]

Бо назардошти гуфтаҳои боло, лозим аст, ки раванди пардохти ғайринақдӣ чун василаи пешрафт ва вусати иқтисоди рақамӣ дар самти молиявии корхонаҳо, ташкилотҳо, муассисаҳо ва дигар субъектҳои иқтисодӣ ба роҳ монда шуда, муҳимият ва зарурати масъалаи мазкур боз ҳам таҳқиқу бозомӯзӣ карда шавад.

Хулоса, рушди босуръати иқтисоди рақамӣ як марҳилаи муҳим ва зарурӣ дар пешрафти соҳаҳои фаъолият ба ҳисоб рафта, дар пешрафти соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар саҳми босазо гузошта метавонад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар» аз 28 декабри соли 2024
2. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 8 январи соли 2025, №911
3. Эмомалӣ Раҳмон, Суханронӣ дар мароситми ифтитоҳи Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд дар мавзӯи «Муқовимат бо терроризм ва ифротгароии хушуннатомез», Душанбе 2018
4. Как работает цифровизация и где ее используют. Вышка онлайн 11.09.2025
5. Солҳои 2025-2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» Салимов Н., н.и.ф.-м., дотсенти ДДТТ
6. Бозоров Ш.Ш. доктори илмҳои иқтисодӣ. Менеджменти молиявӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯён. Душанбе. Ирфон 2015
7. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, аз 1 декабри соли 2016, №636

**ЦИФРОВИЗАЦИЯ - ФАКТОР РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ И
НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА
КОДИРОВА ГУЛМО ТОЛИБОВНА,**

доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой международного менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Насир, 33. Тел.: (+992) 881-11-77-41.

E-mail: kodirovagulmo68@gmail.ru

САИДЗОДА МАХМАДТОХИР САИД,

соискатель кафедры международного менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Насир, 33. Тел.: (+992) 777-07-48-80.

Процесс цифровизации в современную эпоху является одной из актуальных проблем, и национальная экономика также нуждается в её внедрении. Для всестороннего рассмотрения данной системы целесообразно проанализировать и разъяснить её преимущества, приоритеты и необходимость. Быстрое развитие цифровой экономики является важным и своевременным этапом прогресса различных сфер жизни. В данной статье рассматриваются основные факторы, анализируются роль и значение цифровизации, а также описываются механизмы, посредством которых она влияет на устойчивость национальной экономики и развитие науки и техники. Автор, на основе изучения литературы и анализа материалов из открытых интернет-источников, сделал соответствующие выводы относительно данного явления.

Ключевые слова: цифровизация, государственный бюджет, экономика, цифровая экономика, цифровые технологии, производство, искусственный интеллект, здравоохранение, образование, факторы, банк, прозрачность, коррупция.

DIGITALIZATION – A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY AND SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL PROGRESS

KODIROVA GULMO TOLIBOVNA,

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of International Management, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33. Tel.: (+992) 881-11-77-41.

E-mail: kodirovagulmo68@gmail.ru

SAIDZODA MAHMADTOKHIR SAID,

Applicant of the Department of International Management, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33.

Tel.: (+992) 777-07-48-80.

The process of digitalization in the modern era is one of the most pressing issues, and the national economy requires its implementation. For a comprehensive analysis of this system, it is advisable to examine and explain its advantages, priorities, and necessity. The rapid development of the digital economy is an important and timely stage in the progress of various spheres of life. This article discusses the main factors, analyzes the role and significance of digitalization, and describes the mechanisms through which it influences the stability of the national economy and

the advancement of science and technology. Based on the study of literature and the analysis of materials from open internet sources, the author draws conclusions regarding this phenomenon.

Keywords: *digitalization, state budget, economy, digital economy, digital technologies, production, artificial intelligence, healthcare, education, factors, banking, transparency, corruption.*

**НАЗАРИЯИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ВА МАКТАБӢОИ ОН
ҚОСИМОВ ҲАБИБУЛЛО ЗИЁВИДИНОВИЧ,**

ассистенти кафедраи молияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон,
734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5.

Email: gosimovhabib1808@gmail.com

Дар мақолаи мазкур таҳлилҳо оиди мафҳум ва моҳияти идоракунии давлатӣ ва мактабҳои он гузаронида шудааст. Муаллиф қайд намудааст, ки низоми идоракунии давлатӣ ба таҳлили иҷтимоии ҳодисаҳои ҷамъиятӣ, амалкунии низомҳои иҷтимоӣ, рафтори одамон аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад. Тадқиқоти иҷтимоӣ зенони зарурӣ дар қабули қарорҳои идоракунии мисбонанд, зеро имкон медиҳанд, ки сохтори иҷтимоии ҷомеа, ҳолати он дар андозагирӣ гуногун, андозаҳо ба меҳнат ошкор гардад.

Калидвожаҳо: идоракунии давлатӣ, иқтисодиёт, иҷтимоӣ, андоз, бонк, маҳал, ҷумҳуриявӣ, қонун, идоракунии, объект.

Низоми идоракунии давлатӣ ҳамчун қонуниятҳои мувофиқи, принципҳо ва қоидаҳо, усулҳои идоракунии, роҳҳои ҳалли масъалаҳои идоракунии, ки асоси методологияи идоракунии давлатиро ташкил медиҳанд, таъна менамояд.

Қонунҳои объективӣ инкишофи ҷомеа аз шуур ва озодии одамон вобастаги надоранд, новобаста аз он, ки онҳо аз илм ташаккул ёфтаанд ё не, амал мекунанд. Аммо объективӣ будан маънои ногузирӣ онҳоро надорад ва одамон дар назди онҳо беқудрат нестанд. Қонунҳо дар як шароитҳо ғайримуташаккил ва дар дигарашон - тавассути фаъолияти бошӯронаи ташкилӣ ба вучуд омада метавонанд.[15]

Агар қонун дарк нагардидааст ва фаҳмо нест, он гоҳ одамон аз рӯи он бо гувоҳи дил, кӯр-кӯрона амал мекунанд. Қонунҳои даркгардидаро онҳо ба манфиатҳои худ истифода менамоянд. Ҳамин тавр, фаъолият на танҳо бо қонунӣ будан, балки бо омилҳои субъективӣ низ муайян мегардад бо шуури инсон, ки имконияти таъсиррасониро ба рафтори вай тавассути низоми идоракунии давлати дар назар дорад. Давлат ба ин куҷуқ дорад, зеро институтҳои он қодиранд, ки механизми амалкунии қонунҳоро пурратар дарк намоянд ва давлат аз рӯи Конститутсия амал мекунад.

Агар низоми идоракунии давлатӣ моҳияти амалкунии қонунҳоро дуруст ифода карда тавонад, он гоҳ ҷомеа тараққӣ мекунад. Дар ҳолати инъикоси қомилан номувофиқ амалкунии онҳо дар амалияи идоракунии номутаносибӣ, зиддиятҳо ва муноқишаҳо ба вучуд меорад.

Дар идоракунии давлатӣ одатан қарорҳо доир ба истифодаи пул ва дигар захираҳо қабул мегарданд. Захираҳои табиӣ маҷдуд мебошанд, қонуни сарфа, қамгардонии хароҷотҳо амал мекунад, ки ҷустуҷӯи роҳҳои интиҳобии истифодаи захираҳо дар раванди қабули қарорҳо, истифодаи захираҳо то он даме, ки агар арзиши афзоиши маҳсулот аз арзиши афзоиши захира баланд аст, тақозо менамояд. Вақте, ки ба сифати тағйирёбандаҳо ду ва зиёда захираҳо баромад мекунанд, он гоҳ мувофиқати бехтарини ҳамаи омилҳои истеҳсолот муайян карда мешавад. Қонуни ҳамдигарро ивазкунии омилҳои истеҳсолот табиӣ карда мешавад, ҳангоми нигоҳдории сатҳи зарурии истеҳсолот як омил метавонад, ки бо омилҳои дигар иваз гардад. Дар ҳолате, ки арзиши омилҳои ивазкунанда нисбати хароҷотҳо барои омилҳои ивазшаванда зиёд бошад, иваз намудани як омил ба дигаре манфиатовар аст.

Низоми идоракунии давлатӣ ба таҳлили иҷтимоии ҳодисаҳои ҷамъиятӣ, амалкунии низомҳои иҷтимоӣ, рафтори одамон аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад. Тадқиқоти иҷтимоӣ

звенои зарурӣ дар қабули қарорҳои идоракуни мсбошанд, зеро имкон медиҳанд, ки сохтори иҷтимоии ҷомеа, ҳолати он дар андозагирии гуногун, ангеҷаҳо ба меҳнат ошкор гардад.[18 С.151]

Натиҷаҳои тадқиқоти иҷтимоӣ дар асоси мушоҳида, пурсишҳо, таҳлили ҳуҷҷатҳо далелҳо ба даст оварда мешаванд; баҳри таъмини дурустии онҳо бо мушоҳидаҳои назоратӣ, бо яқҷоякунии усулҳои гуногун иттилооти ҷамъгардида аз нав тафтиш карда мешавад. Ҳангоми истифодаи тадқиқоти интихобӣ, иттилоот бояд ба таври назаррас интихобӣ бошад, ки тамоюлҳоро дуруст муайян созад. Коркарди маълумотҳо бо таснифи онҳо ва муайянсозии қонуниятҳо ба итмом мерасад.

Дар раванди таҳлил ва синтез усулҳои математикӣ ва оморӣ васеъ истифода мегарданд. Ҳарчӣқадаре, ки сатҳи ҷамъиятикунонӣ зиёд бошад, ҳамон қадар баҳисобгирии ҷамаҷонибаи бузургҳои миқдории муносибатҳои ҷамъиятӣ муҳимтар мебошанд.

Низом — ин маҷмӯи унсурҳо, ҷузъиётҳо, зернизомҳо, мебошад, ки яклухтӣ, ягонагиро ба вучуд меоранд. Дар тадқиқоти системавӣ диққати асосӣ ба муайянсозии гуногунрангии робитаҳо ва муносибатҳо дода мешавад, ки дар дохили объект ва дар муносибатҳои мутақобилаи он бо муҳити беруна мавҷуданд. Унсурҳои низом бо назардошти мавқеи онҳо ва функсияҳо дар дохили ягонагии комил баррасӣ мегарданд.

Хусусиятҳои объект ҳамчун низоми комил на танҳо бо хусусиятҳои хоси унсурҳои ҷудогона, балки тамоми сохтори он муайян карда мешаванд.

Сохт ва рафтори низом бо иерархӣ ва бисёрсатҳа будан тавсиф мегардад, ки сатҳҳои ҷудогонаи иизом ҷабҳаҳои муайяни рафтори онро ба вучуд меоранд.

Дилхоҳ низом ҳамчун унсури низоми тартиби болои ва унсурҳои он - ҳамчун низоми тартиби поёни баромад карда метавонад.

Амалкунии комил ва пурраи низом, натиҷаи ҳамкории мутақобилаи ҷамаҷабҳаҳои он ва сатҳҳои иерархия мегардад.

Сохти иерархӣ ва амалкунии низомӣ зарурати мувофиқасозии сатҳҳои поёнии низомро аз ҷониби сатҳи болои идоракуни дар бар мегирад. Дар баробари ин, фаъолияти сатҳи болоӣ тибқи натиҷаҳои амалкунии тамоми зернизомҳои боқимоида муайян мегардад.

Дар идоракунии давлатӣҷомеа, соҳаҳои сохтори он, қисмҳо, минтақаҳо, корхонаҳо ба сифати низоми мураккаби дорои сатҳҳои зисди иерархия баррасӣ мегарданд. Ҳар сатҳ низоми ку-пӯда ба ҳисоб мсравад, маҷроҳои воридшавандаву содиршаванда-ро дорад ва аз муҳити беруна вобастагӣ дорад.

Зернизомҳои ба таври иерархӣ амалкунада нисбати нигохдории вазъиятҳои худ дар шароити таъсири омилҳои беруна устувор мебошанд, аммо қобилияти худташкилиро надоранд ва бинобар ин ба тақмили доимӣ ниёз доранд. Имконоти худташкилӣ бо мурури инкишофи кибернетика - илм дар бораи қонуниятҳои умумии идоракуни зиёд мегарданд.

Ҳангоми омӯзиши масъалаҳои мушаххаси идоракуни рафтори вазъӣ истифода мегардад, ки дар татбиқи ҳулосаҳои илмӣ дар шароитҳои мушаххас зоҳир мегардад. Ҳангоми интихоби ҳолат, мақсад ва роҳҳои ноилгардӣ ба он муайян мегарданд, мувофиқати интихоби ҳалли он коркард мешавад. Ҳангоми санҷиши самаранокии усулҳои идоракунии корхонаҳо, соҳаҳо, комплексҳои хоҷагии халқ, ҳудудҳо ба таври васеъ аз эксперимент (таҷриба) ис-тифода менамоянд.

Ба сифати меъёри ҳақиқат таҷрибаи ҷамъиятӣ баромад мекунад, ки ҳақиқӣ ё бардурӯғии сохтори назариявӣ, моделҳо, барномаҳои муайян месозад. Ҳамкории доимӣ,

мувофиқони назария ва амалия баландбардории ҳақиқат, объективӣ будани донишхоро таъмин менамоянд ва ҷомеаро ба пеш ҳаракат медиҳанд.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ мактабҳои гуногуни идоракунии давлатӣ ба вучуд омадаанд. Мактаби марксистӣ ба тартиби синфӣ замина мегирад ва давлатро ба сифати воситаи ҳокимияти сиёсӣ, синфи дар ҷамъият ҳукмрон баррасӣ менамояд. Синфи мазкур диктатураро амалӣ менамояд, манфиатҳои худро бо ёрии давлат устувор месозад ва ҳимоя менамояд. Шумораи зиёди олимони коинсепсияи давлатӣ умумихалқиро фарқ мекунад. Ҳамчунин этатизм паҳн гардидааст, ки давлатро ҳамчун натиҷаи олии ва мақсади инкишофи ҷамъиятӣ баррасӣ менамояд. Наздик ба он мактаби давлатӣ мавҷуд аст — равияе, ки давлат ва фаъолияти онро қувваи асосии ҳаракатдиҳандаи раванди таърихӣ ҳисоб мекунад.

Муайянсозии нақши давлат дар иқтисоди бозори баҳсу мунозираҳои зиёдеро ба вучуд меорад. Ду мактаби калонтарини илмӣ ва тағйирёбиҳои зиёд дар заминаи онҳо ба вучуд омадаанд. Мактаби аввал бо номи олими англис Ч. Кейнс (кейнсгарой), дуумин бо номи иқтисодчии амрикоӣ М. Фридман (монетаризм) алоқаманд мебошад. Ақидаҳои, ки мактабҳои мазкур ҷонибдорӣ менамоянд, мустақиман бо ҳамдигар муҳолифанд: намояндагони мактаби кейнсгарой даҳолати фаъоли давлатро ба иқтисоди бозорӣ ҷонибдорӣ менамоянд, мактаби дигар бошад, бар муқобили танзими зиёди давлатии ҳаёти иқтисоди баромад мекунад.[18]

Кейнсгарой (дирижизми давлати) дар он ақида аст, ки бозор ба худсозӣқодир нест, мувозинати макроиқтисодиро таъмин намесозад ва ба менечер (дирижер) эҳтиёҷ дорад. Омили асосии инкишофи мувозинӣ тақозо эътироф мегардад, ки ба он давлат бо ёрии фишангҳои гуногун таъсир мерасонад. Вай мақсадҳои дарозмуддат ва кӯтоҳмуддати инкишоф, манфиатҳоро бо сатҳҳои иерархӣ мувофиқа месозад, соҳаҳои иқтисодиётро идора мекунад, сиёсати фаоли пулиро қарзӣ ва андозиро мегузаронад, нархҳоро назорат менамояд. Барои зиёд намудани тақозо сармоягузорию шуғл ҳавасманд гардонида мешаванд; гаронии андоз ба табақаҳои осудаҳои ҷомеа гузаронида мешавад (ҳавасмандгардонии истеъмолот), хариди давлатӣ ва захираҳои зиёд мегарданд, ки пурбории иқтидорҳоро баланд мебардорад.

Дар як қатор мамлакатҳои ғарб, махсусан дар ҳолатҳои бӯҳрони, ба таври васеъ ва бо муваффақият усулҳои кейнсианӣ истифода мегарданд. Масалан, соли 1980 дар давраи афзоиши инфлятсия ИМА ба зудӣ хароҷотҳои давлатиро зиёд намуд, қасри бучет хеле зиёд гардид, аммо иқтисодиёт инкишоф ёфт.

Ҷонибдорони мактаби дигар, бар он ақидаанд, ки бозор ба таври автоматӣ ба мувозинат ноил мегардад ва даҳолати аз ҳад зиёд ба вай зарар мерасонад (ба ҷуз, сиёсати фискалӣ, яъне зарурати вай аз ҷониби онҳо инкор намешавад). Азбаски арзани пул бо афзоиши нарх яъне инфлятсия мутаносиби роства дорад, шароитҳои мувозинӣ низоми пулии устувор ва рақобати озод мебошанд. Ҷонибдорони равияи мазкур ба тарафдорони маҳдудсозии сармоягузори давлатӣ, барномаҳои иҷтимоӣ, субсидияҳо, имтиёзҳои устувор ба интишоори пул ва қарзҳои давлатӣ, камсозии музди кор барои камсозии хароҷотҳо ва тақозои истеъмолӣ баромад менамоянд.

Принсипҳои мактабҳои илмӣ дар он ё он сатҳ, дар моделҳои гуногуни хоҷагидорӣ амалӣ мегарданд, ки бо ҳиссаи иштироки давлат дар иқтисодиёт, андозаҳои азнавтасимкунии воситаҳо тавассути бучет тафовут доранд.

Аз ҷумла:

- саксонӣ (ИМА, Канада, Британияи кабир) — озодии зиёди фаъолияти соҳибкори;
- ғарбӣ-аврупой (Фаронса, Италия, Испания, Португалия — танзими фаъоли давлатӣ бо ёрии банақшагирии индикативӣ ҳиссаи зиёди бахши давлатӣ;

- тамоюли иҷтимоидошта (Олмон, Австрия, Голландия) тамоюли иҷтимоии давлат ба назар мерасад;

- скандинавӣ (Швеция, Дания, Норвегия) — баробарии сармояи давлатӣ ва хусусӣ, ифодаи зоҳирии тамоюли иҷтимоӣ;

- патерналистӣ (Япония) — танзими саҳти давлатӣ, истифодаи анъанаҳо дар истеҳсолоти муосир.

Дар ИМА ҳангоми озодии зоҳирии соҳибкорӣ давлат маҳсулоти илмӣ ва ҳарбию харидорӣ мекунад ва ҳамчунин қариб 30%-и маҳсулоти ширкатҳои хусусиро харидорӣ менамояд.

Дар Шветсия давлат ба корҳои фирмаҳо даҳлат намекунад, аммо ба бозори меҳнат, ба соҳаи иҷтимоӣ аз рӯи принсипи истеҳсолот хусусӣ, инкишофи иҷтимоӣ бошад, барои ҳам ғаёлона, таъсир мегардонад. Шугли том қариб таъмин гардидааст ҳароҷоти ҷумҳурияти тақрибан 70%-и ММД-ро ташкил медиҳанд (сармоягузори, тандурустӣ, фонди нафақа, суғуртаи иҷтимоӣ ва ғ.)

Дар Кореяи Ҷанубӣ монополияи давлатӣ дар соҳаи молиявӣ-қарзӣ амал мекунад; масъалаҳо ва субсидияҳо барои содирот муқаррар мегарданд; ҳароҷоти дохилифирмавӣ ва сифати маҳсулот, махсусан дар соҳаҳои содиротӣ назорат карда мешаванд; воридшавии сармояи хориҷӣ ва асбоб ба мамлакат назорат мегардад.

Олмон давлати иҷтимоӣ маҳсуб меёбад: ба эҳтиёҷоти иҷтимоӣ 1/3 ҷумҳурияти давлатӣ ва воситаҳои зиёди корхонаҳо равона мегарданд. Давлат барои маориф, инкишофи фарҳангӣ, иҷораи хона (барои камбизоатон) ба бачаҳо, ба одамони ҷавон барои баробарсозии имкониятҳо дар оғози зиндагӣ пардохт менамояд. Инсон аз тамоми ҳодисаҳои зиндагӣ: суғурта доир ба бекорӣ, беморӣ нафақа аз ҳолати нохуш ҳимоя гардидааст. Корхона варақаи тиббиро дар давоми 6 ҳафта 100% пардохт менамояд, ба ғайр аз ин барои руҳсатии меҳнатӣ, идҳо, иловапулӣ ба нафақа пардохт менамояд. Кормандон барои эҳтиёҷоти иҷтимоии ҳафта 40%-и даромадҳоро ҷудо менамоянд, аз ин 50%-ро корфармо ҷаброн менамояд. Корхона барои эҳтиёҷоти иҷтимоӣ 30% аз пардохтиҳои давлатии ба ин монандро сарф мекунад. Низомии идоракунии унсурҳои гуногунро дар бар мегирад, ки онҳо дар маҷмӯъ ғаёлият ва натиҷаҳои ниҳомии идоракуниро муаррифӣ менамоянд. Ҳадафи идоракунии, стратегия, тактика, сохтор, ташкили идоракунии, зинаҳои он аз ҷумлаи ин гунна унсурҳо мебошанд.

Ҳадафи идоракунии- мақолаи асосӣ ва ибтидоии идоракунии буда, дарёфти натиҷаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ташкилиро дар зинаҳои гуногуни иқтисодиёт ва дар муҳлатҳои муайян дар назар дорад.[13]

Стратегияи идоракунии- нақшаи умумии ба даст овардани ҳадафи ниҳомии идоракунии мебошад, ки ба хотири он ғаёлияти мақомоти идоракунии сафарбар карда мешаванд. Азбаски ҳадафи стратегӣ метавонад бо усулҳои гуногун амалӣ гардад, муайян намудани роҳҳои мушаххаси кор вазифаи тактикӣ мебошад. Тактикаи идоракунии- интиҳоби восита, усул ва тарзи мушаххаси ба даст даровардани ҳадафу ҳалли вазифаҳои стратегияи идоракунии мебошад.[14]

Ташкили ҷараёни идоракунии ҷараёни амалӣ намудани ғаёлияти иштирокчиёни соҳаи идорашаванда барои ноил гаштан ба ҳадафҳои муайянгардида мебошад. Дар ташкили ҷараёни идоракунии ҳамроҳангсозии қори кормандон ва барои дар муддати кӯтоҳ ва ҳароҷоти камтарин ва ба даст овардани ҳадафҳо қорӣ намудани ҳавасмандгардонӣ, баҳисобгирӣ, назоратбарӣ ва ғайра аҳамияти қалон дорад.[]

Сохтори идоракунӣ- низоми мақомоти идоракунӣ , таркибу таносуби воҳидҳои дохилӣ ва муносибатҳои кори онҳо мебошад. Сохтор, яъне таркиби дохилии низоми идоракунии ҳоҷагӣ нишонаи муҳими тавсифоти он буда, ба натиҷаҳои ниҳони фаъолият бевосита таъсир мерасонад. Вобастагии зичи байни сохтор ва самаранокии идоракуни ба ин асос меёбад, ки таркиби дохилӣ- ҷабҳаҳои махсусгардонидашудаи идоракунӣ то чи андоза мукамал бошанд, хусусиятҳои объекти идоракуниро ҳамон қадар беҳтар инъикос мекунанд ва барои дарёфти натиҷаҳои судбахши кор бештар мусоидат менамоянд.[12]

Идоракуни чист? Дар атрофи ин мазмун ақидаҳои мухталиф ҷой доранд, таърифи ягонаи мафҳуми идоракунӣ вучуд надорад. Як қатор муҳақиқон бештар бар он ақидаанд, ки идоракунӣ таъсиррасонии ҳадафнок ба ягон ҷараён, организм ё гурӯҳи одамон мебошад. Аз рӯи ақидаи дигар, идоракунӣ маҷмӯи ҷорабиниҳои ҳамоҳангсохташудае мебошад, ки барои ба даст овардани ягон мақсади муайян равона карда шудаанд. Назари дигаре, ки дар шарҳи идоракунӣ ҷой доранд, ин ҷараёни мутассили иқтисодиву иҷтимоӣ ва ташкиливу техникӣ, ки ба воситаи усулу воситаҳои гуногун ба роҳ монда шуда, барои ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳ равона шудаанд. Муаллифони алоҳида идоракуниро ҳамчун ҷараёни ҳукмфармоии ягона ба хоҳири роҳбарӣ, банақшагирӣ ва танзими ҳоҷагӣ тасаввур менамоянд.

Мафҳуми идоракунӣ бениҳоят васеъ истифода мешавад: идоракунии автомобил, идоракунии кушунҳои мусаллаҳ, идоракнии кормандон, идоракунии корхона, идоракуни истеҳсолоти кишоварзи, идоракуни рушди ҷараёни иҷтимоӣ, идоракунии ҷараёни гузариш ба бозор ва ғайра. Дар ҳар ки ин ҳолатҳо идоракунӣ мазмуни хос дорад.[15 С. 123-127]

Идоракунӣ объект ва субъектҳои худро дорад. Ҷараёни идоракунӣ дар якҷоягии объекту субъекти он сурат мегирад. Объект- он чик и идора карда мешавад (корхона, соҳа, ҷараёни иқтисодӣ ва ғ). Субъект- аз ҷонибикӣ кадом ашхос ё мақомот идора кардан мебошад.

Ҷараёни идоракунӣ агар бо раҳнамоии субъект сурат гирад, дар он ҳолат идоракунӣ тарзи муташаккил пайдо мекунанд. Субъект дар шакли шахсони масъул, идораву созмонҳои махсус ба манбаи объект таъсир расонида, рушди объектро ба сифати дилхоҳ таъмин месозад.

Фаъолияти ҷамъиятӣ метавонад бидуни субъекти идоракунӣ ҷараён гирад. Дар ин ҳолат ин ҷараён, гарчанде, табиӣ бошад ҳам, рушди ҷамъиятиро метавонад ба сӯи ҳадафҳои дилхоҳ майл кунонад. Масалан, дар шароити иқтисодӣ бозорӣ ҳуди бозор ҷараёни хариду фурӯш, таносуби талаботу таклифот, паст ё баландшавии нарх рақобати иқтисодӣ ва дигар унсурҳои бозориро танзим намуда, ба иштирокчиёни саҳнаи бозорӣ фишор мерасонад, онҳоро водор месозад , ки ба манфиати ғанишавии бозор заҳмат кашанд. Дар ин ҷо фаъолият бе иштироку таъсири субъекти махсус сурат мегирад. Бесабаб нест, ки идоракунии ҳуди бозорро «идоракунии бе дасту пой» ё идоракунии «дасти ғайб» меноманд, зеро субъекти идоракуни дар ин ҷо ба ҷашм намоён нест. Дар ин ҷо дар асоси бо ҳам дучор омадани қувваҳои муҳолиф, ҳаргуна омилҳои алоҳидаи тасодуфӣ ва фишори қонуниятҳои рақобатии ҳуди бозор- якҷоя нақши субъектро иҷро менамоянд.

РӢҲАТИ АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Э. Раҳмон Тоҷикистон: Понздаҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ, Душанбе, Ирфон 2006с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои солҳои 2015-2024.

3. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.
4. Стратегияи Миллии Рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. [Манбаи электронӣ] // <http://ttu.tj/sustainibltj/> (санаи муроҷаиат: 10.10.2023).
5. Ҳадафи чоруми стратегияи миллӣ - саноатикунонӣ (саноатикунонии босуръат ва таҷрибаи ҷаҳонӣ)/Маҷалаи Садои мардум, №24 (3974), - С.4.
6. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе-2022с.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатӣ»
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи нафақаҳои суғуртавӣ ва давлатӣ».
9. Ақобиров Ҳ.Н.; Одинаев Д.Н. «Молия. Китоби дарсӣ.» -Душанбе;2011
10. Ақобиров Ҳ.Н.; Нуров Ш.С.; Абдуллоев А.Б. «Молия. Комплекси таълимӣ-методӣ» - Душанбе; 2016
11. Бобокалонӣ И. «Асосҳои назарияи иқтисодӣ. Қисми 1»- Душанбе; Ганиев Т.Б. МЕНЕДЖМЕНТ қисмҳои 1-4. Душанбе, Ирфон 2004.
12. Юсупова М.Г. Теоретические подходы к определению устойчивого развития/ М.Г. Юсупова // Приоритетные научные направления: от теории к практике. - М.: ВШЭ. - 2013. - № 5. - С. 123-127.
13. Каюмов Н.К., Назаров Т.Н., Махмудов И.И., Рахимов Р.К., Умаров Х.У. Глобализационные процессы и экономические проблемы Таджикистана. //Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2003.- №4. – С.18
14. Козлов В.В. Валютный контроль и «бегство» капитала (теория, деятельность государственных органов и варианты решения проблем). Новосибирск: Изд-во НГАЭ и У, 2003.-151 с.

ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ И ЕЕ ШКОЛЫ

КОСИМОВ ХАБИБУЛЛО ЗИЁВИДИНОВИЧ,

ассистент кафедры финансов Международного университета туризма и предпринимательство Таджикистана, 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Email: gosimovhabib1808@gmail.com

В статье анализируются понятие и сущность государственного управления и его школ. Автор отметил, что система государственного управления придает первостепенное значение социальному анализу общественных событий, функционирования социальных систем и поведения людей. Социологические опросы являются необходимым звеном в принятии управленческих решений, поскольку позволяют выявить социальную структуру общества, его состояние в различных измерениях, мотивы к труду.

Ключевые слова: государственное управление, экономика, социальный, налоговый, банковский, местный, республиканский, закон, управление, объект.

THEORY OF PUBLIC ADMINISTRATION AND ITS SCHOOLS

KOSIMOV HABIBULLO ZIOVIDINOVICH,

assistant of the finance department of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Borbad avenue, 48/5. Email: gosimovhabib1808@gmail.com

The article analyzes the concept and essence of public administration and its schools. The author noted that the public administration system attaches primary importance to the social analysis of public events, the functioning of social systems and human behavior. Sociological

surveys are a necessary link in making management decisions, since they allow us to identify the social structure of society, its state in various dimensions, and motives for work.

Keywords: *public administration, economics, social, tax, banking, local, republican, law, management, object.*

Муқаррриз: Ӣусейнов У., н.и.и, муовини сардори раёсати таълими Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ӣумҳурии Тоҷикистон

УДК 336.71

**ИННОВАТСИЯ ВА ШАКЛҲОИ НАВИ ХИЗМАТРАСОНИИ БОНКӢ ДАР
ТОҶИКИСТОН: ВАЗӢИ КУНУНӢ ВА ДУРНАМО**

НАҶМИДДИНЗОДА АБДУРАҲМОН МИРЗО,

н.и.и., муовини директори Департаменти рушд ва омили бонкии КВД БА ҚТ
«Амонатбонк». 734001, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рудакӣ 105.
тел: (992) 938-33-34-34, e-mail: anajmiddinzoda@gmail.com

Дар мақолаи мазкур паҳлуҳои назариявӣ ва амалии инноватсия ва шаклҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, ки дар шароити кунунии иқтисодӣ хело мавзӯи мубрам мебошад. Дар рафти таҳқиқ мушаххас карда шудааст, ки хизматрасониҳои босифати бонкӣ чараҳои фаъолияти ташилотҳои қарзиро мукамал гардонид, метавонад самаранокии фаъолияти онҳоро баланд бардорад. Инчунин дар мақолаи мазкур, муаллиф моҳият ва шаклҳои нави хизматрасониҳои бонкиро вобаста ба тақвияти минбаъдаи онҳо мавриди омӯзиш қарор додааст.

Дар маҷмӯъ, мақола фарогири ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии низомии хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосири иқтисодӣ буда, муаллиф вобаста ба тақмили низомии хизматрасониҳои бонкӣ як қатор тавсияҳои худро манзур намудааст, ки истифодаи онҳо дар низомии бонкӣ аз манфиат холӣ нест.

Калидвожаҳо: бонкҳо, низомии бонкӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, маҳсулотҳои бонкӣ, ташилотҳои қарзӣ, дорониҳо, уҳдадорониҳо, сифати хизматрасониҳо, сармояи бонк, амалиётҳои бонкӣ, хизматрасониҳои фсилави бонкӣ, инноватсия.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ, низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар самти рақамисозӣ ва татбиқи шаклҳои нави хизматрасонӣ қадамҳои устувор мегузорад. Имрӯз рақобати бозори молиявӣ, афзоиши талаботи мизочон ба хизматрасониҳои босифат ва дастрас, инчунин таъсири инноватсияҳои технологӣ (FinTech) зарурати навсозии усулҳои анъанавии хизматрасониҳои бонкӣ ва гузариш ба шаклҳои электронӣ ва мобилиро пеш меорад.

Дар даҳсолаи охир низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон зери таъсири рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва рақамисозии иқтисод тағйироти назаррасро аз сар мегузаронад. Ин раванд боиси ба вучуд омадани **шаклҳои нави хизматрасониҳои бонкӣ ва инноватсияҳои молиявӣ** гардид, ки ҳадафи асосии онҳо баланд бардоштани сатҳи дастрасӣ, шаффофият ва самаранокии хизматрасониҳои бонкӣ мебошад.

Вобаста ба ин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зина ба зина шаклҳои муосири хизматрасониҳои бонки ба амал омада истодаанд ва бонкҳо низ кушиш намуда истодаанд, ки хизматрасониҳои худро ба талаботҳои имрузаи иқтисодӣ мутобик намоянд.

Бояд қайд намоем, ки масъалаи рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва ташаккули бозори хизматрасониҳои бонкиву низомии бонкӣ аз ҷониби олимони тоҷик ба монанди: Раҳимзода Ш., [13] Шарипов Б.М., [16] Ҳикматов У.С., [12] Ғаниев Р.Ғ., [2] Ятимов Х.М., [17] Ғаюров Ғ.Ҳ., [3] Дембеғиев М.С., [6] Қиличева М. [8] ва дигарон ба таври густурда таҳқиқ гардидаанд. Дар таҳқиқоти олимони болозикр бештар чараҳои рушди низомии бонкӣ, бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити ноустувории иқтисодӣ, амалиёти қарзии бонкҳои тичоратӣ таҳқиқ карда шудааст. Албата вобаста ба масъалаи мазкур ин олимони андешаҳои худро дар шаклҳои гуногун иброз намудаан, ки метавонад ба рушди хизматрасониҳои бонкии мамлакат дар маҷмӯъ таъсири худро расонад.

Дар шароити муосири иқтисодӣ маҳсулоти бонкиро бештар бо маркетинги бонкӣ алоқаманд медонанд. Зеро барои як хизматрасонии бонкӣ, яъне ҷалби амонат ташкилоти қарзӣ метавонад, ки якчанд маҳсулоти бонкиро роҳандозӣ намояд. Масалан ҷалби амонат ва пасандоз як шакли хизматрасонии бонкӣ мебошад, аммо ташкилоти қарзӣ метавонад, ки дар доираи ин якчанд маҳсулоти бонкиро ба монандӣ: пасандозҳои тодархостӣ, пасандозҳои ҷамъшаванда, пасандозҳои муҳлатнок, қудакона ва ғайраҳоро қоркард ва пешниҳоди муштарӣ гардонанд.

Бояд қайд намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди хизматрасониҳои бонкӣ дар доираи қонунгузори мамлакат, аз ҷумла дар доираи талаботҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими асър ва назорати асър”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ташкилотҳои маблағгузори хурд”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба қонунгардонии даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузори терроризм ва маблағгузори паҳнкунии силоҳи қатли ом”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи барҳамдиҳии ташкилотҳои қарзӣ”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷамъияти дорой масъулияти маҳдуд”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таърихи қарз”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкии исломӣ”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ипотека” ва дигар қонунҳо инчунин дастурамал ва талаботҳои Бонки миллии Тоҷикистон ба танзим дароварда мешавад.

Бояд қайд намоем, ки қонунҳои амалкунандаи ин самт пеш аз ҳама фароҳамоварандаи шароити мусоид барои ба танзим даровардани раванди хизматрасонӣ ва бозҳам мукамал намудани механизмҳо ва шаклҳои нави хизматрасонии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардидааст. Талаботҳои қонунгузори мамлакат тамоми самтҳои низоми бонкиро дар бар гирифта, идоракунии хавфҳо ва баланд бардоштани самаранокии хизматрасониҳои бонкиро дар кишвар таъмин менамоянд.

Чуноне, ки маълум аст, низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дузинаги буда, аз сатҳи болоӣ - Бонки миллии Тоҷикистон ва сатҳи поёнӣ - ташкилотҳои қарзии молиявӣ, аз ҷумла, бонкҳо, ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ, инчунин ташкилотҳои маблағгузори хурде, ки дар асоси иҷозатномаи Бонки миллии Тоҷикистон дар кишвар фаъолият мекунанд, иборат мебошанд.

Тибқи маълумотҳои Бонки миллии Тоҷикистон дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 30 июни соли 2025 дар маҷмӯъ 65 адад ташкилоти қарзии молиявӣ, аз ҷумла 15 адад бонки анъанавӣ, 1 адад бонки исломӣ, 1 адад ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ, 23 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд, 3 адад ташкилоти қарзии хурд ва 22 адад фонди қарзии хурд фаъолият менамоянд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки шумораи ташкилотҳои қарзӣ нисбат ба 30 июни соли 2021 ба 2 адад зиёд гардидааст. Агар ба сохтори пайдоиши бонкҳо назар афканем, пас мушоҳида мешавад, ки дар шароити кунунӣ бештар бонкҳои пайдо гардида истодаанд, ки нисбатан маҳсулотҳои инноватсиониро ба мизочон пешниҳод менамоянд.

Тибқи таҳлилҳо дар давраи аз 30 июни соли 2024 то 30 июни соли 2025 ба 1 адад Бонк - ҶСП “Фридом Бонк Тоҷикистон” ва 4 адад ТАҚХ - ҶДММ ТАҚХ “Стандарт молия”, ҶСП

ТАҚХ “Бизнес Капитал” ва ҚДММ ТАҚХ “Доро Пэй” ва ҚДММ ТАҚХ “Ганч Молия” аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон иҷозатнома дода шуд.

Ин ташкилотҳои қарзию молиявӣ кушиш намуда истодаанд, ки бозори хизматрасониҳои бонкиро ҳарчи бештар аз худ намуда, суръати хизматрасонӣ ва шаклҳои муосири онро ба аҳоли ва мизочон пешниҳод намоянд.

Ҳамзамон дар низоми бонкии кишвар намояндагии 1 бонки хориҷӣ (ҚСММ “Бонки кишоварзии Чин”) фаъолияти худро пеш бурда истодааст, ки ин омил метавонад аз пайдо гардидани рақобат байни бонкҳои ҷумҳурӣ ва бонкҳои хориҷиро ба миён биорад. Дар ин замина барои муваффақ гардидан дар рақобати бонкӣ албатта он ташкилотҳое, метавонанд муваффақ бошанд, ки маҳсулотҳои онҳо нисбатан дастрас ва сифати баланди хизматрасониҳоро пешниҳод намоянд.

Дар марҳилаи кунунӣ яке аз ҷабҳаҳои афзалиятнок ин раванди рақамикунонии соҳаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ мамлакат ба шумор меравад. Дар ин замина низоми бонкӣ мавқеи меҳварӣ дорад.

Муҳимияти гузариш ба амалиётҳои рақамии бонкӣ аз тарафи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд шудааст: «...Бонки миллий ва ташкилотҳои қарзӣ барои боз ҳам баланд бардоштани эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ, ҷалби бештари пасандозҳои шахсони воқеиву ҳуқуқӣ ва вусъат бахшидани фаъолияти низоми рақамии хизматрасониҳои бонкиву молиявӣ бояд ҷорачӯӣ намоянд» [5]

Такмил ва мукамалсозии равандҳои хизматрасониҳои рақамии бонкӣ дар асоси омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ ва таҷрибаи пешқадами давлатҳои ҳамсоя, ворид намудани технологияҳои муосир бо мақсади баланд бардоштани самаранокӣ ва беҳатарии амалиётҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим ва зарурӣ арзёбӣ мешавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки солҳои охир доираи хизматрасониҳои бонкӣ васеъ гардида, диққати мизочонро ба худ бештар ҷалб менамоянд. Чуноне, ки таҷрибаи нишон медиҳад, қисматҳои асосии низоми хизматрасониҳои бонкиро маҳсулотҳои бонкӣ ва бозори хизматрасониҳои бонкӣ ташкил медиҳанд, ки такмилдиҳии онҳо барои фаъолияти самаранокӣ низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи мусоид фароҳам меорад.

Ҷиҳати рушди минбаъдаи низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти ташкили инфрасохтори инноватсионии пешрафта, тақвияти сохтори институтсионалии низоми бонкӣ, васеънамоии хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ пеш меояд. Таҷрибаи нишон медиҳад, ки низоми хизматрасониҳои бонкӣ ба раванди фаъолияти субъектони иқтисодӣ, тичорати хурду миёна, соҳибкорӣ хурд ва сатҳи зиндагии аҳоли таъсир расонида, метавонад рушди ҳамаҷонибаи онҳоро таъмин созад.

Дар робита ба ин, бояд қайд кард, ки хизматрасониҳои бонкӣ дар низоми пулию қарзӣ ва молиявии кишвар нақши муҳимро иҷро намуда, ҳаракати пайваستاи воситаҳои пулиро роҳандозӣ менамоянд. Махсусан дар шароити муосири иқтисодӣ бидуни низоми такмилёфтаи пешниҳоди хизматрасониҳо ташкилоти қарзӣ наметавонад, ки дар бозори мавқеи устувор ва муҳимро касб намояд ва сатҳи пардохтпазирии доимию таъмин созад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки имрӯзҳо бонкҳои мамлакат як қатор амалиётҳои бонкиро амали менамоянд, аз ҷумла:

1. Ҷалби амонат ва пасандозҳо;
2. Додани қарзҳо (таъминшуда ва таъминашуда), аз ҷумла:

- қарзҳои истеъмоли, ипотека ва байнибанкӣ;
- факторинг;
- форфетинг;

3. Кушодан ва пешбурди суратҳисобҳои банкӣ;

4. Хариду фурӯши воситаҳои зерин барои худ ё муштариён:

- воситаҳои бозори пулӣ, аз ҷумла чекҳо, векселҳо, уҳдадориномаҳо ва тасдиқномаҳои пасандозӣ;

- асъори хориҷӣ, саҳмияҳо ва қоғазҳои қиматноки интиқолшаванда, созишномаи своп, фьючерс, саҳмияҳо ва ғ.

5. Додани кафолатҳо, баҳисобгирии уҳдадориҳои шартӣ (кафолатҳо ва эътиборномаҳо "аккредитивҳо");

6. Ҳисоббаробаркунӣ ва интиқоли маблағҳо;

7. Миёнаравӣ дар бозори пулӣ;

8. Амалиёти сейфӣ, нигоҳдорӣ ва идоракунии дороиҳо;

9. Хизматрасонии амалиётӣ ба боварӣ асосёфта (маблағҳои пули ва қоғазҳои қиматнок);

10. Амалиёти хазинавӣ, аз ҷумла қабул намудан, аз нав ҳисоб кардан, иваз намудан ва ғ.;

11. Қабул намудан (инкассатсия) ва фиристодани пулҳои қоғазӣ, тангаҳо ва ашёи қимматбаҳо ва ғ.

12. Ҳама гуна амалиётҳои дигаре, ки бо санадҳои меъёрии ҳукукии Бонки миллии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд. Вобаста ба рақамикунонии иқтисодиёт ва талаботи имрӯзаи аҳоли, доираи хизматрасониҳои банкӣ рӯз аз рӯз васеъ гардида, бештар ба хизматрасониҳои муносири фосилавӣ ва ғайринақдӣ рӯй оварда истодаанд.

Татбиқи амалиётҳои гузаронидашуда имконият фароҳам оварда истодаанд, ки вазъи низоми бонки бозҳам мукамал гардида, эътимоли мардум ба низоми банкӣ баланд гардида, вазъи молиявии онҳо бозҳам устувор гардад.

Ҷадвали №1 Нишондиҳандаҳои умумии ташкилотҳои қарзии молиявӣ бо млн.сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	2021	2022	2023	2024	6 моҳи 2025
Дороиҳо	22 414,7	26 648,9	30 030,7	42 729,9	41 188,4
Уҳдадориҳо	17 339,0	20 418,9	23 731,7	34 382,6	33 152,7
Амонатҳо	10 159,3	12 472,9	15 507,8	25 500,0	21 095,7
Сармоя	5 075,7	6 229,9	6 299,0	8 347,3	8 035,7

Сарчашма: https://www.nbt.tj/upload/iblock/f4b/33r93sj042brqvexo4mf7p2wr0q9jdfo/BULL_08.pdf

Таҳлилиҳо нишон медиҳанд, ки нишондиҳандаҳои асосии молиявии ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар солҳои 2021 ва 6 моҳи соли 2025 мунтазам афзоиш ёфта истодаанд. Бояд қайд намуд, ки дороиҳои умумӣ дар 6 моҳи соли 2025 маблағи 41,1 млрд. сомонино ташкил додаанд, ки нисбат ба соли 2021 ба маблағи 18,7 млрд. сомонӣ ё 83% афзоиш ёфтаанд.

Уҳдадориҳо бошанд дар 6 моҳи соли 2025 ба 33,1 млрд. сомонӣ баробар гардидаанд, ки нисбат ба соли 2021 ба андозаи 191% ё 18,8 млрд.сомонӣ зиёд гардидаанд. Бояд қайд намуд, ки дар таркиби уҳдадориҳо ҳиссаи амонатҳо дар 6 моҳи соли 2025 ба 63,4% баробар мебошад, ки ҳиссаи он нисбат ба соли 2021 ба 5,1 зиёд гардидааст. Ин омил аз он шаҳодат

медихад, ки боварии амонатгузoron нисбат ба низоми бонкии мамлакат рӯз аз рӯз зиёд гардида, сатҳу сифати пешниҳоди хизматрасониҳо бехтар гардида истодааст.

Сармояи умумии ташкилотҳои қарзии молиявӣ низ дар ин давра раванди афзоиш дошта, дар 6 моҳи соли 2025 маблағи 8,0 млрд. сомонино ташкил намуда истодааст, ки нисбат ба соли 2021 зиёда аз 160% ё 3,0 млрд. сомонӣ зиёд мебошад.

Афзоиши сармоя пеш аз ҳама аз афзоиши даромади софи ба даст овардаи ташкилотҳои қарзию молиявӣ шаҳодат дода, бозҳам устувории молиявии онҳоро мустаҳкам менамояд.

Бо мақсади бозҳам мукамал ва баҳогузории раванди рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва дар ин замина таъсир намудани онҳо ба устувории молиявии ташкилотҳои қарзию молиявии мамлакат, вазъи устувории молиявии онҳо дар ҷадвали №2 баҳогузори карда мешавад.

Ҷадвали №2. Нишондиҳандаҳои устувории молиявии ташкилотҳои қарзию молиявӣ

Сарчашма: таҳлилҳои гузаронидаи муаллиф дар асоси маълумотҳои омории Бонки миллии Тоҷикистон

Таҳлили устувории молиявии ташкилотҳои қарзию молиявӣ аз рӯи 4 нишондиҳандаи асосӣ, аз ҷумла меъёри кифоятии сармоя, меъёри пардохтпазирӣ, даромаднокии дороиҳо ва сармоя (ROA/ROE), даромади фоизии ҳолис нисбат ба даромади умумии ҳолис (%). Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки меъёри кифоятии сармоя дар 6 моҳи соли ҷорӣ 23,8% таъмин гардидааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2024 ба андозаи 2,4 банди фоиизи зиёд мебошад. Ин нишондиҳанда ҳамчун таносуби сармояи танзимшаванда нисбат ба дороиҳои умумии ташкилотҳои қарзӣ баҳогузори карда шуда, аз устувор будани он дар ин давра шаҳодат медиҳад. Тибқи талаботи Бонки миллии Тоҷикистон дар доираи дастурамали №176 Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ, меъёри мазкур барои бонкҳои мамлакат, ба андозаи на кам аз 10% пешбинӣ гардидааст.

Меъёри пардохтпазирӣ бошад дар 6 моҳи соли 2025 ба андозаи 82,2% иҷро гардидааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2024 ба андозаи 1,6 банди фоиизи зиёд гардидааст. Талаботи Бонки миллии Тоҷикистон барои бонкҳои мамлакат на кам аз 50% муқарар гардидааст.

Даромаднокии дороиҳо ROA дар ин давра 4,5% ва даромаднокии сармоя ROE 23,1% таъмин шудааст, ки аз таъмин будани дараҷаи даромаднокии ташкилотҳои қарзӣ молиявӣ шаҳодат медиҳанд.

Даромади фоизи ҳолис дар 6 моҳи соли 2025 ба андозаи 44,5% таъмин гардидааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2024 ба андозаи 7,5% зиёд мебошад. Омилҳои дар боло овардашуда аз устувории вазъи молиявии ташкилотҳои қарзӣ молиявии мамлакат шаҳодат медиҳанд. Ин раванд, метавонад ташкилотҳои қарзиро барои бозҳам баланд бардоштани сатҳи сифати хизматрасониҳои бонкӣ ҳавасманд созад.

Вобаста ба таҳлилҳои гузаронидашуда, муҳтасаран ба хулосае омадан мумкин аст, ки шаклҳои асосии хизматрасонии муносири бонкӣ метавонанд аз омилҳои зерин иборат бошанд:

- **Бонкдорӣ мобилӣ (Mobile Banking)** - имконият медиҳад, ки мизочон бо истифода аз телефонҳои мобилӣ пардохт, интиқоли маблағ, идоракунии суратҳисобҳо ва хизматрасониҳои дигарро иҷро намоянд.

- **Интернетбанкинг (Internet Banking)** - мизочон тавассути шабакаи интернет ба ҳисоби худ дастрасӣ пайдо намуда, тамоми амалиётҳои бонкиро бе ташриф овардан ба Бонк иҷро мекунанд.

- **Кортҳои пардохтӣ ва шабакаҳои POS** - системаи пардохтҳои ғайринақдӣ дар Тоҷикистон рушд карда, шумораи дастгоҳҳои POS ва банкоматҳо пайваста афзоиш меёбад.

- **Системаҳои пардохти рақамӣ ва QR-пардохтҳо** - бо татбиқи платформаҳои миллий, аз қабili “Корти миллий”, истифодаи пардохтҳои рақамӣ миёни аҳоли васеъ мегардад.

Вобаста ба омилҳои дар боло қайдгардида чунин афзалиятҳо ва мушкилотҳои асосӣ мушоҳида карда мешаванд:

Афзалиятҳо:

- Суръат ва дастрасии хизматрасониҳо 24/7;
- Камшавии муомилоти нақдӣ ва афзоиши шаффофияти амалиётҳо;
- Беҳтар шудани сатҳи хизматрасонӣ ва таҷрибаи мизоч;
- Имкони рушди маҳсулоти молиявии инноватсионӣ.

Мушкилот:

- ❖ Дар сатҳи зарури набудани саводи молиявӣ ва рақамии аҳоли;
- ❖ Эътимоди нокифоя ба амният ва махфияти амалиётҳои онлайн;
- ❖ Номукамал будани инфрасохтори рақамӣ дар минтақаҳои дурдаст;
- ❖ Норасоии мутахассисони соҳаи технологияи молиявӣ ва ғ.

Вобаста ба тадқиқоти гузаронидашуда, бо дарназардошти татбиқи сиёсати пулию қарзӣ ва ҳадафҳои стратегии Ҳукумати кишвар, дурнамои асосии рушди хизматрасониҳои бонкии зерин мушоҳида карда мешаванд:

- Гузариш ба **бонкдорӣ пурра рақамӣ (Digital Banking)**;
- Пайвастшавӣ ба системаҳои байналмилалӣ пардохт ва афзоиши ҳамкорӣ бо ширкатҳои FinTech;
- Татбиқи **интеллекти сунъӣ** барои таҳлили маълумот ва идоракунии хавфҳо;
- Рушди интернетбанкинг ва мобайлбанкинг;
- **Пардохтҳои рақамӣ ва QR-кодҳо**;
- Рушди **бонкии исломӣ** ҳамчун шакли алтернативии хизматрасонӣ;

- Баланд бардоштани **эътимоди мизочон** тавассути такмили бехатарӣ ва шаффофияти хизматрасониҳо.

Дар маҷмӯъ, шаклҳои нави хизматрасонии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи фаъоли рушд қарор доранд. Рақамисозии низоми бонкӣ, густариши хизматрасониҳои мобилӣ ва интернетӣ, афзоиши пардохтҳои ғайринақдӣ ва татбиқи технологияҳои нав имконият медиҳанд, ки сатҳи хизматрасонии бонкӣ дар кишвар ба меъёрҳои байналмилалӣ наздик гардад. Барои таъмини рушди устувор, зарур аст, ки давлат, бонкҳо ва аҳоли дар самти баланд бардоштани саводи молиявӣ, таҳкими амният ва рушди инфрасохтори рақамӣ ҳамкориро бозҳам густариш диҳанд.

Вобаста ба ин, ба назари мо барои рушди хизматрасониҳои бонкӣ ва устувор намудани мавқеи онҳо дар бозор омилҳои зерин афзалиятнок ҳисобида мешаванд:

□ **Татбиқи технологияҳои рақамӣ (Digital Transformation)**

Бонкҳо бояд равандҳои хизматрасониро пурра рақамӣ гардонанд, аз ҷумла истифодаи барномаҳои мобилӣ, интернет-банк ва платформаҳои онлайн барои пардохтҳо, гирифтани қарзҳо ва идоракунии ҳисобҳо.

□ **Рушди экосистемаи финтек (FinTech)**

Ҳамкорӣ бо ширкатҳои финтек метавонад ба пайдоиши хизматрасониҳои инноватсионӣ, монанди пардохтҳои фаврӣ, микрокредитҳо ва хидматҳои молиявии ғайринақдӣ мусоидат кунад.

□ **Баланд бардоштани сатҳи бехатарӣ ва ҳифзи маълумоти мизочон**

Бонкҳо бояд системаи муосири киберамниятро ҷорӣ кунанд, то ки мизочон ба хизматрасониҳои рақамӣ боварии зиёд дошта бошанд.

• **Таълим ва саводнокии молиявии аҳоли**

Барномаҳои омӯзишӣ ва маърифати молиявӣ бояд таҳия шаванд, то шаҳрвандон тавонанд аз хизматрасониҳои нави бонкӣ самаранок истифода баранд. Гузаронидани иқдомҳо, ташкили форум ва дигар чорабиниҳо барои баланд бардоштани маърифати молиявии аҳоли ба манфиати кор хоҳад буд.

□ **Вусъат додани истифодаи системаҳои пардохти миллӣ ва байналмилалӣ**

Гузариш ба низоми ягонаи пардохт, ҳамкорӣ бо ширкатҳои ҷаҳонӣ (монанди Visa, MasterCard, UnionPay) ва рушди системаи миллии “Корти миллӣ”.

□ **Ташкили марказҳои инноватсионӣ ва лабораторияҳои бонкӣ (Banking Innovation Labs)**

Ин марказҳо метавонанд муҳити озмоишӣ барои таҳияи маҳсулотҳои нав, монанди қарзҳои интеллектуалӣ ё ҳисобҳои рақамӣ фароҳам оранд.

□ **Татбиқи хизматрасониҳои мобилӣ дар минтақаҳои дурдаст**

Бо истифода аз технологияҳои мобилӣ, аҳолии деҳот низ метавонад ба хизматрасониҳои молиявӣ дастрасӣ пайдо кунад.

□ **Истифодаи зеҳни сунъӣ (AI) ва маълумоти калон (Big Data)**

Бо кӯмаки ин технологияҳо бонкҳо метавонанд эҳтиёҷоти мизочонро дақиқтар муайян карда, хизматрасонии шахсӣ ва муассир пешниҳод намоянд.

□ **Содда кардани тартиби гирифтани қарз ва қушодани ҳисобҳо**

Ҷорӣ намудани имзои электрони ва санҷиши шахсияти онлайн (e-KYC) барои коҳиш додани вақт ва кам намудани ҳуҷҷатгузорӣ. Дар ин замина пешгирӣ ва коҳиш додани хавфҳои бонкӣ.

□ **Рушди ҳамкориҳо бо ниҳодҳои байналмилалӣ**

Омозиши таҷрибаи кишварҳои пешрафта метавон муҳити мусоид барои рушди инноватсия дар соҳаи бонкдорӣ фароҳам овард. Ба роҳ мондани табодули таҷриба, бозомузӣ ва такмили ихтисос ба манфиати кор хоҳад буд.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Головин, Ю.В. Банки и банковские услуги в России: вопр. теории и практики / Ю.В. Головин. – М.: Финансы и статистика, 2009. – 416 с.
2. Тавасева А.М. Банковское дело : учебник для вузов / А. М. Тавасиев. — 4-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2024. — 546 с.
3. Дембегиев М.С. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ: ташаккул ва рушди он дар Ҷумҳурии тоҷикистон: дис...номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.07,/ М.С. Дембегиев - Душанбе.: -2023. -164с.
4. Масленченков, Ю.С. Технология и организация работы банка: теория и практика./ Ю.С. Масленченков. - М.: Изд.- консалтинговая компания —Дека, 2008. – 431 с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12.2024. [Маводи электронӣ]. – Речаи <https://prezident.tj/event/missives/49225>
6. Наджмиддинзода А.М., Файзулло М.К. Совершенствование подходов инновационного развития промышленных предприятий Республики Таджикистан / А.М. Наджмиддинзода, М.К. Файзулло // Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Серия Таджикистан и современный мир - 2022г, №3 (79) - С. 113-127.
7. Наджмиддинзода А.М., Файзулло М.К. Оценка инновационного потенциала промышленных предприятий / А.М. Наджмиддинзода, М.К. Файзулло // Вестник Таджикского Национального Университета. Серия социально-экономических и общественных наук - Душанбе: 2022г. №10 – С. 150-161.
8. Наджмиддинзода А.М., Джумаев У.М. Инновационный потенциал и его роль в развитии промышленного производства / А.М. Наджмиддинзода, У.М. Джумаев // Вестник Таджикского Национального Университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – №6. – С.158-165.
9. Наджмиддинзода А.М., Джумаев У.М. Методологические основы оценки инновационного потенциала промышленных предприятий / А.М. Наджмиддинзода, У.М. Джумаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально - экономических и общественных наук. – 2021. – №3. Часть II. – С. 99-108.
10. Хикматов, У.С. Анализ развития основных показателей банковской системы Республики Таджикистан / У.С. Хикматов // Вестник (Российско-Таджикский (Славянский) университет). - 2019. -№3 (67). - С. 41-52.
11. Роуз П.С. Банковский менеджмент. Предоставление финансовых услуг - / П.С. Роуз // М.: Издательство «Дело», 1997. – 743 с.
12. Ятимов Х.М. Развитие банковского обслуживания национальной экономики (на примере Республики Таджикистан) дис...канд. экон. наук: 08.00.05 / Х.М. Ятимов // – Душанбе, 2003. – 166 с.
13. Бонки Миллии Тоҷикистон. Сомонаи расмӣ: <https://nbt.tj>

**ИННОВАЦИИ И НОВЫЕ ФОРМЫ БАНКОВСКИХ УСЛУГ В ТАДЖИКИСТАНЕ:
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

НАДЖМИДДИНЗОДА АБДУРАХМОН МИРЗО,

к.э.н., заместитель директора Департамента развития и банковской статистики
ГУП РТ «Амонатбанк». 734001, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 105
тел.: (992) 938-33-34-34, e-mail: anajmiddinzoda@gmail.com

В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты инноваций и новых форм банковских услуг в Республике Таджикистан, что в современных экономических условиях является весьма актуальной темой.

В ходе исследования было выявлено, что качественные банковские услуги совершенствуют деятельность кредитных организаций и могут повысить эффективность их функционирования.

Кроме того, в статье автор изучил сущность и новые формы банковских услуг в контексте их дальнейшего развития и укрепления.

В целом, статья охватывает теоретические и практические стороны системы банковских услуг в современных экономических условиях, и автор предлагает ряд рекомендаций по совершенствованию данной системы, применение которых в банковской сфере представляется весьма полезным.

Ключевые слова: банки, банковская система, банковские услуги, банковские продукты, кредитные организации, активы, обязательства, качество услуг, банковский капитал, банковские операции, дистанционные банковские услуги, инновации.

**INNOVATIONS AND NEW FORMS OF BANKING SERVICES IN TAJIKISTAN:
CURRENT STATE AND PROSPECTS**

NAJMIDDINZODA ABDURAHMON MIRZO,

Ph.D. in Economics, Deputy Director Department of Development and Banking Statistics
State Unitary Enterprise of the Republic of Tajikistan "Amonatbank"
734001, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 105
Tel.: (992) 938-33-34-34, E-mail: anajmiddinzoda@gmail.com

In this article, the theoretical and practical aspects of innovations and new forms of banking services in the Republic of Tajikistan are examined, which, under current economic conditions, represent a highly relevant topic.

The study revealed that high-quality banking services enhance the activities of credit organizations and can improve the efficiency of their operations.

Furthermore, the author analyzes the essence and new forms of banking services in the context of their further development and strengthening.

Overall, the article covers both the theoretical and practical dimensions of the banking service system in the modern economic environment. The author proposes a number of recommendations for improving this system, the implementation of which would be highly beneficial for the banking sector.

Keywords: *banks, banking system, banking services, banking products, credit organizations, assets, liabilities, quality of services, bank capital, banking operations, remote banking services, innovations.*

Муқарриз: Асоев М.М., н.и.и, дотсент, мудири кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

**НАҚШИ ШАКЛҲОИ ГУНОГУНИ ХОҶАГИДОРӢ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ
ОЗУҚАВОРИИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТИИ ҶУМҲУРӢ**

НАИМЗОДА МИРАЛИ САВЗАЛӢ,

ходими илмӣи Институти иқтисодиёт ва таҳқиқӣ системавӣи рушди кишоварзии АИКТ,
miralinaim@gmail.com, тел. + Тел: +992 98 505 04 00. 734049 ш. Душанбе, куч. Ҳаёти-нав, 306.

ПИРИЗОДА ҶАЛИЛ САФАР,

академики АИКТ, директори Институти иқтисодиёт ва таҳқиқӣ системавӣи рушди
кишоварзии АИКТ, jalil-22@mail.ru, тел. + Тел: +992 907 72 16 80. 734049 ш. Душанбе, куч.
Ҳаёти-нав, 306.

Дар мақолаи мазкур нақши рушди шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣи комплекси агросаноатӣи ҷумҳурӣ баррасӣ гардидааст. Аз таҳлилҳои муайян гардидааст, ки дар шароити муносибатҳои нави иқтисодӣ, соҳаи комплекси агросаноатӣ ба як қатор воқеиятҳои нави иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дучор гардидааст, ки бевосита ба имкониятҳои таъмини амнияти озуқаворӣ таъсири мустақим мерасонанд. Таҳқиқот нишон додааст, ки ислохотҳои гузаронидашуда дар соҳаи комплекси агросаноатӣ ба тағйирёбии институтсионалӣ оварда расонид, ки ин таашаккули муносибатҳои навро дар асоси дарк иноститутути бозор талаб менамояд.

Пешниҳод карда мешавад, ки бо мақсади рушди комплекси агросаноатӣ ва баланд бардоштани сатҳи таъминот бо маҳсулотҳои озуқаворӣи аҳоли, зарурати татбиқи як қатор чораҳои стратегӣ ба миён меояд; ба роҳ мондани банақшагирии истеҳсолоти маҳсулотҳои кишоварзӣ дар шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ дар асоси талаботҳои аҳоли ва рушди демография, таъмини гизои оқилонаи аҳоли бо назардошти афзоиши қобилияти пардохтпазири гурӯҳҳои иҷтимоии мухталиф ва мутобиксозии пешниҳоди маҳсулот ба сохтори истеъмоли оқилона ва рушди истеҳсоли рақобатпазири маҳсулотҳои воридотивазкунанда, ки боиси коҳиши ёфтани вобастагӣ аз бозорҳои хориҷӣ ва тақвияти иқтисодӣ дохилии агросаноатӣ мегардад.

Калимаҳои калидӣ: нақш, шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ, комплекси агросаноатӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, ислохот, гизо, стратегия, демография.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини рушди иқтисодӣ, ҳалли муаммоҳои микро ва, нахуст коркарди назарияҳо ва маҷмуи чораҳои амалиро тақозо менамояд, ки барои дастрасии рушди устувори бахши воқеии иқтисодӣ, инчунин ба таъмини амнияти озуқаворӣи комплекси агросаноатӣ мусоидат менамояд. Баҳри амалӣ намудани ҳадафҳои стратегияи давлатӣ, инчунин таъмини амнияти озуқаворӣ, гузариш аз иқтисодиёти аграрӣ ба иқтисодиёти индустриалӣ-аграрӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ таашаккули заминаҳои илмӣ-амалӣ масъалаи мубрам дар илми иқтисодии ватанӣ мебошад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки вазъияти соҳаи комплекси агросаноатӣ, самаранокӣ ва устувории онҳо, амнияти озуқавориро дар иқтисодиёти мамлакат муайян менамоянд. Бинобар ҳамин, диққати махсус додан ба рушди устувори комплекси агросаноатӣ шартӣ асосӣ барои кишварҳо маҳсуб меёбад, ки дар ин самт иқтисодӣ истеҳсолоти маҳсулотҳои кишоварзӣ низ маҳдудиятҳо дорад [1]. Дар оғози ислохотҳои бозорӣ бо рушди муносибатҳои нави бозорӣ, раванд ва оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ чун дар дигар соҳаҳои хоҷагии халқ, дар соҳаи кишоварзӣ низ муаммоҳои зиёд пайдо гардидааст. Инчунин, қафомонӣ дар техника ва технология, коҳиш ёбии сармоягузорӣ, баланд шудани хароҷот барои истеҳсоли маҳсулот ва дар ниҳоят пастшавии рақобатпазирӣи соҳаи комплекси агросаноатӣ, на танҳо дар бозори

дохилӣ, инчунин дар бозори беруна низ ба миён омад. Мавҷуд набудани консепсияи аниқи инкишофи комплекси озуқаворӣ барои пастшавии минбаъдаи истеҳсоли молу маҳсулот, вайроншавии ҳамгирии алоқаҳои хоҷагидорӣ дар сатҳи маҳалло, бадшавии кооператсияи байнисоҳавӣ, ҳавасманд нагардидани сармоягузори имконпазир хатари ҷиддӣ дошт. Ҳалли мушкилоти озуқаворӣ дар асоси арзёбии сатҳу сохтори ғизои аҳоли қарор дорад, ки ин арзёбӣ ҳамчун асоси илмӣ барои муайян кардани меъёрҳои физиологии истеъмоли хизмат менамояд. Аммо танҳо бо чунин меъёрҳо ҳангоми банақшагирии суръат ва сохтори истеҳсоли озуқаворӣ маҳдуд шудан нодуруст аст. Онҳо бояд бо ҳисобҳо дар асоси коэффитсиентҳои чандирнокӣ пурра карда шаванд, токи тағйирёбии талабот ба маҳсулоти алоҳидаро вобаста ба сатҳи даромадҳои пулӣ, анъанаҳо ва дигар шароитҳо ба инобат гиранд.

Ба ақидаи Ҷ.Пиризода “...конеъгардонии пурраи эҳтиёҷоти аҳоли ба маҳсулоти озуқаворӣ маънои пурра будан ва муттасили савдори бо ҳама намудҳои озуқаворӣ номгӯи гуногун ва сифати баланд дар назар дорад, зеро ки он нархҳои таъминкунандаи сатҳӣ ва сохтори оқилонаи истеъмолатро таъмин менамоянд” [2].

Ҳамин тариқ, муайян кардани вазифаҳои мақсаднок аввалин қадам ба ҳисоб рафта, барои асоснок сохтани низоми соҳаҳои иқтисодӣ, ки комплекси озуқавориро ташкил медиҳад, муҳим мебошад ва ба самти татбиқи вазифаҳои муайяншуда равона карда мешавад. Мушкилоти бехатарии озуқавориро профессор Мадаминов А.А. чунин қайд менамояд: “Дар назди инсоният аз давраҳои қадим, дар замони ҷамъияти ибтидоӣ, ки бо табарҳои сангин мучахҳаз гардида буданд, кӯшиш ба харҷ медоданд, ки қабилаҳои худро бо озуқаворӣ ҳадди ақал таъмин намоянд. Давраи дуру дароз таъминоти сатҳӣ зарурии бехатарии озуқавориро ба воситаи анъанаҳо дар қорҷубаи ҷамъиятҳо ва хоҷагидорӣ натуралӣ танзим мекарданд” [3].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити истиқлолияти давлатӣ ва гузариш ба муносибатҳои бозорӣ, бахши аграрии кишвар ба як қатор воқеиятҳои нави иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дучор гардидааст, ки бевосита ба имкониятҳои таъмини амнияти озуқаворӣ таъсири мустақим мерасонанд. Таҳқиқот нишон додааст, ки ислохотҳои гузаронидашуда дар соҳаи кишоварзӣ ба тағйирёбии институтсионалӣ оварда расонид, ки ин ташаккули муносибатҳои навро дар асоси дарк институтҳои бозор талаб менамуд. Аз сабабе, ки дар марҳилаи аввал институтҳои бозор ба пуррагӣ ташаккул ёфта набуд, самаранокии фаъолияти соҳа як чанд маротиба паст рафта, зарурати идома додани ислохотҳо дар ин самт ба миён овард.

Бояд таъкид кард, ки комплекси озуқаворӣ ҳамчун сарчашмаи маҳсулоти озуқаворӣ баромад намуда, инкишофи он ба мавҷудияти чораҳои танзимоти давлат дар сатҳи зарурӣ ва ҳамчун рақобати солими бозорӣ муайян карда мешавад. Фаъолияти муътадили ин соҳаи иқтисодиёт бо чунин омилҳои соҳа вобастагӣ дорад:

- афзоиши сатҳи интенсивнокии истеҳсолот дар зерсоҳаҳои комплекси озуқаворӣ ва модернизатсияи (таҷдиди) технологияи корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ;

- таъмини афзоиши маҳсулоти кишоварзӣ бо назардошти пешгӯикунии талаботи бозор ва афзоиш додани ассортименти маҳсулоти истеҳсоли.

Ба ақидаи мо, вобаста ба масъалаи танзими давлатии бозори вазифаи таъминоти амнияти озуқаворӣ дар ҳолате дуруст ҳал карда мешавад, ки дар ин раванд танзими давлатии фаъол амалӣ карда шуда, институтҳои давлатӣ масъалаҳои сифат, самаранокӣ ва дастрасии таносуби байни истеҳсолоти ватанӣ ва воридоти маҳсулоти озуқавориро аз рӯи ҳама намудҳои он таъмин намоянд.

Соҳаи аграрии ҷумҳурӣ пояи асосии ташаккули комплекси озуқаворӣ дар ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад. Мувофиқи маълумоти омори расмӣ дар соҳаи кишоварзии нишондиҳандаҳо асосан тамоюли мусбӣ дорад. Дар сохтори хоҷагидорӣ соҳа тағйиротҳои кулӣ ба миён омадааст, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст. Аз маълумотҳои ҷадвал бармеояд, ки шумораи шаклҳои гуногуни корхонаҳои кишоварзӣ соли 2023 нисбати соли 2015 ба – 142,7% зиёд шудааст. Таҳқиқот нишон додааст, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шароити нави хоҷагидорӣ самаранок мебошад, ки нисбати соли 2015 ба – 141% зиёд гардидааст.

Ҷадвали 1. Шумораи шаклҳои гуногуни корхонаҳои кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2025-2023 [6].

	С о л ҳ о					С.2023 нисбат ба 2010, %
	2025	2020	2021	2022	2023	
Ҳамагӣ	125306	183926	171899	176984	178831	142,7
Хоҷагиҳои деҳқонӣ	123379	179005	167009	172107	174030	141,0
Дигар намуд	1927	4921	4890	4877	4801	2,4 маротиб

Сарчашма: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2024. -С. 336-343.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ муҳаррики асосии афзоиши шумораи субъектҳои кишоварзӣ мебошанд. Ин раванд нишондиҳандаи тақвияти фаъолияти хурду миёна ва парокандасозии сохтори истеҳсолот мебошад. Бо вучуди афзоиши назаррас, пароканда шудани захираҳо, маҳдуд будани замин ва дастрасии молиявӣ барои хоҷагиҳои хурд, метавонад самаранокии умумии истеҳсолотро коҳиш диҳад. Коҳишёбии дигар намуди хоҷагиҳо дар соҳаи кишоварзии метавонад нишонаи механизмҳои нокифояи танзими давлатӣ, ё муҳити номусоид барои шаклҳои ғайримаммул (шарикӣ, кооперативӣ) баромад намояд. Инчунин, дар таъмини амнияти озуқаворӣ хоҷагиҳои аҳоли нақши бузург дорад.

Дар мақола қайд шудааст, ки дар шароити имрӯза таъмини аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ истеҳсоли ватанӣ дар ҳаҷми зарурӣ ва хушсифат яке аз вазифаҳои муҳими давлат ба ҳисоб меравад. Таҳқиқот нишон додааст, ки рушди устувор ва муназзами маҷмаи кишоварзии ҷумҳурӣ яке аз вазифаҳои афзалиятнок мебошад. Устувории бозори озуқаворӣ, шартҳои зарурии рушди маҷмаи агросаноатӣ дар маҷмӯъ ба ҳисоб меравад. Аз вазъи рушди он дараҷаи неқӯаҳолии бисёр соҳаҳои кишоварзӣ вобаста аст. Барои ҳалли масъалаҳои мазкур дар ҷумҳурӣ «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» тахия ва қабул карда шудааст, ки истифодаи ҳадди аксари захираҳо барои таъмини рушди устувори истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, алалхусус таъиноти озуқаворӣ- дошта ҷиҳати расидан ба сатҳи таъминоти меъёрии эҳтиёҷоти аҳоли бо мақсади беҳтар намудани сифати зиндагии онҳо ба таври назаррас, пешбинӣ менамояд [4]. Таҳлилҳо нишон додааст, ки суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба як нафар нисбат ба суръати афзоиши нуфузи аҳоли зиёд шудааст. Таҳлилҳо нишон додааст, ки дар соли 2019 ба як нафар аҳоли 6913,5 сомони ММД истеҳсол шуда нисбат ба соли 2013-ум 37,7 Ҷоиз зиёд бошад, пас нуфузи аҳоли

дар ин давра 11,2% афзудааст, ки нишондиҳандаи назаррас мебошад. Дар ҷадвали 2 истеъмоли аслии маҳсулоти озуқаворӣ ба як нафари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2023 оварда шудааст.

Ҷадвали 2. Истеъмоли аслии маҳсулоти озуқаворӣ ба як нафари аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2023 [7]

Нишонди- ҳандаҳо	Меъёрҳои истеъмолот		С о л ҳ о				
	СУТ	ҚТ	2019	2020	2021	2022	2023
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	78	50	13,1	28,1	26,4	21,8	38,9
Шир ва маҳсулоти ширӣ	450	250	63,8	63,3	54,8	41,4	109,5
Тухм, адад	156	180	92	158,0	167,0	158,0	119,8
Шакар, бо дарназардошти маҳсулоти қаннодӣ	40	20	15,4	19,5	17,5	15,9	16,0
Маҳсулоти нонӣ	115	145	158,7	165,4	162,5	157,8	161
Картошка	91	92	42,4	41,0	41,2	40,5	112,0
Савзавот ва полезиҳо	130	166	86,4	137,4	126,2	113,4	395,1
Мева, буттамеваҳо ва ангур	110	124	33,2	30,6	38,4	39,1	83,6
Равғани растанӣ	9,1	12	17,5	18,4	17,2	17,3	17,7

Сарчашма: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омори солона Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2024. -С. 123.

Аз ҳисобҳои ҷадвал маълум гардидааст, ки сохтори миллии истеъмолати озуқаворӣ дар ҷумҳурӣ бо ҳиссаи баланди нон ва маҳсулоти нонӣ дар истеъмолати озуқаи аҳоли тавсиф карда мешавад. Дар соли 2023 истеъмоли нон ва маҳсулоти нонӣ дар ҷумҳури 161 кг-ро ташкил дод, ки ба 11,1% аз меъёри тавсияшаванда зиёд мебошад, ки он ба 145кг баробар мебошад. Дар соли 2023 истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ аз рӯи ҷунин молҳо, ба монанди гӯшт, маҳсулоти гӯштӣ нисбат ба соли 2019 2,9 маротиба, шир ва маҳсулоти ширӣ 67,8%, тухм 2,8 маротиба, шакар, аз ҷумла маҳсулоти қаннодӣ 2,8 маротиба, маҳсулоти нонӣ 17,0%, картошка 2,8 маротиба, сабзавот ва полезиҳо 4,5 маротиба, меваҳо буттамеваҳо 2,5 маротибаро ташкил кардааст, нисбат ба соли 2019 афзоиш аз рӯи ҳама намуди маҳсулот ба назар мерасад. Дар рушди шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ ҷумҳурӣ як қатор заминҳои

истифоданашуда, аз ҷумла заминҳои обёришаванда мавҷуданд, ки дорои иқтидори иловагӣ барои зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ дар соҳаи комплекси агросаноатӣ буда, метавонанд дар таъмини амнияти озуқаворӣ нақши муҳим бозанд.

Ба ақидаи профессор Қудратзода Р.Р. "... яке аз мушкилоти асосии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Тоҷикистон, ин таъминоти бехатарии озуқаворӣ мамлакат ва дастрасии иқтисодии ҳамаи табақаҳои ҷамъият ба озуқаворӣ, мутобиқи сохтори оқилона ва меъёрҳои истеъмолот ба ҳисоб меравад" [5].

Хулоса. Ҳамин тавр, бо мақсади рушди комплекси агросаноатӣ ва баланд бардоштани сатҳи таъминот бо маҳсулоти озуқаворӣ аҳоли, зарурати татбиқи як қатор чораҳои стратегӣ ба миён меояд. Вобаста ба ин дар тадқиқи сиёсати иқтисодии ҷумҳурӣ пешниҳод карда мешавад:

- ба роҳ мондани банақшагирии истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ дар шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ дар асоси талаботи аҳоли ва рушди демографӣ;
- таъмини ғизои оқилонаи аҳоли бо назардошти афзоиши қобилияти пардохтпазири гурӯҳҳои иҷтимоӣ мухталиф ва мутобиқсозии пешниҳоди маҳсулот ба сохтори истеъмоли оқилона;
- рушди истеҳсоли рақобатпазири маҳсулоти воридотивазкунанда, ки боиси коҳиш ёфтани вобастагӣ аз бозорҳои хориҷӣ ва тақвияти иқтидори дохилии агросаноатӣ мегардад.

РӢӢХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Агаев Б.В. Организационно-экономический механизм обеспечения продовольственной безопасности. - М., 2000. - 177с
2. Пиризода Ҷ.С. Ҷанбаҳои назариявии ташаккулёбӣ ва таъмини усувори бозори озуқаворӣ // Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.- Душанбе.-2021, №6, саҳ.112-119.
3. Мадаминов А.А. Проблемы устойчивого развития аграрного сектора Таджикистана. – Душанбе, 2006. – 300с.
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе.- с.2016.
5. Қудратов Р.Р., Фасихов И.С. Региональные особенности обеспечения продовольственной безопасности Республики Таджикистан // Маҷмӯи мақлаҳои илмӣ. Маводҳои конференсияи илмӣ – амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Технологияи инноватсионии нигоҳдорӣ ва коркард, логистикаи меваю сабзавот: нигоҳе ба оянда», 28.12.2019. Душанбе – 2019. С.18 -23.
6. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. С.2024.
7. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. С.2024

РОЛЬ РАЗЛИЧНЫХ ФОРМ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

НАИМЗОДА МИРАЛИ САВЗАЛИ,

научный сотрудник Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН, miralinaim@gmail.com, тел. + Тел: +992 98 505 04 00. 734049 г. Душанбе, ул.Хаёти-нав, 306.

ПИРИЗОДА ДЖАЛИЛ САФАР,

академик ТАСХН, директор Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН, jalil-22@mail.ru, тел. + Тел: +992 907 72 16 80. 734049
ш.Душанбе, куч.Ҳаёти-нав, 306.

В данной статье рассматривается роль различных форм хозяйствования в обеспечении продовольственной безопасности агропромышленного комплекса республики. Анализ установлено, что в новых условиях экономических отношений агропромышленном комплексе сталкивается с рядом новых экономических и социальных реалий, которые напрямую влияют на возможности обеспечения продовольственной безопасности. Исследование показало, что проводимые в агропромышленном комплексе реформы привели к институциональным изменениям, которые требуют формирования новых отношений, основанных на понимании рыночного института.

Предложено, что для развития агропромышленного комплекса и повышения уровня продовольственного обеспечения населения необходимо: реализовать ряд стратегических мероприятий, организация планирования производства сельскохозяйственной продукции в различных формах хозяйствования на основе потребностей населения и демографического развития, обеспечение рационального питания населения с учетом повышения платежеспособности различных социальных групп и адаптация товарного предложения к рациональной структуре потребления и развитие конкурентоспособного производства импортозамещающей продукции приведет к снижению зависимости от внешних рынков и укреплению отечественного агропромышленного потенциала.

Ключевые слова: роль, различные формы хозяйствования, агропромышленной комплекс, обеспечения продовольственной безопасности, реформа, питание, стратегия, демография.

THE ROLE OF VARIOUS FORMS OF MANAGEMENT IN ENSURING FOOD SECURITY IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX\ REPUBLICS

NAIMZODA MIRALI SAVZALI,

research fellow at the Institute of Economics and Systemic Analysis of Agricultural Development TAAS miralinalaim@gmail.com +992 98 505 04 00, Dushanbe 734049,
Street Hayoti-Hav. 306

PIRIZODA JALIL SAFAR,

Academician of TAAS, director Economics and Systemic Analysis of Agricultural Development TAAS jalil-22@mail.ru, тел. + Тел: +992 907 72 16 80. 734049 Dushanbe 734049,
Street Hayoti-Hav. 306

This article examines the role of various forms of management in ensuring food security in the agro-industrial complex republics. The analysis established that, in the new conditions of economic relations, the agro-industrial complex is faced with a number of new economic and social realities that directly affect the ability to ensure food security. The study showed that the reforms carried out in the agro-industrial complex have led to institutional changes that require the formation of new relationships based on an understanding of the market institution.

It is proposed that in order to develop the agro-industrial complex and increase the level of food security for the population it is necessary: implement a number of strategic measures, organize planning of agricultural production in various forms of management based on the needs of the population and demographic developmen, ensuring rational nutrition for the population, taking into account the increase in the solvency of various social groups and the adaptation of product

supply to a rational consumption structure and the development of competitive production of import-substituting products, will lead to a reduction in dependence on foreign markets and strengthening of domestic agricultural potential.

Keywords: *role, various forms of management, agro-industrial complex, food security, reform, nutrition, strategy, demography.*

УДК: 369.032. 339.5

**ТАҲҚИҚИ ВАЗӢИ МУОСИР ВА ТАҶРИБАИ ҶАҲОНИИ ИДОРАКУНИИ
ДАВЛАТИИ ҶАӢОЛИЯТИ ИҚТИСОДИ БЕРУНӢ (ФИБ) ДАР ҶУМӢУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

ПИРМУҲАММАДЗОДА ШАҲНОЗА САӢФИДИН,

ассистенти кафедраи идоракунии давлатӢ ва маҳаллии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Борбад 48/5. Тел: 939493773; 907913677.

НИДОЕВ ПАРВИЗ ФОЗИЛОВИЧ,

дотсенти кафедраи ҷаӢолияти ғумрукии Донишгоҳи давлатии тичоратии Тоҷикистон
Суроға: 7334055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Борбад 48/5. Тел:

111150378parvez-78@ta

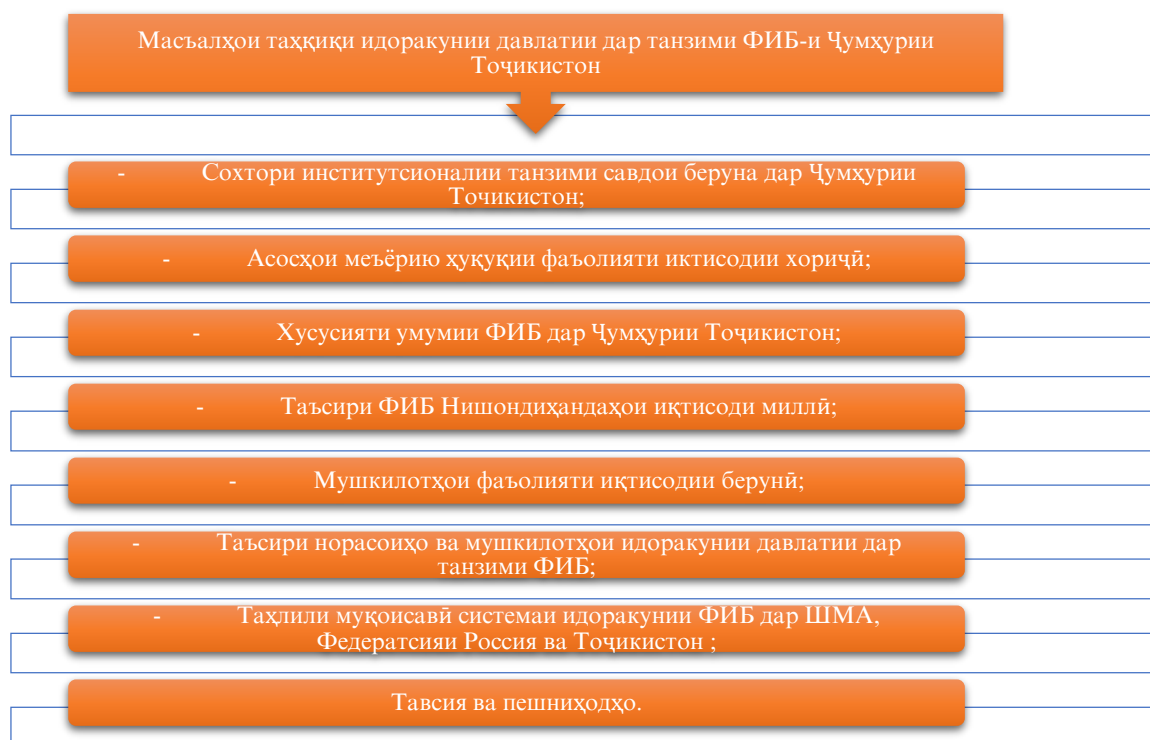
Дар мақола вазъи муосири танзими давлатии ҷаӢолияти иқтисоди берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, комёбиҳо ва мушкилотҳои соҳа дар заминаи идоракунии давлатӣ ва дастгириҳои давлатӣ муқаррар карда шудаанд. Муаллиф дар заминаи таҷрибаи давлатҳои пешрафта моделҳои рушди идоракунии давлатии ҷаӢолияти иқтисоди беруниро қиёс намуда пешниҳод ва ҳулосаҳои худро барои тақмили идоракунии давлатии ҷаӢолияти иқтисоди беруни пешниҳод намудааст. Дар мақола муаллиф қайд менамояд, ки самаранокии идоракунии давлатӣ дар ин соҳа бевосита ба рақобатпазирии иқтисоди миллӣ, ҷолибияти сармоягузори ва ҳаҷми савдои хориҷӣ таъсир расонида дар шароити маҳдуд будани захираҳои дохилӣ, афзоиши ёфтани ҷараёни муҳоҷират, вобаста будани иқтисодиёти миллӣ аз воридот, танзими самараноки давлатии ҷаӢолияти иқтисоди беруни ҳамчун самти муҳими стратегӣ сиёсати давлатӣ таъдил меёбад. Ба ақидаи муаллиф танзими самарабахши ҷаӢолияти иқтисодии беруни бояд унсурҳои банақшагирии стратегӣ, рушди институтсионалӣ ва навоариҳои технологӣ муттаҳид шаванд. Муаллиф дар фарҷоми мақола ҳулоса намудааст, ки ҳама ин комёбиҳо ба ҷаӢолияти самараноки ниҳодҳои давлатӣ ва ҷомеи шаҳрвандӣ бо истифода аз имкониятҳои муҳайё намудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бояд ба амал бароварда шаванд.

Калидвожаҳо: идораи давлатӣ, ҷаӢолияти иқтисоди беруни, танзими давлатӣ, таҷрибаи ҷаҳонӣ, ҳадамоти ғумрук, содирот, вобастагии воридот, маҳдудияти ҷугрофӣ нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, мушкилотҳои логистикӣ, касри музмини савдо, ҳавфҳои коррупсионӣ, , равзанаи ягона, институти шарикӣ, моделҳои амрикоӣ, тарофаи ягонаи ғумрукӣ, модели осӣёғӣ, Ҷумҳурии мардумии Чин, нақлиётӣ-логистикӣ низоъҳои геополитикӣ, низомҳои таҳримӣ, иттиҳодияҳои интегратсионӣ, Иттиҳоди Иқтисодии Аврупо, расмиёти маъмурӣ, ҷаӢолияти ғумрукӣ, мақомоти давлатӣ.

ҶаӢолияти иқтисоди беруни (ФИБ) дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳим дорад. Давлати соҳибистиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ибтикор ва заҳматҳои беназири Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон, ҳамчун субъекти асосии танзимкунанда ва рушдиҳанда, шароитро барои ҳамгироии иқтисоди миллӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ, таъмини устувории робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ имкониятҳои институтсионалӣ ва танзимкунанда фароҳам овардааст. Равандҳои муосири ҷаҳонишавӣ, афзоиши рақобати байналмилалӣ ва нооромиҳои сиёсӣ иқтисодӣ зарурати идоракунии самарабахши давлатии ҷаӢолияти иқтисодии беруни муайян мекунанд. Ҳоло дар шароити ҷаҳонишавӣ самаранокии идоракунии давлатии ҷаӢолияти иқтисодии беруни

аҳамияти махсус пайдо карда истодааст. Самаранокии идоракунии давлатӣ дар ин соҳа бевосита ба рақобатпазирии иқтисоди миллӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ ва ҳаҷми савдои хориҷӣ таъсир мерасонад.[11, с.37] Дар шароити маҳдуд будани захираҳои дохилӣ, афзоиш ёфтани чараёни муҳоҷират, вобаста будани иқтисодиёти миллӣ аз воридот, танзими самараноки давлатии фаъолияти иқтисоди берунӣ ҳамчун самти муҳими стратегии сиёсати давлатӣ таъдил меёбад. Низоми муносири идоракунии иқтисоди берунӣ баҳодихии ҳамаҷонибаро барои муайян намудани нерӯи афзоиш ва бартараф намудани монеаҳои мавҷуда талаб менамояд. Дар ин рӯсто мо барои таҳқиқи вазъи муносири идоракунии давлатии дар танзими ФИБ масъалаҳои асосиро мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор медиҳем.

Нақшаи 1.- Масъалаҳои таҳқиқи идоракунии давлатии дар танзими ФИБ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Манбаъ: дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Вобаста ба мазмуни нақшаи овардашуда масъалаҳои таҳқиқи идоракунии давлатии дар танзими ФИБ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон сараввал аз сохтори институтсионалии танзими савдои беруна сарчашма мегирад. Сохтори ниҳодии танзими савдои берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи фаъолияти мақомот ва идораҳои давлатӣ ба амал бароварда мешаванд. Мақомотҳои асосии давлатие, ки дар шароити муносири танзими равандҳои мазкур иштирок мекунанд, инҳо мебошанд:

Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон - мақоми марказии ҳокимияти иҷроия буда, дар таҳияи сиёсати давлатии рушди тамоми соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоии мамлакат иштирок намуда, вазифахоро оид ба таҳияву татбиқи сиёсати давлатӣ ва батанзимдарории меъёрии ҳуқуқӣ дар бахши таҳлил ва таҳияи консепсияҳо, стратегияҳои кӯтоҳмуддат, миёнамӯҳлат ва дарозмӯҳлат, барномаҳо ва дурномаҳои рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат, фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, савдо, рушди иқтисодии минтақаҳо ва ғайра амалӣ менамояд.[6] Яъне, Вазорати мазкур стратегияи фаъолияти иқтисодии хориҷиро

ташаккул медиҳад, санадҳои меъёрии ҳукукиро дар ин соҳа таҳия мекунад ва иҷозатномадиҳии фаъолияти иқтисодии беруниро амалӣ менамояд.

Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон - мақомоти ваколатдори ҳифзи ҳукуки ҳокимияти иҷроия оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ буда, бо мақсадҳои гумрукӣ татбиқи мустақими вазифаҳоро дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин менамояд.[2] Яъне, Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон - амалиётҳои содиротӣ-воридотиро назорат карда пардохтҳои гумрукиро меситонад.

Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон - мақоми марказии ҳокимияти иҷроия буда, идоракунии давлатиро дар соҳаи муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои хориҷӣ ва созмонҳои байналмилалӣ амалӣ менамояд.[8] Яъне, Вазорати қорҳои хориҷӣ дар соҳаи сиёсати берунӣ ҳамкориҳои иқтисодиро ташкил ва дастгирӣ менамояд.

Бонки миллии Тоҷикистон - дар ҳолатҳое, ки қонунгузорӣ ва созишномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудаанд, дар муносибат бо бонкҳои марказии (миллии) давлатҳои хориҷӣ, Хазинаи байналмилалӣ асёр, Бонки ҷаҳонӣ ва дигар ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ намояндаи манфиатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, аз номи он муомила ва додугирифт мекунад. Бо мақсади таҳияи тавозуни пардохти мамлакат Бонки миллии Тоҷикистон аз субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ пешниҳоди маълумотро оид ба амалиёти иқтисодии хориҷии онҳо, аз ҷумла қарзҳои берунаи давлат, ки бо кафолат таъмин нестанд, талаб мекунад. Субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ бояд ба Бонки миллии Тоҷикистон тибқи санадҳои меъёрии ҳукукии Бонки миллии Тоҷикистон маълумот пешниҳод намоянд. [2] Яъне, Бонки миллии Тоҷикистон танзими асёр ва амалиёти асёриро дар соҳаи мазкур низ ба танзим медарорад.

Агентии содироти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон - мақоми иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ буда, сиёсати давлатиро дар соҳаи содирот татбиқ менамояд.[5]

Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон - дастгирии давлатии соҳибкорӣ, фаъолияти иқтисодии хориҷии субъектҳои он, аз ҷумла рушди робитаҳои тижоратӣ, илмию техникӣ ва истеҳсолии онҳо бо шарикони хориҷӣ, ки ба рушди соҳибкорӣ мусоидат менамоянд ва дар ин замина дастгирии давлатии соҳибкорӣ, фаъолияти иқтисодии хориҷии субъектҳои он, аз ҷумла рушди робитаҳои тижоратӣ, илмию техникӣ ва истеҳсолии онҳо бо шарикони хориҷӣ, ки ба рушди соҳибкорӣ мусоидат менамоянд.[6] Яъне, кумита ба ҷалби сармоягузорӣ ва дастгирии содирот машғул мебошад. Дар баробари ин ниҳодҳо инчунин дигар сохторҳои ёрирасон нисбати масъалаи мазкур фаъолиятро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ мондаанд.

Акнун менигарем ба асосҳои меъёрию ҳукукии фаъолияти иқтисодии берунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои пайдо намудани умқи идоракунии давлатии ФИБ санадҳои меъёрӣ-ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд асос шаванд, аз ҷумла Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти савдои хориҷӣ”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати содирот», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими асёр ва назорати асёр», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ», Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Созишномаҳои байналмилалӣ дар доираи Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё, Созмони ҳамкории Шанхай (СХШ) ва Созмони умумиҷаҳонии гумрукӣ (СУГ). Дар баробарин қонунҳои зикргардида боз як қатор санадҳои меъёрӣ-ҳукукӣ

амал менамоянд, ки иҷозатномадиҳӣ, сертификатсия, назорати асёр ва стандартҳои техниро низ дар ин соҳа ба танзим медароранд.

Ҳамин тавр, арзёбии вазъи кунунии танзими фаъолияти иқтисодии берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи ба амалбарории санадҳои меъёрию ҳуқуқи ташаккулёбии механизмҳои институтсионалӣ, танзими вазъи воқеии иқтисодиёти кишвар ва иштироки он дар савдои байналмилалиро талаб мекунад. Дар зер тавсифи илмӣ фаъолияти иқтисодии берунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз нишондиҳандаҳои иқтисоди миллӣ, муайян кардани мушкилот ва муқаррар намудани робитаи байни норасоии идоракунии давлатӣ ва душвориҳои имрӯзаи соҳаи мазкур оварда мешаванд. Дар ин маврид хусусияти умумии ФИБ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд инъикос гардад. Ба фикри мо фаъолияти иқтисодии берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди иқтисоди миллӣ, бахусус бо дарназардошти маҳдудияти захираҳои дохилӣ, доштани вобастагии зиёд аз воридот ва воридоти маблағҳои пулӣ аз хориҷ нақши калидӣ дорад, ки дар ин замина мо хусусиятҳои асосиро дар ин соҳа таҳқиқ намуда, намуда онҳоро чунин арзёбӣ намудем:

1. Дараҷаи баланди кушодагии иқтисодиёт.

ФИБ қисми зиёди ММД-ро ташкил медиҳад, тибқи маълумоти бонки ҷаҳонӣ, савдо (содирот ва воридот) зиёда аз 60% ММД-ро ташкил медиҳанд.

2. Ашёи асосии содирот. Молҳои асосии содиротӣ алюминий, пахта, нерӯи барқ ва маъданҳои фойданок мебошанд.

3. Вобастагии воридот. Кишвар аз воридоти ғизо, сӯзишворӣ, мошинҳо ва таҷҳизот вобастагии калон дорад.

4. Маҳдудияти ҷуғрофӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишваре, ки ба баҳр баромад надорад, бо монеаҳои логистикӣ рӯ ба рӯ мешавад.

5. Шарикони асосии тичорати берунӣ: Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Узбекистон, Ҷумҳурии Туркия, Ҷумҳурии Ислондӣ Эрон ва Ҷумҳурии Ислондӣ Афғонистон. Дар ин замина ба хусусиятҳои асосии ФИБ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин нишондиҳандаҳои иқтисоди миллӣ, ки ФИБ-ро тавсиф мекунанд ба ҳисоб мераванд, ки вазъи мазкурро мо дар нақшаи 2. дида мебароем.

Қадвали 1.- Нишондиҳандаҳои иқтисоди миллӣ, ки ФИБ-ро тавсиф мекунанд

№	Нишондиҳанда	Арзиш (аз рӯи маълумоти соли 2023)
1.	ММД	≈ 11,5 млрд USD
2.	Афзоиши ММД	~7,5%
3.	Ҳаҷми содирот	≈ 2,5 млрд USD
4.	Ҳаҷми воридот	≈ 5,8 млрд USD
5.	Касри савдо	≈ 3,3 млрд USD
6.	Сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ	~360 млн USD 36% аз млрд
7.	Интиқоли пул аз хориҷа	> 3,5 млрд USD (зиёда аз 25% ММД)

Манбаъ: Дар асоси омӯзиши Омори давлатии Ҷумҳурии Тоҷикитсон аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст. [6]

Чуноне, ки дар ҷадвали 1., оварда шудааст, нишондиҳандаҳои иқтисоди миллӣ, ки ФИБ-ро тавсиф мекунанд, бо арзёбии сарчашмаҳои маълумоти омори давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, маълум мегардад, ки рушди ММД аз ҳисоби воридот ва содирот инчунин интиқоли пул аз хориҷа ташкил карда шудааст. Ҳамин тавр, ҷадвал нишон медиҳад, ки маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар $\approx 11,5$ млрд USD афзоиши ММД $\sim 7,5\%$ -ро ташкил намуда, ҳаҷми содирот $\approx 2,5$ млрд USD, ҳаҷми воридот $\approx 5,8$ млрд USD, касри савдо $\approx 3,3$ млрд USD, сармоягузори мустақими хориҷӣ ~ 360 млн USD 36% аз млрд, интиқоли пул аз хориҷа $> 3,5$ млрд USD (зиёда аз 25% ММД) - ро ташкил намуааст. [6] Маълумотҳои мазкур аз он далолат менамоянд, ки иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ФИБ вобастагии калон дорад. Вобаста ба ин, мо мушкилотҳои фаъолияти иқтисодии беруниро вобаста ба мазмунӣ ҷадвали мазкур бо дарнаардошти ҳаҷми хурди содирот, кам будани сармоягузори мустақими хориҷӣ чунин муқаррар намудем:

1. Мушкилоти иқтисодӣ:

- Касри музмини савдо бо сабаби диверсификатсияи пасти содирот.
- Вобастагӣ аз интиқоли пулии муҳоҷирони меҳнатӣ, асосан аз Федератсияи Россия.
- Сатҳи пасти арзиши иловашудаи молҳои содиротӣ.
- Рақобатпазирии сусти маҳсулоти ватанӣ.

2. Мушкилотҳои логистикӣ ва инфрасохторӣ:

- Инфрасохтори маҳдуди нақлиётӣ.
- Хароҷоти баланди транзаксия ҳангоми содирот/воридот.
- Вобастагӣ аз кишварҳои транзитӣ.

3. Мушкилоти институтсионалӣ ва идоракунӣ:

- Мураккабӣ ва шаффофияти расмиёти гирифтани иҷозатномаҳо.
- Хавфҳои коррупсионӣ ҳангоми татбиқи ФИБ.
- Имкониятҳои маҳдуди рақамсозии расмиёти гумрукӣ ва содироту воридот.
- Сатҳи пасти ҳамкорӣ байни мақомоти давлатӣ ва тижорат.

4. Камбудҳои танзими давлатӣ:

- Парокандагии қонунгузорӣ, мавҷудияти бархӯрдҳои ҳуқуқӣ.
- Набудани мақоми ягонаи ҳамохангсоз оид ба ФИБ.
- Дастгирии заифи институтсионалии содиркунандагон (қўмаки нокифоя дар ворид шудан ба бозорҳои хориҷӣ, набудани агентҳои пешбурди содирот).
- Истифодаи маҳдуди воситаҳои ФИБ, ба монанди қарздиҳии содиротӣ, суғурта, субсидияҳо.
- Ҳимояи нокифояи ҳуқуқи сармоягузoron ва набудани механизми муассири ҳалли баҳсҳо.

Мушкилот ва норасоиҳои мазкур метавонанд ба ФИБ таъсири манфӣ расонанд, ки мо онҳоро дар ҷадвали наватӣ нишон медиҳем.

Ҷадвали 2-Таъсири норасоиҳо ва мушкилотҳои идоракунӣ давлатии дар танзими ФИБ

№	Норасоии идоракунӣ давлатӣ	Оқибатҳо барои ФИБ
1.	Бюрократикунонии расмиёт ва	Таъхири муросилоти моли дар сарҳад,

	коррупсия	афзоиши хароҷот
2.	Набудани институти дастгирии содирот	Фаъолияти пасти содиротӣ, диверсификатсияи сушт
3.	Набудани банақшагирии инфрасохторӣ	Мушкилоти логистикӣ, содироти маҳдуд
4.	Назорати сусти сифат ва сертификатсия	Рад кардани шарикони беруна аз маҳсулоти ватанӣ
5.	Рақамикунонии нокифоя	Шаффофияти паст ва самаранокии ФИБ

Барои бартараф намудани мушкилот ва норасоҳои мазкур таҳлили моделҳои мавҷудаи идоракунии давлатӣ дар соҳаи фаъолияти иқтисодии берунӣ аз таҷрибаи давлатҳои пешрафта зарур меояд. Дар заминаи таҳқиқотҳои назариявӣ таҳлили мафҳумҳо ва моделҳои мавҷудаи идоракунии давлатии фаъолияти иқтисодии берунӣ, муайян кардани хусусиятҳо, афзалиятҳо ва маҳдудиятҳои онҳо метавонад дар танзими давлатии идоракунии ФИБ пешниҳодҳои амикро баррасӣ намоянд. Ба фикри мо идоракунии давлатии фаъолияти иқтисодии беруниро метавонад ҳамчун системаи тадбирҳои ташкилию ҳуқуқи ва иқтисодӣ, ки ба танзими равандҳои иқтисодии хориҷи ба манфиати рушди устувори иқтисодиёти миллӣ нигаронида шудааст, ҳисоб карда шавад.

Дар ин маврид мо барои идоракунии фаъолияти иқтисодии берунӣ равишҳои гуногуни таҷрибашудаи ҷаҳониро ҳамчун модел муқаррар намудем, аз ҷумла:

- Муносибати либералӣ, ки даҳлати ҳадди ақали давлат ва таҳкими механизмҳои бозорро дар бар мегирад;
- Муносибати протекционистӣ, ки зарурати ҳифзи истеҳсолкунандагони миллиро таъкид мекунад;
- Равиши институтсионалӣ, ки дар он ба ташаккули институтҳои устувори ҳамкорӣ дар арсаи байналмилалӣ диққати асосӣ дода мешавад.

Дар ин замина, гуфтан бо маврид мебошад, ки идораи давлатии ФИБ маҷмӯи тадбирҳо ва институтҳоро дар бар мегирад, ки ба танзими савдои байналмилалӣ, ҳаракати сармоя, технология ва қувваи қарбӣ рағона карда шудаанд. Инчунин, модели идоракунии метавонад мутамакказ, либералӣ ё омехта бошад. Самаранокии ин ё он модел аз шароити макроиқтисодӣ, сатҳи рушди институтҳо ва стратегияи ҳамгирӣ вобаста мебошад. Равишҳои гуногуни идоракунии фаъолияти иқтисодии берунӣ моро водор месозад аз таҷрибаи ҷаҳонӣ дар ин самт бархе аз моделҳои идоракунии давлатии фаъолияти иқтисодии беруниро ҳамчун таҳлили муқоисавӣ мавриди баррасӣ қарор диҳем. Дар амалияи ҷаҳонӣ яқинан моделҳои танзими давлатии фаъолияти иқтисодии берунӣ ташаккул ёфтаанд.

Саравал мо ба модели Иёлоти Мутаҳидаи Амрико дар ин самт назар меафканем. ИМА дар иқтисодиёти ҷаҳон яке аз бузургтарин модели пешрафтаи танзим ва дастгирии ФИБ-ро таҳия кардааст. Модели мазкур бо муносибати прагматикӣ ва танзимнамоӣ хос мебошад. Давлати мазкур воситаҳои танзими ғайритарифӣ, системаҳои таҳримот ва механизмҳои шартномавино фаъолон истифода бурда ба ҳифзи моликияти зеҳнӣ ва пешбурди содироти маҳсулоти олий таваҷҷуҳи зиёд медиҳад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар марҳилаи ташаккули

ниҳодҳои самараноки идоракунии давлатӣ қарор дорад, ба мушкилотҳои навсозии ин соҳа рӯ ба рӯ шуда истодааст. Барои таҳқиқ усулҳои таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, таҳлили институтсионалӣ, инчунин унсурҳои муносибати системавӣ-таҷрибавӣ ҳуҷҷатҳои расмӣ ҳукуматҳои ИМА ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳисоботи байналмилалӣ, маълумоти СУС, бонки Ҷаҳонӣ ва UNCTAD истифода мешаванд. Масъалаи мазкур бо асосҳои институтсионалии идоракунии ФИБ дар ИМА амалӣ мешаванд. Системаи идоракунии мазкур дар ИМА сохтори мураккаби бисёрқабатаро бо тақсироти дақиқи вазифаҳо байни мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ ташкил медиҳад, ки институтҳои асосӣ дар ин давлат вобаста ба соҳаи мазкур амалкунанда инҳоянд:

Вазорати савдои ИМА (U. S. Department of Commerce)[12]- танзимгари умумии савдо, пешбуронидаи содирот, Ҳимоягари манфиатҳои истеҳсолкунандагони амрикоӣ;

- Дафтари намоёндаи тижорати Иёлоти Муттаҳидаи Амрико USTR (Office of The United States Trade Representative)[13] - стратегияи савдои хориҷиро таҳия мекунад, дар музокироти байналмилалӣ иштирок менамояд;

- Бонки содироти воридоти ИМА (EXIM Bank)[14] - ба содиркунандагон дастгирии молиявӣ мерасонад.

- Агентҳои маҳалли палатаи саноат ва савдо - дар сатҳи давлатӣ тавассути пешниҳоди машварат ва дастгирии тижорат нақш мебозанд.

Агентии ИМА оид ба савдо ва рушд (The US. Trade and Development Agency (USTDA)) мақоми марказии идоракунии давлатии Иёлоти муттаҳидаи Амрико дар соҳаи мусоидат ба савдо. Агентии мустақили ҳукумати федералии ИМА ба шумор меравад [15].

Хусусияти хоси системаи ИМА дар ин соҳа пешрафтаи шарикӣ ҷамъиятӣ-хусусӣ ва дараҷаи баланди рақамикунонии расмӣро дар бар мегиранд, ки мо муқоисаи онро бо Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали зерин дида мебароем.

Ҷадвали 3- Таҳлили муқоисавӣ системаи идоракунии ФИБ дар ИМА ва Тоҷикистон

№	Таҳлили муқоисавӣ системаи идоракунии ФИБ дар ИМА ва Тоҷикистон		
1.	Меъёр	ИМА	Тоҷикистон
2.	Сохтори институтсионалӣ	Бисёрқабата, махсусгардонидашуда	Мутамарказ, фрагментарӣ (пароканда)
3.	Заминаҳои ҳуқуқӣ	Устувор, чандирӣ, навсозшаванда	Ба тағйироти зуд-зуд дучор шаванда, истифодабарии суст
4.	Дастгирии содирот	Субсидияҳо, қарзҳо, барномаҳои давлатӣ	Воситаҳои маҳдуди дастгирӣ
5.	Рақамикунонӣ	рақамикунонии пурраи расмӣ	Рақамикунонии нопурраи расмӣ, маъмурияти дастӣ

6.	Маориф ва кадрҳо	сатҳи баланди омӯзиши касбӣ	Набудани кадрҳо ва системаи заифи ҷобачогузори онҳо
7.	Шарикӣ чамъиятӣ-хусусӣ	Ба таври васеъ	Суст ифода ёфтааст

Манбаъ: аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими фаъолияти иқтисодии берунӣ аз ҷониби мақомотҳои дарболо зикршуда амалӣ карда мешавад. Аммо, сохтори институтсионалии соҳаи мазкур пароканда боқӣ мемонад, яъне ҳамоҳангсозии муассири байнисоҳавӣ вучуд надорад, дар ин росто норасоии кадрҳо ва технологияҳои касбӣ низ вучуд доранд.

Мо дар асоси таҳлили муқоисавӣ системаи идоракунии ФИБ дар ИМА ва Тоҷикистон чунин тавсияҳоро пешниҳод меамоем;

1. Тақвияти ҳамоҳангсозии байнисоҳавӣ, таъсиси мақоми ягонаи ҳамоҳангсозӣ оид ба масъалаҳои ФИБ;
2. Рушди платформаҳои рақамӣ барои содда кардани расмиёти ФИБ (тақмили равзанаи ягона, автоматикунории иҷозатномадиҳӣ);
3. Дастгирии содиркунандагон тавассути механизмҳои кафолат, субсидия, ҳавасмандгардонии андоз;
4. Ташкили захираи кадрҳо ва ташкили барномаҳои таълимӣ дар соҳаи савдои байналмилалӣ;
5. Таъсиси институти шарикӣ чамъиятӣ-хусусӣ дар соҳаи ФИБ;

Ҳамин тавр, модели амрикоии идоракунии ФИБ самаранокии баландро тавассути муносибати комплекси институтсионалӣ, коркарди амиқи қонунгузорӣ ва ҷалби фаъоли бахши хусусӣ нишон медиҳад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифтани унсурҳои алоҳидаи ин модел бо назардошти хусусиятҳои миллӣ метавонад ба ташаккули низоми устувортар ва рақобатпазирӣ сиёсати иқтисодии берунӣ мусоидат кунад.

Давоми таҳқиқот ба моделҳои аврупоии идоракунии давлатии ФИБ нигаронида шудааст. Моделҳои Аврупо аслан ба принципҳои ҳамфикрӣ ва интеграция ба роҳ монда шудаанд. Иттиҳоди Аврупо тадбирҳои ҳамоҳангшудаи танзими гумрукӣ, тарифӣ ва техникиро татбиқ намуда, сиёсати муштараки иқтисодии хориҷӣ, аз ҷумла бастанӣ созишномаҳои тиҷорати озодро фаъолон таҳия мекунад. Фаъолияти иқтисодии берунӣ дар рушди иқтисодиёти миллии давлатҳои аврупо, алахусус дар шароити ҷаҳонишавӣ нақши калидӣ мебозад. Иттиҳоди аврупо (ИА) модели беназири блоки иқтисодӣ бо сиёсати ҳамгирошудаи иқтисоди берунӣ мебошад, ки он ба принципҳои савдои озод, танзими шаффоф ва ҳамоҳангсозии институтсионалӣ асос ёфтааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар марҳилаи тақвияти самти иқтисодии берунӣ қарор дорад, метавонад таҷрибаи Иттиҳоди Аврупо барои рушди низоми самараноки идоракунии давлатии ФИБ истифода барад. Дар доираи Иттиҳоди аврупо, идоракунии ФИБ ҳам дар сатҳи ниҳодӣ ва ҳам дар сатҳи миллий амалӣ карда мешавад, ки мо ҳоло ниҳодҳои асосӣ дар ин соҳа нишон медиҳем:

- Комиссияи аврупо (DG TRADE)-сиёсати умумии тичоратро ташкил медиҳад, аз номи ҳамаи кишварҳои аъзо гуфтушунид мекунад[16].

Парлумони аврупо ва Шӯрои ИА (European Parliament and EU Council) - санадҳои меъёри ва созишномаҳои байналмилалӣ тичоратро тасдиқ мекунад[17].

- Вазоратҳои миллии савдо ва иқтисоди ИА (National Ministries of Trade and Economy European-Union) - сиёсати ИА-ро дар сатҳи милли амалӣ мекунад[16].

Дар асоси принципҳои ва механизмҳои ниҳодҳои зикргардида барои идоракунии танзими ФИБ чунин фаъолиятҳои ба роҳ мемонад:

-Сиёсати умумии тичоратӣ (Common Commercial Policy) дар доираи шартномаҳои ИА танзим карда мешавад.

- Тарофаи ягонаи гумрукӣ, стандартҳои умумии техникаӣ ва бозори ягона савдори дар дохили ИА ва берун аз он осон мекунад.

- Воситаҳои дастгирии содирот Бонки Сармоягузори Аврупо (EIB), барномаҳои мусоидат ба дастгирии соҳибкорон, платформаҳои рақамиро дар бар мегиранд.

Инчунин барои пешбурд ва самаранок намудани танзими давлатии ФИБ дар тамоми давлатҳои ИА рақамсозӣ ва шаффофияти низомии назорат ва танзими ФИБ ба роҳ монда шудааст, ки модели аврупоӣ бо дараҷаи баланди рақамикунонӣ хос мебошад, аз ҷумла,

- Платформаи Access2Markets[18] ба содиркунандагон тамоми маълумоти заруриро медиҳад.

- Воситаи REX (Registered Exporter System)[19] қоидаҳои пайдоишро содда мекунад.

- Автоматикунони расмиёти гумрукӣ монеаҳои маъмуриро ба таври назаррас коҳиш медиҳад.

Чунин намуди фазои инкишофи рақамикунонӣ, соҳаи идораи давлатии танзими ФИБ-ро дар ИА рушд додааст. Қиёс бо низомии идораи ФИБ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хело калон буда системаи идоракунии ФИБ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тадриҷан ба ниҳодҳои давлатӣ асос ёфта, дар онҳо як қатор мушкilotҳои ба монанди сатҳи нокифояи ҳамоҳангсозии байниидоравӣ, механизмҳои маҳдуди дастгирии содиркунандагон, рақамсозии заиф ва дастрасӣ ба иттилоот барои соҳибкорон ва ҳамоҳангсозии нокифоя бо стандартҳои байналмилалӣ мавҷуд мебошад. Акнун таҳлили муқоисавии низомии идоракунии ФИБ дар ИА ва Тоҷикистонро дар ҷадвали зерин ба таври мушаххас дида мебароем.

Ҷадвали 3.-Таҳлили муқоисавӣ системаи идоракунии ФИБ дар ИА ва Тоҷикистон

№	Таҳлили муқоисавӣ системаи идоракунии ФИБ дар ИА ва Тоҷикистон		
1.	Меъёр	ИМА	Тоҷикистон
2.	Модели идоракунӣ	Интегралӣ, бисёрқабата	Мутамарказ, сусти ҳамоҳангшуда
3.	Танзими содирот ва воридот	Қоидаҳои Ягона, сиёсати умумӣ	Қоидаҳои Миллӣ, истифодаи пароканда
4.	Танзими гумрукӣ	Тарофаи ягона, рақамсозӣ, REX-система	Рақамсозии қисман, сарбории баланди маъмурӣ

5.	Дастгирии КХМ ва содиркунандагон	Барномаҳои ИА, маблағгузорӣ, машварат	Воситаҳои маҳдуди дастгирӣ
6.	Дастрасӣ ба иттилоот	платформаҳои Интерактивӣ, маълумоти кушода	Дастрасии мураккаб, дастгирии заифи иттилоотӣ
7.	Шарикӣ бо тичорат	Иштироки қавии бахши хусусӣ	Иштироки нокифоя

Дар асоси мазмуни ҷадвали 3. мо тавсияҳоро барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи таҷрибаи давлатҳои ИА чунин пешниҳод менамоем:

1. Ҳамоҳангсозии заминаи меъёрӣ бо стандартҳои байналмилалӣ ва аврупоӣ.
2. Рушди платформаҳои рақамӣ (равзанаи ягона, феҳристҳо, литсензияҳои электронӣ).
3. Ташкили стратегияи мукаммали дастгирии соҳибкорон дар соҳаи ФИБ.
4. Баланд бардоштани ҳамоҳангсозии институтсионалӣ байни мақомоти масъули ФИБ.
5. Ҳамгирӣ ба занҷирҳои таъминоти минтақавӣ ва ҷаҳонӣ бо назардошти таҷрибаи ИМА.

6. Ҳамкорӣ бо Барномаҳои ИА дар Осиёи Марказӣ дар соҳаи савдо, инфрасохтор ва рақамисозӣ.

Хулоса, модели аврупоии идоракунии ФИБ самаранокии баландро тавассути ҳамгирӣ, суботи институтсионалӣ, шаффофият ва рақамисозӣ нишон медиҳад. Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад аз мутобиксозии унсурҳои ин модел, бахусус дар самти дигаргунсозии рақамӣ, дастгирии соҳибкории хурду миёна ва беҳтар намудани муҳити меъёрӣ ба таври назаррас манфиат гирад. Бо назардошти захираҳои маҳдуд, рушди банақшагирии стратегӣ ва иқтисодии институтсионалӣ дар соҳаи ФИБ бояд афзалият дошта бошад.

Акнун ба модели осие (дар мисоли Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Кореяи Ҷанубӣ) идоракунии давлатии фаъолияти иқтисодии берунӣ, таҳлили муқоисавӣ бо Ҷумҳурии Тоҷикистонро дида мебароем. Фаъолияти муносири иқтисодии берунӣ моделҳои самараноки танзими давлатиро талаб мекунад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ Кишварҳои Осиёи Шарқӣ, бахусус Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Кореяи Ҷанубӣ, намунаҳои муваффақи иштироки фаъоли давлатиро дар рушди ФИБ нишон медиҳанд. Ин таҷриба барои кишварҳои дорой ру ба таракқӣ, ба монанди Ҷумҳурии Тоҷикистон, бениҳоят муфид мебошад. Модели идоракунии давлатии осиеи ФИБ, хусусиятҳои умумӣ модели Осиё бо дараҷаи баланди банақшагирии мутамарказ, дастгирии фаъоли давлат, муносибати стратегӣ ба содирот ва ҳамгирӣ бо технологияҳои рақамӣ тавсиф карда мешавад. Он ба ҳамкориҳои зичи давлат бо бахши хусусӣ ва фароҳам овардани муҳити мусоиди тичоратӣ тавассути ислоҳоти инфрасохторӣ ва институтсионалӣ асос ёфтааст. Ҷумҳурии Мардумии Чин заминаи институтсионалиро истифода мебарад, ки Вазорати тичорат (MOFCOM)[20], агентҳои қарзӣ ва системаи «Равзанаи ягона»-ро дар бар мегирад. Давлати мазкур фаъолон ба содирот субсидия дода минтақаҳои савдои озодро рушд дода дар доираи ташаббуси «Як камарбанд, як роҳ» гузаргоҳҳои байналмилалӣ нақлиётӣ-логистикиро ташкил медиҳад.

Кореяи ҷанубӣ бошад ҳамчун синергияи инноватсия ва дастгирии давлатӣ фаъолиятро ба роҳ мондааст. Кореяи Ҷанубӣ ба муассисаҳое чун KOTRA (Korea Trade-Investment Promotion Agency) ва вазорати савдо, саноат ва энергетика таъя мекунад. Таваҷҷӯҳ ба содироти баланд технологӣ, дастгирии соҳибкорон ва рақамисозии ФИБ равона карда шудааст. Корея ҳамгироии илм, саноат ва маорифро ба татбиқи сиёсати иқтисодии берунӣ

таъмин мекунад. Муқоиса бо Ҷумҳурии Тоҷикистон, чунин гуфтан бо маврид мебошад, ки давлати мо дар марҳилаи ташаккули системаи самараноки идоракунии ФИБ қарор дорад. Идоракуни тавассути Вазорати рушди иқтисод ва савдо, мақомоти гумрук ва агентҳои сармоягузори амалӣ карда мешавад. Аммо, сатҳи рақамисозӣ ва камолоти институтсионалӣ нисбат ба Кишварҳои Осиё низ паस्तтар мебошад. Мушкилотҳо дар самти логистика, дастрасӣ ба бозорҳои хориҷӣ ва сатҳи пасти дастгирии содирот мавҷуданд.

Дар заминаи таҳлили идоракунии давлатии фаъолияти иқтисодии берунӣ дар Осиё (дар мисоли Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Кореяи Ҷанубӣ) чунин тавсияҳо ба Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамоем:

- Таъсиси агентии махсусгардонидашуда оид ба пешбурди содирот ва сармоягузори.
- Рушди инфрасохтори рақамӣ (равзанаи ягона, ҳуҷҷатҳои электронӣ).
- Қорӣ намудани субсидияҳо ва имтиёзҳои давлатӣ барои содиркунандагон.
- Омӯзиши кадрҳо аз рӯи моделҳои таълимии Осиё (Корея, Сингапур).
- Банақшагирии стратегияи ФИБ бо таваҷҷӯҳ ба бозорҳои афзалиятнок.

Хулоса, модели Осиёи идоракунии ФИБ самаранокии баландро тавассути муносибати системавӣ ва стратегӣ нишон медиҳад. Таҷрибаи Чин ва Кореяи Ҷанубӣ метавонад дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти хусусиятҳои миллии мутобиқ карда шаванд, ки онҳо барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар бозори иқтисодии берунӣ имкон медиҳад.

Акнун таҳқиқоти мазкурро дар самти Федератсияи Россия идома медиҳем. Дар шароити фишори таҳримот ва муҳити ноустувори сиёсати хориҷӣ, модели Федератсии Россия хусусиятҳои протекционизми мутобиқшавӣ пайдо мекунад. Механизмҳои воридотивазкунанда, дастгирии содирот ва қорӣ намудани платформаҳои рақамӣ дар фаъолияти иқтисодии хориҷӣ (масалан, «Экспорти ман» «Мой экспорт») фаъолон инкишоф ёфтааст. Мушкилоти муосир, аз қабилӣ ҷангҳои тиҷоратӣ, низоъҳои геополитикӣ, низоми таҳримӣ, рақамикунонӣ ва рушди устувор аз кишвари мазкур тақозо мекунанд, ки барои идоракунии фаъолияти иқтисодии берунӣ бархӯрдҳои ҷандир ва мутобиқсозиро пеш гирад.

Дар ин самти мақомотҳои асосӣ идоракунии ФИБ дар Федератсии Россия инҳо мебошанд:

- Вазорати рушди иқтисодии Федератсияи Россия - стратегияи ФИБ - ро ташаккул медиҳад;
- Вазорати саноат ва савдои Федератсияи Россия – расмиётҳои воридот ва содиротро танзим мекунад;
- Хадамоти федералии гумрук - низоми назоратро дар ФИБ амалӣ менамояд;
- Маркази содиротии Россия-дастгирии содирот пеша менамояд.

Асоси меъёрӣ бо қонунҳои федералӣ, фармонҳои президент, қарорҳои ҳукумат ва инчунин регламентҳои Иттиҳоди иқтисодии аврупо ифода карда мешавад. Дар ин давлат ба рақамикунонии расмиёти гумрукӣ ва дастгирии содиротӣ диққати махсус дода мешавад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ фаъолияти иқтисодии берунӣ (ФИБ) барои иқтисодиёти миллии ҳарду кишвар аҳамияти стратегӣ пайдо мекунад. Танзими давлатии ФИБ на танҳо ҳимояи манфиатҳои иқтисодии ду кишварро таъмин мекунад, балки ба ҳамгироии кишвар ба иқтисоди ҷаҳонӣ ва Иттиҳоди гумрукӣ мусоидат мекунад. [10, с.29] Федератсии Россия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарфи назар аз заминаи умумии таърихӣ ва иштирок дар иттиҳодияҳои минтақавӣ (ИДМ, СААД, ЕАЭС), моделҳои гуногуни идоракунии давлатии

ФИБ-ро амалӣ карда истодаанд. Модели Федератсияи Россия дар идоракунии ФИБ бо рушди институтсионалӣ ва дараҷаи баланди марказонидан хос мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қиёс бо ин давлат ҳамчун кишвари рӯ ба тараққӣ бо захираҳои маҳдуд модели парокандатари идоракуниро истифода мебарад. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо созмонҳои байналмилалӣ (СУС, Бонки Ҷаҳонӣ, БОР) фаъолона ҳамкорӣ мекунад ва сиёсати либералии тиҷоратро татбиқ намуда ба содда кардани тартибот ва кам кардани монеаҳо талош мекунад. Акнун низомии идоракунии ФИБ дар Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз рӯи чадвали зерин дида мебароем.

Чадвали 5.- Таҳлили муқоисавӣ системаи идоракунии ФИБ дар Федератсияи Россия ва Тоҷикистон

№	Таҳлили муқоисавӣ системаи идоракунии ФИБ дар Федератсияи Россия ва Тоҷикистон		
1.	Меъёр	Россия	Тоҷикистон
2.	Сатҳи институтсионалӣ	Баланд	Миёна
3.	Иттиҳодияҳои интегратсионӣ	ЕАЭС, ИДМ	ИДМ
4.	Рақамикунонии гумрук	Фаъол	Марҳилаи Ибтидоӣ
5.	Дастгирии содирот	инфрасохтори пешрафта	Маҳдуд
6.	Базаи қонунгузорӣ	Комплексӣ, бисёрқабата	Тақсимшуда

Манбаъ: дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Чӣ тавре чадвал нишон медиҳад Федератсияи Россия аз Ҷумҳурии Тоҷикистон бартариятҳои зиёдеро ба худ касб намудааст, ба фикри мо ҳамаи ин мувафаксиятҳо вобаста ба ташаккул ёфтани иттиҳодияҳои интегратсионӣ дастрас гардидаанд. Мутобиқи таҳлили муқоисавии чадвали мқаррар мегардад, ки иттиҳодияҳои интегратсионӣ дар самти ФИБ дар федератсияи Россия нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон бартарият дорад. Федератсияи Россия ҳамчун аз бозигарони калидии Иттиҳоди Иқтисодии Аврупо имконият дорад, ки ба ташаккули қоидаҳои умумии тиҷоратӣ таъсир расонад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки узви Иттиҳоди иқтисодии аврупо нест, бо зарурати мутобиқ кардани сиёсати худ ба шароити ҳамкорӣ бо ин иттиҳодия, аз ҷумла тавассути ИДМ рӯ ба рӯ мешавад. Дар ин самт мо мушкилоти асосӣ ва роҳҳои ҳалли онҳоро зарурати мутобиқ шудан ба фишори таҳримот, диверсификатсияи робитаҳои иқтисодии беруниро барои муккамал шудани идоракунии давлатии ФИБ мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар заминаи мушкилотҳои соҳа инфрасохтори заиф, захираҳои маҳдуди кадрӣ, вобастагии баланд аз воридотро дорад, мебояд тавсеаи платформаҳои рақамӣ барои ФИБ-ро дар заминаи таҷрибаи давлатҳои пешрафта таҳия намуда таҳкими ҳамкориҳои дуҷонибаро дар заминаи рушди муҳити институтсионалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти таҷрибаи муосири Федератсияи Россия ба амал барорад.

Хулоса, таҳлили муқоисавӣ нишон медиҳад, ки модели идоракунии давлатии ФИБ дар Федератсияи Россия бештар институтсионалӣ ва системавӣ аст, дар ҳоле ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи ташаккули сохтори муассир қарор дорад. Рушди фаъолияти иқтисодии берунӣ омили муҳимтарини рушди иқтисодии ҳар як кишвар ба ҳисоб меравад. Бо вучуди ин, ҳарду кишвар барои ҳамкориҳои мутақобила ва табодули таҷрибаҳои беҳтарин имконият доранд. Мутобиксозии унсурҳои муваффақи модели Федератсияи Россия метавонад барои навсозии сиёсати иқтисодии берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон асос гардад.

Ҳамин тавр, таҳқиқи вазъи муосири идоракунии давлатии танзими фаъолияти иқтисодии берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки кишвари мо дар зарфи солҳои соҳибистиклолияти давлатӣ бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист ба натиҷаҳои назарраси иқтисодӣ расад. Ин натиҷаҳо имрӯз тавонистанд натавонанд муносибатҳои сиёсӣ балки муносибатҳои иқтисодиро бо дигар давлатҳо зиёд намоянд. Дар ин маврид ФИБ барои иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши стратегӣ дошта, аммо он дар аксар ҳолатҳо зерини таъсири маҳдудиятҳои сохторӣ ва идоракунӣ қарор гирифтааст. [11, с.41] Хавфҳои асосӣ дар ин самт номутаносибии савдо, сатҳи пасти ҳамроҳии институтсионалӣ, танзими сусти интиқоли молҳо ва вобастагӣ аз омилҳои беруна, бештар мушоҳида шудаанд. Мо дар он ақидаем, ки камбудии идоракунии давлатӣ вазъи кунунии соҳаи ФИБ-ро ба таври назаррас муайян мекунанд ва рушди онро душвор мегардонанд. Сарфи назар аз рушди муносибатҳои иқтисодии берунӣ, системаи идоракунии давлатии фаъолияти иқтисодии берунӣ баъзан ба як қатор мушкилот дучор мешавад, ки мо онҳоро чунин арзёбӣ менамоем:

- Сатҳи баланди монеаҳои маъмурӣ, аз ҷумла расмиёти мураккаби иҷозатномадиҳӣ ва сертификатсия;
- Рақамикунории нокифоя ва сатҳи пасти шаффофияти амалиёти тижорати хориҷӣ;
- Особпазирии сиёсати пулию қарзӣ ва вобастагӣ аз интиқоли маблағҳои муҳоҷирони қарзӣ;
- Инфрасохтори суст инкишофёфтаи содирот ва дастрасии маҳдуд ба бозорҳои беруна барои соҳибкории хурду миёна;
- Мутобиккунии нокифоя байни мақомотҳои, ки ба танзими фаъолияти иқтисодии берунӣ машғул мебошанд.

Дар рафти мушкилот ва норасиҳо мо самтҳои ояндадор ва тавсияҳоро барои таҳкими идоракунии давлатии танзими фаъолияти иқтисодии берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамоем:

- Таҳияи абзорҳои танзимкунандаи рақамӣ (платформаҳои электронӣ, блокчейн, маълумоти калон);
- Диверсификатсияи муносибатҳои иқтисодии берунӣ ва шарикӣ;
- Тақвияти нақши дипломатияи минтақавӣ ва намояндагӣҳои иқтисодӣ;
- Ташаккули стратегияҳои ҳамҷонибаи амнияти иқтисодӣ.

Пешниҳодҳо барои таҳсил:

1. Таъсиси агентии рушди содирот ва дастгирии соҳибкорон.
 2. Содда ва рақамсозии расмиёти фаъолияти иқтисодии берунӣ.
 3. Рушди инфрасохтор, аз ҷумла долонҳои логистикӣ ва марказҳои содиротӣ.
 4. Беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ.
 5. Густариши иштирок дар созишномаҳои байналмилалӣ тижоратӣ ва кооператсияҳо.
4. Пешомадҳо ва самтҳои рушди соҳа.

Барои баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст:

- Сoddасозии расмиёти маъмурӣ тавассути рақамикунонии равандҳо (такмили “Равзанаи ягона”);
- Рушди инфрасохтори дастгирии содирот, аз ҷумла логистика, марказҳои сертификатсия ва хизматрасониҳои машваратӣ;
- Мустаҳкам намудани ҳамкориҳои байналхалқӣ, аз ҷумла зиёд кардани иштирок дар блокҳои иқтисодии минтақавӣ;
- Эҷоди механизмҳои ҳавасмандгардонии корхонаҳои содиротӣ, аз ҷумла имтиёзҳои андоз ва кредит;
- Таҷдиди ҳуҷҷатҳои стратегӣ, аз ҷумла Стратегияи нави рушди фаъолияти иқтисодии берунӣ барои давраи то соли 2030;
- Татбиқи системаҳои баҳодиҳии самаранокии тадбирҳои танзим ва мониторинги мунтазами таъсири онҳо ба иқтисодиёт.

Ҳамин тавр, вазъи кунунии идоракунии давлатӣ дар соҳаи фаъолияти иқтисодии берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо рушди тадриҷии институтсионалӣ тавсиф мешавад, вале масъалаҳои ҳалношуда боқӣ мондаанд, ки муносибати мунтазамро тақозо мекунанд. Ислоҳоти самарабахши ин соҳа дар сурати пурзӯр намудани ҳамоҳангсозии байниидоравӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ва тавачҷӯх ба афзоиши содирот имконпазир мебошад. Ба фикри мо дар шароити ноустувории ҷаҳонӣ ва тағирёбии муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ инҳо муҳимтарин унсурҳои амнияти иқтисодии кишвар шуда метавонанд.

Хулоса, идоракунии давлатӣ дар соҳаи фаъолияти иқтисодии берунӣ як системаи динамикӣ мебошад, ки мутобиқати доимиро ба тағироти ҷаҳонӣ талаб мекунанд. Он аз интихоби модел аз афзалиятҳои миллӣ, иқтисодии иқтисодӣ ва заминаи сиёсати хориҷӣ вобаста мебошад. Танзими самарабахши фаъолияти иқтисодии берунӣ бояд унсурҳои банақшагирии стратегӣ, рушди институтсионалӣ ва навовариҳои технологиро муттаҳид созад. Албатта ҳама ин комёбиҳо ба фаъолияти самараноки ниҳодҳои давлатӣ ва ҷомеи шаҳрвандӣ бо истифода аз имкониятҳои муҳайё намудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бояд ба амал бароварда шаванд.

РӢӢХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» (ш. Душанбе, 11-уми декабри соли 1999 таҳти № 908);
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон». (АМОҚТ с.2011, №6 мод. 435; с.2014, №7, қ.2, мод.410). Боби 6. Моддаи 35.
2. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе “Шарқи Озод”-2020;
3. Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистоназ 27-январии соли 2015, №332);
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (21.12.2021, ш. Душанбе). – Душанбе: Шарқи озод, 2021 - 42с
5. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таъсиси Гурӯҳи корӣ барои таҳияи Стратегияи ислоҳоти низоми идораи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” Душанбе: - 28-уми сентябри соли 2004, - № РП – 1559.
6. Низомномаи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2006, № 589. (қарори Ҳукумати ҚТ аз 3.05.2010 № 245)

ассистент кафедры государственного и местного управления Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, просп. Борбада 48/5. Тел.: 939493773; 907913677; E-mail: rustamova-71@mail.ru

доцент кафедры таможенной деятельности Таджикского государственного университета
торговли Адрес: 7334055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5.
Тел.: 111150378, E-mail: parvez-78@mail.ru

- 180 -

инвестиционную привлекательность и объем внешней торговли, становится важным стратегическим направлением государственной политики в условиях ограниченности внутренних ресурсов, увеличения миграционных потоков, зависимости национальной экономики от импорта. По мнению автора, эффективное регулирование внешнеэкономической деятельности должно сочетать в себе элементы стратегического планирования, институционального развития и технологических инноваций. В заключение автор делает вывод, что все эти достижения должны быть направлены на эффективное функционирование государственных институтов и гражданского общества с использованием возможностей предоставляемых правительством Республики Таджикистан.

Ключевые слова: государственное управление, внешнеэкономическая деятельность, государственное регулирование, мировой опыт, таможенная служба, экспорт, зависимость от импорта, географические ограничения, экономические показатели, валовой внутренний продукт, логистические проблемы, хронический торговый дефицит, коррупционные риски, единое окно, институт партнерства, американские модели, единый таможенный тариф, азиатская модель, Китайская Народная Республика, транспортное логистика, геополитические конфликты, санкционные режимы, интеграционные альянсы, Европейский экономический союз, административные процедуры, таможенная деятельность, государственные органы.

PIRMUHAMMADZODA SHAHNOZA SAIFIDIN,

Assistant of the Department of State and Local Administration University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbada Ave. 48/5. Tel.: 939493773; 907913677; E-mail: rustamova-71@mail.ru

NIDOEV PARVIZ FOZILOVICH,

Associate Professor, Department of Customs Activities Tajik State University of Commerce. Address: 7334055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbod Avenue, 48/5. Tel.: +992 111150378, E-mail: parvez-78@mail.ru

The article examines the current state of state regulation of foreign economic activity in the Republic of Tajikistan, highlighting the achievements and challenges of the industry based on public administration and government support. Based on the experience of developed countries, the author compared the models of development of public administration of foreign economic activity and proposed his conclusions on improving public administration of foreign economic activity. In the article, the author notes that the effectiveness of public administration in this area, which directly affects the competitiveness of the national economy, investment attractiveness and the volume of foreign trade, is becoming an important strategic direction of government policy in the context of limited domestic resources, increased migration flows, and the dependence of the national economy on imports. According to the author, effective regulation of foreign economic activity should combine elements of strategic planning, institutional development and technological innovation. In conclusion, the author concludes that all these achievements should be aimed at the effective functioning of state institutions and civil society using the opportunities provided by the Government of the Republic of Tajikistan.

Keywords: public administration, foreign economic activity, government regulation, world experience, customs service, export, dependence on imports, geographical restrictions, economic indicators, gross domestic product, logistical problems, chronic trade deficit, corruption risks, single window, partnership institute, American models, single customs tariff, Asian model, People's

Republic of China, transport logistics, geopolitical conflicts, sanctions regimes, integration alliances, European Economic Union, administrative procedures, customs activities, government agencies.

*Муқарриз: Султонзода Ҷ. У. номзади илмҳои иқтисодӣ,
мудири кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии ДБССТ*

УДК: 330.1:331.556.4

**ТЕОРИЯ ВОСПРОИЗВОДСТВА НАЦИОНАЛЬНОГО КАПИТАЛА:
МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД И ОСОБЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН**

РАХИМОВ ОБИДДЖОН АБДУНАБИЕВИЧ,

старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета и аудита Международного
университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5.

Тел.: (+992) 907-58-26-58. E-mail: obidconrahimov749@gmail.com

В статье рассматриваются вопросы разработки методологического подхода к анализу воспроизводства национального капитала и его применение для выявления структурных особенностей данного процесса в Республике Таджикистан. Методологической основой исследования является синтез классической теории воспроизводства, системного и институционального подходов, позволяющий проводить многоуровневый анализ. Показано, что воспроизводство национального капитала в Республике Таджикистан характеризуется определенным системным дисбалансом: преобладают внешне зависимые и рентные формы (денежные переводы мигрантов, экспорт сырья), в то время как слабый институциональный капитал препятствует их трансформации в производительные инвестиции. Сделан вывод об институциональной периферийной ловушке воспроизводства национального капитала. Перспектива развития заключается в качественной трансформации форм воспроизводства – переходе от консервативной рентной модели к расширенной инновационной производственной модели, основанной на укреплении институтов и стратегическом перенаправлении финансовых потоков.

Ключевые слова: национальный капитал, воспроизводство, структура национального капитала, трудовая миграция, денежные переводы, институциональный капитал, человеческий капитал, зависимое развитие, системный дисбаланс, системное ограничение.

Актуальность исследования. В контексте глобальных вызовов и необходимости обеспечения устойчивого экономического роста вопрос эффективного воспроизводства национального капитала приобретает ключевое значение. Для стран с развивающейся рыночной экономикой, таких как Республика Таджикистан, этот вопрос особенно актуален из-за ограниченности внутренних ресурсов, структурных дисбалансов и высокой зависимости от внешних условий. Специфика страны, где трудовая миграция и денежные переводы выступают мощным фактором воспроизводства финансового и человеческого капитала, требует глубокого теоретического понимания в рамках политэкономического анализа. Выявление структуры, доминирующих форм и определяющих факторов этого процесса имеет решающее значение для формирования научно обоснованной национальной стратегии развития.

Теоретические основы исследования. Теоретические основы работы представляют собой синтез основных положений политической экономии. Исходным пунктом является классическая теория воспроизводства, рассматривающая капитал как ценность в непрерывном циклическом движении – К. Маркс [16], Дж.М. Кейнс [5]. Для современного анализа она дополняется расширенной трактовкой капитала, включая его человеческую (Г.

Беккер) [2] и институциональную (Д. Норт) [9] формы. Концепции зависимого развития и структурных диспропорций (Р. Пребиш, А. Хиршман) [12; 15] предоставляют инструментарий для специального анализа экономик периферийного типа. Этот синтез формирует целостный взгляд на национальный капитал как на сложную воспроизводственную систему.

Целью статьи является разработка методологического подхода к анализу структуры, форм и факторов воспроизводства национального капитала и его применение для выявления специфики этого процесса в Республике Таджикистан.

Гипотеза исследования заключается в том, что воспроизводство национального капитала в Республике Таджикистан характеризуется структурным дисбалансом, в котором преобладают консервативные и рентные формы (экспорт сырья, денежные переводы мигрантов), препятствующие переходу к расширенному инновационному воспроизводству производства. Определяющим внешним фактором являются условия рынка труда принимающих стран.

Методы исследования. Методологической основой является системный подход. В исследовании используются следующие методы: теоретико-категориальный, институциональный и структурно-функциональный анализ.

Анализ научной литературы. Вопрос воспроизводства в развивающихся странах широко рассматривается в работах экономистов, занимающихся вопросами развития – Р. Пребиша [12] и А. Хиршмана [15]. Современные аспекты миграции как фактора экономического роста исследуются С. Кастельсом [4] и Д. Масси [17]. Специфические вопросы экономики Республики Таджикистан, включая роль денежных переводов, рассматриваются в работах Б.Х. Каримова [3], А.К. Комилова [7], К.С. Одиназода [10; 11], а также в аналитических отчетах Всемирного банка и Международной организации по миграции. Анализ показал, что, несмотря на обширные исследования отдельных компонентов (финансовые потоки, человеческий капитал), в науке отсутствует целостное исследование политической экономии, которое: анализирует национальный капитал Республики Таджикистан как систему со специфической внутренней структурой; рассматривает трудовую миграцию не как внешний шок, а как интегрированный институциональный элемент ее цикла воспроизводства; и оценивает эффективность существующих форм воспроизводства с точки зрения долгосрочной стратегии развития. Данная статья призвана восполнить этот пробел.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

В классической политической экономии категория «капитал» изучалась прежде всего как самовозрастающая стоимость, участвующая в производственном процессе [16, с. 109]. В анализе капиталистического способа производства акцент делался на его материальных (средства производства) и денежных формах. Национальный аспект рассматривался косвенно, через призму социального воспроизводства и распределения совокупного продукта. Однако классики заложили фундаментальный принцип, согласно которому капитал существует только в движении, в непрерывном цикле «деньги–товар–деньги», где ключевой фазой является производительное использование.

Современная политическая экономия, отвечая на вызовы постиндустриальной и глобализированной экономики, радикально расширила это понимание. Сегодня национальный капитал понимается как совокупность всех производственных ресурсов (активов) нации, способных генерировать поток доходов в будущем и обеспечивать ее

долгосрочное устойчивое развитие. Это сложная, структурированная система, включающая следующие взаимосвязанные компоненты:

- физический (производственный) капитал (материальная база – машины, оборудование, инфраструктура, здания. Это традиционное ядро, унаследованное от классической теории);

- человеческий капитал (здоровье, знания, навыки, компетенции и мотивация населения, накопленные за счет инвестиций в образование, здравоохранение и культуру (Беккер) [2]. В контексте Республики Таджикистан этот компонент имеет двойственную природу: с одной стороны, он представляет собой накопленный образовательный потенциал, а с другой – его частичную «экспортную» реализацию посредством трудовой миграции);

- финансовый капитал (совокупность денежных ресурсов и ликвидных финансовых активов, доступных для инвестиций внутри страны. Его источники включают как внутренние сбережения, так и внешние потоки – прямые иностранные инвестиции (ПИИ), денежные переводы, кредиты. При определенных условиях он может приобретать «виртуальный» характер, будучи тесно связанным с внешней экономической средой);

- природный капитал (запасы природных ресурсов (вода, земля, полезные ископаемые, агроклиматический потенциал), экосистемные услуги. Его воспроизводство часто носит неэкономический и естественный характер, но эксплуатация является критически важным источником ренты для многих национальных экономик;

- институциональный капитал (фундаментальный компонент, определяющий «правила игры». Она включает в себя формальные институты (качество законодательства, защита прав собственности, эффективность государства) и неформальные нормы (доверие, традиции деловой этики) [9]. Именно институциональный капитал закладывает основу для эффективного использования всех остальных компонентов и определяет транзакционные издержки их воспроизводства).

Таким образом, сущность национального капитала заключается в его системной целостности и синергии его компонентов. Воспроизведение одного типа капитала (например, финансового капитала посредством трансфертов) в то время, как другой (например, институциональный капитал посредством коррупции) деградирует, приводит к системным дисбалансам и снижению общей эффективности национального богатства.

Анализ воспроизводства такой сложной системы требует использования комбинированной методологии, синтезирующей несколько уровней анализа.

1. Макроэкономическое моделирование (агрегированный уровень). Унаследовав логику классических моделей воспроизводства [8, с. 165] и моделей экономического роста [5], этот подход позволяет оценивать балансы и пропорции по всей экономике. Это включает анализ макроэкономических тождеств (сбережения = инвестиции), межотраслевых балансов и динамики валового капиталобразования. Он отвечает на вопрос «сколько?» и выявляет количественные дисбалансы между потреблением и накоплением, а также между экспортом и импортом ресурсов. Для Республики Таджикистан это ключевой инструмент для оценки влияния огромных финансовых потоков от миграции (до 30% ВВП) на общие пропорции национальных сбережений и инвестиций.

2. Системный подход (структурно-функциональный уровень). Он переносит анализ с агрегированных показателей на уровень взаимосвязей между подсистемами. Национальный капитал рассматривается как целостная система, где каждый компонент выполняет

определенную функцию, а их взаимодействие порождает системные качества (устойчивость, адаптивность, эффективность). Методология включает в себя:

- выявление прямых и обратных связей (например, как рост финансового капитала за счет денежных переводов влияет на динамику человеческого капитала посредством инвестиций в образование или, наоборот, порождает зависимость);

- анализ «узких мест» – компонентов, чьи слабые стороны препятствуют развитию всей системы (например, низкое качество институционального капитала может блокировать преобразование финансовых ресурсов в производительные физические инвестиции).

3. Институциональный подход (мезо- и микроуровни). Этот подход, разработанный в работах Д. Норта [9], углубляет анализ, задавая вопрос «почему?» – почему именно такие пропорции и структурные взаимосвязи возникли. В исследовании рассматривается роль институтов как правил, формирующих стимулы для экономических агентов:

- формальные институты (анализ законодательства об инвестициях, миграционной политике и защите прав собственности объясняет, как правила направляют потоки ресурсов);

- неформальные институты (нормы, традиции и модели поведения (например, потребительская культура против предпринимательской культуры) определяют, как домохозяйства используют денежные переводы – для текущего потребления или для инвестиций в бизнес и образование);

- зависимость от предшествующего развития (историческая структура экономики и институтов Республики Таджикистан (ориентация на сельское хозяйство и сырье, опыт плановой экономики) предопределяет траекторию и формы ее современного воспроизводства, создавая «институциональные ловушки».

Методологический синтез, используемый в данном исследовании, включает последовательное применение этих подходов: от определения макропропорций посредством моделей воспроизводства (макроуровень) до анализа структурных взаимосвязей между компонентами капитала (системный уровень) и, наконец, объяснения выявленных дисбалансов посредством анализа институциональных стимулов и ограничений (институциональный уровень). Этот трехуровневый анализ позволяет нам составить всестороннюю картину специфики воспроизводства национального капитала в Республике Таджикистан.

Структура национального капитала Республики Таджикистан формируется исторически сложившейся моделью, ориентированной на использование ресурсов и уникальной интеграцией в региональные рынки труда, что придает каждому компоненту свои отличительные черты. Физический (производственный) капитал характеризуется хроническим отсутствием модернизации. Несмотря на растущие инвестиции, он фрагментирован, сконцентрирован в крупномасштабных инфраструктурных и добывающих проектах, не решая проблему высокой амортизации и технологической отсталости основной массы основных средств. Это создает структурную асимметрию между отдельными современными активами и общей устаревшей материально-технической базой, являясь ключевым препятствием для экономической диверсификации.

Человеческий капитал страны находится в состоянии парадокса. Сохраняя формально высокие стандарты образования, он испытывает качественную эрозию из-за недостаточного финансирования системы обучения и слабой связи с потребностями рынка. Его наиболее значимой особенностью является экспортная ориентация. Трудовая миграция, затрагивающая наиболее экономически активный сегмент населения, фактически означает

«экспорт» человеческого капитала, а его воспроизводство внутри страны часто подстраивается под требования внешних рынков труда, а не национальной экономики. Однако, «Важнейшим условием эффективного развития экономики знаний является создание институциональной среды, обеспечивающей полное воспроизводство человеческого капитала на основе качественных изменений в жизни человека, его отношении к себе и окружающему миру» [13, с. 413].

Финансовый капитал основан не на внутренних сбережениях, которые остаются незначительными, а на внешних трансферах, прежде всего на денежных переводах мигрантов. «Ученые, международные финансовые организации, органы государственной власти и регуляторы финансового рынка Таджикистана уделяют все большее внимание денежным переводам мигрантов. Огромные по масштабам, они стали качественно новым видом современного движения капитала и финансовых потоков» [14, с.106]. Эти средства, достигающие, по данным Всемирного банка, 32% ВВП в 2022 году [18], образуют мощный, но нестабильный финансовый поток. Однако его трансформация в производительные инвестиции блокируется преобладающей потребительской моделью использования и слабостью финансовых институтов, в результате чего этот ресурс не может в полной мере выполнять свою капиталобразующую функцию. Как отмечает исследователь Н.А. Авгонов, «большая часть денежных переводов расходуется на продукты питания, предметы первой необходимости и улучшение условий жизни. Лишь небольшая часть этих средств размещается на банковских счетах или инвестируется в предпринимательскую деятельность» [1, с. 125].

Природный капитал, включая значительный гидроэнергетический потенциал, землю и минеральные ресурсы, эксплуатируется в больших масштабах. Его воспроизводство часто сводится к простому поддержанию существующего уровня эксплуатации, а доход от его использования (в виде экспортных поступлений от электроэнергии, алюминия и хлопка), основанный на арендной плате, плохо трансформируется в другие формы капитала из-за низкой глубины переработки.

Центральным системным ограничением является состояние институционального капитала. Недостаточное развитие формальных институтов – защита прав собственности, верховенство права и эффективное государственное управление – приводит к высоким транзакционным издержкам. Неформальные институты, такие как родственные связи, часто компенсируют слабость формальных институтов, создавая непрозрачные параллельные механизмы распределения ресурсов. Именно низкое качество институционального капитала служит основным узким местом, препятствующим эффективному преобразованию финансовых и природных ресурсов в производительные инвестиции и инновации.

Эта структура создает ключевые дисбалансы в процессе воспроизводства. Существует глубокий разрыв между мощными финансовыми потоками от миграции и застойным физическим капиталом, вызванный институциональным барьером, который отвлекает ресурсы на непроизводительную деятельность. Также существует явный дисбаланс между человеческим капиталом, производимым страной, и институциональными условиями для его производительного использования внутри страны, что, естественно, приводит к его хроническому «оттоку». В целом, структура национального капитала Республики Таджикистан усиливает рентную, сырьевую ориентацию его экономики, зависящую от ренты от природных ресурсов и миграции, и создает серьезные препятствия для перехода к инновационной, производственной, расширенной модели воспроизводства.

Процесс воспроизводства национального капитала в Республике Таджикистан определяется сложным взаимодействием внутренних и внешних факторов, формирующих специфические, зачастую искаженные, формы этого воспроизводства.

Ключевым внутренним фактором является демографическая динамика, характеризующаяся высоким естественным приростом и молодой возрастной структурой. Это создает постоянный рост предложения рабочей силы, который национальная экономика в ее нынешней структуре не в состоянии поглотить. Это давление напрямую стимулирует трудовую миграцию как форму «экспорта» избыточного человеческого капитала и одновременно представляет собой долгосрочную проблему для системы образования и создания рабочих мест.

Инвестиционный климат остается системным ограничением для накопления капитала внутри страны. Высокие не страхованные иски, связанные с непрозрачностью регулирования, слабой защитой прав собственности и широко распространенной коррупцией, препятствуют долгосрочным производительным инвестициям со стороны населения. Это увековечивает низкий уровень внутренних сбережений и их трансформацию в физический капитал. Государственная экономическая политика, провозглашая цели индустриализации и диверсификации, на практике часто воспроизводит модель рентного обогащения. Поддержка сосредоточена в крупных сырьевых и инфраструктурных проектах, в то время как малые и средние предприятия, потенциальный двигатель диверсификации, сталкиваются с административными барьерами и ограниченным доступом к финансированию. Это приводит к воспроизводству устаревшей промышленной структуры, а не к созданию новых, конкурентоспособных отраслей.

В современной таджикской модели внешние факторы играют решающую роль. Трудовая миграция и денежные переводы стали не просто важным источником дохода, но и доминирующей формой финансового воспроизводства на макроуровне. Этот процесс обеспечивает финансовую стабильность, поддерживает потребительский спрос и сохраняет уровень жизни миллионов домохозяйств. Однако его форма воспроизводства является консервативной и потребительской. Основная часть денежных переводов направляется на текущее потребление, погашение долгов и жилищное строительство, выполняя социально-стабилизирующую функцию, но не становясь источником производственного накопления. Таким образом, воспроизводство финансового капитала приобретает характеристики «миграционной ренты», зависящей от условий рынка труда в России и Казахстане.

ПИИ играют незначительную роль в качественной трансформации национального капитала. Их объемы незначительны, а отраслевая структура ориентирована на добывающую промышленность (горнодобывающую) и крупномасштабное производство энергии. Такие инвестиции, хотя и увеличивают физический капитал в конкретных проектах, часто носят «анклавный» характер, плохо интегрированы с местной экономикой и воспроизводят специализацию сырья, а не способствуют передаче технологий или диверсификации. Внешние факторы в форме ПИИ не выступают катализатором перехода к инновационному и производственному воспроизводству.

Процесс воспроизводства опосредуется специфическими институциональными формами. Национальные институты развития призваны направлять ресурсы на приоритетные проекты. Однако их эффективность часто снижается из-за включения в более широкую систему слабого институционального капитала, что приводит к проблемам с координацией, отбором проектов и контролем за их реализацией.

Международные институты развития (Всемирный банк, Азиатский банк развития и Европейский банк реконструкции и развития) являются важными участниками, финансирующими критически важную инфраструктуру и оказывающими техническую помощь в проведении институциональных реформ. Их роль двояка: с одной стороны, они способствуют накоплению физического и человеческого капитала; с другой стороны, их программы и условия кредитования могут косвенно укреплять существующую модель, фокусируясь на поддержке макроэкономической стабильности (зависящей от денежных переводов) и отдельных секторов, не изменяя системных отношений воспроизводства.

Таким образом, нынешние формы воспроизводства национального капитала в Республике Таджикистан можно охарактеризовать как внешне зависимые и рентные. Репродуктивный цикл замыкается не внутри национальной экономической системы посредством инвестиций и инноваций, а через внешние рынки труда, которые предоставляют финансовые ресурсы, которые, учитывая слабость внутренних институтов, не трансформируются в качественное обновление других компонентов национального капитала. Это создает модель «устойчивого равновесия низкого уровня», где размножение обеспечивает выживание и базовую стабильность, но не создает внутренних барьеров.

Выявленная модель воспроизводства создает порочный круг системных рисков. Ключевая проблема – институциональная ловушка, в которой слабые институты блокируют преобразование рентных доходов (от миграции и сырья) в производительные инвестиции. Это, в свою очередь, консервирует ресурсную ориентацию и зависимость от миграции, не создавая спроса на сильные институты. Возникает ловушка периферийного развития.

Воспроизводство финансового капитала зависит от внешних условий, что делает всю систему уязвимой для кризисов в странах-получателях. В то же время происходит эрозия человеческого капитала: его качество снижается из-за «утечки мозгов», а система образования теряет связь с потребностями диверсифицированной экономики. Это создает долгосрочную угрозу даже для простого воспроизводства.

Разрыв порочного круга требует изменения целевой парадигмы – перехода от консервативного, рентного воспроизводства к расширенному, инновационному и производительному воспроизводству. Это предполагает не количественное увеличение потоков, а качественное изменение их структуры и направления.

Трансформация финансовых потоков. Ключевая задача – перенаправить часть миграционных денежных переводов и ренты от добычи ресурсов в производительные инвестиции посредством создания специализированных финансовых институтов развития, целевых программ софинансирования и инструментов стимулирования инвестиций малого и среднего бизнеса в несырьевые сектора.

Модернизация человеческого капитала. Необходима радикальная переориентация системы образования и профессиональной подготовки на потребности формирующейся диверсифицированной экономики (переработка сельскохозяйственной продукции, легкая промышленность, ИТ-услуги, зеленая энергетика). Политика должна быть направлена на создание «умной» миграции и стимулирование возвращения квалифицированных специалистов.

Укрепление институционального ядра. Без качественного улучшения институтов (защита собственности, верховенство права, снижение коррупции) любые инвестиционные программы будут неэффективны. Приоритетом является не создание новых институтов развития, а повышение эффективности и прозрачности существующих.

Стимулирование промышленной синергии. Государственная политика должна целенаправленно развивать новые производственные кластеры, способствующие синергетическим связям между обновленным человеческим капиталом, модернизированной инфраструктурой и целевыми финансовыми ресурсами.

Таким образом, будущее заключается не в отказе от нынешних форм воспроизводства (миграция, эксплуатация ресурсов), а в стратегическом подчинении их цели качественной трансформации структуры национального капитала. Это единственный путь к тому, чтобы вывести экономику Республики Таджикистан на траекторию устойчивого и суверенного развития, основанного на внутренних источниках роста и добавленной стоимости.

Обсуждение результатов. Полученные результаты подтверждают центральную гипотезу исследования: воспроизводство национального капитала в Республике Таджикистан действительно характеризуется системным дисбалансом с преобладанием консервативных, рентных форм. Главный вклад исследования заключается не только в признании этого факта, но и в демонстрации механизма, посредством которого внешний фактор (миграция) через слабое внутреннее звено (институты) воспроизводит периферийную структуру экономики.

Выводы согласуются с теориями зависимого развития Р. Пребиша и важностью институтов Д. Норта, но предлагают синтез этих теорий для уникального случая, когда доминирующим каналом зависимости является экспорт рабочей силы, а не товарный экспорт. Это позволяет рассматривать денежные переводы не просто как макроэкономический показатель, а как ключевую форму финансового воспроизводства, определяющую логику всей системы.

Ограничения исследования. Данное исследование имеет ряд ограничений, которые указывают направления для будущих исследований: данные: анализ основывался на агрегированных макростатистических данных, которые могут не в полной мере отражать качественные сдвиги и микроэкономические модели поведения домохозяйств и предприятий; метод: примененный качественный системный анализ, несмотря на свою объяснительную силу, не позволил построить формализованную эконометрическую модель для точной оценки влияния отдельных факторов (например, индекса верховенства права на долю производственных инвестиций); контекст: сосредоточение внимания на национальном уровне может упустить из виду важные региональные различия внутри республики Таджикистан, где процессы воспроизводства капитала могут значительно различаться.

Исследование достигло поставленной цели и разработало методологический подход к анализу национального воспроизводства капитала, который был успешно апробирован на примере Республики Таджикистан. Анализ периферийных экономик требует синтеза макроэкономического (пропорции воспроизводства), системного (взаимосвязи между компонентами капитала) и институционального (правила игры) подходов. Структура национального капитала Республики Таджикистан искажена: финансовый капитал формируется за пределами территории страны, человеческий капитал экспортируется, а слабый институциональный капитал препятствует его трансформации в производительные внутренние инвестиции, увековечивая модель рентного поиска. Стратегической целью должна быть не количественная перекачка отдельных компонентов, а качественная трансформация форм воспроизводства – перенаправление финансовых потоков в производственный сектор, переориентация человеческого капитала на внутренние потребности в диверсификации и фундаментальное укрепление институционального ядра.

Только такой комплексный подход позволит осуществить переход к расширенному инновационному и производительному воспроизводству, обеспечивая долгосрочный суверенный экономический рост.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Авгонов, Н.А. Маблагҳои интиқолии муҳоҷирони меҳнатӣ ва нақши онҳо дар ташаккули даромад ва пасандозҳои аҳоли / Н.А. Авгонов // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – № 4-2(64). – С. 120-133
2. Беккер, Г. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории / Г. Беккер; пер. с англ., сост., науч. ред. Р.И. Капелюшников. – Москва: Издательский дом «Высшая школа экономики», 2003. – 672 с.
3. Каримов, Б.Ҳ. Сармоягузорӣ ҳамчун омили пешбарандаи рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он / Б.Ҳ. Каримов, З. Аҳмади // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – № 4-1(49)
4. Кастельс, М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; Пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
5. Кейнс, Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Д. М. Кейнс. – Москва: Издательство Юрайт, 2023. – 342 с.
6. Кенэ, Ф. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ; пер. с фр.; ред.-сост., авт. вступ. статьи, с. 3-22, и примеч. А. И. Казарин. – М.Е Соцэкгиз, 1960. – 551 с.
7. Комилов, А.К., Одинаев, К.С. Равандҳои муосири муҳоҷирати меҳнатӣ: назария ва Амалия / А.К. Комилов, К.С. Одинаев. – Душанбе: Контраст, 2019. – 162 с.
8. Маркс, К. Капитал. Критика политической экономии. Том 1. Книга 1. Процесс производства капитала / К. Маркс. – Москва: Эксмо, 2015. – 661 с.
9. Норт, Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; пер. с англ. А.Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. – Москва: Начала, 1997. – 180 с.
10. Одиназода, К.С. Современное состояние и тенденции развития трудовой миграции в Республике Таджикистан / К.С. Одиназода // ЭКОНОМИКА, БИЗНЕС, ИННОВАЦИИ: сборник статей XXII Международной научно-практической конференции, Пенза, 15 апреля 2023 года. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2023. – С. 147-151
11. Одиназода, К.С. Танзими давлатии бозори меҳнат дар шароити равандҳои муҳоҷират: назария, методология ва амалия / К.С. Одиназода. – Душанбе: Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, 2025. – 302 с.
12. Пребиш, Р. Периферийный капитализм: есть ли ему альтернатива? / Р. Пребиш; пер. с исп. – Москва: Институт Латинской Америки РАН, 1992. – 337 с.
13. Рустамов, Ф.М. Хусусиятҳои институтсионалии рушди сармояи инсонӣ / Ф.М. Рустамов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2024. – № 1-2(122). – С. 410-414
14. Шарипов, Б. Роль денежных переводов мигрантов в обеспечении макроэкономической стабильности Республики Таджикистан / Б. Шарипов // Центральная Азия и Кавказ. – 2014. – Т. 17, № 4. – С. 103-117
15. Hirschman, A.O. The Strategy of Economic Development / A.O. Hirschman. – New Haven: Yale University Press, 1958. – 230 p.

16. Marx, K. Capital: A Critique of Political Economy. Volume II: The Process of Circulation of Capital / K. Marx, edited by F. Engels; translated by D. Fernbach. – London: Penguin Classics, 1992. – 640 p.
17. Massey, D.S. Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium / D.S. Massey, J. Arango, G. Hugo, A. Kouaouci, A. Pellegrino, J.E. Taylor. – Oxford: Clarendon Press, 1999. – 376 p.
18. World Bank. Migration and Development Brief [Electronic source] / Access mode: URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2023>

НАЗАРИЯИ ТАКРОРИСТЕҲСОЛИ САРМОЯИ МИЛЛӢ: РАВИШИ МЕТОДОЛОГӢ ВА ХУСУСИЯТҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

РАҲИМОВ ОБИДҶОН АБДУНАБИЕВИЧ,

муаллими калони кафедраи баҳисобири муҳосибӣ ва аудити Донишгоҳи байналмилалӣ
сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони
Борбад 48/5. Тел.: (+992) 907-58-26-58. E-mail: obidconrahimov749@gmail.com

Дар мақола масъалаҳои марбут таҳияи равиши методологӣ ҷиҳати таҳлили тақрористеҳсоли сармоияи миллӣ ва қорбурди он барои ошқор қардани хусусиятҳои сохтори ин раванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мешаванд. Асоси методологӣ таҳқиқот омезиши назария ва низомҳои классикӣ тақрористеҳсоли сармоияи миллӣ ва равишҳои институтсионалӣ мебошад, ки барои анҷом додани таҳлили бисёрсатҳа имкон медиҳад. Нишон дода шудааст, ки тақрористеҳсоли сармоияи миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо номунавзирӣ муайяни муназзам тавсиф мешавад: шаклҳои вобастаи берунӣ ва рентавӣ (интиқоли пули муҳоҷирон, содироти ашёи хом) бартарӣ дошта, ҳамзамон сармоияи заифи институтсионалӣ барои табдил ёфтани онҳо ба сармоиягузориҳои маҳсулноқ монё мешавад. Оид ба доми институтсионалии музофотии тақрористеҳсоли сармоияи миллӣ ҳулоса бароварда шудааст. Дурнамои рушд дар табдили сифатии шаклҳои тақрористеҳсол – гузариш аз амсилаи консервативии рентавӣ ба амсилаи густурдаи истеҳсолии инноватсионӣ, ки ба тақвияти ниҳодҳо ва равонасозии стратегӣ қараёнҳои молиявӣ асос ёфтааст, ифода меёбад.

Калидвожаҳо: сармоияи миллӣ, тақрористеҳсол, сохтори сармоияи миллӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, интиқолҳои пулӣ, сармоияи институтсионалӣ, сармоияи инсонӣ, рушди вобаста, номунавзирӣ муназзам, маҳдудияти муназзам.

NATIONAL CAPITAL REPRODUCTION THEORY: METHODOLOGICAL APPROACH AND FEATURES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

RAHIMOV OBIDJON ABDUNABIEVICH,

Senior Lecturer, Department of Accounting and Auditing, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5.
Tel.: (+992) 907-58-26-58. Email: obidconrahimov749@gmail.com

This article examines the development of a methodological approach to analyzing the reproduction of national capital and its application to identifying the structural features of this process in the Republic of Tajikistan. The methodological basis of the study is a synthesis of classical reproduction theory and systemic and institutional approaches, enabling a multi-level analysis. It is shown that the reproduction of national capital in the Republic of Tajikistan is characterized by a certain systemic imbalance: externally dependent and rent-based forms (migrant remittances, raw material exports) predominate, while weak institutional capital hinders their

transformation into productive investment. A conclusion is made about an institutional peripheral trap in the reproduction of national capital. The development prospects lie in a qualitative transformation of reproduction forms—a transition from a conservative rent-based model to an expanded innovative production model based on strengthening institutions and the strategic redirection of financial flows.

Keywords: *national capital, reproduction, national capital structure, labor migration, remittances, institutional capital, human capital, dependent development, systemic imbalance, systemic constraint.*

Муқарриз: Ҳусейнов У., н.и.и, муовини сардори раёсати таълими Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ТДУ: 332(575.31)

**МИНТАҚАИ ОЗОДИ ИҚТИСОДИИ «СУҒД»: ЗАМИНАҲОИ ТАЪСИСӢ ВА
МУАММОҲОИ РУШД**

РАҶАБОВ ҚАЮМЧОН ҚУДРАТУЛЛОЕВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони
Рӯдакӣ 17. E-mail: radzhabov.2008@mail.ru

САДИҚОВА ШУКРОНА КАРЧАЕВНА,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисоди миллий ва бехатарии
иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: shukrona-1985@mail.

*Тадбиқи сиёсати саноатикунони босуръати кишвар заминаи рушди соҳибкори
истеҳсолӣ буда, амалигарди он аз самаранок фаъолиятнамоии минтақаҳои озоди иқтисодӣ
низ вобаста аст. Муаллифон дар мақолаи мазкур оид ба заминаҳои таъсисӣ ва муаммоҳои
рушди минтақаи озоди иқтисодии “Суғд” таҳқиқоти илмӣ анҷом додаанд. Асоснок карда
шудааст, ки рушди фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ барои таъсиси ҷойҳои нави
корӣ, беҳтар гардонидани сатҳи некуаҳволии мардум ва таъмини бозори дохилию беруна бо
маҳсулоти рақобатпазир мусоидат менамояд.*

*Таъкид карда мешавад, ки минтақаҳои озоди иқтисодӣ метавонанд барои ҷалби
сармояи ватанию хориҷӣ, ворид намудани техника ва технологияи инноватсионӣ, истеҳсоли
молҳои рақобатпазир, тақвият бахшидан ба рушди иқтисодии минтақаҳои
суштараққикарда, омода намудани мутахассисони миллий, дастрас намудани усулҳои
пешқадами менеҷменти кадрӣ ва дастрасӣ ба комёбиҳои илмӣю техникии ҷаҳонӣ боис
гарданд. Дар мақола паҳлуҳои гуногуни фаъолияти минтақаи озоди иқтисодии “Суғд”
мавриди таҳқиқ қарор гирифта, муаммоҳои ҷойдошта ошкор шуда, роҳҳои бартараф
кардани онҳо пешниҳод гардидаанд.*

Вожаҳои калидӣ: минтақаи озоди иқтисодӣ, сармоягузорӣ, инноватсия, минтақа,
рақобатпазир, рушди иқтисодӣ, муносибатҳои бозорӣ, саноатикунонӣ, корхонаҳои
муштарак, инфрасохтор, муносибатҳои байналмилалӣ.

Таҷрибаи таъсис ва фаъолиятнамоии минтақаҳои озоди иқтисодӣ аҳамияти онҳоро дар
рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат нишон дода, тағйироти амиқро дар низоми
муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ ба миён овард. Равандҳои густариши ҷаҳонишавии
иқтисодӣ боиси тағйироти сифатан нави муносибатҳои бозорӣ, суръатбахшии рушд ва
тағйироти сохтори комплекси иқтисодӣ, васеъшавии иқтисодиёти кишварҳо дар сатҳҳои
гуногун ва хоҳиши онҳо барои ворид шудан ба бозорҳои ҷаҳонӣ барои ҳамкориҳои
байналмилалӣ дар самти истеҳсолот гардидаанд.

Амалигардони сиёсати саноатикунони босуръати кишвар заминаи рушди
соҳибкори истеҳсолӣ буда, тадбиқи он ҳамчунин аз фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодии
Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста мебошад. Рушди фаъолияти соҳибкори истеҳсолӣ дар
минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) барои таъсиси ҷойҳои нави корӣ, беҳтар гардонидани
сатҳи зиндагии мардум ва ғанӣ гардонидани бозори дохилию хориҷӣ бо маҳсулоти
рақобатпазирӣ ватанӣ мусоидат менамояд. Ҳамчунин, МОИ метавонанд барои ҷалби сармояи
ватанию хориҷӣ, ворид намудани техника ва технологияи инноватсионӣ, истеҳсоли молҳои

рақобатпазир, тақвият бахшидан ба рушди иқтисодии минтақаҳои сустрараққикарда, омода намудани мутахассисони миллӣ, дастрас намудани усулҳои пешқадами менечменти кадрӣ ва дастрасӣ ба комёбиҳои илмию техникии ҷаҳонӣ боис гарданд.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 оид ба имкониятҳо ва нақши МОИ дар рушди иқтисоди миллӣ чунин қайд карда шудааст: «Ба равандҳои ҳамгироии корхонаҳои бахши воқеии иқтисодиёт дар асоси фароҳам овардани шароитҳо барои ҳамкориҳои баробарҳуқуқ дар соҳаи технологияҳои баланд тавассути ташкили корхонаҳои муштарак, паркҳои истехсолӣ ва вусъат додани фаъолияти МОИ бояд мусоидат намуд» [13, С.73]. Дар воқеъ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаи таъсис ва самаранок фаъолиятнамоии минтақаҳои озодаи иқтисодии дар қаламрави кишвар амалкунанда тавачҷуҳи хос зоҳир карда, заминаҳои мусоидро таъмин намуда истодааст.

Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон 5 адад МОИ таъсис ёфта, вобаста ба имконият ва шароитҳои мавҷуда фаъолияти худро ба роҳ мондаанд. Яке аз чунин минтақаҳои озодаи иқтисодӣ ин МОИ «Суғд» ба ҳисоб меравад. Минтақаи озодаи иқтисодии «Суғд» бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 майи соли 2008 № 227 «Дар бораи таъсиси минтақаҳои озодаи иқтисодии «Панҷи поён» ва «Суғд» бунёд гардидааст. Минтақаи мазкур ба мӯҳлати 25 сол дар мавзеи саноатии ҷанубу ғарбии шаҳри Хучанди вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон воқеъ буда, дар масоҳати 320 гектар қитъаи замин таъсис дода шудааст. Тахассуси фаъолияти минтақа саноатию бисёрсоҳа буда, расман дар шакли истехсолию инноватсионӣ сураг мегирад, бинобар ин минтақаи озодаи иқтисодии «шакли истехсолию инноватсионии «Суғд» номида мешавад [18]. Минтақаи озодаи иқтисодии «Суғд» дар шаҳри Хучанди вилояти Суғд бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иқтисодию иҷтимоии вилояти Суғд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, дастёбгардӣ ба сатҳи сифатан нави тараққиёт таъсис дода шудааст. Мавқеи ҷуғрофии минтақаи мазкур барои фаъолияти босамари ин минтақа мусоид мебошад.

Тавре, ки дар «Асосноксозии техникую иқтисодии таъсиси минтақаи озодаи иқтисодӣ дар шаҳри Хучанди вилояти Суғд» оварда шудааст, интиҳоби мавзеи ҷойгиршавии минтақа ба таҳлилгузориҳои ҳаматарафа асос ёфтааст [2]. Дар «Асосноксозии техникую иқтисодии таъсиси минтақаи озодаи иқтисодӣ дар шаҳри Хучанди вилояти Суғд» омадааст, ки барои таъсис додани минтақаи озодаи иқтисодӣ ва интиҳоби мавзеи ҷойгиршавӣ вазъи иқтисодию иҷтимоии минтақа, таърих ва анъанаҳои миллӣ, ҳолати инфрасохтор, муносибатҳои иқтисодию тичоратӣ бо дигар давлатҳо ва минтақаҳо, хусусиятҳои ҷуғрофӣ таҳлил шудаанд. Маълум мегардад, ки таҳлилҳо ва омӯзиши ҳаматарафаи маълумотҳо боиси дуруст интиҳоб гардидани мавзеи ҷойгиршавии МОИ «Суғд» гардида, ба фаъолияти минбаъдаи он таъсири мусбат гузошта истодааст. Вилояти Суғд аз нигоҳи рушди иқтисодию иҷтимоӣ, анъанаҳои таърихию миллӣ, инкишофи инфрасохтори иқтисодию истехсолӣ ва муносибатҳои тичоратӣ ва мавқеи ҷуғрофӣ ҷойгиршавӣ ба афзалиятҳои хоса соҳиб мебошад [1, С.54]. Аз ин рӯ таъсисдиҳии МОИ «Суғд» аз омилҳо ва нишондиҳандаҳои зикршуда вобастагии амиқ дорад. Ҷойгиршавии минтақаи озодаи иқтисодии «Суғд» дар мавзеи ҷанубу ғарбии саноатии шаҳри Хучанд мавқеи наздисарҳадӣ дорад, зеро вилояти Суғд бо як қатор вилоятҳои Ҷумҳурии Ёзбекистон аз ҷумла бо вилоятҳои Тошканд, Қизах, Самарқанд, Намангон ва Фарғонаи Ҷумҳурии Ёзбекистон ва вилояти Боткени Ҷумҳурии Қирғизистон ҳамсарҳад мебошад [7, С.46]. Ҷойгиршавии наздисарҳадии минтақа барои таҳкими робитаҳои тичоратӣ ва ҳамкориҳо бо соҳибкорони давлатҳои ҳамсоя омили самарабахшӣ гардида истодааст.

Бояд тазаккур дод, ки инфрасохтори мавҷудаи коммуникатсионӣ дар вилоят муҳимтарин омили рушди робитаҳои беруна ва инкишофи иқтисодиёи иҷтимоӣ ба шумор меравад. Мавҷудияти роҳи оҳан, фурудгоҳи байналмилалӣи нақлиёти ҳавоӣ, роҳҳои автомобилгард, шабакаҳои қувваи барқ аз ҷумлаи унсурҳои асосии инфраструктураи лозимие мебошанд, ки барои рушди МОИ «Суғд» бениҳоят зарур мебошанд. Дар қаламрави вилоят истгоҳҳои роҳи оҳани Ширин, Нов, Пролетар, Хучанд, Маҳрам ва Конибодом фаъолияти пурсамар мебаранд.

Яке аз омилҳои асосие, ки ба рушди минтақаи озои иқтисодӣ таъсири мусбат мерасонад ин инфрасохтори ҳудуди минтақа ба шумор меравад. Дар қаламрави вилояти Суғд дарозии роҳҳои автомобилгард 3326 км-ро ташкил менамояд, ки аз онҳо 1059 км - роҳҳои аҳамияти ҷумҳуриявӣ ва байналхалқӣ дошта мебошанд [9, С.75]. Шоҳроҳҳои автомобилгарди аз Ғ арб ба Шарқи вилоят тӯлкашида – Тошкент – Бӯстон – Хучанд – Конибодом - Қўқанд, Бекобод -Спитамен - Ҷ. Расулов – Хучанд – Конибодом – Исфара – Қўқанд - Ош, Тошкент – Бӯстон – Хучанд – Ашт - Қўқанд ва аз Шимол ба Ҷануб - шоҳроҳи Чанак – Бӯстон – Хучанд – Истаравшан – Айни - Душанбе, ки таҷдиду азнавсозӣ гардидаанд, фаъолият бурда, ба аҳамияти калони иқтисодӣ ва пайвастандан ба байнидавлатӣ соҳиб мебошанд. Нақбҳои дар шоҳроҳ сохташуда - нақби «Истиклол» ва нақби «Шаҳристон» имконияти ба шоҳроҳи тамоми фасли сол амалкунанда мубаддал гаштани роҳи Душанбе -Истаравшан - Хучанд – Чанакро таъмин карда истодааст.

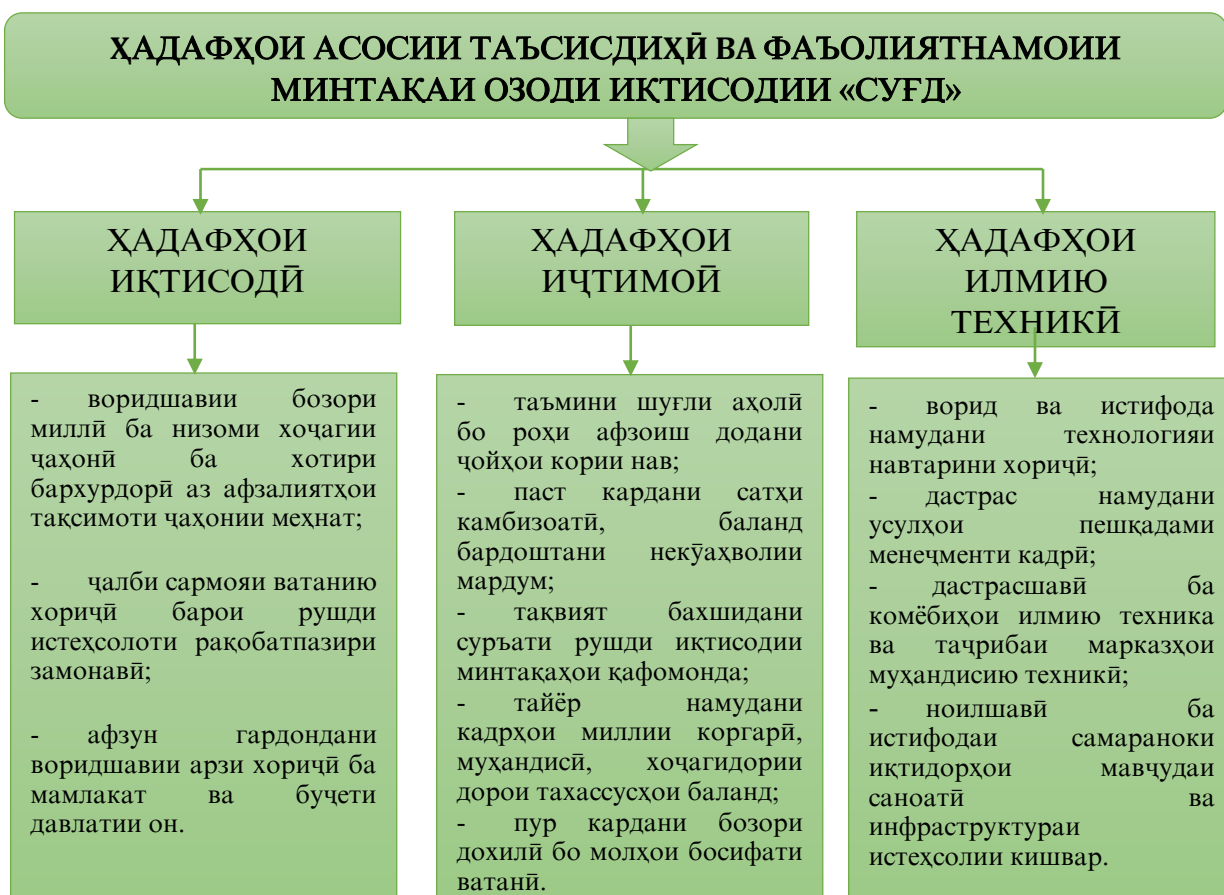
Инфрасохтори шабакаи интиқоли барқ дар вилоят тадриҷан инкишоф ёфт, ки ба фаъолияти МОИ «Суғд» аҳамияти муҳим дорад. Хати барқии баландшиддати 500-киловолтаи системаи интиқоли энергетикӣ «Ҷануб-Шимол», ки иқтидори нерӯгузарониаш 27 миллион кВт/соат дар як шабонарӯз мебошад, интиқоли барқро ба вилоят аз талаботи имрӯзаи шабонарӯзии он, ки ҳоло 14 миллион кВт/соат аст, қариб ду баробар афзун мегардонад [5, С.36]. Бо дарназардошти омилҳои дар боло қайдшуда минтақаи озои иқтисодии «Суғд» дар ҳудуди мавзёи ҷануби Ғ арбии саноатии шаҳри Хучанд, ки масоҳати 320 гектарро дар бар мегирад, ҷойгир шудааст. Дар ин мавзё барои дар оянда то 2000 гектар васеъ кардани масоҳати минтақа имконият мавҷуд мебошад. Мавриди интиҳоби мавзеи ҷойгиркунии минтақаи озои иқтисодии «Суғд» инфраструктураи мавҷуда - об, газ, барқ, ташноб ва коммуникатсияҳои нақлиётӣ - роҳи автомобилгард, пули 400 метр аз дарёи Сирдарё, шоҳроҳи автомобилгарди Душанбе-Хучанд, инчунин мавҷудияти агломератсияи шаҳру шаҳракҳо (Бобочон Ғ афуров, Қайроққум, Чкалов, Ҷ.Расулов ва Спитамен), бо шумораи аҳолиашон, мавҷудияти яке аз бозорҳои калонтарини минтақа аз ҷумлаи омилҳои назаррас мебошанд, ки сармоягузoronро метавонанд барои дар минтақаи озои иқтисодӣ фаъолият бурдан ҳавасманд гардонанд.

Яке аз омилҳои дигаре, ки ба фаъолияти МОИ «Суғд» замина гузошта истодааст ин қабули санадҳои меъёрий ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад. Аз лаҳзаҳои таъсисёбӣ то ҳол якчанд санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ таҳия ва қабул гардидаанд, ки боиси ҳавасмандгардии сармоягузoronи ватанию хориҷӣ гардидааст. Таъсис ва фаъолияти МОИ «Суғд» ба чунин санадҳои ҳуқуқӣ ва меъёрий асос ёфтааст:

- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 майи соли 2004 «Дар бораи минтақаҳои озои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»;
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 майи соли 2008 № 103 «Дар бораи чораҳои аввалиндараҷа оид ба ташкили минтақаҳои озои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»;

- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 майи соли 2008 № 227 «Дар бораи таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодии «Панҷи поён» ва «Суғд»;
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2008 № 638 «Дар бораи ворид намудани тағйирот ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 майи соли 2008 № 227 Дар бораи таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодии «Панҷи поён» ва «Суғд»;
- Низомнома дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон № 191 аз 5.12.2005 тасдиқ шудааст;
- Низомномаи минтақаи озоди иқтисодии «Суғд», ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 октябри соли 2008 № 1146 тасдиқ шудааст;
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 марти соли 2009 № 145 «Дар бораи таъсис додани муассисаи давлатии маъмуриятҳои минтақаҳои озоди иқтисодии «Панҷ» ва «Суғд»;
- санадҳои ҳукукии байналмилалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф намудааст;
- санадҳои меъёрии ҳукукии мақоми ваколатдор оид ба масъалаҳои ташкил, идора ва фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Оинномаи Муассисаи давлатии ҷумҳуриявии «Маъмурияти минтақаи озоди иқтисодии Суғд», ки бо фармоиши Вазири рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст [18]. Муносибатҳое, ки бевосита бо қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи минтақаи озоди иқтисодӣ ба танзим дароварда нашудаанд, тибқи меъёрҳои қонунгузорӣ, ки ба моҳияти онҳо зид нестанд ва муносибатҳои монандро танзим менамоянд, амалӣ мегарданд.

Ҳадафҳои асосии таъсисдиҳӣ ва фаъолиятнамоии минтақаи озоди иқтисодии «Суғд»-ро метавон ба чунин гуруҳҳои асосӣ ҷудо намуд (расм.1).

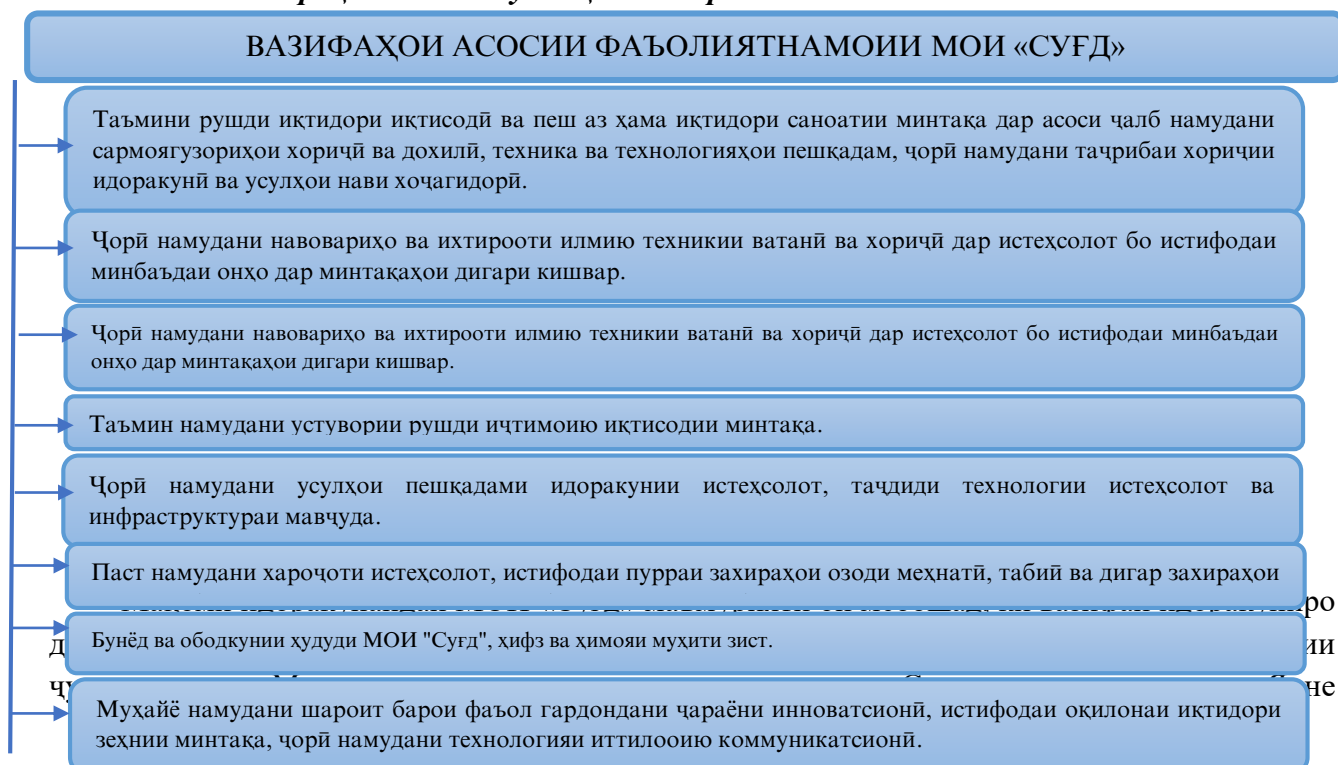

Расми 1. Ҳадафҳои асосии таъсисдиҳӣ ва фаъолиятнамоии минтақаи озоди иқтисодии «Сугд»

Аз расми мазкур бар меояд, ки ҳадафҳои асосии минтақаи озоди иқтисодии «Сугд» дар он аст, ки бо роҳи таъсисдиҳии минтақа фароҳам овардани шароит барои ҷалб намудани сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ, воридшавии техника ва технологияи пешқадами истеҳсолии ҷаҳонӣ, тараққиёти илму техника ва инноватсия, истифодаи самараноки захираҳои моддӣ, зехнӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротӣ, ҷорӣ намудани истеҳсоли маҳсулоти ивазкунандаи воридотӣ, таъмини коркарди бештари ашёи хоми маҳаллӣ, рушди инфрасохтори саноатӣ ва коммуникатсия, ташкили ҷойҳои нави корӣ, таъмини пурсамари шуғли аҳоли мебошад. Минтақаи озоди иқтисодии «Сугд» қаламрави алоҳидаи (маҳдуди) Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки дар ҳудуди он низоми махсуси гумрукию андозӣ, инчунин низоми соддагардонидашудаи бақайдгирии субъектҳои МОИ-и «Сугд» ва ҳамчунин тартиби даромад ва баромади резиденту ғайрирезидентҳои он амалӣ мешавад.

Ҳар як минтақаи озоди иқтисодӣ барои иҷрои вазифаҳои мушаххас таъсис дода шудаанд. Бинобар ин, вазифаҳои муҳимтарини МОИ «Сугд»-ро дар шакли зерин гуруҳбандӣ намудан мумкин аст. (Расми 2). Самти истеҳсолии минтақа ба мавҷудияти заминаҳои истеҳсолии саноатӣ, корхонаҳои коркарди саноатӣ, сохтмон ва нақлиётӣ асос меёбад. Дар ин ҷо бояд дар назар дошт, ки минтақаи озоди иқтисодии «Сугд» метавонад на танҳо аз имкониятҳои иқтидорҳои саноатии дар ҳуди қаламрави минтақа мавҷудбуда истифода намояд, корхонаҳои нави тахассусҳои гуногунсоҳаро бунёд намояд, балки аз имкониятҳои рушди кооператсия ва махсусгардонии корхонаҳои саноатии дар шаҳрҳои алоҳидаи вилоят воқеъ буда бархурдор шавад. Яъне ҳамкориҳои судмандро бо корхонаҳои истеҳсолии берун аз қаламрави МОИ ба роҳ монда, ҳадафҳои гузошташуда роҳи ҳалли худро пайдо намоянд. Самти дигари расидан ба ҳадафҳои гузошташуда дар МОИ «Сугд» ин фаъолияти инноватсионӣ ба шумор меравад. Самти инноватсионӣ барои ба бахши афзалиятнок мубаддал шудан имкониятҳои васеъро фароҳам меорад. Таҷриба нишон медиҳад, ки рушди илмию техникӣ ва инноватсионӣ, истифодаи васеи дастовардҳои ин соҳа дар ҷаҳони муосир ба муҳимтарин омилҳои пешравии иқтисодиёт, таҳкими рақобатпазирии он мегардад.

Расми 2. Вазифаҳои МОИ «Сугд» ҳангоми фаъолиятнамоӣ

Маъмурияти минтақа аз рӯйи шакли ташкилию ҳуқуқӣ чун муассисаи давлатии ҷумҳуриявӣ ба ҳисоб меравад. Оинномаи муассиса аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатии идоракунии минтақаҳои озои иқтисодӣ тасдиқ гардида, Сарвари «Муассиса»-ро роҳбари он ба ӯҳда дорад. Роҳбар ва муовинони вай аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешниҳоди Муассис ба вазифа таъин ва аз вазифа озод карда мешаванд.

Маъмурияти МОИ «Суғд» фаъолият ва рушди минтақа ва ҳамоҳангсозии фаъолияти субъектҳои онро дар доираи ҳуқуқи ваколатҳои пешбинишуда таъмин менамояд. Субъектҳои минтақаҳои озои иқтисодии «Суғд» соҳибкорони инфиродӣ ва ташкилотҳои новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқии онҳо, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст, инчунин филиал ва намоёндагии онҳо мебошанд.

Айни замон дар МОИ-и «Суғд» 48 субъект ба қайд гирифта шудааст, ки аз онҳо 42 субъектро корхонаҳои ватанӣ ва 6 субъектро корхонаҳои муштарақ (ба монанди корхонаҳои Тоҷикистону - Лаҳистон, Туркия) ташкил медиҳанд. Дар Минтақаи озои иқтисодии «Суғд» маҳсулот ба монанди гелио коллекторҳои офтобӣ, қубурҳои пластикӣ, ноқилҳои барқӣ, рангҳои беруни девор ва колерҳо, профилҳои пластикӣ барои дару тиреза, қуттиҳои пластмасӣ барои нигоҳ доштани меваҳои тару тоза, маҳсулоти гӯштӣ ва ғ айраҳо истеҳсол карда мешаванд [4, С.42].

Ҷадвали 1.

Шумораи субъектҳои минтақаи озои иқтисодии «Суғд» дар соли 2025

Субъектҳои, ки ба истеҳсолот машғуланд	Субъектҳои, ки барои истеҳсолот омодагӣ дида истодаанд	Субъектҳои ватанӣ	Субъектҳои муштарақ	Ҷамағӣ
20	28	42	6	48

Сарчашма: Аз ҷониби муаллифони дар асоси маълумотҳои омӯрӣ тартиб дода шудааст.

Дар минтақаи озои иқтисодии «Суғд», 20 корхонаи саноатӣ фаъолият намуда, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 469474,6 ҳазор сомониро ташкил кард, ки нисбат ба моҳҳои январ-октябри соли 2024-ум 33,5 фоиз зиёд мебошад. Аз он ҷумла, корхонаҳои саноатии ҚДММ «Реал» ба маблағи 6548,7 ҳазор сомонӣ, ҚДММ «Равзана Пластик» - 1654,7 ҳазор сомонӣ, ҚДММ КМ «Силкоат Бойя» - 15257,1 ҳазор сомонӣ, ҚДММ КМ «Стар Пласт» - 4648,7 ҳазор сомонӣ, ҚДММ КМ ТТ «Тачпроф» - 305011,7 ҳазор сомонӣ, ҚДММ «Фартуна Ко» - 7461,1 ҳазор сомонӣ, ҚДММ «Тоҷикполиэтилен» - 9523,8 ҳазор сомонӣ, ҚДММ КМ «Арча мебел» - 10269,9 ҳазор сомонӣ, ҚДММ КМ ТТ «Афранг пластик» - 69904,3 ҳазор сомонӣ, ҚДММ «Донаи алмос» - 8131,9 ҳазор сомонӣ, ҚДММ «Покзарф» - 678,1 ҳазор сомонӣ, ҚДММ «Азияполитекс» - 16564,3 ҳазор сомонӣ, ҚДММ «Саманди Суғд» - 1335,1 ҳазор сомонӣ, ҚДММ «Сайр Суғд» - 12092,0 ҳазор сомонӣ, ҚДММ «Полинур» - 217,6 ҳазор сомонӣ, ҚДММ «Санг оро» - 165,0 ҳазор сомонӣ, ҚДММ «Ҷаҳони нав ММ» - 0,5 ҳазор сомонӣ, ҚДММ «Ситораи аср» - 2,0 ҳазор сомонӣ, ҚДММ «Тоҷпанел» - 7,3 ҳазор сомонӣ ва ҚДММ «Ариана Метал Пласт» - 0,8 ҳазор сомонӣ, маҳсулот истеҳсол намудаанд.

Дар Минтақаи озои иқтисодии «Суғд» 4 субъект ба маблағи 3306,4 ҳазор сомонӣ хизматрасонии пулакӣ расонидаанд ва як субъект корҳои сохтмонӣ-пудратиро ба маблағи 358,8 ҳазор сомонӣ ба анҷом расонидааст [4, С.43].

Чӣ тавре, ки аз маълумотҳои омӯрӣ бар меояд фаъолияти субъектҳои МОИ «Суғд» назаррас мебошанд. Ҷамаи субъектҳои ба истеҳсоли маҳсулотҳои ба талаботи имрӯза

ҷавобгӯӣ истехсол намуда, харидорони махсуси худро доранд. Дар баробари таъмин намудани бозори дохилӣ маҳсулотҳои истехсолшуда ба хориҷи кишвар низ содир карда мешаванд. Маълумоти мазкур шаҳодат аз он медиҳанд, ки фаъолияти МОИ «Суғд» хуб ба роҳ монда шуда, ҳадафҳои гузошташуда марҳила ба марҳила иҷро гардида истодаанд.

Яке аз ҳадафҳои дигари фаъолиятнамоии МОИ дар кишвар ин ташкили ҷойҳои нави корӣ барои аҳолии қобили меҳнат ба шумор меравад. Айни замон, дар МОИ-и кишвар ҳамагӣ 1091 нафар корманд қору фаъолият мекунанд, ки аз ин шумора 668 нафари онҳо ба МОИ Суғд» рост меояд, ки 61,2 % - ро ташкил медиҳад [18].

Ҳамин тавр бояд қайд намуд, ки маълумоти овардашуда исботкунандаи онанд, ки фаъолияти минтақаи озои иқтисодии «Суғд» хуб ба роҳ монда шуда, марҳила ба марҳила ба ҳадафҳои гузошташуда ноил гардида истодааст. Аз таҳқиқоти гузаронидашуда маълум мегардад, ки яке аз омилҳои асосии самаранок фаъолиятнамоии минтақаи озои иқтисодӣ ин таъмин будани инфрасохтори зарурӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, барои таъмини самаранок фаъолиятнамоии минтақаҳои озои иқтисодӣ таваҷҷуҳи асосӣ ба ташкилу таъмини инфрасохтори аввалиндараҷа дода шавад. То ин, ки сармоягузори ватанию хориҷӣ барои фаъолият қардан ҳавасмандӣ зоҳир намуда, ба ҳадафҳои гузоштаи худ ноил гарданд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

бдурахмон Ҳ. Рушди инфрасохтори соҳибқории истехсолӣ дар минтақаҳои озои иқтисодӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. –2024. –№ 3 (53). – С.52-60.

везов А. Асосноксозии техникую иқтисодии таъсиси минтақаи озои иқтисодӣ дар шаҳри Ҳуҷанди вилояти Суғд.

алиева М.Б. Минтақаи озои иқтисодӣ: мақсад, вазифа ва нақши он дар иқтисодиёт // Идоракунии давлатӣ. Маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – № 4-2 (70). – С. 67-74.

азӣи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон январ - октябри соли 2025 // Ҳисоботи оморӣ. Душанбе, АОНПҚТ, 2025. – С.42.

сайнов Ҳ.Р., Казокзода У.Ҳ. Истифодаи самаранокӣ захираҳои обию энергетикӣ дар доираи рушди устувори иқтисодӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2023. – № 5. – С.32-42.

смоилзода А.М. Минтақаҳои озои иқтисодӣ - омили баланд бардоштани бозори меҳнат (дар мисоли вилояти Хатлон) // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Бахши илмҳои иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2025. – № 1-1 (131). – С.451-

аримова М.Т., Сафарова Х.Ш. Современное состояние и перспективы развития свободных экономических зон Таджикистана // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2023. № 3. – С. 44-49.

урбонова М.С. Омилҳо ва муаммоҳои боздорандаи рушди минтақаҳои озои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2024. – № 2 (52). – С.30-39.

аджабов Р.К., Холикова Н.А. Государственное регулирование регионального автотранспортного комплекса Таджикистана // В сборнике: Актуальные проблемы менеджмента: повышение стратегической устойчивости регионов и

предприятий. Материалы международной научно-практической конференции. Санкт-Петербург, 2021. – С.79-84.

аҷабов Қ.Қ., Садиқова Ш.К. Рушди сармояи инсонӣ омили самаранок фаъолиятнамоии минтақаҳои озоди иқтисодӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе, 2025. – № 7. – С.135-142.

афаров А.М., Ҷонакова Г.А. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҳамчун омили рушди минтақаи дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Иқтисодиёти Тоҷикистон. 2025. – № 3. – С.81-

олехзода А.А., Амонова Д.А. Сармоягузориҳои давлатӣ ва тақмили он дар шароити рушди стратегияи кишвар // Идоракунии давлатӣ. Маҷаллаи илмӣ сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – № 3 (62). – С.101-108.

трагедияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, – С.73.

олбобоев Ф.С. Танзим ва дастгирии давлатии фаъолият оид ба фурӯши молҳои минтақаи озоди иқтисодӣ (дар мисоли МОИ “Сугд”) // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2-1(41). – С.95-101.

HYPERLINK "<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=68568204>" Шарафова М.Ҷ. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҳамчун омили рушди иқтисодии минтақа // Идоракунии давлатӣ. Маҷаллаи илмӣ сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – № 2 (67). – С.153-161.

супова М.А. Роль СЭЗ в индустриально-инновационном развитии регионов // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 2. – С.222-228.

Н

Я

Р

Е

В

В

Л

Н

К

К

"

н

и

т

р

е

и

а

с

о

н

и

с

о

а

**СВОБОДНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЗОНА «СУГД»: ПРЕДПОСЫЛКИ
СОЗДАНИЯ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ
РАДЖАБОВ КАЮМДЖОН КУДРАТУЛЛОЕВИЧ,**

кандидат экономических наук, доцент кафедры государственного и местного
управления Таджикского национального университета.

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail:
radzhabov.2008@mail.ru

САДИКОВА ШУКРОНА КАРЧАЕВНА,

кандидат экономических наук, доцент кафедры национальной экономики и
экономической безопасности Таджикского национального университета. 734025, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: shukrona-2016@mail.ru.

*Реализация политики ускоренной индустриализации страны является основой для
развития промышленного предпринимательства, а её осуществление также зависит от
эффективного функционирования свободных экономических зон. Авторы данной статьи
провели научное исследование основ создания и проблем развития свободной экономической
зоны «Сугд». Обосновано, что развитие промышленного предпринимательства в свободных
экономических зонах способствует созданию новых рабочих мест, повышению уровня*

благосостояния населения и обеспечению внутреннего и внешнего рынков конкурентоспособной продукцией.

Подчеркивается, что свободные экономические зоны способны привлекать отечественные и зарубежные инвестиции, внедрять инновационное оборудование и технологии, производить конкурентоспособную продукцию, укреплять экономическое развитие слаборазвитых регионов, готовить отечественных специалистов, предоставлять передовые методы управления персоналом и обеспечить доступ к мировым научно-техническим достижениям. В статье рассматриваются различные аспекты деятельности свободной экономической зоны «Сугд», выявлены существующие проблемы и предложены пути их решения.

Ключевые слова: свободная экономическая зона, инвестиции, инновации, регион, конкурентоспособность, экономическое развитие, рыночные отношения, индустриализация, совместные предприятия, инфраструктура, международные отношения.

RAJABOV KAYUMJON KUDRATULLOEVIH,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Public and Local Administration, Tajik National University.

Email: radzhabov.2008@mail.ru

SADIKOVA SHUKRONA KARCHAYEVNA,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of National Economy and Economic Security, Tajik National University. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki

A

v

e

n

u

Муқаррар: Сафаров А.Ҳ. - номзоди илмҳои иқтисодӣ,

доценти кафедраи иқтисоди миллӣ ва

1

беҳатарии иқтисоди ДМТ

УДК: 336.15(575.3)

Email: shukrona-2016@mail.ru.

**АСОСҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ТАНЗИМИ МОЛИЯВИИ ИҚТИСОДИЁТИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

САБУРЗОДА ФАРИДУНИ МИРЗОАЛИ,

муаллими калони кафедраи молия ва суғуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.

E-mail: faridunimirzoali14@gmail.com

Дар мақолаи мазкур муаллиф доир ба асосҳои институтсионалии танзими молиявии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодҳои илмиро мавриди баррасӣ қарор додааст.

Мақсади асосии таҳқиқот доир ба мавзуи дар боло зикришуда ин аниқ намудани фишангҳои асосии танзими молиявии иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муайян

кардани таъсири институтҳои молиявии кишвар ба рушди устувори иқтисодӣ ва амнияти молиявии он мебошад.

Вобаста ба ин, дар таҳқиқот аҳамияти муассисаҳои молиявӣ, ба монанди Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон, ташилотҳои қарзии молиявӣ ва ҳамзамон, таъсири онҳо дар танзими молиявии иқтисодиёти кишвар мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Қобили зикр аст, ки танзими молиявии иқтисодиёт барои таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ, таъмини соҳаҳои стратегӣ ва зиёд кардани иқтисодии рақобатпазирии кишвар дар бозори ҷаҳонӣ аҳамияти махсус дорад. Дар натиҷаи таҳқиқ, пешниҳодҳои муҳим барои такмили фишангҳои институтсионалии танзими молиявии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки метавонад барои беҳтар кардани шароити иқтисодии кишвар ва ҳамоҳангсозии сиёсати молиявӣ кӯмак расонад, омода мешавад.

Калидвожаҳо: танзим, танзими молиявӣ, асосҳои институтсионалии танзими молиявии иқтисодиёт, фишангҳои молиявӣ, идоракунии молиявӣ ва фишангҳои танзими молиявии иқтисодиёт.

Танзими молиявӣ маҷмуи тадбирҳоест, ки давлат ҷиҳати таъсиррасонӣ ба низоми молиявӣ бо мақсади таъмини суботи макроиқтисодӣ, рушди устувор ва тақсимои самараноки захираҳо андешида мешавад. Аксар иқтисодшиносони муосир аввалин кӯшиши танзими молиявии иқтисодиётро ба давраи ташаккули муносибатҳои бозорӣ дар асрҳои XVII-XVIII нисбат медиҳанд [5, с.9]. Имрӯз барои Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими молиявӣ дар идоракунии иқтисод аҳамияти бештар пайдо кардааст, зеро он ба таъмини даромадҳои бучет, назорати сатҳи таваррум, нигоҳ доштани устувори пули миллӣ ва ғаёл гардондани раванди сармоягузори мусоидат мекунад. Дар шароити дигаргунсозии иқтисодиёт гузариш ба муносибатҳои бозорӣ ва ҷолишҳои иқтисодии хориҷӣ сиёсати самарабахши молиявӣ ба воситаи муҳими таъмини амнияти иқтисодӣ ва рушди устувор табдил меёбад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари рӯ ба тараққӣ дар Осиёи Марказӣ ба зарурати навсозии бозорҳои молиявӣ, таҳкими суботи молиявӣ ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои молиявӣ дучор омадааст. Дар шароити ҷаҳоншавии ҷараёнҳои молиявӣ рушди институтҳои муосири танзими молиявӣ як ҷузъи муҳими сиёсати иқтисодӣ мегардад. Дар даҳсолаҳои охир, бисёре аз кишварҳо, бо бӯҳрони молиявӣ, ки аз танзими бесамар, институтҳои заиф ва сатҳи паст саводнокии молиявӣ ба вуҷуд омадаанд, рӯ ба рӯ шуданд. Ниҳодҳои институтсионалӣ, аз ҷумла бонки миллӣ, вазорати молия, сохторҳои назоратӣ ва дигар мақомоти давлатии молиявӣ дар паст кардани ҳавфи бӯҳронҳои молиявӣ аҳамияти асосӣ доранд. Ҳамзамон, дар шароити ҳамгироии иқтисодӣ ва ворид шудан ба бозорҳои байналмилалӣ сармоя Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зарурати мутобикгардонии қонунгузори миллӣ бо стандартҳои байналмилалӣ танзими молиявӣ вобастагӣ дорад. Ин таҳияи ниҳодҳои муосир ва шаффофро тақозо мекунад, ки кодир ба таъмини риояи меъёрҳои байналмилалӣ доранд. Дар солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳи афзоянда ба технологияҳои нави молиявӣ (fintech), аз қабili асёрҳои рақамӣ, блокчейн ва пардохтҳои мобилӣ мушоҳида мешавад. Барои дуруст ба танзим даровардани ин тавсифҳои нав ва пешгирии хатарҳои эҳтимоли сохторҳо ва механизмҳои институтсионалӣ, ки метавонанд ин равандҳоро самаранок назорат ва танзим кунанд, таъсис ва такмил додан лозим аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷузъи низоми иқтисодии минтақавӣ буда, бахши молиявии он ба таъсири омилҳои беруна, аз қабili тағйирёбии нархи молҳои ҷаҳонӣ, тағйирот дар иқтисоди ҷаҳонӣ ва бӯҳронҳои молиявии байналмилалӣ дучор мегардад. Дар чунин шароит аҳамияти механизмҳои қавии институтсионалӣ, ки ба ҷолишҳои беруна самаранок воқуниш нишон

дода метавонанд, меафзояд. Рушд ва таҳкими сохтори институтсионалии танзими молиявӣ ба мубориза бо коррупсия, баланд бардоштани шаффофияти муомилоти молиявӣ ва фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ мусоидат мекунад. Аз ин лиҳоз, омӯзиши ҷанбаҳои институтсионалии танзими молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле муҳим аст, зеро он имкон медиҳад, ки ҷанбаҳои қавӣ ва заъфи низоми мавҷуда муайян шуда, инчунин пешниҳоди роҳҳои ҳалли он, ки ба тақмили он нигаронида шудаанд, бо дарназардошти ҷолишҳои муосир ва талаботи иқтисодиёт пешниҳод гардаданд. Маврид ба зикр аст, ки солҳои охир иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зарурати навсозӣ ва таҳкими институтҳои молиявӣ дучор шудааст. Дар кишвар мушкилотҳои дастрасии маблағгузорӣ барои соҳибкорӣ хурду миёна, сармояи нокифояи бонкҳо, идоракунии қарзи давлатӣ ва низоми андозбандӣ то андозае мавҷуд мебошад. Ҳалли ин мушкилот беҳтар намудани фазои институтсионалӣ ва ташаққули институтҳои молиявии муассирро тақозо мекунад. Ҷанбаи муҳим тақмили мақомоти танзими молиявӣ, аз қабилӣ бонки марказӣ, Вазорати молия, инчунин татбиқи стандартҳои байналмилалӣ танзими молиявӣ мебошад. Рушд ва дастгирии мустақилияти ин ниҳодҳо сатҳи баланди эътимодно ба низоми молиявӣ таъмин мекунад. Дар солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ислоҳоти низоми молиявӣ, аз ҷумла низоми андоз, бахши бонкӣ, мубориза бо ғасб, беҳбудӣ фазои соҳибкорӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ тадбирҳо андешида шуданд. Муваффақияти ин ислоҳот бевосита ба тақмили ҷанбаҳои институтсионалии танзими молиявӣ вобаста аст. Низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ ҳамгиро шуда истодааст, ки мутобиқати стандартҳои байналмилалӣ ва таҷрибаи пешқадамро тақозо мекунад. Ин маънои зарурати тағйирот дар сохтори қонунгузорӣ ва институтсионалӣ бо назардошти таҷрибаи байналмилалӣ ва тавсияҳои созмонҳои чун Ҳазинаи Байналмилалӣ асбоб (ХБА) ва Бонки ҷаҳониро дорад. Ҳамин тариқ, ҷанбаҳои институтсионалии танзими молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ислоҳоти иқтисодӣ, ҷолишҳои ҷаҳонӣ ва зарурати баланд бардоштани самаранокии низоми молиявӣ барои рушди устувори кишвар ниҳоят муҳим аст. Бояд қайд кард, ки вазъияти имрузаи танзими молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор тағйироти мусбат дорад, вале дар баробари ин як қатор проблемаҳои низ ҳастанд, ки барои рушди устувори иқтисодиёт таваҷҷуҳи минбаъдаро тақозо мекунад. Аз ин рӯ, субъекти асосии танзими молиявӣ давлат ба ҳисоб меравад [8, с.80]. Дар ин ҳолат давлат ҳамчун ниҳоди мушаххаси иқтисодӣ бозорӣ баромад мекунад. Дар шароити пешрафти илму техникаи муосир имрӯзҳо нақши танзимкунандаи молиявии равандҳои иқтисодӣ то рафт мураккаб шуда, бо вазифаҳои иловагии рушди илм, маориф ва инфрасохтори иттилоотӣ пурра мегардад [2, с.14].

Солҳои охир дар кишвар ҷиҳати тақмили низоми молиявӣ ва танзими он тадбирҳо андешида шуданд, вале барои баланд бардоштани самаранокии ва устувории бахши молиявӣ қорҳои зиёдеро бояд анҷом дод. Бухрони ҷаҳонии соли 2008 ё бӯҳроне, ки дар натиҷаи пандемияи COVID-19 ба вучуд омадааст, нишон медиҳад, ки то ҷи андоза муҳим будани механизмҳои муассири танзими давлатии молиявӣ барои коҳиш додани оқибатҳои ин бӯҳронҳо муҳим аст [7, с.251]. Фишангҳои асосие, ки танзими молияви тавасути онҳо анҷом дода мешавад аз инҳо иборат мебошад (нигаред ба расми 1).

Расми 1. ФИШАНГҲОИ АСОСИИ ТАНЗИМИ МОЛИЯВИИ ИҚТИСОДИЁТ*

Чуноне ки аз расми 1 мушоҳида мешавад фишангҳои асосии танзими молиявӣ гуногун мебошанд. Яке аз фишангҳои асосие, ки давлат тавассути он бахши молияро танзим менамояд ин сиёсати буҷетӣ (фискалӣ) ба шумор меравад. Сиёсати фискалӣ воситаи калидие мебошад, ки тавассути он давлат иқтисодиётро дар маҷмӯ танзим мекунад. Сиёсати буҷетӣ ва андоз қисми ҷудонашавандаи сиёсати молиявии давлат буда, яке аз фишангҳои асосии танзими молиявӣ ба шумор меравад. [1, с.88]. Он хароҷоти давлатӣ ва андозбандиро барои таъсир ба фаъолияти иқтисодӣ, шуғл, таваррум ва дигар нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ дар бар мегирад. Бо ёрии сиёсати фискалӣ давлат метавонад ба вазъи молиявии кишвар таъсир расонад ва суботи иқтисодиро таъмин намояд. Вобаста ба ин, бояд қайд кард, ки дар заминаи сиёсати фискалӣ идоракунии касри буҷет хеле муҳим аст. Агар хароҷоти давлат аз даромад зиёд бошад, каср ба вучуд меояд, ки онро аз ҳисоби қарзгирӣ (масалан, бо барориши вомбаргҳои давлатӣ) пушондан мумкин аст. Вале, бояд қайд кард, ки мушкилоти қарзӣ зиёд буда, он яке аз хатарҳои мебошад, ки дар сурати назорат ва танзим нашудани таносуби қарз ба рушди устувори ММД метавонад монеа гардад. Муҳим он аст, ки сиёсати фискалӣ бояд зиддибухронӣ бошад. Ҳамин тариқ, сиёсати фискалӣ метавонад механизми муҳими ба эътидол овардани иқтисодиёт, идоракунии таваррум ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ бошад.

Фишанги дигаре, ки дар танзими бахши молия нақши хеле муҳим ва ҳалқунанда дорад ин сиёсати андозӣ ба шумор меравад. Яъне сиёсати андоз воситаи муҳимтарини танзими молиявӣ мебошад, ки тавассути он давлат ба иқтисодиёт, тақсимои захираҳо ва азнавтасимкунии даромадҳо таъсир мерасонад. Давлат бо ёрии андозҳо на танҳо қисми даромади буҷетро ташкил менамояд, балки ба рафтори субъектҳои иқтисодӣ таъсир расонад, баъзе намудҳои фаъолиятро ҳавасманд ё маҳдуд мекунад. Тавре, ки маълум аст, ҳадафи асосии сиёсати андозӣ ин таъмини даромади буҷети давлат мебошад. Давлат бо кӯмаки ин фишанг яъне, андоз хароҷоти худро, аз ҷумла, барномаҳои иҷтимоӣ, инфрасохтор, нигоҳдории тандурустӣ, маориф ва дигар соҳаҳои иқтисодии муҳимро бо маблағ таъмин менамояд. Тавассути имтиёзҳои андозӣ (ба монанди таътилҳои андоз ё кам кардани андозҳо барои тижорати хурд) давлат метавонад рушди иқтисодиро дастгирӣ кунад, ҷойҳои нави корӣ таъсис диҳад ва соҳибкории хурду миёнаро дастгирӣ намояд. Паст кардани меъёри андоз ё додани рухсатии андоз барои бахшҳои алоҳидаи корхонаҳо ва шахсони воқеӣ метавонад ба рушди соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт мусоидат намояд. Он ҳамчунин метавонад василаи ҷалби сармоя ва таъсиси ҷойҳои корӣ бошад. Дар маҷмӯ сиёсати андоз воситаи муҳимтаринест, ки ба давлат имкон медиҳад на танҳо буҷетро ташкил кунад, балки дар танзими он низ таъсир расонад.

Дар қатори фишангҳои дар боло зикргардида сиёсати пулию қарзӣ низ яке аз фишангҳои ҳалқунанда дар танзими молиявӣ ба шумор меравад. Сиёсати пулию қарзӣ маҷмӯи тадбирҳои таъсирбахш, ки аз ҷониби бонки марказии кишвар бо мақсади танзими муомилоти пул, сатҳи таваррум, ғоизҳо ва сатҳи умумии фаъолияти иқтисодӣ амалӣ карда мешавад. Бонки миллии сиёсати пулию қарзиро пеш мебарад ва воситаи асосии ин сиёсат меъёри бозтамвил мебошад. Аслан, меъёри бозтамвил воситаи асосии танзими бахши молиявӣ мебошад, зеро паст кардани ин меъёр ғоизи бонкҳоро коҳиш медиҳад ва ба ин васила рушди иқтисодро ҳавасманд мекунад. [4, с.6]. Он воситаи асосии танзими молиявӣ буда, ба давлат имкон медиҳад, ки ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ таъсир расонад ва устувории низоми молиявиро таъмин намояд. Шиддат гирифтани рақобати шадиди молиявиро иқтисодӣ, талаб

мекунанд, ки механизми нави танзими пулию молиявӣ иқтисодиёт дар ҳамаи сатҳҳо, қорӣ намудани усулу воситаҳои наву самарабахш лозим аст. [3, с.43].

Сиёсати пулию қарзӣ яке аз унсурҳои асосии танзими молиявӣ ба шумор рафта, барои нигоҳ доштани суботи иқтисодӣ, устувории нархҳо ва қори самараноки муассисаҳои молиявӣ аҳамияти калидӣ дорад. Истифодаи дурусти воситаҳои ин сиёсат ба давлат имконият медиҳад, ки равандҳои макроиқтисодиро ба таври муассир идора карда, ба вазъиятҳои бухронӣ мутобиқ гардад ва рушди иҷтимоиву иқтисодиро таъмин созад. Ҳамин тавр, танзими молиявӣ як низоми мураккабест, ки дар он сиёсати пулию қарзӣ, сармоягузори давлатӣ, идоракунии қарз, тадбирҳои гумрукию - тарифӣ ва сиёсати андоз ҳамдигарро пурра мекунанд. Истифодаи вобастагии онҳо ба давлат имкон медиҳанд, ки ба равандҳои макроиқтисодӣ самаранок таъсир расонад, рушди устуворро таъмин намояд ва манфиатҳои миллиро ҳифз намоянд. Зарурати таҳия ва татбиқи сиёсати дурусти молиявӣ дар ҳамоҳангӣ бо сиёсати бучетию андозӣ ва сиёсати пулию қарзӣ, ки танзимгари асосӣ мебошанд, ба миён меоянд. [9, с.7].

Дар низоми танзими молиявӣ иқтисодиёт ба андешаи мо муассисаҳои молиявӣ нақши асосӣ ва ҳалкунандаро мебозанд. Таъсири онҳо дар паҳлӯҳои гуногун - аз таъмини пардохтпазирӣ дар иқтисодиёт то иштирок дар ташаккули сиёсати пулию қарзӣ зоҳир мегардад. Аз ин рӯ, ниҳодҳои молиявӣ дар танзими молиявӣ иқтисодиёт нақши муҳимро доро буда, ҳамчун миёнарав байни субъектҳои ҳалбкунандаи сармоя ва онҳое, ки ба он нӣздоранд, баромад мекунанд. Ба чунин ниҳодҳо бонкҳои марказӣ ва тижоратӣ, ширкатҳои суғуртавӣ, фондҳои сармоягузорӣ ва нафақа ва ташкилотҳои маблағгузори хурд дохил мешаванд.

Бонкҳои милли ё марказӣ дар аксари давлатҳо самтҳои асосии танзими сиёсати пулию қарзӣ иҷро мекунад, сатҳи таваррумро назорат мекунад, меъёрҳои фоизро муқаррар мекунад ва устувории молиявиро назорат мекунад. Бонки миллии Тоҷикистон низ дар навбати худ баҳри такмил ва пешбурди сиёсати воқеан самараноки пулию қарзӣ марҳила ба марҳила гузариш ба речаи ҳадафгирии таваррумро дар доираи Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 амали менамояд [10, с.1]. Бонкҳои тижоратӣ, дар навбати худ ба иқтисодиёт қарз медиҳанд, низоми пардохтро дастгирӣ мекунанд ва паёмадҳои сиёсати пулию қарзиро ба баҳши воқеӣ интиқол медиҳанд. Фондҳои сармоягузорӣ ва нафақавӣ ба бунёди сармояи дарозмуддат ва дастгирии бозори фондӣ мусоидат мекунанд, дар ҳоле ки ширкатҳои суғуртавӣ хавфҳои молиявиро тавассути муҳофизат аз рӯйдодҳои ғайричашиддор идора мекунанд. Ҳамаи ин ниҳодҳо якҷоя ба суботи молиявӣ, рушди устувори иқтисодӣ ва азнавтақсимкунии самараноки захираҳо дар иқтисодиёт мусоидат мекунанд. Дар баробари ин, онҳо бо як қатор мушкilot, аз қабili зарурати баланд бардоштани шаффофият, мубориза бо бонқдории онлайнӣ ва таъмини киберамният дар заминаи рақамисозӣ рӯ ба рӯ ҳастанд. Танзими самараноки молиявӣ на танҳо ба паст кардани сатҳи таваррум, нигоҳ доштани қурби муътадили асъор, балки ба идоракунии сатҳи қарзи давлатӣ низ мусоидат мекунад [6, с.208]. Ҳамин тариқ, ниҳодҳои молиявӣ ҷузъи ҷудонашавандаи низоми танзими иқтисодӣ буда, рушди мутавозин ва устувори онро таъмин мекунанд.

Мусаллам аст, ки Бонки миллии Тоҷикистон (БМТ) ниҳоди асосии танзим ва назорат дар баҳши молиявӣ мебошад. Он барои танзими қурби асъор, назорати низоми бонкӣ ва танзими сиёсати пулию қарзӣ масъул аст. Мавриди зикр аст, ки БМТ дар танзими молиявӣ кишвар нақши калидӣ дорад. Вазифаҳои он доираи васеи ҷанбаҳои марбут ба сиёсати пулию

қарзӣ, ба эътидол овардани низоми молиявӣ ва таъмини суботи иқтисодиро фаро мегиранд. Нақши БМТ дар танзими молиявӣ, пеш аз ҳама аз таъмини суботи низоми молиявии кишвар, идоракунии самараноки ҳаҷми пул ва дастгирии рушди иқтисодӣ иборат аст. Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади назорат кардани таваррум ва нигоҳ доштани суботи нархҳо, ҳаҷми пул, фоизҳо (меъёри бозтамвил) ва қурби асъорро танзим мекунад. Он, инчунин ба пардохтпазирии низоми бонкӣ таъсир мерасонад. Ҳамзамон, Бонки милли назоратро аз болои фаъолияти бонкҳои тичоратӣ ва дигар ниҳодҳои молиявӣ амалӣ менамояд. Он талаботро нисбати сармоя, пардохтпазирӣ ва ҳисоботи молиявӣ барои таъмини устувории онҳо ва пешгирии хавфҳои молиявӣ муқаррар мекунад.

БМТ бо мақсади таҳкими суботи низоми молиявӣ, боло бурдани эътимод ба низоми бонкдорӣ кишвар ва таъмин намудани рушди устувори иқтисодии кишвар як қатор чораҳои танзими молиявиро такмил дода, онҳоро амалӣ менамояд. Аз ҷумла:

- такмили заминаи меъёри ҳуқуқӣ;
- тақвият додани назорати бонкӣ;
- рақамикунонӣ ва автоматикунонии низомӣ бонкӣ.

Ҳамин тариқ, БМТ дар таъмини суботи молиявӣ тавассути танзими муомилоти пул, дастгирии бонкҳо ва рушди инфрасохтори молиявии кишвар нақши марказӣ мебозад. Барои таҳлил ва баҳо додани фаъолияти БМТ дар танзими молиявии мамлакат ба рақамҳои оморӣ бахши бонкӣ рӯ меорем (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Сохтори низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон

	31.12.2024			
	Адад	Дороиҳо (млн. сомонӣ)	Ҳисса бо %	Афзоиши дороиҳо нисб. ба соли 2023 (%)
Ташкилотҳои қарзии молиявӣ	65	47 478,0	90,4	26,0
Бонкҳо	16	40 511,5	77,1	26,8
Бонки давлатӣ	2	9 816,3	18,7	17,4
Бонки исломӣ	1	328,1	0,6	34,7
Бонк бо сармояи хориҷӣ	5	4 814,6	9,2	25,4
Бонкҳои дигар	8	25 552,6	48,6	31,1
Ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ	1	233,4	0,4	-
Ташкилотҳои маблағгузории хурд	48	6 733,1	12,8	19,8
Ташкилоти амонатии қарзии хурд	22	5 643,7	10,7	21,7
Ташкилоти қарзии хурд	3	299,9	0,6	12,3

Фонди қарзии хурд	23	789,5	1,5	10,4
Филиали ташкилотҳои қарзии молиявӣ	344			
Ташкилотҳои суғуртавӣ	16	901,5	1,7	10,5
Ташкилотҳои лизингӣ	6	492,4	0,9	16,2
Биржаҳои фондӣ	2			
АСИН*	1	3 654,3	7,0	31,5
Ҳамагӣ:	90,0	52526,2		26,0
нисбат ба ММД (%)		34,2		

***Сарчашма: Бонки милли Тоҷикистон. www.nbt.tj.**

Тибқи маълумотҳои расмӣ сомонӣ БМТ, ба ҳолати 31 декабри соли 2024 дар кишвар 65 ташкилоти қарзии молиявӣ, 16 ширкати суғуртавӣ, 6 ташкилоти лизингӣ, 2 биржаи фондӣ (Биржаи фондии Осиёи Марказӣ ва Биржаи фондии Осиё) ва Агентии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (АСИН) фаъолият доранд. Ҳаҷми умумии дороиҳои бахшҳои низомӣ молиявӣ дар анҷоми соли 2024 ба 52 526,2 млн. сомонӣ расида, нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 ба андозаи 26,0 фоиз афзоиш ёфтааст. Саҳми дороиҳои ин бахшҳо нисбат ба ММД дар давраи ҳисоботӣ 34,2 фоизро ташкил додааст.

Дар сохтори дороиҳои низомӣ молиявӣ 90,4 фоиз ба ташкилотҳои қарзии молиявӣ рост меояд, дар ҳоле ки ҳиссаи АСИН 7,0 фоиз, ташкилотҳои суғуртавӣ 1,7 фоиз ва ташкилотҳои лизингӣ 0,9 фоизро ташкил медиҳад. Дар семоҳаи чоруми соли 2024 ҳаҷми дороиҳои ташкилотҳои қарзии молиявӣ нисбат ба соли гузашта 26,0 фоиз зиёд шуда, ба 47 478,0 млн. сомонӣ баробар гардид.

Дар давраи ҳисоботӣ дар қаламрави ҷумҳурӣ 344 филиали ташкилотҳои қарзии молиявӣ (аз ҷумла 3 равзанаи бонкии исломӣ), 3 воҳиди сайёр ва 1575 маркази хизматрасонии бонкӣ ва маблағгузориҳои хурд фаъолият намуда, ба аҳоли хизматрасонӣ расонданд. Ҳамзамон, 16 ширкати суғуртавӣ, ки яке давлатӣ ва 15-тои дигар хусусӣ мебошанд, тавассути 66 филиали худ хизматрасониҳои суғуртавӣ пешниҳод карданд. Ҳаҷми дороиҳои ташкилотҳои суғуртавӣ дар муқоиса ба интиҳои соли 2023 ба андозаи 10,5 фоиз афзуда, ба 901,5 млн. сомонӣ расид. Дороиҳои ташкилотҳои лизингӣ низ нисбат ба соли гузашта 16,2 фоиз зиёд шуда, ба 492,4 млн. сомонӣ баробар гардиданд. Ҳаҷми дороиҳои АСИН бошад, дар ҳамин давра 3 654,3 млн. сомониро ташкил дод.

Дар шароити имрӯза тақмили танзими молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зарурати баланд бардоштани устувории низомӣ бонкӣ, ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ ва рушди фарогири молиявӣ алоқаманд аст. БМТ тавассути таҳияи Стратегияи рушди бахши бонкӣ ва иштироки фаъолона дар ислоҳоти институтсионалӣ дастурҳои стратегияи рушди низомӣ молиявии кишварро ташаққул медиҳад. Яке аз қадамҳои муҳим дар бахши бонкӣ -ин қабули Стратегияи рушди бахши бонкӣ барои солҳои 2021-2025 буд, ки дар он тадбирҳои ҷиҳати баланд бардоштани устувории бонкҳо, паст кардани сатҳи қарзҳои мушкилситон ва таҳкими идоракунии корпоративӣ муайян карда

шудаанд. Ғайр аз ин, БМТ бо мақсади таҳкими заминаи ҳуқуқӣ, бонк инчунин ба ислоҳот ҷиҳати баланд бардоштани мустақилияти институтсионалӣ, баланд бардоштани шаффофияти танзимкунанда ва татбиқи Стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ (СБХМ) мусоидат мекунад. Дар ин радиф, ба андешаи мо, таваҷҷуҳи махсус ба рақамисозӣ дода мешавад. Яъне, БМТ инфрасохтори пардохтҳои ғайринақдиро дар кишвар таҳия мекунад, фаъолияти ширкатҳои нави технологияҳои молиявиро (fintech) ба танзим медарорад. Вобаста ба ин, нақши БМТ на танҳо дар танзими қорӣ, балки дар идоракунии стратегияи рушди тамоми низоми молиявии кишвар низ мебошад.

Яке аз институтҳои дигари молиявие, ки нақши он дар рушди низоми молиявии мамлакат бараъло дида мешавад - ин Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Ин ниҳод дар нигоҳдории суботи молиявӣ иқтисодӣ, баланд бардоштани некуаҳволӣ ва таъмини истифодаи самараноки захираҳои молияи давлатӣ нақши марказӣ дорад. Вазорати молия бучети давлатиро, ки асоси сиёсати иқтисодии давлат мебошад, таҳия, мутобиқ ва татбиқ менамояд. Он муайян мекунад, ки ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт чӣ қадар маблағ ҷудо карда мешавад ва ин маблағҳо чӣ тавр чамъ карда мешаванд. Вазорати молия дар ҳамкорӣ бо Кумитаи андозӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати андозбандии кишварро таҳия намуда, меъёрҳо ва имтиёзҳои андозро муайян менамояд. Ҳамзамон, барои идора кардани қарзи давлатӣ, ки барои устувории иқтисодиёт асос мебошад, масъул аст. Бо барориши вомбаргҳои давлатӣ барои маблағгузори касри бучет маблағ чамъ меорад ва инчунин, раванди пардохти қарзро танзим ва идора мекунад. Сатҳи қарзи давлатӣ бевосита ба таваррум, қурби асъор ва қурби қарз таъсир мерасонад. Сатҳи баланди қарзи давлатӣ ё идоракунии сусти қарз метавонад эътимоди сармоягузори хориҷиро коҳиш диҳад. Ҳамин тавр, Вазорати молия дар танзими бозорҳои молиявӣ, ба фаъолияти низоми бонкӣ, суғурта, фондҳои нафақа ва дигар муассисаҳо таъсири хеле зиёд мерасонад. Сарраёсати хазинадорӣ марказӣ дар муқаррар кардани қоидаҳо барои муассисаҳои молиявӣ, нигоҳ доштани устуворӣ ва самаранокии онҳо кӯмак мекунад.

Тавре маълум гардид, дар такмили танзими молиявии кишвар Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ нақши асосӣ дорад. Он дар маҷмуъ сиёсати молиявии давлатиро таҳия ва амалӣ менамояд, иҷрои бучетро назорат мекунад ва фаъолиятро дар соҳаҳои андозбандӣ, қарзи давлатӣ ва назорати молиявӣ ҳамоханг месозад.

Дар солҳои охир Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон усулҳои нави муосири танзиму идоракунии молияи давлатиро фаъолон амалӣ намуда истодааст, ки ҳадафашон баланд бардоштани шаффофият, боло бурдани самаранокии хароҷоти бучет ва ҷалби сармоя мебошад. Илова бар ин, он дар таҳияи заминаи меъёрӣ, ки ба ташкили низоми устувори молиявӣ мусоидат мекунад ва рушди иқтисодиро дастгирӣ мекунад, иштирок мекунад.

Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати такмили танзими молиявӣ, ки ба баланд бардоштани шаффофият, самаранокӣ ва устувории низоми молиявии кишвар нигаронида шудааст, тадбирҳои ҳамҷониба меандешад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Акилов А. А. Некоторые направления совершенствования бюджетно-налогового регулирования в Таджикистане // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук, г. Худжанд -2015, № 3, С. 87-93.
2. Иброҳимзода И.Р., Сабурзода Ф.М. Асосҳои назариявии танзими молиявии рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ / Паёми Донишгоҳи

- миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе, 2022. - №3. С.14-20. 3333
3. Ильина Т.Г. Виды и методы финансового и монетарного регулирования экономики в условиях современности// Проблемы учета и финансов, М., 2015, № 1 (17), - С.43 - 49.
 4. Каюмов Н.К, Азизов С.А. Оценка эффективности денежно-кредитной политики в Республике Таджикистан // Финансово-экономический вестник, Душанбе – 2023, № 2 (36), С. 5-13.
 5. Николаева Т.И. Потребительский рынок и торговля: проблемы развития и регулирования / Т.И. Николаева, Н.Р. Егорова. -Екатеринбург: УГЭУ, 1998. -С.26.
 6. Сабурзода Ф.М. Қарзи давлатӣ ҳамчун воситаи танзими молиявии иқтисодиёт: таҳлил ва оқибатҳои он / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе, 2025. - №2. С.203-211. 9999
 7. Сабурзода Ф.М. Нақши бучети давлатӣ дар танзими молиявии иқтисодиёт / Сабурзода Ф.М. // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон. -Душанбе, 2024. -№4/1(54). - С.250-257.
 8. Сабурзода Ф.М. Ҳолати муосири танзими молиявии рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе, 2022. - №11. С.80-87. 2222
 9. Силуанов А.Г. К вопросу о координации целей и инструментов финансовой и денежно-кредитной политики//Мир новой экономики. М., - 2024 № 18(1) - С. 6-17.
 10. Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025” аз 31 декабри соли 2020, № 175, Душанбе – 2020.- С.- 1.

**ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФИНАНСОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
САБУРДЗОДА ФАРИДУНИ МИРЗОАЛИ,**

Старший преподаватель, кафедра финансов и страхования, Таджикский национальный университет, 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, проспект Рудаки, 17.

E-mail: faridunimirzoali14@gmail.com

В данной статье автор рассматривает научные предложения по институциональным основам финансового регулирования экономики Республики Таджикистан.

Основная цель исследования по указанной теме – выяснение основных рычагов финансового регулирования экономики в Республике Таджикистан и определение влияния финансовых институтов страны на устойчивое экономическое развитие и финансовую безопасность.

В этой связи в исследовании рассматривается значение финансовых институтов, таких как Министерство финансов Республики Таджикистан, Национальный банк Таджикистана, финансово-кредитные учреждения, и одновременно их влияние на финансовое регулирование экономики страны. Стоит отметить, что финансовое регулирование экономики имеет особое значение для обеспечения устойчивого развития национальной экономики, обеспечения стратегических секторов и повышения конкурентоспособности страны на мировом рынке. В результате исследования разрабатываются важные предложения по совершенствованию институциональных рычагов финансового регулирования экономики Республики Таджикистан, которые могут

способствовать улучшению экономических условий страны и координации финансовой политики.

Ключевые слова: *регулирование, финансовое регулирование, институциональные основы финансового регулирования экономики, финансовые рычаги, финансовое управление и рычаги финансового регулирования экономики.*

**INSTITUTIONAL BASES OF FINANCIAL REGULATION OF THE ECONOMY OF
THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
SABURDZODA FARIDUNI MIRZOALI,**

Senior lecturer, department of finance and insurance, Tajik National University, 734025,
Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17.

E-mail: faridunimirzoali14@gmail.com

In this article, the author discusses scientific proposals on the institutional foundations of financial regulation of the economy of the Republic of Tajikistan.

The main purpose of the study on the above-mentioned topic is to clarify the main levers of financial regulation of the economy in the Republic of Tajikistan and determine the impact of the country's financial institutions on sustainable economic development and its financial security.

In this regard, the study considers the importance of financial institutions, such as the Ministry of Finance of the Republic of Tajikistan, the National Bank of Tajikistan, financial credit institutions, and at the same time, their impact on the financial regulation of the country's economy. It is worth noting that financial regulation of the economy is of particular importance for ensuring sustainable development of the national economy, ensuring strategic sectors and increasing the country's competitiveness in the world market. As a result of the study, important proposals are being prepared for improving the institutional levers of financial regulation of the economy of the Republic of Tajikistan, which can help improve the economic conditions of the country and coordinate financial policy.

Keywords: *regulation, financial regulation, institutional foundations of financial regulation of the economy, financial levers, financial management and levers of financial regulation of the economy.*

*Муқарриз: Гулаков У.М.-номзоди илмҳои
иқтисодӣ, дотсенти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

УДК 339.5

**МОҲИЯТ, ТАҲАВВУЛ ВА НАҚШИ САВДОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ РАҚАМӢ ДАР
ТАБДИЛӢБИИ ИҚТИСОДИӢТИ ҶАҲОНИИ МУОСИР**

САТТОРОВА ФАРЗОНА САТТОРОВНА,

ассистенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 550051001,
E-mail: farzonasattorova@gmail.com

Дар мақола савдои байналмилалӣ рақамӣ ҳамчун ҷузъи сохтори иқтисодиёти ҷаҳонии муосир баррасӣ мегардад, ки дар ҳампайвандии ҷараёнҳои фаромарзӣ додаҳо, моделҳои тиҷорати платформавӣ ва табдили занҷираҳои ҷаҳонии арзиши иловашуда (ЗҶАИ) ташаққул меёбад. Ҳадафи таҳқиқот аз аниқгардонии назариявӣ таҳлили моҳият ва таҳаввули савдои рақамӣ, инчунин муайян намудани ҷойгоҳи он дар низоми робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ бо дарназардошти тағйироти институтсионалӣ дар танзим, рақобат ва тақсими арзиши иловашуда иборат мебошад.

Пояи методологӣ таҳлили муқоисавӣ равишҳои созмонҳои байналмилалӣ нисбат ба ченкунии савдои рақамӣ, баррасии интиқоди таҳқиқоти муосири олимони тоҷик ва хориҷӣ, инчунин таҳлили сохтори мантиқии роҳҳои таъсири рақамикунӣ ба хароҷоти транзаксионӣ ва сохтори ЗҶАИ-ро дар бар мегирад. Нишон дода мешавад, ки савдои рақамӣ на танҳо ҳамчун надидаи технологӣ, балки ҳамчун механизми азнавтасмкунӣ қудрати бозорӣ ба нафъи платформаҳои ҷаҳонӣ баромад карда, вобастагиро аз стандартҳои додаҳо, режимҳои амниятӣ киберӣ ва ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ тақвият медиҳад.

Асоснок мегардад, ки набудани ҷамоҳангии ҷаҳонӣ оид ба масъалаҳои калидии танзимкунанда хатари парокандашавӣ геоиқтисодӣ ва ташаққули режимҳои рақобаткунандаи савдои рақамиро афзоиш медиҳад. Таваҷҷуҳи махсус ба маҳдудиятҳо ва имкониятҳои иқтисодиёти хурди кушод, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар шароити номутаносибии дастрасӣ ба инфрасохтор, ҳалҳои пардохтӣ ва салоҳиятҳои рақамӣ равона карда шудааст.

Калидвожаҳо: савдои байналмилалӣ рақамӣ, тиҷорати электронӣ фаромарзӣ, иқтисодиётҳои хурди кушод, платформаҳои рақамӣ, инфрасохтори рақамӣ, занҷираҳои ҷаҳонии арзиши иловашуда, танзими институтсионалӣ, нобаробарии рақамӣ.

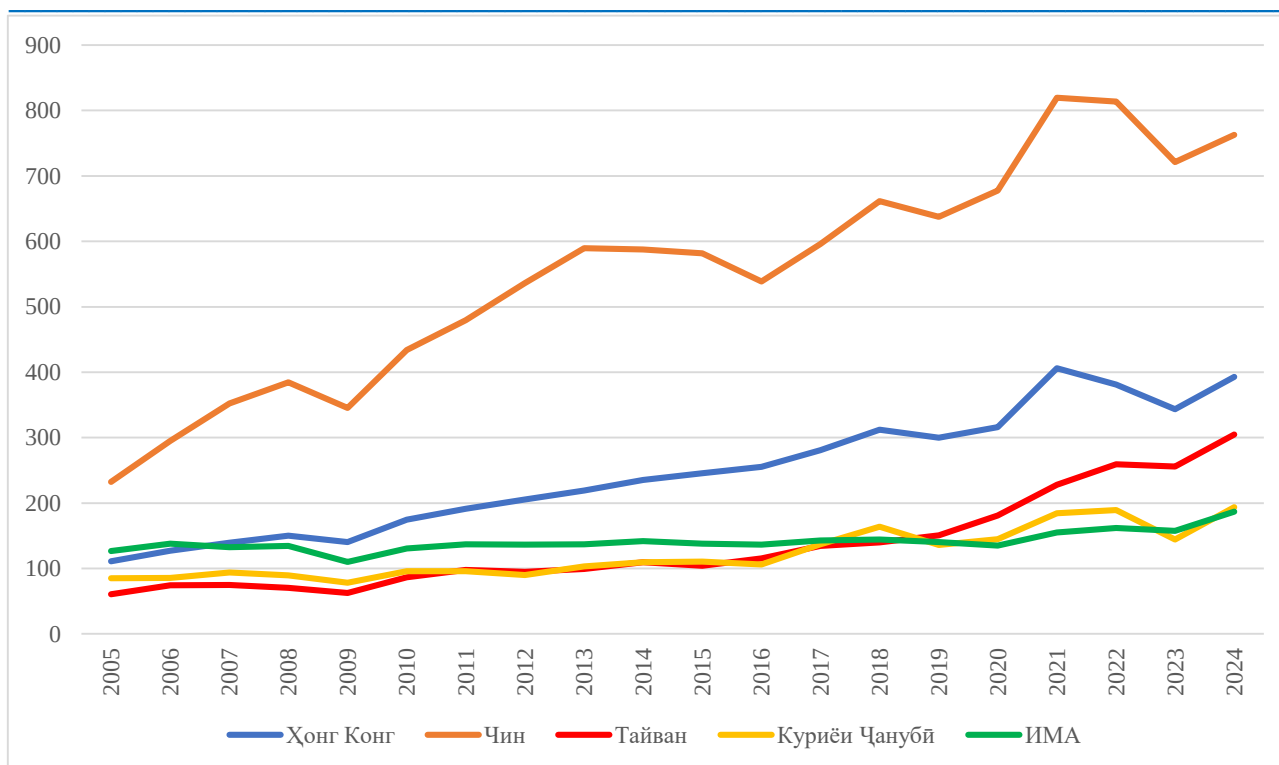
Савдои рақамии байналмилалӣ дар оғози асри XXI тадриҷан ҳамчун яке аз самтҳои калидии табдили робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ мақоми устувор пайдо мекунад. Ин раванд на танҳо нуфузи амиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсиониро (ТИК) ба ҳамаи марҳилаҳои давраи тақрибистеҳсол инъикос менамояд, балки бозсозии институтсионалии бозорҳои ҷаҳониро низ таҷассум мекунад, ки дар натиҷа сохтори мубодилаи фаромарзӣ, хусусияти рақобати ҷаҳонӣ ва тартиби тақсими фоида байни иштирокчиёни асосии иқтисодиёти ҷаҳонӣ тағйир меёбад [9, с. 3]. Дар муқоиса бо савдои байналмилалӣ анъанавӣ, ки пеш аз ҳама ба ҷойивазкунии ҷисмонӣ молу хизматрасониҳо асос ёфта, технологияҳои рақамӣ барои коммуникатсия ва бастанӣ созишномаҳо ба таври ёрирасон истифода мешаванд, савдои рақамӣ ҳукмронӣ воситаҳои рақамии фармоиш, ташкил ва дар бисёр ҳолатҳо расонидани молу хизматрасониҳоро дар назар дорад. Ин ба тағйирёбии сохтори хароҷоти транзаксионӣ, бознигарии механизмҳои ҷамоҳангсозии субъектҳои иқтисодӣ ва

тағйиёрбии нишондиҳандаҳои сатҳи ҳамгироии кишварҳо ба ЗҶАИ оварда мерасонад [19, с. 366]. Дар натиҷа савдои рақамӣ на танҳо ҳамчун навоари технологӣ, балки ҳамчун падидаи институтсионалию сохторӣ баромад карда, ба қоидаҳои иштироки давлатҳо ва ширкатҳо дар низоми хоҷагии ҷаҳонӣ таъсир мерасонад.

Дар адабиёти илмӣ ва санадҳои созмонҳои байналмилалӣ то имрӯз таърифи ягонаи савдои рақамӣ қомилан ташаккул наёфтааст, аммо наздикшавии устувори мавқеъ оид ба хусусиятҳои бунёдӣ ва марзҳои он нисбат ба мафҳуми васеътар – иқтисоди рақамӣ мушоҳида мегардад [2, с. 12-13]. Дар санадҳои методологии муассисаҳои байналмилалии оморӣ савдои рақамӣ ҳамчун маҷмуи ҳамаи муомилоти фаромарзӣ бо молу хизматрасониҳо муайян карда мешавад, ки бо истифода аз воситаҳои рақамӣ фармоиш дода мешаванд, дар шакли рақамӣ расонида мешаванд ё ҳар ду аломати зикршударо ҳамзамон дар бар мегиранд [2, с. 5; 13]. Ин равиш имкон медиҳад, ки ҳам тичорати электронӣ бо расонидани ҷисмонии молҳо ва ҳам таҳвили маҳсулоту хизматрасониҳои рақамӣ дар шакли ғайримоддӣ ба савдои рақамӣ дохил карда шаванд. Мустақкам гардидани ин тафсири савдои рақамӣ дар наشري дуюми «Дастурамал оид ба ҷенкунии савдои рақамӣ» [2] ба ҳамгироии бахши рақамӣ ба низоми ҳисобҳои миллӣ ва омори савдои хориҷӣ мусоидат карда, ҳамзамон савдои рақамиро аз доираи васеи равандҳои рақамикунонӣ, ки на ҳамеша бо амалиёти фаромарзӣ алоқаманданд, ҷудо намуд.

Олимони хориҷӣ таъкид менамоянд, ки гуногуншаклии тафсири савдои рақамӣ аз хусусияти байнисоҳавӣ ва буриши мафҳуми он бо истилоҳот, чун иқтисоди рақамӣ, тичорати электронӣ ва савдои хизматрасониҳои рақамӣ бармеояд [9, с. 6]. Дар мақолаи илмӣ мазкур савдои рақамӣ ҳамчун бахши сохтории савдои байналмилалӣ фаҳмида мешавад, ки ба васоити рақамии фаромарзии фармоиш, пардохт ва расонидани молу хизматрасониҳо таъяс мекунад. Аниқгардонии назариявии дастгоҳи мафҳумӣ-категориявӣ, инчунин таносуби савдои рақамӣ бо соҳибқории электронӣ ва савдои хизматрасониҳои рақамӣ таҳлили маҳсусро тақозо менамояд, ки ин имкони ҷилавгирӣ аз такроршавӣ ва таъмини пайдарпайии мантиқии баёнро медиҳад.

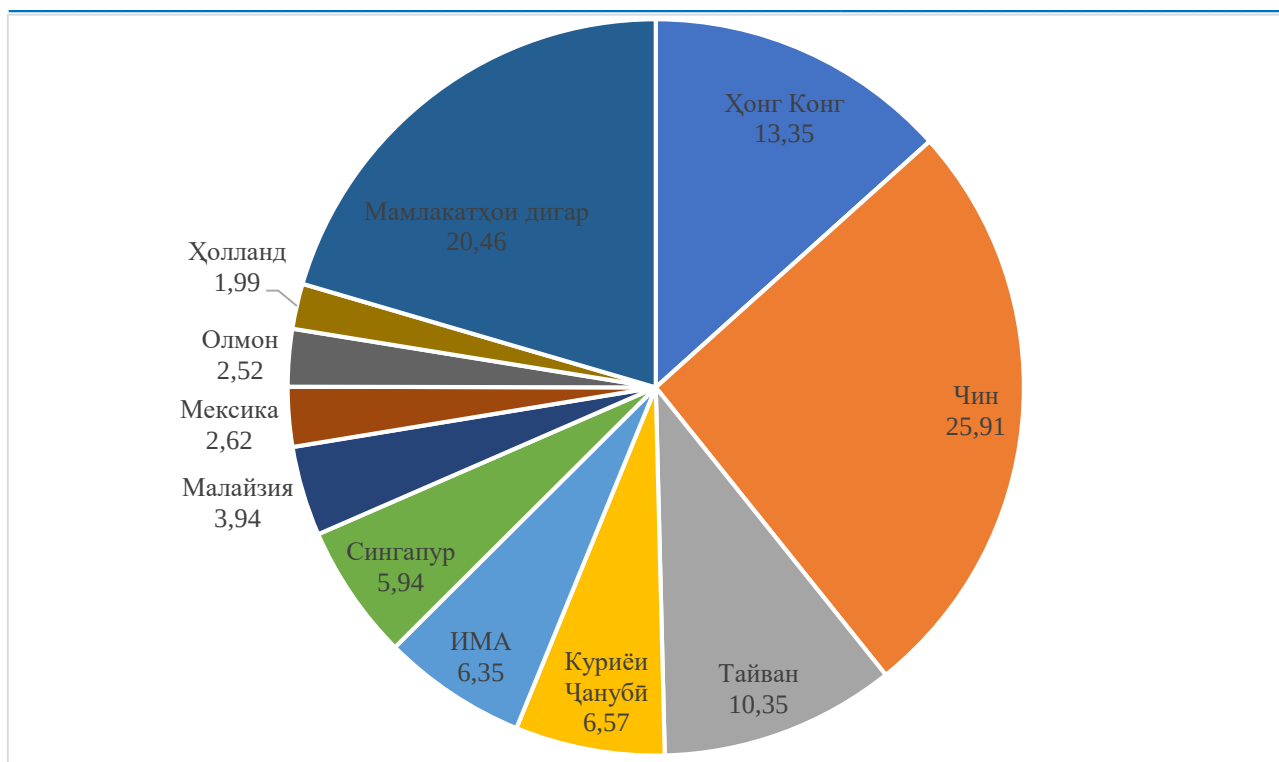
Аз мавқеи таҳлили иқтисодии ҷаҳонӣ савдои рақамии байналмилалӣ ҳамчун ҷузъи муҳими сохтории низоми хоҷагии ҷаҳонии муосир баррасӣ мегардад, ки бо таҳаввули ЗҶАИ ва афзоиши аҳамияти дороиҳои ғайримоддӣ зич алоқаманд аст [10]. Афзоиши ҳаҷми мубодилаи фаромарзии додаҳо, густариши моделҳои соҳибқории платформаӣ, рушди инфрасохтори ҳисоббарориҳои абрӣ ва марказҳои коркарди додаҳо боис мегардад, ки ҳиссаи назарраси арзиши иловашуда дар занҷираҳои байналмилалии истеҳсоливу фурӯш аз ҳисоби нармафзор, хизматрасониҳои рақамӣ, таҳлили додаҳои бузург ва ҳуқуқ ба объектҳои моликияти зеҳнӣ ташаккул ёбад [4, с. 17]. Дар ҷунин шароит савдои рақамӣ ба яке аз воситаҳои асосии тичоратикунонии дороиҳои ғайримоддӣ ва механизми паҳншавии ҷаҳонии ҳалли рақамӣ табдил ёфта, рушди он аҳамияти стандартҳои мубодилаи иттилоот, низомҳои ҳимояи додаҳо ва ҳифзи ҳуқуқи натиҷаҳои фаъолияти зеҳниро тақвият мебахшад [11, с. 33]. Ҳамзамон савдои рақамӣ ба ташкили ҳудудии истеҳсолот таъсир расонида, азнавтақсимкунии вазифаҳои алоҳидаи корхонаро миёни қаламравҳои ҳавасманд мекунад, ки бо шароити нисбатан мусоидтари рақамӣ ва танзимӣ фарқ мекунад.

Диаграммаи 1. Динамикаи содироти молҳои бахши ТИК дар ҷаҳон дар солҳои 2005-2024 (бо млрд. долл. ИМА)

Сарчашма: [5].

Омори савдои хориҷии молу хизматрасониҳо дар бахши ТИК нишон медиҳад, ки рушди бахши рақамӣ хусусияти гуногунҷабҳа дорад ва кишварҳои пешсаф дар бозорҳои ҷаҳонӣ иваз мегарданд [25, с. 488] (диаг. 1). Таҳлили ҷуғрофӣ нишон медиҳад, ки кишварҳои минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором – пеш аз ҳама Чин, Ҷумҳурии Корея ва давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ дар ҷаҳон мавқеи ҳукмрон доранд ва ҳамзамон ҳамчун содиркунандагони бузурги маҳсулоти бахши ТИК ва марказҳои муҳимми ҷойгиршавии майдончаҳои ҷаҳонии савдои электронӣ (маркетплейсҳо) баромад мекунанд [4, с. 110] (диаг. 2). Дар як қатор кишварҳои тараққикарда коҳиши нисбии ҳиссаи бахши рақамӣ дар гардиши умумии мол мушоҳида мегардад, аммо ҳиссаи баланди содироти хизматрасониҳои мураккаби рақамӣ, аз ҷумла ҳалли абрӣ, маҳсулоти молиявӣ, технологӣ ва консалтинг нигоҳ дошта мешавад. Чунин вазъият аз азнавтасимкунии афзалиятҳои рақобатӣ ба нафъи иқтисодҳои шаҳодат медиҳад, ки сармояи инсонӣ рушдёфта ва инфрасохтори пешрафтаи рақамиро дар худ муттаҳид месозанд [25, с. 479]. Ҳамзамон пайвандии динамикаи савдои рақамӣ ба тағйироти савдои анъанавии молҳо камтар гашта, бештар ба тағйирот дар танзими додаҳо, талабот нисбат ба амнияти киберӣ ва рушди моделҳои соҳибкорӣ, платформавӣ воқуниш нишон медиҳад.

Диаграммаи 2. Ҳиссаи мамлакатҳои ҷаҳон дар содироти молҳои бахши ТИК дар соли 2024 (бо %)

Сарчашма: [5].

Дар таҳқиқотҳои олимони рус хусусиятҳои рушди бахши рақамии савдои хориҷӣ ва тиҷорати электронӣ дар Русия ва дигар иқтисодиётҳои пасошӯравӣ ба таври муфасссал таҳлил мегарданд, ки дар онҳо раванди рақамикунории робитаҳои иқтисодии хориҷӣ дар заминаи маҳдудиятҳои инфрасохторӣ ва институтсионалӣ сурат мегирад [12; 21]. Афзоиши ҳаҷми савдои интернетӣ ва тиҷорати электронии фаромарзӣ бо тамаркузи баланди амалиёт дар платформаҳои бузурги хориҷӣ ҳамроҳ мебошад, ки ин вобастагии бозорҳои миллиро аз экосистемаҳои рақамии берунӣ тақвият дода, масъалаҳои андозбандӣ, ҳифзи ҳукуки истеъмолкунандагон ва назорати чараёнҳои фаромарзии додаҳоро мубрам мегардонад [13, с. 126]. Масалан, таҳлили тиҷорати электронии фаромарзӣ миёни Русия ва Чин нишон медиҳад, ки воситаҳои рақамӣ воқеан номгуӣ молҳои дастрасро васеъ карда, монеаҳои вурудро барои соҳибкории хурду миёна (СХМ) паст менамоянд, аммо ҳамзамон рақобатро аз ҷониби таъминкунандагони хориҷӣ шиддат бахшида, талаботи иловагӣ ба муосиргардонии инфрасохтори логистикӣ, гумрукӣ ва пардохтиро ташаккул медиҳанд [18, с. 7138]. Дар доираи васеътари пасошӯравӣ зарурат ба ҳамоҳангсозии режимҳои танзими тиҷорати электронӣ дар ҷорҷӯбаи иттиҳодияҳои ҳамгирой (ИИАО, ИДМ) ва коркарди равишҳои умумӣ ба андозбандии хизматрасониҳои рақамӣ ва ҳифзи додаҳои шахсӣ пайдо гардидааст [20, с. 65].

Савдои рақамӣ дар заминаи суштасавии гардиши анъанавии мол, қавитар гардидани протексионизм ва шиддат гирифтани парокандашавии режимҳои савдо ба яке аз омилҳои муҳимми нигоҳ доштани динамикаи савдои ҷаҳонӣ табдил меёбад [4, с. 115-116]. Платформаҳои рақамӣ ва тиҷорати электронии фаромарзӣ барои СХМ имкониятҳои нави иштирокро дар мубодилаи байналмилалӣ фароҳам оварда, монеаҳои вуруд ба бозорҳои хориҷиро коҳиш медиҳанд, хароҷотҳои транзаксиониро паст месозанд ва имкон медиҳанд, ки амалиёт бидуни зарурати сармоягузориҳои моддӣ мутаносибан бузург ба сатҳҳои нав

густариш ёбад [1, с. 2]. Ҳамзамон, дастрасӣ ба алоқаи фарохмачро, ҳалли муосири пардохтӣ, инфрасохтори пешрафтаи логистикӣ ва маҳорати рақамӣ дар ҷаҳон ба таври ниҳоят нобаробар тақсим шудааст, ки дар натиҷа сатҳи нави нобаробарӣ байни кишварҳо ташаккул меёбад: як гурӯҳ ҳамчун содиркунандагони ғаёли молҳо ва хизматрасониҳои рақамӣ баромад мекунад, иштироки гурӯҳи дигар бошад дар ҷараёнҳои рақамӣ маҳдуд боқӣ мемонад [4, с. 8]. Инчунин ғайримутаносибӣ миёни кишварҳое, ки асоси бозори ҷаҳонии технологияҳои рақамӣ ва платформаҳо ташкил медиҳанд ва кишварҳое, ки асосан нақши истеъмолкунандагони маҳсулоти рақамиро иҷро мекунад, боқӣ мондааст.

Нақши сохтори савдои рақамии байналмилалӣ дар иқтисодӣ ҷаҳонӣ ҳамчунин тавассути таъсири он ба сохтори рақобати байналмилалӣ, абзорҳои сиёсати савдо ва сармоягузорӣ, инчунин сохтори институтсионалии танзими ҷаҳонӣ зоҳир мегардад. Пайдоиши миёнаравони платформавии фаромарзӣ, маркетплейсҳои ҷаҳонӣ ва операторҳои бузурги логистикӣ ба ташаккули марказҳои нави қудрати бозорӣ оварда расонида, вазифаҳо байни истеҳсолкунандагон, дистрибьюторҳо ва истеъмолкунандагони ниҳой аз нав тақсим мекунад [11, с. 27]. Абзорҳои анъанавии танзими тарифӣ ва ғайритарифӣ барои ба инобат гирифтани хусусияти муомилоти рақамӣ кофӣ нестанд, ки ин ба ташаккули рӯзномаи нави танзимкунӣ дар ҷаҳорҷӯбаи Созмони Умумиҷаҳонии Савдо, созишномаҳои минтақавӣ оид ба савдои рақамӣ ва шартномаҳои дучониба дар бораи мубодилаи фаромарзии додаҳо, минтақавигардонии иттилоот, амнияти киберӣ ва ҳифзи додаҳои шахсӣ тақон медиҳад [7, с. 78]. Савдои рақамиро мустақиман ҳамчун фазаи рақобати стратегии мамлакатҳои пешсаф ва иттиҳодияҳои минтақавӣ, ки қўшиши таҳким бахшидани стандартҳо ва моделҳои танзимкунандаи ҳоси худро дар миқёси ҷаҳонӣ доранд, дида баромадан мумкин аст.

Ташаккули ҷорҷӯбаи шартномавӣ ҳуқуқи савдои рақамӣ дар ҳамгиройӣ байни ҳуқуқи анъанавии савдо ва меъёрҳои нави ба танзими ҷараёнҳои додаҳо ва ғаёлияти платформаҳои рақамӣ равонашуда сурат мегирад. Дар як қатор созишномаҳои минтақавӣ ва шартномаҳои махсуси рақамӣ муқаррароте сабт мегарданд, ки ба манъи таъйиз нисбат ба маҳсулоти рақамӣ, озодии мубодилаи фаромарзии додаҳо, маҳдуд сохтани талабот оид ба маҳаллигардонии серверҳо ва нармфзор, инчунин ба эътирофи мутақобилаи имзо ва ҳуҷҷатҳои электронӣ дахл доранд [7; 6]. Набудани мувофиқаи ҷаҳонӣ оид ба як қатор масъалаҳои асосӣ – аз ҷумла режимҳои дастрасӣ ба кодҳои манбаъ, танзими алгоритмҳо ва зехни сунъӣ, андозбандии ғаёлияти ширкатҳои рақамии фаромиллӣ ва ҳимояи инфрасохтори муҳимми рақамӣ раванди ташаккули қоидаҳои универсалии савдои рақамиро душвор гардонид, хатари парокандашавии минбаъдаи геоиқтисодиро тақвият медиҳад [3, с. 10]. Пайдоиши “кластерҳо”-и алоҳидаи меъёрҳои савдои рақамӣ дар асоси созишномаҳои минтақавӣ дар амал ба ташаккули режимҳои танзимкунандаи рақобаткунанда оварда мерасонад ва тафовутҳо байни гурӯҳҳои кишварҳо амиқтар месозад.

Аз нигоҳи назариявӣ методологӣ савдои рақамӣ торафт бештар ҳамчун падидаи бисёрсатҳа маънидод мешавад, ки дар буриши савдои байналмилалӣ, молияи байналмилалӣ, танзими интернет ва сотсиологияи иқтисодиёт қарор дошта, ин ҳолат истифодаи абзори комплекси таҳқиқоти тақозо менамояд. Рақамикунонӣ на танҳо ба ҳаҷм, балки ба сохтори ҷараёнҳои савдо таъсир расонида, нақши хизматрасониҳоро ҷузъҳои ғайримоддиро дар содирот тақвият медиҳад ва барои СХМ имкониятҳои иловагӣ фароҳам меорад, зеро онҳо тавассути платформаҳо ба пойгоҳи ҷаҳонии муштарӣ дастрасӣ пайдо мекунад. Ҳамзамон, таъсири иқтисодии рақамикунонӣ аз сифати сиёсати миллии рақамӣ, сатҳи рақобат дар

бозори платформаҳо ва дараҷаи рушдѐфтагии институтҳои ҳифзи ҳукуки истифодабарандагон ва субъектҳои соҳибкорӣ вобаста мебошад.

Муқоисаи равишҳои гуногуни таҳқиқотӣ имкон медиҳад, ки чанд самти асосии таҳлилий чудо карда шаванд ва дар доираи онҳо савдои рақамии байналмилалӣ мавриди омӯзиш қарор гирад. Самти аввал ба баҳогузори таъсири технологияҳои рақамӣ ба омилҳои классикии афзалиятҳои нисбӣ ва рақобатпазирӣ алоқаманд аст. Дар ин мантиқ инфрасохтори рақамӣ, сармояи инсонӣ ва сифати муҳити институтсионалӣ ҳамчун детерминантҳои калидии қобилияти кишварҳо барои афзоиш додани содироти молу хизматрасониҳои рақамӣ баррасӣ карда мешаванд [14, с. 95-96]. Самти дуюм ба табдилёбии моделҳои соҳибкорӣ ва стратегияи корхонаҳо мутамарказ мешавад: платформаҳо ва экосистемаҳои рақамӣ сохтори ҳамкориҳои байни истеҳсолкунандагон, миёнаравон ва истеъмолкунандагонро тағйир дода, шаклҳои нави тамаркузи шабакавии қудрати бозорӣ ва вобастагӣ аз миёнаравони платформавиро ташаккул медиҳанд [22, с. 38-39]. Самти сеюм таваҷҷуҳро ба хатарҳо ва маҳдудиятҳои равона месозад, ки бо тафовути рақамӣ, таҳдидҳои амнияти киберӣ, тамаркузи додаҳо ва боло рафтани нақши дороиҳои ғайримоддӣ алоқаманданд. Ин вазъият мутобиксозии абзорҳои сиёсати савдо, саноат ва рақобатро тақозо менамояд [29, с. 16].

Барои иқтисодиёти хурди кушод, аз ҷумла Тоҷикистон, рушди савдои рақамии байналмилалӣ хусусияти дуҷонибаи ба ҳам зид дорад. Аз як тараф, рақамикунонии робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ва дастрасӣ ба платформаҳои ҷаҳонӣ имкониятҳои иловагӣ барои тавсеаи пойгоҳи содиротӣ, баромади СХМ ба бозорҳои хориҷӣ, диверсификатсияи роҳҳои фурӯш ва ҷалби захираҳои беруна бо вобастагии нисбатан камтар аз маҳдудиятҳои анъанавии инфрасохторӣ, ки бо дурии ҷуғрофӣ ва иқтидори маҳдуди гузарониши долонҳои нақлиётӣ алоқаманданд, эҷод менамояд. Аз ҷониби дигар, сатҳи нокифояи рушди инфрасохтори рақамӣ, маҳдуд будани маҷмуи хизматрасониҳои пардохтӣ ва логистикӣ, ҳамгироии сусти низоми миллии молиявӣ ба шабакаҳои байналмилалии пардохт, инчунин камбудии маҳорати рақамӣ дар муҳити соҳибкорӣ ва миёни хизматчиёни давлатӣ хатари устувор гардидани мавқеи канорӣ дар савдои рақамии байналмилаливу тақвияти вобастагӣ аз экосистемаҳои берунии платформавиро ба вучуд меорад. Дар натиҷа, барои чунин доираи кишварҳо савдои рақамӣ бартариҳои эҳтимолии рушди босуръати таъбиқкунандаро бо таҳдидҳои ҷадиди ҳамгирӣ ба хоҷагии ҷаҳонӣ дар мақоми вобаста омешиш медиҳад.

Дарки табилии рақамӣ ва пайдоиши бахши савдои рақамӣ дар таҳқиқотҳои олимони тоҷик айни замон бештар хусусияти амалӣ дошта, ба ҳалли масъалаҳо равона шудааст. Дар қорҳои олимони ватанӣ иқтисоди рақамии Тоҷикистон ҳамчун самти муҳимтарини навосии хоҷагии миллий баррасӣ гардида, ҳамзамон маҳдуд будани инфрасохтори телекоммуникатсионӣ, сатҳи пасти пайвастиҳои пардохтӣ ва логистикӣ, хатарҳои институтсионалӣ ва камбудии салоҳиятҳои рақамӣ, ки иштироқи кишварро дар ҷараёнҳои фаромарзии рақамӣ маҳдуд месозанд, таъкид карда мешавад [16; 17]. Инчунин онҳо таваҷҷуҳро ба сатҳи сусти диверсификатсияи пешниҳод, нокифоя будани муайяннамоии ҳукукӣ ва камбудии кадрҳои соҳибхитосос миёни субъектҳои соҳибкорӣ равона месозанд [28]. Дар таҳқиқотҳои дигар олимони ватанӣ табилии рақамӣ бо татбиқи афзалиятҳои миллии рушди иҷтимоию иқтисодӣ пайванд дода шуда, зарурати пешбурди сиёсати пайдарпайи давлатӣ оид ба рушди инфрасохтори рақамӣ, қорӣ намудани механизмҳои ҳукумати электронӣ ва ҳавасмандгардонии навоариҳои рақамӣ дар бахши воқеӣ ва соҳаи хизматрасониҳо таъкид мегардад [26; 8]. Дар маҷмӯъ, ин нашрияҳо аз ташаккули рӯзномаи миллии таҳқиқотӣ шаҳодат медиҳанд, ки ба коҳиши тафовути рақамӣ ва ҷустуҷӯи моделҳои

мукаммали ҳамгирии Тоҷикистон ба бозорҳои ташаккулёбандаи савдои рақамӣ равона шудаанд.

Дар сатҳи сиёсати давлатии Тоҷикистон савдои рақамӣ ва тичорати электронӣ торафт равшантар бо вазифаҳои ҳамгирӣ ба иқтисоди рақамии ҷаҳониву ҷуброни маҳдудиятҳои ҷуғрофӣ фаъолияти иқтисодии хориҷӣ пайванд дода мешаванд. Дар санадҳои стратегӣ ва барномавӣ, инчунин дар суханронӣҳои оммавии роҳбарияти мамлакат нишондодҳои ҳадафманд оид ба афзоиши сатҳи иқтисоди рақамӣ дар ММД муайян карда шуда, нақши тичорати электронӣ, интернет-банкинг ва ҳалҳои пардохтии рақамӣ ҳамчун омилҳои калидии муосирсозиву тавсеаи иштироки кишвар дар савдои фаромарзӣ таъкид мегардад [15; 24]. Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тичорати электронӣ” ва рушди майдонҷаҳо барои муколамаи давлат, соҳибкорӣ ва созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла дар ҷорчӯбаи конференсияҳои E-GATE ва ҷорабиниҳои Палатаи савдо ва саноат, аз институтсионализатсияи рӯзномаи рақамӣ ва гузариш аз ташаббусҳои пароканда ба дастгирии низомноктари савдои рақамӣ шаҳодат медиҳанд [27; 23]. Барои Тоҷикистон, ки то ҳол дар ҳаҷми умумии тичорати электронӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ танҳо сатҳи нисбатан хурд дорад, савдои рақамӣ ҳамчун равшанаи имкониятҳо барои ширкатҳои содиротӣ баррасӣ шуда, ба онҳо то андозае имкони:

1) ҷуброни маҳдудиятҳои сохториро, ки бо набудани баромад ба баҳр алоқаманданд;

2) ҳамроҳ шуданро ба масирҳои минтақавии рақамии ташаккулёбанда баъди Шарқ ва Ғарб медиҳад.

Муқоисаи таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки барои ҳамгирии муваффақонаи кишварҳои рӯ ба тараққӣ ба савдои рақамии байналмилалӣ пешбурди ҳамоҳангшудаи якҷанд самтҳои сиёсати давлатӣ зарур мебошад. Ба самтҳои афзалиятнок рушди инфрасохтори интернетӣ фароҳамро, ташаккули муҳити рақобатпазир дар бозори хизматрасониҳои рақамӣ, тақмили низоми ҳуқуқии тичорати электронӣ ва ҳифзи додаҳои шахсӣ, инчунин таъсиси институтҳои дастгирии СХМ-и ба содирот нигаронидашуда дар муҳити рақамӣ шомил мегарданд [6, с. 4]. Иштироки фаъол дар иттиҳодияҳои минтақавӣ ҳамгирӣ ва ташаббусҳои бисёрҷониба дар соҳаи рӯзномаи рақамӣ нақши муҳим бозида, имкон медиҳад, ки стандартҳои техникӣ, расмиёти эътирофи мутақобилаи ҳуҷжатҳои электронӣ ва декларатсияи электронӣ ҳамоҳанг гарданд, инчунин равишҳои мувофиқашуда нисбат ба андозбандии фаъолияти рақамӣ таҳия шаванд. Барои кишварҳо, аз ҷумла Тоҷикистон, ҳамоҳанг сохтани вазифаҳои рушди савдои рақамии байналмилалӣ бо таъмини амнияти иқтисодии хориҷӣ, устувории низоми пардохту ҳисоббаробаркунӣ ва ташаккули сармояи инсонии миллӣ, инчунин ворид намудани рӯзномаи рақамӣ ба стратегияи сиёсати саноатӣ содиротӣ аҳамияти иловагӣ пайдо мекунад.

Дар натиҷа савдои рақамии байналмилалӣ дар иқтисодиёти ҷаҳонии муосир на танҳо ҳамчун шакли навтари ташкили мубодилаи фаромарзӣ, балки ҳамзамон ҳамчун омилҳои бозсозии амиқи сохтори робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ низ баромад мекунад. Он ба ташкили фазои истеҳсолот, ба тартиби тақсмоти ғайри аз иштироки кишварҳо дар ЗҶАИ ва ба сохтори амнияти иқтисодии мамлакатҳо таъсир мерасонад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Chen, H., Wang, Y. Cross-Border E-Commerce, Financial Development, and Trade in Services [Текст] // Finance Research Letters. – 2025. – Vol. 86. – Art. 108815.
2. Handbook on Measuring Digital Trade [Text] / OECD, IMF, UNCTAD, WTO. – 2nd ed. – Paris: OECD Publishing, 2023. – 230 p.

3. OECD. Cross-border Data Flows: Implications for Trade and Policy [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/10/cross-border-data-flows_91466bb8/5031dd97-en.pdf
4. UNCTAD. Digital Economy Report 2021. Cross-border Digital Flows and Development [Text] / UNCTAD. – New York; Geneva: United Nations, 2021. – 250 p.
5. UNCTADstat Data Centre. Bilateral trade flows by ICT goods categories, annual [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://unctadstat.unctad.org/datacentre/dataviewer/US.IctGoodsValue>
6. WTO. Digital Trade for Development [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/dtd2023_e.pdf
7. WTO. World Trade Report 2023. Re-globalization for a Secure, Inclusive and Sustainable Future [Text] / World Trade Organization. – Geneva: WTO, 2023. – 240 p.
8. Борисова, Л. И., Шодиева, З. Н. Таджикистан на пути к цифровой экономике [Текст] / Л. И. Борисова, З. Н. Шодиева // Тенденции экономического развития в XXI веке: материалы VII Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 28 февр. 2025 г. – Минск: БГУ, 2025. – С. 385-387.
9. Вашкевич, Ю. Б. Международная цифровая торговля: терминологическая ловушка [Текст] / Ю. Б. Вашкевич, Ю. А. Артеменко // Экономика. Бизнес. Финансы. – 2020. – № 1. – С. 3-7.
10. Гадоев, А. Ф. Чахонишавӣ ва тағйироти технологияи рақамӣ: дурнамо ва паёмадҳои байналхалқӣ [Матн] / А. Ф. Гадоев // Идоракунии давлатӣ. – 2025. – № 3 (74). – С. 58-63.
11. Головенчик, Г. Цифровая торговля: современное состояние и проблемы измерения [Текст] / Г. Головенчик, В. Остапенко // Банковский вестник. – 2024. – № 8. – С. 25-37.
12. Гредасова, Е. Е. Состояние и перспективы развития интернет-торговли [Текст] / Е. Е. Гредасова // Экономические исследования и разработки. – 2022. – № 1. – С. 30-33.
13. Гюлазян, П. А. Формирование законодательной базы в области электронной коммерции [Текст] / П. А. Гюлазян // Торговая политика. – 2020. – Т. 3, № 23. – С. 118-135.
14. Зейнолла, С. Путь к цифровой экономике: исследование факторов влияния на экспорт ИКТ в странах Кавказа и Центральной Азии [Текст] / С. Зейнолла, А. Тлеппаев, С. Искендинова, А. Абен // Public Administration and Civil Service. – 2025. – № 3 (94). – С. 94-106.
15. Искандаршоева, З. К 2027 году доля цифровой экономики увеличится до 10% ВВП [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://narodnaya.tj/2025/01/30/k-2027-godu-dolja-cifrovoj-jekonomiki-uvelichitsja-do-10-vvp/>.
16. Исмоилов, Ш. М., Худжамкулов, Р. Б., Лутфуллоев, М. Д. Перспективы развития цифровой экономики в условиях Республики Таджикистан [Текст] / Ш. М. Исмоилов, Р. Б. Худжамкулов, М. Д. Лутфуллоев // Вестник ТГУПБП. – 2020. – № 3 (84). – С. 41-54.
17. Исмоилов, Ш. М., Худжамкулов, Р. Б., Лутфуллоев, М. Д. Развитие электронной коммерции в Республике Таджикистан [Текст] / Ш. М. Исмоилов, Р. Б. Худжамкулов, М. Д. Лутфуллоев // Вестник ТГУПБП. – 2024. – Т. 98. – № 1. – С. 65-73.

18. Костин, К. Б. Особенности трансграничной электронной торговли между Россией и Китаем [Текст] / К. Б. Костин, В. Г. Шубаева, Л. А. Каримова // Экономика, предпринимательство и право. – 2025. – Т. 15. – № 10. – С. 7127-7144.
19. Костин, К. Б. Цифровые технологии в глобальных цепочках создания стоимости [Текст] / К. Б. Костин, А. Н. Субоч // Вопросы инновационной экономики. – 2024. – Т. 14, № 2. – С. 361-374.
20. Невская, А. А. Регулирование электронной торговли на евразийском пространстве [Текст] / А. А. Невская // Российский журнал правовых исследований. – 2019. – Т. 6. – № 4. – С. 54-64.
21. Оксенчук, Н. В. Особенности бизнес-процессов в условиях цифровизации экономики [Текст] / Н. В. Оксенчук // Цифровизация экономики: проблемы, перспективы, эффективность: сб. науч. тр. – Брест: Брестский гос. техн. ун-т, 2025. – С. 107-115.
22. Розанова, Н. М. Антимонопольная политика в XXI веке: ответ США на вызовы цифровой экономики [Текст] / Н. М. Розанова // США & Канада: экономика, политика, культура. – 2021. – Т. 51. – № 6. – С. 37-49.
23. Таджикистан и технологии будущего: как ИИ и цифровая торговля меняют экономику [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20250203/tadzhikistan-i-tehnologii-budutshego-kak-ii-i-tsifrovaya-torgovlya-menyayut-ekonomiku>.
24. Тоири, Л. Таджикистан поэтапно продвигает цифровизацию всех сфер жизни [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://khover.tj/rus/2023/06/tadzhikistan-poetapno-prodvigaet-tsifrovizatsiyu-vo-vse-sfery-zhizni-obshhestva/>.
25. Шкваря, Л. В. Компаративный анализ развития внешней торговли в цифровом сегменте по регионам мира [Текст] / Л. В. Шкваря, Е. Д. Фролова // Экономика региона. – 2022. – Т. 18. – Вып. 2. – С. 479-493.
26. Шоидарвозова, М. С. Развитие цифровой экономики в экономике Республики Таджикистан (в контексте Послания Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона от 28.12.2024 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ign.tj/ru/navidhoi-imi-2/stati/item/835-razvitie-tsifrovoj-ekonomiki-v-ekonomike-respubliki-tadzhikistan-v-kontekste-poslaniya-prezidenta-respubliki-tadzhikistan-emomali-rakhmona-ot-28-12-2024-goda.html>
27. Электронная коммерция в Таджикистане готовится к подъёму [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://e-cis.info/news/567/118255/>.
28. Юлдошев, У. И., Махмудов, М. К. Особенности развития электронной коммерции в Республике Таджикистан [Текст] / У. И. Юлдошев, М. К. Махмудов // Учёные записки. – 2021. – № 1 (56). – С. 114-118.
29. ЮНКТАД. Доклад о цифровой экономике, 2019 год. Обзор [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://unctad.org/system/files/official-document/der2019_overview_ru.pdf

СУЩНОСТЬ, ЭВОЛЮЦИЯ И РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЦИФРОВОЙ ТОРГОВЛИ В ТРАНСФОРМАЦИИ СОВРЕМЕННОЙ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

САТТОРОВА ФАРЗОНА САТТОРОВНА,

ассистент кафедры мировой экономики Таджикского национального университета, 734025,
Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: (+992) 550051001,
E-mail: farzonasattorova@gmail.com

В статье рассматривается международная цифровая торговля как структурный компонент современной мировой экономики, формирующейся на пересечении трансграничных потоков данных, платформенных бизнес-моделей и трансформации глобальных цепочек создания стоимости (ГЦДС). Цель исследования – теоретически и аналитически прояснить сущность и эволюцию цифровой торговли, а также определить ее место в системе мирохозяйственных связей с учетом институциональных изменений в регулировании, конкуренции и распределении добавленной стоимости.

Методологическая основа включает сравнительный анализ подходов международных организаций к измерению цифровой торговли, критический обзор современных исследований таджикских и зарубежных ученых, а также структурно-логический анализ влияния цифровизации на транзакционные издержки и структуру ГЦДС. Показано, что цифровая торговля выступает не только как технологический феномен, но и как механизм перераспределения рыночной власти в пользу глобальных платформ, усиливающий зависимость от стандартов данных, режимов кибербезопасности и прав интеллектуальной собственности.

Утверждается, что отсутствие глобальной координации по ключевым вопросам регулирования увеличивает риск геоэкономической фрагментации и появления конкурирующих режимов цифровой торговли. Особое внимание уделяется ограничениям и возможностям малых открытых экономик, включая Республику Таджикистан, в контексте неравного доступа к инфраструктуре, платежным решениям и цифровым возможностям.

Ключевые слова: международная цифровая торговля, трансграничная электронная коммерция, малые открытые экономики, цифровые платформы, цифровая инфраструктура, глобальные цепочки добавленной стоимости, институциональное регулирование, цифровое неравенство.

THE NATURE, EVOLUTION, AND ROLE OF INTERNATIONAL DIGITAL TRADE IN THE TRANSFORMATION OF THE MODERN GLOBAL ECONOMY

SATTOROVA FARZONA SATTOROVNA,

assistant, Department of World Economy, Tajik National University, 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Tajikistan. Tel.: (+992) 550051001, Email: farzonasattorova@gmail.com

This article examines international digital trade as a structural component of the modern global economy, which is emerging at the intersection of cross-border data flows, platform business models, and the transformation of global value chains (GVCs). The purpose of this study is to theoretically and analytically clarify the nature and evolution of digital trade, as well as determine its place in the global economic system, taking into account institutional changes in regulation, competition, and the distribution of added value. The methodological framework includes a comparative analysis of international organizations' approaches to measuring digital trade, a critical review of contemporary research by Tajik and international scholars, and a structural and logical analysis of the impact of digitalization on transaction costs and the structure of global value chains. It is shown that digital trade acts not only as a technological phenomenon but also as a mechanism for the redistribution of market power in favor of global platforms, increasing dependence on data standards, cybersecurity regimes, and intellectual property rights.

It is argued that the lack of global coordination on key regulatory issues increases the risk of geo-economic fragmentation and the emergence of competing digital trade regimes. Particular

attention is paid to the constraints and opportunities of small open economies, including the Republic of Tajikistan, in the context of unequal access to infrastructure, payment solutions, and digital opportunities.

Keywords: *international digital trade, cross-border e-commerce, small open economies, digital platforms, digital infrastructure, global value chains, institutional regulation, digital inequality.*

*Муқарриз: Бобомуродов П., дотсенти
кафедраи менеҷменти байналмилалӣ
Академияи идоракунии давлатӣи назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

УДК: 37.014.5

ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ АФЗОРҲОИ МОЛИЯВИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ СОҲАИ
МАОРИФ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

САФАРЗОДА ИБРОҲИМ ИСМОИЛ,

унвонҷӯи кафедраи молияи Донишгоҳи молиявӣ-иқтисодии Тоҷикистон. Суроға: ш.
Душанбе, х. Борбад Тел.: (992) 988476565. E-mail: safarzoda-1994@mail.ru

Дар мақолаи илмӣ масъалаҳои асосии тақмили афзорҳои молиявӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ баррасӣ гардида, заминаҳои назариявии онҳо вобаста ба ташаққули низоми соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ карда шудааст. Хусусиятҳои хоси хизматрасониҳои соҳаи маориф муайян карда шуда, ҷанбаҳои институтсионалии низоми маорифи мамлакат таҳқиқ карда шудааст. Инчунин вобаста ба шаклҳои асосии маблағгузориҳои гуногунсатҳ афзорҳои молиявии рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф тасвир карда шуда, ҷузъиёт ва моҳияти илмӣ амалии онҳо шарҳ дода шудааст.

Вазъи ҳозираи раванди маблағгузориҳои гуногунсарчашма тавассути методи таҳлили омӯрӣ таҳлил карда шуда, тамоюлҳои афзоиш ва фаъолияти афзорҳои молиявии рушди соҳаи хизматрасониҳои соҳаи маориф муайян карда шудааст. Асоснок карда шудааст, ки сабаб ва омилҳои афзоиши маблағгузориҳо тавассути ҳамагуна афзорҳои молиявӣ хусусиятҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва методологияи конструктивиро тақозо менамояд. Ҳамзамон ошкор карда шудааст, ки афзоиши тамоюлҳои мусбӣ натиҷагирӣ кардашуда, рушди устувори хизматрасониҳои соҳаи маорифро дар шароити рақамикунони иқтисодиёт таъмин карда наметавонад.

Дар қатори афзорҳои молиявии амалкунандаи рушди хизматҳои соҳаи маорифи мамлакат фаъолгардонии маблағгузорӣ ва сармоягузориҳои бахши хусусиро дар соҳа нишон дода, муҳимияти иштироки онҳоро дар таҳияи афзорҳои нави молиявӣ асоснок карда шудааст. Вобаста ба ин, таҳияи чораҳои пешгирикунандаи хавфи татбиқи лоиҳаву барномаҳои рушди соҳа ва механизми таъминкунандаи самаранокии баланди афзорҳои молиявиро ҳамчун яке аз роҳҳои асосии тақмилдиҳии афзорҳои молиявии рушди соҳаи хизматрасониҳои соҳаи маориф пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: маориф, хизмат, маблағгузорӣ, сармоягузорӣ, таҳлил, бозор, афзорҳои молиявӣ, соҳа, тамоюл, самаранокии иқтисодӣ.

Дар шароити рақамикунони иқтисодиёт вобаста ба талабот ва меъёрҳои бозор уфукҳои нави рушди соҳаи хизмат маълум гардида, шаклҳои пешниҳоди хизматрасониҳо, бахусус хизматрасониҳои соҳаи маориф маҷрои асосии худро тағйир медиҳанд. Ҳамзамон бо назардошти талаботи муосири бозори меҳнат, ки дар асоси рақамикунони иқтисодиёт омода намудани мутахассисони касбӣ ташаббускор, ва соҳибкасбу эҷодкоронро тақозо менамояд, таҳқиқи тамоюлҳои рушди афзорҳои молиявии рушди бозори хизматрасониҳои таълимӣ бо назардошти заминагузорӣ ва мусоидат намудан ба татбиқи ҳадафҳои олии мамлакат мубрам гардида истодааст.

Равандҳои рақамикунони иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси давра ба давра устуворгардонии заминаҳои ташкилӣ-институтсионалӣ, бахусус пайдо намудани механизми молиявии рушди хизматрасониҳои таълимӣ вусъат ёфта истодааст. Аз ҷумла, дар самти ташкил ва роҳандозӣ намудани имконият ва шароитҳои мусоид барои пешниҳоди

хизматрасониҳои таълимии рақамӣ таҳия гардида, ҳамзамон чиҳати дастрасӣ ва истифодаи оқилонаи технологияҳои рақамӣ инфрасохтори зарурӣ омода карда шуда истодааст.

Мақсади таҳқиқот: Аз таҳлили вазъи муосир ва мӯйянсозии тамоюлҳои рушди афзорҳои молиявии хизматрасониҳои соҳаи маориф чиҳати ташаккулдиҳии модели рушди инноватсионии хизматрасониҳои таълимии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат мебошад.

Методҳои таҳқиқот: Барои таҳияи мақолаи илмӣ аз методҳои аналитикӣ, дедуксия ва индуксия, методҳои таҳлили омӯрӣ ва риёзӣ, муқоисавӣ, фаврӣ ва мушоҳидавии вазъият истифода бурда шудааст.

Муҳокимаронӣ: Таъмини шароитҳои мусоид барои истеъмолкунандагони хизматҳои муҳими иҷтимоӣ афзоиши баланди рақобат, татбиқи технологияҳои рақамӣ, инчунин тобоварии бозори хизматро дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт талаб менамояд. Хизматҳои муҳими иҷтимоӣ ба монанди хизматрасониҳои соҳаҳои тандурустӣ, маориф ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, чӣ дар доираҳои гуногуни илмӣ ва чӣ дар байни мақомотҳои дахлдори давлатӣ чиҳати таъмини рушди иҷтимоии аҳоли таваҷҷӯҳи зиёд дорад [1,60].

Вобаста ба зарурати бештари рушди инноватсионии соҳаи хизмат дар заминаи рақамикунонии иқтисоди миллӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои институтсионалӣ ва ташкилу ташаккули бозори хизматрасониҳои рақамиро давра ба давра тақмил дода истодааст. Аз ҷумла, паём ва санадҳои меъёри Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навбатии худ соли 2024 паҳлӯҳои мухталифи тақвиятбахшии раванди рақамикунонии иқтисодиёти мамлакатро масъалагузори намуда буданд. Инчунин чиҳати рушди иқтисодиёти рақамӣ дар панҷсолаи охир ҳафт самти калидии онро нишон дода, барои вуҷуд додани таъсиси шабакаҳои панҷ – чӣ (5G) инкишоф, додани инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот, рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили маҳзани ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ, рушди сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ, истифодаи васеи зеҳни сунӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо, таъмин намудани амнияти киберии маҳзанҳои маълумот ва ташаккул додани соҳибқории рақамӣ ва рушди савдои электронӣ роҳнамоӣ намуда буданд [11]. Гузашта аз ин, дар заминаи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва тасдиқ карда шудааст, ки мундариҷаи умумии истифодабарии технологияҳои рақамӣ бо мақсади таъмини уфукҳои нави рушд инноватсионӣ дар заминаи рақамикунонии иқтисодиёт, бахусус ноил гардидан ба ҳадафҳои олии рушди мамлакатро тасвир намуда, хусусан баландбардории сатҳи зиндагии аҳоли ва баробаршавии фаврӣ бо сатҳи миёнаи зиндагии аҳоли, ҳамзамон коҳишдиҳии нисбии сатҳи камбизоатӣ, инчунин татбиқи мақсадҳои афзалиятноки рушди иқтисодии ҷумҳурӣ, ба монанди таъмини истиклолияти энергетикӣ ва бехатарии озуқаворӣ, баровардани ҷумҳурӣ аз бундбасти коммуникатсиониву табдил додани он ба кишвари транзити, саноатикунонии босуръати мамлакат ва ташкили ҷойҳои кори навро дар назар дорад.

Қобили қайд аст, ки бо мақсади баландбардории сифати хизматрасониҳои соҳа ва баландбардории самаранокии афзорҳои молиявӣ, инчунин таъмини рушди рақамии хизматрасониҳои соҳаи маориф аз тарафии ҳукумати мамлакат ва вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои ҳуқуқӣ таъмин гардида, ҳамзамон давра ба давра тақмилу ташаккул дода шуда истодааст. Бахусус, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигарҳо. Санадҳои

меъёрӣ-ҳукукии мазкур воқеан ташкилу пешниҳоди хизматрасониҳои таълимии таъминкунандаи рушди сармояи инсонӣ ва рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакатро таъмин карда метавонанд. Дар шароити трансформатсияи иқтисоди рақамӣ, вобаста ба хусусиятҳои тағйирёбандаи бозори хизматҳои таълимӣ, ки дар натиҷаи дигаргуншавиҳои муносибатҳои иқтисодӣ пайдо гардидааст, таҳияи қолабҳои архитектуравии нави алоқамандшавии бозори хизматрасониҳои таълимӣ бо бозори меҳнат зарур мегардад.

Мусаллам аст, ки дар татбиқи чунин мақсаду ҳадафҳои стратегӣ мавқеи асосиро таъмини рушди хизматрасониҳои таълимии аҳамияти инноватсионӣ ва рақамидошта ташкил медиҳад. Аз ҷумла, таъмини инфрасохтори ананавию рақамии бозори хизматрасониҳои таълимӣ, таъсиси шаклҳои нави таълиму тадрис дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот, рақобатпазиргардонии мутахассисони касбии ватанӣ, мутобиксозии меъёрҳои пешниҳоди хизматҳои таълимӣ бо талаботи бозори меҳнат, натавон ба татбиқи санадҳои стратегӣ болозикр таъсири мусбӣ мерасонад, балки мустақиман метавонад ба татбиқи ҳадафҳои олии мамлакат заминаҳои муҳим мегузоранд.

Агар байни низоми миллии таҳсилот ва бозори дохилии меҳнат алоқаи мустақкам барқарор нагардад, сатҳи ҳозираи рушд ноустувор боқӣ мемонад. Иқтисодиёти Тоҷикистон барои қувваи кории афзоянда миқдори ҷойи кории заруриро фароҳам намесозад [13].

Таҷрибаи муосири рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мамлакатҳои дунё собит менамояд, ки ҳамагуна ҳадафҳои стратегӣ ҷиҳати рушди устувори мамлакат маҳз аз афзорҳои молиявии рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф вобаста мебошад. Айни замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳошияи сиёсати иҷтимоии давлат, ҷиҳати баландбардории сатҳи маълумотнокии аҳоли дар асоси ташкили дурусту самараноки низоми маориф, хароҷоти соҳаи маориф аз ҳисоби буҷети давлатӣ ва маҳаллӣ сафарбар карда шудааст. Дар сохтори молиякунонии рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин афзорҳои молиявӣ мавриди истифода қарор дода шудааст, ки тасаввуроти умумии онҳоро ҳамчун назарияи қолаби конструктивии буҷети соҳаи маориф чунин тасвир намудан мумкин аст. (Расми 1)

Таҳияи муаллиф: Расми 1. Афзорҳои молиявии заминавӣ дар рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф

Чӣ тавре, ки аз расми 1 маълум мегардад, афзорҳои молиявии рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф дар шакли заминавӣ тартиби дурусти худро доранд ва вобаста аз сатҳи таҳсилот метавонанд таъиноти гуногун ҳам дошта бошанд. Масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бучети давлатӣ (ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ) сарчашмаи асосии рушди соҳаи маориф мебошад, ҳамасола аз бучети давлатӣ вобаста ба сарчашмаҳои хароҷот, ки асоси онро музди меҳнати кормандон, шумораи хонандагон, таъмини ашёи хониш ва таъмири ҷорӣ ташкил медиҳад. Тибқи муқаррароти фаъолияти Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола дар раванди банақшагирии бучети давлатӣ ҳаҷми хароҷоти маблаггузориҳои соҳаи маориф ба инобат гирифта шуда, вобаста ба сатҳи таҳсилот дар низомии маорифи ҷумҳурӣ ҳаҷми воситаҳои бучети ҷудо карда шуда, Ҳукумати мамлакат онро тасдиқ менамояд.

Ҷадвали 1. Ҳаҷми маблаггузориҳои давлатӣ дар соҳаи маориф вобаста ба зинаҳои таҳсилот дар солҳои 2020-2024

	2020	2021	2022	2023	2024	2024/2020
Хароҷоти соҳаи маориф, млн.сомонӣ	5004,7	5597,1	6304,0	7210,3	8231,9	3227,2
% (фоиз) аз ММД	5,7	6	6			
% (фоиз) аз Бучети давлатӣ	19,0	19,9	18,6			
аз он ҷумла:						
Муассисаҳои томактабӣ (млн.сомони)	299,2	396,3	425,2		497,9	198,7
Таҳсилоти умумӣ (млн.сомони)	2838,6	3 103,5	3374,1		4569	1730,4

Таҳсилоти ибтидои касбӣ (млн.сомони)	75,5	81,5	81,5		122	46,5
Таҳсилоти миёнаи касбӣ (млн.сомони)	222,4	260,9	283,0		363,4	141
Таҳсилоти олии касбӣ	781,5	975,6	1110,1		1237,8	456,3

Сарчашма: Таҳияи муаллиф тибқи: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2025. – С. 45-54, 384-399.

Аз маълумотҳои ҷадвали 1 маълум мегардад, ки дар қатори афзорҳои заминавии таъмини молиявии рушди хизматрасониҳо дар соҳаи маориф маблағгузори давлатӣ дар соҳаи маориф, ки аз буҷети давлатӣ ҷудо карда мешавад бартарияти зиёд дорад. Аз ҷумла, дар соли 2024 ҳаҷми умумии хароҷоти соҳаи маориф 8231,9 млн. сомони ро ташкил дода буд, ки нисбат ба соли 2020 ба миқдори 3227,2 млн. сомони зиёд мебошад. Дар ҳамагуна моделҳои иқтисодӣ мутабоқгардонии ҳаҷми маблағҳои буҷетии ба соҳаи маориф равонашуда дар сохтори истеҳсолии маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ҳамчун нишондиҳанда ва зарифи рушди иҷтимоии дилхоҳ мамлакат мавриди истифодаи таҳлилу таҳқиқ қарор дода мешавад. Ҳиссаи ҳаҷми хароҷоти буҷети давлатӣ барои рушди хизматҳои соҳаи маориф дар соли 2020 ба 5,7% ММД баробар гардида буд. Тамоюлҳои рушди ин нишондиҳанда дар солҳои 2021 ва 2022 баробари 0,3% ММД зиёд гардида, тамоюлҳои коҳишбӣ бошад дар ҳаҷми 0,3% аз ММД дар солҳои 2023 ва 2024 мушоҳида гардид. Гузашта аз ин, ҳиссаи хароҷоти буҷети давлатӣ барои соҳаи маориф дар соли 2019 дар сохтори воситаҳои буҷети давлатӣ ба 19% баробар буд, ки ин нишондиҳанда дар соли 2024 дар ҳаҷми 1,3% кам гардидааст. Албатта, чунин тамоюли коҳишбӣ ҳаҷми маблағҳои буҷетӣ аҳамияти манфӣ надорад, балки ҷиҳати коҳишдиҳии ҳаҷми сарбории буҷети давлатӣ дар ин самт тавассути тақмили афзорҳои молиявии дигар ба монанди, ғайригардонии маблағҳои бахши хусусӣ, саҳми волидайн ва аъзои дигари оилаи хонандагон вариантҳои афзори молиявӣ барои хизматрасониҳои соҳаи маориф тағйир дода шуда буд.

Дар давраи таҳлилӣ мушоҳида мегардад, ки ҳаҷми хароҷоти буҷети давлатӣ барои муассисаҳои томактабӣ дар соли 2024 ба 497,9 млн. сомон баробар гардида буд ва ин нишондиҳанда дар соли 2020 299,2 млн. сомони ро ташкил дода буд, ки дар ин давра ҳаҷми афзоиши хароҷоти буҷети давлатӣ 198,7 млн. сомони мушоҳида мегардад. Яъне тамоюли афзоиши хароҷоти давлатӣ дар ин бахши низомии маорифи мамлакат нишондиҳандаҳои мусбӣ дорад.

«... шумораи муассисаҳои томактабӣ дар ҷумҳурӣ ба 744 адад расид, ки дар муқоиса ба соли 2023-юм 27 муассиса зиёд мебошад. Шумораи марказҳои инкишофи барвақтии кӯдак бошад, дар ин давра 503 адад зиёд шудааст. Соли 2024 дар ҷумҳурӣ 273 адад муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва бинуву синфхонаҳои иловагӣ барои 57 610 ҷойи нишаст дар як баст бунёд гардид. Дар маҷмуъ 2 миллиону 357 ҳазор хонанда ба таҳсил фаро гирифта шуд. Дар ҷумҳурӣ 65 муассисаи таҳсилоти ибтидоии касбӣ фаъолият намуд, ки дар онҳо аз рӯйи 14 самт ва 135 ихтисос 23 ҳазору 500 нафар хонанда ба таҳсил фаро гирифта шудаанд» [9].

Таҳсилоти умумӣ ҷузъи муҳиму тақмилдиҳандаи тамоюлҳои рушди низомии хизматрасониҳои соҳаи маориф буда, вобаста ба омилҳои демографӣ, молиявӣ ва сиёсати кадрӣ давлатӣ дар ин бахши соҳа равишҳои ташкилӣ ва методологии сарфарбар намудани афзорҳои молиявӣ хусусиятҳои илмию инноватсионидошта истифода бурда мешавад. Таҳлил нишон медиҳад, ки аз буҷети давлатӣ барои хизматрасониҳои муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар соли 2020 2838,6 млн. сомони ҷудо гардида буд ва ин нишондиҳанда дар соли

2024 ба 4569 млн. сомони расонида шуда буд, ки тафовути афзоиш ба 1730,4 млн. сомони баробар гардида, тамолҳои мусбии афзорҳои молиявиро шаҳодат медиҳад. Тамоюлҳои мусбии афзоиши ҳаҷми маблағгузори давлатӣ барои соҳаи хизматрасониҳои давлатӣ дар зинаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ ва таҳсилоти миёнаи касбӣ низ мушоҳида мегардад, ки мутаносибан 46,5 ва 141 млн. сомони ро ташкил медиҳанд. Тақсимои ва сафарбарнамоии маблағҳои буҷети давлатӣ ба хизматрасонии бахши таҳсилоти олии касбӣ дар низоми хизматрасониҳои соҳаи маориф мавқеи назарро ишғол намудааст. Чунончӣ, дар соли 2020 барои рушди хизматҳои таълимӣ дар мактабҳои олии касбии мамлакат ҳамагӣ 781,5 млн. сомони маблағҳои буҷети равона карда шуда буд, ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 1237, 8 млн. сомони баробар гардид, ки дар маҷмӯъ дар давраи таҳлили ба миқдори 456,3 млн. сомони зиёд гардидааст.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи масъалаҳои тамоюлҳои афзорҳои молиявии рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф собит менамоянд, ки дар маҷмӯъ раванди маблағгузори соҳаи тамоюлҳои мусбӣ доранд. Равишҳои таҳлилии мушоҳидавӣ асоснок менамоянд, ки сабаб ва омилҳои афзоиши маблағгузориҳо тавассути ҳамагуна афзорҳои молиявӣ хусусиятҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва методологияи конструктивиро тақозо менамояд. Муҳимтар, асоснок намудан зарур аст, ки ҳамаи тамоюлҳои мусбии натиҷагирӣ кардашуда, рушди хизматрасониҳои соҳаи маорифро дар шароити рақамикунони иқтисодиёт таъмин карда наметавонад. Масалан, афзоиши ҳаҷми маблағгузориҳои давлатӣ дар ҳамаи зинаҳои таҳсилотро омилҳои афзоиши табиӣ ҳамасолаи аҳоли-зиёдшавии шумораи кӯдакону талабагон, ҳамзамон пайдо гардидани зарурати таъмини интрасохторӣ барои онҳо тамоюлҳои мусбии соҳаро муҳолифат менамоянд. Гузашта аз ин, дар баробари маблағгузориҳои давлатӣ дар рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф, инчунин афзорҳои молиявии ҷалб ва ғайришавии маблағҳои бахши хусусӣ, соҳаи коллектив-Шурои волидайнӣ хонандагон, инчунин афзори молиявии дигар-дастгирии техникии шарикони рушд низ назаррас мебошад. Бахусус зинаи таҳсилоти олии касбӣ макотиби олии кишвар дорои фондҳои махсуси худӣ мебошанд, ки ҳамчун афзори молиявии алоҳида ва махсуси рушди хизматҳои таълимотӣ дар макотиби олии касбӣ оқилона истифода бурда мешавад.

Чунин тамоюли афзоиши ҳаҷми маблағгузориҳои давлатӣ ба хизматрасониҳои соҳаи маориф собит менамояд, ки рушди соҳаи маориф ҳамчун соҳаи таъминкунандаи рушди стратегияи мамлакат дар меҳвари асосии ғайрияти Ҳукумати мамлакат қарор дорад. Ҳамзамон, омилҳои зиёде низ мавҷуданд, ки ба таври зарурӣ ҳамасола зиёдтар намудани ҳаҷми маблағгузориҳои соҳаро тақозо менамояд. Масалан, дар баробари афзоиши табиӣ аҳоли, ҳамасола зиёдшавии ҳаҷми талаботи истеъмолкунандагон дар ҳамаи зинаи таҳсилоти соҳаи маориф зиёд гардида шуда истодааст. Инчунин дигаргуншавии меёру талаботи бозори меҳнат, бахусус пайдо гардидани ихтисосҳои нав дар асоси рақамикунони иқтисодиёт, ки бештар ба донишҳои техникаю технологӣ ва зеҳнияти сунъӣ таъян менамояд, натавонанд афзоиши ҳаҷми маблағгузориҳои соҳаро тақозо менамояд, балки ҷустуҷӯ ё таҳияи афзорҳои нави молиякунони рушди хизматҳои соҳаи маорифро бо назардошти таҳияи методологияи конструктивӣ, ки самаранокии натиҷаи ҳар як афзори молиявиро дар иқтисодиёти рақамӣ таъмин карда метавонад, зарур мегардад.

... таҳияи механизми маблағгузориҳо ба муассисаҳои соҳаи маориф барои пешниҳоди хизматҳои таълимӣ, ғайригардонии мақомотҳои идоракунандаи давлатӣ барои маблағгузориҳои иловагӣ аз фондҳои хайриявӣ, тафриқасозии пардохти музди меҳнат барои

пешниҳоди хизматҳои таълимӣ, яъне ҳаққи пардохти таълимиро барои ихтисосҳои касбӣ баланд бардоштан зарур аст [3,18].

Хулоса. Тамоюлҳои мусбии афзорҳои молиявии рушди хизматрасониҳои молиявӣ вобаста ба дигаргуншавиҳои унсурҳои бозори меҳнат дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт асоснок менамоянд, ки бо мақсади таъмини дастрасии хизматрасониҳои босифат, сатҳи баланди касбияти мутахассисони омодакунанда, ҳамзамон мусоидат намудан ба татбиқи ҳадафҳои олиии кишвар бознигарӣ, фаъолгардонӣ, тақмилдиҳӣ ва ҷустуҷӯи шаклҳои муносири афзорҳои молиявии рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф роҳандозӣ карда шавад. Яке аз роҳҳои асосии тақмилдиҳии афзорҳои молиявии рушди соҳаи хизматрасониҳои соҳаи маориф, ин таҳияи чораҳои пешгирикунандаи хавфи татбиқи лоиҳаву барномаҳои рушди соҳа ва механизми таъминкунандаи самаранокии баланди афзорҳои молиявӣ маҳсуб меёбад. Барои муайянсозии самаранокии натиҷаҳои истифодаи афзорҳои молиявии рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф як қатор маҳакҳои иқтисодиву иҷтимоиро ба эътибор гирифтани зарур аст, инчунин арзёбии ҳаҷми маблағгузориҳо ва гирифтани даромади моддӣ ва маънавӣ метавонад дар дурнамои наздик маълум гардад.

Дар шароити муносири иқтисоди бозорӣ маҳаки асосии самаранокии муассисаҳои хизматрасони соҳаи маориф дар ҳаҷми маблағгузориҳо бо назардошти сатҳи таваррум ва сифати хизматҳои пешниҳодшаванда, хизматҳои омехташаванда, алоқамандшаванда, ба муҳити беруна тобоваранда зоҳир мегардад. Аз ин сабаб, бо назардошти низоми маориф ва шарту шароитҳои пешниҳоди хизматрасониҳои соҳаи маориф, инчунин истифодаи афзорҳои молиявии соҳа чунин маҳакҳои арзёбии иқтисодӣ фаъолияти муассисаҳои соҳаи маорифро пешниҳод намудан бомаврид аст:

- 1) Истифодаи технологияҳои навин, инноватсияҳо;
- 2) Ҳисоб ва ба эътиборгирии сатҳи талабот ба хизматҳои соҳаи маориф;
- 3) Беҳтаргардонии муҳит ва шароитҳои маблағгузорӣ, бахусус маблағҳои бахши хусусӣ дар мамлакат;
- 4) Таъмини рушди бозори молиявӣ.
- 5) Таҳқиқу таҳлили мунтазами инфрасохтори нақлиёт, густариши ҳамкориҳои мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ.
- 6) Тақмил ва таҷдиди техникаи барномаҳои рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф дар мамлакат.

Ҳамин тариқ, таъмини самаранокии истифодаи афзорҳои молиявии рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф аз маҳакҳои болозикр вобаста буда, кафолати ҷолибияти дигар намуд сарчашмаҳои молиявии соҳаро бештар мегардонад. Сатҳи баланди самаранокии истифодаи афзорҳои молиявии рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф имконият фароҳам меоварад, ки муассисаҳои таълимӣ афзоиши мунтазами худро баланд намуда, беҳтаргардонии захираҳои инсониро таъмини намуда, робитаҳои бахши молиявии соҳаро бо бахши хусусӣ устувор намояд. Инчунин, дар шароити муносири натиҷаҳои самаранокии афзорҳои молиявии рушди хизматрасониҳои соҳаи маориф суръати рушди бозори хизматро вусъат бахшида, самарани ҷамъиятии ҷомеаи шаҳрвандиро таъмин намуда, инчунин ба истеҳсоли неъматҳои моддӣ ва таъмини сатҳи баланди некуаҳволии аҳоли мусоидат намояд.

РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ахмадов Р. Р. Объединение информационных систем социально значимых услуг в модели цифровой экономики Таджикистана// Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. 2024. № 2 (84). С. 60.
2. Барномаи мақсадноки давлатии рушди илмҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ барои солҳои 2021-2025 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.09.2021, №170);
3. Джураева Ш.А. Совершенствование системы управления развитием образовательных услуг (на примере общеобразовательных учреждений Республики Таджикистан) [Текст]: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 / Шахноза Абдукаюмовна Джураева. - Душанбе, 2021. – С.18.
4. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-ми декабри соли 2019, №642.
5. Комилов С. Дж. Инновационное развитие сферы социально значимых услуг в сельской местности республики Таджикистан// Евразийский международный научно-аналитический журнал «Проблемы современной экономики». -2023, №3(87)-С. 28-31.
6. Комилов С. Дж. Цифровизация социальных услуг в условиях неблагоприятной конъюнктуры рынка// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2022. № 10. - С. 163-169.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2013, №7, мод. 532; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 июли соли 2022, №1905);
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2025». ш. Душанбе, 4 декабри соли 2024, № 1487
9. Маҷлиси ваасеи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 17.01.2025. [Манбаи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: <https://president.tj/event/news/49508>., кушода. Санаи мурочиат: 11. 06. 2025.
10. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2025. – С. 45-54, 384-399.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. Душанбе.2024. [Манбаи электронӣ]. - Ҳолати дастрасӣ: <https://www.president.tj/event/missives/49225>., кушода. Санаи мурочиат: 14. 04. 2025.
12. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри соли 2020, №526. Душанбе-2024. «Абдурахмон-Р». – С.3.
13. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 сентябри соли 2020 №326;
14. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.09.2020, №526;

**ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИНСТРУМЕНТОВ ФИНАНСИРОВАНИЯ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

САФАРЗОДА ИБРОХИМ ИСМОИЛ,

соискатель кафедры финансов Финансово-экономического университета
Таджикистана. 734025, Таджикистан, г. Душанбе. пр. Борбад. Тел.: (992) 988476565. E-mail:
safarzoda-1994@mail.ru

В научной статье рассматриваются основные вопросы совершенствования финансовых инструментов в условиях цифровой экономики, а также исследуются их теоретические основы в связи со становлением системы образования Республики Таджикистан. Выявлены особенности образовательных услуг, изучены институциональные аспекты функционирования системы образования страны. Описаны финансовые инструменты развития образовательных услуг в зависимости от основных форм многоуровневого финансирования, раскрыта их специфика и научно-практическая сущность. С использованием методов статистического анализа проанализировано современное состояние процесса многоисточникового финансирования, выявлены тенденции роста и активизации финансовых инструментов развития образовательных услуг. Обосновано, что причины и факторы увеличения инвестиций через все виды финансовых инструментов требуют научно-исследовательской характеристики и конструктивной методологии. Вместе с тем выявлено, что нарастание достигнутых позитивных тенденций не может обеспечить развитие образовательных услуг в условиях цифровизации экономики. Среди существующих финансовых инструментов развития образовательных услуг в стране выделяется активизация финансирования и инвестиций частного сектора в сектор, обосновывается важность их участия в разработке новых финансовых инструментов. В этой связи в качестве одного из основных направлений совершенствования финансовых инструментов развития услуг образования предлагается разработка мер по предупреждению рисков при реализации проектов и программ развития отрасли, а также механизма обеспечения высокой эффективности финансовых инструментов.

Ключевые слова: образование, услуга, финансирование, инвестиция, анализ, рынок, финансовые инструменты, отрасль, тенденция, экономическая эффективность.

**TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF FINANCIAL INSTRUMENTS OF
EDUCATIONAL SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

SAFARZODA IBROHIM ISMOIL,

applicant of the department of finance of the financial and economic university of Tajikistan.
734025, Tajikistan, Dushanbe. Borbad Ave. Tel.: (992) 988476565. E-mail: safarzoda-
1994@mail.ru

The scientific article examines the main issues of improving financial instruments in the context of the digital economy, and also examines their theoretical foundations in connection with the formation of the education system of the Republic of Tajikistan. The features of educational services are revealed, institutional aspects of the functioning of the country's education system are studied. Financial instruments for the development of educational services are described depending on the main forms of multi-level financing, their specificity and scientific and practical essence are

revealed. Using statistical analysis methods, the current state of the process of multi-source financing was analyzed, and trends in growth and activation of financial instruments for the development of educational services were identified. It is substantiated that the reasons and factors for increasing investments through all types of financial instruments require scientific research characteristics and constructive methodology. At the same time, it is revealed that the growth of the achieved positive trends cannot ensure the development of educational services in the context of digitalization of the economy. Among the existing financial instruments for the development of educational services in the country, the activation of financing and investment of the private sector in the sector is highlighted, and the importance of their participation in the development of new financial instruments is substantiated. In this regard, as one of the main areas for improving financial instruments for the development of educational services, it is proposed to develop measures to prevent risks in the implementation of projects and programs for the development of the industry, as well as a mechanism for ensuring the high efficiency of financial instruments.

Keywords: education, service, financing, investment, analysis, market, financial instruments, industry, trend, economic efficiency.

Муқаррири: Ҳусейнов У., н.и.и, муовини сардори раёсати таълими Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

УДК 796.01

**ТАҲИЯИ АМСИЛАИ ТАКМИЛИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИИ ПОЯИ МОДДИЮ
ТЕХНИКИИ СОҲАИ ВАРЗИШ ВА ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ДАР МУАССИСАҲОИ
ТАҲСИЛОТ**

САФАРЗОДА СУЛАЙМОН САФАР,

декани факултети тарбияи ҷисмонии Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба
номи С. Раҳимов. Email: Saburovsulaymon8@gmail.com. Тел.: 985923198.

Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов

Дар мақола хусусиятҳои таҳияи амсилаи такмили рушди хизматрасонии пояи моддию техникаи соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилот мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Таъкид карда мешавад, ки ташикл ва пешниҳоди хизматрасониҳои варзишӣ ва тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳияи амсилаи сохторбандишудаи хизматрасониҳои пояи моддию техникаӣ ва низомбандии ҳамаи ҷузъҳои заруриро талаб мекунад. Чунин амсила метавонад барои таҳлил, банақшагирӣ, рушди инфрасохтор ва идоракунии пояи моддию техникаӣ дар соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон муфид бошад. Муаллиф қайд менамояд, ки амсилаи рушди хизматрасонии пояи моддию техникаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши муассисаҳои таҳсилот аз муносибати стратегие иборат мебошад, ки ба фароҳам овардани инфрасохтори муосир, баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои таҳсилотӣ ва истифодаи самараноки захираҳо нигаронида шудааст. Аз ин рӯ, пояи моддию техникаӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд ба талаботҳои барномаҳои таълимии тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ ҷавобгӯ бошад. Ғайр аз ин, ба таъмини беҳатарии хонандагон ва донишҷӯён, амнияти таҷҳизот ва ҷойҳои гузаронидани бозию мусобиқаҳо аҳамияти махсус зоҳир қардан лозим аст. Дар мақола қўишҳои таҳияи амсилаи рушди хизматрасонии пояи моддию техникаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши муассисаҳои таҳсилот амалӣ қарда шудааст. Амсилаи мазкур аз рӯи блқҳои қалидӣ тақсимбандӣ қарда шудааст, то ки хусусиятҳои умумӣ ва фарққунанда дар хизматрасониҳо ва истифодаи пояи моддию техникаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ инъикос қарда шаванд. Амсилаи мазкур тағйирпазир буда, онро ба шароити мушаххаси ҳар як муассисаи таҳсилот мутобиқ қардан мумкин аст. Он имкон медиҳад низоми самараноки рушди хизматрасонии пояи моддию техникаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ, ки сифати баланди хизматрасониҳоро таъмин намуда, ба инкишофи ҷисмонӣ, психикӣ ва иҷтимоии хонандагону донишҷӯён мусоидат мекунад, ба вуҷуд оварда шавад.

Қалидвожаҳо: амсила, хизматрасонӣ, пояи моддию техникаӣ, варзиш, тарбияи ҷисмонӣ, муассисаҳои таҳсилот, хонандагон, донишҷӯён, инфрасохтор, самаранокии захираҳо, истифодабарандагон.

Ташикл ва пешниҳоди хизматрасониҳои варзишӣ ва тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳияи амсилаи сохторбандишудаи хизматрасониҳои пояи моддию техникаӣ ва низомбандии ҳамаи ҷузъҳои заруриро талаб мекунад. Чунин амсила метавонад барои таҳлил, банақшагирӣ, рушди инфрасохтор ва идоракунии пояи моддию техникаӣ дар соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон муфид бошад.

Амсилаи рушди хизматрасонии пояи моддию техникии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши муассисаҳои таҳсилот аз муносибати стратегие иборат мебошад, ки ба фароҳам овардани инфрасохтори муосир, баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои таҳсилотӣ ва истифодаи самараноки захираҳои нигаронида шудааст.

Пояи моддию техникии дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд ба талаботҳои барномаҳои таълимии тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ ҷавобгӯ бошад. Ба ибораи дигар, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд дорои майдончаҳои варзишӣ ва бозӣ барои футбол, волейбол, баскетбол, ҷавгонбозӣ ва дигар намудҳои варзиш, инчунин толорҳои варзишӣ барои намудҳои намудҳои якҳарба бо таҷҳизоти зарурӣ, барои машқҳои гимнастикии хонандагон ва дигар намудҳои фаъолияти ҷисмонӣ бошанд. Ғайр аз ин, ба таъмини беҳатарии хонандагон ва донишҷӯён, амнияти таҷҳизот ва ҷойҳои гузаронидани бозию мусобиқаҳои аҳамияти махсус зоҳир кардан лозим аст [5].

Дар ин росто, талабот ба пояи моддию техникии дар муассисаҳои таҳсилоти олии нисбат ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ баландтар мебошад, зеро донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти мазкур имконият доранд ба таври касбӣ ба варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ машғул шаванд. Дар робита ба ин, донишгоҳҳо бояд дорои майдонҳои варзишии мучаҳҳаз бо таҷҳизоти муосири соҳа, толорҳои варзишии калон бо имкониятҳои гуногун, ҳавзҳои шиноварӣ ва дигар объекту иншооти варзишию тарбияи ҷисмонӣ бошанд. Барои баргузори мусобиқаҳои варзишӣ ва ҷорабиниҳои дигар дар муассисаҳои таҳсилоти олии таъмини шароити зарурӣ низ муҳим ба шумор меравад [4].

Таъмини нигоҳдории мунтазами таҷҳизот ва иншооти варзишию тарбияи ҷисмонӣ барои ҳар ду зинаи таҳсилот муҳим ба ҳисоб рафта, омӯзгорон ва мураббӣён бояд дониш ва маҳорату малакаҳои заруриро барои истифода ва нигоҳдории дурусти таҷҳизоти варзишӣ дошта бошанд.

Бешубҳа, сармоягузори дар пойгоҳи моддию техникии соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии кишвар омили муҳими беҳтар шудани сифати таълим ва баланд гардидани нишондиҳандаҳои он мебошад. Ин иқдом ҳамзамон ба тарғиби тарзи ҳаёти солим ва ташаккулу рушди ҳамаҷонибаи шахсияти наврасону ҷавонон мусоидат мекунад.

Амсилаи сохторбандишудаи хизматрасониҳои пояи моддию техникии дар соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои мушаххасро дар бар гирифта, аз ду гурӯҳи хизматрасониҳо иборат мебошад

1) хизматрасониҳои асосӣ: пешниҳоди объекту иншоотҳои варзишӣ (ичораи толорҳои варзишӣ, майдончаҳо ва ҳавзҳо); дастрасӣ ба асбобу таҷҳизоти варзишӣ (дастгоҳҳои машқварзӣ, асбобу лавозимоти варзишӣ); дастгирии тиббӣ (тиббӣ варзишӣ, масҳ, тавонбахшбӣ ва ғайра);

2) хизматрасониҳои дуюмдараҷа: либосхонаҳо, душхонаҳо, саунаҳо; қаҳвахона, мағозаҳои молҳои варзишӣ; майдони мошингузори ва муҳофизат; платформаҳои иттилоотию технологӣ (фармоиши мустақими электронӣ, таҳлилқунии тамринҳо).

Навъҳои истифобарандагони (муштариёни) хизматрасониҳо аз аҳоли (қўдакону наврасон, ҷавонону калонсолон, пиронсолон); макатаҳо ва сексияҳои варзишӣ; варзишгарон ва дастаҳои касбӣ; муассисаҳои таҳсилот; муштариёни гурӯҳӣ (корпоративӣ) иборат мебошанд.

Истифодабарандагони хизматрасониҳои пояи моддию техникии доираи васеи аҳоли, аз ҷумла: кӯдакон, наврасон, ҷавонон, калонсолон ва пиронсолон; мактабҳо ва бахшҳои варзишӣ; варзишгарон ва дастаҳои касбӣ; муассисаҳои таҳсилот ва муштариёни корпоративӣ (гурӯҳӣ)-ро дар бар мегиранд

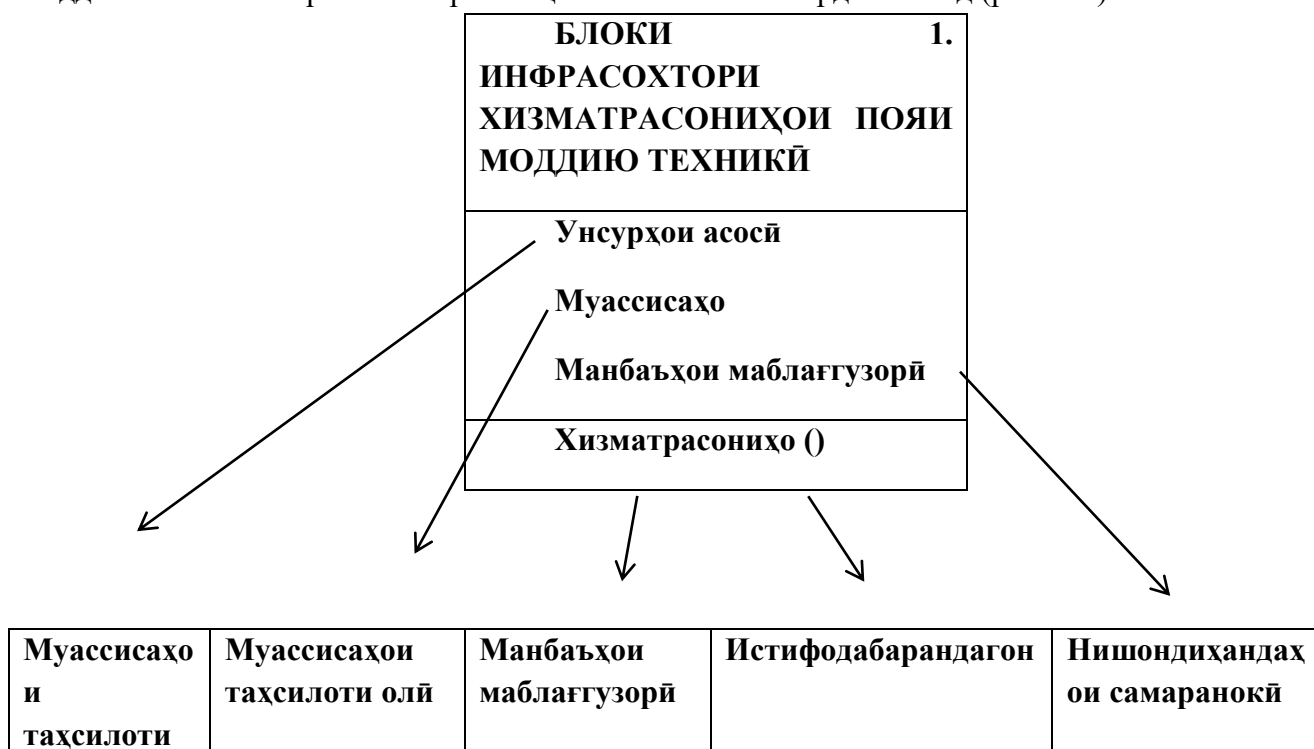
Сатҳҳои пешниҳоди хизматрасониҳои заминавӣ, стандартӣ ва касбиро дар бар мегиранд. Дар сатҳи заминавӣ дастрасии ҳадди ақал: майдонча ва таҷҳизоти заминавии варзишию тарбияи ҷисмонӣ; стандартӣ: инфрасохтор, мураббӣ ва хизматрасониҳои тиббӣ; хизматрасониҳои маҷмӯӣ: муносибати касбӣ, барқарорсозӣ ва тавонбахшӣ, таҳлилу арзёбии нишондиҳандаҳо пешниҳод карда мешаванд.

Унсурҳои хизматрасониҳои инфрасохтори пояи моддию техникиро толорҳо (универсалӣ, махсусгардонидашуда); майдончаҳои варзишӣ (пӯшида ва кушода); ҳавзҳо (шиноварӣ, барқарорсозанда); толорҳои машқварзӣ; марказҳои тиббӣ ва барқарорсозанда; анборҳои асбобу лавозимоти варзишӣ; биноҳои маъмурӣ ташкил медиҳанд [1].

Механизмҳои идоракунии ва маблағгузори хизматрасониҳои пояи моддию техникии соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ: маблағгузориҳои давлатӣ; субсидияҳои шаҳрдорӣ; сармоягузориҳои хусусӣ; хизматрасониҳои пулакӣ; грантҳо ва барномаҳои мақсаднок ташкил медиҳанд [9].

Дар баҳши рақамикунонӣ ва мониторинг хизматрасониҳои пояи моддию техникии соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ: низоми фармоиши пешакӣ ва баҳисобгирӣ; мушоҳидаи видеоӣ ва назорати дастрасӣ; замимаҳо барои мониторинги фаъолнокӣ ва саломатӣ; таҳлили истифодаи пояи моддию техникиро дар бар мегирад.

Дар мақолаи мазкур кӯшиш ба ҳарч дода шудааст, ки амсилаи сохторбандишудаи хизматрасониҳои пояи моддию техникии соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ, ки ду зинаи таҳсилот: - муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ; муассисаҳои таҳсилоти олиро дар бар мегирад, пешниҳод карда шавад. Амсилаи мазкур аз рӯи блҳои калидӣ тақсимбандӣ карда шудааст, то ки хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунанда дар хизматрасониҳо ва истифодаи пояи моддию техникии варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ инъикос карда шаванд (расми 1).

миёнаи умумӣ						
Толорҳои варзишӣ Майдонҳои кушода Утоқҳои машқварзӣ ва тамрин Ҳавзҳои шиноварӣ Таҷҳизоти асосии варзишӣ Хизматрасо ниҳои таҳсилотӣ Хизматрасо ниҳои оммавии варзишӣ Хизматрасо ниҳои тиббӣ	Толорҳои варзишии бисёрфунксион алӣ Майдончаҳои махсусгардонид ашуда Утоқҳои муосири машқварзӣ ва тамрин Ҳавзҳои шиноварӣ Озмоишгоҳҳои илмӣ Таҷҳизоти касбии варзишӣ Хизматрасониҳ ои таҳсилотӣ Хизматрасониҳ ои мусобиқавай Хизматрасониҳ ои тиббӣ Бахшҳои варзишӣ Таҳқиқоти илмӣ Хизматрасониҳ ои барқарорсозӣ	Бучети давлатӣ Сармоягузори шҳои хусусӣ Грантҳои байнамилали	Хонандагон Донишҷӯён Муаллимон омӯзгорон Мураббиён	ва	Сатҳи таъминоти таҷҳизоти варзишӣ Шиддатнокии истифода Шароити инфрасохторӣ Дастрасӣ Қаноатмандии истифодабаранда	
БЛОКИ 2. ИНФРАСОХТОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ПОЯИ МОДИЮ ТЕХНИКӢ						
Унсурҳои модию техники	Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи	Манбаи маблағгу зорӣ			Муассисаҳои таҳсилоти олӣ	Манбаи маблағгузо рӣ

	умумӣ				
Толорҳои варзишӣ	Толорҳои универсалӣ барои дарсҳо	Бучети давлатӣ		Толорҳои бисёрфункционалӣ, майдончаҳои махсусгардонид ашуда	Бучети давлатӣ, сармоягузориҳои хусусӣ ва грантҳои байналмилалӣ
Майдончаҳои кушода	Майдончаҳои бозӣ, роҳчаҳои барои дав, турник	Бучети давлатӣ		Майдончаҳои футболбозӣ, роҳчаҳои барои дав, кортҳои теннисбозӣ	Бучети давлатӣ, сармоягузориҳои хусусӣ ва грантҳои байналмилалӣ
Толорҳои машқварзӣ (тренажёрӣ)	Одатан вучуд надоранд ё ба ҳадди ақал мучаҳҳаз гардонида шудаанд	Бучети давлатӣ		Толорҳои муосири варзишии дорои асбобҳои машқварзии кардио ва қуввагӣ	Бучети давлатӣ, сармоягузориҳои хусусӣ ва грантҳои байналмилалӣ
Ҳавзҳои шиноварӣ	Кам вомерхӯранд	Бучети давлатӣ		Аксар вақт вучуд доранд, махсусан дар муассисаҳои таҳсилоти олии равиявӣ	Бучети давлатӣ, сармоягузориҳои хусусӣ ва грантҳои байналмилалӣ
Озмоишгоҳҳо, марказҳои илмӣ-таҳқиқотӣ оид ба варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ	Мавҷуд нестанд	-		Озмоишгоҳҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, биомеханика, физиология	Бучети давлатӣ, сармоягузориҳои хусусӣ ва грантҳои байналмилалӣ

БЛОКИ 3. ТАҶҲИЗОТ ВА АСБОБУ ЛАВОЗИМОТ					
Асбобу лавозимоти заминавӣ	Тубҳо, парпаракҳо, намадҳои гимнастикӣ	Бучети давлатӣ		Асбобу лавозимоти касбӣ барои намудҳои варзишӣ, дастгоҳҳои (тренажёрҳои) электроники машқварзӣ	Бучети давлатӣ, сармоягузориҳои хусусӣ ва грантҳои байналмилалӣ
Таҷҳизоти илмӣ-методӣ	Овезаҳо, дастурҳо	Бучети давлатӣ		Таҷҳизоти муосири мултимедиявӣ, рӯнамоҳо (презентатсияҳо), симуляторҳо	Бучети давлатӣ, сармоягузориҳои хусусӣ ва грантҳои байналмилалӣ
Унсурҳои беҳатарӣ	Пӯшишҳои нарм, торҳо	Бучети давлатӣ		Воситаҳои касбии муҳофизат, назорати сарборӣ, мушоҳидаи видеоӣ	Бучети давлатӣ, сармоягузориҳои хусусӣ ва грантҳои байналмилалӣ
БЛОКИ 4. НАМУДҲОИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ПЕШНИҲОДШАВАНДА					
Хизматрасониҳои таълимӣ	Дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ, омодагории умумии ҷисмонӣ	Бучети давлатӣ		Фанни таълимии «тарбияи ҷисмонӣ», факултативҳо, курсҳои махсус	Бучети давлатӣ, сармоягузориҳои хусусӣ ва грантҳои байналмилалӣ
Хизматрасониҳои варзишӣ-оммавӣ	Мусобиқаҳо ва варзишҳои байни синфҳо, рӯзҳои саломатӣ	Бучети давлатӣ		Мусобиқаҳои байнифакултетӣ, шаҳрӣ, умумичумхуриявӣ	Бучети давлатӣ, сармоягузориҳои хусусӣ ва грантҳои байналмилалӣ

					байналмил алӣ
Хизматрасониҳои солимгардонӣ	Гимнастикаи пагоҳирӯзӣ, бозиҳои серҳаракат	Бучети давлатӣ		Тарбияи табобатии чисмонӣ, фитнес, машғулиятҳои гурӯҳӣ барои донишҷӯён	Бучети давлатӣ, сармоягузо риҳои хусусӣ ва грантҳои байналмил алӣ
Хизматрасониҳои сексияҳои беруназдарӣ/беруна зтаълимӣ	Футбол, волейбол, баскетбол	Бучети давлатӣ		Сексияҳо, дастаҳои варзиши донишҷӯён, дастаҳои яккачини донишгоҳ	Бучети давлатӣ, сармоягузо риҳои хусусӣ ва грантҳои байналмил алӣ
Илмӣ-таҳқиқотӣ	Мавҷуд нест			Илми варзишӣ ва тарбияи чисмонӣ, мониторинги вазъи чисмонӣ, таҳқиқотҳои дипломӣ	
Рекреатсионӣ	Вақти холӣ, бозиҳо дар танаффусҳо	Бучети давлатӣ		Рафтуомад ба тоҷикҳои варзишӣ, йога, шиноварӣ берун аз вақти таълимӣ	
БЛОКИ 5. ИСТИФОДАБАРАНДАГОНИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ПОЯИ МОДДИЮ ТЕХНИКӢ					
Гурӯҳҳои истифодабарандагон	Хонандагон, муаллимон, роҳбарони синф			Донишҷӯён, омӯзгорон, мураббӣён, кормандони илмӣ	
БЛОКИ 6. НИШОНДИҲАНДАҲОИ САМАРАНОКИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ПОЯИ МОДДИЮ ТЕХНИКӢ					
Сатҳи мучахҳазнокӣ	Мутобиқат ба стандартҳо ва меъёрҳои муосири хизматрасониҳо дар			Мутобиқат ба стандартҳо ва меъёрҳои муосири хизматрасониҳо дар	

	муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ		муассисаи таҳсилоти олӣ
Шиддатнокии истифода	Микдори дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ, фаъолнокии беруназдарсӣ, ҷадвали истифодабарии хонандагон, муаллимон, роҳбарони синф		Микдори машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ, фаъолнокии беруназдарсӣ, ҷадвали истифодабарии донишҷӯён, омӯзгорон, мураббӣён, кормандони илмӣ
Вазъи инфрасохтор	Таъмирҳои мунтазам, беҳатарӣ, мавҷуд будани техникаи муосир		Таъмирҳои мунтазам, беҳатарӣ, мавҷуд будани техникаи муосир
Дастрасӣ барои ҳамаи гурӯҳҳо	Ба ҳисоб гирифтани талабот, соатҳои кушода, дастрасии баробари хонандагон, муаллимон, роҳбарони синф		Ба ҳисоб гирифтани талабот, соатҳои кушода, дастрасии баробари донишҷӯён, омӯзгорон, мураббӣён, кормандони илмӣ
Қаноатмандии истифодабарандагон	Назарсанҷиҳо, пурсишҳо, арзёбиҳо, иштироки хонандагону донишҷӯён, муаллимону омӯзгорон, роҳбарони синф дар рушди хизматрасонии пояи моддию техники		Назарсанҷиҳо, пурсишҳо, арзёбиҳо, иштироки хонандагону донишҷӯён, муаллимону омӯзгорон, мураббӣён, кормандони илмӣ дар рушди хизматрасонии пояи моддию техники

Расми 1. Амсилаи сохторбандишудаи хизматрасониҳои пояи моддию техникии соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ барои ду зинаи таҳсилот: муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ; муассисаҳои таҳсилоти олӣ.

Тавре ки аз амсилаи мазкур бармеояд, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ фаъолнокии заминавии ҷисмонии хонандагон ва шиноскунии ва ҷалби онҳоро ба варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ таъмин намуда, муассисаҳои таҳсилоти олӣ бошанд, хизматрасониҳои васеътар, амиқтар ва махсусгардонида, аз ҷумла илм, варзиши дастовардаҳои олӣ ва рекреатсияро пешниҳод менамоянд.

Амсилаи сохторбандишудаи такмили рушди хизматрасонии пояи моддию техникии тарбияи ҷисмонӣ ва хизматрасониҳои он барои муассисаҳои таҳсилот ба таъмини шароити беҳтарин барои тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии варзишӣ дар муассисаҳои таҳсилот бо назардошти талаботу имкониятҳои муосир нигаронида шудааст.

Дар поён дар иртибот бо амсилаи пешниҳодшуда таҳлил ва арзёбӣ, банақшагирӣ ва стратегия, татбиқ, мониторинг ва арзёбӣ, ҷорӣ намудани инноватсияҳои хизматрасониҳои пояи моддию техникии соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ барои ду зинаи таҳсилот: муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ; муассисаҳои таҳсилоти олиро дида мебароем.

1. Таҳлил ва арзёбии хизматрасониҳои пояи моддию техникии соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ барои ду зинаи таҳсилот: муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ; муассисаҳои таҳсилоти олӣ:

1.1. *Аудити пояи моддию техникии мавҷуда:* арзёбии ҳолати объекту иншоотҳои варзишӣ (толорҳои варзишӣ, майдончаҳо, ҳавзҳо ва ғайра): мутобиқат ба меъёрҳои беҳатарӣ, функционалӣ будан, фарсудашавӣ; арзёбии таҷҳизот ва асбобу лавозимоти варзишӣ: кофӣ будани онҳо, мутобиқат ба талаботи муосир, мавҷуд будани таҷҳизоти зарурӣ барои намудҳои гуногуни варзиш; гурӯҳҳои синнусолии машқварзон; таҳлилу арзёбии таъминоти кадрӣ: таҳассуси омӯзгорон ва мураббӣҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, ихтисос ва шумораи онҳо; таҳлили дастрасии хизматрасониҳо: чадвали машғулиятҳо, дастрасӣ барои ҳамаи гурӯҳҳои синнусолии таълимгирандагон, аз ҷумла таълимгирандагони дорои имкониятҳои маҳдуд; арзиши хизматрасониҳои варзишию тарбияи ҷисмонӣ дар мавриди пулакӣ будани онҳо; арзёбии сатҳи ҷорӣ истифодаи пояи моддию техникии: серкорӣ, самаранокӣ, мутобиқат ба талаботи имкониятҳои таълимгирандагон.

1.1. *Таҳлили талаботҳои истифодабарандагони хизматрасониҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ:* муайян кардани талаботи хонандагону донишҷӯён: назарсанҷӣ, пурсишҳо, ба назар гирифтани хоҳиш ва майлу рағбатҳои истифодабарандагон; таҳлили маълумоти демографӣ: шумораи хонандагону донишҷӯён, гурӯҳҳои синнусолӣ, вазъи саломатӣ; ба ҳисоб гирифтани хусусияти хоси муассисаи таҳсилот: навъи муассиса (таҳсилотӣ, варзишӣ, махсусгардонидашуда), сатҳи таҳсилот; таҳлил ва арзёби барномаҳои мавҷуди тарбияи ҷисмонӣ ва омодагории варзишӣ.

1.2. *Таҳлили SWOT (чанбаҳои қавӣ ва заиф):* муайян кардани чанбаҳои қавӣ ва заифи пояи моддию техникии ва хизматрасониҳои он; муайян кардани имкониятҳо барои беҳбудсозӣ ва таҳдидҳо, ки метавонанд барои рушд монеа эҷод кунанд.

2. Банақшагирӣ ва стратегияи хизматрасониҳои пояи моддию техникии соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ барои ду зинаи таҳсилот: муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ; муассисаҳои таҳсилоти олӣ:

2.1. *Ташаққули мақсадҳо ва вазифаҳо:* муайян кардани мақсадҳои дарозмуҳлати рушди пояи моддию техникии, масалан, ташкили заминаи муосири ваарзишию тарбияи ҷисмонӣ, баланд бардоштани омодагии ҷисмонии хонандагону донишҷӯён; зиёд шудани шумораи машқварзон;

- таҳияи ва ҳал кардани вазифаҳои аниқ, ҷеншаванда, таъминшаванда, марбут ва бо мӯҳлати муайян, масалан, харидори таҷҳизоти нави варзишӣ, гузаронидани таъмирҳои асосии толори варзишӣ, ташкил кардани сексияҳои иловагии варзиш.

2.2. *Таҳияи нақшаи рушди пояи моддию техникии:* тартиб додани нақшаи марҳила ба марҳилаи муосиркунонии пояи моддию техникии: муайян кардани афзалиятҳо, муҳлатҳои татбиқ, шахсони масъул; муайян кардани манбаъҳои маблағгузорӣ: буҷет, маблағҳои ғайрибуҷетӣ, ҷалби сарпарастон ва сармоягузoron; таҳия ва татбиқи нақшаи ҷорабинӣ оид ба беҳтар намудани хизматрасониҳо: густариши доираи сексияҳои варзишӣ, ҷалби омӯзгорон ва мураббӣҳои баландихтисос, ташкили мусобиқаҳо ва ҷорабинӣҳо.

2.3. *Таҳияи ҳуҷҷатҳои лоиҳавӣ ҳангоми зарурат:* - омодагории ҳуҷҷатҳои лоиҳавӣ барои сохтмон, таҳдид ё таъмири объекту иншоотҳои варзишию тарбияи ҷисмонӣ; - гирифтани иҷозатномаҳо ва мувофиқатномаҳои зарурӣ.

3. Татбиқи хизматрасониҳои пояи моддию техникии соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ барои ду зинаи таҳсилот: муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ; муассисаҳои таҳсилоти олий:

3.1. Маблаггузорӣ: таъмини маблағгузорию босуботи лоиҳаҳо оид ба рушди пояи моддию техники; ҷустуҷӯ ва ҷалби манбаъҳои иловагии маблағгузорӣ (кумаки сарпарастон, грантҳо).

3.2. Таъмини таҷҳизоти варзишӣ ва лавозимот: харидории таҷҳизот ва лавозимоти варзишию босифат ва навтарин, ки ба ниёзҳои варзишгарон ҷавобгӯ буда, имкониятҳои молиявиро ба назар мегирад; ташкил ва гузаронидани тендерҳо ва озмунҳо барои интихоби таъминкунандагон.

3.3. Сохтмон, таъмир ва таҷдид: ташкили корҳои сохтмонӣ мувофиқи ҳуҷҷатҳои лоиҳавӣ ва риояи муҳлатҳо; назорати сифати корҳо.

3.4. Таъминоти кадрӣ: ҷалби мутахассисони баландихтисоси соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш (омӯзгорону мураббӣён, дастурдиҳандагон); ташкили тақмили ихтисос ва бозомӯзи кадрҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш.

3.5. Ташкили ҷорабиниҳо ва хизматрасониҳои варзишӣ: таҳияи ва татбиқи ҷадвали машғулиятҳо ва ҷорабиниҳои варзишию тарбияи ҷисмонӣ; таъмини дастрасии хизматрасониҳои варзишию тарбияи ҷисмонӣ барои ҳамаи хонандагону донишҷӯён ва машқварзон; таҳия ва ҷорӣ намудани методикаҳои таълими тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии варзишӣ [3].

4. Мониторинг ва арзёбии хизматрасониҳои пояи моддию техникии соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ барои ду зинаи таҳсилот: муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ; муассисаҳои таҳсилоти олий:

4.1. Мониторинги татбиқи нақша: назорати мунтазами рафти татбиқи нақшаи рушди пояи моддию техники; арзёбии самаранокии истифодаи маблғҳои ҷудошуда.

4.2. Арзёбии натиҷаҳо: арзёбии натиҷаҳо; арзёбии сатҳи омодагии ҷисмонии хонандагону донишҷӯён; арзёбии каноатмандии хонандагону донишҷӯён, омӯзгорону мураббӣён бо сифати хизматрасониҳои пешниҳодшавандаи варзишию тарбияи ҷисмонӣ; таҳлилу арзёбии ҳузури машқварзон дар сексияҳо ва ҷорабиниҳои варзишӣ; ҷамъ овардани робитаи баръакс аз хонандагону донишҷӯён, омӯзгорону мураббӣён ва падару модарон.

4.3. Ислоҳкунӣ: ворид кардани тағйирот ба нақшаи рушди пояи моддию техники дар соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ бо таърифи натиҷаҳои мониторинг ва арзёбӣ; тақмили доимии пояи моддию техникии варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ ва хизматрасониҳои он бо назардошти талаботҳо ва имкониятҳои тағйирёбанда.

5. Ҷорӣ намудани инноватсияҳои хизматрасониҳои пояи моддию техникии соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ барои ду зинаи таҳсилот: муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ; муассисаҳои таҳсилоти олий:

5.1. Истифодаи технологияҳои муосири иттилоотию иртиботӣ: ташкил ва ҷорӣ намудани лавҳаҳои интерактивӣ, дастгоҳҳои машқварзии (тренажёрҳои) маҷозӣ, нармафзорҳои махсусгардонидашуда барои таҳлил ва арзёбии омодагии ҷисмонӣ; ташкили платформаҳои онлайнӣ барои сабт барои машғулиятҳо, пешбурди баҳисобирии ташрифот ва иттилоотдиҳии хонандагону донишҷӯён.

5.2. *Ҷорӣ намудани намудаҳои нави варзиш ва ғаълонокии ҷисмонӣ*: тавсеаи доираи сексияҳои варзишӣ ва ғаълонокии ҷисмонӣ бо назардошти тамоюлҳо ва майлу рағбатҳои хонандагону донишҷӯён, масалан, йога, фитнес, киберварзиш.

5.3. *Фароҳам овардани муҳити бароҳат ва ҳавасмандкунанда*: ороиши объекту иншоотҳои варзишию тарбияи ҷисмонӣ дар сабку услуби муосир; ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои мавзӯӣ ва мусобиқаҳо; таҳия ва ҷорӣ намудани низоми ҳавасмандгардонӣ ва ташвиқу тарғиби хонандагону донишҷӯён.

Принсипҳои калидии амсилаи рушди хизматрасонии пояи моддию техникии варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ аз зер иборатанд [8]:

- *маҷмӯӣ будан*: баҳисобирии ҳамаи ҷанбаҳои рушди пояи моддию техникии варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ ва хизматрасониҳои он;

- *низомнок будан*: робитаи мутақобилаи ҳамаи унсурҳои амсила;

- *устуворӣ*: таъмини рушди дарозмуҳлати пояи моддию техникӣ;

- *шаффофият*: ошкорӣ ва дастрасии иттилоот оид ба ғаълоият;

- *тағйирпазирӣ*: қобилияти мутобиқ шудан ба шароит ва талаботҳои тағйирёбанда;

- *широқ*: ҷалби ҳамаи тарафҳои манфиатдор аз ҷумлаи хонандагону донишҷӯён ва омӯзгорону мураббӣён, падару модарон, маъмурият ба раванди рушди пояи моддию техникӣ.

Натиҷаҳои мавриди интизори рушди пояи моддию техникӣ аз инҳо иборат мебошанд:

- беҳбуд бахшидан ба омодагии ҷисмонии хонандагону донишҷӯён;

- баланд бардоштани майлу рағбат ба машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш;

- беҳтар кардани саломатӣ ва некӯаҳволии хонандагону донишҷӯён;

- фароҳам овардани муҳити бароҳат ва беҳатар барои машғулиятҳои варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ;

- баланд бардоштани обрӯ. эътибори муассиси таҳсилот;

- боз кардани имкониятҳои беҳдошти муассисаи таҳсилот дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш.

Мавриди зикр аст, ки ҷузъҳои асосии амсилаи сохторбандишудаи хизматрасониҳои пояи моддию техникии соҳаи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ, ки ду зинаи таҳсилот: - муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ; муассисаҳои таҳсилоти олиро дар бар мегирад, дар амалияи байналмилалӣ асос ёфтааст, яъне:

1. Муосиркунонии инфрасохтори пояи моддию техникӣ [6]:

- *бунёд ва таҷдиди объекту иншоотҳои варзишӣ ва тарбияи ҷисмонӣ*: ташкили маҷмааҳои бисёрфункционалии варзишӣ, аз ҷумла толорҳо барои дастаҳои даставии варзиш, толорҳои машқварзӣ (тренажёрӣ), ҳавзҳо ва варзишгоҳҳо;

- *истифодаи технологияҳои инноватсионӣ*: истифодаи маводи сарфақунандаи энергия ва аз ҷиҳати экологӣ тоза дар сохтмон ва таъмири объекту иншоотҳои варзишӣ ва тарбияи ҷисмонӣ;

- тарроҳии фарогир: таъмини дастрасии объекту иншоотҳои варзишию тарбияи ҷисмонӣ барои нафарони дорои имкониятҳои маҳдуд.

2. Мучаҳҳазгардонӣ бо таҷҳизоти муосир:

- *хариди асбобу лавозимот ва таҷҳизоти муосири варзишӣ*: навсозӣ ва пуррасозии асбобу лавозимот ва таҷҳизот барои намудҳои гуногуни варзиш, аз ҷумла дастгоҳҳои машқварзӣ (тренажёрҳо), тӯбҳо, ракеткаҳо ва ғайра.

- *мучахҳазнокии тиббӣ*: мучахҳазонидани утоқҳои тиббӣ бо таҷҳизоти муосири тиббӣ барои расонидани кумаки аввалияи тиббӣ ва гузаронидани муоинаҳои пешгирикунанда;

- *технологияҳои иттилоотию иртиботӣ*: ҷорӣ намудани техникаи компютерӣ ва мултимедиявӣ, технологияҳои наватарини иттилоотию иртиботӣ барои гузаронидани машғулиятҳо ва мониторинги фаъолнокии ҷисмонӣ [12, с. 17-23].

3. Такмили ихтисоси омӯзгорони тарбияи ҷисмонӣ ва мураббӣён:

- *курсҳои такмили ихтисос*: ташкили курсҳо ва тренингҳои мунтазам барои омӯзгорони тарбияи ҷисмонӣ;

- *табодули таҷриба*: ташкили платформаҳо барои табодули таҷриба байни омӯзгорон ва мураббӣёни муассисаҳои гуногуни таҳсилот;

- *сертификатсия*: пешбурди низоми сертификатсияи омӯзгорон ва мураббӣёни муассисаҳои таҳсилот барои тасдиқи таҳассуси онҳо.

4. Ҷорӣ намудани методҳои инноватсионии таълим [10]:

- *рақамикунонии раванди таълимӣ*: таҳия ва ҷорӣ намудани маводи электронии таълимӣ ва платформаҳо барои таълими фосилавӣ;

- *истифодаи методикаҳои муосир*: ҷорӣ намудани муносибатҳои нав дар таълим, ки дар таҳқиқотҳои илмӣ ва таҷрибаи байналхалқӣ асос ёфтааст;

- *арзёбии самаранокӣ*: таҳияи низоми арзёбии самаранокии раванди таҳсилотӣ ва оمودасозии ҷисмонии таълимгирандагон.

5. Маблағгузорӣ ва рушди устувор [7]:

- *маблағгузори давлатӣ*: ҷудо кардани маблағҳо аз буҷети давлатӣ барои бунёд, таҷдид ва мучахҳаз гардонидани объекту иншоотҳои варзишию тарбияи ҷисмонӣ;

- *ҷалби сармоягузориҳои хусусӣ*: фароҳам овардани шароит барои ҷалби сармоягузорон ба соҳаи таҳсилоти тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш;

- *ҷорӣ намудани хизматрасониҳои пулакӣ*: таҳия ва ҷорӣ намудани низоми хизматрасониҳои пулакӣ, ба монанди иҷораи объекту иншоотҳои варзишию тарбияи ҷисмонӣ ва баргузор намудани чорабиниҳои варзишӣ.

6. Мониторинг ва арзёбӣ:

- *низоми мониторинг*: ташкили низоми мониторинги ҳолати пояи моддию техникӣ ва сифати хизматрасониҳои таҳсилотӣ;

- *арзёбии қаноатмандӣ*: гузаронидани пурсишҳо ва назарсанҷҳои мунтазам дар миён таълимгирандагон ва омӯзгорону мураббӣён барои арзёбии қаноатмандӣ аз шароити таълиму тарбия;

- *ислоҳкунии стратегия*: ислоҳкунии даврии стратегияи рушд дар асоси маълумоти бадастомада.

Ҳамин тарик, амсилаи мазкур тағйирпазир буда, онро ба шароити мушаххаси ҳар як муассисаи таҳсилот мутобик кардан мумкин аст. Он имкон медиҳад низоми самаранокӣ рушди хизматрасонии пояи моддию техникии варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ, ки сифати баланди хизматрасонӣро таъмин намуда, ба инкишофи ҷисмонӣ, психикӣ ва иҷтимоии хонандагону донишҷӯён мусоидат мекунад, ба вучуд оварда шавад.

РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абдуллоев А.Б. Инновационное развитие рынка услуг физической культуры и спорта в Республике Таджикистан. Дисс. на соиск. ученой степени кандидата экономических наук. Специальность 08. 00. 05 - Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация управления предприятиями, отраслями, комплексами - сфера услуг. – Душанбе, 2020. – 208 с.
2. Абдуллоев А.Б. Особенности услуг физической культуры и спорта в системе национальной экономики/ А.Б. Абдуллоев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции, научный журнал, №4(29) / 2019, Душанбе: ТГУК, 2019. -С. 15-20.
3. Косова, Ю. А. Организационно-экономические основы развития материально-технической базы физической культуры и спорта в образовательных учреждениях [Текст] : автореф. дис. на соиск. ученой степ.канд. экон. наук :08.00.05 / Ю. А. Косова. - М., 2012. - 28 с.
4. Кузьмина Е., Материально-техническая база вуза и ее влияние на качество обучения // Almaty: Вестник высшей школы. 2002 N 8.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» аз 23.12.2021, №1831.
6. Ногуманов, Р.У. Модернизация материально-технической базы физкультурно-спортивных услуг/ Р.У. Ногуманов//Экономический вестник Республики Татарстан. - 2016. - №1. - С.60-65.
7. Перькова Е.Ю. О результативности инвестиций в создание спортивных объектов для проведения официальных спортивных мероприятий // Иннов: электронный журнал. – 2018. - №1 (34).
8. Раджабов Р.К. Моделирование развития и размещения объектов физической культуры и спорта/ Р.К. Раджабов, М.Х. Саидова. //В кн. Сборник научных трудов ТГУК. - Душанбе: «Империял-группа», 2008. - С. 58-61.
9. Саидова М.Х. Организационно–экономический механизм развития сферы физической культуры и спорта в условиях рыночной экономики: теория, методология и практика (на материалах Республики Таджикистан). Дисс. на соискание ученой степени доктора экономических наук. Специальность 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами – сфера услуг). – Душанбе, 2016. – 350 с. С. 43-44.
10. Саидова М.Х., Абдуллоев А.Б. Инновационное развитие рынка услуг физической культуры и спорта в Республике Таджикистан. /М.Х. Саидова, А.Б. Абдуллоев// Монография - под научной ред. д.э.н., профессора Раджабова Р.К. - Душанбе: «Ирфон», 2021. –203с.
11. Zhang, J., Xiao, W., Soh, K.G. *et al.* The effect of the Sport Education Model in physical education on student learning attitude: a systematic review. *BMC Public Health* 24, 949 (2024). <https://doi.org/10.1186/s12889-024-18243-0>.
12. Курбонов, М. А. Современные тенденции развития ИТ-Аутсорсинга в Республике Таджикистан / М. А. Курбонов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2018. – № 1(22). – С. 17-23.

**ОСОБЕННОСТИ РАЗРАБОТКИ МОДЕЛИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ РАЗВИТИЯ
МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ БАЗЫ СФЕРЫ СПОРТА И ФИЗИЧЕСКОГО
ВОСПИТАНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ**

САФАРЗОДА СУЛАЙМОН САФАР,

декан факультета физического воспитания Таджикского института физической культуры
имени С. Рахимова. Тел.: +992 98 592 31 98.

В статье рассматриваются особенности разработки модели совершенствования развития материально-технической базы сферы спорта и физического воспитания в образовательных учреждениях. Подчёркивается, что организация и предоставление спортивных и физкультурных услуг в общеобразовательных и профессиональных высших учебных заведениях Республики Таджикистан требует разработки структурированной модели материально-технического обеспечения и систематизации всех необходимых компонентов. Такая модель может быть полезна для анализа, планирования, развития инфраструктуры и управления материально-технической базой в сфере спорта и физического воспитания в общеобразовательных и профессиональных высших учебных заведениях Республики Таджикистан. Автор отмечает, что модель развития материально-технической базы физического воспитания и спорта в образовательных учреждениях представляет собой стратегический подход, направленный на создание современной инфраструктуры, повышение качества образовательных услуг и эффективное использование ресурсов. Следовательно, материально-техническая база в общеобразовательных учреждениях должна соответствовать требованиям образовательных программ по физическому воспитанию и спорту. Кроме того, особое внимание следует уделять обеспечению безопасности учащихся и студентов, сохранности оборудования и мест проведения игр и соревнований. В статье предпринята попытка разработки модели развития материально-технической базы физического воспитания и спорта в образовательных учреждениях. Данная модель разделена на ключевые блоки, чтобы отразить общие и отличительные особенности в услугах и использовании материально-технической базы спорта и физического воспитания. Модель является гибкой и может быть адаптирована к конкретным условиям каждого образовательного учреждения. Она позволяет создать эффективную систему развития материально-технической базы спорта и физического воспитания, которая обеспечивает высокое качество услуг и способствует физическому, психическому и социальному развитию учащихся и студентов

Ключевые слова: модель, услуги, материально-техническая база, спорт, физическое воспитание, образовательные учреждения, учащиеся, студенты, инфраструктура, эффективность ресурсов, пользователи.

**FEATURES OF DEVELOPING A MODEL FOR IMPROVING THE DEVELOPMENT OF
THE MATERIAL AND TECHNICAL BASE OF SPORTS AND PHYSICAL EDUCATION
IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

SAFARZODA SULAYMON SAFAR,

dean of the Faculty of Physical Education at the S. Rahimov Tajik Institute of Physical Culture.
Tel.: +992 98 592 31 98.

The article examines the features of developing a model for improving the development of the material and technical base of sports and physical education in educational institutions. It is

emphasized that the organization and provision of sports and physical education services in general education and professional higher education institutions of the Republic of Tajikistan requires the development of a structured model of material and technical support and the systematization of all necessary components. Such a model can be useful for analyzing, planning, developing infrastructure, and managing the material and technical base in the field of sports and physical education in general education and professional higher education institutions of the Republic of Tajikistan. The author notes that the model for developing the material and technical base of physical education and sports in educational institutions represents a strategic approach aimed at creating modern infrastructure, improving the quality of educational services, and efficiently utilizing resources. Consequently, the material and technical base in general education institutions must meet the requirements of educational programs in physical education and sports. Furthermore, special attention should be paid to ensuring the safety of pupils and students, the preservation of equipment, and the venues for games and competitions. The article attempts to develop a model for the development of the material and technical base of physical education and sports in educational institutions. This model is divided into key blocks to reflect common and distinctive features in the services and use of the material and technical base for sports and physical education. The model is flexible and can be adapted to the specific conditions of each educational institution. It allows for the creation of an effective system for the development of the material and technical base of sports and physical education, which ensures high-quality services and contributes to the physical, mental, and social development of pupils and students.

Keywords: *model, services, material and technical base, sports, physical education, educational institutions, pupils, students, infrastructure, resource efficiency, users.*

*Ашуров Муқарриз: Ашуров И.С., д.и.и., профессори
кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон*

УДК 338.24

РУШДИ ФАӢОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ВА РАӢАМИКУНОНӢ ДАР САНОАТ

САФАРОВ ЗУЛФИҚОР АЗАМАТОВИЧ,

номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи молия ва қарзи Донишгоҳи давлатии
Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб, кӯчаи

С.Сафаров 16.Тел: (+992) 710-00-92-92. E-mail: s.zulfigor@mail.ru

Дар шароити имруза соҳаи саноатро бе ҷорисозии инноватсия ва акамикунонӣ тасаввур намудан қариб ғайриимкон аст. Вобаста ба ин дилхоҳ корхонаҳои саноатии давлатҳои мутаррақӣ тайи даҳсолаи охир кушиш ба ҳарч дода истодаанд, ки дар раванди истеҳсолоти худ инноватсия ва рақамикунониро ҷорӣ созанд то маҳсулоти ба бозор рақобатпазир истеҳсол намоянд.

Дар мақолаи мазкур зарурати рушди фаъолияти инноватсионӣ ва рақамикунонӣ дар саноат мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф мафҳум ва моҳияти фаъолияти инноватсиониро шарҳ дода, ҳамбастагии онро дар саноат мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор додаанд.

Ғайр аз ин муаллиф дар баробари фаъолияти инноватсионӣ дар саноат зарурати рушди рақамикунониро низ афзал мешуморанд. Он дар мақола бо таври мухтассаран паҳлӯҳои мусбӣи ин фаъолиятҳоро дар саноат ва корхонаҳои саноатӣ таҳлилу арзёбӣ намуда, бо расмҳо нуқтаи назари ҳеҷро исбот сохтааст.

Калидвожаҳо: *фаъолияти инноватсионӣ, рақамикунонӣ, саноат, корхонаҳои саноатӣ, фаъолияти илмӣ – техникӣ, идоракуни, иқтисодиёт.*

Дар шароити муосири иқтисодӣ, алалҳусус асри ХХІ рушди саноатро бе ҷорисозии рақамикунонӣ ва инноватсия тасаввур намудан ғайриимкон аст, яъне пешрафти ин соҳаҳо аз инноватсия ва рақамикунонӣ алоқамандии зич ва ногуастани доранд. Бояд қайд намуд, ки раванди ҷорисозии инноватсия ва рақамикунонӣ дар саноат хусусияти техникӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва илмиро доро мебошад.

Барои таъмини рушди инноватсионии корхонаҳои саноатӣ, суръат бахшидан ба таҳия, татбиқ ва паҳнкунии васеи навоариҳои муассир дар истеҳсолоти саноатӣ зарур аст. Ҳалли ин мушкилот бо омӯзиши категорияи иқтисодии «инноватсия», омӯзиши моддӣ ва тичоратикунории ғояҳои нав ва пешрафта, ихтироот ва таҳаввулот, хусусиятҳои идоракунии равандҳои инноватсионӣ ва самаранокии онҳо зич алоқаманд аст. Фаъолсозии раванди инноватсионӣ омили муҳим дар ташаккули сиёсати инноватсионӣ барои ҳар як корхона, бахусус барои корхонаҳои мебошад, ки кӯшиш мекунанд тамоюлҳои манфии рушди худро бартараф кунанд ва ба сатҳи сифатан нави рақобатпазирӣ бирасанд.

Мақсади таҳқиқот аз зарурати ҷорисозии фаъолияти инноватсионӣ ва рақамикунонии соҳаи саноат, ҷанбаҳои назариявии фаъолияти инноватсионӣ ва рақамикунонӣ дар соҳаи саноат ва умуман корхонаҳои саноатӣ, шаклҳои фаъолияти инноватсионӣ ва додани бартарият ин равандҳо ба корхонаҳои саноатӣ иборат мебошад.

Методҳои таҳқиқот. Дар раванди таҳқиқот аз таҳлилҳои назариявӣ, омӯрӣ, таҳлили адабиёти илмӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ истифода шудааст.

Қисмати асосӣ

Рушди фаъолияти инноватсионӣ ва рақамикунонии саноат яке аз тамоюлҳои калидии иқтисоди муосир мебошад. Дар шароити рақобати ҷаҳонӣ, талаботи бозор, ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ рақамӣ, корхонаҳои саноатӣ маҷбуранд равандҳои худро

тағйир диҳанд, моделҳои истеҳсолиро нав кунанд ва технологияи муосирро истифода баранд.

Бояд зикр сохт, ки дар соҳаи саноат фаъолияти инноватсионӣ ва рақамикунонӣ ҳамчун падидаи муосири иқтисодӣ, дар заминаи **моделли** рушди инноватсионӣ ва иқтисоди рақамӣ ташаккул ёфтааст.

Фаъолияти инноватсионӣ дар саноат - ин раванDEST, ки ба татбиқи ғояҳои нав, технологияҳои пешрафта ва усулҳои муосири идоракунии дар корхонаҳои истеҳсолӣ равона шудааст, то самаранокии истеҳсолот, рақобатпазирӣ ва сифати маҳсулот баланд гардад.

Ба самтҳои асосии фаъолияти инноватсионӣ инҳо дохил мешаванд [1, С. 312]:

1. Инноватсияҳои технологӣ - истифодаи таҷҳизот ва хатҳои истеҳсолии рақамӣ, IoT (Internet of Things), робототехника ва автоматикунонӣ.

2. Инноватсияҳои ташкилӣ - ворид кардани системаҳои рақамии идоракунии (ERP, CRM), беҳсозии идоракунии захираҳо.

3. Инноватсияҳои маркетингӣ - таҳияи маҳсулоти рақобатпазир, брендинг, воридшавӣ ба бозорҳои нав.

4. Инноватсияҳои иҷтимоӣ ва экологӣ - коҳиши партовҳо, истифодаи манбаъҳои барқароршаванда ва эҷоди муҳити устувори истеҳсолӣ.

Раванди фаъолияти инноватсионӣ дар асоси назарияҳои иқтисодшиносони машҳури ҷаҳон Ё. Шумпетер (инноватсия ҳамчун муҳаррики рушд) [9], П. Друкер (идоракунии дониш) [3, С. 94], М. Портер (рақобатпазирӣ тавассути технология) [7, С. 316] ва М. Кастелс (ҷомеаи иттилоотӣ) [4, С. 26] таҳия ва ташаккул ёфтааст.

Имрузҳо рушд ёфтани фаъолияти инноватсионӣ ва рақамикунонӣ ба яке аз воситаҳои асосии рақобатпазирӣ ва самаранокии фаъолияти истеҳсолӣ табдил ёфтааст. Раванди рушди ин соҳаҳо имрузҳо барои корхонаҳои саноатӣ на танҳо ҳамчун воситаи баланд бурдани самаранокӣ, сифатнокӣ ва истеҳсолот, инчунин ҳамчун кафолати устувории дарозмуддат хизмат менамояд.

Дар ин асно бояд қайд созем, ки фаъолияти инноватсионӣ – ин маҷмуи тадбирҳоест, ки ба эҷод, татбиқ ва паҳн намудани наwgониҳо (инноватсияҳо) равона шудааст. Раванди ҷорисозии инноватсия ҳамаи зинаҳои фаъолияти истеҳсолӣ, илмӣ, техникӣ ва идоракуниро (махсусан дар корхонаҳои саноатӣ) дар бар мегирад. Дар шароити имруза назарияи фаъолияти инноватсионӣ бар он асос ёфтааст, ки инноватсияҳо омили асосии рушди истеҳсолот ва иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар адабиётҳои иқтисодӣ асосан шаклҳои зерини фаъолияти инноватсионӣ мавҷуд мебошанд [5, С. 96]:

- истифодаи усулҳои нави идоракунии истеҳсолот;
- таҳия ва ҷорӣ кардани технологияҳои нав;
- ҳамгироии илм, истеҳсолот ва тиҷорат;
- беҳтарсозии маҳсулот ва хизматрасониҳо.

Шакли аввали фаъолияти инноватсионӣ ин усули нави идоракунии истеҳсолот дар корхонаҳои саноатӣ ба ҳисоб меравад, яъне шароити имрузаи тақозои онро дорад, ки дар корхонаҳои саноатӣ идоракунии истеҳсолот бо тарзу усули нав ба роҳ монда шуда, усулҳои нави инноватсионӣ аз ҷумла ҷорисозии техника ва технологияҳои нав, истифодаи технологияи иттилоотӣ (компютеркунонӣ), роботкунонӣ (роботизатсия) ва истифодаи

камераҳои нави назоратӣ, таҷҳизотҳои нави технологӣ ва қабилӣ онҳо истифода гардонидани шаванд.

Шакли дуюми фаъолияти инноватсионӣ онро тақозо месозад, ки дар раванди истеҳсолот дар корхонаҳои саноатӣ технологияҳои нави ҳозиразамон аз тарафи мутахассисони он таҳия карда шуда, вобаста ба имконот, вазъи молиявӣ ва иқтисодии корхона он марҳила ба марҳила ҷори карда шавад.

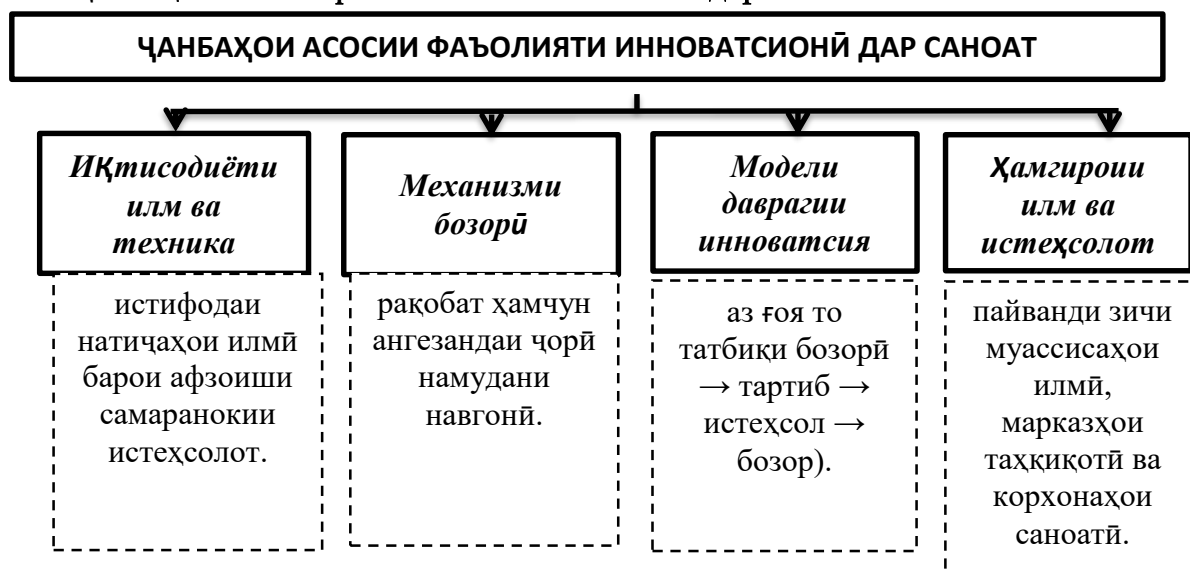
Шакли сеюми фаъолияти инноватсионӣ онро талаб месозад, ки бояд ҳамбастагии илм бо истеҳсолот, яъне коркардаҳои илмӣ – таҳқиқотӣ ва техникаи муассисаҳои таҳқиқотӣ дар корхонаҳои саноатӣ татбиқ карда шуда, вобаста ба имконоти молиявии корхонаҳо он аз марҳилаи ғоя то амалишавӣ (татбиқ) дар раванди истеҳсолот маблағгузорӣ карда шавад. Баъди истеҳсоли маҳсулот корхонаи саноатӣ муазаф аст, ки баҳри ба даст овардани фоида корро дар самти бозор (яъне тичорат) ҷоннок созад. Истеҳсоли маҳсулоти баландсифат ва рақобатпазир ҳама вақт харидори худро дар бозор пайдо намуда, бо молу маҳсулоти дохилию хориҷӣ дар бозор рақобатпазир гардида метавонад.

Татбиқ ё худ амалисозии ду шакли аввали фаъолияти инноватсионӣ (**шакли якум ва дуюм**) бо таври автоматӣ **шакли чоруми фаъолияти инноватсиониро** таъмин месозанд. Яъне истифодаи дуруст ва самараноки усулҳои нави идоракунии истеҳсолот, таҳия ва ҷорӣ кардани технологияҳои нав ба беҳтарсозии маҳсулот ва хизматрасониҳо дар корхонаи саноатӣ оварда мерасонад. Ба назари мо, амалисозии ин 4 шакли фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун занҷира бо якдигар алоқамандии зич дошта, онҳо аз ҳамдигар вобастагии калон доранд ва коҳиш ёфтани яке аз онҳо ба пастравии дигар шаклҳои он оварда мерасонад.

Ба ҷанбаҳои асосии фаъолияти инноватсионӣ инҳо дохил мешаванд: (расми 1.)

Расми 1.

Ҷанбаҳои асосии фаъолияти инноватсионӣ дар саноат

Сарчашма: таҳияи муаллиф аз рӯи маводҳои дастрасшуда

1. *Иқтисодиёти илм ва техника;*
2. *Механизми бозорӣ;*
3. *Моделҳои даврагии инноватсия;*
4. *Ҳамгироии илм ва истеҳсолот.*

Аз ҷанбаҳои назариявии фаъолияти инноватсионӣ маълум мегардад, ки он барои рушди саноат ва корхонаҳои саноатӣ таъсири мусбӣ хоҳанд расонид. Вобаста ба ин мебояд, ки ҳарчи зудтар дилхоҳ корхонаи саноатӣ барои рушди худ, баланд бурдани сифатнокӣ, рақобатпазир гардонидани молу маҳсулоти истеҳсолнамудаи хеш ин навъи фаъолиятро дар худ ҷорӣ ва рушд диҳад.

Дар баробари рушди фаъолияти инноватсионӣ корхонаҳои саноатӣ ва дар умум саноатро лозим аст, вобаста ба талаботи замони муосир фаъолияти рақамикунониро дар худ ҷорӣ созанд. Фаъолияти инноватсионӣ ва рақамикунонӣ – ин муттаҳидшавии ду раванди асосӣ аст [2, С.125]:

1. Эҷод ва татбиқи навгониҳо (инноватсияҳо);
2. Трансформатсияи рақамӣ дар тамоми зинаҳои истеҳсолот ва идоракунии.

Фаъолияти инноватсионӣ бе рақамикунонӣ имкон надорад, зеро рақамӣ будани равандҳо суръат, шаффофият ва дақиқиро таъмин мекунад. Аз тарафи дигар, рақамикунонӣ бе навоарӣ маъно надорад, зеро танҳо татбиқи технологияҳои нав метавонад самарайи воқеӣ диҳад.

Рақамикунонӣ - ин раванди табдил додани маълумот, равандҳо ва амалиётҳои анъанавӣ ба шакли рақамӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ рақамӣ мебошад. Дар ин асно бояд зикр намуд, ки он на танҳо воситаи техникӣ, балки стратегияест барои тағйири модели фаъолияти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Саноати 4.0 як модели назариявӣ мебошад, ки дар он истеҳсолот дар асоси:

- IoT (Интернети ашъҳо);
- AI (зеҳни сунъӣ);
- Big Data (маълумоти бузург);
- Cloud Computing (абрҳои иттилоотӣ) ба таври пурра рақамӣ ва ҳамгиро фаъолият мекунад.

Дар шароити имрузаи иқтисодӣ рақамикунонӣ фарогири соҳаҳои зерин аст:

- ❖ автоматикунории истеҳсолот (робототехника, IoT);
- ❖ истифодаи зеҳни сунъӣ (AI) дар таҳлил ва идоракунии;
- ❖ рақамикунонии занҷираи арзиш (value chain);
- ❖ табодули маълумот тавассути абрҳои иттилоотӣ (cloud computing);
- ❖ системаи рақамии идоракунии сифат, молия ва маркетинг.

Назарияи рақамикунонӣ (Digital Transformation Theory) дар асоси мафҳуми тағйироти рақамӣ (digital change) бунёд ёфтааст. Он на танҳо ҷорӣ кардани технологияҳо, балки тағйири модели фаъолияти корхонаҳо мебошад.

Дар шароити рақобат ва ҷаҳонишавии иқтисод фаъолияти инноватсионӣ ва рақамикунонӣ чунин имкониятҳои фарохро ба вуҷуд меоваранд [8, С.407]:

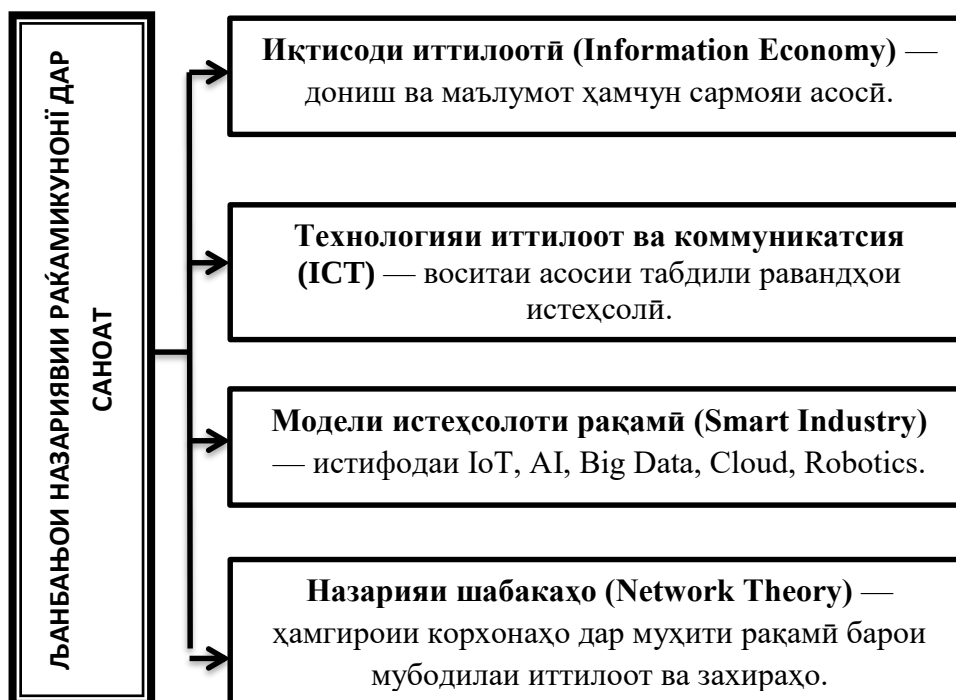
- Инноватсияҳо ба рушди босуръати истеҳсолот ва хизматрасонӣ мусоидат мекунанд;
- Рақамикунонӣ имконияти медиҳад, ки маълумот ба таври дақиқ ва зуд коркард гардад;
- Корхонаҳое, ки фаъолияти худро рақамӣ мегардонанд, дар бозор устувортар мешаванд;
- Барои иқтисоди миллӣ, ин раванд ба баланд бардоштани маҳсулнокиӣ, содирот ва ҷалби сармоя мусоидат мекунад.

Ба ҷанбаҳои назариявии рақамикунонӣ дар саноат инҳо дохил мешаванд (расми 2.):

Дар саноат, инноватсия ва рақамикунонӣ аз ҳамдигар ҷудо нестанд. Онҳо ду самти як раванданд – яъне инноватсияи рақамӣ (digital innovation). Дар якҷоягӣ ин раванд ҷанбаҳои зеринро дар бар мегиранд [6, С.143].

Расми 2.

Ҷанбаҳои назариявии рақамикунонӣ дар саноат

1. **Инноватсияи технологӣ** - истифодаи робототехника, сенсорҳо, IoT ва автоматика;
2. **Инноватсияи идоракунонӣ** - рақамикунонии идоракунонии молиявӣ, логистика ва таъминот;
3. **Инноватсияи маҳсулот** - истеҳсоли маҳсулоти интеллектуалӣ (smart products);
4. **Инноватсияи иҷтимоӣ** - таъсири рақамикунонӣ ба муносибатҳои меҳнатӣ ва сатҳи шуғл.

Аз нуқтаи назари амалия, назарияи фаъолияти инноватсионӣ ва рақамикунонӣ ба корхонаҳои саноатӣ чунин имконият медиҳад:

- захираҳои илмӣ ва молиявиро ба самти босамар равона кунанд;
- сатҳи рақобатпазиро баланд бардоранд;
- раванди истеҳсолро ба таври рақамӣ идора намоянд;
- хароҷотро коҳиш дода, сифати маҳсулотро беҳтар намоянд.

Муҳокимаронӣ. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон доданд, ки ҷиҳати рушди худ соҳаи саноат ва корхонаҳои саноатӣ ҳарчи зудтар раванди инноватсионӣ ва рақамикунонӣ дар худ татбиқ ва рушд созанд. Ҳамин тариқ, мақсади таҳқиқот дар ҷорисозии инноватсия ва рақамикунонӣ дар соҳаи саноат амалӣ гардид. Фарзияи таҳқиқот, ки дар шароити имрӯза рушди соҳаи саноатро бе ҷорисозии инноватсия ва рақамикунонӣ ғайриимкон аст, тасдиқ шуд.

Хулоса, фаъолияти инноватсионӣ ва рақамикунонӣ - ин низоми мураккаби тадбирхоест, ки ба навсозии иқтисод, истехсолот ва идоракунии нигаронда шуда, барои таъмини рушди устувор, баланд бардоштани самаранокӣ ва рақобатпазирии миллии хизмат мекунад.

Ғайр аз ин рушди фаъолияти инноватсионӣ ва рақамикунонии саноат пояи рушди иқтисоди миллии буда, самаранокӣ, сифати маҳсулот ва рақобатпазиро ба таври назаррас баланд мебардорад, инчунин ба соҳаи саноат шароит фароҳам меоварад, ки ба модели саноати 4.0 бе мамоният ворид шавад.

РӢӢХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Вертакова Ю.В., Симоненко Е.С. Управление инновациями: теория и практика: учеб. пособие. М.: Эксмо, 2008. — 432 с.
2. Горелов Н. А., Кораблева О. Н. Развитие информационного общества: цифровая экономика. М.: Юрайт. 2023. 242 с.
3. Друкер П. Задачи менеджера в XXI веке / П. Друкер. — М.: Издательский дом «Вильямс», 2000. — 127 с.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: пер с англ. — М.: ГУ ВШЭ, 2000.
5. Комилов С.Д. Основы развития инновационной деятельности предприятий /С.Д. Комилов, М.К. Файзуллоев. — Душанбе: Ирфон, 2004. — 117 с.
6. Конягина М. Н. Основы цифровой экономики. М.: Юрайт. 2023. 236 с.
7. Портер М. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов: Пер. с англ. М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. 454 с.
8. Сергеев Л. И., Сергеев Д. Л., Юданова А. Л. Цифровая экономика. М.: Юрайт. 2023. 438 с.
9. Шумпетер Й. Теория экономического развития. — М.: Прогресс, 1982.

РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ЦИФРОВИЗАЦИИ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ

САФАРОВ ЗУЛФИКОР АЗАМатович,

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры финансов и кредита,

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллохи Рудаки

735360, Республика Таджикистан, Куляб, ул. С. Сафарова, 16.

Тел.: (+992) 710-00-92-92. E-mail: s.zulfiqor@mail.ru

В современных условиях практически невозможно представить промышленный сектор без внедрения инноваций и цифровизации. В связи с этим стремлением промышленные предприятия развитых стран в течение последнего десятилетия прилагают усилия для внедрения инноваций и цифровизации в свои производственные процессы с целью выпуска конкурентоспособной продукции на рынок.

В данной статье анализируется необходимость развития инновационной деятельности и цифровизации в промышленности. Автор объясняет концепцию и сущность инновационной деятельности, а также анализирует и оценивает ее актуальность для промышленности.

Кроме того, автор считает необходимым развивать цифровизацию в промышленности наряду с инновационной деятельностью. В статье он кратко

анализирует и оценивает позитивные аспекты этих видов деятельности в промышленности и промышленных предприятиях, а также подкрепляет свою точку зрения иллюстрациями.

Ключевые слова: *инновационная деятельность, цифровизация, промышленность, промышленные предприятия, научно-техническая деятельность, менеджмент, экономика.*

DEVELOPMENT OF INNOVATION AND DIGITALIZATION IN INDUSTRY

SAFAROV ZULFIKOR AZAMATOVICH,

candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of Finance and Credit, Kulob State University after Abuabduulloh Rudaki by name

735360, Republic of Tajikistan. , Kulob, S. Safarov Street 16

Tel.: (+992) 710-00-92-92. E-mail: s.zulfiqor@mail.ru

In today's world, it's virtually impossible to imagine the industrial sector without innovation and digitalization. In response to this desire, industrial companies in developed countries have been making efforts over the past decade to incorporate innovation and digitalization into their production processes in order to launch competitive products.

This article analyzes the need to develop innovative activity and digitalization in industry. The author explains the concept and essence of innovative activity and analyzes and evaluates its relevance in industry.

In addition, the author considers it necessary to develop digitalization in industry along with innovative activities. In the article, he briefly analyzes and evaluates the positive aspects of these activities in industry and industrial enterprises, and proves his point of view with pictures.

Keywords: *innovative activities, digitalization, industry, industrial enterprises, scientific and technical activities, management, economics.*

*Бобошоҳзода Ш., н.и.и., дотсент, муовини сардори шуъбаи магистратураи
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

УДК 351

**БАЪЗЕ МЕЪЁРҲОИ АРЗӢБИИ САМРАНОКИИ ИДОРАКУНИИ
ДАВЛАТӢ ВА РОҲҲОИ ТАҲКИМИ ОН ДАР ДАВЛАТИ ИҶТИМОӢ**

САИДЗОДА ФУРҚАТ НОЗИМ,

докторант (PhD)-и Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ, суроға

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Турсунзода, маҳаллаи 9, бинои №14

тел: 906027272. E-mail:mahmadaLi-72 email.ru

Дар мақола меъёрҳои асосии арзёбии идоракунии давлатӣ ва роҳҳои таҳкими он дар давлати иҷтимоӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Мауаллиф асоснок намуданд, ки мафҳуми “меъёри самаранокӣ” дар системаи арзёбӣ ҷойгоҳи марказиро ишғол менмояд ва бо мафҳуми арзишу нафънокӣ, ки дар он падидаҳо ва ё ҳодисоти сифатӣ, миқдорӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ифода менамояд, алоқаманд мебошад. Ин сифатҳо дар қатори объектҳои муҳимми арзёбии натиҷаҳои фаъолияти идоракунии шаклҳои гуногуни давлатӣ дахл доранд. Дар мақола таъкид мешавад, ки аз нигоҳи назариявӣ арзёбии самаранокии идоракунии давлатӣ ба коркарди алгоритми муқоисаи натиҷаҳои ин ё он тасмимгириро бо аломатҳои муайянкунандаи меъёр (арзишҳо, манфиатҳо, ҳадафҳо ва меъёрҳои расман эътирофшуда) вобаста аст. Инчунин, муайян намудани муҳолифату тазоди байни омилҳои субъективӣ ва объективии идоракунӣ низ дар алгоритми арзёбӣ қарор мегиранд, яъне раванди ошкор намудани зиддиятҳо низ мавзӯи таҳқиқот мебошад. Вобаста ба ин, роҳҳои такмили тарзу услуби арзёбии самаранокии системаи идоракунии давлатӣ дар шароити гуногунишаклии тамоюлот, талабот, манфиатҳо, дархостҳои воқеии ҷомеа ва сатҳи инъикоси онҳо дар ҳадафҳо ва стратегияҳо, инчунин, лоиҳаҳо ва нақшаҳо асонок карда шудааст.

Калидвожаҳо. *давлат ва идораи давлатӣ, самаранокии идораи давлатӣ, меъёр ва нишондиҳандаҳои самаранокии идоракунӣ, самаранокии иҷтимоиву иқтисодӣ, баҳии давлатии иқтисодиёт, институтҳои ҳокимияти давлатӣ, вазифаҳои иҷтимоиву иқтисодии давлат, таносуби ҳароҷоту нафъ.*

Муқаддима: Идоракунии давлатӣ дар раванди иқтисодиёти тамоми давлатҳо масъалаи муҳим ва актуалӣ ба ҳисоб меравад. Идоракунӣ - раванди алоқаманди муносибатҳои иқтисодӣ, молиявӣ, назорат ва амалӣ гардонидани фаъолият дар тамоми ташкилоту корхонаҳои давлатию ғайридавлатӣ нақши назаррас дорад. Бидуни идоракунии давлатӣ, фаъолияти соҳаҳои иқтисод ғайримкон буда, таҳким ва самаранокии он боиси пешрафти фаъолияти субъектҳои соҳаи идоракунӣ мегардад. Зеро мафҳуми идоракунӣ, идоракунии тамоми соҳаҳои ҳокимияти давлатӣ, ҷомеаи шахрвандӣ ва ниҳодҳои

гайридавлатиро фаҳмидан мумкин аст. Нақш ва мақоми идоракунии давлатӣ дар таҳкими давлат иҷтимоӣ мавқеи калидӣ дорад. Зеро шинохти «таҳкими давлати иҷтимоӣ» ба мафҳуми соҳаи сиёсат ва идоракунии давлатӣ алоқамандии қавӣ дорад. Он ба маҷмӯи чорабиниҳо, сиёсати давлатӣ ва ислоҳоте ишора мегардад, ки ҳадафашон боло бурдани вазъи некӯахлоқии аҳоли, таъмини адолати иҷтимоӣ ва мустаҳкам кардани вазифаҳои ҳимоявии давлат нисбат ба шахрвандон аст.

Таҳқиқи масъалаи идоракунӣ дар пажӯҳиши якҷанд олимони тоҷик қарор дошта, ба ҷанбаҳои назариявии идоракунии давлатӣ мусоидат менамояд. Олимони тоҷик Асоев М. ва Қодирова Г. дар таҳқиқоти худ қайд менамоянд, ки “шароити мавҷудаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ истифодаи воситаҳо ва механизмҳои гуногуни иқтисодиро талаб мекунад, ки ба беҳтар намудани идоракунӣ ва рушди ҳудудҳо мусоидат мекунанд” [1, С. 38]. Аз ин бар меояд, ки дар илми иқтисод нақш ва мақоми идоракунии давлатӣ аҳамияти авалиндарача дорад. Масалан, ба андешаи олимони тоҷик, ки дар боло зикрашон рафт, “самти идоракунии давлатӣ дар таъминоти аҳоли нақши калидӣ бозада, субот, амният ва некӯахлоқӣ ва устувории иқтисодиёти миллиро дар бар мегирад. Салоҳият ва вазифаҳои, ки дар идоракунии давлатӣ захираҳо, таъминоти ҷамъиятӣ, хизматрасонӣ ва таъмини риояи қонунҳо ва низомномаҳо устувор сохта ва масири рушдро таъмин месозанд ин худ механизмҳои идоракунӣ ба шумор меравад. [2, С. 20]. Муҳаққиқи тоҷик Раҳматуллозода Р. моҳият ва мафҳуми самаранокии сохтори идоракунии давлатиро таҳқиқ карда, зикр намудааст, ки самаранокии идоракунии давлатӣ мафҳуми мураккаб аст. Онро танҳо системаи махсуси нишондиҳандаҳо чен кардан мумкин аст [6, С. 436]. Илова бар ин, низми самараноки идоракунӣ агар аз як тараф системаи махсуси нишондиҳандаҳоро муайян намояд, аз ҷониби дигар меъёрҳои маҳаллӣ низ ба он эҳтиёҷ дорад. Дар баробари меъёрҳои маҳаллӣ ва мушаххасе, ки ҷанбаҳои инфиродӣ ва сатҳи идоракуниро инъикос мекунанд, меъёрҳои умумӣ ва нишондиҳандаҳои маҷмуи ғайривазирӣ заруранд. [8, С. 380].

"Имрӯз вазъ ба таври куллӣ тағйир ёфта истодааст, ки ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи хатарҳои фондҳои таъхирпазир ва муборизавиро ба роҳ монем ва тамоюлҳои баромадан аз ҳолати бӯҳронӣ дар бораи шароити нави институтсионалӣ ва идоракунии таҷҳизоти технологӣ ва инчунин механизмҳои муосири идоракуниро тақозо менамояд. [7, С. 435].

Бояд зикр кард, ки яке аз масъалаи муҳимми идоракунии давлатӣ ин самаранокии он мебошад. Намудҳои асосии самаранокии идоракунии давлатӣ метавонанд: самаранокии умумии иҷтимоӣ, самаранокии ташкили идоракунии давлатӣ ва самаранокии системаи идоракунии давлатӣ бошанд

Самаранокии умумии иҷтимоии идоракунии давлатӣ дар динамикаи сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли ифода меёбад. Ҳангоми муайян кардани самаранокии умумии иҷтимоии идоракунии давлатӣ усулҳои гуногуни арзёбии сифати зиндагии аҳоли истифода мешаванд. Асосан, онҳо таҳқиқоти сотсиологӣ барои омӯзиши қаноатмандии аҳоли аз ҷузъҳои асосии сифати ҳаёт мебошанд ва инчунин як қатор усулҳо дар асоси усулҳои микдорӣ ва истифодаи маълумотҳои оморӣ мавҷуданд. [12, С.76]. Махсусан барои мақсадҳои баҳодиҳии нишондиҳандаи интегралӣ сифати идоракунии давлатӣ GRICS-ро истифода мебарад, ки аз ҷониби Бонки ҷаҳонӣ дар 2 сол як маротиба дар асоси муқоисаи нишондиҳандаҳои гуногуни самаранокии идоракунии давлатӣ ҳисоб карда мешавад, аз ҷониби 18 ташкилоти мустақил омода гардида, аз 6 нишондиҳандаи мустақил иборат аст, ки параметрҳои асосии идоракунии давлатиро инъикос мекунанд. [12, С. 76].

Ҳамин тариқ, аҳамияти назариявии идоракунии давлатӣ ба самтҳои гуногуни соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятӣ тавъам мебошад. Дар раванди давлати иҷтимоӣ низ бидуни идоракунии ғайрифаҳм ба мақсадҳои муайян расидан ғайриимкон аст.

Давлати иҷтимоӣ дорои салоҳия ва вазифаҳои мебошад, ки бештар масъалаҳои зеринро амалӣ менамояд:

- ба ҳифзи иҷтимоии мардум аҳамияти асосӣ медиҳад;
- имкониятҳои баробарро барои гурӯҳҳои гуногуни ҷомеа таъмин мекунанд;
- ба қишрҳои осебпазир кумак мерасонад;
- барои рушди иқтисод ва пояҳои иҷтимоӣ сармоягузорӣ мекунанд.

Таҳкими давлати иҷтимоӣ бошад, ба масъалаҳои муҳимми ҳаёти ҷамъиятӣ дахл дорад:

- тақмили низоми кумаку дастгирии иҷтимоӣ, нафақаҳо, кӯмакпулиҳо, барномаҳои ҳифзи оила ва кӯдакон;
 - баланд бардоштани сифати маориф ва тандурустӣ
- таълими ройгон ё дастрас, хизматрасонии тиббии босифат барои ҳама;
- пуштибонии шуғл ва рушди иқтисодӣ
- эҷоди ҷойҳои корӣ, омӯзиши касбӣ, ҳимояи ҳуқуқи меҳнат.

Арзишҳои ибтидоии давлати муосирӣ мо сифати демократияи инситутҳои ҳокимияти давлатӣ, истиқлолу якпорчагии кишвар ва амнияти миллӣ, аз он ҷумла амнияти иқтисодиву иҷтимоӣ он, ҳуқуқҳову озодиҳои иҷтимоӣ ва сиёсии аъзоёни ҷомеа дар асоси фаъолияти дар шароити гуногуншаклии моликият ба воситаҳои истехсолот ва ғайра ба арзишҳои ибтидоиву бунёдии давлати муосир дохил мешавад. Барои омода намудани мавод методҳои аналитикӣ, дедуксия ва индуксия, ҷамъовариҳои маълумоти оморӣ ва таҳлилу барассии маводди таҳқиқотӣ омода шудааст.

Бояд гуфт, ки масълаҳои меъёрҳои арзёбии самранокии идоракунии давлатӣ ва роҳҳои таҳкими он дар давлати иҷтимоӣ дар ҷадвалҳо ва схемаҳо оварда шудаанд.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 омадааст, ки “фароҳам овардани шароити то ҳади имкон мусоид барои зиндагӣ ва инкишофи минтақаҳо бояд принсипи асосии фаъолияти кормандони мақомоти ҳокимияти давлатӣ гардад. Бо ин мақсад, бояд иқтидори ниҳодҳои давлатӣ таҳким дода шуда, низоми ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва шарикони рушд тақмил дода шавад” [11]. Барои таҳкими иқтидори институтҳои ҳокимияти давлатӣ ва мукамал гардонидани вазифаҳои иҷтимоие, ки онҳо ба иҷро мерасонанд, асоснокунии муносибатҳои мушаххаси методӣ чиҳати арзёбии самранокии фаъолияти онҳо муҳим мебошад.

Дар мафҳуми “меъёри самаранокӣ” арзёбӣ ҷойгоҳи марказиро ишғол намуда, ба мафҳуми “арзиш” робита дорад. Мафҳуми “арзиш” ба аҳаммияти падида ва ё ҳодисоти иҷтимоиву иқтисодӣ ишора мекунад. Бинобар он вай ба сифати объектҳои арзёбӣ натиҷаҳои фаъолияти идоракунии шаклҳои гуногун, аз он ҷумла давлатӣ низ дахл дорад. Дар ин маврид, объектҳои мавриди арзёбӣ қарор мегиранд, ки муҳимияти иҷтимоии онҳо дар доираи ғояҳои стандартҳои муайян, усулҳо, ҳадафҳо, консепсияҳо ва ғайра муайян карда мешаванд.

Дар радиҳои онҳо адолати иҷтимоиву иқтисодӣ, коллективизм, арзишҳои фарҳангиву сунатии миллат, низ ҷойгоҳи муҳим дорад. Ҳамаи ин арзишҳо дар асоси ташаккули меъёрҳои арзёбӣ намудани самаранокии самтҳои гуногуни фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ қарор мегиранд.

Арзишҳои бунёдии давлат, ки аз тарафи созмонҳои сиёсӣ ҷамъиятӣ ва элитаҳои сиёсӣ ва пешвоёни сиёсӣ ташаккул дода мешавад, аз таҷрибаи таърихӣ бардошта шуда, дар майдони ҳуқуқӣ мустаҳкам карда мешаванд. Пас, онҳо дорои аҳамияти умумӣ пайдо мекунад ва сифати об’ективиро нисбат ба аъзоёни ҷомеа ва ба субъектҳои идоракунанда пайдо мекунад.

Фарқият дар байни арзишҳои расман эълоншуда ва фаъолияти амалии маъсулини бахши идораи давлатӣ, хизматчиёни давлатӣ сатҳи самранокии идоракунии давлатиро муайян менамояд ва ҳамон қадаре, ки ин фарқият калон бошад, ҳамон қадар самранокии идораи давлатӣ паст мешавад ва баръакс [4, С. 9].

Усулҳои идоракунии давлатӣ бояд дар пояи меъёрҳои самаранокӣ сурат гирад, зеро методҳои идоракунӣ ба таври об’ективӣ вобаста ба талаботи меъёрии дар натиҷаи идоракунии иҷтимоӣ ва давлатӣ андӯхташуда ва таҷрибаи воситаҳои танзими алоқамандиҳои байни ҳадафҳо ва натиҷаҳои фаъолияти идоракунӣ густариш меёбанд. Дар методҳои идоракунии давлатӣ сифатҳои умумии қонунҳои об’ективии идоракунӣ инъикос меёбанд, муносибатҳои раванди

идоракунӣ вобаста ба татбиқи вазифаҳои иҷтимоиву иқтисодии давлат сурат мегирад ва ҳамзамон ташаббус ва худфаъолиятии объекти идорашаванда – аҳоли ва гурӯҳҳои иҷтимоиро ҳавасманд мегардонад. Ҳар як методҳои идоракунӣ новобаста аз шакл ва намудҳои меъёрҳои умумиву вижагӣ вобаста ба ҳадафу самтҳои фаъолият дар риштаи арзёбии самаранокӣ қарор мегирад.

Аз ҷанбаи назариявӣ арзёбии самаранокии идоракунии давлатӣ қоидаи (тартиби) муқоисаи натиҷаҳои ин ё он тасмимگیرӣ бо аломатҳои муайянкунандаи меёр (арзишҳо, манфиатҳо, ҳадафҳо ва меёрҳои расман эътирофшударо) сурат мегирад. Муҳолифати байни омилҳои субъективӣ ва объективии идоракунӣ низ дар қоидаи арзёбӣ ҳамчун раванди ошкор намудани зиддиятҳо хидмат менамояд. Зеро муҳолифат ва ё зиддиятҳои сифати объективӣ дошта манбаи рушд мебошад.

Ба назар гирифтани ҳамаи гуногуншаклии тамоюлот ва талабот, манфиатҳо ва дархостҳои воқеии ҷомеа ва инъикоси онҳо дар ҳадафҳо ва стратегияҳо, лоиҳаҳо ва нақшаҳо, инчунин ба назар гирифтани таъсири ҳолати мунтазам тағйирёбанда низ зарур аст. Дар ҳаёти воқеӣ чунин тазодҳо вомерхурд:

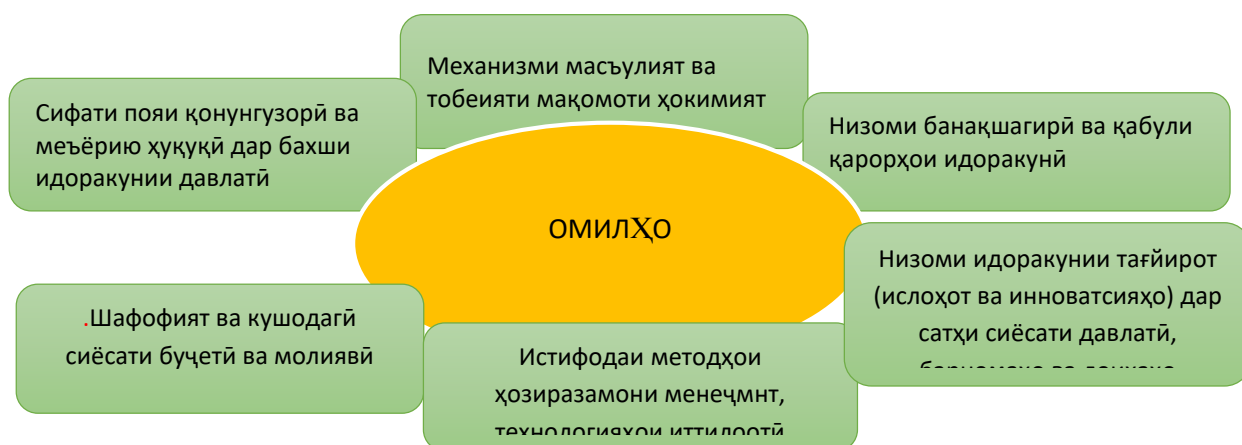
- фосилаи байни мавҷуда ва лозимӣ, воқеӣ ва дилхоҳ;
- имкониятҳои татбиқшаванда ва эҳтимолии давлат ва ҷомеа;
- номувозинатии натиҷаҳои ба даст овардашуда ва имкониятҳои амалинашуда;
- захираҳои воқеии мавҷуда ва ҳаҷми талабот ба он;
- номутавозии ҳаҷми даромад ва хароҷот дар низоми идораи давлатӣ;
- номутаносибии ҳадафҳо ва миқёс бо имкониятҳои воқеӣ ва талаботи объективӣ ва ғ.

Бинобар ин, вазифаи идоракуниро ҳалли муаммоҳо, бартараф намудани муҳолифтаҳои зикршуда ташкил медиҳад, ки он сатҳи баланди иқтисодии зехнии системаи идоракунии давлатиро тақозо менамояд. Ин вазифаи зикршудаи тавофути арзёбии самаранокии идоракуниро аз татбиқи вазифаи назоратӣ нишон медиҳад. Дар системаи идоракунии давлатӣ унсури назорат (муқаррар намудани мутобиқати натиҷаи иҷрои вазифаҳо бо ҳадафҳо, раванди арзёбиро ифода наменамояд ва ё ба охир намерасад. Зеро дар раванди иҷрои вазифаҳои давлат чизи муҳимро арзёбии миқдориву сифатии мутобиқати тасмимگیرӣ бо рисолатҳо, вазифаҳо ва ҳадафҳои мақомоти идоракунӣ ташкил медиҳад. Яъне ин ҷо масъалаи арзёбии амалигардии манфиатҳои давлат ва ҷомеа, имкониятҳо ва талаботи объективии онҳо қарор дорад. Арзёбии маҷмӯи захираҳо, ки харҷ шудаанд, дар кадом андоза тағйироти сифатии объекти идоракунандаро рӯи кор оварданд.

Таъмини баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ ҳамкориҳои мутақобилаи омилҳои зиёдеро тақозо менамояд. Ин омилҳо маҷмӯи фаъолияти

идоракуниро дар ҳамаи бахшҳои ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ муайян менамояд. (нигар расми 1.)

Аз ин лиҳоз, масъалаи баррасишаванда танҳо ба арзёбии механики самаранокӣ ба охир намерасад. Дар адабиёти илмӣ дар баробари меъёри умумии самаранокӣ боз меъёрҳои вижагӣ барои ҳар як бахш фаъолияти идоракунии давлатӣ коркард карда шудааст [3, С. 9-18]. Мутобиқати натиҷаҳои фаъолияти идоракунӣ бо арзишҳои муайяни давлатӣ, ҳадафҳо ва меъёрҳо, усулҳои идоракунӣ ва манфиатҳои ҷамъиятӣ дар муҳтавои меъёрҳо ворид карда шудаанд.

Расми 1. Омилҳои таъсиррасон ба самаранокии идоракунии давлатӣ

Дар амалия хусусияти хос бо аломатҳои муҳимми самаранокӣ бештар барои идоракунии сиёсӣ (сатҳи рушди фаъолнокии сиёсии мардум ва ҳимояи ҳуқуқҳои озодиҳои инсон) ва дар идоракунии иҷтимоӣ (рушди индикаторҳои сатҳи зиндагӣ ва сифати ҳаёт ва ғайра) рабт дода мешавад. Аммо, аз таҷрибаи ислоҳот бармеояд, ки иваз намудани меъёри умумии арзёбии самаранокии идоракунии давлатӣ бо маҳакҳои “соф” иқтисодӣ ва ё сиёсӣ, боз ҳам бадтар, бо маҳаки идеологӣ, чандон барои баррасии объективии мушкилоти воқеии ҷомеа хизмат карда наметавонад. Дар бораи дурнамоҳои рушд тавсияи комил дода наметавонад. Дар асарҳои олимони ватанӣ меъёрҳои арзёбии самаранокии иҷтимоии идоракунӣ таҳқиқ ва тавсиф шудаанд. Дар миёни меъёрҳо ба ҳайси меъёри умумӣ – умқи баҳисобгирӣ ва ифодаи он дар тасмимгириҳо ва амалҳои идоракунии талаботи асосӣ ва ҷомеа зикр карда мешавад. «Ҳадафҳои идоракунии давлатӣ дар доираи детерминантҳои шартномаи ҷамъиятӣ, пеш аз ҳама таъмини сатҳ ва сифати муайяни ҳаёти аҳоли зоҳир мешавад, ки баёни ғайримустақими ҳадафҳои рушди иқтисодӣ ва ғайра мебошад» [4, С. 189-197]. Меъёрҳои дигари зоҳиршавии фаъолияти идоракунӣ дар бахши иҷтимоӣ ба мисоли сатҳи мутобиқати самтҳо, муҳтаво ва натиҷаҳои фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ифода карда мешавад.

Ҳамин тавр, меъёрҳои асосии самаранокии хизмати давлатӣ ва идоракунии равандҳои иҷтимоӣ диапазони зоҳиршавии маҳакҳои умумии идоракунии давлатиро ташаккул меёбанд. Дар ниҳояти кор бо дараҷаи расидан ба ҳадаф арзёбии самаранокии фаъолияти идоракунӣ дар ҳама соҳа сурат мегирад. Дар амалия маъмулан самаранокии амали идоракунӣ аз рӯи тасилаи “ҳадаф - натиҷа - манфиатҳо” ё аз рӯи меъёри “харочот - нафъ” муайян карда мешавад. Дар асоси он тасмим дар бораи тақсими захираҳо ва ё таъминоти захиравии иҷроии ҳадафҳоро вазифаҳои давлат гирифта мешавад. Бахусус, дар мавриди арзёбии самаранокии ин ё он барномаҳои давлатӣ тавассути истифодаи нишондиҳандаҳои зерин имконпазир мегардад:

- ҳаҷми корҳои иҷрокардашуда ва тадбирҳои амалишуда дар доираи харҷномаи таҳияшуда;
- иҷро ва ё наздик шудан ба стандартҳои расман муқарраршудаи истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ;
- сатҳи қонебгардонии талаботи аҳоли ва гурӯҳҳои муайяни иҷтимоӣ дар хизматрасониҳои муайяни давлатӣ, ки гузарнидани пурсишҳои аҳоли ва таҳлили шикояту пешниҳодҳои шаҳрвандон муайян карда мешавад;
- рушди ҳаҷми маблағгузорию бучетӣ ва ғайра.

Амалигардии ҳадафҳои дорои аҳамияти умуми новобаста аз хароҷоти зиёд, ки ба як тараф нафъи иҷтимоиву иқтисодии калон меоваранд, вале сабаби талафоти калон намегарданд, метавон тасмимгириҳои мушаххаси самаранокии ниҳоди давлатиро муносиб ҳисобид. Тасмимгирие, ки барои ҳамаи тарафҳо натиҷаҳои муҳими мусбат меоварад, тасмимгии мусбӣ ҳисобида мешавад, яъне дар ин маврид якҷоякунии амалҳои муҳолиф, гурӯҳи манфиатҳо, бартарафсозии манбаъҳои мушахаси низоъҳо ё танзимшавандагии охирин рӯи кор меояд [4, С. 12].

Дар натиҷаи идоракунии давлатӣ нигоҳ ва арзёбии тамоми ҷомеа, гурӯҳҳои алоҳидаи он ва ҳар як аъзои ҷомеа дар алоҳидагӣ ифода меёбад. Зеро дар самаранокии идораи давлатӣ индикаторҳои тағйирёбии сатҳ ва сифати ҳаёти аҳоли, ки тавассути рушди бахшҳои иҷтимоӣ, иқтисодиёт ба даст овардашуда, амнияти миллӣ, ҳамкориҳои байналмиллалӣ ва ғайра ифода меёбад. Чуноне, ки рақамҳои ҷадвали 1 нишон медиҳад, дар натиҷаи густариши механизмҳои идоракунии давлатӣ нишондиҳандаҳои макроиқтисоди сифати динамики гирифтааст. Дар соли 2024 аҳолии мамлакат нисбат ба соли 2022 дар сатҳи 2 фоиз зиёд шудааст. Аммо нишондиҳандаҳои иқтисодии мамлакат сураъати баланди афзоиш гирифтааст. ММД бо нархҳои қорӣ соли 2024 8,3 фоиз, теъдоди шуғл – 3,4 фоиз, шумораи бекории бақайд гирифташуда то сатҳи 89,5 фоиз поён фаромадааст.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои асосии макро иқтисодӣ

Категорияи маълумотҳо ва қисматҳои меъёрҳои (стандартҳои) махсуси паҳн кардани маълумотҳо (ММПМ)	Воҳиди ченак	Маълумотҳои мушоҳида			Бо ҳисоби фоиз дар соли 2024	
		Санаи охири навбунӣ	Маълумотҳои с. 2022	Маълумотҳои с. 2023 пешакӣ	нисбат ба ҳамин давраи соли 2023	нисбат ба ҳамин давраи соли 2022
Аҳоли	аз. нафар	2024	10078,4	10277,1	101,9	102,0
ММД бо нархҳои қорӣ	млн. сомонӣ	2024	118181,7	130791,5	108,0	108,3
Шуғл	ҳаз. нафар	2024	2545,0	2633,4	101,7	103,4
Бекории бақайд гирифта шуда	ҳаз. нафар	2024	55,0	49,2	100,0	89,5
Музди меҳнати моҳона	сомонӣ	2024	1760,29	2013,11	104,4	114,3
Индекси нарҳои истеъмоли, (нисбат ба соли гузашта,%)		2024	104,2	103,8	106,6	103,7
Даромади буҷет	млн. сомонӣ	2024	36056,8	43150,9	120,0	119,7
Даромади буҷет	бо ҳисоби % нисбат ба ММД	2024	30,5	33,0	102,7	108,2
Хароҷоти буҷет	млн. сомонӣ	2024	35338,9	41281,3	120,4	116,8
Хароҷоти буҷет	бо ҳисоби % нисбат ба ММД	2024	29,9	31,6	103,1	105,7

Манбаъ: <https://www.stat.tj/nishondihandahoi-makroiktisodi/>

Музди меҳнати моҳона дар соли 2024 нисбат ба соли 2022 дар сатҳи 14,3 фоиз баланд шудааст, ки аз сатҳи индекси нарҳои истеъмоли (3,7%) баланд мебошад, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки сатҳи музди меҳнати воқеии коргарони соҳаҳои иқтисодиёт баланд шуда истодааст. Афзоиши ММД имконият додааст, ки афзоиши ҳаҷми бучеди давлатӣ 19,7 фоиз зиёд шуда ҳиссаи он дар ММД 8,2 фоиз афзояд. Харочоти бучети давлатӣ бошад дар ин давра 16,8 фоиз афзуда ҳиссаи он дар ММД 5,7 фоиз зиёд шавад.

Вале ин индикаторҳои миқдорӣ ҷанбаҳои мухталифи самаранокии идоракунии давлатиро бо пуррагӣ ифода карда наметавонад. Бинобар он зарурати арзёбии самаранокии идоракунӣ дар марҳалаи оморасозии тасмимгирии идоракунӣ ба миён меояд, ки метавонад ба андозаи муайян дараҷаи кофӣ онро кафолат диҳад. Чуноне, ки дар боло ишора намудем, арзёбии идоракунӣ бояд нисбат ба хусусият, дараҷа, самаранокии ташкил ва амалкарди низоми идоракунии давлатӣ ва натиҷаҳои он сурат гирад. Ин ҷо бояд вақт, шаклҳо, тартибот, пайомадҳо қаблан муайян шуда бошанд ва ин нишондиҳандаҳо бояд ба ҳайси ҷузъи табиӣ ва зарурии идоракунӣ таъдир ёбанд. Дар мавриди арзёбии системаи идоракунии давлатӣ бояд нишондиҳандаҳои нисбии зерин истифода шаванд:

- таносуби ҳадафҳои воқеан амалишуда ва ҳадафҳое ки ба таври объективӣ тавассути дархостҳои ҷомеа муайян карда шудаанд;
- таносуби ҳадафҳои татбиқ кардашуда ва натиҷаҳои ба даст овардашуда (тасмимгириҳо ва амалҳо);
- таносуби натиҷаҳои идоракунӣ ва ҳаҷми талабот ва манфиатҳои ҷомеа;
- таносуби хароҷот идоракунии давлатӣ бо натиҷаҳои объективии тавассути идоракунӣ ба даст овардашуда;
- ҳиссаи имкониятҳо ва ё иқтидори идоракунӣ ҷойдошта ва дараҷаи истифодаи воқеии онҳо.

Дар амалия арзёбии самаранокии идоракунии давлатӣ самтҳои зерин маъмул мебошад:

- арзёбии раванди иҷро;
- арзёбии натиҷаҳо;
- арзёбии пайомадҳо;
- арзёбии самаранокии иқтисодӣ.

Дар мавриди арзёбии самаранокии системаи идоракунии давлатии сатҳи гуногун бисёр методҳо ба мисли методи муқоиса, методҳои коршиносӣ, моделсозӣ ва ғайра истифода мешавад. (ниг. расми 2).

Ҳадафҳои идоракунӣ ва объекти он тарҳи интихоби навъи арзёбӣ ва методҳои онро муайян менамояд. Дар ин маврид манфиатҳои ниҳодҳои

давлатӣ, гурӯҳи шахсони манфиатдор, шароити иҷтимоию сиёсӣ, мавҷудияти захираҳои лозимӣ ва бисёр омилҳои дигар низ таъсир мерасонад. Маҷмӯи фаъолиятҳоро вобаста ба арзёбии самаранокии идоракунии давлатӣ метавон тавассути таҳқиқоти илмӣ ва шаклҳои анъанавӣ гузаронид.

Расми 3.1.1. Методҳои арзёбии самаранокии идоракунии давлатӣ

Омӯзиши равандҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсиро таҳқиқоти илмӣ пайваستا бо истифодаи методология ва методҳои гуногун амалӣ мегардонад. Натиҷаҳои ин татқиқот асосҳои назариявӣ ва амалии идоракунии давлатиро ғанӣ мегардонад. Аммо, чунин намуди татқиқот вақту хароҷоти зиёдро талаб мекунад. Гузарондани таҳқиқоти илмӣ тавассути истифодаи методҳои зерин сурат мегирад:

- пурсишҳои сотсиологӣ (анкетакунонӣ ва суҳбаткунӣ);
- мушоҳида (пинҳонӣ ва ошкоро);
- арзёбиҳои коршиносона;
- моделсозӣ;
- ташаққули гурӯҳҳои назоратӣ;
- гузарондани таҷрибаҳо ва ғайра.

Гуногуният ва мураккабияи объектҳои идоракунии давлатӣ, водор менамояд, ки ҳангоми арзёбии самаранокии фаъолияти идоракунӣ методҳои таҳлили бисёрченаи омӯрӣ васеъ истифода карда шаванд. Ин метод имкон медиҳад, ки гурӯҳбандии объектҳои мушоҳида дар синфҳо, баррасии онҳо дар ҳолати инкишоф, тағйироти сифатӣ сурат гирад, ки барои тавсифи ҳуди объектҳо ва ҳам барои мониторинги пешрафт шароит фароҳам меоваранд. Методи муқоиса ин методи аз ҳама васеъ паҳншуда буда, имкон медиҳад, ки навъҳои мухталифи муқоиса, ба мисли қиёс бо супоришҳои нақшавӣ, бо нишондиҳандаҳои давраҳои гузашта, бо нишондиҳандаҳои эталонӣ, стандартӣ ва ё миёна барои давраи муайян истифода шаванд. Масалан, арзёбии рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар дар буриши давраҳои гуногун (панҷсола),

муқоисаи бо нишондиҳандаҳои воқеӣ ва ё барномаи панҷсолаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ ҷой дошта мавриди таҳлил қарор гирад. Моделсозӣ, низ ҳангоми арзёбии самаранокӣ дар сатҳи институти алоҳидаи идоракунии давлатӣ истифода карда шавад. Ин метод барои ба даст овардани арзёбии натанҳо нисбат ба вазифаҳо, балки равандҳои вобаста ба онҳо низ арзёбӣ мегарданд.

Идоракунии давлатӣ ва натиҷанокии он дар ниҳояти кор дар самаранокии амалкарди иқтисодиёт ифода меёбад. Ин ҷо дар назар дорем, истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ба ҳар сари аҳоли, сохтори иқтисодиёти миллӣ, истеҳсоли навъҳои асосии маҳсулот ба ҳар сари аҳоли, сатҳ ва сифати ҳаёти аҳоли, нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодиёт ифода меёбанд. Дар нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодӣ мустақим ва ғайримустақими сифат, ҳолат ва дараҷаи истифодаи сармояи асосӣ ва гардишӣ, сармояи инсонӣ ва умуман дараҷаи рушди иқтисодии кишварро, ки асоси модии соҳаҳои иҷтимоии давлат ва имконияти иқтисодиву молиявии давлатро дар иҷрои вазифаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва умуман хизматрасониҳои давлатӣ ташкил медиҳад, инъикос мегарданд.

Дар мавриди арзёбии самаранокии истеҳсолоти ҷамъиятӣ нишондиҳандаҳои зерин муҳим мебошад:

- ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ;
- шуғлнокии маҳсулноқ;
- боздихиҳи сармояҳо, аз он ҷумла сармояи инсонӣ;
- рушди омилҳои иҷтимоии рушди иқтисодӣ, ки инкишофи инноватсионии иқтисодиётро мусоида менамояд;
- афзоиши ҳиссаи маҳсулоти илмғунҷоинаш баланд ва ғ.

Азбаски нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ на ҳамеша ҳолати рушди ҷомеаро инъикос менамояд, бинобар он зарурати коркарду истифодаи меёриҳое, ки қобилияти инъикос намудани сифати зиндагӣ ва натиҷаҳои зуҳури иқтисодии эҷодии инсонро инъикос менамояд, ба миён меояд. Ин ҷо дар назар дорем, ташкили идоракунии корпоративиро дар ташкилотҳои давлатӣ (Расми 3.)

Механизми ҷорӣ
намудани технологияҳои
иттилоотӣ

Расми 3. Таҷрибаи хориҷии арзёбӣ ва идоракунии самаранокии фаъолияти мақомоти давлатӣ

Дар оғози асри XXI пайваста бо гузарондани ислоҳоти миқёсан калони маъмурӣ дар мамолики тамаддуни ҷаҳонӣ идоракунии корпоративӣ маъруфият пайдо кардааст. Ва ин раванд дар ташаккули тамсилаҳои мухталифи арзёбии самаранокии фаъолияти ниҳодҳои давлатии зоҳир мешавад. Дар ин ҳолат чунин равандҳо асосан вобаста ба бозбинии нақши вазоратҳо дар низомии идоракунии давлатӣ бисёре аз кишварҳо буд, ки бо тафриқаи арзёбиҳо аз рӯи сатҳи идоракунии давлатӣ якҷоя шудааст. Истифодаи он барои мамлакати мо аз манфиат холӣ намебошад.

Ҳамин тариқ, идоракунии давлатӣ маҷмуи муносибатҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ мебошад, ки барои расидан ба ҳадафҳои муайян ҷойгоҳи хосса дорад, вале тавре аз таҳқиқи мавзӯи муайян гардид, идоракунӣ ҳамчун самти муайяни илмҳои иқтисодӣ бештар донишҳои сиёсӣ ва иқтисодиро тақозо менамояд. Махсусан дар раванди идоракунии давлати иҷтимоӣ назарияи идоракунӣ зарур аст, зеро асосҳои концептуалии идоракунӣ барои дар амал татбиқ сохтани идоракунии амалӣ асос шуда метавонад.

Идоракунии давлатӣ метавонад мушкilotро дар самти фаъолият ба вуҷуд орад, дар сурате, ки идоракунанда ба масъалаи асосҳои концептуалии низомии идоракунӣ сарфаҳм наравад.

Аз ин рӯ, дар раванди давлати иҷтимоӣ омӯзиши назарияи идоракунӣ нақши муасир дорад. Бояд дар заминаи илмҳои соҳаи иқтисоди миллӣ омӯзиши асосҳои концептуалии идоракунии давлатӣ мавриди таълими васеъ қарор дода шавад, зеро ҳунари идоракунӣ, арзёбӣ, таҳлил, муқоиса ва хулосабароририю дурнамозиро дар бар мегирад, ки маҳз барои иҷрои самаранокии фаъолият нигаронида шудааст.

РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Асоев М., Қодирова Г. Механизмҳои муосири ҳамкориҳои иқтисодии бахши хусусӣ бо худидоракунии маҳалӣ. Маҷаллаи “Идоракунии давлатӣ”, №4/1 (75) 2025 с., С. 38
2. Асоев М., Саидова Ӣ.. Механизмҳои муосири идоракунии давлатии иқтисод дар шароити хатарҳо. Маҷаллаи “Идоракунии давлатӣ” №3 (74) 2025 с., С. 20.

3. Мирсаидов А.Б. Постулатҳои асосии иқтисодиёти институционалӣ// Экономика Таджикистан-2021. - № 4. – С. 9 – 18 ISSN 2310-3057 .
4. Мирсаидов А. Б. Шарипова Ф. Государственные услуги: экономическое содержание, типология//Таджикистан и современный мир, 2016, № 3 с.189-197.
5. Мирсаидов А.Б. К вопросу определения социальной ставки дисконта для оценки государственных социальных инвестиций// Экономика Таджикистан № 3, 2024, с.9-18, ISSN2310-3957
6. Раҳматуллозода Р. Баҳодиҳӣ дар системаи идоракунии сохтори давлатӣ. Маҷаллаи “Идоракунии давлатӣ”, №3 (74) 2025 с., С. 436.
7. Раҳматуллозода Р. Баҳодиҳӣ дар системаи идоракунии сохтори давлатӣ. Идоракунии давлатӣ №3 (74) 2025 с., С. 435
8. Система органов государственного финансового контроля: полномочия, основные направления деятельности и вопросы их координации./ под.ред.проф.АА. Ялбулганова. М.: Инфра- М., 2007.380.
9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.10.2016, №392
- 10.Саранцев В. Н. Место аудита эффективности в сфере использования бюджетных средств // Финансы. - 2010. - № 1. - С. 12.
- 11.Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, с.37.
- 12.Эффективность государственного управления: пер. с англ. / общ. ред. С. А. Батчикова и С. Ю. Глазьева. – М.: Фонд «За экономическую грамотность», Российский экономический журнал, Издательство АО «Консалтбанкир», 1998.-С.76

НЕКОТОРЫЕ КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ И ПУТИ ИХ УКРЕПЛЕНИЯ В СОЦИАЛЬНОМ ГОСУДАРСТВЕ

САИДЗОДА ФУРКАТ НАЗИМ,

докторант (PhD) Института экономики и демографии НАНТ.

Адрес: Республика Таджикистан, г. Турсунзаде, 9-й микрорайон, дом №14.

Тел: +992 906027272. E-mail: mahmadaLi-72@email.ru

В статье исследованы основные критерии оценки государственного управления и пути его укрепления в социальном государстве. Автор обосновывает, что понятие «критерий эффективности» занимает центральное место в системе оценки и связано с понятием ценности и полезности, которое отражает качественные, количественные, социальные и экономические явления и процессы. Эти свойства относятся к числу важных объектов оценки результатов деятельности управления в различных формах государственного управления.

В статье подчеркивается, что с теоретической точки зрения оценка эффективности государственного управления зависит от разработки алгоритма сравнения результатов тех или иных решений с определяющими критерий признаками (ценности, интересы, цели и официально признанные нормы). Также выявление противоречий и расхождений между субъективными и объективными факторами управления включается в алгоритм оценки, то есть процесс обнаружения противоречий является предметом исследования.

В связи с этим предлагаются пути совершенствования методов и подходов к оценке эффективности системы государственного управления в условиях разнообразных тенденций, потребностей, интересов, реальных запросов общества и уровня их отражения в целях и стратегиях, а также в проектах и планах.

Ключевые слова: государство и государственное управление, эффективность государственного управления, критерии и показатели эффективности управления, социально-экономическая эффективность, государственный сектор экономики, институты государственной власти, социально-экономические функции государства, соотношение затрат и выгоды.

SOME CRITERIA FOR ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF PUBLIC ADMINISTRATION AND WAYS TO STRENGTHEN IT IN A SOCIAL STATE

SAIDZODA FURQAT NOZIM,

PhD Doctoral Student at the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Tursunzoda city, 9th district, building No. 14. Tel: +992 906027272. E-mail: mahmadaLi-72@email.ru

The article examines the main criteria for evaluating public administration and the ways to strengthen it within a social state. The author substantiates that the concept of “effectiveness criterion” holds a central place in the evaluation system and is associated with the notion of value and utility, which reflects qualitative, quantitative, social, and economic phenomena. These characteristics are among the key objects of assessing the outcomes of administrative activities in various forms of state governance.

The article emphasizes that, from a theoretical perspective, evaluating the effectiveness of public administration depends on developing an algorithm for comparing the outcomes of certain decisions with the attributes defining the criteria (values, interests, goals, and officially recognized standards). Moreover, identifying contradictions and discrepancies between subjective and objective management factors is also included in the evaluation algorithm, meaning that the process of uncovering contradictions is itself a subject of research.

In this regard, the article outlines ways to improve methods and approaches for assessing the effectiveness of the public administration system in the context of diverse trends, needs, interests, the real demands of society, and the extent to which they are reflected in goals, strategies, projects, and plans.

Keywords: *state and public administration, effectiveness of public administration, criteria and indicators of administrative effectiveness, socio-economic efficiency, public sector of the economy, institutions of state power, socio-economic functions of the state, cost–benefit ratio.*

*Муқарриз: Бобомуродов П.,
н.и.и., дотсент*

УДК:502.131.1

**ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯӢ-АМАЛИИ ТАТБИҚИ ИҚТИСОДИ «САБЗ» ДАР
САНОАТИКУНОНИИ КИШВАР
ҚУДРАТОВ РУСТАМ РАҲМАТОВИЧ,**

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омор,
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: ш. Душанбе 734025, хиёбони
Нахимова 64/14 Email: tgneu@tgfeu.tj сайт: www.tgfeu.tj тел: 555 022000

СУЛАЙМОНЗОДА ШУҲРАТ ФИРДАВС,

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ,
дотсенти кафедраи фаъолияти биржавӣ, унвонҷӯ-докторанти кафедраи иқтисоди корхонаҳо
ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов. 64/14. Тел.: (+992) 940-63-63-63. Почтаи
электронӣ: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

ИСОЗОДА ДИЛБАР,

ходими хурди илмӣ Институти Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
Суроға: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33, Тел.:
(+992) 988-66-71-71. Почтаи электронӣ:

*Дар мақолаи мазкур асосҳои назарияӣ ва институтсионалии амалигардонии
Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Дар
мақола нуктаҳои олимони хориҷию ватанӣ доир ба фаҳмиши иқтисоди сабз ва ақидаи худ
муаллиф оварда шудааст. Дар он муқаррароти умумӣ, таҳлили вазъ ва имкониятҳои
мақсаднокӣ стратегия таҳлил шудаанд. Дар мақолаи мазкур тамоюли гузариш ба раванди
иқтисоди “сабз” дар ҷаҳон ва мамлакат ва истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар кишвар аз
нигоҳи илмӣ баррасӣ шудаанд. Аз он ҷумла, дар он тадқиқ ва амалисозии иқтисоди “сабз”
дар саноатикунони кишвар таҳлилу барраси гардида, ва самтҳои амалигардии рушди
устувори иқтисодӣ оварда шудаанд.*

Калидвожаҳо: иқтисоди сабз, дурнамои рушд, ҳадафи стратегӣ, нишондиҳандаҳои
мақсаднок, устувори иқтисодӣ, рушди устувори иқтисодӣ, тағйирёбии иқлим,
инфрасохтори иқтисоди “сабз”.

Иқтисодиёти сабз яке аз самтҳои нави рушди иқтисодӣ пас аз нимаи дуюми асри XX ба
миён омадааст. Зеро аз оғози рушди баландшавии саноат ва истифодаи зиёди захираҳои
табии боис гардид, ки ба ифлосшавии муҳити зист, гармшавии иқлим ва кам шудани
манбаҳои табиӣ оварда расонид.

Аввалин марҳилаҳои иқтисоди сабз ба солҳои 1960-1970 рост меояд. Маҳз аз ҳамин
давраҳо ҳаракатҳои экологӣ дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон суръат пайдо намуд ва
олимону муҳаққикон нисбати ин масъала таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуданд.

Истилоҳи «**Иқтисодиёти сабз**» ин мафҳумест, ки дар гирди забони олимону
муҳаққикони на танҳо ватанӣ, балки дар меҳвари илми муносири ҷаҳони паҳн гаштааст.
Якчанд нуктаи назар оид ба мафҳуми «иқтисодиёти сабз» аз ҷониби олимони ватаниву
хориҷии соҳаи иқтисод пешниҳод гардидааст:

Ба ақидаи Бобилев С. Н., Захаров В.М. «...Иқтисодиёти сабз - дур шудан аз амсилаи ба
ашёи хоми иқтисодиёт таъяқунанда, баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ, ташаккули
амсилаи рушди устувор, татбиқи сиёсати бурди “дукарата” вобаста ба таъмини ҳам
самаранокии иқтисодӣ ва ҳам кам кардани партовҳои зараровар, кафолати истифодаи
ғайрихаробиовари сарватҳои табиӣ, истеҳсоли кампартов»

Бочко В.С. чунин ақидаро пешниҳод намудааст «...Иқтисодиёти сабз - ин истеҳсоли ғизои аз ҷиҳати экологӣ тоза ё рушди баъзе бахшҳо аз рӯи принципҳои “сабз”, аз ҷумла дар заминаи гузариш ба иқтисоди истифодаи ками карбон ... гузариши тамоми истеҳсолот ба технологияҳое, ки истеҳсоли молҳои аз ҷиҳати экологӣ тозаи саноатӣ ва озуқавориро таъмин мекунанд»

Ба андешаи Одинаев Х.А. «Иқтисодиёти сабз - ин рушди оқилона ва истифодаи самараноки иқтидори энергетикӣ, инчунин ҳаддалимкон кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист, афзоиши шуғли аҳоли тавассути ташкил ва тавсеа додани бахшҳои саноатӣ ва инфрасохтори нерӯталаб мебошад»

Аз рӯи гуфтаҳои Салихов Ҷ. «Иқтисодиёти сабз ба маънои васеъ чунин тарзи фаъолияти хоҷагидорӣ маҳсуб меёбад, ки «ба боло рафтани сатҳи зиндагии одамон ва таъмини адолати иҷтимоӣ мусоидат намуда, ҳамзамон хатарро ба муҳити зист ва харобшавии табиат коҳиш медиҳад». Ба маънои маҳдудаш иқтисодиёти «сабз»- ро ҳамчун технологияи коркард, истеҳсол ва истифодабарии таҷҳизот барои назорат ва кам кардани партовҳои моддаҳои ифлоскунанда ва газҳои гулхонаӣ, мониторинг ва пешгӯии тағйирёбии иқлим, ҳамчунин технологияҳои нерусарфакунанда ва энергетикаи барқароршаванда маънидод кардан мумкин аст».

Пас аз ба даст овардани истиклолияти давлатӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон ба ҳамаи мушкилоти ҷанги шахрвандӣ нигоҳ накарда, бо мақсади расидан ба истиклолияти энергетикӣ тавачҷуҳи худро бештар ба масъалаи истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ ва гидроэнергетикӣ равона намуд. Гарчанде беш аз 60 фоизи захираҳои обии минтақаи Осиёи Марказӣ дар Тоҷикистон маҳфуз аст, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати истифодабарии мақсадноки ин неъматӣ бебаҳои табииро дар ҳамкориҳои муфиди давлатҳо ин минтақа ва ҷаҳон ба роҳ мондааст.

Иқтисоди сабз дар Тоҷикистон ҳамчун як маҳфуми нав дар рушди иқтисодии миллӣ ба ҳисоб меравад, ки дар асоси ҳифзи муҳити зист, истифодаи захираҳои табиӣ ва таъмини адолати иҷтимоӣ бунёд ёфтааст.

Масалан ба, ақидаи Раҳимзода Ҳ.Р. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи сиёсати иқтисодии ҷаҳон дар самти таъмини рушди иқтисоди миллӣ ҳадафҳои муайянеро дар пеши худ гузоштааст, ки хоси марҳилаҳои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар буда, пеш аз ҳама аз инҳо иборат мебошанд:

- ✓ баромадани ҷумҳурӣ аз бунбасти комуникатсионӣ ва табдил додани ҷумҳурӣ ба кишвари транзитӣ;
- ✓ таъмини амнияти озуқаворӣ
- ✓ расидан ба истиклолияти энергетикӣ;
- ✓ саноаткунории босуръат мебошад.[10]

Бо татбиқи иқтисоди «сабз» Тоҷикистон метавонад мавқеи пешсафро дар истифодабарии иқтидорҳои тавлиди неруи барқ аз сарчашмаҳои барқароршаванда дар ҷаҳон ишғол намояд, ҳамчунин ба содироткунандаи азими қувваи барқ дар минтақа, истеҳсолкунандаи неруи барқ аз дигар манбаъҳои барқароршавандаи энергия (оғтоб, бод ва ғайра), истеҳсолкунанда ва содироткунандаи маҳсулоти кишоварзии аз ҷиҳати экологии тоза (органикӣ) шуда, ба қатори давлатҳои камихроҷкунандаи газҳои гулхонаӣ (карбон) ва аз ҷиҳати сайёҳии экологӣ рушдёфта ворид гардад.

Тибқи ақидаи муаллиф, фаҳмиши иқтисоди сабз бо маънои “мутобиқ гардонидани шаклҳои мухталифи хоҷагидорӣ ба тағйирёбии иқлим, коҳиш додани таъсири манфӣ ба

муҳити атроф ва солимии чомеа, истифодаи босамари захираҳои табию инсонӣ, ҳифз кардани тавозуни биомасса, истехсолу истифодаи маҳсулоти аз нигоҳи экологӣ тоза, кам кардани газҳои гулхонаи ба атмосфера ва рӯй овардан ба манбаъҳои алтернативии энергия нигаронида шудааст, ки барои рушди устувор мусоидат кунанда бошад.

Баҳри ноил гардидан ба Ҳадафҳои Рушди Устувор (ХРУ 9) соли 2018 дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ» саноатикунони босуръати кишвар барои таъмини гузариши иқтисодиёти кишвар аз модели аграрӣ саноатӣ ба саноатӣ аграрӣ ва бо дар назар доштани аҳамияти бахши саноат дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, иҷрои уҳдадорӣҳои кишвар ҳамчун ҳадафи чоруми миллӣ ва стратегияи кишвар эълон гардид. Бо мақсади амалӣ намудани ин ҳадаф Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020–2025 қабул карда шудаанд. Дар ин раванд дар Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 декабри соли 2021 солҳои 2022–2026 «Солҳои рушди саноат» эълон гардиданд.[1. С.3-8]

Айни замон дар ҷаҳон раванди иқтисоди «сабз»-ро ҳамчун низоми томи муносибатҳо тавсиф намуда, ба принципҳои зерин тақсим менамоянд:

- ❖ адолат (баробарӣ дар дастрасӣ ба табиат);
- ❖ эҳтиром (ба шукуфӣ ва неқӯаҳвоӣ);
- ❖ принципи эҳтиёткорӣ (баҳисобгирӣ сарборӣҳои ҳудудӣ ба сайёра);
- ❖ иштирок (иштироки васеъ ҳангоми қабул кардани қарорҳо);
- ❖ идоракунии (ҳисоботдиҳӣ);
- ❖ устуворӣ (ноил гардидан ба устувории иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ);
- ❖ самаранокӣ (истехсоли устувор ва истеъмоли босубот);
- ❖ робитаи байни наслҳо (сармоягузори барои оянда)[4 С.5-39].

Пешвои миллат борҳо дар баромадҳои оид ба масъалаи тағйирёбии иқлим, таъсири манфии глобалӣ ва минтақавӣ доштани он дар шароити таҳаввулоти босуръату пешгӯинашавандаи иқтисоди ҷаҳонӣ, рақобатҳои шадид барои дастрасӣ ба захираҳо ва пайомадҳои тағйирёбии иқлим суҳанрони намуда такид карданд, ки бояд дар кишвар тамоми воситаҳои муносири ғайриқардони сармоягузори ба таври васеъ истифода бурда шаванд. Аз ин лиҳоз, механизми маблағгузори фондҳои махсус дар самти татбиқи «лоиҳаҳои сабз», хусусан, барои роҳандозии барномаву лоиҳаҳои мақсадноки рушди «иқтисоди сабз», аз ҷумла «энергияи сабз» чораҳои зарурӣ андешида шаванд. Барои амалӣ намудани «лоиҳаҳои сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон моро зарур аст, ки ба кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, ки дар ин самт таҷриба доранд ва ин лоиҳа амалӣ шуда истодааст, бештар таваҷҷуҳ намуда, аз таҷрибаи онҳо самаранок истифода барем.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси таҷрибаи кишварҳои пешрафта ҷонибдори амалисозии принципҳои иқтисоди «сабз» мебошад. Дар ин раванд таҳияи заминаи муносиби ҳуқуқӣ тавассути қабули як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ нав, инчунин қабули стратегия ва барномаҳо дар маҷмӯъ барои амалисозии иқтисоди «сабз» заминаи муносиб фароҳам оварда, рушди кишвар ва нигоҳ доштани мувозинати экологиро таъмин менамояд.

Маврид ба зикри хос аст, ки 30 сентябри соли 2022 Ҷумҳурии Тоҷикистон “Стратегияи рушди «иқтисоди сабз барои солҳои 2023-2037”-ро қабул кард, ки мақсади ин Стратегияи - гузаронидани ислоҳоти дастурӣ, таъмини истифодаи самараноки сармояи табиӣ, ҷалби

сармоягузорӣ, роҳандозии технологияи муосиру инноватсионӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти «иқтисодиёти сабз» мебошад.[2]

Дар баробари ин, истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2021 ба 38 826,1 млн. сомонӣ баробар гардида, дар сохтори саноат ҳиссаи саноати коркард 57,5 фоиз, саноати истихроҷ 21,6 фоиз, таъминоти неруи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво 20,4 фоиз ва таъминоти об, тозакунии, коркарди партовҳо ва дастрасии коркарди дуҷумдараҷа 0,5 фоизро ташкил намуд.

Ҳадафи асосии саноатикунони босуръати кишвар ташаккул додани саноати миллии рақобатпазир ва дар асоси он ба сатҳи сифатан баланд бардоштани тамоми иқтисоди миллӣ ва таъмини некуаҳволии мардуми кишвар ба ҳисоб меравад.

Дар доираи амалисозии ҳадафи саноатикунони босуръати кишвар пешбинӣ мегардад, ки то соли 2030 ҳиссаи саноат дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба сатҳи 30 фоиз расонида мешавад ва дар баробари ноил гардидан ба ин нишондиҳанда амалишавии васеъи иқтисоди «сабз» дар соҳаи саноат муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар соли 2021 теъдоди корхонаҳои саноатӣ ба 2 386 адад расонида шудааст, ки аз он 291 адад корхонаҳо дар самти саноати истихроҷ, 1 931 адад корхонаҳо дар самти саноати коркард, 72 адад корхонаҳо дар самти таъминоти неруи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво ва 92 адад корхонаҳо дар самти таъминоти об, тозакунии, коркарди партовҳо ва дастрасӣ ба коркарди дуҷумдараҷа фаъолият менамоянд.

Дар тӯли панҷ соли минбаъда (то соли 2026) таъсиси зиёда аз 870 корхонаи саноатӣ (ба ҳисоби миёна 175 корхона дар як сол) ва расонидани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба 95 миллиард сомонӣ пешбинӣ гардидааст.

Ҳамзамон, ба экология партовҳои корхонаҳои кимиёвӣ, ки 35 ҳазор тонна партовҳои саҳти маиширо дар як сол ташкил медиҳад, таъсири манфӣ мерасонанд. Вобаста ба ин, дар раванди рушди иқтисоди «сабз» коркарди партовҳои саҳти маишӣ ва саноати муҳим ва афзалиятнок арзёбӣ мегардад.

– Мушкилиҳои соҳа:

- сатҳи нокифояи истифодаи технологияи муосири каммасрафу бепартов дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– мушкилоти нигоҳдорӣ ва коркарди партовҳои саҳти маишию саноатӣ;

– мукамал набудани стандартҳои экологӣ нисбат ба фаъолияти корхонаҳои саноати истихроҷ ва коркард;

– сатҳи нисбатан пасти роҳандозии менечменти экологӣ дар корхонаҳои саноатӣ;

– истифодаи таҷҳизоти фарсуда ва энергияталаб дар баъзе корхонаҳои соҳаи саноат;

- ақибмонии техникию технологӣ ва дараҷаи баланди фарсудашавии моддию маънавии таҷҳизоти саноатӣ дар корхонаҳое, ки то давраи истиклоли ҷумҳурӣ сохта шудаанд;

– коркарди нокифояи саноатии маҳсулоти кишоварзии аз ҷиҳати экологӣ тоза;

– сатҳи нокифояи рақобатпазирӣ ва диверсификатсияи маҳсулоти саноатӣ;

- норасоии мутахассисони баландхаттисос, ба монанди менечерони сатҳи баланд ва менечменти миёнаи дорои донишҳои самти иқтисоди «сабз»;

– сатҳи нокифояи ҳамкориҳои дохиливу байниминтақавӣ ва рушди муносибатҳои кластерӣ вобаста ба роҳандозии истеҳсолоти бепартов.

Ҳадафҳои асосии соҳа:

- таҳкими асосҳои институтсионалӣ барои рушди иқтисоди «сабз» дар соҳаи саноат;

- рушди соҳаи саноат тавассути таъмини шуғли пурмахсул ва зиёд намудани ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ бо ба инобат гирифтани принципҳои иқтисоди «сабз» (ҲРУ 9.2);

– таҷдиди инфрасохтори соҳаи саноат тавассути баланд бардоштани самаранокии иқтидорҳои истеҳсолӣ бо татбиқи бештари технологияҳои муосир ва ҷавобгӯ ба талаботҳои экологӣ (ҲРУ 9.4);

– тақвияти корҳои илмӣ тадқиқотӣ дар соҳаи саноат ва таъмини рушди технологиву инноватсионии иқтидорҳои истеҳсолӣ (ҲРУ 9.5);

– афзоиши арзиши иловашудаи маҳсулоти саноатӣ тавассути рушди муносибатҳои кластерӣ дар истеҳсолоти бепартов.

Вазифаҳои асосии соҳа:

- тақмили қонунгузорӣ ва таҳияи стандарҳои милли мутобиқ ба талаботи иқтисоди «сабз» дар саноат;

– афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва таъмини талаботи бозори дохилӣ бо маҳсулоти экологии мутобиқ ба стандартҳо;

– баланд бардоштани самаранокии иқтидорҳои истеҳсолӣ бо дарназардошти татбиқи васеи технологияҳои муосири инноватсионии ҷавобгӯ ба талаботи экологӣ;

– баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва диверсификатсияи саноат бо дарназардошти васеъ татбиқ намудани принципҳои иқтисоди «сабз» дар истеҳсолот;

– афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва таъмини талаботи бозори дохилӣ бо маҳсулоти тайёри аз ҷиҳати экологӣ тоза;

– афзоиши арзиши иловашудаи маҳсулоти саноатӣ тавассути рушди кластерҳо дар самти истеҳсолоти бепартов;

– мусоидат ба рушди содирот ва низоми миллии воридотивазкунии интиҳобӣ бо истифода аз раванди иқтисоди «сабз»;

– коркарди васеи маҳсулоти кишоварзӣ ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳонии органикӣ.

Тадбирҳои асосии соҳа:

- тақмили заминаи меъёрии ҳуқуқӣ барои рушди саноати кишвар бо дарназардошти татбиқ намудани иқтисоди «сабз»;

– таъкили кластерҳои саноатӣ кишоварзӣ бо истифода аз технологияи бепартов дар минтақаҳои кишвар;

– гузариши иқтидорҳои истеҳсолӣ ва инфрасохтори амалкунандаи саноатӣ ба принципҳои иқтисоди «сабз» бо роҳи татбиқи стандартҳои муосир;

– афзалиятнокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ оид ба бунёди корхонаҳои саноатии бепартов;

– тақмили сиёсати андозӣ бо мақсади ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузори бахши хусусӣ аз рӯи принципи иқтисоди «сабз» ва маҳдуд намудани ихроҷи партовҳо;

– таҳия ва қабули маҷмӯи тадбирҳо оид ба баланд бардоштани самаранокии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва инноватсионӣ тавассути таъсиси паркҳои технологӣ, бизнес-инкубаторҳо ва IT-паркҳо;

– роҳандозии таҷдиди технология ва таҷҳизоти техникии корхонаҳои саноатӣ, ба технологияи каммасрафи барқӣ гузаронидани равандҳои истеҳсолӣ;

– таҳияи механизми ҳавасмандгардонӣ барои сармоягузoron дар бахши коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, ки стандартҳои байналмилалӣ сифат, аз ҷумла Global GAP – стандартҳои эътирофшудаи байналмилалӣ кишоварзиро ҷорӣ менамоянд;

- ба роҳ мондани истеҳсоли ватании маҳсулоти бастабандӣ, ки ба талаботи иқтисоди «сабз» мувофиқ мебошад;
 - паст намудани хароҷоти истеҳсоли дар соҳаҳои саноат аз ҳисоби васеъ ҷорӣ намудани технологияҳои «сабз»;
 - ҷорӣ намудани стандартҳои «сабз» барои корхонаҳои соҳаи истихроҷ ҷиҳати бунёди экосистемаи мусоид дар атрофи корхона;
 - ташкил намудани нуктаҳои қабули захираҳои моддии такрористеҳсолшаванда ва рушди инфрасохтор оид ба коркард ва фурӯши онҳо (ҷамъовариҳои партовҳои саҳти маишӣ барои коркарди минбаъдаи онҳо);
 - таъсис додани корхона ва коргоҳҳо барои коркарди партовҳо дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳо;
 - ба роҳ мондани истеҳсоли саноатии панелҳо ва таҷҳизоти офтобӣ дар корхонаҳои истеҳсоли бо истифода аз ашёи хоми ватанӣ ва ба ин васила кам кардани хароҷоти истеҳсоли неруи барқ аз ин сарчашма;
 - ташкили корхонаҳо дар самти истеҳсол ва васлкунии воситаҳои нақлиёти барқӣ (электромобилҳо, электромопедҳо, троллейбус ва локомотивҳои барқӣ);
 - ташкили корхонаҳои муосири коркарди корезӣ дар якҷанд деҳоти кишвар тариқи пилотӣ;
 - ташкили корхонаҳо дар самти истеҳсоли техника ва технологияҳо ҷиҳати пешгирӣ ва маҳфузнигоҳдории партовҳои саноатӣ;
 - ташкили корхонаҳо оид ба истеҳсоли воситаҳои каммасрафи энергия ва коркарди партовҳои онҳо;
 - ҷалби сармоя ва ташкили корхонаҳои истеҳсоли нуриҳои минералии ҷавобгӯ ба талаботи иқтисоди «сабз» дар кишвар.
- Натиҷаҳои ҷашмдошт дар ин соҳа:
- меъёрҳои қонунгузории соҳаи саноат ба принципҳои иқтисоди «сабз» мутобиқ карда шуда, санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ, меъёрҳо ва стандартҳои дахлдор қабул мегарданд;
 - рақобатпазирӣ ва диверсификатсияи маҳсулоти саноатии аз ҷиҳати экологӣ тоза таъмин мегардад;
 - ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии ниҳой бо арзиши баланди иловашуда афзоиш меёбад ва ҳиссаи саноати коркарди бепартов то 80 фоиз дар соҳа афзоиш меёбад;
 - кластерҳои саноатӣ кишоварзӣ аз рӯйи принципҳои иқтисоди «сабз» ва технологияи бепартов дар минтақаҳои кишвар ба роҳ монда мешаванд;
 - истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ бо истифода аз технологияи сарфаҷӯӣ ва истифодаи самараноки энергия ба роҳ монда мешавад;
 - сармоягузорӣ ба корхонаҳои истеҳсолии бо принципи иқтисоди «сабз» фаъолияткунанда васеъ роҳандозӣ мегардад;
 - корҳо дар самти ҷорӣ намудани наовариҳо тақвият меёбанд;
 - корхонаю коргоҳҳо барои коркарди партовҳо ва нуктаҳои қабули партовҳои саҳти маишӣ барои коркарди минбаъдаи онҳо ташкил мегарданд;
 - корхонаҳо дар самти истеҳсол ва васлкунии воситаҳои нақлиёти барқӣ ва истеҳсоли саноатии панелҳо ва таҷҳизоти офтобӣ ташкил меёбанд;
 - воридотивазкунӣ дар самти истеҳсоли маҳсулоти бастабандӣ таъмин мегардад;
 - ҳаҷми содироти маҳсулоти органикии коркардшуда афзоиш меёбад.

Татбиқи «лоиҳаҳои сабз» хусусан, истифодаи васеи манбаҳои таҷдидшавандаи «энергияи сабз» ба рушди иҷтимоиву иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намуда, бо роҳандозии барномаву лоиҳаҳои мақсадноки рушди «иқтисоди сабз», аз ҷумла «энергияи сабз» Тоҷикистон ба яке аз кишварҳои туризми сабз табдил гардида, ояндаи наздик метавонад дар минтақа яке аз кишварҳои пешсаф бошад.

Раванди пешрафти иқтисоди «сабз» идомаи мантиқии рушди устувор буда, дар фарқият аз охири ҷамъбастиҳои унсурҳои рушди иқтисодӣ ва устувории экологиро инъикос менамояд. Ташаббуси иқтисоди «сабз» ба се принсипи асосӣ таъяс мекунад:

- ✓ истифодаи механизмҳои бозоргонӣ барои ба даст овардани рушди устувор;
- ✓ нигохдории сармояи табиӣ дар сатҳи милливу байналмилалӣ;
- ✓ таъмини шуғли аҳоли аз ҳисоби ташкил кардани ҷойҳои кории «сабз»[3 С. 5-39].

Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2037 ҷиҳати амалӣ намудани ҳадафу вазифаҳои дар бахшҳои он муайянгардида ба панҷ марҳила тақсим мегардад:

❖ марҳилаҳои якум ва дуюм (солҳои 2023–2025 ва солҳои 2026–2028) ҷорабиниҳо дар самти оммавигардонии маълумот оид ба иқтисоди «сабз», таълим ва ташаккули тафаккури иқтисодию экологӣ, ҷорӣ намудани принципҳои иқтисоди «сабз» дар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, риоя намудани онҳо ҳангоми қабули қарорҳои идоракунӣ ва оғози амалигардонии стандартҳои иқтисоди «сабз» дар соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодии кишварро дар бар мегирад, ки барои онҳо маблағгузориҳои давлатӣ ва шарикони рушд зарур аст;

❖ марҳилаҳои сеюм ва чорум (солҳои 2029–2031 ва солҳои 2032–2034) ҷорабиниҳо дар самти ҷорӣ намудани принципҳои иқтисоди «сабз» дар соҳаҳои саноат, кишоварзӣ, нақлиёту инфрасохтор, сохтмон, хоҷагию манзилии коммуналӣ, сайёҳӣ, сармоягузорӣ, ҳифзи муҳити зист ва кам кардани газҳои гулҳонаӣ, инчунин идомаи таҳкими асосҳои институтсионалии иқтисоди «сабз» дар кишварро дар бар мегирад;

❖ марҳилаи панҷум (солҳои 2035–2037) ҷорабиниҳо дар самти рушди иқтисоди «сабз», нигоҳ доштан, афзун намудан ва истифодаи босуботи сармояи табиӣ ва афзоиши сармоягузорӣ дар асоси принсипи иқтисоди «сабз»-ро дар бар мегирад. Дар ин марҳила бозори рушдкардаистодаи сармоягузориҳои «сабз» дар кишвар ташаккул меёбад.

Мақсаду вазифаҳо ва ҷорабиниҳои марҳилавӣ бо назардошти тағйирёбии вазъи муосир ва афзалиятҳои стратегӣ тақмил ва тақвият дода мешаванд. Зеро иқтисоди "сабз" механизми муҳимтарини ба даст овардани рушди "сабз" мебошад, ки барои татбиқи парадигмаи нави рушди иқтисодӣ, ки дар он талош барои рушди устувор дар доираи системаи сегона вучуд дорад, пешбинӣ шудааст, ки ин **“иқтисодӣ солим”** - **“ҷомеа”** - **“муҳити зист”** баҳисоб мервад.

РӢӢХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Паёми ҚТ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ» Душанбе -26.12.2021. СЗ-8.
2. Ҷанбаҳои институтсионалии амалигардонии Стратегияи рушди иқтисоди “сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / У. С. Асрорзода, М. И. Садриддинов, Ф. Р. Қудратова // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 4-1(38). – Р. 427-435. – EDN REPOWC.
3. СРӢ дар ҚТ барои солҳои 2023-2037. С-5-39.

4. Барномаи иқтисоди “сабз” С.5-39.
5. Пириев Дж. С. Совершенствование размещения отраслей сельского хозяйства Таджикистана в новых условиях хозяйствования / Дисс.на соиск. уч. степени д.э.н. – Душанбе, 2004. – 351 с.
6. Самандаров И.Х. Формирование и эффективное функционирование социальной инфраструктуры села: Теория и методология. Дисс. на соискание... д.э.н. 08.00.05. М-2004.309с.
7. Салимов, Д.М. Продовольственная безопасность государства и его реального сектора экономики в условиях глобализации: диссертации .к.э.н.: 08.00.01. – М., 2011. – 169с.
8. Кудратова Ф.Р. Самаранокии иқтисодии сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) Диссертатсия барои... н.и.и.: 08.00.05. – Душанбе, 2020. – 165 с.
9. Шарипов К.К. Аграрная реформа – основа устойчивого развития сельского хозяйства: автореф. дис... к. э. н. – Душанбе, 2004. – С.12.
10. <https://economic.tnu.tj> (санаи мурочиат 15.09.2025).

**ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ «ЗЕЛЕННОЙ»
ЭКОНОМИКИ В ПРОМЫШЛЕННЫЙ СЕКТОР СТРАНЫ
КУДРАТОВ РУСТАМ РАХМАТОВИЧ,**

доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа и статистики,
Таджикского финансово-экономического университета. Адрес: город Душанбе, 73406 ул.
Нахимов 64/14, 14 Email: tgneu@tgfeu.tj сайт: www.tgfeu.tj тел: 555 022000

СУЛАЙМОНЗОДА ШУХРАТ ФИРДАВС,

Таджикский государственный финансово-экономический университет, кандидат
экономических наук, доцент кафедры биржевой деятельности, докторант кафедры
экономики предприятий и предпринимательства Таджикского государственного финансово-
экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул.
Нахимов. 64/14. Тел.: (+992) 940-63-63-63. Электронная почта: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

ИСОЗОДА ДИЛБАР,

младший научный сотрудник Института Азии и Европы Национальной академии наук
Таджикистана, адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 33, тел.: (+992)
988-66-71-71. Электронная почта: Isozoda_d@mail.ru

В данной статье обсуждаются теоретические и институциональные основы реализации Стратегии развития “зеленой ” экономики в Республике Таджикистан. В статье представлены взгляды зарубежных и отечественных ученых на понимание зеленой экономики и собственное мнение автора. В нем анализируются общие положения стратегии, анализ ситуации и возможности целенаправленности. В данной статье рассматривается тенденция перехода к процессу “зеленой ” экономики в мире и стране и использование зарубежного опыта в стране с научной точки зрения. В частности, в нем анализируются меры и реализация “зеленой ” экономики в индустриализации страны и приводятся направления реализации устойчивого экономического развития.

Ключевые слова: зеленая экономика, перспективы развития, стратегическая цель, целевые показатели, экономическая устойчивость, устойчивое экономическое развитие, изменение климата, инфраструктура “зеленой” экономики.

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF IMPLEMENTING A "GREEN" ECONOMY IN THE INDUSTRIAL SECTOR OF THE COUNTRY

KUDRATOV RUSTAM RAHMATOVICH,

Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Analysis, Tajik State University of Finance and Economics. Address: Dushanbe 734025, Nakhimova Avenue 64/14

Email: tgneu @ tgfeu / tg Website: www.tgfeu.tj phone:555 022000

SULAYMONZODA SHUHRAT FIRDAVS,

Tajik State University of Finance and Economics, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Stock Exchange Activities, Doctoral Candidate of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street. 64/14. Tel.:

(+992) 940-63-63-63. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

ISOZODA DILBAR,

junior researcher at the Institute of Asia and Europe of the National Academy of Sciences of Tajikistan, address: Republic of Tajikistan 734018 Dushanbe, Rudaki avenue 33, tel: (+992) 988-

66-71-71. E-mail: Isozoda_d@mail.ru

This article discusses the theoretical and institutional foundations of the implementation of the Strategy for the development of the “green” economy in the Republic of Tajikistan. The article presents the views of foreign and domestic scientists on the understanding of the green economy and the author's own opinion. It analyzes the general provisions of the strategy, the analysis of the situation and the possibilities of targeting. This article examines the trend of transition to a “green” economy in the world and the country and the use of foreign experience in the country from a scientific point of view. In particular, it analyzes the measures and implementation of the “green” economy in the industrialization of the country and provides directions for the implementation of sustainable economic development.

Keywords: green economy, development prospects, strategic objective, target indicators, economic sustainability, sustainable economic development, climate change, infrastructure of the “green” economy.

УДК 327(575.3:519)

**МУНОСИБАТҲОИ ДУҶОНИБАИ ҲАМКОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА
ҶУМҲУРИИ КОРЕЯ**

УЛФАТЗОДА АБДУРАҲИМ АБДИЛМУМИН,

сардори раёсати робитаҳои байналмилалӣи МДТ «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав». Суроға: вилояти Хатлон, н. Кӯшониён, Ҷамоати шаҳраки Бохтариён, шуъбаи 2-юм, кӯчаи Шомуродов, хонаи 16. Тел: 931-77- 88- 99. E-mail: ulfatov7@gmail.com

Ҳамкориҳои дуҷониба байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Корея яке аз рукнҳои асосии сиёсати хориҷии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, бар пояи эҳтироми мутақобила, баробарӣ ва манфиатҳои муштарақ рушд мекунад. Аз замони барқарор шудани муносибатҳои дипломатӣ байни ду кишвар, ҳамкорӣ тадриҷан васеъ шуда, соҳаҳои гуногуни сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро фаро гирифтааст. Ҷумҳурии Корея ҳамчун кишваре, ки таҷрибаи пешрафтаи рушди иқтисодӣ, технологияи муосир ва идоракунии самаранок дорад, шароити муҳими Тоҷикистон аст.

Дар навбати худ, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо захираҳои табиӣ, мавқеи геостратегӣ ва имкониятҳои афзояндаи сармоягузорӣ тавачҷӯӣ ҷониби Кореяро ҷалб мекунад. Ҳамкориҳои дуҷониба, бахусус дар соҳаҳои энергетика, маориф, тандурустӣ, технологияи иттилоотӣ ва рушди захираҳои инсонӣ, аҳамияти хоса пайдо кардааст. Барномаҳо ва лоиҳаҳои кӯмаки Ҷумҳурии Корея дар рушди он ба беҳтар шудани сатҳи зиндагӣ ва тақвияти иқтисодии институтсионалии Тоҷикистон мусоидат мекунанд. Умуман, муносибатҳои байни Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Корея дурнамои мусбат доранд ва барои густариши минбаъдаи ҳамкориҳои судманд заминаи мустақкам фароҳам меоранд.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Кореяи Ҷанубӣ, ҳамкорӣ, дипломатия, KOICA, иқтисод, сиёсат

Дар ҷаҳони муосир барои таъмини рушди устувори сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ, фарҳангӣ, зиндагии шоистаи аҳоли ва доштани мавқеи муҳим дар арсаи ҷаҳонӣ, давлатҳоро зарур аст, ки сиёсати хориҷии худро дуруст тарҳрезӣ ва татбиқ намуда, муносибатҳои ҳамкориҳои мутақобилан судмандро бо кишварҳои дигар самаранок роҳандозӣ намоянд. Барои даст ёфтан ба суботи сиёсӣ чамбъиятӣ, рушди иқтисодии баландсуръат ва ба гурӯҳи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ворид гардидан ба кишвари рӯ ба тараққӣ омӯхтан ва истифодаи таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон доштани равобитаи дуҷонибаи ҳамкорӣ дар асоси баробарӣ бо онҳо зарур мебошад.

Дар ин замина, Ҷумҳурии Корея (Кореяи Ҷанубӣ) аз ҷумлаи кишварҳоест, ки таҷрибаи бузург дар самти амалӣ сохтани ислоҳоти иқтисодӣ ва дар муддати кӯтоҳ ба яке аз давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон табдил ёфтандорад. Кореяи Ҷанубӣ тавонистааст дар ҳамагӣ се даҳсола, ки давраи ниҳоят кӯтоҳи таърихист, аз як давлати ҷангзада ва ақибмондаи кишоварзӣ ба як кишвари пешрафтаи саноатӣ ва дорои технологияҳои муосир табдил ёбад.

Ҳамин аст, ки давраи муваффақонаи саноатикунории Кореяи Ҷанубӣ, ки дар адабиёти илмӣ «Муъҷизаи дарёи Хан» номгузорӣ шудааст, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо назардошти ҳадафи ҷорими стратегияи кишвар қарор додани саноатикунории босуръат, омӯзанда ва қобили пайравист.

Дар робита ба ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар моҳи сентябри соли 1991, сиёсати хориҷии худро бар асоси принципҳои сулҳ, ҳамкорӣ ва эҳтироми истиқлолияти дигар кишварҳо бунёд карда, равобитаи мутақобилан

судмандро бо давлатҳои дигар дар тамоми заминаҳои имконпазир вусъат бахшидааст, ба инкишофи муносибатҳои дӯҷонибаи ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии Корея афзалият медиҳад.

Дар навбати худ, Кореяи Ҷанубӣ барои таҳкими муносибатҳои дӯҷонибаи ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии Тоҷикистон ва умуман, кишварҳои Осиёи Марказӣ манфиатдор аст. Вобаста ба ин, профессор Хонг Ванг Сок чунин қайд кардааст, ки таъсири «неоконтинентализм»-и муосир ба афзалиятҳои пешбурди сиёсати хориҷии кишвар таъсиргузор мебошад, аз ин рӯ, Корея дигар наметавонад ҳамчун «чазира»-и дур дар қабри Осиёи Шимолу Шарқӣ боқӣ монад, балки бояд ба равандҳои континенталӣ ворид гардад. Татбиқи манфиатҳои фаъоли Кореяи Ҷанубӣ дар Осиёи Марказӣ вобаста ба ҳалли масоили марбут ба низоъҳои ногувор муайян гардидааст [Буланакова М. А. «Евразийский вектор внешней политики Республики Корея: фактор Центральной Азии» // Политика/ саҳ 75].

Мусаллам аст, ки дар шароити муосир муносибатҳои байнидавлатии ҳамкорӣ яке аз унсурҳои муҳимтарини таъмини амнияти минтақавӣ, рушди устувори иқтисодӣ ва болоравии сатҳи зиндагии мардумони кишварҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Дар ин замина, ташаккули ва таҳкими муносибатҳои дӯҷонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Корея намунаи барҷастаи ҳамкориҳои муосири байни кишварҳои қитъаи Осиё мебошад.

Ҳамин тавр, айни замон яке аз самтҳои муҳим ва афзалиятноки сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ мондан ва густариш додани ҳамкориҳо бо кишварҳои пешрафтаи Осиё, аз ҷумла Кореяи Ҷанубӣ мебошад [23]. Бо назардошти он, ки муносибатҳои ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Кореяи Ҷанубӣ намунаи муваффақи робитаи байни як кишвари рӯ ба рушд ва як кишвари саноатии пешрафта мебошад, мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор додани мавзӯи мазкур мубрам ва муҳим арзёбӣ мегардад. Таҳқиқоти мавзӯи мазкур ба таҳлил ва нишон додани зӯхурёбӣ ва раванди ташаккули ҳамкориҳои байни ду кишвар, монеаҳо, омилҳои мусоидаткунанда ва зарфияту имкониятҳои рушди минбаъда нигаронида шудааст.

Оғоз ва давраи аввали ташаккули муносибатҳои дипломатии Тоҷикистон бо Кореяи Ҷанубӣ солҳои 1992 то 2000-умро дар бар мегирад. Муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Корея дар таърихи 27-уми апрели соли 1992 барқарор гардиданд. Ҷумҳурии Корея яке аз аввалин кишварҳои қитъаи Осиё буд, ки истиқлолияти давлатии Тоҷикистонро эътироф намуд [22].

Ёдовар мешавем, ки тамоми имконияту иқтисодии Тоҷикистон дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ (солҳои навадум) барои барқарорсозии иқтисод ва фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ равона карда шуда буд. Вобаста ба ҳолати мазкур, робита бо кишварҳои хориҷӣ бештар хусусияти сиёсӣ ва рамзӣ доштанд. Аммо, бо вучуди ин, аз соли 1995 муносибатҳои байни ду кишвар тадриҷан афзоиш ёфта, раванди ба имзо расондани санадҳои аввалини ҳамкорӣ шуруъ гардида буд. Созишномаи ҳамкориҳои иқтисодӣ ва техникӣ, ки заминаи ҳукуки муносибатҳои минбаъдаро гузошт, аз ҷумлаи онҳо мебошад [23].

Дар давраи таърихии барои Тоҷикистон ниҳоят душвор – солҳои ҷанги шаҳрвандӣ (1992–1997) Кореяи Ҷанубӣ ба кишвари мо кӯмакҳои башардӯстона интиқол медиҳад. Аз ҷумла, ба воситаи Барномаи рушди Созмони Милали Муттаҳид (UNDP) ва ташкилоти гуманитарии Салиби Сурх ин кишвар ба Тоҷикистон кумаки башардӯстона мерасонд. Тибқи иттилои UNDP, Кореяи Ҷанубӣ дар соли 1996 барои расонидани ёрии тиббӣ ва ғизоӣ ба минтақаҳои ҷанубии Тоҷикистон тақрибан 600 ҳазор доллари ИМА ҷудо кардааст [13].

Иқдомҳои мазкур марҳилаи оғози ҳамкориҳои амалии ду кишварро дар бар мегирифт. Он замон ҳатто сафоратхонаҳои дӯҷониба ҳанӯз таъсис наёфта буданд ва робитаҳо тавассути каналҳои дипломатии минтақавӣ амалӣ мешуданд [4]. Дар солҳои минбаъда (1998–2000)

заминаҳои ҳуқуқӣ ва сиёсии муносибатҳои байни Тоҷикистону Кореяи Ҷанубӣ тадриҷан шакл гирифтанд. Дар ин давра миёни ду кишвар як қатор санадҳои ҳамкорӣ ба имзо расидааст, аз ҷумла:

- Ёддошти тафохум дар бораи ҳамкории иқтисодӣ;
- Созишномаи ҳамкорӣ дар соҳаи маориф ва илм;

- Барномаи табодули донишҷӯён миёни донишгоҳҳои миллий [23]. Ба имзо расидани санадҳои мазкур барои ташаккули ва таҳкими ҳамкории дарозмуддати дучонибаи Тоҷикистону Кореяи Ҷанубӣ заминаи мувофиқ гузоштанд.

Дар муносибатҳои дучонибаи Тоҷикистон ва Кореяи Ҷанубӣ солҳои 2000 то 2010-умро давраи таҳкимёбӣ ва густариши муносибатҳои ҳамкорӣ ҳисобидан мумкин аст. Зеро дар ин давра муносибатҳои миёни ду кишвар тавсеа ёфта, ба сатҳи сифатан нав бардошта шудааст.

Айни замон ҳукумати Кореяи Ҷанубӣ кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла, Тоҷикистонро аз шарикони муҳимми бозғатимоди худ мешуморад. Зимнан, сафари расмӣ Сарвазири Кореяи Ҷанубӣ ба Тоҷикистон ҳамкориҳои анъанавии дӯстона миёни ин кишварҳоро таҳким бахшидааст [LEE JI-EON “South Korea's ‘New Northern Policy’ and 2019 Summit Diplomacy to Central Asia” / SHARQSHUNOSLIK / ВОСТОКОВЕДЕНИЕ / ORIENTAL STUDIES // 2020, №2 URL: https://inlibrary.Uz/index.php/orientalstudies/article/view/16729?ysclid=l_vankzihv6583813833 саҳ 290-2916].

Ҳамин тавр, дар соли 2008 дар шаҳри Сеул – пойтахти ин кишвар Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Корея ифтиҳон ёфт, ки иқдоми мазкур барои ҳамоҳангсозӣ ва рушди минбаъдаи муносибатҳо аҳамияти бузург дошт [23]. Таъсис ёфтани намоёндагии дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои инкишофи фарогири муносибатҳои дучонибаи байни ду кишвар шароити мусоидро фароҳам овард.

Дар баробари намоёндагии дипломатӣ дар рушди муносибатҳои дучониба саҳми ташкилоту созмонҳои дигар низ назаррас мебошад. Масалан, соли 2007 бо ташаббуси Кореяи Ҷанубӣ Форуми ҳамкории Корея бо Осиёи Марказӣ (Korea–Central Asia Cooperation Forum) таъсис ёфта, Тоҷикистон низ ба он пайваست. Тадриҷан форуми мазкур ба минбари муҳимми муколама ва татбиқи лоиҳаҳои минтақавӣ табдил гардид [3].

Дар муносибатҳои миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кореяи Ҷанубӣ самтҳои маорифу тандурустӣ ва рушди захираҳои инсонӣ афзалият доранд. Дар ин замина Агенсии байналмилалӣи ҳамкориҳои Корея (KOICA), ки аз соли 1994 фаъолияти худро дар Тоҷикистон оғоз кардааст, саҳми назаррас дорад.

Барномаҳои аввалини ин ташкилот маҳз ба соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва рушди захираҳои инсонӣ бахшида шуда буданд. Ҳамин тавр, дар соли 2007 KOICA дар доираи фаъолияти худ Маркази омӯзиши IT-технологиро дар шаҳри Душанбе таъсис дод, ки то имрӯз дар кишвар фаъолияти пурсамар дорад [7]. Тибқи ҳисоботи Агенсии байналмилалӣи ҳамкориҳои Корея (KOICA), танҳо дар давраи солҳои 2000–2010 зиёда аз 300 нафар мутахассиси тоҷик дар муассисаҳои Кореяи Ҷанубӣ аз курсҳои омӯзиши кӯтоҳмуддат гузаштанд [7].

Дар солҳои 2000 то 2010 ҳамкориҳо дар соҳаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла сармоягузорӣ афзоиш ёфта, ҳаҷми тиҷорати байни ду кишвар зиёд гардид. Масалан, дар соли 2009 ҳаҷми савдои дучониба миёни Тоҷикистону Кореяи Ҷанубӣ зиёда аз 10 миллион доллари ИМА буд, ки нисбат ба соли 2004 тақрибан ду баробар афзоиш ёфтааст [23].

Дар ин замина, Кореяи Ҷанубӣ ба Тоҷикистон бештар таҷҳизоти электронӣ, таҷҳизоти тиббӣ ва нақлиётӣ содир мекард. Тоҷикистон бошад, ашёи хом, мисли алюминий ва маҳсулоти кишоварзиро ба Кореяи Ҷанубӣ содир менамуд.

Дар баробари ин, ширкатҳои «Hyundai Engineering», «Daewoo International», ва «Samsung C&T» дар лоиҳаҳои инфрасохтори Тоҷикистон — аз ҷумла, дар сохтмони таҷдиди шабакаҳои барқ ва лоиҳаҳои нақлиётӣ иштироки васеъ доштаанд [18].

Равобити мунтазам дар сатҳи раҳбарони вазоратҳои корҳои хориҷии ду кишвар тадриҷан ба рушди муносибатҳои дӯҷониба мусоидат мекунанд. Масалан, дар соли 2009 мулоқоти вазирони корҳои хориҷии Тоҷикистону Кореяи Ҷанубӣ дар Нью-Йорк (дар ҷаҳорҷӯби Ассамблеяи Умумии СММ) баргузор гардид. Дар ин мулоқот ҷонибҳо аҳамияти рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ ва сармоягузорӣ, инчунин дастгирии Тоҷикистонро дар доираи KOICA таъкид карданд [23].

Аз соли 2010 инҷониб ҳамкориҳои ду кишвар дар доираи манфиатҳои мутақобилан судманди стратегӣ инкишоф меёбанд. Дар соли 2012 ҳар ду кишвар ҷашни 20-солагии барқароршавии муносибатҳои дипломатиро таҷлил намуданд. Дар робита ба ин рӯйдоди муҳими таърихӣ як қатор ҷорабинҳои илмӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ баргузор гардиданд [23].

Минбаъд сафарҳои ҳайатҳои расмӣ аз ҳар ду ҷониб ба кишварҳои ҳамдигар афзуданд. Масалан, соли 2014 сафари гурӯҳи кории Кореяи Ҷанубӣ ба Душанбе доир гардида, дар рафти музокироти дӯҷониба барномаи ҳамкориҳои «Korea–Tajikistan Economic Cooperation Plan» тасдиқ карда шуд [26].

Дар солҳои 2010–2020 ҳамкориҳои иқтисодӣ тичоратӣ миёни ду кишвар афзоиш ёфта, дар доираи он ҳаҷми сармоягузориҳои мустақими Корея ба иқтисоди Тоҷикистон ба зиёда аз 35 миллион доллари ИМА расид [32]. Сармоягузориҳои мазкур асосан бахшҳои зеринро фаро гирифтаанд:

- энергетикаи барқароршаванда;
- технологияҳои иттилоотӣ;
- маориф ва тандурустӣ.

Бояд таъкид кард, ки саҳми Агентии байналмилалӣ ҳамкориҳои Корея (KOICA) дар ин давра дар инкишофи ҳамкориҳои дӯҷонибаи Тоҷикистону Кореяи Ҷанубӣ ниҳоят бузург буда, дар доираи фаъолияти он бештар аз 30 лоиҳаи рушд амалӣ гардидааст, аз ҷумла:

- «E-Government Development Project» (2015–2018);
- «Digital Skills for Youth» (2017–2019);
- «Public Administration Training Program» (2018–2020) [32].

Бояд қайд кард, ки дар сиёсати хориҷии ҳам Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам Кореяи Ҷанубӣ масъалаҳои марбут ба фарҳанг нақши калидӣ доранд. Бо вучуди дар масофаи дур аз ҳамдигар қарор доштан, Тоҷикистон ва Корея дорои арзишҳои муштаракӣ шарқӣ — эҳтиром ба таърих, суннат, оила ва соҳаи маориф мебошанд, ки зимни тавсеаи ҳамкориҳо дар ин заминаҳо ба назар гирифта мешаванд.

Дар соли 2019 дар шаҳри Душанбе «Рӯзҳои фарҳанги Корея» баргузор гардид, ки дар он филмҳои кореягӣ, мусиқии анъанавӣ ва либосҳои миллии ин кишвар муаррифӣ карда шуданд. Ин ҷорабинӣ тавассути Сафорати Корея ва бо дастгирии Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардида буд [23]. Бояд зикр кард, ки рушди муносибатҳои фарҳангӣ на танҳо ба шиносоии ду халқ, балки ба афзоиши тавачҷуҳ ба омӯзиши забон, санъат ва илму маорифи Корея дар байни ҷавонони тоҷик мусоидат намудааст. Ҳамин тавр,

бо дастгирии ташкилоти King Sejong Institute Foundation, дар соли 2015 дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Маркази омӯзиши забони корейгӣ ифтитоҳ гардид. Ҳоло дар маркази мазкур зиёда аз 300 донишҷӯи тоҷикистонӣ таҳсил менамоянд [4]. Ғайр аз ин, дар Донишгоҳи славянии Тоҷикистону Россия ва Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни низ курсҳои омӯзиши забони корейгӣ амал мекунанд. Омӯзгорони забони корейгӣ дар доираи барномаҳои GKS ва KOICA ба Тоҷикистон даъват гардида, фаъолият менамоянд.

Самти дигари ҳамкориҳои соҳаи илму маориф табодули донишҷӯён ва татбиқи барномаҳои стипендиявӣ барои онҳо мебошад. Барои мисол, шумораи муайяни донишҷӯёни тоҷик ҳамасола дар доираи барномаи Global Korea Scholarship (GKS) барои таҳсил ба Кореяи Ҷанубӣ фиристода мешаванд. Дар давраи солҳои 2010 то 2024 зиёда аз 150 донишҷӯи тоҷик дар донишгоҳҳои Корея таҳсил кардаанд [12].

Барномаҳои омӯзишии донишҷӯён бештар соҳаҳои идоракунии давлатӣ, технологияҳои иттилоотӣ, муҳандисӣ ва забоншиносиро фаро мегиранд. Донишҷӯёни Корея низ дар доираи барномаҳои таълимӣ барои таҳсил ҷиҳати омӯзиши фарҳанг ва забон меоянд.

Дар доираи ҳамкориҳои илмӣ таҳқиқотӣ донишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор муассисаҳои таҳсилоти олии Кореяи Ҷанубӣ, аз ҷумла Seoul National University (Донишгоҳи миллии Сеул), Korea University (Донишгоҳи Корея), Hanyang University (Донишгоҳи Ханянг) созишномаҳои ҳамкорӣ имзо карда, дар ин самт фаъолиятро ба роҳ мондаанд.

Барқарор гардидани равобити ҳамкорӣ байни муассисаҳои таълимии ду кишвар имконият медиҳад, ки донишҷӯён дар доираи барномаҳои “dual-degree” ва “exchange research” муваффақона иштирок кунанд.

Муносибатҳои ҳамкориҳои Тоҷикистону Кореяи Ҷанубӣ дар соҳаи иноватсия ва рақамикунонӣ низ дар ҳоли инкишоф мебошад. Дар ин замина, ҳамчунин дар самтҳои рақамисозии иқтисод ва идоракунии давлатӣ солҳои охир Ҷумҳурии Корея ба воситаи Агентии байналмилалӣ ҳамкориҳои Корея (KOICA) ба Тоҷикистон кӯмак мерасонад. Аз ҷумла, яке аз лоиҳаҳои муҳим – «E-Government Development Project» мебошад, ки дар давоми солҳои 2018–2022 амалӣ карда шудааст. Мақсади амалисозии ин лоиҳа татбиқи намунаи системаи рақамии ҳукумат дар муассисаҳои давлатӣ мебошад. Дар ин самт натиҷаҳои зерин дар Тоҷикистон ба даст оварда шудаанд:

- ташкили пойгоҳи иттилоотии ягона барои шаҳрвандон;
- омӯзиши зиёда аз 500 корманди давлатӣ дар соҳаи идоракунии рақамӣ;
- таҳияи портали «e-services.tj».

Дар ҷаҳорчуби таҳкимёбии муносибатҳои ҳамкориҳои дучониба аз соли 2022 дар шаҳри Душанбе бо кӯмаку дастгирии мутахассисони корейгӣ лоиҳаи «Smart City Dushanbe» татбиқи мегардад. Барномаи мазкур барои рушди инфрасохтори рақамӣ, назорати ҳаракати нақлиёт, таъмини амнияти шаҳр ва хизматрасонии электронӣ махсус гардонид шудааст. Марҳилаи аввали ин барнома роҳандозии фаъолияти шабакаи интеллектуалии назорати ҳаракат ва низоми рақамии пардохтҳои нақлиётро дар бар мегирад.

Аз тарафи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дастгирии барномаҳои корейгии KOICA ва «Digital Skills for Youth» дар давоми солҳои 2021 то 2024 зиёда аз 1500 ҷавон дар шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон давраҳои омӯзиши амалии IT, SMM ва идоракунии онлайниро гузаштаанд. Иқдоми мазкур ба татбиқи ҳадафҳои «Асри рақамӣ» ва «Рақамисозии иқтисод», ки дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси

Олии ҚТ дар соли 2024 таъкид шудааст, мувофиқат дорад [19]. Ҳамкориҳои Тоҷикистону Кореяи Ҷанубӣ дар самти иқтисоди сабз ва рушди устувор низ дар ҳоли рушд қарор доранд. Заминаи сиёсии ҳамкориҳои ду кишварро дар ин соҳа Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024, ки афзалияти сиёсати «иқтисоди сабз» ва «рушди устувор»-ро таъкид кардааст, ташкил медиҳад [19].

Кореяи Ҷанубӣ дар соҳаи иқтисоди сабз таҷрибаи бой ва пешрафта дошта, ҳамкорӣ бо ин кишвар дар самти мазкур дорои аҳамияти хос ба ҳисоб меравад.

Байни Тоҷикистон ва Кореяи Ҷанубӣ ҳамкориҳо дар соҳаи энергетикаи барқароршаванда (бо истифодаи неруи офтобӣ) дар доираи лоҳаҳои муштарак роҳандозӣ гардида, тадричан ташаккул меёбанд. Дар ин замина соли 2023 байни барномаи корейгии КОИСА ва Вазорати энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Ёддошти тафохум дар бораи ҳамкориҳои энергетикаи барқароршаванда ба имзо расидааст. Дар асоси санади мазкур татбиқи гардидани лоиҳаи пилотии «Solar Power for Rural Areas», ки бо барқи аз ҳисоби неруи офтобӣ истеҳсолшаванда таъмин намудани муассисаҳои иҷтимоиро дар назар дорад, дар ноҳияи Ховалинги вилояти Хатлон ва ноҳияи Ванчи ВМКБ оғоз шудааст [24]. Бояд қайд кард, ки Ҷумҳурии Корея дар самти идоракунии партовҳо низ дорои таҷрибаи муваффақ ва пешрафта буда, дар ин замина ба Тоҷикистон кӯмак мерасонад. Аз ҷумла, дар доираи барномаи «Green Growth Korea» мутахассисони корейгӣ барои таҳияи Консепсияи миллии идоракунии партовҳои саҳт ба Вазорати экология ва захираҳои табиӣ ҷорӣ расондаанд [8]. Инчунин, дар доираи барномаи омӯзишии «Eco-Management in Asia» барои кормандони муассисаҳои давлатии Тоҷикистон дар шаҳри Сеул давраи омӯзишӣ баргузор карда шудааст.

Таҳқику омӯзиш ва таҳлили раванди инкишофи муносибатҳои дучонибаи ҳамкорӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Корея нишон медиҳад, ки дар ин замина самтҳои зерин дорои дурнамои махсус ва мубрам мебошанд:

- тақвияти ҳамкориҳо дар самтҳои технологияи иттилоотӣ ва инноватсия — Кореяи Ҷанубӣ метавонад шарикӣ асосӣ дар рақамисозии соҳаҳои ҳаёти Ҷумҳурии Тоҷикистон гардад;

- таҳкими ҳамкориҳо дар соҳаи маориф ва илм — густариши барномаҳои табодули донишҷӯён, роҳандозӣ ва тавсеаи фаъолияти муштаракӣ таҳқиқоти муассисаҳои илмӣ ҳар ду кишвар;

- тақвияти ҳамкориҳо дар самти сармоягузориҳои саноати сабук ва кишоварзӣ — истифодаи таҷрибаи Корея дар истеҳсолоти хурду миёна ва коркарди маҳсулот;

- рушди ҳамкориҳо дар самти татбиқи «иқтисоди сабз» — амалисозии барномаҳои муштарак дар соҳаи энергияи барқароршаванда ва идоракунии самараноки захираҳо;

- инкишофи ҳамкориҳои дучониба дар самтҳои фарҳанг ва туризм — ташкил ва роҳандозии чорабиниҳои муштарак.

Хулоса, муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Корея имрӯз намунаи ҳамкориҳои муваффақи дучониба ба ҳисоб меравад, ки ба таъмини манфиатҳои ду кишвар ва беҳтарсозии сатҳи зиндагии мардумони онҳо равона гардидааст.

Тибқи натиҷаи таҳқиқоту арзёбӣ, муносибатҳои дучонибаи ҳамкориҳои миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Корея тадричан аз робитаҳои дипломатии рамзӣ ба сатҳи ҳамкориҳои амалии сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ табдил ёфтаанд.

Вақтҳои охир ҳамкориҳои Тоҷикистону Кореяи Ҷанубӣ дар самти ташкили муҳоҷирати меҳнатӣ вусъат меёбанд. Дар ин замина санадҳои дахлдори танзимкунандаи фаъолияти мазкур байни ду кишвар ба имзо расида, дар доираи татбиқи онҳо аввалин

гурӯҳҳои муҳоҷирони меҳнатӣ аз Тоҷикистон барои кор дар соҳаҳои гуногуни Кореяи Ҷанубӣ сафарбар гардидаанд.

Имрӯз Кореяи Ҷанубӣ барои Тоҷикистон на танҳо манбаи сармоягузорӣ ва технологияи пешрафта, балки мактаби пешқадами таҷрибаи инноватсионӣ ҳам мебошад.

Бо назардошти аҳамияти ҳамоҳанг будани сиёсати «Асри рақамӣ» дар Тоҷикистон ва «Green Growth» дар Кореяи Ҷанубӣ, дурнамои муносибатҳои ҳамкории миёни ду кишвар мусбат арзёбӣ мегардад [8].

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ, дар навбати худ, ҳамчун шарикӣ устувор ва стратегӣ барои Кореяи Ҷанубӣ дар Осиёи Марказӣ мавқеи муҳим касб кардааст. Байни ду кишвар ягон масъалаи баҳсӣ ё ҳалношуда мавҷуд нест. Доир ба аксари масъалаҳои байналхалқӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Корея мавқеи ҳамсон дошта, дар сатҳи байналмилалӣ маъмулан ҳамдигарро дастгирӣ менамоянд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Афзоиши ҳаҷми савдо соли 2009 Вазорати корҳои хориҷии ҚТ (2022)
2. Афзалияти сиёсати “иқтисоди сабз” Паёми Президенти ҚТ ба Маҷлиси Олӣ (2024)
3. Барномаи "Korea–Tajikistan Economic Cooperation Plan" Central Asia–Korea Cooperation Forum Secretariat (2024)
4. Барқароршавии муносибатҳои дипломатӣ 27 апрели 1992 Ministry of Foreign Affairs of Korea (1992)
5. Барномаҳои KOICA: E-Government, Digital Skills, Training KOICA Tajikistan Office (2023)
6. Барномаи “Smart City Dushanbe” Dushanbe Smart City Concept (2022)
7. Барномаи “Digital Skills for Youth” KOICA Tajikistan Office (2023)
8. Барномаи “Green Growth Korea” Green Growth Korea (2023)
9. Барномаи Global Korea Scholarship (GKS) Global Korea Scholarship Database (2023)
10. Voxӯрии вазирон дар СММ (2009) Вазорати корҳои хориҷии ҚТ (2022)
11. Дурнамои форум ва самтҳои оянда Central Asia–Korea Cooperation Forum Secretariat (2024)
12. Зарурияти таҳқиқ ва аҳамияти мавзӯ Вазорати корҳои хориҷии ҚТ (2022)
13. Кумакҳои башардӯстона тавассути UNDP UNDP Tajikistan (1996)
14. Лоихаи KOICA “E-Government Tajikistan” KOICA Tajikistan Office (2023)
15. Лоихаи “Solar Power for Rural Areas” KOICA Tajikistan Office (2023)
16. Маркази омӯзиши ИТ тавассути KOICA (2007) KOICA Tajikistan Office (2023)
17. Маркази омӯзиши забони кореягӣ (King Sejong Institute, 2015) King Sejong Institute Foundation (2015)
18. Омӯзиши 300 мутахассис дар Корея KOICA Tajikistan Office (2023)
19. Паёми Президенти ҚТ 2024 (рақамисозӣ ва иқтисоди сабз)
20. Паёми Президенти ҚТ ба Маҷлиси Олӣ (2024)
21. Рӯзҳои фарҳанги Корея дар Душанбе (2019) Embassy of Korea in Dushanbe (2019)
22. Робита тавассути Сафорати Корея дар Тошканд Ministry of Foreign Affairs of Korea (1992)

23. Созишномаи ҳамкориҳои иқтисодӣ ва техникӣ Вазорати корҳои хориҷии ҚТ (2022)
24. Сармоягузориҳои мустақим (35 млн доллар) KOICA Tajikistan Office (2023)
25. Созишномаи ДМТ бо Seoul National University Seoul National University (2020)
26. Таъсиси Форум “Korea–Central Asia Cooperation Forum” (2007) Central Asia–Korea Cooperation Forum Secretariat (2024)
27. Хулоса ва таҳлили умумӣ (МИД ҚТ) Вазорати корҳои хориҷии ҚТ (2022)
28. Ҳамкориҳои байналмилалӣ тавассути СММ ва ESCAP UNDP Tajikistan (1996)
29. Чашни 20-солагии муносибатҳо (2012) Вазорати корҳои хориҷии ҚТ (2022)
30. Ифтиҳои Сафорати Тоҷикистон дар Сеул (2008) Вазорати корҳои хориҷии ҚТ (2022)
31. Ёддошти тафохум дар бораи ҳамкорӣ (1998–2000) Вазорати корҳои хориҷии ҚТ (2022)
32. Ширкатҳои Hyundai, Daewoo, Samsung C&T дар Тоҷикистон KOICA Tajikistan Office (2023)

**ДВУСТОРОННИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН И РЕСПУБЛИКИ КОРЕЯ
УЛФАТЗОДА АБДУРАХИМ АБДИЛМУМИН,**

начальник управления международных связей ГУ «Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава». Адрес: Хатлонская область, Кушониёнский район, джамоат посёлка Бохтариён, отделение 2, улица Шомуродова, дом 16. Тел.: +992 93 177 88 99. E-mail: ulfatov7@gmail.com

Двусторонние сотрудничества между Республикой Таджикистан и Республикой Корея является одним из ключевых направлений внешней политики Республики Таджикистан и развивается на основе взаимного уважения, равноправия и общих интересов. С момента установления дипломатических отношений между двумя государствами сотрудничество постепенно расширялось и охватило различные сферы политического, экономического, социального и культурного взаимодействия. Республика Корея, обладающая передовым опытом экономического развития, современными технологиями является важным партнёром Таджикистана.

В свою очередь, Республика Таджикистан привлекает внимание корейской стороны своими природными ресурсами, геостратегическим положением и растущими инвестиционными возможностями. Особое значение приобретает сотрудничество в сферах энергетики, образования, здравоохранения, информационных технологий и развития человеческих ресурсов. Программы и проекты помощи Республики Корея в целях развития способствуют повышению уровня жизни и укреплению институционального потенциала Таджикистана. В целом, отношения между Таджикистаном и Корейской Республикой имеют позитивные перспективы и обеспечивают прочную основу для дальнейшего расширения взаимовыгодного сотрудничества.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Республика Корея (Южная Корея), сотрудничество, дипломатия, KOICA, экономика, политика.

**BILATERAL COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE
REPUBLIC OF KOREA**

ULFATZODA ABDURAHIM ABDILMUMIN,

Head of the Department of International Relations, SEI “Bokhtar State University named
after Nosiri Khusrav”. Address: Khatlon Region, Kushoniyon District, Bokhtariyon Settlement
Jamoat, Branch 2, Shomurodov Street, House 16.
Tel.: +992 93 177 88 99. E-mail: ulfatov7@gmail.com

Bilateral cooperation between the Republic of Tajikistan and the Republic of Korea is one of the key directions of Tajikistan's foreign policy and is developing on the basis of mutual respect, equality, and shared interests. Since the establishment of diplomatic relations between the two states, cooperation has gradually expanded and now encompasses various areas of political, economic, social, and cultural interaction. The Republic of Korea, with its advanced experience in economic development, modern technologies, and an effective system of public administration, is an important partner of Tajikistan.

In turn, the Republic of Tajikistan attracts the attention of the Korean side with its natural resources, geostrategic position and growing investment opportunities. Bilateral cooperation, especially in the fields of energy, education, healthcare, information technology and human resources development, has gained particular importance. Programs and projects of the Republic of Korea's development assistance contribute to improving the living standards and strengthening the institutional capacity of Tajikistan. In general, relations between Tajikistan and the Republic of Korea have positive prospects and provide a solid foundation for further expansion of beneficial cooperation.

Keywords: Republic of Tajikistan, Republic of Korea (South Korea), cooperation, diplomacy, KOICA, economy, politics.

Муқарриз: Мамадзафуров И, н.и.и, дотсент.

УДК: 330.65.005

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ИДОРАКУНИИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРИИ РУШДИ
САНОАТИ САБУК

ХУҶАЕВ МАҲМАДШОҲ МАҲМАДРАФИҚОВИЧ,

докторанти курси 3-юми зинаи PhD аз рӯи ихтисоси 6D051800 – «Идоракунии лоиҳаҳо»-и
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х.иёбони Рӯдакӣ 17.Тел: (+992) 988889938. E-mail: mahmadshohkhojaev96@gmail.com

Дар мақолаи мазкур аҳамияти иҷтимоӣ-иқтисодии саноати сабук тавсиф дода шуда, сармоягузорӣ ҳамчун яке аз роҳҳои рушду тақмили ин соҳа арзёбӣ карда шудааст. Дар баробари он масоили идоракунии раванди сармоягузорӣ шартҳои муҳими рушду инкишофи саноати сабук ҳисобида шуда таъкид гардидааст, ки дар раванди таҳия ва амалигардонии лоиҳаҳои сармоягузорӣ бояд бартарият ба самтҳои муҳим ва имконпазири рушди соҳаҳои саноати сабук дода шавад.

Бинобар ин, бо мақсади муайянкунии самтҳои бартариятноки рушди саноати сабук тавассути сармоягузорӣ зарур шуморида шудааст, ки таҷрибаи ҳориҷии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ мавриди омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлилу баҳодихӣ қарор дода шаванд. Аз ин рӯ, дар мақола пеш аз баррасии масоили таҷрибаи ҳориҷии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузори саноати сабук, вазъи муосири ин соҳа дар миқёси Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст.

Мақолаи мазкур дар худ таҷрибаи ҳориҷии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузориро дар саноати сабук инъикос намуда, самтҳо ва тамоюлҳои гуногуни онро тавсиф додааст. Зоҳир сохта шудааст, ки имрӯз дар корхонаҳои саноати сабуки давлатҳои пешқадами ҳориҷӣ амалигардонии лоиҳаҳои сармоягузори истифодаи технологияҳои рақамӣ, зеҳни сунъӣ, роботизатсия ва чопи 3D ба меъёр табдил ёфтаанд. Инчунин дар ҳориҷа лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба истифодаи маводҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, кам кардани партовҳо, паст кардани истеъмоли энергия ва таъмини шароити одилонаи меҳнат нигаронида шудаанд. Равшан сохта шудааст, ки дар давлатҳои ҳориҷӣ бештар ба сармоягузори истифодаи инноватсияҳои маҳсулотӣ ва технологӣ низ диққат маҳсус медиҳанд.

Дар маҷмӯъ, дар мақола тадбирҳои муайян пешниҳод карда шудаанд, ки амалигардонии онҳо то андозае ҷиҳати таъмини шароити мусоид баҳри рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва самаранок идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар ин соҳа мусоидат менамоянд.

Калидвожаҳо: идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, сармоя, саноати сабук, таҷрибаи ҳориҷӣ, инноватсияҳои маҳсулотӣ ва технологӣ, технологияи рақамӣ, роботизатсия, чопи 3D.

Дар шароити имрӯза масъалаҳои таҳия, коркард ва амалигардонии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар саноати сабук баъзе муаммоҳои худро дорост, ки дар байни онҳо нақши ҳуди корхонаҳои саноатӣ дар ҷалби сармоягузори ҳориҷӣ муассир аст.

Барои муайянкунии самтҳои бартариятноки рушди саноати сабук тавассути сармоягузорӣ зарурият пеш меояд, ки таҷрибаи ҳориҷии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ низ мавриди омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлилу баҳодихӣ қарор дода шаванд. Омӯзиши таҷрибаи ҳориҷӣ дар ин самт метавонад барои рушди саноати сабук ва фаъолияти субъектҳои он аҳамияти назаррас дошта ва тавсияҳои амалан татбиқшавандаро пешниҳод намояд.

Истифодабарии таҷрибаи хориҷи рушди саноати сабук дар Тоҷикистон, имкон медиҳад, ки дар муҳлатҳои кӯтоҳтарин ин соҳаро аз ҳисоби самаранокии мултипликативӣ ба яке аз соҳаҳои рушдкунанда табдил дод.

Муҳим шуморида мешавад, ки пеш аз баррасии масоили таҷрибаи хориҷии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузори саноати сабук, вазъи муосири ин соҳа дар миқёси Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда шавад, то ин ки ҳиссаи соҳаи мазкур дар маҷмуи маҳсулоти саноатӣ муайян карда шуда, бартариятҳо ва заминаи имкониятҳои сармоягузори зерсоҳаҳои саноати сабук зоҳир карда шаванд.

Умуман, имрӯз таҷрибаи хориҷии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар саноати сабук, пеш аз ҳама бо самтҳо ва тамоюлҳои гуногун тавсиф дода мешавад. Яке аз онҳо сармоягузорӣ дар самти татбиқи рақамикунони равандҳои истеҳсолӣ ва идоракунии ба ҳисоб меравад. Дар корхонаҳои саноати сабуки давлатҳои пешқадами ҷаҳонӣ ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, зеҳни сунӣ, роботизатсия ва ҷопи 3D, ба меъёр табдил ёфта истодаанд. Ин имкон медиҳад, ки равандҳои истеҳсолӣ такмил дода шаванд, сифати маҳсулот беҳтар карда шавад, хароҷот кам карда шавад ва суръати истеҳсоли маҳсулоти нав ба бозор тезонида шавад.

Қайд кардан зарур аст, ки имрӯз дар хориҷа истеъмолкунандагон ба ҷанбаҳои экологӣ ва иҷтимоии истеҳсолот тавачҷӯӣ бештар зоҳир мекунанд. Бинобар ин лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба истифодаи маводҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, кам кардани партовҳо, паст кардани истеъмоли энергия ва таъмини шароити одилонаи меҳнат нигаронида шудаанд.

Вобаста ба тамоюлҳои тағйирёбандаи вазъи бозорӣ, мутобиқшавӣ ба онҳо ва дархостҳои инфиродии истеъмолкунандагон - сармоягузорӣ ба ташкили хатҳои нави истеҳсолӣ равона карда мешавад, ки қодиранд ба талаботҳои нави пайдогашта ҷавобгӯ бошанд. Идораи лоиҳаҳои сармоягузорӣ аксар вақт тамоми занҷираи арзиши иловашударо, аз хариди ашёи хом то тақсимоли маҳсулоти тайёр, фаро мегирад. Ин ҳамкориҳои зичро бо таъминкунандагон, ширкатҳои логистикӣ ва шабакаҳои чаканафурӯшӣ талаб мекунанд.

Дигар самти асосие, ки бештар тавассути амалигардонии лоиҳаҳои сармоягузорӣ роҳандозӣ карда мешавад ин истифодабарии инноватсияҳои маҳсулоти ва технологӣ мебошанд, ба монанди ҷопи рақамӣ дар матоъ, коркарди лазерӣ ва ғайра.

Дар раванди таҳқиқот аз таҳлилҳои назариявӣ, муқоисавӣ, омӯрӣ, таҳлили адабиёти илмӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ истифода шудааст.

Саноати сабук яке аз соҳаҳои асосии саноат маҳсуб мешавад, ки аҳамияти муҳими иҷтимоӣ-иқтисодӣ дорад. Ин соҳа низ чун дигар соҳаҳои саноати милли аҳолиро бо маҳсулоти ниёзи аввалия таъмин мекунад, ҷойҳои корӣ бунёд месозад ва дар раванди ташаккул ва рушди комплекси агросаноатии кишвар мақоми махсусро ишғол мекунад. Аз ин рӯ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷиҳати даврони Истиқлолияти давлатӣ то имрӯз ба рушду такмили саноати сабук диққати махсус дода мешавад.

Иқтисодшиноси ватанӣ Махкамов Б.Б. дуруст қайд мекунанд, ки «Ҳукумати ҷумҳурӣ ҳамеша ба масъалаҳои беҳтар кардани ҷаҳи соҳибкорӣ ва ҷолибияти сармоягузори саноати сабук тавачҷӯӣ ҷиддӣ медиҳад. Аз ҷумла, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд барномаҳои соҳавии рушди саноати сабуки кишварро қабул кардааст, ба монанди: Барномаи рушди саноати сабук дар ҚТ барои солҳои 2005-2015; Барномаи коркарди пурраи пахта барои давраи то соли 2015; Барномаи коркарди пурраи маҳсулоти ҷорводорӣ (пӯст ва пашм) дар ҚТ барои давраи то соли 2015; Барномаи истеҳсоли маҳсулоти кӯдакона дар ҚТ барои давраи то соли 2015; Барномаи рушди абрешимпарварӣ ва коркарди пиллаи кирми абрешими

тути ҚТ барои солҳои 2012-2020; Барномаи рушди қолинбофӣ дар ҚТ барои солҳои 2014 – 2020» [8, с.156].

Инчунин солҳои баъдӣ бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи рушди саноати сабук дар ҚТ барои давраи то соли 2022» (аз 29.03.2019с, №128) тасдиқ карда шуда амалӣ гардидааст, ки дар асоси онҳо дигар ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар самти рушди соҳа ва пешбини имтиёзҳо барои соҳибкорони хориҷӣ ва ватанӣ таҳия ва қабул карда шудаанд. Дар ҳамаи барномаҳои соҳавии рушди саноати сабук оиди ҷалби сармоягузорӣ бандҳо оварда шудаанд, ки ҳамчун яке аз роҳҳои рушду тақмили саноати сабук арзёбӣ мешавад. Бинобар ин масъалаи идоракунии раванди сармоягузорӣ шартҳои муҳими рушду инкишофи саноати сабук ба ҳисоб меравад, ки агар тавассути таҳия, коркард ва амалигардонии лоиҳаи сармоягузорӣ сурат гирад ба мақсад мувофиқ ва самараноктар аст. Дар ин самт барои таҳия, идоракунии ва амалигардонии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, бартарият бояд пеш аз ҳама ба самтҳои муҳим ва имкондоштаи саноати сабук дода шавад.

Чӣ хеле ки, муҳаққиқ Розиев Д.А. қайд мекунад: «Масъалаи ҷалби сармоягузорию дохилию хориҷӣ ба саноати сабуки Тоҷикистон яке аз муҳимтарин масъала ба ҳисоб меравад. Дар баробари ин, ёдовар шудан лозим аст, ки ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ бо сармоягузорию оқилона ва муассир ба бахши воқеии иқтисодиёт, хусусан саноати сабук таъсири мусбат мерасонад, ки асоситарини онҳо инҳоянд: 1) ба давлат имкон медиҳад, ки ба технологияҳои пешрафта ва усулҳои муосири идоракунии дастрасӣ пайдо кунад; 2) ба тақмили технологияҳо ва баланд бардоштани сатҳи истеҳсолот мусоидат мекунад; 3) сармоягузорӣ ба тавсеаи истеҳсолот ва баланд бардоштани самаранокии он дар ниҳоят боиси афзоиши даромади андоз, ташкили ҷойҳои нави корӣ мегардад; 4) имичи иқтисодии кишварро дар ҷаҳон беҳтар мекунад, дараҷаи эътимод ба кишварро меафзояд» [17, с.253].

Албатта, имрӯз масъалаҳои таҳия, коркард ва амалигардонии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар саноати сабук баъзе муаммоҳои худро дорост, ки дар байни онҳо нақши худӣ корхонаҳои саноатӣ дар ҷалби сармоягузорию хориҷӣ муассир аст.

Баҳодихии ҷолибияти сармоягузорӣ аз коркарди хусусияти аниқи фаъолият ва иқтидорҳои корхона оид ба ҷалби сармоягузорӣ вобаста мебошад. Ҳар як корхонае, ки мақсади ҷалб намудани сармоягузорию гуногунро дорад, бояд ҷолибияти сармоягузорию худро баланд намояд, то ки сармоягузoron ба он маблағгузорӣ намуда, рушди устувори фаъолияти корхонаро таъмин намоянд. Бо ин мақсад, корхона бояд арзиши дорoiҳои асосии худро афзояд (баланд намояд, зиёд гардонад), дорoiҳои навро дастрас намуда, истифодаи самаранокии онҳоро таъмин намояд [12, с.123].

Бинобар ин, барои бартарафсозии монетаю мушкилиҳо зарур аст, ки тамоми имкониятҳои истифода бурда шаванд. Аз он ҷумла, барои муайянкунии самтҳои бартариятноки рушди саноати сабук тавассути сармоягузорӣ зарурият пеш меояд, ки таҷрибаи хориҷии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ низ мавриди омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлилу баҳодихӣ қарор дода шаванд. Омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ дар ин самт метавонад барои рушди саноати сабук ва фаъолияти субъектони он аҳамияти назаррас дошта ва тавсияҳои амалан татбиқшавандаро пешниҳод намояд.

Истифодабарии таҷрибаи хориҷи рушди саноати сабук дар Тоҷикистон, имкон медиҳад, ки дар муҳлатҳои кӯтоҳтарин ин соҳаро аз ҳисоби самаранокии мултипликативӣ ба яке аз соҳаҳои рушдукунанда табдил дод [13, с.193].

Муҳим шуморида мешавад, ки пеш аз баррасии масоили таҷрибаи хориҷии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорию саноати сабук, вазъи муосири ин соҳа дар миқёси

Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда шавад, то ин ки ҳиссаи соҳаи мазкур дар маҷмуи маҳсулоти саноатӣ муайян карда шуда, бартариятҳо ва заминаи имкониятҳои сармоягузори зерсоҳаҳои саноати сабук зоҳир карда шаванд (Ҷадвали 1).

Маълумотҳои ҷадвали 1 нишондиҳандаҳои асосии иқтисодии саноати сабуки Тоҷикистонро дар давоми солҳои 2000-2024 нишон медиҳад ва тағйироти онҳоро дар муқоиса бо солҳои 2000 ва 2010 арзёбӣ менамояд. Агар соли 2000 шумораи корхонаҳои соҳаи мазкур 133 адад бошад, ин нишондиҳанда дар тӯли солҳо афзоиш ёфта, дар соли 2024 ба 572 адад расидааст. Дар муқоиса бо соли 2010, шумораи корхонаҳо 3,3 маротиба афзоиш ёфтааст, ки ин нишондиҳандаи рушди соҳаро дар даҳсолаи охир тасдиқ мекунад.

Ҷадвали 1.

Нишондиҳандаҳои асосии иқтисодии саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2000-2024

Нишондиҳандаҳои асосии саноати сабук	Солҳои таҳлилшаванда						Соли 2024 нисбати 2000, бо % (+,-)	Соли 2024 нисбати 2010, бо % (+,-)
	2000	2005	2010	2015	2020	2024		
Шумораи корхонаҳо (воҳид)	133	168	169	397	435	572	+4,3 маротиба	+3,3 маротиба
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот (млн. сомонӣ)	212,7	751,1	1094	1410	3103	4134,9	+19,4 маротиба	+3,7 маротиба
Шумораи миёнасолони кормандон (ҳаз. нафар)	22,3	26,9	17,1	17,4	18,6	15,5	-30,4	-9,3
Ҳосилнокии меҳнат ба ҳар нафар корманд (сомонӣ)	9538	27921	63976	81034	166828	266767	+27,9 маротиба	+4,1 маротиба
Ҳисса дар сохтори саноати миллӣ (фоиз)	14	16,3	13,2	10,9	9,6	7,6	-6,4	-5,6

Ҳисоби муаллиф. Манбаъ: [14, с.18-24; 15, с.16,36]

Дар давраи таҳлилӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноати сабук бо суръати назаррас афзоиш ёфта, дар соли 2024 ба 4134,9 млн. сомонӣ расидааст, ки 19,4 маротиба нисбати соли 2000 ва 3,7 маротиба нисбати соли 2010 афзоиш ёфтааст.

Аз рӯи фарогирии шумораи кормандон бошад, нишондиҳандаи саноати сабук дар солҳои таҳлилӣ паст шудааст. Ин нишондиҳанда дар соли 2024 15,5 ҳазор нафарро ташкил додааст, ки 30,4% нисбати соли 2000 ва 9,3% нисбати соли 2010 кам шудааст. Чунин камшавии шумораи коргарони соҳа сабабҳои гуногун дорад, ба монанди баланд бардоштани самаранокии меҳнат тавассути татбиқи истифодаи технологияҳои нав ё тағйирот дар сохтори

истеҳсолии корхонаҳо. Ин хулосаро ба ҳисоби миёна баландшавии ҳосилнокии меҳнат дар соҳа тасдиқ менамояд, ки дар соли 2024 ба ҳар нафар корманд ба андозаи 266767 сомонӣ рост омадааст. Ин нишондиҳандаи соли 2024 27,9 маротиба нисбати соли 2000 ва 4,1 маротиба нисбати соли 2010 афзоиш ёфтааст. Ин афзоиши назаррас дар ҳосилнокии меҳнат, бо вучуди коҳиши шумораи кормандон, нишон медиҳад, ки саноати сабук ба самти истифодаи технологияҳои муосир ва баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ҳаракат кардааст.

Ҳиссаи саноати сабук дар маҷмӯи истеҳсолоти саноатӣ бошад нисбати солҳои пешин кам гардидааст. Агар соли 2000 ин нишондиҳанда 14%-ро ташкил дода бошад, соли 2010 ба 13, 2% ва соли 2024 ба 7,6% омада расидааст, ки дар асл сабаби асосии он микдоран кам шудани истеҳсолоти саноати сабук набуда, балки зиёдшавии ҳиссаи дигар соҳаҳои саноат аст.

Аз таҳлили гузаронидашуда чунин бармеояд, ки нишондиҳандаҳои рушди саноати сабук, дар маҷмӯи мусбӣ буда, таи солҳои охир ҳаҷми истеҳсол ва дараҷаи ҳосилнокии меҳнат дар ин соҳа ба маротиб афзудаанд. Барои дар сохтори соҳавии саноат мавқеи назаррас пайдо кардани саноати сабук амалигардонию чорабиниҳои дахлдорро талаб менамоянд, ки яке аз онҳо таҳия, коркард ва амалигардонию лоиҳаҳои сармоягузорӣ махсуб мешавад. Албатта, пеш аз таҳия ва коркарди лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои самтҳои бартариятдоштаи саноати сабук омӯзиши таҷрибаи хориҷи муҳим ва амри зарурист.

Аз таҳлилҳои олими ватанӣ Махкамов Б.Б. чунин бармеояд, ки чунин кишварҳо ба монанди Чин, Туркия, Олмон ва ҳамсоякишвари мо Узбекистон дар ин самт қадамҳои устувор гузоштаанд. Масалан, Ҷумҳурии мардумии Чин рушди саноати сабукро бо дастгирии фаъоли давлат алоқаманд намудааст. Корхонаҳои ин соҳа мавриди баррасии барномаҳои гуногуни иқтисодии давлатӣ қарор гирифтанд. Дар байни самтҳои асосии дастгирии давлатии саноати сабук субсидияҳои мақсаднок ва додани имтиёзҳои андозӣ барои рушди соҳа, таъсиси системаи муосири стандартҳои давлатӣ, ҳавасмандгардонию таъсиси брендҳои миллий, таҳия ва бақайдгирии тамғаҳои молиро номбар намудан мумкин аст. Дар Туркия бошад бештар лоиҳаҳои тайёркунии кадрҳо барои соҳа, аз ҷумла тайёр кардани дизайнерҳо, диққати махсус дода мешавад. Самти муҳими дастгирии рушди саноати сабук таъсис ва пешбурди брендҳои худӣ мебошад. Ҳукумати кишвари Туркия имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ пешбинӣ намуда, 50% дастгирии хароҷоти энергия, қарздиҳии имтиёзнок, имтиёзҳо дар соҳаи пардохтҳои иҷтимоӣ ва субсидияҳои гуногунро барои корхонаҳои соҳа пешниҳод менамояд. Давлати дигаре, ки дар ин самт пешсаф аст, Олмон ба ҳисоб меравад. Дар Олмон лоиҳаҳои сармоягузорию саноати сабук ба тадқиқолтҳои илмӣ нигаронида шудаанд, ки дар натиҷаи он дастгоҳу таҷҳизотҳои нав барои рушди соҳа ба вучуд оварда мешаванд. Ҳамсоякишвари мо Узбекистон низ аллакай, таҷрибаи кишварҳои болозикрро истифода бурда истодааст. Аз он ҷумла, ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ ва додани имтиёзҳо ба сармоягузорию ватанӣ ва хориҷӣ ба васеъшавии ҳаҷми сармоягузориҳои асосӣ ва амалисозии лоиҳаҳои нави сармоягузорӣ барои қисман навсозӣ (модернизация) ва навсозии пурраи технологӣ (реновация) дар пойгоҳҳои истеҳсолӣ, хариди таҷҳизоти нав мусоидат кардаанд [9, с.31-33].

Хангоми таҳлили таҷрибаи рушди саноати сабук дар кишварҳои хориҷӣ метавон муайян намуд, ки аз ҳама бештар дастгирии фаъолонаи давлат дар пешниҳодҳои имтиёзҳои муайяни андозӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва пешбурди маҳсулоти содиротӣ дида мешавад [10, с.186].

Умуман, имрӯз таҷрибаи хориҷии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар саноати сабук, пеш аз ҳама бо самтҳо ва тамоюлҳои гуногун тавсиф дода мешавад. Яке аз онҳо сармоягузорӣ дар самти татбиқи рақамикунории равандҳои истеҳсоли ва идоракунӣ ба ҳисоб меравад. Дар корхонаҳои саноати сабуки давлатҳои пешқадами ҷаҳонӣ қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, зеҳни сунъӣ, роботизатсия ва ҷопи 3D, ба меъёр табдил ёфта истодаанд. Ин имкон медиҳад, ки равандҳои истеҳсоли такмил дода шаванд, сифати маҳсулот беҳтар карда шавад, хароҷот кам карда шавад ва суръати истеҳсоли маҳсулоти нав ба бозор тезонида шавад [2, 6, 7].

Қайд кардан зарур аст, ки имрӯз дар хориҷа истеъмолкунандагон ба ҷанбаҳои экологӣ ва иҷтимоии истеҳсолот тавачҷӯӣ бештар зоҳир мекунанд. Бинобар ин лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба истифодаи маводҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, кам кардани партовҳо, паст кардани истеъмоли энергия ва таъмини шароити одилонаи меҳнат нигаронида шудаанд.

Вобаста ба тамоюлҳои тағйирёбандаи вазъи бозорӣ, мутобиқшавӣ ба онҳо ва дархостҳои инфиродии истеъмолкунандагон - сармоягузорӣ ба ташкили хатҳои нави истеҳсоли равона карда мешавад, ки қодиранд ба талаботҳои нави пайдогашта ҷавобгӯ бошанд. Идораи лоиҳаҳои сармоягузорӣ аксар вақт тамоми занҷираи арзиши иловашударо, аз харидаи ашёи хом то тақсироти маҳсулоти тайёр, фаро мегирад. Ин ҳамкориҳои зичро бо таъминкунандагон, ширкатҳои логистикӣ ва шабакаҳои ҷаҳанафзурӯшӣ талаб мекунанд.

Дигар самти асосие, ки бештар тавассути амалигардонии лоиҳаҳои сармоягузорӣ роҳандозӣ карда мешавад ин истифодабарии инноватсияҳои маҳсулоти ва технологӣ мебошанд, ба монанди ҷопи рақамӣ дар матоъ, коркарди лазерӣ ва ғайра. Аз ин ҷост, ки корхонаҳои хориҷӣ дар саноати сабук бомуваффақият аз усулҳои гуногуни идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ истифода мебаранд, ба монанди:

➤ Банақшагирии стратегӣ ва ояндабинӣ: Корхонаҳое, ки бартариатҳои соҳаашонро ояндабинӣ карда, рафтори истеъмолкунандагонро пешбинӣ менамоянд, самтҳои афзалиятноки сармоягузориро бомуваффақият муайян мекунанд. Ин ба таҳлили тамоюлҳои бозор, муҳити рақобат ва инноватсияҳои технологӣ алоқаманд буда метавонад.

➤ Усулҳои мутобиқшавии (ҷандирӣ) идоракунии лоиҳавӣ: Дар шароити бозори босуръат тағйирёбанда, усулҳои ҷандирӣ, имкон медиҳанд, ки корхонаҳои соҳа ба тағйиротҳои бавуҷудоянда зуд мутобиқ шаванд, талаботҳои зоҳиршударо саривақт таъмин намоянд ва дараҷаи амалишавии қарорҳои идоракунии қабулшударо баланд бардоранд.

➤ Идоракунии хавфҳо дар ҳама марҳилаҳои лоиҳа: Баҳодиҳии дақиқ ва идоракунии хавфҳо (технологӣ, бозорӣ, молиявӣ, экологӣ) қисми ҷудонашавандаи лоиҳаи самаранок ба ҳисоб меравад. Ин таҳияи нақшаҳоро барои кам кардани хавфу хатар ва пешгирии онҳо дар бар мегирад.

➤ Ҷалби мутахассисон ва рушди истеъдодҳо: Сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ, омӯзиши кормандон бо технологияҳо ва маҳорати нав, инчунин эҷоди муҳити кории ҳавасмандкунанда омилҳои калидии муваффақияти корхонаҳои муваффақи хориҷӣ ба ҳисоб мераванд.

➤ Шарикӣ ва ҳамкорӣ: Корхонаҳои саноати сабук дар хориҷа бо муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ, стартапҳо, таъминкунандагон ва ҳатто рақибон барои мубодилаи дониш, рушди муштраки инноватсияҳо ва коҳиши хавфҳо фаъолона ҳамкорӣ мекунанд.

➤ Истифодаи воситаҳои рақамии идоракунии лоиҳа: Ҳалли муосири нармафзорӣ барои идоракунии лоиҳаҳо (масалан, Microsoft Project, Asana, Jira) имкон медиҳанд, ки ба таври

самаранок банақшагирӣ, назорати рушд, идоракунии захираҳо ва иртибот, инчунин таҳлили маълумот барои қабули қарорҳои асоснок анҷом дода шавад.

Таҳлилҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки субъектҳои ватании саноати сабук метавонанд аз самтҳои имконпазири таҷрибаи хориҷии таҳия ва коркарди лоиҳаҳои сармоягузорӣ истифода намоянд (Ҷадвали 2.)

Ҷадвали 2.

Самтҳои муносири таҷрибаи хориҷии коркарди лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар саноати сабук

№	Самтҳои лоиҳа	коркарди	Мақсади амалигардонии лоиҳаи сармоягузорӣ
1.	Истифодаи технологияҳои рақамӣ		Истифодаи технологияҳои рақамӣ барои назорат ва идоракунии равандҳои истеҳсолӣ. Тавассути сенсорҳо ва дастгоҳҳои рақамӣ дар бораи истеҳсолот ва рафтори истеъмолкунандагон маълумот ҷамъоварӣ кардан, ки ин имкон медиҳад равандҳоро оқилона сохта ба баландшавии сифати маҳсулот мусоидат намояд.
2.	Бароҳандозии истеҳсоли фармоишӣ		Тавассути фармоишҳои инфиродии истеҳсоли маҳсулот субъектҳои саноати сабук имкон пайдо намоянд, ки вобаста ба ниёзу эҳтиёҷот ва талаботи муштариён истеҳсоли маҳсулот мутобиқ ба онҳо ташкил карда шавад. Барои амалигардонии чунин лоиҳаҳои фармоишӣ корхонаҳои сабук метавонанд коргоҳҳои алоҳида таъсис диҳанд.
3.	Истеҳсолот бо истифода аз дастгоҳи чопкунии 3D		Истифодабарии дастгоҳи чопкунии 3D бо мақсади зуд ва самаранок истеҳсол намудани қисмҳои маҳсулот ё маҳсулоти тайёр дар умум. Ин махсусан барои истеҳсоли гуруҳҳои хурди мол ё маҳсулотҳои фармоишӣ муфид аст.
4.	Истифодаи роботӣ ва худкор	низомии	Низомҳои роботӣ ва равандҳои худкор имкон медиҳанд, ки ҳосилнокии афзоиш ёбад, хароҷот кам шавад ва сифати маҳсулот беҳтар шавад. Корхонаҳо бояд марҳилаҳои гуногуни истеҳсолотро, аз ҷамъоварӣ то бастабандӣ ва анбордорӣ, автоматӣ кунанд.
5.	Истифодабарии биотехнология саноати сабук	дар	Коркарди навҳои нави нахҳо, матою ашёҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва беҳатар, таъмини устуворсозии нахҳо, беҳтаршавии раванди рангуборкунӣ, камгардонии фарсудаҷавӣ ва хираҷавии рангҳо ва ғайра.

Таҳияи муаллиф дар асоси манбаҳои [1, 3, 4] тартиб дода шудааст.

Ин ҷо намунаҳои лоиҳаҳои муваффақи сармоягузорию дар корхонаҳои саноати сабуки давлатҳои пешрафтаи хориҷӣ баррасӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст:

➤ Adidas Speedfactory (Олмон): Дар маркази лоиҳа рақамикунонии "Speedfactory"-и Adidas қарор дорад. Ҳадафи лоиҳа – бо истифода аз дастгоҳи чопкунии 3D ва роботизатсия

суръат бахшидани истеҳсолот аз ҳисоби кутоҳсозии сикли истеҳсоли маҳсулот, баланд бардоштани сифати маҳсулот ва таъмини самаранокии баланди истеҳсолот аст [18].

➤ Uniqlo (Ҷопон): Сармоягузорӣ дар таҳия ва истеҳсоли масолеҳи инноватсионӣ, аз қабилӣ Heattech (ин масолеҳ барои нигоҳ доштани гармӣ ҳатто дар рӯзҳои сардтарин мусоидат мекунад) ва Airism (ин мавод фавран намиро ҷаббида бухор мекунад. Сохтори маҳсули нах ба пӯст имкон медиҳад, ки "нафас кашад", аз гармии аз ҳад зиёд пешгирӣ кунад ва сабукӣ ва озодии ҳаракатро таъмин кунад) [5].

➤ Patagonia (ИМА): Сармоягузорӣ барои рушди устувор, истифодаи масолеҳи аз нав коркардшуда, кам кардани партовҳо ва дастгирии ташаббусҳои экологӣ. Ширкати Patagonia ҷаёлона принсипҳои истеъмоли масъулиятнок ва шаффофиятро дар занҷираи таъминот ташвиқ мекунад [11].

➤ Корхонаҳои саноати сабуки Итолиё: Сармоягузорӣ дар саноати сабуки Италия дар бахшҳои нассочӣ, пойафзолбарорӣ, маҳсулоти ҷармӣ ва мӯд нигаронида шудааст. Лоиҳаҳои перспективӣ ба истифодаи маводҳои инноватсионӣ, таъмини устувори маҳсулотҳо, технологияи рақамӣ ва рушди тиҷорати электронӣ алоқаманданд [16].

Бо эътиמודи комил метавон қайд кард, ки бо истифода аз таҷрибаи хориҷии идоракуний ва татбиқи сармоягузорӣ корхонаҳои саноати сабуки мо низ метавонанд рушду самаранокии ҷаёлияти худро баланд бардошта, дар рақобот тобовар бошанд ва мавқеи бозори худро устувор созанд.

Дар маҷмӯъ, омӯзиш, мутобиқсозӣ ва истифодабарии таҷрибаи хориҷии идораи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар саноати сабук метавонад омили муҳими баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва бехатарии иқтисодиёт гардад. Зарур аст, ки хусусиятҳои соҳаи мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба назар гирифта шуда, таҷрибаи хориҷӣ ба шароити муносири кишвари мо мутобиқ бошад. Дар раванди таҳия, коркард ва татбиқи бомуваффақияти лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар саноати сабук дар асоси таҷрибаи хориҷӣ, дар баробари истифодабарии технологияҳои рақамӣ дар истеҳсолот, маводу ашёҳои инноватсионӣ ва аз ҷиҳати экологӣ мувофиқ ба талаботи ҷойдошта, инчунин бартарият ба истифодашавии таҷрибаи дастгирии ҷаёлонаи давлатӣ ва рушди шарикӣ байни корхонаҳо, ҳамкориҳои байни институтҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва дигар ташкилотҳои молиявӣ-қарзӣ ва инвестиционӣ-инноватсионӣ дода мешавад.

Аз ин рӯ, барои рушди бомуваффақияти саноати сабук ва идоракунии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, андешидани чораҳои муаммал зарур аст:

1. Ташаккул ва рушди механизмҳои дастрас ва дарозмуддати маблағгузорӣ:
 - Таъсиси фондҳои махсус барои дастгирии сармоягузорӣ дар саноати сабук;
 - Пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ва субсидияҳо барои хариди таҷҳизоти муосир ва ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ;
 - Ҳавасмандгардонии ҷалби сармоя тавассути механизмҳои шарикӣ давлатию хусусӣ.
2. Ҳавасмандгардонии рушди технологӣ ва инноватсия:
 - Дастгирии қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ (КИТТК) ҷиҳати барориши маводу ашёҳои инноватсионӣ ва технологияҳои нав;
 - Таъсиси технопаркҳо ва инкубаторҳо барои дастгирии стартапҳо дар саноати сабук;

- Пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ барои ширкатҳое, ки ба КИТТК ва ҷорӣ намудани инноватсияҳо сармоягузорӣ мекунанд;
 - Мусоидат ба трансфери технология аз хориҷа.
3. Рушди захираҳои инсонӣ бо мақсади инкишофи тараққиӣ соҳа:
- Навсозии барномаҳои таълимӣ дар донишгоҳҳо ва муассисаҳои таълимии миёнаи махсус бо дарназардошти талаботи муносири соҳа;
 - Таъсиси барномаҳои бозомӯзӣ ва такмили ихтисос барои коргарони саноати сабук;
 - Таҳияи чораҳо барои ҷалб ва нигоҳ доштани мутахассисони соҳибтаҷриба, аз ҷумла баланд бардоштани музди меҳнат ва беҳтар намудани шароити кор;
4. Баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузориӣ соҳа:
- Таҳия ва амалисозии барномаҳои дастгирии содироти маҳсулоти саноати сабук;
 - Фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоягузориӣ хориҷӣ;
 - Гузаронидани чорабиниҳои маркетингӣ барои баланд бардоштани шинохт ва ҷолибияти маҳсулотҳои ватании саноати сабук.
5. Муттаҳидшавӣ ба занҷирҳои таъминоти ҷаҳонӣ:
- Дастгирии иштироки корхонаҳои ватанӣ дар намоишгоҳҳо ва ё конфронсҳои байналмилалӣ соҳавӣ;
 - Мусоидат ба барқарор намудани муносибатҳои шарикӣ бо ширкатҳои хориҷӣ;
 - Рушди инфрасохтори логистикӣ ва содда кардани расмиёти гумрукӣ.
6. Дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии рушди соҳа:
- Дастгирии истехсолкунандагони ватанӣ тавассути харидҳои давлатӣ.
 - Гузаронидани маърақаҳои таблиғи маҳсулоти «Дар Тоҷикистон истехсолшуда».
 - Рушди сайёҳии саноатӣ ва ҳавасмандгардонии талабот ба маҳсулотҳои ватании саноати сабук.

Пешбинӣ карда мешавад, ки тадбирҳои зикршуда то андозае ҷиҳати таъмини шароити мусоид баҳри рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷалби сармоягузорӣ ба ин соҳа, баланд бардоштани рақобатпазирии он дар бозори ҷаҳонӣ имкон медиҳанд. Муҳим аст, ки ин тадбирҳо дар якҷоягӣ ва пайдарпай, бо дарназардошти хусусиятҳои ҳар як минтақа ва корхона амалӣ карда шаванд. Инчунин бояд дар назар дошт, ки муваффақияти лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар саноати сабук на танҳо аз дастгирии давлат, балки аз ташаббус ва кордонии ҳуди корхонаҳо низ вобаста аст. Онҳо бояд фаъолона технологияҳои нав ҷорӣ кунанд, маҳсулоти инноватсионӣ коркард намоянд ва ба талаботи тағйирёбандаи бозор мутобиқ шаванд. Танҳо дар ин сурат саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи сазовор ишғол намояд ва аҳолиро бо маҳсулоти босифат ва дастрас таъмин кунад.

Муҳокимаронӣ. Бо эътимоди комил метавон қайд кард, ки бо истифода аз таҷрибаи хориҷии идоракунӣ ва татбиқи сармоягузорӣ корхонаҳои саноати сабуки мо низ метавонанд рушду самаранокии фаъолияти худро баланд бардошта, дар рақобот тобовар бошанд ва мавқеи бозори худро устувор созанд.

Хулоса, таҳқиқот нишон дод, ки дар раванди таҳия, коркард ва татбиқи бомуваффақияти лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар саноати сабук дар асоси таҷрибаи хориҷӣ, дар баробари истифодабарии технологияҳои рақамӣ дар истехсолот, маводу ашёҳои инноватсионӣ ва аз ҷиҳати экологӣ мувофиқ ба талаботи ҷойдошта, инчунин бартарият ба истифодашавии таҷрибаи дастгирии фаъолонии давлатӣ ва рушди шарикӣ байни корхонаҳо,

ҳамкорию байни институтҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва дигар ташкилотҳои молиявӣ-қарзӣ ва инвеститсионӣ-инноватсионӣ дода мешавад.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Борисенков Э.А. Проблемы инвестирования в предприятия легкой промышленности и реализации их готовой продукции // Экономика и управление. 2011. № 6 (68). – С.128-130.
2. Епанчинцева С.Э. Развитие легкой промышленности: опыт зарубежных стран Вестник КазЭУ. 2012. № 3 (87). – С.107-114.
3. Ермолаева Э.В., Илюшина С.В. Зарубежный опыт применения биотехнологий в текстильной промышленности // Наука и современное общество: взаимодействие и развитие. 2017. Т.2. №1 (4). – С.54-57.
4. Жапарова Р.Е., Жунусова А.А., Курманкулова Н.Ж., Коновалова А.Ю. Особенности развития легкой промышленности в зарубежных странах // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 2. – С. 54–63. (Речаи дастрасӣ: URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-2-54-63> (Санаи мурочиат: 05.10.2025с.)).
5. История Uniqlo: японский подход к моде и комфорту [Манбаи электронӣ] // Речаи дастрасӣ: URL: <https://mirhand.com/a/istoriya-uniqlo-yaponskij-podhod-k-mode-i-komfortu/> (Санаи мурочиат: 10.10.2025с.).
6. Кудрявцев В.В., Шевель А.К. Современные инструменты инвестиционной поддержки проектов в легкой промышленности // Russian Economic Bulletin. 2022. Т.5. № 2. - С.229-234.
7. Кудрявцева Т.Ю., Кожина К.С. Оценка экономической эффективности инвестиционного проекта по цифровизации технологического процесса предприятий легкой промышленности // Экономический анализ: теория и практика. 2021. Т. 20. № 8 (515).- С.1552-1573.
8. Махкамов Б. Б. Механизмы улучшения предпринимательского климата и инвестиционной привлекательности на примере легкой промышленности Таджикистана // Таджикистан и современный мир. 2018. № 3 (62). – С.156 (С.155-166.)
9. Махкамов Б.Б. Инновационное развитие текстильной и швейной промышленности Таджикистана // Монография под общ. ред. д.э.н., проф. А. Рауфи и к.э.н., доц. Рабиевой Т.М. – Душанбе: «Дониш», 2022. – 164 с.
10. Миршарифзода Э.Қ. Таҷрибаи хориҷии рушди саноати сабук ва дастгирии он дар шароити инноватсиякунонии раванди истеҳсолот // Паёми Донишкадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. Бахши илмҳои ҳуқуқ, таърих ва иқтисод. 2024. № 2 (2).- С.186-194.
11. Отчет о ходе работ [Манбаи электронӣ] // Речаи дастрасӣ: URL: <https://www.patagonia.com/progress-report/> (Санаи мурочиат: 11.10.2025с.).
12. Розиев Д. А. Муайянкунии арзёбии ҷолибияти сармоягузории корхонаҳои саноатӣ ва омилҳои ба он таъсиррасон // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2025. № 2. – с.123-129.
13. Садыкова А.Ф., Махкамов Б.Б. Зарубежный опыт развития легкой промышленности // Таджикистан и современный мир. 2022. №1 (77).– С.185-194.
14. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон (30 соли истиқлолияти давлатӣ) // Маҷмӯаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021.- С.18-24.

15. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷмӯаи оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2025. - С.16, 36.
16. Текстильная промышленность Италии: тенденции роста и прогнозы (2024–2029г.) [Манбаи электронӣ] // Речаи дастрасӣ: URL: <https://www.mordorintelligence.com/ru/industry-reports/italy-textile-manufacturing-industry-study-market> (Санаи мурочиат: 12.10.2025с.).
17. Файзуллоев М.Қ., Розиев Д.А. Масъалаҳои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ дар саноати сабуки Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. - 2021. № 2 (36). – С.249-257.).
18. Automatisierte Fertigung mit 3D-Druck: Adidas druckt Sportschuhe [Манбаи электронӣ] // Речаи дастрасӣ: URL: <https://www.cio.de/article/3685605/adidas-druckt-sportschuhe.html> (Санаи мурочиат: 10.10.2025с.).

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫМИ ПРОЕКТАМИ РАЗВИТИЯ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

ХУДЖАЕВ МАХМАДШОХ МАХМАДРАФИКОВИЧ,

докторант 3-го курса (PhD) по специальности 6D051800 – «Управление проектами»
Таджикский национальный университет, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г.
Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел: (+992) 988889938. E-mail:

mahmadshohkhojaev96@gmail.com

В данной статье рассматривается социально-экономическое значение легкой промышленности и инвестиции оцениваются как один из способов развития и совершенствования этой отрасли. При этом вопросы управления инвестиционными проектами рассматриваются как важное условие развития легкой промышленности, и подчеркивается, что при разработке и реализации инвестиционных проектов приоритетное внимание следует уделять важным и перспективным направлениям развития отраслей легкой промышленности.

Поэтому для определения приоритетных направлений развития легкой промышленности посредством инвестиций необходимо изучить, исследовать, проанализировать и оценить зарубежный опыт управления инвестиционными проектами. Исходя из этого, прежде чем рассматривать вопросы зарубежного опыта управления инвестиционными проектами в легкой промышленности, в статье рассматривается современное состояние этой отрасли в Республике Таджикистан.

В данной статье отражен зарубежный опыт управления инвестиционными проектами в легкой промышленности, описаны его различные направления и тенденции. Выявлено, что сегодня на предприятиях легкой промышленности передовых зарубежных стран стала нормой реализация инвестиционных проектов использования цифровых технологий, искусственного интеллекта, роботизации и 3D-печати. Также инвестиционные проекты за рубежом направлены на использование экологически чистых материалов, сокращение отходов, снижение энергопотребления и обеспечение оптимальных условий труда. Охарактеризовано, что за рубежом всё больше внимания уделяется инвестированию использования продуктовых и технологических инноваций.

В целом, в статье предложены меры, реализация которых в определённой степени будет способствовать обеспечению благоприятных условий для развития лёгкой промышленности Республики Таджикистан и эффективному управлению инвестиционными проектами в этой отрасли.

Ключевые слова: *управление инвестиционными проектами, инвестиции, легкая промышленность, зарубежный опыт, продуктовые и технологические инновации, цифровые технологии, роботизация, 3D-печать.*

FOREIGN EXPERIENCE IN MANAGING INVESTMENT PROJECTS FOR LIGHT INDUSTRY DEVELOPMENT

KHUDJAEV MAHMADSHOH MAHMADRAFIQOVICH,

3rd year doctoral student (PhD) in the specialty 6D051800 – “Project Management” Tajik National University, Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17.

Phone: (+992) 988889938. E-mail: mahmadshohkhojaev96@gmail.com

This article examines the socioeconomic significance of the light industry and assesses investment as one of the ways to develop and improve this sector. Investment project management is viewed as an important prerequisite for the development of the light industry, emphasizing that when developing and implementing investment projects, priority should be given to important and promising areas for the development of light industry sectors.

Therefore, to determine priority areas for the development of light industry through investment, it is necessary to study, research, analyze, and evaluate international experience in investment project management. Therefore, before considering international experience in managing investment projects in the light industry, this article examines the current state of this sector in the Republic of Tajikistan.

This article reflects on international experience in managing investment projects in the light industry, describing its various areas and trends. It has been established that investment projects utilizing digital technologies, artificial intelligence, robotics, and 3D printing have become the norm in light industry enterprises in leading foreign countries. Investment projects abroad also focus on the use of environmentally friendly materials, waste reduction, energy consumption reduction, and optimal working conditions. It is also noted that increasing attention is being paid to investing in product and technological innovations abroad.

Overall, the article proposes measures whose implementation will, to a certain extent, contribute to creating favorable conditions for the development of light industry in the Republic of Tajikistan and the effective management of investment projects in this sector.

Keywords: *investment project management, investments, light industry, international experience, product and technological innovations, digital technologies, robotics, 3D printing.*

Муқарриз: Кошонова М.Р, д.и.и., профессори кафедраи молияи ДДМИТ

ВБД: 657.1

**ХУСУСИЯТҲОИ СОҶАВИИ БАҲИСОБГИРИИ ХАРОҶОТ ВА ТАШАККУЛИ
АРЗИШИ АСЛИИ МАҲСУЛОТИ ҚАННОДӢ**

ҲАБИБУЛЛОЗОДА МУҲРИДДИНИ ҲАБИБУЛЛО,

муовини якуми директор оид ба илм, инноватсия ва омода намоеи кадрҳои илмӣ
муассисаи давлатии “Институти илмӣ таҳқиқотии сайёҳӣ ва соҳибкорӣ” - и Донишгоҳи
байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент. Тел.
(+992) 905110090, E-mail: muhriddin.050190@mail.ru

МИРЗОХОНЗОДА САМАНДАР МИРЗОХОН,

унвонҷӯи кафедраи баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва аудити Донишгоҳи байналмилалӣ
сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
ҳиёбони Борбад 48/5. Тел. (+992) 909090234 . E-mail: zumratov1994@mail.ru

Дар мақола хусусиятҳои соҳавии баҳисобгирӣ хароҷот ва ташаккули арзиши аслии маҳсулоти қаннодӣ дар шароити мураккаб шудани равандҳои истеҳсолӣ ва болоравии нархи ашёи хом ва захираҳои энергетикӣ баррасӣ мешаванд. Нишон дода мешавад, ки хусусияти ҳоси истеҳсолоти қаннодӣ, ки бо гуногунии зиёди ашёи хом, равандҳои истеҳсоли энергияталаб, гуногунии ретсептҳо ва талаботи баланд нисбат ба сифати маҳсулот тавсиф мешавад, ба сохтори хароҷот ва методикаи баҳисобгирӣ онҳо таъсири назаррас мерасонад. Таваҷҷуҳи махсус ба баҳисобгирӣ ашёи хом ва мавод, хароҷоти энергетикӣ ва хароҷоти бариловаи истеҳсолӣ ҳамчун ҷузъҳои асосии арзиши аслии зоҳир карда мешавад. Асоснок карда шудааст, ки истифодаи равишҳои анъанавӣ барои баҳисобгирӣ ва тақсими хароҷот бидуни ба инобат гирифтани хусусиятҳои соҳавӣ метавонад боиси таҳрифи арзиши аслии воқеии маҳсулот ва коҳиши арзиши таҳлилии иттилооти баҳисобгирӣ муҳосибӣ гардад. Дар раванди таҳқиқот зарурати мутобикқосии низомии баҳисобгирӣ муҳосибӣ хароҷот ба шароити технологӣ ва ташкилии истеҳсолоти қаннодӣ, инчунин тақвияти нақши баҳисобгирӣ таҳлилӣ ва тақсими асосноки хароҷоти ғайримустақим муайян карда шуд. Натиҷаҳои бадастомада метавонанд барои такмил додани амалияи баҳисобгирӣ хароҷот, баланд бардоштани саҳеҳии иттилоот оид ба арзиши аслии ва асосноки қарорҳои идоракуни дар корхонаҳои саноати қаннодӣ истифода бурд.

Калидвожаҳо: баҳисобгирӣ муҳосибӣ, баҳисобгирӣ хароҷот, арзиши аслии маҳсулот, истеҳсолоти қаннодӣ, хусусиятҳои соҳавӣ, ашёи хом ва мавод, хароҷоти энергетикӣ, хароҷоти барилова, сохтори хароҷот, ташаккули арзиши аслии.

Саноати қаннодӣ яке аз соҳаҳои муҳими саноати ҳӯрокворӣ мебошад, ки дар таъмини бозори истеъмолӣ, бунёди арзиши иловашуда ва рушди фаъолияти истеҳсолӣ нақши муҳим дорад. Хусусиятҳои ҳоси ин соҳа, аз ҷумла гуногунии зиёди ашёи хом, вобастагии назаррас аз захираҳои энергетикӣ, мураккабии равандҳои технологӣ ва ҳассосият ба тағйиёбии нархи захираҳои истеҳсолӣ, раванди ташаккули арзиши аслии маҳсулотро хеле мураккаб мегардонанд. Дар ҷунин шароит, баҳисобгирӣ хароҷот, хусусан усулҳои баҳисобгирӣ хароҷот дар низомии баҳисобгирӣ муҳосибӣ, барои таъмини дақиқии иттилооти молиявӣ ва самаранокии қарорҳои идоракуни аҳамияти хоса пайдо мекунад.

Таҳқиқот ба концепсияҳои появӣ ва назарияҳои асосии баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии хароҷот асос ёфтааст. Принципи мувофиқати хароҷот ва даромадҳо, назарияи иттилооти баҳисобгирӣ ва концепсияҳои марбут ба рафтори хароҷот, аз ҷумлаи муҳимтарин пояҳои назариявии истифодашуда мебошанд.

Ҳадафи асосии таҳқиқот омӯختан ва шарҳ додани хусусиятҳои соҳавӣ, ки ба баҳисобгирии хароҷот ва раванди ташаккули хароҷот дар истеҳсоли маҳсулоти қаннодӣ таъсир мерасонанд, бо таъкид ба талаботи иттилоотии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад.

Дар таҳқиқот асосан усули тавсифию таҳлилӣ истифода шудааст. Иттилооти зарурӣ тавассути омӯзиши манбаъҳои илмӣ, мақолаҳои муҳаққиқони ватанию хориҷӣ, инчунин санадҳои меъёрию ҳуқуқии танзимкунандаи соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ҷамъоварӣ шуда, бо истифодаи усули таҳлили мантиқӣ ва муқоисавӣ таҳлил карда шудаанд.

Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки масъалаи баҳисобгирии хароҷот ва ташаккули арзиши аслии маҳсулот ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор дорад. Хусусан, дар солҳои охир дар интишороти олимони тоҷик ин масъала мавриди муҳокимаи васеъ қарор гирифтааст. Аз ҷумла, муҳаққиқон Н.А. Абдулмуминзода [1; 2], М.Б. Каримиён [4], Б.Ҳ. Каримов [5; 6; 7; 8], Ҳ.Қ. Қурбонализода [11], С.Ф. Низомов [12], Д.А. Розиев [13], Қ.Х. Хушвахтзода [14; 15] паҳлуҳои гуногуни масъалаи баҳисобгирии муҳосибии хароҷотро ба таҳқиқ фаро гирифтаанд. Аммо, интишороти мавҷуда асосан ба равишҳои умумии баҳисобгирии хароҷот нигаронида шуда, хусусиятҳои хоси саноати хӯрокворӣ, бахусус истеҳсоли маҳсулоти қаннодӣ, ба таври муназзам таҳқиқ нашудаанд. Ин ҳолигоҳи илмӣ зарурати омӯзиши хусусиятҳои соҳавии баҳисобгирии хароҷот ва таъсири онҳоро ба раванди ташаккули арзиши аслии маҳсулоти қаннодӣ таъкид мекунад.

Саноати қаннодӣ, ҳамчун яке аз соҳаҳои муҳими саноати хӯрокворӣ, дорои хусусиятҳои хоси технологӣ, ташкилӣ ва иқтисодӣ мебошад, ки бевосита ба сохтори хароҷот ва раванди ташаккули арзиши аслии маҳсулот таъсир мерасонанд. Дар робита ба ин, «арзиши аслии маҳсулот ҳамчун маҷмуи хароҷоти корхона барои истеҳсол ва фурӯши он, ки бо пул ифода ёфтааст, баррасӣ мешавад» [11, с. 15]. Ин хусусиятҳо боис мешаванд, ки баҳисобгирии хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслий дар воҳидҳои сохтории истеҳсолии корхонаҳои ин соҳа бо мушкilot ва талаботи махсус ҳамрадиф буда, корбурди амсилаҳои умумии баҳисобгирӣ бидуни ба назар гирифтани хусусиятҳои истеҳсолот ғайриимкон аст.

Яке аз хусусиятҳои муҳимтарини истеҳсолоти қаннодӣ гуногунии зиёди ашёи хоми истифодашаванда мебошад. Шакар, орд, рағғанҳо, какао, шир, маводи хушбӯйкунанда ва борҷомаҳо, – ҳар кадоме дар арзиши аслии маҳсулоти ниҳии қаннодӣ ҳиссаи гуногун доранд ва нархи онҳо аз тағйирёбии бозорҳои дохилӣ ва берунӣ вобаста аст. Ин арзиши ашёи хомир қисмати асосии хароҷоти истеҳсолӣ гардонид, инъикоси дақиқ ва назорати қатъии он дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ барои идоракунии равандҳои истеҳсолӣ муҳим мебошад.

Боз як хусусияти дигари истеҳсолоти қаннодӣ вобастагии назарраси он аз иштироки захираҳои энергетикӣ дар равандҳои истеҳсолӣ мебошад. Марҳилаҳои гуногуни истеҳсолӣ, ба монанди пӯختан, ғудохтан, хунуккунӣ ва нигоҳдории маҳсулот, истифодаи доимии неруи барқ, газ ва дигар захираҳои энергетикиро талаб мекунанд. Дар шароити афзоиши нархи захираҳои энергетикӣ, ҳиссаи масрафҳои энергия дар сохтори хароҷот ба таври назаррас меафзояд, ки ин зарурати ҷудо кардан, ҷен кардан ва тақсими дақиқи хароҷоти энергияро ба маҳсулот тақвият медиҳад.

Аз нигоҳи ташкилӣ, истеҳсолоти қаннодӣ бештар бо тарзҳои оммавӣ ва силсилавӣ анҷом дода шуда, дар ин маврид намудҳои зиёди маҳсулот бо ретсепҳо ва технологияҳои гуногун истеҳсол карда мешаванд. Дар ин маврид, «назорати риояи технология ва сифати маҳсулоти истеҳсолшуда тавассути инъикоси саривақтӣ ва бозғатимоди нишондиҳандаҳои меъёрӣ ва воқеии харчи ашёи хом дар шаклҳои таҳияшудаи ҳисоботи идоракунии мусоидат мекунад» [10, с. 149]. Чунин ҳолат раванди тақсимои хароҷоти ғайримустақим ва бариловаи истеҳсолиро мураккаб мекунад, зеро истифодаи принципҳои анъанавии тақсимои хароҷот на ҳамеша имкон медиҳад, ки харчи воқеии захираҳо барои ҳар як намуди маҳсулот дақиқ инъикос карда шавад.

Хусусияти дигари муҳими истеҳсолоти қаннодӣ ҳассосияти маҳсулот ба стандартҳои сифат ва беҳдошт мебошад. Риояи талаботи назорати сифат, нигоҳдории дурусти ашёи хом ва маҳсулоти нимтайёр, инчунин кам кардани партовҳои истеҳсолӣ барои воҳидҳои сохтории истеҳсолӣ хароҷоти иловагии муайянеро ба бор меорад, ки бояд дар арзиши аслии маҳсулот дуруст инъикос карда шаванд. Дар акси ҳол, иттилооти баҳисобгирӣ наметавонад сурати воқеии хароҷоти истеҳсолотро тасаввур кунад.

Ғайр аз ин, даври кӯтоҳи зисти баъзе маҳсулоти қаннодӣ ва вобастагии талабот аз омилҳои мавсимӣ ва завқи истеъмолкунандагон ба банақшагирии истеҳсолот ва сатҳи захираҳо таъсир мерасонад. Ин метавонад боиси афзоиши хароҷоти нигоҳдорӣ, партовҳо ва бозпасгардонии маҳсулот гардад, ки ҳамаи инҳо ҷузъҳои муҳими хароҷот мебошанд ва дар баҳисобгирии арзиши аслии таваччуҳои маҳсууро талаб мекунанд. Ҳамчунин, «истеҳсоли маҳсулоти қаннодӣ одатан дар як баст идома меёбад, ки дар натиҷа қариб истеҳсолоти нотаом вучуд надорад. Микдори ками бақияҳои он, одатан устувор буда, имкон медиҳад, ки онҳо ба ашёи хом табдил ёбанд ва дар баҳисобгирӣ ва ҳисобот дар таркиби мавод инъикос карда шаванд» [9, с. 9].

Умуман, хусусиятҳои соҳавии истеҳсолоти қаннодӣ, аз ҷумла гуногунии ашёи хом, сатҳи баланди истифодаи энергия, мураккабии равандҳои истеҳсолӣ, ҳассосият ба сифат ва ноустувории бозор, сохтори маҳсули хароҷотро ба вучуд меоранд, ки бидуни ба инобат гирифтани он ҳисоб кардани арзиши аслии воқеии маҳсулот имконнопазир аст. Аз ин рӯ, ошкор кардан ва таҳлили ин хусусиятҳо заминаи зарурӣ барои таҳия ва татбиқи низоми баҳисобгирии хароҷот ва гирифтани иттилооти саҳеҳ барои идоракунии воҳидҳои сохтории истеҳсолии корхонаҳои қаннодӣ мебошад.

Ашёи хом ва маводи харҷ дар саноати қаннодӣ, ҳамчун ҷузъи асосии хароҷоти истеҳсолӣ, дар ташаккули арзиши аслии ниҳоии маҳсулот нақши ҳалкунанда доранд. Гуногунии васеи маводи истифодашаванда, аз ҷумла шакар, орд, равғанҳои растанӣ, какао, шир, иловаҳои хӯрданӣ ва маводи бастабандӣ, раванди мушаххасозӣ, чен кардан ва баҳисобгирии хароҷоти моддиро хеле мураккаб мегардонад.

Яке аз хусусиятҳои асосии баҳисобгирии мавод дар истеҳсолоти қаннодӣ вобастагии мустақими харчи масолеҳ аз ресептураи маҳсулот мебошад. Ҳар як намуди маҳсулоти қаннодӣ тартиби маҳсули истеҳсолӣ дорад, ки микдор ва таркиби маводи харҷро муайян мекунад. Аз ин рӯ, инҳироф аз меъёрҳои харчи мавод ба сатҳи хароҷот ва даромадноки зуд таъсир мерасонанд ва эҳтиёро ба назорати дақиқи харчи мавод тавассути баҳисобгирии захираҳо ва ҳисобкунии арзиши аслии зиёд мекунанд. Дар робита ба ин, «дар аксари корхонаҳои саноати қаннодӣ, ҳамаи хароҷот мувофиқи ретсептҳо ба меъёр дароварда мешаванд. Заминаҳои барои ин мавҷудияти меъёрҳои хароҷот; тартиб додани харҷномаи меъёрии арзиши аслии воҳиди маҳсулоти истеҳсолшаванда; ҳуҷҷатгузори бозғатимод ва

баҳисобгирии хароҷот мувофиқи меъёрҳои амалкунанда ва инҳироф аз онҳо мебошанд» [3, с. 22].

Илова бар ин, нархи баъзе аз ашёи хом дар истеҳсоли маҳсулоти қаннодӣ истифодашаванда ноустувор буда, дар баъзе мавридҳо аз воридот вобаста мебошад. Ин таъсири усули интиҳобшудаи баҳодихии захираҳо (масалан, арзиши миёнабаркашшуда ё FIFO)-ро ба арзиши аслии маҳсулот ва натиҷаҳои молиявии воҳиди сохтории истеҳсолӣ назаррас мегардонад. Дар чунин шароит, низоми баҳисобгирии муҳосибӣ бояд имконияти таҳлили таъсири тағйирот дар нархи ашёи хом ба арзиши аслии маҳсулотро таъмин кунад.

Боз як хусусияти дигар – имконияти ба вучуд омадани партовҳо ва талафоти мавод дар марҳилаҳои гуногуни истеҳсолот мебошад. Партовҳое, ки дар натиҷаи равандҳои технологӣ, назорати сифат ё нигоҳдории нодурусти мавод ба вучуд меоянд, қисмати ногузири истеҳсолот буда, ошкор кардан ва инъикоси дурусти онҳо дар баҳисобгирии муҳосибӣ барои ҳисобкунии воқеии арзиши аслӣ хеле муҳим аст.

Хароҷоти энергия ва хароҷоти барилоаи истеҳсолӣ дар саноати қаннодӣ ҳиссаи назарраси хароҷоти умумии истеҳсолиро ташкил медиҳанд. Равандҳои истеҳсолии пӯхтан, гудохтан, хунуккунӣ ва нигоҳдории маҳсулот истифодаи пайвастаи неруи барқ, газ ва дигар омилҳои энергияро талаб мекунанд, бинобар ин, афзоиши нархи онҳо бевосита ба сохтори хароҷот таъсир мерасонад.

Хусусияти асосии баҳисобгирии хароҷоти энергия дар соҳаи қаннодӣ ин аст, ки бештари чунин хароҷот нисбат ба маҳсулоти ниҳой ғайримустақим мебошад. Дар аксари мавридҳо, бевосита чен кардани харчи энергия барои ҳар як намуди маҳсулот имконнопазир аст ва хароҷот бояд ба маҳсулот дар асоси маҳакҳо (пояҳо)-и муайян, аз қабili соатҳои кори таҷҳизот, ҳаҷми истеҳсол ё вақти коркард тақсим карда шаванд. Интиҳоби маҳаки мувофиқи тақсимои дар дақиқии ҳисоб кардани хароҷот нақши ҳалкунанда дорад. Дар ин маврид, «хароҷоте, ки аз рӯи объекти муайян баҳисоб гирифта шудаанд, миёни намудҳои маҳсулотҳои дар асоси поя муқарраркардашуда мутаносибан тақсим карда мешаванд» [1, с. 145].

Хароҷоти барилоаи истеҳсолӣ ба ғайр аз хароҷоти энергия, инчунин хароҷоти истеҳлоки таҷҳизот ва мошинҳо, нигоҳубини техникӣ, меҳнати ғайримустақим ва назорати сифатро дар бар мегиранд. Гуногунии маҳсулот ва тафовут дар технологияҳои истеҳсоли онҳо маънои онро дорад, ки усулҳои анъанавии тақсимои хароҷоти барилова на ҳамеша харчи воқеии захирахоро дақиқ инъикос мекунанд. Дар чунин шароит, истифодаи равишҳои дорой имконияти таҳлили бештар барои баҳисобгирии хароҷот маҳсусан муҳим мегардад.

Барои ҷамъбаст кардани хусусиятҳои соҳавии баҳисобгирии намудҳои алоҳидаи хароҷот дар истеҳсолоти қаннодӣ ва ошкор кардани таъсири онҳо ба ташаккули арзиши аслии маҳсулот, дар ҷадвали 1 хусусиятҳои асосии ҷузъҳои асосии хароҷот ва паёмадҳои баҳисобгирии марбут ба онҳо оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. Хусусиятҳои баҳисобгирии намудҳои алоҳидаи хароҷот дар истеҳсолоти қаннодӣ

Намуди хароҷот	Хусусиятҳои асосӣ	Паёмадҳои баҳисобгирӣ
Ашёи хом ва маводи асосӣ	Номгӯии зиёди намудҳои ашёи хом, мавод ва маҳсулот, вобастагӣ аз ретсепт, ноустувории назарраси нархҳо	Зарурати баҳисобгирии муфассал аз рӯи намудҳои маҳсулот, интиҳоби усули муносиби баҳодихии захираҳо
Талафот ва	Талафоти аз ҷиҳати технологӣ	Дар баҳисобгирии хароҷот ҷудо

партовҳои ашёи хом	муайяншуда ва сифатӣ	намудани талафоти меъёрӣ ва зиёдаазмеъёрӣ зарур аст.
Хароҷоти энергетикӣ	Сатҳи баланди харчи энергия дар равандҳои истеҳсолӣ, хосияти ғайримустақим доштани хароҷоти энергия	Мубрам будани интиҳоби маҳакҳои асоснок барои тақсимои хароҷоти энергетикӣ
Хароҷоти бариловаи истеҳсолӣ	Таркиби бисёрҷузъа, вобастагӣ аз технологияи истифодашаванда	Тақвияти нақши баҳисобгирии таҳлилӣ ва тақсимои асосноки хароҷоти барилова

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамин тарик, хусусиятҳои хоси ашёи хом, энергия ва хароҷоти бариловаи истеҳсолӣ дар саноати қаннодӣ талаб мекунанд, ки низоми баҳисобгирии муҳосибии хароҷот чандир ва дорои иқтидори баланди таҳлилӣ бошад. Танҳо дар ин сурат иттилоотӣ аз натиҷаи баҳисобгирии муҳосибӣ бадастомада метавонад сурати ҳақиқии арзиши аслии маҳсулотро тасвир кунад ва ҳамчун асос барои қабули қарорҳои идоракунӣ ба кор бурда шавад.

Хусусиятҳои соҳавии истеҳсолот ва баҳисобгирии хароҷот дар саноати қаннодӣ бевосита ва ғайримустақим ба раванди ташаккули арзиши аслии маҳсулот таъсир мерасонанд. Сохтори махсуси хароҷот, гуногунии ашёи хом, ҳиссаи зиёди хароҷоти ғайримустақим ва вобастагӣ аз захираҳои энергетикӣ ба нақши ҳалқунандаи дақиқӣ ва шаффофии низоми баҳисобгирии хароҷот дар инъикоси воқеии хароҷоти истеҳсолӣ боис мешаванд.

Яке аз муҳимтарин паёмадҳои хусусиятҳои соҳавии баҳисобгирии хароҷот тағйирёбии таркиби ҷузъҳои хароҷот мебошад. Дар корхонаҳои истеҳсолии қаннодӣ, ҳиссаи ашёи хом ва хароҷоти энергия нисбат ба бисёр соҳаҳои дигар баландтар аст. Агар чунин хароҷот дуруст мушаххас ва тақсим карда нашаванд, арзиши аслии ҳисобшуда метавонад аз сатҳи воқеӣ ба таври назаррас фарқ кунад, ки ин арзёбии даромаднокии маҳсулотро душвор мегардонад.

Ғайр аз ин, мураккабии тақсимои хароҷоти бариловаи истеҳсолӣ омили дигаре мебошад, ки ба ташаккули арзиши аслии таъсир мерасонад. Гуногунии маҳсулот ва тафовут дар технологияҳои истеҳсолӣ маънои онро дорад, ки истифодаи принципҳои анъанавии тақсимои хароҷоти барилова на ҳамеша харчи воқеии захирахоро барои ҳар як маҳсулот дақиқ инъикос мекунанд. Дар натиҷа, хароҷоти истеҳсоли баъзе намудҳои маҳсулот метавонанд аз ҳад зиёд ё кам бошанд, ки ин ба қарорҳои идоракунӣ дар соҳаи нархгузорӣ ва сохтори истеҳсолот таъсир мерасонад.

Хусусиятҳои соҳавии баҳисобгирии хароҷот инчунин ба назорати хароҷот ва муайян кардани инҳирофҳо таъсир мерасонанд. Корбурди меъёрҳои харчи мавод ва энергия дар саноати қаннодӣ имкон медиҳад, ки хароҷоти воқеӣ бо қиматҳои нақшавӣ муқоиса карда шаванд. Агар низоми баҳисобгирӣ ин гуна инҳирофҳоро дақиқ ба қайд гирифта натавонад, роҳбарияти корхона аз имконияти саривақт ошкор кардани омилҳои зиёдкунандаи хароҷот ва андешидани тадбирҳои ислоҳкунанда дар ин самт маҳрум хоҳад шуд.

Аз нуқтаи назари иттилоот, инъикоси дурусти хусусиятҳои соҳавӣ дар баҳисобгирии хароҷот сатҳи эътимоднокии иттилоот дар бораи хароҷотро баланд мебардорад. Ин иттилоот на танҳо барои таҳияи ҳисоботи молиявӣ, балки барои дастгирии қарорҳои идоракунӣ, аз қабилҳои нархгузори маҳсулот, арзёбии самаранокии хатҳои истеҳсолӣ ва банақшагирии харчи захираҳо низ муҳим аст.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки нодида гирифтани хусусиятҳои соҳавии баҳисобгирии хароҷот дар саноати қаннодӣ боиси таҳрифи маълумот дар бораи хароҷот ва коҳиши самаранокии итилооти баҳисобгирӣ мегардад. Баръакс, мутобиқ кардани низоми баҳисобгирии хароҷот ба шароити махсуси соҳаи мазкур заминаи заруриро барои ҳисобкунии дақиқи хароҷот фароҳам меорад, шаффофии иттилооти молиявиро баланд мебардорад, самаранокии идоракунии хароҷотро зиёд мекунад ва дар беҳтар кардани нишондиҳандаҳои иқтисодии корхонаҳои саноати қаннодӣ нақши муҳим мегузорад.

Муҳокимаи натиҷаҳо. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки хусусиятҳои соҳавии саноати қаннодӣ дар сохтори хароҷот ва раванди ташаккули арзиши аслии маҳсулот нақши ҳалкунанда доранд. Таҳлил нишон медиҳад, ки ҳиссаи зиёди ашёи хом ва энергия, дар баробари мураккабии равандҳои истеҳсолӣ ва гуногунии маҳсулоти истеҳсолшаванда, аҳамияти баҳисобгирии дақиқ ва таҳлилии хароҷотро дар соҳаи мазкур афзоиш медиҳад.

Истифодаи равишҳои умумӣ ва нофасеҳ дар баҳисобгирии хароҷот наметавонад ҳарчи воқеии захирахоро дар истеҳсоли маҳсулоти қаннодӣ инъикос кунад. Хусусан ҳангоми тақсимои хароҷоти бариловаи истеҳсолӣ, нодида гирифтани тафовут дар технологияҳо ва фарогирии захираҳо байни маҳсулоти гуногун метавонад боиси таҳрифи арзиши аслии ва арзёбии нодурусти дармаднокӣ гардад.

Ошкор кардан ва назорати партовҳои мавод ва энергия, ҳамчун яке аз паёмадҳои ногузири раванди истеҳсолӣ, дар баланд бардоштани сатҳи шаффофии иттилоот дар бораи хароҷот нақши муҳим дорад. Ин хулосаҳо дар бораи зарурати таваҷҷуҳи бештар ба хусусиятҳои хоси истеҳсолоти қаннодӣ таъкид мекунанд.

Сарфи назар аз кӯшиши анҷом додани таҳлили ҳамаҷониба, таҳқиқот дорои баъзе маҳдудият мебошад. Аввалан, он ба таҳлили назариявӣ ва баррасии манбаъҳои илмӣ асос ёфта, маълумоти амалии корхонаҳои воқеиро истифода намебарад, ки метавонад доираи ҷамъбасти натиҷаҳоро маҳдуд кунад. Дуюм, аз сабаби тафовут дар миқёси фаъолият, сатҳи технологӣ ва сохтори ташкилии корхонаҳои саноати қаннодӣ, пешниҳоди амсилаи ягона ва ҳамаҷониба барои ҳамаи корхонаҳо имконнопазир аст. Ғайр аз ин, ноустувориҳои шадиди нархи ашёи хом ва омилҳои энергия дар давраҳои гуногун метавонад ба устувории натиҷаҳо ва татбиқи амалии онҳо таъсир расонад. Ниҳоят, дастрасии маҳдуд ба иттилооти муфассали баҳисобгирӣ дар сатҳи корхонаҳои саноатӣ омили дигари маҳдудкунанда барои амиқсозии таҳлили миқдорӣ мебошад.

Хулоса. Дар таҳқиқот хусусиятҳои соҳавии истеҳсолоти қаннодӣ ва таъсири онҳо ба баҳисобгирии хароҷот ва раванди ташаккули арзиши аслии омӯхта шудаанд. Натиҷаҳо нишон доданд, ки гуногунии ашёи хом, ҳиссаи зиёди хароҷоти энергия, мураккабии тақсимои хароҷоти бариловаи истеҳсолӣ ва ҳассосият ба сифати маҳсулот дар соҳаи мазкур сохтори махсуси хароҷотро ба вучуд меоранд, ки ба баҳисобгирии хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслии равиши мутаносибро талаб мекунад. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки мутобиқсозии низоми ҳисобкунии хароҷот ба хусусиятҳои хоси саноати қаннодӣ барои ҳисобкунии дақиқи арзиши аслии, баланд бардоштани эътимоднокии иттилооти баҳисобгирӣ ва беҳтар кардани қарорҳои идоракунии заминаи заруриро фароҳам меорад. Ин, махсусан дар шароити тағйирёбии нархҳо ва маҳдуд будани захираҳо муҳим мебошад. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд ҳамчун асоси назариявӣ барои таҳқиқоти минбаъда ва амсилаи таҳлилӣ барои такмил додани низомҳои ҳисобкунии хароҷот дар корхонаҳои саноати қаннодӣ истифода шаванд ва ба беҳтар кардани самаранокии иқтисодии ин корхонаҳо мусоидат кунанд.

РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абдулмуминзода, Н.А. Баҳисобгирӣ ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулоти парандапарварӣ / Н.А. Абдулмуминзода, Н.Р. Манучехри // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2022. – № 1(77). – С. 130-149
2. Абдулмуминзода, Н.А. Масъалаҳои баҳодихӣ ва ташкили баҳисобгирии таркибии дороиҳои биологӣ дар соҳаи кишоварзӣ / Н.А. Абдулмуминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 5. – С. 14-19
3. Гончарова, Н.Н. Сводный учет затрат на производство и калькулирование себестоимости на предприятиях кондитерской отрасли / Н.Н. Гончарова, Д.Т. Оганесян // Финансы. Учет. Банки. – 2020. – № 1-2(30-31). – С. 19-23
4. Каримиён, М.Б. Шароити корбурди стандартҳои байналмилалӣ дар баҳисобгирии идоракунии воситаҳои асосӣ / М.Б. Каримиён // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – № 4-1(58). – С. 160-170
5. Каримов, Б.Х. Бухгалтерский учет: МСФО Таджикистан: учебно-практическое пособие / Б.Х. Каримов. – Душанбе: ИПС, 2019. – 425 с.
6. Каримов, Б.Х. Формирование системы бухгалтерского учета и организация бухгалтерской работы в экономических субъектах / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2024. – № 3(53). – С. 150-156
7. Каримов Б.Х. Баҳисобгирии муҳосибӣ. Китоби дарсӣ / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён, М.Б. Каримиён. - Душанбе: Ирфон, 2021. – 440 с.
8. Каримов, Б.Х. Робитаи намудҳои баҳисобгирӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосибии субъектҳои иқтисодӣ / Б.Х. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 4(43). – С. 84-92
9. Керимов, В.Э. Производственный учет на кондитерских предприятиях: учебно-практическое пособие / В.Э. Керимов, Е.В. Минина. – Москва: Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 2000. – 116 с.
10. Корзоватых, Ж.М. Особенности организаций кондитерской промышленности, влияющие на построение системы управленческого учета / Ж.М. Корзоватых, И.С. Резонкина // Вестник университета. – 2019. – № 5. – С. 145-150
11. Қурбонализода, Ӣ.Қ. Баҳисобгирии истеҳсоли ҷамчун унсури баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои саноати ӯроқворӣ / Ӣ.Қ. Қурбонализода, С.Қ. Шоимардонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – № 8. – С. 14-23
12. Низомов, С.Ф. Баҳисобгирии воситаҳои асосӣ: қоидаҳои СБҲМ ва кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон / С.Ф. Низомов, М.Б. Каримиён // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 5. – С. 14-24
13. Розиев, Д.А. Заминаҳои таърихӣ ва асосҳои ташаккули баҳисобгирии идоракунии / Д.А. Розиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 4. – С. 98-103
14. Хушвахтзода, Қ.Х. Пайдоиш ва рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар олами ислом / Қ.Х. Хушвахтзода, Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 10-2. – С. 66-71
15. Хушвахтзода, Қ.Х. Пояҳои ғоявии бунёдкунии низоми баҳисобгирии идоракунии ва таҳлили масрафҳо дар корхонаҳои саноати бофандагӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Д.А. Розиев // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2020. – № 4(72). – С. 108-118

**ОТРАСЛЕВЫЕ ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА ЗАТРАТ И ФОРМИРОВАНИЯ
СЕБЕСТОИМОСТИ КОНДИТЕРСКОЙ ПРОДУКЦИИ**

ХАБИБУЛЛОЗОДА МУХРИДДИН ХАБИБУЛЛО,

первый заместитель директора по науке, инновациям и подготовке научных кадров государственного учреждения «Научно-исследовательский институт туризма и предпринимательства» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент. Тел: (+992)905110090, E-mail: muhrididin.050190@mail.ru

МИРЗОХОНЗОДА САМАНДАР МИРЗОХОН,

соискатель кафедры бухгалтерского учета и аудита Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Тел. (+992)909090234. E-mail: zumratov1994@mail.ru

В статье рассматриваются отраслевые особенности учета затрат и формирования себестоимости кондитерской продукции в контексте сложности производственных процессов и роста цен на сырье и энергоресурсы. Показано, что специфика кондитерского производства, характеризующаяся широким разнообразием сырья, энергоемкими производственными процессами, многообразием рецептур и высокими требованиями к качеству продукции, оказывает существенное влияние на структуру затрат и методику их учета. Особое внимание уделяется учету сырья и материалов, энергозатрат и накладных расходов как основных элементов себестоимости. Обосновано, что использование традиционных подходов к учету и распределению затрат без учета отраслевых особенностей может привести к искажению себестоимости продукции и снижению аналитической ценности бухгалтерской информации. В ходе исследования выявлена необходимость адаптации системы учета затрат к технологическим и организационным условиям кондитерского производства, а также усиления роли аналитического учета и рационального распределения косвенных затрат. Полученные результаты могут быть использованы для совершенствования методов учета затрат, повышения точности информации о фактических затратах и обоснованности управленческих решений на кондитерских предприятиях.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, учет затрат, себестоимость продукции, кондитерское производство, отраслевые характеристики, сырье и материалы, энергетические затраты, накладные расходы, структура затрат, формирование себестоимости.

**INDUSTRY FEATURES OF COST ACCOUNTING AND FORMATION OF COST
OF CONFECTIONERY PRODUCTS**

HABIBULLOZODA MUHRIDDIN HABIBULLO,

the first deputy Director for science, innovation, and training of scientific personnel at the State Institution “Scientific research institute of tourism and entrepreneurship” of the International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan, candidate of economic scientific, associate Professor. Tel: (+992) 905110090, E-mail: muhrididin.050190@mail.ru

MIRZOKHONZODA SAMANDAR MIRZOKHON,

applicant of the Department of Accounting and Auditing of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5. Tel.: (+992)909090234. E-mail: zumratov1994@mail.ru

This article examines industry-specific cost accounting and cost formation for confectionery products in the context of complex production processes and rising prices for raw materials and energy resources. It is shown that the specific nature of confectionery production, characterized by a wide variety of raw materials, energy-intensive production processes, a variety of recipes, and high product quality requirements, significantly impacts cost structure and accounting methods. Particular attention is paid to accounting for raw materials and supplies, energy costs, and overhead costs as the main cost elements. It is substantiated that using traditional approaches to cost accounting and allocation without considering industry-specific characteristics can lead to distorted product costs and a reduction in the analytical value of accounting information. The study identified the need to adapt cost accounting systems to the technological and organizational conditions of confectionery production, as well as to strengthen the role of analytical accounting and the rational allocation of indirect costs. The results obtained can be used to improve cost accounting methods, increase the accuracy of actual cost information, and validate management decisions at confectionery enterprises.

Key words: accounting, cost accounting, production cost, confectionery production, industry characteristics, raw materials and supplies, energy costs, overhead costs, cost structure, cost formation.

Муқарриз: Досиев М.Н., профессори кафедраи молияти давлатӣ ва иқтисоди рақамии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

УДК: 330.322.3:338.48(575.3)

**ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ ТУРИСТИЧЕСКОГО СЕКТОРА
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ**

ШОМАХМАДЗОДА ФИРДАВС ШОМАХМАД,

Таджикский международный университет туризма и предпринимательства, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой «Банковское дело». Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбада, 48/5. E-mail: firdavsbekov-1985@mail.ru
Тел.: +992 972346688

ДЖАЛИЛОВ РОМИШ РУСТАМОВИЧ,

Таджикский международный университет туризма и предпринимательства, кандидат экономических наук, заведующий учебной частью. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбада, 48/5. E-mail: Dean_010187@inbox.ru
Тел.: (+992) 888831993

В статье рассматриваются вопросы инвестиционной привлекательности сектора туризма Республики Таджикистан в условиях стремительных глобальных изменений, связанных с цифровизацией, изменением спроса на туристические услуги и ориентацией экономики на устойчивое развитие. С использованием теоретико-методологических подходов к оценке инвестиционной привлекательности выявлены основные факторы, определяющие потенциал сектора, включая ресурсный, институциональный и инфраструктурные компоненты. Проведен анализ текущего состояния сферы туризма с акцентом на динамику туристических потоков, структуру туристических услуг и инвестиционные тенденции. Особое внимание уделено влиянию мировых тенденций на формирование стратегических возможностей страны, что позволило выявить основные направления повышения конкурентоспособности сектора. Результаты SWOT-анализа подтвердили наличие благоприятных условий для привлечения инвестиций при условии совершенствования нормативно-правовой базы, развития транспортно-логистической инфраструктуры и усиления маркетингового продвижения туристической продукции Республики Таджикистан. Обоснована необходимость усиления государственно-частного сотрудничества, создания благоприятного инвестиционного климата и интеграции международных практик в области управления туристическими дестинациями. Результаты исследования могут быть использованы при разработке стратегий развития туризма и повышения его вклада в социально-экономическое развитие Республики Таджикистан.

Ключевые слова: туризм, инвестиции, инвестиционная привлекательность, инфраструктура, конкурентоспособность, региональный туризм, глобальные изменения, развитие, дестинации.

В условиях растущей глобальной конкуренции, цифровизации мировой экономики и стремительных структурных изменений на международном туристическом рынке создание привлекательной инвестиционной среды в секторе туризма Республики Таджикистан приобретает особую актуальность. Туризм рассматривается как перспективный драйвер экономического роста, диверсификации экспорта услуг и регионального развития, однако его потенциал реализован лишь частично. Глобальные изменения – трансформация туристического спроса, растущая значимость экологически устойчивых направлений, развитие цифровых платформ и трансграничных услуг – требуют глубокого анализа

возможностей и ограничений привлечения инвестиций в национальный туристический сектор.

Инвестиционная привлекательность туристического сектора рассматривается через призму международного бизнеса, экономики туризма и конкурентных преимуществ. Теория OLI Дж.Х. Даннинга [12] и концепция М.Э. Портера [14] позволяют выявить факторы, влияющие на инвестиционную привлекательность, а современные исследования Дж. Флетчера [13], О.Е. Афанасьева [1], С.М. Кочеткова [8], А.Е. Мухитдина [9] подчеркивают роль инфраструктуры, маркетинга, инноваций и устойчивого развития, предлагают методы оценки инвестиционной привлекательности регионального туризма. В статье используется термин «туристский сектор», который отражает всю экосистему туристических услуг и связанных с ними отраслей. В отличие от термина «туристическая отрасль» (индустрия), традиционно относящегося к узкой группе компаний, непосредственно предоставляющих туристические услуги (гостиницы, туроператоры и туристические объекты), понятие «сектор» охватывает многоотраслевую экосистему. Она включает в себя транспортную инфраструктуру, гостиничный бизнес, сферу общественного питания, учреждения культуры, экологические и рекреационные услуги, цифровые платформы и другие сопутствующие виды деятельности, определяющие реальную инвестиционную привлекательность туризма.

В литературе выявлен значительный интерес к развитию туризма в Центральной Азии. Особое внимание уделено вопросам государственного регулирования [3; 7], устойчивого развития [16], экономического развития регионов [2; 17], инвестиций в туризм [6], инфраструктурного обеспечения [4] [] и маркетингового продвижения туристских дестинаций региона [5]. Однако комплексной оценке инвестиционной привлекательности туристического сектора Республики Таджикистан в контексте глобальных изменений посвящено относительно небольшое количество исследований. Этот пробел в исследованиях подчеркивает необходимость проведения данного исследования.

Целью исследования является оценка инвестиционной привлекательности туристического сектора Республики Таджикистан в контексте глобальных изменений и выявление ключевых факторов, влияющих на привлечение внутренних и иностранных инвестиций.

Гипотеза исследования: инвестиционная привлекательность туристического сектора Республики Таджикистана определяется совокупностью институциональных условий, качества инфраструктуры, характеристик туристического спроса и уровня интеграции в мировые туристические и инвестиционные потоки. Глобальные изменения усиливают влияние этих факторов, требуя адаптации государственной политики и механизмов развития отрасли.

Методы исследования. В исследовании использованы структурный, факторный и сравнительный анализ, а также элементы экономико-статистического моделирования. Применена методика комплексного анализа инвестиционной привлекательности туристического сектора, основанная на агрегировании институциональных, инфраструктурных, рыночных и цифровых показателей.

Инвестиционная привлекательность туристического сектора рассматривается как комплексная характеристика, отражающая степень заинтересованности инвесторов в развитии конкретного региона или отрасли. В международной практике используется несколько подходов к оценке этой привлекательности:

1. Парадигма OLI (Ownership, Location, Internationalization) Дж. Даннинга [12] выявляет инвестиционные преимущества стран и регионов с учетом собственности, локализации и внутренней организации бизнеса. Применительно к туризму этот подход позволяет определить, какие региональные факторы – инфраструктура, правовое регулирование, природный и культурный потенциал – влияют на инвестиционную привлекательность.

2. Концепция конкурентных преимуществ М. Портера [14] подчеркивает стратегические ресурсы и институциональные условия, обеспечивающие устойчивое развитие туристического сектора и позволяющие регионам и предприятиям привлекать инвестиции на выгодных условиях.

3. Комплексный подход к оценке туристской привлекательности в сфере туризма [13] предполагает использование многофакторных моделей, учитывающих инфраструктуру, маркетинговую стратегию, качество обслуживания, инновации и устойчивое развитие. В литературе [1, с. 27] предложены практические методы оценки инвестиционной привлекательности регионального туризма, включая разработку комплексных показателей.

На практике для анализа инвестиционной привлекательности сферы туризма применяются следующие методы:

- системный подход (исследование сферы туризма как совокупности взаимосвязанных элементов: инфраструктуры, маркетинга, финансовой устойчивости, человеческих ресурсов, природного и культурного капитала);
- экономико-статистические методы (расчет интегральных индексов, многокритериальный анализ (МКА) и SWOT-анализ инвестиционной привлекательности);
- комплексные рейтинговые подходы (использование разработанных экспертных оценок, международных рейтингов инвестиционного климата и региональных индексов туристической привлекательности);
- сравнительно-аналитический подход (сравнение показателей регионов и стран Центральной Азии для выявления конкурентных преимуществ и слабых сторон сферы туризма).

Выбор данных подходов обусловлен необходимостью комплексного анализа инвестиционной привлекательности сектора туризма в Республике Таджикистан. Применение как теоретических концепций международного бизнеса (OLI, конкурентные преимущества), так и методов оценки туристической привлекательности позволяет выявить ключевые факторы эффективного инвестиционного планирования, стратегического развития и стимулирования притока как национальных, так и международных инвесторов.

Современное развитие туристического сектора в Республике Таджикистан характеризуется устойчивой тенденцией к восстановлению и росту после вызванного пандемией спада 2020–2021 годов. Согласно статистическим данным и отраслевым публикациям, количество международных прибытий в страну демонстрирует положительную динамику: в 2023 году туристический поток составил более 1,2 млн. человек [10, с. 185], а в 2024 году – 1,4 млн. иностранных туристов, что подтверждает растущую привлекательность страны на международном туристическом рынке. Данные за шесть месяцев 2025 года (761,4 тыс. иностранных туристов) также демонстрируют стабильный спрос со стороны иностранных путешественников, при этом особенно заметно увеличение числа туристов из соседних стран (699,2 тыс. человек или 98,1%) [11].

Структурный анализ географии прибытий иностранных туристов показывает, что туристический рынок страны остается преимущественно региональным. В первом квартале 2025 года на Узбекистан пришлось более 60% всех иностранных прибытий. Россия занимает второе место, отправив в Республику Таджикистан более 80000 туристов за тот же период, что отражает сохраняющиеся тесные социально-экономические связи между странами. Доли Казахстана и Кыргызстана сравнительно невелики, но их вклад остается стабильным. Доля стран дальнего зарубежья остается ограниченной (59,8 тыс. человек или 7,9% в первом полугодии 2025 года) [11], что подчеркивает необходимость активизации международного маркетинга, цифрового продвижения национального туристического бренда и совершенствования инфраструктуры, адаптированной к потребностям туристов из развитых стран.

Несмотря на доминирование регионального туризма, вклад туристического сектора в экономику остается незначительным. Согласно международным оценкам, включая отчеты отраслевых организаций, сектор туризма и путешествий обеспечивает незначительную долю ВВП страны. Так, по данным **Всемирного совета по туризму и путешествиям (World Travel & Tourism Council, WTTC)**, вклад туризма составляет около 4% ВВП Республики Таджикистан (по состоянию на 2023 год). Для сравнения, в соседнем Узбекистане этот показатель достигает 5-6%, а в таких странах, как Грузия и Армения, превышает 10% [15]. Однако туризм в стране формирует спрос в смежных секторах: транспорте, общественном питании, гостиничном бизнесе, производстве сувениров и народных ремесел. Развитие туризма способствует созданию рабочих мест, особенно в горных и сельских районах, где альтернативных рабочих мест мало.

В то же время сохраняется ряд структурных ограничений, замедляющих рост инвестиционного потенциала сектора. Среди наиболее важных факторов выделяются: недостаточная пропускная способность транспортно-логистической инфраструктуры, низкое качество размещения в районах с высокой туристической активностью, сезонность поездок, слабое продвижение туристических направлений на международных рынках и недостаточная диверсификация туристического продукта. Экологические риски и необходимость совершенствования механизмов управления туристическими ресурсами также требуют внимания, особенно в контексте развития экотуризма, горного туризма и культурного туризма.

В последние годы государственная политика направлена на стимулирование въездного туризма, модернизацию инфраструктуры, расширение сети туристических маршрутов и продвижение национального бренда «Таджикистан – страна туризма». Реализуются инициативы по развитию цифровых сервисов, повышению качества услуг, поддержке туристических предприятий и реализации инвестиционных проектов в ключевых регионах – Хороге, Истаравшане, Варзобской долине и Согде. Эти меры уже дают ощутимые результаты: увеличение числа туристов, улучшение восприятия страны и постепенное увеличение частных инвестиций в отрасль.

Таким образом, современное состояние сектора туризма в Республике Таджикистан характеризуется сочетанием позитивных тенденций развития, структурных вызовов и значительных возможностей для привлечения инвестиций. Дальнейшее развитие туристического сектора требует комплексного подхода, включающего совершенствование инфраструктуры, диверсификацию туристического продукта, цифровизацию услуг,

повышение качества обслуживания и активное продвижение страны на мировом туристическом рынке.

Современная индустрия туризма развивается в условиях растущей неопределенности и структурных преобразований мировой экономики. Глобальные изменения – цифровизация, рост экологической сознательности, изменение потребительских предпочтений, усиление конкуренции за инвесторов и туристов – оказывают существенное влияние на инвестиционную привлекательность туристического сектора Республики Таджикистан. Для объективной оценки ключевых факторов, определяющих потенциал развития туризма, целесообразно использовать инструменты стратегического анализа, среди которых SWOT-анализ является одним из наиболее эффективных. В таблице 1 приведен SWOT-анализ инвестиционной привлекательности Республики Таджикистан.

Таблица 1. SWOT-анализ инвестиционной привлекательности туристического сектора Республики Таджикистан

Сильные стороны (S) • Уникальные природные ресурсы (Памир, Фанские горы) • Богатое культурно-историческое наследие • Наличие ниш для экологического и приключенческого туризма • Государственная поддержка и упрощенные визовые режимы • Формирование национального бренда «Таджикистан – страна туризма»	Слабые стороны (W) • Недостаточно развитая транспортная и гостиничная инфраструктура в регионах • Низкая диверсификация туристического продукта • Слабое международное продвижение и маркетинг • Ограниченный кадровый потенциал в индустрии гостеприимства • Сезонность и региональная неравномерность развития
Возможности (O) • Рост глобального спроса на экологический и горный туризм • Цифровизация, онлайн-маркетинг и глобальные платформы бронирования • Возможность участия в международных туристических цепочках и маршрутах Центральной Азии • Потенциал привлечения иностранных инвестиций в инфраструктуру • Развитие зеленого туризма и устойчивых бизнес-моделей	Угрозы (T) • Высокая региональная конкуренция (Узбекистан, Казахстан, Кыргызстан) • Геополитические и экономические риски • Климатические изменения, влияющие на природный потенциал • Эпидемиологические угрозы и ограничения на перемещения • Волатильность мировых туристических потоков

Источник: составлено автором

Так, внутренние факторы определяют конкурентные преимущества и ограничения, влияющие на эффективность инвестиций в сектор туризма. Сильными сторонами республики Таджикистан являются уникальные природно-климатические условия (Памир, Фанские горы), значительный культурно-исторический потенциал, благоприятные условия для развития экотуризма, приключенческого и этнотуризма, а также постепенное

совершенствование нормативно-правовой базы. Увеличение государственной поддержки, развитие современных визовых процедур, цифровых сервисов и стратегическое положение страны как «страны туризма» повышают доверие инвесторов.

К недостаткам можно отнести ограниченную транспортную и гостиничную инфраструктуру, нехватку качественных туристических услуг, низкую доступность региональных дестинаций и слабое международное продвижение. Рост туризма в настоящее время сопровождается дисбалансами, связанными с сезонностью, концентрацией туристов в отдельных регионах и отсутствием диверсификации туристического продукта. Кроме того, дефицит квалифицированных кадров в сфере услуг снижает конкурентоспособность сектора.

Внешние факторы формируют перспективы и риски, связанные с глобальными тенденциями. Основными возможностями являются: растущий мировой спрос на экотуризм и горный туризм, развитие трансграничных маршрутов в Центральной Азии, расширение каналов цифровой рекламы и интерес международных инвесторов к туристическому сектору развивающихся стран. Географическое положение страны позволяет интегрировать туристические маршруты с Узбекистаном, Кыргызстаном и Китаем, создавая условия для формирования регионального туристического кластера.

К глобальным угрозам относятся геополитическая нестабильность, жесткая конкуренция между странами региона, волатильность мировых экономических циклов, влияние изменения климата на природные ресурсы и потенциальные эпидемиологические риски. Эти факторы усиливают неопределенность и требуют адаптации инвестиционных стратегий к новым реалиям.

Комплексный анализ факторов показывает, что туристический сектор Республики Таджикистан обладает значительными стратегическими преимуществами. Однако для повышения его инвестиционной привлекательности необходима систематическая работа по устранению инфраструктурных и организационных ограничений. Мировые тенденции открывают новые возможности для развития экотуризма, приключенческого и культурно-исторического туризма, которые при грамотном маркетинге и привлечении частных инвестиций могут способствовать росту.

Формирование конкурентоспособных туристических продуктов, улучшение транспортной доступности, внедрение цифровых технологий и развитие человеческого капитала являются ключевыми направлениями повышения инвестиционной привлекательности в условиях глобальных изменений. Успех будет зависеть от способности интегрировать национальные ресурсы в международные туристические цепочки и эффективно использовать новые рыночные возможности.

Несмотря на значительный потенциал природных и культурно-исторических ресурсов, сфера туризма в Республике Таджикистан сталкивается с рядом системных ограничений, влияющих на ее инвестиционную привлекательность. Совокупность инфраструктурных, институциональных, кадровых, финансовых и маркетинговых барьеров снижает эффективность туристических проектов и ограничивает приток внутренних и иностранных инвестиций. Решение выявленных проблем требует комплексного подхода, включающего модернизацию инфраструктуры, совершенствование нормативно-правовой базы, развитие человеческого капитала и повышение конкурентоспособности национального туристического продукта (таблица 2).

Таблица 2. Основные барьеры и проблемы инвестиционной привлекательности туристического сектора Республики Таджикистан

Категория барьеров	Содержание проблемы	Проявление / последствия для инвестиций
1. Инфраструктурные ограничения	Недостаточная транспортная доступность, изношенность дорожной сети, ограниченные международные авиасообщения; нехватка качественных гостиниц вне крупных городов.	Увеличение издержек въезда; снижение комфортности туристического продукта; ограниченный интерес крупных инвесторов.
2. Институциональные и регуляторные барьеры	Сложные административные процедуры, длительные процессы согласования, недостаточная прозрачность инвестиционного климата, раздробленность регулирования отрасли.	Увеличение рисков для бизнеса; снижение доверия инвесторов; увеличение сроков реализации проектов.
3. Финансовые и инвестиционные ограничения	Недостаточный объем частных и иностранных инвестиций; ограниченная доступность кредитных ресурсов; низкая диверсификация источников финансирования.	Ограничения на развитие инфраструктурных проектов, высокая зависимость от государственных программ и невозможность масштабировать бизнес.
4. Кадровые и образовательные проблемы	Нехватка квалифицированных специалистов в гостиничном хозяйстве, гидов и инструкторов; образовательные программы отстают от требований отрасли.	Снижение качества услуг; ограниченная конкурентоспособность; рост затрат инвесторов на обучение персонала.
5. Маркетинговые и имиджевые барьеры	Отсутствие международного признания страны; слабая представленность на глобальных туристических платформах; недостатки в цифровом продвижении.	Слабый туристический поток из дальнего зарубежья; ограниченная потенциальная прибыль для инвесторов; низкая конверсия маркетинговых кампаний.
6. Экологические и природные риски	Изменение климата, риски деградации природных территорий, отсутствие механизмов управления туристическими нагрузками.	Ограничение развития экотуризма; необходимость дополнительных инвестиций в охрану окружающей среды; репутационные риски.
7. Социально-экономические факторы	Низкая плотность населения в горных районах, слабая местная инфраструктура, ограниченный уровень доходов.	Сокращение внутреннего спроса; необходимость увеличения социальных расходов в проектах.

Источник: составлено автором

Таким образом, туристический сектор Республики Таджикистан обладает значительным потенциалом для привлечения инвестиций, поскольку благодаря уникальным природным разнообразием, богатым культурным и историческим наследием, а также растущим международным интересом к устойчивым формам туризма. В современных условиях глобальных изменений инвестиционные возможности в этом секторе определяются сочетанием преимуществ природных ресурсов, улучшением институциональной среды и растущим спросом на новые туристические продукты, соответствующие мировым тенденциям.

Перспективными инвестиционными возможностями в республике Таджикистан являются развитие экотуризма, горного туризма и приключенческого туризма, которые используют уникальные природные ландшафты Памира, Фанских гор, озер Искандеркуль и Хафткуль, а также других природных зон. Особый интерес для инвесторов представляют возможности создания высокогорных туристических маршрутов, модернизации альпинистских баз, строительства горных приютов и центров активного отдыха. Экотуризм, как один из динамично развивающихся сегментов мирового рынка, может стать ключевым направлением для привлечения иностранных инвестиций посредством развития национальных парков, экологических троп, зон отдыха и объектов природоохранного обслуживания. В то же время сохраняются возможности в сфере рекреационного туризма, особенно в регионах, богатых минеральными источниками и лечебно-оздоровительными ресурсами. Как отмечает Б.Х. Каримов, «Лечебно-оздоровительный туризм основан на наличии природно-климатических ресурсов, которые благотворно влияют на тело и душу человека благодаря своим целебным свойствам. Однако, помимо использования природно-климатических ресурсов, для организации лечебно-оздоровительного туризма необходимы и другие важные элементы» [4, с. 103], и прежде всего инвестиции.

С точки зрения пространственного развития наиболее привлекательными географическими зонами развития для инвестиций являются Памир, Фанские горы, Варзобский регион, Раштский регион, Хорог, Пенджикент и Истаравшан. Эти регионы предлагают как природные и туристические преимущества, так и возможности для развития инфраструктуры, включая строительство гостиниц, туристических центров, транспортных узлов и сопутствующих объектов обслуживания. Активное развитие таких локаций способствует формированию местных туристических кластеров и увеличивает мультипликативный эффект инвестиций.

Меры государственной поддержки туристической сферы являются важным фактором повышения инвестиционной привлекательности. В республике действует система налоговых льгот для туристического бизнеса, включая освобождение от отдельных налогов и таможенных пошлин при реализации инфраструктурных проектов. Инвестиционная привлекательность повышается благодаря функционированию свободных экономических зон, упрощению административных процедур, развитию цифровых услуг и совершенствованию визовой политики, включая электронные визы и безвизовый режим для ряда стран. Эти меры создают более благоприятные условия для иностранных инвесторов и снижают барьеры для входа частного капитала.

Международные проекты и программы партнерства играют важную роль в развитии туристического сектора. Всемирный банк, Азиатский банк развития, ПРООН, Европейский союз и другие международные организации реализуют инициативы, направленные на укрепление институционального потенциала, развитие устойчивого туризма, улучшение

инфраструктуры и содействие участию Республики Таджикистан в трансграничных туристических маршрутах. Особое значение имеет участие страны в региональных проектах по развитию туризма в Центральной Азии и коридоре Шелкового пути, что усиливает интеграцию с соседними странами и расширяет возможности для международного продвижения национальных туристических продуктов.

Инвестиционный прогноз в туристический сектор Республики Таджикистан во многом зависит от динамики мирового туристического рынка, региональной экономической стабильности и способности страны адаптироваться к современным требованиям устойчивого развития. Оптимистичный сценарий предполагает значительный рост частных и иностранных инвестиций с учетом дальнейшего улучшения инфраструктуры, цифровизации, диверсификации туристических услуг и повышения качества обслуживания. Базовый сценарий предполагает умеренный рост, обусловленный постепенным улучшением инвестиционного климата и сохранением государственной поддержки. Консервативный сценарий связан с потенциальными глобальными вызовами – экономическими, геополитическими или климатическими, – которые могут ограничить темпы инвестиций, не исключая при этом долгосрочный потенциал этого сектора.

Таким образом, сектор туризма в Республике Таджикистан обладает значительным потенциалом привлечения инвестиций, однако залогом реализации этого потенциала остается комплексное развитие инфраструктуры, создание конкурентоспособных туристических продуктов, укрепление институциональной среды и эффективная интеграция в международные туристические цепочки.

Обсуждение результатов. Результаты исследования показывают, что сфера туризма в Республике Таджикистан обладает высоким потенциалом развития, однако его реализация ограничена рядом структурных и институциональных факторов. Анализ текущего состояния отрасли подтвердил необходимость системных реформ, направленных на улучшение инфраструктуры, повышение качества услуг и создание благоприятного инвестиционного климата.

SWOT-анализ показал сочетание значительных конкурентных преимуществ – уникальных природных ресурсов, растущего международного интереса и культурного разнообразия – с имеющимися внутренними ограничениями, связанными с недостатками инфраструктуры, недостаточной цифровизацией и слабой маркетинговой активностью на внешних рынках. Особое внимание следует уделить адаптации практик привлечения международных инвестиций и развитию государственно-частного партнерства.

Предлагаемые меры по повышению инвестиционной привлекательности могут ускорить развитие туризма, усилить его роль в национальной экономике и повысить устойчивость отрасли к глобальным изменениям.

Выводы. Исследование подтвердило, что инвестиционная привлекательность туристического сектора Республики Таджикистан формируется под влиянием совокупности внутренних условий и внешних тенденций, а для ее повышения необходим системный подход, направленный на совершенствование институциональной среды, повышение эффективности управления ресурсами и адаптацию к глобальным изменениям. Результаты позволили уточнить роль инфраструктурных, организационных и маркетинговых факторов, выявить ключевые направления повышения конкурентоспособности сектора и определить, какие элементы туристической системы обладают наибольшим потенциалом для привлечения долгосрочных инвестиций. Итоговые результаты подчеркивают необходимость

скоординированных действий государства и частного сектора, а также расширения аналитической базы для дальнейших исследований и практических решений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Афанасьев, О.Е. Инвестиционная привлекательность регионов России для развития внутреннего туризма: проблема разработки оценочных показателей / О.Е. Афанасьев, М.С. Оборин, Е.Ю. Шман // Сервис в России и за рубежом. – 2017. – Т. 11, № 3(73). – С. 27-41
2. Дехқонов, С.А. Фаёлияти бозори сайёҳӣ ва ҷиҳатҳои хоси он / С. А. Дехқонов, Э. Қ. Миршарипов // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. – № 2(6). – С. 303-307
3. Каримов, Б.Ҳ. Асосҳои идоракунии стратегии рушди сайёҳӣ / Б.Ҳ. Каримов, Ҳ.С. Аҳтамов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 11. – С. 144-151
4. Каримов, Б.Ҳ. Нақши инфрасохтор дар рушди сайёҳии табобатию солимгардонӣ / Б.Ҳ. Каримов, С.М. Курбанова // Идоракунии давлатӣ. – 2023. - № 4-2 (64). – С. 101-112
5. Каримов, Б.Ҳ. Рушди таҳқиқоти маркетингӣ дар соҳаи сайёҳӣ / Б.Ҳ. Каримов, С.М. Курбанова // Идоракунии давлатӣ. – 2024. - № 4/2 (70). – С. 119-128
6. Каримов, Б.Ҳ. Сармоягузорӣ ҳамчун омили пешбарандаи рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он / Б.Ҳ. Каримов, З. Аҳмади // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – №4-1(49). – С. 236-243
7. Каримов, Б.Ҳ. Ҷанбаҳои иқтисодии идоракунии рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Ҳ. Каримов, М.А. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3(42). – С. 180-188
8. Кочетков, С.М. *Инвестиционная привлекательность в туризме* / С.М. Кочетков // Вестник Российского нового университета. Серия: «Человек и общество». – 2015. – Вып. 1. – С. 104-106
9. Мухитдин, А.Е. Особенности инвестиционной привлекательности туризма Казахстана / А.Е. Мухитдин // Передовые научно-технические и социально-гуманитарные проекты в современной науке: Сборник статей VI международной научно-практической конференции, Москва, 21 мая 2022 года. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью «Актуальность.РФ», 2022. – С. 159-161
10. Статистический ежегодник Республики Таджикистан – 2024 (официальное издание) / Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2024. – 429 с.
11. Статистические показатели туристической сферы за первое полугодие 2025 года [Электронный источник] / Режим доступа: URL: <https://ctd.tj/ru/home/>
12. Dunning, J.H. *The Eclectic (OLI) Paradigm of International Production: Past, Present and Future* / J.H. Dunning. – Int. J. Econ. Bus. – 2001. – Vol. 8, № 2. – P. 173–190
13. Fletcher, J., Fyall, A., Gilbert, D., Wanhill, S. *Tourism: Principles and Practice* / J. Fletcher et al. – 6th ed. – Harlow: Pearson Education, 2017. – 664 p.
14. Porter, M.E. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance* / M.E. Porter. – New York, NY: Free Press, 1985. – 557 p.
15. Travel & Tourism Economic Impact Research [Electronic source] / Access mode: URL: <https://wtcc.org/research/economic-impact>

16. Usmonova, G., Alieva, D., León, C.J. Yurt Invited: Combining Tourists and Stakeholders Perceptions of Sustainable Community-Based Tourism in Central Asia / G. Usmonova, D. Alieva, C. J. León. – *Sustainability*. – 2022. – Vol. 14, № 13. – 7540

17. Xaytboyev, Sh., Xudoyorov, O. Regional Tourism as a Catalyst for Local Economic Development in Central Asia / Sh. Xaytboyev, O. Xudoyorov // *International Journal of Political Sciences and Economics*. – 2025. – Vol. 4, Issue 08. – P. 66–76

ҶОЛИБИЯТИ САРМОЯГУЗОРИИ БАҲШИ САӢӢӢИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМИНАИ ТАӢӢИРОТИ ҶАӢОНӢ

ШОМАӢМАДЗОДА ФИРДАВС ШОМАӢМАД,

донишгоӢи байналмилалии сайӢӢӢ ва соӢибкории Тоҷикистон, номзади илмӢои иқтисодӢ,
дотсент, мудири кафедраи фаӢолияти бонкӢ. СуроӢа: 734055, ҶумӢурии Тоҷикистон, ш.
Душанбе, хиӢбони Борбад 48/5. E-mail: firdavsbekov-1985@mail.ru Тел.: +992 972346688

ҶАЛИЛОВ РОМИШ РУСТАМОВИЧ,

донишгоӢи байналмилалии сайӢӢӢ ва соӢибкории Тоҷикистон, номзади илмӢои иқтисодӢ,
сардори раӢсати таӢлим. СуроӢа: 734055, Душанбе, ҶумӢурии Тоҷикистон, хиӢбони Борбада,
48/5. E-mail: Dean_010187@inbox.ru. Телефон: (+992) 888831993

Дар мақола масъалаҳои ҷолибияти сармоягузори баҳши сайӢӢӢи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити тағйироти босуръати ҷаҳонӢ, ки бо рақамикунонӢ, табдили талабот ба хизматрасониҳои сайӢӢӢ ва тамаркузи иқтисодиёт ба рушди устувор вобаста мебошанд, таҳқиқ карда мешаванд. Бо истифода аз равишҳои назариявӣ методологӣ ҷиҳати арзёбии ҷолибияти сармоягузорӣ омилҳои асосие ифшо карда шудаанд, ки иқтисодӣ соҳа, аз ҷумла унсурҳои ба захираҳои нигаронидашуда, институтсионалӣ ва инфрасохториро муайян мекунанд. Таҳлили вазъи муосири баҳши сайӢӢӢ бо тамаркуз ба пӯёи ҷараёнҳои сайӢӢӢ, сохтори хизматрасониҳои сайӢӢӢ ва тамоюлҳои сармоягузорӣ гузаронида шудааст. Ба таъсири тамоюлҳои ҷаҳонӢ ба ташиккули имкониятҳои стратегӣ мамлакат таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда шудааст, ки барои ошкор кардани самтҳои асосӣ баланд бардоштани рақобатпазирии соҳа имкон медиҳад. Натиҷаҳои таҳлили SWOT мавҷудияти шароити мусоидро барои ҷалби сармоягузориҳои ҳангоми тақмили пойгоҳи меъёрӣ, рушди инфрасохтори нақлиётӣ логистикӣ ва тақвият додани табиғӣ маркетингии маҳсулоти сайӢӢӢи Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карданд. Зарурати тақвияти ҳамкориҳои баҳши давлатӣ ва хусусӣ, фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва ҳамгироии амалияҳои байналмилалии идоракунии маконҳои сайӢӢӢ асоснок карда шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд барои таҳияи стратегияҳои рушди сайӢӢӢ ва баланд бардоштани саҳми он дар рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода шаванд.

Калидвожаҳо: сайӢӢӢ, сармоягузориҳои, ҷолибияти сармоягузорӣ, инфрасохтор, рақобатпазирӣ, сайӢӢӢи минтақавӣ, тағйироти ҷаҳонӢ, рушд, маконҳои сайӢӢӢ.

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE TOURISM SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHANGES

SHOMAHMADZODA FIRDAVS SHOMAHMAD,

Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Banking. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Ave. 48/5. E-mail: firdavsbekov-1985@mail.ru
Tel.: +992 972346688

JALILOV ROMISH RUSTAMOVICH,

Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship, Candidate of Economic Sciences, Head of the Education Department. Address: 734055, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Borbada Ave. 48/5. E-mail: Dean_010187@inbox.ru. Phone: (+992) 888831993

This article examines the investment attractiveness of the tourism sector in the Republic of Tajikistan in the context of rapid global changes associated with digitalization, changing demand for tourism services, and the economy's focus on sustainable development. Using theoretical and methodological approaches to assessing investment attractiveness, the article identifies the key factors determining the sector's potential, including resource, institutional, and infrastructural components. An analysis of the current state of the tourism sector is conducted, focusing on the dynamics of tourist flows, the structure of tourism services, and investment trends. Particular attention is paid to the influence of global trends on the formation of the country's strategic opportunities, which allowed us to identify key areas for improving the sector's competitiveness. The results of a SWOT analysis confirmed the presence of favorable conditions for attracting investment, provided that the regulatory framework is improved, transport and logistics infrastructure is developed, and marketing promotion of tourism products in the Republic of Tajikistan is strengthened. The article substantiates the need to strengthen public-private cooperation, create a favorable investment climate, and integrate international practices in the field of tourism destination management. The results of the study can be used to develop strategies for tourism development and enhance its contribution to the socioeconomic development of the Republic of Tajikistan.

Keywords: tourism, investment, investment attractiveness, infrastructure, competitiveness, regional tourism, global changes, development, destinations.

Рецензент: Асоев М.М., к.э.н., доцент, заведующий кафедрой государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

УДК 338.26

**НАЗАРИЯИ БАНАҚШАГИРӢ ВА ОЯНДАБИНИИ СТРАТЕГИИ МИНТАҚА,
ҲАДАФҲО ВА ВАЗИФАҲОИ ОН
ЮСУПОВА ЗАЙНУРА ИЛҲОМОВНА,**

муаллими калони кафедраи молияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ
Тоҷикистон. Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5
zainura.yusupova@mail.ru 935997043.

Муаллиф дар таҳқиқоти худ вобаста ба назарияи банақшагирӣ ва ояндабиниҳои стратегии минтақа, ҳадафҳо ва вазифаҳои он гузаронида қайд анмудааст, ки мақсади асосии дурнамозии минтақавӣ таъмин намудани рушди комплекси иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа мебошад. Асоси нишонии комплекси буданро рушди ба ҳамдигар алоқаманд ва мутаносиби соҳаҳои минтақа бо назардошти созгории истифодаи шароитҳо ва манбаъҳои ба худ хоси маҳал таъкил медиҳад.

Дар ин маврид барои ҳалли масъалаи дар методи барномавӣ баррасишаванда манбаъҳои ҳамон сатҳе ба қор андохта мешаванд, ки он масъала дар он пайдо шудааст. Манбаъҳои сатҳҳои дигар бояд бо хатти болораванда ё поёнояндаи принсипи «боқимонда» ҷалб карда шаванд.

Калидвожаҳо: банақшагирӣ, стратегия, минтақа, иқтисод, рушд, ММД, грант, принсип, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, экологӣ, вазифа, давлат, инноватсия.

Ояндабиниҳои равандҳои минтақавӣ ҷузъи муҳимтарин ва ҷудонашавандаи чараҳои мураккаби идоракунӣ мебошад, ки натиҷаҳои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии минтақа, пурра истифода шудани манбаъҳои табиӣ ва моддию ашёӣ ва захираҳои ба он вобаста аст.

Мақсад аз дурнамозии минтақавӣ таҳия сохтани сиёсати минтақавии иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илмӣ-техники, экологӣ, сохторӣ ва инвестиционӣ, муайян намудани роҳи василаҳои барои ҳалли вазифаҳои муҳимтарин рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа раёнагардида мебошад.

Дар чараҳои дурнамозии бояд концепсияи ва намунаҳои гуногуни сурати воқеии масъалаҳои асосии рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа таҳия шуда механизми татбиқи онҳо тарҳрезӣ гардида, роҳҳои ҳалли оқилонаи масъалаҳо асоснок карда шаванд.

Дар дурнамозии минтақавӣ бояд тамоюлҳои объективии рушд муайян гарданд, вариантҳои меъёрие пешниҳод карда шаванд, ки ба тамоюлҳои муқарраркардашудаи рушд мувофиқат меkunанд, аз ҷумла вариантҳои робитаҳои баинҳамдигарии чараҳои истеҳсолот, тақсимот ва истеъмолот бо дарназардошти маҳдудияти манбаъҳо ва маҳдудиятҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва инчунин пешрафти илму техникаӣ.[12]

Ҳадаф ва вазифаҳои бештари рушди иқтисодии минтақа ҳислати умумичумхурий дошта дар маҷмӯъ дар сатҳи ҷумхуриявӣ муайян карда мешаванд. Ҳадафҳои дигарро шароитҳои дохилии рушди минтақа тақозо меkunанд. Ҳамоҳанг кардани онҳо аз тариқи таъмин сохтани ду самти дурнамозии минтақавӣ ба амал бароварда мешаванд:

- аз иқтисоди миллии ҷумхурий ба минтақа асоснок кардани вариантҳои нишондиҳандаҳои микроиқтисодии рушди минтақҳо, фармоиши давлатӣ аз мавқеи ҳадаф ва вазифаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҷумхурий ва мутаваззинии иқтисоди он;

- аз минтақа ба иқтисоди миллии ҷумҳури ба вучуд овардани нишондиҳандаҳои ҷамъбасти имконпазир саҳми ниҳони минтақа дар рушди иқтисодии миллии ҷумҳурӣ.

Методологияи дурнамозии рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа бо методологияи дурнамозии рушди иқтисоди милли як мебошад. Ба ин нигоҳ накарда, вай дорои хусусиятҳои мебошад, ки аз муҳиту мавқеи минтақавӣ ва рушди он вобастагӣ дорад.

Дар заминаи методологияи дурнамозии минтақа истифодаи ҳамон қонунҳои ҷоиз аст, ки на танҳо дар сатҳи тамоми системаи давлатии иҷтимоӣ иқтисодӣ, балки дар тамоми минтақаҳои онро фарогиранда амал мекунанд. Ҳар кадом минтақаи алохидаро ҷун системаи нисбатан мустакил бояд арзёбӣ намуд, ки дар он равандҳои тақрористеҳсол пурра анҷом ёфтаанд.[13]

Бо вучуди ин бояд дар назар дошт, ки мақомоти идоракунии маҳаллӣ наметавонанд бо тарзи катъӣ ба таҳаввулоту иҷтимоӣ иқтисодӣ таъсир расонанд, чунки нишондодҳои асосии вазъиятро қарорҳои марказ муқаррар месозанд, аз ҷумла дар робита бо тартиб ва механизми хусусигардонӣ, муайян кардани нархҳо, маблағгузори соҳаҳои истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ. Аммо мақомоти маҳаллӣ ва идоракунии барои бо самаранокии бештар ба амал баровардани қарорҳои қабулшаванда метавонанд мусоидат намоянд ё ба кам кардани оқибатҳои ноговори эҳтимолии онҳо дар минтақа бо истифода аз фишангҳои таъсиррасонии дар ихтиёрашон буда ноил гарданд. Таҳия кардани сиёсати оқилонаи минтақавӣ ба иҷрои ҳамин вазифа раван карда мешавад. Вале дар ин ҳол оқибатҳои ноговорро қаблан дида тавонистан лозим аст.

Аз ҳамин сабаб маҳз пешбинӣ карда тавонистани вазъияти иҷтимоӣ иқтисодӣ дар минтақа ва бар асоси он таҳия сохтани сиёсати минтақавӣ ҳамхун комплекси тасмимҳои стратегии идоракунии, ин аст мароми нақшаи минтақавии дурнамо дар шароити рушди муносибатҳои бозаргонӣ.

Нақшаи дурнамои минтақа бояд ҳислати фаъол ва аҳамияти мустакилонагӣ дошта бошад. Ваи бояд маълумотеро дар бар гирифта бошад, ки барои ҳалли вазифаҳои марбут ба идоракунии рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа ва пешбурди сиёсати иқтисодии минтақа заруранд. Дурнамозии иқтисодӣ минтақавӣ вобаста ба дараҷаи минтақа ва мавқеи он дар тақсмоти ҳудудии меҳнат, ҳислатҳои ҳоси худро дорад.

Дар ҳамин асос дурнамозӣ ва нақшагирии минтақавӣ шакли мустакилонаи амали иқтисодие мебошад, ки мақсад, маром ва мантиқи худро дорад.

Мақсади асосии дурнамозии минтақавӣ таъмин намудани рушди комплекси иҷтимоӣ иқтисодии минтақа мебошад. Асоси нишонаи комплекси буданро рушди ба ҳамдигар алоқаманд ва мутаносиби соҳаҳои минтақа бо назардошти созгории истифодаи шароитҳо ва манбаъҳои ба худ ҳоси маҳал ташкил медиҳад.

Дар ин маврид барои ҳалли масъалаи дар методи барномавӣ баррасишаванда манбаъҳои ҳамон сатҳе ба қор андохта мешаванд, ки он масъала дар он пайдо шудааст. Манбаъҳои сатҳҳои дигар бояд бо ҳатти болораванда ё поёнондаи принсипи «боқимонда» ҷалб карда шаванд.

Ҳамин тариқ, рушди заминаи иқтисодии минтақаи муайян, ки бар силсилаҳои тақрористеҳсоли соҳавии ба дараҷаи баланд маҳдуд ба маҳал гардида асос ёфтааст (саноатӣ маводи сохтмон, саноатӣ хурукворӣ ва ғайра) ҷалб аз ҳама бояд бо истифодаи манбаъҳои маҳаллии молиявӣ, моддӣ ва ғайра асос ёбад. Дар ҳоли норасоии онҳо бояд эҳтиёҷ ба ҷалби иловагии манбаъҳо ва сарчашмаҳои онҳо асоснок карда шавад.

Дар навбати худ рушди афзалиятдори истеҳсолот, инфраструктура ва ғайра, ки эҳтиёҷоти умумидавлатиро бароварда месозад, бояд бо маблағҳои буҷети давлатӣ, бо ҷалб намудани маблағҳои буҷетӣ ноҳия бар асоси принципи ҳиссагузорӣ дар бунёд ё инкишофи иншоотҳои инфраструктура, ки онҳо истифодабарандагонаш хоҳанд шуд, ба амал бароварда шавад.[9]

Дар баробари ин таъсири амиқӣ буҳрони иқтисодӣ дар минтақаҳои алоҳида, камбудии бениҳоят шадиди манбаъҳои ҳуди дар сатҳи минтақавӣ, ки бо кушиши маблағҳои молиявиро аз ҳад зиёд мутамарказонидани марказ боз мушкилтар мегардад, дар як қатор мавридҳо боиси ба вучуд омадани тафовутҳои ғавқулдда калон дар вазъияти иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳо мегардад.

Барои бартараф кардани онҳо низ мумкин аст, ки имкониятҳои методи барномавии ҳадафманд ба кор бурда шаванд.

Ба амал татбиқ намудани методҳои минтақавии барномасозии ва амалияи фаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроия дар тамоми сатҳҳои минтақавии идоракунии давлатӣ ва сатҳҳои маҳаллӣ дар шароити мураккаби иқтисодӣ чараён доранд, ки бешубҳа ба натиҷабахшии методӣ барномави бетаъсир намондааст. Аз ҷумла:

- буҳрони амиқ ва фарогири иқтисодӣ ҳамроҳ бо таназзули якбораи истеҳсолот, аз даст додани рақобатпазирии исеҳсолкунандагони ватани, яку якбора паст шудани сатҳи зиндагонии амалан тамоми табақаҳои аҳоли;

- коҳиши якбораи имкониятҳои модди ва молиявии давлат барои пеш бурдани сиёсати фаъолонии сохтори (бар хилофи тамоюли мавҷудаи «вазнини»-и сохторӣ соҳавӣ ва «оббурда» шудани маҳсулоти доништалаб дар байни маҳсулоти ватани);

- вазъияти буҳронӣ дар сиёсати буҷет, андозу қарз ва сармоягузориҳои давлат, ки ҳамроҳ бо равандҳои амиқӣ инфлятсия, афзоиши қарзи хориҷӣ ва дохилии давлат, «долларизатсия» шудани иқтисодӣ мо ва талаботҳои аз ҳад зиёд кардани сармоягузориҳои хориҷӣ барои фаъолият карданашон дар бозори Тоҷикистон, чараён дорад;

- зиёд шудани тафовутҳои аён дар сатҳҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа дар ҳоле, ки робитаҳои истеҳсоли иқтисодии байни минтақаҳо коҳиш ёфта тамоюлҳои ҷудоноҳонаи иқтисодӣ ва дар баъзе ҳолатҳо сиёси афзоиш ёфта дар як қатор минтақаҳо носозгориҳои байни халқҳо шиддат пайдо мекунад;

- ба якбораи маҳдуд гардидани имкониятҳои давлат барои гузаронидани тадбирҳои таъхирнопазири дастгирии давлати дар минтақаҳои буҳронӣ, касодгардида ва ақибмонда, минтақаҳои шароити душвори табиӣ иқлимӣ ва нақлиётӣ дошта, инчунин минтақаҳое, ки аҳамияти муҳими ҷуғрофӣ стратегӣ доранд:

- дар сатҳи баланд боки мондани хароҷот барои бартараф кардани оқибатҳои офатҳои табиӣ ва фалокатҳои пайдоиши техники дошта, шиддат ёфтани вазъияти фондҳои асосии истеҳсолӣ ба сабаби беист «кӯҳнашавӣ», мавҷуд набудани иқтидорҳои эҳтиётӣ ва аз даст додани босуботиҳои қори системаҳои ватании сӯзишвории энергетикӣ ва барқӣ.[14 С. 415]

Рушд ва фаъолияти системаҳои иқтисодии минтақавиро танҳо дар асоси худтанзимкунии бозоргони ба амал баровардан ғайри имкон аст. Махсусиятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, миқёс ва гуногун шакли минтақавии он, дар марҳилаи иқтисоди давраи гузариш қарор доштани он, дар муқоиса бо таҷрибаи маъмулии ҷаҳони фаъолияти давлатиро дар бартараф сохтани номутаносибҳо дар фазои иқтисодии кишвар, ҳалли мушкилоти печидани минтақавӣ, фароҳам овардани шароит барои рушди босуботи тамоми минтақаҳо ва умуман ҷумҳури, тақозо мекунад.

Чунон, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ, инчунин воқеаҳои дар Тоҷикистон дар солҳои 1989-1994 рӯйдода нишон медиҳанд, сиёсати даҳолат накардани давлат ҳатман боиси афзоиш ёфтани ҳар гуна ихтилофот мегардад, ки метавонад якпорчагии иқтисоди милли ва ҷомеаро ба ҳароби оварад. Ба ғайр аз ин, яке аз сабабҳои қобили мулоҳизае, ки ба суръати гузаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибатҳои бозарғони дар тамоми давраи таҳаввулоти иҷтимоию иқтисоди дар ҷумҳурӣ таъсири назаррас расонидааст, бешубҳа баҳои ҳаққони надодан ба омили минтақавӣ мебошад.

Аз ин рӯ, вазифаи таъхирнопазири ҳар кадом давлат бояд таваҷҷуҳи доими ба ташкили фаъолияти хоҷагӣ/иқтисодӣ дар тамоми қаламрави кишвар бошад.

Дар шароити мавҷуд будани ИҶШС танзими давлатии рушди минтақавӣ яке аз зерсистемаҳои муҳимтарини нақшагири ва идоракунии давлати ба шумор мерафт. Аммо дар замони ҳозира дар шароити даврони гузариш ба масъалаҳои танзими давлатии рушди минтақавӣ диққати кам дода мешавад, агарчи маҳз ҳамин масъалаҳо аз масъалаҳои аввалиндараҷа мебошанд.

Дар кишварҳои тараққикарда ҷоннок будани фаъолият дар ин самт дарки ҳақиқатеро нишон медиҳад, ки бе ҳалли мушкилоти минтақавӣ ноил шудан ба ҳадафҳои, ки ҳукумат эълон медорад, мумкин нест, аз ҷумла: таъмин кардани шуғли аҳоли, бехбуд бахшидан ба сифат ва шароити зиндагони, таъмини пешрафти босуботи иқтисодиёт, баробар кардани сатҳи рушди иқтисодии минтақаҳои алоҳидаи кишвар ва монанди инҳо.

Дар ба амал баровардани танзими минтақавӣ ба ин ё он андоза бояд тамоми сохторҳои давлати иштирок намоёнд, зеро фаъолияти онҳо ба ҳар ҳол, ба ҳудуди муайян вобаста гардонда мешавад. Вале ҳалли мушкилоти минтақавӣ на ҳама вақт аз вазифаҳои асосии онҳо мегардад.

Бинобар ин, дар системаи танзими давлатии рушди минтақавӣ мувофиқи мақсад аст, ки фаъолияти махсусгардонидашудаи ба минтақаҳо нигаронидашуда, ки сиёсати минтақавӣ номида мешавад, муайян карда шавад.

Тамоми самтҳо ва шаклҳои танзими давлатӣ, фаъолияти тақрибан ҳамаи сохторҳои давлати ба дараҷаи муайян ба минтақаҳои мушаххас таъсир мегузоранд, ҳатто вақте, ки чунин вазифаҳо бевосита гузошта нашаванд. Вале ин таъсиргузори муайян барои ҳадди ақал баъзе минтақаҳо мумкин аст номуносиб ё ғайри самарабахш бошанд.

Аз ҳамин сабаб дар Тоҷикистон сиёсати минтақавиеро, ки барои расидан ба мақсадҳои муайяни рушди минтақавӣ равона гардидааст, пеш бурдан зарур мебошад.

Сиёсати давлатии минтақавӣ дорои якчанд сатҳ мебошад. Субъектҳои он ҳокимияти қонунгузор ва иҷроияи марказ ва минтақа, мақомоти худидоракунии маҳалли мебошанд.

Зарурати дар ҳоли ҳозир бамиёномадаи омузиши нисбатан амиқи вусъат додани робитаи мақомоти идоракуниро бо равандҳои рушди минтақавӣ ба ақидаи мо шароитҳои зерин тақозо мекунанд:

Аввал, дар вазъияти бавучудода нақши шароитҳои маҳалли, табиӣ, демографи, иҷтимоию иқтисоди ҳамчун омили фаъоле, ки ба равандҳои ҳамгирои таъсирот мерасонад, бемайлони афзоиш меёбад.

Дуюм, ба андозаи кофӣ ба назар нагирифтани махсусиятҳо, иқтидорҳои имконпазир ва маҳдудиятҳои рушди ҳоҷагиҳои вилоятҳо ва ноҳияҳо аз як тараф, ваталаботи ба минтақаҳо дар робита бо намудҳои мушаххаси истеҳсолот пешниҳодшаванда аз тарафи дигар, боиси қабул гардидани як қатор қарорҳои бесамар ва то охир истифода накардани захираҳои рушди иқтисодӣ мешавад.

Сеюм, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ дар соҳаи идоракунии иқтисодиёт новобаста ба тобеъияти объектҳои алоҳида, ваколат ба даст оварда масъулияти калонро барои сатҳи зиндагонии ақҳоӣ, истифодаи оқилонаи табиат ва рушди иқтисодии қаламрави худ ба дӯш мегиранд.

Ва ниҳоят чорум, дар ҷумҳурӣ намуди махсуси ҳамкориҳои байни ноҳиявӣ ба вучуд оварда мешаавд, ки ба тақсимои масъулиятҳои истеҳсоли дар байни ноҳияҳо дар соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт ва бахшҳои алоҳидаи соҳаҳо, мусоидат менамояд.

Муайян сохтани ноҳияҳое, ки метавонанд ба рушди тамоми системаи воҳидҳои ҳудудии иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири аз ҳама бештар расонанд, аҳамияти калон пайдо мекунад.

Ба ҷумлаи онҳо аввалин ноҳияро мансуб доништан мумкин аст, ки дорои манбаъҳои табиӣ барои рушди иқтисодиёт умуман аз ҳама муҳимтарин мебошанд, ки ба кор андохтани онҳо имкон хоҳад дод, ки афзоиши лозими истеҳсоли маҳсулоти нодир таъмин гардида коҳиши маҷбурии тавлиди он дар як қатор ноҳияҳои дигар ҷуброн карда шавад.

Дуюм, ин ноҳияҳое мебошанд, ки дар рушди онҳо номутаносибҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ҳислати мушкилоти тезу тундро гирифта аз ҷорҷубаи дохили ноҳия берун рафта ба мушкилоти умумиҷумҳурӣ табдил ёфтаанд.

Бояд ба назар гирифт, ки дар шароити воқеан маҳдуд будани манбаъҳои молавӣ бартари пайдо кардани баъзе минтақаҳо дар муқоиса бо дигарон дар маблағгузориҳо ва суръати рушди иқтисодӣ ногузир мебошад. Ин албатта, ба манфиати тамоми минтақаҳо чун унсурҳои як воҳиди томи инкишофёбанда сурат мегирад, вале бо вучуди он барои ошкор сохтани иқтидорҳои имконпазири ҳар кадоме аз онҳо маҳдудиятҳои мӯйяни замонаро пеш мегузорад.

Наздиқ сохтани сатҳи рушди иқтисодӣ аз масъалаҳое иборат мебошад, ки наметавонанд бо кушишҳои номурааттаби ҳуди минтақаҳо ҳал карда шавад. аз ин рӯ сиёсати давлатии минтақавӣ амри зарурӣ мебошад. Мақсади асосии сиёсати минтақавӣ давлат пешравиӣ иқтидорҳои иқтисодии минтақаҳои гуногун ва таъмини шароити баробари ҳаёти мардум мебошад. Дар амалия ин расидан ба баробарии тақрибан маблағи миёнаи даромадҳо, пешниҳод намудани ҷойҳои кории ихтисоснок, баробари дар шароити маълумотгирӣ ва таъмини иҷтимоӣ, инчунин баробар сохтани сатҳи сифати зиндагӣ дар шаҳрҳо ва деҳотро дошта бошад.

Сиёсати давлатии минтақавӣ бояд ба баланд бардоштани рақобатнокии соҳаҳо ва корхонаҳои воқеъ дар ноҳияҳои аз назари иқтисоди ақибмонда, ки самаранокӣ пасти онҳо ба шароити ҳислат минтақавӣ дошта вобастаги дорад, нигаронида шавад. Ба андозае пароканда карда ҷойгир намудани марказҳои саноатии аҳолии зиёд дошта, ки боиси мушкилоти манзили ва налӣти ва душвориҳои обрасони ва ғайра мегарданд, низ ба вазифаҳои сиёсати минтақавӣ дохил мешаванд.

Сиёсати минтақавӣ бояд барои тағйироти назарраси сохтори дар иқтисодиёт ва қабл аз ҳама дар ноҳияҳои кишоварзии сохторҳои заиф дошта, мусоидат намояд ба вучуд овардани фазои мусоиди саноати ва дар онҳо сохтани корхона ва инфраструктураеро таъмин созад, ки қувваи кории зиёдро ба кор фаро гирифта ҷозибави ноҳияҳои кишоварзиро барои сармоягузориҳои хусусӣ, давлатӣ ва хориҷӣ афзунтар мегардонанд.[15]

Муҳимтарин манфиати давлатии минтақавӣ дар ҳоли ҳозир бояд баланд бардоштан ва баробар сохтани сатҳи рушди иқтисодии минтақаҳои алоҳида, то ҳадди ақал кам кардани зухуроти манфии парокандагии минтақавӣ, дастгири кардани таҳаввулоти иқтисоди дар

маҳалҳо, ба вучуд овардани шароит барои ба ҳадди аксар истифода бурдани ҳар минтақа аз иқтидорҳои дохилии худ, доништа шавад. Ғояи муттаҳхидсозандаи ҳам сиёсати давлати ва ҳам маҳаллии минтақавӣ метавонад ва бояд, ки босуботи ва устувории муносибатҳои байниминтақавӣ ва дохили минтақавӣ гардад, чунки ба натиҷабахшии сиёсати минтақавӣ на ҳокимият, балки қабл аз ҳама аҳоли, одамони дар маҳалҳо истиқоматкунанда баҳо медиҳанд.

Мақсадҳои асосии сиёсати давлатии минтақавӣ асосан аз инҳо иборатанд:

- таъмин сохтани асосҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва ташкили дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба вучуд овардани ғазоиёгонаи иқтисодӣ;
- таъмин намудани стандартҳои ёгонаи ҳадди ақали иҷтимоӣ ва ҳифзи баробари иҷтимоӣ, кафолат додан ба ҳуқуқҳои иҷтимоии шаҳрвандон, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, сарфи назар аз имкониятҳои иқтисодии минтақаҳо;
- баробар кардани шароитҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳо;
- пешгирии кардани ифлосшавии муҳити зист, инчунин бартараф сохтани оқибатҳои ифлосшавии он, ба амал баровардани ҳифзи комплекси экологии минтақаҳо;
- рушди афзалиятдори минтақасоҳе, ки аҳамияти махсуси стратегӣ доранд;
- ҳадди аксар истифода бурдан аз хусусиятҳои табиӣ иқлимӣ минтақаҳо;
- барқарори ва таъмини кафолатҳои худидоракунии маҳаллӣ.

ҳифз ва мустаҳкам кардани якпорчагӣ ва ғазои ҳуқуқӣ аз бисёр ҷиҳат ба ташкили бомуваффақияти ғазолияти байниҳамдигарии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ вобаста мебошад.

Бозсозӣ намудани давлатдори ислоҳоти пайғиронаи сохторӣ ҳудудии кишвар, дар ҳаҷми пурра ба амал баровардани асосҳои конститутсионии онро тақозо мекунад.

Дар зери мафҳуми сиёсати минтақавӣ бевосита дар ҳудуди муайяни кишвар, маҷмӯи мақсадҳо ва вазифаҳои мақомоти ҳокимияти давлатии минтақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ доир ба идоракунии рушди сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ демографияи минтақаи муайян, танзими муносибатҳои илмӣ фарҳангӣ ва миллии этикӣ дар минтақаҳо, инчунин механизми татбиқи онҳо, ғамҳида мешаавд.

Мақсадҳо ва вазифаҳои асосии сиёсати дохилиминтақавӣ инҳо мебошад.

- таълими асосҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилии ташаккули комплекси ёгонаи хоҷагидорӣ вилоят, ки ҳамчун қисми ҷудонашавандаи иқтисод, ҷузъи ғазои ёгонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон шинохта мешаавд: ташкили оқилонаи ҳудудии минтақа, аз ҷумла, мувофиқи мақсад ҷудо ва якҷо кардани корҳо, ба вучд овардани инфраструктураи дохилиминтақавӣ (қабл аз ҳама нақлиёт, алоқа ва системаи оқилонаи ҷойгиркунии аҳоли);
- таъмини стандартҳои ёгонаи ҳадди ақали иҷтимоӣ ва ҳифзи баробари иҷтимоӣ, кафолат додан ба ҳуқуқҳои иҷтимоии шаҳрвандон, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст, новобаста ба имкониятҳои иқтисодии ноҳияҳо ва шаҳрҳои маъмули истифода бурдан аз механизми ҷалби маблағҳои бучети давлатӣ дар ҳолатҳои ғавқуллода, адр мавриди норасоии манбаъҳои ҳуди минтақа;
- баробар кардани шароитҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодии ноҳияҳо ва шаҳрҳои маъмурӣ;
- пешгирии ифлосшавии муҳити зист, инчунин бартараф кардани оқибатҳои ифлосшавии он, ҳифзи комплекси ноҳияҳо, мамнуъгоҳҳои табиӣ ва боғҳои миллии:

- рушди афзалиятноки ноҳияҳо ва шаҳрҳои маъмуриё, ки барои афзоиши иқтисодии тақриристеҳсоли шароитҳои мусоид дошта қисми асосии даромадҳои буҷетҳои вилоятро таъмин месозанд;
- дастгирии давлатии рушди минтақаҳои махсуси иқтисодӣ;
- расонидани дастгирии афзалиятноки давлатӣ ба ноҳияҳо ва шаҳрҳо, ки барои рушди шароитҳои номусоиди табию иқлимӣ ва экологӣ доранд.

Воситаҳои татбиқи сиёсати минтақавӣ Ба сифати воситаҳои татбиқи сиёсати минтақавӣ воситаҳои гуногуншакли бевосита ва бавоситаи маъмурӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ ба кор бурда мешаавнд, ки ҳам дар миқёси калон (макро) ва ҳам хурд (микро) истифода мегарданд.

Таҳлили воситаҳои татбиқи иқтисодӣ минтақавиро аз тариқи зерин анҷом додан мумкин аст:

- дурнамозии рушди иҷтимоии иқтисодии минтақавӣ;
- иштироки бевоситаи давлат дар рушди объектҳои иқтисодӣ ва соҳаҳои иҷтимоии минтақаҳо;
- додани фармоишҳои давлатӣ;
- дастгирии ҳуқуқӣ, иттилоотӣ минтақаҳо дар соҳаҳои фаъолият, ки салоҳият ва иқтисодии ҳокимиятҳои минтақавӣ нокифоя ё маҳдуд мебошанд.
- истифодабарии механизм ва воситаҳои танзими иқтисодӣ;
- омӯзиши имконияти таъсис додани минтақаҳои озоди иқтисодӣ;

Дурнамозӣ қисмати муҳимтарин асосноккунии илмӣ стратегияи рушди минтақавӣ ва таҳиясозии сиёсати минтақавӣ мебошад. Мароми асосии дурнамоҳо ин баҳо додан ба таҳаввулоти равандиҳои рӯйдиханда ва ҷашмдошти, пасомадҳои роҳҳои пешгирифтаи сиёсат ва василаҳои татбиқи он, ин ё он навъи тасмимҳои идоракуни аст. Дурнамоҳои рушди минтақаҳо бояд тамоми ҷанбаҳои раванди тақриристеҳсолиро фаро гиранд. Дар ин маврид диққати асосӣ ба муносибатҳои молиявии марказ ва минтақа, ба муносибатҳои байни бахшҳои хусусӣ ва давлатӣ, гуруҳҳои субъектҳои хоҷагидорӣ равона карда мешавад.[15]

Пурзур кардани нақши минтақаҳо ҳангоми таҳияи дурнамоҳо ва барномаҳо дар ихтиёри минтақаҳо самтҳои лозимро мегузорад, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки тамоюлҳои ҳукмрон, нишондиҳандаҳои ҳудуд дар тақсими байниминтақавӣ меҳнат муайян намоянд, таъсиррасони танзимкунандаи ҳудуд бар равандиҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ дар тағйирёбии пешбинигардидаи бозорҳои умумичумхӯрӣ ва минтақавӣ ба нақша гирифта тасҳеҳ кунанд.

Дар лоиҳаи дурнамоҳо ва барномаҳо бояд масъалаҳои тақмили сиёсати иқтисодӣ, аз ҷумла тағйиротҳои имконпазири механизмҳои иқтисодии муносибатҳо дар ҷумхӯрӣ умуман ва дар минтақаҳои алоҳидаи он, инъикос ёбанд.

Муҳимтарин нуктаҳои ибтидо бояд пешбини тақозии қобили пардохт ва тақсими минтақавии он, омӯзиши бозорҳои минтақавӣ, баҳо додан ба имкониятҳои молияви ва манбаи дигари минтақаҳо, ҷустуҷӯи роҳи василаҳои тақвият бахшидан ба иқтисодҳои ҳудуд минтақаҳо ҷиҳати ҳалли муҳимтари масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодии рушди онҳо, гардад.

Аз байни шаклҳои татбиқи сиёсати давлатии минтақавӣ чи дар ҳоли ҳозир ва чи дар оянда ҷои махсус бояд таҳия сохтан ва ба амал баровардани барномаҳои мақсадноки иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳо дода шавад.

Номгӯи чунин барномаҳои мақсадноки давлатӣ, ки бояд таҳия гарданд, ҳангоми тайёр кардани концепсияҳо ва барномаҳои ҷумхуриявии миёнамӯҳлат ва дарозмуддати оянда муайян карда шуда, ба таркиби ин ҳуҷҷатҳо дохил гарданд.

Иштироки бевоситаи давлат дар инкишофи объектҳои иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоиёти минтақа яке аз усулҳои танзими нишонрас ба шумор меравад. Аз ҳамак бештар намунаи чунин иштирокро дар таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ки аҳамияти умумичумхурӣ доранд, дида метавонем.

Давлат метавонад ба кори иқтидорҳои истеҳсоли, шугли аҳоли ва даромадҳо дар минтақаҳои гуногун аз тариқи ба роҳ мондани фармоишҳои давлатӣ барои намуди муайяни маҳсулоти эҳтиёҷоти умумидавлатӣ, таъсир расонд.

Мӯҳимтарин механизми иқтисодии давлатии рушди минтақа системаи бучет ба ҳисоб меравад. Бучетҳо дар асоси санадҳои қонунгузори қабул гардида ва истифода бурда мешаванд. Воситаҳои танзими макроиқтисоди рушди минтақавӣ аз нишондиҳандаҳои ҷудогонаи минтақавӣ ва шароити умумидавлатии сиёсати андоз, қарз, сармоягузорӣ, нархҳо, иҷтимоӣ ва ғайра ибобарт мебошад.

Тафовутҳои бузург дар сатҳи рушди иҷтимоиву иқтисодии минтақаҳои алоҳида асоси объективиро барои мувофиқи мақсад донишани тафовутгузориҳои минтақавии воситаҳои танзими макроиқтисодӣ чиҳати ҷуброн кардани омилҳои номуносиби минтақавӣ ва ҳавасмандгардонии истифода аз омилҳои мусоидаткунанда фароҳам меоварад. Аммо чунин тафовутгузориҳо набояд нобаробариҳои шароитро барои субъектҳои иқтисодӣ дар минтақаҳо зиёдтар карда беҳтарин якеро аз ҳисоби зарари дигаре ба вучуд оварад.

Тафовутгузориҳои минтақавии воситаҳои танзими макроиқтисоди набояд ба таври инфироди барои минтақаҳои алоҳида, балки бар асоси ба навъҳо ҷудо намудани минтақаҳои алоҳида, балки бар асоси ба навъҳо ҷудо намудани минтақаҳои мушкilotдор ва тарзе анҷом дода шавад, ки ба навъи муайяни минтақаҳо механизми муносибати танзими иқтисодӣ мувофиқ ояд.

РӢҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумхурий» 28.12.2024с.

2. Раҳмонов Э.Ш. Масъулият барои фардои миллат. Паёми Президент ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 апрели соли 2003. – «Ҷумҳурият», 5 апрели соли 2003.

3. Раҳмонов Э.Ш. Артиш бақои умури давлат аст. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибати Рӯзи Қувваҳои Мусаллаҳи Тоҷикистон дар Донишқадаи ҳарбии Вазорати мудофия, 23 феввали соли 2024.- «Ҷумҳурият», 26 феввали соли 2024.

4. Раҳмонов Э.Ш. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 4 апрели соли 2003- «Ҷумҳурият», 7 апрели соли 2003.

5. Мулоқоти Президент бо намоёндагони зиёиёни мамлакат.- «Ҷумҳурият», 26 март соли 2024.

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 майи с. 2002, «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» - Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с. 2002, №4, қисми 1, мод. 293.

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, концепсияҳо ва барномаҳои инкишофи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон»- «Ҷумҳурият», 13 декабри соли 2003.

8. Агеенко А. А., “Методологические подходы к оценке инвестиционной привлекательности отраслей экономики региона и отдельных хозяйствующих субъектов”, 2003, с. 48-51;

9. Асаул А. Н., “Инвестиционная привлекательность региона”, учеб. пособ./А. Н. Асаул, Н. И. Пасяда - СПб: СПбГАСУ, 2015, с. 120;
10. Аскинадзи В. М., “Инвестиционное дело: учебник”/ В. М. Аскинадзе, В. М. Максимова, В. С. Петров -М.: Университетская книга, 2012, с. 512
11. Бланк И.А., “Основы инвестиционного менеджмента” - В 2-х т. - Киев: Эльга-Н, Ника-Центр, 2008;
12. Бланк И.А., “Основы инвестиционного менеджмента” - В 2-х т. - Киев: Эльга-Н, Ника-Центр, 2008;
13. Валинурова Л. С., Казакова О. Б., “Управление инвестиционной деятельностью”, М.: КноРус, 2005, с. 384;
14. Изард У., “Методы регионального анализа”, М: “Наука”, 2006, с. 21;
15. Ҳақимов А. Ташкили идораи иқтисоди миллӣ. – Душанбе: «Ирфон», 2024. –415 с.

ТЕОРИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ И ФОРСАЙТА РЕГИОНА, ЕЁ ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ

ЮСУПОВА ЗАЙНУРА ИЛХОМОВНА,

старший преподаватель кафедры финансов Таджикского международного
университета туризма и предпринимательства. Республика Таджикистан, 734055, г.
Душанбе, ул. Борбад, 48/5 zainura.yusupova@mail.ru 935997043

Автор в своих исследованиях теории стратегического планирования и форсайта региона, её целей и задач отметил, что основной целью регионального форсайта является обеспечение комплексного социально-экономического развития региона. В основе признака комплексности лежит взаимосвязанное и сбалансированное развитие отраслей региона с учётом гармоничного использования местных условий и ресурсов.

В этом случае для решения рассматриваемой в программном методе задачи используются ресурсы того же уровня, на котором возникла проблема. Ресурсы других уровней должны привлекаться по восходящей или нисходящей линии «остаточного» принципа.

Ключевые слова: планирование, стратегия, регион, экономика, развитие, ВВП, грант, принцип, социальный, экономический, экологический, задача, государство, инновации.

THEORY OF STRATEGIC PLANNING AND FORESIGHT OF THE REGION, ITS GOALS AND TASKS

YUSUPOVA ZAINURA ILKHOMOVNA,

senior lecturer, finance department, Tajik International University of Tourism and
Entrepreneurship. Republic of Tajikistan, 734055, Dushanbe, Borbad Street, 48/5
zainura.yusupova@mail.ru 935997043

The author, in his research on the theory of strategic planning and foresight of the region, its goals and tasks, noted that the main goal of regional foresight is to ensure the complex socio-economic development of the region. The basis of the sign of being complex is the interconnected and balanced development of the regions' sectors, taking into account the harmonious use of local conditions and resources.

In this case, to solve the problem considered in the program method, the resources of the same level at which the problem arose are used. Resources of other levels should be involved in an ascending or descending line of the "residual" principle.

Keywords: *planning, strategy, region, economy, development, GDP, grant, principle, social, economic, environmental, task, state, innovation.*

Муқарриз: Бобомуродов П. н.и.и, дотсенти кафедраи менеҷменти байналмилалии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

**УСТОЙЧИВОЕ УПРАВЛЕНИЕ ТУРИСТСКО-РЕКРЕАЦИОННЫМ
ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЕМ В ГБАО: МНОГОУРОВНЕВАЯ МОДЕЛЬ
КООРДИНАЦИИ И РАЗВИТИЯ**

САМИЕВ АМРУДДИН МУХАМАДИЕВИЧ,

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни,
зав.кафедрой методики преподавания география и туризма. адрес: 734003, г. Душанбе,
пр. Рудаки 121.тел: 93 778 48 28. E-mail: amritspu@gmail.com

В статье дано всестороннее обоснование туристско-рекреационного потенциала Горно-Бадахшанской автономной области Республики Таджикистан как ключевого ресурса социально-экономического развития региона. Установлено, что многообразие природных ландшафтов, уникальные экосистемы и богатое историко-культурное наследие создают предпосылки для формирования многопрофильной туристической индустрии — от экологического и познавательного туризма до этнографического, спортивно-экстремального и оздоровительного. В то же время выявлено, что отсутствие сбалансированного механизма управления может привести к деградации природных комплексов и снижению туристической привлекательности территории. В результате исследования сформулирована многоуровневая модель регулирования туристско-рекреационного природопользования, основанная на взаимодействии макро-, мезо- и микроуровней управления. Особое внимание уделено институциональной роли Координационного совета, рабочим и экспертным структурам, а также кластерному подходу, обеспечивающему пространственную организацию туристической активности. Показано, что реализация предложенной модели способствует укреплению международного имиджа ГБАО, повышению конкурентоспособности туристского продукта и сохранению природно-культурного наследия региона.

Ключевые слова. ГБАО; туристско-рекреационный потенциал; устойчивое природопользование; многоуровневое управление; макро-, мезо-, микроуровень; кластерное развитие туризма; социально-экономическое развитие региона; культурное наследие; экологический туризм; институциональная координация; Координационный совет; туристическая инфраструктура.

Туристско-рекреационный потенциал Горно-Бадахшанской автономной области (ГБАО) Республики Таджикистан, как известно, представляет собой не просто совокупность природных ресурсов и культурных ценностей, но и стратегический фактор социально-экономического развития территории, способный оказывать долгосрочное влияние на уровень благосостояния населения и формирование устойчивой региональной экономики [1, 8]. Ввиду сложившихся природных и ландшафтных условий, ГБАО обладает уникальными конкурентными преимуществами, которые, при условии грамотного управления, могут стать ключевым драйвером роста туристического сектора [4, 10].

Прежде всего следует отметить, что высокогорные экосистемы, первозданная природа, выраженная мозаичность ландшафтов и сохранённая аутентичность культурных традиций создают благоприятные условия для формирования различных форм рекреационной деятельности [6]. Более того, богатство историко-культурных и археологических объектов — включая сакральные памятники, следы древних цивилизаций, археологические комплексы и

этнографические локусы — расширяет возможности туризма от познавательного и научно-исследовательского до культурно-образовательного и этнографического [7, 11].

Таким образом, можно утверждать, что регион, обладая столь разнообразной ресурсной основой, потенциально способен развивать многопрофильную туристическую индустрию, ориентированную как на внутренний, так и на международный рынок [2]. Вместе с тем крайне важно подчеркнуть, что многообразие туристских направлений — будь то экологический, спортивно-экстремальный, лечебно-оздоровительный, сельский или паломнический туризм — требует адекватного управления, основанного на принципах устойчивого природопользования и рационального использования рекреационного пространства [9].

Однако, несмотря на очевидные перспективы, освоение данного потенциала может быть сопряжено с определёнными рисками. В частности, отсутствие координированной модели управления, неравномерность инфраструктурного развития, слабая интеграция между уровнями принятия решений, а также недостаточная регламентация рекреационных нагрузок способны привести к деградации экосистем, утрате культурных объектов и снижению туристической привлекательности региона [3, 5]. Следовательно, на современном этапе возникает объективная необходимость формирования научно обоснованной управленческой системы, способной обеспечить гармоничное соотношение между экономической выгодой и экологической безопасностью, между ростом туристских потоков и сохранением природных комплексов [10].

В этой связи предлагаемая нами модель эффективное управление туристско-рекреационным природопользованием в ГБАО опирается на трёхуровневую модель координации, включающую макро-, мезо- и микроуровень.

Каждый из них выполняет собственные управленческие функции и обеспечивает последовательную трансляцию стратегических решений в практическую плоскость реализации. Макроуровень выступает как законодательный и политико-управленческий контур, определяющий общую траекторию развития туристской политики государства. Мезоуровень, в свою очередь, обеспечивает адаптацию национальных стратегий к региональным особенностям, координируя институциональные и организационные механизмы на территории ГБАО. Микроуровень отражает непосредственное взаимодействие туриста с пространством и является ключевым звеном, где формируется реальный турпродукт, качество сервиса, имидж территории и уровень удовлетворённости посетителей.

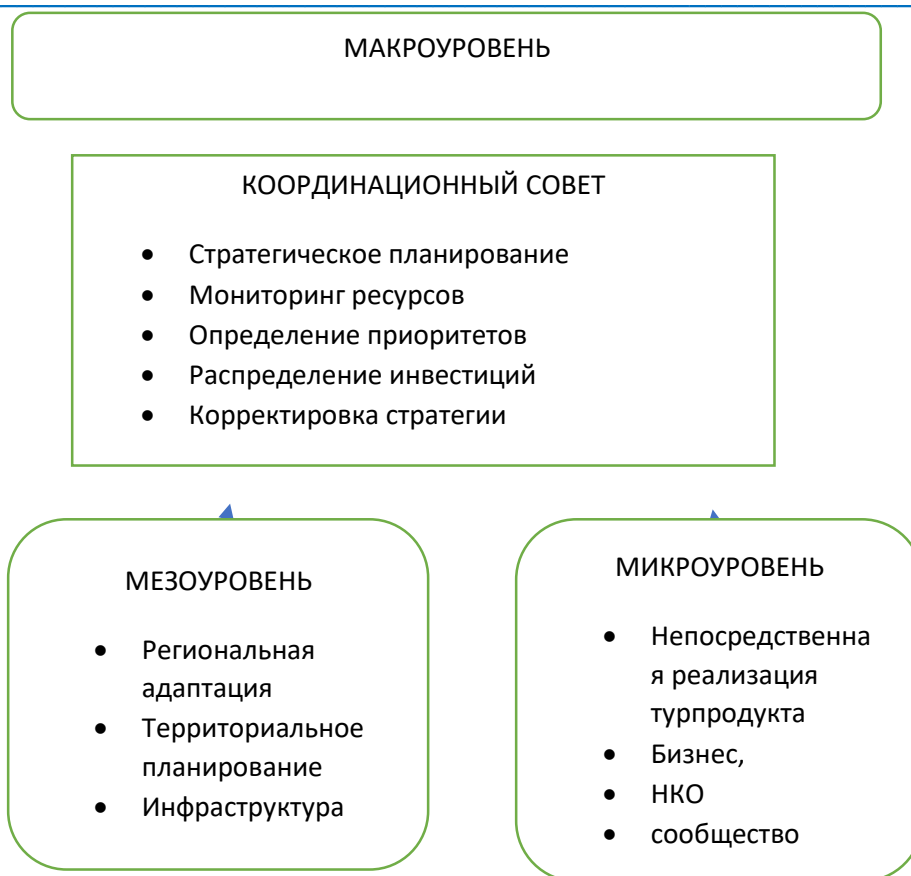
Управление туристско-рекреационным природопользованием в ГБАО реализуется через многоуровневую управленческую модель, интегрирующую национальные, региональные и локальные механизмы регулирования. На макроуровне, представляющем собой нормативно-институциональный контур управления, формируются правовые, стратегические и нормативные основы развития туристической отрасли. Здесь определяются ключевые векторы туристской политики, разрабатываются государственные программы, стандарты устойчивого использования природных ресурсов и механизмы их охраны. В руководство туристско-рекреационной сферой на данном уровне вовлечены государственные структуры, включая Министерство охраны окружающей среды и водных ресурсов Республики Таджикистан, Комитет по туризму при Президенте Республики Таджикистан, Министерство регионального развития и территориального планирования, Министерство культуры и спорта, а также Министерство юстиции. Их деятельность направлена на создание правовой базы, обеспечивающей равновесие между развитием туристической индустрии и сохранением

природного и культурного наследия, а также на интеграцию страны в международное туристское пространство.

Региональный, или мезоуровень, выполняет функцию адаптационного посредника между государственными решениями и их практической реализацией в конкретных природно-социальных условиях ГБАО. На данном уровне управление базируется на взаимодействии таких структур, как Комитет по туризму и Комитет по охране природы ГБАО, региональные представительства федеральных ведомств, дирекции заповедников и лесхозов, организации, осуществляющие управление особо охраняемыми природными территориями, а также туристических агентств, университетов, исследовательских центров и иных институтов. Их совместная деятельность направлена на разработку и реализацию региональных программ развития туризма, создание и обслуживание туристических маршрутов и кластеров, проведение экологического мониторинга, организацию подготовки кадров и просветительской работы среди населения. Именно на этом уровне формируются механизм территориального позиционирования ГБАО, повышается качество инфраструктурного обеспечения, и происходит институциональное оформление туристской модели региона. Локальный, или микроуровень, представляет собой конечный уровень системы — то место, где происходит непосредственное соприкосновение туриста с территорией, где формируется реальное впечатление о регионе и создаётся туристский опыт. К нему относятся объекты размещения и питания (гостиницы, гостевые дома, кемпинги), транспортная сеть, центры связи и коммуникаций, экскурсионно-информационные службы, а также ремесленные и фермерские хозяйства, обеспечивающие локальный аутентичный продукт. Главной задачей микроуровня выступает формирование благоприятной туристской среды, обеспечивающей комфорт, безопасность, экологическую ответственность, сохранение традиций и поддержку культурной самобытности. Именно здесь проявляется конечный результат управленческих решений вышестоящих уровней, а качество сервиса, сочетание природной уникальности с культурной идентичностью и уровень взаимодействия с местным населением определяют степень удовлетворённости туристов и конкурентоспособность региона на мировом туристическом рынке.

Таким образом, макро-, мезо- и микроуровни образуют единую систему, в которой стратегическое планирование, территориальная адаптация и непосредственная реализация туристско-рекреационного продукта функционируют как взаимосвязанные компоненты устойчивой модели управления туризмом в ГБАО.

Рис.1. Схема устойчивой модели управления.

Для обеспечения согласованности действий между всеми уровнями управления туристско-рекреационным развитием региона предлагается создание Координационного совета, который будет выполнять функцию институционального центра стратегического планирования и регулирования. Данный орган формируется на принципах инклюзивности и открытого участия, что предполагает вовлечение в его состав представителей исполнительной власти, научных и образовательных учреждений, субъектов бизнеса, а также общественных организаций и некоммерческого сектора. Благодаря многостороннему составу Координационный совет становится площадкой, где объединяются профессиональные компетенции, научный аналитический ресурс и практический опыт хозяйствующих субъектов. Он принимает решения, направленные на определение долгосрочных целей развития туристской отрасли ГБАО, мониторинг состояния рекреационных ресурсов, выработку управленческих приоритетов, распределение инвестиционных и инфраструктурных потоков, а также организацию ежегодных заседаний, на которых обсуждаются текущие результаты, выявляются проблемные зоны и формируются направления корректировки стратегии.

Для реализации решений Совета создаётся система специализированных рабочих и экспертных групп, каждая из которых фокусируется на отдельном стратегическом направлении. Это могут быть направления, связанные с развитием инфраструктуры, продвижением экотуризма, сохранением культурного наследия, формированием маркетинговой политики, совершенствованием кадровой подготовки, улучшением сервисных стандартов и т. д. Таким образом обеспечивается углублённая проработка управленческих задач, а решения, принятые на уровне Координационного совета, получают полноценный механизм практического воплощения. Центральное место в этой системе занимает координатор — ключевая фигура, обеспечивающая горизонтальные и вертикальные связи

между ведомствами, контролирующая реализацию программ и отвечающая за информационное взаимодействие с населением, бизнес-сектором и туристическими организациями.

Важнейшим элементом пространственного планирования в туристско-рекреационном развитии региона становится формирование туристских кластеров. Кластерная модель предполагает объединение природных ландшафтов, культурных объектов, транспортной и сервисной инфраструктуры в единую пространственную структуру, что позволяет не только рационализировать использование территории, но и значительно усилить экономическую эффективность туристского продукта. Кластеры обеспечивают мультипликативный эффект, стимулируя развитие смежных отраслей — транспорта, связи, гостиничного бизнеса, ремесленного производства и локальной торговли. Они повышают интеграционную способность территории, увеличивают поток внутреннего и въездного туризма, формируют стабильный рынок занятости и улучшают имидж региона на национальном и международном уровне.

Учитывая природное разнообразие и ресурсное богатство ГБАО, наибольший потенциал для кластерного формирования имеют направления экологического, археологического, альпинистского, этнографического, геологического и рыболовного туризма. Каждое из этих направлений способно стать самостоятельным туристским продуктом, а при грамотной интеграции — основой для многофункциональных маршрутов, объединяющих активный отдых, познавательную деятельность, культурный обмен и экологическое воспитание.

Проведённый анализ позволил установить, что туристско-рекреационный потенциал ГБАО обладает высокой значимостью для социально-экономического роста, а его эффективное освоение возможно только при наличии научно обоснованной и многоуровневой системы управления. В ходе исследования выявлено, что предложенная модель управления, основанная на разграничении функций между макро-, мезо- и микроуровнями, является наиболее комплексным и рациональным механизмом организации туристско-рекреационной деятельности в условиях региональной специфики ГБАО. Каждый уровень дополняет другой, обеспечивая балансовое распределение полномочий, формирование стратегических ориентиров, адаптацию решений к локальным условиям и реализацию практических мероприятий на местах.

Особую роль в формировании эффективной системы регулирования играет создание Координационного совета как институционального ядра принятия стратегических решений. Его функционирование, основанное на принципах инклюзивности и межведомственного взаимодействия, способствует согласованию интересов власти, науки, бизнеса и гражданского общества. Формирование рабочих и экспертных групп, выполняющих прикладные аналитические и организационные задачи, расширяет возможности оперативной реализации управленческих решений и позволяет обеспечивать постоянный мониторинг состояния туристской сферы. Таким образом, система управления приобретает динамичный и адаптивный характер, способный отвечать на возникающие вызовы и корректировать стратегию в соответствии с ситуацией.

Важным итогом работы стало обоснование необходимости внедрения механизмов кластерного планирования, позволяющего объединять природные, культурные и инфраструктурные объекты в единую структуру пространственного развития. Реализация кластерного подхода способствует экономической эффективности природопользования, повышает привлекательность туристского продукта, стимулирует рост внутреннего и

въездного туризма, формирует дополнительные рабочие места и усиливает межотраслевую связанность экономики региона. В долгосрочной перспективе такая модель управления становится фундаментом для устойчивого развития территории, укрепления регионального бренда и расширения международного туристского сотрудничества.

На основе изложенного можно сделать следующие итоговые выводы:

1. Многоуровневая система управления является оптимальным механизмом регулирования туристско-рекреационного природопользования ГБАО, обеспечивая стратегическую целостность, функциональную разделённость и межсекторную координацию.

2. Создание Координационного совета и сети экспертно-рабочих групп позволяет интегрировать ресурсы и компетенции различных институтов, повышая эффективность управленческих решений.

3. Кластерный подход открывает возможности для формирования устойчивой туристической экосистемы, способствует рациональному использованию природного потенциала и укрепляет экономическую устойчивость региона.

4. Реализация предложенной модели ведёт к росту конкурентоспособности ГБАО на национальном и международном туристском рынке, а также к сохранению и развитию природного и культурного наследия.

Таким образом, многоуровневый механизм управления, интеграция институциональных структур и внедрение кластерного принципа развития создают основу для устойчивого функционирования туристско-рекреационного комплекса ГБАО. Данный подход не только обеспечивает экономическую отдачу, но и формирует условия для экологической и культурной сохранности региона, что особенно важно в условиях возрастающих глобальных туристических потоков и необходимости бережного обращения с уникальным природным наследием Памира.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Биржаков М. Б. *Введение в туризм*. — СПб.: Герда, 2018. — 672 с.
2. Мазуров Ю. Л. *География туризма и рекреации*. — М.: Наука, 2014. — 412 с.
3. Bianchi R. *The Political Economy of Tourism Development*. — *Annals of Tourism Research*, 2018. — Vol. 73. — P. 36–48.
4. Goeldner C. R., Ritchie J. R. B. *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*. — New York: Wiley, 2012. — 624 p.
5. Hall C. M. *Tourism Planning: Policies, Processes and Relationships*. — 2nd ed. — London: Routledge, 2011. — 320 p.
6. Harrison R. *Heritage: Critical Approaches*. — London: Routledge, 2013. — 356 p.
7. Lowenthal D. *The Past is a Foreign Country – Revisited*. — Cambridge: Cambridge University Press, 2015. — 718 p.
8. Sharpley R., Telfer D. *Tourism and Development: Concepts and Issues*. — Bristol: Channel View Publications, 2015. — 432 p.
9. Weaver D., Lawton L. *Tourism Management*. — Hoboken: Wiley, 2014. — 464 p.
10. UNWTO. *International Tourism Highlights*. — Madrid: World Tourism Organization, 2019–2020.
11. UNESCO. *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. — Paris: UNESCO, 1972.

**ИДОРАКУНИИ УСТУВОРИ САӢӢХӢ-РЕКРЕАТСИОНӢ ВА ИСТИФОДАБАРИИ
ТАБИАТ ДАР ВМКБ: МОДЕЛИ БИСӢРЗИНАГИИ МУТОБИҚАТ ВА РУШД**

САМИЕВ АМРУДДИН МУҲАММАДИЕВИЧ

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ,
мудирӣ кафедраи методикаи таълими ҷуғрофия ва сайёҳӣ.
Суроға: 734003, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел: 93 778 48 28.

E-mail: amritspu@gmail.com

Мақолаи мазкур асоснокии илмӣи иқтисодӣ туристӣю рекреатсионӣи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ВМКБ)–и Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун манбаи калидии рушди иҷтимоӣю иқтисодӣ минтақа шарҳ медиҳад. Муайян карда шуд, ки гуногунрангии манзараҳои табиӣ, экосистемаҳои нодир ва мероси гании таърихӣю фарҳангӣ имконият фароҳам меоранд, то соҳаи сайёҳӣ дар шакли бисёрсамтӣ рушд ёбад – аз туризми экологӣ ва маърифатӣ то этнографӣ, варзишӣю экстремалӣ ва табобатӣ. Ҳамзамон муайян гардид, ки набудани механизми мутавозуни идоракунӣ метавонад боиси деградацияи манбаҳои табиӣ ва коҳиши ҷозибияти сайёҳӣ минтақа гардад. Дар натиҷаи таҳқиқот, модели бисёрзинагии идоракунӣи истифодаи табиӣю рекреатсионӣи ВМКБ таҳия карда шуд, ки ба ҳамкориҳои сатҳҳои макро-, мезо- ва микроидоракунӣ асос меёбад. Дар мақола омӯзиши муассисаи Шурои Ҷамоҳангсозӣ, гурӯҳҳои корӣ ва таҳлилӣ, инчунин аҳамияти усули кластерӣ, ки ташикли фазоӣ ва самаранокии рушди сайёҳиро таъмин менамояд, махсус таъкид гардидааст. Исбот шуд, ки татбиқи ин модел ба таҳкими нуфузи байналмилалӣи ВМКБ, болоравии рақобатпазирии маҳсулоти сайёҳӣ ва ҳифзи мероси табиатӣ ва фарҳангии минтақа мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо. ВМКБ; иқтисодӣ туристӣю рекреатсионӣ; истифодаи устувори табиат; идоракунӣи бисёрсамтӣ; сатҳҳои макро-, мезо- ва микро; рушди кластерӣи сайёҳӣ; рушди иҷтимоӣю иқтисодӣ минтақа; мероси фарҳангӣ; туризми экологӣ; ҷамоҳангсозии институтсионалӣ; Шурои ҷамоҳангсозӣ; инфрасохтори сайёҳӣ.

**SUSTAINABLE MANAGEMENT OF TOURISM AND RECREATIONAL NATURE
MANAGEMENT IN GBAO: A MULTI-LEVEL MODEL OF COORDINATION AND
DEVELOPMENT**

SAMIEV AMRUDDIN MUKHAMADIEVICH,

Tajik State Pedagogical University named after. S. Aini,
Head of the Department of Methods of Teaching Geography and Tourism.
Address: 734003, Dushanbe, 121 Rudaki Ave. Tel: 93 778 48 28.

E-mail: amritspu@gmail.com

The article provides a comprehensive justification of the tourism and recreational potential of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region (GBAO) of the Republic of Tajikistan as a key resource for the socio-economic development of the region. It is established that the diversity of natural landscapes, unique ecosystems, and rich historical and cultural heritage form the basis for the development of a multi-profile tourism industry — ranging from ecological and educational tourism to ethnographic, sports-extreme and wellness tourism. At the same time, it is revealed that the lack of

a balanced management mechanism may lead to ecosystem degradation and a decline in the tourist attractiveness of the territory. As a result of the research, a multi-level model of tourism and recreational nature management has been developed, based on the interaction between the macro-, meso- and micro-levels of governance. Special attention is paid to the institutional role of the Coordination Council, expert and working clusters, as well as to the cluster-oriented approach ensuring spatial organization of tourism activities. It is shown that the implementation of the proposed model will strengthen the international image of GBAO, increase the competitiveness of the regional tourism product, and contribute to the preservation of natural and cultural heritage.

Keywords: *GBAO; tourism and recreational potential; sustainable natural resource management; multi-level governance; macro-, meso- and micro-levels; tourism cluster development; socio-economic development of the region; cultural heritage; ecological tourism; institutional coordination; Coordination Council; tourism infrastructure.*

Муқарриз: Муҳаббатова Х., д.и.э. профессор

УДК 32:004

ВОПРОСЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ: РЕГИОНАЛЬНЫЕ ИНВЕСТИЦИОННЫЕ ФОНДЫ И ЦЕНТРЫ

ЮНУСОВА ЛОЛА ЗУБАЙДУЛЛОЕВНА,

главный бухгалтер Государственное учреждения “Республиканский центр повышения квалификации работников сфер туризма и услуг”- Государственно учреждения “Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана” докторант Таджикского Государственного Финансово-Экономического Университета по специальности 6D050900-Финансы (PhD), 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Тел.: (+992) 981-03-03-61 E-mail: @mail.ru lola.yunsova.1995@mail.ru.

В статье рассматривается роль региональных инвестиционных фондов и инвестиционных центров как ключевых инструментов социально-экономического развития регионов. На основе анализа мировой практики обоснована их значимость в финансировании малого и среднего бизнеса, инновационных проектов и стратегических отраслей экономики. Особое внимание уделено условиям Республики Таджикистан, где создание региональных инвестиционных фондов и центров способствует формированию благоприятного инвестиционного климата, диверсификации источников финансирования, созданию рабочих мест и повышению конкурентоспособности регионов. В статье также рассматриваются современные финансовые инструменты, механизмы государственно-частного партнёрства, вопросы институционального развития и перехода к «зелёной» и цифровой экономике. Сделан вывод о том, что региональные инвестиционные фонды и центры являются важным элементом реализации приоритетов национального и устойчивого развития на региональном уровне.

Ключевые слова: региональные инвестиционные фонды, региональные инвестиционные центры, инвестиционные проекты, устойчивое развитие, государственно-частное партнёрство, зелёная экономика, цифровая экономика.

В условиях индустриально-инновационного развития экономики Республики Таджикистан региональный аспект понимается как возможность концентрации ресурсов и повышение конкурентоспособности региональных экономик. В данном контексте актуальными являются решение проблем в области балансирования территориальных различий, целенаправленное планирование и создание условий для устойчивого развития различных типов территорий на основе разработки и реализации региональных инвестиционных проектов.

Создание региональных инвестиционных фондов или центров позволяет также расширить формы финансирования региональных инвестиционных проектов. Региональные инвестиционные проекты в свою очередь могут быть направлены на поддержку тематических целей, в частности в направлении укрепления исследований, технологического развития и инноваций.

В условиях перехода к цифровой экономике и реализации задач, определенных в рамках годов развития цифровой экономики и инновации в Таджикистане также важна роль инвестиционных проектов в укреплении доступа к информационно-коммуникационным технологиям и расширения практики цифровизации социально-экономических процессов. Все это способствует росту конкурентоспособности малых и средних предприятий,

сельскохозяйственного сектора, обеспечивает переход к «зеленой» экономике. Это обусловлено тем, что защита окружающей среды и повышение эффективности ресурсов на практике обеспечивает продвижение устойчивости транспорта, устранение проблем в области инфраструктуры транспорта, а также содействует занятости и поддержке мобильности рабочей силы [4].

На современном этапе развития также актуальны вопросы разработки и реализации инвестиционных проектов в направлении продвижения социальной инклюзии и борьбы с бедностью, а также расширения практики инвестирования в образование, науку и укрепление институционального потенциала, в том числе в направлении повышения эффективности государственного и местного управления в Республике Таджикистан [5].

Следует отметить, что региональные инвестиционные проекты являются основой для проведения структурных реформ в экономике. В большинстве случаев экономический рост в регионах усиливает спрос на транспорт, энергетику, цифровую инфраструктуру и социальные объекты, что требует поиска новых форм и механизмов финансирования региональных инвестиционных программ. Но, в силу ограниченности традиционных источников финансирования, необходимо использовать современные более эффективные инструменты. Это означает, что государственный бюджет, средства партнёров по развитию, внешний долг, прямые иностранные инвестиции уже не способны покрывать потребности региональных инвестиционных проектов [11].

Актуализация проблем в области финансирования региональных инвестиционных проектов требует также расширения налоговой базы, сокращения налоговых льгот, борьбе с уклонением от налогов, а также снижении незаконного вывода капитала. В данном контексте внутренние ресурсы рассматриваются как ключевой инструмент в финансировании региональных инвестиционных проектов.

На данный момент в практике развитых страны используются инновационные механизмы финансирования. К ним в частности относятся государственно-частные партнёрства [7], выпуск облигаций, привлечение средств диаспоры и мигрантов, исламские финансовые инструменты, а также инвестиционные и инфраструктурные фонды. Использование данных инструментов позволяют распределять риски, привлекать частный капитал и ускорять реализацию региональных инвестиционных проектов.

Повышение эффективности реализации региональных инвестиционных проектов также зависит от эффективности институтов и государственного регулирования. В данном контексте следует отметить, что наличие финансовых ресурсов сами по себе не обеспечивают эффективность региональных инвестиционных проектов, так как также необходимо прозрачная нормативно-правовая база, эффективные механизмы регулирования государственно-частного партнерства, профессиональных кадров и развитых финансовых институтов на региональном уровне.

Вышеприведенное обусловлено тем, что качество институтов управления и регулирования оказывает влияние на доверие инвесторов и стоимость финансирования проектов. Следовательно, финансирование региональных инвестиционных проектов должно рассматриваться не изолированно, а как инструмент для интеграции региональных рынков, решение проблем занятости, повышения и роста конкурентоспособности, а также достижения целей устойчивого развития на региональном уровне. На сегодняшний день региональные инновационные проекты, особенно в направлении инфраструктуры дают мультипликативный эффект, следовательно оно должно строиться на сочетании

мобилизации внутренних ресурсов, инновационных финансовых инструментов и институциональных реформ.

В условиях рыночной экономики в финансировании региональных инвестиционных проектов частный сектор играет ключевую роль. В связи с этим, на сегодняшний день региональные инвестиционные проекты финансируются за счет смещения акцента с государства на частный сектор. В качестве институтов финансирования региональных инвестиционных проектов выступают государственные институты посредством механизма ГЧП и предоставления субсидии [9].

В качестве финансовых инструментов реализации региональных инвестиционных программ признаются льготные и рыночные кредиты, инвестиционные гарантии, участие в капитале, смешанное финансирование и финансирование через региональные банки-посредники. Эти инструменты могут быть направлены на реализацию проектов с целью создания рабочих мест в регионах, развитие инфраструктуры, роста налоговой базы и экономической активности. Из этого следует, что региональные инвестиционные проекты должны соответствовать приоритетам местного развития и обеспечить реализацию целей устойчивого развития. Следовательно, финансирование региональных инвестиционных проектов через механизмы поддержки частного сектора способствует экономическому росту и развитию региона.

Как показывает мировая практика инвестиционные фонды играют ключевую роль в региональном развитии. Предоставляя необходимые инвестиционные ресурсы хозяйствующим субъектам эти фонды стимулируют развитие региональной экономики и предлагают инвесторам привлекательные возможности для инвестирования и получения дохода.

Важным представляется роль инвестиционных фондов в предоставлении необходимых ресурсов для предприятий малого и среднего бизнеса, а также инновационных стартапов. Это финансирование способствует их росту, повышению конкурентоспособности, содействие доступу к новым рынкам, а также повышение привлекательности и доходности для инвесторов [3]. Инвестирование в региональный фонд предоставляет инвесторам диверсифицировать портфель и создать условия для получения долгосрочной прибыли.

В условиях Республики Таджикистан создание региональных инвестиционных фондов также способствует созданию рабочих мест, стимулировать рост бизнеса, содействовать экономическому оживлению, активизировать инновационную деятельность и обеспечить устойчивый рост [9]. Региональные инвестиционные фонды в совокупности представляют собой взаимовыгодное решение для развития бизнеса, инвесторов и региональной экономики в целом. Финансируя региональные инвестиционные проекты, они не только стимулируют региональную экономику, но и способствуют формированию благоприятного инвестиционного климата. Таким образом, региональные инвестиционные фонды являются активными участниками регионального развития и стратегическим инструментом реализации целей национального развития Республики Таджикистан на местном уровне [6].

На практике также существуют региональные инвестиционные центры. Такие центры как драйверы экономического развития способствуют модернизации региональной производственной системы и повышению конкурентоспособности региональной социально-экономической системы. На современном этапе в целях улучшения условий для реализации

инвестиционных проектов необходимо децентрализовать систему управления инвестициями, в том числе применить практику создания таких центров. Благодаря децентрализованной системе поддержки, позволяющей оптимизировать инвестиционный процесс инвестиционные ресурсы становятся доступными в регионе.

Региональные инвестиционные центры в условиях Республики Таджикистана могут выступить в качестве ключевого механизма аккумуляции инвестиционных ресурсов. Как показывает передовая мировая практика такие центры, призванные упростить административный также оказываю непосредственное влияние на развитие системы поддержки бизнеса, разработку и реализации инвестиционных проектов и повышение инвестиционной привлекательности региона.

Анализ мировой практики показывает, что региональные инвестиционные фонды и центры признаются важнейшей опорой устойчивого развития региональной экономики. Они играют ключевую роль в финансировании, структурировании и обеспечении устойчивости региональных социально-экономических систем. В условиях перехода к инновационной экономике они поддерживают инновации, преобразования и реформы стратегического характера [8].

Региональные фонды в мировой практике возникли, чтобы заполнить пробел на рынке частного капитала. Проекты реализованные на основе финансирования со стороны региональных инвестиционных фондов и центров выступают движущей силой инноваций, занятости и региональной динамики.

Главная задача региональных фондов заключается в глубоком понимании структуры и особенностей местной экономической ситуации. Эта преимущества позволяет им принимать обоснованные инвестиционные решения и структурировать процессы финансирования. Такие фонды также предлагают стратегическую поддержку и организуют семинары и тематические мероприятия, а также способствуют профессиональному развитию представителей местного бизнес - сообщества.

В условиях перехода к «зеленой» экономике и актуализации климатических и экологических вопросов в политике социально-экономического развития Республики Таджикистан региональные инвестиционные фонды ускоряют переходной процесс. Также в условиях климатических рисков региональные инвестиционные фонды также привержены к интеграции экологических и социальных критериев. Фонды или центры помогают хозяйствующим субъектам региона лучше понимать эти вопросы, а также поддерживают проекты в направлении декарбонизации, активизации инноваций и формирования «зеленой» промышленности.

На наш взгляд, региональные инвестиционные формы также смогут внести вклад в экономический суверенитет, содействуя развитию стратегических секторов. Региональные инвестиционные фонды также способствуют сохранению центров принятия решений в регионах, формированию благоприятного инвестиционного климата, росту конкурентоспособности региональных предприятий. Данные инструменты объединяют местный опыт, индивидуальную поддержку и финансовые показатели в направлении более устойчивых бизнес-моделей в региональной экономической системе [1].

Таким образом, региональные фонды играют жизненно важную роль в реализации приоритетов национального развития, особенно в направлении обеспечении продовольственной безопасности и ускоренной индустриализации. Создание таких центров в регионах Республики Таджикистан позволить обеспечивать подготовку, реализацию и

устойчивость проектов региона. Сотрудники данных фондов также могут оказывать консультационную и методическую помощь в области разработки и управления инвестиционными проектами.

На практике такие фонды или центры позволяют гарантировать успешное и эффективное управление инвестиционными проектами, поддерживать стратегическое планирование устойчивого развития региона. На данных платформах также возможна развивать сотрудничество между регионами, поддерживать занятость, социальное предпринимательство и проводить обучение в области устойчивого развития.

В мировой практике важным инструментом выступает также комплексные территориальные инвестиции. Как инструмент региональной политики данный инструмент вносит решающий вклад в реализацию комплексных региональных стратегий. На основе комплексных территориальных инвестиций также разрабатываются интегрированные территориальные стратегии, в рамках которых анализируют проблемы и потенциал развития региона, а также в зависимости от приоритетов и местных условий разрабатывают комплексные территориальные стратегии развития.

В рамках таких стратегий рассматриваются вопросы транспортно-логистических центров, развитие инициатив в направлении циркулярной экономики, решение экологических проблем, а также стимулирование развитие сферы туризма и услуг. Сотрудничество между регионами на основе данной стратегии позволяет также наращивать экспортный потенциал и объем конкурентоспособной продукции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

Афанасьева, Л. В. Оценка влияния бюджетного финансирования региональных инвестиционных проектов на экономический рост региона / Л. В. Афанасьева // Экономический анализ: теория и практика. – 2010. – № 20(185). – С. 25-28.

Гафаров, Ф. М. Организация управления реализацией региональных инвестиционных проектов / Ф. М. Гафаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2018. – № 3. – С. 79-85.

Глаголев, С. Н. Принципы финансирования региональных инвестиционных проектов с участием кредитных организаций / С. Н. Глаголев, С. М. Бухонова, Ю. М. Сидорин // Вестник Белгородского государственного технологического университета им. В.Г. Шухова. – 2017. – № 6. – С. 182-188. – DOI 10.12737/article_5926a05a9fd284.06619874.

Зияева, М. Д. Некоторые аспекты разработки инвестиционной стратегии Республики Таджикистан в условиях глобализации / М. Д. Зияева, Ф. А. Кодиров // Национальные экономические системы в контексте формирования глобального экономического пространства : материалы II международной научно-практической конференции, Симферополь, 25 марта 2016 года. – Симферополь: ИП Хотеева Л.В., 2016. – С. 206-208.

Исвалиев, С. Д. О необходимости учета региональных особенностей при реализации инвестиционных программ и проектов / С. Д. Исвалиев, Н. Ш. Рахимова // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2018. – № 4(25). – С. 119-127.

Кодиров, Ф. А. Инвестиционная деятельность в региональном агропромышленном комплексе Республики Таджикистан: некоторые проблемы и пути их решения / Ф. А. Кодиров, Т. Т. Файзуллоев // Вестник БИСТ (Башкирского института социальных технологий). – 2016. – № 1-2(30). – С. 54-59.

Коновалова, А. В. Методические аспекты реализации механизма государственно-частного партнерства / А. В. Коновалова // Бизнес информ. – 2013. – № 7. – С. 32-36.

Острецова, К. А. Проектное финансирование и мониторинг региональных инвестиционных проектов / К. А. Острецова // Стратегия устойчивого развития регионов России. – 2013. – № 14. – С. 7-10.

Сафоев, А. К. особенности управления региональными инвестиционными проектами в промышленности Республики Таджикистан / А. К. Сафоев // Экономика Таджикистана. – 2021. – № 4-1. – С. 74-84.

Тресорук, А. А. Региональные инвестиционные фонды как инструмент привлечения целевого финансирования проектов в судостроительной промышленности / А. А. Тресорук // Проблемы развития территории. – 2021. – Т. 25, № 5. – С. 125-145. – DOI 10.15838/ptd.2021.5.115.8.

Фомина, О. И. Государственно-частное партнерство как современный инструмент федеральных и региональных инвестиционных проектов / О. И. Фомина, С. А. Кочеткова // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2017. – № 4-2. – С. 414-419.

МАСЪАЛАҲОИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРИИ МИНТАҚАВӢ: ФОНДҲО ВА МАРКАЗҲОИ САРМОЯГУЗОРИИ МИНТАҚАВӢ

ЮНУСОВА ЛОЛА ЗУБАЙДУЛЛОЕВНА,

сармуҳосиби Муассисаи давлатии “Маркази ҷумҳуриявии тақмили ихтисоси кормандони соҳаҳои сайёҳӣ ва хизматрасонӣ”-и Муассисаи давлатии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон докторанти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 6D050900-Молия (PhD), 734055, ҚТ ш. Душанбе, ноҳияи Фирдавсӣ кучаи Борбад 48/5. Тел.: (+992) 981-03-03-61 E-mail: @mail.ru lola.yunsova.1995@mail.ru.

Дар мақола нақши фондҳои сармоягузори мινтақавӣ ва марказҳои сармоягузори ҳамчун воситаҳои муҳими рушди иҷтимоӣ иқтисодии мінтақаҳо баррасӣ мегардад. Дар асоси таҳлили таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ аҳамияти онҳо дар маблағгузори соҳибкорӣ хурду миёна, лоиҳаҳои инноватсионӣ ва соҳаҳои стратегии иқтисод исбот карда мешавад. Таваҷҷуҳи махсус ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардида, нишон дода мешавад, ки таъсиси чунин фондҳо ва марказҳо ба беҳтар гардидани фазои сармоягузори, диверсификасияи манбаъҳои маблағгузори, таъсиси ҷойҳои корӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии мінтақаҳо мусоидат менамояд. Ҳамчунин дар мақола воситаҳои муосири молиявӣ, механизмҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, масъалаҳои рушди институтсионалӣ ва гузариш ба иқтисоди «сабз» ва рақамӣ таҳлил карда мешаванд. Хулоса бароварда мешавад, ки фондҳо ва марказҳои сармоягузори мінтақавӣ воситаи муҳими татбиқи афзалиятҳои рушди миллӣ ва устувор дар сатҳи мінтақавӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: фондҳои сармоягузори мінтақавӣ, марказҳои сармоягузори, лоиҳаҳои сармоягузори, рушди устувор, шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, иқтисоди сабз, иқтисоди рақамӣ.

FINANCING ISSUES OF REGIONAL INVESTMENT PROJECTS: REGIONAL INVESTMENT FUNDS AND CENTERS

YUNUSOVA LOLA ZUBAIDULLOEVNA,

chief accountant. State Institution “Republican Center for Advanced Training and
Specialization of Tourism and Services Workers”

State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”
doctoral student at the Tajik University of Finance and Economics by specialty
6D050900-Finance (PhD), 734055, Republican Tajikistan, c. Dushanbe, avenue Borbad 48/5. Tel.:
(+992) 981-03-03-61 E-mail: @mail.ru lola.yunsova.1995@mail.ru.

The article examines the role of regional investment funds and investment centers as key instruments for regional socio-economic development. Based on the analysis of international experience, their importance in financing small and medium-sized enterprises, innovative projects, and strategic economic sectors is substantiated. Particular attention is paid to the conditions of the Republic of Tajikistan, where the establishment of regional investment funds and centers contributes to improving the investment climate, diversifying financial sources, creating jobs, and enhancing regional competitiveness. The paper also explores modern financial instruments, public-private partnership mechanisms, institutional development issues, and the transition to a green and digital economy. It is concluded that regional investment funds and centers are essential tools for implementing national development priorities and achieving sustainable development goals at the regional level.

Keywords: regional investment funds, regional investment centers, investment projects, sustainable development, public-private partnership, green economy, digital economy.

*Рецензент: Самизода Т. О, кандидат экономических наук,
доцент кафедры финансового менеджмента и налогообложения
Международного университета туризма и
предпринимательства Таджикистана.*

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ - ПРАВОВЫЕ НАУКИ

УДК: 347.471

**ТАРТИБИ ТАЪСИСИ ТАШКИЛОТҲОИ ҒАЙРИТИҶОРАТӢ ДАР НАМУДИ
ТАШКИЛДИҲӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

АБДУРАҲИМЗОДА СИЁВУШ ҚУДРАТУЛЛО,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқ ва идораи давлатии
Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав», Тел.:
(+992) 93-767-82-92; E-mail: abdurakhimov1987@bk.ru

Муаллиф дар мақолаи мазкур доир ба тартиби таъсиси ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар намуди ташкилдиҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи таҳлили адабиёти илмӣ ватанӣ ва хориҷӣ, инчунин қонунгузорию амалкунандаи мадания кишварамон изҳори ақида намудааст. Дар он муаллиф пеш аз ҳама, доир ба масъалаҳои тарзҳои таъсиси шахсони ҳуқуқӣ, қабули санади дахлдор доир ба таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ, ҳолат ва нишондоди таъсиси шахсони ҳуқуқӣ, ҳолатҳои манъ ва номумкин будани таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ, лаҳзаи таъсисгардида донистани шахсони ҳуқуқӣ хусусан, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ва дигар масъалаҳои муҳими марбут ба мавзуи мақолаи мазкур изҳори назар намудааст. Дар охир, муаллиф ҳулосаҳои назариявӣ ва амалии ҳеҷро нисбати мавзӯи илмӣ таҳқиқоти мазкур пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: шахсони ҳуқуқӣ; муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ; ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ; таъсисдиҳӣ; ташкилдиҳӣ; муассис (муассисон); шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ; мақсад, вазифа ва функсияҳо; ҳуҷҷати таъсисӣ; бақайдгирии давлатӣ.

Табиист, ки барои он, ки ин ё он шахсони ҳуқуқӣ дар муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ иштирок намоёнд, пеш аз ҳама, онҳо бояд тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорию давлати қарордоштаи ҳеш таъсисгардида дониста шаванд. Чараёни ҳуқуқи таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ бинобар субъекти ғайрибиологӣ дорои хусусиятҳои ба худ хос аст, ки барои пурра ва ҳаматарафа муайян кардани онҳо таҳқиқ ва омӯзиши илмӣ алоҳида гузаронидан шартӣ муҳим ва асосӣ мебошад. Вале, дар сарчашмаҳои илмӣ ватанӣ мо то ҳол ба таҳқиқоти илмӣ нашргардида оиди мавзуи таҳқиқоти илмӣ мазкур ру ба ру наомадем, ки чунин ҳолат аз фазои холигии илми ҳуқуқи мадания кишварамон дар мисоли падидаи тартиби таъсиси ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар намуди ташкилдиҳӣ шаҳодат медиҳад. Аз ин рӯ, таҳқиқ ва омӯзиши илмӣ алоҳидаи мавзуи мазкур барои боз ҳам равшантар ва мукамалтар гардидани фазои илмӣ ҳуқуқи мадания кишварамон дар мисоли мавзуи тартиби таъсисдиҳии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар намуди ташкилдиҳӣ мусоидат ва хизмат хоҳад кард.

Таҳқиқи илмӣ мавзуи мазкур дар адабиёти ватанӣ ба таври умумӣ ва ҷудогона ниҳоят кам ва ночиз мебошад. Ба таври умумӣ мавзуи мазкур аз ҷониби олимони М.З. Раҳимзода[23], М.А. Маҳмудов, Ш.Т. Тағойназаров, И.Ҳ. Бобочонов, Ш.К. Бадалов[19], ба таври махсус бошад, аз ҷониби С.Қ. Абдураҳимов[1], дар мисоли муассисаи таълимӣ ва ғайраҳо таҳқиқ гардидааст. Дар адабиёти илмӣ хориҷӣ бошад, мавзуи мазкур ба таври умумӣ аз ҷониби Н.В. Козлова[6], ба таври махсус бошад, аз ҷониби С.М. Кочетова дар мисоли муассисаи олии таълимӣ[7], А.М. Пономарев дар мисоли ташкилотҳои ҷамъиятӣ[22], Ю.Г.Лескова дар мисоли муассисаҳо[18], В.И. Рожков дар мисоли муассисаи олии таълимии хусусӣ[24], Л.Г. Максиметс дар мисоли муассисаи таълимӣ[20], К.А. Васина дар мисоли фонд[4], Г.А. Ковалчук дар мисоли

иттиҳодияҳои шахсони ҳуқуқӣ (ассотсиатсияҳо ва иттифокҳо)[8] ва ғайраҳо мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Зарурати таҳқиқоти илмии мазкур дар он зоҳир меёбад, ки ҳоло дар илми ҳуқуқи маданияи кишварамон нисбати мавзуи тартиби таъсиси ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар намуди ташкилдихӣ як зумра масъалаҳо ва мушкилоти камтаҳқиқшуда мавҷуд аст, ки онҳо бояд аз лиҳози илмӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шаванд. Хусусан, таҳқиқ ва омӯзиши илмии масъалаҳои вобаста ба давраҳои таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ, шаклҳои қабули қарори муассисон (муассисон) оид ба таъсиси шахсони ҳуқуқӣ, сабабҳо ва омилҳои асосии таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ, ҳолатҳои манъ ва номумкин будани таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ, лаҳзаи таъсисгардида дониستاني шахсони ҳуқуқӣ тибқи қонунгузорӣ ва дигар масъалаҳои марбут ба таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ дар намуди ташкилдихӣ дар доираи мавзуи таҳқиқот ниҳоят муҳим ва саривақтӣ буда, таҳқиқи он барои илми ҳуқуқи маданияи кишварамон аҳамияти муҳими назариявӣ ва амалӣ дорад.

Мақсади таҳқиқоти мазкур пеш аз ҳама, таҳқиқ ва омӯзиши илмии падидаи тартиби таъсисдиҳии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар намуди ташкилдихӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Барои ноил гардидан ба он ҳалли чунин вазифаҳо дар назар дошта шудааст: таҳлили чараёни таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ ғайритиҷоратӣ, муайян кардани ҳолат ва нишондоди асосии таъсиси ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, тибқи қонунгузорию чорӣ муайян кардани ҳолатҳои манъ будани таъсис ва фаъолияти шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, таҳқиқ ва омӯзиши лаҳзаи таъсисгардида дониستاني ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, инчунин қоркард ва пешниҳод намудани тақлифҳои назариявӣ ва амалӣ оид ба тақмили қонунгузорию марбут ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, ки онҳо ба танзими масъалаҳои тартиби таъсисдиҳии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ равона гардидаанд.

Таъсисдиҳии тамоми шахсони ҳуқуқӣ тибқи тартиби муқаррароти қонунгузорию амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ) хусусан, Конститутсияи ҚТ, Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022 (минбаъд - КМ ҚТ) ва дигар қонунгузорию марбут ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ, навъҳо ва намудҳои ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ амалӣ мегардад. Чунонки дар қисми 5 моддаи 50 КМ ҚТ қайд гардидааст: «Тартиби таъсисдиҳӣ ва фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратиро қонун муайян менамояд»[9]. Бояд қайд кард, ки падидаи «тартиби таъсиси шахсони ҳуқуқӣ» пеш аз ҳама, яке аз унсурҳои муҳим ва асосии падидаи «мақоми ҳуқуқи маданияи шахсони ҳуқуқӣ» мебошад, ки чунин ҳолат дар як зумра адабиёти ҳуқуқӣ ишора шуда[10, с.73; 27, с.144], дар қонунгузорию чорӣ мустаҳкам гардидааст. Бинобар ин, ҳоло тасмим гирифта шуд, ки ба таври алоҳида нисбати мавзуи мазкур таҳқиқоти махсуси илмӣ амалӣ карда шавад.

Дар сарчашмаҳо се тарзи таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ аз ҷумла, нахуст, тарзи амрдихӣ, дуюм, иҷозатдиҳӣ, сеюм, ихтиёрӣ-меъёрӣ пешбинӣ гардидааст. Тарзи нахустин, асосан дар замони мавҷудияти ИҶШС истифода мегардид, ки мувофиқи он тамоми шахсони ҳуқуқӣ дар асоси амри (қарори) мақоми ваколатдори давлатӣ ташкил дода мешуданд. Тарзи дуюмин, асосан ҳоси шахсони ҳуқуқиест, ки онҳо ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шудан меҳоянд. Бинобар ин, онҳо пас аз қабули қарор оид ба таъсиси шахси ҳуқуқӣ танҳо дар асоси иҷозатномаи мақоми ваколатдори давлатии дахлдор ҳуқуқи ба намудҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ машғул шудан пайдо менамоянд[29, с.117]. Дар замони муосир тарзи аз ҳама паҳншудаи таъсиси шахсони ҳуқуқӣ тарзи ихтиёрӣ-меъёрӣ мебошад[5, с.26], ки барои таъсиси шахсони ҳуқуқӣ на амр (қарор) ва иҷозати махсус, балки изҳори иродаи

муассиси (муассисони) шахсони ҳуқуқӣ ва дар асоси он бақайдгирии давлатӣ дар мақоми ваколатдори давлатӣ лозим аст[30, с.88].

Дар адабиёти ҳуқуқӣ ду намуди таъсиси шахсони ҳуқуқӣ яке, ташкилдихӣ ва дигаре, азнавташкилдихӣ қайд гардидааст[11, с.68; 23, с.71; 8, с.73]. Дар мақолаи мазкур бошад, тасмим гирифта шуд, ки маҳз доир ба таъсиси ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар намуди ташкилдихӣ изҳори ақида намоем. Маҳз, дар заминаи намуди ташкилдихӣ дар муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ шахсони ҳуқуқии нав, ки то ҳол тамоман мавҷуд набуданд, ба миён меоянд. Намуди азнавташкилдихии шахсони ҳуқуқӣ бошад, мавзуи баҳси алоҳида буда, таҳқиқоти махсусро талаб ва тақозо менамояд. Дар КМ ҚТ бевосита доир ба намудҳои таъсиси шахсони ҳуқуқӣ, ки он дар адабиёти ҳуқуқӣ ба намудҳои ташкилдихӣ ва азнавташкилдихӣ чудо гардидааст, муқаррарот мавҷуд намебошад. Вале, ба андешаи мо, дар моддаи 52 КМ ҚТ ҳадафи қонунгузор таҳти муқаррароти «шахси ҳуқуқиро як ё якчанд муассис таъсис дода метавонад», маҳз ба намудҳои ташкилдихӣ ва азнавташкилдихӣ чудо гардидани падидаи таъсиси шахсони ҳуқуқӣ мебошад.

Дар қонунгузории махсуси марбут ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ низ мутаносибан моддаҳои 7, 16 ва 9 Қонуни ҚТ «Дар бораи кооперативҳо» аз 22 июли соли 2013 (минбаъд - қонун дар бораи кооперативҳо), Қонуни ҚТ «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» аз 12 майи соли 2007 (минбаъд - қонун дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ), Қонуни ҚТ «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» (минбаъд - қонун дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ) аз 26 марти соли 2009 тартиби таъсис номгузорӣ гардидааст.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ доир ба давраҳои таъсиси ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ фикру ақидаҳои гуногун мавҷуд аст. Ба як ақида, таъсиси ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар намуди ташкилдихӣ дар навбати хеш фарогири ду давра аст, ки яке, қабули қарор аз ҷониби муассис (муассисон) ва дигаре, бақайдгирии давлатии онҳо ба ҳисоб меравад[11, с.69; 21, с.66]. Ба ақидаи дигар бошад, давраҳои таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ аз қабули қарори муассис (муассисон) доир ба таъсиси шахси ҳуқуқӣ, дуҷум, таҳия ва барои тасдиқ ба муассис (муассисон) пешниҳод намудани ҳуҷҷатҳои таъсисӣ, сеюм, тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории ҷорӣ ба қайди давлатӣ гирифтани он дар мақоми ваколатдори давлатӣ иборат доништа шудааст[18, с.54].

Фарқи андешаҳои баёнгардида дар он аст, ки дар аввалин таҳия ва барои тасдиқ ба муассис (муассисон) пешниҳод намудани ҳуҷҷатҳои таъсисӣ дида намешавад. Дар ҳақиқат таъсис ва фаъолияти шахсони ҳуқуқиро дар муносибатҳои ҳуқуқӣ бидуни таҳия ва тасдиқи ҳуҷҷати таъсисӣ тасаввур кардан комилан ғайриимкон аст. Чунонки қайд гардидааст: «Таркиби ҳатмии чараёни таъсисёбии шахси ҳуқуқӣ тайёр кардани ҳуҷҷатҳои таъсисии у мебошад, ки онҳо дар баробари қонунгузорӣ асоси ҳуқуқии фаъолияти шахси ҳуқуқӣ мебошанд»[30, с.89]. Аз ин рӯ, ба ақидаи мо, шахсони ҳуқуқӣ пеш аз ҳама, ҳамчун субъекти ҳуқуқи маданӣ маҳз, аз тарафи дигар субъектҳо дар натиҷаи содир намудани амалҳои дахлдори ҳуқуқӣ хусусан, қабули қарори муассис (муассисон), таҳия ва барои тасдиқ пешниҳод намудани ҳуҷҷати таъсисӣ ва тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории ҷорӣ ба қайди давлатӣ гирифтани он дар мақоми ваколатдори давлатӣ таъсис дода мешаванд.

Бояд қайд кард, ки чараёни таъсисдиҳӣ ва фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ба принципҳои дахлдор асос меёбанд, ки ин принципҳо пеш аз ҳама, ба мақсад, вазифа ва функсияҳои ҷунин ташкилотҳо мувофиқ гардонида шудаанд. Ин принципҳо пеш аз ҳама, дар қонунгузории ҷории марбут ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ, навҳо ва намудҳои ташкилотҳои

ғайритичоратӣ муқаррар ва танзим гардидаанд, ки муассис (муассисон) ва худи ташкилотҳо бояд онҳоро дар чараёни таъсисдиҳӣ ва ғайолияти минбаъдашон риоя ва иҷро намоянд.

Чунонки қайд гардид, нахустин амал барои таъсиси шахси ҳуқуқӣ қабули қарор аз тарафи муассис (муассисон) ба ҳисоб меравад. Бояд қайд кард, ки қабули қарор аз ҷониби муассиси (муассисони) шахсони ҳуқуқӣ доир ба ташкили он ҳамчун амали ҳуқуқӣ намуди алоҳидаи факти ҳуқуқии ба иродаи инсон вобастабуда ба ҳисоб рафта, асоси пайдоиш, тағйирёбӣ ва қатъ гардидани муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад[25, с.629]. Чунонки К.А. Васина дар мисоли фонд қайд менамояд: «Таъсиси фонд дар содир намудани амалҳои ҳуқуқӣ аз тарафи муассис, ки ба ташкили шахсони ҳуқуқии нав равона гардидааст, зоҳир меёбад»[4, с.133].

Муассис (муассисон) дар қарори хеш оид ба таъсиси шахсони ҳуқуқӣ пеш аз ҳама, мақсади асосии таъсис ва ғайолияти он, таҳияи оиннома ҳамчун ҳуҷҷати таъсисӣ, муҳлати ба муассис (муассисон) барои тасдиқ пешниҳод кардани оиннома, муҳлати бақайдгирии давлатӣ дар мақоми ваколатдори давлатӣ, тартиби таъин ва интихоби мақомоти идоракунии аз ҷониби муассис (муассисон), сарчашмаҳои ташаккули моли мулк, инчунин дигар масъалаҳои муҳими ташкилӣ - ҳуқуқии марбут ба таъсис ва ғайолияти онро муқаррар менамоянд[6, с.328; 2, с.172].

Қарор аз ҷониби муассисон доир ба таъсиси шахси ҳуқуқӣ дар ду шакл қабул карда мешавад. Масалан, агар ба сифати муассиси шахси ҳуқуқӣ танҳо шахси воқеӣ баромад намояд, пас қарор қабул карда мешавад, агар ба сифати муассис шахси ҳуқуқӣ баромад намояд, пас қарори мақоми дахлдори шахси ҳуқуқӣ қабул карда мешавад, ки он мумкин аст дар шакли қарор ва ё дар шакли суратмаҷлис ба расмият дароварда шавад. Агар ба сифати муассис танҳо давлат баромад намояд, пас қарори мақомоти ваколатдори давлатӣ бояд қабул карда шавад. Дар ҳолати ба сифати муассис баромад намудани якчанд субъектҳо пас дар ин ҳолат қарор дар шакли суратмаҷлис ба расмият дароварда мешавад[6, с.329; 31, с.98-99].

Бояд қайд кард, ки таъсиси тамоми шахсони ҳуқуқӣ хусусан, ташкилотҳои ғайритичоратӣ танҳо дар шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии муқаррарнамудаи қонунгузори амалкунанда амалӣ карда мешавад. Номгуи шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритичоратӣ бошад, дар моддаи 50 КМ ҚТ муқаррар гардидааст, ки онҳо кооперативҳои ғайритичоратӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ё ташкилотҳои динӣ, муассисаҳо, фондҳо инчунин шаклҳои дигари пешбиниамудаи қонун мебошанд. Савол пайдо мешавад, ки ташкилотҳои ғайритичоратӣ пеш аз ҳама, бо назардошти кадом ҳолат ва нишондод таъсис дода мешаванд? Нахустин ҳолат ва нишондод барои таъсиси тамоми шахсони ҳуқуқӣ танҳо ва танҳо ноил гардидан ба мақсад, вазифаҳо ва функцияҳои муайян ба ҳисоб меравад. Нишондоди иловагӣ, ки дар заминаи мақсад, вазифа ва функцияҳои шахсони ҳуқуқӣ барои таъсиси онҳо дар назар дошта мешавад, муҳлат мебошад.

Бинобар ин, тамоми шахсони ҳуқуқӣ аз ҷумла, ташкилотҳои ғайритичоратӣ дар муқоиса бо падидаи муҳлат дар ибтидо онҳо пеш аз ҳама, барои ноил гардидан ба мақсад, вазифа ва функцияҳои муайян таъсис дода мешаванд. Дуруст аст, ки мақсад, вазифа ва функцияҳои тамоми субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ маҳз дар доираи муҳлат амалӣ карда мешаванд, вале, ба андешаи мо, на муҳлат ва на дигар падидаҳо балки маҳз, мақсад, вазифа ва функцияҳои шахсони ҳуқуқӣ вачҳи асосӣ ва нахустини барангезандаи изҳори иродаи муассиси (муассисони) шахсони ҳуқуқӣ барои таъсиси онҳо ба ҳисоб меравад. Ба андешаи мо, маҳз бо назардошти ин, КМ ҚТ дар моддаи 50 падидаи мақсади асосии ғайолият, ки дар пасманзари хеш, вазифаҳо, функцияҳо ва соҳаҳо инчунин самтҳои дахлдорро фарогир аст,

ҳамчун вачҳ ва ангеваи асосии таъсиси шахсони ҳуқуқӣ муқаррар кардааст. Егоров А.В. дар мисоли фондҳо қайд менамояд, ки вобаста аз мақсади фаъолият намудҳои гуногуни фондҳоро, ки дар мақоми ҳуқуқии ҳеш хусусиятҳо дорад, таъсис додан мумкин аст[5, с.72].

Аз ин ҷо, савол ба миён меояд, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ барои ноил гардидан ба кадом мақсад таъсис дода мешаванд? Дар моддаи 50 КМ ҚТ мақсади фаъолияти онҳо пешбинӣ нагардидааст. Дар сарчашмаҳо қайд гардидааст: «Мақсади ғойданоки ҷамъиятии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ аз доираи танзими ҳуқуқи маданӣ берун аст, чунки дар як қатор ҳолатҳо онҳоро бидуни эътирофи ташкилоти дахлдори субъекти ҳуқуқи маданӣ соҳиб гардидан мумкин мебошад»[28, с.38; 26, с.29; 18, с.57]. Вале дар заминаи сарчашмаҳои илмӣ[32, с.51-97] ба хулоса омадан мумкин аст, ки мақсади асосии фаъолияти онҳо амалӣ намудани фаъолияти гуногуни ғойданоки ҷамъиятӣ аст.

Қонунгузори марбут ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ низ нишон медиҳанд, ки онҳо пеш аз ҳама барои ноил гардидан ба мақсадҳои гуногуни ғойданоки ҷамъиятӣ аз ҷумла, иҷтимоӣ, хайриявӣ, фарҳангӣ, таълимӣ, илмӣ, идоракунии, таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ ва амсоли инҳо таъсис дода мешаванд. Дар сарчашмаҳои илмӣ бошад, чунин қайд гардидааст: «Шахсони ҳуқуқии ғайритиҷоратӣ барои ноил гардидан ба мақсади муайян, ки дар ҳуҷҷатҳои таъсисии онҳо мустаҳкам гардидааст, таъсис дода мешаванд»[28, с.133]. Дар маҷмӯъ, падидаи мақсад, вазифа ва функсияҳои ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ва дигар масъалаҳои марбут ба сохтор ва мазмуни он доманадор буда, таҳқиқи алоҳидаро тақозо менамояд.

Қонун дар бораи кооперативҳо таъсиси кооперативро ... бо мақсади қонъ намудани талаботи муштараки иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва дигар талаботи онҳо, тавассути муттаҳидкунии молу мулк (аъзоҳаққи саҳмӣ) ... муқаррар намудааст[14]. КМ ҚТ ба таври умумӣ дар моддаи 125 таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳои диниро ... дар асоси умумияти манфиатҳояшон барои қонъ гардондани талаботи маънавӣ ё талаботи дигари ғайримолумулкӣ муқаррар намудааст. Ба таври махсус бошад, қонун дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ иттиҳодияи ҷамъиятӣ ... дар асоси умумияти манфиатҳо барои амалӣ намудани мақсадҳои муттаҳид гардидаанд, ки дар оинномаи иттиҳодияи ҷамъиятӣ нишон дода шудаанд(моддаи 5)[15]. Қонун дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ таъсиси иттиҳодияи диниро ... ба мақсади яқоя анҷом додани ибодат ва маросимҳои динӣ, таълими динӣ, инчунин паҳн намудани эътиқоди динӣ муқаррар намудааст(моддаи 3)[16].

Дар моддаи 126 КМ ҚТ бошад, таъсиси фонд ҳамчун ташкилоти беузвият дар асоси пардохтҳои ихтиёрии молумулкӣ, ки мақсади хайриявӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, таълимӣ ё мақсади дигари умумии ғойданок доранд, муқаррар шудааст. Таъсиси муассисаҳо бошанд, мувофиқи моддаи 128 КМ ҚТ барои амалӣ гардондани вазифаҳои идоракунии, иҷтимоӣ фарҳангӣ ва ё вазифаҳои дигари дорои хусусияти ғайритиҷоратӣ таъсис дода мешаванд. Вобаста ба чунин вазифаҳо қонунгузори марбут ба навҳо ва намудҳои муассисаҳо мушаххас мақсад ва вазифаҳои онҳоро низ муқаррар намудааст, ки онҳо ниҳоят гуногун ва сершумор мебошанд.

Дар муқобили масъалаи мақсади асосии фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамзамон савол ба миён меояд, ки таъсис ва фаъолияти чунин ташкилотҳо дар кадом ҳолатҳо манъ аст? Дар посух ба саволи мазкур дар навбати аввал бояд қайд кард, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ набояд барои ноил гардидан ба мақсади ба даст овардани ғойда таъсис дода шаванд. Чунки ба даст овардани ғойда мақсади асосии фаъолияти ташкилотҳои тиҷоратӣ аст. Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ бошанд, бояд танҳо барои амалӣ намудани фаъолияти

гуногуни ғоиданоки ҷамъиятӣ, ки мақсади асосии ғаёлияти онҳо мебошад, таъсис дода шаванд. Зиёда аз ин, қонунгузори ҚТ доир ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ, навиҳо ва намудҳои ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳолатҳои алоҳидаро доир ба маъни таъсис ва ғаёлияти онҳо муқаррар кардааст. Қонун дар бораи кооперативҳо ҳолатҳои маҳдуди таъсиси кооперативҳо муқаррар накардааст.

Маъни таъсис ва ғаёлияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ аз талаботи моддаи 8 Конституцияи ҚТ сарчашма мегирад, ки мувофиқи он таъсис ва ғаёлияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ҳизбҳои сиёсӣ, ки наҷодпарастӣ, миллатгарой, ҳусумат, бадбинии иҷтимоӣ ва мазҳабиро тарғиб мекунад ва ё барои бо зӯрӣ сарнагун кардани сохтори конституционӣ ва ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳ даъват менамоянд, манъ аст. Ҳамзамон, омадааст, ки дар Тоҷикистон ғаёлияти ҳизбҳои сиёсӣ дигар давлатҳо, таъсиси ҳизбҳои хусусияти миллӣ ва динидошта, инчунин маблағгузори ҳизбҳои сиёсӣ аз ҷониби давлатҳо ва созмонҳои хориҷӣ, шахсони ҳуқуқӣ ва шахрвандони хориҷӣ манъ аст.

Чунин муқаррарот тақрибан ба таври махсус бошад, дар моддаи 14 қонун дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ низ омадааст. Дар қисми 2 моддаи 14 қонуни мазкур иловатан оварда шудааст, ки таъсис ва ғаёлияти иттиҳодияи ҷамъиятӣ, ки ба ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахрвандон, ба саломатии одамон ва ба ахлоқи ҷамъиятӣ сӯиқасд мекунад, манъ аст. Қонун дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ ба таври мушаххас муқаррар менамояд, ки таъсис додани иттиҳодияҳои динӣ дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти дигари давлатӣ, ташкилоту муассисаҳои давлатӣ, мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот, муассисаҳои таълимӣ ва қисмҳои ҳарбӣ манъ мебошад (моддаи 9).

Барои он, ки маълум намоем, ки таъсисдиҳии фонд дар кадом ҳолатҳо номумкин ва манъ аст, бояд муайян намоем, ки фонд ҳамчун шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ пеш аз ҳама, дар кадом навиҳо ва намудҳои шахсони ҳуқуқӣ ғайритиҷоратӣ таъсис дода мешаванд. Чунки ба ақидаи А.В. Егоров таъсиси фондҳо ба сифати ташкилотҳои хайриявӣ низ иҷозат дода мешаванд [5, с.73]. Пас масъалаи муҳим муайян кардани таъсиси фонд дар навиҳо ва намудҳои шахсони ҳуқуқӣ ғайритиҷоратӣ мебошад, ки он таҳқиқоти илмӣ алоҳидаи марбут ба фонд буда, минбаъд бояд амалӣ карда шавад. Нисбати масъалаи номумкин будани таъсисдиҳии муассиса бошад, дар қонунгузори марбут ба навиҳо ва намудҳои муассиса бояд пешбинӣ гардида бошад, ки онҳо ниҳоят гуногун ва сершумор мебошанд.

Дар аксари қонунҳои марбут ба навиҳо ва намудҳои муассиса масъалаи ҳолатҳои манъ ва номумкин будани таъсиси муассиса танзим нагардидааст, ки чунин фазои холигии ҳуқуқӣ моро аз нав ба тақрори андешаи қаблан баёнкардаамон оид ба зарурати қабули Қонуни ҚТ «Дар бораи муассисаҳо», ки ҳоло комилан дар кишварамон қабул нагардидааст [3, с.62 - 63], водор менамояд. Масалан, моддаи 20 Қонуни ҚТ «Дар бораи фарҳанг» аз 13 декабри соли 1997 [17] (минбаъд - қонун дар бораи фарҳанг) тартиби таъсис, азнавташкилдихӣ ва барҳамдиҳии муассисаҳои фарҳангиро ба қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳавола намудааст. Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» аз 22 июли соли 2013 (минбаъд - қонун дар бораи маориф) бошад, на танҳо дар моддаи 11, балки умуман ҳолатҳои манъ ва номумкин будани ташкили муассисаи таълимиро муқаррар накардааст. Кодекси тандурустии ҚТ аз 30 майи соли 2017 [12] (минбаъд - ҚТ ҚТ) ки қонуни мураттабгардидаи соҳаи тандурустӣ мебошад, на танҳо оид падидаҳои таъсисдиҳӣ, балки оиди падидаҳои азнавташкилдихӣ ва барҳамдиҳии муассисаҳои соҳаи тандурустӣ комилан ба истиснои моддаи 66 (Тартиби ташкил ва ғаёлияти субъектҳои ғаёлияти хусусии тиббӣ) боқӣ дигар муқаррарот пешбинӣ накардааст.

Чунин маҳдудиятҳо нисбати таъсис ва фаъолияти номгуи шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ба муқаррароти қисми 3 моддаи 14 Конституцияи ҚТ мувофиқат ва хизмат намуда, он бо мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи асосҳои сохтори конституционӣ, амнияти давлат, мудофияи мамлакат, ахлоқи ҷомеа, сиҳати аҳоли ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ равона гардидаанд.

Чунонки қаблан қайд гардид, агар вачҳи асосӣ ва нахустин барангезандаи таъсиси шахсони ҳуқуқӣ падидаи мақсад, вазифа ва функцияҳои онҳо бошад, пас, вачҳи иловагӣ ва дуҷуми таъсиси шахсони ҳуқуқӣ, ки дар заминаи аввалин дар назар дошта мешавад, муҳлат мебошад. Аз ин ҷо, зарур аст, ки доир ба муҳлат ҳамчун вачҳи иловагӣ ва дуҷуми таъсиси шахсони ҳуқуқӣ ибрази андеша намоем. Таъсиси шахсони ҳуқуқӣ ба муҳлати муайян пеш аз ҳама, дар қонун хусусан, ҳуҷҷатҳои таъсиси онҳо муқаррар карда мешавад. Пас, саволи навбатӣ он аст, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ба кадом муҳлат таъсис дода мешаванд? Чунонки қайд гардид, дар заминаи мақсад, вазифа ва функцияҳои шахсони ҳуқуқӣ, онҳо ба муҳлати муайян низ таъсис дода мешаванд. Дар муқаррароти умумии КМ ҚТ хусусан, моддаҳои 52 53 ва 54, ки доир ба падидаи таъсиси шахсони ҳуқуқӣ равона гардидаанд, инчунин дар зербоби 6 боби 4 КМ ҚТ, ки марбут ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии алоҳидаи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ бахшида шудаанд, оид ба муҳлати таъсиси шахсони ҳуқуқӣ қомилан ишора нагардидааст. Вале, дар моддаи 62 КМ ҚТ қонунгузор зимни танзими масъалаи барҳамдиҳии шахсони ҳуқуқӣ муқаррар намудааст, ки шахсони ҳуқуқӣ бо сабаби гузаштани муҳлати таъсисдиҳии шахси ҳуқуқӣ ё ноил шудан ба мақсадҳои таъсис метавонанд барҳам дода шаванд.

Аз ин ҷо, ба хулоса омадан мумкин аст, ки шахсони ҳуқуқӣ ба муҳлати муайян низ таъсис дода мешаванд, ки он на мавзӯи танзими қонунгузорӣ, балки мавзӯи танзими ҳуҷҷатҳои таъсиси онҳо мебошад. Нисбати масъалаи мазкур Егоров А.В. чунин қайд намудааст: «Онҳо (ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ – А.С.) ҳамчун қоида бидуни маҳдудият таъсис дода мешаванд. Вале, қонунгузор имкони таъсиси чунин ташкилотҳоро ба муҳлати дар ҳуҷҷатҳои таъсиси онҳо муқарраргардида (масалан, барои ноил гардидан ба мақсади муайян пас аз он, ки онҳо барҳам дода мешаванд) кафолат додааст. Муҳлати фаъолияти корпоратсияҳои давлатӣ метавонанд дар қонуни федералӣ оиди таъсиси чунин ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ муқаррар карда шаванд»[5, с.62]. Краснопольская Е.А. бошад, қайд менамояд, ки онҳо (ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ – А.С.) бидуни маҳдудияти муҳлати фаъолият таъсис дода мешаванд, агар ҳуҷҷатҳои таъсиси ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ тартиби дигарро муқаррар накарда бошанд[13, с.29]. Г. А. Ковальчук бошад, дар заминаи муқаррароти қонунгузорӣ қайд менамояд, ки муассисон ҳуқуқ доранд, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратиро ё ба муҳлати номуайян ё ба муҳлати аниқ муайянгардида, ки он дар аксари ҳолатҳо барои ноил гардидан ба мақсади фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ нигаронида шудаанд, таъсис диҳанд[8, с.76].

Саволи навбатӣ аз он иборат аст, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ аз кадом лаҳза таъсисгардида доништа мешаванд? Дар КМ ҚТ ба таври умумӣ қайд гардидааст, ки шахси ҳуқуқӣ аз лаҳзаи ба қайди давлатӣ гирифта шудан таъсисгардида доништа мешавад (қисми 3 моддаи 51). Дар қонун дар бораи кооперативҳо моддаҳои 7 ва 8 маҳз ба масъалаҳои таъсисдиҳӣ ва бақайдгирии давлатии кооперативҳо, дар қонун дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ моддаҳои 16 ва 21 мутаносибан ба падидаҳои таъсис ва бақайдгирии давлатии иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ҷудо гардида бошад, ҳам вале, доир ба лаҳзаи таъсисгардида доништани онҳо қомилан муқаррарот пешбинӣ накардаанд. Чунин ҳолат дар моддаҳои 9 ва

13 қонун дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ, ки мутаносибан падидаҳои таъсисдиҳӣ ва бақайдгирии давлатии иттиҳодияҳои диниро танзим намудаанд, низ дида мешавад.

Мувофиқи моддаи 9 Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти эҳсонкорӣ» аз 22 апрели соли 2003 (минбаъд - қонун дар бораи фаъолияти эҳсонкорӣ) ташкилоти эҳсонкорӣ аз лаҳзаи ба қайди давлатӣ гирифта шуданаш мутобики қонунгузори Қумҳурии Тоҷикистон таъсисшуда ба ҳисоб рафта, шахси ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Нисбати муассиса, ки ниҳоят гуногун мебошанд, бояд ба қонунгузори соҳавии онҳо таваҷҷуҳ кард. Масалан, қонун дар бораи маориф ҳарчанд, дар моддаҳои 11 ва 12 мутаносибан масъалаҳои таъсисдиҳӣ ва бақайдгирии давлатии муассисаҳои соҳаи маорифро танзим намуда бошад, ҳам вале, доир ба лаҳзаи таъсисгардида донишони онҳо қомилан муқаррарот пешбинӣ накардааст. Чунин ҳолатҳо дар қонунгузори махсус аз ҷаҳи ҳолии қонунгузори махсуси ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ нисбати масъалаи мазкур шаҳодат медиҳанд, ки онҳо бояд ҳарчи зудтар пурра ва мукамал гардонида шаванд.

Чунонки дар заминаи адабиёти илмӣ қайд гардид, чараёни ҳуқуқии таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ се давра аз ҷумла, таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ, таҳия ва барои тасдиқ ба муассис (муассисон) пешниҳод намудани ҳуҷҷати таъсисӣ ва бақайдгирии давлатӣ дар мақоми ваколатдори давлатиро фарогир мебошад. Чунин пайдарҳамии мантиқии чараёни таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқиро агар ба муқаррароти КМ ҚТ муқоиса намоем, пас дар он на чунин тартиб, балки дигар тартиб аз ҷумла, дар моддаи 51 бақайдгирии давлатӣ, дар моддаи 52 муассисони шахси ҳуқуқӣ ва дар моддаи 53 бошад, ҳуҷҷатҳои таъсисии шахси ҳуқуқӣ дида мешавад, ки ба андешаи мо чандон дуруст намебошад. Хусусан, то ҳол дар КМ ҚТ доир ба яке аз падидаҳои муҳими чараёни таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ аз ҷумла, тартиби таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ моддаи алоҳида мавҷуд нест. Ҳол он, ки КМ ҚТ нисбати ду падидаи чараёни таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ аз ҷумла, ҳуҷҷати таъсисии шахсони ҳуқуқӣ ва бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ, моддаҳои алоҳидаро муқаррар кардааст.

Зиёда аз ин, КМ ҚТ нисбати падидаҳои азнавташкилдихӣ ва барҳамдиҳии шахсони ҳуқуқӣ низ моддаҳои алоҳидаро пешбинӣ кардааст. КМ ҚТ падидаи тартиби таъсисии шахсони ҳуқуқиро дар моддаи 52, ки муассисони шахси ҳуқуқӣ ном дорад, каму беш танзим намуда, бошад ҳам вале он ба андешаи мо, ҳанӯз қаноатбахш нест. Табиист, ки чунин ҷаҳи ҳолии КМ ҚТ вобаста ба тартиби таъсисии шахсони ҳуқуқӣ ба қонунгузори махсуси ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, ки таҳлили он аз доираи мақолаи мазкур ҳоли аст, таъсири манфии ҳешро мерасонад. Аз ин рӯ, пешниҳод мешавад, ки дар заминаи моддаҳои 51, 52 ва 53 КМ ҚТ нахуст, муассис (муассисони) шахси ҳуқуқӣ, дуюм, тартиби таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ, сеюм, ҳуҷҷатҳои таъсисии шахси ҳуқуқӣ ва чорум, бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ мавриди танзими ҳуқуқии дахлдор қарор дода шаванд.

Риояи пайдарҳамии мантиқии чараёни ҳуқуқии таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ дар қонунгузори махсуси марбут ба ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ низ муҳим мебошад. Дар баъзе қонунгузори марбут ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ хусусан, дар муқаррароти қонунҳо дар бораи кооперативҳо, дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ нахуст маҳз, масъалаҳои таъсисдиҳӣ, дуюм, ҳуҷҷати таъсисӣ ва сипас бақайдгирии давлатии онҳо пешбинӣ гардидааст, ки чунин ҳолат аз риояи пайдарҳамии мантиқии чараёни ҳуқуқии таъсисдиҳӣ шаҳодат медиҳанд. Вале, дар баъзе қонунҳои марбут ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ, навъҳо ва намудҳои ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ бошад, пайдарҳамии мантиқии чараёни ҳуқуқии таъсисдиҳӣ риоя

нагардидааст, аз ҷумла, қонун дар бораи маориф, ки барои тамоми боқимонда қонунҳои соҳаи маориф заминаи муҳим ва асосӣ ба ҳисоб меравад, дар моддаҳои 11 ва 12 мутаносибан масъалаҳои таъсисдиҳӣ ва бақайдгирии давлатии муассисаҳои соҳаи маориф ва падидаи оинномаи муассисаи таълимӣ бошад, на дар миёни ҳар ду падидаи номбурда, балки пас аз онҳо дар моддаи 14 ва падидаи муассиси (муассисони) муассисаи таълимӣ бошад, на қабл аз ҳар се падидаҳои номбурда, балки пас аз падидаҳои таъсисдиҳӣ ва бақайдгирии давлатии муассисаҳои соҳаи маориф дар моддаи 13 танзим гардидааст, ки чандон дуруст намебошанд. Пешниҳод мешавад, ки дар моддаи 11 муассиси (муассисони) муассисаи таълимӣ, дар моддаи 12 тартиби таъсис, азнавташкилдихӣ ва барҳамдиҳии муассисаи таълимӣ, дар моддаи 13 ҳуҷҷати таъсисии муассисаи таълимӣ ва дар моддаи 14 бошад, падидаи бақайдгирии давлатии муассисаи таълимӣ мавриди танзим қарор дода шавад. Ба андешаи мо, барои риояи пайдарҳамии мантиқии танзими падидаҳои муассис (муассисон), тартиби таъсисдиҳӣ, ҳуҷҷати таъсисдиҳӣ ва бақайдгирии давлатӣ нахуст зарур аст, ки риояи чунин пайдарҳамии мантиқӣ дар КМ ҚТ ҳамчун қонуни мураттабгардидаи заминавӣ барои тамоми қонунгузории марбут ба шахсони ҳуқуқӣ шартӣ ниҳоят муҳим ва ҳатмӣ мебошад.

Муаллиф дар натиҷаи таҳқиқоти мазкур ба чунин хулоса омад:

1. Таъсиси шахсони ҳуқуқӣ ба ду намуд яке, ташкилдихӣ ва дигаре, азнавташкилдихӣ ҷудо мешавад. Маҳз, дар заминаи намуди ташкилдихӣ дар муносибатҳои ҳуқуқӣ маданӣ шахсони ҳуқуқии нав, ки то ҳол тамоман мавҷуд набуданд, ба миён меоянд. Намуди азнавташкилдихии шахсони ҳуқуқӣ бошад, мавзуи баҳси алоҳида буда, таҳқиқоти махсусро талаб ва тақозо менамояд. Дар КМ ҚТ бевосита доир ба намудҳои таъсиси шахсони ҳуқуқӣ, ки ба намудҳои ташкилдихӣ ва азнавташкилдихӣ ҷудо гардидааст, муқаррарот мавҷуд намебошад. Вале, ба андешаи мо, дар моддаи 52 КМ ҚТ ҳадафи қонунгузор таҳти муқаррароти «шахси ҳуқуқиро як ё якчанд муассис таъсис дода метавонад», маҳз ба намудҳои ташкилдихӣ ва азнавташкилдихӣ ҷудо гардидани падидаи таъсиси шахсони ҳуқуқӣ мебошад.

2. Дар адабиёти ҳуқуқӣ доир ба давраҳои таъсиси ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ фикру ақидаҳои гуногун мавҷуд аст. Ба ақидаи мо, давраҳои таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ аз қабули қарори муассис (муассисон) доир ба таъсиси шахси ҳуқуқӣ, дуюм, таҳия ва барои тасдиқ ба муассис (муассисон) пешниҳод намудани ҳуҷҷатҳои таъсисӣ, сеюм, тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории ҷорӣ ба қайди давлатӣ гирифтани он дар мақоми ваколатдори давлатӣ иборат доништа шудааст.

3. Нахустин амал барои таъсиси шахси ҳуқуқӣ қабули қарор аз тарафи муассис (муассисон) ба ҳисоб меравад. Қабули қарор аз ҷониби муассиси (муассисони) шахсони ҳуқуқӣ доир ба ташкили он ҳамчун амали ҳуқуқӣ намуди алоҳидаи факти ҳуқуқии ба иродаи инсон вобаста буда ба ҳисоб рафта, асоси пайдоиш, тағйирёбӣ ва қатъ гардидани муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад.

Муассис (муассисон) дар қарори хеш оид ба таъсиси шахсони ҳуқуқӣ пеш аз ҳама, мақсади асосии таъсис ва фаъолияти он, таҳияи оиннома ҳамчун ҳуҷҷати таъсисӣ, муҳлати ба муассис (муассисон) барои тасдиқ пешниҳод кардани оиннома, муҳлати бақайдгирии давлатӣ дар мақоми ваколатдори давлатӣ, тартиби таъин ва интихоби мақомоти идоракуни аз ҷониби муассис (муассисон), сарчашмаҳои ташаккулёбии молу мулк, инчунин дигар масъалаҳои муҳими ташкилӣ - ҳуқуқии марбут ба таъсис ва фаъолияти онро муқаррар менамоянд.

4.Қарор аз ҷониби муассис (муассисон) доир ба таъсиси шахси ҳуқуқӣ дар ду шакл қабул карда мешавад. Масалан, агар ба сифати муассиси шахси ҳуқуқӣ танҳо шахси воқеӣ баромад намояд, пас қарор қабул карда мешавад, агар ба сифати муассис шахси ҳуқуқӣ баромад намояд, пас қарори мақоми дахлдори шахси ҳуқуқӣ қабул карда мешавад, ки он мумкин аст дар шакли қарор ва ё дар шакли суратмаҷлис ба расмӣ дароварда шавад. Агар ба сифати муассис танҳо давлат баромад намояд, пас қарори мақомоти ваколатдори давлатӣ бояд қабул карда шавад. Дар ҳолати ба сифати муассис баромад намудани якчанд субъектҳо пас дар ин ҳолат қарор дар шакли суратмаҷлис ба расмӣ дароварда мешавад.

5.Нахустин ҳолат ва нишондод барои таъсиси тамоми шахсони ҳуқуқӣ танҳо ва танҳо ноил гардидан ба мақсад, вазифаҳо ва функцияҳои муайян ба ҳисоб меравад. Нишондоди иловагӣ, ки дар заминаи мақсад, вазифа ва функцияҳои шахсони ҳуқуқӣ барои таъсиси онҳо дар назар дошта мешавад, муҳлат мебошад. Бинобар ин, тамоми шахсони ҳуқуқӣ аз ҷумла, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар муқоиса бо падидаи муҳлат дар ибтидо онҳо пеш аз ҳама, барои ноил гардидан ба мақсад, вазифа ва функцияҳои муайян таъсис дода мешаванд. Дуруст аст, ки мақсад, вазифа ва функцияҳои тамоми субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ маҳз дар доираи муҳлат амалӣ карда мешаванд, вале, ба андешаи мо, на муҳлат ва на дигар падидаҳо балки маҳз, мақсад, вазифа ва функцияҳои шахсони ҳуқуқӣ вачҳи асосӣ ва нахустини барангезандаи изҳори иродаи муассиси (муассисони) шахсони ҳуқуқӣ барои таъсиси онҳо ба ҳисоб меравад. Маҳз бо назардошти ин, КМ ҚТ дар моддаи 50 падидаи мақсади асосии фаъолият, ки дар пасманзари хеш, вазифаҳо, функцияҳо ва соҳаҳо инчунин самтҳои дахлдорро фарогир аст, ҳамчун вачҳ ва ангеаи асосии таъсиси шахсони ҳуқуқӣ муқаррар кардааст. Ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки мақсади асосии фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ амалӣ намудани фаъолияти гуногуни ғоиданоки ҷамъиятӣ аст.

6.Нисбати ҳолатҳои манъи таъсис ва фаъолияти ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудан мувофиқи мақсад аст. Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ набояд барои ноил гардидан ба мақсади ба даст овардани ғоида таъсис дода шаванд. Чунки ба даст овардани ғоида мақсади асосии фаъолияти ташкилотҳои тиҷоратӣ аст. Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ бошанд, танҳо барои амалӣ намудани фаъолияти гуногуни ғоиданоки ҷамъиятӣ, ки мақсади асосии фаъолияти онҳо мебошад, таъсис дода мешаванд. Зиёда аз ин, қонунгузори ҚТ доир ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ, навъҳо ва намудҳои ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳолатҳои алоҳидаро доир ба манъи таъсис ва фаъолияти онҳо муқаррар кардааст. Қонун дар бораи кооперативҳо ҳолатҳои маҳдуди таъсиси кооперативҳо муқаррар накардааст.

Масъалаи муҳим муайян кардани таъсиси фонд дар навъҳо ва намудҳои шахсони ҳуқуқӣ ғайритиҷоратӣ мебошад, ки он таҳқиқоти илмӣ алоҳидаи марбут ба фонд буда, минбаъд бояд амалӣ карда шавад. Нисбати масъалаи манъ ва номумкин будани таъсисдиҳии муассиса бошад, дар қонунгузори марбут ба навъҳо ва намудҳои муассисаҳо ба таври зарурӣ танзим нагардидааст, ки нисбати онҳо дар мақолаи мазкур таваҷҷуҳ зоҳир гардидааст. Чунин фазои холии ҳуқуқӣ моро бори дигар ба такрори андешаи қаблан баёнкардаамон оид ба зарурати қабули Қонуни ҚТ «Дар бораи муассисаҳо», ки ҳоло қомилан дар кишварамон қабул нагардидааст [3, 58-64], водор менамояд.

7.Вачҳи асосӣ ва нахустин барангезандаи таъсиси шахсони ҳуқуқӣ падидаи мақсад, вазифа ва функцияҳои онҳо бошад, пас, вачҳи иловагӣ ва дуҷуми таъсиси шахсони ҳуқуқӣ, ки дар заминаи аввалин дар назар дошта мешавад, муҳлат мебошад. Таъсиси шахсони ҳуқуқӣ ба муҳлати муайян пеш аз ҳама, дар қонун ҳусусан, ҳуҷҷатҳои таъсисии онҳо муқаррар карда мешавад. Чунонки қайд гардид, дар заминаи мақсад, вазифа ва функцияҳои шахсони ҳуқуқӣ,

онҳо ба муҳлати муайян низ таъсис дода мешаванд. Дар муқаррароти умумии КМ ҚТ хусусан, моддаҳои 52 53 ва 54, ки доир ба падидаи таъсиси шахсони ҳуқуқӣ равона гардидаанд, инчунин дар зербоби 6 боби 4 КМ ҚТ, ки марбут ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии алоҳидаи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ бахшида шудаанд, оид ба муҳлати таъсиси шахсони ҳуқуқӣ комилан ишора нагардидааст. Вале, дар моддаи 62 КМ ҚТ қонунгузор зимни танзими масъалаи барҳамдиҳии шахсони ҳуқуқӣ муқаррар намудааст, ки шахсони ҳуқуқӣ бо сабаби гузаштани муҳлати таъсисдиҳии шахси ҳуқуқӣ ё ноил шудан ба мақсадҳои таъсис метавонанд, барҳам дода шаванд. Аз ин ҷо, ба хулоса омадан мумкин аст, ки шахсони ҳуқуқӣ ба муҳлати муайян низ таъсис дода мешаванд, ки он на мавзуи танзими қонунгузорӣ, балки мавзуи танзими ҳуҷҷатҳои таъсисии онҳо мебошад.

8.Дар КМ ҚТ ба таври умумӣ қайд гардидааст, ки шахси ҳуқуқӣ аз лаҳзаи ба қайди давлатӣ гирифта шудан таъсисгардида дониста мешавад (қисми 3 моддаи 51). Риояи чунин муқаррароти КМ ҚТ барои дигар қонунгузориҳои марбут ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ, навъҳо ва намудҳои ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳатмӣ мебошад. Вале, таҳқиқот маълум сохт, ки чунин муқаррароти КМ ҚТ ҳоло ҳам дар қонунгузориҳои номбурда пурра ва ҳаматарафа риоя нагардидааст, ки нисбати онҳо дар мақолаи илмӣ мазкур то қадри имкон таваҷҷуҳ зоҳир гардидааст.

9.Чараёни ҳуқуқии таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ се давра аз ҷумла, таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ, таҳия ва барои тасдиқ ба муассис (муассисон) пешниҳод намудани ҳуҷҷати таъсисӣ ва бақайдгирии давлатӣ дар мақоми ваколатдори давлатиро фарогир мебошад. Дар КМ ҚТ на чунин тартиб, балки дигар тартиб аз ҷумла, дар моддаи 51 бақайдгирии давлатӣ, дар моддаи 52 муассисони шахси ҳуқуқӣ ва дар моддаи 53 бошад, ҳуҷҷатҳои таъсисии шахси ҳуқуқӣ дида мешавад, ки ба андешаи мо чандон дуруст намебошад. Хусусан, то ҳол дар КМ ҚТ доир ба яке аз падидаҳои муҳими чараёни таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ аз ҷумла, тартиби таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ моддаи алоҳида мавҷуд нест. Ҳол он, ки КМ ҚТ нисбати ду падидаи чараёни таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ аз ҷумла, ҳуҷҷати таъсисии шахсони ҳуқуқӣ ва бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ, моддаҳои алоҳидаро муқаррар кардааст. Пешниҳод мешавад, ки дар заминаи моддаҳои 51, 52 ва 53 КМ ҚТ нахуст, муассиси (муассисони) шахси ҳуқуқӣ, дуюм, тартиби таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ, сеюм, ҳуҷҷатҳои таъсисии шахси ҳуқуқӣ ва чорум, бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ мавриди танзими ҳуқуқии дахлдор қарор дода шаванд.

10.Риояи пайдарҳамии мантиқии чараёни ҳуқуқии таъсисдиҳии шахсони ҳуқуқӣ дар қонунгузориҳои махсуси марбут ба ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ низ муҳим мебошад. Вале, дар баъзе қонунҳои марбут ба шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ, навъҳо ва намудҳои ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ бошад, пайдарҳамии мантиқии чараёни ҳуқуқии таъсисдиҳӣ риоя нагардидааст, аз ҷумла, қонун дар бораи маориф, ки барои тамоми боқимонда қонунҳои соҳаи маориф заминаи муҳим ва асосӣ ба ҳисоб меравад, дар моддаҳои 11 ва 12 мутаносибан масъалаҳои таъсисдиҳӣ ва бақайдгирии давлатии муассисаҳои соҳаи маориф ва падидаи оинномаи муассисаи таълимӣ бошад, на дар миёни ҳар ду падидаи номбурда, балки пас аз онҳо дар моддаи 14 ва падидаи муассиси (муассисони) муассисаи таълимӣ бошад, на қабл аз ҳар се падидаҳои номбурда, балки пас аз падидаҳои таъсисдиҳӣ ва бақайдгирии давлатии муассисаҳои соҳаи маориф бошад, дар моддаи 13 танзим гардидааст, ки чандон дуруст намебошанд. Пешниҳод мешавад, ки дар моддаи 11 муассиси (муассисони) муассисаи таълимӣ, дар моддаи 12 тартиби таъсис, азнавташкилдиҳӣ ва барҳамдиҳии муассисаи

таълимӣ, дар моддаи 13 хуччати таъсисии муассисаи таълимӣ ва дар моддаи 14 бошад, падидаи бақайдгирии давлатии муассисаи таълимӣ мавриди танзим қарор дода шаванд.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Абдурахимов С.Қ. Муассисаи таълимӣ ҳамчун субъекти ҳукуки гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон. дисс. ... барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Душанбе: 2020. – 227 с.

2. Абдурахимов С.Қ. Муассисаи таълимӣ ҳамчун субъекти ҳукуки гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон». 2021. – 264 с.

3. Абдурахимов С.Қ. Дар бораи баъзе масоили ҳолати ҳуқуқии муассисаҳо. // Қонунгузорӣ. – 2016. – №1 (13). – С.58 – 64.

4. Васина К.А. Гражданско-правовой статус фонда по законодательству Российской Федерации. дис. ... канд. юрид. наук. Москва: 2008 – 186 с.

5. Егоров А.В. Учреждения как некоммерческие юридические лица по гражданскому праву России: дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград: 2006. – С.26.

6. Козлова Н.В. Правосубъектность юридического лица по российскому гражданскому праву. дисс. ... д-ра юрид. наук. Москва: 2004. – 735 с.

7. Кочетова С.М. Правовое положение федерального государственного автономного образовательного учреждения (на примере высшего учебного заведения). дис. ... канд. юрид. наук: Москва, 2011. – 249 с.

8. Ковальчук Г. А. Правовое положение объединений юридических лиц (ассоциаций и союзов) по законодательству Российской Федерации. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва: 2011. 185 с.

9. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022 [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 10.11.2025).

10. Кванина В.В. Гражданско-правовое регулирование отношений в сфере высшего профессионального образования: – монография. – Москва: Изд-во «Готика». 2005. – 432 с.

11. Кокорева О.М. Правовое регулирование государственной регистрации некоммерческих организаций. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва: 2010. – С.68.

12. Кодекси тандурустии ҚТ аз 30 майи соли 2017 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, №5, қ. 1, мод. 270) (Қонуни ҚТ аз 29.01.2021 № 1762)

13. Краснопольская Е.А. Гражданско-правовое регулирование деятельности автономной некоммерческой организации в Российской Федерации. // дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Москва: 2006. – 186 с.

14. Қонуни ҚТ «Дар бораи кооперативҳо» аз 22 июли соли 2013 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №7, мод. 519)

15. Қонуни ҚТ «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» аз 12 майи соли 2007 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2007, №5, мод. 363; с. 2008, №3, мод. 202; с. 2010, №7, мод. 554; с. 2013, №3, мод. 202; Қонунҳои ҚТ аз 8.08.с. 2015, № 1210; аз 23.11.2015 с., № 1242; аз 02.01.2019 с., № 1575; аз 25.06.2021 с., №1801)

16. Қонуни ҚТ «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» аз 26 марти соли 2009 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2009, №3, мод. 82; с. 2011, №6, мод. 450; Қонуни ҚТ аз 02.01.2018 с., №1497)

17. Қонуни ҚТ «Дар бораи фарҳанг» аз 13 декабри соли 1997 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1997, № 23-24, мод. 352; соли 2001, № 4, мод. 143; соли 2003, №12, мод. 691; соли 2008, №10, мод. 819; соли 2009, № 8, мод. 499; с. 2011, №6, мод. 445;)

18.Лескова Ю. Г. Правовое положение учреждений по Российскому законодательству: дисс. ... канд. юрид. наук. Белгород: – 2004. – 240 с.

19.Маҳмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобочонов И.Ҳ., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум).- Душанбе: «ЭР-граф», 2010. – 1000 с.

20.Максимец Л.Г. Образовательное учреждение как субъект гражданского права: дисс. ... канд юрид. наук. Москва: 2001. – 164 с.

21.Мустафокулов Ш. Государственная регистрация юридических лиц и их предпринимательская деятельность // Государство и право. – 2003. – № 1. – С. 61 – 69.

22.Пономарев А. М. Общественные организации: понятие и особенности учреждения (гражданско-правовой аспект). дисс. ... канд. юрид. наук. Белгород: – 2004. – 200 с.

23.Раҳимзода М.З. Субъектҳои ғаёлияти соҳибкорӣ: назария ва танзими ҳуқуқӣ. Монография. Душанбе: «Дониш». 2023. – 205 с.

24.Рожков В.И. Правовое положение негосударственного высшего учебного заведения в организационно-правовой форме учреждения по законодательству Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – Волгоград: 2006. – 169 с.

25.Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: «Сино». 2018. – 784 с.

26.Сойфер Т.В. К вопросу о правовом статусе некоммерческих организаций // Журнал российского права – 2009. – №1. – С. 27 – 35.

27.Хзанян Н.Ш. Развитие правового статуса медицинских учреждений // Журнал российского права. 2015 – №11. – С.142 – 150.

28.Хубецов М.Я. Государственный контроль за соблюдением законодательства некоммерческими организациями РФ: дисс. ... канд. юрид. наук. – Владикавказ: 2010. – 187 с.

29.Ҳуқуқи граждани. қисми 1. Китоби дарсӣ. Дар зери таҳрири узви вобастаи АУ ҶТ д.и.х., профессор Усмонов О.У. – Душанбе: «Матбуот». 2001. – 400 с.

30.Қурбонов Қ.Ш., Ғаффорзода И.Ғ. Ҳуқуқи граждани. Қисми 1. Китоби дарсӣ. Душанбе: «Донишварон». 2017. – 504 с.

31.Ҳуқуқи граждании ҶТ. Китоби дарсӣ. Қисми якум / Мухаррирони масъул: доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи граждании факултаи ҳуқуқшиносии ДМТ Ғаюров Ш.К. ва номзоди илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе: 2013. – 320 с.

32.Шаклеина Е. В. Гражданско-правовой статус некоммерческих организаций. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва: 2006. – 219 с.

**ПОРЯДОК СОЗДАНИЯ НЕКОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В
ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОЙ ФОРМЕ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН
АБДУРАХИМЗОДА СИЁВУШ КУДРАТУЛЛО,**

кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедрой права и государственного управления ГОУ «Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава», тел.:

(+992) 93-767-82-92; E-mail: abdurakhimov1987@bk.ru

В данной статье автор излагает свое мнение о порядке создания некоммерческих организаций в организационно-правовой форме в Республике Таджикистан на основе анализа отечественной и зарубежной научной литературы, а также действующего

гражданского законодательства страны. В ней автор, прежде всего, излагает свое мнение по вопросам методов создания юридических лиц, принятия соответствующего акта о создании юридических лиц, обстоятельств и показаний к созданию юридических лиц, случаев запрета и невозможности создания юридических лиц, момента признания юридических лиц в качестве созданных, в частности, некоммерческих организаций, и другим важным вопросам, относящимся к теме данной статьи. В заключение автор представляет свои теоретические и практические выводы по научной тематике данного исследования.

Ключевые слова: юридические лица; гражданско-правовые отношения; некоммерческие организации; учреждение; организация; учредитель (учредители); организационно-правовые формы; цели, задачи и функции; учредительный документ; государственная регистрация.

THE PROCEDURE FOR ESTABLISHING NON-PROFIT ORGANIZATIONS IN ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORMS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

ABDURAKHIMZODA SIYOVUSH KUDRATULLO,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law and Public Administration, State Educational Institution "Bokhtar State University named after Nosir Khusrav", tel.: (+992) 93-767-82-92; E-mail: abdurakhimov1987@bk.ru

In this article, the author expresses her opinion on the procedure for establishing non-profit organizations in the Republic of Tajikistan based on an analysis of domestic and foreign scientific literature, as well as the country's current civil legislation. In it, the author primarily outlines her views on the methods of establishing legal entities, the adoption of the relevant act on the establishment of legal entities, the circumstances and indications for establishing legal entities, cases of prohibition and impossibility of establishing legal entities, the moment of recognition of legal entities as established, in particular non-profit organizations, and other important issues related to the topic of this article. In conclusion, the author presents her theoretical and practical findings on the scientific topic of this study.

Key words: legal entities; civil law relations; non-profit organizations; institution; organization; founder (founders); organizational and legal forms; goals, objectives and functions; constituent document; state registration.

Муқарриз: Сафарзода Н., н.и.ҳ, дотсент, декани факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

УДК 343.85

**НАҚШИ НИҲОДҲОИ ЧАМЪИЯТӢ ДАР НИЗОМИ ПЕШГИРИИ
ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИҲОИ НОБОЛИҒОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

АЗИЗОВ САИДМУҲАММАД АВАЗХОНОВИЧ,

доктор PhD-и кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявии факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Носир, 33., Тел.: (+992) 989667711 Email: azizov_612@list.ru

Дар мақола нақши ниҳодҳои ҷамъиятӣ дар низоми пешгирии ҳуқуқвайронкунии ноболиғон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда мешавад. Муаллиф масъалаи пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳоро дар иртибот бо сатҳи маърифати ҳуқуқӣ, вазъи иҷтимоӣ ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ баррасӣ менамояд. Диққати асосӣ ба мавқеи маъмурӣ-ҳуқуқии ниҳодҳои ҷамъиятӣ, шаклҳо ва самтҳои фаъолияти онҳо, инчунин мушкилоти ҷамоҳангсозии фаъолияти онҳо бо мақомоти давлатӣ рағбона гардидааст. Дар мақола таснифи субъектҳои пешгирии ҷамъиятӣ пешниҳод шуда, зарурати таҳкими ҳамкориҳои давлат ва ҷомеа, тақмили заминаи меъёрии ҳуқуқӣ ва истифодаи таҷрибаи кишварҳои пешрафта асоснок карда мешавад. Хулоса бар он аст, ки иштироки фаъоли ниҳодҳои ҷамъиятӣ омилҳои муҳими коҳиши ҳуқуқвайронкунии ноболиғон ва ташаккули муҳити устувори иҷтимоӣ мебошад.

Калидвожаҳо: ниҳодҳои ҷамъиятӣ, пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳоро, ноболиғон, ҷомеаи шаҳрвандӣ, маърифати ҳуқуқӣ, ҳуқуқи маъмурӣ, назорати иҷтимоӣ.

Таҷрибаи таърихӣ инсоният нишон медиҳад, ки дар ҳар марҳилаи муайяни рушди давлатдорӣ ва дар раванди гузариш аз як сохти сиёсӣ-иҷтимоӣ ба сохти дигар ҷомеаи нагӯзир ба мушкилоти бухронҳои гуногуни сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ дучор мегардад. Дар ҷунин шароит зарурати мутабик намудани ҷаҳонбинӣ, тафаккур ва рафтори шаҳрвандон ба талаботи замони нав ба миён меояд.

Дар ин раванд сатҳи маърифати ҳуқуқии аҳоли, махсусан ноболиғон ва ҷавонон, ҳамчун яке аз омилҳои калидии суботи иҷтимоӣ ва пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳоро баромад мекунад. Мутаассифона, ноустувории вазъи сиёсӣ ва иҷтимоӣ солҳои аввали Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо ҷанги шаҳрвандӣ ҳамроҳ буд, ба заъиф гардидани маърифати ҳуқуқӣ, коста шудани арзишҳои ахлоқӣ ва коҳиши назорати иҷтимоӣ оварда расонд. Ин омилҳо, дар навбати худ, боиси афзоиши ҳуқуқвайронкуниҳоро, бахусус дар байни ноболиғон ва ҷавонон, гардиданд.

Дар робита бо ин, дар адабиёти ҳуқуқии ватанӣ қайд мегардад, ки баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ яке аз заминаи асосии пешрафти устувор ва босуръати ҷомеа, таҳкими суботи оромӣ ва қонуниятӣ тартибот мебошад [1, с. 6-11].

Дар ҷунин шароит нақши ниҳодҳои ҷамъиятӣ – аз қабилҳои иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, созмонҳои ҷавонон, муассисаҳои таълимӣ, ташкилотҳои динӣ, воситаҳои ахбори омма ва оила дар пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳоро ноболиғон аҳамияти махсус касб намуд. Ин ниҳодҳо ҳамчун пайвандгари давлат ва ҷомеа амал намуда, дар ташаккули шуури ҳуқуқӣ, тарбияи шаҳрвандии ноболиғон, таҳкими арзишҳои ахлоқӣ ва баланд бардоштани масъулияти иҷтимоӣ саҳми муассир мегузоранд.

Бо дарназардошти ин омилҳо, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати рушди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ тадбирҳои мушаххас ва ҷорабиниҳои маҷмӯӣ амалӣ карда шуданд, ки яке аз самтҳои муҳими онҳо ҷалби фаъоли ниҳодҳои ҷамъиятӣ ба раванди

пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳои ноболиғон ва таҳкими ҳамкориҳои онҳо бо мақомоти давлатӣ мебошад [2, с. 232-238].

Маҳз иштироки ғаёлонаи ҷомеа ва шаҳрвандон ҳамчун унсури муҳими назорати ҷамъиятӣ ва дастгирии ниҳодҳои давлатӣ имконият медиҳад, ки самаранокии низоми пешгирӣ тақвият ёбад. Дар ин раванд, тавре Е.А, Рочева қайд менамояд, “ниҳодҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла созмонҳои ғайриҳукуматӣ, ҷамъиятҳои волидайн, иттиҳодияҳои ҷавонон ва гурӯҳҳои ташаббускор, дар низоми пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо миёни ноболиғон нақши муҳим доранд” [9, с. 248-251]. Бо вуҷуди он ки онҳо ба мақомоти расмӣ ҳифзи ҳуқуқ тааллуқ надоранд, ғаёлияти онҳо дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ», «Дар бораи созмонҳои ғайридавлатӣ» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешавад.

Мавқеи маъмурӣ-ҳуқуқии ниҳодҳои ҷамъиятӣ дар он ифода меёбад, ки онҳо ҳамчун шарикҳои иҷтимоии мақомоти давлатӣ ғаёлият карда, дар сатҳи маҳаллӣ ва ҷумҳуриявӣ барномаҳои пешгирикунанда, маърифати ҳуқуқӣ, машваратҳои равшанӣ ва ҷорабиниҳои иҷтимоиро амалӣ месозанд [7]. Вале, бинобар набудани механизмҳои равшани ҳамоҳангсозӣ бо мақомоти расмӣ ва маҳдуд будани дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ, ғаёлияти онҳо на ҳамеша муассир ва устувор мебошад.

Аз ҷиҳати ҳуқуқӣ маъмурӣ, ниҳодҳои ҷамъиятӣ дорои мақоми ҳуқуқии мустақиланд, вале онҳо бояд дар доираи салоҳиятҳои дар оиннома ва қонунгузори амалкунанда пешбинишуда ғаёлият баранд. Маҳз ин нукта зарурати таҳияи меёриҳои ҳуқуқии равшани танзими ҳамкориҳои байни ниҳодҳои давлатӣ ва ҷамъиятиро тақозо менамояд.

Барои баланд бардоштани нақши ниҳодҳои ҷамъиятӣ дар самти пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо миёни ноболиғон, зарур аст, ки онҳоро дар татбиқи стратегияҳои давлатӣ ҷалб намуда, дастгирии ҳуқуқӣ, методӣ ва молиявӣ онҳо тақвият дода шавад. Ин тадбир метавонад ба ташаккули муҳити иҷтимоии устувор ва коҳиши сатҳи ҳуқуқвайронкуниҳои наврасон мусоидат намояд [5, с. 168-175].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, гарчанде таҷрибаи ҷалби ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва шаҳрвандони алоҳида ба ғаёлияти марбут ба кӯдаконе, ки эҳтимолан ба гурӯҳи ҳавфи ҳуқуқвайронӣ дохил мешаванд, мавҷуд аст, аммо он то ҳол паҳншавии густурда пайдо накарда, ба низоми устувор ва институционалӣ табдил наёфтааст. Набудани низоми устувори ҳамкорӣ бо ҷомеаи шаҳрвандӣ ва маҳдуд будани заминаҳои меъерӣ барои иштироки онҳо боис шудааст, ки саҳми ҷунин институтҳо дар пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳои ноболиғон камранг боқӣ монад. Маҳз бо ҳамин сабаб, зарурати омӯзиш ва татбиқи таҷрибаи кишварҳои пешрафта ба миён меояд, ки дар онҳо институтҳои ҷамъиятӣ нақши муассир ва ҳамоҳангшударо дар сиёсати миллии пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳои ноболиғон мебозанд.

Таҳлили ҷомеаи шаҳрвандӣ имкон медиҳад, ки онро дорои хусусиятҳои донем, ки ба як институти иҷтимоӣ хосанд. Ин аз мавҷудияти унсурҳои зиёди ҷомеаи шаҳрвандӣ шаҳодат медиҳад, ки ба онҳо ҳизбҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, иттиҳодияҳои иҷтимоӣ, ташкилотҳои динӣ, фондҳо ва ҷамъияти маҳаллӣ дохил мешаванд.

Одатан, зери мафҳуми ҷомеа маҷмӯи шаҳрвандони аз ҷиҳати ҳуқуқӣ озод ғаҳмида мешавад, ки нақшҳои муайяни иҷтимоиро иҷро намуда, ғаёлият, мустақилият ва ташаббусро ба таври қонунӣ ифода месозанд, инчунин ташкилотҳои ихтиёрии ҷамъиятӣ ва давлатӣ-ҷамъиятӣ, ки тибқи қонунгузорӣ ва ҳуҷҷатҳои муассисӣ амал мекунанд [8]. Ҷаёлияти ҷомеа дар самти пешгирии ҷиноятҳо, ошкор ва бартараф (бетараф) сохтани сабабу шароитҳои онҳо арсенали васоити пешгирии криминалогиро умуман ғай

мегардонад. Ин раванд тавассути густариши соҳаҳо ва таъмини таъсири барвақтӣ ба детерминантҳои криминогенӣ бо истифода аз шаклҳои гуногуни назорати иҷтимоӣ амалӣ мегардад [10, с. 185-189].

Субъектҳои амалкунандаи пешгирии ҷамъиятӣ, ки дар самти коҳиши ҳуқуқвайронкуниҳои ноболиғон ва ташаккули муҳити иҷтимоии мусоид саҳм мегузоранд, метавонанд вобаста ба меъёрҳои гуногун шартан тасниф карда шаванд. Пеш аз ҳама, чунин тасниф ба ҳадаф, сохтор ва доираи фаъолияти ин субъектҳо вобаста мебошад ва имкон медиҳад, ки нақши онҳо дар низоми умумии пешгирӣ аниқ муайян гардад.

Аввалан, бо назардошти ҳадафҳои фаъолият, субъектҳоро метавон ба ду гурӯҳ чудо кард:

1. ихтисосёфта, ки фаъолиятшон мустақим ба пешгирӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ноболиғон равона шудааст (масалан, комиссияҳои кор бо ноболиғон, марказҳои иҷтимоӣ-равоншиносӣ, созмонҳои кӯмак ба кӯдакон);
2. ғайриихтисосӣ, ки пешгириро дар баробари дигар самтҳои фаъолияти худ амалӣ месозанд (масалан, муассисаҳои таълимӣ, клубҳои варзишӣ, ташкилотҳои фарҳангӣ).

Дуюм, вобаста ба шумораи иштирокчиён, субъектҳо метавонанд фарогири гурӯҳҳои хурди маҳаллӣ бошанд (масалан, ташаббусҳои маҳалла ё оилаҳо) ё ҷомеаи васеъ ва оммавино фаро гиранд (масалан, ҳаракатҳои ҷавонон, созмонҳои байналмилалӣ).

Сеюм, бо назардошти шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ, чунин субъектҳо шаклҳои гуногунро фаро мегиранд: ташкилотҳои давлатӣ-ҷамъиятӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, иттиҳодияҳои динӣ, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, ассотсиатсияҳо ва иттиҳодияҳои касбӣ ё иҷтимоӣ. Ҳар яке аз ин шаклҳо дорои хусусиятҳои хоси ташкиливу ҳуқуқӣ буда, механизмҳои таъсиррасонӣ ва самти фаъолиятшон фарқ мекунад [4, с. 399-403].

Чаҳорум, тасниф вобаста ба ҳолати ҳамкорӣ бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ низ муҳим мебошад. Баъзе субъектҳо мустақим бо сохторҳои давлатӣ (милиция, прокуратура, мақомоти васоят ва парасторӣ) ҳамкорӣ карда, ҳамчун шарикони стратегӣ амал мекунанд. Дигарон бештар хусусияти мустақилдоранд ва фаъолиятшон бештар ба тарбия, маърифат ва дастгирии иҷтимоӣ нигаронида шудааст.

Панҷум, бо назардошти ҷуғрофияи фаъолият, субъектҳои пешгирии ҷамъиятиро метавон ба сатҳҳои байналмилалӣ, миллӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ чудо кард. Созмонҳои байналмилалӣ, барномаҳои глобалии ҳифзи кӯдакро амалӣ мекунанд; созмонҳои миллӣ ва давлатӣ барномаҳои фарогирро дар саросари кишвар роҳандозӣ менамоянд; дар сатҳи минтақавӣ ва маҳаллӣ бошад, ташаббусҳои ҷомеа ва муассисаҳои иҷтимоӣ фаъолият мекунанд, ки бештар ба шароити воқеии маҳал мутобиқ мебошанд.

Ҳамин тавр, чунин тасниф нишон медиҳад, ки субъектҳои амалкунандаи пешгирии ҷамъиятӣ як низоми гуногунқабата ва ҳамгиро мебошанд. Нақши онҳо дар пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳои ноболиғон на танҳо ба фаъолияти мустақим, балки ба таъсири иловагӣ – тарбиявӣ, маърифатӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ – низ асос ёфта, ба ташаккули муҳити устувори қонунофарин мусоидат менамояд.

Мавриди қабул аст, ки асоси ташкилотҳои ҷамъиятии муосирро ташкилотҳое фаро мегиранд, ки дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ ташаккул ёфта буданд, ва онҳоро метавон шартан ба чор гурӯҳ тақсим намуд [6]. Ба гурӯҳи аввал ташкилотҳои кӯдакон ва ҷавонон (масалан, созмони хонандагон, Иттифоқи ҷавонон) мансубанд. Гурӯҳи дуюмро ташкилотҳои ба истилоҳ патерналистӣ ташкил медиҳанд (комитетҳои волидон, шурои собиқадорон, шуроҳои занон ва дигар созмонҳо аз рӯи аломатҳои гендерӣ), ки аъзои онҳо асосан волидон ва ашхоси

синну соли калон мебошанд. Ба гурӯҳи сеюм метавон ташкилотҳои ба истилоҳ махсусгардонидашудаи ҷамъиятиро дохил намуд (дастаҳои ихтиёрии мардумӣ, шуруҳҳои нуктаҳои ҷамъиятии ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ, ҷамъиятҳои варзишӣ ва илмӣ, ҷамъияти «Дониш» ва монанди он). Гурӯҳи чорумро ташкилотҳои омехта, аз ҷумла иттифоқҳои касаба, шуруҳҳои ҷамъиятӣ ва ҳаракатҳои ихтиёриён ташкил медиҳанд. Дар айни замон, метавон гурӯҳи панҷумро низ ҷудо кард, ки ба он ташкилотҳо, иттиҳодияҳо ва фондҳои ҷамъиятии байналмилалӣ мансубанд. Вазифаи асосии онҳо ҳимояи ҳуқуқи кӯдакон ва наврасон тибқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад.

Дар натиҷаи таҳлили масъалаи нақши ниҳодҳои ҷамъиятӣ дар пешгирии ҳуқуквайронкуниҳои ноболиғон метавон ба хулосае омад, ки ин самти фаъолият яке аз унсурҳои калидии низоми муносири сиёсати иҷтимоӣ ва ҳуқуқии давлат ба ҳисоб меравад. Таҷрибаи таърихӣ ва воқеияти иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳанд, ки тағйироти сиёсӣ иҷтимоӣ, бахусус дар давраҳои гузариш, мустақиман ба сатҳи маърифати ҳуқуқӣ, арзишҳои ахлоқӣ ва рафтори иҷтимоии шаҳрвандон, махсусан ноболиғон ва ҷавонон, таъсир мерасонанд.

Баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ҳамчун шарт асосии таҳкими қонуният, суботи иҷтимоӣ ва пешгирии ҳуқуквайронкуниҳо баромад намуда, танҳо дар доираи фаъолияти мақомоти давлатӣ маҳдуд намегардад. Дар ин раванд, ниҳодҳои ҷамъиятӣ ҳамчун ҷузъи муҳими ҷомеаи шаҳрвандӣ нақши пурқунанда ва тақмилдиҳандаи фаъолияти давлатро иҷро менамоянд. Онҳо бо истифода аз шаклҳои гуногуни таъсири иҷтимоӣ, тарбиявӣ, маърифатӣ ва фарҳангӣ метавонанд ба рафтори ноболиғон таъсири барвақтӣ расонида, омилҳои хавфноки иҷтимоиро пешгирӣ намоянд [3, с. 274-281].

Таҳлил нишон медиҳад, ки мавқеи маъмурӣ-ҳуқуқии ниҳодҳои ҷамъиятӣ дар пешгирии ҳуқуквайронкуниҳои ноболиғон аз як тараф, бо мустақилияти ҳуқуқии онҳо ва аз ҷониби дигар, бо зарурати ҳамкории муназзам бо мақомоти давлатӣ муайян мегардад. Бо вучуди мавҷуд будани заминаи муайяни ҳуқуқӣ, фаъолияти ниҳодҳои ҷамъиятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз бо як қатор мушкилот, аз ҷумла набудани механизмҳои равшани ҷамоагасозӣ, маҳдудияти захираҳои молиявӣ ва нокифоя будани дастгирии институтсионалӣ рӯ ба рӯ мебошад.

Таснифи субъектҳои пешгирии ҷамъиятӣ аз рӯи ҳадаф, шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ, миқёси фаъолият ва сатҳи ҳамкорӣ бо мақомоти давлатӣ нишон медиҳад, ки низоми пешгирии ҷамъиятӣ дорои сохтори гуногунҷабата ва мураккаб мебошад. Маҳз ҳамин гуногунрангӣ имкон медиҳад, ки таъсири пешгирикунанда на танҳо дар сатҳи расмӣ, балки дар муҳити иҷтимоии воқеии ноболиғон – оила, мактаб, маҳалла ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ – амалӣ гардад.

Бо дарназардошти таҷрибаи кишварҳои пешрафта ва таҳлили вазъи мавҷуда, метавон ба чунин натиҷа расид, ки тақвияти нақши ниҳодҳои ҷамъиятӣ дар пешгирии ҳуқуквайронкуниҳои ноболиғон талаб менамояд: тақмили заминаи меъёрии ҳуқуқии ҳамкории давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, ҷалби фаъоли ташкилотҳои ҷамъиятӣ ба татбиқи стратегияҳои миллӣ, фароҳам овардани механизмҳои дастгирии молиявӣ ва методӣ, инчунин рушди шаклҳои муносири назорати ҷамъиятӣ.

Дар маҷмӯъ, иштироки фаъоли ниҳодҳои ҷамъиятӣ дар пешгирии ҳуқуквайронкуниҳои ноболиғон на танҳо ба коҳиши сатҳи қонуншиканиҳо мусоидат менамояд, балки ба ташаккули муҳити устувори иҷтимоӣ, таҳкими арзишҳои ҳуқуқӣ ва

ахлоқӣ ва рушди ҷомеаи шаҳрвандии ғайбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи воқеӣ фароҳам меорад.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФАДОШУДА:

1. Ализода, З. Маърифати ҳуқуқӣ – заминаи зарурии барпо намудани давлати ҳуқуқбунёд / З. Ализода // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2024. – №. 2. – С. 6-11.
2. Азизов, С.А. Оид ба баъзе масоили пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо миёни ноболиғон / С.А. Азизов // Қонунгузорӣ. – 2025. – №. 2(58). – С. 232-238.
3. Акрамзода, Ш.М. Баъзе масъалаҳо оид ба масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд аз рӯи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ш.М. Акрамзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №. 8. – С. 274-281.
4. Васильева, С.М. Социальные практики работы с детьми группы риска в общеобразовательном учреждении [Текст] / С.М. Васильева // Вестн. С.-Петерб. ун-та. Сер. 12: Психология. Социология. Педагогика. – 2011. – № 4. – С. 399-403.
5. Волынкин, Е.Н. О содействии общественности противодействию преступности несовершеннолетних / Е.Н. Волынкин // Вестник Сибирского юридического института МВД России. – 2021. – № 4(45). – С. 168-175.
6. Карагодин, А.В. Пути повышения эффективности деятельности общественных организации в профилактике правонарушений несовершеннолетних (региональный опыт) / А.В. Карагодин [и др.] // Современные проблемы науки и образования. 2015. № 2 (часть 3).
7. Пантелеев, В.Ю. Проблемы повышения эффективности применения административного законодательства в профилактике правонарушений / В.Ю. Пантелеев. – Москва-Берлин: ООО "Директмедиа Паблишинг", 2018. – 330 с.
8. Раскина, Т.В. Криминологические проблемы участия общественности в предупреждении преступности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Т.В. Раскина. М., 2007.
9. Рочева, Е.А. Участие общественности в профилактике правонарушений несовершеннолетних / Е.А. Рочева // Основные направления совершенствования системы национальной безопасности. – 2021. – № 1. – С. 248-251.
10. Ярмоц, Е.Н. Гражданское общество и его роль в предупреждении преступности несовершеннолетних // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D. Экономические и юридические науки. 2013. №13. – С. 185-189

**РОЛЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ ИНСТИТУТОВ В СИСТЕМЕ ПРОФИЛАКТИКИ
ПРАВОНАРУШЕНИЙ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН**

АЗИЗОВ САИДМУХАММАД АВАЗХОНОВИЧ,

доктор философии кафедры административного и финансового права юридического факультета Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, к. С. Насир, 33.

Тел: (+992) 989667711 Email: azizov_612@list.ru

В статье анализируется роль общественных институтов в системе профилактики правонарушений среди несовершеннолетних в Республике Таджикистан. Рассматриваются

вопросы повышения правовой культуры, развития гражданского общества и их влияние на предупреждение противоправного поведения несовершеннолетних. Особое внимание уделено административно-правовому статусу общественных организаций, формам и направлениям их деятельности, а также проблемам взаимодействия с государственными органами. Предлагается классификация субъектов общественной профилактики и обосновывается необходимость совершенствования нормативно-правовой базы и расширения социального партнёрства. Делается вывод о том, что активное участие общественных институтов является важным условием повышения эффективности системы профилактики правонарушений среди несовершеннолетних.

Ключевые слова: общественные институты, профилактика правонарушений, несовершеннолетние, гражданское общество, правовая культура, административное право, социальный контроль.

THE ROLE OF PUBLIC INSTITUTIONS IN THE SYSTEM OF JUVENILE DELINQUENCY PREVENTION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

AZIZOV SAIDMUKHAMMAD AVAZKHONOVICH,

Doctor of Philosophy, Department of Administrative and Financial Law, Faculty of Law, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, K. S. Nasir, 33.

Tel: (+992) 989667711 Email: azizov_612@list.ru

The article examines the role of public institutions in the system of prevention of juvenile delinquency in the Republic of Tajikistan. The study focuses on the relationship between legal awareness, social stability, and the development of civil society in preventing unlawful behavior among minors. Special attention is paid to the administrative and legal status of public organizations, the forms and directions of their activities, as well as the challenges of coordination with state authorities. The article proposes a classification of public prevention actors and substantiates the need to improve the legal framework and strengthen cooperation between the state and civil society. The conclusion emphasizes that active participation of public institutions is a key factor in enhancing the effectiveness of juvenile delinquency prevention.

Keywords: public institutions, juvenile delinquency prevention, minors, civil society, legal awareness, administrative law, social control.

Муқарриз: Рустамзода Ҷ., н.и.ғ. дотсент

УДК 336.14

АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ БУЌЕТИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН

АЗИМОВ ҶАҲОНГИРШОҶ РАБИЕВИЧ,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявӣ факултети ҳуқуқшиносии Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи
Саид Носир 33: тел: (+992) 900088880. E-mail: azimov-jahongir98@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои ҳуқуқии буҷети давлатӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлили назариявӣ амалӣ қарор дода шуда, асосҳои ҳуқуқии буҷет тавассути меъёрҳои Конститутсия, қонунгузорӣ, субъектҳои муносибатҳои буҷетӣ ва принципҳои ҳуқуқии буҷетӣ муайян карда шудааст. Гузашта аз ин, раванди буҷети давлатӣ, назорати ҳуқуқии он ва натиҷаҳои мавриди омӯзиши қарор дода шуда, омилҳои номбаршуда ба назардошти асосноккунии андешаҳои муаллифон тасдиқ карда шудааст. Муаллиф қайд намудааст, ки аз нуқтаи назари илми ҳуқуқ, таҳлили равандҳои қабули буҷет дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон равободати ҳокимияти иҷроия ва қонунгузориро нишон медиҳад ва муайян мекунад, ки кадом институтҳо дар таҳия ва татбиқи буҷети давлатӣ чӣ гуна нақш ва ваколат доранд.

Дар мақола нисбат ба таърифи ҷанбаҳои конституционӣ, мақом ва нақши институтҳои молиявӣ ва низоми тақсироти буҷет тавассути қонунгузорӣ маълумоти мухтасар пешниҳод гардида, дар натиҷа асосҳои концептуалии буҷети давлатӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда шудааст.

Калидвожаҳо: Президент, Парламент, буҷет, қонунҳо, принципҳо, мақоми ваколатдори давлатӣ, шаффофият, мустақилияти буҷет, назорат, татбиқ, банақшагирӣ, хусусиятҳо, субъектҳо.

Дар раванди низоми давлатдорӣ миллӣ нақш ва мақоми буҷет аҳамияти калидӣ дорад. Фаҳмиши буҷет ба масъалаҳои рабт дорад, ки асосан хусусияти концептуалӣ дорад ва онро ҷанбаҳои фарогир аст, ки ба фаҳмиши мазмун ва моҳияти он иртиботи қавӣ дорад. Буҷет ҷанбаҳои конституционӣ дорад, зеро нақши Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳақуқи буҷет заминаи асосиро фароҳам оварда, дар он масъалаи салоҳияти мақомоти давлатӣ, аз ҷумла Президент, Парлумон, Ҳукумат ва дигар мақомоти дахлдори давлатӣ муайян карда шудааст.

Анӯқтаи назари илми ҳуқуқ, таҳлили равандҳои қабули буҷет дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон равободати ҳокимияти иҷроия ва қонунгузориро нишон медиҳад ва муайян мекунад, ки кадом институтҳо дар таҳия ва татбиқи буҷети давлатӣ чӣ гуна нақш ва ваколат доранд. Аз ин нуқтаи назар, дар мақола масъалаҳои ҳуқуқии буҷети давлатиро, ки тавассути механизмҳои ҳуқуқӣ муайян мегардад, дар сатҳи ваколатҳои Президент ва дигар мақомоти дахлдори давлатӣ муайян кардан ба маврид аст.

Президент ҳамчун роҳбари давлат ва сарвари ҳокимияти иҷроия дар таҳия ва қабули буҷет дорои ваколат ва масъулиятҳои муҳим мебошад.

Дар низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Президент ҳамчун Сарвари давлат ва кафили риояи Конститутсия ва қонунгузории кишвар, вазифадор аст, ки дар самти молия ва буҷет сиёсати умумии давлатро роҳандозӣ намояд. Яке аз асосҳои амалисозии ин сиёсат тартиб додани лоиҳаи буҷет мебошад.

Лоиҳаи буҷет ба маънои нақшаи молиявии давлатӣ барои муайян (одатан як сол) буда, ҳаҷми даромадҳо ва хароҷотҳои давлатӣ ва низоми тақсимои онҳо байни вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар сохторҳои давлатӣ, ҳамчунин барномарезии сармоягузориҳои давлатӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоиро фаро мегирад.

Буҷети давлатӣ ҳуҷҷати молиявӣ аст, ки дар он даромадҳо ва хароҷоти давлат барои як сол пешбинӣ мешаванд. Қабули буҷет як раванди конститусионӣ ва парлумонӣ мебошад, ки мақсадаш назорат аз маблағҳои давлат ва таъмин намудани истифодабарии оқилонаи онҳо аст. Парламент нақши муҳим дар ин раванди назорат ва тасдиқ дорад.

Принсипи ҳуқуқи буҷет низ аз ҷанбаҳои конститусионии ҳуқуқи буҷет ба он фарқ мекунад, ки дар раванди таҳия ва қабули буҷет принципҳои ҳуқуқи буҷет шафофият ва ошкорро будани буҷет, ягонагии низом, мустақиллияти буҷетҳои маҳаллӣ ва ҳадафмандии хароҷоти буҷетро дар бар мегирад.

Раванди таҳияи ҳуқуқи буҷет яке аз марҳилаҳои муҳимми ташаккули буҷетро нишон медиҳад, ки он марҳилаҳои таҳия, баррасӣ, тасдиқ ва иҷрои он иборат буда, дар ин раванд назорати ҳуқуқӣ ва масъулияти ҳуқуқиро ҷиҳати вайрон накардани қонунгузориҳои буҷет фаро мегирад.

Аз таҳлили адабиёти илмӣ, ки дар рӯйхати адабиёт мавриди истифода қарор дода шудаанд, ба чунин мақсад бояд расид, ки модели концептуалии буҷети давлатӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози назариявӣ бояд муайян карда шавад. Модели мазкур аз ҳафт принсипи ҳуқуқӣ иборат буда, мазмунан механизмҳои таҳия ва қабули бечети давлатиро нишон медиҳанд. (замима мегардад)

1. Конститутсия.
2. Қонунгузорӣ.
3. Субъектҳои муносибатҳои буҷетӣ.
4. Принципҳои ҳуқуқии буҷет.
5. Раванди буҷет.
6. Назорати ҳуқуқии буҷет.
7. Натиҷа ва таъсир.

Ҷанбаи дигари ҳуқуқи даромади буҷет, танзими ҳуқуқии андозҳо, даромадҳои ғайриандозӣ ва қарзҳои давлатӣ мебошанд, ки механизмҳои зикршуда, ба иҷрои буҷет ва муайян кардани манбаҳои даромади буҷет мусоидат менамояд.

Дар самти мафҳум ва моҳият ва раванди ҳуқуқии буҷет як қатор олимони корҳои илмӣ таҳқиқоти ба роҳ мондаанд, ки нуктаи назари онҳо ба ташаккул ва инкишофи буҷетҳои давлатӣ бо назардошти ҷанбаҳои ҳуқуқии он аҳамиятнок мебошад. Дар доираи мавзӯи таҳқиқотӣ олимони тоҷик Ғафурзода А.Д. ва Саъдиев И.З, олимони рус М. В. Карасева, Носкова Ю.Е., Гуреев В.И, Янжул И.И., К.Р. Макконелл, В.А. Малтев ва дигарон таҳқиқоти илмӣ намудаанд, ки ба масъалаи ҳуқуқи буҷет аҳамиятнок мебошад.

Мавриди зикр аст, ки аз нуктаи назари ҳуқуқӣ раванди буҷети давлатӣ бе назорати буҷети ва аудити молиявӣ ва ҳамгироии ҳуқуқи буҷет ба ҳуқуқи байналмилалӣ тасаввур қардан ғайриимкон аст. Баъзан олимони ба он ақида мебошанд, ки: “ҳуқуқи буҷетӣ дар низоми ҳуқуқи молиявӣ мавқеи устувор ва меҳвариро соҳиб буда, ҳамчун зерсоҳаи ҳуқуқи молиявӣ дорои усулҳои батанзимдарорӣ ва сарчашмаҳои худ мебошад. Ҳуқуқи буҷетӣ ҳамчун зерсоҳаи ҳуқуқи молиявӣ аз усулҳои умумии ҳуқуқи молиявӣ истифода мебарад. Ҳуқуқи буҷетӣ аксаран усули императивӣ, яъне ҳокимиятро бештар истифода мебарад. Ҳамзамон, дар ҳуқуқи буҷетӣ усулҳои тавсия ва ҳамоҳангсозӣ ба таври васеъ истифода

гардида, аҳён-аҳён усули диспозитивӣ низ мавриди қарор мегирад” [5,С.14]. Паҳлуи дигари раванди бучети давлатӣ хусусиятҳои маҳдудкунӣ дорад. Дар ин замина банақшагирии афзалиятнок, бучети рақамӣ, назорати қатъии хароҷотҳо, содда кардани равандҳои қорӣ ва маҳдудкунии хароҷоти маъмури дар шакли раванди ғайривасеъ истофода карда шаванд ҳам, аммо равандҳои зикршуда фаъолиятҳо, қатъ ё кам кардани маблағгузориҳо, пешгирӣ аз хароҷоти беҳуда ва муқоисаи хароҷоти воқеиро тибқи бучети тасдиқшуда тананзим менамояд. Бинобар ин, олими тоҷик Саъдиев И. З. дар масъалаи ифшо намудани маънои маҳдудии раванди бучет чунин андеша дорад: “Ба маънои маҳдуд раванди бучетӣ ҳамчун як механизми ҳуқуқӣ буда, ба қабули бучаи воқеӣ, қонунҳо (қарорҳо) дар барои бучет ва фондҳои ғайрибучетии давлатӣ, инчунин татбиқи самарабахши онҳо нигаронида шудааст” [5,С.14]

Масъалаи дигар дар он аст, ки дар шароити рушди иқтисоди бозорӣ ва мураккаб гардидани равандҳои иҷтимоӣ, давлат наметавонад танҳо ба воситаи бучети давлатӣ тамоми уҳдадорӣҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии худро самаранок иҷро намояд. Аз ин рӯ, фондҳои ғайрибучетӣ ҳамчун институти муҳими молиявӣ иҷтимоӣ ташаккул ёфта, нақши асосиро дар таъмини суботи иҷтимоӣ ва ғайи гардонидани бучет мебозанд.

Омӯзиши моҳияти иҷтимоии ин фондҳо, яъне фондҳои иҷтимоӣ аз нуктаи назари илмӣ аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад. Бинобар ин, “моҳияти иҷтимоии фондҳои ғайрибучетӣ дар он аён мегардад, ки фондҳои ғайрибучетӣ яке аз намудҳои муҳимтарини ташкил ва истифодаи маблағҳои мебошанд, ки барои дастгирии молиявии вазифаҳои давлат ва худидоракунии маҳаллӣ дар ҳифзи иҷтимоии аҳоли равона шудаанд. Фондҳо воситаи иловагии ҳалли масъалаҳои асосии иҷтимоӣ мебошанд” [3]

Дар маҷмӯъ, тамоми муносибатҳои иқтисодӣ-ҳуқуқӣ, ки ба масъалаҳои аз даромад ва хароҷоти бучети давлатӣ вобаста мебошанд, якранг сурат намегиранд, зеро агар фондҳои ғайрибучетӣ шакли махсуси захираҳои молиявӣ бошад, пас хусусиятҳои асосии он мақсаднок истифода бурдани маблағҳо, мустақилияти нисбӣ ба бучети давлатӣ, ташкал ёфтани аз ҳисоби пардохтҳои ҳатмиро дар бар мегирад. Дар ин замина, таърифи илмӣ худ бучет зери таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор дода шудааст, ки чунин мебошад: “мафҳуми боч як қатор муаллифон пардохти ҳатмиро мефаҳманд, ки барои расонидани хизмати ҳислати иҷтимоӣ ситонида мешавад” [1].

Мавриди зикр аст, ки яке аз масъалаҳои асосии хароҷоти бучет, механизмҳои гирифтани қарзи давлатӣ мебошад, ки дар ин замина ба бучет аз ҳисоби маблағҳои қарзӣ маблағҳои иловагӣ ворид мегарданд. “Иқтисодчиёни амрикоӣ К.Р. Макконел ва Л.С. Брю масрафҳо вобаста ба давраи ҷангӣ, мунтазам таназзул ёфтани иқтисодиёт ва камшавии ҷамъовариҳои андозхоро ҳамчун омилҳои асосӣ ҷиҳати гирифтани қарзи давлатӣ маънидод мекунанд” [8].

Ҳамин тариқ, гирифтани қарзи давлатӣ барои рушди иқтисодӣ, сохтмони инфрасохтор, маориф, тандурустӣ ё бартарафсозии бухронҳо сурат гирифта, тавассути мақсадҳо, манбаъҳои муайян, шарт ва нишондоди масъулият сурат гирифта, аҳамияти баланди ҳуқуқӣ дорад. Илова бар ин, масъалаи гирифтани қарзи давлатӣ ба омӯзиши робитаи байни ҳаҷм ва сохтор бо нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ (ММД, сатҳи сармоягузорӣ, таваррум ва бучети давлатӣ) равона мешавад. Ҳадаф муайян кардани он дар он зоҳир мегардад, ки то кадом андоза қарзи давлатӣ метавонад омил рушди иқтисодӣ бошад ё баръакс — ҳавфи ноустувории молиявиро ба вуҷуд орад.

“Ҳамин тавр кредити давлатӣ ин муносибатҳо на ба давлат пешниҳод намудани воситаҳои пулӣ, балки муносибатҳо оид ба ҷалби воситаҳои пулӣ мебошад, давлат дар ин ҳолат ба сифати қарздор баромад менамояд. Аз лиҳози хусусияти махсус доштани ин муносибатҳо, кредити давлатӣ ба як институти мустақили ҳуқуқи молиявӣ табдил ёфта, аз муносибатҳои якхелаи алоҳидаи молиявӣ иборат буда, аз ҷониби гурӯҳи муайяни меъёрҳои ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешаванд” [6].

Аз нуктаи назари ҳуқуқӣ қарзи давлатӣ маҷмӯи уҳдадориҳои молиявии давлат мебошад, ки дар натиҷаи гирифтани маблағ аз шахсони воқеӣ, ҳуқуқӣ ё институтҳои молиявӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ ба вучуд меояд. Ин уҳдадориҳо бо қонун ва шартномаҳои расмӣ танзим карда мешаванд, вале муҳаққиқон қарзҳои давлатиро аз нигоҳи моддӣ чунин шарҳ медиҳанд: “Аз нигоҳи моддӣ қарзи давлатӣ ин қарздориҳои пулии давлат дар назди шахсони воқеӣ, шахсони ҳуқуқӣ, давлатҳои хориҷӣ ва институтҳои молиявии байналмилалӣ мебошад” [5] Бо назардошти масъалаи мазкур, бояд иброз намуд, ки дар шароити рушди иқтисоди бозорӣ ва ислоҳоти идоракунии давлатӣ, самаранокии низоми буҷет ба сифати меъёрҳои ҳуқуқӣ ва раванди ҳуқуқэҷодкунӣ вобастагии мустақим дорад. Норасоии ҷамоҳангии меъёрҳои ҳуқуқӣ, тақроршавӣ ё ҳолигиҳои ҳуқуқӣ метавонад ба шаффофият, интизоми молиявӣ ва самаранокии хароҷоти давлатӣ таъсири манфӣ расонад. Аз ин рӯ, таҳқиқи илмӣ ҳуқуқэҷодкунӣ дар ташкили низоми буҷет аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад.

Дар ин росто, муҳаққиқон чунин андеша доранд: “Азбаски тамоми фаъолияти буҷетӣ ба фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқсозӣ асос ёфтаанд, хусусияти ҳоси тартиби ташкили низоми буҷетӣ, ташкили даромад ва хароҷоти буҷет, банақшагирии буҷет, иҷроиш, ҳисоботдиҳӣ ва дигар шаклҳои назорат ба он хос аст. Фаҳмиши васеи раванди буҷетӣ шакли татбиқи ҷамаи меъёрҳои моддӣ ҳуқуқи буҷетиро дар бар мегирад” [3,10]

Ҳамин тариқ, дар раванди идоракунии буҷети давлатӣ механизмҳои танзими буҷет ба маънои маҳдуд ва васеъ амалӣ карда мешаванд. Ба маънои маҳдуд, раванди буҷетӣ ҳамчун низоми мураккаби меъёрҳои ҳуқуқӣ ва расмиёти ташкилӣ баромад намуда, маҷмӯи муносибатҳои ҳуқуқиро дар бар мегирад, ки ба таҳия, баррасӣ, қабул ва тасдиқи буҷаи давлатӣ, инчунин, қонунҳо (ё қарорҳо)-и марбут ба буҷет ва фондҳои ғайрибуҷетии давлатӣ равона гардидаанд. Ҳамзамон, ин раванд татбиқи амалии нишондиҳандаҳои буҷетӣ, иҷрои саривақтӣ ва самараноки онҳо, назорат ва баҳодиҳии истифодаи мақсадноки маблағҳои давлатӣ ва фондҳои ғайрибуҷетиро таъмин менамояд. Таърифи дигарро М.В. Карасева вобаста ба маънои маҳдудии раванди буҷет, чунин шарҳ додааст: “Ба маънои маҳдуд раванди буҷетӣ ҳамчун як механизми ҳуқуқӣ буда, ба қабули буҷаи воқеӣ, қонунҳо (қарорҳо) дар бораи буҷет ва фондҳои ғайрибуҷетии давлатӣ, инчунин татбиқи самарабахши онҳо нигаронида шудааст [8,с 225].

Раванди буҷети давлатӣ дар маънои васеъ як пайдарҳамии муайяни амалиётҳо, зухурот ва низоми амалхоро дар бар мегирад, ки бо тартиб ва ҳамбастагии динамикӣ хос мебошанд. Аз нуктаи назари ҳуқуқӣ, раванд метавонад ҳамчун системаи амалҳо ё ҳаракатҳои тавсиф карда шавад, ки бо қоидаҳо, талаботҳои қонунӣ ва меъёрҳои ҳуқуқӣ муайян шаванд. Хусусияти асосии раванд динамика ва ҳаракат аст: ҳар як амалиёт бо мурури замон ба амал меояд ва амалиёти баъдӣ ба амалиёти пешина пайваст мешавад. Дар ин замина, амалиётҳои ташкилкунандаи раванд дар тартиби муайян ва мантиқӣ ҷойгир шудаанд, ки амалиёти пешина барои амалиёти оянда замина ва шароит фароҳам меорад. Ба андешаҳои олими тоҷик Ғафурзода А. Д. розӣ шудан мувофиқ аст, ки ӯ аз ҷумла қайд менамояд, ки: “Раванд ба

мафҳуми васеи худ, як пайдарҳамии муайяни амалиётҳо, зухурот, низоми амалҳо, ҳаракатҳо дар назар дошта мешавад, ки бо тартиб, ҳамбастагии амалҳои динамикӣ хос мебошанд. Мафҳуми раванд бо динамика, ҳаракат алоқаманд аст, чунин ба назар мерасад, ки вай бо мурури замон ба амал хоҳад омад, амалҳое, ки онро ташкил мекунанд, бо тартиби муайян амал мекунанд: яке аз паси дигаре, ки пешина барои оянда шароит фароҳам меорад [2,112].

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон механизмҳои раванди буҷети давлатӣ хосияти ҳукукиро бештар фаро мегирад. Раванди мазкур ба масъалаҳои рабт дорад, ки давлат бештар барои назорати маблағҳои буҷети давлатӣ назоратро тавассути мақомоти ваколатдори давлатӣ, аз ҷумла Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Агентии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар мақомоти дахлдори давлатӣ пурзӯр менамояд, аммо ҳар як мақомоти ваколатдори давлатӣ нақшаи хоси тартиби санҷиши истифодаи мақсадноки маблағҳои буҷетиро доранд, ки фикр мекунам Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо дар санҷиш ва мониторинги истифодаи мақсадноки маблағҳои буҷети давлатӣ кифоя аст.

Муштарақан назорат бурдан дар ин самт зимни санҷишҳо баҳодихии духурагӣ ба вучуд омада, ҳисоботи якранг дар самти татбиқи сиёсати ҳукукии буҷети давлатӣ ба амал нахоҳад омад, зеро аз таърифи асосҳои концептуалии ҳукукии буҷети давлатӣ муайян карда шуд, ки сарчашмаи асосии низоми ҳукукии муносибатҳои буҷетиро Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳо, кодексҳо, субъектҳои ваколатдор ташкил медиҳад. Дар ин замина сарчашмаҳои батанзимдарории буҷети давлатӣ муайян карда шуда, бояд татбиқи дуруст ва самараноки маблағҳои буҷети давлатиро мақоми ваколатдори давлатӣ ва воҳидҳои сохтори он дар маҳалҳо назорат баранд.

Ҳамин тариқ, асосҳои ҳукукии буҷети давлатӣ маҷмӯи ҷорабиниҳои ҳукукии мебошанд, ки барои ба танзим даровардани раванд, ташаккул, гурӯҳбандӣ ва истифодаи самараноки маблағҳо равона шудааст. Принсипи мазкур дуруст ва мутавозин аст, вале амалияи он бояд назорати муштараки мақомоти дахлдори давлатиро дар бар нагирад, зеро таҷрибаи солҳои охир нишон медиҳад, ки донишҳои сусти молиявӣ ҳукукии баъзе аз кормандони ваколатдори давлатӣ, ки аз курсҳои гуногуни тақмили ихтисос гузаронида намешаванд, боиси сар задани ҷиноятҳои хусусияти коррупсионӣ мегарданд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Гуреев В.И. Понятие и отличительные признаки налога, сбора, пошлины // Государство и право. 2005. - №4. – С.73.
2. ¹Ғафурзода А.Д., Саъдиев И.З. Ҳукуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Душанбе: “Иршод”, 2021. С. 112.
3. ¹ Ғафурзода А.Д. Мурофияи буҷетӣ ва вазифаҳои он. Масоили мубрами мурофияи маъмурӣ: мушкилот, дурнамо ва роҳҳои ҳал // маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ, 28 майи соли 2022. Матбааи АИДНПҚТ.- Душанбе, 2022. – 10 саҳ.
4. ¹Носкова Ю.Е. Роль и место государственных внебюджетных фондов в финансовой системе РФ // «Научно-практический электронный журнал Аллея Науки» -№1(28), 2019.
5. Покачалова Е.В. Публичный долг: теоритические и практические аспекты российского финансового права: Дис. ... д-ра юрид. Наук. – Саратов, 2007.

6. Саъдиев И.З. Ҳуқуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми махсус). Воситаи таълимӣ. Душанбе: “Матбааи АИДнПҚТ”, 2024.-14 саҳ.
7. ¹Финансовое право: учебник/ В.А. Мальцев. – 13-е изд., перераб. – М.: КНОРУС, 2013. – С.98
8. Финансовое право Российской Федерации: Учебник / Отв. Ред. М.В. Карасева. – М.: Юристъ, 2002. – С. 225.
9. ¹Экономика. Принципы, проблемы и политика: в 2т.: учебник / К.Р. Макконелл, С.Л. Брю. – М.: ИНФРА-М, 2005
10. Янжул И.И. Основные начала финансовой науки: Учение о гос доходах. – М., 2002. С.73.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

АЗИМОВ ДЖАХОНГИРШОХ РАБИЕВИЧ,

ассистент кафедры административного и финансового права факультета
юриспруденции Академии государственного управления при Президенте Республики
Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир 33; тел: (+992) 900088880
E-mail: azimov-jahongir98@mail.ru

В статье вопросы правового регулирования государственного бюджета в условиях Республики Таджикистан подвергнуты теоретическому и практическому анализу, а правовые основы бюджета определены посредством норм Конституции, законодательства, субъектов бюджетных правоотношений и принципов бюджетного права. Кроме того, были изучены процесс государственного бюджетирования, правовой контроль за ним и его результаты, а также подтверждены указанные факторы с учётом обоснования авторских позиций. Автор отмечает, что с точки зрения юридической науки анализ процессов принятия бюджета в условиях Республики Таджикистан отражает взаимоотношения исполнительной и законодательной власти и позволяет определить, какие институты и в какой мере играют роль и обладают полномочиями в разработке и реализации государственного бюджета.

В статье также представлена краткая информация относительно определения конституционных аспектов, статуса и роли финансовых институтов, а также системы распределения бюджета посредством законодательства, в результате чего были разработаны концептуальные основы государственного бюджета в условиях Республики Таджикистан.

Ключевые слова: Президент, Парламент, бюджет, законы, принципы, уполномоченный государственный орган, прозрачность, бюджетная самостоятельность, контроль, реализация, планирование, особенности, субъекты.

LEGAL FOUNDATIONS OF THE STATE BUDGET IN THE CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

AZIMOV JAHONGIRSHOH RABIEVICH,

Assistant of the Department of Administrative and Financial Law, Faculty of Law, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir
Street 33; Tel: (+992) 900088880
E-mail: azimov-jahongir98@mail.ru

The article examines the legal issues of the state budget in the conditions of the Republic of Tajikistan through theoretical and practical analysis, and identifies the legal foundations of the budget through the norms of the Constitution, legislation, subjects of budgetary relations, and the principles of budget law. In addition, the process of the state budget, its legal oversight, and outcomes are studied, and the identified factors are substantiated based on the authors' reasoned arguments. The author notes that, from the perspective of legal science, the analysis of the budget adoption process in the Republic of Tajikistan reflects the relationship between the executive and legislative branches of power and determines which institutions play specific roles and possess particular powers in the development and implementation of the state budget.

The article also provides brief information on the definition of constitutional aspects, the status and role of financial institutions, and the system of budget distribution through legislation, as a result of which the conceptual foundations of the state budget in the conditions of the Republic of Tajikistan are developed.

Keywords: President, Parliament, budget, laws, principles, authorized state body, transparency, budgetary independence, control, implementation, planning, features, subjects.

*Муқарриз: Олимзода Д.А., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
доцент, мудири кафедраи ҳуқуқи маданӣ ва иқтисодӣ
АИДНПҚТ*

АСОСҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ ҲУҚУҚИ БУЌЕТИ ДАВЛАТӢ

МАЗМУН ВА МОӢИЯТИ ӢАМОӢАНГСООӢ ДАР ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

АМИРШООЕВА НООЗАНИН АБДУӢАФООРОВНА,

унвончӯи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти ӢумӢурии Тоҷикистон.

ш.Душанбе, кӯч. Саид Носир.

Дар мақолаи мазкур масъалаи мазмун ва моӢияти ӢамоӢангсозӢ дар идоракунии давлатӢ баррасӢ гардидааст. ӢамоӢангсозӢ дар шароити муосир яке аз функцияҳои идоракунии давлатӢ махсуб меёбад, ки бо аӢаммиятнокии худ дар миёни функцияҳои дигари идоракунии давлатӢ Ӣойгоҳи хос дорад. Дар заминаи он миёни мақомоти идоракунии давлатӢ ва дигар ниҳодҳои дигар иртиботи муайян сураи гирифта, дар маҷмӯъ амалигардии ҳадафҳо ва вазифаҳои идоракунии давлатӢ таъмин мегарданд.

Дар мақола андешаҳои илмӣ ва муқаррароти қонунгузорӣ вобаства ба мазмун ва моӢияти ӢамоӢангсозӢ дар идоракунии давлатӢ муайян гардида, дар натиҷа нуқтаҳои назари муаллифӣ манзур гардиданд.

Калидвожаҳо: ӢамоӢангсозӢ, идоракунии давлатӢ, самаранокӣ, давлат, Ӣамкорӣ, мақомоти ҳокимияти иҷроия, функция, вазифа, мақсад, вазорат, ҳуқуқи маъмурӣ.

Дар шароити рушди идоракунии давлатӣ ва ба таври самаранок роҳандозӣ гардидани ислоҳоти идоракунии давлатӣ, мақом ва аҳаммияти ӢамоӢангсозӢ дар низоми идоракунии давлатӣ афзун мегардад. Мафҳуми мазкур солҳои охир дар сатҳи илми муосир ва қонунгузори кишварҳои муҳталиф ба таври васеъ истифода мегардад ва тибқи арзёбиҳои илмӣ аз мафҳуми мазкур бармеояд, ки он ба натиҷаи мушаххас, яъне баланд бардоштани самаранокии амали ӢамоӢангшуда равона мегардад [9, 86]. Ба таври мушаххас бошад, Ӣамчун батартибдарории якҷоя, мувоқанамоӣ ва мутобиқ намудан муайян гардидааст [14, 626; 11, 253].

Дар фарҳанги забони тоҷикӣ истилоҳи «ӢамоӢанг» муайян гардидааст, ки Ӣамчун «Ӣамовоз», «чӯр» ва «Ӣамсадо» [18, 860] арзёбӣ шудааст. Аммо, ин мафҳум аз лиҳози соҳаи фарҳанг, махсусан санъат инъикос гардидааст.

Аз рӯи моӢияти худ ӢамоӢангсозӢ категорияи фалсафӣ мебошад. Унсурҳои низоми ӢамоӢангсозӢ дорои аҳаммияти мустақили ва аз лиҳози берунӣ аз якдигар вобаства мебошад. Тавре дар адабиёти илмӣ зикр гардидааст, ӢамоӢангсозӢ ва тобеият (субординатсия) натиҷаи равандҳои гуногуни фаҳмиш мебошад. Ба мазмун ӢамоӢангсозиро аз категорияи дигар, яъне «Ӣамкорӣ» бояд фарқ намуд.

Дар сарчашмаҳои илмӣ дар баробари мафҳуми ӢамоӢангсозӢ, Ӣамзамон мафҳуми Ӣамкорӣ низ ба таври васеъ истифода гардидааст. Дар баъзан мавридҳо миёни мафҳумҳои зикршуда фарқиятгузорӣ нагардида, онҳо Ӣаммазмун ва Ӣаммаъноӣ якдигар баҳогузори гардидаанд [23]. Дар яке аз адабиёти илмӣ оварда шудааст, ки мафҳумҳои «ӢамоӢангсозӢ» ва «Ӣамкорӣ» бо Ӣамдигар алоқаи зич доранд. Дилхоҳ ӢамоӢангсозӢ ба Ӣамкориҳои субъектони гуногун асос меёбад. Ба таври дигар, ягон фаъолияти ӢамоӢангсозӢ наметавонад бе алоқаи Ӣамкорӣ, иртибот ва муносибати миёни субъектон сураи гирад [16, 12]. Тибқи андешаи илмӣ дигар, мафҳумҳои мазкур аз Ӣамдигар тафовут гардида, иброз шудааст, ки фарқияти асосии ӢамоӢангсозӢ аз дигар шаклҳои Ӣамкориҳои байнисоҳавӣ аз он иборат аст, ки фаъолияти ӢамоӢангсозӢ хусусияти катъии батартибдарорӣ ва танзимсозиро доро аст ва дар ҳолати Ӣамкорӣ бошад, дар иштирокчиёни он чун қоида ин ё он уҳдадорӣ оид ба таҳия ва

истифодаи тадбирҳои мувофиқагардида, тақсими қувва ва воситаҳо, муқаррар намудани ҷавобгарӣ барои иҷрои ҷорабиниҳои мувофиқагардида ҷой надорад [17, 8].

Ба андешаи муҳаққиқ И.В. Погодина «ҳамкорӣ – ин созиши тарафайни амали ду ва зиёда ҳадамот, ки ба якдигар тобеъ намебошанд ва якҷоя ягон намуди вазифаи умумиро ҳал мекунад» [12, 34]. Муҳаққиқ минбаъд иброз менамояд, ки «дар фарқият аз ҳамкорӣ ҳамоҳангсозӣ на танҳо расидан ба ягонагии баробарҳукукии иштирокчиёни раванди идоракунии, ки ба якдигар тобеъ нестанд, балки тобеияти онҳо фаъолияти муштараки иродаи мақомоти ҳамоҳангсозанда ё шахсони мансабдорро ифода мекунад» [12, 34].

Назари мо дар мавриди таносуби мафҳумҳои ҳамоҳангсозӣ ва ҳамкорӣ дигар аст. Ба назари мо мафҳумҳои мазкур мазмуни ба худ хосро доро мебошанд. Махсусан, дар доираи идоракунии давлатӣ мафҳуми ҳамоҳангсозӣ аз муҳимияти хос бархурдор аст. Аммо, ба назари мо мафҳуми ҳамоҳангсозӣ ҷузъи таркибии мафҳуми ҳамкорӣ аст, ки ба таври дигар дар таносуб аз ҳамоҳангсозӣ мафҳуми ҳамкорӣ васеътар аст, ҳарчанд, ки дар илми муосири ҳуқуқӣ андешаи дигар низ ҷой дорад¹. Дар сатҳи идоракунии давлатӣ ҳамоҳангсозӣ хусусияти маъмуриро касб намуда, табиати ҳокимиятӣ ва ҳуқуқии идоракунии давлатиро нигоҳ медорад [22, 10]. Ин ифодагари он аст, ки мафҳуми ҳамоҳангсозӣ муносибати байниҳамдигарии миёни мақомоти идоракунии давлатиро дар бар мегирад ва ба таври хос амалӣ мегардад.

Мафҳуми ҳамоҳангсозӣ дар шароити муосир аз ҷумлаи масъалаҳои серистеъмол дар илмҳои муосир маҳсуб меёбад. Он гуногунпаҳлӯ ва серҷабҳа мебошад. Мафҳуми мазкур дар илмҳои сиёсӣ, фалсафа ва илмҳои дигар омӯхта мешавад. Ҳамоҳангсозӣ дар назарияи идоракунии ба таври хос таҳти таваҷҷуҳ гардидааст, ки дар доираи он ҳамчун функсия, восита ва мақсади идоракунии (иҷтимоӣ) таҳлил гардидааст. Илми назарияи идоракунии бо илми ҳуқуқшиносӣ ва махсус бо яке аз соҳаҳои мустақили ҳуқуқ – ҳуқуқи маъмурӣ дар пайвастагӣ зич қарор дорад. Зеро, ҳуқуқи маъмурӣ танзимгари муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи идоракунии давлатӣ мебошад ва идоракунии давлатӣ яке аз намудҳои маъмули идоракунии иҷтимоӣ маҳсуб меёбад. Бинобар ҳамин, мафҳуми ҳамоҳангсозӣ бо мафҳуми идоракунии давлатӣ алоқаманд буда, яке аз асосҳои таъмини самаранокии мафҳуми охирин мафҳуми аввалин ба ҳисоб меравад.

Роҷеъ ба аҳамиятнокии ҳамоҳангсозӣ дар низомии идоракунии давлатӣ андешаҳои мухталиф ҷой доранд, ки иброз намудани онҳоро зарур мешуморем. Дар асоси яке аз андешаҳои имлӣ «идоракунии – ин ташкил намудан, роҳбарӣ кардан, ҳамоҳанг сохтан ва назорат намудан аст» [9, 86]. Андешаи мазкур қобили таваҷҷуҳ буда, дар асоси он гуфтан ҷоиш аст, ки яке аз сифатҳои муҳими идоракунии давлатӣ дар ташкили фаъолияти ҳамоҳангсозӣ таҷассум меёбад, дар барои дигар маҳакҳои он ба амалисозии вазифа ва мақсадҳои идоракунии давлатӣ дар шароити муосир мусоидат менамояд.

Дар пайвастагӣ бо андешаи болозикр муҳаққиқ Ф.М. Кобзарев меафзояд, ки истилоҳи «ҳамоҳангсозӣ» дар худ унсuri идоракуниро ифода менамояд [8, 6].

Мутахассис А.О. Нижник зимни пажӯҳиши масъалаи ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти контроли (назорати) давлатӣ ҳулосабарорӣ намудааст, ки «фаъолияти ҳамоҳангсозӣ хусусияти банизомдароранда, мувофиқашуда ва танзимгардидаро доро

¹ Тавре муҳаққиқ О.А.Челпанченко меафзояд, дар заминаи ҳамоҳангсозӣ ҳам ҳамкорӣ (таъсиррасонии байниҳамдигарӣ) ва ҳам масъалаҳои дигар, ба монанди ҳалли мушкилиҳо сурат мегирад [20, 55].

мебошад, ки ба таври меъёрӣ мустаҳкам гардида, субъектони амаликунандаи он дорои ҳуқуқи идора намудан ва назорат кардан аст» [10, 76].

Дар сарчашмаи дигар дар алоқамандӣ бо идоракунии ҷомеа мафҳуми ҳамоҳангсозӣ ҳамчун мутобиқатӣ ва мувофиқатии ҷузъҳои том ба якдигар ва хусусияти махсуси вобастагии мутақобилаи онҳо мебошад, ки мувозинати динамикии низмҳоро таъмин менамояд [4, 11].

Бучакова М.А. дар мақолаи илмӣ худ қайд менамояд, ки «муносибатҳои ҳамоҳангсозӣ ба роҳандозии амалҳои ҳокимияти давлатӣ, муқоисаи ҳадафҳо, захираҳо, шакл ва усулҳои фаъолият барои расидан ба ҳадафҳои умумӣ нигаронида шудаанд» [6, 98].

Ин гуна андешаҳои ҷолиб дар сарчашмаҳои илмӣ зиёд ба назар мерасад, ки аз муҳим будани падидаи ҳамоҳангсозӣ жар идоракунии давлатӣ гувоҳӣ медиҳад. Бояд тазакурр дод, ки давлат ҳамчун ташкилот ва низоми бузурги сиёсӣ ва ҷамъиятӣ мебошад, ки дар шароити муосир уҳдадор аст, ки ба равандҳои тағйирёбандаи ҷамъиятӣ ба таври кофӣ тавачҷуҳ намуда, рушди ҷомеа дар заминаи тақмили доимӣ ва таҳкими сохторҳои худ, аз ҷумла тақмили муносибатҳои ҳамоҳангсозӣ миёни онҳо таъмин намояд.

Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми ҳамоҳангсозӣ дар идоракунии давлатиро пешбинӣ намудааст. Дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» «ҳамоҳангсозӣ дар низоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ - маҷмӯи ваколат ва функсияҳое, ки бо мақсади таъмини сиёсати ягона дар соҳаи муайян тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зиммаи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ё шахсони мансабдори алоҳида воғузор карда шудаанд» [1]. Муқаррар намудани мафҳуми ҳамоҳангсозӣ қадамҳои аввали дар сатҳи тақмили низоми идоракунии давлатӣ ва баланд бардоштани муҳимият ва аҳамиятнокии фаъолияти мазкур, ки ба таъмини самаранокии идоракунии давлатӣ дар марҳилаи муосир нигаронида мешавад, маҳсуб меёбад. Ҳамзамон, дар сатҳи меъёрӣ мустаҳкам намудани фаъолияти ҳамоҳангсозӣ имкон медиҳад, ки сифати он баланд бардошта шавад [7, 200].

Устуворсозии муносибатҳои ҳамоҳангсозӣ дар низоми идоракунии давлатӣ дар тамоми кишварҳо аз ҷустуҷӯ ва дарёфти тарҳҳои муассири идоракунии давлатӣ вобастагӣ дорад. Таҷрибаи ташкили фаъолияти давлатӣ дар кишварҳои хориҷӣ гувоҳӣ медиҳад, ки як қатор мушкilot ҷой доранд, ки самаранокии идоракунии давлатӣ коҳиш медиҳанд. Аз он ҷумла, бюрократизм, коррупсия, воғузорнамоии ғайриқонунии ваколатҳои мақомоти марказӣ ба мақомоти маҳаллии идоракунӣ [20, 40], таъсирҳои субъективӣ, такроршавии ваколатҳои ҳокимиятӣ, барзиёдии ваколатҳои мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдори он ва ғайра аз ҷумлаи ҳолатҳои нигаронкунандаи сатҳи идоракунии давлатӣ мебошанд, ки зарурияти таҷдиди назар намудани идоракунии давлатӣ дар шароити муосир маҳсуб меёбанд. Яке аз омилҳои муҳим, ки ба бартараф намудани мушкilotи мазкур равона мегардад, ин таҳкими ҳамоҳангсозӣ дар низоми идоракунии давлатӣ мебошад, ки ба гуногунрангии иртибототи ҳамоҳангшуда ва ташкили мақомоти идоракунии давлатии ҳамоҳангсозанда равона мегардад. Дар чунин ҳолат, василаҳои ҳамоҳангсозӣ ба таъмини роҳандозии фаъолияти мақомоти давлатӣ равона мегардад.

Тавре маълум аст, идоракунии давлатӣ фаъолияти мақсаднок аст ва ҳамоҳангсозӣ дар доираи он низ баҳри амалӣ намудани вазифа ва мақсадҳои муайянгардида равона мегардад. Махсусан, ҳамоҳангсозӣ дар таъмини иҷрои вазифа ва функсияҳои ҷамъиятӣ нақши муҳим дорад. Натиҷаи он бояд талабот ва манфиатҳои ҷамъиятӣ, гурӯҳҳо ва шахсони алоҳидаро қонеъ намояд. Дар чунин ҳолат нақши фаъолияти ҳамоҳангсозӣ ҳамчун намуди фаъолияти

хукукӣ дар он ифода мегардад, давлат иродаи худро ба соҳаҳои зиёди ҳаёти ҷамъиятӣ равана менамояд, ки ба пайвастагии зербинои давлатӣ бо зербинои ҳукукӣ мусоидат намуда, онҳо дар зербинои умумии давлатӣ ва ҳукукӣ муттаҳид менамояд [19, 89].

Қайд намудан зарур аст, ки фаъолияти ҳамоҳангсозӣ ифодагари мавҷудияти робита ва муносибат махсус мебошад, ки дар навбати худ шаклҳои ҳамкории дахлдори ташкилиро, ки ба салоҳияти мақомот ва шахсони мансабдор асос меёбад, пешбинӣ мекунад. Дар ин замина, дар муносибатҳои ҳамоҳангсозӣ унсурҳои тобеияти соҳавӣ ҷой надорад. Ҳамзамон, муносибатҳои ҳокимияти тобеияти миёни сохторҳо ва мақомоти давлатӣ дар доираи ин муносибатҳои истисно аст. Ҳамоҳангсозӣ ба мазмуни умумӣ намуди ҳамкорӣ миёни мақомоти идоракунии давлатӣ махсус меёбад, баҳри расидан ба ҳадафҳои муайн равана мегардад. Дар алоқамандӣ бо ин, фаъолияти ҳамоҳангсозӣ ҳамчун падидаи низомнок арзёбӣ гардидааст [9, 88]. Яъне, дар доираи он унсурҳои гуногун ба монанди мақомоти идоракунии давлатии сатҳҳои гуногун ширкат варзида, амалишавии ҳадафҳо ва вазифаҳои умумиро таъмин менамоянд. Дар алоқамандӣ бо ин, фаъолияти ҳамоҳангсозӣ шакли ташкилии маҷмуи унсурҳо мебошад, ки ягонагии нисбатан устувори онҳоро ифода намуда, ба мазмуни на фосилаи ягонагии ин унсурҳо дар назария ва ё назария, балки аз нуктаи назари тамомияти ин дар маҷмӯъ фаҳмида мешавад ва дар натиҷаи фосилаи онҳо гуногунрангии ин унсурҳо он сифатеро касб мекунад, ки ҳуди низом доро аст [9, 88].

Бо ҳамин мазмун, ҳамоҳангсозӣ дар идоракунии давлатӣ аз ҷумлаи масъалаҳои муҳим ба шумор рафта, онро ҳамчун функцияи асосии он дар марҳилаи муносири рушд ва ислоҳоти идоракунии давлатӣ муайян намудаанд. Барои дарки дурусти ҳамоҳангсозӣ дар идоракунии давлатӣ зарур аст, ки хусусиятҳои он муайян карда шавад. Бинобар ҳамин, чунин хусусиятҳои ҳамоҳангсозӣ дар идоракунии давлатӣ муайян карда мешавад:

1. Ҳамоҳангсозӣ пеш аз ҳама омил ва заминаи муҳимми таъмини самарнокии идоракунии давлатӣ ба ҳисоб меравад. Зикр намудан зарур аст, ки ҳамоҳангсозӣ ҳамчун омил ва заминаи таъмин самарнокии идоракунии давлатӣ амалишавии ваколатҳо ва функцияҳои мақомоти идоракунии давлатиро босубот гардонида, дар натиҷа сифат ва самарнокии идоракунии давлатиро таъмин менамояд.

2. Ҳамоҳангсозӣ моҳиятан фаъолияти яққояи миёни мақомоти идоракунии давлатӣ таҷассум менамояд, ки баҳри иҷрои вазифа ва ҳадафҳои умумӣ равана мегардад. Ҳарчанд, ки дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамоҳангсозӣ дар низоми идоракунии давлатӣ ҳамчун ваколат ва функцияи муқаррар гардидааст, аммо он дар маҷмӯъ фаъолияти мақомоти идоракунии давлатӣ ва ниҳодҳои дигарро инъикос менамояд. Яъне, ҳамоҳангсозӣ бо ваколат ва функция дар низоми идоракунии давлатӣ маҳдуд намегардад. Барои тасдиқи ин метавон ба фаъолияти ниҳодҳои ҳамоҳангсозандаи кишвар таваҷҷуҳ намуд. Масалан, дар асоси Низомнома дар бораи ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза бар зидди ҷинояткорӣ шӯроҳои ҳамоҳангсозӣ таъсис мегардад [3], ки фарогири мақомоти гуногуни идоракунии давлатӣ мебошанд, ки фаъолияти ҳуқуқмуҳофизавиро амалӣ мекунанд. Тибқи ҳуҷҷати мазкур шӯроҳои ҳамоҳангсозӣ дорои мақсад, вазифа ва ваколатҳои муайян мебошад. Яъне, ҳамоҳангсозӣ дар умум фаъолият аст, ки дар баробари ваколат ва функцияҳо, ҳамзамон мақсад ва вазифаҳоро низ доро аст.

3. Ҳамоҳангсозӣ дар низоми идоракунии давлатӣ табиати маъмурӣ-ҳуқуқиро дар худ касб менамояд. Хусусияти маъмурӣ-ҳуқуқӣ доштани ҳамоҳангсозӣ дар он ифода мегардад, ки он моҳиятан фаъолияти маъмурӣ аст, ки фаъолияти мақомоти идоракунии

давлатиро чиҳати иҷрои муқаррароти қонунгузорӣ ва расидани ба ҳадафҳои пешбинигардидаи онҳо таҷассум менамояд.

4. Ҳамоҳангсозӣ ҳамчун функцияи идоракунии давлатӣ эътироф гардидааст, ки ифодагари яке аз самти фаъолияти мақомоти идоракунии давлатӣ аст. Ҳамчун функцияи идоракунии давлатӣ ҳамоҳангсозӣ инъикосгари ҳамкориҳои якҷоя, муносибати мутақобила, амали муштарак ва ғайра мебошад [15, 101]. Дар робита бо ин Ҳамоҳангсозӣ ин ташаккули «низом»-и фаъолияти идоракунӣ аст. Дар доираи он якҷанд низоми ташкилии мустақил мавҷуд аст, ки ҳар кадоми он дорои доираи фаъолият, мақсад, вазифа ва усули амалисозии функция мебошанд ва ҳалли мушкилотро тавассути тақвияти пайвастиҳои мақомоти гуногуни идоракунӣ, ки дорои ваколатҳои ҳамоҳангсозанда мебошанд, талаб мекунанд [5, 40].

5. Ҳамоҳангсозӣ асосан дар доираи мақомоти ҳокимияти иҷроия ҳамчун субъекти идоракунии давлатӣ амалӣ карда мешавад. Бо вучуди он, ки фаъолияти ҳамоҳангсозӣ имкон дорад дар тамоми сатҳи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ҷой дошта бошад, аммо чунин фаъолият дар бештар маврид бо фаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроия алоқаманд аст ва он аз ҷониби мақомоти ҳокимияти иҷроия амалӣ карда мешавад. Яке аз хусусиятҳои, ки фаъолияти ҳамоҳангсозӣ бо фаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроия алоқаманд аст, дар он ифода мегардад, ки мақомоти мазкур дар таносуб аз мақомоти дигари ҳокимияти давлатӣ бо ҷомеа наздиктар аст ва бо он пайваста дар ҳамкорӣ қарор дорад [13].

6. Барои амалисозии фаъолияти ҳамоҳангсозӣ мақомоти идоракунии давлатии алоҳида таъсис дода мешавад, ки дорои ваколатҳои ҳамоҳангсозӣ мебошанд. Чунин ҳолат тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам гардидааст. Дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» вазорат ва кумитаи давлатӣ ҳамчун шакли ташкилӣ-ҳуқуқии мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия фаъолияти ҳамоҳангсозиро амалӣ менамоянд [1]. Ҳамоҳангсозӣ дар фаъолияти мақомоти мазкур ҳамчун самти муҳим ва афзалиятнок ба ҳисоб меравад, ки дар маҷмӯъ амалисозии идоракунии давлатии самаранокро таъмин менамояд.

7. Дар доираи фаъолияти ҳамоҳангсозӣ муносибатҳои миёни субъект ва объекти идоракунии давлатӣ таҷассум мегардад. Дар асоси назарияи идоракунии давлатӣ ҳамоҳангсозӣ аз лиҳози объект ба ҳудудӣ, соҳавӣ ва байнисоҳавӣ ҷудо мегардад [7, 200]. Яъне, ҳудуд, соҳа ва соҳаҳои муайян ба сифати объекти ҳамоҳангсозӣ дар идоракунии давлатӣ баромад мекунанд. Дар ин замина, фаъолияти ҳамоҳангсозии мақомоти идоракунии давлатӣ бо ҳудуд, соҳа ва соҳаҳои муайян рабт дошта, дар доираи онҳо таъиноти ҳамоҳангсозӣ рӯйи қор меояд. Барои тасдиқи ҳолати мазкур метавон таҷрибаи фаъолияти ниҳодҳои гуногуни ҳамоҳангсозандаи кишварро ошкор кард. Яке аз чунин ниҳодҳо Шурои ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти санҷишӣ мебошад, ки тавре аз номи он бармеояд, фаъолияти мақомоти санҷишӣ дар самтҳои муайянгардида мавриди ҳамоҳангсозӣ қарор мегирад [2]. Дар доираи фаъолияти ниҳоди мазкур ба сифати объекти ҳамоҳангсозӣ фаъолияти мақомоти санҷишӣ баромад мекунанд.

8. Ҳамоҳангсозӣ метавонад, ки заминаи амалишавии функцияҳои дигари идоракунии давлатӣ бошад. Бояд қайд кард, ки ҳамоҳангсозӣ ҳамчун функцияи идоракунии давлатӣ бо функцияҳои дигари идоракунии давлатӣ алоқаманд аст. Аммо дар мавридҳои муайян ҳамоҳангсозӣ метавонад, ки асос барои амалишавии самаранокӣ функцияҳои дигари идоракунии давлатӣ хидмат намояд. Чунончи, Низомнома дар бораи ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза бар зидди ҷинояткорӣ шуруҳҳои

ҳамоҳангсозии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар натиҷаи фаъолияти худ қарорҳо қабул менамояд, ки тибқи қарорҳо талабот ва дастуру супоришҳо пешбинӣ мегардад ва ин ҳолат мазмунан функсияҳои иҷроиявӣ-амрдиҳии идоракунии давлатиро таҷассум менамояд. Ё ин ки ба доираи ваколатҳои раиси шурои болозикр шунидани ҳисоботи котиботи шуро дар бораи рафти иҷрои қарорҳои шурои мазкур муайян гардидааст, ки ифодагари функсияи ҳисоботи идоракунии давлатӣ аст [3].

9. Ҳамоҳангсозӣ василаи муҳимтарини иҷроӣ вазифа ва расидан ба ҳадафҳои идоракунии давлатӣ мебошад [15, 101]. Чунин хусусияти ҳамоҳангсозӣ бо назардошти мақсаднокии идоракунии давлатӣ буда, ҳамоҳангсозӣ дар баробари функсияҳои дигари идоракунии давлатӣ дар самаранокии иҷроӣ вазифа ва мақсадҳои барои идоракунии давлатӣ муайянгардида метавонад таъсиргуздор бошад. Ба таври дигар, тавассути истифодаи самараноки он метавон ба натиҷаи дилхоҳ расид, ки дар умум самаранокии идоракунии давлатӣ таъмин гардад.

10. Дар заминаи ҳамоҳангсозӣ мумкин аст, ки таъсиррасониҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ сурат гирифта шавад. Чунин ҳолат яке аз хусусиятҳои ҳамоҳангсозӣ мебошад, ки аз масъалаҳои дигари ҳамкорӣ фарқ мекунад. Чунончи, вазоратҳо ва кумитаҳои давлатӣ зимни амалисозии ваколати ҳамоҳангсозии худ тадбирҳои дахлдорро ҷиҳати иҷро ва риояи муқаррароти қонунгузорӣ тадбиқ менамояд. Чораҳои татбиқнамуда хусусияти ҳатмӣ дошта, оқибати дахлдори ҳуқуқиро ба бор меоварад.

Дар асоси гуфтаҳои боло зикр намудан мумкин аст, ки ҳамоҳангсозӣ дар идоракунии давлатӣ ҳамчун функсияи муҳим ба ҳисоб рафта, заминаи амалисозии функсияҳои дигари идоракунии давлатӣ ва дар маҷмӯъ самаранокии идоракунии давлатӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамин тариқ, ҳамоҳангсозӣ дар идоракунии давлатӣ – ин раванди (ҷараёни) ба роҳ мондани фаъолияти мақомоти идоракунии давлатӣ мебошад, ки баҳри расидан ба ҳадафҳо ва иҷроӣ вазифаи умумии онҳо равона мегардад.

РӢӢХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низомии мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 16 апрели соли 2012, №828. Речаи дастрас: www.mmk.tj (санаи муроҷиат: 10.08.2025 с.).

2. Низомномаи Шурои ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти санҷишӣ. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 июли соли 2016, №331 тасдиқ гардидааст. Речаи дастрас: <https://mmih.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 18.08.2025 с.).

3. Низомнома дар бораи ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза бар зидди ҷинояткорӣ. Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январи соли 2025, №969 тасдиқ гардидааст. Речаи дастрас: <https://mmih.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 18.08.2025 с.).

4. Афанасьев В.Г. Научное управление обществом. – М., 1968. – 254 с.

5. Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Старилов Ю.Н. Административное право: Учебник для вузов. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Норма, 2005. – 800 с.

6. Бучакова М.А. Координация в системе государственного управления // Вестник Томского государственного университета. – 2009. - №326. – С. 96-98.

7. Бучакова М.А. Значение координации в системе государственного и муниципального управления // Вестник Омского университета. – 2010. - №3. – С. 196-201.

8. Кобзарев Ф. М. Теоретические и прикладные проблемы координационной деятельности прокуратуры по борьбе с преступностью в современных условиях // Проблемы

координации прокурором деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью: сб. материалов круглого стола. – М., 2015. – С. 4-10.

9. Максуров А.А. Координация как метод построения вертикали власти // Общественные науки. Политика и право. – 2008. - №2. – С. 85-90.

10. Нижник А.О. Координация деятельности органов государственного контроля (надзора) по планированию и проведению проверок деятельности органов государственной власти субъектов РФ при реализации переданных полномочий органами прокуратуры // Закон и Власть. – 2022. - №2. – С. 75-78.

11. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М., 1984.

12. Погодина И.В. Управление в юридической практике правоохранительных органов. – Владимир, 2003. – 130 с.

13. Сивков Ц. Координация – проявление правовой компетенции в государственном управлении. Режим доступа: <https://s.esrae.ru/vsoa/pdf/2013/6/709.PDF> (дата обращения: 14.08.2025 г.).

14. Советский энциклопедический словарь. – М., 1983.

15. Соибов З.М. Идоракунии давлатии ғаёлияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти ҳуқуқии маъмурӣ: дис. ... докт. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2023. – 446 с.

16. Теоретические, правовые и организационные основы координации прокуратурой деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью / Монография. Под общ. ред. Ф.М. Козбарева. – М., 2015.

17. Теоретические и практические аспекты координации деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью прокурором города (района): учебное пособие / под общ. ред. Ф.Р. Хисамутдинова. – Казань: Казанский юридический институт (филиал) Университета прокуратуры Российской Федерации, 2019. – 53 с.

18. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд (ҷилди 2). – М.: Нашриёти «Советская Энциклопедия», 1969. – 951 с.

19. Фаткуллин Ф.Н. Проблемы общей теории социалистической правовой надстройки. – Казань, 1980. – 247 с.

20. Фотеску В. Координация и взаимодействие – формы административно-правовых отношений между центральными и местными органами публичной власти (на практике Республики Молдова) // Экономика и юриспруденция. – 2022. - №3 (90). – С. 38-44.

21. Челпанченко О.А. Взаимодействие и координация органов исполнительной власти в сфере обеспечения национальной безопасности // Административное и муниципальное право. – 2012. – №2. – С 53-58.

22. Шилин Г.В. Координация как функция в деятельности администрации субъекта Российской Федерации. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Томск, 2002. – 22 с.

23. Речаи дастрас: <https://synonyms.su> (санаи мурочиат: 07.02.2025 с.).

СОДЕРЖАНИЕ И СУТЬ КООРДИНАЦИИ В ГОСУДАРСТВЕННОМ УПРАВЛЕНИИ АМИРШОЕВА НОЗАНИН АБДУГАФОРОВНА,

соискатель Академия государственного управления при Президенте Республики
Таджикистан 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир 33.

В данной статье рассматриваются содержание и сущность координации в государственном управлении. Координация в современных условиях является одной из функций государственного управления, которая в силу своей значимости занимает особое место среди других функций государственного управления. На ее основе устанавливаются определенные взаимоотношения между органами государственного управления и другими учреждениями, обеспечивающие комплексную реализацию целей и задач государственного управления.

В статье выявляются научные мнения и законодательные положения, касающиеся содержания и сущности координации в государственном управлении, и в результате излагаются авторские точки зрения.

Ключевые слова: координация, государственное управление, эффективность, государство, взаимодействие, органы исполнительной власти, функция, задача, цель, министерство, административное право.

CONTENT AND ESSENCE OF COORDINATION IN PUBLIC ADMINISTRATION AMIRSHOEVA NOZANIN ABDUGAFOROVNA

applicant of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, street S. Nosir 33.

This article examines the content and essence of coordination in public administration. In modern conditions, coordination is one of the functions of public administration, which, due to its importance, occupies a special place among other functions of public administration. On its basis, certain relationships are established between government bodies and other institutions, ensuring the comprehensive implementation of the goals and objectives of public administration.

The article identifies scientific opinions and legislative provisions concerning the content and essence of coordination in public administration, and as a result, the author's points of view are presented.

Keywords: coordination, public administration, efficiency, state, interaction, executive authorities, function, task, goal, ministry, administrative law.

Муқарриз: Сафарзода Н., н.и.х, дотсент

УДК 342.9

**МАҚОМИ ВАКОЛАТДОРИ СОҲАИ ТАНДУРУСТӢ ҲАМЧУН СУБЪЕКТИ
ТАНЗИМИ МАЪМУРӢ-ҲУҚУҚИИ СОҲАИ ТАНДУРУСТӢ**

МУҲСИН НАМОЗОВ,

унвончуи кафедраи ҳукуки маъмурӣ ва молиявии Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Суроға: ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33

тел: 904002116

Дар танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ фаъолияти субъектони он аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Мақоми ваколатдори давлатии соҳаи тандурустӣ, ки тиқӣ талаботи қонунгузори соҳавӣ бевосита барои танзими идоракунии давлатии соҳаи тандурустӣ нигаронида шудааст, дар танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи мазкур мавқеи маказио ишғол менамояд. Дар мақола масъалаҳои назариявӣ оид ба самтҳои фаъолият, функцияҳо ва вазифҳои мақоми ваколатдори давлатии соҳаи тандурустӣ – Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар танзими маъмурӣ ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ, мақоми ваколатдори соҳаи тандурустӣ, субъекти танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ, Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҚТ.

Маврид ба зикр аст, ки соҳаи тандурустӣ яке аз соҳаҳои муҳими иҷтимоии кишвар буда, танзим ва идоракунии самараноки он барои ниғадории солимии аҳоли ва ҳаёти ҷомеа аҳамияти калон дорад. Вобаста ба ин, чиҳати рушди соҳаи тандурустӣ, такмили заминаҳои моддӣ ва ҳуқуқии он фаъолияти босамари мақомоти давлатӣ ва идоракунии самараноки нақши асосӣ дорад. Мақоми ваколатдори соҳаи тандурустӣ тибқи талботи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Вазорат ҳамчун мақоми марказии ҳокимияти иҷроия фаъолияти ҳокимиятиро иҷроиявино дар соҳаи муайян, яъне соҳаи тандурустӣ амалӣ менамояд. Лозим ба ёдоварист, ки дар танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ субъектони гуногун вобаста ба вазъи ҳуқуқӣ, заминаҳои ташкили фаъолият ва хусусиятҳои хосси дигар аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Масалан, метавон субъектони зерини танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустиро номбар кард: Президенти ҚТ, Ҳукумати ҚТ, мақоми ваколатдори соҳаи тандурустӣ, мақоми ваколатдори назорат дар соҳаи тандурустӣ, мақоми ёрирасони танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ ва ғ. Мақоми ваколатдори соҳаи тандурустӣ аз лиҳози табиати ҳуқуқӣ ва шакли хосси фаъолият дар танзими маъмури ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ ҳамчун субъекти соҳавӣ нисбат ба дигар субъектони соҳаи мазкур дорои ваколат ва вазифҳои зиёд мебошад. Аз ин рӯ, Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми ваколатдори соҳа дар танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ нақши калидӣ дорад.

Қайд намудан ба маврид аст, ки дар танзими маъмурӣ-ҳуқуқии ин ё он муносибат ва ё соҳаҳои ҷамъиятӣ субъектони дахлдор нақши муҳимро иҷро мекунанд. Субъектон гуногун буда, вобаста ба мақом, ташкили фаъолият ва дигар хусусиятҳои хоси худ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ идоракунии самаранок ва танзими маъмурӣ-ҳуқуқии муносибатҳо ва соҳаҳои ҷамъиятӣ аз фаъолияти субъектон вобастагии калон дорад, ки дар ин миён соҳаи тандурустии кишвар истисно нест. Танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ дар заминаи фаъолияти босуботи субъектон созанда мегарданд, ки меъёрҳои маъмурӣ-ҳуқуқии дахлдорро дар амал татбиқ мекунанд. Бо назардошти ин, ҷойгоҳи

субъектон дар танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ муҳим буда, таҳлил ва муайян намудани онҳо, махсусан равшан намудани табиати ҳуқуқии мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи мазкур дар шароити муосир аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимми илмӣ маҳсуб меёбад.

Барои ошкор намудани мазмуни мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи тандурустӣ ҳамчун субъекти танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ моро зарур аст, ки моҳияти субъектони муносибатҳои ҳуқуқиро равшан намоем. Дар илми ҳуқуқӣ субъектон ҳамчун иштирокчиён [1, С. 47], низоми идоракунӣ, мақомоти идоракунии давлатӣ [2, С. 98], мақомоти давлатӣ, тарафҳои мунсибатҳои ҳуқуқӣ [3, С. 68] ва ғ. унвон гардидаанд. Аммо, шахсони мазкур аз лиҳози мазмун аз ҳамдигар фарқ намуда, мақом ва нақши хосаро дар муносибатҳои ҳуқуқӣ доро мебошанд. Дар иртибот бо муносибатҳои ҳуқуқии дар ҷомеа дошта мафҳуми субъектон қомилан муносиб ва мувофиқ мебошад, зеро пеш аз ҳама субъектон мафҳумҳои низоми идоракунӣ, мақомоти идоракунии давлатӣ ва мақомоти давлатиро фаро гирифта, дар баробари онҳо ҳамзамон, дигар шахсонро, ки намояндаи давлат нестанд (шахсони воқеӣ ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ), фаро мегирад. Дигар ин, ки субъектон қобилияти иштирокият дар муносибатҳои ҳуқуқӣ дошта, дорои қобилияти ҳуқуқдорӣ, [4, С. 176-185] амалкунӣ ва ҷавобгарӣ (деликтӣ) мебошанд ва дар як маврид дар умум ҳамчун иштирокчиҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ маҳсуб меёбанд. Бинобар ҳамин, дар муносибатҳои тандурустӣ, хусусан дар соҳаи танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ субъектон ҳамчун татбиқкунандаи ҷунин танзим дар соҳаи мазкур буда, иродаи давлатро дар ин соҳа изҳор намуда, ба риоя ва ҳифзи мафиатҳои давлатию ҷамъиятӣ мусоидат мекунанд.

Танзими маъмурӣ –ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ фаъолияти идоракунии давлатӣ буда, субъектони танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ ба субъектони идоракунии давлатӣ мутаносибан монанд мебошанд. Муҳакиқи ватанӣ Соибов З.М. қайд менамояд, ки дар воқеъ мақоми идоракунии давлатӣ субъекти асосии идоракунии давлатӣ мебошад, ки татбиқи вазифа ва функцияҳои идоракунии давлатиро дар соҳаҳои дахлдори ҷомеа амалӣ менамояд [5, С. 231]. Ба ҳамин монанд субъекти ҳуқуқи маъмурӣ – иштирокчиёни воқеии муносибатҳои ҳуқуқи маъмурӣ - дорои вазъи маъмурӣ-ҳуқуқӣ буда, дар амалигадони муносибатҳои идоракунии оммавӣ - (давлатӣ – маҳалӣ) идоракунии давлатӣ ва расмиёти маъмурӣ иштирок менамоянд [6, С. 81] Қайд намудан бамаврид аст, ки мақоми ваколатдори давлатӣ ҳамчун субъекти танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ дар амалигардони функцияҳои идоракунии давлати соҳаи тандурустӣ мавқеи муайян дорад. Бояд таъakkур дод, ки субъектони танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ мантиқан бо мафҳуми субъектони ҳуқуқи маъмурӣ мувофиқ меояд, зеро субъектони танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ мазмунан субъектони ҳуқуқи маъмурӣ-мебошанд, ҷунки онҳо қобилияти иштирокият дар муносибатҳои маъмурӣ-ҳуқуқиро доро мебошанд. Аммо, дар инҷо маҳаки муайян ҷой дорад. Ба назари мо, мафҳуми субъектони ҳуқуқи маъмурӣ-ҳуқуқӣ аз мафҳуми субъектони танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ васеътар буда, дар баробари онҳо, ҳамзамон дигар шахсон, яъне шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро фаро мегирад. Тибқи андешаҳои илмии ҷойдошта дар муносибатҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ (оммавӣ-ҳуқуқӣ) ҷун қоида ду намуди иштирокчиён ҷой дорад: субъектоне, ки манфиатҳои оммавино намояндагӣ мекунанд, ки иҷрои функцияҳои оммавӣ ва ваколатҳои ҳокимиятиро таъмин мекунанд ва субъектоне, ки манфиатҳои хусусиро намояндагӣ мекунанд [7, С. 1-7]. Воқеан, бо ақидаи мазкур розӣ шудан мумкин аст. Дар ҳолати субъектони танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ субъектони яқум, яъне намояндаи манфиатҳои оммавӣ бештар мувофиқ мебошад. Зеро, субъектони танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ на аз ҷониби шахсоне,

ваколатҳои надорад, балки аз ҷониби доираи мақомот ва сохторҳои давлатии ваколатдор, ки намояндаи давлат буда, аз номи давлат салоҳияти (ваколати) ҳокимиятиро амалӣ мекунанд. Мафҳуми субъектони танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ бо ин мазмун ҳамзамон аз ҷониби доираи муҳаққиқон ва мутахассисони муайян истифода гардидааст, ки ҳамчун намояндаи ҳокимияти давлатӣ бо доштани ваколатҳои дахлдори ҳокимиятӣ баромад мекунанд [1, С. 47].

Муайян намудани субъектони танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ ба фаҳмиши дурусти масъалаи баррасишаванда мусоидат менамояд. Субъектони мазкур аз номи давлат баромад намуда, вазифаҳои давлатиро дар соҳаи номбурда иҷро мекунанд. Вазифаи давлат дар соҳаи тандурустӣ аз таҳия ва амалисозии маҷмуи чорабиниҳои пешгирикунанда оид ба коҳиши таъсири омилҳои таҳдидкунанда ва мустақкам намудани омилҳои муносиби ба саломатии аҳоли вобаста иборат аст [2, С. 98].

Бояд зикр кард, дар аксар ҳолат дар иртибот бо танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ мақомоти давлатӣ истифода мегардад, ки дар таносуб бо субъектони танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ мазмуни маҳдуд дорад. Субъектон фарогири мақомоти давлатӣ буда, дар радифи он дигар иштирокчиён, аз қабili муассисаҳои давлатиро низ метавонад фаро гирад. Тасдиқи ин дар сарчашмаҳои илмӣ низ ҷой дорад. Чунончи, дар яке аз адабиёти илмӣ қайд гардидааст, ки Ба низоми давлатии соҳаи тандурустӣ инҳо шомил мешаванд: мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия дар соҳаи тандурустӣ; мақомоти маҳалли тандурустӣ дар соҳаи тандурустӣ; муассисаҳои тандурустӣ [3, С. 68].

Бояд гуфт, ки дар шароити муносири ҚТ доираи зиёди субъектони танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ мавҷуданд, ки дорои ваколатҳои пешбининамудаи қонунгузорӣ дар соҳаи мазкур мебошанд. Субъектони танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустиро бо назардошти асосҳои гуногун метавон таснифбандӣ намуд. Чунончи, субъектони танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустиро аз лиҳози мақом ва нақши онҳо дар ин самт метавон ба гуруҳҳои зерин ҷудо намуд:

- Субъектони ҳуқуқэҷодкунандаи танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ. Субъектони мазкур бо таҳия, эҷод ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи соҳаи тандурустӣ машғул буда, дар доираи меъёрҳои санадҳои эҷоднамудаи онҳо восита ва усулҳои танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ таҷассум мегардад, ки минбаъд барои дар амал татбиқ гардидан заминаи ҳуқуқии муносиб гузошта мешавад. Ба сифати чунин субъектҳо Президенти ҚТ, Ҳукумати ҚТ ва дигар мақомоти идоракунии давлатии ваколатдор дар соҳаи тандурустӣ ва ба самаранокии соҳаи мазкур мусоидаткунанда баромад мекунанд;

- Субъектони татбиқкунандаи танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ. Субъектони номбурда муқаррарот ва талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқиро амалан татбиқ намуда, сатҳу сифат ва самаранокии танзими маъмурӣ-ҳуқуқиро дар соҳаи мазкур таъмин мекунанд. Хусусияти хоси субъектони мазкур дар он зоҳир мегардад, ки онҳо дар як маврид ҳамчун субъекти ҳуқуқэҷодкунанда низ баромад мекунанд, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавиро таҳия ва қабул мекунанд. Ба ҳайси субъектони татбиқкунанда метавонад мақомоти ваколатдор дар соҳаи тандурустӣ ва ба самаранокии соҳаи мазкур мусоидаткунанда шомил бошад. Афзалият ва муҳимияти субъектони мазкур дар раванди танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ дар он зоҳир мегардад, ки онҳо дар амалӣ гардидани чунин танзим дар соҳаи тандурустӣ ба таври ғаёб ширкат варзида, онҳоро дар як маврид «масъул»-и танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ метавон унвон намуд;

- Субъектони ёрирасони танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ. Ба сифати субъектони ёрирасони чунин танзим шартан метавонад муассисаҳои тандурустӣ баромад

намоёд. Онҳо дар ин раванд ба иҷрои амалҳои муайян дар соҳаи мазкур, ба монанди хизматрасониҳои тиббӣ, назорати вазъи солимии аҳоли ва ғ. машғул буда, дар умум ба таъмини самаранокии танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ мусоидат мекунанд.

Мақомоти тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҚТ. Дар низоми субъектони танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ мақомоти тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҚТ мақом ва нақши хоса дорад. Он ба сифати мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб меравад, ки сиёсати давлатӣ ва идоракунии давлатиро дар соҳаи тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли амалӣ менамояд. Мақомоти тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҚТ фарогири мақомоти сатҳи марказӣ ва маҳаллии тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли мебошад, ваколатҳои барои онҳо муқарраргардидаро дар сатҳҳои мазкур ба роҳ мемонанд. Дар миёни онҳо мақоми марказии он нақши муҳимро иҷро мекунад, ки низоми мақомоти тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии кишвар роҳбарӣ менамояд. Дар ҚТ ба мақоми марказии тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҚТ Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҚТ ба ҳисоб меравад. Тибқи қонунгузори соҳавии тандурустии кишвар Вазорати мазкур ҳамчун мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи тандурустӣ унвон гардидааст, ки сиёсати давлатиро дар соҳаи тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли амалӣ мекунад ва ба раванди ташхис, пешгирӣ ва табобат дар ташкилотҳои соҳаи тандурустӣ новобаста аз шакли моликият ва тобеияти идоравӣ назорат ва роҳбарӣ менамояд [2, С. 98]

Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҚТ ҳамчун субъекти муҳим ва ваколатдор дар самти танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ шаклҳои муайяни фаъолиятро ба амал мебарорад. Таҳлил қонунгузори танзимкунандаи ташкил ва фаъолияти он нишон медиҳад, ки дар самти танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ чунин шаклҳои фаъолиятро ба роҳ мемонанд:

- танзими меъёрии ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ. Танзими меъёрии ҳуқуқии соҳаи тандурустӣ аз ҷониби вазорати номбурра тавассути таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад. Дар асоси Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» ва Низомномаи он санади меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби мақоми мазкур дар шакли фармоиш қабул карда мешавад. Аз номи Вазорат вазир санади меъёрии ҳуқуқии номбурдаро қабул менамояд;

- танзимию расмӣгӣ. Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҚТ расмӣгӣҳои алоҳидаро дар соҳаи мазкур муайян намуда, раванди баамалбарории онҳоро танзим менамояд. Чунончи, дар асоси Низомномаи он Вазорати мазкур тартиби гузаронидани аттестатсия ва сертификатсиякунонии мутахассисони соҳаи тандурустӣ ва фарматсевтиро муайян менамояд, тартиби гузаронидани аттестатсияи кормандони соҳаи ҳифзи иҷтимоии аҳолии аҳолиро тасдиқ менамояд, тартиби гузаронидани экспертизаи маводҳои дорувориро тасдиқ мекунад, талаботро нисбат ба маҳсулоти таъиноти тиббии санитарӣ, фарматсевтӣ, протезию ортопедӣ ва дигар воситаҳои техникаи ҳаракаткуниро тибқи тартиби муқарраргардида тасдиқ менамояд, тартиби гузаронидани экспертизаи корношоямии муваққатии шаҳрвандон, инчунин экспертизаи судию равонӣ ва судию тиббиро амалӣ мекунад ва ғ.; [3, С. 68]

- фаъолияти ҷамоҳангсозӣ. Яке самтҳои муҳимми фаъолияти Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҚТ ин ба роҳ мондани фаъолияти ҷамоҳангсозӣ мебошанд. Вазорати номбурда дар самтҳои муайяни корҳо ҷамоҳангсозиро амалӣ менамояд. Аз ҷумла, ҷамоҳангсозии фаъолияти дигар вазорату идораҳои ҷумҳурӣ, корхонаҳо ва ташкилотҳо вобаста ба масъалаҳои доираи фаъолияти худ, сиёсати давлатӣ дар соҳаи ҳифзи иҷтимоии

оида, занон ва кӯдакон, пиронсолон ва собиқадорон, дар якҷоягӣ бо мақомоти иҷроия маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ҳамоҳангсозии фаъолияти шуъбаҳои хизматрасонии иҷтимоӣ дар хона, марказҳои минтақавӣ ва дигар муассисаҳои хизматрасонии иҷтимоӣ ва ғ. Ба амал баровардани чунин намуни фаъолият баҳри таъмини самаранокии ташкили фаъолияти дар соҳаи тандуристӣ равона мегардад;

- фаъолияти назоратӣ. Бо мақсади таъмини қонуният дар соҳаи тандуристӣ Вазорати мазкур фаъолияти назоратиро дар самтҳои мухталифи соҳаи мазкур амалӣ менамояд. Аз қабилӣ, назорати фаъолияти ҳадамоти иҷтимоӣ, татбиқи қонунгузорӣ дар соҳаи тандуристӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ, аз ҷумла санҷиши дурустии таъинот ва пардохтҳои дахлдор, ҷубронпулиҳо ва кӯмакпулиҳои иҷтимоии унвонӣ ба аҳолии камбизоат ва дигар шахсон ва ғ. Бо мақсади амалӣ намудани фаъолияти назоратӣ сохторҳои алоҳида дар тобеияти Вазорати тандуристӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҚТ таъсис гардидаанд, пурра фаъолияти онҳо хусусияти назоратӣ доранд. Чунин, дар тобеияти Вазорати мазкур Ҳадамоти назорати давлатии фаъолияти фарматсевтӣ, Ҳадамоти назорати давлатии фаъолияти тиббӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли ва Ҳадамоти назорати давлатии санитарӣ-эпидемиологӣ таъсис гардидаанд.

- танзими кадрӣ. Дигар самти фаъолияти Вазорати тандуристӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҚТ ин танзими кадрӣ дар соҳаи тандуристӣ мебошад. Аз ҷумла, дар асоси Низомномаи он гузаронидани аттестатсияи кадрҳои роҳбарикунандаи соҳаи тандуристӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли ва таҳия ва тасдиқи тартиби он ва иштирок дар ташаккул ва татбиқи сиёсати давлатии кадрӣ дар соҳаи тандуристӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли аз ҷумлаи самтҳои фаъолияти Вазорати мазкур дар самти танзими кадрӣ мебошанд [1, С. 47] ки ба рушду устувории иқтисодии касбии кормандони соҳаи мазкур равона мегардад;

- танзими сохторӣ-ташкилӣ. Танзими сохторӣ-ташкилӣ дигар самти фаъолияти Вазорати тандуристӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҚТ ба ҳисоб меравад, ки нисбат ба масъалаҳои сохторӣ ва ташкилии марбут ба Вазорати номбурда равона мегардад. Дар доираи чунин самти фаъолияти он сохторҳои алоҳида таъсис, аз нав ташкил ва барҳам дода мешавад ва дигар масъалаҳои ташкилии он ҳаллу фасл мегарданд. Чунин, Вазорати мазкур оид ба таъсис, азнавташкилдихӣ ва барҳамдиҳии муассисаҳо ва ташкилотҳои низоми Вазорат ба Ҳукумати ҚТ пешниҳодҳо манзур менамояд, дар таъсиси фонду ташкилотҳо барои дастгирии рушди соҳаи тандуристӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии ҷумҳурӣ иштирок мекунад, барои таҳсилоти касбӣ ва бозомӯзии шахсоне, ки маънӯб мебошанд, муассисаҳо ва марказҳои таълимӣ таъсис медиҳад, маблағҳои бучетии барои таъмин ва пардохти кӯмаки унвонии иҷтимоӣ ва дигар хароҷоти ба ин мақсад пешбинишударо ба нақша мегирад, сохтор ва басти вазифавии вазифаҳои дастгоҳи марказии Вазоратро вазир тибқи талаботи намунавӣ дар доираи фонди музди меҳнат ва шудааст, дар доираи ҳаҷми маблағгузориҳои муқарраргардидаи бучети ҷумҳуриявӣ тасдиқ мекунад ва ғ.

Хулоса, Вазорати тандуристӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми ваколатдори давлатии соҳаи тандуристӣ дар танзими маъмурӣ-ҳуқуқии соҳаи мазкур мақоми марказиро ишғол менамояд. Фаъолияти Вазорат дар доираи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз қабилӣ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои конституционӣ, Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳо, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Низомномаи Вазорати тандуристӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ монда шудааст.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Агапов А.Б. *Административное право: учебник для бакалавров*. – М.: Юрайт, 2015. – С. 47.
2. *Административное право Российской Федерации* / под ред. А.В. Мелехина. – М.: ЮСТИЦИЯ, 2016. – С. 98.
3. *Административные процедуры и контроль в свете европейского опыта* / под ред. Т.Я. Хабриевой, Ж. Марку. – М.: Статут, 2011. – 68 с.
4. Волков А.М. *К вопросу о субъектах административного права*. // Вестник Московского финансово-юридического университета. – 2016. – №1. – С. 178 (С. 176-185).
5. Волков А.М. *Публичная администрация и публичное администрирование: соотношение понятий*. // Административное право и процесс. – 2012. – № 12. – С. 231.
6. Волков А.М., Дугенец А.С. *Административное право: учебник*. – М.: Форум; ИНФРА-М, 2012. – С. 81.
7. Вицелярова К.Н., Басанова К.Л. *Здравоохранение как элемент социальной сферы*. // Концепт. – 2015. – №13. – С. 4 (С. 1-7).
8. Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2017, №1413 // Маҳзани мутамааркази иттилооти ҳуқуқӣ “Адлия”. (санаи мурочиат: 18.05.2024 с.)
9. Лютягина Е.А. *Природопользование как объект административно-правового регулирования*. // Административное право и процесс. – 2011. – № 2. – С. 49.
10. Медик В.А., Юрьев В.К. *Общественное здоровье и здравоохранение: учебник*. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд. ГЭОТАР-Медина, 2012. – С. 15 (288 с.)
11. Низомномаи Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2014, №148 тасдиқ гардидааст // Маҳзани мутамааркази иттилооти ҳуқуқӣ “Адлия”. (санаи мурочиат: 18.05.2024 с.)
12. Соибов З.М. *Идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти ҳуқуқии маъмурӣ: Дис. ... док. илм. ҳуқуқ*. – Душанбе, 2023. – С. 203.
13. Б.В. Россинский, Ю.Н. Сатариков. *Административное право*. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2009. – 928 с., 159 с.

СТАТУС УПОЛНОМОЧЕННОГО ОРГАНА В СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ КАК СУБЪЕКТА АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СФЕРЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

МУХСИН НАМОЗОВ,

соискатель кафедры административного и финансового права

Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Адрес: г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33, Тел.: 904002116

В административно-правовом регулировании сферы здравоохранения деятельность его субъектов имеет первостепенное значение. Государственный уполномоченный орган в сфере здравоохранения, который в соответствии с требованиями отраслевого законодательства непосредственно направлен на регулирование государственного управления отраслью здравоохранения, занимает центральное положение в административно-правовом регулировании данной сферы. В статье рассматриваются теоретические вопросы, связанные с направлениями деятельности, функциями и задачами

государственного уполномоченного органа в сфере здравоохранения — Министерства здравоохранения и социального обеспечения населения Республики Таджикистан, в контексте административно-правового регулирования отрасли здравоохранения.

Ключевые слова: административно-правовое регулирование, государственный уполномоченный орган в сфере здравоохранения, субъект административно-правового регулирования, Министерство здравоохранения и социального обеспечения населения РТ.

THE STATUS OF THE AUTHORIZED BODY IN THE HEALTHCARE SECTOR AS A SUBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE HEALTHCARE SECTOR

MUHSIN NAMOZOV,

Postgraduate researcher of the Department of Administrative and Financial Law
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan
Address: Dushanbe, Said Nosir Street, 33. Tel.: 904002116

In the administrative and legal regulation of the healthcare sector, the activities of its subjects are of primary importance. The state authorized body in the healthcare sector, which is directly tasked with regulating state management of the healthcare sector in accordance with sectoral legislation, occupies a central position in the administrative and legal regulation of this field. This paper examines theoretical issues regarding the areas of activity, functions, and responsibilities of the state authorized body in the healthcare sector - the Ministry of Health and Social Protection of the Population of the Republic of Tajikistan - within the context of administrative and legal regulation of the healthcare sector.

Keywords: administrative and legal regulation, state authorized body in the healthcare sector, subject of administrative and legal regulation, Ministry of Health and Social Protection of the Population of the Republic of Tajikistan.

Муқарриз: Шерализода Ҷ.Ш., н.и.х,

доценти кафедраи ҳуқуқи конституционии ДМТ

УДК 342.9

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ СТАТУС СУБЪЕКТОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ
ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

САЪДИЕВ ИСМОИЛ ЗАРИФОВИЧ,

докторант кафедры административного и финансового права юридического
факультета Академии государственного управления при Президенте Республики
Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Насира, 33.
E-mail: ismoil.s85@mail.ru Тел.: (+992) 555-58-55-52

Образование как социальный институт играет ключевую роль в развитии общества, обеспечивая передачу знаний, формирование личности и подготовку кадров для экономики. В Республике Таджикистан административно-правовой статус субъектов образовательных отношений определяется законодательством, ориентированным на обеспечение прав граждан на образование, гармонизацию национальных традиций и международных стандартов. Настоящая статья посвящена анализу правового положения участников образовательного процесса в контексте Закона Республики Таджикистан "Об образовании" от 22 июля 2013 года № 1004. Исследование опирается на теоретические разработки российских ученых, адаптированные к таджикской правовой реальности, поскольку многие аспекты административно-правового регулирования образования имеют схожие черты в постсоветском пространстве. Цель статьи – раскрыть содержание административно-правового статуса субъектов, выявить проблемы и предложить рекомендации по совершенствованию.

Ключевые слова: административно-правовой статус, субъекты образовательных отношений, Закон Республики Таджикистан «Об образовании», обучающиеся, педагогические работники, родители (законные представители), образовательные организации, органы управления образованием, цифровое неравенство, цифровизация образования, цифровые платформы, субъект-субъектные отношения, автономия образовательных учреждений, государственное регулирование образования, Республика Таджикистан.

Административно-правовой статус субъектов образовательных отношений является одной из базовых категорий административного права, посредством которой раскрывается правовое положение участников образовательного процесса в системе государственного регулирования. По своему содержанию данный статус представляет собой совокупность прав, обязанностей, гарантий и мер ответственности, закреплённых в нормах права и направленных на обеспечение стабильного и эффективного функционирования образовательной сферы. В теоретико-правовом аспекте административно-правовой статус субъектов образовательных отношений исследуется через призму основных принципов административного права, в частности законности, равноправия, а также государственно-общественного партнёрства [4, с. 242].

Понятие «субъекты образовательных отношений» носит комплексный характер и охватывает широкий круг участников образовательного процесса — от обучающихся и педагогических работников до образовательных организаций и органов государственного управления. Как справедливо подчёркивает Егорова А.Н., специфика административно-правового статуса указанных субъектов обусловлена выполняемыми ими функциями в

процессе передачи и усвоения знаний, при этом каждый из них наделяется особыми, присущими именно ему компетенциями [4, с. 243].

В теоретическом плане административно-правовой статус субъектов образовательных отношений формируется на основе конституционного права на образование, которое в государствах постсоветского пространства, включая Республику Таджикистан, во многом характеризуется сходством с положениями российского законодательства. Барабанова С.В. в своём диссертационном исследовании подробно анализирует административно-правовое обеспечение конституционного права на высшее профессиональное образование, подчёркивая определяющую роль государства в создании необходимых условий для его реализации [1, с. 15]. При этом автор особое внимание уделяет таким инструментам государственного воздействия, как контроль, лицензирование и аккредитация, которые выступают нормативной основой для формирования правового статуса образовательных учреждений и иных участников образовательных отношений [1, с. 20].

В рамках административно-правового регулирования высшие учебные заведения рассматриваются как самостоятельные субъекты, наделённые определённой степенью автономии. Кирилловых А.А., анализируя высшее учебное заведение в качестве субъекта административного права, выделяет его двойственную правовую природу, которая проявляется, с одной стороны, в подчинении государственным образовательным стандартам и обязательным требованиям, а с другой — в наличии права на внутреннее самоуправление и самостоятельную организацию отдельных элементов образовательной деятельности [6, с. 45]. Данный подход представляется применимым и к теоретическому осмыслению административно-правового статуса образовательных учреждений в Республике Таджикистан, где они также функционируют в условиях необходимости соблюдения баланса между институциональной автономией и государственным надзором. В аналогичном ключе Оленина Т.Ю. в диссертационном исследовании, посвящённом статусу учреждений начального профессионального образования, акцентирует внимание на административно-правовых аспектах их деятельности, включая право на организацию учебного процесса и обязанность соблюдать федеральные (или национальные) образовательные стандарты [8, с. 50]. По мнению автора, указанные учреждения обладают таким правовым статусом, который обеспечивает их включённость в единую систему образования, одновременно предполагая необходимость жёсткого административного регулирования в целях поддержания надлежащего уровня качества образовательных услуг [8, с. 55].

Семья как субъект образовательных отношений занимает особое место в теоретико-правовых исследованиях и заслуживает самостоятельного рассмотрения. Вардугина Г.С. и Демидов О.В. предлагают современную трактовку семьи в качестве полноценного партнёра образовательного процесса, указывая на то, что родители наделяются правами, связанными с участием в воспитании ребёнка и выбором формы его обучения [2, с. 59]. При этом авторы подчёркивают, что административно-правовой статус семьи не ограничивается объёмом субъективных прав, а включает также обязанности, направленные на обеспечение духовно-нравственного развития ребёнка, что соответствует гуманистической направленности административного права [2, с. 60].

Указанные положения приобретают особую значимость при анализе образовательных отношений в Республике Таджикистан, где семейные традиции и ценности оказывают существенное влияние на воспитательные и образовательные практики. Наумова Л.А. развивает данную проблематику, исследуя вопросы формирования «субъект-субъектных»

отношений в образовательной деятельности, в рамках которых приоритет отводится принципам равноправия и взаимного уважения между участниками образовательного процесса [7, с. 27]. По мнению автора, развитие таких отношений способствует преодолению избыточной иерархичности, а также повышению общей эффективности образовательной деятельности [7, с. 28].

Процессы цифровизации образования вносят новые теоретико-правовые аспекты в содержание административно-правового статуса субъектов образовательных отношений. Пибаета Е.А. рассматривает преодоление цифрового неравенства как один из ключевых элементов обеспечения статуса субъектов в условиях киберсуверенитета государства, подчёркивая его системообразующее значение для современной образовательной политики [9, с. 94]. Автор указывает, что субъекты образовательных отношений, особенно относящиеся к социально уязвимым группам, должны обладать равными возможностями доступа к цифровым образовательным ресурсам, что, в свою очередь, предполагает необходимость закрепления соответствующих административно-правовых гарантий [9, с. 95].

Развивая данную концепцию, Чеха В.В. предлагает рассматривать цифровые платформы как новых участников образовательных отношений, которые существенно расширяют возможности дистанционного обучения, но одновременно формируют дополнительные вызовы в сфере правового регулирования [12, с. 81]. По мнению автора, административно-правовой статус таких платформ включает как права, связанные с обработкой и использованием данных, так и обязанности по обеспечению конфиденциальности и защите информации, что органично вписывается в общую систему административно-правового регулирования образовательной деятельности [12, с. 85].

Дубровина С.Ю. в своём диссертационном исследовании акцентирует внимание на административно-правовом регулировании образовательной деятельности в целом, подчёркивая определяющую роль правовых норм в формировании статуса всех субъектов образовательных отношений [3, с. 30]. Автор выделяет основные этапы административно-правового регулирования — от планирования до контроля и надзора, отмечая, что именно посредством статуса обеспечивается баланс публичных и частных интересов в образовательной сфере [3, с. 35].

Применительно к негосударственным высшим учебным заведениям Рекрут О.А. характеризует административно-правовой статус как сочетание автономии и подотчётности, что создаёт условия для их конкурентоспособности по отношению к государственным образовательным учреждениям при одновременном соблюдении установленных требований [10, с. 100]. В схожем ключе Свирилис Н.П. анализирует особенности правового регулирования послевузовского образования, указывая, что статус соответствующих субъектов включает дополнительные квалификационные требования и специальные гарантии для научных работников [11, с. 120].

Теоретические подходы к административно-правовому статусу субъектов образовательных отношений затрагивают также вопросы юридической ответственности. В случае нарушения установленного статуса административное право предусматривает применение мер государственного воздействия, включая предупреждения и приостановление деятельности, что направлено на поддержание правопорядка и дисциплины в образовательной системе [1, с. 25]. Барабанова С.В. подчёркивает, что ответственность является неотъемлемым элементом административно-правового статуса и выполняет

стимулирующую функцию, побуждая субъектов к соблюдению установленных норм и требований [1, с. 30]. Кирилловых А.А. дополняет данную позицию, отмечая, что применительно к образовательным учреждениям ответственность тесно связана с обеспечением качества образования, при этом административные санкции выступают действенным инструментом его повышения [6, с. 50].

В развитии теории административно-правового статуса субъектов образовательных отношений существенную роль играет эволюция управленческих подходов — от преимущественно авторитарных моделей к партнёрским формам взаимодействия. Наумова Л.А. отмечает, что формирование «субъект-субъектных» отношений способствует внедрению инноваций в образовательную сферу, повышая уровень интерактивности и вовлечённости участников образовательного процесса [7, с. 27]. В свою очередь, Вардугина Г.С. и Демидов О.В. подчёркивают значимость интеграции семьи в образовательный процесс, указывая на трансформацию статуса родителей от пассивных наблюдателей к активным соавторам и участникам образовательной деятельности [2, с. 61].

Цифровые аспекты развития образования, по мнению Пибаевой Е.А., требуют существенного обновления теоретической базы административно-правового регулирования с учётом глобальных вызовов современности, в том числе в сфере кибербезопасности и защиты информации [9, с. 96]. Развивая данный подход, Чеха В.В. предлагает модель, в рамках которой цифровые образовательные платформы интегрируются в систему образования в качестве равноправных субъектов, обладающих административно-правовым статусом, сопоставимым по своей структуре со статусом традиционных образовательных учреждений [12, с. 90].

Обобщая научные позиции, Егорова А.Н. указывает, что особенности административно-правового статуса субъектов образовательных отношений обусловлены уровнем образования и спецификой соответствующих участников, однако при этом неизменно ориентированы на достижение общественно значимых целей и обеспечение общего блага [4, с. 245]. Дубровина С.Ю. дополняет данную позицию, подчёркивая необходимость гибкости административно-правового регулирования, способного адаптироваться к динамичным изменениям общественных процессов и образовательной среды [3, с. 40].

В исследованиях Олениной Т.Ю. и Рекрут О.А. особое внимание уделяется профессиональному образованию, в рамках которого административно-правовой статус образовательных учреждений включает не только организационно-правовые, но и экономические компоненты, связанные с финансированием, партнёрством и хозяйственной самостоятельностью [8, с. 60; 10, с. 150]. Свирплис Н.П., анализируя послевузовское образование, подчёркивает значимость научного компонента в структуре административно-правового статуса соответствующих субъектов [11, с. 130].

Таким образом, теоретические основы административно-правового статуса субъектов образовательных отношений формируют методологическую базу для анализа национального законодательства, акцентируя внимание на необходимости соблюдения баланса между автономией, государственным регулированием и инновационным развитием образовательной сферы. Научные концепции, разработанные в рамках российской юридической доктрины, могут быть эффективно применены к таджикской системе образования с учётом её культурных, социальных и правовых особенностей.

Основным нормативно-правовым актом, регулирующим образовательные отношения в Республике Таджикистан, является Закон Республики Таджикистан «Об образовании» от 22 июля 2013 года № 1004 (далее — Закон об образовании) [5]. Указанный Закон определяет субъектов образовательных отношений как участников процессов обучения, воспитания и управления образованием, наделяя их конкретными правами, обязанностями и мерами ответственности в рамках административно-правового регулирования. К числу таких субъектов относятся обучающиеся, педагогические работники, родители (законные представители), образовательные организации, а также органы управления в сфере образования [5].

Закон об образовании закрепляет базовые принципы государственного регулирования образовательной деятельности, включая доступность, качество и гуманистическую направленность образования, что формирует основу административно-правового статуса всех участников образовательных отношений. Дубровина С.Ю. подчёркивает, что административно-правовое регулирование в сфере образования предполагает чёткое разграничение компетенций субъектов, обеспечивающее баланс интересов государства и личности [3, с. 30]. В законодательстве Республики Таджикистан данное разграничение находит выражение как в вертикальной системе управления, так и в горизонтальных формах взаимодействия между участниками образовательных отношений.

Обучающиеся как ключевые субъекты образовательных отношений обладают административно-правовым статусом, ориентированным на реализацию конституционного права на образование. В соответствии с Законом об образовании обучающиеся наделяются правом на бесплатное общее образование, выбор формы обучения, академические свободы, социальную поддержку в виде стипендий и льгот, а также правом на защиту своих законных интересов. Одновременно на них возлагаются обязанности по освоению образовательных программ, соблюдению устава образовательной организации и правил внутреннего распорядка. Егорова А.Н. отмечает, что специфика правового статуса обучающихся обусловлена их зависимостью от образовательной организации, однако при этом данный статус сопровождается гарантиями автономии в выборе индивидуальной образовательной траектории [4, с. 244]. В условиях Республики Таджикистан указанные положения дополняются мерами по развитию инклюзивного образования и поддержке одарённых детей, что способствует усилению административно-правовых гарантий реализации права на образование.

Педагогические работники занимают особое место в системе субъектов образовательных отношений, поскольку именно они непосредственно реализуют образовательный процесс. Их административно-правовой статус включает права на профессиональную автономию, использование творческих подходов в методике преподавания, получение социальных гарантий (оплата труда, ежегодные отпуска, повышение квалификации), а также защиту профессиональной чести и достоинства. Одновременно на педагогических работников возлагаются обязанности по добросовестному исполнению должностных обязанностей, соблюдению этических норм и прохождению установленной процедуры аттестации. Барабанова С.В. подчёркивает, что административно-правовое обеспечение статуса педагогических работников ориентировано на повышение престижа педагогической профессии посредством реализации государственных механизмов поддержки и стимулирования [1, с. 50]. В контексте Республики Таджикистан Закон об образовании предусматривает ряд ограничений, в том числе запрет на совмещение

отдельных руководящих должностей, что направлено на усиление административного контроля за качеством образовательной деятельности.

Родители (законные представители) несовершеннолетних обучающихся выступают в качестве активных субъектов образовательных отношений и принимают участие в образовательном процессе в различных организационно-правовых формах. Они обладают правом выбора образовательной организации и формы обучения, правом на ознакомление с содержанием образовательных программ, участие в управлении образовательным учреждением через попечительские и иные коллегиальные органы, а также правом на защиту законных интересов ребёнка. В то же время на родителей возлагаются обязанности по обеспечению регулярного посещения занятий, созданию условий для обучения и воспитания ребёнка, в том числе с учётом национальных традиций и ценностей. Вардугина Г.С. и Демидов О.В. рассматривают семью как современного субъекта образовательных отношений, подчёркивая её партнёрскую роль во взаимодействии с государством в сфере духовно-нравственного воспитания подрастающего поколения [2, с. 60]. Наумова Л.А. дополняет данный подход, указывая, что развитие «субъект-субъектных» отношений предполагает взаимное уважение участников образовательного процесса и возложение на родителей ответственности за результаты образования ребёнка [7, с. 27]. В Законе Республики Таджикистан «Об образовании» это находит отражение в нормах, закрепляющих совместную ответственность за пропуски занятий и нарушения дисциплины.

Образовательные организации (школы, колледжи, высшие учебные заведения) обладают статусом юридических лиц и наделяются правами на автономию в организации образовательного процесса, разработке и реализации образовательных программ в рамках государственных стандартов, осуществлении финансово-хозяйственной деятельности, а также развитии международного сотрудничества. К числу их основных обязанностей относятся обеспечение качества образования, прохождение процедур лицензирования и аккредитации, а также представление отчётности перед органами управления в сфере образования. Кирилловых А.А. рассматривает высшие учебные заведения как субъекты административного права, обладающие двойственной правовой природой, при которой автономия сочетается с подчинением государственным требованиям и обязательным нормативам [6, с. 45]. Оленина Т.Ю., анализируя учреждения профессионального образования, подчёркивает, что их административно-правовой статус выступает основой интеграции в единую образовательную систему при условии обязательного государственного надзора [8, с. 50]. Рекрут О.А. обращает внимание на особенности негосударственных образовательных организаций, где статус предполагает конкурентную деятельность и повышенную подотчётность [10, с. 100]. В Республике Таджикистан как государственные, так и негосударственные образовательные организации подлежат единому правовому регулированию с акцентом на соблюдение национальных образовательных стандартов.

Органы управления в сфере образования (Министерство образования и науки Республики Таджикистан, местные исполнительные органы) наделены административно-властными полномочиями, включающими разработку государственной политики в сфере образования, распределение финансовых ресурсов, осуществление контроля и надзора. Их административно-правовой статус носит исполнительно-распорядительный характер и предполагает ответственность за реализацию государственных программ развития образования. Дубровина С.Ю. выделяет основные этапы административно-правового

регулирования, в рамках которых органы управления обеспечивают баланс интересов посредством планирования и контрольных механизмов [3, с. 35]. Свирплис Н.П., исследуя сферу послевузовского образования, подчёркивает значимость квалификационных гарантий, реализуемых под надзором уполномоченных органов [11, с. 120].

Существенное влияние на административно-правовой статус субъектов образовательных отношений оказывает цифровизация образовательной сферы. Закон Республики Таджикистан «Об образовании» предусматривает возможность использования дистанционных форм обучения и электронных образовательных ресурсов. Пибоева Е.А. рассматривает преодоление цифрового неравенства как важный элемент статуса субъектов, требующий принятия административных мер, направленных на обеспечение равного доступа к цифровым технологиям и образовательным платформам [9, с. 95]. Чеха В.В. вводит в научный оборот цифровые платформы как новых участников образовательных отношений, которые, расширяя образовательные возможности, одновременно нуждаются в чётком административно-правовом регулировании [12, с. 85]. Для Республики Таджикистан данный аспект приобретает особую актуальность в отношении удалённых и труднодоступных регионов, где статус обучающихся включает право на получение образования с использованием дистанционных технологий.

Административная ответственность субъектов образовательных отношений выступает неотъемлемым элементом их административно-правового статуса. В случае нарушения установленных требований применяются меры административного воздействия, включая предупреждения, штрафные санкции либо приостановление деятельности, что направлено на поддержание дисциплины и законности в образовательной системе. Барабанова С.В. рассматривает ответственность как эффективный стимул соблюдения правовых норм и требований в сфере образования [1, с. 30]. Кирилловых А.А., в свою очередь, связывает административную ответственность образовательных учреждений с обеспечением качества образования, подчёркивая значение административных санкций как инструмента его повышения [6, с. 50].

В целом административно-правовой статус субъектов образовательных отношений в Республике Таджикистан характеризуется сочетанием государственного контроля и системы правовых гарантий, что позволяет адаптировать теоретические подходы к национальным социально-правовым реалиям. Егорова А.Н. подводит итог, отмечая, что особенности данного статуса ориентированы на достижение гармонии интересов всех участников образовательных отношений и общества в целом [4, с. 245].

Несмотря на существенные достижения в сфере регулирования образовательных отношений, закреплённые в Законе Республики Таджикистан «Об образовании» и последующих изменениях к нему (в том числе в редакциях 2024 года), система административно-правового статуса субъектов образовательных отношений сталкивается с рядом нерешённых проблем. К числу таких проблем относятся неравенство доступа к образованию, вопросы качества подготовки кадров, вызовы цифровизации, а также поиск оптимального баланса между автономией образовательных учреждений и государственным надзором. Комплексный анализ указанных аспектов позволяет выявить ключевые вызовы и наметить пути их преодоления с опорой на теоретические разработки и современные тенденции развития образования в Республике Таджикистан.

Одной из наиболее острых проблем остаётся неравный доступ к качественному образованию, особенно в сельских и отдалённых регионах. Обучающиеся нередко

сталкиваются с ограниченными возможностями получения образовательных услуг вследствие инфраструктурных ограничений и проявлений цифрового неравенства. Пибаева Е.А. подчёркивает, что преодоление цифрового неравенства является критически важным элементом административно-правового статуса субъектов образовательных отношений в условиях современного государства, поскольку отсутствие доступа к цифровым ресурсам усиливает социальную дифференциацию [9, с. 94]. В Республике Таджикистан, несмотря на подключение более 80 % общеобразовательных учреждений к сети Интернет в 2024–2025 годах, сохраняются значительные диспропорции, требующие дополнительного закрепления административно-правовых гарантий для уязвимых категорий обучающихся.

Для педагогических работников актуальной проблемой остаются низкий престиж профессии и дефицит квалифицированных кадров. Барабанова С.В. отмечает, что административно-правовое обеспечение статуса педагогических работников должно включать действенные меры социальной защиты и системного повышения квалификации, направленные на поддержание и повышение качества образования [1, с. 50]. Оленина Т.Ю., анализируя статус учреждений профессионального образования, подчёркивает необходимость усиления правовых гарантий для преподавателей в целях предотвращения оттока специалистов из образовательной сферы [8, с. 70]. В таджикском контексте данные проблемы особенно заметны в региональном разрезе, где дефицит педагогических кадров непосредственно влияет на реализацию права обучающихся на качественное образование.

Семья как субъект образовательных отношений также сталкивается с проблемами вовлечённости и распределения ответственности. Вардугина Г.С. и Демидов О.В. интерпретируют статус семьи как партнёрский, однако отмечают, что недостаточность устойчивых механизмов взаимодействия между семьёй и образовательными организациями приводит к ослаблению духовно-нравственного воспитания обучающихся [2, с. 62]. Наумова Л.А. указывает на трудности формирования «субъект-субъектных» отношений, при которых доминирование административного контроля ограничивает инициативность родителей и снижает эффективность их участия в образовательном процессе [7, с. 28]. В Республике Таджикистан данные проблемы усугубляются традиционными подходами, что обуславливает необходимость более глубокой интеграции семьи в управление образовательной деятельностью.

Существенные трудности испытывают и образовательные организации в части соотношения автономии и государственного надзора. Кирилловых А.А. подчёркивает двойственную природу административно-правового статуса вузов, отмечая, что чрезмерный контроль со стороны государства способен снижать управленческую эффективность и сдерживать инновационное развитие [6, с. 50]. Рекрут О.А., анализируя негосударственные образовательные учреждения, указывает на необходимость расширения их автономии для обеспечения конкурентоспособности и внедрения инноваций [10, с. 150]. Свирплис Н.П. в контексте послевузовского образования обращает внимание на то, что избыточная жёсткость регулирования может тормозить развитие научной деятельности [11, с. 130]. В условиях Республики Таджикистан негосударственные образовательные организации нередко сталкиваются с ограничениями в развитии, тогда как государственные учреждения сохраняют высокую зависимость от централизованного финансирования.

Процессы цифровизации формируют новые вызовы для системы образования. Несмотря на реализацию Концепции перехода к цифровому образованию до 2042 года и расширение доступа образовательных учреждений к цифровым ресурсам, сохраняются

проблемы нехватки квалифицированных специалистов и отсутствия единой национальной образовательной платформы. Чеха В.В. рассматривает цифровые платформы как новых субъектов образовательных отношений, одновременно предупреждая о рисках усиления неравенства при отсутствии адекватного административно-правового регулирования [12, с. 90]. Пибаетова Е.А. акцентирует внимание на проблемах киберсуверенитета и необходимости принятия дополнительных административных мер, направленных на защиту данных и информационную безопасность [9, с. 96].

Органы управления в сфере образования сталкиваются с проблемой высокой централизации управленческих решений, что нередко замедляет реагирование на локальные потребности образовательных организаций и обучающихся. Дубровина С.Ю. подчёркивает необходимость внедрения более гибких механизмов административно-правового регулирования, способных адаптироваться к изменениям социальной и образовательной среды [3, с. 40]. Егорова А.Н. указывает, что статус органов управления должен обеспечивать гармоничное согласование интересов всех субъектов образовательных отношений [4, с. 245].

Перспективы совершенствования административно-правового статуса субъектов образовательных отношений связаны с дальнейшими реформами образовательной системы, включая переход к 12-летнему образованию, реализацию Концепции инклюзивного образования до 2045 года, а также усиление процессов цифровизации в 2025–2030 годах, объявленных «Годами развития цифровой экономики и инноваций». Для обучающихся приоритетными направлениями являются расширение системы льгот и развитие инклюзивных образовательных программ. Для педагогических работников — повышение уровня оплаты труда и профессиональной квалификации в логике подходов, предложенных Барабановой С.В. [1, с. 30].

Роль семьи целесообразно усиливать посредством развития партнёрских программ и формирования устойчивых «субъект-субъектных» отношений в понимании Наумовой Л.А. [7, с. 27] и концепции Вардугиной Г.С. и Демидова О.В. [2, с. 63]. Образовательным организациям рекомендуется расширение автономии по моделям, предложенным Кирилловых А.А. [6, с. 45], Рекрутом О.А. [10, с. 200] и Свирплисом Н.П. [11, с. 150], с одновременной ориентацией на международные образовательные стандарты. В сфере цифровизации актуальной задачей является интеграция цифровых платформ в качестве полноценных субъектов образовательных отношений по модели Чеха В.В. [12, с. 92] при одновременной реализации мер по сокращению цифрового неравенства, обозначенных Пибаетовой Е.А. [9, с. 95]. Для органов управления в сфере образования перспективным направлением выступают децентрализация управленческих функций и цифровизация механизмов контроля, в том числе в логике предложений Дубровиной С.Ю. [3, с. 150].

В заключение следует отметить, что дальнейшее совершенствование административно-правового статуса субъектов образовательных отношений требует комплексного и системного подхода, включающего гармонизацию национального законодательства с международными стандартами, усиление правовых гарантий и поддержку инновационных процессов. Реализация указанных направлений позволит преодолеть существующие проблемы и обеспечить устойчивое развитие системы образования в Республике Таджикистан.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Барабанова С.В. Административно-правовое обеспечение конституционного права граждан на Высшее профессиональное образование в Российской Федерации: диссертация ... доктора юридических наук: 12.00.14 / Барабанова Светлана Васильевна; [Место защиты: ГОУВПО "Российский университет дружбы народов".- Москва, 2009.- 461 с.
2. Вардугина Г.С., Демидов О.В. Семья как субъект образовательных отношений: современная интерпретация// В книге: Духовно-нравственное воспитание в современном образовательном пространстве. Сборник научных статей. Челябинск, 2024. - С. 59-63.
3. Дубровина С.Ю. Административно-правовое регулирование образовательной деятельности в России: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 Энгельс, 2006. - 200 с.
4. Егорова А.Н. Особенности правового статуса субъектов образовательных отношений// В сборнике: Актуальные проблемы юридической науки и правоприменительной практики. сборник материалов V Международной научно-практической конференции, посвященной Дню юриста. С.Б. Верещак (отв. ред.). 2015. - С. 242-246.
5. Закон Республики Таджикистан от 22 июля 2013 года, № 1004 "Об образовании"// «Адлия» — централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан. www.adlia.tj
6. Кирилловых А.А. Высшее учебное заведение как субъект административного права: диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.14 / Кирилловых Андрей Александрович; [Место защиты: Юж.-Ур. гос. ун-т].- Киров, 2013.- 251 с.
7. Наумова Л.А. Некоторые проблемы "Субъект-Субъектных" отношений в образовательной деятельности// Вестник НОУ ОНУТЦ ОАО Газпром. 2010. № 7. - С. 27-28.
8. Оленина Т.Ю. Административно-правовой статус учреждения начального профессионального образования: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.14 / Оленина Татьяна Юрьевна; [Место защиты: Рос. ун-т дружбы народов].- Петрозаводск, 2010.- 170 с.
9. Пибаева Е.А. Преодоление цифрового неравенства субъектов образовательных отношений в сфере обеспечения киберсуверенитета государства// В сборнике: Правовое обеспечение суверенитета России: проблемы и перспективы. Сборник докладов XXIV Международной научно-практической конференции и XXIV Международной научно-практической конференции Юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова в рамках XIII Московской юридической недели. В 4-х частях. Москва, 2024. - С. 94-96.
10. Рекрут О.А. Административно-правовой статус негосударственных высших учебных заведений в России: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14: Саратов, 2003. - 237 с.
11. Свирплис Н.П. Административно-правовое регулирование в области послевузовского профессионального образования: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 : Саратов, 2004. - 217 с.
12. Чеха В.В. Цифровые платформы как новые субъекты образовательных отношений// Наука и школа. 2021. № 3. - С. 81-93.

САЪДИЕВ ИСМОИЛ ЗАРИФОВИЧ,

докторанти кафедраи ҳукуки маъмурӣ ва молиявӣ факултети ҳуқуқшиносии
Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.734003,

Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кучаи Саид Носир, 33. Тел.: 555-58-55-52, E-mail: ismoil.s85@mail.ru

**МАҚОМИ ҲУҚУҚӢ-МАЪМУРИИ СУБЪЕКТОНИ МУНОСИБАТҲОИ ТАҲСИЛОТӢ
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Таҳсилот ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ дар рушди ҷомеа нақши калидӣ дошта, интиқоли дониш, ташаккули шахсият ва омода намудани кадрҳо барои иқтисодиётро таъмин менамояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ҳуқуқӣ-маъмурии субъектҳои муносибатҳои таҳсилотӣ тибқи қонунгузорӣ муайян карда мешавад, ки он ба таъмини ҳуқуқи шаҳрвандон ба таҳсил, ҷамоҳангсозии анъанаҳои миллӣ ва меъёрҳои байналмилалӣ равона гардидааст. Мақолаи мазкур ба таҳлили вазъи ҳуқуқии иштирокчиёни раванди таълим дар заминаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» аз 22 июли соли 2013, № 1004 бахшида шудааст. Таҳқиқот ба таҳияҳои назариявии олимони рус таъя мекунад, ки бо воқеияти ҳуқуқии Тоҷикистон мутобиқ карда шудаанд, зеро бисёр ҷанбаҳои танзими ҳуқуқӣ-маъмурии соҳаи маориф дар фазои пасошӯравӣ хусусиятҳои муштарақ доранд. Ҳадафи мақола ошкор намудани мазмуни мақоми ҳуқуқӣ-маъмурии субъектҳо, муайян кардани мушкилот ва пешниҳоди тавсияҳо ҷиҳати такмили низоми танзими ҳуқуқии соҳаи маориф мебошад.

Калидвожаҳо: мақоми ҳуқуқӣ-маъмурии, субъектҳои муносибатҳои таҳсилотӣ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», таҳсилгирандагон, кормандони педагогӣ, волидон (намояндагони қонунӣ), муассисаҳои таълимӣ, мақомоти идоракунии маориф, нобаробарии рақамӣ, рақамисозии маориф, платформаҳои рақамӣ, муносибатҳои субъект–субъект, худмухтории муассисаҳои таълимӣ, танзими давлатии маориф, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

SADIEV ISMOIL ZARIFOVICH,

Doctoral in the Department of Administrative and Financial Law, Faculty of Law, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 33 Said Nasir Street, Dushanbe, 734003, Republic of Tajikistan.

Email: ismoil.s85@mail.ru

Tel.: (+992) 555-58-55-52

**ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF SUBJECTS OF EDUCATIONAL
RELATIONS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

Education as a social institution plays a key role in the development of society by ensuring the transmission of knowledge, the formation of personality, and the training of human resources for the economy. In the Republic of Tajikistan, the administrative and legal status of subjects of educational relations is determined by legislation aimed at guaranteeing citizens' right to education, as well as harmonizing national traditions with international standards. This article is devoted to the analysis of the legal status of participants in the educational process in the context of the Law of the Republic of Tajikistan "On Education" dated July 22, 2013, No. 1004. The study is based on theoretical developments of Russian scholars adapted to the Tajik legal reality, since many aspects of administrative and legal regulation of education share common features within the post-Soviet space. The purpose of the article is to reveal the content of the administrative and legal status of the subjects of educational relations, identify existing problems, and propose recommendations for its improvement.

Keywords: *administrative and legal status, subjects of educational relations, Law of the Republic of Tajikistan “On Education,” students, teaching staff, parents (legal representatives), educational organizations, education management authorities, digital inequality, digitalization of education, digital platforms, subject–subject relations, autonomy of educational institutions, state regulation of education, Republic of Tajikistan.*

Муқарриз: Соибов З., д.и.ҳ, дотсент

УДК 342.7

**ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ВАЗӢИ ҲУҚУҚИИ ШАҲРВАНДОНИ ХОРИЧӢ ВА
ШАХСОНИ БЕШАҲРВАНД ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

САРҲАТЗОДА БАҲРОМ ИСМАТОВИЧ,

унвонҷӯи кафедраи ҳукуки маъмурӣ ва молиявии факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, Саид Носир 33.

Email: bahrom.sarhatzoda@mail.ru

Тел: 918-16-40-07.

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои танзими ҳуқуқии вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд тибқи қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлили амақ карда шудааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ танзими ҳуқуқии вазъи шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, таъмини кафолатҳои ҳуқуқу озодиҳои онҳо ва ҳифзи манфиятҳои қонунашон аз ҷумла самтҳои афзалиятнок ба ҳисоб рафта, ҳам уҳдадорҳои дохили ва ҳам уҳдадорҳои байналмилалӣ давлатро фаро мегирад. Пас аз ба даст овардани Истиқололияти давлатӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба эътироф ва татбиқи санадҳои байналмилалӣ аҳамияти махсус зоҳир намуда, бо мақсади мутобиксозии қонунгузорию миллий ба меъёрҳои байналмилалӣ як қатор санадҳои ҳуқуқиро қабул намудааст, давлатро фаро мегирад. Бо вучуди ин, бо назардошти тағирёбии вазъи сиёвӣ иқтисодии ҷаҳонӣ масъалаи танзими ҳуқуқии вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд торафт мураккаб мегардад.

Калидвожаҳо: танзим, ҳуқуқ, вазъ, ҳуқуқии шаҳрвандон, хориҷӣ, шахсони бешаҳрванд, татбиқ, қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар шароити муосир вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд бо дарназардошти шароити иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ, хусусият ва мақсадҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлат, сатҳи рушди демократия ва фарҳанг дар он, анъанаҳои таърихию миллий ва вазъи муносибатҳои байналмилалӣ гуногун мебошад. Дар ҳар сурат, танзими мақоми ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ дар ҳар як давлат ба салоҳияти миллий тааллуқ дорад ва ин аз принсипи эътирофшудаи соҳибхитиярии давлатӣ дар ҳукуки байналмилалӣ бармеояд.

Тавре ки муҳаққиқон қайд мекунанд, танзими ҳуқуқии вазъи ҳуқуқии шахсоне, ки шаҳрвандони кишвари муайяни дар он қарордошта нестанд, таърихи тӯлонӣ дорад ва низомҳои гуногуни қабул ба шаҳрвандӣ, қатъшавӣ (аз даст додан) ва воридшавӣ ба қаламрави давлатро дар бар мегирад. Бо вучуди ин, масъалаи танзими ҳуқуқии вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд аҳамияти муҳимми амалӣ пайдо кардааст[7,с.220].

Танзими ҳуқуқии вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд ҷузъи таркибии танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ буда, ин раванд ифодакунандаи яке аз функсияҳои муҳимтарини ҳуқуқ дар давлати ҳуқуқбунёд маҳсуб меёбад. Танзими ҳуқуқӣ яке аз шаклҳои таъсиррасонии ҳуқуқӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад, ки тавассути механизмҳои махсус – меъёрҳои ҳуқуқӣ таъмин карда мешавад[8, с.293]. Аз ин ба хулоса омадан мумкин аст, ки танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ маҳз дар заминаи асосҳои меъёрӣ-ҳуқуқии муайян, ки аз ҷониби давлат қабул гардида, тавассути таъсиррасонии давлатӣ таъмин карда мешаванд, сурат мегиранд[5, с.245].

Мафҳуми таҳтулафзии истилоҳи “асос” ифодакунандаи “поя, бунёд, таҳкурсӣ, замина” мебошад, яъне “асос” ҳама гуна унсуреро меноманд, ки дар заминаи он муносибатҳои ҷамъиятию ҳуқуқӣ ба вуҷуд меоянд[10, с.62].

Ба назари мо, ҳама гуна меъёр ё худ қоидае, ки аз ҷониби давлат барои танзим намудани муносибатҳои ҷамъиятӣ ё муайян намудани рафтори иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятӣ қабул карда мешаванд ва тавассути механизмҳои махсуси ҳуқуқӣ таъмин карда мешаванд, онҳоро асосҳои меъёрӣ ва ё асосҳои ҳуқуқӣ номидан мумкин аст. Бо ҳамин назардошт, асосҳои ҳуқуқии вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ифодакунандаи танзими ҳуқуқии вазъи ҳуқуқи ин субъектрон тавассути санадҳои меъёрӣи ҳуқуқии байналмилалӣ ва миллӣ мебошад.

Муҳочират имрӯз масъалае гардидааст, ки ҷаҳони муосирро фаро гирифтааст. Муҳочирати хориҷӣ ба ташаккул ва рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳои гуногун таъсири гуногун гузоштааст. Имрӯзҳо як қатор кишварҳои пешрафтаи Аврупо, Русия, Чин, Ҷопон ва дигар масъалаи муҳочирати шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд объекти омӯзиш, таҳқиқ ва масъалаи ҳалталаб гардидааст. Чунки шаҳрвандони хориҷӣ на ҳама вақт ба ташрифҳои муваққаттӣ кӯтоҳмуддат, балки аксар вақт бо мақсади истиқомат ва будубошти доимӣ муҳочират менамоянд. Вале дар баробари ин, ташрифи шаҳрвандони хориҷӣ ба иқтисодиёти миллӣ низ саҳми назаррас мегузорад. Ин ва дигар омилҳо зарурати танзими вазъи ҳуқуқӣ, қоидаҳои буду бош ва ҷавобгарии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандро дар кишвари мо низ боз ҳам мубрам мегардонад.

Барои танзими вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар кишварҳои Аврупо, Русия ва Чин соҳаи махсуси қонунгузори муҳочират ташаккул ёфтаанд. Дар ин ҳолат, барои таъмини шаффофияти муносибатҳои ҳуқуқӣ, қонунгузор кӯшиш мекунад, ки унсурҳои вазъи ҳуқуқиро дар қонун мустақиман мустаҳкам ва мушаххас намояд. Дар ин самт, фарқиятҳои байни оилаҳои ҳуқуқӣ садди роҳ мегардад. Масалан, дар Британияи Кабир ва ИМА сарфи назар аз нақши фаъоли амсолияи судӣ дар танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ, асосҳои вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ - муҳочирон махсус бо ҳуқуқи оинномавӣ ва санадҳои маъмурӣ танзим карда мешаванд. Дар қонунгузори ин кишварҳо ба таъмини ҳуқуқҳои баробари муҳочирон ва аҳолии маҳаллӣ, масъалаҳои ҳамгироии муҳочирон ва татбиқи имконияти истиқомати доимӣ ва ба даст овардани шаҳрвандӣ ҷойгоҳи муҳим дода мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти омили мазкур – оилаи ҳуқуқӣ, асоси ҳуқуқии муайянкунандаи вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд маҷмӯи санадҳои меъёрӣи ҳуқуқие мебошанд, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи ҳимоя ва танзими ҳуқуқии ин гурӯҳҳои иҷтимоӣ ба таври мустақим ба танзим медароранд. Ин асосҳо ҳуҷҷатҳои сатҳи конституционӣ, қонунгузори соҳавӣ ва санадҳои зерқонуниро дар бар мегиранд, ки дар якҷоягӣ низоми мукаммали ҳуқуқиро ташкил медиҳанд. Бо таъкид ба амалияи ҳуқуқии ҷаҳонӣ, метавон қайд кард, ки доираи ҳуҷҷатҳое, ки асосҳои вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрвандро ташкил медиҳанд, гуногунанд. Аз ҷумла, аз ҷиҳати сатҳи фарогирӣ ҳуҷҷатҳои сатҳи байналмилалӣ, минтақавӣ ва дохилидавлатӣ мешаванд, ки ҳар кадоме дар сатҳи худ дар танзими вазъи ҳуқуқии инсон, махсусан шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд нақши калидӣ доранд.

Маврид ба зикри хос аст, ки олимони ва муҳаққиқон асосҳои ҳуқуқии танзими вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандро омӯхта, яке аз таснифоти маъмул дар ин мавзӯ, вобаста ба қувваи ҳуқуқии санадҳои ҳуқуқӣ мебошад. Тибқи он, асосҳои

ҳукукии танзими вазъи ҳукукии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандро ба асосҳои ҳукукии ибтидоӣ (асосӣ); асосҳои ҳукукии дуҷумҳурачӣ (ҳосилшуда) ҷудо намудан мумкин аст. Мувофиқан, асосҳои ҳукукии ибтидоӣ (асосӣ) ҳуҷҷатҳои хусусияти асосӣ мебошанд, ки дар низоми ҳукуқӣ қувваи олии ҳукуқӣ доранд, ки таълимоти умумии ҳукукии (ҳукукии) рушди иҷтимоӣ ҳукуқро тавассути муайян кардани принципҳои умумии танзими ҳукуқӣ, ҳадафҳо ва воситаҳои таъмини фаъолият инъикос мекунанд. Манбаҳои асосҳои аввалияи ҳукуқӣ бояд аз ҷониби сохторҳои давлатӣ ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ таҳия ва қабул карда шаванд. Асосҳои ҳукукии ҳукуқи ибтидоӣ асоси ҳукуқро ташкил медиҳанд. Мақсади онҳо асосан аз таъмини фаъолияти ҳукукии мақомоти давлатӣ, ташкилотҳо, шаҳрвандон иборат аст, гарчанде ки нақши танзимкунандае, ки онҳо қодиранд иҷро кунанд ва махсусан дар марҳилаҳои пешрафтаи рушди ҷамъиятӣ таъвият дода шаванд, ҳисоб карда намешавад.

Қайд намудан ба маврид аст, ки баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади фарогирии муносибатҳои ҷамъиятӣ як қатор санадҳои меъёрии ҳукуқӣ, ҳам дар сатҳи байналмилалӣ ва ҳам дар сатҳи дохилидавлатӣ қабул гардидаанд, ки ҷанбаҳои гуногуни вазъи ҳукукии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрвандро дар кишва мавриди танзим қарор медиҳанд.

Дар ин замина, асосҳои ҳукукии вазъи маъмурӣ-ҳукукии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон, қонуни конституционӣ, қонунҳо, кодексҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳукуқӣ, махсусан қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим медиаранд.

- 1) Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- 2) санадҳои ҳукуқи байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- 3) қонунҳои конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- 4) кодексҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- 5) қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- 6) санадҳои меъёрии зерқонунӣ.

Конституцияи ҚТ дар зинаи аввали асосҳои танзими ҳукукии вазъи ҳукуқи шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд қарор дорад, ки ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрвандро ҳамчун арзиши олии эътироф намуда, онҳоро барои ҳамаи шахсон новобаста аз хусусият ва унсурҳои миллӣ, наҷодӣ, шаҳрвандӣ, забон ба таври баробар қарор медиҳад. Инъикоси инро дар моддаҳои 5, 14, 17, 18 ва дигар моддаҳои Конституцияи ҚТ мушоҳида намудан мумкин аст.

Дар Конституцияи амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳукуқ ва озодиҳои инсон ҷойгоҳи махсус дода мешавад. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки инсон, ҳукуқ ва озодиҳои ӯро арзиши олии эълон карда, уҳдадорӣ давлатро барои эътироф, риоя ва ҳимояи ҳукуқҳои на танҳо шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки шаҳрвандони хориҷӣ низ мустаҳкам кардааст (м. 5). Нишонаи муҳимтарини хусусияти вазъи ҳукукии шаҳрванди хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд ин аст, ки шаҳрванди хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд нафаре мебошад, ки ин шахс шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро надорад ва аз ин рӯ ба ӯ на ҳама ҳукуқҳое, ки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон доранд, дахл доранд ва на ҳама уҳдадорӣҳое, ки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон доранд (ва ҳатто метавонанд вазифаҳои иловагӣ пешбинӣ карда шаванд).

Нахустзаминаи танзими вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд ин Конститутсия мебошад, ки дар маҷмӯъ бо муқаррар намудани доираи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои субъектони мазкур заминаи ташаккули қонунгузори дигарро мегузорад.

Пас аз қабул намудани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 масъалаи вазъи ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, инчунин тартиби будубоши онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, қор ва фаъолияти онҳо дар кишвар яке аз мавзӯҳои муҳими сиёсати давлатӣ гардид. Илова бар ин, Тоҷикистон иштирокчии як қатор санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандро танзим мекунад ва ҳамроҳ гардид. Тибқи принципҳои ҳуқуқи муосири байналмилалӣ, аз ҷумла, принципи эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон, давлат дахлнопазирии ҳуқуқ ва озодиҳоро барои ҳама, аз ҷумла шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандӣ қафолат медиҳад. Дар Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, ки 10 декабри соли 1948 қабул гардидааст, муқаррар карда шудааст: “ҳар як шахс дар доираи ҳар як давлат ҳуқуқ дорад, ки озодона ҳаракат кунад ва ҷои зистро интихоб кунад” (қ.1 м. 13). Ин меъёрҳо ҳуқуқи ҳар як шахсро (новобаста аз мақоми ҳуқуқӣ, шаҳрвандӣ) бо хоҳиши озодона дар қаламрави давлат ҳаракат кардан, ҷои истиқомати доимӣ ё муваққатӣ интихоб кардан, озодона баромадан ё ба кишвар ворид шуданро муайян мекунад.

Маврид ба зикр аст, ки вобаста ба ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд ин ҳуқуқ ба ҳаёт аст, ки аз моддаи 18 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашма мегирад. Тибқи он, “ҳар шахс ҳуқуқ ба ҳаёт дорад”. Ё моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ менамояд, ки “Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олӣ мебошанд. Ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд. Ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд”[1]. Дар заминаи ин муқаррарот Конститутсия ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсонро, ки аз ҷониби давлат эътироф гардидаанд, дахлнопазир муаррифӣ менамояд.

Танзими вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд бо мақоми ҳуқуқии “шаҳрвандӣ”-и онҳо алоқаи зич дорад. Падидаи шаҳрвандӣ аз ҷумлаи имкониятҳои ҳуқуқӣ-сиёсӣ мебошад, ки ба шахс доираи васеи ҳуқуқ, уҳдадорӣ ва қафолату масъулиятҳои зиёдеро ба вучуд оварда, аз механизмҳои муқарраргардидаи ҳифзи давлатии ҳуқуқҳои шахс истифода менамояд. Бо дарназардошти ин, муҳимияти масъалаи мазкурро ба инобат гирифта, дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита ба он ишора мегардад. Хосатан, моддаи 16 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақкам менамояд, ки «Шаҳрванди хориҷӣ ва шахси бешаҳрванд аз ҳуқуқ ва озодиҳои муқарраргардида истифода мебаранд ва баробари шаҳрвандони Тоҷикистон вазифа ва масъулият доранд, ба истиснои ҳолатҳои, ки қонун пешбинӣ намудааст. Тоҷикистон ба шаҳрвандони хориҷе, ки гирифтори вайронкунии ҳуқуқи инсон гаштаанд, метавонад паноҳгоҳи сиёсӣ диҳад»[1]. Муқаррароти Конститутсияи кишвар далели гуфтаҳои боло оид ба имкониятҳои шахс мебошад. Надоштани шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд онҳоро аз як қатор ҳуқуқ ва уҳдадориҳои маҳрум месозад.

Яке аз масъалаҳои дигаре, ки аҳамияти муҳим барои вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд дорад, ин таъмини баробарҳуқуқии онҳо мебошад. Муқаррароти мазкурро дар моддаи 17 Конститутсия вохӯрдан мумкин аст, ки мутобиқи он “Ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд”. Аз мазмуни ин муқаррарот бармеояд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи уҳдадорҳои байналмилалӣ худро дар сатҳи Конститутсия

нисбат ба вазъи ҳукукии шахсон ва таъмини баробарҳукукии онҳо чораҳои зарурӣ андешидааст. Муқаррароти моддаи мазкур аз он далолат менамояд, ки мавқеи сиёсӣ – доштани шаҳрвандӣ, аъзогӣ ба ҳизбҳои муайян ва асоси афзалият додан ба шахс баромад карда наметавонад. Аниқтараш, ҳама шаҳрвандони ҚТ, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар назди қонун барорбар буда, аз ҳуқуқҳо, уҳдадориҳо, кафолат ва имтиёзҳо ба таври баробар истифода менамоянд.

Дар Конститутсия дар баробари кафолатҳои конституционии вазъи ҳукукии шахсони воқеӣ, ҳамзамон ба масъалаи механизмҳои ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд низ диққат дода шудааст. Масалан, моддаи 14 Конститутсия муқаррар менамояд, ки “Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба воситаи Конститутсия, қонунҳои ҷумҳурӣ ва санадҳои ҳукукии байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф шудаанд, ҳифз мегарданд” Аз мазмуни моддаи мазкур бармеояд, ки суҳан дар бораи механизмҳои байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ (миллӣ)-и ҳифз ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои шахсон меравад. Мувофиқан, дар моддаи 19 нисбат ба масъалаи механизми миллии ҳифзи ҳуқуқҳои шахсон диққат дода шуда, кафолати ҳифзи ҳуқуқи пешбинӣ менамояд. Тибқи моддаи мазкур “Ҳар кас кафолати ҳифзи судӣ дорад”. Дар баробари он, ки ҳуқуқ ва манфиати шаҳрвандони хориҷӣ тавассути идораҳои дипломатӣ консулӣ мавриди ҳифз қарор мегиранд, вале механизми судию маъмурии ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд низ тибқи қонунгузорӣ кафолат дода шудааст. Дар иртибот ба механизмҳои ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд, моддаи 31 Конститутсия ҳуқуқи муроҷиат ба мақомоти давлатиро кафолат медиҳад, ки аз ҷумлаи механизмҳои маъмурии ҳифзи ҳуқуқҳои инсон баромад менамояд. Аммо, аз мазмуни моддаи 31 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бар меояд, ки “Шаҳрванд ҳуқуқ дорад шахсан ва ё якҷоя бо дигарон ба мақомоти давлатӣ муроҷиат намояд” аз мубтавои он бармеояд, ки дар он калимаи калидӣ “шаҳрванд” мебошад, на “шахс” ё “ҳар кас”. Аз нигоҳи аввал чунин менамояд, ки кафолати ҳуқуқи шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд ба мақомоти давлатӣ сарфи назар гардидааст. Аммо, таҳлили ва омӯзиши қонунгузории соҳавии самти муроҷиат ба мақомоти давлатӣ нишон медиҳад, ки истифодаи калимаи “шаҳрванд” дар моддаи 31 Конститутсия ба мазмуни васеъ истифода гардида, инъикоси пурраи ҳудуд дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муроҷиати шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ” ёфтааст. Қонуни мазкур кафолати муроҷиат ба мақомоти давлатиро аз ҷониби ҳам шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳам шаҳрвандони хориҷӣ ва ҳам шахсони бешаҳрвандро муқаррар менамояд. Яъне, дар баробари шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсони дигари воқеӣ ва ҳам ҳуқуқӣ низ дар сурати вайрон гардидани ҳуқуқ, озодӣ ва манфиати қонуниашон ба мақомоти давлатӣ муроҷиат намуда метавонанд. Бо дарназардошти ин ва бо мақсади ба вуҷуд наомадани муаммо вобаста ба ҳуқуқи муроҷиатии шахсони воқеӣ зарур мешуморем, ки дар сатҳи Конститутсия, ки мавқеи марказиро дар низоми қонунгузории кишвар ишғол менамояд, танзими пурра ёбад. Аз ҷумла, дар моддаи 31 Конститутсия ба ҷои калимаи “Шаҳрванд” муқаррар намудани ибораи “Ҳар шахс”-ро мувофиқи мақсад мешуморем. Дар маҷмӯъ нақши Конститутсияро дар кафолати ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки он нақши калидиро дар танзими вазъи ҳукукии шахсони воқеӣ дорад. Дар баробари муқаррароти ишорагардида, Конститутсия кафолатҳои дигарро дар самтҳои ҳуқуқҳои шахсӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ (м.м. 32, 33, 35, 36, 38 ва ғ.) муқаррар менамояд. Зикр намудан зарур аст, ки ҷолибияти танзими вазъи ҳуқуқӣ ва кафолати амалӣ гардидани ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар он аст, ки аксари меъёрҳои

Конститутсия хусусияти ҳаволакунанда дошта, танзими пурраи аксари масъалаҳои дар Конститутсия муқарраргардида тавассути қонунҳои конститутсионӣ ва қонунҳои алоҳида сурат мегирад.

Вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи як низоми муқаммалӣ қонунгузорӣ ташаккул ёфта, фарогири ҳам санадҳои байналмилалӣ ва ҳам санадҳои қонунгузории миллӣ буда, ҳадафи асосии он таъмини мувозинат миёни ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон мебошад.

Бо ҳамин назардошт, яке аз санадҳои калидӣ дар ин самт Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд” (аз соли 2018) мебошад. Қонуни мазкур таҳрири нави Қонуни қаблӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ” (аз соли 1996) мебошад. Қонуни мазкур бо назардошти рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ, ташаккули сиёсати давлатӣ дар ин самт, рушди муносибатҳо вобаста ба ҳифзи ҳуқуқҳои муҳочирон дар сатҳи байналмилалӣю минтақавӣ дар таҳрири нав қабул гардид.

Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, хосса Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд”[4] ба шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд як қатор ҳуқуқҳои асосиро қафолат медиҳад, ки аз доираи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон фарқият доранд. Масъалаи таносуби ҳуқуқу уҳдадориҳои шаҳрвандон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд ҳатто инъикоси ҳудро дар меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ёфта, дар қонунгузории соҳавӣ муқаммал гардидааст. Масалан ҳуқуқ ба моликият (ба истиснои замин ва моликияти ғайриманкул (маҳдудият танҳо нисбат ба амволи ғайриманкули истиқоматӣ муқаррар гардидааст), ҳуқуқ ба меҳнат тибқи иҷозатномаи дахлдор, ҳуқуқ ба мурочиат ба суд ва дигар мақомоти давлатӣ, ҳуқуқ ба таъминоти тиббӣ, ҳуқуқ ба таҳсил, ба истироҳат, ҳуқуқ ба озодии ҳаракат ва ҳуқуқ ба иштироки онҳо дар муносибатҳои маданӣ ва ғайра. Аммо баъзе ҳуқуқҳо – мисли ҳуқуқи интиҳоботӣ, ҳуқуқи хизмати давлатӣ, ҳуқуқи моликият ба замин, ҳуқуқи ташкил намудани ҳизбҳои сиёсӣ ва ғайра – танҳо ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ доранд”[6, с.242-251].

Ҳангоми таҳлили асосҳои ҳуқуқии мақоми шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд бояд ба қонунгузории меҳнатии Тоҷикистон низ таваҷҷуҳ кард. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муҳочират”[2] ва Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби ҷалби шаҳрвандони хориҷӣ ба фаъолияти меҳнатиро муайян мекунанд. Мувофиқи ин меъёрҳо, шаҳрвандони хориҷӣ бояд барои кор дар Тоҷикистон иҷозатномаи махсус – иҷозатнома барои фаъолияти меҳнатӣ – гиранд. Иҷозатнома барои муддати муқарраршуда дода мешавад ва дар асоси ҳуҷжатҳои тасдиқкунанда, шартномаи меҳнатӣ ва риояи тартиботи маъмурӣ амал мекунанд. Аз нуктаи назари ҳуқуқшиносон, ин низом ба меъёрҳои байналмилалӣ мувофиқ аст ва имкон медиҳад, ки бозори меҳнат назорат шавад, ва ҳуқуқҳои коргарони хориҷӣ ҳимоя гардад.

Таҳкими заминаҳои ҳуқуқии танзими вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Тоҷикистон танҳо бо қабули қонунҳои соҳавӣ анҷом намеёбад. Дар ин раванд, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии вазоратҳо, дастурамалҳои мақомоти маҳаллӣ нақши муҳим мебозанд, зеро онҳо механизмҳои дақиқи иҷрои қонунҳоро муайян мекунанд. Масалан, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби бақайдгирии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд» аз 31 майи соли 2004, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон *«Дар бораи Қоидаҳои ворид шудан ба*

Ҷумҳурии Тоҷикистон, будубош, баромадани шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ва гузаштани транзитии онҳо тавассути ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 31 март соли 2020, №207 ва ғайра.

Яке аз масъалаҳои калидии танзими маъмурӣ-ҳуқуқии вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд ин тартиби амалии бақайдгирии онҳо мебошад. Бақайдгирии давлатӣ, субъектони ваколатдори давлатӣ ва мақсаду вазифаҳои он бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби бақайдгирии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд» аз 31 майи соли 2004 танзим мегардад. Тартиби ба даст овардани имконият ва иҷозати истиқомати муваққатӣ ва иистикомати доимӣ низ яке аз бахшҳои асосии мавзуи танзими ин ҳуҷҷат мебошад. Истикомати муваққатӣ гуфта, одатан будубошти шаҳрванди хориҷӣ ё шахси бешаҳрвандро барои муддати то се сол дар назар доранд. Вале ин муҳлати ниҳой набуда, дар ҳолатҳои муайян мумкин аст тамдид карда шавад. Истикомати доимӣ бошад, ба шахс имконияти ҳуқуқии будубоши дарозмуддат ва имконияти иштирок дар муносибатҳои ҳуқуқиро фароҳам меорад[4]. Дар назар бояд дошт, ки пешниҳод сохтани иҷозати истиқоматӣ доимӣ ё мувафаттӣ ба васеъ гардидани доираи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои субъектон ягон таъсир намерасонад. Яъне, шаҳрванди хориҷие, ки иҷозати истиқомати доимӣ ё муваққатиро гирифтааст, аз доираи ҳуқуқ ва уҳдадориҳои умумии барои ин шахсон қонунгузорӣ муқаррар намудааст, баробар истифода менамоянд. Вале дар мавридҳои алоҳида баъзе уҳдадориҳо вобаста ба муҳлати истиқомати онҳо дар алоҳидагӣ ба вучуд меояд. Масалан, шахсе, ки тариқи муваққатӣ иҷозати истиқомат гирифтааст, бо расидани муҳлати муқарраргардида ё дар бораи тамдидаи он мурочиат намояд, ё бояд кишварро тарк кунад. Ин масъала нисбат ба шахси тариқи доимӣ истиқоматкунанда паҳн намегардад. Равандҳои дигари марбут ба тағйири мақоми ҳуқуқӣ – мисли гирифтани шаҳрвандӣ, иваз кардани мақоми бешаҳрванд ба мақоми дорои шаҳрвандӣ ва дигар расмиёт – тавассути қонунҳои махсус танзим мешаванд. Ҳамаи ин механизмҳо ба принсипи ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва ҳамзамон ба риояи стандартҳои байналмилалӣ ҳуқуқи инсон таъя мекунад.

Дар маҷмӯъ, равандҳои танзими ҳуқуқии мақоми шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Тоҷикистон дар асоси ду принсипи асосӣ бунёд ёфтаанд: аввал – риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон тибқи меъёрҳои байналмилалӣ; дувум – ҳифзи манфиатҳои давлатӣ, амнияти миллӣ ва устувории иҷтимоӣ. Ин ду принсип дар тамоми қонунгузори марбут ба муҳоҷират, бақайдгирӣ, фаъолияти меҳнатӣ ва тартиботи маъмурӣ равшану возеҳ инъикос ёфтаанд. Таҳлили ҳуқуқшиносон нишон медиҳад, ки Тоҷикистон дар давраи баъди истиқлолият дар ин самт пешравиҳои назаррас дошта бошад ҳам, ҳанӯз зарурати такмили минбаъдаи расмиёти маъмурӣ, рақамсозии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ, баланд бардоштани малакаи кормандони давлатӣ ва коҳиши монеаҳои бюрократӣ вучуд дорад.

Ҳамин тавр, таҳлили асосҳои ҳуқуқии вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки кишвар роҳи мувозинатиро интихоб кардааст: таъмини ҳуқуқу кафолатҳои инсонӣ ва ҳамзамон Ҳимояи манфиатҳои миллӣ. Низомии қонунгузорӣ нисбатан устувор ва фарогир мебошад, аммо дар айни замон зарурати такмили баъзе расмиёти маъмурӣ, рақамсозии хизматрасониҳо, баланд бардоштани сатҳи саводи ҳуқуқии кормандони давлатӣ ва ҳамоҳангсозии минбаъда бо стандартҳои байналмилалӣ вучуд дорад.

РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

- 1) Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 06 ноябри соли 1994 // Захираи электронӣ: манбаи дастрасӣ: www.mmih.tj (санаи мурочиат 20.11.2025)
- 2) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муҳоҷират” 11 декабри соли 1999 № 882 // Захираи электронӣ: манбаи дастрасӣ: www.mmih.tj (санаи мурочиат 20.11.2025)
- 3) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванд” 2 январи соли 2018, № 1471 // Захираи электронӣ: манбаи дастрасӣ: www.mmih.tj (санаи мурочиат 20.11.2025)
- 4) Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тартиби бақайдгирии шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд» аз 31 майи соли 2004 // Захираи электронӣ: манбаи дастрасӣ: www.mmih.tj (санаи мурочиат 20.11.2025)
- 5) Изатуллозода П.Н. Вазъи маъмурӣ-ҳуқуқии мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография. Душанбе, 2024. – 245 с.
- 6) Кутафин О.Е. Конституционное право. Москва: Юрайт, 2019. С. 242–251.
- 7) Муминов У. К. Конституционно-правовой статус иностранных граждан в Республике Таджикистан и роль органов внутренних дел в его обеспечении: монография / под ред. Е. Ю. Стёпкина. – Душанбе: Изд-во Минобрнауки РТ, 2021. – 220 с.
- 8) Морозова Л.А. Теория государства и права: Учебник. – М.: «Юристъ», 2005. – 293 с.
- 9) Олимзода Д.А. Ҳуқуқи конституционии шаҳрванд ба мусофират ва интиҳоби озода маҳалли зист [Матн]: монография / Д.А. Олимзода. – Душанбе: Матбааи АИДНПҚТ, 2023. – 120 с.
- 10) Червонюк В.И. Очерк теории государства и права: В 2 ч. – М., 1996.

**ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРАВОВОГО СТАТУСА ИНОСТРАННЫХ
ГРАЖДАН И ЛИЦ БЕЗ ГРАЖДАНСТВА В СООТВЕТСТВИИ С
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
САРХАТЗОДА БАХРОМ ИСМАТОВИЧ**

соискатель кафедры административного и финансового права юридического факультета
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. г.
Душанбе, ул. Саида Носира, 33. E-mail: bahrom.sarhatzoda@mail.ru
Тел.: +992 918-16-40-07

В данной статье проведён анализ вопросов правового регулирования правового статуса иностранных граждан и лиц без гражданства в соответствии с законодательством Республики Таджикистан. В Республике Таджикистан правовое регулирование статуса иностранных граждан и лиц без гражданства, обеспечение гарантий их прав и свобод, а также защита их законных интересов относятся к числу приоритетных направлений государственной политики и охватывают как внутренние обязательства государства, так и его международные обязательства. После обретения государственной независимости Республика Таджикистан уделяет особое внимание признанию и реализации международно-правовых актов. В целях приведения национального законодательства в соответствие с международными нормами был принят ряд нормативных правовых актов. Вместе с тем, с учётом изменений в мировой политической и экономической обстановке, вопросы правового регулирования административно-правового статуса иностранных граждан и лиц без гражданства становятся всё более сложными и актуальными.

Ключевые слова: регулирование, право, правовой статус, граждане, иностранные граждане, лица без гражданства, реализация, законодательство, Республика Таджикистан.

**LEGAL REGULATION OF THE LEGAL STATUS OF FOREIGN CITIZENS AND
STATELESS PERSONS IN ACCORDANCE WITH THE LEGISLATION OF THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN
SARHATZODA BAHROM ISMATOVICH**

Applicant (PhD candidate) of the Department of Administrative and Financial Law, Faculty of Law,
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan Dushanbe,
Saida Nosir Street, 33. E-mail: bahrom.sarhatzoda@mail.ru
Tel: +992 918-16-40-07

This article analyzes the issues of legal regulation of the legal status of foreign citizens and stateless persons in accordance with the legislation of the Republic of Tajikistan. In the Republic of Tajikistan, the legal regulation of the status of foreign citizens and stateless persons, ensuring guarantees of their rights and freedoms, as well as the protection of their legitimate interests, are among the priority areas of state policy and encompass both the internal obligations of the state and its international obligations. After gaining state independence, the Republic of Tajikistan has paid special attention to the recognition and implementation of international legal instruments. In order to bring national legislation into compliance with international standards, a number of regulatory legal acts have been adopted. At the same time, in view of changes in the global political and economic situation, issues related to the legal regulation of the administrative and legal status of foreign citizens and stateless persons are becoming increasingly complex and relevant.

Keywords: regulation, law, legal status, citizens, foreign citizens, stateless persons, implementation, legislation, Republic of Tajikistan.

*Муқарриз: Изотуллозода П., н.и.ҳ., муовини декани
факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии
давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ОБЪЕКТ ГРАЖДАНСКОГО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

МИРЗОЕВ ПАРВИЗ ИСРОИЛОВИЧ,

кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского и экономического права юридического факультета Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 735360, г. Душанбе, ул. Саид Носир 33
Тел.: (+992) 93 469 77 71, E-mail: mirzoev-p-87@mail.ru

РАХИМЗОДА НАДЖИБУЛЛО,

старший специалист управление науки и инновации Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, 735360, г. Душанбе, ул. Саид Носир 33
Тел.: (+992) 93 871 88 88, E-mail: najib_9393_111@mail.ru

В статье исследуется инвестиционная деятельность как самостоятельный и комплексный объект гражданско-правового регулирования. Анализируется соотношение инвестиционной деятельности и объектов гражданских прав, закреплённых в Гражданском кодексе Республики Таджикистан. Особое внимание уделяется нормам Закона Республики Таджикистан «Об инвестициях и поощрении инвестиционной деятельности». На основе анализа законодательства и практики делается вывод о комплексной частноправовой природе инвестиционной деятельности и необходимости усиления роли гражданско-правовых механизмов защиты инвесторов.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, инвестиции, гражданское право, гражданско-правовое регулирование, инвестиционный договор, инвестиционное соглашение, публичное право, законодательства.

Инвестиционная деятельность в современном гражданском праве Республики Таджикистан приобретает статус сложного и многогранного правового института, что особенно ярко проявилось после принятия Закона Республики Таджикистан «Об инвестициях и поощрении инвестиционной деятельности» от 14 мая 2025 года [1].

Инвестиционная деятельность в Республики Таджикистан в 2025 году получила качественно обновлённую нормативную базу, что требует переосмысления её места в системе объектов гражданских прав и механизмов гражданско-правовой защиты. Принятый 14 мая 2025 г. Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях и поощрении инвестиционной деятельности» не только заменил собой прежний закон «Об инвестициях» 2016г. [2], но и поглотил Закон «Об инвестиционном соглашении» [3], что отражено в ст. 36 новом законе об инвестициях. Тем самым гражданско-правовое регулирование инвестиций получило единую тесно увязанную с гражданским законодательством закон об инвестициях.

С точки зрения общей теории гражданского права инвестиционная деятельность не является «объектом гражданского права» в узком смысле, а представляет собой комплекс юридически однородных и разнородных имущественных и связанных с ними личных неимущественных отношений. Согласно ст. 136 ГК РТ к объекту гражданских прав

относятся вещи, имущественные права результаты работ и услуг, результаты интеллектуальной деятельности и иные нематериальные блага.

Инвестиционная деятельность – совокупность действий инвестора по использованию инвестиции, включающая стадии разработки, реализации и управления инвестиционными проектами. Действующая инвестиционная законодательства, также определяет в ст. 1 понятие инвестиционной деятельности и квалифицирует как делительный, рискованный и договорно опосредованный процесс. В результате объектом гражданско-правового регулирования выступает не «*инвестиция*» как абстрактная категория, а множественность конкретных гражданско-правовых связей, например, вещных (права собственности) на имущество, доли, предприятия), обязательственных (подрядных, концессионные, договоры, участия в капитале), а также права на результаты интеллектуальной деятельности (ноу-хау, технологии, программное обеспечение).

Правовое регулирование инвестиционной деятельности в гражданско-правовом пространстве обозначает – воздействия совокупности норм частного права, включая методов, принципов и основ гражданского права на поведение субъектов, вовлеченных в инвестиционный процесс.

В период существования Советского Союза правовое регулирование инвестиционных процессов осуществлялось в условиях отсутствия рыночных отношений, института частной собственности и предпринимательской деятельности. Следовательно, инвестиционная деятельность в ее современном понимании фактически отсутствовала. Лишь с переходом на рыночной экономике и формирование новых правовых институтов в постсоветский период в Таджикистане начало складывается инвестиционная права как самостоятельное направление правового регулирования.

Специфика регулирования инвестиционных отношений в гражданско-правовой сфере заключается в межотраслевой природе. Инвестиционные правоотношения функционирует на стыке различных отраслей права, то есть гражданского, конституционного, административного и уголовного, что придаёт ему комплексный характер. Такая многоуровневая правовая система требует не только координации норм, но их согласования и баланс между отраслями права.

В современной юридической науке инвестиционная деятельность рассматривается как сложный и многогранный феномен, который вступает одновременно экономической категорий и объектом гражданско-правового регулирования. Теоретическое осмысление данного института связано с поиском баланса между частноправовыми и публично-правовыми началами, а также с необходимостью обеспечения правовой определенности для субъектов инвестиционных отношений.

По мнению С.А. Сулова, инвестиционная деятельность представляет собой «процесс вложения капитала в объект хозяйствования с целью получения прибыли или достижения социального эффекта» [4, ст. 41]. Такой подход акцентирует внимание на экономические сущности инвестиции и их правового оформлении в виде различных договорных конструкций.

Схожего взгляда придерживал Бозоров Б.: «Инвестиция — это капитал как материального, так и нематериального характера, вкладываемый в объекты инвестиционной деятельности со стороны инвестора, с целью получения прибыли или иного положительного эффекта, сопряженная с определенным риском и ограниченная во времени» [5, ст. 26].

Основой данного определения является положительный эффект от инвестиционной деятельности.

Вышеприведённые определения отражают частноправовую основу инвестиционной деятельности отводя данную категорию права в гражданско-правовое поле.

Некоторые исследователи подчёркивают межотраслевую склонность инвестиционного права. Например, М.А. Лаптев отмечает, что регулирование инвестиций невозможно рассматривать исключительно в рамках гражданского права, поскольку оно объединяет нормы конституционного, административного и финансового права [6, ст. 52]. С точки зрения правоприменения инвестиционная деятельность не может реализоваться без воздействия норм публичного права. Например, понятие инвестиционное соглашение подразумевает заключения соглашения между Правительством Республики Таджикистан и инвестором для реализации инвестиционного проекта. В данном случае под инвестиционным проектом понимается стратегически важные отрасли экономики.

Зарубежная доктрина также выделяет дуализм регулирования инвестиций. Некоторые исследователи указывают, что инвестиции в международной практике рассматриваются либо как сделки, направленные на передачу капитала в форме займов и ценных бумаг, или как правоотношения, связанные с владением и управлением активов [7, ст. 423].

Гражданско-правовое регулирование инвестиций в Республике Таджикистана, так же, как и в Российской Федерации, имеет комплексный характер, поскольку это предполагает согласование норм различных отраслей права и направленно на защиту интересов государства и инвесторов.

Современный экономический строй требует постоянных обновлений оборудования и соответствующих инфраструктур различных аспектов производственных и иных форм экономической деятельности.

В эпоху цифровой трансформации экономики Таджикистана, потребность в развитии цифровой инфраструктуры актуально для Таджикистана. В «Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан» [8] подчёркивается необходимость внедрения современных технологий в промышленность, строительство, энергетику и сельское хозяйство.

Спор, касательно частноправовой природы инвестиционной деятельности, или отнесение к публично правовой, может является не строго научным вопросом, а необходимости в политико-экономической обстановке государства.

После приобретения государственной независимости, Республика Таджикистан начал восстанавливать экономику, которая потрепалось после бессмысленной гражданской войны. Новая экономическая система, то есть рыночная экономика начала адаптироваться в постсоветском Таджикистане. После закрепления частной собственности на Конституционном уровне, экономика РТ трансформировалась в новую модель экономики.

После принятия закона РТ «Об иностранных инвестициях» от 12 декабря 1997 года и закон РТ «Об приватизации государственной собственности» от 17 мая 1997 года. Данные нормативные акты легли в основу развития инвестиционной деятельности, как фактор устойчивого развития наиболее важных и ключевых аспектах экономики государства.

Практика применение инвестиционного законодательства демонстрирует, что ключевым узлом проблем остаётся защита прав инвестора и эффективность механизмов разрешения споров. Ещё в начале 2010 годов Р.Б. Бозоров указывал на недостаточную определенность юрисдикции по инвестиционному спору, слабую развитость

международного коммерческого арбитража и необходимость совершенствования процессуальных гарантий [9, ст. 78-79].

Новая законодательства об инвестициях учитывает эти выводы и в главе 8, ст. 33 закрепляет возможность разрешения инвестиционных споров в судах Республики Таджикистан, а также в иных юрисдикциях (международных инвестиционный арбитраж) в соответствии с международными договорами и соглашениями сторон. При этом сохраняется традиционная для отечественного права конструкция, то есть первоначальная компетенция принадлежит экономическим судам, но инвестор в праве согласовать арбитражную оговорку или ссылку на международный инвестиционный арбитраж в соответствии с двусторонними соглашениями о защите инвестиций.

На внутреннем уровне Высший экономический суд Таджикистана в публичных заявлениях подчёркивал необходимость повышения доверия инвесторов к национальной судебной системе, реагируя на критику о сложности оспаривания решений в национальных судах [10]. Для гражданско-правового аспекта это означает, что формальное наличие гарантий в законе (стабильный режим, компенсация при национализации, право выборов способа разрешения споров и т.п.) должно быть укреплено предсказуемой практикой применения норм ГК РТ о возмещение убытков, признание сделок недействительным, защите права собственности и корпоративных прав.

В научной литературе, посвящённой развитию инвестиционного законодательства, справедливо акцентируется внимание на том, что инвестиционная деятельность по своему содержанию представляет собой разновидность оборота капитала, основанного на сложной совокупности относительных (обязательственных) и абсолютных (вещных) прав, а также прав на результаты интеллектуальной собственности [11, ст. 79]. Отсюда вытекает ключевой вывод для гражданско-правовой доктрины, то есть инвестиционная деятельность как объект регулирования не может быть сведена к одной типу договора (например, к инвестиционному соглашению или договору подряда на капитальное строительство). Речь идёт о совокупности взаимосвязанных договор, которые требуют системной унификации и надлежащего учёта в ГК РТ, включая специальные нормы о риске инвестиционной деятельности, распределении инвестиционных расходов, механизмов обеспечения исполнения и защите прав инвесторов.

Инвестиционная деятельность в современных реалиях объективно выступает комплексным объектом гражданско-правового регулирования, она охватывает вещи, имущественные права, результаты работ и услуг, корпоративные права и результаты интеллектуальной деятельности, вписываясь в систему объектов гражданских прав, закреплённую в ст. 136 ГК РТ.

Новая законодательства об инвестициях создал новую, более целостную модель регулирования, объединив прежний закон об инвестициях и закон об инвестиционном соглашении. Новый закон «Об инвестициях и поощрении инвестиционной деятельности» закрепил ключевые гражданско-правовые категории (инвестиция, инвестор, инвестиционная деятельность, стабильный инвестиционный режим) и систему гарантий, которые должны толковаться и применяться в единстве с общими нормами гражданского законодательства и отраслевыми законами.

С учетом высокой степени публичного интереса к инвестиционной деятельности закономерным является сохранение смешенного частноправового и публично-правового характера её регулирования. Однако именно гражданско-правовые механизмы (свобода

договора, диспозитивные методы) остаются ядром правового режима инвестиционной деятельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 24 декабря 2022 г. № 1918 (с изм. на 14.05.2025) // Ахбороти Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – № 12. – Ст. 1015 (по сост. на 03.12.2025)

2. Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях и поощрении инвестиционной деятельности» от 14 мая 2025 г. № 2173 // Ахбори Маджлиси Олии Республики Таджикистан. – 2025. – № 5. – Ст. 214.

онцепция цифровой экономики в Республике Таджикистан. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от «30» декабря 2019 года, №642

акон Республики Таджикистан «О государственно-частном партнёрстве» от 28 декабря 2012 г. № 915 (с изм. и доп.) // Ахбори Маджлиси Олии Республики Таджикистан. – 2012. – № 12. – Ст. 832.

акон Республики Таджикистан «О концессиях» от 26 декабря 2011 г. № 755 (с изм. и доп.) // Ахбори Маджлиси Олии Республики Таджикистан. – 2011. – № 12. – Ст. 715.

акон Республики Таджикистан «О соглашениях о разделе продукции» от 5 марта 2007 г. № 258 (в ред. Закона РТ от 20 июня 2024 г. № 2076) // Ахбори Маджлиси Олии Республики Таджикистан. – 2007. – № 3. – Ст. 178.

7. Закон Республики Таджикистан «О свободных экономических зонах» от 25 марта 2011 г. № 684 (в ред. Закона РТ от 20 июня 2024 г. № 2077) // Ахбори Маджлиси Олии Республики Таджикистан. – 2011. – № 3. – Ст. 195. Об инвестициях: Закон Республики Таджикистан от 12 мая 2007 года, № 260 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2007. - № 5. - Ст.65. (утратили силу)

8. Об инвестиционном соглашении: Закон Республики Таджикистан от 19 марта 2013 года № 944 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2013. - № 3. - Ст. 187. (утратили силу)

9. Бозоров Р.Б. Правовые проблемы разрешения инвестиционных споров в Республике Таджикистан // Право и общество. – Душанбе, 2019. – № 2. – С. 63–71.

10. Бозоров Р.Б. Развитие законодательства Республики Таджикистан об инвестициях: проблемы реализации // Вестник Таджикского национального университета. Серия юридических наук. – 2018. – № 4. – С. 45–52.

10 Лаптиева М.А. Гражданско-правовое регулирование инвестиционной деятельности в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2013. – 214 с

11 Сулов С.А.. Инвестиционная деятельность как объект гражданско-правового регулирования : монография. – М. : Норма, 2014. – 256 с.

**ФАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИ
ГРАЖДАНӢ**

МИРЗОЕВ ПАРВИЗ ИСРОИЛОВИЧ,

номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, доценти кафедраи ҳуқуқи маданӣ ва иқтисодии
факултети ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии давлатӣ назди Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон 735360, Душанбе, к. Саид Носир 33

Тел: (+992) 93 469 77 71, E-mail: mirzoev-p-87@mail.ru

РАҲИМЗОДА НАЧИБУЛЛО,

сармутахассиси раёсати илм ва инноватсияи Академияи идоракунии давлатӣ назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735360, г. Душанбе, к. Саид Носир 33. Тел.: (+992)
93 871 88 88, E-mail: najib_9393_111@mail.ru

Дар мақола фаъолияти сармоягузорӣ ҳамчун объекти мустақил ва мураккаби танзими ҳуқуқи маданӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Таносуби фаъолияти сармоягузорӣ бо объектҳои ҳуқуқи маданӣ, ки дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардидаанд, таҳлил карда мешавад. Таваҷҷуҳи махсус ба меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ ва ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ» равона шудааст. Дар асоси таҳлили қонунгузорӣ ва амалия ҳулоса бароварда мешавад, ки фаъолияти сармоягузорӣ дорои табиати мураккаби ҳуқуқи хусусӣ буда, тақвияти нақши механизмҳои маданӣ-ҳуқуқии ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои сармоягузoron зарур аст.

Калид вожаҳо: фаъолияти сармоягузорӣ, сармоягузорӣ, ҳуқуқи маданӣ, танзими маданӣ-ҳуқуқӣ, шартномаи сармоягузорӣ, созишномаи сармоягузорӣ, ҳуқуқи оммавӣ, қонунгузорӣ.

INVESTMENT ACTIVITY AS AN OBJECT OF CIVIL-LAW REGULATION

MIRZOEV PARVIZ ISROILOVICH,

Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Civil Economic Law of the Law Faculty of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan 735360, Dushanbe, Said Nosir St. 33. Tel.: (+992) 93 469 77 71 E-mail: mirzoev-p-87@mail.ru

RAHIMZODA NAJIBULLO,

Chief Specialist of the Department of Science and Innovation Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan 735360, Dushanbe, Said Nosir St. 33. Tel.: (+992) 93 871 88 888 E-mail: najib_9393_111@mail.ru

The article examines investment activity as an independent and complex object of civil-law regulation. The relationship between investment activity and the objects of civil rights enshrined in the Civil Code of the Republic of Tajikistan is analyzed. Special attention is paid to the provisions of the Law of the Republic of Tajikistan “On Investments and Promotion of Investment Activity”. Based on the analysis of legislation and legal practice, the article concludes that investment activity has a complex private-law nature and substantiates the necessity of strengthening the role of civil-law mechanisms for the protection of investors’ rights.

Keywords: investment activity, investments, civil law, civil-law regulation, investment contract, investment agreement, public law, legislation.

УДК:347.734

ПАСАНДОЗҶОИ БОНКӢ ҲАМЧУН УНСУРИ СИРРИ БОНКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН

МАҲМУДОВ РУСТАМ НАСРУЛЛОЕВИЧ,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи маданӣ ва иқтисодии факултети ҳуқуқшиносии Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид
Носир 33. Email:rustammahmudov90@mail.ru;
Тел:+992 988818188;

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои мубрами илмҳои ҳуқуқшиносӣ бахшида шудааст. Ётимуду боварии мизоҷон бо бонкҳо ҳамарӯза зиёд шуда истодааст. Мақолаи мазкур оиди сирри пасандозҳои бонкӣ аз нигоҳи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои хориҷӣ оиди сирри пасандозҳои бонкӣ таҳлил гардидааст. Муаллиф дар мақолаи худ ҷанбаҳои назариявӣ ва амалиявиро таҳлил карда, тақлифҳои ҷолиби диққат пешниҳод кардааст. Андешаҳои пешниҳодгардида оиди сирри пасандозҳои бонкӣ аҳамияти муҳимми амалӣ дошта, қобили дастгирӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: пасандоз, бонк, махфӣ, муштариён, сирри бонкӣ, шахси воқеӣ, шахси ҳуқуқӣ, маблағ, ташкилоти қарзӣ, қонун.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ» чунин қайд менамояд: «Бонки миллӣ ва ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки ҷиҳати ҷалби бештари сармояи хориҷӣ ба низоми бонкӣ, пасандозҳои шахсони воқеию ҳуқуқӣ ва боз ҳам зиёд намудани пешниҳоди қарз ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисод, бахусус, соҳибкории истеҳсоли тадбирҳои иловагиро роҳандозӣ намоянд» [21].

Дар шароити иқтисодиёти бозоргонӣ таъмин ва нигоҳ доштани махфияти пасандозҳои бонкӣ аз ҷониби кормандони бонк аҳамияти муҳим дорад ва бе шакку шубҳа риоя гардида истодааст. Сирри пасандози бонкӣ яке аз масъалаҳои баҳснок буда, дар қонунгузориҳои ҳамаи кишварҳо махфияти пасандоз дарҷ гардидааст ва ба кадрҳои имкон аз қонунгузориҳои яқдигар оиди махфияти пасандоз тафовут дорад.

Дар илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз он чумаи ихтисоси ҳуқуқи маданӣ мавзуи сирри пасандози бонкӣ яке аз мавзуҳои мубрам ба ҳисоб рафта, таҳти таваҷҷуҳи сивилистон қарор дорад. Ин пеш аз ҳама аз он сарчашма мегирад, ки ҳамарӯза байни бонкҳо (ташкилотҳои қарзӣ) ва муштариёни бонк (шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ) бастанӣ шартномаи пасандоз зиёд шуда истодааст. Таъмин кардани махфияти муштарӣ оид ба шартномаи пасандози бонкӣ яке аз уҳдадорҳои асосии корманди бонк ба ҳисоб меравад, ки аз шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ бармеояд.

Қабл аз он, ки муаллиф сирри пасандози бонкиро таҳлил намояд зарур аст, ки ҳуди истилоҳи пасандоз барасӣ карда шавад. Асосан дар боби якум ва яке аз моддаҳои аввали Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» оиди ҳуди истилоҳи пасандоз чунин зикр гардидааст: пасандоз – маблағе, ки ҳуқуқи истифодаи муваққатиаш ба ташкилотҳои қарзӣ бо шартӣ пардохти фоизи муайян воғузор шудааст [17]. Бояд қайд намуд, ки дар ҷаҳон ҳамасола рӯзи 31 октябр «Рӯзи ҷаҳонии пасандоз» («Word Savings Day») таҷлил карда мешавад, ки аз соли 1924 бори аввал дар Аврупо шурӯъ гардидааст.

Комитети иҷроияи Марказӣ ва Совети Комиссарони Халқ аз 18 январӣ соли 1927 ба «Низомнома дар бораи кредити кооперативӣ» тағйирот дароварда, дар он илова намуданд, ки шаҳодатномаҳои пасандозҳои муштариёни кооперативҳои кредитӣ ба мақомоти тафтишоти судӣ ва судӣ танҳо барои қарзҳои ҷиноятӣ, ки аз тарафи онҳо пеш бурда мешаванд, дода мешавад.

Аз дидгоҳи илмҳои ҳуқуқшиносӣ пасандозҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти ҳимоя ва муҳофизати давлат қарор дошта, яке аз ҷузъҳои сирри бонкиро ташкил медиҳад. Пасандоз ҳамчун маълумотҳои молиявии муштарӣ мебошад, ки дар асоси шартнома ба вучуд омадааст ва бе асоси қонунӣ ифшо кардани он метавонад оқибатҳои ҳуқуқиро ба вучуд оварад. Таъмин кардани махфияти маълумотҳои молиявии муштарӣ, аз ҷумла пасандози бонкӣ ин на танҳо вазифаи кормандони бонк, балки дигар ашхосе, ки дар доираи қонунгузорӣ ҳуқуқи гирифтани маълумотро аз бонк доранд, новобаста аз вазифааш бояд ҳамаи маълумотҳоро қатъиян нигоҳ доранд. Масалан, аудиторҳо, санҷишгарон, кормандони Бонки миллии Тоҷикистон ва ғайра.

Як қатор олимон ба он ақидаанд, ки сирри пасандоз ҳамчун объекти ҳуқуқи маданияро ташкил медиҳад ва гурӯҳи дигари олимон ба он ақидаанд, ки сирри пасандоз маълумотҳои молиявии шахсро дар назар дорад. Оиди сирри пасандозҳои бонкӣ аз ҷониби олимони хориҷӣ фикру ақидаҳои мухталиф ҷой дорад ва баҳсу мунозираҳои зиёд дида намешавад. Сирри бонкӣ-маълумот дар бораи муштарӣ аст, ки бонк ҳақ надорад онро ба шахсони сеюм интиқол диҳад (ба истиснои шахсоне, ки қонунан барои ин мақсад таъин шудаанд) [20, с. 80-82].

Аз нуқтаи назари М.М. Агарков афзоиши ҳифзи махфияти пасандозҳо аз хоҳиши қонунгузор барои ҷалби пасандозҳо аз табақаҳои васеътарини аҳоли ба вучуд омадааст [6, с. 143]. Давлат ба намояндагони кассаҳои амонатӣ махфӣ будани пасандозҳоро дар сатҳи қонунгузорӣ қафолат меод ва пасандозгуздорон ба ин қафолат ҳуқуқ доштанд.

Тибқи ақидаи Д. Куршаков сирри бонкӣ: ин уҳдадорӣ касбии бонк оиди ҳамаи маълумотҳои сирри бонкӣ, муносибати молиявии шахсии муштарӣ бо бонк ва ба шахси сеюм маълумот надодани онҳо ба ҳисоб меравад [16, с. 65]. «Уҳдадорӣ касбии бонк оиди махфӣ нигоҳ доштани ҳамаи маълумоти марбут ба ҷанбаҳои молиявӣ ва шахсии муштарӣ ва баъзе шахсони сеюм, ба шарт, ки чунин маълумот дар натиҷаи хизматрасонии муқаррарии бонкӣ аз ин муштарӣ ба даст оварда оварда шуда бошад» [6, с. 152]. Аз ақидаҳои олимони чунин бармеояд, ки сирри бонкӣ ҳамчун уҳдадорӣ касбии кормандони бонк ба шумор меравад ва оиди маълумотҳои молиявии муштарӣ дар бонк хабар доранд онро нигоҳ дошта, ба шахсони сеюм ошкор намоянд.

Аз нуқтаи назари муаллиф сирри пасандози бонкӣ ин объектҳои ҳуқуқи маданӣ ва сирри шахсро ташкил медиҳад. Чунки муштарӣ бо бонк боварӣ ҳосил карда, шартномаи пасандозро тибқи қонунгузорӣ маданӣ ба анҷом мерасонад. Сирри шахсӣ оиди пасандози бонкӣ бошад дар он зоҳир мегардад, ки дар шартномаи пасандозҳои бонкӣ маълумотҳои шахсии муштарӣ аз қабилӣ ному насаб, суроға, ҷои зист ва ғайраҳо дарҷ мегардад ва инҳо метавонанд маълумотҳои шахсро дар бар гиранд.

Сирри бонкӣ ин маълумоти аз ҷониби ташкилоти қарзӣ муҳофизатшаванда дар бораи суратҳисобҳо ва амонатҳои мизочони он, инчунин дигар маълумоти аз ҷониби ташкилоти қарзӣ муқарраршуда барои манфиатҳои онҳо мебошад, ки паҳн намудани онҳо метавонад ба манфиати мизочон зарар ворид кунад [9, с. 36]. Оиди сирри пасандозҳои бонкӣ, ки яке аз ҷузъҳои сирри бонкиро ташкил медиҳад аз ҷониби олимони хориҷӣ фикру ақидаҳо ба таври густурда матраҳ гардидааст.

Ҳангоми таҳлили сирри пасандозҳои бонкии дар боло зикргардида:

- 1) таъмин ва ҳифз кардани сирри пасандози бонкӣ ин яке аз уҳдадорӣҳои асосии кормандони бонк ба ҳисоб меравад, ки аз кодексҳо ва қонунҳо манша мегирад;
- 2) таъмин кардани сирри пасандозҳои бонкӣ яке аз уҳдадорӣҳои кормандони бонк аст, ки аз санадҳои зерқонунӣ бармеоянд;
- 3) ифшо накардани махфияти пасандози бонкӣ яке аз уҳдадорӣҳои кормандони бонк ба ҳисоб рафта, аз қоидаҳои ахлоқии равонии онҳо бармеояд;

Дар ин зимн, тамоми намуди муносибатҳое, ки аз лаҳзаи бастанӣ шартномаҳои бонкӣ аз ҷумла шартномаи пасандоз байни бонк ва муштарӣ ба вучуд меояд махфӣ буда, корманди бонк уҳдадор мебошад, ҳангоми бастанӣ шартнома махфияти онҳоро таъмин намояд ва дар шартномаи пасандози бонкӣ калимаи сир бонкӣ ё махфияти бонкиро дарҷ

намояд. Яъне дар шартномаи пасандоз муҳлат, ҳаҷм, фоиз, намуди маблағ, ҳуқуқ ва уҳдадорӣ зикр мегардад, ки бояд ғайриқонунӣ ба шахсони сеюм ифшо нагардад.

Шартномаи пасандози бонкӣ дар шакли хаттӣ баста мешавад ва ҳангоми бастанӣ шартнома чунин қайд мегардад, яке аз уҳдадориҳои бонк сирри пасандозро, ки қонун муқаррар кардааст ғайриқонунӣ ба ҳечқас ифшо наамояд [18].

Шартномаи пасандози бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пули милли сомонӣ бо муҳлати кутоҳқардашуда масалан (семоҳа 8 фоиз, шашмоҳа 10 фоиз, яксола 14 фоиз) дарозқардашуда (ҳаҷдаҳмоҳа 15 фоиз, бистучормоҳа 16 фоиз, сивушашмоҳа 17 фоиз, чилуҳашт моҳа 19 фоиз,) ё дар баъзе бонкҳо каме бо фоизи баланд ё паст баста мешавад. Дар баробари ин шаҳрвандон метавонанд пасандози муҳлатнок, муҳлатноки чамъшаванда, пасандоз барои кӯдакон, пасандози ҳамватанони бурунмарзӣ, пасандози нафақавӣ дар бонк кушоянд ва ҳангоми бастанӣ чунин шартномаҳо истилоҳи сирри пасандоз қайд мегардад. Инчунин муштариён тибқи талаботи қонунгузорӣ метавонанд бо асъори хориҷӣ шартномаи пасандози бонкӣ банданд.

Ҳангоми муҳлати кутоҳ бастан оиди шартномаи пасандози бонкӣ фоизаш кам ба назар меравад ва ҳангоми бастанӣ шартномаи пасандози бонкӣ муҳлаташ дарозқардашуда фоизи баланд дода мешавад. Ҳангоми бастанӣ шартномаи пасандоз бо пулли милли ё асъори хориҷӣ, муҳлати дарозқардашуда ё кутоҳқардашуда яъне новобаста аз шартномаи пасандози бонкӣ корманди бонк уҳдадор аст, ки махфияти онро ҳифз карда, дар шартнома қайд намояд. Шартномаи пасандоз яке аз намуди шартномаи асосиест, ки дар асоси меъёриҳои қонунгузорӣ байни бонк ва муштарӣ (шахсони воқеӣ, шахсони ҳуқуқӣ) ба вучуд омада, дар шакли хаттӣ баста мешавад.

Айни ҳол тартиби бастанӣ шартномаи пасандози бонкӣ байни бонк ва муштарӣ бо Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад ва таъмини сирри пасандози бонкӣ яке аз бандҳои шартномаи пасандози бонкиро ташкил медиҳад, ки уҳдадориҳои асосии бонкро ташкил дода бо моддаи 48 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» сурат гирифта истодааст. Бо Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми дуюм, ки 11 декабри соли 1999, №884 қабул гардида буд, моддаи 881 он танҳо махфӣ будани суратҳисоби бонкиро эътироф мекард [15] ва дар ягон боб моддаи дахлдори Кодекси гражданин истилоҳи «сирри пасандоз» қайд нагардида буд. Кодекси маданияи ҚТ моддаҳои 916-928 оиди шартномаи пасандози бонкӣ мебошад ва оиди сирри пасандози бонкӣ дар ягон меъёри Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бахшида нашудааст.

Роҷеъ ба таҳлил намудани Кодекси маданияи ҚТ як қатор давлатҳои пасошуравӣ пасандозро ба сифати сирри бонкӣ эътироф намудаанд. Чунончи дар қисми 1, моддаи 857 Кодекси гражданин Федератсияи Россия пасандози бонкӣ ба сифати сирри бонкӣ эътироф гардидааст [12], Кодекси гражданин Ёзбекистон, моддаи 786, қисми 1 пасандози бонкӣ ҳамчун сирри бонкӣ [11] эътироф шудааст, Кодекси гражданин Қирғизистон, моддаи 773, қисми 1 пасандоз ба сифати сирри бонкӣ [10], Кодекси гражданин Украина, моддаи 1076 оиди сирри пасандози бонкӣ [13], Кодекси бонкии Ҷумҳурии Беларус, моддаи 122 оиди сирри пасандози бонкӣ [7] эътироф шудааст.

Ҳангоми таҳлил намудани Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кодексҳои маданияи давлатҳои пасошуравӣ оиди сирри пасандози бонкӣ ба таври қуллан фарқ менамояд ва норасоӣҳо оиди сирри пасандози бонкӣ дида мешавад.

Дар қараёни таҳлили қонунгузори давлатҳои пасошуравиро оиди сирри пасандози бонкӣ ба чунин ҳулоса омадан лозим аст, ки қариб дар ҳамаи Кодекси маданияи ва қонунгузори бонкии онҳо моддаи алоҳида оиди сирри бонкӣ аз ҷумла сирри пасандоз муқаррар гардидааст. Вале дар таърихи соҳибистиқоли Ҷумҳурии Тоҷикистон 2 маротиба Кодекси гражданин соли 1999 ва Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ягон меъёр оиди сирри пасандози бонкӣ оварда нашудааст.

Ҳангоми таҳлил намудан ва омӯхтани Кодекси маданияи давлатҳои Аврупо вобаста ба сирри бонкӣ аз ҷумла пасандозҳои бонкӣ Кодекси маданияи давлатҳои Аврупо сирри бонкиро танзим намекунад балки бо қонунҳои алоҳида ба танзим дароварда мешавад.

Масалан дар Кодекси пулӣ ва молиявии Фаронса моддаи L.511-33 сирри пасандозҳо, суратҳисобҳо, амалиётҳои молиявӣ, вазъи мизоч маҳрам (махфӣ) [2] мебошад. Сирри пасандози бонкӣ аз ҷумла ҳамаи амалиётҳои бонкӣ дар Италия бо Қонуни ягонаи Италия оид ба бонкҳо ва қарзҳо, моддаи 30-31 (Art. 30-31 TUB) [5], Дар Олмон бо Қонун оид ба кори бонкӣ, ки санаи 5 декабри соли 1934 қабул гардида буд, моддаи 9 «Дар бораи махфияти бонкӣ» пасандози бонкӣ, аз ҷумла ҳамаи амалиётҳои бонкӣ [3] бо моддаи мазкур танзим дароварда мешавад.

Ҳамин тавр, ҳангоми таҳлил намудани қонунгузори маданияи давлатҳои Аврупо шартномаҳо оиди пасандоз, суратҳисоб, кредит, амонат дигар амалиётҳои бонкӣ дар моддаҳои дахлдори он пешбинӣ гардидааст вале оиди сирри бонкӣ аз ҷумла сирри пасандози бонкӣ дигар сирҳои бонкӣ дар Кодекси маданияи давлатҳои Аврупо қайд нагардидааст танҳо бо қонуни махсус оиди бонкҳо ба танзим дароварда мешавад.

Дар давлатҳои исломӣ сирри пасандози бонкӣ асосан бо меъёрҳои шариат аз қабилӣ Қуръони Мачид, ҳадисҳо ва фикҳ муҳофизат мегардад. Дар Қуръон ба ҷойи калимаи «пасандоз» истилоҳҳои «мол», «амонат», «маблағ» истифода карда мешавад. Қайд мегардад, ки ба амонатдорӣ адолат кунед ва онро риоя кунед, фош кардани он гуноҳ аст.

Дар баробари ин пасандозҳои муштариёни бонк ба сирри бонкӣ дохил карда мешавад, ки таърихи садсолоҳо дорад, ки дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикарда муҳофизат ва ҳифз карда мешавад. Яке аз чунин давлатҳо Швейцария ба ҳисоб меравад, ки бори аввал сирри бонкиро аз он ҷумла пасандози бонкиро дар қонуни худ ба танзим даровард ва барои ифшо кардани он ҷарима ба маблағи 500 000 (панҷсад ҳазор) функт ва ҷавобгарии ҷиноятиро муқаррар намудааст.

Ҳангоми таҷрибаи бонкиро муаллиф таҳлил намуда, ба чунин хулоса омад, ки бастанӣ шартномаи пасандози бонкӣ айна ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон байни бонк ва муштарӣ бо Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва оиди таъмини махфияти сирри пасандози бонкӣ бошад бо моддаи 48 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» баста мешавад. Чун ки мафҳуми шартнома пасандози бонкӣ ва талаботҳои он дар КМ ҚТ зикр гардидааст ва таъмин кардани махфияти пасандози бонкӣ бошад дар моддаи 48 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» зикр гардидааст.

Дигар масъалаи асосӣ ва муҳим он аст, ки дар таҷриба байни бонк ва муштарӣ шартномаи пасандози бонкӣ баста мешавад дар яке аз бандҳои шартномаи пасандози бонкӣ қайд мегардад, ки ҳангоми ба вучуд омадани баҳс чунин намуди шартномаи пасандози бонкӣ дар суди иқтисодӣ баррасӣ мегардад. Яъне қариб ҳамаи шартномаи пасандози бонкӣ, ки байни муштарӣ ва бонк баста мешавад масъалаи пайдо шудани баҳс на дар суди умумӣ балкӣ дар суди иқтисодӣ баррасӣ карда мешавад. Новобаста аз он, ки бонк ё муштарӣ аз кадом ноҳия, минтақа ё кӯча қарор дорад чунин тарафҳо қайд менамоянд, ки ҳангоми ба вучуд омадани баҳс дар суди иқтисодӣ баррасӣ мегардад.

Инчунин ҳангоми таҷрибаро дида баромадан баҳсҳои байни бонк ва муштарӣ оиди пасандозҳои бонкӣ (шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ) дар Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардида истодаанд.

Агар то санаи 28 майи соли 2015 пасандозҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба 7,518 миллиард сомонӣ ташкил медод, ки 65,1 Ҷоиз (4,8979 миллиард сомонӣ) аз шахсони воқеӣ ва аз шахсони ҳуқуқӣ бошад 34,9 Ҷоиз (2,6201 миллиард сомонӣ) ташкил медиҳад [1].

Ба санаи 30 июни соли 2025 бақияи умумии пасандозҳо 29,3 млрд сомониро ташкил дод, ки дар муқоиса ба ҳамин санаи соли гузашта 39,0 Ҷоиз зиёд мебошад. Ҳаҷми умумии бақияи пасандозҳо аз рӯи ҳисса бо пули миллий 59,4 Ҷоиз ва бо асъори хориҷӣ 40,6 Ҷоизро ташкил намуд. Дар таркиби бақияи умумии пасандозҳо ҳиссаи шахсони ҳуқуқӣ 12,7 млрд сомонӣ ё 43,5 Ҷоиз ва ҳиссаи шахсони воқеӣ 16,6 млрд сомонӣ ё 56,5 Ҷоизро ташкил медиҳад [8]. Ҳангоми қиёс намудан ва таҳлил намудани пасандозҳои соли 2025 ро бо солҳои 2015 қариб 4 маротибаи дигар афзудааст.

Пасандозҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар КВД БДА Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амонатбонк» дар соли 2024 чунин аст: «бақияи пасандозҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ 6.9

миллиард сомони ро ташкил медиҳад, ки нисбат ба соли қорӣ 27,5 ғоиз зиёд аст. Аз ҷумла, пасандозҳои аҳоли 2,8 миллиард сомони ро ташкил медиҳад, ки нисбат ба соли гузашта 27 ғоиз афзуд» [4]. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки таваҷҷуҳу эътимоди аҳоли нисбати шартномаи пасандоз дар бонкҳо сол аз сол зиёд шуда истодааст. Дар баробари ин ҳангоми таҳлил намудани шартномаи пасандоз назар аз пасандозҳои шахси ҳуқуқӣ маблағи пасандозҳои шахси воқеӣ бештар ба назар мерасад.

Шаҳрвандон ва шахси ҳуқуқӣ метавонанд пасандозҳои худро тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи амонату пасандозҳо» аз 15 марти соли 2023, №1961 суғурта намоянд. Мақсади ташкилоти суғуртавӣ ҳимояи ҳуқуқҳои пасандозгузори шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ, эътимоду боварӣ ба аҳоли ва дар ҳолати ҳодисаҳои суғуртавӣ ҷуброни суғуртавӣ иборат мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон суғуртаи пасандозҳо асосан дар «Ҳазинаи Суғуртаи Амонату Пасандозҳои Тоҷикистон» суғурта карда мешавад.

Ба ақидаи олими ватанӣ: хизматрасонии суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун яке аз шаклҳои муҳими ғаъолияти соҳибқорӣ дар бозори хизматрасониҳо мавқеи хос дорад, зеро он ҳам ба ҳифзи манфиатҳои молиявии шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ нигаронида шудааст ва ҳам дар таъмини устувории иқтисодӣ милли нақши муассир дорад [14, с. 441].

Шартномаи пасандози бонкӣ байни бонк ва муштарӣ баъда мешавад ҳар моҳ бонк ба муштарӣ ғоизи муайян пардохт менамояд ва баъди анҷоми муҳлати шартномаи пасандози бонкӣ аз нав шартнома мебандад. Ягон нуқсон ё камбудии оиди сирри шартномаи пасандози бонкӣ дар таҷриба мавҷуд нест. Ҳангоми аморҳои Бонки миллии Тоҷикистонро назар ба солҳои гузашта таҳлил намудан сол ба сол, моҳ ба моҳ пасандозҳои шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар бонкҳо бештар шуда истодааст, боварии муштарӣ ҳамарӯза бо шартномаи пасандози бонкӣ зиёд гардида истодааст. Ин дар ҳақиқат хуб аст масалан шахс 100 ҳазор сомони ро дар бонк шартномаи пасандози бонкӣ бандад баъзе бонкҳо 12 ғоиз, баъзеаш 18 ғоиз ҳангоми баътани шартнома ҳармоҳ пардохт менамояд ё дар давоми сол вобаъта ба баътани шартномаи тарафҳо оиди пасандози бонкӣ пардохт менамояд. Ҳулас агар муштарӣ дар бонк 100 ҳазор сомонӣ ба муҳлати як сол шартномаи пасандоз бандад дар давоми сол аз 15 ҳазор сомон то 20 ҳазор сомонӣ маблағи пули ба даст меоварад.

Ҳамчунин, танҳо камбудӣ оиди шартномаи пасандози бонкӣ дар таҷриба дида мешавад, ки масалан бонк бо қарори суд муфлис эълон гардид дар бонки муфлисэълоншуда якҷанд шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ аст, ки пасандоз дар маҷмӯ ба маблағи умумии як миллион сомонӣ доранд. Вале бонк бо қарори суд муфлис эълон шудааст. Боз дар навбати худ яке аз сабабҳои асосие, ки бонк муфлис эълон гардидааст аз сабаби кредит зиёд додан ба шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад.

Дар ин асно ҳуқуқшиносони бонки муфлис эътирофгардида ҳаматарафа, объективона аз болои муштарӣ, ки аз ҷунин бонк ба маблағҳои гуногун кредит гирифтанд ва дар муҳлати муқарраргардида маблағи кредитро барнагардониданд аризаи даъвоги ба суди умумӣ ва суди иқтисодӣ оиди рӯёнидани қарз (кредит) муроҷиат намуда истодаанд, то ин, ки муштарӣ, ки дар ҷунин бонк маблағи пасандоз доштанд пурра баргардонанд. Аризаи намоёндаи бонкро суд одилона санчида бо факту далелҳо ҷунин баҳои ҳуқуқи медиҳад, ки дар ҳақиқат қарздор аз ҷунин бонк маблағи қалон қарздор аст вале аз баргардонидани қарз қасдан саркашӣ намуда истодааст. Суд аз суратҳисоби қарздор (шахси воқеӣ, шахси ҳуқуқӣ) маблағи қарзе, ки аз бонк қаблан гирифта буд бидуни розигиаш ба рақами 000000 пасандози шаҳрванд ё шахси ҳуқуқӣ, ки дар бонк пасандоз дошта буд интиқол медиҳад ва суд нисбати ҷунин қарздор барои салҳангори қардан ҷаримабандӣ татбиқ менамояд. Масалан агар пасандози як шахси ҳуқуқӣ дар бонки муфлисгардида 150 ҳазор сомони ро ташкил диҳад суд бо аризаи даъвогии намоёндаи бонки муфлис эълонгардида, ки баъзе қарздор 20 ҳазор сомонӣ, баъзеаш 40 ҳазор сомонӣ, баъзеаш 60 ҳазор сомонӣ маблағи қарзи бонкиашро ташкил медиҳад бо таъиноти худ аз суратҳисоби ҳамон қарздор ё амволи ба ҳабсгирифташудаи ӯ ба рақами 000000 пасандози муштарӣ интиқол медиҳад. Ин ҳолатҳо ба сирри пасандози бонкӣ дохил намегардад, ҷунки яке аз салоҳиятҳои асосии суд ин оиди

маблағҳои молиявӣ, аз он ҷумла сирри бонкӣ мебошад ва дар рафти мурофиа пурра метавонад маълумоти гунаҳгори дида барояд.

Тибқи таҳлиҳои қонунгузорӣ дар соҳаи бонкӣ муштарие, ки бо бонк шартномаҳои бонкиро мебандад бояд махфияти маълумотҳоро кормандони бонк новобаста аз вазифаашон ошкор насозанд. Масалан як бонки ғайридавлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сохтори марказии бонк, намояндагӣ, филиалҳо ва ғайраҳо, ки дар маҷмӯъ ҳамаи кормандони он 1000 нафаро ташкил диҳанд ҳамаи онҳо вазифадор мебошанд, ки махфияти бонкӣ аз ҷумла махфияти пасандози бонкиро таъмин намоянд ва бе асоси қонунӣ ба шахсони сеюм ошкор нанамоянд. Роҳбарияти ташкилоти қарзӣ ҳангоми ба қор қабул намудани корманд бояд оиди таъмини дуруст иҷро кардани шартномаҳои бонкӣ, аз ҷумла вобаста ба ошкор накардани маълумотҳои бонкӣ шахси нав ба қор қабулшуда назорати қатъӣ андешад. Ҳангоме, ки бонк ё ташкилотҳои қарзӣ маълумотҳои муштариёро бе асоси қонунӣ ошкор ва фош намесозанд ҳамон қадар сафи муштариёни чунин бонк зиёд мегардад. Дар мавриде, ки маълумотҳои муштарӣ аз бонк зиёд ошкор шуд ҳамон қадар сафи муштариёни бонкӣ кам мегардад.

Сирри бонкӣ ҳамчун низоми махсуси ҳуқуқи ба шумор рафта, маълумотҳои муштариёи бояд дар доираи меъёрҳои ҳуқуқӣ ба амал бароварда шавад ва ҳуқуқҳои муштарӣ поймол нагардад. Шахси сеюм гуфта чунин шахсро меноманд, ки бо муштарӣ ягон иртибот надорад ва бе асоси қонунӣ меҳодад дар бораи муштарӣ аз бонк ва ташкилотҳои қарзӣ маълумот гирад. Шахси сеюм ашхосро дар назар доранд, ки бидуни розигии муштарӣ ва ғайриқонунӣ аз кормандони бонк маълумот талаб менамояд.

Сирри бонкӣ маълумотҳои молиявии шахси воқеӣ, соҳибкори инфиродӣ ва шахси ҳуқуқӣ буда, ғайриқонунӣ ошкор кардани чунин маълумотҳо ба шахсони бегона оқибатҳои ҳуқуқӣ ба миён меояд. Новобаста аз он, ки бонк ва ташкилотҳои қарзӣ (шахсӣ, коллективӣ ё давлатӣ) аст бояд берун аз сирри касбӣ ва хизматнаш набаромада, талаботҳои қонунгузори маданӣ ва қонунгузори дар соҳаи фаъолияти бонкиро вайрон насозад. Беш аз пеш таваҷҷуҳи халқ ба бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ зиёд шуда истодааст бояд хизматрасонии бонкӣ аз ҷониби кормандони бонк дар зери ҷаҳорҷубаи қонун ба танзим дароварда шавад.

Ҳангоми таҷрибаро оиди хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷумла шартномаи пасандози бонкӣ дар таҷриба чунин ба назар мерасад. Масалан шахсро барои ягон қонуншиканӣ суд ҷарима таъин менамояд баъди қарор, ҳалнома ё санади судӣ барои иҷрош ба иҷроҷиёни суд барои рӯёнидан ворид мегардад. Қаблан иҷроҷиёни суд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чанд бонк ё ташкилоти қарзие ҳаст тавассути нақлиёт кофта ёфта мурочиат мекардан ва санади судро пешниҳод мекардан, ки ному насаб, номи падар, ки нисбати он санади суди баромадааст оиди рӯёнидани қарз ё ҷарима. Баъдан дархости иҷроҷии судро бонк ё ташкилоти қарзӣ қабул карда, оиди доштан ё надоштани маблағ, суратҳисоб ва ғайраҳо дар шакли хатти ҷавоб мегардониданд. Айни ҳол бошад бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли ҳукумати электронӣ қабул гардидааст иҷроҷии суд дар утоқи кориаш нишаста тавассути барномаи электронӣ ба ташкилотҳои қарзӣ баъди баромадани санади судӣ дархост пешниҳод менамояд ва дар муҳлати муқараргардида ба мактуби иҷроҷии суд ҷавоб меояд оиди доштани маблағ ё надоштан. Ин ҳуб аст аз як ҷиҳат хароҷот кофта ёфтани 37 ташкилоти қарзӣ мушкилиро пеш меовард.

Дар таҷрибаи судӣ оиди сирри бонкӣ, аз ҷумла сирри пасандози бонкӣ дар суди иқтисодӣ ба ғайр аз санадҳои меъёри ҳуқуқӣ бо Қарори Пленуми Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ошкоро будани муҳокимаи судӣ ва ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот оид ба судҳо» аз 18 октябри соли 2019, №1 [19] ба танзим дароварда мешавад.

Дар вақти қонунгузориҳои бонкиро таҳлил кардан бонк аз ташкилоти қарзӣ фарқ менамояд бонк амалиётҳои васеи бонкиро иҷро менамояд ташкилоти қарзӣ бошад амалиётҳоеро иҷро менамояд, ки ба бонк баробар шуда наметавонад ва маҳдуд аст.

Аз ин рӯ муаллиф дар ҳулосаи худ пешниҳод менамояд, ки дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бобҳои шартномаҳои бонкӣ истилоҳи “сирри пасандози бонкӣ” илова карда шавад.

Муаллиф пешниҳод менамояд, ки дар амалия аз ҷониби ҳамаи кормандон ҳангоми дархост кардан ба бонк на истилоҳи “ташкilotи қарзӣ” балки истилоҳи “бонк” мурочиат карда шавад.

Инчунин муаллиф пешниҳод менамояд, ки шартномаи пасандози бонкӣ аз ҷониби бонк бо принципҳои боварӣ, эътимодноӣ, вафодорӣ, вичдоноӣ қатъиян риоя шаванд бепарвоию беаҳамияти оиди шартномаи пасандози бонкӣ нанамоянд, то ин, ки беш аз пеш сафи муштариён оиди шартномаи пасандоз бештар гардад.

Муаллиф пешниҳод менамояд, ки дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон истилоҳи “сирри пасандози бонкӣ” илова карда шавад.

Муаллиф пешниҳод менамояд, ки дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷои калимаи “маҳрамияти бонкӣ” калимаи “сирри бонкӣ” пешниҳод карда шавад чунки калимаи “сирри бонкӣ” калимаи ҳуқуқӣ аст.

Айни ҳол тавассути (онлайн) барномаҳои телефони шахс метавонад шартномаи пасандози бонкӣ бандад. Муаллиф пешниҳод менамояд, ки бонк дар барномаи (онлайн) компютери ҳангоми бастанӣ шартномаи пасандози бонкӣ равшантар карда дар яке аз пунктҳои шартнома қайд намояд, ки бонк “сирри пасандози басташударо махфӣна нигоҳ медорад”.

Шартномаи пасандози бонкӣ, ки байни бонк ва муштарӣ (шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ) баста мешавад пурра ҳуқуқ ва уҳдадорихои тарафҳо, муҳлати шартнома, фоиз, пеш аз муҳлат бекор кардани шартнома умуман гуфтан лозим аст, ки шартномаи пасандози бонкӣ ҳаматарфа ва пурра навишта шавад ва ҳуқуқ ва уҳдадорихои муштарӣ аз ҷониби корманди бонк, ки бо муштарӣ шартномаро бастааст фаҳмонад.

Бонк огоҳ намояд, ки ҳангоми аз ҷониби Шумо ҳамчун муштарӣ ҷиноят содир кардан бо қарори суд мо метавонем, ки маълумотҳои пасандози бонкӣ шуморо ба суд пешниҳод менамоем ин ба сирри бонкӣ дохил намешавад фаҳмонида дода шавад талаботҳои қонунгузорӣ.

Барои бе асоси қонунӣ ба шахсони сеюм ифшо кардани сирри бонкӣ аз ҷумла шартномаи пасандози бонкӣ аз тарафи корманди бонк ҷаримаи калон ҳади ақал аз 50 ҳазор сомонӣ ҷарима татбиқ шавад. Ин ҳам ҳануз кам аст, чун, ки дар Шветсария аз ҳама сирри бонкӣ дар ҷои баланд аст барои ғайриқонунӣ ошкор кардани сирри бонки бо пулм миллий тақрибан 6.5 миллион сомонӣ ё 500 000 франк ҷарима пешбинӣ гардидааст. Ҳоло, он, ки суд, мақомоти тафтишоти, андоз ё мақомоти салоҳиятдори давлати дар ҳолати пешбиникардаи қонун ҳуқуқи гирифтани маълумотҳои сирри бонкиро дорад.

Бидуни розигии муштарӣ шартномаи пасандози бонкиро тағйир надихад масалан ҳангоми пасту балнд шудани қурби миллий ё хориҷӣ.

Муаллиф пешниҳод менамояд, ки дар моддаи якуми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» мафҳуми пасандоз бо мазмуни зерин илова карда шавад: «пасандоз – маблағе, ки ҳуқуқи истифодаи муваққатиаш ба бонк бо шартҳои пардохти фоизи муайян вогузор шудааст».

Дар қисми якум моддаи 48 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» пеш аз калимаҳои «ташкilotи қарзӣ» калимаи «бонк» илова карда шавад.

Ҳангоми таҳлили Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» дар ягон моддаҳои 48-49 ё банди он қайд нагардидааст, ки «пасандоз ҳамчун сирри бонкӣ» мебошад.

Аз ин рӯ муаллиф пешниҳод менамояд, ки дар қисми 2 моддаи 48 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» илова карда шавад: «пасандози бонкӣ ба сирри бонкӣ дохил мегардад».

Муаллиф пешниҳод менамояд, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи амонату пасандозҳо» меъёри махсус бо мазмуни зерин илова карда шавад: «ташкilotи суғуртаи махфияти суғуртаи пасандозҳоро қафолат медиҳанд ва аз ифшои ғайриқонунӣ онҳо ба шахсони сеюм худдорӣ менамоянд».

РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. ASIA-Plus, Душанбе 28 мая 2015 г., «Азия-Плюс» - Национальный банк Таджикистана (НБТ).
2. Code monetaire et financier – adopte le 24 decembre 2000, Modele L. 511-33. Кодекси пули ва молиявӣ Фаронса 24 декабри соли 2000, моддаи 511-33.
3. Gesetz uber das Kreditwesen (Banking Act, 9 KWG), 5 Dezember 1934
4. <https://www.amonatbonk.tj/en/about/information/financial-reports/>. Санаи мурочиат 12.10.2025
5. Testo Unico Bancario. Decreto Legislativo 1 settembre 1993, n. 385, Art. 30-31 TUB
6. Агарков М.М. Основы банковского права: курс лекций. – М., 2005. – С. 152.
7. Банковский кодекс Беларусь №441-3 от 25 октября 2000 г.
8. Бонки миллии Тоҷикистон. Ахбор. Шарҳи мухтасар оид ба натиҷаҳои фаъолияти низоми бонкӣ дар нисолаи якуми соли 2025. Санаи мурочиат 12.10.2025
9. Викулин А.Ю. Категории «банковская тайна» и «коммерческая тайна банка» и их соотношение // Банковское дело. – 1997. – №12. – С. 33-36.
10. Гражданский кодекс Кыргызской Республики, часть II, от 5 января 1998 года №1
11. Гражданский кодекс Республики Узбекистан, часть вторая №256-I от 29 августа 1996г.
12. Гражданский кодекс Российской Федерации (часть вторая) от 26.01.1996 №14-ФЗ (ред. от 24.06.2025, с изм. от 16.12.2025)
13. Гражданский кодекс Украины №435-IV от 16 январ 2003г.
14. Сангинзода Д.Ш., Ачиков А.Н. Мафхум, аломат ва махсусияти хизматрасонии суғурта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Идоракунии давлатӣ. – 2025. – №3 (74). – С. 441-449.
15. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми 2 аз 11 декабри соли 1999, №884 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.10.2025).
16. Куршаков Д. Банковской тайна// Закон. – 1998. – №2. – С. 65.
17. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» аз 19 майи соли 2009, №524 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.10.2025).
18. Маҳмудов Р.Н. Намунаи шартномаҳои ҳуқуқи граждании. – Душанбе «ИРФОН» 2017
19. Маҷмуаи Қарорҳои Пленуми Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2004-2025. – Душанбе, 2025.
20. Молохов В.В. Порубиновская // Банковское дело. – 2019. – №3. – С. 80-82.
21. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 16.12.2025

**БАНКОВСКИЕ ДЕПОЗИТЫ КАК ЭЛЕМЕНТ БАНКОВСКОЙ ТАЙНЫ В
РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

МАХМУДОВ РУСТАМ НАСРУЛЛОЕВИЧ,

ассистент кафедры культурно-экономического права юридического факультета Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе, ул. Саида Носира, 33. Электронная почта: rustammahmudov90@mail.ru; Тел.: +992 988818188

Данная статья посвящена одной из актуальных проблем юридических наук. Доверие клиентов к банкам растет с каждым днем. В статье анализируется вопрос о конфиденциальности банковских депозитов с точки зрения законодательства Республики

Таджикистан и зарубежных стран о конфиденциальности банковских депозитов. В статье автор анализирует теоретические и практические аспекты и предлагает интересные предложения. Представленные идеи о конфиденциальности банковских депозитов имеют важное практическое значение и заслуживают поддержки.

Ключевые слова: депозит, банк, конфиденциальность, клиенты, банковская тайна, физическое лицо, юридическое лицо, фонды, кредитное учреждение, право.

BANK DEPOSITS AS AN ELEMENT OF BANKING SECRECY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

MAKHMUDOV RUSTAM NASRULLOEVICH,

assistant of the Department of Cultural and Economic Law of the Faculty of Law of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33. E-mail: rustammahmudov90@mail.ru; Tel.: +992 988818188

This article addresses a pressing issue in legal science. Customer trust in banks is growing daily. The article analyzes the confidentiality of bank deposits from the perspective of the legislation of the Republic of Tajikistan and other countries on the confidentiality of bank deposits. The author analyzes the theoretical and practical aspects and offers interesting proposals. The presented ideas on the confidentiality of bank deposits have important practical implications and deserve support.

Keywords: deposit, bank, confidentiality, clients, banking secrecy, individual, legal entity, funds, credit institution, law.

Муқарриз: Абдухолиқзода А.М., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

К ВОПРОСУ О ВЛИЯНИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОГОВОРОВ НА НАЦИОНАЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО

МАМАДАМОНОВ УМЕД МУЛКАМОНОВИЧ,

кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права и сравнительного
правоведения Российско-Таджикского (Славянского) университета. Тел: (+992) 919-09-49-49;
E-mail: mamadamonov.umed@gmail.com

В статье рассматривает вопрос о влияние международных договоров на национальное законодательство. Международные договора являются одним из основных источников международного права, а также влияют на формирования и развитие национально – правовых систем. Реализацию международно-правовых норм на сегодняшний день также способствуют международные договора, в которых закреплены в том числе общепризнанные принципы и нормы международного права. В статье также рассматривается один из основных принципов – принцип обязательного выполнения международных договоров, который обязывает субъектов международного права своевременно и эффективно выполнять свои международно-правовые обязательства. С развитием современного общества и технологии международные договора адаптируются к современным реалиям. Роль международных организации также является не маловажной в вопросе влияние международных договоров на национальное законодательство. Так в рамках влияние право ВТО на развитие национальное законодательство государств-членов можно отметить, что в правовом комплексе в рамках ВТО содержатся множество международных договоров и международных соглашений. Взятые в рамках международных договоров международных обязательств государствами показывает их авторитет и надежность среди других субъектов международного права и способствует развитию государства в целом. На современном этапе развития общества и государства невозможно представить не одну сферу взаимодействия и сотрудничества между государствами на которое бы положительно не повлияло международные договора. В развитие национально-правовых систем ключевую роль играют международные договора, и их своевременная имплементация способствует дальнейшему развитию как национальное права, так и непосредственно международного права.

Ключевые слова: международный договор, влияние, национальное законодательство, имплементация, механизм имплементации, субъекты международного права, правовая система, принцип.

Международные договоры становятся основой для определенных взаимных прав и обязанностей между субъектами международного права. С формированием государства и его развитием роль международных договоров в сотрудничестве и развития государства становилось все значимее. Международные договора стали гарантиями для выполнения субъектами международного права обязательства. С развитием отношений, производства и технологий круг вопросов затрагиваемые международными договорами также расширились. Принцип обязательное выполнение международных договоров имеет очень богатую историю и стало одним из ключевых принципов которое стало основой для каждого государства в вопросе определение взаимных прав и обязательств между субъектами

международного права. Обладая высшей императивной силой обязательство выполнение международных договоров также способствует достижение многих целей всего мирового сообщества касательно таких вопросов как сотрудничество между государствами и мирного разрешение международных споров. Как справедливо подчеркивал Талалаев А.Н.: «Строгое, добросовестное выполнение своих международных договорных обязательств всеми участниками международного общения является важным средством поддержания международного мира и развития дружественных и добрососедских отношений, обеспечения международной безопасности». [7]. Осмин Б.И. подчеркивает, что: «Принцип *pacis sunt servanda* должна носить характер не ритуального заклинания, а реальных действий, находить свое воплощение в соответствующих внутригосударственных правовых нормах и решениях, обеспечивающих неукоснительное соблюдение международных договоров» [5]. Обеспечению выполнения договоров содействует также существование института международной ответственности за правонарушения [3].

Одним из важных международных договоров который определяет основные направления развития и сотрудничество государств является Устав ООН. Государства как основные субъекты международного права понимая значение и ключевую роль международных договоров всегда стремились к кодификации данной области. Одним из первых шагов в области кодификации международных договоров стало принятие первого кодифицированного акта в области международных договоров в 1928 году Гаванской конвенции о международных договорах. Несмотря на то, что данная конвенция не вступила в силу она стало толчком для более активной работы в данной области. Несомненным прорывом в вопросе кодификации международных договоров стало созданные 1945 году ООН, в рамках которого была создана специальная комиссия по международному права которая стало более детально изучать данный вопрос и привлекать ведущих специалистов в области международного права. Именно плодотворная работа данной комиссии стало основой достижение цели по кодификации международных договоров. Более 20-летней плодотворной работы Комиссии по международному праву по кодификации международных договоров дали свои результаты. В 1968-1969 годах на конференции, которая была проведена в рамках ООН была принята историческая Венская конвенция о праве международных договоров.

На сегодняшний день в развитие международных отношений и международного права особую роль играют международные договора. Особенно значимую роль они приобретают в процессе интеграции и глобализации. Международные договоры также влияют на становление и развитие национального законодательство и развитию отдельных отраслей внутригосударственного права. Международный договор как основной источник международного права играет важную роль также в развитие отдельных подотраслей международного права.

Принятие Венской конвенции о праве международных договоров 1969 года стало основой для более эффективного сотрудничество государств в различных областях. Одной из специфик данной конвенции является то, что субъектами заключение международных договоров на её основе являются только государства и непосредственно предоставляет возможность самым государствам определит на каком уровне и кем будет заключены международные договора. Также следует отметить, что учредительные акты международных организаций также регулируются данной конвенцией так как непосредственно заключаются между государствами.

Талалаев А.Н. в учебнике «Право международных договоров» отмечал, что: "Заключение международного договора представляет собой процесс, состоящий из ряда последовательных стадий. К ним относятся: согласование отдельных постановлений договора, принятие текста договора, установление аутентичности текста, выражение согласия государства на обязательность для него договора (подписание договора, ратификация, присоединение, утверждение, принятие, обмен документами, образующими договор, и др.) [7]. ". И.И. Лукашук указывает на три стадии: принятие текста, установление аутентичности текста, согласие на обязательность договора"[4]. Тункин Г.И по отмечал, что: "Заключение международного договора есть процесс, включающий несколько стадий: переговоры, парафирование, принятие международной конференцией или органом международной организации, подписание, утверждение, ратификация, обмен или депонирование ратификационных грамот, вступление в силу" [6].

Международные договора имеют особое место в системе национального права и способствуют его развитию. В частности, во многих конституция стран СНГ подчеркивается важность и необходимость международных договоров. Так в соответствии статье 4 Конституции Республики Казахстан: «Международные договоры, ратифицированные Республикой Казахстан, имеют приоритет перед ее законами. Порядок и условия действия на территории Республики Казахстан международных договоров, участником которых является Казахстан, определяются законодательством Республики». Статья 10 Конституции Республики Таджикистан определяет: «Международно-правовые акты, признанные Таджикистаном, являются составной частью правовой системы республики. В случае несоответствия законов республики признанным международно-правовым актам применяются нормы международно-правовых актов».

Однако есть и конституции, которые делают оговорку в случае с конституцией Белоруссии, так в статье 8 определяется, что: «Республика Беларусь признает приоритет общепризнанных принципов международного права и обеспечивает соответствие им законодательства. Не допускается заключение международных договоров, которые противоречат Конституции».

Международный договор имеет всегда положительное влияние на национальное законодательство, преследуя цель в основном его совершенствования и непосредственного способствует развитию определённого рода отношений. Влияние международного договора на национальное законодательство происходит путём обновления и дополнение национального законодательство путем имплементации международно-правовых норм в национальное законодательство. Имплементация способствует взаимодействию международного и национального права и осуществляется в различных формах, таких как инкорпорация, отсылка, рецепция, унификация, трансформация и т.д.

Одним из эффективных направления влияние международных договоров на национальное законодательство можно назвать область прав человека. Именно основная масса международных договоров в области прав человека были имплементированы в национальное законодательство. К их числу можно отнести: Всеобщая декларация прав человека 1948 г.; Международный пакт о гражданских и политических правах 1966г.; Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах 1966г.; Конвенция о правах ребенка 1989 г.; Конвенция о правах инвалидов 2006 г. и т.д.

Особое место среди данных международных договоров занимает Всеобщая декларация прав человека 1948 г. Положение данной декларации были имплементированы в

основные законы многих государств, а также стали основой для принятия новых международных договоров в области защиты прав человека. Как справедливо отмечает В. Ягавик, «не менее чем 90 национальных конституций, принятых после 1948 г., содержат перечень фундаментальных прав, которые или воспроизводят положения Декларации, или включены в них под ее влиянием» [10]. Как пишет профессор Х. Ханнум, в национальных судах Всеобщая декларация может использоваться по-разному [8].

Следует отметить, что международные договоры способствуют взаимодействию международного и национального права и также развитию обеих правовых систем. Процесс реализации данных договоров имеет также важное значение так как непосредственно влияет на достижение основной цели международных договоров.

Одним из положительных примеров влияния международных договоров на национальное законодательство можно привести комплекс международных договоров, которые составляют основу права ВТО. Как справедливо отмечает Белов В. А.: «создание ВТО стало основой развития новой эры в международном экономическом сотрудничестве, отражая широкое стремление работать в рамках более справедливой и более открытой многосторонней системы торговли в интересах благосостояния всех народов» [1]. Право ВТО влияя на национальное законодательство государств-членов способствовало их развитию и унификации [2]. Множество национальных нормативно-правовых актов были дополнены и изменены для соответствия нормам права ВТО. В частности, данные изменения затронули торговые отношения так как как основная цель ВТО — это либерализация мировой торговли.

На сегодняшний день международные договоры играют весомую роль в становлении и развитии международно-правовых систем обеспечивая развитие отдельных отраслей внутригосударственного права, в частности, очень большое влияние международные договоры оказали на становление законодательства в области защиты прав человека и гражданина, а также другие отрасли права включая трудовое право, конституционное право, таможенное право и другие отрасли. Эффективность влияния международных договоров на национальное законодательство зависит также от того, что какой механизм предусматривает каждое государство для реализации окончательной цели, которая содержится в международных договорах. Также ключевую роль в становлении и развитии международных организаций также играют международные договоры, которые являются основой их создания и способствуют их развитию. Кодификация международных договоров способствовала не только развитию права международных договоров, но и принятию отдельных нормативно-правовых актов в области международных договоров на национальном уровне. В рамках международного права не предусмотрены специальные нормы, которые предусматривают порядок реализации международных договоров в национальном законодательстве. Механизм и непосредственно органы, которые задействованы в данном процессе определяются внутренним законодательством. Тем самым на национальном уровне вопросу о национально-правовых механизмах имплементации международных норм необходимо уделить должное внимание и способствовать созданию благоприятных условий для своевременного и эффективного выполнения международных обязательств. Национально-правовые формы имплементации должны способствовать в первую очередь быстрой реализации международных договоров и непосредственно обеспечить модернизацию и совершенствование национального законодательства. Особая роль также предоставляется международным договорам в процессе унификации и гармонизации правовых систем.

Создание определенного рода международных стандартов либо соглашение в рамках международных организации в последующем влияют на развитие национального законодательство и способствует сближению правовых систем. Также вступление в определенного рода международных организаций требует как модернизации существующих нормативных актов, так и непосредственно в случае отсутствия необходимых нормативно-правовых актов принятие нормативных актов. Следует также отметить, что на формирование становление правовых систем также влияние оказывают международные обычаи, однако роль международных договоров постепенно стало ключевой.

Влияние международных договоров на национальное законодательство способствует взаимодействию и взаимовлиянию международного и национального права. Основным фактором формирования достойного имиджа государства как основного субъекта международного права является выполнение им своих международных обязательств.

СПИСОК ИСПОЛЗВАННЫХ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Белов В.А. Международное торговое право и право ВТО. В 2 т. Том 1. Понятие и источники. Обычаи. Международные договоры: учебник для бакалавриата и магистратуры. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – С.68
2. Белов В.А. Международное торговое право и право ВТО. В 2 т. Том 2. Акты международной частноправовой унификации. Право ЕС. Право ВТО: учебник для бакалавриата и магистратуры. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – С.490
3. Вылегжанин А.Н. Международное право. В 2 т. Т 1: учебник для академического бакалавриата. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2015. – С.197
4. Лукашук И.И. Международное право. Часть особенная. – М.: Издательство Бек, 1997. – С.64-65
5. Осмин. Б.И. Заключение и имплементация международных договоров и внутригосударственное право – М.: Инфотропик Медиа, 2010. – С.347
6. Тункин Г.И. Теория международного права. – М.: Издательство Международные отношения, 1970 – С.109
7. Талалаев А.Н. Право международных договоров. Том 2: Действие и применение договоров. Договоры с участием международных организаций. М.: Издательство «Зерцало», 2011. – С.3
8. Ханнум, Х. Статус Всеобщей декларации прав человека во внутреннем и международном праве [Электронный ресурс] // Институт прав человека. Режим доступа: <http://www.hrrights.ru/text/b11/Chapter8.htm>.
9. Хабриева Т.Я. Основы взаимодействия международного и национального права // Влияние международного права на национальное законодательство / Отв. ред. Т.Я. Хабриева, Ю.А. Тихомиров. М., 2007. – С. 8.
10. Yagawick, W. Hong Kong and the International Politic of Human Rights // Human rights in Hong Kong. Hong Kong, 1992. P. 158—163.

**ДАР БОРАИ ТАЪСИРИ ШАРТНОМАҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ БА ҚОНУНГУЗОРИИ
МИЛЛӢ**

МАМАДАМОНОВ УМЕД МУЛКАМОНОВИЧ,

номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳуқуқшиносии

муқоисавии Донишгоҳи Славянии Россия ва Тоҷикистон

Тел: (+992) 919-09-49-49; почтаи электронӣ: mamadamonov.umed@gmail.com

Дар мақола таъсири шартномаҳои байналмилалиро ба қонунгузориҳои миллӣ баррасӣ мекунад. Шартномаҳои байналмилалӣ яке аз сарчашмаҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ буда, ба ташаккул ва инкишофи системаҳои ҳуқуқии миллӣ низ таъсир мерасонанд. Имрӯз ба татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ шартномаҳои байналмилалӣ низ мусоидат мекунад, ки дар онҳо аз ҷумла принципҳо ва меъёрҳои аз тарафи умум эътирофгардидаи ҳуқуқи байналмилалӣ муқаррар карда шудаанд.

Дар мақола инчунин яке аз принципҳои асосӣ – принципи иҷроӣ ҳатмии шартномаҳои байналмилалӣ, ки субъектҳои ҳуқуқи байналмилалиро вазифадор мекунад, ки ӯҳдадорӣҳои ҳуқуқии байналмилалиро сари вақт ва самаранок иҷро кунанд, баррасӣ шудааст. Бо рушди ҷомеа ва технологияи муосир шартномаҳои байналмилалӣ ба воқеияти муосир мутобиқ мешаванд. Нақши созмонҳои байналмилалӣ низ дар муайян кардани таъсири шартномаҳои байналмилалӣ ба қонунгузориҳои миллӣ назаррас аст. Ҷаҳдҳои байналмилалӣ, ки давлатҳо дар доираи шартномаҳои байналмилалӣ ба зимма гирифтаанд, нуфуз ва эътимоднокии ҳудудҳои байни дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ нишон дода, ба рушди тамоми давлат мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, дар заминаи таъсири қонунгузориҳои СҶС ба рушди қонунгузориҳои миллии кишварҳои узв метавон қайд кард, ки маҷмааи ҳуқуқӣ дар доираи СҶС бисёр шартномаҳои байналмилалӣ ва созишномаҳои байналмилалиро дар бар мегирад. Дар марҳилаи ҳозираи таракқиёти ҷамъият ва давлат як соҳаи муносибат ва ҳамкориҳои давлатхоро тасаввур кардан ғайриимкон аст, ки ба он шартномаҳои байналхалқӣ таъсири мусбат нарасонанд.

Шартномаҳои байналмилалӣ дар рушди низомҳои ҳуқуқии миллӣ нақши асосӣ доранд ва саривақт татбиқи онҳо ба рушди минбаъдаи ҳам ҳуқуқи миллӣ ва ҳам ҳуқуқи байналмилалӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: шартномаи байналмилалӣ, таъсир, қонунгузориҳои миллӣ, татбиқ, механизми татбиқ, субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, низоми ҳуқуқӣ, принцип.

ON THE IMPACT OF INTERNATIONAL TREATIES ON NATIONAL LEGISLATION

MAMADAMONOV UMED MULKAMONOVICH,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Department of International Law and

Comparative Law, Russian-Tajik (Slavic) University

Tel: (+992) 919-09-49-49; Email: mamadamonov.umed@gmail.com

This article examines the influence of international treaties on national legislation. International treaties are one of the main sources of international law and also influence the formation and development of national legal systems. The implementation of international legal norms today is also facilitated by international treaties, which enshrine, among other things, the generally recognized principles and norms of international law. The article also examines one of the main principles – the principle of mandatory implementation of international treaties, which obliges subjects of international law to fulfill their international legal obligations in a timely and effective manner. As modern society and technology develop, international treaties adapt to modern

realities. The role of international organizations is also significant in determining the impact of international treaties on national legislation. Thus, in the context of the influence of WTO law on the development of national legislation of member states, it can be noted that the legal complex within the WTO framework contains many international treaties and international agreements. International obligations undertaken by states within the framework of international treaties demonstrate their authority and reliability among other subjects of international law and contribute to the development of the state as a whole. At the current stage of development of society and the state, it is impossible to imagine a single area of interaction and cooperation between states that would not be positively influenced by international treaties. International treaties play a key role in the development of national legal systems, and their timely implementation contributes to the further development of both national law and international law itself.

Key words: *international treaty, influence, national legislation, implementation, implementation mechanism, subjects of international law, legal system, principle.*

*Рецензент: Сафарзода Н. Ф, к.ю.н., доцент, декан
юридического факультета Академии
государственного управления при Президенте
Республики Таджикистан.*

УДК: 342

**КАФОЛАТҲОИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИ-КОНСТИТУТСИОНӢ СОҲИБИХТИЁРӢ
ВА ТАМОМИЯТИ АРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

СУЛТОНЗОДА ТОҶИДДИН САИДҶАМОЛ,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявии Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, к.
Саид Носир, 33. E-mail:tojiddin.S. @mail.ru

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои кафолатҳои танзими ҳуқуқи-конститутсионӣ соҳибхтиёрӣ ва тамомияти арзии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардидааст. Дар Конститутсияи ҚТ моддаҳои гуногун вобаста ба паҳлуҳои танзими соҳибхтиёрии давлатӣ ва тамомияти арзии Тоҷикистон муайян шудааст. Чи тавре, ки маълум аст асоси конститутсионии соҳибхтиёрии давлатӣ дар моддаи 1-уми Конститутсияи ҚТ чунин оврда шудааст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад.

Калидвожаҳо: кафолатҳо, танзим, ҳуқуқ, соҳибхтиёрӣ, давлат, таҳким, принцип, мақомот, тамомият, ҳудуд, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар ҷаҳони муосир вобаста ба масъалаҳои танзими ҳуқуқи-конститутсионӣ соҳибхтиёрӣ ва таҳкими принципи тамомияти арзии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби муҳақиқони ватани ва хориҷӣ таҳлилҳо гузаронида шудааст. Дар Конститутсияи ҚТ моддаҳои гуногун вобаста ба паҳлуҳои танзими соҳибхтиёрии давлатӣ ва тамомияти арзии Тоҷикистон муайян шудааст. Чи тавре, ки маълум аст, асоси ҳуқуқи-конститутсионии соҳибхтиёрии давлатӣ дар моддаи 1 Конститутсияи ҚТ чунин оврда шудааст, ки «Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад»[1].

Барои муайян кардани хусусиятҳои мафҳуми соҳибхтиёрӣ (давлатӣ, халқӣ, милли) дар ҳуқуқи дохилӣ бояд ба таърихи тағйирёбии афкори илмӣ тақия намудан зарур аст. Вобаста ба паҳлуҳои гуногуни соҳибхтиёрии давлатӣ, халқӣ ва милли муҳақиқони ватанӣ ва хориҷӣ андешаҳои гуногунро баён кардаанд.

Чи тавре ки олими тоҷик Ҷ.М. Зоир иброз медоранд «чунин муҳокимаҳо ба воқеиятҳои махсус арзёбишудаи тамаддуни муосир, ки таҳаввулоти ҷаҳонӣ дорад, асос ёфтааст. Воқеан терроризми густурда, ҷиноятҳои фаромиллӣ ва милли, низоъҳои этникӣ, мазҳабӣ ва ҳудудӣ эътимодро ба қобилияти давлат дар таъмини сулҳу оромии шаҳрвандон ва ҷомеа бедор намекунад ва шубҳаро ба назарияҳои криминологӣ, ки зарурати пешгӯии ҷинояткорӣ мебошад»[27].

Муҳақиқи рус В.Э. Грабари чунин мешуморад, ки «мо бо тадриҷан қор карда баромадани муқаррароти назариявӣ оид ба моҳияти соҳибхтиёрии давлатӣ, милли ва халқӣ инчунин таҳлили санадҳои меъёрӣ - ҳуқуқии дахлдор мушкilotҳои асосии таъмини ин ҳокимиятро дар давраи пешазинқилоби шуравӣ ва муосир муайян карда метавонем. Масъалаҳои назария ва амалияи соҳибхтиёрӣ дар эҷодиёти назариячиёни ҳуқуқӣ мавқеи муҳимро ишғол карданд. Дар он замон «автократия», «ҳокимият» ё «соҳибхтиёрӣ» ҳамчун истиқлолияти ҳокимияти давлатӣ аз дигар давлатҳо дар амалҳояш дар дохили давлат ва ҳам дар муносибатҳои беруна фаҳмида мешуд»[28].

Дар Конститутсияҳои пешини Тоҷикистон вобаста ба соҳибхтиёрӣ ва тамомияти арзии давлат моддаи муайян муқарар шудааст. Масалан дар моддаи 15-уми Конститутсияи

Ҷумҳурии Шуравии сотсиалистии Тоҷикистон 1 марти соли 1937 чунин муайян шудааст, ки «Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон сохти маъмурӣ-ҳудудии худро муқаррар мекунад». Инчунин моддаи 16 пешбини мекунад, ки «ҳудуди Ҷумҳурии Шуравии сотсиалистии Тоҷикистонро бе ризоияти ҶШСТ тағир додан мумкин нест»[2].

Ҳамин тавр, дар моддаи 3-юми Конститутсияи ИҶШС соли 1924[3] принсипи соҳибхитӣрии давлатӣ нисбат ба субъектҳои давлатҳои шуравӣ ҷумҳуриҳои иттифоқӣ татбиқ карда мешуд. Соҳибхитӣрии ИҶШС танҳо дар Конститутсияи соли 1974 (моддаи 75) расман тасдиқ карда шудааст. Дар қонунгузори пеш аз шурави мафҳуми «соҳибхитӣрӣ» ва дигар мафҳумҳои аз он гирифташуда истифода нашудаанд. Дар охири асри XIX дар илми ҳуқуқи конституционӣ соҳибхитӣрӣ ҳамчун мафҳуми калиди дар таърифи давлат ва сифати зарурии он баррасӣ шуд [16].

Дар асоси таҳлилҳо қафолатҳои ҳифзи соҳибхитӣрӣ ва тамомияти арзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ду намуд ҷудо намудан мумкин аст:

- а) қафолатҳои давлатӣ;
- б) қафолатҳои ҷамъиятӣ.

Қафолатҳои давлатии ҳифзи соҳибхитӣрӣ ва тамомияти арзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин аз ҷониби давлат ба воситаи мақомотҳои давлатӣ ҳифз намудани ҳифзи арзишҳои соҳибхитӣрӣ ва сарҳади давлатӣ фаҳмида мешавад.

Қафолатҳои ҷамъиятии ҳифзи соҳибхитӣрӣ ва тамомияти арзии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад ин бо идеологияи ягонаи миллӣ ва дастаҷамъонаи халқ аз пуштибони аз сиёсати давлат, ҳифзи арзишҳои миллӣ, муқадасот, соҳибхитӣрӣ, тамомияти арзӣ ва умуман асосҳои сохти конституционӣ аз ҷониби халқ фаҳмида мешавад. Зеро дар моддаи 6-уми Конститутсияи ҚТ муқарар шудааст, ки «Дар Тоҷикистон халқ баёнғари соҳибхитӣрӣ ва сарчашмаи ҳокимияти давлатӣ мебошад»[1].

Таҳқиқи масъалаи матраҳшуда яке аз масъалаи умумии рӯз баҳисоб меравад ва агар ба қонунгузори давлатҳои хориҷӣ назар афканем, муайян мегардад, ки дар ҳамаи қонунҳои асосии давлатҳои хориҷӣ аз ҷумла давлатҳои пасошуравӣ вабаста ба соҳибхитӣрии давлат моддаҳои алоҳида гуфта шудааст. Масалан боби аввали Конститутсияи Ҷумҳурии Узбекистон соҳибхитӣрии давлати ном гирифтааст ва дар моддаи 1-ум чунин қайд шудааст, ки «Ўзбекистон давлати соҳибхитӣр, демократӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва дунявӣ буда, шакли идоракунии ҷумҳуриявӣ мебошад»[4].

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи асосии бунёди давлати соҳибхитӣр, демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ ба ҳисоб меравад. Вобаста ба масъалаи тадқиқшуда дар Конститутсия чунин меъёрҳо муайян шудааст:

а) «Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитӣр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад. Шакли идораи Ҷумҳурии Тоҷикистон президентӣ мебошад. Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Тоҷикистон ҳаммаъноянд (моддаи 1)[1].

б) «Дар Тоҷикистон халқ баёнғари соҳибхитӣрӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ буда, онро бевосита ва ё ба воситаи вакилони худ амалӣ мегардонад..... (моддаи 6)»[1].

в) «Ҳудуди Тоҷикистон тақсимнашаванда ва дахлнопазир мебошад. Тоҷикистон аз Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳо, шаҳракҳо ва деҳаҳо иборат аст. Соҳибхитӣрӣ, истиқлолият ва тамомияти арзии Тоҷикистонро давлат таъмин

менамояд. Тарғиб ва амалиёти ҷудоиандозӣ, ки ягонагии давлатро ҳалалдор мекунад, манъ аст. Тартиби таъсис ва тағйири воҳидҳои маъмурию ҳудудиро қонуни конституционӣ танзим менамояд(моддаи 7)»[1].

г) «Тоҷикистон сиёсати сулҳҷӯёнаро ба амал татбиқ намуда, соҳибхитӣро ва истиклолияти дигар давлатҳои ҷаҳонро эҳтиром менамояд ва муносибатҳои хориҷиро дар асоси меъёрҳои байналмилалӣ муайян мекунад...(моддаи 11)»[1].

Бояд гуфт, ки баъзе муҳаққикон падидаи соҳибхитӣро ҳалқро ғайилона мавриди таҳқиқот қарор додаанд ба монани (Б. Н. Чиркин, И. Е. Андреевский, А. Д. Градовский), баъзеи дигар ба ақидаҳои, ки соҳибхитӣро аз он давлат ё ҳалқ аст рози нестанд масалан А.И.Елистратов «шартҳои таърихӣ гузаштанро аз соҳибхитӣро монарх (дар ғаймиши соҳибхитӣро давлат) ба соҳибхитӣро ҳуқуқӣ дидааст, ки ба он волияти қонунро шартӣ инкишофи озодонаи шахсияти инсон меғаймад»[16].

Вобаста ба ин масъалаҳо муҳаққи хориҷӣ Л.Ю.Черняк чунин таъкид менамояд «мушкилотҳои соҳибхитӣро давлатҳо дар айни замон яке аз масъалаҳои баҳсталабтарин чи дар ҳуқуқи дохилӣ ва чи дар ҳуқуқи хориҷӣ ба шумор меравад. Хусусияти бисёрҷанбаи мағҳуми «соҳибхитӣро» ба ҳудудҳо ва маҳаллҳо имкон медиҳад, ки як қисми онро талаб кунанд ва дар бораи тақсимшавӣ ё маҳдуд кардани соҳибхитӣро давлатӣ суҳан ғуйянд. Чун қоида дар ин ҳолат соҳибхитӣро давлат ё бо салоҳият муайян карда мешавад ё ҳамчун асос барои додани соҳаҳои салоҳият ва ваколатҳои иловагии амалӣ намудани онҳо ба сатҳи маҳаллӣ пешниҳод карда мешавад»[24].

Чи тавре ки А. Имомов қайд менамояд, «соҳибхитӣро ҳалқ ҳамчун падидаи ҳуқуқию сиёсӣ ва татбиқи он бо масоиле алоқаманд аст, ки онҳо тафовути объективи субъективи байни иродаю манфиатҳои воқеии ҳалқ ва шаклҳои амалигардонии онҳоро инъикос менамоянд. Дар ин ҷо ба ин масъалаҳо таваққуф накарда, бояд қайд кард, ки ин зиддиятҳо ба низоми сиёсии бисёр ҷомеаи ҳозира хосанд»[15].

Оид ба ин масъала Д.А. Олимзода чунин мешуморад, ки «соҳибхитӣро ҳалқ ҳамчун волият ва умумияти ҳокимияти ҳалқ нисбат ба дигар намудҳои соҳибхитӣро мавқеи асосиро ишғол менамояд. Зеро маҳз дар заминаи ҳамин навъи соҳибхитӣро табиати демократии давлат ҳифз гардида, ҳуқуқу озодиҳои инсон таъмин гашта, мавқеи ҳалқ ҳамчун субъекти комилҳуқуқи идораи давлат собит мегардад. Соҳибхитӣро ҳалқ аз ҳуди ҳалқ сарчашма гирифта, барои идораи ҳалқ равона шудааст»[21].

Ба ақидаи бисёре аз донишмандони дохилӣ ва хориҷӣ соҳибхитӣро ҳалқ ин ҳокимияти олии ҳалқ аст[25]. Маҳз чунин аст ғаймиши дар моддаи 2 Конституцияи Озарбойҷон дарҷ гардидааст[5]. Мазмуни соҳибхитӣро ҳалқ ҳуқуқи таъсиси давлат, муайян кардани сиёсати давлат ва ғайра мебошад. Принципи худмуайянкунии ҳалқҳо, ки дар санади байналмилалӣ ба монанди Декларасия дар бораи принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба муносибатҳои дӯстона ва ҳамкори байни давлатҳо аз 24 октябри соли 1970 ифода ёфтааст[10]. Тибқи Оиномаи СММ[11], имконияти ҷудошавиро (яктарафа баромадани ҳалқҳоро ба давлатҳо) истисно мекунад. Аз ин рӯ, бечунучаро ҳулоса баровардан мумкин аст, ки ҳам дар давлатҳои ягона (унитарӣ) ва ҳам дар давлати федеративӣ соҳибхитӣро ҳалқ якхел муайян шудааст.

Соҳибхитӣро давлатӣ ва соҳибхитӣро ҳалқ мағҳумҳои ба ҳам наздиканд, вале якхела нестанд. Дар давлати демократӣ соҳибхитӣро давлат аз ҳалқ гирифта мешавад. Соҳибхитӣро ҳалқ маънои соҳиби ҳокимият аз тарафи ҳалқ мебошад, ки ин яке аз асосҳои демократия мебошад[26]. Ҳалқ ҳуқуқи барпо намудани давлат, ҳуқуқи тағйир додани шакли

онро (шакли давлат, шакли сохти давлатӣ, режими давлатӣ) агар Конститутсия ва қонунҳо муқарар карда бошанд дорад.

Соҳибхитӣрии давлатӣ – истиқлолият ва волоияти ҳокимияти давлатӣ мебошад. Соҳибхитӣрии давлатӣ дар давлатҳои монархияи мутлақ низ вучуд дорад, ки дар он сарчашмаи соҳибхитӣрӣ на халқ, балки монарх мебошад.

Сарчашмаи соҳибхитӣрӣ ва манбаи ягонаи ҳокимият дар ҚТ халқи он мебошад. Халқ ҳокимияти худро бевосита, инчунин ба воситаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба амал мебарорад. Баландтарин ифодаи бевоситаи ҳокимияти халқ раъйпурсӣ ва интиҳобот мебошад. Ҳеҷ кас наметавонад ҳокимиятро ғасб кунад. Ғасби ҳокимият ё тасарруфи он тибқи Конститутсияи ҚТ манъ шуда ва қонунгузориҳои ҷиноятӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Меъёри овардашуда натавонанд дар Конститутсия ва қонунгузориҳои ҚТ муайян шудааст, балки дар қонунгузориҳои аксарияти давлатҳои хориҷӣ низ пешбини карда шудааст. Масалан дар моддаи 4 Конститутсияи ФР меъёрҳои зерин ифода гардидааст, ки «соҳибхитӣрии ФР дар тамоми ҳудудҳои он паҳн мешавад. Конститутсияи ФР ва қонунҳои федералӣ дар тамоми қаламравӣ он бартариқ доранд. Федератсияи Русия ҳудуди ягона ва дахлнопазирии қаламрави худро таъмин мекунад.

Аксари олимони ватанӣ дар таърифи давлат чунин равишро риоя мекунанд. он дорои ягонагии се унсур (ҳудуд, аҳоли, мақомоти давлатӣ) мебошад [17]. Ҳудуд ва аҳоли хусусиятҳои умумӣ барои тамоми давлатҳо ба ҳисоб мераванд. Аммо аз рӯи аломати ҳокимияти давлатӣ ин категорияҳо норавшананд. Дар давлатҳои федеративӣ мақомоти марказӣ ва маҳаллӣ ҷудо шуда мекунанд.

Маҳз мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар бораи иштирок кардан дар ташкилоти байналхалқӣ, имзо кардан ва тасдиқ кардани шартномаҳои байналхалқӣ ва ғайра қарор қабул мекунанд. Ба истиснои ҳолатҳои кам ин масъалаҳо аз салоҳияти мақомоти давлатии ва ҳудудоракунии маҳаллӣ берун нестанд. Ҳангоми таҳлили дақиқ, мо мефаҳмем, ки ҳар як сатҳи ҳокимияти давлатӣ дорои аломатҳои соҳибхитӣрии давлат мебошад.

Дар боби 1 ва 2 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳои зерини соҳибхитӣрии давлатӣ инъикос ёфтааст: - волоияти Конститутсия; - тамомияти арзӣ; - дахлнопазирӣ. Инчунин аломатҳои зерини соҳибхитӣрӣ нишон дода шудаанд ба монанди:

— ҳокимияти давлатӣ (дахлнопазирии ҳудуд барои мустақилона қабул кардан ва тағйир қарору санадҳои давлатӣ);

— шаҳрвандӣ (муносибати устувори ҳуқуқи инсон ҳудуде, ки дар маҷмӯи ҳуқуқи ӯҳдадорӣ тарафайн ифода меёбад);

— имконияти иштирок дар муносибатҳои байналмилалӣ;

— рамзҳои давлатӣ (парчами давлатӣ, нишони давлатӣ ва суруди миллӣ ва ғ).

Дар асоси меъёрҳои Конститутсияи ҚТ «таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амали мегардад (моддаи 9)»[1].

Зери мафҳуми шаҳрвандӣ мансубияти шахсро ба ин ё он давлат шаҳрвандӣ номидан мумкин аст. Зеро шахсро ҳамон вақт шаҳрванд номидан мумкин аст, ки ҳуқуқ, вазифа ва ӯҳдадорӣ худро саривақт иҷро мекунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлатӣ соҳибхитӣр, демократӣ ва ҳуқуқбунёд аз ҷониби ҳамаи ҳуқуқи СММ буда, дар муносибатҳои байналмилалӣ мустақилона баромад мекунад. Соҳибхитӣрии давлатӣ аз чунин унсурҳои асосӣ иборат мебошад, ки аз меъёрҳои Конститутсияи ҚТ бар меояд:

а) Рамзҳои давлатӣ. Рамзҳои давлатии Тоҷикистон парчам, нишон ва суруди миллий мебошад. (моддаи 3);

б) Забони давлатӣ. Забони давлатии Тоҷикистон забони тоҷикӣ аст (моддаи 2);

в) Пойтахти давлат. Пойтахти Тоҷикистон шаҳри Душанбе мебошад (моддаи 4).

г) Муқаддасоти миллий. Ба муқаддасоти миллий дар Тоҷикистон се унсури дар боло овардашуда (рамзҳои давлатӣ, забони давлатӣ ва пойтахти Тоҷикистон) ва пули миллий низ шомил мебошад.

Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Қонуни мазкур, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, иборат аст. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 13.11.2023 №1994 қабул шудааст, ки истифодаи забони давлатӣ ва забонҳои дигарро дар фаъолияти мақомоти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, инчунин шахсони ҳуқуқӣ, новобаста аз шакли ташкили ҳуқуқӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва соҳибкорони инфиродӣ танзим менамояд[6].

Дар тури зиёда аз се даҳсола пойтахти ҚТ шаҳри Душанбе ҳамчун маркази сиёсӣ, маъмурии давлати муосири Тоҷикистон ва оинаи миллати соҳибтамаддуни тоҷикон бо дастгириву ғамхориҳои доимии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, иқдомоту ташаббусҳои Роҳбарияти Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе ва заҳматҳои созандаву иқдомоти ватандӯстонаи сокинони он хеле рушду нумӯ ва зебову замонавӣ шуда истодааст.

Пеш аз ҳама гувоҳӣ аз он медиҳад, ки дар моварои таърих миллати соҳибфарҳанги тоҷик бо оинҳои деринаи шаҳрсозиву шаҳрдорӣ ва бунёди марказҳои бузурги илмиву фарҳангӣ шухрати оламгир ёфтааст. Аз ин ҷост, ки ҳоло шаҳри Душанбе ҳамчун пойтахти давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон ва маркази илму фарҳанги миллати тоҷик боиси ифтихори хурду бузурги мамлакат гардида, бурду бохти он на танҳо ба сокинони пойтахт, балки ба кулли мардуми кишвар тааллуқ дорад. Дар давраи арзишманди ташаккули худ, пойтахти азизамон – шаҳри Душанбе бо саҳмгузориҳои наслҳои гузашта сохта шуда, ҳоло дар марҳилаи инкишофи устувор ва рушди бесолиқии худ қарор дорад.

Дар баробари ташаккул ва рушди заминҳои сиёсӣ, ташкилӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии пойтахти Тоҷикистон шаҳри Душанбе дар даврони соҳибистиклолии кишвар асосҳои ҳуқуқӣ-конститутсионӣ он низ таҳким бахшида шудаанд.

Дар ҷаҳони муосир аксарияти кулли давлатҳо дорои пойтахтҳои мебошанд, ки мақоми онҳо расман муқаррар шудааст. Дар кишвари мо бошад, мақоми ҳуқуқии он дар сатҳи қонуни асосӣ - Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шудааст. Мутобиқ ба моддаи 4 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Пойтахти Тоҷикистон шаҳри Душанбе аст»[1]. Ин меъёр равшангари он аст, ки дар низоми асосҳои сохтори конститутсионии мамлакат воҳидҳои марзӣ-маъмурӣ бахусус - шаҳри Душанбе мақоми хосаро доро мебошад.

Баъд аз қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 аввалин маротиба дар бораи вазъи ҳуқуқии пойтахти Тоҷикистон шаҳри Душанбе 13 декабри соли 1996 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи статуси пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардида буд, ки он мақоми пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистонро муқаррар намуда, шартҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ аз тарафи шаҳри Душанбе иҷро гардидани вазифаҳои пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян менамуд.

Қонуни зикршуда дар тури 21 соли амалкарди худ, зарурат ба такмили ҷидди ро пайдо намуда буд ва муқаррароти он ба талаботи шаҳрдории имрӯза ҷавобгӯ набуд ва он ба муаммалгардонӣ ниёз пайдо намуда буд. Ин нуқта зимни суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо роҳбарону фаъолон ва намояндагони сокинони шаҳри Душанбе санаи 15 феввали соли 2017 таъкид гардида буд. Ҳамзамон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуданд, ки «Бо дарназардошти шароити муосири рушди пойтахти кишвар ва зарурати танзими дахлдори вазъи ҳуқуқии он Ҳукумати Тоҷикистонро зарур аст, ки якҷо бо мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлати шаҳри Душанбе дар муддати се моҳ лоиҳаи қонун «Дар бораи пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро таҳия ва пешниҳод намоянд. Дар қонун нав бояд хусусиятҳои хоси идоракунии пойтахти мамлакат бо дарназардошти мувофиқати манфиатҳои сокинони пойтахт бо манфиатҳои умумидавлатӣ, асосҳои ҳуқуқии таъмини фаъолияти ташкилӣ, моддиву техникаӣ, молиявӣ ва дигар масъалаҳои пойтахт ба инобат гирифта шаванд».

Бо тартиби ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақоми пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон» омода ва ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шуд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақоми пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 02.01.2018 №1494 қабул карда шуд. Қонуни мазкур мақоми пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистонро муқаррар намуда, хусусиятҳои идоракунии ва асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии фаъолияти онро муайян мекунад[7].

Дар зери мафҳуми мақоми пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон вазъи ҳуқуқии шаҳри Душанбе фаҳмида мешавад, ки мутобиқи он ҳуқуқу вазифаҳои алоҳидаи бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақоми пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқарраргардидаи мақомоти ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе оид ба амалӣ намудани функцияҳои пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим карда мешаванд.

Мақоми пойтахт категорияи муҳими ҳуқуқи конституционӣ мебошад. Масъалагузори оид ба муқаррар намудани мақоми он, ки чун субъекти танзими конституционӣ мебошад, тасодуфӣ набуда, бо дарназардошти зарурати фароҳам овардани фазои устувори ҳуқуқӣ барои ташаккули низоми ҳокимияти давлатӣ дар кишвар ва фаъолияти мақомоти олии мақомоти ҳокимияти давлатӣ асос меёбад. Дар баробари ин, масъалаи мақоми пойтахт барои давлатҳое, ки дорои низоми хеле мутамаркази ҳокимияти давлатӣ ва идораи давлатӣ мебошанд, зарур арзёби мегардад, зеро маҳз дар пойтахт қарорҳои муҳими сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ғайра қабул карда мешаванд.

Имрӯз пойтахт ҳамрадифи муқаддасоти миллие мисоли Парчам, Нишон, Суруди миллӣ ва асҳори миллӣ рамзи давлатдорӣ эътироф гардида, муҳимтарин аломати муаррифи давлатдории мо, тоҷикон маҳсуб меёбад.

Тибқи моддаи 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақоми пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон» шаҳри Душанбе пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

- маркази маъмурию сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илмию таълимӣ ва таърихӣ фарҳангии мамлакат мебошад;

- воҳиди маъмурию ҳудудиест, ки мақоми махсуси давлатӣ-дошта, дар он қароргоҳи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Дафтардорӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, мақомоти олии ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, намояндагҳои

дипломатии давлатҳои хориҷӣ ва намоёндагӣҳои созмонҳои байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгир шудаанд;

- маҳалли нигоҳдории нусхаи аслии матни Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷойи тайёр кардани шакли аслии рамзҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Хусусияти ҳуқуқии пойтахти кишвар аз он иборат аст, ки тибқи моддаи 7(1)-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақоми пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон» шаҳри Душанбе - пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои нишон (эмблема) мебошад. Нишони (эмблемаи) шаҳри Душанбе - пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низомномаи онро Маҷлиси вакилони халқи шаҳри Душанбе тасдиқ менамояд[7].

Мақоми пойтахт ҳамчун муҳимтарин хусусияти давлатӣ бояд рушди минбаъдаи муносибатҳои соҳахоро дар асоси ягонагии фазои ҳуқуқии кишвар ва баробарии таъмин намояд.

Махсусияти дигари пойтахти кишвар аз он иборат аст, ки дар асоси меъёри моддаи 2-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рӯзҳои ид» аз 02.08.2011 №753 шанбеи сеюми моҳи апрел ҳамчун Рӯзи пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон - шаҳри Душанбе эълон карда шудааст.

Пойтахти кишвар муҳимтарин макон барои давлат аст. Пойтахт маркази маъмурию сиёсии он мебошад. Ба яке аз шаҳрҳои кишвар додани мақоми пойтахт аҳамияти бузурги геополитикӣ, дохилии сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ дорад. Интихоби пойтахт ҳамеша тасодуфӣ нест, зеро дар ин ҳолат ташаккули фазоии муносибатҳои ҳокимият ва идоракунӣ бо назардошти афзалиятҳои муайяни рушди давлат сурат мегирад. Тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, муайян намудани пойтахти давлат, чун қоида, мақсадҳои таъмини мутаносиби сохтори ҳудудии кишвар, ба даст овардани шароити бештари самараноки амалӣ намудани ҳокимият ва идораи давлатӣ, фароҳам овардани шароити бехатари рушди давлат бо дарназардошти таҳдидҳои беруна ва дохилаи замони муосир мебошад.

Ҳамаи махсусиятҳои зикргардидаи мақоми пойтахт бешак аз он шаҳодат медиҳад, ки пойтахт унвони баландро соҳиб аст ва он бар дӯши ҳар як сокинони шаҳрнишиниаш масъулияти бузурги ҳифзу муаррифии онро вомегузорад.

Яке аз муқадасоти миллӣ ин пули миллӣ низ шомил баҳисоб меравад. Қабл аз даҳ соли соҳибистиклолии Тоҷикистон бо талошҳои роҳбари олии кишвар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон соли 2000 пули миллии Тоҷикистон бо номи «Сомонӣ» қабул карда шуд, ки 25 сол аст, ки дар муомилот қарор дорад. Пули миллӣ, коғазҳои киматнок ва ҳуҷҷатҳои пардохтии бо пули милли ифодаёфта танҳо ҳангоми бо онҳо анҷом додани амалиёт байни резидентҳо ва ғайрирезидентҳо ва ё байни ғайрирезидентҳо. Айниҳол вобаста ба танзими ҳуқуқии соҳаи мазкур Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор» аз 13.06.2013 №964 амал мекунад, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи танзими асъор ва назорати асъор муқаррар намуда, ҳуқуқи уҳдадорӣҳои резидентҳо ва ғайрирезидентҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣи сарватҳои асъорӣ муайян менамояд[8].

Мафҳуми соҳибхитӣ ва амалӣ гардондани ваколатҳои соҳибхитӣ аз зумраи мураккабтарин ва тезу тундтарин масъалаҳои мебошад, ки ба манфиатҳои омма, пеш аз ҳама ба халқ ва давлат мебошанд, дахл доранд. Вобаста ба ин, мафҳуми соҳибхитӣ дар илми ҳуқуқӣ-конститутсионӣ васеъ истифода шудааст, зеро соҳибхитӣ ба ҷанбаҳои мухталифи фаъолияти давлат, ки аз ҷониби соҳаҳои гуногун омӯхта мешаванд, таъсир мерасонад. Ҳамин

тарик, илми ҳуқуқӣ - конституционӣ ин масъаларо аз нуқтаи назари муносибатҳои ҳуқуқҳои давлат дар маҷмӯъ бо қисмҳои таркибии он меомӯзад.

Ҳуқуқи оммавии байналмилалӣ, ки муносибатҳои давлатҳоро дар муносибатҳои байналхалқӣ меомӯзад, соҳибхитиёро ҳамчун хусусияти асосии давлат – субъекти ин муносибатҳо медонад. Барои давлат соҳибхитиёрӣ асоси қонуниятӣ он мебошад. Илми ҳуқуқи байналхалқӣ мазмуни соҳибхитиёро ҳамчун яке аз принципҳои асосии муносибатҳои байни давлатҳо дар ҳалли масъалаҳои амалие, ки ба манфиатҳои умумии давлатии онҳо дахл доранд, ошкор мекунад. Дар назарияи давлат ва ҳуқуқ соҳибхитиёрӣ ҳамчун моликияти махсуси давлат дида мешавад, ки тавассути ҳокимият, соҳибхитиёрӣ ва истиклолияти он зоҳир мегардад. Илми назарияи давлат ва ҳуқуқ моҳияти соҳибхитиёрӣ ва хусусиятҳои ҳуқуқии онро ошкор мекунад. Соҳибхитиёрӣ шакли сиёсӣ ҳуқуқиро ифода мекунад, ки дар он ваколатҳои соҳибхитиёр татбиқ карда мешаванд. Аз ин рӯ, соҳибхитиёрӣ ҳокимияти олий, номаҳдуд, тақсимнашаванда ва доими аст. Дар илми ҳуқуқи конституционӣ якҷанд намудҳои соҳибхитиёрӣ мавҷуданд ба монанди:

- соҳибхитиёрии халқ — «ҳуқуқи олий, ҷудонашавандаи халқ барои муайян кардани сарнавишти худ, ягонагӣ, ҳокимият дар давлат ва ҷамъият»[22];

- соҳибхитиёрии миллӣ — ҳуқуқи олии ҷудонашавандаи худмуайянкунии миллат, «ҳуқуқи худ муайян кардани сарнавишти худ, мустақилона интиҳоб кардани ин ё он шакли идоракунии миллӣ, сиёсат, қабули қарорҳо» характери иҷтимоӣ фарҳангӣ ва дигар хусусияти бо назардошти шароити объективӣ, таърихӣ, ҳуқуқи манфиатҳои миллатҳо ва халқҳое, ки якҷоя зиндагӣ мекунанд»[13];

- соҳибхитиёрии давлат — «ҳуқуқи олии ҷудонашавандаи давлат новобаста аз ягон давлати дигар барои ҳал кардани қарорҳои дохилӣ ва берунии худ мебошад. Дар баробари роияи қонуният ва меъёрҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ.

Соҳибхитиёрии халқ дорои як қатор принципҳои асосии ҳар як давлати демократӣ мебошад. Ин категория дар рафти муборизаи революционӣ зидди мутлақияти феодалӣ дар асрҳои 17—18 ба вуҷуд омадааст. Мафҳуми соҳибхитиёрӣ ба маънои нав барои тасдиқ намудани концепсияи демократии соҳибхитиёрии давлатӣ ва халқӣ истифода шуд. Мафҳуми «соҳибхитиёрии миллат» аз асри XIX сарчашма мегардад. Дар ибтидо ин мафҳум то замони таъсиси давлати миллӣ бидуни ҳеҷ салоҳияти миллат ва ҳуқуқи миллат ба худмуайянкунӣ муайян карда мешуд. Маълум аст, ки ташаккули миллатҳо дар баробари ба ҳам пайвастанӣ даврҳои парокандашавӣ феодализм ва печидани капитализм ба амал омада, натиҷаи бевоситаи ин раванд мебошад.

Принсипи соҳибхитиёрии миллиро дар муқоиса бо доктринаи табиӣ-ҳуқуқии ҷудонашаванда ва ҷудонашавандаи шахсият баррасӣ намуда, миллатро ҳамчун як шахсияти мушаххас баррасӣ мекунад. Ҳуқуқи миллат бо принсипи миллӣ муайян карда шуд. Маълум аст, ки ин принсип аз замони империяи дуоум дар Франция ба қор бурда мешавад.

Натиҷаи ҷанги дуоуми ҷаҳон тасдиқи нави тавоноӣ ҳаётбахши принсипи миллӣ гардид — дар ҳаритаи ҷаҳон давлатҳои миллӣ пайдо шуданд. Дар солҳои 50-ум ва 60-ум барҳам хурдани низоми мустамликадорӣ дар Осиё, Африка ва Амрикан Лотинӣ барои ташкил ёфтани даҳо давлатҳои нави миллӣ шароит фароҳам овард. Фурӯпошии Иттиҳоди Шуравӣ, Югославия, Чехословакия ва Ғурҷистон давлатҳои нави миллӣ ба вуҷуд оварда, дар Канада (музофоти Квебек), дар Ҳиндустон (иёлати Панҷоб, Веко Сербия) эҳсосоти сепаратистиро ба вуҷуд овард. Дар ин кишварҳо асосан бар пояи хусумати қавмӣ ва таассуби динӣ чунин

ақида таблиғ мешавад, ки дар соҳибхитиёри ифодаи ҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии миллат аст, на истиқлолияти миллат.

Волоияти қонун таъбизро аз рӯи мансубияти миллии истисно намуда, ба шаҳрвандони тамоми миллатҳо ҳуқуқи амалӣ намудани манфиатҳои миллии фарҳангии худро таъмин менамояд. Шаклҳои сиёсӣ ҳуқуқии амалишавии ҳуқуқҳои миллатҳо автономия, федератсия ва конфедератсия мебошанд. Назарияи ҳуқуқӣ-конститутсионии хориҷи дар асл мафҳумҳои «халқ» ва «миллат»-ро муайян мекунад. Дар як қатор конститутсияҳо дар бораи соҳибхитиёрии халқ ё миллат умуман зикр нашудааст (ШМА), дар дигар конститутсияҳо соҳибхитиёрии халқ мустақам карда шудааст (Италия), «соҳибхитиёрӣ» (Франсия) (Олмон, Русия), зикр шудааст. Вале тафсири ин мафҳум бо мафҳуми «соҳибхитиёрии халқ» омехта мешавад, аз ин рӯ, халқ ҳамчун як воҳиди ягона ва ҷудонашаванда - сарчашмаи ҳуқуқҳо фаҳмида мешавад. «Ҳар миллат дар доираи ҳамин мафҳум манфиатҳои миллии худро амалӣ менамояд, вай бешубҳа соҳибхитиёр аст ва аз ҳар гуна таъбиз, аз ҷониби касе ҳифз мешавад»[12].

Ба ин муносибат зарур аст, ки дар асоси ҳуқуқ принсипи соҳибхитиёрии халқро бо роҳи ба вучуд овардани қарорҳои бозғирмоди дар ҳаёт татбиқ намудани ин принсип қор карда баромадан лозим аст. Инкишоф ва ҳифзи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд муҳимтарин ин қарорҳо мебошад. Соҳибхитиёрии халқӣ манбаи асосии ҳокимият аст[23].

Профессор Ю. А.Веденеев интихоботро «маҷлиси оммавии ҷомеа ва давлат, шаҳрвандон ва мақомот дар мавзӯи равшансозии муносибатҳои мутақобила, аз ҷумла бо роҳи ба таври дуруст ба ҷонибҳо ҳабар додани ниятҳои мутақобила, низоъҳо ва даъвоҳо номидеаст»[14]. Аз тарафи дигар, барои боздоштан ва танзими муборизаи синфӣ ҳуқуқшиносии маъруфи рус Б. А. Кистяковский ҷунин мешуморад, ки «иштироки ҳар як шаҳрванд дар созиши ҷамъиятӣ. Вазифаи намоёндагии халқ дар қабули қонун ва танзими муборизаи синфӣ, танҳо ин ба рушди қонуният ва риояи ҳуқуқи инсон мусоидат мекунад»[18].

Соҳибхитиёрии давлатӣ аз соҳибхитиёрии халқ (ҳокимияти халқӣ) бармеояд. Давлат намоёндаи халқ буда, манфиат ва иродаи халқро ифода намуда, ҳуқуқҳои онҳоро пурра таъмин менамояд. Ёлломияи ихтиёрии халқ ҳокимияти давлатиро ба вучуд меорад. Соҳибхитиёрии давлатӣ волоияти ҳокимияти давлатро таъмин мекунад, ки онро ба ҷуз меъёрҳои ҳуқуқи ғитӣ ва қонунҳои ин ё он давлат маҳдуд накардааст. Ин дар он ифода меёбад, ки дар қаламрави давлат ягон мақомоти дигаре, ки ба ҳам рақобаткунанда, қонунҳои мувозиро ба вучуд оварда, ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандонро танзим мекунад, ба ибораи дигар, дуализм ва эътирофи қувваи ягонаи қонунҳои қабулкардаи мақомоти болоии давлатиро истисно намекунад. Соҳибхитиёрии давлат «соҳибхитиёрии ҳокимияти давлатиро аз ҳар як ҳокимияти дигари дохили мамлакат ва берун аз он, ки дар ҳуқуқи мустақно, инҳисории мустақилона ва озода қарор қабул кардани он ифода ёфтааст, таъмин менамояд»[12].

Давлати соҳибхитиёр худди ягонаи худро таъмин мекунад. Маҷмӯи принципҳои дахлнопазирӣ ва яқпорчагӣ маънои онро дорад, ки вайронкунӣ ё таҷовуз ба қаламрави давлат аз ҷониби ин давлат ҳуқуқи андешидани ҷораҳои мувофиқ барои ҳифзи тамомияти он мегардад. Бояд ёдовар шуд, ки таҳлили ин масъала асоси конститутсионӣ дорад, ва дар аксарияти кишварҳои ҷаҳон меъёрҳои гуногун вобаста ба танзими ҳуқуқии соҳибхитиёрии давлат муайян шудааст. Масалан дар моддаи 4 Конститутсияи ҶР муқарар шудааст, ки «соҳибхитиёрии ҶР ба тамоми худди он дахл дорад. Конститутсияи ҶР ва қонунҳо дар тамоми қаламрави Русия бартарӣ доранд. Федератсияи Россия дахлнопазирӣ худуд ва

тамомияти онро таъмин мекунад». Меъёрҳое, ки мавқеи соҳибхитиёрии давлатии Русияро муайян мекунад, Ҳаҷри пас аз моддаи 3 Конституцияи ҶР, ки гуфта мешавад, «барандаи соҳибхитиёри ва манбаи ягонаи ҳокимият ҶР халқ аст» ба амал меояд.

Ҳамин тавр, дар давлатҳои типии федеративии давлатҳо субъекти федератсия амалан тамоми аломатҳои соҳибхитиёриро дорад. Дар баробари ин субъектҳои федератсияро ба ду намуд ҷудо мекунад:

-субъекти федератсия субъекти қонунгузорӣ ҳуқуқи байналхалқӣ нест;

-субъекти федератсия танҳо дар масъалаҳои рафтори истисноии субъекти федератсия соҳибхитиёр аст.

Дар типии давлатҳои унитарӣ (ягона) соҳибхитиёрии давлат дар тамоми воҳидҳои марзӣ-маъмурӣ паҳн мегардад. Давлатҳои унитарӣ аз вилоятҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳо, ҷамоат ва деҳаҳо иборат мешавад, ки вазъи ҳуқуқии онҳоро қонун танзим мекунад.

Дар аксари конституцияҳои давлатҳои муосир истилоҳи «соҳибхитиёрии халқӣ» (Франсия, Италия, Юнон, Испания, Ҷопон) истифода мешавад[19], дар ҳолатҳои қам – истилоҳи «соҳибхитиёрии давлатӣ» (Швейтсария, Мексика, Федератсияи Русия, Туркменистон)[20], аксар вақт истилоҳи «ҳуқуқҳои соҳибхитиёр» (Олмон) истифода мешавад[19]. Ин бо он шарҳ дода мешавад, ки дар ҷаҳони ҳозира ягон давлати қамлан соҳибхитиёр боқӣ намондааст. Раванди ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии байналмилалӣ давлатҳо боиси он гардид, ки бисёр давлатҳо ба аъзои созмонҳои гуногуни байналмилалӣ (СММ, Шӯрои Аврупо), асосиатсияҳои давлатҳои боло ва вақлатҳо дохил шаванд. Ғайр аз ин, Оинномаи СММ ба Шӯрои Амният вақлат додааст, ки алайҳи ҳар давлате, ки ҳатто узви он нест, таҳримот ҷорӣ кунад. Аз ин рӯ, ҳеҷ як давлатро аллакай соҳиб ҳокимияти олии қонунгузор, иҷроия ва судӣ ҳисоб кардан мумкин нест. Фақат дар бораи он ё дигар ҳуқуқҳои мустасно (яъне соҳибхитиёри), ки ба ин ё он давлат тааллуқ доранд, суҳан рондан мумкин аст. Дар баробари ин қайд кардан бамаврид аст, ки дар моддаи 67-и Конституцияи ҶР инчунин шудааст, ки «Русия ҳуқуқҳои соҳибхитиёр дорад ва салоҳиятро дар ҳудудҳои истисноии иқтисодӣ амалӣ мекунад». Муқаррароти моддаи мазкур дар он аст, ки соҳибхитиёри дар тамоми ҳудудҳои он паҳн мешавад, инчунин, ба назари мо, маънои онро дорад, ки Русия дар тамоми ҳудудҳои худ салоҳияти мустасно дорад (масалан, дар аксари кишварҳо чунин шартҳо мавҷуданд). Ба назари мо, дар ҷаҳони муосир соҳибхитиёрии давлатӣ салоҳияти истисноии давлат аст.

Дар ҳақиқат аз мафҳуми соҳибхитиёрии давлатӣ мазмуни он бароварда мешавад.[9]. Аз ин рӯ, дар ҷаҳони имрӯза соҳибхитиёрии давлат мавҷуд будани ҳокимияти пурраи қонунгузор, иҷроия ва судӣ, инчунин мустақилият дар муносибатҳои байналмилалӣ мешавад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

- 1) Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016).
- 2) Конституция (қонуни асосӣ) Республикаи советии социалистии Тоҷикистон. Съезди VI Ҳаҷлулдаи Советҳои РСС Тоҷикистон 1 март с. 1937.
- 3) Основной Закон (Конституция) СССР от 31 января 1924 г. (принята на втором Съезде Советов Союза ССР) / Съезды Советов Союза ССР, союзных и автономных советских социалистических республик: Сборник документов: В 6 т. М., 1960. Т. 3. С. 40-54
- 4) Конституции Республики Узбекистан принята путем всенародного голосования на референдуме Республики Узбекистан, проведенном 30 апреля 2023 г.

- 5) Конституция Азербайджанской Республики: принята 12 ноября 1995 г. [Электронный ресурс]. URL: http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwxz.regnom=2618&page=1 (дата обращения: 25.01.2010).
- 6) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 13.11.2023 №1994.
- 7) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақоми пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 02.01.2018 №1494.
- 8) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими асър ва назорати асър” аз 13.06.2013 №964.
- 9) Конституция Республики Каракалпакстан: принята 9 апреля 1993 г. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.akt.uz/?document=6120> (дата обращения: 25.01.2010).
- 10) Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами: декларация ООН от 24 октября 1970 г. // Междунар. публичное право: сб. док. М.: Изд-во «БЕК», 1996. Т. 1. С. 2–8.
- 11) Устав Организации Объединенных Наций от 26 июня 1945 г. // Междунар. публичное право: сб. док. М.: Изд-во «БЕК», 1996. Т. 1. С. 227–236.
- 12) Алексеев С. С. Государство и право. М., 1994/
- 13) Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации. М., 1998.
- 14) Веденеев Ю.А. Средства массовой информации и избирательный процесс // Журнал о выборах. 2001. № 2.
- 15) Имомов А. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.И. Имомов. – Душанбе, 2017. – С.482-483.
- 16) Ивановский В. В. Русское государственное право. Казань, 1896. С. 10-12.
- 17) Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Часть общая: конституционное (государственное) право и его основные институты / отв. ред. Б.А. Страшун. М.: Изд-во «БЕК», 2000. Т. 1–2. 784 с.
- 18) Кистяковский Б. А. Государство правовое и социалистическое // Вопросы философии. 1990. № 6.
- 19) Конституции зарубежных государств / сост. В.В. Маклаков. М.: Изд-во «БЕК», 1999. 584 с.
- 20) Конституция Мексики: принята 5 февраля 1917 г. [Электронный ресурс]. URL: http://www.servat.unibe.ch/icl/mex0000_.html (дата обращения: 24.05.2010).
- 21) Олимзода Д.А. Намояндагӣ ҳамчун шакли ифодаи соҳибхитӣрии халқ. Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ №3 (31) 2023.С.113-122.
- 22) Зиновьев А. В. Конституционное право России. М.; СПб., 2000
- 23) Общая теория государства и права / Под общ. ред. М. Н. Марченко. М., 2000.
- 24) Черняк Л.Ю.Общетеоретические Проблемы Государственного Суверенитета. Специальность 12.00.01 - теория и история права и государства; история учений о праве и государстве Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Челябинск 2007.221с.
- 25) Сравнительное конституционное право / под ред. В.Н. Шаповала. Киев: Изд-во «Киев книга», 2007. 416 с.
- 26) Шарифов М.Ф. Сравнение форм суверенитета: конституционно-правовой анализ // Конституционное и муниципальное право. 2009. №19. С. 2–8.

27) Зоиров Дж.М., Сафаров Б.А. Суверенная государственность на постсоветском пространстве: предпосылки и процесс формирования (на примере Республики Таджикистан): монография / под общ. ред. В.П. Сальникова. Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности. –СПб.: Фонд «Университет», 2012. – 336 с.

28) Грабарь В. Э. Материалы к истории литературы международного права в России. М., 1958. С. 396; Камаровский Л. О международном суде. М., 1881. 486с.

**ГАРАНТИИ ПРАВОВО-КОНСТИТУЦИОННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ
СУВЕРЕНИТЕТА И ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН**

СУЛТОНЗОДА ТОҶИДДИН САИДҶАМОЛ,

соискатель кафедры административного и финансового права Академии
государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, к. Саид Насир, 33 года. E-mail:tojiddin.S. @mail.ru

В данной статье анализируются вопросы гарантий правового и конституционного регулирования суверенитета и территориальной целостности Республики Таджикистан. В Конституции РТ определены различные статьи, касающиеся аспектов регулирования государственного суверенитета и территориальной целостности Таджикистана. Как известно, конституционная основа государственного суверенитета закреплена в статье 1 Конституции РТ, где указано, что Республика Таджикистан является суверенным, демократическим, правовым, светским и унитарным государством.

Ключевые слова: гарантии, регулирование, право, суверенитет, государство, укрепление, принцип, органы, целостность, территория, Республика Таджикистан.

**GUARANTEES OF LEGAL AND CONSTITUTIONAL REGULATION OF THE
SOVEREIGNTY AND TERRITORIAL INTEGRITY OF THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN**

SULTANZODA TAJIDDIN SAIDJAMOL,

aspirant of the Department of Administrative and Financial Law of the Academy of Public
Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan,
Dushanbe city, Said Nosir st., 33. E-mail:tojiddin.S. @mail.ru

This article analyzes the issues of guarantees for the legal and constitutional regulation of the sovereignty and territorial integrity of the Republic of Tajikistan. The Constitution of the Republic of Tajikistan contains various articles addressing aspects of the regulation of state sovereignty and territorial integrity of Tajikistan. As is well known, the constitutional foundation of state sovereignty is enshrined in Article 1 of the Constitution of the Republic of Tajikistan, which states that the Republic of Tajikistan is a sovereign, democratic, legal, secular, and unitary state.

Keywords: guarantees, regulation, law, sovereignty, state, strengthening, principle, authorities, integrity, territory, Republic of Tajikistan.

Муқарриз: Рустамзода Ҷ., н.и.ғ. дотсент

УДК 342.9

**ТАНОСУБИ САНАДӢОИ ҲУҚУҚИИ МАЪМУРИИ МАҚОМОТИ МАРКАЗИИ
ҲОКИМИЯТИ ИҶРОИЯ БО ДИГАР САРЧАШМАӢОИ ҲУҚУҚИ МАЪМУРИИ
ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ФАЙЗУЛЛОЗОДА ФАЙЗИДДИН ФАЙЗУЛЛО,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи маданӣ ва иқтисодии факултети ҳуқуқшиносии Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе,
к. Саид Носир, 33. Тел:909891999

Дар мақолаи мазкур таносуби санадҳои ҳуқуқии маъмурии мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия бо дигар сарчашмаҳои ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардидааст. Дар моддаи 9 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки ҳокимияти давлати дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва суди тақсим мешавад. Яке аз шохаҳои ҳокимияти давлати ин ҳокимияти иҷроия баҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: таносуб, санад, табиат, ҳуқуқ, маъмурӣ, шаҳрвандон, Конститутсия, давлат, иҷроия, қонун, марказӣ, фаъолият, мақомот.

Мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия дорои самтҳои муайяни фаъолияти худ мебошад, ки дар миёни онҳо фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ, яъне таҳия ва қабули санадҳои ҳуқуқӣ тадбири муҳимтарини танзими ҳуқуқии маъмурии муносибатҳои ҷамъиятӣ маҳсуб меёбад. Дар шароити муосир, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба марҳилаи сифатан нав қадам ниҳодааст, ташкили идоракунии давлатиро бо назардошти самти нави рушд ба роҳ мондааст. Бо мақсади ташкили идоракунии давлатии самаранок як қатор мақомоти идоракунии давлатӣ таъсис гардидааст, ки дар низоми он мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия нақши муҳим дорад.

Чи тавре ки дар моддаи 9 Конститутсияи ҚТ қайд шудааст «ҳокимияти давлатӣ ба асоси таҷзияи он ба қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ амалӣ мешавад». Инчунин моддаи 27-уми пешбини мекунад, ки «шаҳрванд ҳуқуқ дорад дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ бевосита ва ё ба воситаи вакилонаш иштирок намояд. Шаҳрвандон ба хидмати давлатӣ ҳуқуқи баробар доранд.....»[1].

Ҳуқуқи маъмурӣ яке аз соҳаҳои асосии ҳуқуқи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи идоракунии давлатӣ ба танзим мебарорад. Сарчашмаҳои ҳуқуқи маъмурӣ гуногунанд ва дар сатҳҳои гуногуни меъёргузорӣ амалӣ мегарданд. Дар байни онҳо санадҳои ҳуқуқии маъмурии мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия мавқеи махсус доранд, зеро онҳо воситаи асосии татбиқи сиёсати давлатӣ, иҷрои қонунҳо ва танзими соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ маҳсуб меёбанд. Барои таъмини ягонагии низоми ҳуқуқӣ ва риояи қонуният, зарур аст, ки ин санадҳо бо дигар сарчашмаҳои ҳуқуқи маъмурӣ дар таносуби дақиқ ва мутобиқ қарор дошта бошанд.

Санадҳои ҳуқуқии маъмурӣ, ки аз ҷониби мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат, вазоратҳо, кумитаҳо, идораҳои давлатӣ) қабул карда мешаванд, шакли ифодаи иродаи ҳокимияти иҷроия мебошанд. Онҳо дорои хусусиятҳои зеринанд:

а) санадҳои дорои характери зерқонунӣ буда, бояд бо Конститутсия ва қонунҳо мувофиқат намоянд;

б) барои иҷрои қонунҳо ва санадҳои Президент (Амру, Фармон) ва Ҳукумат (Қарору фармоиш) равона мешаванд;

в) доираи амал ва ҳатмияти ҳукукии онҳо ба соҳаҳои муайяни идоракунӣ паҳн мегардад.

Дар низоми муносибатҳои ҳокимияти воситаҳои муайяни таъсиррасонӣ ба равандҳои иҷтимоӣ бо мақсади мутобиқ гардондани онҳо ба иродаи ҳокимият вучуд доранд. Дар муносибатҳои маъмурӣ ин воситаҳо усулҳои идоракунии давлатӣ номида мешаванд, яъне роҳи усулҳои таъсиррасонии ҳукукии ҳадафманд аст. Олими рус И.В. Максимов хусусиятҳои хоси усули идоракуниро чунин муайян мекунад: «Он бояд бевосита ба ирода ва рафтори иштирокчиҳои муайяни муносибатҳои ҷамъияти ҳамчун воқеияти иҷтимоӣ таъсир расонад, ва аз ҷониби субъектҳои муносибатҳои идоракунӣ барои ҳалли вазифаҳои ҳаррӯзаи онҳо истифода бурда мешавад»[4].

Ба сифати санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва ё сарчашмаҳои ҳуқуқи маъмурӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд:

- 1) Конститутсия – санади олии ҳуқуқӣ ва асоси тамоми низоми ҳуқуқӣ;
- 2) Қонунҳо ва кодексҳо (масалан, Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ);
- 3) Фармонҳо ва амрҳои Президент;
- 4) Қарорҳо ва фармоишҳои Ҳукумат;
- 5) Санадҳои меъёрии ҳуқуқии вазоратҳо, кумитаҳо ва идораҳо;
- 6) Санадҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия.

Дар ин иерархияи ҳуқуқӣ санадҳои мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия мақоми зерқонунӣ доранд ва иҷрои қонунҳоро таъмин менамоянд.

Тибқи моддаи 10 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Конститутсия ва қонунҳо дорои қувваи олии ҳуқуқӣ мебошанд. Аз ин рӯ, ҳамаи санадҳои меъёрии мақомоти иҷроия бояд пурра ба онҳо мутобиқ бошанд. Ҳар гуна ихтилоф миёни санади маъмурӣ ва қонун боиси безътибор донишгари он мегардад[1].

Бояд ёдовар шуд, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия дорои ваколатҳои васеъ дар соҳаи санадҳои маъмурӣ мебошад. Фармонҳо ва амрҳои Президенти ҚТ барои тамоми мақомоти маркази ва маҳаллии ҳокимияти иҷроия ҳатмӣ мебошанд. Аз ин рӯ, санадҳои вазоратҳо ва дигар мақомоти марказӣ бояд ба фармону, амрҳои Президент ва қорори фармоишҳои Ҳукумат мувофиқат дошта бошанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми олии иҷроия буда, роҳбарии умумии соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маъмуриро амалӣ менамояд. Қарорҳои Ҳукумат дар иерархияи ҳуқуқӣ болотар аз санадҳои вазоратҳо ва идораҳо меистанд. Аз ин рӯ, санадҳои мақомоти зерини иҷроия наметавонанд ба қарорҳои Ҳукумат муҳолифат намоянд.

Агар ба маҷмӯъ нигарем, метавон ба ҳулосае омад, ки хусусиятҳои муҳимтарин ва аломатҳои фарқкунандаи санадҳои ҳуқуқии идоракунӣ аз робитаашон бо фаъолияти иҷроия ва фармонӣ маншаъ мегиранд ва дар он ифода меёбанд, ки санадҳои зикршуда:

а) бар асоси қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқии мақомоти давлатӣ амалӣ мешаванд, бо мақсади татбиқи онҳо нисбат ба масъалаҳои мушаххас, ки дар раванди фаъолияти мақомоти идоракунӣ ба вучуд меоянд, ва наметавонанд дар шакли ҳаттӣ, шифоҳӣ ифода ёбанд;

б) ба фаъолияти мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия ва ба шумораи воситаҳои ҳуқуқии ташкили он ва татбиқи амалӣ дахл доранд.

Вобаста ба масоили таҳқиқшаванда олими тоҷик А.И. Имомов чунин мешуморад, ки «давлат фаъолияти худро тавасути мақомоти давлатӣ амали мегардад. Мақомоти давлатӣ олооти муҳимтарини мавҷудияти ҳастии давлатист. Воситаи асосии амалӣ гардонидани

ҳокимияти давлатӣ низ мақомоти давлатӣ буда, маҳз ба воситаи онҳо халқ ҳокимияти давлатии ба ӯ мутаалиқро амалӣ мегардонад»[3].

Чи тавре, ки муҳақиқи тоҷик З.М. Соибов ибраз медорад «дар заминаи таъсиррасонии ҳокимиятӣ, ки дар доираи идоракунии давлатӣ амалӣ мегардад, муносибати миёни субъект ва объекти идоракунии давлатӣ ташкил мегардад. Яъне, таъсиррасонии идоракунии давлатӣ аз ҷониби субъект ба объекти идоракунии давлатӣ равона мешавад. Субъекти идоракунии давлатӣ мақомоти идоракунии давлатӣ (шахсони мансабдори онҳо) аст, ки дорои салоҳияти (ваколати) муқаррарнамудаи қонунгузорӣ буда, таъсиррасонии ҳокимиятиро амалан татбиқ мекунанд. Объекти идоракунии давлатиро дар маҷмӯъ ҷомеа, муносибатҳо, равандҳо, соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, шахсони алоҳида, фаъолият, рафтор, кирдор ва амали шахсон метавонанд ташкил диҳанд» [8].

Дар доираи таҳлили мавзӯи барасишаванда олими рус Ю.А. Тихомиров чунин ибраз намудааст, ки «ҳадафҳо, вазифаҳо, функсияҳо ва усулҳои ҳокимияти иҷроия дар санадҳои гуногуни ҳуқуқии идоракунӣ амалӣ мегарданд. Аз ин рӯ, барои фаҳмидани мушахаси хусусиятҳои ҳуқуқии онҳо аҳамияти калон дорад. Дар ин робита, бояд қайд кард, ки дар асарҳои мавҷуда оид ба ҳуқуқи маъмурӣ аллакай кӯшишҳо барои классификатсияи санадҳои ҳуқуқии мақомоти марказии ҳокимияти иҷроияи аз рӯи асосҳои гуногун анҷом дода шудаанд»[6].

Дар замони муосир санадҳои ҳуқуқи маъмурӣ, ҳамон тавре ки меъёрҳои дигар соҳаҳои ҳуқуқ, ба муносибатҳои танзимшаванда тартиб ва низом меоранд. Санадҳои ҳуқуқи маъмурӣ хусусиятҳои хоси худро доранд, ки онҳоро ҳамчун соҳаи мустақили ҳуқуқ ҷудо месозанд:

Аввалан, онҳо ба қонунгардонидани манфиатҳои асосан ҷомеа равона шудаанд;

Дуюм, дорои ифодаи яктарафаи иродаи ҳокимиятии яке аз тарафҳо мебошанд;

Сеюм, доираи васеи ихтиёр ва усулҳои истифодаи онро дар бар мегиранд;

Чорум, дар байни онҳо меъёрҳои уҳдадоркунанда ҷой доранд;

Панҷум, дорои мазмуни махсус буда, муносибатҳои ҷамъиятиро дар соҳаи идоракунии давлатӣ танзим менамоянд. Барои онҳо доираи аз ҳама васеи муносибатҳои танзимшаванда хос аст.

Дар шароити муосир, бо сабаби тағйироти бунёдӣ, ки дар соҳаҳои маъмурӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва дигар соҳаҳои идоракунии давлатӣ рӯй медиҳанд, аҳамияти масъалаи санадҳои ҳуқуқӣ ҳамчун шакли асосии ҳуқуқии қарорҳои идоракунӣ, ки амалӣ гардидани фаъолияти идоракунӣ ва ҳокимияти иҷроияро таъмин менамоянд, пайваста меафзояд. Бо ин робита, имрӯз дар илмҳои ҳуқуқи маъмурӣ диққати махсус ба омӯзиши ин масъала дода мешавад[2].

Санадҳои мақомоти марказӣ барои тамоми қаламрави ҷумҳурӣ ҳатмӣ мебошанд ва дорои қувваи баландтар аз санадҳои мақомоти маҳаллӣ мебошанд. Аз ин лиҳоз, мақомоти маҳаллӣ уҳдадоранд, ки санадҳои худро мутобиқи санадҳои мақомоти марказӣ қабул намоянд.

Дар робита ба мавзӯи барасишаванда муҳақиқони хориҷӣ А.И. Елистратов, А.Ф. Евтихийев ва В.Л. Кобалевский санадҳои идоракунӣ-ро шартан ба се гурӯҳ ҷудо кардаанд:

- санадҳои меъёрӣ;
- санадҳои зерқонунӣ;
- санадҳои юрисдиксионӣ.

А.Ф. Евтихийев санадҳои меъёрии ҳуқуқии мақомоти иҷроияи ҳокимиятро санадҳои маъмурӣ меномад ва қайд мекунад, ки ин санадҳо қоидаҳои рафтори умумиро дар бар

мегиранд. Ғайр аз ин, ҳуқуқшиносони маъмурии Фаронса А.Ф. Евтихийев санадҳои меъёрии идоракуний-ро ҳамчун «қонунгузории дуҷум» шарҳ медиҳанд[9].

Барои иҷрои санадҳои мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия баъзе чораҳои муайян шудааст, ки барои таъмини ин сандаҳо кумак мекунад. Вобаста ба ин А.С. Пучнин дуруст қайд мекунад, ки «имрӯз ниҳоят муҳим аст, ки асосҳои маҷбурии ҳуқуқро дарк намоем, то ҷойгоҳи маҷбуриро дар ҷомеаи муосир ва робитаи онро бо ҳуқуқ ба таври лозим муайян созем»[7].

Хулоса санадҳои ҳуқуқии маъмурии мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия дар низоми сарчашмаҳои ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи муҳиму амалӣ доранд. Таносуби онҳо бо Конститутсия, қонунҳо, санадҳои Президент ва қарорҳои Ҳукумат шартӣ асосии таъмини қонуният, ягонагии низоми ҳуқуқӣ ва самаранокии идоракунии давлатӣ мебошад. Танҳо дар асоси ин мутобиқат мумкин аст, ки фаъолияти мақомоти иҷроия бо принципҳои давлати ҳуқуқбунёд ва демократӣ мутобиқат кунад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 // [Захираи электронӣ] - Речаи ворид-шавӣ: URL: <http://mmk.tj> (санаи мурочиат: 13.10.2022).

2. Бахрах Д.Н., Хазанов С.Д. Формы и методы деятельности государственной администрации. Екатеринбург, 1999; Старилов Ю.Н. Административное право. Формы и методы управленческих действий. Правовые акты управления. Административный договор. Административная юстиция. Ч.2. Кн. 2. Воронеж, 2001; Тихомиров Ю.А. Административное право и процесс: полный курс. М., 2001; Административное право / Под ред. Л.Л. Попова. М., 2002; Административное право Российской Федерации / Отв. ред. Н.Ю. Хаманева. М., 2004; Административное право России. Курс лекций / Под ред. проф. Н.Ю. Хаманевой. М., 2007.

3. Имомов А. Мақомоти ҳокимияти давлатии Тоҷикистон. Душанбе: 2007.- 448с.

4. Максимов И.В. Убеждение и принуждение как методы управленческой деятельности // Актуальные проблемы административно-правового регулирования в современной России: Материалы междунар. науч.-практ. конф. / Отв. ред. А.С. Дугенец, В.И. Майоров. М., 2008. С. 50.

5. Тюрин В.А. Проблемы применения мер пресечения в административном праве России: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. М., 2004. С. 21; Бахрах Д.Н. Административная ответственность. М., 1999. С. 5.

6. Тихомиров Ю.А. Правовые акты: Учебно-практическое пособие. - М., 1999.- С. 25; Бахрах Д.Н. Административное право России. - М., 2000. - С. 276; Коренев А.П. Административное право России. - М., 2000. - С. 196; Черников В.В. Нормативные акты органов внутренних дел в системе правовых актов управления. - М., 1996. - С. 6-7 и др.

7. Пучнин А.С. Принуждение и право: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2000. С. 1.

8. Соибов, З.М. Идоракунии давлатии фаъолияти гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти ҳуқуқии маъмурӣ [Матн]: дис. ... докт. илм. ҳуқуқ: 12.00.14 / З.М. Соибов. – Душанбе, 2023. – 446 с.

9. Евтихийев А.Ф. Основы советского административного права. - Харьков, 1925.-С. 174.

**СООТНОШЕНИЕ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫХ АКТОВ
ЦЕНТРАЛЬНЫХ ОРГАНОВ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ С ДРУГИМИ
ИСТОЧНИКАМИ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРАВА РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН**

ФАЙЗУЛЛОЗОДА ФАЙЗИДДИН ФАЙЗУЛЛО,

ассистент кафедры гражданского и экономического права юридического факультета
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. г.
Душанбе, ул. Саид Носир, 33. Тел.: 909891999

В данной статье анализируется соотношение административно-правовых актов центральных органов исполнительной власти с другими источниками административного права Республики Таджикистан. В статье 9 Конституции Республики Таджикистан указано, что государственная власть на основе её разделения делится на законодательную, исполнительную и судебную. Одной из ветвей государственной власти является исполнительная власть.

Ключевые слова: соотношение, акт, характер, право, административный, граждане, Конституция, государство, исполнение, закон, центральный, деятельность, органы.

**THE CORRELATION OF ADMINISTRATIVE-LEGAL ACTS OF THE CENTRAL
EXECUTIVE AUTHORITIES WITH OTHER SOURCES OF ADMINISTRATIVE LAW
OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
FAIZULLOZODA FAIZIDDIN FAIZULLO,**

Assistant of the Department of Civil and Economic Law, Faculty of Law, Academy of State
Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Dushanbe city,
Said Nosir Street, 33. Tel: 909891999

This article analyzes the correlation of administrative-legal acts of the central executive authorities with other sources of administrative law of the Republic of Tajikistan. Article 9 of the Constitution of the Republic of Tajikistan states that state power, based on its division, is separated into legislative, executive, and judicial branches. One of the branches of state power is the executive authority.

Keywords: correlation, act, nature, law, administrative, citizens, Constitution, state, execution, legislation, central, activity, authorities.

Муқарриз: Изатуллозода П., номзади, илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

УДК 347.73

К ВОПРОСУ О ФИНАНСОВО-ПРАВОВЫХ ПРИНЦИПАХ РЕГУЛИРОВАНИЯ
БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

ХАЛИМХАНОВ АМИНДЖОН АЛИДЖОНОВИЧ,

соискатель кафедры административного и финансового права юридического
факультета Академии государственного управления при Президенте Республики
Таджикистан. Tojik_ba4a@mail.ru, +992987981977

Центральную роль в модернизации законодательства играют финансово-правовые принципы банковской деятельности, выступающие концептуальной основой для развития банковского законодательства. Их научное осмысление приобретает особую актуальность в контексте адаптации национального права к международным стандартам банковского регулирования, что обусловлено как вступлением Таджикистана в международные организации. Исследование финансово-правовых принципов в регулировании банковской деятельности актуально так как они не приведены в законодательстве. Однако доктрина финансового и банковского права Таджикистана позволяет выявить многоуровневую систему руководящих начал, формирующих его основу. Данная система характеризуется синтезом общеправовых принципов, имеющих универсальное значение для всей правовой системы, и специальных принципов, детализирующих порядок осуществления государственного регулирования в банковской сфере. Статья посвящена раскрытию системообразующей функции финансово-правовых принципов как фундамента для эволюции банковского законодательства и укрепления стабильности национальной банковской системы.

Ключевые слова: банковская деятельность, принципы банковской деятельности, финансово-правовые принципы, принцип законности, принцип гласности, принцип объективности, принцип независимости.

В научной среде финансово-правовым принципам выделяет недостаточное внимание, и авторы исследуют в контексте осуществления международных требований[1]. Принципы характеризуются словами «основополагающая идея»[11, 166] или «руководящее начало» [24, 4]. Под термином «принцип» подразумеваются фундаментальные основы, главные черты, содержание и значение всей банковской деятельности[18, 56]. Также, относительно дефиниции «принципы права», отметим, что в научной среде наблюдается значительный разброс мнений, поскольку многие исследователи стремятся предложить собственную, усовершенствованную трактовку. Однако зачастую эти новые формулировки являются лишь вариацией уже существующих, не внося существенного смыслового вклада. Как справедливо отмечает Д.Ю. Рустамзода «Все эти определения принципов являются корректными» [21, с. 78]. В связи с этим, мы ограничимся указанием на то, что понимаем под принципами права его фундаментальные, руководящие начала.

Что касается общеправовых принципов банковской деятельности, то они образуют его методологический фундамент, пронизывая всю вертикаль публичной власти – от республиканских органов управления до местного самоуправления.

Основополагающие начала, легитимированные правовой доктриной [19] и закрепленные в нормах конституционного[4], административного [20] и иных отраслей права. К числу таких общеправовых принципов относятся: верховенство закона,

независимость и самостоятельность контролирующих органов, демократизм, системная организация контрольной деятельности, учет общественных интересов, защита прав и свобод личности, а также равенство[21, 81].

Специальные принципы регламентируют исключительно деятельность контролирующих органов, формируя тем самым уникальный правовой режим банковского надзора в республике. Однако, следует отметить не разработанность проблемы принципов банковской деятельности в научной доктрине. Относительно этого, Д.Ю. Рустамзода отмечает, что «Тщательного исследования специальных принципов осуществления государственного финансового контроля таджикскими учеными не проводилось. Таджикские ученые - правоведы по теории и истории права и государства и специалисты по другим правовым отраслям исследовали в своих работах лишь общеправовые принципы права. Специальные принципы оказались в недопустимом пренебрежении»[21, 83].

В научной доктрине финансово-правовые принципы банковской деятельности анализировались в работах некоторых исследователей[16, 17]. Эти специальные принципы банковского контроля представляют собой систему отраслевых концептуальных положений, детерминирующих деятельность уполномоченных органов РТ исключительно в сфере банковского регулирования и надзора. Данные принципы формируют отраслевую методологическую основу для осуществления контрольных функций, отражая специфику банковской деятельности и обеспечивая эффективность функционирования национальной банковской системы. По справедливому мнению А.М. Козырина, исследование правовых принципов и их реализации в сфере публичных финансов особенно значимо, поскольку именно в принципах права наиболее полно раскрывается его сущность, включая специфику финансово-правового регулирования[2, 43]. Будучи межотраслевым явлением, банковская деятельность требует опоры на систему взаимосвязанных принципов, что создает основу для стабильности и последовательности правового регулирования финансовых, и, в частности, банковских, отношений. В этой связи формирование правовых основ банковской деятельности невозможно без глубокого анализа правовой природы, сущности, отличительных признаков, функционального назначения и источников принципов, на которых должна строиться данная деятельность.

Представляется обоснованной позиция, согласно которой развитие банковского права требует системной разработки и структурирования финансово-правовых принципов банковской деятельности. Такой подход обладает существенной научной ценностью, поскольку создает теоретическую базу для признания банковской деятельности полноценным предметом финансово-правового регулирования[13].

При этом в научной литературе под понятием финансово-правовые принципы регулирования банковской деятельности понимаются руководящие и основополагающие идеи, закрепленные в действующем законодательстве и отражающие сущность норм данной сферы и основные направления государственной политики в сфере регулирования данных общественных отношений[15, 9]. Важно заметить, что принципы банковской деятельности, как и принципы права играют немаловажную роль в правовом регулировании банковских отношений. Подтверждением тому является то, что они выступают в качестве направляющих идей для законодателя, определяя при этом направления совершенствования соответствующих норм законодательства.

Следует поддержать утверждение о том, что при формировании норм финансового права законодатель обязан учитывать принципы отрасли. «На основе принципов

финансового права реализуются финансово-правовые нормы, определяющие единую направленность в функционировании финансового права»[22, 51].

Когда речь идет о функциях принципов банковского права, то следует учитывать их непосредственное регулирующее, правореализационное, охраняемое влияние на публичные отношения. В процессе реализации норм права яркое выражение получает регулятивная функция, представляющая собой регулирующее влияние принципов права, проявляющееся в том, что они определяют пределы действия норм финансового, в том числе банковского права. Определение таких границ позволяет выяснить, какие отношения являются правовыми, к каким отраслевым отношениям их можно отнести, какой интерес доминирует в таких отношениях – частный или публичный. При этом важнейшим достижением правового государства является признание автономной сферы самоопределения личности, свободной от произвольного вмешательства государства.

Регулятивная функция принципов финансового права проявляется в способности государства привлекать частный капитал для выполнения публичных функций через создания специальных правовых режимов. Например, развитие малого и среднего бизнеса стимулируется путем предоставления преференций, таких как компенсация процентных ставок по коммерческим кредитам или субсидирование тарифов. Практическим воплощением такой политики служит участие государства в программах ипотеки и сельского строительства, где финансово-правовые инструменты обеспечивают синтез публичных интересов и частной инициативы. Также, регулятивная функция принципов банковского права выражается в том, что в случаях отсутствия законодательно закрепленных норм права, некоторые банковские отношения могут основываться исключительно на основах банковской деятельности, сформировавшихся в банковской мировой практике, на основе корпоративного и иного управления, на обычаях международного торгового обращения. С другой стороны, «регулятивность – это вспомогательный признак принципов права, ведь публичные дела регулируются с помощью норм права. В целях обеспечения эффективности правоприменения, адекватной реализации норм права субъекты банковских правоотношений должны учитывать принципы права, «способствующие единству правоприменения и толкования права, обеспечивают действия единых основ как на стадии нормативного, так и индивидуального правового регулирования».

Что касается финансово-правовых принципов можно констатировать, что некоторые из них отраслевые, а некоторые имеют конституционную основу и вытекают из положений основного закона или прямо установлены в нем[10].

Банковская деятельность, основанная на принципах, апробированных и признанных цивилизационным развитием, не может быть, с одной стороны, узко нормативным, а с другой – абсолютно императивным. Это обусловлено, по меньшей мере, следующими причинами. Речь идет о принципах рыночной экономики, принципах официально институционализированной нормативности, общественно устоявшихся принципах, законодательно-правовой политики, рыночных условиях. Финансово-правовые принципы выступают не только ориентиром для всех видов юридической практики, выполняя самостоятельную правореализационную и правоприменительную функции, но и являются критерием для дальнейшей законодательной деятельности, а их учет теорией финансового права позволяет увидеть проблемы в правоприменении[2, 50].

Анализ научных взглядов относительно рассматриваемого вопроса позволяет сформулировать такое определение принципов банковской деятельности – это производные

от принципов финансового права публично-правовые основы, идеи, основы, закрепленные на законодательном уровне и/или имеющие исключительно доктринальную природу и на которых иницируется деятельность, связанная с созданием финансовых учреждений, с осуществлением банковских операций.

Сложная и многогранная природа банковских правоотношений обуславливает необходимость всестороннего изучения способов воплощения в них финансово-правовых принципов. Их законодательная фиксация служит основой для практического применения в рамках конкретных правоотношений, где эти основополагающие нормы выполняют роль критерия правомерности действий участников, становясь неотъемлемым элементом законной деятельности кредитных организаций. Важно подчеркнуть, что регулирование банковской деятельности, являющейся формой публичной финансовой активности, должно опираться не только на правовые, но и на этические нормы, чему в значительной степени способствует высокий уровень правосознания ее субъектов.

В отличие от дискуссий вокруг самого понятия «принципы права», вопрос их систематизации, особенно на отраслевом уровне, не вызывает столь оживленных научных споров. Современная правовая мысль в этой области во многом опирается на фундамент, заложенный еще в советский период, который последовательно развивается и адаптируется к новым реалиям. Исходя из этого, с целью понимания финансово-правовой сущности банковской деятельности, целесообразно сгруппировать ее принципы следующим образом:

Принципы осуществления банковской деятельности: к этим принципам относятся: Законность, верховенство права и прямое действие Конституции; приоритет прав и законных интересов участников банковских отношений; самостоятельность и независимость Национального банка РТ; независимость и стабильность кредитных организаций; сбалансированность частных и публичных интересов при государственном регулировании; осуществление банковских операций и услуг исключительно на основании лицензии (разрешительный порядок деятельности); прозрачность работы кредитных учреждений; соблюдение банковской тайны; ориентация коммерческих банков на работу в пределах реально привлеченных ресурсов.

Принципы банковского контроля и надзора: объективность, независимость и компетентность надзорной деятельности; плановость, оперативность и системность; эффективность, обоснованность и достоверность; гласность и публичность; реальность и принцип ответственности; иные основы, характерные для публичного финансового контроля. Раскрытие сущности принципов (основ) организации и осуществления банковской деятельности позволяет глубже охарактеризовать содержание публично-правового регулирования указанной деятельности.

Особый интерес представляют следующие принципы регулирования банковской деятельности:

1. Законность представляет собой многогранный институт, выполняющий триединую функцию: она служит основополагающим методом деятельности органов государственной власти и местного самоуправления, определяет характер политико-правового режима функционирования гражданского общества и устанавливает фундаментальное требование к осуществлению нормотворческой деятельности[6]. По нашему убеждению, законность вряд ли следует относить к методам осуществления, в частности, банковской деятельности, ведь метод – это способ осуществления, а принцип – это то, на чем должно основываться такое осуществление. Очевидно, что современная банковская деятельность должна иметь

законную основу как направление публичной финансовой деятельности – должно осуществляться в нормативно определенных пределах, которые определяют публично-правовую природу данной деятельности. Данный принцип институционализируется через систему лицензирования банковских операций, надзора за деятельностью кредитных организаций и применение мер финансово-правовой ответственности[7]. Принцип законности банковской деятельности выполняет системообразующую функцию в финансовом праве, создавая правовые гарантии для деятельности.

В качестве основополагающего начала организации банковской деятельности принцип законности реализуется через три ключевых элемента. Во-первых, он предполагает наличия детально проработанной законодательной базы, закреплённой в конституции и профильных законах, которая определяет правовые основы функционирования банковской системы и регламентирует порядок формирования руководящих структур Национального банка РТ. Во-вторых, данный принцип включает в себя организационно-правовой механизм, гарантирующий строгое соблюдение действующих нормативных предписаний всеми участниками банковского сектора. Это находит свое выражение в четко установленной процедуре создания, госрегистрации и лицензирования. В-третьих, внешним выражением принципа законности служит осуществление надзорных функций Национальным банком и иными регулирующими органами. Кроме того, обеспечение законности в банковской сфере детерминировано необходимостью комплексного развития правовой культуры всех участников финансовых отношений - от повышения финансовой грамотности населения до формирования профессионального правосознания сотрудников кредитных организаций. Перспективным направлением представляется развития правовой грамотности и правосознания.

Принцип правового регулирования банковской деятельности выражается в принятии законов и подзаконных нормативно правовых актов, устанавливающих основы реализации банковской деятельности, осуществления банковского регулирования, контроля и надзора, а также защиты прав и интересов вкладчиков[5, 106].

Принцип самостоятельности и независимости Национального банка вытекает из положений Закона РТ «О Национальном банке». Согласно закону «Национальный банк РТ является юридическим лицом, имеет обособленное имущество, что является объектом права государственной собственности и находится в его полном хозяйственном ведении. Национальный банк не отвечает по обязательствам органов государства власти, а органы государства не отвечают по обязательствам Национального банка РТ, кроме случаев, когда они добровольно берут на себя такие обязательства. Также, Национальный банк РТ не отвечает по обязательствам других банков, а другие банки не отвечают по обязательствам Национального банка РТ кроме случаев, когда они добровольно берут на себя такие обязательства. Национальный банк имеет уставный капитал, являющийся государственной собственностью»[9].

Принцип независимости относится прежде всего к Национальному банку Таджикистана (НБ РТ) и проявляется также в организации его деятельности и использовании его имущества. Поэтому НБ РТ организует и осуществляет свою деятельность самостоятельно. Вмешательство государственных органов в организацию его деятельности запрещается[12, 66]. Независимость и самостоятельность – это две тесно взаимосвязанные, но не взаимозаменяемые или тождественные категории. Определяется «независимый» – как не зависящий от кого-то, чего-либо, не подчиняющийся кому-то, почему-то; а

«самостоятельный» – такой, который не находится под чьей-то властью; не подчинен, не подчинен кому-, почему-либо; обособленный от других, который в ряде других имеет значение сам по себе, отдельный. По нашему убеждению, только независимый, авторитетный, финансово обеспеченный Национальный банк может являться залогом осуществления эффективной финансовой, денежно-кредитной и бюджетной политики государства.

Принцип стабильности банков и других финансово-кредитных учреждений раскрывается в ст. 5 Закона «О банках и банковской деятельности», согласно которой кредитная организация не отвечает по обязательствам государства, и государство не отвечает по обязательствам кредитной организации, за исключением случаев, когда они приняли на себя такие обязательства. Кредитная организация не отвечает по обязательствам Национального банка Таджикистана, и Национальный банк Таджикистана не отвечает по обязательствам кредитной организации, за исключением случаев, когда они приняли на себя такие обязательства. Органы государственной власти не вправе вмешиваться в деятельность кредитных организаций.

Принцип баланса частных и публичных интересов в процессе государственного регулирования банковской деятельности, сущность которого проявляется в дуализме функций участников банковской системы: Национальный банк, как орган государственной власти, выступает гарантом и защитником общегосударственных интересов, в то время как коммерческие банки, будучи субъектами хозяйствования, действуют в рамках рыночной логики с целью извлечения прибыли и реализации частных интересов своих собственников. Национальный банк, реализуя свои полномочия в публичных интересах государства, позволяет другим банкам реализовывать собственные частные интересы с целью получения доходов от собственной банковской деятельности.

Принцип лицензирования банковских услуг и операций является краеугольным камнем регулирования банковского сектора. В соответствии со ст. 7 Закона «О банковской деятельности», кредитные организации получают право на осуществление банковских и иных финансовых операций исключительно после получения соответствующей банковской лицензии[8]. Банковские услуги предоставляются в рамках банковских операций. Согласно Закону «Банковские операции - операции, осуществляемые кредитными финансовыми организациями в соответствии с законодательством Республики Таджикистан»[9].

Принцип соблюдения банковской тайны. Банковская тайна известна с момента создания самих банков. Обязанность сохранять конфиденциальность информации о клиентах проистекает из доверия, которое клиент или третья сторона, связанные с банком, оказывают банку в отношении неразглашения конфиденциальной информации[12]. Это гарантирует сохранение доверия к банкам, и тем самым обеспечивает экономическую стабильность. Известно, что банковская система государства является важной составляющей финансовой системы и оказывает значительное влияние на деятельность и развитие общества. В целях обеспечения стабильного и эффективного функционирования этой системы государство создает условия и предоставляет гарантии занятия банковской деятельностью, главной из которых является банковская тайна. Неслучайно правовой институт банковской тайны является обязательным атрибутом правовой системы государства, содержание которой обусловлено особенностями экономико-правовой доктрины и формированием нормативной базы. По своему правовому режиму банковская тайна относится к тайной информации с ограниченным доступом, разглашение которой

может нанести вред личности, обществу и государству. В этой связи она строго оберегается законодательством. Однако, установленный законом режим банковской тайны не носит абсолютный характер, поскольку предусмотрены правомерные правовые действия по раскрытию такого вида информации.

Для обеспечения конфиденциальности в законодательстве было установлено положение статьи 48 Закона о банковской деятельности согласно которому «К банковской тайне относятся следующие сведения: - о наличии банковских счетов, их владельцев, о наличии в них денежных средств и об операциях, проводимых клиентами по этим счетам; - о денежных переводах физических лиц без открытия счета и об их отправителях (получателях); - о денежных средствах и других ценностях клиента, которые хранятся в кредитной организации»[8].

Доступ к сведениям, составляющим банковскую тайну, предоставляется исключительно ограниченному кругу субъектов. В этот перечень входят: непосредственные участники операций «владелец счета или ценностей, отправители и получатели денежных переводов»; Национальный банк РТ (в рамках осуществления своих надзорных функций на основании соответствующего запроса); органы правосудия и принудительного исполнения (на основании судебного решения, на основании постановления, связанного с исполнительным производством); кредитное бюро (в порядке, установленном законодательством о кредитных историях); правоохранительные органы (органы дознания и следствия — по возбужденным уголовным делам в отношении клиентов банка, но исключительно на основе судебного решения); налоговые органы (в части вопросов налогообложения согласно Налогового кодекса РТ); счетная палата РТ (в контексте аудита использования средств госбюджета, фондов и кредитов на основании письменного запроса ее председателя). Важно отметить, что действие данного режима конфиденциальности сохраняется даже после полного прекращения договорных отношений между клиентом и кредитной организацией[14].

Анализ статьи 278 УК РТ показывает, что лица, не соблюдающие обязанность хранить клиентскую тайну, наказываются штрафом в размере от двухсот пятидесяти до пятисот сорока семи показателей для расчетов или лишением свободы на срок до трех лет с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью сроком до пяти лет[23]. Таким образом, обязанность хранить тайну, с точки зрения частного права, относится к защите личности, поскольку она относится к сфере конфиденциальности клиента. Личные права охватывают материальную, духовную, коммерческую и экономическую сферы человека.

В настоящее время существует достаточно широкий перечень принципов осуществления банковской деятельности. Их соблюдение на практике будет являться залогом эффективной банковской деятельности. Приведенное выше дает основания утверждать, что принципы организации и осуществления банковской деятельности являются важными элементами сложного механизма финансово-правового (публично-правового) регулирования этой деятельности. Именно исследование принципов, на которых основываются отношения в сфере банковской деятельности, является важной основой для познания содержания и определения границ финансово-правового регулирования банковской деятельности.

Учитывая общность направлений и задач государственного регулирования в сфере банковской деятельности, на наш взгляд, имеет смысл говорить о принципах банковского контроля и надзора без их искусственного разделения на экономические и правовые.

Принцип объективности. Данная основа присуща всем видам и направлениям финансовой деятельности, включая банковскую деятельность, так как без объективности теряется сущность регулирования. В этом процессе «объективность» означает беспристрастность контрольной деятельности при планировании, осуществлении контроля, подготовке выводов, применении взысканий за нарушения и предусматривает осуществления контрольных мероприятий квалифицированными специалистами, имеющими соответствующий опыт работы, умения, навыки, т.е. считается, что объективные действия контролирующего субъекта направлены на получения достоверной информации о состоянии подконтрольного субъекта.

Принцип компетентности означает, что контролирующий и надзорный орган в области банковской деятельности наделен специальной на то компетенцией, имеет специально обученных для этого специалистов. Данный принцип часто также называют принципом профессионализма. И это не случайно, ведь в нормативно-правовых актах, определяющих правовой статус контролирующих субъектов, закрепляются требования к лицам, которые будут назначаться на должности (речь идет о требованиях образования, соответствующих знаний, навыков и т.п.).

Принцип ответственности состоит в том, что к нарушителям финансовой, в том числе банковской дисциплине применяются различные меры юридической ответственности. Существует ответственность субъектов, осуществляющих публичный финансовый контроль за соблюдением законов и правовых актов, регламентирующих их деятельность, а также ответственность за достоверность финансового контроля[22, 21]; ответственность подконтрольных субъектов (должны быть установлены лица, виновные в выявленных ошибках и злоупотреблениях в управлении публичными финансами); ответственность контролеров (каждый контролирующий субъект (орган, лицо) за ненадлежащее выполнение возложенных на него контрольных функций и задач должен нести ответственность) и ответственность третьих лиц (третьи лица, имеющие право принимать решения и их исполнение на основе представлений или предписаний контролирующих субъектов, а также другие организации, вступающие с последними в правоотношения (например, обязанность предоставлять информацию)[3].

Принцип гласности закреплен в нормативно-правовых актах. Так, согласно национальному законодательству «законы и другие нормативно-правовые акты, определяющие права и обязанности граждан, должны быть доведены до сведения населения в порядке, установленном законом. Законы и другие нормативно-правовые акты, определяющие права и обязанности граждан, не доведенные до сведения населения в порядке, установленном законом, недействительны» (это проявление публичности). Гласность воплощает и отражает механизм реализации другого принципа – публичности государственного финансового контроля, поэтому это заставляет задуматься о смысле понятия и применения упомянутых принципов; гласность может выступать как своеобразный инструмент реализации публичности, если государство желает достичь в информационном пространстве желаемой цели; гласность может иметь ограничения относительно государственной и коммерческой тайны; публичность не только порождает обнародование доступа, но и реализует прямое обеспечение государством такого доступа,

она должна быть основой взаимосвязи общества с государственной властью в сфере контрольных правоотношений.

Эффективный финансовый контроль базируется на дифференциации принципов публичности и гласности. Первый предполагает открытость конечных результатов для общества через средств массовой информации, второй - обязательную отчетность перед представительными органами власти. Согласно законодательству, нормативно-правовые акты Национального банка вступают в силу со дня их официального опубликования, если более поздний срок вступления в силу не предусмотрен в таком акте официальным опубликованием нормативно-правового акта. Банковскому контролю и надзору также присущи принципы оперативности (все действия НБ в отношении других банков не должны затягиваться во времени, не должны мешать обычной ежедневной работе), системности (не допускается хаотичность контрольно-надзорной деятельности НБ и других контролирующих органов, ведь, если есть система органов, то должна быть и система их действий), достоверности деятельности основываться на фактических данных, бухгалтерских документах, договорах и т.п.) и другие принципы публичного финансового контроля.

Таким образом, рассматривая финансово-правовые принципы регулирования банковской деятельности можно отметить следующие выводы:

1. Анализ научных взглядов позволяет сформулировать определение принципов банковской деятельности – это производные от принципов финансового права публично-правовые основы, идеи, закрепленные на законодательном уровне и/или имеющие исключительно доктринальную природу и на которых иницируется деятельность, связанная с созданием финансовых учреждений, осуществляющих банковские операции.

2. Принципы банковской деятельности обладают диалектическим единством стабильности и динамичности, эволюционируя синхронно с развитием финансово-правового регулирования. Регулятивная функция принципов банковского права проявляется в том, что в случаях отсутствия законодательно закрепленных норм права некоторые банковские отношения могут основываться исключительно на основах банковской деятельности, сформировавшихся в банковской мировой практике, на основе корпоративного и иного управления, на обычаях международного торгового обращения.

3. Финансово-правовое регулирование банковской деятельности базируется на следующих системообразующих началах. Во-первых, это принцип императивного регулирования, осуществляемое посредством норм права, принятых государством в данной сфере в целях защиты публичных интересов. Во-вторых, принцип функциональной автономии Национального банка, который, обладая статусом юридического лица и обособленным государственным имуществом, организационно и финансово независим от органов государственной власти и коммерческих кредитных организаций. В-третьих, принцип диалектического единства частных и публичных интересов, при котором регулятор, действуя от имени государства, формирует правовое поле для деятельности коммерческих банков, позволяя последним достигать корпоративных целей по извлечению прибыли в рамках, обеспечивающих общегосударственную финансовую стабильность.

4. Принципы организации и осуществления банковской деятельности являются важными элементами сложного механизма финансово-правового регулирования этой деятельности. Принцип объективности предусматривает строгое соответствие действий сотрудников Национального банка, уполномоченные выполнять контрольные и надзорные функции, принципам служебного поведения государственных служащих, установленным

процедурам проведения контроля; организацию самоконтроля, регулярную оценку правомерности и эффективности собственной деятельности; предвзятости относительно наличия (отсутствия) негативных аспектов в деятельности проверяемых банков. Принцип независимости вытекает из принципа самостоятельности и независимости Национального банка (об этой основе говорилось в предыдущем подразделе нашей работы). Речь идет о том, что Национальный банк как надзорный орган независим в своей деятельности от других контролирующих органов. Принцип эффективности означает, что применяемые меры должны быть целесообразными и производить конструктивный эффект. Так, результатом проверок должно стать не только выявление нарушений, но и создание стимулов для их устранения и совершенствования внутренних процедур кредитной организации, что в конечном итоге способствует повышению ее надежности.

5. Законодательное закрепление и выяснение сущности принципов регулирования банковской деятельности особенно важны с точки зрения обеспечения эффективной банковской деятельности. Поэтому с учетом вышесказанного считаем, что необходимо ввести следующие положения в закон о банках и банковской деятельности - «Основные принципы государственного регулирования банковской деятельности» выступают:

Дополнить Закон ст. 2.1. «Основные принципы банковской деятельности» следующего содержания: «Основными принципами банковской деятельности являются:

- 1) верховенство закона;
- 2) рациональное использование регулятивных ресурсов и инструментов;
- 3) воздействие на банки и иных субъектов банковского сектора;
- 4) обеспечение открытости деятельности кредитных организаций и прозрачности надзорных процедур;
- 5) установление ответственности для банков и прочих участников банковского сектора»;
- 6) при регулировании сочетания публичных и частных интересов;
- 7 гласность банковской деятельности;
- 8) финансовая стабильность;
- 9) разрешительный характер банковской деятельности;
- 10) невмешательство в банковскую деятельность за исключением случаев, предусмотренных закон;
- 11) прозрачность деятельности кредитных организаций;
- 12) законных интересов вкладчиков и кредиторов кредитных организаций».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдулхайров, Ф. М. Принсипҳои моделҳои заминавии идоракунии корпоративӣ дар бонкҳои тижоратӣ / Ф. М. Абдулхайров // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – №. S2.1(31). – Р. 509-520. – EDN IOKCCP.

2.. Актуальные проблемы теории и практики финансового права Российской Федерации [Электронный ресурс] / под ред. д.ю.н., проф. А.Н. Козырина. – Система ГАРАНТ, 2009. с.43

3. Бурцев В.В. Основные принципы организации государственного финансового контроля в современных условиях [Электронный ресурс] / В. В. Бурцев // Финансовый менеджмент. – 2001. – № 2. – Режим доступа : <http://www.dis.ru/library/detail.php?ID=22498>

4. Гафуров М.С. Конституционно-правовая ответственность органов государственной власти в Республике Таджикистан: дис... кан. юрид. наук: 12.00.02. М., 2013. 167 с.
5. Давлатов, И. Х. Государственная независимость и новые функции национального банка Таджикистана / И. Х. Давлатов // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2015. – № 6(56). – С. 106-115. – EDN UXRZWR.C. 106
6. Земцова, Л. Н. Финансово-правовой принцип законности банковской деятельности: актуальные задачи исследования / Л. Н. Земцова // Вестник Саратовской государственной юридической академии. – 2013. – № 1(90). – С. 154-158. – EDN RDXBEV.
7. Земцова, Л. Н. Законность банковской деятельности в системе принципов финансового права: специальность 12.00.14 "Административное право; административный процесс": диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук / Земцова Лариса Николаевна. – Саратов, 2011. – 259 с. – EDN QFRIHV.
8. Закон Республики Таджикистан " О банковской деятельности " Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа ADLIA. Версия 7. [http://www. Adlia.tj](http://www.Adlia.tj) (дата обращения: 07.10.2025).
9. Закон Республики Таджикистан " О Национальном банке Таджикистана" Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа ADLIA. Версия 7. [http://www. Adlia.tj](http://www.Adlia.tj) (дата обращения: 07.10.2025).
10. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.05.2016 г.). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mfa.tj/ru/moscow/tadzhikistan/konstitutsiya> (дата обращения: 01.08.2024).
11. Керимов, Д.А. Философские проблемы права / Д.А. Керимов. — М.: Мысль, 1972. — 472 с. С.166
12. Курбонова, М. С. Принсипҳои танзими ҳуқуқӣ-маъмурии фаъолияти бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. С. Қурбонова // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2024. – Но. 2(46). – Р. 61-73. – EDN PVSBPG. С.66
13. Лёвина Е.В. Финансово-правовые принципы банковской деятельности: автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. юрид наук: 12.00.14 / Е.В. Лёвина. – Саратов, 2012. – 28 с.
14. Махмудов, Р. Н. Оид ба баъзе аз субъектҳои ҳуқуқи муносибатҳои сирри бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Р. Н. Махмудов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – Но. 1. – Р. 256-263. – EDN CUPMDJ.
15. Мирзоев П.З. Ҳуқуқи бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон: васоити таълимӣ (Маҷмӯи лексия ва масъалаҳои амалӣ). – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – С. 9.
16. Матянова, Е. С. Финансово-правовые принципы банковского права в системе принципов финансового права / Е. С. Матянова // Принципы финансового права: Монография / Под редакцией И.А. Цинделиани. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью "Проспект", 2022. – С. 254-266. – EDN ACLUTU.
17. Матянова, Е. С. Принципы публичной банковской деятельности в фокусе цифровой экономики и внедрения искусственного интеллекта / Е. С. Матянова // Принципы финансового права: Монография / Под редакцией И.А. Цинделиани. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью "Проспект", 2023. – С. 266-273. – EDN BZCJVC.
18. Наимов Б.Ф. Принсипҳои асосии танзими низоми иҷозатдиҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2019. – №4(16). – С. 56-74.

19. Нематов А.Р. Правотворчество в Республике Таджикистан: Актуальные вопросы теории и практики: дис... докт. юрид. наук: 12.00. Душанбе., 2013. 331 с.; Сативалдыев Р.Ш. Теория государства и права. Душанбе, 2009.С. 239–240
20. Ойев Х. Административное право Республики Таджикистан. Душанбе, 2013. 564 с.
21. Рустамов, Д.Ю. Организационно-правовые основы государственного финансового контроля в сфере бюджетных отношений Республики Таджикистан [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. /Рустамов Джумабек Юнусович. – М., 2019. –С.78
22. Родионова В.М. Финансовый контроль: учебник / В.М. Родионова, В.И. Шлейников.– М. : ИД ФБК – Пресс, 2002. – 320 с. с. 51
23. Уголовный кодекс Республики Таджикистан (от 21 мая 1998, № 574, в ред. 14.05.2025 г.) // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 1998. – № 9. – Ст. 68-69.
24. Финансовое право: учебник / под ред. Н.И. Химичевой. — М.: Юристъ, 1999.С.4

ОИД БА МАСЪАЛАИ ПРИНЦИПҲОИ МОЛИЯВИ ҲУҚУҚИИ ТАНЗИМИ ФАӮОЛИЯТИ БОНКӢ

ХАЛИМХАНОВ АМИНЧОН АЛИЧОНОВИЧ,

унвончуи кафедраи ҳуқуқи маъмури ва молияи факултаи ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Tojik_ba4a@mail.ru,
+992987981977

Принсипҳои молиявӣ ва ҳуқуқии фаъолияти бонкӣ дар навсозии қонунгузорӣ нақши муҳим мебозанд ва ҳамчун асоси концептуалии рушди қонунгузори бонкӣ хизмат мекунад. Фаҳмиши илмӣ онҳо махсусан дар заминаи мутобиқсозии қонунгузори миллӣ ба стандартҳои байналмилалӣ танзимкунандаи бонкӣ, ки ба пайвастанӣ Тоҷикистон ба созмонҳои байналмилалӣ вобаста аст, муҳим аст. Таҳқиқоти принсипҳои молиявӣ ва ҳуқуқӣ дар танзими фаъолияти бонкӣ муҳим аст, зеро онҳо дар қонунгузорӣ мушаххас нашудаанд. Бо вуҷуди ин, доктринаи ҳуқуқи молиявӣ ва бонкӣ дар Тоҷикистон ба мо имкон медиҳад, ки як системаи бисёрқабатаи принсипҳои роҳнаморо муайян кунем, ки асоси онро таъкил медиҳанд. Ин система бо синтези принсипҳои умумии ҳуқуқии дорои аҳамияти умумичаҳонӣ барои тамоми низомии ҳуқуқӣ ва принсипҳои мушаххасе тавсиф мешавад, ки тартиби татбиқи танзими давлатиро дар баҳии бонкӣ муфассал шарҳ медиҳанд. Мақола ба ифшои вазифаи низомсозии принсипҳои молиявӣ ва ҳуқуқӣ ҳамчун асоси таҳаввулоти қонунгузори бонкӣ ва таҳкими устувори низомии бонкии миллӣ бахшида шудааст.

Калидвожаҳо: фаъолияти бонкӣ, принсипҳои фаъолияти бонкӣ, принсипҳои ҳуқуқӣ-молиявӣ, принсипи қонуният, принсипи ошкоро, принсипи объективӣ, принсипи мустақилият.

ON THE ISSUE OF FINANCIAL AND LEGAL PRINCIPLES OF REGULATION OF BANKING ACTIVITIES

KHALIMKHANOV AMINDZHON ALIDZHONOVICH,

competitor of the department of administrative and financial law of the faculty of law of the Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan.

Tojik_ba4a@mail.ru, +992987981977

Financial and legal principles of banking play a central role in legislative modernization, serving as the conceptual basis for the development of banking legislation. Their scientific understanding is particularly relevant in the context of adapting national law to international banking regulatory standards, which is due to Tajikistan's accession to international organizations. Research into financial and legal principles in regulating banking is relevant because they are not specified in legislation. However, the doctrine of financial and banking law in Tajikistan allows us to identify a multi-layered system of guiding principles that form its foundation. This system is characterized by a synthesis of general legal principles of universal significance for the entire legal system and specific principles detailing the procedures for implementing state regulation in the banking sector. This article explores the system-forming function of financial and legal principles as the foundation for the evolution of banking legislation and strengthening the stability of the national banking system.

Keywords: *banking activities, principles of banking activities, financial and legal principles, principle of legality, principle of transparency, principle of objectivity, principle of independence*

Муқарриз: Рустамзода Ҷ., н.и.ҳ, дотсент

**МАФҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ҶАВОБГАРИИ МАЪМУРӢ БАРОИ ВАЙРОН
КАРДАНИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР БОРАИ БОНКҲО ВА ФАӢОЛИЯТИ БОНКӢ**

НАБОТОВ НАИМҶОН АБДУҲОЛИҚОВИЧ,

ассистенти кафедраи ҳукуки маъмурӣ ва молиявии факултети ҳуқуқшиносии Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, кучаи Саид

Носир 33.Е-mail: naimjonnabotov1997@gmail.com

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва хусусиятҳои ҷавобгариӣ маъмурӣ барои вайрон кардани қонунгузорӣ дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Дар марҳилаи муосири давлати ҳуқуқбунёдии Тоҷикистон, ки ҷомеа бо сохти нави иқтисодӣ пеш меравад, нақш ва нуфузи бонкҳо ва ташкилотҳои дигари кредитӣ инкишоф ёфта, ба соҳаи фаъолияти онҳо диққати аҳли ҷомеа равона гардидааст.

Таъре, ки маълум аст, омӯзиши ҳар як соҳаи пеш аз ҳама аз омӯзиши мафҳум ва хусусиятҳои он оғоз меёбад. Ҳамзамон таъкид намудан ба маврид аст, ки мафҳум ва хусусиятҳои ҷавобгариӣ маъмурӣ барои вайрон кардани қонунгузорӣ дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ дар адабиётҳои илмӣ ва қонунгузориҳои соҳаи бонкӣ пешбинӣ нашудааст. Аз ин рӯ барои дарки амиқи мафҳум ва хусусиятҳои ҷавобгариӣ маъмурӣ барои вайрон кардани қонунгузорӣ дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ, муаллиф бо таъкид ба адабиётҳои илмӣ ва қонунгузориҳои соҳаи бонкӣ мафҳум ва хусусиятҳои ҷавобгариӣ маъмурӣ барои вайрон кардани қонунгузорӣ дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкиро ҳамчун хусусияти илмӣ дошта пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: ҷавобгариӣ маъмурӣ, хусусиятҳо, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, фаъолияти бонкӣ, бонк, қонунгузорӣ, низоми бонкӣ, иқтисодиёт ташкилоти қарзӣ-молиявӣ.

Дар шароити кунунӣ таъсири рӯзафзунӣ бонк ва ташкилотҳои бонкиро дар тараққиёти иқтисодиёти миллии кишвар мушоҳида намудан мумкин аст. Ин ҳолат таъмини устувории низоми бонкӣ, ҳифзи манфиатҳои амонатгуздорон ва кредиторонро, иҷнунин дигар субъектҳои муносибатҳои бонкиро талаб мекунад. Бо дарназардошти аҳамияти вазифаи таъминоти молиявии соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳаёти давлатию ҷамъиятӣ, ки аз ҷониби низоми бонкӣ амалӣ карда мешавад, ташкили низоми самараноки воситаҳои ҳуқуқӣ, ки ба пешгирии вайронкунии қонунгузориҳои танзимкунандаи фаъолияти бонкӣ нигаронида шудааст, муҳим арзёбӣ мегардад. Дар шароити муосири ҳифзи ҳуқуқ дар байни воситаҳои муассири ҳуқуқии таъмини риояи қонун ва таъмини қонуният, аз ҷумла дар бахши бонкӣ, маъмулан механизми ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҷавобгариӣ маъмурӣ истифода мегардад. Ҷавобгариӣ маъмурӣ барои вайрон кардани қонунгузорӣ дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ аз ҷумлаи масъалаҳои муҳим дар шароити нави иқтисодӣ мебошад, ки омӯзиш, таҳлил ва татбиқи дурусти он барои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои субъектҳои ин муносибатҳо аҳамити муҳим касб менамояд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки зимни баррасии масъалаи ҷавобгариӣ маъмурӣ барои вайрон кардани қонунгузорӣ дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ аслан дар доираи мафҳумҳо «фаъолияти бонкӣ» ва «ташкилоти қарзӣ» таҳлил гузаронида мешавад. Аз ин лиҳоз мафҳуми расмӣ ин ибораҳоро муайян намудан лозим аст.

Мутобиқи муқаррароти моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ» аз 18 майи соли 2009 № 644, «фаъолияти бонкӣ гуфта ин аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ (кредитӣ) анҷом додани амалиёти бонкӣ ва аҳдҳое, ки дар Қонуни мазкур

пешбинӣ гардидааст фаъолияти бонкӣ номида мешавад». Ҳамзамон, «ташкilotҳои қарзӣ бошанд, шахсони ҳуқуқие (бонкҳо, ташкilotҳои қарзии ғайрибонкӣ, аз ҷумла ташкilotҳои маблағгузори хурд), ки дар асоси иҷозатномаи Бонки миллии Тоҷикистон ҳама ё баъзе аз амалиёти бонкии дар Қонуни мазкур ва дигар санадҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишударо иҷро менамоянд, фаҳмида мешавад».

Тавре, ки аз мафҳумҳои пешбинигардида муайян мегардад, бонкҳо нақши муҳимро дар назди давлату ҷомеа махсусан дар баланд бародостани рушди иқтисодиёти кишвар иҷро менамояд. Дар шароити муосир, рушди бемайлони ва устувори иқтисодиёт зери таваҷҷӯҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ қарор гирифтааст. Тавре, ки таҷрибаи давлатҳои мутараққӣ собит менамоянд, рушди низоми иқтисодии ҳар як давлат, пеш аз ҳама аз мавҷудияти хуби низоми бонкӣ ва фаъолияти бонкӣ, ки ҳамчун омили солимии иқтисодиёти ҳар як давлат эътироф мегардад, вобастагии калон дорад. Зеро, ки соҳаи иқтисодиёт яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатҳои мутамаддин буда, рушд ва танзими самараноки он ба таъмини устувори дигар соҳаҳои ҷамъиятӣ равона мегардад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиклол дар ҳама марҳилаҳои рушди худ соҳаи иқтисодиётро заминаи ботадрич рушд гардидани пояҳои давлати муайян намуда, амалишавии вазифа ва ҳадафҳои муҳими давлатиро бо соҳаи мазкур алоқаманд намудааст. Ҳарчанд низоми бонкии ҷумҳурӣ дар заминаи шабакаи бонкии замони Шӯравӣ бунёд гардидааст, вале дар даврони Истиклолият тадриҷан зинаҳои тақмили заминаи қонунгузорӣ, ба муомилот ворид кардани пули милли, бунёди сиёсати мукаммали пулию қарзӣ, ба роҳ мондани ҳисоббаробариҳои мунтазаму бозғатимод, ташкили назорати ба пояи меъёрҳои молиявӣ иқтисодӣ асосноки бонкӣ ва ғайраро тай намуда, дар айни замон ба яке аз соҳаҳои ниҳоят муҳими иқтисодиёти мамлакат табдил ёфтааст [12.с.5].

Асосгузори сулҳу ваҳдати милли - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба муҳимияти ин соҳа чунин қайд менамояд, ки «низомии молияву бонкии кишвар ҳамчун омили муҳими рушди иҷтимоиву иқтисодии Тоҷикистон бояд ба афзалиятҳои кишвар ва ба манфиати ҷомеа равона шуда, барои бо сармоя таъмин намудани соҳаҳои воқеии иқтисодиёт, ҳавасманд гардонидани соҳибкорону тоҷирон ва умуман, баланд бардоштани фаъолнокии иқтисодӣ дар ҷомеа, ташкили ҷойҳои корӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли хизмат намояд» [11].

Бояд хотирнишон сохт, ки рушди босуръати низоми бонкӣ падидаи хос натавон ба барои давлати мо мебошад. Ин тамоюли умумиҷаҳонӣ аст, ки алоқамандии зич ба болоравии нақши воситаҳои молиявӣ ба иқтисодиёт қарор дорад. Низоми бонкии аксари давлатҳо ба таври васеъ ва босуръат рушд ёфта, мазмуни фаъолияти бонкӣ боз ҳам паҳн ва васеъ шуда истодааст [7.с-63].

Назар ба маълумоти коршиносони Созмони Миллалӣ Муттаҳид (минбаъд СММ) ба мақсадҳои рушди устувор сараввал тавассути иштироки фаъолони бонкҳо дар ин раванд, ҷавобгӯ будани фаъолияти онҳо ба талаботу боварии ҷамъият ноил гаштан мумкин аст. Аз ин рӯ, бонкҳоро зарур аст, ки мунтазам сиёсати бонкиро бо муҳити беруна, яъне омилҳои асосии рушди устувор мутобиқ гардонидани, нуфузи фаъолияти молиявиро бо ҷамъият ва мизочони хеш баҳогузорӣ намоянд. Ҳамчунин бонкҳо вазифадоранд, ки дар таъмини рушди устувор тариқи идоракунии шаффоф ва ҳисоботдиҳӣ нақши муассир гузоранд [8.с-186].

Бояд таъкид дод, ки барои рушди соҳаи низоми бонкӣ ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои субъектони муносибатҳои фаъолияти бонкӣ тақмил додани низоми ҷавобгарии маъмурӣ дар ин соҳа муҳим ва зарурӣ азрӯби мегардад. Зеро ҷавобгарии маъмурӣ яке аз воситаҳои

ҳукукие ба шумор меравад, ки тавассути он суръати афзоиши ҳуқуқвайронкуниҳои гуногун боз дошта шуда, ҳифзи тартиботи ҳуқуқӣ, адолати иҷтимоӣ ва пешгирии содиршавии ҳуқуқвайронкуниҳо таъмин карда мешаванд.

Дар иртибот бо амалӣ намудани мақсаду вазифаҳои дар назди давлат гузошташуда, соли 2008 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд, ки доираи кирдорҳои манънамудаи давлат ва ҷазоҳои маъмурии барои онҳо муқарраркардашударо пешбинӣ намудааст. Дар баробари ин, бо мақсади танзими тартиби ба ҷавобгариӣ маъмурӣ ҷалб намудани шахсони ҳуқуқвайронкунанда ва субъектони ваколатдори он соли 2013 Кодекси муҳофизати ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардида, тартиби ба ҷавобгариӣ маъмурӣ ҷалб намудани шахсони ҳуқуқвайронкунанда ва субъектони ваколатдори давлатиро низ муқаррар намуд. Тибқи муқаррароти боби 10 Кодекси мазкур барои баррасӣ ва ҳал намудани парвандаҳои мазкур дар баробари суд, инчунин аксари мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ низ ваколатдор гардидаанд.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, масъалаи ҷавобгариӣ маъмурӣ дар самти фаъолияти бонкӣ дар шароити муосир муҳимияти ҳудро ба вучуд оварда, омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии масъала, додани баҳои илмӣ ва муайян намудани муаммо ва роҳҳои ҳалли онҳо зарурӣ мебошад. Дар робита ба ин, таҳлили мафҳум ва хусусиятҳои ҷавобгариӣ маъмурӣ барои вайрон кардани қонунгузорӣ дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкиро қадами аввал дар ин самт меҳисобем.

Таъкид намудан ба маврид аст, ки барои таҳлил ва пешниҳод намудани мафҳум ва хусусиятҳои ҷавобгариӣ маъмурӣ барои вайрон кардани қонунгузорӣ дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ зарурат мешуморем, ки мафҳум ва хусусиятҳои ҷавобгариӣ маъмуриро мутобиқи қонунгузорӣ ва адабиётҳои илмӣ мавриди таҳлил қарор диҳем.

Дар замони муосир яке аз соҳаҳои, ки нисбат ба он аз ҷониби давлат диққати ҷиддӣ зоҳир карда мешавад, ин пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ ва татбиқи ҷавобгарӣ ва ҷазои маъмурӣ мебошад. Ҷавобгариӣ маъмурӣ яке аз категорияҳои асосӣ ва низомсозии ҳуқуқи маъмурӣ мебошад. Имрӯз ҷавобгариӣ маъмурӣ асоси муносибатҳои байни давлат ва шахрванд, дар маркази ҷомеаи ҳуқуқии муосир қарор дорад.

Мафҳуми ҷавобгариӣ маъмурӣ аз нуқтаи назари олимони ҳуқуқшиносӣ дар илми ҳуқуқ ҳамчун як навъи ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ баррасӣ мешавад, ки дар натиҷаи содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ татбиқи мегардад. Ҳадафи он таъмини риояи қонунгузориӣ маъмурӣ, пешгирии қонуншиканиҳо ва тарбияи ҳуқуқии шахрвандон мебошад.

Бояд қайд намуд, ки мафҳуми ҷавобгариӣ маъмуриро гарчанде, ки қонунгузориӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, вале аз ҷониби олимону муҳаққиқони ин соҳа фикру назарҳои гуногун ба илми ҳуқуқи маъмурӣ пешниҳод гардидааст. Масалан, ба андешаи А. Я. Ред «ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ яке аз намудҳои ҷавобгариӣ иҷтимоӣ буда, моҳияти он аз вазифаи субъекти ҳуқуқвайронкунанда дар тобу тоқат овардан ба он ҷораҳои таъсиррасоние (оқибатҳои маҷбурсозӣ) нисбат ба ӯ тибқи муқаррароти меъёрҳои ҳуқуқӣ татбиқи қарда мешавад, иборат мебошад»[4]. Яъне, ҷавобгариӣ ҳуқуқӣ тақозо менамояд, ки субъекти ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ бояд ба ҷораҳои маҷбурсозии давлатие, ки нисбат ба ӯ барои содир намудани ҳуқуқвайронкуниаш татбиқи қарда мешаванд, тоқат намояд.

Ба андешаи олими дигар С.В. Барабанова «ҷавобгариӣ маъмурӣ ангеаи зарурии рафтори қонунӣ буда, ба ташаккули ҳисси масъулияти маънавӣ ва ҳуқуқӣ дар назди ҷамъият ва давлат мусоидат мекунад» [3.с-18].

Ба андешаи олими варзидаи ҳуқуқи маъмурӣ Д.Н. Бахрах «ҷавобгариҳои маъмурӣ як намуди махсуси ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки тамоми хислатҳои охирино дорад, яъне (он дар асоси меъёри ҳуқуқӣ, тавассути санадҳои ҳуқуқии мақомоти салоҳиятдор барои вайрон кардани меъёрҳои ҳуқуқӣ ба амал меояд, ва бо маҷбуркунии давлат алоқаманд аст)» [14]. «Ҷавобгариҳои маъмурӣ як намуди ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки дар татбиқи чораҳои муқарраршудаи таъсиррасонӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдор ва намоёндогони ҳокимият ифода ёфта, дар сурате ба миён меояд, ки агар ҳуқуқвайронкунӣ боиси ҷавобгариҳои ҷиноятӣ нагардад» [13].

Ба андешаи олими ватанӣ Б.Ҳ. Разоқов «ҷавобгариҳои маъмурӣ на танҳо намуди ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ, балки унсури таркибии маҷбурсозии маъмурӣ низ мебошад. Таҳти мафҳуми маҷбурсозии маъмурӣ тарзу воситаҳои иҷборан таъмин намудани рафтори матлуби шахс аз ҷониби субъектҳои ваколатдори давлатӣ фаҳмида мешавад, ки дар асоси меъёрҳои маъмурӣ- ҳуқуқӣ сурат мегирад. Маҷбурсозии маъмурӣ дар амалҳои мақомоти ваколатдор ва шахсони мансабдори онҳо оид ба пешгирӣ, ҷилавгирӣ ва ошкор кардани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ифода меёбад» [5.с-10].

Мавқеи олими ватанӣ Х. Ойев оид ба масъалаи мавриди баррасӣ чунин аст: «ҷавобгариҳои маъмурӣ яке аз намуди ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ буда, давлат барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ки ба вайронкунамдогои тартиботи ҳуқуқӣ (ба хусус тартиботи идоракунии давлатӣ) сӯйикасд менамояд, дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии муқаррар менамояд, ки он дар асоси тартиби махсуси мурофиавии маъмурӣ дар шакли чораҳои ҷазои маъмурӣ аз ҷониби мақомот ва шахсони ваколатдор татбиқ ва иҷроиши он таъмин карда мешавад» [1. с-381].

Ба андешаи дигари олими ватанӣ И.З.Саъдиев «ҷавобгариҳои маъмурӣ яке аз намудҳои маҷбурсозии давлатӣ мебошад. Он барои таъмини иҷрои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбини шуда, дар баробари ҷавобгариҳои интизомӣ, граждонӣ ва ҷиноятӣ вучуд дорад» [7.с-28]. Инчунин, ба андешаҳои олимони варзидаи ватанӣ Х. Ойев, Р.Н. Марифхонов, Ҷ.Н. Ҷамшедов, А.М. Диноршоев «ҷавобгариҳои маъмурӣ татбиқсозии санксиаи маъмурӣ-ҳуқуқӣ аз ҷониби мақомоти ваколатдор ё шахси мансабдори он дар шакли ҷазои маъмурӣ барои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ мебошад» [2.с-83].

Дар баробари андешаи олимони ватанӣ ва хориҷӣ ҳулоса кардан мумкин аст, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳуқуқи маъмурӣ мафҳуми ҷавобгариҳои маъмуриро пешниҳод намудааст. Масалан, мутобиқи моддаи 22 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмуриҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “ҷавобгариҳои маъмурӣ як намуди ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ буда, барои содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ нисбати шахси воқеӣ, соҳибкори инфиродӣ, шахсони мансабдор ва ҳуқуқӣ аз ҷониби судя, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахси мансабдор) татбиқ карда мешавад”.

Бо баинобат гирифтани андешаҳои олимону муҳаққиқон соҳа ва қонунгузорӣ, мафҳуми ҷавобгариҳои маъмуриро барои вайрон кардани қонунгузорӣ дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ ба таври зайл пешниҳод менамоям: ҷавобгариҳои маъмурӣ барои вайрон кардани қонунгузорӣ дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ гуфта - яке аз намудҳои ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ ва маҷбурсозии маъмурӣ-ҳуқуқӣ буда, дар натиҷаи содир кардани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ барои вайрон кардани қонунгузориҳои бонкӣ аз ҷониби суд ва мақомоти назорати ташкилотҳои қарзӣ нисбати субъектҳои ҳуқуқвайронкунамда, дар шакли маҳдудсозии ҳуқуқии хусусияти молумулкӣ ва ташкилидошта татбиқ карда мешавад.

Чавобгари маъмурӣ ҳамчун намуди чавобгари ҳуқуқӣ дорои хусусиятҳои зерин мебошад:

- чавобгари маъмурӣ бо меъёрҳои институти чавобгари маъмурӣ танзим карда мешавад, ки аз қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ иборатанд;
- асоси чавобгари маъмуриро ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ташкил медиҳад;
- субъекти чавобгари маъмурӣ шахсони ҷисмонӣ ва шахсони ҳуқуқӣ мебошанд;
- барои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ҷазои маъмурӣ дода мешавад;
- ҷазои маъмуриро доираи васеи мақомоти ваколатдор ва шахсони мансабдори онҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллӣ ва судҳо татбиқ месозанд;
- татбиқи ҷазои маъмурӣ боиси доғи суди ва озоднамоӣ аз қарор намешавад;
- ҷораҳои чавобгари маъмурӣ дар асоси қонунгузорӣ дар доираи муҳофизати маъмурӣ татбиқ карда мешавад.

Бо баинобат ғайрифтани хусусиятҳои умумии чавобгари маъмурӣ хусусиятҳои хоси чавобгари маъмуриро барои ҷайрон кардани қонунгузории ғайрияти бонкӣ ба таври заил пешниҳод менамоем. Чавобгари маъмурӣ бо хусусияти сабук будани ҷазо нисбат ба чавобгари ҷиноятӣ фарқ мекунад ва асосан ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои ҳуқуқвайронкунии сабук равона шудааст. Ҳадафи он барқарор намудани тартибот ва ҷилавгирӣ аз ҷайронкунии минбаъда мебошад.

Бо дарназардошти объекти ҳифзи ҳуқуқи маъмурӣ – устувории низоми бонкӣ, тартиби оммавии амалисозии ғайрияти бонкӣ ва махсусиятҳои муносибатҳои дохили бонкӣ хусусиятҳои зерини чавобгари маъмурӣ барои содир кардани ҳуқуқвайронкунии дар соҳаи қонунгузории бонкиро метавон ҷудо намуд:

- чавобгари маъмурӣ дар соҳаи қонунгузории бонкӣ дорои субъектони махсуси худ мебошад, ки ба сифати он бонк, ташкилотҳои дигари қарзии молиявӣ, шахси мансабдори бонк ва қармондони вазорату идораҳо ва ташкилотҳои давлатӣ баромад карда метавонанд;

- ҳуқуқи маъмурӣ танҳо барои ҳифзи манфиатҳо ва танзими муносибатҳои оммавӣ равона гардида, бинобар ин чавобгари маъмурӣ танҳо барои ҷайрон намудани тартиби оммавии ғайрияти бонкӣ таъин карда мешавад;

- чавобгари маъмурӣ институти ҳуқуқи маъмурӣ буда, дар соҳаи ғайрияти бонкӣ аз ҷониби Бонки миллӣ татбиқ карда мешавад. Бинобар ин, ба ақидаи баъзе олимони соҳаи маъмурӣ муносибатҳои байни Бонки миллӣ ва дигар ташкилотҳои дигари қарзии молиявӣ на предмети танзими ҳуқуқи молиявӣ, балки ҳуқуқи маъмурӣ мебошанд;

- барои содир кардани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ дар соҳаи қонунгузории бонкӣ нисбати субъектони ҳуқуқвайронкунӣ, чавобгари маъмурӣ ҳам аз ҷониби суд (мм.536, 538 қисми 2, 540, 541, 541(1)) ва ҳам аз тарафи мақомоти назорати ташкилотҳои қарзӣ татбиқ карда мешавад, ки мутобиқи моддаи 127 Кодекси муҳофизати ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ Бонки миллӣ (мм. 535, 537, 538 қисми 1) мебошад;

- чавобгари маъмурӣ барои ҷайрон кардани қонунгузории бонкӣ мисли дигар намуди чавобгари ҳуқуқӣ маҳдудиятҳо ва оқибатҳои манфиоро нисбати субъектони ҳуқуқвайронкунӣ ба бор меоварад, ки вобаста аз оқибатҳои ҳуқуқвайронкунӣ дар маҳрумнамоии моддӣ, психологӣ ва ташкилӣ ифода меёбад;

- он бо меъёрҳои ҳуқуқи маъмуриё, ки дар қонунгузории бонкӣ мустақам гардидаанд, ба танзим дароварда мешавад. Чуноне, ки маълум аст ҳуқуқи бонкӣ соҳаи комплекси ҳуқуқ буда, муносибатҳои, ки предмети онро ташкил медиҳанд, тавассути сарчашмаҳои дигар соҳаҳои ҳуқуқ, аз ҷумла, ҳуқуқи маъмурӣ мавриди ҳифз ва танзим қарор дода мешаванд;

- асос барои татбиқ намудани ҷавобгарии маъмурӣ барои вайрон кардани қонунгузорӣ дар соҳаи бонкӣ ба се тақсим мешавад: 1) меъёрӣ (низоми меъёрҳое, ки муносибатҳои соҳаи мазкурро ба танзим мебароранд); 2) фактикӣ (қирдорҳои зиддиҳукукии субъектони муносибатҳои соҳаи фаъолияти бонкӣ); 3) мурофиавӣ (санадҳои субъектони ҳокимият оид ба татбиқи санксияҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ нисбати субъектони мушаххаси муносибатҳои бонкӣ ва ба он алоқаманд).

Дар охир, чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки ҷавобгарии маъмурӣ барои вайрон кардани қонунгузорӣ дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва зарурӣ ба шумор меравад. Чунки фаъолияти бонкӣ яке аз омилҳои муҳими устувории иқтисодӣ ва рушди иҷтимоӣ мебошад. Бонкҳо бо пешниҳоди хидматҳои гуногун на танҳо муомилоти молиявиро осон мекунанд, балки ба тараққиёти иқтисодиёт ва бехбудии сатҳи зиндагии аҳоли низ таъсири мусбат мерасонанд. Бинобар нақши муҳим доштани онҳо дар рушди иқтисодиёти кишвар, танзими ҳуқуқи фаъолияти мазкур дар доираи қонун, ҳамзамон дар сурати қонунвайронкунӣ ба ҷавобгарии пешбини намудаи қонунгузорӣ ҷалб намудани онҳо муҳим ба ҳисоб меравад. Ҳамзамон дар шароити рушди бемайлони соҳаҳо, махсусан рушди соҳаи бонкӣ, тақмил додани ҷавобгарии маъмурӣ барои вайрон кардани қонунгузорӣ дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ асос барои ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои субъектони муносибатҳои мазкур мегардад.

РӢҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ойев Х. Ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2013. - 564 с.
2. Ойев Х., Марифхонов Р.Н., Ҷамшедов Ч.Н., Диноршоев А.М. Ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон: Курси лексия. // Зери назари н.и.х., дотсент Диноршоев А.М. Душанбе. 2015 - 240 с.
3. Барабанова С.В. Актуальные вопросы ответственности в сфере образования // Ежегодник российского образовательного законодательства. 2012.Т.7. - С. 6-19.
4. Сухарева А.Я. Большой юридический словарь. 2-е изд. /Под. Ред. А. Я. Сухарева, В.Е. Крутских. М. 2001.
5. Разоқов Б.Ҳ., Баъзе аз масъалаҳои ҷавобгарии маъмурии соҳибқирони инфиродӣ // Ҷавобгарии маъмурӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкilot, дурнамо ва роҳҳои ҳал // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ (22 майи соли 2023). — Душанбе, 2023. - С.10-16.
6. Саъдиев И.З., Ҳуқуқи бонкӣ // Ҳаёти ҳуқуқӣ. №1 (45) 2024. — С. 60-67.
7. Саъдиев И.З., Масоили ҷавобгарии маъмурӣ дар соҳаи маориф // Ҷавобгарии маъмурӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкilot, дурнамо ва роҳҳои ҳал // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ (22 майи соли 2023). — Душанбе, 2023. - С. 28-30.
8. Саидова Ҳ.У., Суботи молиявӣ-омили рушди устувории даврони истиқлолияти давлатӣ // Идоракунии давлатӣ. - 2022 № 3 (57). - 372 с.
9. Раҳмонов М.Ҷ. Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои фаъолияти ғайриқонунии бонкӣ мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... номз.илм.ҳуқуқ – 2020. — С. 186-189.
10. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президентн Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо кормандони соҳаҳои молия, андоз гумрук ва бонкдорӣ кишвар, шаҳри Душанбе, 10.05.2019. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ https://nbt.tj/tj/old_news. (санаи муроҷиат: 15.03.2025).

11. Рушди низоми бонкӣ дар 25 соли Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Шакли электронӣ] //Манбаи дастрасӣ: <https://nbt.tj>. (санаи мурочиат 10.03.2025)
12. Администрация Киселевского городского округа, Административного ответственность, [Шакли электронӣ] //Манбаи дастрасӣ: // <https://shahter.ru>, (санаи мурочиат 18.03.2025)
13. Административная ответственность: понятие и цель [Шакли электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: // <https://cyberleninka.ru> (санаи мурочиат 18.03.2025)

ПОНЯТИЕ И ОСОБЕННОСТИ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НАРУШЕНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О БАНКАХ И БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

НАБОТОВ НАИМДЖОН АБДУХОЛИКОВИЧ,

ассистент кафедры административного и финансового права юридического факультета
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. г.
Душанбе, ул. Саид Носир 33.

E-mail: naimjonnabotov1997@gmail.com

В статье анализируются понятие и особенности административной ответственности за нарушение законодательства о банках и банковской деятельности. На современном этапе правового государства Таджикистана, когда общество движется вперед с новым экономическим строем, роль и влияние банков и других кредитных организаций развиваются, и сфера их деятельности привлекает внимание общественности.

Как известно, изучение любой области начинается прежде всего с изучения ее понятия и характеристик. Вместе с тем следует отметить, что понятие и признаки административной ответственности за нарушение законодательства о банках и банковской деятельности в научной литературе и банковском законодательстве не предусмотрены, поэтому для более глубокого понимания понятия и особенностей административной ответственности за нарушение законодательства о банках и банковской деятельности автор, опираясь на научную литературу и законодательство банковской сферы, предложил понятие и особенности административной ответственности за нарушение законодательства о банках и банковской деятельности как имеющие научный характер.

Ключевые слова: административная ответственность, особенность, административное правонарушение, банковская деятельность, банк, законодательство, банковская система, экономика, кредитная организация, финансовая.

CONCEPT AND FEATURES OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATION OF LEGISLATION ON BANKS AND BANKING ACTIVITIES

NABOTOV NAIMJON ABDUKHOLIKOVICH,

assistant of the department of administrative and financial law of faculty of law at the Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, street Said Nosir

33.E-mail: naimjonnabotov1997@gmail.com

The article analyzes the concept and features of administrative responsibility for violation of legislation on banks and banking activities. At the present stage of the rule of law in Tajikistan,

when society is moving forward with a new economic system, the role and influence of banks and other credit institutions are developing, and the scope of their activities attracts public attention.

As is known, the study of any field begins first of all with the study of its concept and characteristics. At the same time, it should be noted that the concept and characteristics of administrative liability for violation of legislation on banks and banking activities are not provided for in scientific literature and banking legislation, therefore, for a deeper understanding of the concept and features of administrative responsibility for violation of the legislation on banks and banking activities, the author, relying on scientific literature and legislation in the banking sector, proposed the concept and features of administrative responsibility for violation of the legislation on banks and banking activities as having a scientific nature.

Keywords: administrative responsibility, peculiarity, administrative offense, banking activities, bank, legislation, banking system, economy, credit institution, financial institution.

*Муқарриз: Изатуллозода П. Н.,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент*

УДК 351.071

**ДАСТГОӢИ РАИСИ МАҚОМОТИ МАҲАЛИИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ДАР
НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: АСОСҲОИ
ҲУҚУҚИИ ТАШКИЛ ВА ФАӢОЛИЯТ**

РАҶАБЗОДА ТАВАККАЛ АБДУҶАББОР,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва молиявии Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, н. Сино, кучаи Ҷомӣ 42/1., х. 20
тел:987941493.

Дар мақолаи мазкур яке аз мавзӯҳои муҳими ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон – мавқеи дастгоҳи Раиси вилоят ва шаҳру ноҳия дар низоми идоракунии давлатии Тоҷикистон ва асосҳои ҳуқуқии ташикили фаъолияти он мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф иброз меорад, ки яке аз сохторҳои калидии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгоҳи Раис мебошад, ки ҳамчун унсуре ғирасони ташикилию маъмурӣ ва ҷамоҳангсозии фаъолияти дохилии мақомот амал мекунад.

Ҳамзамон таъкид мегардад, ки бо вуҷуди нақши муҳими дастгоҳ дар низоми идоракунӣ, вазъи ҳуқуқӣ, сохтор, вазифаҳо ва салоҳияти он дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ то ҳол мавриди таҳқиқоти ҷамаҷониба қарор нагирифтааст ва қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷамин самт низ ба таҷдид ва тақмил ниёз дорад. Вобаста ба ин муаллиф як қатор пешниҳодҳоро ҷиҳати таҳкими самаранокии фаъолияти ин ниҳоди муҳими мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва тақмили қонунгузорӣ дар ин самт манзур намудааст.

Калидвожаҳо: дастгоҳ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, раис, низоми идоракунӣ, дастгоҳи Раиси ВМКБ, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, сохтор, вазифаҳо, салоҳият, ҷамоҳангсозии фаъолият, хизмати давлатӣ, хизматчиёни давлатии маъмурӣ.

Шароити кунунии ҷаҳони муосир вобаста ба таҳдиду хатарҳои нав, пешрафти бисобиқаи технология, рақамикунонии соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, истифодаи васеи зеҳни сунъӣ ва густариши равандҳои ҷаҳонишавӣ таҳкими низоми идоракунии давлатро тақозо менамояд. “Вобаста ба ин дар низоми идоракунии давлатии сатҳи марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва умуман ҳаёти давлатию ҷамъиятӣ ислохотҳои ҷиддӣ ба вуқӯъ пайваستا, масъалаи мазкур зери таваҷҷӯҳи ҷиддии олимони мутахассисони соҳа қарор гирифтааст”[12 С.7-9.]. Таҳқиқоти илмӣ ва таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ роҷеъ ба ин мавзӯ барои назария ва амалияи фаъолияти идоракунии давлатӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Равандҳои ҷаҳонишавӣ тақозо менамоянд, ки афзалиятҳо бояд барои самаранокии низоми идоракунӣ давлатӣ васеъ истифода бурда шаванд[7 С.256].

Ҳамзамон, заминаи бунёдии амалисозии идоракунии давлатӣ, идоракунии маҳаллӣ маҳсуб меёбад, ки барои таҳкими фаъолияти самараноки мақомоти марказӣ мусоидат менамояд.[17] “Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 боби алоҳида (боби 6) ба мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунӣ бахшида шудааст, ки барои таҳкими низоми мазкур заминаи устувори ҳуқуқӣ гузоштааст.”[1 С. 64] “Бояд тазаққур дод, ки дар ҶШС Тоҷикистони низ мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ заминаи конститусионӣ дошт, ки нақши муҳими онро дар низоми идоракунии давлатӣ тақозо менамуд.”[6] “Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар давлатҳои федеративӣ низ тартиби

ташкил ва фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлат дар сатҳи Конститутсия муайян карда мешавад.”[14]

Дар Тоҷикистон, яке аз сохторҳои калидии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгоҳи Раис мебошад, ки ҳамчун унсури ёрирасони ташкилию маъмурӣ ва ҷамоаҳангсозии фаъолияти дохилии мақомот амал мекунад.

Бо вучуди нақши муҳими дастгоҳ дар низоми идоракунии, вазъи ҳуқуқӣ, сохтор, вазифаҳо ва салоҳияти он дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ то ҳол мавриди таҳқиқоти ҷамоаҷониба қарор нагирифтааст ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷамин самт низ ба таҳлил ва тақмил ниёз дорад.

Дар даврони истиқлоли давлатии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул шудаанд, ки фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро ба танзим медиароранд. Дар ин санадҳо мавқеи дастгоҳи раиси мақомоти маҳаллӣ танҳо ҳамчун ҷузъи ёрирасони ташкилӣ ишора мешавад, аммо рисолати асосии ин ниҳод ҳамчун амалисозандаи вазифа ва функцияҳои асосии мақомоти маҳаллӣ ба пуррагӣ танзим ҳудро наёфтааст. Ин ҳолат ба он оварда мерасонад, ки мақоми ҳуқуқии роҳбари дастгоҳ, ваколатҳои ӯ, принципҳои ташкилии сохтор ва механизмҳои ҷамоаҳангсозии фаъолияти ниҳодҳо дар самти маҳаллӣ норавшан боқи мемонанд.

Илова ба ин, таҳқиқоти илмӣ мустақим ва муқаммал оид ба дастгоҳи раиси мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар илми ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон вучуд надорад. Аксар таҳқиқотҳо ё ба хусусиятҳои умумии ҳокимияти маҳаллӣ равона шудаанд, ё ба фаъолияти раис ноҳия ва шаҳр. Аз ин рӯ, зарурати таҳқиқи амиқи мақоми дастгоҳ ҳамчун унсури ёрирасони ташкилию идорӣ, омодагории қарорҳо, назорати иҷроӣ онҳо, ҷамоаҳангсозии фаъолияти зерсохторҳо ва дигар ҷамъаҳои муҳими фаъолияти он ба миён меояд.

Истилоҳи дастгоҳ дар луғатҳо ба маънои мухталиф истифода мешавад: ««қудрат ва имконият», «қорхона, қоргоҳ», «василае, ки барои анҷоми қоре хос тарроҳӣ шуда бошад», «маҷмӯае аз андомҳо ё бахшҳои аз онҳо, ки сохторе мушобеҳ доранд ва бо ҳам қоре воҳидро анҷом медиҳанд»».[13]

Дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита мафҳуми «дастгоҳ» ифодаи ҳудро наёфтааст, вале дар “Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 март соли 2007, № 233 «Дар бораи хизмати давлатӣ»”[4] таҳти мафҳуми дастгоҳи давлатӣ – низоми мақомоти давлатӣ фаҳмида мешавад, ки фаъолияти онҳо барои амалӣ намудани вазифа, функция ва сиёсати давлат равона шудааст.

Аз рӯи асосҳои умуминазариявӣ ва қонунгузории марбут ба Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон чунин ҳулоса қард, ки дастгоҳ як воҳиди сохтори мақомоти ҳокимияти давлатӣ мебошад, ки таъминоти ташкилию ҳуқуқии фаъолияти онро ба зимма дорад.

Дар амал, дастгоҳ на танҳо як воҳиди иҷроӣ, балки як ниҳоди ҷамоаҳангсоз ва таҳлилӣ буда, бо ҷамъоварии иттилоот, гузаронидани таҳлилҳо, таҳияи санадҳои раис ва назорати иҷроӣ онҳо, фаъолияти маҷмӯии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро таъмин мекунад. Аз ин лиҳоз, маҳз ҳолати ҳуқуқии дастгоҳ, вазифаҳо ва салоҳиятҳои он барои самаранокии тамоми низоми идоракунии маҳаллӣ аҳамияти калидӣ дорад.

“Мақсад, вазифа, ташкили фаъолият, сохтор, ваколатҳо ва вазъи ҳуқуқии дастгоҳи раиси мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи низомнома муайян карда мешавад, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 сентябри соли 2023, №462 тасдиқ гардидааст.”[8]

Мутобиқи низомномаи мазкур дастгоҳи раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе ва шаҳру ноҳия сохтори ғирирасон ва таъминкунандаи ғайолияти раис буда, тибқи талаботи қонунгузорӣ аз ҷониби раис бо мақсади таъминоти иттилоотию таҳлилий, ташкилию ҳуқуқӣ ва моддию техникии ғайолияти раис ташкил карда мешавад.

Заминаи ҳуқуқии ташкил ва ғайолияти дастгоҳи мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашма мегирад, ки боби 6 – уми он ба мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунӣ бахшида шудааст. Дар асоси Конститутсия мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз мақомоти намоёндагӣ ва иҷроия иборат буда, ба ниҳодҳои мазкур раиси вилоят, шаҳр ва ноҳия роҳбарӣ менамояд.

“Тартиби ташкил, вазолат ва ғайолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 майи соли 2004, №28 «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ»»[4] танзим мекунад, аз ҷумла дар моддаи 23 – юми он вазъи ҳуқуқии дастгоҳи раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳияро муайян гардидааст. “Қонуни конститутсионии мазкур консепсияи нави ташкили мақомоти маҳаллиро муқаррар намуда, дар тафовут аз муқаррароти қонуни қаблӣ, бо муқаррароти конститутсионӣ зичтар алоқаманд аст ва унсурҳои таркибии мақомоти маҳаллиро тавсиф мекунад”[15].

“Асосҳои ташкилию ҳуқуқии хизмати давлатӣ, аз он ҷумла вазъи ҳуқуқӣ ва қаролатҳои иҷтимоии хизматчиёни давлатии дастгоҳи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 марти соли 2007, №233 «Дар бораи хизмати давлатӣ»»[4] муайян менамояд.

Инчунин, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 апрели соли 2012, №828 «Дар бораи низоми мақомоти идоракунӣ давлатӣ»[4] ҳамчун заминаи ҳуқуқӣ низоми мақомоти идоракунӣ давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян карда, асосҳои ҳуқуқӣ ва ташкилии ғайолияти онҳоро танзим менамояд.

Ҳамчунин, дастгоҳи Раис дар ғайолияти худ санадҳои Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармону амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарору фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои маҷлисиҳои маҳаллии, қарору амрҳои раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе ва шаҳру ноҳияҳоро ба роҳбарӣ мегирад.

Мутобиқи Низомнома маблағгузориҳои хароҷоти нигоҳдориҳои Дастгоҳ ва воҳидҳои сохтори мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз ҳисоби буҷетҳои маҳаллӣ ва сарчашмаҳои дигари маблағгузорӣ, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст, дар мувофиқа бо Вазорати молия анҷом дода мешавад.

“Сохтор ва басти воҳидҳои қориҳои дастгоҳро дар доираи шумораи хизматчиёни давлатии муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон”[8] Раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе ва шаҳру ноҳия тасдиқ менамояд ва тибқи тартиби муқарраргардидаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбари дастгоҳро ба мансаб таъин ва аз мансаб озод менамояд. “Ҳамзамон қайд кардан ҷоиз аст, ки мутобиқи Феҳристи мансабҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мансаби роҳбари дастгоҳи Раиси ВМКБ, вилоят ва шаҳри Душанбе ба мансабҳои маъмурии хизмати давлатии категорияи олии дохил шуда, мансаби роҳбари дастгоҳи Раиси шаҳр ва ноҳия – мансаби маъмурии хизмати давлатии категорияи якум махсус меёбад”[11].

Роҳбари дастгоҳи Раиси вилоят, шаҳр ва ноҳия дар асоси Низомномаи намунавии зикргардида ва дастурамали мансабии худ дар ба амал баровардани роҳбарии умумии фаъолияти дастгоҳ, ташкили кор, банақшагирии фаъолият, қорӣ намудани низоми мураттаби кор ва таъмини назорати фаъолияти кормандони дастгоҳ масъулияти аввалиндараҷа дорад. Роҳбари дастгоҳ – масъули кулли роҳбарии фаъолияти дастгоҳи раиси мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ буда, ҷамоаҳангсоз ва назораткунандаи тамоми шӯъбаҳо ва бахшҳои он мебошад.

“Ба мансабҳои маъмурии хизмати давлатӣ дар дастгоҳи раиси вилоят, шаҳр ва ноҳия докталабон тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон дар асоси Низомнома дар бораи тартиби гузаронидани озмун барои ишғоли мансабҳои холии маъмурии хизмати давлатӣ, ки бо фармони Президенти Чумхурии Тоҷикистон аз 10 март соли 2016, № 647 тасдиқ шудааст, кормандон ба кор қабул карда мешаванд”[9]. Озмун барои ишғоли мансабҳои холии маъмурии хизмати давлатии дастгоҳи раиси вилоят шаҳр ва ноҳия, чиҳати таъмини баробарҳуқуқии шаҳрвандони Чумхурии Тоҷикистон ҳангоми дохил шудан ба хизмати давлатӣ, интиҳоби кадрҳои баландхисоси қобилиятнок ва болоравии мансабии хизматчиёни давлатии дастгоҳ гузаронида мешавад.

Дар озмун докталабоне ҳуқуқи иштирок карданро доранд, ки ба талаботи таҳассусии мансаби холии маъмурии хизмати давлатии дастгоҳи раис ва низомномаи зикргардида мувофиқат мекунанд.

Ҷамҷунин, мутобиқи талаботи Қонуни конститутиони Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ», Қонуни Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» ва Низомномаи зикргардида, сардорони воҳидҳои сохтори дастгоҳ, сармутаҳассисон, мутаҳассисони пешбар, мутаҳассисон ба мансаб таъин ва аз мансаб озод карда мешаванд.

Дар дастгоҳи Раис инҷунин хизматчиёни граждани фаъолият доранд, ки бо пешниҳоди роҳбари дастгоҳ бо амри раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе ва шаҳру ноҳия дар доираи воҳидҳои кории муайяншуда ба мансаб таъин ва аз мансаб озод карда мешаванд. Хизматчиёни граждани дастгоҳи Раис, инҳо ҳайати техникӣ ва хизматрасон мебошанд, ки ба хизматрасонии техникӣ, хоҷагӣ, молиявӣ, дигар таъминоти фаъолияти мақомоти давлатӣ ва хизматчиёни давлатӣ машғуланд.[4] Ҳуқуқ ва уҳдадорҳои мансабии онҳо мувофиқи шартномаи (қарордоди) меҳнатӣ мушаххас муайян карда мешаванд.

Хизматчиёни давлатии воҳидҳои сохтори дастгоҳи Раиси мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар асоси дастурамалҳои мансабӣ вазифаҳои ба зиммашон гузошташударо иҷро менамоянд ва барои иҷрои босифату самаранокӣ онҳо масъул буда, дар доираи ваколати худ бо маводи сохторҳои мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ шинос мешаванд ва дар ҷорабиниҳои дар доираи нақшаи қорӣ гузаронидашаванда иштирок менамоянд.

Таҳлили ҳусиятҳои ташкилии дастгоҳи раиси мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар сатҳи вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ нишон медиҳад, ки сохтор ва фаъолияти дастгоҳи раиси мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар Чумхурии Тоҷикистон мутобиқ ба талаботи Қонуни конститутиони Чумхурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ танзим мегардад. Бо вучуди он ки пиринсипҳои ташкилии дастгоҳ дар тамоми воҳидҳои маъмурӣ – ҳудудӣ умумӣ мебошанд,

хусусияти ҷуғрофӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва инфрасохториҳои ҳар минтақа ба шакли амалӣ шудани он таъсир мерасонад.

Дар шаҳру ноҳияҳо сохтори дастгоҳи раиси мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ нисбат ба сохторҳои дастгоҳҳои мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳри Душанбе соддатар буда, шумораи воҳидҳои сохторӣ ва воҳидҳои кории он камтар аст. Бо вучуди ин, ҳаҷми умумии вазифаҳо ва сатҳи талабот ба фаъолияти дастгоҳ хело баланд боқӣ мемонад.

Новобаста ба сатҳ ва минтақа, вазифаи асосии дастгоҳ таъмини ягонаи низоми идоракунӣ, назорати иҷроии қарорҳои қабулшуда ва татбиқи сиёсати давлат дар ҳудуди дахлдор мебошад.

Бо вучуди ин, дар фаъолият ва сохтори дастгоҳҳои раиси вилоят, шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор масъалаҳои ҳалталаб мавҷуданд, ки ҳалли онҳо барои баланд бардоштани сатҳи самаранокии фаъолияти ин ниҳод мусоидат менамояд. Таҷрибаи амалкунанда нишон медиҳад, ки сарбории аз ҳад зиёд ба воҳидҳои алоҳида, тақсимои номуназзами уҳдадорӣҳо ва набудани бахшҳои махсуси зарурӣ боиси иҷроии нопурраи вазифаҳои муҳими давлатӣ мегардад.

Дар асоси моддаи 20 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» ва қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 октябри соли 2014, № 694 роҳбарони сохторҳои маҳаллии мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ, ки аз буҷети маҳаллӣ маблағгузори мегарданд, бо ризогии хаттии роҳбарони мақомоти дахлдор мувофиқан аз тарафи раисони Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо ба вазифа таъин гардида, қарор дар бораи таъин онҳо барои тасдиқ ба Маҷлиси вакилони халқ пешниҳод карда мешавад.

“Мувофиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 сентябри соли 2023, № 462”[5] дар сохторҳои мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо, ба истиснои бахшҳои васоату парасторӣ, роҳбарони дорои мақоми сохторҳои иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ буда, аз ҳисоби буҷети маҳаллӣ маблағгузори мешаванд ва тартиби таъин ва озодшавии онҳо тибқи қарори болозикр амалӣ мегардад. Вале бахшҳои васоату парасторӣ ва котибони онҳо ба ҳайси сохторҳои мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ шомил намегарданд ва бинобар ин, роҳбарон ва котибони онҳо бо қарори раис ва ё амри раис ва бе пешниҳоди Маҷлиси вакилони халқ таъин мешаванд.

“Илова ба ин, тибқи банди 9 Низомномаи мақомоти васоату парасторӣ”[10], раиси Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва шаҳру ноҳияҳо ҳуди раисони мақомоти васоату парасторӣ ба ҳисоб мераванд. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ ва идоракунӣ, бахшҳои васоату парасторӣ аз сохтори мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба сохтори дастгоҳи раисони вилоятҳо ва шаҳри Душанбе гузарониданашон мутобиқ ба талаботи амалкунанда ва ба манфиати кор аст.

Дар сатҳи шаҳру ноҳияҳо бошад, бо дарназардошти ҳаҷми зиёди кор дар самти ҳимояи ҳуқуқи кӯдакон ва оилаҳои ниёзманд, инчунин маҳдуд будани имконияти воҳидҳои кадрӣ (танҳо як воҳиди кории котиби мақомоти васоату парасторӣ), зарур аст, ки пеш аз ҳама бахши мустақили васоату парасторӣ таъсис дода шуда, он мустақиман ба сохтори дастгоҳи раиси шаҳру ноҳия дохил карда шавад.

Татбиқи ин иқдом на танҳо ба беҳтар гардидани ҳамохангсозӣ ва тақвияти ҳимояи ҳуқуқи кӯдакон мусоидат мекунад, балки ҳамчунин имконият медиҳад, ки сохтори

дастгоҳҳои раисони шахру ноҳияҳо бо самаранокӣ бештар фаъолият намояд, ки ин дар маҷмӯъ ба манфиати ҷомеа хоҳад буд.

Бо татбиқи ин пешниҳодҳо, сохтори дастгоҳҳои раисони шахру ноҳияҳо ба талаботи замони муосир мутобиқ гардида, имкониятҳои идоракунӣ ва ҷамоагарсозии онҳо тақвият меёбад. Дар натиҷа, самаранокӣ фаъолияти мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар иҷрои вазифаҳои муҳими давлатӣ ба таври назаррас баланд шуда, ҷамзамон заминаи ҳуқуқӣ ва ташкилии зарурӣ барои таҳкими ҷомеаи ҳуқуқу манфиатҳои шахрвандон фароҳам оварда мешавад.

Таҳлили заминаҳои ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти дастгоҳи раиси мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ нишон медиҳад, ки ин ниҳод яке аз унсурҳои калидии низоми идоракунӣ давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Маҳз тавассути фаъолияти ҷамоагарсозанда ва ҳадафмандонаи дастгоҳ амалӣ гардидани салоҳиятҳои раиси мақомоти маҳаллӣ таъмин мегардад. Дастгоҳ ҳамчун механизми робита миёни мақомоти иҷроияи маҳаллӣ ва марказии ҳокимияти давлатӣ амал намуда, ҷамзамон ҳамкориҳои судманд бо мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, вакилони халқ ва сохторҳои худидоракунӣ шаҳраку деҳотро ба роҳ мемонад.

Фаъолияти дастгоҳ танҳо ба иҷрои вазифаҳои маъмуриву ташкилии дохилӣ маҳдуд нагардида, дорои нақши калидӣ дар татбиқи сиёсати давлатӣ, ҷамоагарсозии қорҳои байнисоҳавӣ ва пешбурди рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳо мебошад.

Ҷамзамон, ҷиҳати боз ҳам таҳким бахшидани фаъолияти дастгоҳ иҷрои вазифаҳои зерин муҳим арзёбӣ мегардад:

- тақмили заминаҳои ҳуқуқӣ ҷиҳати тавсеа бахшидани фаъолияти идоракунӣ байнисоҳавӣ дастгоҳ;
- таҳким бахшидани таъминоти кадрӣ ва молиявӣ дастгоҳ;
- андешидани чораҳои амалӣ барои роҳандозӣ ва таҳкими низоми ягонаи ҳуҷҷатгузори электронӣ;
- тақдиди назар намудани салоҳияти дастгоҳ мутобиқ ба шароити рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳо.

Хулоса, тақмили заминаҳои ҳуқуқӣ, ташкиливу идорӣ ва моддӣ-техникии дастгоҳи Раиси вилоят, шахру ноҳия ба он мусоидат хоҳад кард, ки низоми идоракунӣ дар сатҳи маҳал самараноктар роҳандозӣ гардида, татбиқи сиёсати давлатӣ бо сифати баланд таъмин мегардад.

РУЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994, бо тағйиру иловаҳо аз 26-уми сентябри соли 1999, 22-юми июни соли 2003 ва 22-юми майи соли 2016. Душанбе: Ганҷ, 2016. – 64с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 апрели соли 2012, №828 «Дар бораи низоми мақомоти идоракунӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2012, №4, мод.278.
3. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 майи соли 2004, №28 «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2004, №5, мод. 339; соли 2022, №6, мод. 340

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 марти соли 2007, № 233 «Дар бораи хизмати давлатӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2007, №3, мод. 166, №6, мод. 429; соли 2023, №11, мод.483.
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 сентябри соли 2023, №462 «Дар бораи низомнома ва сохтори намунавии дастгоҳи раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр, ноҳия, мақомоти худидоракунии шаҳраку деҳот ва шумораи ниҳоии хизматчиёни давлатии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» / Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳукукии «ADLIYA» (Санаи мурочиат 28.11.2025).
6. Маҷмӯаи Конститутсияҳои Тоҷикистон. Конститутсияи (Қонуни асосии) Республикаи Советии социалистии Тоҷикистон (Дар сессияи ҳаштуми ғайринабатии Совети Олии РСС Тоҷикистон даъвати нӯҳум 14 апрелисоли 1978 қабул шудааст). Мухаррири масъул Гадов.Б.С. – Душанбе, 2015. – 633с.
7. Мулло Д.М. Назарияи идораи давлатӣ: китоби дарсӣ. – Душанбе, 2013. 256 с.
8. Низомномаи намунавии дастгоҳи раиси Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе ва шаҳру ноҳияҳо, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 сентябри соли 2023, № 462 тасдиқ шудааст/ Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳукукии «ADLIYA» (Санаи мурочиат 15.10.2025).
9. Низомнома дар бораи тартиби гузаронидани озмун барои ишғоли мансабҳои холии маъмурии хизмати давлатӣ, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 марти соли 2016, №647 тасдиқ шудааст / Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳукукии «ADLIYA» (Санаи мурочиат 24.11.2025).
10. Низомномаи мақомоти васояту парасторӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 январи соли 2017, №30 тасдиқ шудааст / Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳукукии «ADLIYA» (Санаи мурочиат 28.11.2025).
11. Феҳристи мансабҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 августи соли 2016, №737 тасдиқ шудааст: §11 мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳукукии «ADLIYA» (Санаи мурочиат 17.11.2025).
12. Василенко И.А. Система государственного управления. – М.: Издательство Юрайт. 2016. С.7-9. (494с).
13. ВОЖАҚҶ. [Захираи электронӣ]:речаи дастрасӣ: <https://vazhaju.tj/search>. (Санаи мурочиат 05.11.2025).
14. Пронкин С.В., Петрунина О.Е. Государственное управление зарубежных стран. Учебное пособие. М.: КДУ, 2007. – 496с.
15. Раззоков Б.Х. Организация исполнительной власти Республики Таджикистан: проблемы теории, законодательства и практики. – Душанбе, «Империял-Групп». 2015. – 416с.
16. Черепанов В.В. Основы государственной службы и кадровой политики. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 679с.
17. Шеховцов В. А. Организация работы исполнительных комитетов краевых, областных Советов народных депутатов: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1985. – С. 133.

**АППАРАТ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ МЕСТНЫХ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ И
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

РАДЖАБЗОДА ТАВАККАЛ АБДУДЖАББОР,

соискатель кафедры административного и финансового права Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

г. Душанбе, р-н Сино, ул. Джами 42/1, кв. 20.

Тел.: 987941493.

В данной статье рассматривается одна из важных тем административного права Республики Таджикистан – правовое положение аппарата Председателя области, города и района, его место в системе государственного управления Таджикистана и правовые основы организации его деятельности. Автор отмечает, что одной из ключевых структур местных органов государственной власти Республики Таджикистан является аппарат Председателя, выступающий в качестве вспомогательной структуры организационно-административного обеспечения и координации внутренней деятельности органов.

В то же время подчеркивается, что несмотря на важную роль аппарата в системе управления, его правовой статус, структура, функции и компетенция еще всесторонне не изучены в отечественной юридической науке, а законодательство Республики Таджикистан в этой области нуждается в совершенствовании. В этой связи, автором предложены ряд предложений по повышению эффективности деятельности этого важного института местных органов государственной власти и совершенствованию законодательства в этой области.

Ключевые слова: *аппарат, местные органы государственной власти, местные исполнительные органы государственной власти, председатель, система управления, аппарат Председателя ГБАО, области, города Душанбе, города и района, структура, обязанности, полномочия, координация деятельности, государственная служба, административные государственные служащие.*

OFFICE OF THE CHAIRMAN OF LOCAL STATE AUTHORITIES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: LEGAL BASIS FOR ORGANIZATION AND ACTIVITIES

RAJABZODA TAVAKKAL ABDUJABBOR,

postgraduate researcher of the Department of Administrative and Financial Law, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

Dushanbe city, Sino district, Jami Street 42/1, apt. 20.

Tel.: +992 987 941 493.

This article examines one of the important topics of administrative law of the Republic of Tajikistan – the legal status of the office of the Chairman of the region, city and district of the Republic of Tajikistan, its place in the system of public administration and the legal basis for organizing its activities. The author notes that one of the key structures of local government bodies of the Republic of Tajikistan is the office of the Chairman, which acts as an auxiliary structure for organizational and administrative support and coordination of the internal activities of the bodies.

At the same time, it is emphasized that despite the important role of the apparatus in the governance system, its legal status, structure, functions, and competence have not yet been comprehensively studied in domestic jurisprudence, and the legislation of the Republic of Tajikistan in this area requires improvement. In this regard, the author offers a number of

proposals for enhancing the effectiveness of this important institution of local government and improving legislation in this area.

Keywords: *apparatus, local government bodies, local executive bodies of state power, chairman, management system, apparatus of the Chairman of BMAR, of Dushanbe city, city and district, structure, duties, powers, coordination of activities, civil service, administrative civil servants.*

Муқариз: Соҳибзода М.М., н.и.ҳ, дотсент

ИЛМҲОИ СИЁСӢ- ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 327.8

ТОҶИКИСТОН ДАР РОҲИ МУБОРИЗА БО ТЕРРОРИЗМ: ТАҲЛИЛИ СИЁСӢ ВА ВОҚЕИЯТИ АМАЛӢ

АБДУЛЛОЕВ АБУҲАСАН ИСМАТУЛЛОЕВИЧ,

унвонҷӯи кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33, Тел: (+992) 908667777, E-mail: Hasan.abdulloev77@mail.ru

Замони муосир, ки пур аз тазод, мушкилот, ихтилофу зиддиятхост, доир ба афзудан ва густариши терроризму экстремизм, фундаментализм, ва дигар зухуроту падидаҳои номатлубу хатарафзо муҳаққиқон зиёд таҳқиқотҳои гуногуне анҷом додаанд. Ин амали зухуротангез метавонад, дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон - дар дин, сиёсат, иқтисодиёт, идеология, илм дар маҷмӯъ ба арзишҳои миллӣ таъсири манфи мерасонад. Дар шароити муосир шахсони алоҳида, ҳизбу ҳаракатҳо ва созмонҳои ҳастанд, ки кӯшиши менамоянд, мақсаду маром, гояву андеша, афкор ва нақшаҳои худро бо ҳар роҳи василаҳои гуногун ва ҳатто, бо амалҳои тундгарона амалӣ созанд.

Муаллиф ба он назар аст, пуришидат гардидани равандҳои муқовиматангези ҷомеаи ҷаҳонӣ ва бавҷуд омадани ихтилофҳои нави сиёсӣ имрӯзҳо касро ба андеша водор менамояд, ки дар самти ҳифзи манфиатҳои миллӣ, пос нигоҳ доштанӣ асолати миллӣ тамоми кӯшишу ғайрати худро баҳри ҳифзи тамомияти арзии Тоҷикистон ва вачудияти манфиатҳои бақодариш он сарф намоям.

Калидвараҳо: *терроризм, экстремизм, дин, сиёсат, иқтисодиёт, идеология, илм, амалҳои тундгарона, шахсони алоҳида, ҳизбу ҳаракатҳо, миллатҳо, намоишҳои этнотроӣ, гирдиҳамоиҳо, ратсизм, шовинизм, генотсид, сеанизм, гирифтори терроризм, ҷанг.*

Олами мавҷуда чӣ дар гузашта ва чӣ имрӯз дар ҳар як зинаи тараққиёт дучори ҳазорон падидаҳои ғайримӯқаррарӣ гардидааст, ки баъзеи ин падидаҳо худ омили бавҷудорандаи хатарҳои нави олам аст. Ҷомеаи ҷаҳонӣ бо дарназардошти он ҳама тараққиёт ва муваффақиятҳоеро, ки имрӯз дар ҳар худ касб кардааст, аз паҳлуи дигар дучори мушкилотҳои зиёде гардидааст, ки онро метавон дар шаклҳои гуногун ба монанди шовинизм, генотсид, сеанизм, экстремизм, терроризм, биотерроризм, гидротерроризм ва монандиҳои метавон мавриди таҳқиқи қарор дод, ки ин амалҳо паёмади бузургтари пешомади хатарҳои ҷаҳонист.

Мавриди зикр аст, ки ҳамаи ин зухурот ҳамқадами инсон ва ҷомеаи ҷаҳон буда, доимо дар олам ҳамчун таҳдид садо медиҳад, ки дар байни онҳо терроризм ҷои махсусро соҳиб аст. Ҳоло давлатҳои ҷаҳон дар роҳи мубориза бо терроризм қонуни санадҳои муштарак ва инфродиро таҳия месозанд. Мубориза бар зидди терроризм, экстремизм, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир, хариду фурӯши одамон, муқовимат бо корупсия ва дар маҷмӯъ ҷиноятҳои мутташакили трансмиллӣ самтҳои афзалиятноки сиёсати ҳуқуқии давлат, фаъолияти мақомати ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Ба хусуси мубориза бо терроризму экстремизм, ки ба ҷомеаи имрӯз таҳдид мекунад, аз тамоми мақомотҳои дахлдор фаъолияти якҷояро тақозо мекунад.

Мавриди зикр аст, ки таҳдиди куштан ва нобуд кардан, нисбати ходимони давлатӣ ва сиёсӣ, ин намуди ақти террористӣ ба он равона карда мешавад, ки ташкилотҳои террористӣ ё

террористони алоҳида ба воситаи таҳдиди куштан ва несту нобуд кардан аз мансабдорон ва ӯ ҳукумат талаб мекунанд, ки ин ӯ он шахсро аз мансабаш дур кунанд ва қабули ин ӯ он қонунро ба таъхир гузоранд. Дар сурати иҷро нагардидани ин амал ба ҳар роҳу восита таҳдиди куштану несту нобуд кардани ходимони сиёсӣ ва давлатиро идома медиҳанд. Ин шакли амали террористиро барои тағйир додани сохти давлатдорӣ низ истифода мебаранд.

Таблиғоти терроризм. Ин амал бевосита дар он ифода мегардад, ки баъзе давлатҳо дар таъсис додани созмони шабакаҳои террористӣ мусоидат мекунанд, иддаи дигари давлатҳо чунин созмонҳоро дар ҳудудашон ҷойгир карда, бо маблағҳои калони пулӣ сарпарастӣ мекунанд, инчунин созмонҳои мазкур аз ҷониби созмонҳои ғайридавлатии байналмиллалӣ, чун қувваҳои озодихоҳ барои ба даст овардани истиқлолият эътироф мешаванд ва ҳатто ин ӯ он давлат онҳоро эътироф мекунад. Аммо дар асл онҳо аз ҳудуди давлати сарпарастии худ, бо роҳҳои истифодаи амалҳои террористию экстремистӣ ба низоми давлатдорӣ таъсир мерасонанд.

Сабабҳои пайдоиши экстремизм ба мисли шаклҳои он гуногун аст. Ин сабабҳо чунин метавон баршумурд:

- сатҳи пасти дониши динӣ ва дунявӣ, надоштани маърифати ҳуқуқӣ;
- шароити моддӣ;
- идеологӣ;
- хоҳиши табадулот ва норозигӣ аз вазъи воқеӣ;
- пайдо намудани шавқ ба ғайриқиямати нав;
- ҷой доштани камбудии дар тарбияи оилавӣ;
- коҳиш ёфтани сатҳи зиндагӣ;
- хусумати шахсии роҳбарони ҳизбҳои сиёсӣ ва байни шахсиятҳои сиёсӣ;
- поймол намудани ҳуқуқҳои динӣ ва этникӣ;
- дар сатҳи паст қарор доштани фарҳанги иттилоотӣ;

- ғайриқиямати динии намоёндогони хориҷӣ ва ғайраҳо[5,94 с.]. Ҳар яке аз ин шаклҳо дорои хусусияти худ мебошад, аммо онҳоро зухуроти харобиовар, таҷовузкорона, бераҳмона, ки ҳадафи равшан надорад, бо ҳам мепайвандад.

3. Роҳҳои мубориза бо терроризм.

Баъди амали террористӣ дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико 11-уми сентябри соли 2001 аз ҷомеаи ҷаҳонӣ амалиёти фаврӣ ва муассир талаб карда шуд. Асоси ҳуқуқӣ барои ғайриқиямати эътилофи зиддтеррористӣ, дар якҷоягӣ бо санадҳои меъёриву ҳуқуқии байналмилалӣ пештар қабулшуда ва қатъномаи Шурои амнияти СММ пазируфта шуд. Шурои амнияти СММ 12 декабр қатъномаи 1368 - ро оиди "дар бораи кӯшиши якҷоя ва ғайриқиямати ҳамаи давлатҳоро ба таври фаврӣ ба ҷавобгарӣ кашидани ҷинояткорон, ташкилкунандагон ва сарпарастони амалиёти террористие, ки дар Нью-Йорк, Вашингтон ва Пенсилвания даст заданд, қабул намуд.

28 –уми сентябри соли 2001 Шурои Амнияти СММ қатъномаи 1373 – ро оид ба маҷмӯи ҷорабиниҳои мубориза бо терроризм, бахусус барои пешгирӣ кардани дастгирии молиявӣ ғайриқиямати террористӣ қабул кард. Дар қарор уҳдадорӣҳои аъзоён оиди андешидани тадбирҳо бар зидди терроризм дарҷ гардиданд[6,69 с.]. Аз ҷумла, дар қатънома қайд карда шудааст, ки аз тарафи давлатҳо бояд суратҳисобҳои террористон баста шаванд ва аз болои шахсоне, ки ғайриқиямати террористиро маблағгузорӣ мекунанд бояд парвандаи ҷиноятӣ кушода шаванд, ба чунин шахсон паноҳгоҳ пешниҳод карда нашавад ва ҳар гуна кумак ва ғамхорӣ барои онҳо қатъ гардад. Татбиқи қатънома барои боз ҳам пурқувваттар кардани

фаъолияти аъзоёни СММ бар зидди терроризм ба зимаи Кумитаи Шурои амнияти СММ вогузор карда шуд. 12 ноябри соли 2001 Шурои Амнияти СММ қатъномаи 1377 - ро дар барои мубориза бо терроризм қабул кард. Ин даъват ҳамаи кишварҳои аъзои СММ мусоидат барои мубориза бо терроризм ва кӯмаки ҳамаҷониба ба яқдигар дар ин самт водор намуд.

Дар ҷомеаи ҷаҳонӣ таваҷҷуҳи зиёд барои танзими ҳуқуқии мубориза бар зидди терроризм, сабабҳои бавучудоии он, зарурати такмили танзими ҳуқуқии байналмилалӣ дар ин самт дода шуда, як қатор масъалаҳои муҳим дар ташкили мубориза бар зидди терроризми байналмилалӣ ҳаллу фасл мешаванд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаббускори мубориза бо терроризм. Тоҷикистони соҳибистиклол ҳам ҳанӯз солҳои навадуми асри гузашта даврони ғоҷибори муқовимат ба экстремизм ва терроризмро аз сар гузаронид ва дар ин роҳ даҳҳо ҳазор талафоти ҷонӣ дод. Ҳанӯз аз соли 1999 ҷиҳати муборизаи фарогир бар зидди терроризм ва экстремизм як зумра санадҳои меъёрии ҳуқуқиро қабул намуд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 16 ноябри соли 1999 ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бо терроризм» имзо гузошт. 21 ноябри соли 2003 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бо экстремизм» ба тасвиб расид. Қабули ин ду қонун барои Ҷумҳурии Тоҷикистон имкониятҳои фарохеро дар таҳкими мубориза бо терроризм ва экстремизм фароҳам овард. Ҳамчунин, дар асоси аризаи Прокурори генералӣ бо қарори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 апрели соли 2015 ташкилотҳои бо ном «Давлати исломӣ» ва «Ҷабҳат-ун-нусра» ҳамчун созмонҳои террористӣ ва экстремистӣ эълон гардиданд, аз соли 1997 дар Тоҷикистон 14 гурӯҳи муташаккили террористӣ аз ҷониби ниҳодҳои қудратӣ маҳв гардида, фаъолияти 12 ҳаракат, ҳизб ва гурӯҳҳои экстремистии ифротиву тундгаро дар қаламрави ҷумҳурий манъ гардид, шахсияти қисми зиёди шаҳрвандони Тоҷикистон, ки аз номи гурӯҳи Давлати исломии Ироқу Шом меҷанганд, муайян гардида, нисбат ба онҳо парвандаи ҷиноятӣ оғоз шудааст»[7,234 с.]. Дар яке аз маърузаҳои худ вазири қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, генерал-лейтенанти милитсия Раҳимзода Рамазон Ҳамро дар нишастӣ матбуотӣ вобаста ба ҷамъбасти фаъолияти мақомоти қорҳои дохилӣ қайд намуд, ки мубориза бар зидди ҷиноятҳои муташаккил, экстремизму терроризм, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва силоҳи оташфишон дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шуда, дар ин самтҳо натиҷаҳои назаррас ба даст оварда шуда, гурӯҳи муташаккили ҷиноӣ бо аъзогии 132 нафар муайян карда шуд, ки дар содир намудани 247 ҷинояти вазнин даст доштанд. Ҳамзамон, 835 ҷинояти дорои хусусияти террористиву экстремистидошта ошкор карда шуда, дар натиҷа 247 нафар шаҳрвандон муайяну дастгир ва ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шуданд. Инчунин 903 нафар аъзоёни ташкилоти экстремистӣ ва террористии “Ансоруллоҳ”, “Ҷундуллоҳ”, “Ҳизб-ут-Таҳрир”, “Ҳаракати Исломии Ёзбекистон” ва дигар ҳизбу ҳаракатҳои ифротгаро ба кофтукови байналмилалӣ эълон карда шудаанд. Бояд таъakkур дод, ки шаҳрвандоне, ки ихтиёран аз ҷанг дар кишварҳои бегона даст мекашанд, агар дар ҳаракатҳои онҳо аломатҳои дигар ҷиноят набошад, аз ҷавобгарӣ озод мегарданд[8,194 с.]. Дар натиҷаи гузаронидани як қатор амалиётҳои дастаҷамъии сохторҳои қудратӣ ва ҳифзи ҳуқуқ 38 нафар аъзои гурӯҳи мусаллаҳи ҷиноятпеша безарар ва зиёда аз 200 нафар дастгир гардида, аз аъзои ин гурӯҳи ҷинояткор миқдори зиёди силоҳи оташфишон ва лавозимоти ҷангӣ дарёфту мусодира карда шуд.

Дар ҷараёни баргузори амалиётҳо алайҳи ин гурӯҳ, мардуми ватандӯст, аҳолии қормандони ҳифзи ҳуқуқро дастгирӣ ва ҷонибдорӣ намуда, 28 нафар аъзоёни ин гурӯҳи террористиро дастгир ва 11 нафарашон бо таъсири мардум ихтиёран худашонро ба мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ супориданд. Фаъолияти самаранокӣ қормандони мақомоти қорҳои

дохилӣ дар ин самт имкон дод, ки пеши роҳи содиршавии якчанд амалҳои террористӣ гирифта шуда, аъзоёни ташкилоту гурӯҳҳои ифротгаро дастгир карда шаванд.

Дар соли 2015 аз тарафи мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ 992 нафар (ВКД-620 нафар) шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои иштирок дар задухурдҳои мусаллаҳонаи давлатҳои хориҷи кишвар махсусан Сурия ва Ироқ ба қайд гирифта шуда, нисбати онҳо парвандаҳои ҷиноятӣ оғоз карда шудааст. Аз ин шумора, 156 нафар дастгир ва дар натиҷаи бурдани қорҳои тарғиботиву ташвиқотӣ 61 нафари дигар ба Ватан баргардонида шуда, дар задухурдҳои мусаллаҳона 148 нафарашон ҳалок гардиданд. Айни замон аз тарафи сохторҳои ҳифзи ҳуқуқи кишвар 699 нафар дар кофтукови расмӣ қарор доранд. Илова бар ин, 1 ҳазору 505 нафар шахсони дар кофтуковбуда дастгир ва 718 нафар шахсони беному нишон гумшуда, муайян карда шуданд[9].

Ҳамин тариқ, мавриди тазаккур аст, ки дар шароити муосир Ҷумҳурии Тоҷикистон дар субъекти ғайри муқовимат бо терроризм дар ҷомеаи ҷаҳони махсуб меёбад. Ташаббусҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳали проблемаҳои ҷаҳонӣ шаҳодати он аст, ки ҳамеша пайгири осоиштагии ҷомеаи ҷаҳони мебошад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Айнӣ С. Акнун навбати қалам. Ҷ. II. – Душанбе: Ирфон, 1978. - 463 с.
2. Тоҷикистон – сирҳои марговар: ҳукми қатл дар қонун ва зиндагӣ. – Лондон, 2002. – С.4
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм» // Ахбори Маҷлиси Олии ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 1999. №11.
4. Антонян Ю.М. Терроризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование.- М., 1998.-156 с.
5. Батошова А.К. Политический терроризм: детерминация и формы проявления. – М., 2004. -194 с.
6. Вешняков А.Д. Основы противодействия терроризму.– М., Академия, 2006. – 240 с.,
7. Химматзода М. Истиқрори боварӣ миёни исломиён ва дунявигароён – таҷрибаи тоҷикон. – Душанбе: Деваштиҷ, 2004. – 356 с.
8. Зокиров Г Н. Донишномаи сиёси. – Душанбе, 2007. – 602 с.
9. <http://www.mvd.tj/index.php/tj/asosi/10013-pajom-dastur-baroi-muboriza-bo-terrorizm-va-ekstremizm>

ТАДЖИКИСТАН НА ПУТИ БОРЬБЫ С ТЕРРОРИЗМОМ: ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ПРАКТИЧЕСКАЯ РЕАЛЬНОСТЬ

АБДУЛЛОЕВ АБУХАСАН ИСМАТУЛЛОЕВИЧ,

кандидат политических наук и связей с общественностью Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе, ул. Саида Носира, 33, тел.: (+992) 908667777, эл. почта: Hasan.abdullov77@mail.ru

В современную эпоху, полную противоречий, проблем, разногласий и противоречий, исследователи провели множество различных исследований роста и распространения терроризма и экстремизма, фундаментализма и других нежелательных и опасных явлений. Это явление может негативно влиять на национальные ценности во всех сферах человеческой деятельности – в религии, политике, экономике, идеологии, науке в целом. В

современных условиях существуют отдельные лица, партии, движения и организации, которые всеми средствами, включая насильственные действия, стремятся реализовать свои цели и задачи, идеи и мысли, мнения и планы.

Автор считает, что интенсификация конфронтационных процессов в мировом сообществе и возникновение новых политических конфликтов сегодня заставляют задуматься о том, что для защиты национальных интересов, сохранения национальной идентичности мы должны направить все наши усилия на защиту территориальной целостности Таджикистана и существования его жизненно важных интересов.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, религия, политика, экономика, идеология, наука, насильственные действия, отдельные лица, партии и движения, нации, протестные демонстрации, митинги, расизм, шовинизм, геноцид, сектантство, терроризм, война.

TAJIKISTAN ON THE PATH TO COMBATING TERRORISM: POLITICAL ANALYSIS AND PRACTICAL REALITY

ABDULLOEV ABUHASAN ISMATULLOEVICH,

PhD in Political Science and Public Relations, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir Street, Tel.: (+992) 908667777,
Email: Hasan.abdulloev77@mail.ru

In today's era, full of contradictions, problems, disagreements, and controversies, researchers have conducted numerous studies on the growth and spread of terrorism and extremism, fundamentalism, and other undesirable and dangerous phenomena. This phenomenon can negatively impact national values in all spheres of human activity – religion, politics, economics, ideology, and science in general. In today's world, there are individuals, parties, movements, and organizations that, by any means necessary, including violence, seek to realize their goals and objectives, ideas and thoughts, opinions, and plans.

The author believes that the intensification of confrontational processes in the global community and the emergence of new political conflicts today compel us to consider that, in order to protect national interests and preserve national identity, we must direct all our efforts toward defending Tajikistan's territorial integrity and the existence of its vital interests.

Keywords: terrorism, extremism, religion, politics, economics, ideology, science, violent acts, individuals, parties and movements, nations, protest demonstrations, rallies, racism, chauvinism, genocide, sectarianism, terrorism, war.

Муқарриз: Наимов М., н.и.с, дотсент

УДК: 314.117:304

**ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТРАТЕГИЙ И ИНИЦИАТИВ НА
ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПОЛИТИК АКТИВНОГО ДОЛГОЛЕТИЯ**

АНАНЧЕНКОВА ПОЛИНА ИГОРЕВНА,

к.э.н., доцент, докторант Института философии, политологии и права им.

А.Баховаддинова НАНТ.e-mail: ananchenkova@yandex.ru, тел.: +79035710601

В статье анализируется влияние международных стратегий и инициатив, разработанных ВОЗ, ООН и другими глобальными структурами, на формирование национальной политики активного долголетия. Показано, что такие документы, как Мадридский международный план действий, стратегия ВОЗ по активному старению и программа «Десятилетие здорового старения», выступают не только нормативными ориентирами, но и механизмами трансфера ценностей, подходов и моделей управления старением. Особое внимание уделено адаптации этих стратегий в российской практике, в частности — в рамках федерального проекта «Старшее поколение». Выявлены как элементы успешной интеграции международных норм, так и противоречия между глобальной повесткой и национальной реализацией. Сделан вывод о необходимости перехода к междисциплинарной, человекоцентричной и инклюзивной модели, соответствующей международным стандартам.

Ключевые слова: активное долголетие, ВОЗ, ООН, международные стратегии, Мадридский план, старение населения, национальная политика, «Старшее поколение».

В XXI веке стремительное старение населения стало глобальной демографической и социальной реальностью, оказывающей существенное влияние на экономику, систему здравоохранения, рынок труда и структуру социальной поддержки. По оценкам ООН, к 2050 году число людей в возрасте старше 60 лет превысит 2,1 млрд, а доля пожилого населения (65+) в развитых странах достигнет 25–30% от общей численности населения [4]. В этой связи всё более востребованной становится политика, нацеленная не только на компенсацию возрастных утрат, но и на мобилизацию потенциала пожилых граждан — как человеческого, так и социального ресурса.

Концепция активного долголетия (active ageing), закреплённая в документах ВОЗ и ООН, отражает смену парадигмы от патерналистской модели «заботы» к модели включённости, автономии и продуктивности пожилого населения. «Активное старение — это процесс оптимизации возможностей для здоровья, участия и безопасности, с целью повышения качества жизни людей по мере их старения» [1]. Такая формулировка стала основой не только для разработок на уровне Всемирной организации здравоохранения, но и для национальных стратегий десятков стран, включая государства Европейского союза, Японию, Канаду, Корею и другие.

Международные инициативы — начиная с Мадридского международного плана действий по проблемам старения (2002) и заканчивая программой «Десятилетие здорового старения» (2021–2030) — сформировали концептуальную рамку и индикаторы, применимые к национальным контекстам. Эти документы выступают не только как декларативные тексты, но и как инструмент трансфера норм, стандартов и моделей практической политики, способствующий унификации подходов, обмену лучшими практиками и стимулированию реформ на государственном уровне.

В российском контексте процесс институционализации активного долголетия как государственной политики получил импульс в начале 2010-х годов, но особенно активизировался после запуска международных стратегических инициатив. Как отмечает Е.В. Васильева, «развитие российской концепции активного долголетия во многом опиралось на принципы, зафиксированные в международных нормативных документах, таких как Мадридский план действий и рамочная стратегия ВОЗ» [2]. Тем не менее, механизмы трансляции международных подходов в национальную практику остаются предметом дискуссии.

Таким образом, научный интерес представляет анализ влияния международных стратегий и программ в сфере активного долголетия на формирование и реализацию национальных политик, на примере России и с учётом зарубежного опыта. Это позволит выявить механизмы адаптации глобальных норм в локальных условиях, а также определить степень нормативной, содержательной и институциональной сопряжённости международной и национальной повесток в сфере долголетия.

Цель данной статьи — проследить, каким образом международные подходы к активному старению влияли на архитектуру национальной политики, какие аспекты были заимствованы, трансформированы или проигнорированы, и каковы перспективы интеграции России в международную систему регулирования долголетия.

Проблема старения населения в XXI веке перестала быть исключительно медицинским или демографическим вопросом — она приобрела чётко выраженное социально-экономическое и правовое измерение. Ключевым нормативным ориентиром в формировании глобального подхода к активному долголетию стало принятие Мадридского международного плана действий по проблемам старения (Madrid International Plan of Action on Ageing, 2002), одобренного Второй Всемирной ассамблеей по вопросам старения. Документ зафиксировал необходимость признания старения в качестве составной части повестки устойчивого развития (sustainable development) и предложил странам конкретные рекомендации по обеспечению равных возможностей для пожилых людей в сферах труда, образования, здравоохранения, культурной и общественной жизни.

Вслед за Мадридским планом ключевым вкладом в концептуализацию активного долголетия стал доклад ВОЗ *Active Ageing: A Policy Framework*, в котором было сформулировано следующее определение: «Активное старение - это процесс оптимизации возможностей для поддержания здоровья, участия в жизни общества и обеспечения безопасности с целью повышения качества жизни по мере старения людей» [9].

Данное определение стало основой для последующих международных документов, программ и индикаторов. Оно подчёркивает важность трёх взаимосвязанных компонентов — здоровья, участия и защищённости — как ключевых условий для поддержания качества жизни в пожилом возрасте. Такой подход отходит от медицинской модели старения и акцентирует внимание на общественном участии, возможностях, включённости и независимости пожилого человека.

Международные стратегии, включая «Global Strategy and Action Plan on Ageing and Health» (2016–2020) и инициативу ВОЗ «Decade of Healthy Ageing» (2021–2030), расширяют содержание активного долголетия, акцентируя внимание на необходимости межсекторального сотрудничества, борьбы с эйджизмом и формировании так называемой «возрастодружественной среды». В соответствии с этим, среди ключевых направлений международной политики выделяются:

- разработка интегрированных медицинских и социальных услуг;
- создание условий для вовлечения пожилых в социальную и экономическую жизнь;
- признание старения как вопроса прав человека.

Европейская практика демонстрирует высокий уровень интеграции концепции активного старения в национальные и наднациональные политики. Как отмечают М. Walker и Т. Maltby, «За последние два десятилетия «активное старение» стало в Европе основным политическим ответом на проблемы старения населения» [8].

В странах Европейского союза реализуются программы, направленные на вовлечение пожилых людей в обучение на протяжении всей жизни, гибкие формы занятости, цифровую инклюзию и профилактическое здравоохранение. Значимым элементом является регулярное измерение «Индекса активного старения» (Active Ageing Index), разработанного при поддержке Европейской комиссии и ООН (UNECE).

Кроме того, аналитики Европейского института социальной политики указывают, что активное старение рассматривается не только как реакция на демографические вызовы, но и как инструмент укрепления межпоколенческого взаимодействия, социальной устойчивости и национального благосостояния: «Политика активного старения все чаще внедряется в реформы рынка труда, здравоохранения и образования по всей Европе» [10].

Таким образом, международные стратегии активного долголетия оказывают трансформационное воздействие на национальные системы социальной политики, задавая не только цели, но и средства их достижения. Они формируют понятийную основу, общие нормативные принципы и критерии эффективности, способствуя сближению подходов различных стран, включая Россию, с глобальной повесткой устойчивого старения.

Формирование политики активного долголетия в России происходило не в изоляции, а под влиянием международных стратегий и нормативных инициатив, прежде всего разработанных ВОЗ и ООН. Несмотря на то, что старение населения в стране обозначилось уже в 1990-х годах, системный подход к этому вопросу стал формироваться только с середины 2010-х годов — во многом в ответ на глобальные ориентиры.

Как отмечает Газета.Ru, на протяжении длительного времени в России отсутствовало чёткое нормативное определение концепции: «Термин “активное долголетие” стал устойчивым, но тем не менее, мы нигде пока этого нормативно не определили, нет у нас концепции» [3].

Лишь в контексте национального проекта «Демография» и под воздействием программ ВОЗ — таких как Global Strategy and Action Plan on Ageing and Health и Decade of Healthy Ageing (2021–2030) — в России был оформлен федеральный проект «Старшее поколение», реализуемый с 2019 года. Он стал первой официальной попыткой институционализировать принципы активного долголетия, сконцентрировавшись на трёх приоритетах:

- улучшение доступности медицинской помощи;
- содействие занятости граждан старшего возраста;
- поддержка социальных и образовательных инициатив для пожилых.

Как подчеркивается в официальных комментариях, «Активное долголетие в России — один из приоритетных проектов для правительства. Федеральный проект “Старшее поколение” должен помочь обеспечить пожилым гражданам благополучие и улучшение качества жизни» [6].

Результаты внедрения политики активного долголетия уже дают определённые демографические и социальные эффекты. Так, со ссылкой на данные Социального фонда РФ, издательство «Комсомольская правда», подчёркивая важность межведомственного взаимодействия, отмечает: ««Реализация нацпроекта “Демография” содействует созданию системы, способной поддерживать активную жизнедеятельность пожилых» [1].

Отечественная научная литература также фиксирует усиление внимания к социальной активности пожилых граждан. В исследовании О.А. Парфеновой и К.А. Галкина отмечается, что «эмпирическая база... демонстрирует гораздо более богатый репертуар социальной активности и участия пожилых, нежели тот, который предполагается учитывать в рамках Индекса активного долголетия» [5].

Тем не менее, существует разрыв между международными установками, акцентирующими инклюзию, межпоколенческое взаимодействие, цифровую адаптацию и функциональное долголетие, и национальной практикой, до сих пор преимущественно ориентированной на медико-социальную помощь и трудовую занятость. При этом адаптация международных стратегий в России носит избирательный характер, чаще фокусируясь на количественных целях (продолжительность жизни, охват диспансеризацией), нежели на формировании среды, благоприятной для активного участия пожилых.

Таким образом, можно говорить о частичной и фрагментарной адаптации международной повестки в российскую действительность, с преобладанием функциональных и административных форм реализации над культурно-ценностным измерением долголетия. В этой связи перспективным представляется переход к междисциплинарному и человекоцентричному подходу, основанному на лучших международных практиках.

Современные международные стратегии в сфере активного долголетия, формируемые такими организациями, как ООН и ВОЗ, строятся на принципах универсальности и междисциплинарности. Они не ограничиваются исключительно сферой здравоохранения или социальной защиты, а затрагивают целый комплекс направлений: от политики занятости и образования до градостроительства, цифровой инклюзии и обеспечения прав человека. Именно такой интегративный подход позволяет говорить о системной трансформации моделей старения и социальной политики на глобальном уровне.

Во многом трансформационный потенциал этих стратегий заключается в их способности быть транснациональными по охвату и межсекторальными по реализации. Подход *active ageing*, выработанный ВОЗ и закреплённый в документах ЕС, получил практическое воплощение в рамках целого ряда программ Европейского союза: от реформ систем здравоохранения до инициатив по гибкой занятости пожилых работников, развитию волонтерства, созданию инфраструктуры возрастодружественных городов и цифровой доступности.

Как подчёркивается в исследовании Европейского парламента, «Политики активного старения становятся всё более встроенными в реформы рынка труда, здравоохранения и образования в странах Европы» [7].

На примере таких программ, как European Innovation Partnership on Active and Healthy Ageing (EIP on АНА), можно проследить, как международная рамочная концепция трансформируется в конкретные меры: продвижение телемедицины, создание «умных домов», развитие мобильных социальных служб. Эти меры одновременно решают задачи здравоохранения, занятости и социальной инклюзии, демонстрируя синергетический эффект

междисциплинарной политики. Научная литература подчеркивает, что в европейском контексте термин «active ageing» постепенно утвердился как основополагающий ответ на вызовы старения населения: «За последние два десятилетия “активное старение” стало в Европе основным политическим ответом на проблемы старения населения» [8].

При этом важным аспектом международных стратегий становится привлечение различных акторов к формированию и реализации политик. В отличие от традиционно вертикальных моделей, международные документы, начиная с Мадридского плана (2002), апеллируют к необходимости партнёрства между государством, научным сообществом, некоммерческим сектором, представителями бизнеса и самими пожилыми людьми. Это соответствует формату подхода, ориентированного на все общество (*whole-of-society approach*), продвигаемому ВОЗ в рамках инициативы *Decade of Healthy Ageing* (2021–2030).

Такая модель обеспечивает инклюзивность и мультиактерность процесса разработки и реализации стратегий. В национальных контекстах (в том числе в России) она стимулирует развитие гражданских инициатив, исследовательских проектов, муниципальных программ, усиливающих локальное измерение глобальных стратегий.

Одновременно, транснациональный характер стратегий старения позволяет странам адаптировать лучшие практики с учётом локальных особенностей. Это особенно важно для государств с разным уровнем социально-экономического развития, обеспечивая гибкость и возможность поэтапного внедрения.

Таким образом, международные стратегии активного долголетия выходят за рамки формальной внешнеполитической или медико-социальной повестки. Они становятся катализаторами институциональных изменений, вовлекают широкий круг заинтересованных сторон и способствуют формированию универсального понятийного и ценностного поля, на основе которого выстраиваются национальные политики в области старения.

Анализ международных стратегий в сфере активного долголетия позволяет утверждать, что в XXI веке вопросы старения перестали восприниматься исключительно как медико-демографическая проблема и были институционализированы в качестве важнейшего элемента глобальной повестки устойчивого развития. Инициативы ВОЗ, ООН и других международных организаций заложили основы современной парадигмы долголетия, базирующейся на ценностях включённости, автономии, межпоколенческого солидаризма и продуктивного участия пожилых людей в социальной жизни.

Такие документы, как Мадридский международный план действий по проблемам старения (2002), *Active Ageing Framework* ВОЗ (2002), *Global Strategy and Action Plan on Ageing and Health* (2016–2020), а также программа *Decade of Healthy Ageing* (2021–2030), задали не только теоретико-нормативную основу, но и конкретные механизмы оценки эффективности политик. Эти стратегии обладают транснациональным и междисциплинарным характером, охватывая широкий спектр сфер — от трудовой занятости и здравоохранения до цифровизации, прав человека и градостроительной политики.

Международный опыт, особенно примеры Европейского союза, показывает, что концепция *active ageing* может быть успешно встроена в национальные политики при условии системной межсекторальной координации и инклюзивного подхода к проектированию решений. Подход «всё общество вместе» (*whole-of-society approach*), продвигаемый ВОЗ, демонстрирует высокую результативность в странах, где задействованы не только государственные органы, но и научное сообщество, гражданский сектор, представители бизнеса и сами пожилые люди.

Российский пример иллюстрирует как возможности, так и ограничения заимствования международной повестки. С одной стороны, запуск федерального проекта «Старшее поколение» стал шагом к институционализации концепции активного долголетия. С другой — остаются значительные разрывы между международными ориентирами (включённость, цифровая грамотность, культурная активность) и национальной практикой, по-прежнему ориентированной в первую очередь на медицинские и трудовые параметры.

Выявленный фрагментарный характер адаптации международных подходов в России указывает на необходимость перехода от количественно-административной модели к человекоцентричной и ценностно ориентированной стратегии, сочетающей социальную инклюзию, образовательные возможности, психологическое благополучие и участие пожилых в жизни общества на всех уровнях.

В перспективе важными направлениями развития могут стать:

- расширение межведомственного и межуровневого сотрудничества;
- усиление исследовательской и образовательной базы;
- развитие цифровых платформ, доступных для старшего поколения;
- внедрение индексов и индикаторов, отражающих качество жизни пожилых в комплексной форме;
- формирование новой культуры старения как позитивного жизненного этапа.

Таким образом, международные стратегии активного долголетия выступают не только как внешние нормативные модели, но и как механизмы переосмысления национальной политики, направленной на построение общества для всех возрастов, где каждый человек вне зависимости от года рождения может жить достойно, активно и с пользой — как для себя, так и для окружающих.

ТАЪСИРИ СТРАТЕГИЯҲО ВА ТАШАББУСҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ БА ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ МИЛЛИИ ПИРШАВИИ ФАӢОЛ

АНАНЧЕНКОВА ПОЛИНА ИГОРЕВНА,

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, докторанти Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқ
ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Суроғаи электронӣ: ananchenkova@yandex.ru, тел.: +79035710601

Дар мақола таъсири стратегияҳо ва ташаббусҳои байналмилалӣ, ки аз ҷониби Тошкилоти умумиҷаҳонии тандурустӣ (ТУТ), Созмони Милали Муттаҳид (СММ) ва дигар сохторҳои глобалӣ таҳия шудаанд, ба ташаққули сиёсати миллии пиришавии фаъол таҳлил карда мешавад. Нишон дода шудааст, ки чунин ҳуҷҷатҳо, аз қабилӣ Нақшаи байналмилалӣ амалҳои Мадрид, Стратегияи ТУТ оид ба пиришавии фаъол ва барномаи «Даҳсолаи пиришавии солим», на танҳо ҳамчун меъёрҳои роҳнамо, балки ҳамчунин ҳамчун механизмҳои интиқоли арзишҳо, равишҳо ва моделҳои идоракунии раванди пиришавӣ хизмат мекунанд. Ба мутабиқсозии ин стратегияҳо дар амалияи Русия, бахусус дар доираи лоиҳаи федералии «Насли калонсол», диққати махсус дода шудааст. Ҳам унсурҳои ҳамгироии муваффақи меъёрҳои байналмилалӣ ва ҳам ихтилофҳои миёни рӯзномаи глобалӣ ва татбиқи миллии ошкор карда шудаанд. Хулоса бар он аст, ки гузариш ба модели байнисоҳавӣ, инсонмеҳвар ва фарогир, ки ба стандартҳои байналмилалӣ мутабиқ мебошад, зарур аст.

Калидвожаҳо: пиришавии фаъол, ТУТ, СММ, стратегияҳои байналмилалӣ, Нақшаи Мадрид, пиришавии аҳоли, сиёсати миллии, «Насли калонсол».

THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL STRATEGIES
AND INITIATIVES ON THE FORMATION OF NATIONAL ACTIVE LONGEVITY
POLICIES

ANANCHENKOVA POLINA IGOREVNA,

Candidate of Economics, Associate Professor, Doctoral Student at the A.Bakhovaddinov Institute
of Philosophy, Political Science and Law of the National Academy of Sciences

e-mail: ananchenkova@yandex.ru , phone: +79035710601

The article analyzes the impact of international strategies and initiatives developed by WHO, the United Nations and other global organizations on the formation of a national policy of active longevity. It is shown that documents such as the Madrid International Plan of Action, the WHO Strategy for Active Aging and the Decade of Healthy Aging program act not only as normative guidelines, but also as mechanisms for the transfer of values, approaches and models of aging management. Special attention is paid to the adaptation of these strategies in Russian practice, in particular, within the framework of the federal project "The Older Generation". The elements of successful integration of international norms, as well as contradictions between the global agenda and national implementation are identified. It is concluded that there is a need to move to an interdisciplinary, human-centered and inclusive model that meets international standards.

Keywords: active longevity, WHO, UN, international strategies, Madrid Plan, population aging, national policy, "The Older Generation".

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР:

1. 1 октября – Международный день пожилых людей. Как национальный проект «Демография» помогает старшему поколению. URL:<https://www.kp.ru/daily/27452/4656424/> (дата обращения: 12.05.2025 г.)
1. Васильева Е. В. Концепция активного долголетия в системе обеспечения экономической безопасности / Е. В. Васильева // Экономика, предпринимательство и право. – 2021. – Т. 11, № 9. – С. 2101-2120.
2. Васильева Е.В. Концепция активного долголетия: возможности и ограничения реализации в России / под ред. Ю.Г. Лавриковой. Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2022.
3. Газета.Ru. В России появится Концепция политики активного долголетия. 2019. URL:<https://www.gazeta.ru/business/2019/09/13/12647245.shtml> (дата обращения: 12.05.2025 г.)
4. К 2050 году пожилых людей в развитых странах будет вдвое больше, чем детей. URL:<https://news.un.org/ru/story/2013/10/1230211> (дата обращения: 12.05.2025 г.)
5. Парфенова О.А., Галкин К.А. Социальная активность и участие пожилых россиян в контексте активного долголетия // Журнал социологии и социальной антропологии. 2023. Т. 26. № 1. С. 200–223.
6. Старость – в радость: как государство хочет улучшить жизнь и здоровье старшего поколения. URL:<https://profile.ru/society/starost-v-radost-kak-gosudarstvo-hochet-uluchshit-zhizn-i-zdorove-starshego-pokoleniya-1693971/> (дата обращения: 12.05.2025 г.).

7. European Parliament. Ageing Policies: Access to Services in Different Member States. 2021. URL:[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662940/IPOL_STU\(2021\)662940_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662940/IPOL_STU(2021)662940_EN.pdf) (дата обращения: 12.05.2025 г.)
8. Walker A., Maltby T. Active and Successful Aging: A European Policy Perspective // Gerontology. 2014. Vol. 60(3). P. 226–232.
9. World Health Organization. Active ageing: a policy framework. Geneva: WHO, 2002
10. Zaidi A. Features and outcomes of active ageing policies in Europe // Intereconomics. 2016. Vol. 51(3). P. 126–132

Рецензент: Г.В. Жукевич, д.э.н., профессор

УДК: 32 (575. 3)

СИЁСАТ ВА ВОСИТАҲОИ АХБОРИ ОММА: МАСОИЛИ АЛОҚАМАНДӢ ВА
БАҲАМТАЪСИРРАСОНӢ

ДАВЛАТЗОДА ХАНГОМА РУСТАМ,

аспиранти Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. М. Баҳоваддинови
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ 33, телефон:
(+992) 915034689, почтаи электронӣ: hangom94@mail.ru

Мақола дар бораи алоқамандии ду ниҳоди ҷамъиятӣ сиёсат ва ВАО, инчунин, баҳамтаъсиррасонии онҳо, маълумот медиҳад. Дар мақола муаллиф саравал ҳуди калима ва мафҳуми сиёсат ва ВАО-ро шарҳ медиҳад.

Доир ба сиёсат ва воситаҳои ахбори омма масолҳои алоқаманди ва баҳамтаъсиррасонии онҳо андешаҳои гуногун вучуд доранд. Сиёсат ба маънои «тадбир» ё «чораандешӣ» ва ё пайдо кардани беҳтарин шеваи ҳалли масоил бо таваҷҷуҳ ба шароит мебошад. Ҳуди мафҳуми «Сиёсат» дар забони муоширати дунявӣ ҳамчун калимаи политика истифода мешавад. Дар асари худ Афлотун сиёсатро санъати идоракунии давлат ва одамон номидааст. Дар маънои васеътар сиёсат фаъолияти одамонро дар назар дошта мешавад, ки бо муносибати синфҳо, миллатҳо ва дигар гурӯҳҳои иҷтимоӣ алоқаманд буда, мақсади он ба даст овардан, нигоҳ доштан ва истифода бурдани ҳокимияти давлатӣ мебошад.

Сиёсат ва востаҳои ахбори омма дар ҷумҳурии мо вазифа, мақсад ва ҳадафҳои ба ҳам монанд доранд. Вазифаи дуруст ва асосии сиёсат мочароҳо ва зиддиятҳоро ба таври оқилона ҳал намуда, пеши роҳи онҳоро гирифтани бошад. Вазифаи воситаҳои ахбори омма тариқи минбари худ оқибатҳо ва зарарҳои онро ба омма расонида ба онҳо тавсия медиҳад, ки аз он дӯри ҷуста ба таври гуфтушунӣ онро ҳал намоянд.

Сиёсат манфиати гурӯҳро аз гурӯҳи дигар боло намонанд ва барои тамоми табақаҳои аҳоли як қарорӣ қонун дорад. Матолиби ВАО низ ба ин назар аст. Ин далели он аст, ки сиёсат ва ВАО ба ҳам монанд буда, якдигарро пурра месозанд.

Важҳои калидӣ: сиёсат, ВАО, мавқеъ, мақом, алоқамандӣ, баҳамтаъсиррасонӣ, сулҳ, осоиштагӣ, омма, ҷомеаи ҷаҳонӣ.

Доир ба сиёсат ва воситаҳои ахбори омма масолҳои алоқамандӣ ва баҳамтаъсиррасонии онҳо андешаҳои гуногун вучуд доранд: Юнониёни қадим дар ибтидо сиёсатро ҳамчун санъати идоракунии давлат медонистанд. Афлотун онро «санъати якҷоя зистан», Ленин В.И. «ифодаи таҷассумёфтаи иқтисодиёт», Вебер М. «кӯшиш барои иштирок дар ҳокимият ё таъсир расонидан ба тақсими ҳокимият, дар байни хоҳ давлатҳо ва хоҳ дар дохили давлат байни гурӯҳҳои сиёсӣ бошад» номидаанд.

Сиёсат бешак, санъати рушди идоракунии ҷамъият ва тамоми паҳлӯҳои серсоҳаи ҳаёти ҷамъиятии одамон ва натиҷаи фаъолияти онҳост. Тавассути сиёсат мо фаъолияти одамон чӣ натиҷа медиҳанд, мардум ҳаётанонро чӣ тавр ташкил менамоянд, онҳо то кадом дараҷа манфиатҳои шахсӣ, оилавӣ, гурӯҳӣ, ҳизбӣ, синфӣ ва миллианонро бо баҳисобгирии манфиати дигарон дарак менамоянд ва инчунин, муносибати байни онҳо, маҳорату малака ва усулҳои ба таври осоишта ба ҳам зистананонро низ доништа метавонем.

Сиёсат инчунин, дар мавриди муайян санъати беҳунрезӣ ба хотири томияти ҷомеа аз ҳокимияти сиёсӣ ихтиёран даст кашидан ва ҳокимиятро ба ихтиёри қувваҳои солимтару дурандештар додан аст.

Танҳо ҳамин санъат имкон медиҳад, ки дороии моддию маънавии ҷамъиятӣ нигоҳ дошта шуда, онҳо барои пешрафти ҷомеа хизмат намоянд. Аммо дар гузаштаи наҷандон дури таърихӣ миллати мо дасткашидан аз ҳокимиятро нодуруст дарк намуда дар вақту замони лозим буданашон ба ҷомеа сиёсатдорон аз ҳокимият даст кашиданд. «...мансабдорони алоҳида дар чанд давраи ҳукуматдории Тоҷикистони соҳибистиклол мавқеи бетарафиро ихтиёр гирифтанд ва маҳз ҳамин бетарафӣ, ки аслан душманӣ ба давлату миллатро ифода менамояд, ҷумҳурии моро сари ҳар қадам ба гирдоби бўҳрони ҷомеадорӣ гирифтор кард». [8.8-9] Кишвари мо дар ин самт таҷрибаи талх дорад. Замоне, ки ҳукуматдоронро мебоист давлату миллатро аз тири ноҳалафи душман ҳифз намоянд истеъфоро авлотар донистанд.

Сиёсат ба маънои «тадбир» ё «чораандешӣ» ва ё пайдо кардани беҳтарин шеваи ҳалли масоил бо таваҷҷуҳ ба шароит мебошад. На по ба гурез мондан аз майдони сиёсат ва даргириҳои сиёсӣ. Аслан сиёсат имконият медиҳад дар лаҳзаҳои ҳассосу мураккаб роҳҳои созишро дарёфта ё қарори ғайри ҷашмдошт қабул карда шавад, ки миллатро наҷот диҳад. Яъне танҳо бояд сиёсатро дар ҷои лозимаш бо санъати хос истифода бурдан лозим аст.

«Дар сиёсатҳои ҷаҳонӣ қоидае роиҷ аст, ки ҳангоми дар ин ё он кишваре рӯҳ додани ҷангу даргириҳои мусаллаҳона мамолики бузургу пешрафта аз ин ё он ҷониби даргир пуштибонӣ мекунанд ва барои хеш манфиат меҷӯянд». [9.8] Ин як навъ таъсиррасонӣ ба ҷомеаҳои дигар дар вақти завифии онҳо ва мановфеъ ҷустан барои худ аст. Яъне абарқудратон дар бозиҳои пасипардагии худ аз сиёсат истифода мебаранд. Пас ҷомеаҳои хурд ё даргириҳои дохилӣ доштара мебошад хушёрӣ ва зиракии сиёсиро аз даст надиханд. То тавонанд дар даргириҳои сиёсӣ манфиатҳои миллату давлати худро аз абарқудратони манфиатҷӯ ҳифз намоянд.

Сиёсатро ба ибораҳои, сиёсати олий ва сиёсати ифлос ном мебаранд. Сиёсати олий, ҳамагуна сиёсати каму беш аз ҷиҳати илмӣ асосноккардашуда нияти беҳбудии ҷамъиятро дошта, ба инкишофи ҷамъият ёрӣ мерасонад. Яъне беғаразона ҷустани манфиатҳои шахсӣ ва гурӯҳӣ на, балки барои манфиати аҳли ҷомеа нигаронида шудааст. Ва сиёсати ифлос мисолест, ки дар боло зикр гардидааст.

Худи мафҳуми «Сиёсат» дар забони муоширати дунявӣ ҳамчун калимаи политика истифода мешавад. Дар асари худ Афлотун сиёсатро санъати идоракунии давлат ва одамон номидааст.

Дар маънои васеътар сиёсат фаъолияти одамонро дар назар дошта мешавад, ки бо муносибати синфҳо, миллатҳо ва дигар гурӯҳҳои иҷтимоӣ алоқаманд буда, мақсади он ба даст овардан, нигоҳ доштан ва истифода бурдани ҳокимияти давлатӣ мебошад.

Аз тарафи дигар мутафаккирони адабиёти сиёсӣ сиёсатро илм ва санъат меноманд. Сиёсат аз он сабаб илм доништа мешавад, ки аз ҳамон вақте инсон қонунҳои инкишофи ҷомеаро дарк намуд, аз ҳамон вақт сар карда роҳи пешрафти ҳаёти сиёсии ҷамъиятро ба ғоидаи худ раван кард. Сиёсатро барои он санъат мегӯянд, ки инсон тавассути он бо тарафҳои субъективии ҳаёти ҷамъияти сарукор дорад. Аз ин лиҳоз инсонро зарур аст, ки дар раванди ҳаёти сиёсӣ аз шаклу усулҳои гуногуни сиёсӣ истифода барад.

Сиёсат ва востаҳои ахбори омма дар ҷумҳурии мо вазифа, мақсад ва ҳадафҳои ба ҳам монанд доранд. Вазифаи дуруст ва асосии сиёсат мӯчароҳо ва зиддиятҳоро ба таври оқилона

ҳал намуда, пеши роҳи онҳоро гирифтани бошад. Вазифаи воситаҳои ахбори омма тариқи минбари худ оқибатҳо ва зарарҳои онро ба омма расонида ба онҳо тавсия медиҳад, ки аз он дӯри ҷуста ба таври гуфтушунӣ онро ҳал намоянд. «.....нақши матбуот ҳамчун бавучудоварандаи коммуникатсияи сиёсӣ беназир мебошад».[6.9] Яъне нақши Воситаҳои ахбори омма дар ба вучуд овардан ва ба воя расонидани оммаи ватандӯст ва миллатдӯст беназир аст.

Сиёсат манфиати гурӯҳро аз гурӯҳи дигар боло намонанд ва барои тамоми табақаҳои аҳоли як қарору қонун дорад. Матолиби рӯйи ҷоп омадаи ВАО низ манфиати як гурӯҳро тарафдорӣ накарда воқеа ё ҳодисаро ба таври конкретӣ инъикос менамояд. «...дар ҷомеаи демократӣ рисолати матбуот дар хизмати мардум будан ҳаст».[6.9] Ҳамин тавр ҳам ҳаст, дар ҷомеаи демократӣ ва соҳибистиклолӣ мо матбуот ва матолиби рӯйи ҷоповардашон барои манфиати мардуми кишвар аст.

Сиёсат аз аъзои ҷамъият тариқи фаъолиятҳои талаб менамояд, ки дар ҷомеа тамоми имкониятҳо барои баланд бардоштани фаъолияти сиёсии одамон муҳайё бошад. Матолиби ВАО низ ба ин назар аст. Ин далели як навъ озоди дар сиёсат ва ВАО мебошад. «Асоситарин унсурӣ муайнкунандаи равобӣ матбуот ба қудрати сиёсӣ масъалаи озодии суҳан ё озодии матбуот мебошад. Дар Тоҷикистон аз дидгоҳи ҳуқуқӣ озоди матбуот вучуд дорад. Конститутсия ва қонун "Дар бораи матбуот ва дигар ВАО" заминаҳои юридикӣ озодии баёнро қарор медиҳад».[6.8] Яъне тамоми шароитҳои ҳуқуқӣ муҳайёст, танҳо журналисти бедордӣ мебошад, ки аз онҳо истифода намуда миллату давлатро рӯ ба беҳбудӣ ва пешравии назаррас расонад.

Бояд гуфт, ки имрӯз сари роҳи иттилоотро гирифта намешавад ва он ба тариқи сомонаҳои интернетӣ ба омма мерасад. Ҳоҳ ин иттилоот хусусияти ҳизбӣ, гурӯҳӣ ва ё манфиатҷӯӣ дошта бошад. «...хабару рӯйдодҳое, ки бо дигар воситаҳои байни мардум паҳн мешаванд, зарур ба шарҳу тавзеҳ доранд».[7.11] Ба ҳамин хотир ВАО-и дохилиро мебошад зиракии сиёсиро аз даст навода, тамоми иттилоотро, ки тариқи сомонаҳои интернетӣ ба аҳолии кишвар мерасад, барассӣ намуда онро таҳлил намоянду ба омма расонад.

Дар замони бархурди тамадунҳои ҷаҳони матбуоти миллиро мебошад сари манфиатҳои миллату давлат андеша намояд. Зеро абарқудратҳо дар бозиҳои сиёсии худ тариқи сомонаҳои интернетӣ тамоми ҳодисаҳои воқеаҳои ба амаломандаи рӯйи оламро ба ғайридаи миллату давлати худ истифода намуда ба ҷаҳон хабар медиҳанд. Албатта, тақозои ҷомеаи демократӣ ҳаст, ки бояд матбуоти дохилӣ манфиатҳои миллию миллатро ҳифз намояд. «Вақте суҳан сари манфиатҳои умумимиллии Тоҷикистон меравад, матбуоти ғайриҳукуматӣ низ ба таври воқеа аз он дифоъ мекунад. Ҳатто мантиқонаву бочасоратона. Бошад, ки ин самту рӯҳия мудовим гардад!».[5.4] Бале, бисёр хуб аст, ки дар баробари ВАО-и давлатӣ, ВАО-и ғайридавлатӣ низ сари манфиатҳои миллию давлатӣ истодагари менамоянд. Бошад, ки ҳамеша чунин бошад, ин танҳо андешаи мо нест, балки андешаи тамоми миллати сулҳхоҳу ваҳдатхоҳ мебошад.

Таъсири бевосита ва рисолати асосии матбуот ба сатҳи ҷаҳонбинӣ ва мавқеъгирии шаҳрвандони кишвар, фаъол сохтани ҷомеа ва дарёфти имконотҳои дохилаи он бояд бошад. Матбуот дар ҷомеаи демократӣ бояд аз ин имконоташ истифода барад. Дар мисоли Тоҷикистон он то кучо истифода мешавад, хеле баҳснок мебошад. Хоҳу ноҳоҳ нақши матбуот ҳамчун бавучудоварандаи коммуникатсияи сиёсӣ беназир аст. Матбуот ҳамчун ташаккулдиҳандаи шуури сиёсии мардум ва ё шахс ҳамин имкониятро дар ихтиёр дорад. «...ҳар гоҳ қудрати ҷорум меғӯем, ҳар гоҳ роҳу нақши басо муассири ВАОТ-ро дар

ходисаҳои муҳими сиёси суроғ мекунем, ҳамин ҳислатро дар назар дорем».[3.69] Хондани ВАО рукни чорум, сухани пучу сода нест. Балки, ҳақиқати доштани шукуҳу шаҳомати баланд ва қудрати беназири ВАО мебошад. Ва ин қудрат ва шукӯҳу шаҳомат олудагӣ дорад ба сиёсат. Яъне як навъ баробарии қудрат ва таъсир расонидан ба фаъолияти якдигар мебошад.

Аммо, таъсири имрӯзи матбуоти тоҷик дар маҷмӯъ ба фарҳанги сиёсии мардум камтар ҳаст. Пеш аз ҳама ин чанд сабаб дорад. Аввал ин ки майли мардум ба рӯзнамаҳои камтар мебошад. Яъне шумораи мардуми рӯзнамаҳои хеле кам ҳаст ва ин таъсири онро камранг мегардонад. Аз ҷониби дигар барои бедор кардани таваҷҷуҳи аҳолии матбуоти мо бояд технологияҳои гуногунро истифода баранд. Дар сурати анҷом дода натавонистани ҳамин нақш, онҳо барои мавқеъгириҳои шахрвандии аҳолии камтар таъсир мегузоранд. Чизи дигар рақобати солим аст, ки ин дар байни рӯзнамаҳои дохилии мо камтар эҳсос мешавад. Агар матбуот тавонад, ки ҷаҳонбинӣ ва фарҳанги сиёсии аҳолиро ба сӯйи беҳбудӣ тавсеа бахшад ва шуури сиёсии онҳоро ташаккул диҳад, пас мардум аз роҳи фарҳанги сиёсӣ ҳокимияти иҷроия ва сохторҳои дигари ҷомеаро барои фароҳам овардани шароити беҳтари зиндагӣ "маҷбур" менамоянд ё ҳукумат вобаста ба дараҷаи бедории сиёсии мардум масъулияти ҳудро бештар эҳсос ва иҷро мекунад. Ва ин як навъ усули рӯ ба тараққӣ ниҳодани дилхоҳ давлат мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ бо намояндагони ВАО-и кишвар дар рӯзи 100 солагии матбуот иброз доштанд, ки «...танқид ҳамчун падидаи созанда яке аз омилҳои асосии рушди ҷомеа мебошад, зеро озодии андеша, назари интиқодӣ ва таҳлилӣ ба далелу рӯйдодҳои ҷомеа боиси ошкор шудани нуқсу камбудӣҳо ва ислоҳу пешрафти фаъолияти ин ё он соҳа мегардад. Гузашта аз ин, танқид ҳатто ҳуди инсонҳоро дигар мекунад ва ба рушду камоли онҳо сабаб мешавад». [1.8]

Чуноне, ки дар тамоми суханронии худ бо намояндагони ВАО Асосгузори сулҳу ваҳдат-Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид менамоянд, ки ҳамеша ВАО-ро мебояд, дар минбари худ масъалаҳо ва мушкилиҳои ҷомеаро ба таври беғаразона баррасӣ намоянд, то Ҳукумати кишвар ба ҳалу фасли онҳо расидагирӣ карда тавонад. ВАО бояд оинаи дилхоҳ ҳукумату давлат бошад, то дар он камию костагӣҳои ҳудро дида ва бартараф карда тавонад.

Дар баъзе ҳолатҳо муносибати сохторҳои давлатӣ ба матбуот дар Тоҷикистон ба таври мусбат камтар вучуд дорад. Сохторҳои давлатӣ дар симои матбуоти мустақил як нафари муҳолифи ҳудро мебинанд, ки ин шинохти демократии матбуотро зерӣ суол мебарад. Албатта, дар ҷаҳони мудерн интиқоди матбуот ба ягон мушкилот зидди давлат будан нест, балки рисолати матбуот он ҳаст, ки дар мавриди нодурустиҳои ҳукумат ва ҳар ниҳоди дигари иҷтимоӣ мавқеъгирӣ кунад. Аммо, ҳамин мавқеъгирӣҳо баъзан сохторҳои давлатӣ ба сифати як навъ муҳолифат мепазиранд. Ин масъаларо Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суханронии худ бо аҳли қалам дар рӯзи 100 солагии матбуот ёдовар шуда, иброз доштанд, ки: «...на ҳамаи мансабдорон танқиди воситаҳои ахбори оммаро дуруст қабул мекунанд ва на ҳамеша аз он ҳулоса бароварда, ҷиҳати ислоҳи камбудиву мушкилоти ҷойдошта тадбирҳои зарурӣ меандешанд. Баъзеҳо ҳатто ифшоӣ камбудӣҳои ин ё он соҳа ё ҳолатҳои ҷудогонаи ҳаёти ҷомеаро танқиди шахсияти худ пиндошта, изҳори норизоият ва ранҷиш мекунанд. Илова бар ин, воқуниши баъзе шахсони мансабдор ба маводи танқидиву таҳлилии воситаҳои ахбори

омма ба чуз худсафедкунӣ ва бо чанд ҷумла аз сар соқит кардани масъала чизи бештаре нест». [1.8]

Дар ҷомеаи демократӣ рисолати матбуот дар хизмати мардум будан аст ва бояд ҳокимият сохторҳои давлатиро маҷбур бо анҷом додани рисолати касбӣ кунад, ки барои иҷро кардани масъулиятшон дар назди мардум (дар ҷомеаи демократӣ мардум ифодакунандаи асосии ҳокимият мебошанд) "ҳисобот" диҳанд. Баъзан аз надонистани рисолати яқдигар онҳо (матбуот ва сохторҳои давлатӣ) ба мушкил мувочеҳ мешаванд. Аз ҷумла бештари ҳолати судӣ миёни матбуот ва сохторҳо аз ҳамин пайдо мешаванд. Сохторҳои давлатӣ даҳолати бевоситаи матбуотро ба инъикоси мушкил ва ғош кардани ғайолияти онҳо намепазиранд, ки ин ҳоси ҷомеаи демократӣ нест. «Воситаҳои ахбор вазифадор аст, ки сиёсати давлатиро инъикос намояд ва тавре инъикос намояд, ки он бар татбиқи манфиати милли мусоидат намояд. Дар ин масъала ҳатто рақобати сиёсии байни давлат ва азҳоби сиёсӣ аҳамияти худро гум мекунад. Зеро масъалаи милли бар ҳама масоили дигар бартарӣ дорад». [2. 237-238]

Албата, ҳифзи масъалаи милли ва манофеи он бояд аз тарафи тамоми сохторҳои давлатӣ ва манфиати шахсони алоҳида болотар истад. Дар ин сурат миёни ВАО ва сохторҳои давлатӣ нофаҳмӣ рӯх намедихад, балки, ҳамдигарфаҳми ба миён меояд.

Ҷуръати матбуоти мо барои инъикоси воқеияти сиёсӣ дар асоси шароит ва авзои сиёсӣ камтар ҳаст. Албатта дар замоне, ки қудрати сиёсӣ дар қораш мушкил дорад камтар меҳодад, ки бо матбуот ҳамкорӣ кунад. Канорагирии сохторҳои давлатӣ аз ҳамкорӣ бо матбуот инъикоси воқеияти сиёсиро мушкил мекунад. Аммо ин маънои онро надорад, ки матбуот воқеияти сиёсиро дар асоси вучуд доштани шароити "хуб" амалӣ намояд. Балки бояд матбуот каналҳои қонунуни ҷамъоварӣ ва инъикоси воқеияти сиёсиро қорқард ва истифода барад. Агар ҳукумати иҷроия ва сохторҳои дигари давлатӣ барои инъикоси воқеияти сиёсӣ манфиатдор набошанд, пас дар инҷо ғосилагирии матбуот ва ҳокимият пайдо мешавад, ки на ҳамеша пайомадҳои мусбат ба дунбол дорад. Дар ин маврид матбуот барои ошқор кардани камбуду нуқси он роҳҳои дигарро ҷустуҷӯ мекунад.

«...махз ВАОТ ба ташаккули сиёсат таъсир мерасонад, ҷараёни онро муайян мекунад». [3.73] Аз ҳамин хотир тамоми сохторҳои давлатӣ, сиёсӣ ва ҷамъиятиро меболад барои ташаккули сиёсат дар кишвар бо намоёнадағони ВАО ҳамкориҳои зич дошта бошанд. То тавонанд дар таърих ҳамчун шахсони манфиатҳои миллату давлат ёдовар шаванд. Зеро дилхоҳ матолиби ВАО моли таърих шуда бозғӯи қаҳрамониҳои гузаштагон меғардад.

Дар замони бархурди тамаддунҳо, абарқудратҳо аз иттилоот истифода намуда, ба шустушӯй мағзҳо шурӯъ намудааст. Гурӯҳҳои террористӣ тариқи сомонаҳои интернетӣ қариб шаҳрвандони тамоми ҷаҳонро ба гумроҳӣ мебаранд. Аз ин рӯ, ВАО баҳусус, матбуот ба таври дигар вазифадоранд, ки оммаро аз таҷовузи иттилоотӣ ҳифз намоёнд. Васоити ахбори оммаи давлатӣ ҳамчун ҳамоҳангсози сиёсати иттилоотии Ҳукумати Тоҷикистон бояд ин масъулиятро бештар иҷро кунанд. Аммо, бо вучуди доштани шумораи зиёди расонаҳо ҳанӯз ҳам шаҳрвандони Тоҷикистон ахборро дар сарчашмаҳои ВАО-и хориҷӣ суроғ мекунанд. Ин нишонаи он аст, ки расонаҳои дохилӣ талаботи хонандагонашро қонеъ карда наметавонад. Ва матолиби расонаҳои хориҷӣ метавонад ба амнияти миллии мо таъсири манфӣ расонад. Дар ин гуна мавридҳо ҳушёрӣ ва зиракии сиёсии ВАО-и дохилӣ лозим аст, то тавонанд аҳли ҷомеаро ба тариқи матлаби рӯйи ҷоп овардааш аз гумроҳӣ барғардонад.

«...эхсоси гарми милливу ватандӯстии журналистон, омодагиву талошҳои онҳо барои ҳифзи манофеи давлати Тоҷикистон ва дар лаҳзаҳои ғавқулудда зарурӣ паҳлӯ ба паҳлӯ бо

В более широком смысле, политика относится к действиям людей в классовом отношении, этнической принадлежности и других социальных групп, целью которых является захват, удерживание и применение государственной власти.

Политика и средства массовой информации у нас в республике имеют единые цели и задачи.

Основной задачей политики является справедливое решение противоречий и конфликтов, а также предотвратить их появление.

Роль средств массовой информации является информирование общественности о последствиях и вреде таких явлений и призывает решать вопросы путём переговоров.

Политика не ставит интерес одной группы над другой, и закон един для всех слоёв общества. Такого же мнения и СМИ. Это доказывает, что политика и СМИ схожи и дополняют друг друга.

Ключевые слова: политика, СМИ, позиция, статус, взаимосвязь, взаимодействие, мир, спокойствие, массовое, мировое сообщество.

POLITICS AND THE MEDIA: LINKAGE AND INTERACTION ISSUES

DAVLATZODA HANGOMA RUSTAM,

33 Rudaki Avenue, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734025, postgraduate student at the A.M. Bakhovaddinov Institute of Philosophy, Political Science and Law, National Academy of Sciences of Tajikistan, phone: (+992) 915034689, e-mail: hangom94@mail.ru

The article provides an overview of the relationship of two public institutions with politics and the media, as well as their impact. In the article, the author first explains the words and concepts of politics and the media.

Different issues have emerged regarding policy and the media and related issues. Politics means "action" or "action" or finding the best solution to the problem. The term "Policy" itself is used in the world of secular communication as a word for politics. In his work, Plato called politics the art of governing state and people. In a broader sense, politics refers to the activities of people in relation to their class, ethnicity and other social groups, the purpose of which is to acquire, maintain, and use government.

Mass media policies and practices in our country have similar goals, goals and objectives. The correct and main policy objective is to effectively resolve conflicts and conflicts and prevent them. The role of the media outlets, through their rostrum, informs the public of the consequences and damages and encourages them to negotiate it.

Politics does not favor one group over another, and there is a law and a law for all sections of the population. This is the view of the media. This is proof that politics and the media are alike and complement one another.

Key words: politics, media, position, status, linkage, interaction, peace, peace, mass, world community.

*Муқарриз: Ҷобиров И.Ф., н.и.с., муовини
дегани факултети ҳуқуқшиносии АИДНПҚТ*

СИЁСАТИ КАДРӢ ОМИЛИ ТАҲКИМБАХШИ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ

ТОЛИБОВ РАҶАБМУРОД ҒОЛИБОВИЧ,

унвонҷӯи кафедраи маъмурӣ ва молиявии Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33, тел. 900901104

Дар мақола мафҳум ва моҳият ва аҳамияти Ваҳдати миллӣ дар таҳкими истиқлолияти давлатӣ, нақши меҳварӣ доштани Ваҳдати миллӣ дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, вазъи номусоиди солҳои аввали соҳибистиқлолӣ, авҷи афкори чандандешӣ, риоя нагардидани таҳаммулпазирӣ дар Шӯрои Олӣ ва миёни қувваҳои ба якдигар муҳолиф, оқибатҳои ғоҷибори муқовиматҳои мусаллаҳона, ба таври бояду шояд роҳандозӣ нагардидани сиёсати кадрӣ, ҷой доштани ҳолатҳои ҷобачогузори нодурусти кадрҳо, омилҳои муташанниҷкунандаи вазъи ҷамъиятию сиёсӣ, барангехтани ҳисси маҳалгарой, аз якдигар тарсидани тоҷикон, фалаҷ гардидани дастгоҳи давлатӣ, ба майдони сиёсат ворид гардидани Ҳизби наҳзати исломи Тоҷикистон, нақши Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Тоҷикистон дар таҳкими ваҳдат, аҳамияти ин Иҷлосия дар сулҳу субот ва таҳкими ҳокимият, раванди сулҳи тоҷикон, шомил намудани размандағони ИНОТ ба сохторҳои давлатӣ, андешаҳои олимону шоирон дар бораи Ваҳдат, саҳми Сарвари давлат дар таҳкими Ваҳдати миллӣ, фароҳам овардани заминаҳои маъмурӣ-ҳуқуқии Ваҳдати миллӣ ва арҷгузорӣ ба он, раванди ноил шудани ҳалқи тоҷик ба сулҳ ва оштии миллӣ, баъзе хусусиятҳои санъати идоракунии Пешвои миллат дар расидан ба Ваҳдати миллӣ, сулҳу субот дар ҷомеа, фаъолияти муътадили ҳокимияти давлатӣ, инчунин дуруст роҳандозӣ шудани сиёсати кадрӣ ҳамчун омилҳои таҳкимбаҳши Ваҳдати миллӣ таҳқиқ гардидааст.

Калидвожаҳо: *истиқлолияти давлатӣ, сиёсати кадрӣ, Ваҳдати миллӣ, ҳукумати конституционӣ, ҷанги шаҳрвандӣ, Душанбе, Тоҷикистон, ҷаҳон, иҷлосия, Шӯрои Олӣ, Қасри Арбоб, Ҳизби наҳзати исломи Тоҷикистон, Президент, Парчами давлатӣ, Эмомалӣ Раҳмон, Озода Эмомалӣ Раҳмон, муҳолифин, Нурӣ, Лоиқ Шералӣ, Созишнома, Комиссияи Оштии миллӣ, хатар, дин, Афғонистон, муъбадон, демократикунонӣ, Шӯрои ҷамъиятӣ, сулҳу субот, хурофот, иттиҳод, сипоҳ, шамиер, сарвари сиёсӣ, рақибони сиёсӣ, ваҳдат, президент, оппозиция, авф*

Истилоҳи «Ваҳдат» дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ [9, с. 271] ба маъноҳои сарчамӣ; муттаҳидӣ; ягонагӣ аз ҷиҳати фикру ақида; як будани мафкура ва эътиқод ба ягонагии худо шарҳ дода шудааст.

Бинобар ин «Ваҳдати миллӣ» арзиши олиест, ки дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нақши меҳвариро ишғол менамояд. Дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ ба ин арзиши олии кам таваҷҷӯҳ мекарданд. Дар натиҷа сарчамӣ ва муттаҳидӣ дар ҳама сатҳҳои ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ чӣ дар марказ ва чӣ дар маҳал аз байн рафта, дар ҷомеа як номуайяний, тарсу ҳарос ва нобоварӣ ба якдигар ҳукмфармо гардида буд. Дар ҷунин ҳолат касе ба ин ё он минтақа сафар карда наметавонист, агар сафар мекард ё бе ному нишон ё ба гаравгонӣ гирифтӣ мешуд ё аз сафар бармегашт. Агар воқеиятро гуем, барои зинда мондан кафолат набуд. Ҷомеаи тоҷик ҷунон сиёсӣ гардида буд, ки ба ҳар як оила, коллективи меҳнатӣ, минтақа ва маҳалли зист таъсири худро расонид.

Агар падар аз Ҳукумати конститутсионӣ ҳимоят мекард, ҳатман писар ё дигар аъзои оила ақидаҳои муҳолифро доштанд.

Ҳамин тариқ, оилаҳо, коллективҳои меҳнатӣ ва деҳаю дигар минтақаҳо ба гуруҳҳои мухталиф тақсим гардида, афкори гуногунро дастгирӣ менамуданд. Рӯз аз рӯз ин гуруҳҳо таҳаммулпазириро аз даст дода, ба якдигар дастбагиребон мешуданд, зуровариро истифода мебарданд, даст ба қатл, ғорат ва оташзании манзили коргоҳҳо мезаданд.

Дар шаҳри Душанбе ва баъзе минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ муқовиматҳои мусаллаҳона сар заданд, ки боиси талафоти ҷонӣ, моддӣ ва ба ғуззагони иҷборӣ табдил ёфтани сокинони мамлакат шуд. Дар оқибат дар Тоҷикистон ҷанги шаҳрвандӣ оғоз гардид ва дар расонаҳо менавиштанд, ки «Тоҷикистон дар оташ аст».

Ба таври бояду шояд роҳандозӣ нагардидани сиёсати кадрӣ, ҷой доштани ҳолатҳои ҷобачогузорию нодурусти кадрҳо ва ба бӯҳрони шадиди иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ дучор шудани кишвар ва ғ. омилҳо боиси дар маҷмӯъ фалаҷ гардидани рукнҳои давлату давлатдорӣ, хатари порча порча тақсим гардидани ҳудуд ва аз байн рафтани Тоҷикистон ҳамчун як давлати воҳид аз ҳаритаи сиёсии ҷаҳон таҳдид мекард [1, 2, 3, 11].

Яке аз минбаре, ки барои маҳалгарой ва бадбинии якдигар табдил ёфта буд, ин мақоми қонунгузори кишвар ҳамон вақт Шурои Олӣ буд. Вақте, ки Иҷлосияҳои он доир мегардиданд ва раванди баргузори тавассути телевизион нишон дода мешуд, як гуруҳ депутатҳо баромади дигар гуруҳи депутатҳоро ё депутатро гуш намекарданд ва дар баъзе ҳолатҳо таҳаммулпазириро аз даст дода, якдигарро таҳқир мекарданд, ки албатта ин ҳолат ба ҷомеа таъсири манфӣ расонида, ҳисси маҳалгароиро бармеангехт.

Роҷеъ ба ин масъала муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 28 декабри соли 1993 дар Иҷлосияи XVIII Шурои Олӣ баён доштанд: «Маҳсусан таъкид карданиам, ки яке аз сабабҳои асосии авҷ гирифтани ҷунун падидаи нохуш ба мисли маҳалгарой аз сиёсати нодурусти ҷобачогузорию кадрҳо сар зада буд. Шояд низ салоҳи қор буд, ки агар ба Қонуни Асосиямон моддае илова кунем, ки ташкил кардани ҳизбу созмонҳоро дар заминаи маҳал, ки оқибат ба маҳалгарой мебарад, манъ кунад. Тоҷикистон Ватани ягонаи ҳамаи моост. Бинобар ин, зарур аст, ки кадрҳои босалоҳияту поквичдону дилсӯзи миллат дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ новобаста аз миллату маҳалашон фаъолият намоянд» [2, с. 88].

Собиқ муовини Раиси Шурои Олӣ Қ.Қоимдодов зимни баромадаш дар маҷлиси тантанавии Агентии хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 16 ноябри соли 2023 бахшида ба Рӯзи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар толори Донишгоҳи техникии Тоҷикистон баргузор гардида буд, иброз намуданд, ки вақте, ки дар Хучанди бостонӣ ҷамъ меомаданд, дар толори Қасри Арбоб эҳсос мешуд, ки депутатҳои Шурои Олӣ аз якдигар меҳаросиданд.

Бедорӣ сиёсии шаҳрвандон ва кормандони дигар мақомотҳои давлатӣ низ баръало ба назар мерасиданд. Дастгоҳи давлатӣ сиёсӣ гардида, аз ҷумла мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, дигар вазифаҳои мансабашонро ҳолисона иҷро карда наметавонишанд.

Албатта аз вазъи баамаломадаи бӯҳронӣ қувваҳои дохилӣ ва берунӣ истифода намуда, Ҳизби наҳзати исломи Тоҷикистонро ба майдони сиёсат ворид намуданд, ки роҳбаладӣ ва ҳамоҳангии фаъолияти қувваҳои муҳолифи Ҳукуматро ба даст гирифтанд.

Ин дар ҳоле рух дод, ки Ҳизби ҳоким-ҲКШ нақши авангардии конститутсиониро аз даст дода буд ва дастгоҳи давлатӣ, аз ҷумла ҷорӣ шудани мансаби Президент барои иваз кардани дастгоҳи марказӣ ва маҳаллии Ҳизби коммунист пурра ташаккул наёфта буданд.

Қадами аввалин дар чодаи ваҳдат ин 16 ноябри соли 1992 баргузории Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ буд, ки дар он қариб якдигарона Раиси Шурои Олӣ, Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон интиҳоб гардид ва дар атрофи Сарвари ҷавон муттаҳид гардидани сокинони кишвар башорат меод.

Аҳамияти таърихӣ Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ аз он иборат аст, ки маҳз ҳамин мақом бо сарвари Эмомалӣ Раҳмон зимомӣ давлатдориро ба дӯш гирифта, оташи ҷанги шаҳрвандиро хомӯш намуд, сохтори фалачгардидаи ҳокимият, хусусан мақомоти ҳифзи ҳуқуқро барқарор сохт, артиши миллӣ ва нерӯҳои посбони сарҳадро таъсис дод, барои таҳкими ҳокимият ва давлат шароит муҳаё намуд, заминаи сулҳи миллиро матраҳ кард, аксарияти мутлақи гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷбориро ба ватан баргардонид [11, с. 75].

Дар ин Иҷлосия тарҳи Парчами давлатии Тоҷикистон ва дигар рамзҳои давлатӣ тасдиқ гардиданд ва зерин он маҳз бо кӯшишҳои пайгиронаи Президенти кишвар миллати парешони тоҷик сарчамъ омад, мамлакат обод шуд, пеш рафт, гул-гул шукуфт ва имрӯз дар чехраи ҳар фарзанди тоҷик нишоту хурсандӣ, ваҳдату сулҳ падидор аст.

Бояд тазакур дод, ки сулҳу салоҳ дар кишвари мо ба осонӣ ба даст наомадааст. 27 июни соли 1997-пас аз 8 давраи гуфтушунӣ (солҳои 1994-1997) миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муҳолифин дар шаҳри Москва аз ҷониби муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва роҳбари Иттиҳоди нерӯҳои опозитсияи тоҷик Сайид Абдуллои Нурӣ Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон» ба имзо расонида шуд. [5] Ба имзо расидани Созишномаи мазкур, ки кафили амалӣ гардидани он Созмони милали муттаҳид мебошад, ба ҳайси сарчашмаҳои ҳуқуқии низомӣ хизмати давлатии муосир маҳсуб меёбад.

Файласуфи тоҷик Назаров Р.Н. ақида мекунад, ки «Одатан миллатро хатар ба ҳам муттаҳид мекунад». Ин хатарро дарк намуда, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Фармони худ аз 14 июли соли 1997 Ҳукуматро вазифадор намуд, ки Нақшаи чорабиниҳоро оид ба амалӣ намудани созишномаи сулҳҷӯёна таҳия ва тасдиқ намояд ва ҷиҳати татбиқи он Комиссияи Оштии миллиро таъсис дод [10, с. 192].

Минбаъд дар асоси пешниҳоди Комиссияи оштии миллӣ размандагони собиқ Иттиҳоди Нерӯҳои Опозитсияи Тоҷик ба ғоизи 30 ба ҳайати мақомоти ҳокимияти давлатӣ, Ҳукумат ва мақомоту сохторҳои давлатӣ шомил карда шуданд.

Раванди сулҳҷӯёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сохтмони давлатӣ таҷрибаи нодирро ба вуҷуд овард, аз ҷумла модели бевосита ба сохторҳои ҳокимияти давлатӣ шомил намудани намояндагони собиқ муҳолифини мусаллаҳ санчида шуд.

Доктори илмҳои сиёсӣ Нуриддин П.Р. дар рисолаи илмиаш вобаста ба мавзӯи «Ташаккул ва тақмили сиёсати давлатии кадрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои дарёфти дараҷаи доктори илмҳои сиёсӣ чунин қайд намудааст: «Ба тӯфайли имзои «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон» ва сиёсати кадрӣ дуруст ва санчидашудаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кишвар сулҳу субот барқарор шуд, ки ин дар навбати худ, ба таъсиси ниҳоди сиёсати давлатии кадрҳо ва хизмати давлатӣ мусоидат кард» [18, с. 210].

Дар Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон аз 27 июни соли 1997 дида мешавад, ки ба мӯҷарои бародаркушӣ дар Тоҷикистон ба таври абадӣ хотима гузошта мешавад, ҳамдигарбахшӣ ва авф таъмин мегардад, гурезаҳо ба зодгоҳашон бозгардонда мешаванд, барои инкишофи демократии ҷомеа, гузаронидани интиҳоботи озод ва барқарор кардани иқтисоди кишвар, ки аз мӯҷарои бисёрсола хароб шудааст, шароит фароҳам сохта мешавад. Нишонаи олии миллии кишвар сулҳ ва ваҳдати миллии ҳамаи

тоҷикистониҳо, сарфи назар аз миллият, диди сиёсӣ, эътиқоди динӣ ва мансубияти маҳаллӣ хоҳад буд [8, с.106-108].

Дар воқеъ таҳлили рушди минбаъдаи иҷтимоӣ ва иқтисодии Тоҷикистон шаҳодати он аст, ки муқаррароти Созишномаи мазкур дар Тоҷикистон татбиқ гардида истодааст.

Академик Махмадов А.Н. ваҳдатро бозёфти тоҷикӣ арзёбӣ мекунад, зеро дар тамоми дунё 58 низои фаъл мавҷуд аст, ки пеши роҳи онҳоро гирифта ғайриимкон аст. Дар Афғонистон чунин низо 30 сол боз идома меёбад. Яке аз омилҳои асосие, ки боиси пешгирӣ кардан ва бастанӣ роҳи ин гуна низоҳои милли мегарданд, миллат ва сарвари он мебошад. [12] Дар Тоҷикистон ба даст омадани сулҳ ва Ваҳдати милли бо номи Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон марбут мебошанд, ки нахуст заминааш дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олӣ гузошта шудааст.

Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 7 ҳизби сиёсӣ расман ба қайд гирифта шуда, фаъолият менамоянд. Намояндагони онҳо дар интихоботи Президент ва вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва маҷлисҳои маҳаллии вакилони халқ ширкат меварзанд. Созмонҳои зиёди ғайриҳукуматӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳои динӣ таъсис ёфта фаъолият менамоянд.

Дар конференсияи дуввуми умумиҷумҳуриявӣ, ки Президенти кишвар иштирок доштанд, таъкид намуданд, ки «имрӯз яъне, баъди таъсис додани Ҳаракати ваҳдати милли ва эҳёи Тоҷикистон дар ҷумҳурии мо зиёда аз 100 созмони ғайриҳукуматӣ, 2218 ташкилоти ибтидоӣ, 74 Шӯрои шаҳрию ноҳиявӣ, 126 ташкилоти коллективӣ, 4 ҳизби сиёсӣ, 1 конгрес, 60 иттиҳодияи ҷамъиятӣ, 5 ташкилоти динӣ, 7 маркази иттилоотӣ ворид шуданд» [7, с.77].

Олими маъруфи тоҷик Нодир Одилов иброз мекунад, ки «Таърихи ваҳдатсозии миллати тоҷик хеле кӯҳан аст. Ҷанӯз дар давраи ҳукмронии Куруши Кабир ва баъд сосониҳо Шӯрои мӯбадон вучуд дошт, ки он масъалаҳои ҷамъиятиро ҳаллу фасл карда, ба шох пешниҳод мекарданд» [12].

Аз ин рӯ, Шӯрои Ҳаракати ваҳдати милли ва эҳёи Тоҷикистон майдончае мебошад, ки донишмандон, хирадмандон, бузургон ва пешвоёни миллат ҷамъ меоянд ва масъалаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҷамъиятиро муҳокима карда, роҳи ҳаллу фасли онҳоро ба Ҷаноби Олӣ пешниҳод менамоянд.

9 апрели соли 1996 Шӯрои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шуда бо иштироки 30 ташкилоти ҷамъиятию сиёсии мамлакатамон «Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Тоҷикистон» имзо шуд. Дар назди ин Шӯро маҳфили доимоамалкунандаи «Ҳамкорихои иҷтимоӣ» таъсис дода шуд. 1 декабри соли 1999 Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳкими чараёни демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар ҷумҳурӣ» қабул шуда, раисони вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо вазифадор гардиданд, ки барои таҳким ва инкишофи ҳамкориву ҳамдастии иҷтимоии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ шӯроҳои ҷамъиятӣ созмон диҳанд. Ҳизбу ҳаракатҳои собиқ Иттиҳоди нерӯҳои оппозитсионӣ тоҷик: Ҳизби назҳати исломи Тоҷикистон, Ҳизби демократии Тоҷикистон, Ҳаракати мардумии «Лаъли Бадахшон» ба «Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Тоҷикистон» имзо гузошта, ба Шӯрои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил шуданд. Сарҷамъ намудани ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҷамъиятҳои милли, иттифокҳои эҷодӣ ва дар якҷоягӣ бо маслиҳату машварат дар фазои демократӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ ҳаллу фасл намудани масъалаҳои ҳалталаби ҷомеа аз вазифаҳои асосии Шӯроҳои ҷамъиятӣ маҳсуб мешаванд [6, с.132-137].

Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон ҳидоят мекунад : «Мову шумо бояд дар раванди давлатсозиву давлатдории навини худ рӯ ба арзишҳои волои таърихиву фарҳангӣ оварда, ҷавҳари андешаи миллиро бо дарки амиқи мафҳумҳои тақдирсози истиқлолиятӣ озода, тамомияти арзӣ ва Ватани ягона, посдорӣ рамзҳои давлатдорӣ ва ифтихор аз миллати фарҳангсолору тамаддунсоз ғанитар гардонем ва онро тақвият бахшем... Агар ваҳдати миллий ба таҳкими пояҳои истиқлолият мусоидат кунад, пас истиқлолияти давлатиро бе ваҳдати миллий тасаввур кардан ғайриимкон аст.»[4, с.8] «...вазифаи ҷонибу имонии ҳар як шаҳрванди равшандилу солимфикр ва бонангу номуси Тоҷикистон аст, ки сулҳу субот ва ваҳдати миллий ба қимати ниҳоят гарон бадастомадaro чун гавҳараки ҷашм эҳтиёт кунем. ... вазифаи муқаддаси мост, ки сулҳу субот ва ваҳдати миллиамонро ҳамеша табиғу ташвиқ намоем, ба насли ҷавон фаҳмонем, ки он дар кадом шароит, бо чӣ мушкilot ва бо чӣ гуна қурбониҳо ба даст омадааст.» [5, с.11-12].

Дар асоси мувофиқаи ҷонибҳо ва ташаббуси Президенти мамлакат Ҷаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 сентябри соли 2011 №753 «Дар бораи рӯзҳои ид» (бо тағйири иловаҳо) [15] санаи 27 июн- Рӯзи Ваҳдати миллий яке аз ҷашнҳои бузурги милли маҳсуб ёфта, ҳамасола дар саросари кишвари маҳбубамон бо шукӯҳу шаҳомати хоса таҷлил мегардад.

Бояд тазаққур дод, ки ҳиммати баланди бахшандагӣ ва заковату дурандешу ғозилонаи сарвари давлатамон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва сарвари собиқ муҳолифин Сайид Абдуллоҳи Нурӣ буд, ки дасти якдигарро фишурданд ва боиси ба Ватан баргаштани садҳо ҳазор гурезаҳо гардиданд, ки ба ҳаёти осоишта ва созандагӣ машғул мебошанд ва агар баръакс мешуд, ин гурезаҳо то ба имрӯз ба кӣҳо табдил меёфтанд ва оё гуфта метавонем, ки Тоҷикистон чунин гул-гул шукуфон мебуд.

Дар робита қайд кардани ҳастам, ки 96 ғоизи аҳолии Тоҷикистонро мусалмонон ташкил медиҳанд. Аксарияти аҳолии кишвар хурду калон ва ҳамчунин зиёиён ба дин рӯ овардаанд. Пешвои миллат зимни баромадашон дар мулоқот бо ғаёлон, намояндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар, 9 март соли 2024 иброз намуданд: «Имрӯз дар Тоҷикистон 4 ҳазор масҷид, беш аз 250 ҳазор нафар ҳоҷиён, бештар аз 400 ҳазор умракардагон ва ҳазорҳо нафар ходимони дин-дастпарварони муассисаҳои таҳсилоти динии хориҷиву ватанӣ дар ғазои озодаҳои истиқлол тарбия ёфтаанд. Дар пойтахти Тоҷикистон яке аз бузургтарин масҷид дар минтақа бунёд карда шуд ва ғ. Вале бар ивази ҳамаи тадбирҳои то имрӯз амалигардида ва дастгириву пуштибони давлату Ҳукумат ҷиҳати муътадил нигоҳ доштани вазъи динӣ дар мамлакат таассубу хурофот, тафриқаандозӣ, бегонапарастиву зиёдаравӣ, ифротгароӣ ва амалҳои террористии хусусияти динидошта ба омили ташвишвар ва нигаронии ҷиддӣ табдил ёфта истодааст.»[13].

Ҳамчунин таҳлили маводҳои интернетӣ ва дигар ахборҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки имрӯзҳо Раис ва баъзе аъзои ТЭТ ҲНИТ дар хориҷи кишвар қарор доранд ва бо Ҳукумат дар муҳолифат ҳастанд. Бештари сокинон ва ҷавонро чӣ дар дохил ва чӣ дар хориҷ ба доми худ мекашанд. Дар чунин ҳолат оё мо гуфта метавонем, ки дер ё зуд амнияти кишвар ҳалалдор намегардад.

Дар робита Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Озода Раҳмон Эмомалӣ дар мақолаи илмиаш санъати идоракуниро дар таҷрибаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҳқиқ карда, аз ҷумла қайд кардааст: « Бо назардошти он, ки дар Тоҷикистон дар солҳои 90-уми асри гузашта ихтилофу бархӯрдҳои сиёсӣ иҷтимоӣ идома доштанд, ҳалли низоъ ва барқарор намудани сулҳ дар кишвар яке аз

масъалаҳои калидӣ ба шумор рафта, он бевосита ба афзун гаштани обрӯ ва нуфузи сарвари сиёсӣ таъсир мерасонид. Ҳамчун «санъати идоракуни» тавсиф гаштани ин шакли фаъолият маънои онро дорад, ки давлатдорӣ ва раванди татбиқи ҳокимияти сиёсӣ на ҳамеша истифодаи неруи «шамшер»-ро меписандад. Вобаста ба ин, Пешвои миллат дақиқан эҳсос мекард, ки истифодаи шаклҳои гуногуни зӯроварӣ ва таъкиб бар зидди рақибони сиёсӣ метавонад танҳо зиддиятҳоро амиқтар кунад ва раванди барқарорсозии сулҳро ба таъхир андозад»[3, с. 194].

Таҳлили раванди сулҳи тоҷикон нишон медиҳад, ки лаҳзаҳои ҳассосу таҳдидкунанда ба муваффақияти ин раванд кам набуданд. Масалан, шоҳидони ҳол нақл мекунанд, ки дар рӯзи имзо шудани Созишномаи умумии истикрори сулҳ ва ризоияти милли аз ҷониби муҳолифин рӯйхате пешниҳод карда мешавад, ки тибқи он бояд ҷонибдорони муҳолифин авф карда шаванд. Ин талабот тамоми раванди музокиротро таҳти хатар мегузорад. Дар чунин як лаҳзаи ҳассос ҳамчун сарвари сиёсии дорои хиради воло қобилияти муайян намудани манфиатҳо ва афзалиятҳо, иродаи сиёсии қавӣ ва дурбинии сиёсӣ нишон дода, ин талаботи мувофиқанашудаи муҳолифинро мепазирад. Ҳарчанд бархе аз онҳое, ки ба ин рӯйхат шомил гашта буданд, ба муборизони ғоявии муҳолифин робитае надошта, ҷинойткорони ашаддӣ буданд[3, с. 195].

Ҳамин тавр, бояд ҳулоса кард, ки омилҳо ва самтҳои таъмин ва тақвияти Ваҳдати милли боиси сулҳу субот дар ҷомеа, фаъолияти муътадили ҳокимияти давлатӣ, хушбахтӣ, рушди ҷомеа ва дуруст амалӣ шудани сиёсати кадрӣ дар низоми хизмати давлатӣ мегарданд.

Боварии пурра дорем, ки иттиҳоди ягонагӣ ҳамчун сарчашмаи бахту иқболи миллати тоҷик ва пешрафти давлати миллии мо муқаддасу бегазанд ва ҳамеша пойдору устувор монда, дар роҳи татбиқи нақшаву ҳадафҳои тақдирсози Пешвои миллат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кас ғайрату илҳомӣ тоза мебахшад ва пешниҳод менамоям, ки раванди татбиқшавии Созишномаи умумии истикрори сулҳ ва ризоияти милли дар Тоҷикистон бори дигар бозбинӣ гардида, ба касбигардонии низоми хизмати давлатӣ бештар таваҷҷӯҳ карда шуда, ба хоҳири дар фазои ваҳдат ва сулҳу субот нигоҳ доштани дастгоҳи давлатӣ принципи беҳизбияти хизматчиёни давлатии маъмурӣ таъмин карда шавад.

Ҳамин тавр, сиёсати кадрӣ омилӣ таҳкимбахши ваҳдати милли арзёбӣ гардида, дар як вақт ба ҳайси принципи хизмати давлатӣ эътироф намудани ваҳдат мувофиқи мақсад мебошад

РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

- 1.Ваҳдату меҳнат-асоси пешрафт[Матн]: Маърузаи Сардори давлат, Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмонов дар машварати ҷумҳуриявии намоёндагони коллективҳои меҳнатӣ ва аҳли ҷомеаи Тоҷикистон, 25 феввали соли 1994// Ҷумҳурият,-1994.-2 март.
- 2.Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикистон: дар роҳи демократия ва ҷомеаи мутамаддин. Нашриёти «Ирфон». Душанбе- 1996
- 3.Озода Раҳмон Эмомалӣ Хусусиятҳои ташаккул ва рушди санъати идоракунии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон //Маҷаллаи илмӣ сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.шумораи 2023-№3(63). Душанбе-2023.
- 4.М.Давлатов Ваҳдат, Давлат, Президент. Ҷ.10. Душанбе, «Дониш»- 2010

5. А.Миралиев Ваҳдат, Давлат, Президент. Ҷ.8. Душанбе, «Дониш» - 2008
6. Мухторов М. - котиби ҳамоҳангсози Шӯрои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ваҳдат, Давлат, Президент. Ҷ.5. Душанбе. «Деваштиҷ»- 2007
7. Қурбон Восеъ. Сиёсати давлатӣ ва Ваҳдати миллӣ Ҷ.1. Душанбе «Илм» -2012
8. И.Усмонов Роҳи сулҳ. Душанбе. 1997
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ Душанбе-2008 Ҷ. 1
- 10.Мачмӯаи қарорҳои Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 1997, июл.
11. Маводи конференсияи Ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ таҳти унвони «Нақши Иҷлосияи 16 Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар барқарор гардидани ҳокимияти конститусионӣ ва ваҳдати миллӣ».Душанбе-2023.
12. Рӯзномаи Мароми пойтахт 323(224) 20.06.2012
- 13.Сомонаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, president.tj,гушаи суҳанрониҳо. с.8
- 14.Сомонаи расмӣи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон, ombudsman.tj
15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 сентябри соли 2011 №753 «Дар бораи рӯзҳои ид» (бо тағйири иловаҳо) .Сомонаи расмӣи Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, mmk.tj
- 16.Заҳмате, ки Ваҳдатро таъмин намуд.20.06.2025. Сомонаи расмӣи Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. amit.tj
17. Лоик Ш.:Шабаккаи иҷтимоии интернет, <http://m.ok.ru> 29.07.2014 Ш. Камолов
18. Нуриддин П.Р. Ташаккул ва тақмили сиёсати давлатии кадрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи доктори илмҳои сиёсӣ аз рӯи ихтисоси 23.00.02. Ниҳодҳо, равандро ва технологияҳои сиёсӣ. Душанбе-2024

КАДРОВАЯ ПОЛИТИКА КАК ФАКТОР УКРЕПЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА

ТОЛИБОВ РАДЖАБМУРОД ГОЛИБОВИЧ,

соискатель кафедры административного и финансового права Академии государственного
управления при Президенте Республики Таджикистан,
734003, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33, тел.: 900 90 11 04

В статье исследуются понятие, сущность и значение Национального единства в укреплении государственной независимости, его ключевая роль во внутренней и внешней политике Основателя мира и национального единства — Лидера нации, Его Превосходительства уважаемого Эмомали Рахмона. Анализируется неблагоприятная ситуация первых лет независимости, рост многообразия и противоречивости взглядов, несоблюдение принципов толерантности в Верховном Совете и между противоборствующими силами, трагические последствия вооружённых столкновений, недостаточная реализация кадровой политики, случаи неправильного распределения кадров, факторы, обострявшие общественно-политическую обстановку, разжигание местничества, взаимный страх среди таджиков, паралич государственного аппарата, выход на политическую арену Партии исламского возрождения Таджикистана. Особое

внимание уделяется роли XVI сессии Верховного Совета Таджикистана в укреплении национального единства, её значению для установления мира и стабильности и укрепления государственной власти, процессу таджикского мирного урегулирования, включению бойцов Объединённой таджикской оппозиции в государственные структуры, взглядам учёных и поэтов на Национальное единство, вкладу Главы государства в его укрепление, созданию административно-правовых основ Национального единства и его высокой оценке.

Также рассматривается процесс достижения таджикским народом мира и национального согласия, некоторые особенности управленческого искусства Лидера нации на пути к Национальному единству, обеспечение мира и стабильности в обществе, устойчивое функционирование государственной власти, а также правильная реализация кадровой политики как важного фактора укрепления Национального единства.

Ключевые слова: государственная независимость, кадровая политика, национальное единство, конституционное правительство, гражданская война, Душанбе, Таджикистан, мир, сессия, Верховный Совет, дворец Арбоб, Партия исламского возрождения Таджикистана, Президент, Государственный флаг, Эмомали Рахмон, Озода Эмомалӣ Рахмон, оппозиция, Нури, Лоик Шерали, Соглашение, Комиссия национального примирения, угроза, религия, Афганистан, храмы, демократизация, Общественный совет, мир и стабильность, суеверия, единство, войско, меч, политический лидер, политические соперники, единство, президент, оппозиция, амнистия.

PERSONNEL POLICY AS A FACTOR IN STRENGTHENING NATIONAL UNITY

TOLIBOV RAJABMUROD GHOLIBOVICH,

doctoral applicant (PhD candidate) of the Department of Administrative and Financial Law,
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan,
734003, Dushanbe, 33 Said Nosir Street, Tel.: +992 900 90 11 04

The article examines the concept, essence, and significance of **National Unity** in strengthening state independence, as well as its pivotal role in the domestic and foreign policy of the Founder of Peace and National Unity — Leader of the Nation, His Excellency Emomali Rahmon. The study analyzes the unfavorable conditions of the early years of independence, the rise of pluralistic and conflicting views, the lack of observance of tolerance within the Supreme Council and among opposing forces, the tragic consequences of armed confrontations, the insufficient implementation of personnel policy, cases of improper placement of personnel, factors that destabilized the socio-political situation, the incitement of regionalism, mutual fear among Tajiks, the paralysis of the state apparatus, and the emergence of the Islamic Renaissance Party of Tajikistan on the political stage.

Special attention is given to the role of the XVI Session of the Supreme Council of Tajikistan in strengthening national unity, its importance in ensuring peace and stability and consolidating state power, the process of the Tajik peace settlement, the integration of fighters of the United Tajik Opposition into state structures, the views of scholars and poets on National Unity, the contribution of the Head of State to strengthening National Unity, and the creation of administrative and legal foundations for National Unity and recognition of its value.

The article also explores the process through which the Tajik people achieved peace and national reconciliation, certain characteristics of the Leader of the Nation's governance approach in attaining National Unity, the establishment of peace and stability in society, the stable functioning

of state authority, as well as the proper implementation of personnel policy as an important factor in strengthening National Unity.

Keywords: *state independence, personnel policy, national unity, constitutional government, civil war, Dushanbe, Tajikistan, world, session, Supreme Council, Arbob Palace, Islamic Renaissance Party of Tajikistan, President, State Flag, Emomali Rahmon, Ozoda Emomali Rahmon, opposition, Nuri, Loik Sherali, Agreement, Commission of National Reconciliation, threat, religion, Afghanistan, temples, democratization, Public Council, peace and stability, superstition, unity, army, sword, political leader, political rivals, unity, president, opposition, amnesty.*

Муқарриз: Музаффарзода Ф, н.и.с, дотсент

УДК: 32.019.5

МЕӢЁРӢОИ АРЗӢБИИ САТӢИ ТАӢСИРРАСОНИИ ШАБАКАӢОИ ИӢТИМОӢ БА
АМНИЯТИ МИЛӢИ

НУРИДДИНЗОДА САЙӢАМОЛИДИН ӢАЙДАР,

номзади илмӢои сиӢсӢ, унвонӢӢ-докторанти кафедраи сиӢсатшиносии ДонишгоӢи давлатии
КӢлоб ба номи А.РӢдакӢ. 735360, ӢумӢурии ТоӢикистон, вилояти Ӣатлон, шаӢри КӢлоб,
кӢчаи С.Сафаров, 16. Тел.: +992 988500008; E-mail: mp.kulob@mail.ru

*Дар шароити раӢамикунони босурӢат шабакаӢои иӢтимой ба қисми
Ӣудонашавандаи ӢаӢти ӢамӢиятӢ табдил Ӣфта, ба ӢанбаӢои гуногуни амнияти милӢи
таӢсири назаррас мерасонанд. Дар маӢола масъалаӢои зерин баррасӢи шудаанд: паӢнишавии
маълумоти носоӢеӢ ва табليғоти ғояӢои ифротгарой, Ӣалби Ӣавонон ба созмонӢои
экстремистӢи, ташикили ӢаракатӢои ӢтирозӢи, ихроӢи маълумоти махфӢи, Ӣосусии киберӢи ва
таӢсир расонидан ба афкори ӢамӢиятӢи. Барои Ӣар яки ин масъалаӢо меӢёрӢои мушаххаси
арзӢбӢи, ки Ӣам нишондиӢандаӢои миқдорӢи ва Ӣам сифатиро фаро мегиранд, муайян карда
шудаанд. МеӢёрӢои миқдорӢи таӢлили омили паӢнкунии мундариӢаи иттилоот, тақроришавии
мавзӯӢои муайян ва фаӢолияти корбаронро дар бар мегиранд. МеӢёрӢои сифатӢи ба арзӢбии
мундариӢаи иттилоот, унсурӢои равони он ва таӢсири он ба аудиторияи мушаххас равона
шудаанд. Методологияи пешниҳодишудаи арзӢбӢи ба таӢлили мундариӢаи иттилоот асос
Ӣфтааст. НатиӢаӢои бадастомада имкон медиӢанд, ки маълумот дар бораи таӢсири
шабакаӢои иӢтимой ба амнияти милӢи ба низом дароварда шаванд, нуктаӢои осебпазири
низоми амнияти милӢи муайян карда шаванд ва стратегияӢои муассир барои муқовимат ба
оқибатӢои манфии шабакаӢои иӢтимой таӢия карда шаванд. Дар Ӣамбасти маӢола
тавсияӢои амалӢи оид ба коркарди механизмӢои танзим ва таӢияи барномаӢои омӯзишӢи
барои беӢтар кардани саводнокии иттилоотии аӢолӢи пешниҳод гардидаанд.*

КалидвожаӢо: шабакаӢои иӢтимой, амнияти милӢи, меӢёрӢои арзӢбӢи, паӢн шудани
иттилооти носоӢеӢ, таӢдидӢои киберӢи, афкори ӢамӢиятӢи, тағйирпазири раӢамӢи,
саводнокии иттилоотӢи.

Дар ӢаӢони муосир шабакаӢои иӢтимой қисми Ӣудонашавандаи ӢаӢти миллионӢо
одамон гардида, ба ӢанбаӢои гуногуни Ӣомеа таӢсири назаррас мерасонанд. Тамоюли
Ӣамкориҳои фаӢоли шахсони алоӢида тавассути Ӣунин шабакаӢои иӢтимой, ба монанди
«Facebook», «Twitter», «Instagram» ва ғайраӢо дар равандӢои коммуникатсионӢи тағйироти
назаррасро ба вуӢуд овард, ки онӢо дар навбати худ омилӢои асосии таӢсиррасонӢи ба
соӢаӢои гуногуни амнияти милӢи гардиданд. ТаӢлили ин равандӢо барои таӢияи муносибати
Ӣамачониба ба Ӣифзи манфиатӢои милӢи ва нигоӢ доштани суботи давлатӢо муӢим аст.

Рушди босурӢати технологияӢои иттилоотӢи дар даӢсолаӢои охир боиси он гардид, ки
шабакаӢои иӢтимой барои ташаккули афкори ӢамӢиятӢи ва фаӢолияти сиесӢи ба василаӢои
муӢим табдил Ӣфтанд. ОнӢо ба корбарон фазои мубодилаи афкор ва ғояӢоро фароӢам
меоранд. Дар Ӣунин шароит шабакаӢои иӢтимой метавонанд ба амнияти сиесӢи ва идеологии
давлатӢо таӢсири мусбат Ӣ манфӢи расонанд. ШабакаӢои иӢтимой метавонанд барои сафарбар
кардани омма барои дастгирӢи Ӣи зидди ин Ӣ он ташаббусӢои сиесӢи истифода шаванд ва ба ин
васила Ӣам ба ифодаи қонунии ӢамӢиятӢи ва Ӣам ба манипулятсияӢо, ки асосӢои
институтӢои демократиро Ӣалалдор мекунанд, мусоидат кунанд [10, с.41].

Ба ғайр аз ин, шабақаҳои иҷтимоӣ дар паҳн кардани маълумоти бардурӯғ ва пешбурди табиғоти мафкураи бегона низ истифода мешаванд. Чунин ҳолат ба тартиботи ҷамъиятӣ ва ниҳодҳои иҷтимоӣ ба таври ҷиддӣ таҳдид менамояд. Таҳқиқотҳои муосир нишон медиҳанд, ки шабақаҳои иҷтимоӣ метавонанд барои ҷамоаҳои амалу рафтори гурӯҳӣ, ки ҳадафҳои таҳрибӣ доранд, истифода бурда шаванд. Чунин омил ба вайроншавии эҳтимолии амнияти ҷамъиятӣ ва суботи сиёсӣ оварда мерасонад. Ҳамин тариқ, зарурати таҳияи механизмҳои муносиби арзёбии ин гуна таъсиррасонӣ ва таҳияи стратегияҳо барои безарар кардани таҳдидҳои эҳтимоли ба миён меояд.

Дар ин раванд амнияти иқтисодӣ низ ба таъсири манфии истифодаи шабақаҳои иҷтимоӣ дучор мешавад. Роҳҳои пешбурди тичорат, маркетинг ва иртибот бо муштариён дар зери таъсири шаклҳои нави муошират тағйир меёбанд, ки аз сохторҳои иқтисодӣ мутобиқ шудан ба воқеият ва мушкилоти навро талаб мекунанд. Дар ҳоле, ки бисёре аз соҳибкорон дар ин кор имкониятҳои нав пайдо мекунанд, баъзеҳо бо хатари ифшои иттилоот ва дуздии маълумот рӯ ба рӯ мешаванд, ки метавонанд на танҳо ба ширкатҳои инфиродӣ, балки ба иқтисодиёти миллий дар маҷмуъ таҳдид кунанд [12, с.654].

Ҳамин тариқ, асоснок кардани таҳқиқот оид ба аҳамияти таъсири шабақаҳои иҷтимоӣ ба амнияти миллий зарурати фаҳмиши ҷамаҷониба ва арзёбии алоқамандии байниҳамдигарии омилҳо ва меъёрҳои гуногун, инчунин таҳияи усулҳо ва стратегияҳои муассирро барои кам кардани хатарҳои марбут ба ин мушкилоти глобалӣ ба миён меорад.

Тули солҳои охир шабақаҳои иҷтимоӣ дар соҳаи сиёсӣ ба василаи муҳимтарини таъсиррасонӣ кардан ба афкори ҷамъиятӣ табдил ёфтаанд. Арзёбии таъсири онҳо ба амнияти сиёсӣ таҳлили ҷамаҷонибаи ҷанбаҳои мусбат ва манфии онҳоро талаб мекунад. Ҳар як истифодабарандаи шабақаҳои иҷтимоӣ ба ташаккули афкори ҷамъиятӣ таъсир мерасонад, ки дар навбати худ метавонад ҳам ба таҳкими суботи сиёсӣ ва ҳам ба ноором кардани он оварда расонад.

Яке аз меъёрҳои асосии арзёбии таъсири шабақаҳои иҷтимоӣ ба амнияти сиёсӣ сатҳи фаъолияти сиёсии қорбарон мебошад. Таҳқиқотҳои муосир нишон медиҳанд, ки маҳз тавассути шабақаҳои иҷтимоӣ ҳаракатҳо ва эътирозҳо ташаккул меёбанд ва дар ниҳояти қор онҳо метавонанд ба вазъи сиёсии кишвар таъсири назаррас расонанд. Истифодаи фазоҳои маҷозӣ барои ҷамоаҳои амалӣ имкон медиҳад, ки намоишҳои оммавӣ зуд ташкил карда шаванд. Дар чунин шакл истифода гардидани шабақаҳои иҷтимоӣ метавонад ба тартиботи ҷамъиятӣ ва суботи сиёсӣ таҳдид кунад [1, с.5]. Дар амал, ин дар кишварҳои зоҳир мешавад, ки фаъолияти ҳаракатҳои эътирозие, ки дар шабақаҳои иҷтимоӣ нашр шудаанд, ба таври назаррас афзоиш ёфтааст.

Дар ин замина, муҳим аст, ки ҳукумат ва сохторҳои амниятӣ на танҳо мониторинги шабақаҳои иҷтимоиро ба роҳ монанд, балки инчунин стратегияҳои муқовиматро таҳия намоянд. Ин гуна амалҳо метавонанд чунин самтҳои фаъолиятро дар бар гиранд: таъмини амнияти иттилоотӣ, пешгирии паҳншавии маълумоти бардурӯғ ва таҳрики хушунат, инчунин таҳкими муколама бо ҷомеа ва ҷалби қорбарони шабақаҳои иҷтимоӣ дар мубориза бар зидди таҳдидҳои сиёсӣ. Ҳамзамон, набояд аз нақши мусбати шабақаҳои иҷтимоӣ дар таҳкими амнияти сиёсӣ ҷашм пушид. Шабақаҳои иҷтимоӣ метавонанд ҳамчун заминаи мусоид барои муколамаи созанда байни ҳукумат ва ҷомеа, инчунин барои пешбурди арзишҳои демократӣ ва фарҳанги сиёсӣ хизмат кунанд. Муҳим аст, ки аз ин имкониятҳо ба таври самаранок истифода бурда, шароитро барои рушди устувори сиёсӣ фароҳам овард.

Бо вучуди ин, масъалаи асосӣ дар он аст, ки шабакаҳои иҷтимоӣ на танҳо воситаи иртибот, балки инчунин як майдони рақобати сиёсӣ мебошанд. Дар ин ҷо, гурӯҳҳои манфиатдор метавонанд бо истифода аз технологияҳои гуногуни иттилоотӣ, ба монанди троллҳо, ботҳо ва дигар усулҳои манипулятивӣ, ба афкори ҷамъиятӣ таъсир расонанд ва дар натиҷа, ба вазъи сиёсӣ таъсир расонанд. Дар ин шароит, муҳим аст, ки корбарони шабакаҳои иҷтимоӣ сатҳи огоҳии худро дар бораи хатарҳои эҳтимоли баланд бардоранд ва қобилияти таҳлили интиқодӣ ва санчиши иттилоотро инкишоф диҳанд. Танҳо дар ин сурат, шабакаҳои иҷтимоӣ метавонанд ҳамчун воситаи муассири мусоидат ба амнияти сиёсӣ ва рушди устувори ҷомеа хизмат кунанд.

Илова бар ин, таҳдиди паҳншавии маълумоти нодурусти сиёсӣ низ вучуд дорад. Шабакаҳои иҷтимоӣ аксар вақт ба воситаи паҳн кардани хабарҳои қалбакӣ ва таблиғот табдил меёбанд, ки ба шаҳрвандон арзёбии бозғатимоди вазъро душвор мегардонад. Ин ҷанба муҳим аст, зеро идоракунии ҷараёнҳои иттилоотӣ метавонад ба ҳатогҳои оммавӣ, норозигӣ аз ҳокимият ва ҳатто ноором кардани вазъи сиёсии мавҷуда оварда расонад. Намунаҳои ҷунин ҳолатҳоро дар кишварҳои гуногун мушоҳида кардан мумкин аст. Дар як қатор кишварҳо нерӯҳои таҳрибии экстремистӣ фазои интернетро барои паҳн кардани иттилооти бардурӯғ дар бораи рақибони худ истифода кардаанд, ки ин ҳолат ба муноқишаҳои шаҳрвандӣ ва ноустуворӣ мусоидат кардааст [13, с.234].

Воқеаҳои Баҳори Араб намунаи барҷастаи таъсири манфии шабакаҳои иҷтимоӣ ба вазъи сиёсии ин кишварҳо аст. Баҳори Араб – ин як силсила эътирозҳо ва шӯришҳо дар саросари ҷаҳони Араб буд, ки дар он шабакаҳои иҷтимоӣ нақши калон бозиданд. Ин шабакаҳо, аз қабилӣ «Facebook», «Twitter» ва «YouTube», ба ҷаҳолон ва эътирозгарон имкон доданд, ки ба таври бегона муттаҳид шаванд, хабарҳои рӯзро ба таври дасткоришуда паҳн кунанд ва ҳаракатҳои эътирозиро ҳамроҳанг созанд. Яке аз нақшҳои муҳими шабакаҳои иҷтимоӣ дар Баҳори Араб ин фароҳам овардани фазои мачозӣ барои ибрози андеша буд. Дар кишварҳое, ки ҳукуматҳо расонаҳои анъанавиро зерӣ назорат доштанд, шабакаҳои иҷтимоӣ ба шаҳрвандон имкон доданд, ки андешаҳои худро баён кунанд, воқеаҳоро мустақилона гузориш диҳанд ва ба ин васила сиёсати пешгирифти ҳукуматро зерӣ таъсири манфӣ қарор диҳанд. Ин озодии нав ба афзоиши шуури ҷамъиятӣ ва ташаккули эътирозҳо мусоидат карданд.

Илова бар ин, шабакаҳои иҷтимоӣ дар ҳамроҳангсозии эътирозҳо нақши муҳим доштанд. Ҷаҳолон аз ин шабакаҳо барои ташкили ҷарабиниҳо, муҳофизаи маълумот дар бораи ҷойгиршавии эътирозҳо ва паҳн кардани дастурҳо оид ба иштирок дар эътирозҳо истифода мебарданд. Ин имкон дод, ки эътирозҳо зуд паҳн шаванд ва ба нерӯҳои давлатӣ муқобилияти ҷиддӣ нишон диҳанд.

Аммо, нақши шабакаҳои иҷтимоӣ дар Баҳори Араб якранг набуд. Ҳукуматҳо низ кӯшиш карданд, ки аз ин шабакаҳо барои паҳн кардани иттилооти расмӣ, назорат кардани ҷаҳолон ва паҳн кардани эътирозҳо истифода баранд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, паҳншавии маълумоти бардурӯғ ва иғвоангез дар шабакаҳои иҷтимоӣ ба шиддат гирифтани низоъҳо ва ба вучуд омадани бетартибҳо мусоидат кард.

Системаи мониторинги афкори ҷамъиятӣ тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ низ як ҷанбаи муҳими арзёбии амнияти сиёсӣ мегардад. Таҳлили маълумот дар бораи рӯҳияи шаҳрвандон имкон медиҳад, ки манбаъҳои эҳтимолии муноқишаҳо ва нооромӣҳо ошкор карда шаванд. Ин гуна амалкард ба институтҳои давлатӣ дар пешгирӣ ва ҳалли бӯҳронҳо кӯмак мерасонанд. Ин аз таҳлилгарон талаб мекунад, ки алгоритмҳои кори шабакаҳои иҷтимоӣ ва

усулҳои идоракунии афкори ҷамъиятиро амиқ дарк кунанд. Зеро дар ояндаи наздик ин унсурҳои муҳим дар ташаккули стратегияҳо барои ҳифзи суботи сиёсӣ мегардад.

Илова бар ин, мониторинги шабакаҳои иҷтимоӣ имкон медиҳад, ки динамикаи тағйирёбии афкори ҷамъиятӣ дар масъалаҳои муҳим, ба монанди сиёсати иқтисодӣ, муносибатҳои этникӣ ва озодиҳои шаҳрвандӣ пайгирӣ карда шавад. Ин маълумот барои муайян кардани самтҳои асосии нигарониҳои шаҳрвандон ва мутобиқ кардани сиёсати давлатӣ барои қонеъ гардонидани ниёзҳои ҷомеа мусоидат мекунад. Ин муносибат на танҳо ба эътимоди байни ҳукумат ва ҷомеа мусоидат мекунад, балки инчунин ба коҳиши шиддат дар ҷомеа ва таҳкими сулҳу субот оварда мерасонад.

Дар айни замон, таҳлили афкори ҷамъиятӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ бояд бо эҳтиёт ва масъулияти баланд анҷом дода шавад. Муҳим аст, ки эътимоднокии маълумот, махфияти корбарон ва озодии баён таъмин карда шавад. Истифодаи технологияҳои пешрафтаи таҳлили маълумот, ба монанди зеҳни сунъӣ, метавонад раванди мониторингро самараноктар ва дақиқтар кунад, аммо инчунин муҳим аст, ки хатарҳои марбут ба истифодаи ин технологияҳо арзёбӣ ва идора карда шаванд. Барои он, ки системаи мониторинги афкори ҷамъиятӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ самаранок бошад, таъмини ҳамкории байни институтҳои давлатӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ ва коршиносони мустақил зарур аст. Мубодилаи иттилоот ва таҷриба, инчунин гузаронидани таҳқиқоти муштарак, имкон медиҳад, ки фаҳмиши амиқтари равандҳои иҷтимоӣ ба даст оварда шавад ва стратегияҳои муассиртар барои ҳифзи амнияти сиёсӣ таҳия карда шаванд.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва афзоиши таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба ҳаёти сиёсӣ, мониторинги афкори ҷамъиятӣ тавассути ин платформаҳо на танҳо вазифаи муҳим, балки зарурӣ мегардад. Ин ба давлат имкон медиҳад, ки ба тағйирёбии афкори ҷамъиятӣ сари вақт вокуниш нишон диҳад, сиёсати худро мутобиқ созад ва дар ниҳоят суботи сиёсиро таъмин намояд. Ин раванд бояд дар асоси принципҳои қонуният, шаффофият ва эҳтироми ҳуқуқи инсон амалӣ карда шавад.

Ба назар гирифтани таъсири омилҳои байналмилалӣ ба арзёбии амнияти сиёсӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ низ муҳим аст. Ҳодисаҳои сиёсии ҷаҳонӣ, ба монанди интиҳобот дар дигар кишварҳо ё низоъҳои байналмилалӣ, аксар вақт боиси ҳаракатҳои эътирозии маҳаллӣ мешаванд. Шиддат гирифтани вазъи байналмилалӣ метавонад боиси афзоиши изҳори норозигӣ ва эътироз дар шабакаҳои иҷтимоӣ гардад ва ин дар навбати худ метавонад ба таҳдидҳои суботи сиёсӣ дар дохили кишвар оварда расонад [4, с.242].

Хулоса, метавон гуфт, ки таҳлили таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба амнияти сиёсӣ равиши ҷамаҷонибаро дар бар мегирад. Ин ҳолат на арзёбии танҳо сатҳи фаъолияти корбарон, балки таҳдидҳои эҳтимолии марбут ба маълумоти бардурӯғ ва таъсири байналмилалиро дар бар мегирад. Ҳамин тариқ, меъёрҳои арзёбӣ бояд омилҳои мухталифиро ба назар гиранд, ки ба таҳкими суботи сиёсӣ дар шароити фазои иттилоотии босуръат тағйирёбанда мусоидат мекунанд ё монеъ мешаванд.

Дар ҷомеаи имрӯза шабакаҳои иҷтимоӣ на танҳо як воситаи муҳим барои муошират, балки барои ташаккули афкори ҷамъиятӣ низ шудаанд. Арзёбии таъсири онҳо ба амнияти ҷамъиятӣ таҳлили амиқи хатарҳои марбут ба ҳузури одамон ва гурӯҳҳои гуногунро дар фазои маҷозӣ талаб мекунад. Пешгирӣ намудани мушкilotи паҳншавии маълумоти нодуруст ва зӯроварӣ, хусусан дар шароити ноустувории сиёсӣ ва нооромии иҷтимоӣ торафт муҳимтар мешаванд.

Меъёри асосии арзёбии таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба амнияти ҷамъиятӣ паҳн кардани маълумоти бардурӯғ мебошад. Шабакаҳои иҷтимоӣ аксар вақт ҳамчун замина барои паҳн кардани маълумоти нодуруст хизмат мекунанд. Онҳо метавонанд дар байни аҳоли воҳима эҷод кунанд ва ба муноқишаҳои беасос оварда расонанд. Мисоли чунин ҳолатҳо овозаҳо дар бораи таҳдидҳои террористӣ ё гузоришҳои бардурӯғ дар бораи ҳолатҳои ғавқулодда мебошанд, ки метавонанд бетартибӣ ва изтиробро ба вучуд оранд ва ба тартиботи ҷамъиятӣ зарар расонанд [11, с.99]. Яке аз вазифаҳои асосии сохторҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ таҳияи системаҳои мониторинг барои муайян кардани ин хатарҳо мебошад.

Мушкилоти дигари ҷиддӣ зӯрвариҳои иҷтимоӣ мебошад, ки дар солҳои охир аксар вақт дар заминаи маводи иғвоангезе, ки дар шабакаҳои иҷтимоӣ паҳн мешаванд, зоҳир мегардад. Паёмҳое, ки ҳисси нафратро ба вучуд меоранд ё ба зӯрварӣ даъват мекунанд, метавонанд на танҳо ба амалҳои мустақими таҷовуз мусоидат кунанд, балки дар байни шаҳрвандон фазои тарсу ҳаросро ба вучуд оранд. Аксар вақт чунин амалҳо метавонанд ба оқибатҳои ногувор, аз ҷумла бархӯрдҳои байни гурӯҳҳои гуногун, новобаста аз ақида ва эътиқоди онҳо оварда расонанд. Таъсири чунин омилҳо бояд на танҳо аз нуқтаи назари амнияти ҷисмонии шаҳрвандон, балки аз нуқтаи назари ҳолати равонии онҳо низ арзёбӣ карда шавад [6, с.17].

Дар ин замина, аҳамияти таҳкими фарҳанги таҳаммулпазирӣ ва эҳтиром ба шаъну шарафи инсон дар ҷомеа бештар мегардад. Ин маънои онро дорад, ки кор бо ҷавонон, тарбияи онҳо дар рӯҳияи эҳтиром ба ақидаҳои гуногун, омодагӣ ба муколама ва ҳалли масъалаҳои баҳсбарангез тавассути роҳҳои осоишта аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Ҷорӣ намудани барномаҳои таълимие, ки арзишҳои умумиинсонӣ ва принсипҳои ҳамзистии осоиштаре тарғиб мекунанд, метавонад дар пешгирии зӯрвариҳои иҷтимоӣ саҳми муҳим гузоранд.

Ғайр аз ин, муҳим аст, ки назорати самараноки маводи иғвоангез дар шабакаҳои иҷтимоӣ таъмин карда шавад. Ин маънои ҳамкориҳои зич байни мақомоти давлатӣ, провайдерҳои интернетӣ ва ҳуди шабакаҳои иҷтимоиро дорад. Бо вучуди ин, дар ин ҷо мувозинати нозук вучуд дорад: дар як тараф, таъмини амният ва пешгирии зӯрварӣ муҳим аст, дар тарафи дигар, ҳифзи ҳуқуқи шаҳрвандон ба озодии баён ва андеша зарур аст. Барои он, ки ин мувозинат нигоҳ дошта шавад, бояд механизмҳои шаффоф ва одилонаи идораи равандҳои иттилоотӣ таҳия ва татбиқ карда шаванд.

Ҳамчунин, нақши воситаҳои ахбори омма дар ин раванд набояд ноҳада гирифт. ВАО метавонанд дар ташаккули афкори ҷамъиятӣ нақши калидӣ бозанд. Дар ин раванд онҳо бояд ба ин масъулият бо тамоми ҷиддият муносибат кунанд. Ин маънои онро дорад, ки пешгирӣ аз паҳн кардани маводи иғвоангез, таъмини гуногунандешии ахбор ва дар айнаи замон, тарғиби арзишҳои мусбат ва тарзи ҳаёти солим зарур аст. Журналистикаи муваффақ ва масъулиятнок метавонад дар қоҳиш додани шиддати иҷтимоӣ ва пешгирии зӯрварӣ саҳми арзанда гузорад. Дар маҷмӯъ, мубориза бо зӯрвариҳои иҷтимоӣ муносибати ҳамаҷониба ва муттаҳидкунандаро талаб мекунад. Ин на танҳо вазифаи мақомоти давлатӣ, балки вазифаи ҳар як узви ҷомеа аст. Танҳо бо саъю кӯшиши муштарақ мо метавонем фазои эҳтиром, таҳаммулпазирӣ ва ҳамдигарфаҳмиро фароҳам оварем, ки дар он зӯрварӣ ҷой надошта бошад.

Ғайр аз ин, нақши бо исми мустаор будани корбарони шабакаҳои иҷтимоӣ бояд ба назар гирифта шавад. Бо сохтани саҳифаҳои қалбакӣ, корбарон метавонанд бидуни тарси дастгир шудан амалҳои ғайриқонунӣ анҷом диҳанд. Чунин ҳолат муҳити иттилоотиро барои

кибербуллинг, таҳқири иттилоотӣ ва дигар шаклҳои зӯроварӣ имконпазир мегардонад. Ин на танҳо ба таҳдидҳои зӯроварӣ ба шаҳрвандони алоҳида оварда мерасонад, балки робитаҳои иҷтимоӣ ва эътимодро дар дохили ҷомеа вайрон мекунад.

Ҷанбаи муҳими арзёбии таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба амнияти ҷамъиятӣ аудиторияи ҷавонон мебошад. Наврасон ва ҷавононе, ки аз шабакаҳои иҷтимоӣ ғайилона истифода мебаранд, ба гурӯҳи осебпазиртарин табдил меёбанд. Зеро онҳо дар фазои маҷозии шабакаҳои иҷтимоӣ ба маълумоти бардурӯғ ва ифғобарангез дучор мешаванд. Дар ин ҷо бояд ба механизмҳои диққат дода шаванд, ки тавассути онҳо паёмнависӣ дар шакли паҳн шудани иттилооти вирусӣ ба амал меоянд ва ба таври назаррас паҳн мешавад. Барномаҳои таълимӣ ва ташаббусҳои баланд бардоштани саводнокии иттилоотӣ метавонанд ба ҷавонон кӯмак кунанд. Ҷавононе, ки фарҳанги истифодаи иттилоотро медонанд, нисбат ба иттилооте, ки аз шабакаҳои иҷтимоӣ мегиранд, муносибати интиқодӣ зоҳир мекунанд. Чунин тарзи корбарии иттилоот, дар навбати худ, метавонад хатарҳои марбут ба таъсири маълумоти бардурӯғ ва зӯроварию коҳиш диҳад.

Ҳамин тариқ, меъёрҳои арзёбии таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба амнияти ҷамъиятӣ бояд омилҳои гуногунро ба назар гиранд, аз ҷумла маълумоти нодуруст, зӯроварӣ, ному насаби корбарон ва хусусияти аудиторияи ҷавонон. Дар шароити афзоиши мушкilotи марбут ба истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ, зарурати таҳияи стратегияҳо барои таъмини амнияти ҷамъиятӣ ва кам кардани хатарҳои марбут ба ғайолияти корбарон дар шабакаҳои иҷтимоӣ аён мегардад.

Бо афзоиши таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба ҷомеа, таъсири онҳо ба амнияти иқтисодӣ низ мавзӯи муҳими таҳқиқотӣ гардидааст. Шабакаҳои иҷтимоӣ на танҳо тарзи рафтор ва муоширати байни одамонро тағйир доданд, балки ба тичорат, бахши молиявӣ ва умуман иқтисоди миллӣ хатарҳо ва таҳдидҳои навро ба вуҷуд оварданд. Арзёбии ин таҳдидҳо муносибати ҳамаҷониба ва фаҳмиши амиқи механизмҳои қори фазои иттилоотии муосирро талаб мекунад.

Меъёри аввал зимни арзёбии таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба амнияти иқтисодӣ зоҳиршавии таҳдидҳо ба соҳаи тичорат аст. Бо афзоиши маъруфияти шабакаҳои иҷтимоӣ, ширкатҳо бо хатарҳои аз даст додани симои мусбат, ки тавассути шарҳнависӣ ва нашрияҳои манфӣи эҳтимоӣ ба вуҷуд омаданд, рӯ ба рӯ мешаванд. Дар экосистемаи шабакаҳои иҷтимоӣ, ҳама гуна камбудии хизматрасонӣ ё маҳсулоти номуваффақ метавонад ба мисли иттилооти вирусӣ зуд паҳн шавад. Ин ҳолат метавонад боиси коҳиш ёфтани фурӯши маҳсулот ва аз даст додани муштариён гардад. Масалан, дар ҳолатҳои, ки баррасиҳои манфӣ дар бораи ширкат дар шабакаҳои иҷтимоӣ муҳокима карда мешаванд, сатҳи эътимоди истеъмолкунандагонро ба таври назаррас коҳиш медиҳанд ва метавонанд ба натиҷаҳои молиявӣ мустақиман таъсир расонанд [7, с.31].

Аз ин рӯ, мониторинги доимии шабакаҳои иҷтимоӣ барои ширкатҳо муҳим аст. Ин ба онҳо имкон медиҳад, ки дар бораи шарҳҳо ва муноқишаҳои эҳтимоӣ огоҳ бошанд ва барои ҳалли онҳо чораҳои фаврӣ андешанд. Мониторинги шабакаҳои иҷтимоӣ бояд қисми ҷудонашавандаи стратегияи идоракунии симои мусбати ширкат бошад. Барои пешгирӣ кардани таъсири манфӣи шарҳҳои манфӣ, ширкатҳо бояд мунтазам бо муштариён муошират кунанд ва ба саволу нигарониҳои онҳо посух диҳанд. Ин метавонад тавассути посух додан ба шарҳҳо, паёмҳо ва баррасиҳо дар шабакаҳои иҷтимоӣ анҷом дода шавад. Муҳим аст, ки ба муштариён нишон дода шавад, ки фикри онҳо муҳим аст ва ширкат барои ҳалли мушкilotи онҳо омода аст.

Ғайр аз ин, ширкатҳо бояд барои эҷоди иттилооти мусбӣ ва ҷолиб, ки ба афзоиши арзиши бренди онҳо мувофиқ аст, кӯшиш кунанд. Ин метавонад тавассути мубодилаи хабарҳо, пешниҳоди маълумот ва иттилоот дар бораи ширкат, маҳсулот ва хизматрасониҳои онҳо анҷом дода шавад. Иттилооти мусбат метавонад ба эҷоди симои мусбати ширкат ва ҷалби муштариёни нав мусоидат кунад. Дар сурати пайдо шудани шарҳҳои манфӣ, муҳим аст, ки ширкатҳо ба таври касбӣ ва созанда воқуниш нишон диҳанд. Онҳо бояд аз муҳокимаҳои муноқишавӣ худдорӣ кунанд ва кӯшиш кунанд, ки мушкилотро ба таври касбӣ ҳал кунанд. Ин метавонад тавассути пешниҳоди кӯмак, ҷуброн ё дигар роҳҳои ҳалли масъала анҷом дода шавад.

Ниҳоят, ширкатҳо бояд ҳамеша аз шарҳҳо ва фикру мулоҳизаҳои муштариён сабақ гиранд. Ин метавонад ба онҳо дар такмил додани маҳсулот, хизматрасониҳо ва равандҳои тичоратии худ кумак кунад. Бо гӯш кардани муштариён, ширкатҳо метавонанд эътимоди онҳоро ба даст оранд ва симои мусбати худро нигоҳ доранд.

Ҷанбаи дуҷуми муҳим таҳдид ба бахши молиявӣ мебошад, ки он аз коркарди иттилоот дар шабакаҳои иҷтимоӣ вобаста аст. Афзоиши қаллобии молиявии марбут ба маълумоти бардурӯғ ва манипулятивии шабакаҳои иҷтимоӣ ба як масъалаи мубрам табдил ёфтааст. Бозорҳо метавонанд зерӣ таъсири овозаҳо ва иттилооти носанҷида ба тағйирот дучор шаванд. Ин ҳолат дар навбати худ метавонад боиси воҳима дар байни сармоягузoron ва тағйирёбии саҳмияҳо гардад. Масалан, хабарҳо дар бораи вазъи молиявии ширкатҳо, ки тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ паҳн мешаванд, метавонанд боиси тағйирёбии ногаҳонии нархи саҳмияҳо ва талафот барои сармоягузoron шаванд [9, с.77].

Меъёри сеюм бо таҳдидҳое, ки аз таъсири сармояи хориҷӣ ва ҳамлаҳои дезинформатсионӣ ба вучуд омадаанд ва ба иқтисодиёти миллии таъсири мустақим мерасонанд, алоқаманд аст. Дар иқтисоди ҷаҳонӣ шабакаҳои иҷтимоӣ метавонанд ҳамчун воситаи фишор ба манфиатҳои миллии истифода шаванд. Масалан, маъракаҳои ҳамохангшуда барои паҳн кардани иттилооти манфӣ дар бораи кишвар, сиёсати ҳукумат ё вазъи иқтисод метавонанд ҷолибияти давлатро барои сармоягузорони хориҷӣ коҳиш диҳанд, ки ин дар навбати худ метавонад ба рушди иқтисодӣ таъсири манфӣ расонанд.

Таҳдиди дигари муҳим ҳамлаҳои киберӣ мебошанд. Шабакаҳои иҷтимоӣ метавонанд ҳамчун нуқтаи вуруд ба таҳдидҳои афзояндаи киберӣ бошад. Вақте ки маълумот дар бораи ширкатҳо ё бахши давлатӣ барои ҳамлагарон дастрас мешавад, пайдоиши чунин таҳдидҳо воқеӣ мегардад. Дуздӣ маълумот ва ҳамла ба системаҳои амниятӣ метавонад ба ширкатҳо миллионҳо доллар зарар расонад, эътимоди муштариён ва шариконро коҳиш диҳад. Аз ин рӯ, таъмини ҳифзи иттилоот яке аз вазифаҳои афзалиятноки тичорат ва бахши давлатӣ дар шароити муосир мегардад.

Дар замони муосир, ки технологияҳои рақамӣ ба ҳаёти мо ворид шудаанд, ҳамлаҳои киберӣ ба як таҳдиди ҷиддӣ табдил ёфтаанд. Ин ҳамлаҳо на танҳо ба соҳаи тичорат, балки ба сохторҳои давлатӣ низ таъсир мерасонанд. Аз ин рӯ, мубориза бо ин зухурот ва таъмини амнӣ иттилоотӣ вазифаи муҳимми ҳар як ташкилот мебошад. Барои пешгирии ҳамлаҳои киберӣ, ширкатҳо бояд чораҳои мушаххасро андешанд. Дар навбати аввал, муҳим аст, ки системаҳои амнӣ худро мунтазам навсозӣ кунанд ва аз нармафзори наватарини зидди вирусӣ истифода баранд. Илова бар ин, кормандон бояд дар бораи хатарҳои киберӣ ва роҳҳои муҳофизат аз онҳо омӯзонида шаванд. Инчунин, тавсия дода мешавад, ки ширкатҳо сиёсати дастрасии маълумотро таҳия намоянд ва танҳо кормандоне, ки ба он ниёз доранд, ба маълумоти ҳассос дастрасӣ дошта бошанд.

Ғайр аз ин, ҳамкориҳои бахши хусусӣ ва давлатӣ дар мубориза бо ҳамлаҳои киберӣ муҳим аст. Ҳукуматҳо метавонанд дар таҳияи қонунгузорӣ ва стандартҳои амнияти киберӣ, инчунин дар мубодилаи иттилоот дар бораи таҳдидҳои нав кӯмак расонанд. Ширкатҳо, дар навбати худ, метавонанд дар таҳияи технологияҳо ва стратегияҳои нави амнияти киберӣ саҳм гузоранд. Дар маҷмӯъ, мубориза бо ҳамлаҳои киберӣ як вазифаи мураккаб ва бисёрҷанбаест, ки талошҳои ҳамоҳангшудаи бахши хусусӣ ва давлатиро талаб мекунад. Бо татбиқи чораҳои амниятии муассир ва ҳамкорӣ бо дигар ташкилотҳо, ширкатҳо метавонанд хатари ҳамлаҳои кибериро коҳиш диҳанд ва иттилооти худро муҳофизат кунанд.

Хулоса, метавон гуфт, ки таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба амнияти иқтисодӣ таҳлили ҳамачонибаи хатарҳо ва таҳдидҳои гуногунро талаб мекунад. Таҳдидҳо ба тичорат, бахши молиявӣ ва иқтисоди миллӣ, ки бо фаъолияти иттилоотӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ алоқаманданд, зарурати таҳияи стратегияҳои назорат, ҳифз ва воқуниш ба ин мушкилотро талаб мекунад. На танҳо ба назар гирифтани таҳдидҳои мавҷуда, балки пешгӯии зухуроти эҳтимолии онҳо дар оянда муҳим аст.

Бо афзоиши қорбарони шабакаҳои иҷтимоӣ ба масъалаҳои амнияти иттилоотӣ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир карда мешавад, зеро ин шабакаҳо ҳам воситаи алоқа ва ҳам ҳадафи киберчинояткорон мешаванд. Арзёбии таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба амнияти иттилоотӣ таҳлили амиқи як қатор таҳдидҳо, аз ҷумла киберчинояткорӣ, тағйир додани мундариҷаи маълумот ва масъалаҳои назорати иттилоотиро талаб мекунад.

Аввалин ҷанбаи муҳими ин масъала таҳдиди киберчиноятҳо аст. Шабакаҳои иҷтимоӣ аксар вақт барои ҳамлаҳои гуногун, аз ҷумла фишинг, қаллобӣ ва паҳн кардани нармафзори зараровар истифода мешаванд. Киберчинояткорон метавонанд профилҳо ё саҳифаҳои қалбакӣ эҷод кунанд, то бо роҳи фиреб ба маълумоти шахсии қорбарон дастрасӣ пайдо кунанд, ки ин метавонад боиси талафоти молиявӣ ва ихроҷи маълумоти ҳассос гардад. Истифодабарандагони беэътино ва бепарво, ки метавонанд маълумоти шахсии худро бидуни андешани оқибатҳои он дар шабакаи иҷтимоӣ мубодила кунанд, махсусан осебпазир мебошанд. Ин ба амнияти ҳам қорбарони инфиродӣ ва ҳам ташкилоту идораҳо таҳдиди воқеӣ эҷод мекунад [2, с.394].

Ҷанбаи дуюми ин масъала раҳна кардани маҳзанҳои иттилоотӣ мебошад. Шабакаҳои иҷтимоӣ миқдори зиёди маълумотро дар бораи қорбарони худ, аз ҷумла маълумоти шахсӣ, афзалиятҳо ва рафтори одамон ҷамъоварӣ ва нигоҳ медоранд. Агар ин маълумот ба дасти ҳамлагарон афтад, он метавонад ба оқибатҳои ҷиддӣ, аз ҷумла қаллобӣ ва аз даст додани амнияти шахсӣ оварда расонад. Оморҳо нишон медиҳанд, ки шабакаҳои иҷтимоӣ ва низоми хизматрасонии онҳо низ раҳна карда мешаванд. Қорбарон аксар вақт фаромӯш мекунанд, ки маълумоти онҳо чӣ гуна ва дар кучо нигоҳ дошта мешавад. Чунин ҳолат ҳаёти шахсии онҳоро ба ҳамлаҳои киберӣ осебпазир мекунад [3, с.375].

Ғайр аз ин, шабакаҳои иҷтимоӣ метавонанд барои давлат ё дигар ташкилотҳо воситаи назорати иттилоотӣ бошанд. Зеро технологияҳои муосир имкон медиҳанд, ки рафтори қорбарон пайгирӣ ва таҳлил карда шаванд. Истифодаи алгоритмҳо ва системаҳои таҳлили маҳзанҳои иттилоотӣ метавонад боиси назарфиребии афкори ҷамъиятӣ ва оқибатҳои манфӣ дар сатҳи шуури инфиродӣ гардад. Ин амалҳо метавонанд асосҳои демократия ва шаффофияти фаъолияти ниҳодҳои демократиро ҳалалдор кунанд ва нисбат ба манбаъҳои иттилоотӣ фазои нобовариро фароҳам оранд.

Яке аз масъалаҳои муҳимтарини таъмини амнияти иттилоотӣ зарурати ба вуҷуд овардани системаҳои самаранокӣ ҳифзи маълумот мебошад. Таҳия ва татбиқи қоидаҳои

амнияти системаҳои иттилоотӣ бояд барои шабакаҳои иҷтимоӣ ва корбарони онҳо афзалият дошта бошад. Истифодабарандагон бояд дар бораи зарурати ҳифзи маълумоти худ ва муносибати огоҳона ба он, ки кадом маълумотро дар шабакаи иҷтимоӣ интишор мекунанд ва ширкатҳо бояд механизмҳои боэътимоди ҳифзи ин маълумотро риоя кунанд.

Дар маҷмӯъ, меъёрҳои арзёбии таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба амнияти иттилоотӣ аз равиши маҷмӯӣ иборат аст. Ин равиш таҳлили таҳдидҳои киберӣ, вайронкунии маҳзанҳои иттилоотӣ ва ҷанбаҳои назорати иттилоотиро дар бар мегирад. Ин ҳамкориҳои байни муассисаҳои давлатӣ, бахши хусусӣ ва ҳуди корбаронро барои фароҳам овардани муҳити беҳатар дар фазои маҷозӣ талаб мекунад. Сатҳи огоҳӣ ва маърифати корбарон дар бораи таҳдидҳои эҳтимолии киберҷиноятҳо бевосита ба амният ва талаботи шабакаҳои иҷтимоӣ онҳо таъсир мерасонад.

Дар шароити муосир шабакаҳои иҷтимоӣ воситаи муҳим барои паҳн кардани ақидаҳои идеологӣ ва ташаккули афкори ҷамъиятӣ мегарданд. Аммо таъсири онҳо ба амнияти идеологӣ маҷмуи мушкилоте мебошад, ки паҳн кардани низоъҳои идеологӣ, таблиғоти идеологӣ ва интишори маълумоти нодурустро дар бар мегирад. Арзёбии ин омилҳо муносибати системавӣ ва таҳлили бодикқатро талаб мекунад.

Меъёри аввали ин гуна арзёбӣ хусусияти низоъҳои идеологӣ мебошад, ки дар шабакаҳои иҷтимоӣ пайдо мешаванд. Шабакаҳои иҷтимоӣ, ки дар онҳо корбарон озодона андешаҳои худро мубодила мекунанд, метавонанд ба майдони бархӯрди идеологияҳои гуногун табдил ёбанд. Дар ин ҷо аксар вақт афзоиши таҷовуз ва баҳсҳо ба назар мерасанд. Чунин ҳолат метавонад боиси пайдоиши низоъҳои шавад, ки дар заминаи ақидаҳои сиёсӣ ё динӣ ба амал омадаанд. Масалан, мубоҳисаҳо ва баҳсҳои сершумори маҷозие, ки аксар вақт аз муҳокимаи созанда берун рафта, ба муқоисаи ошкоро табдил ёфта, нафрат ва таъбизро ба вучуд меоранд, ба ин гуна ҳодисаҳо мисол шуда метавонанд [5, с.419]. Ин гуна вазъ, дар маҷмӯъ, ба ҷомеа таъсири манфӣ мерасонад, дар байни гурӯҳҳои гуногун ихтилоф эҷод мекунад ва ҳамбастагии иҷтимоиро ҳалалдор месозад.

Ҷанбаи дуввуми ин масъала таъсири таблиғоте аст, ки дар шабакаҳои иҷтимоӣ торафт намоёнтар мешавад. Идеологияҳои, ки ақидаҳои хушунатомез ё экстремистиро дастгирӣ мекунанд, аксар вақт тавассути маъракаҳои мақсаднок паҳн карда мешаванд, ки дар доираи онҳо технологияҳои манипулятивӣ ва усулҳои психологӣ барои бовар кунонидани корбарон истифода мешаванд. Тарғибот метавонад ба аудиторияи васеъ дастрасӣ пайдо кунад ва онҳоро бо хоҳиши адолат ё ҳақиқат таҳрик диҳад. Ин шароити хатарнокро ба вучуд меорад. Зеро дар чунин ҳолат идеологияҳои экстремистӣ метавонанд ба осонӣ дар зехни корбарон ва ҷавонони бетачриба ҷой дода шавад. Чунин зуҳурот барои амнияти идеологии ҷомеа мушкилоти ҷиддӣ эҷод мекунад [8, с.69].

Дар ин самт муайян кардани сабабҳои аслии паҳншавии ин гуна идеологияҳо хеле муҳим аст. Пеш аз ҳама, омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ метавонанд дар ташаккули заминаи мусоид барои қабули ақидаҳои хушунатомез нақши муҳим бозанд. Мушкилиҳои ҳаёти шахсии одамон, ки баъзан вақт аз мушкилиҳои ҷамъиятӣ пайдо мешаванд, метавонад одамонро ба ҷустуҷӯи ҷавобҳо дар идеологияҳои радикалӣ тела диҳад. Инчунин, нақши расонаҳои хабарӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ дар ин равандро нодида гирифтани мумкин нест. Барои мубориза бо ин таҳдид, бояд стратегияи ҳамҷониба таҳия карда шавад, то ки ҳам таъсири таблиғоти экстремистиро маҳдуд кунад ва ҳам сабабҳои аслии онро аз байн барад. Дар ин самт, таҳкими маърифати иттилоотӣ муҳим аст, то ки одамон тавонанд маълумоти бардурӯғро аз маълумоти воқеӣ фарқ кунанд ва ба таблиғоти манипулятивӣ дода нашаванд.

Инчунин, дар ин раванд, яъне дар раванди мубориза бо таҳдидҳои идеологӣ низоми таълиму тарбия бояд нақши муҳим дошта бошад, то ки ҷавонон арзишҳои инсонӣ, таҳаммулпазирӣ ва эҳтироми ақидаҳои гуногунро аз худ кунанд.

Мубориза бо идеологияҳои экстремистӣ ва хушунатомез кори осон нест ва аз тамоми ҷомеа саъю кӯшиши муштаракро талаб мекунад. Бо таҳияи стратегияи ҳамҷониба, таҳкими маърифати иттилоотӣ ва фароҳам овардани имкониятҳои баробарро метавонем ҷомеаи худро аз таъсири харобиовари ин идеологияҳо муҳофизат кунем ва амнияти идеологии онро таъмин созем. Ин вазифаи муҳимест, ки барои наслҳои оянда бояд анҷом дода шавад.

Омили сеюм бо паҳн намудани маълумоти нодуруст алоқаманд аст. Паҳн кардани иттилооти бардурӯғ дар шабакаҳои иҷтимоӣ метавонад ҳамчун воситаи вайрон кардани эътимод ба муассисаҳои гуногун истифода шавад ва эътимоднокии иттилооти расмиро зерӣ шубҳа гузорад. Ин омил дар раванди ташаккули афкори ҷамъиятӣ таъсири манфӣ мерасонад, зеро маълумоти нодуруст метавонад зуд паҳн шавад ва ҷамъиши нодурусти рӯйдодҳоро ба вучуд орад. Одамон метавонанд қурбонии иғвоангезӣ шаванд. Ин ҳолат дар навбати худ метавонад эътимоди одамонро ба ҳукумат, ВАО ё доираҳои илмӣ коҳиш диҳад. Паҳн гардидани иттилоот бардурӯғ дар ҷомеа ноустуворино ба вучуд меорад. Зеро дар чунин шароит шаҳрвандон дар асоси маълумоти нодуруст қарорҳои нодуруст қабул мекунанд.

Дар ин замина, паҳн кардани иттилооти бардурӯғ метавонад ба афзоиши тафриқаи ҷамъиятӣ оварда расонад. Иттилооти ғаразнок ва дурӯғин метавонад гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоиро зидди ҳамдигар қарор диҳад, дар байни онҳо ихтилофҳоро шадидтар намуда, барои ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамкорӣ монеа эҷод кунад. Чунин вазъият метавонад ба ташаннуҷи иҷтимоӣ, низоъҳо ва ҳатто хушунати иттилоотӣ оварда расонад. Ҳамчунин, паҳн кардани иттилооти бардурӯғ метавонад ба раванди интиҳобот ва демократия таъсири манфӣ расонад. Маълумоти нодуруст дар бораи номзадҳо, ҳизбҳо ва сиёсатҳо метавонад интиҳоби озодона ва огоҳонаи шаҳрвандонро зерӣ суол барад. Иттилооти қалбакӣ ва маълумоти бардурӯғ метавонад эътимод ба ниҳодҳои демократиро коҳиш диҳад ва ба иштироки шаҳрвандон дар раванди сиёсӣ ҳалал ворид кунад.

Ғайр аз ин, иттилооти бардурӯғ метавонад ба фазои солими ҷамъиятӣ низ таъсири манфӣ расонад. Паҳн кардани маълумоти нодуруст дар бораи вакцинаҳо, табобатҳо ва усулҳои пешгирии бемориҳо метавонад ба қабули қарорҳои нодуруст дар бораи саломатӣ оварда расонад. Ин метавонад ба паҳншавии бемориҳо, афзоиши ғавт ва коҳиши сатҳи умумии саломатии ҷомеа оварда расонад. Барои мубориза бо паҳншавии иттилооти бардурӯғ, муҳим аст, ки сатҳи огоҳии ҷамъиятиро дар бораи ҳатари маълумоти нодуруст баланд бардорем, малакаҳои таҳлили интиқодии иттилоотро тақвир диҳем ва платформаҳои шабакаҳои иҷтимоиро барои нест кардани иттилооти бардурӯғ ва пешбурди маълумоти бозътимод масъул гардонем. Ҳамкориҳои муштараки ҳукумат, ВАО, доираҳои илмӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ барои эҷоди муҳити иттилоотии солим ва устувор зарур аст.

Барои бомуваффақият арзёбӣ кардани таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба амнияти идеологӣ, таҳияи механизмҳои назорат ва муқовимат ба ин таҳдидҳо муҳим аст. Ин, пеш аз ҳама, таҳияи барномаҳои таълимиро дар бар мегирад. Чунин барномаҳои таълимӣ ба баланд бардоштани саводнокии иттилоотии қорбарон, инчунин ҳамкориҳои фаъол бо шабакаҳои иҷтимоӣ барои таъмини шаффофияти иттилоот ва талош барои мубориза бо маълумоти бардурӯғ нигаронида мешаванд. Кӯшишҳои умумӣ дар ташаккули ҷомеаи устувор, ки қодир аст ба таҳдидҳои идеологӣ муқобилият кунад ва робитаҳои ҷамъиятиро мустаҳкам созад, метавонанд кӯмак расонанд.

Ҳамин тариқ, арзёбии таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба амнияти идеологӣ таҳлили амиқи паҳншавии низоъҳои идеологӣ, таблиғот ва маълумоти нодурустро талаб мекунад. Муносибати ҳамаҷониба ба ҳалли ин масъалаҳо метавонад дар фароҳам овардани муҳити беҳатари иттилоотӣ ва кам кардани хавфҳои, ки аз таъсири иттилооти муғризона ба вучуд омадаанд, кӯмак кунад.

Дар рафти таҳқиқи таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба паҳлуҳои гуногуни амнияти миллӣ, нишондиҳандаҳои асосӣ чудо карда шуданд, ки ба фаҳмиши амиқи табиати ҳамаҷонибаи ин таҳдидҳо имкон медиҳанд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки шабакаҳои иҷтимоӣ на танҳо ҳамчун василаҳои иртиботӣ, балки ҳамчун воситаҳои интерактивӣ, ки метавонанд ба афкори ҷамъиятӣ, равандҳои сиёсӣ, муносибатҳои иқтисодӣ ва амнияти иттилоотӣ таъсир расонанд, амал мекунанд. Дар робита ба ин, таҳияи системаи арзёбии осебпазирӣ муҳим аст, то ки ҷанбаҳои васеи таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба амнияти миллӣ ба назар гирифта шавад.

Аввалин нишондиҳандаи асосӣ сатҳи фаъолияти корбарони шабакаҳои иҷтимоӣ ва таъсири он ба амнияти сиёсӣ мебошад. Сатҳи баланди фаъолияти сиёсӣ метавонад ҳам муколамаи созандаи ҷамъиятӣ ва ҳам низоъҳои харобиоварро нишон диҳад. Зарурати пайгирии тағйирот дар афкори ҷамъиятӣ тавассути арзёбии шабакаҳои иҷтимоӣ ба сохторҳои давлатӣ имкон медиҳад, ки ба таҳдидҳои эҳтимолӣ, ба монанди ҳаракатҳои эътирозӣ ё бӯхронҳои сиёсӣ пешаки вокуниш нишон диҳанд.

Нишондиҳандаи дуввуми муҳим такрорёбӣ ва мундариҷаи иттилооти бардурӯғ мебошад. Таҳлили маълумот дар бораи паҳн кардани иттилооти бардурӯғ ва таблиғот дар шабакаҳои иҷтимоӣ ба муайян кардани гурӯҳҳо ё шахсоне, ки бо манипулятсияи афкори ҷамъиятӣ машғуланд, кӯмак мекунад. Механизмҳои самараноки назорат ва мониторинги чунин иттилоот метавонанд таъсири маълумоти бардурӯғро ба амнияти идеологӣ давлат ба таври назаррас коҳиш диҳанд. Таъсиси системаи вокуниш ба чунин таҳдидҳо қисми муҳимми таъмини амнияти иттилоотии ҷомеа мегардад.

Нишондиҳандаи сеюми ин масъала дараҷаи паҳншавии ҷиноятҳои киберӣ тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ мебошад. Сатҳи баланди таҳдидҳои киберӣ, аз ҷумла қаллобӣ ва раҳнасоии маҳзанҳои иттилоотӣ, рушди технологияҳои муҳофизатӣ ва баланд бардоштани огоҳии корбарон дар бораи хатарҳои эҳтимолиро зарур месозад. Фароҳам овардани шароит барои ҳифзи боэътимоди ҳам маълумоти инфиродии корбарон ва ҳам маълумоти ба ширкатҳо ва муассисаҳои давлатӣ тааллуқдошта муҳим аст.

Нишондиҳандаи чорум ба инобат гирифтани сатҳи эътимоди корбарон ба иттилоотест, ки тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ба даст оварда мешавад. Фаҳмидани он, ки корбарон то чӣ андоза аз хатарҳои маълумоти бардурӯғ ва назарфиребӣ огоҳанд, метавонад дар таҳияи барномаҳо ва ташаббусҳои таълимӣ барои баланд бардоштани сатҳи саводнокии иттилоотии онҳо кӯмак кунад. Ҳар қадаре, ки шахрвандон огоҳ бошанд, зери таъсири назарфиребӣ камтар қарор мегиранд. Огоҳии ҷомеа ба таҳкими ҷомеа ва коҳиши низоъҳои идеологӣ мусоидат мекунад.

Хулоса, ҷамъбасти натиҷаҳои бадастомада нишон медиҳад, ки барои арзёбии самараноки таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба амнияти миллӣ маҷмуи ҳамаҷонибаи нишондиҳандаҳо бояд ба назар гирифта шаванд. Таҳияи системаи арзёбии осебпазирӣ ба сохторҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ имкон медиҳад, ки таҳдидҳои эҳтимолиро пешаки пешбинӣ ва безарар гардонанд ва устувории умумии ҷомеаро дар шароити паҳншавии иттилооти шабакаҳои иҷтимоӣ афзоиш диҳанд. Ин равиш ҳамкориҳои муштаракӣ ҳамаи

ҷонибҳои манфиатдор, аз ҷумла ҳукумат, баҳши тичорат ва ҷомеаи шаҳрвандиро талаб мекунад.

Воқеиятҳои имрӯза нишон медиҳанд, ки шабакаҳои иҷтимоӣ ҳамчун воситаи пурқуввате амал мекунад, ки метавонад ҳам манбаи таҳдид ва ҳам платформаи муколамаи созанда бошад. Бо назардошти хатарҳои марбут ба истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ, бояд тавсияҳои ҳамаҷониба таҳия карда шаванд, ки ба кам кардани таҳдидҳо ва баланд бардоштани сатҳи амнияти миллии нигаронида шудаанд.

Тавсияи аввал ба ташкили заминаи муассири ҳуқуқӣ барои назорати амалҳои шабакаҳои иҷтимоӣ дахл дорад. Таҳияи ташаббусҳои қонунгузорӣ, ки ба танзими паҳнкунии маълумоти бардурӯғ ва маълумоти нодуруст равона карда мешаванд, муҳим аст. Ин метавонад ҷаримаҳо барои паҳн кардани хабарҳои қалбакӣ ва инчунин нишон додани манбаъҳои иттилоотро дар бар гирад. Қонунгузорӣ бояд қорбаронро аз назарфиребӣ ва ҷиноятҳои киберӣ муҳофизат намуда, барои муошират ва мубодилаи афкор муҳити бехатар фароҳам оварад.

Самти дуюм ин рушди технологияҳои мониторинг ва таҳлили мундариҷаи иттилооти шабакаҳои иҷтимоӣ мебошад. Муассисаҳои давлатӣ, ки барои таъмини амният масъуланд, бояд ба системаҳои муосири таҳлили маълумот дастрасӣ дошта бошанд. Ин амал имкон медиҳад, ки намунаҳои маълумоти бардурӯғ ва манипулятсионӣ пеш аз расидан ба аудиторияи васеъ муайян карда шаванд. Ин қобилияти қор бо алгоритмҳои дар бар мегирад, ки метавонанд саҳифаҳои қалбакӣ ва маърақаҳои муғризонаро, ки барои ҳалалдор кардани оромӣ нигаронида шудаанд, муайян кунанд. Дар ин самт шабакаҳои иҷтимоӣ инчунин бояд бо мақомоти давлатӣ барои баланд бардоштани самаранокии мониторинг фаъолона ҳамкорӣ кунанд.

Тавсияи сеюм ин гузаронидани барномаҳои таълимӣ ва маърақаҳои маърифатӣ барои баланд бардоштани саводнокии иттилоотии аҳоли мебошад. Омӯзиши қорбарон дар бораи ҷи гуна мустақилона тафтиш кардани иттилоот ва таҳлили мундариҷа иттилоот метавонад таъсири маълумоти бардурӯғро ба таври назаррас коҳиш диҳад. Барномаҳо бояд ҳам барои ҷавонон ва ҳам барои қалонсолон мутобиқ карда шуда, ҷанбаҳои муҳими амниятро дар ҷазои маҷозӣ фаро гиранд.

Тавсияи чорум ин аст, ки назорати махсусан ҷиддии ҷиноятҳои киберӣ, ки бо шабакаҳои иҷтимоӣ алоқаманд аст, таъсис дода шаванд. Системаи ҳамкорӣ байни мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, баҳши ҳусусӣ ва институтҳои таҳқиқотӣ бояд барои таҳияи стандартҳои ягонаи воқуниш ба ҳамлаҳои киберӣ таҳия карда шаванд. Таъсиси гурӯҳҳои қории байниидоравӣ метавонад ба таҳқиқи беҳтари ҳодисаҳо ва таҳияи ҷорабиниҳо оид ба пешгирии ҷиноятҳои технологияҳои иттилоотӣ мусоидат кунад.

Ниҳоятан, рушди муколамаи ҷамъиятӣ дар бораи амнияти ҷазои маҷозӣ муҳим аст. Муҳокимаҳо дар сатҳи шаҳрвандон, баҳши тичорат ва ниҳодҳои давлатӣ метавонанд ба ғояҳо ва таҷрибаҳои нав оварда расонанд, то таҳдидҳоро қам кунанд ва сатҳи эътимодро ба муассисаҳои масъули назоратӣ ва ҳифзи иттилоот баланд бардоранд. Ҷомеаи шаҳрвандӣ бояд дар ташаккули амнияти иттилоотӣ фаъолона иштирок кунад, то ки барои ҳамаи қорбарон муҳити бехатар фароҳам оварда шаванд.

Дар натиҷа, татбиқи тавсияҳои пешниҳодшуда метавонад таҳдидҳои шабакаҳои иҷтимоиро ба таври назаррас коҳиш диҳад ва сатҳи амнияти миллиро баланд бардорад. Рақиши ҳамгирошуда ба масъалаҳои марбут ба шабакаҳои иҷтимоӣ имкон медиҳад, ки барои

шахрвандон муҳити устувор ва муҳофизатӣ фароҳам оварда шуда, воқуниши ҳамаҷониба ба мушкилоти ҷомеаи муосири иттилоотӣ таъмин карда шавад.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Белинская, Е.П. Информационная социализация подростков: опыт пользования социальными сетями и психологическое благополучие [Текст] / Е.П. Белинская // Психологические исследования. – 2013. – Т.6. – № 30. – С.5.
2. Владимирова, Т.В. Информационная безопасность: социальные практики и структуры [Текст] / Т.В. Владимирова // Национальная безопасность / nota bene. – 2014. – № 3 (32). – С.390-397.
3. Владимирова, Т.В. Сетевые коммуникации как новая «формула спасения» социального порядка [Текст] / Т.В. Владимирова // Национальная безопасность / nota bene. – 2013. – № 2 (25). – С.371-378.
4. Зобнин, А.В. Информационная сила в мировой политике и международных отношениях [Текст] / А.В. Зобнин // Политика и общество. – 2014. – № 2 (110). – С.238-247.
5. Кузнецов, И.И. Влияние демонстрационных эффектов на становление политических институтов [Текст] / И.И. Кузнецов // Международные отношения. – 2015. – № 4. – С. 412-425.
6. Кульба, В.В. Методы управления эффективностью реализации социально-экономических целевых программ [Текст] / В.В. Кульба, В.Л. Шульц, А.Б. Шелков, И.В. Чернов // Тренды и управление. – 2013. – № 4. – С.4-28.
7. Минакир, П.А. Экономический анализ и измерения в пространстве [Текст] / П.А. Минакир // Пространственная экономика. – 2014. – № 1. – С.12-39.
8. Соколов, А.В. Метод критических технологий [Текст] / А.В. Соколов // Форсайт. – 2007. – Т.1. – № 4. – С.64-74.
9. Сурма, И.В. Новый глобальный наднациональный актор международных отношений в контексте национальной безопасности [Текст] / И.В. Сурма // Национальная безопасность / nota bene. – 2013. – № 1 (24). – С.66-80.
10. Флигстин, Н. Поля, власть и социальные навыки: критический анализ новых институциональных течений [Текст] / Н. Флигстин // Экономическая социология. – 2001. – Т.2. – № 4. – С. 28-55.
11. Шалагин, А.Е. Зарубежный опыт предупреждения преступлений и правонарушений в мегаполисах [Текст] / А.Е. Шалагин, А.Д. Идиятуллоев // Вестник Казанского юридического института МВД России. – 2022. – Т.13. – № 1 (47). – С.94-103.
12. Шелков, А.Б. Диагностика и сценарный анализ внешних угроз региональной безопасности [Текст] / А.Б. Шелков, В.Л. Шульц, В.В. Кульба, И.В. Чернов // Национальная безопасность / nota bene. – 2014. – № 5 (34). – С.626-664.
13. Шульц, В.Л. Информационное управление в условиях глобализации и геополитического противоборства [Текст] / В.Л. Шульц, В.В. Кульба, А.Б. Шелков, И.В. Чернов // Национальная безопасность / nota bene. – 2015. – № 2 (37). – С.202-243.

**КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ УРОВНЯ ВЛИЯНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА
НАЦИОНАЛЬНУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ
НУРИДДИНЗОДА САЙДЖАМОЛИДИН ХАЙДАР,**

кандидат политических наук, соискатель-докторант кафедры политологии Кулябского государственного университета имени А.Рудаки. 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, город Куляб, улица С.Сафарова, 16. Тел.: +992 988500008; E-mail: mp.kulob@mail.ru

В эпоху цифровой трансформации социальные сети стали неотъемлемой частью общественной жизни, оказывая существенное влияние на различные аспекты национальной безопасности. Целью исследования является выявление ключевых индикаторов, позволяющих комплексно оценить степень угроз и возможностей, исходящих от социальных сетей в контексте национальной безопасности. В статье рассматриваются следующие аспекты: распространение дезинформации и пропаганды, вербовка экстремистскими организациями, организация протестных движений, утечка конфиденциальной информации, кибершпионаж и влияние на общественное мнение. Для каждого из этих аспектов определены конкретные критерии оценки, учитывающие как количественные, так и качественные показатели. Количественные критерии включают в себя анализ статистики распространения контента, частоты упоминаний определенных тем и хэштегов, а также активности пользователей. Качественные критерии ориентированы на оценку содержания контента, его тональности и влияния на аудиторию. Предлагаемая методика оценки основана на контент-анализе. Полученные результаты позволяют систематизировать информацию о влиянии социальных сетей на национальную безопасность, выявлять наиболее уязвимые области и разрабатывать эффективные стратегии противодействия негативным последствиям. В заключение статьи представлены рекомендации по совершенствованию нормативно-правовой базы и разработке программ обучения для повышения медиаграмотности населения.

Ключевые слова: социальные сети, национальная безопасность, критерии оценки, дезинформация, киберугрозы, общественное мнение, цифровая трансформация, медиаграмотность.

CRITERIA FOR ASSESSING THE LEVEL OF INFLUENCE OF SOCIAL NETWORKS ON NATIONAL SECURITY

NURIDDINZODA SAYJAMOLIDIN HAYDAR,

Candidate of Political Sciences, applicant of the Department of Political Science of the Kulyab State University named after A. Rudaki. 735360, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Kulyab city, S. Safarov street, 16. Tel. : +992 988500008; E-mail: mp.kulob@mail.ru

In the era of digital transformation, social media has become an integral part of public life, significantly impacting various aspects of national security. This study aims to identify key indicators that allow for a comprehensive assessment of the threats and opportunities posed by social media in the context of national security. The article examines the following aspects: the spread of disinformation and propaganda, recruitment by extremist organizations, the organization of protest movements, the leakage of confidential information, cyber espionage, and the impact on public opinion. Specific assessment criteria, taking into account both quantitative and qualitative indicators, have been defined for each of these aspects. Quantitative criteria include an analysis of

content distribution statistics, the frequency of mentions of certain topics and hashtags, and user activity. Qualitative criteria focus on assessing the content's content, its tone, and its impact on the audience. The proposed assessment methodology is based on content analysis. The results obtained make it possible to systematize information on the impact of social media on national security, identify the most vulnerable areas, and develop effective strategies to counteract negative consequences. The article concludes with recommendations for improving the regulatory framework and developing training programs to improve media literacy among the population.

Keywords: *social media, national security, assessment criteria, disinformation, cyber threats, public opinion, digital transformation, media literacy.*

Муқарриз: Саидов Ҳ.С., д.и.с, профессор

СОҲИБИХТИЁРИИ СИЁСӢ ВА СОҲИБИХТИЁРИИ ИТТИЛООТӢ: АЗҲАМВОБАСТАГӢ ДАР ШАРОИТИ ТАВСЕАИ НАБАРДҲОИ ИТТИЛООТӢ

САИДЗОДА ДИЛОВАР АБДУЛАҲАД,

номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент, докторанти кафедраи сиёсатшиносӣ ва муносибатҳои байналмилалӣи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш. Бохтар, кӯчаи Айни, 67. E-mail: saidzoda_0711@mail.ru

Дар мақолаи мазкур робитаи мутақобила ва вобастагии сохтори соҳибихтиёрии сиёсӣ ва соҳибихтиёрии иттилоотӣ дар шароити густариши набардҳои иттилоотӣ ҳамчун надидаи муносири муносибатҳои сиёсӣ, сиёсати глобалӣ ва байналмилалӣ, инчунин, рақобати геополитикӣ таҳлил мегардад. Муаллиф бар он назар аст, ки дар фазои рақамии ҷаҳони имрӯз соҳибихтиёрии давлатӣ дигар танҳо бо ҳудуди ва мустақилияти сиёсӣ маҳдуд нашуда, бевосита ба қобилияти идора, ҳифз ва танзими ҷараёнҳои иттилоотӣ дар фазои иттилоотиву рақамӣ вобаста мебошад. Муаллиф қушии намудааст ҷанбаҳои муҳими ин масъаларо мавриди таҳқиқ қарор диҳад. Дар мақола нишон дода мешавад, ки набардҳои иттилоотӣ ҳамчун шакли нави таъсиррасонии сиёсӣ метавонанд ба шуури ҷамъиятӣ, самаранокӣ ҳокимият ва устувори низоми давлатдорӣ таъсири амиқ расонанд. Дар ин замина, соҳибихтиёрии иттилоотӣ ҳамчун унсури калидии амнияти миллӣ ва ҷузъи ҷудонапазири соҳибихтиёрии сиёсӣ баррасӣ гардида, механизмҳои таъсири мутақобилаи онҳо ошкор карда мешаванд. Хулосаҳои таҳқиқ дорои аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ буда, метавонанд дар таҳияи сиёсати давлатӣ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ ва таҳкими истиқлолияти сиёсӣ истифода шаванд.

Калидвожаҳо: соҳибихтиёрӣ, соҳибихтиёрии сиёсӣ, соҳибихтиёрии иттилоотӣ, набардҳои иттилоотӣ, амнияти миллӣ, фазои иттилоотӣ, таъсиррасонии иттилоотӣ, манипулятсияи сиёсӣ, рақобати геополитикӣ, истиқлолияти давлатӣ, шуури ҷамъиятӣ.

Агар дар марҳилаҳои қабилӣ рушди давлатдорӣ соҳибихтиёрии сиёсӣ асосан ҳамчун қобилияти давлат барои қабули мустақилона қарорҳои сиёсӣ, таъмини тамомияти арзӣ ва истиқлолияти давлатӣ фаҳмида мешуд, пас дар шароити муосир ин мафҳум дигар бе дарназардошти омили иттилоотӣ қобили таҳлил ва эътирофнамоӣ нест. Глобаликунонии сиёсат, рушди босуръати технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва шаклгирии ҷомеаи шабакавӣ боиси он гардидаанд, ки иттилоот на танҳо василаи муошират, балки захираи стратегӣ ва воситаи таъсиррасонии сиёсӣ истифода гардад. Дар ҳамин замина, соҳибихтиёрии иттилоотӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонапазири соҳибихтиёрии сиёсӣ ташаккул ёфта, ба яке аз масъалаҳои калидии амнияти миллӣ ва устувори давлати муосир табдил ёфтааст.

Тавсеаи набардҳои иттилоотӣ дар сатҳи дохилӣ, минтақавӣ ва глобалӣ нишон медиҳад, ки рақобати байни давлатҳо беш аз пеш аз доираи муқовимати анъанавии сиёсӣ ва ҳарбӣ берун рафта, ба фазои иттилоотӣ, таъсиррасонӣ ба шуури ҷамъиятӣ, афкори умум, арзишҳои фарҳангӣ ва ҳудудиҳои миллӣ интиқол меёбад. Дар ҷунин шароит, заиф гардидани назорати давлатӣ бар ҷараёнҳои иттилоотӣ, вобастагӣ аз метрополиҳои иттилоотӣ ва осебпазирии инфрасохтори рақамӣ-иттилоотӣ метавонад мустақиман ба қобилияти давлат барои татбиқи сиёсати мустақил таъсир расонад. Аз ин рӯ, масъалаи ҳамбастагии соҳибихтиёрии сиёсӣ ва соҳибихтиёрии иттилоотӣ аҳаммияти махсуси илмӣ ва амалӣ касб мекунад, зеро маҳз тавассути фазои иттилоотӣ имрӯз шаклҳои нави

таъсиррасонӣ, фишор, манипулятсия ва идоракунии ғайримустақими рафтори сиёсӣ амалӣ мегарданд.

Мубрамии таҳқиқи мазкур инчунин аз он бармеояд, ки дар адабиёти илмӣ, махсусан, дар таҳлилҳои илмӣ атанӣ то ҳол муносибати ягона нисбат ба таносуби соҳибхитиёрии сиёсӣ ва соҳибхитиёрии иттилоотӣ ташаккул наёфтааст. Дар бисёр мавридҳо ин мафҳумҳо ё ба таври ҷудогона баррасӣ мешаванд, ё соҳибхитиёрии иттилоотӣ танҳо ҳамчун ҷанбаи техникии амнияти кибернетикӣ маънидод мегардад, ки чунин муносибат моҳияти сиёсӣ ва идеологии онро пурра инъикос намекунад. Дар ҳоле ки таҷрибаи муосири давлатдорӣ нишон медиҳад, ки маҳдудшавӣ дар фазои иттилоотӣ, коҳиши қудрати маънавию идеологӣ ва аз даст рафтани назорат бар ҷараёнҳои иттилоотӣ метавонад ба заифшавии соҳибхитиёрии сиёсӣ, коҳиши легитимият ва ноустувории низоми идоракунӣ оварда расонад.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, таҳлили робитаи мутақобилаи соҳибхитиёрии сиёсӣ ва соҳибхитиёрии иттилоотӣ дар шароити тавсеаи набардҳои иттилоотӣ ҳамчун самти муҳими таҳқиқоти сиёсӣ баромад мекунад. Омӯзиши ин масъала имкон медиҳад, ки хусусиятҳои нави ҳифзи истиқлолияти давлатӣ, механизмҳои муқовимат ба таҳдидҳои иттилоотӣ ва роҳҳои таҳкими устувории сиёсӣ дар шароити рақобати глобалӣ муайян карда шаванд. Аз ин ҷост, ки баррасии илмӣ масъалаи мазкур на танҳо аҳамияти назариявӣ, балки арзиши баланди амалии сиёсӣ дошта, ба рушди концепсияҳои муосири амнияти миллӣ ва давлатдорӣ устувор мусоидат менамояд.

Рушди ҷомеаи иттилоотӣ мисли инқилоби саноатӣ ҳамчун катализатори дигаргуниҳои системавӣ дар сиёсат, давлатдорӣ, соҳаҳои иқтисодӣ, илтимой ва маънавӣ баромад кард. Ҳанӯз дар асри XX сотсиологи амрикоӣ Д. Белл қайд карда буд, ки дар асри оянда ташаккули сохти нави илтимой дар асоси телекоммуникатсия барои ҳаёти иқтисодӣ ва илтимой, барои усулҳои истеҳсоли дониш, инчунин барои характери ҷамолияти меҳнатии инсон таъсирбахш аст [3, с. 330].

Таъсири технологияи информатсионӣ ба сиёсат ва муносибатҳои сиёсӣ, шаклгирии раванду ҳодисаҳои ҳаёти сиёсии ҷомеа бесобиқа тасаввур карда мешавад. Он мазмунӣ асосии ҳаёти сиёсӣ, низоми давлату давлатдорӣ шарҳ медиҳад. Инкишофро муттасил мекунад. Аз тарафи дигар бӯҳрони муносибатҳоро ба вуҷуд меоварад. Аз ҳамин ҷост, ки масъалаи суверенитети давлатӣ ва суверенитети иттилоотӣ диққатҷалбкунанда шуда, баҳамалоқамандӣ ва азҳамвобастагии онҳо аҳамияти омӯзиши илмиро ба худ касб намудааст.

Имрӯз мо шоҳиди раванди ҷамоли тағйир додани сиёсати иттилоотӣ ҳастем, кӯшиши «қонеъ гардонидани» талаботи рӯзафзуни ҷомеаи иттилоотиро дорем. Ин талабот мутаносибан ба талаботи рӯзафзуни танзими муносибатҳои сиёсӣ - илтимой, ки дар назари аввал, нав нестанд, балки дар шакли нав – иттилоотӣ, инчунин муносибатҳои танҳо иттилоотӣ, ки аз иттилоот бармеоянд, меафзояд, ки арзиши онҳо бо рушди ҷомеаи иттилоотӣ пайваستا афзоиш меёбад. Ҳамин тариқ, ба ақидаи И.С.Мелюхин, «яке аз хусусиятҳои асосии ҷомеаи иттилоотӣ дар он аст, ки он иттилоотро ҳамчун манбаи иқтисодӣ истифода мебарад» [10, с. 29]. Аммо танҳо истифодабарии иттилоот мақсади ишорашударо надорад. Иттилоот ба мақсадҳои сиёсӣ, тамаддуниву илтимой низ ба таври васеъ истифода бурда мешавад.

Ин муносибатҳои сиёсиву илтимой ба сохторҳои давлатӣ ва сиёси, ҳуқуқии анъанавӣ, ки ба танзими муносибатҳои дар фазои иттилоотӣ инкишоф меёбанд, мутобик нашудаанд, таҳдид мекунанд. В.В.Архипов се мушкилоти системавии ҷамоли виртуалиро муайян

мекунад: мушкилоти људо кардани муносибатҳои бозӣ ва ғайрибозӣ, проблемаи ҳуқуқҳои нисбат ба мундариџаи корбарон, мушкилоти табиати ҳуқуқии моликияти виртуалӣ ва асҷори виртуалӣ [2, с. 75-79].

Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки сиџсати амалкунандаи иттилоотӣ хеле устувор буда, зуд-зуд тағйир мешавад.

Тағйироти устувор ва баъзан пора-пора дар сиџсати иттилоотӣ далели таҳаввулоти пайвастаи муносибатҳои џамъиятиџе, ки дар џомеаи иттилоотӣ ташаккул меџбанд, инчунин мисоли равшани џустуџџи оптималии давлат дар механизмҳои танзими онҳо мебошад.

Танзими муносибатҳои џамъиятӣ дар шароити џомеаи иттилоотӣ дар ду самт амалӣ карда мешавад: аз як тараф, давлат барои фароҳам овардани шароити муносиби сиџсиву ҳуқуқӣ барои рушди џомеаи иттилоотӣ бо мақсади мусоид барои џомеа, шахсият ва давлат ва фароҳам овардани механизмҳои самараноки баробар кардани хатарҳои рушди џомеаи иттилоотӣ, аз џониби дигар, таҳдиди асосии рушди џомеаи иттилоотӣ таҳдид ба амнияти иттилоотии давлатҳо, яъне таҳдид ба ҳолати ҳифзи манфиатҳои мутавозини шахс, џомеа ва давлат мебошад. Амнияти миллии давлатҳо аслан аз таъмини амнияти иттилоотӣ вобаста аст ва дар џараџни пешрафти технологӣ ин вобастагӣ афзоиш хоҳад џфт. Доктринаҳои амнияти иттилоотӣ манфиатҳои давлатро дар соҳаи иттилоот, ки аз фароҳам овардани шароит барои рушди мутаносиби инфрасохтори иттилоотӣ, татбиқи ҳуқуқи озодиҳои конституцсионии инсон ва шахрванд дар соҳаи ба даст овардани иттилоот ва истифодаи он бо мақсади таъмини дахлнопазирии соҳти конституцсионӣ, соҳибхитиџрӣ ва тамомияти арзии давлатҳо, суботи сиџсӣ, иқтисодӣ ва иџтимой, дар таъмини бечунучарои тартиботи сиџсӣ, рушди ҳамкориҳои баробарҳуқуқ ва судманди байналмилалӣ, ҳимоя мегардонад.

Ба андешаи мо, манфиати асосии давлат дар соҳаи иттилоот фароҳам овардани шароит барои соҳибхитиџрии давлатӣ мебошад. Хусусияти бунџдӣ ва афзалиятноки соҳибхитиџрии давлатӣ дар байни дигар манфиатҳои давлатҳо аз џумла барои Тоџикистон дар соҳаи иттилоот ба табиати конституцсионӣ ва сиџсии ин атрибути давлатӣ вобаста аст. Моҳияти чунин як падидаи сиџсию ҳуқуқӣ ба монанди соҳибхитиџрии давлат барои дар таълимоти сиџсӣ фаро гирифта шудан кифоя аст.

Асосгузори мафҳуми истиқлолияти давлатӣ Ж. Боден қайд кардааст, ки «қудрати давлат доимӣ ва мутлақ аст; чи дар дохили мамлакат ва чи дар муносибат бо давлатҳои хориџӣ ҳокимияти олӣ ва мустақил мебошад...» [8, с. 222]. А.Љ. Бредихин хислатҳои асосии зерини соҳибхитиџриро муайян мекунад: «Қобилияти соҳиби ҳокимияти олӣ барои мустақилона муайян кардан ва амалӣ гардондани иродаи худ, яъне маънои онро дорад, ки барандаи ҳокимияти соҳибхитиџр ҳуқуқи баровардани фармонҳоро дар асоси манфиатҳои сирф ҳудаш, ҳокимияти олиро дорад. Бояд бидуни маҳдудиятҳои беруна амалӣ карда шавад, яъне субъектҳои дигари соҳибхитиџр ҳақ надоранд ба равандҳои сиџсиву ҳуқуқии ин давлат таъсир расонанд џ ба тариқи дигар даҳолат кунанд» [4, с. 114]. Соҳибхитиџрии давлатро ҳамчун «аломати хоси давлат, ифодакунандаи волоияти ҳокимияти давлатӣ нисбат ба ҳамаи дигар ташкилотҳо ва шахсони дигар дар кишвар ва истиқлолияти он дар соҳаи муносибатҳои байни ин давлат ва дигар давлатҳо» ҳисоб кардан лозим аст» [13, с. 62-75]. Љанбаҳои «дохилӣ» ва «берунӣ»-и соҳибхитиџрии давлат низ џудо карда мешаванд. Соҳибхитиџрии давлат дар дохили кишвар (џанбаи дохилии соҳибхитиџрӣ) дар яғонаги ва тақсими ҳокимияти давлатӣ ба тамоми аҳолӣ ва ташкилотҳои џамъиятии кишвар ифода меџбад [9, с. 39]. Соҳибхитиџрии давлат берун аз ҳудуди он (џанбаи берунии соҳибхитиџрӣ) дар он зохир

мегардад, ки давлат ҳамчун субъекти комилхукуки ҳукуки байналмилалӣ амал карда, сиёсати беруниро мустақилона ташкил ва амалӣ намояд [7, с. 5-10].

Дар дарки моҳияти соҳибхитӣ ва аҳамияти он барои давлат ба хулосае омадан мумкин аст, ки он нисбат ба дигар манфиатҳои давлат дар соҳаи иттилоот аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Маълум аст, ки фароҳам овардани шароит барои рушди мутаносиби инфрасохтори иттилоотӣ, татбиқи ҳукуку озодиҳои конституционии инсон ва шаҳрванд дар соҳаи ба даст овардани иттилоот ва истифодаи он бо мақсади таъмини дахлнопазирии конституционии тартибот, суботи сиёси, иқтисодӣ ва илтимой, инчунин таъмини тартиботи ҳукуқӣ имконнопазир мегардад, агар давлат дар татбиқи сиёсати дохилӣ қудрати пурра надошта бошад, агар касе (ба ғайр аз давлат) ҳукуки таъсир расонидан ё ба таври дигар ба равандҳои сиёсӣ ҳукуқии ин давлат даҳлат кунанд масъалаи суверенитет зери суол мемонад.

Дар шароити ташаккул ва инкишофи ҷомеаи иттилоотӣ таҳкими суверенитети давлатӣ рузмарра мегардад. «Агар соҳибхитӣ набошад, давлат ҳам вуҷуд надорад ва ҳукмҳо дар бораи давлати «ғайриистиклол» бояд танҳо ҳамчун сохторҳои назариявӣ гирифта шаванду ҳалос» [6, с. 70].

Ҳамин тариқ, заминаи бунёди механизмҳои муассир барои рафъи ҳатарҳои рушди ҷомеаи иттилоотӣ зарурати таъмини соҳибхитирии давлат дар соҳаи иттилоот мебошад. Истиклолияти давлатӣ дар соҳаи иттилоотро на ҳамчун як намунаи мустақили соҳибхитирии давлатӣ, балки ҳамчун зуҳуроти волеият ва истиклолияти ҳокимияти давлатӣ дар соҳаи иттилооти ҷомеа, ки дар он давлат сиёсати мустақил ва самараноки пеш мебарад, баррасӣ кардан лозим аст. Ин зуҳуроти соҳибхитирии давлатиро аксар вақт соҳибхитирии "иттилоотӣ" ё "рақамӣ" меноманд. «Љузъи нави асосии соҳибхитирии имрӯза соҳибхитирии рақамӣ мебошад. Ин ҳуқуқ ва қобилияти ҳукумати миллии барои мустақилона муайян кардани манфиатҳои миллии дохилӣ ва геополитикӣ дар соҳаи иттилоот мебошад. Ин инчунин қобилияти пешбурди сиёсати мустақили иттилоотии дохилӣ ва берунӣ, идоракунии захираҳои иттилоотии худ, инфрасохтори фазои иттилоотии миллии, кафолати амнияти электронӣ ва иттилоотии давлат мебошад», - қайд мекунад яке аз шахсиятҳои маъруф дар саноати IT Игор Ашманов [6].

Бояд гуфт, ки набудани истиклолияти давлатӣ дар соҳаи иттилоот шартӣ ғидди аз даст додани соҳибхитирии давлат дар маълум мебошад. Аввалан, чунон ки Ю. Хаяши, профессори Донишқадаи технологи Токио, дуруст қайд мекунад, «раванди иттилоотикунони ҷомеаи асри XXI тамоми соҳаҳои ҳаёти одамонро фаро гирифта, мазмуну шаклҳои онро тағйир медиҳад, зеро иттилоот яке аз омилҳои асосии тақвияти қудрат ва сарчашмаи арзишҳои, ки инсониятро муттаҳид мекунанд мегардад» [1, с. 30-35].

Дар натиља, аз даст додани соҳибхитирии дар соҳаи иттилоотӣ боиси аз даст додани соҳибхитирии дар дигар соҳаҳо мегардад, ки раванди иттилоотикунонӣ (соҳаи иқтисодӣ, сиёсӣ, илтимой ва маънавӣ) фаро гирифта шудааст. Сониян, надоштани истиклолияти давлатӣ дар соҳаи иттилоот қобилияти мудофиавии давлатро дар ғанги иттилоотӣ, ки шикаст дар он баъзан ба шикаст дар ғанги «ғарм» баробар аст, қоҳиш медиҳад. Дар таърихи муосир мисолҳои зиёде овардан мумкин аст, ки дар натиљаи сиёсати дуруст андешидашудаи иттилоотӣ, даҳлат ба давлатҳои қориҷи дар назди ҷомеаи ғаҳон ҳақ бароварда шуд, аз тарафи шаҳрвандони давлати таљовузқор инқилобҳои ранга сураи гирифт ва ғайра.

Фаҳмидани нақши бунёди истиклолияти давлатӣ дар танзими ҷомеаи иттилоотӣ дар робита ба ҳимояи ҳатарҳои амнияти иттилоотӣ ба мо имкон медиҳад, ки якҷанд масъалаҳои

концептуалӣ муайян карда шаванд. Саволи аввал ин аст, ки барои таъмини истиқлолияти воқеии (на расмӣ) давлат дар соҳаи иттилоот чӣ воситаҳоро метавон истифода бурд ва ҳоло вазъи ҷазои иттилоотии миллий чӣ гуна аст? Масъалаи дуюм, арзёбии таъсири ин воситаҳо ба рушди ҷомеаи иттилоотӣ мебошад. Воситаҳои таъмини истиқлолияти давлатӣ дар соҳаи иттилоот табиатан гуногунанд: онҳо метавонанд сиёсӣ, ҳуқуқӣ, ташкилию техникӣ ва иқтисодӣ бошанд. Нақши воситаҳои сиёсӣ аз ташкили ҷараёни сиёсӣ ва тартиби барномарезишудаи иштироки давлат дар ҷазои иттилоотӣ, воситаҳои ҳуқуқӣ аз таъмини танзими мувофиқи меъёри ҳуқуқии амнияти иттилоотӣ иборат аст, ки ба ҳама мушкилоти ҷомеаи иттилоотии рӯ ба инкишоф ҷавобгӯ мебошад. Тадбирҳои ташкилию техникӣ ба татбиқи амалии тадбирҳои амнияти иттилоотӣ, инчунин мунтазам тақмил додани элементҳои системаи он нигаронида шудаанд. Тадбирҳои иқтисодӣ барои фароҳам овардани шароити оптималии иқтисодӣ барои татбиқи воситаҳои ташкилию техникӣ аз ҷиҳати маблағгузори тадбирҳои тақмили онҳо, инчунин танзими оптималӣ пешбинӣ шудаанд.

То имрӯз таъмини соҳибхӯрии давлатии Љумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи иттилоот дар сатҳи паст қарор дорад. Аввалан, ин ба ҳиссаи зиёди воридот дар бозори дохилии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ вобаста аст. Сониян, бинобар зиёд будани ҳиссаи воридот, проблемаи ҷосусии киберӣ ниҳоят муҳим боқӣ мемонад. Сеюм, қонунгузори кишвар ба таъмини истиқлолияти давлатӣ дар соҳаи иттилоот нигаронида нашудааст. Бо тавалљуҳ ба ин мушкилот бояд қайд кард, ки таҳкими сиёсӣ, конституционӣ ҳуқуқии соҳибхӯрии давлат анъанавӣ буда, ба ҷолишҳои ҷомеаи муосири иттилоотӣ ҷавоб намерасонад. Бо тавсеаи истиқлолияти кишвар дар тамоми қаламрави он, Конституцияи Љумҳурии Тоҷикистон тавсеаи истиқлолияти давлатиро ба ҷазои иттилоотии миллий, аз ҷумла сегменти миллии шабакаи ҷаҳонии интернет аз даст медиҳад. Дар айни замон, шумораи бештари коршиносони ИТ мувофиқат мекунанд, ки барои пешгирии ихроҷи иттилооти муҳим, Интернет метавонад ба даҳҳо шабакаҳои алоҳида ва автономӣ дар ҳудуди давлатҳои миллий тақсим шавад [12, с. 11-15].

Ба арзёбии таъсири воситаҳои таъмини соҳибхӯрии давлат дар соҳаи иттилоот ба рушди ҷомеаи иттилоотӣ шурӯъ карда, қайд мекунем, ки ҷомеаи иттилоотӣ дар ду сатҳ – миллий ва байналмилалӣ вуҷуд дорад ва инкишоф меёбад. Зарурат ва тамоми манфиатҳои имконпазир аз рушди ҷомеаи иттилоотӣ дар ҳарду сатҳ изҳор карда шудаанд: дар Стратегияи рушди ҷомеаи иттилоотӣ дар аксар кишварҳо тасдиқ шудааст. Фарқияти ҳудудии ҷомеаи иттилоотии Љумҳурии Тоҷикистон аз ҷомеаи иттилоотии ҷаҳонӣ ба шарҳҳои иловагӣ ниёз надорад. Воситаҳои таъмини истиқлолияти давлатӣ дар соҳаи иттилоот ба рушди ҷомеаи иттилоотии миллий ва ҷаҳонӣ бо роҳҳои гуногун таъсир мерасонанд.

Дар ҳолати аввал, таъмини соҳибхӯрии давлат бо рушди ҷомеаи миллии иттилоотӣ муҳолифат намекунад. Воқеан, ҳифз аз таҳдидҳои иттилоотии беруна ба имкони рушди ҷомеаи дохилии иттилоотӣ таъсири ҷиддӣ намерасонад. Қалиди ин ҷо маҳз имкони рушди ҷомеаи миллии иттилоотӣ мебошад, зеро он метавонад дар лаҳзаи муайян барои татбиқи пурраи тадбирҳои таъмини соҳибхӯрии давлатӣ дар соҳаи иттилоот омода набояд. Ин бетайёри дар маълуми ночизи унсурҳои ҷомеаи иттилоотӣ бо пешванди «дохилӣ» (технологияи иттилоотии ватанӣ, идеологияи ватанӣ ва ғ.) ифода меёбад. Аз ин лиҳоз, таъмини соҳибхӯрии дар рушди ҷомеаи иттилоотӣ «як қадам ба пеш ва ду қадам ба ақиб» хоҳад буд. Дар мавриди дуюм, таъмини истиқлолияти давлатӣ дар соҳаи иттилоот ва рушди ҷомеаи иттилоотии ҷаҳонӣ вазифаҳои қариб ба ҳамдигарро истисно мекунанд. Ин ба

имконнопазирии амалии давлати муайян барои нигоҳ доштани назорати сиёсати иттилоотӣ дар шароити ҳамгироии баланд ба ҷомеаи иттилоотии ҷаҳонӣ вобаста аст. Ҷолиби диққат аст, ки имрӯз даъват дар бораи аз нав дида баромадани ҳуди мафҳуми «истиклолияти давлати миллӣ» ба манфиати «истиклолияти ҷонаи» ҷаҳонишавӣ ҳарчи бештар боисрор садо медиҳад, ки дурнамои сохторҳои фаромиллӣ (на байналмилалӣ)-ро асоснок мекунад [11, с. 6-8].

Натиҷаҳои баррасии масъалаи муайянгардида нишон медиҳанд, ки дар шароити муносири рушди ҷомеаи иттилоотӣ ва рақамшавии муносибатҳои сиёсӣ, соҳибхӯрии сиёсӣ бидуни таъмини соҳибхӯрии иттилоотӣ қобили татбиқи пурра нест. Набардҳои иттилоотӣ ҳамчун шакли нави муқовимати сиёсӣ на танҳо ба соҳаи иттилоот, балки ба пояҳои асосии давлатдорӣ, идоракунии сиёсӣ ва суботи иҷтимоӣ таъсири мустақим мерасонанд. Таҳлил исбот менамояд, ки заифшавии назорати давлатӣ бар фазои иттилоотӣ метавонад ба коҳиши иқтисоди сиёсӣ, заифшавии сохтори мафкуравӣ ва аз даст рафтани мустақилияти қарорсозӣ оварда расонад. Дар ҳамин замина, соҳибхӯрии иттилоотӣ ҳамчун шарт зарурии ҳифзи соҳибхӯрии сиёсӣ баромад намуда, нақши калидӣ дар таъмини амнияти миллӣ ва устувории низомии сиёсӣ мебозад.

Ҳамзамон, муайян карда мешавад, ки робитаи байни соҳибхӯрии сиёсӣ ва соҳибхӯрии иттилоотӣ дорои хусусияти мутақобила буда, тақвияти яке бидуни рушди дигараш имконнопазир аст. Аз ин рӯ, сиёсати муносири давлатӣ бояд ба ташаккули низомии ҳамгироии ҳифзи фазои иттилоотӣ, рушди инфрасохтори миллӣ ва таҳкими қудрати масънуии иттилоотии ҷомеа равона гардад. Чунин равиш имкон медиҳад, ки давлат дар шароити рақобати шадиди иттилоотӣ мавқеи мустақили худро ҳифз намуда, самаранокии идоракунии сиёсӣ ва устувории стратегиро таъмин намояд.

Аз ғуфтаҳои боло робита ва вобастагии мутақобилаи соҳибхӯрии давлат бо суверенитети иттилоотӣ бармеояд. Бо рушди ҷомеаи иттилоотӣ таҳдидҳо ба истиклолияти давлатӣ ҳамчун унсурҳои асосии амнияти иттилоотии давлат шиддат мегиранд ва зарурияти таҳкими суверенитети иттилоотӣ дар ҳошияи ҳифзи суверенитети давлативу сиёсӣ пайдо мегардад. Тадбирҳои, ки ба таъмини соҳибхӯрии давлат нигаронида шудаанд, дар навбати худ боиси боздоштани равандҳои мегарданд, ки ба рушди суверенитети иттилоотӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Ин робита ва вобастагии байнихамдигарӣ дар назди танзимгари муносибатҳои илтимойи вазифаи душвор - дарёфт намудани миёнаи тиллоӣ ё интиҳоб кардани стратегияи таҳкими суверенитети сиёсӣ ва суверенитети иттилоотиро меғузорад.

РУЙҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Алексеева, И. Ю. Возникновение идеологии информационного общества // Информационное общество. – 1999. – № 1. – С. 30–35.
2. Архипов, В. В. Виртуальная собственность: системные правовые проблемы в контексте развития индустрии компьютерных игр // В. В. Архипов // Закон. – 2014. – № 9. – С. 75–79.
3. Белл, Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на Западе / под ред. П. С. Гуревича. – М., 1988. – С. 330.
4. Бредихин, А. Л. Суверенитет как политико-правовой феномен: монография – М.: Инфра-М., 2012. – С. 114.
5. Интервью И. С. Ашманова // Российская газета. – 2013. – № 6085 (109).

6. Казанник А. И., Костюкова А. Н. Конституционное право. Университетский курс. – М.: Проспект, 2015. – Т. 2. – С. 70.
7. Красинский, В. В. Государственный суверенитет: гносеологический аспект проблемы // Современное право. – 2015. – № 7. – С. 5–10.
8. Лейст, Э. О. История политических и правовых учений / Э. О. Лейст – М.: Зерцало, 2000. – С. 222.
9. Марченко, М. Н. Теория государства и права / М. Н. Марченко. – М., 1987. – С. 39.
10. Мелюхин, И. С. Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития / И. С. Мелюхин. – М.: Издательство МГУ, 1999. – С. 29.
11. Симонишвили, Л. Р. Проблемы понимания «суверенитета государства» в современных условиях // Международное публичное и частное право. – 2014. – № 1. – С. 6–8.
12. Тарасов, А. М. Киберугрозы, прогнозы, предложения / А. М. Тарасов // Информационное право. – 2014. – № 3. – С. 11–15.
13. Тихомиров, Ю. А. Суверенитет в условиях глобализации // Суверенная демократия в конституционно-правовом измерении: сб. статей и материалов / сост. С. Е. Заславский. – М.: ИИК «Российская газета», 2007. – С. 62–75.

ПОЛИТИЧЕСКИЙ СУВЕРЕНИТЕТ И ИНФОРМАЦИОННЫЙ СУВЕРЕНИТЕТ: ВЗАИМОЗАВИСИМОСТЬ В КОНТЕКСТЕ РАСШИРЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ВОЙН

САИДЗОДА ДИЛОВАР АБДУЛАХАД

кандидат политических наук, доцент, докторант кафедры политологии и международных отношений Бохтарского государственного университета им. Носири Хусрава. 735140, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Бохтар, ул. Айни, 67. E-mail:

saidzoda_0711@mail.ru

В данной статье анализируется взаимосвязь и структурная зависимость политического суверенитета и информационного суверенитета в контексте расширения информационных войн как современного феномена политических отношений, глобальной и международной политики, а также геополитической конкуренции. Автор считает, что в современном цифровом мире государственный суверенитет уже не ограничивается самодостаточностью и политической независимостью, а напрямую зависит от способности управлять, защищать и регулировать информационные потоки в информационном и цифровом пространстве. Автор попытался исследовать важные аспекты этой проблемы. В статье показано, что информационные войны как новая форма политического влияния могут оказывать глубокое воздействие на общественное сознание, эффективность власти и стабильность государственной системы. В этом контексте информационный суверенитет рассматривается как ключевой элемент национальной безопасности и неотъемлемая часть политического суверенитета, а также раскрываются механизмы их взаимодействия. Выводы исследования имеют теоретическое и практическое значение и могут быть использованы при разработке государственной политики в области информационной безопасности и укрепления политической независимости.

Ключевые слова: суверенитет, политический суверенитет, информационный суверенитет, информационная война, национальная безопасность, информационное

пространство, информационное влияние, политические манипуляции, геополитическая конкуренция, независимость государства, общественное сознание.

**POLITICAL SOVEREIGNTY AND INFORMATION SOVEREIGNTY:
INTERDEPENDENCE IN THE CONTEXT OF EXPANDING INFORMATION WARS**

SAIDZODA DILOVAR ABDULAHAD

candidate of olitical Sciences, Associate Professor, Doctoral Student of Political Science and International Relations Department Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav. 735140, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Bokhtar, 67, Aini st. E-mail: saidzoda_0711@mail.ru

This article analyzes the relationship and structural dependence of political sovereignty and information sovereignty in the context of the expansion of information warfare as a contemporary phenomenon of political relations, global and international politics, and geopolitical competition. The author believes that in the modern digital world, state sovereignty is no longer limited to self-sufficiency and political independence, but directly depends on the ability to manage, protect, and regulate information flows in the information and digital space. The author attempts to explore important aspects of this problem. The article demonstrates that information warfare, as a new form of political influence, can have a profound impact on public consciousness, government effectiveness, and the stability of the state system. In this context, information sovereignty is viewed as a key element of national security and an integral part of political sovereignty, and the mechanisms of their interaction are revealed. The findings of the study have theoretical and practical significance and can be used in developing public policy in the field of information security and strengthening political independence.

Key words: sovereignty, political sovereignty, information sovereignty, information warfare, national security, information space, information influence, political manipulation, geopolitical competition, state independence, public consciousness.

*Муқарриз: Сафарализода Х.Қ., доктори
илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи
равандҳои сиёсии Тоҷикистони
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

УДК 323.3

**ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ЗАРУРАТИ ТАШАККУЛӢИ СИЁСАТИ ЧАВОНОН
ҲАМЧУН ИЛМ ВА ФАНИИ ТАЪЛИМӢ**

МИРАЛИЁН ҚИЁМИДДИН АБДУСАЛИМЗОДА,

доктори илмҳои сиёсӣ, профессори кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи Академияи
идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734003, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33, тел: +992 550670660; email:
gmiraliyon@gmail.com, сомона: <https://miraliyon.page/>

Чавонон ҳамчун захираи муҳими инсонӣ ва сиёсати чавонон ҳамчун дастгоҳи идоракунии ин захира ҳар рӯз такони нав пайдо мекунад ва дар ҷомеаи муосир, бахусус дар ҳошияи тағйирёбии нурииддати сиёсати ҷаҳонишавӣ ба онҳо талабот беиштар мешавад. Зарурати омӯзиши чавонон, ҳамчунин сиёсати чавонон ҳамчун субъекти мустақили илмӣ, таълимӣ амалӣ аз якҷанд хусусиятҳои табиӣ, демографӣ, физиологӣ, равонӣ ва иҷтимоӣ, аз қабилӣ ҷавонӣ, оммавӣ, пурҳаракатӣ, пуқувватӣ, чандирӣ, нуриқтидорӣ, захиравӣ ва ғайра доштани онҳо бармеояд.

Ҳамин тариқ, муаллиф дар асоси таҳлилҳои илмӣ назариявӣ ва омӯзиши таҷрибаҳои кишварҳои пешрафта пешниҳод менамояд, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олиӣ касбӣ фанни «Сиёсати чавонон» ҷорӣ карда шавад. Зимнан барои ҳалли маҷмуи мушкилоти иҷтимоӣ, сиёсӣ, маънавӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодии сиёсии ҷомеа дар самти ҳудишиносӣ, ҳудӯҳӣ, ҳувиати миллӣ, захираи кадрӣ, рушди сармояи инсонӣ, таҳкими шуури сиёсӣ ва маданияти иқтисодӣ заминаи муносиб фароҳам мегардад.

Калидвожаҳо: чавонон, сиёсати чавонон, сиёсати давлатии чавонон, ювенология, сотсиологияи чавонон, фанни «Сиёсати чавонон», ихтисоси кор бо чавонон

Маълум аст, ки чавонон ҳамчун захира ва сиёсати чавонон ҳамчун дастгоҳи идоракунии ин ниҳод ҳар рӯз такони нав пайдо мекунад ва дар ҷомеаи муосир ба онҳо талабот бештар мешавад. Зимнан, бисёр олимон, тадқиқотчиён, сиёсатмадорон, доираи тичорат, ҷомеаи шаҳрвандӣ, ҷомеаҳои байналмилалӣ ва дигарон онҳоро барои дарёфти нуқтаҳои мувофиқ ва равишҳое, ки барои ноил шудан ба чанбаҳои башардӯстонаи рушд, инкишофи муносибатҳо ва имкониятҳои чавонон ҳамчун як ҷузъи ҷомеаи ғайри меомӯзанд [1, 9].

Чуноне дар рисолаи муаллиф «Молодежная политика» ибраз мегардад, даҳсолаҳои ахири рушд ва шароит, бахусус талаботи рушди технологӣ, ки ба тағйироти босуръати ҷомеа таъсир мерасонанд, аз он шаҳодат медиҳад, ки наслҳои ҷавон қавитар, пурҳаракат, қобилиятнок ва чандирпазиранд. Зимнан, онҳо метавонанд хеле зуд тағйир ёбанд ва ба талаботи ҷомеаи муосир мувофиқ шуда, наслҳои гузаштара иваз намоянд. Ин қобилияти зудтағйирёбӣ ва мутобиқшавии чавонон таваҷҷӯҳи атрофиён, аз ҷумла доираи ташкилию амалӣ ва назариявӣ илмиро ҷалб намудааст.

Боиси зикр аст, ки хусусиятҳои физиологӣ ва биологӣ ҳаёти инсон тақозо мекунад, ки василаҳои (захираҳои) кӯҳна ҳамеша бо василаҳои нав иваз карда шаванд, ин имкон медиҳад, ки захираҳо аз нав ташаккул ёфта, ба шароити ҷомеа мутобиқ шаванд. Нуқтаи муҳим дар ин тағйирёбии систематикӣ ва ҷинсӣ (генетикӣ) дар он аст, ки ҳама чиз бояд дар ҷойи худ бошад ва сари вақт такмил ёбад. Вайрон кардан ё қасдан тағйир додани ин

механизм номувозинати ба вучуд меорад ва дар ниҳоят метавонад ба оқибатҳои хатарбор оварда расонад [1, 10].

Аз ин рӯ, - чуноне муаллиф хулоса кардааст, ин қишри ҷомеаро (ҷавононро) аз нуктаи назари илмӣ хеле бодикқат бояд омӯхт ва унсурҳои тағйирёбии табиӣ ва ба ҷомеаи муосир мутобиқ шудани онҳоро амалӣ намудан ва ё ғаёл гардонидан, лозим мегардад. Яъне, субъектҳои таҳқиқотию илмиро зарур меояд, ки ба ин гурӯҳи ҷомеа таваҷҷуҳ намуда, дар ҳамкорӣ бо мақомоти ваколатдори давлатӣ раванди тағйирёбӣ ва талаботи онҳоро мувофиқи шарту шароитҳои муайян ба роҳ монанд.

Зарурати омӯзиши ҷавонон ҳамчун субъекти мустақили илмӣ ва амалӣ аз якҷанд хусусиятҳои табиӣ, демографӣ, физиологӣ, равонӣ ва иҷтимоӣ, аз қабилӣ ҷавонӣ, оммавӣ, пурҳаракатӣ, пуқувватӣ, чандирӣ, пуриктидорӣ, захиравӣ ва ғайра доштани онҳо бармеояд.

Тибқи маълумоти дастрас, имрӯз 24,4% аҳолии ҷаҳонро ҷавонон (15-30 сола) ва беш аз 50% онро шахсони то 30-сола ташкил медиҳанд, ки ин аҳамиятнокии ҷавонон ва нақши муҳим доштани сиёсати ҷавононро арсаи ҷаҳонӣ инъикос менамояд [2, 5].

Тоҷикистон аз рӯи нишондиҳандаҳои демографӣ дар байни кишварҳои ҷаҳон ҷавонтарин кишвар мебошад; синни миёнаи аҳоли 25,9 сол буда, 70 фоизи аҳолии кишварро шахсони то 30 сола, ҳамчунин 32,9 фоизи сокинонро ҷавонони 14–30 сола ташкил медиҳад [3, 27, 28].

Муаллиф муайян намудааст, ки ҷавонон – ин гурӯҳи иҷтимоӣ, демографӣ, ташкилдиҳандаи системаҳо (низомҳо) мебошад ва ҳамчун қишри серҳаракат ва осебпазири ҷомеа арзёбӣ мегардад. Шахси ҷавон нерӯ ва тавоноии бештар дорад, зимнан ба шароити ҷомеа зуд мутобиқ мешавад ва ба низоми сиёсату иқтисодӣ зуд ҳамгиро мегардад.

Таҳқиқ ва омӯзиши ҷавонон ҳамчун объект, ҳамзамон субъекти илм ба ибтидои асри 20 рост меояд. Дар ин давра олими амрикоӣ Стэнли Холл назарияи фанҳои психологӣ, антропологӣ ва иҷтимоӣ-мантиқии ҷавононро пешниҳод намуд. Дахсолаҳои охир доираи омӯзиши ҳаёту ғаёлияти ҷавонон васеъ шуда, ҳамчун мавзӯи таҳқиқотию илмҳои гуманитарӣ, аз қабилӣ фалсафа, психология, педагогика, ҷомеашиносӣ, демография, сиёсатшиносӣ, ҳуқуқ, таърих ва ғайра табдил ёфтааст [1, 10].

Муҳақиқону олимони метавон аз рӯи равишҳои омӯзиши ҷавонон, инчунин анъанаҳои таснифӣ, ки дар мактабҳои муайяни илмӣ ташаккул ёфтаанд, ҷудо намуд. Омилҳои гуногуни идеологӣ низ, дар ин самт нақши муҳим доранд, зеро ҷавонон дар марҳилаи муборизаҳои шадиди сиёсӣ қарор доранд.

Хусусияти синну солӣ ва нишондодҳои иҷтимоии ба он алоқамандро ҳамчун мавқеи иҷтимоӣ аксари олимони эътироф намудаанд, ҳамчунин хосиятҳои иҷтимоию равониро (психологиро) муҳимтарин омил ба гурӯҳи муайян шомил шудани ҷавонон, арзёбӣ намудаанд.

Аз аввалинҳо шуда, ҷомеашиносон ҷавононро ҳамчун гурӯҳи иҷтимоии соҳиби хусусиятҳои фарҳангӣ, манфиатҳои мушаххас, арзишҳо ва меъёрҳои рафторӣ шинохтанд.

Ҷавононро ҳамчун субъекти илм бисёре аз олимони хориҷӣ ва ватанӣ, аз қабилӣ Н.М. Боненко, Р. Григорьева, И. Ильинский, М. Михайлова, Митева П., Нехаева В.В., Новикова Т., Радионова В.А., Рахимов И. Х., Миралиён Қ.А., Икромов Ғ.Х., Тураева З.Н., Ҳоидбоев Ф.А. ва дигарон омӯхтаанд, ки борҳо зарурати омӯзиши амиқи ин гурӯҳро ҳамчун воситаи муҳим ва калидӣ дар самти беҳтар гардонидани вазъи иҷтимоӣ ва рушди ҷомеаи муосир таъкид кардаанд.

Олими россиягӣ В.Т. Лисовский аз аввалинҳо шуда, ба мафҳуми «чавонон» чунин таъриф гузоштааст: «Чавонон – насл мебошанд, ки марҳилаи иҷтимоишавиро (соцсализатсияро) гузашта, қобилияти азхудкунии функсияҳои (вазифаҳои) омӯзишӣ, касбӣ, фарҳангӣ ва дигар падидаҳои иҷтимоиро дошта ва онҳоро дар калонсолӣ аз худ карда ба ҳисоб мераванд; вобаста ба шароити мушаххаси таърихӣ нишондодҳои синнусолии чавонон метавонанд аз 16 то 30 сола бошанд» [1, 10].

Ҳамчунин, аз ҷониби олимони болозикр муайян гардидааст, ки чавонон – дар дигаргунсозӣ ва навоариҳои иҷтимоӣ қувваи бузург ва субъекти муҳим мебошанд. Ин қувваро мебояд оқилона истифода бурд. Дар ин росто қобили зикр аст, ки ҳар як фарди чавон аз рӯи минтақа ва сатҳи азхудкунии таҳсил ва маданият аз ҳам фарқ мекунад ва ба азхудкунии таълиму тарбия низ, тавачҷуҳ гуногун аст. Аммо талабот нисбат ба чавонон, дар умум яксон аст ва на ҳама ба онҳо тоб оварда метавонанд.

Ба ақидаи М.Илинский – чавонон захираи арзишманд ва навъи (гурӯҳи) махсуси ҷамъиятӣ мебошанд. Тибқи назари олим, ин на танҳо як мафҳуми иҷтимоӣ (демографӣ) аст, балки ҷанбаҳои иқтисодӣ ва сиёсиро низ дар бар мегирад; ин падидаи ҳақиқии ҷамъиятиест, ки доимо ҳамчун зергурӯҳи азиму мушаххаси синнусолӣ боқӣ мемонад, барандаи неруи бузурги зеҳнӣ ва қобилияти махсуси эҷодӣ мебошад [1, 108].

Дар ҳақиқат, чавонон қисми ҷудонапазири дигаргунҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа мебошанд, онҳо қудрати бузург ва иқтидори инноватсиониро барои ташаккули ҳама гуна шаклҳои сохти давлатӣ ташкил медиҳанд, аз ин рӯ бояд аз ин манбаъ хеле бодикқат ва самаранок истифода намуд.

И.С. Кон: Чавонон – гурӯҳи иҷтимоӣ–демографияе мебошад, ки дар асоси маҷмӯи нишондодҳои синнусолӣ ва хусусиятҳои вазъи иҷтимоӣ ва шароитҳои иҷтимоӣ психологӣ муайян карда мешаванд [1, 478].

Чавонон чун як қишри муҳимми ҷомеа мавриди омӯзиши илмҳои гуногуни ҷамъиятшиносӣ қарор дошта, ҳар кадом мувофиқи самт ва ё равиши худ мафҳуми «чавонон»-ро баррасӣ мекунанд. Аммо дар умум мафҳуми чавононро чунин мқарра кардан мумкин аст: «чавонон - гурӯҳи иҷтимоӣ-демографӣ ва ташаккулдиҳандаи низомҳо буда, қишри нисбатан пурҳаракат, эҷодкор, аммо осебпазири аҳолии мебошад» мебошад. Шахси чавон нерӯ, қувва ва тавоноии бештар ва қобилияти зуд мутобик шудан ба шароити ҷомеа ва мувофиқи низомии сиёсӣ иқтисодӣ ҳоситяи дигаргун шуданро дорад.

Ба омӯзиши васеи мушкilotи чавонон ва чавонон ҳамчун гурӯҳи иҷтимоӣ ювенологҳо машғул шудаанд. Дар шароити омӯзиши мушкilotи гуногунҷанбаи чавонон дар муҳити илмӣ соҳаи нави дониши маҷмӯии байнифаннӣ – ювенология, илм дар бораи наврасон, чавонон (*juventilis* лот.: чавонӣ, наврасӣ; *logos* дониш) падида омад [4].

Ювенология ба дониши маҷмӯии байнифаннӣ дар бораи раванди рушди насли наврас дар робита бо падидаҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ, фарҳангӣ, маънавӣ ва физиологӣ асос ёфтааст, ки онҳо ба ташаккулёбии шахсияти баркамол мусоидат мекунанд. Ин фанҳо демография, ҷамъиятшиносӣ (соцсиология), биология, раваншиносӣ (психология), сиёсатшиносӣ, иқтисод, ҳуқуқшиносӣ ва ғайра мебошанд.

Муайян гардид, ки мактаби илмии ювенология ҳанӯз аввалҳои солҳои 90-уми асри 20 дар Русия маъруфият пайдо намудааст, вале марҳалаи ташаккулёбии ин равияи илмӣ ба солҳои 60-уми ҳамин садда рост меояд. Яке аз муассисони он Е.Г.Слутский соли 1996 ташкили Академияи ювенологияро ташаббус мекунад, ки ба он олимони ва таҷрибаомӯзони 25 шаҳри Русия шомил мегарданд [5, 66]. Дар идомаи омӯзиши мушкilotи чавонон, соли

2004 рисолаи (монографияи) дастаҷамъии «Ювенология ва сиёсати ноболиғон дар асри 21: таҷрибаи омӯзиши байнисоҳавӣ» дар Санкт-Петербург таҳти таҳрири Е.Г.Слутский нашр мегардад. Ин рисола мавзуи (предмети) омӯзиши ноболиғонро иборат аз: ҷанбаҳои гуногун, унсурҳои равандро ва падидаҳои ювенологӣ, ки дорои хусусиятҳои назариявӣ ва эмпирикӣ мебошад ва он ки шахси ҷавон ё гурӯҳи ҷавонро ҳамчун объекти воридшаванда ба «ҷаҳони калонсолон» муайян кардааст [5, 27].

Тибқи назари О.В. Лукичев ювенология - ин илми гуманитарӣ (инсондӯстӣ) мебошад, ки донишҳои табиӣ ва илмӣ ҷамъиятиро дар бораи шахси ҷавон ва ҷавонон муттаҳид мегардонад. Ювенология, ба назари ин олим, илми мустақил ва дорои сохтори ба худ хосе чун методология, феноменология ва праксеология мебошад [1, 11].

Асоси ювенологияро ҳамчун илми байнисоҳавӣ нишондиҳандаҳои зерин ташкил медиҳад:

- ҳамкориҳои ҷомеа ва ҷавонон;
- махсусияти муносибатҳои байни ҷавонон ва давлат;
- ҷавонон ҳамчун манбаи дигаргунсозии вазъии ҷомеа;
- ҷавонон ҳамчун захираи меҳнатии ояндаи ҷомеа;
- ҳамкориҳои ҷавонон бо дигар гурӯҳҳои иҷтимоӣ.

Воқеан, дар аввалҳои асри 21 дар Русия ҷавонишинӣ (ювенология) ба давраи нисбата устувори ворид мегардад. Омӯзмаш ин илм дар зинаҳои мухталифи давлат ва ҷомеа ва дар байни муҳаққиқони самтҳо ва соҳаҳои гуногун маъруф ва маъмул мегардад. Дар дигар давлатҳои пасошуравӣ низ, дар ин марҳала истилоҳҳои нави илмӣ ва фанӣ марбут ба ҷавонишинӣ мавриди истифодаи васеъ қарор мегиранд, аз ҷумла ҳукуки ҷавонон, адлияи ҷавонон, тибби наврасон, қори иҷтимоӣ бо ҷавонон ва ғайра.

Дар ин марҳала дар Русия дар мактабҳои олии касбӣ масъалаи омӯзиши ювенология ҳамчун фан роҳандозӣ мегардад ва аз рӯи ихтисоси «Қор бо ҷавонон» омодакунии мутахассисон шуруъ мегардад. Аз ҷумла, дар Донишгоҳи давлатии технология ва дизайни Санкт-Петербург кафедраи омӯзиши ювенология фаъолият менамояд, мувофиқан дар доираи он фанҳои нақшаҳои таълимии алоҳида қорӣ мегардад, ки боиси таваҷҷӯҳи махсус мебошад [1, 12].

Дар рисолаи «Молодежная политика» ибраз мегардад, ки таъбиқи фаъолони ҷавонишинӣ (ювенология) новобаста аз ҷанбаҳои мусбати омӯзиши он ҳоло ҳам таҳқиқотҳои иловагӣ ва таваҷҷӯҳи махсус тақозо мекунад. 50 сол боз масъалаҳои ташаккули заминаҳои илмӣ сиёсати ҷавонон ва ё ҷавонон мавриди омӯзиши амиқ қарор дорад, аммо то кунун ҷавонишиниро ҳамчун илми тақмилёфт ҳисоб кардан мумкин нест. Ҳамчунин, дар Тоҷикистон, ки то имрӯз ягона аз муассисаҳои таълимӣ ва ё илмӣ ба ҷавонишинӣ (ҷавоно) ҳамчун илм ва ё фанӣ мустақил машғул нашудааст ва таваҷҷӯҳ низ, нақардааст.

Ҷавонон ҳамчун як гурӯҳи иҷтимоӣ таваҷҷӯҳи зиёди ҷомеашиносонро ҷалб кардааст. Бо вучуди ин, қисми зиёди донишҳо дар бораи ҷавонон хусусияти иҷтимоӣ-гуманитарӣ дорад, ки таваҷҷӯхро ба ин гурӯҳи иҷтимоӣ бештар мегардонад.

Омӯзиши зиёди мушкилоти иҷтимоии ҷавонон як фанӣ тамоман навро ба вучуд овард — «**Сотсиологияи ҷавонон**», яъне илм дар бораи ҷамъияти иҷтимоии фарди ҷавон. Сотсиологияи ҷавонон ҳамчун илм аз се марҳила иборат аст: 1) умумиметодӣ — фанӣ (дониш) иҷтимоӣ ва махсуси (феноменалии) ҷавонон; 2) назариявӣ иҷтимоӣ бо махсусияте, ки ҷавонро ҳамчун гурӯҳи алоҳидаи иҷтимоӣ демографӣ меомӯзад; ва 3) таҷрибавӣ

(эмприкӣ), ки фарогири таҳлили вазъи ҷавонон дар асоси омилҳои собитшаванда дар соҳаҳои дахлдори ҳаёт мебошад [6, 5].

Дар ташаккули сотсиологияи ҷавонон олимона монанди И.С.Кон, М. Титма, Ю. Г.Волков, Е.Г.Слутский, Г.И.Хмара, Ю.В.Манко, К.М.Оганян, И.Валев, П.Митяев, М.Семов, В.Фридрих, У.Старке, И.Рихтер, З.Бекели ва дигарон саҳм гузоштаанд [7, 4].

Ҷомеашиносон мушкилоти ҷавонро нисбатан васеъ меомӯзанд, аз ҷумла: ҷавонон дар системаи донишҳои ҷомеашиносӣ (сотсиологӣ); мушкилоти иҷтимоии ҷавонон ва асосҳои назариявӣ; тамоюлҳо ва маданияти рушди ҷавонон; мушкилоти ҷавонон оид ба меҳнат ва шуғл; фаъолият ва ҳаёти маънавии ҷавонон; тамоюли ҷавонон ба дин; мушкилоти демографияи ҷавонон; ташаккул ва инкишофи иттиҳодияҳо ва ҳаракатҳои ҷавонон; мавқеи ҷавонон дар сохти иҷтимоӣ сиёсии ҷомеа; низоъ дар доираи ҷавонон ва ғайра. Ин талошҳо имкон медиҳанд, ки масъалагузориҳо дар самти таҳлили ҳамаҷониб ва амиқи иҷтимоишавӣ ва рушди сиёсии ҷавонон пеш бурда шаванд.

Дар маводи таълимии «Ҷомеашиносии (Сотсиологияи) ҷавонон: китоби дарсӣ», ки соли 1996 (таҳрири В.Т. Лисовский) интишор гардидааст, ҳамчунин дар асари «Ҷомеашиносии (Сотсиологияи) ҷавонон: маводи таълимӣ»-и Манко Ю. ва Оганян М. (2008) масъалаҳои ҷомеашиносии (сотсиологияи) ҷавонон хеле муфасссал баррасӣ ва инъикос ёфтаанд.

Тибқи Энциклопедияи Сотсиологии Русия сотсиологияи ҷавонон дар соли 1999 мақоми фанни илмиро касб мекунад, ки ҷавонро ҳамчун гурӯҳи иҷтимоӣ бо хусусиятҳои иҷтимоӣ-демографияи онҳо (сарҳадҳои синнусолӣ, сохтор, динамика) бо назардошти маҷмӯи нишондодҳои объективӣ ва субъективӣ, ҳамчунин робита ва муносибатҳои онҳо бо дигар гурӯҳҳои иҷтимоӣ меомӯзад [7, 97].

Мақтаби сотсиологияи ҷавонон дар самти худшиносӣ ва ҳудодоҳии ҷавонон дар шароити таҳаввулоти ҷомеа ва иштироки онҳо дар рушди институтҳои ҷамъияти сиёсии давлатӣ асарҳои зиёд ва василаҳои хеле мукаммал эҷод (таҳия) менамоянд.

Аммо ин рисолаҳо дар бисёре аз кишварҳои ИДМ, аз ҷумла Тоҷикистон ҳоло ҳам ноаён боқӣ мемонанд. Бо ин масъалаи барои ҷомеаи муосир хеле муҳим даҳсолаҳои охир чӣ ҷомеашиносон, сиёсатшиносон, ҳукушиносон ва ё маъмурон хеле кам машғул мегарданд.

Боиси тазаккур аст, ки ҷавонон дар ҷомеаи муосир қувваи асосии кориро ташкил медиҳанд, зимнан муҳаққиқон ба гурӯҳи ҷавонони коргар диққати махсус дода, ҷавонро ҳамчун қувваи асосии корӣ арзёбӣ менамоянд. Илова бар ин, ҷавонон иқтисодии дар муҳлати кӯтоҳ ба бозори меҳнат мутобик шудан ва беҳ гардонидани вазъи иқтисодии худро соҳиббанд.

Мутобики андешаи Девей Ҷ. гурӯҳи коргарҷавонон дар алоқамандӣ бо таълим ташаккул меёбанд. Ў ибраз менамояд, ки таълими амалӣ се хусусият дорад: (а) инсон хубтар меомӯзад, агар ба таҳсилоти амалӣ беовиста ҷалб гардад; б) иқтисосмандӣ (дониш) тариқи инфиродӣ ташаккул меёбад, агар он барои ҷавонон аҳамияти хосса дошта бошад ё рафтори онҳоро тағйир дода тавонад; (в) ба таълим майлу кӯшиши инсон вақте зиёд мешавад, агар вай дар интиҳоби мақсадҳои таҳсилоти худ озод бошад, онгоҳ он қодир аст, ки дар азхудкунии таълим ба муваффақият ноил гардад [8, 55].

Дар натиҷагирӣ аз кори таҳқиқотии худ олими ватанӣ – С.Ашӯров зарурати татбиқи сиёсати давлатии ҷавонро дар заминаи рушди устувори иқтисодӣ, афзоиши иқтисодии инноватсионии ҷумҳурӣ, беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ ва таъмини шуғли пурсамари қувваи кории кишвар, бахусус ҷавонон асоснок мекунад. Ҳамчунин, олими амрикоӣ Колб Д. чор марҳилаи бебозгашти шуғлмандии ҷавонро муайян кардааст: таҷрибаи мушаххас;

мушоҳида ва мулоҳиза; ташаккули концепсияи назорат (дидан) ва арзёбии интизориҳо; таҳлили оқибатҳои концепсия [1, 13].

Бо назардошти таҳлилҳои боло хулоса қаран мумкин аст, ки дар Тоҷикистон масъалаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии шахосни ҷавон воқеан ҳам аҳамиятнок аст, зеро ҷавонон қувваи асосии қориро дар мамлакат ташкил медиҳанд.

Зимнан, барои беҳ гардонидани вазъи ҷавонон ва ҷомеа амалӣ намудани таҳқиқотҳои иловагӣ ва илмию методӣ муҳим аст.

Мо ба ташаккули сиёсати муносиб нисбат ба ҷавонон дар он сурат наздик мешавем, агар ба таҳқиқу омӯзиши ҳаёту фаъолияти ҷавонон ва муносибатҳои онҳо дар ҷомеа, иштироки онҳо дар ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии давлат, ҳамгироӣ ва мутобиқати онҳо ба талаботи ҷаҳони ҳозира ва талаботи рӯзафзуни системаҳои сиёсӣ идома диҳем. Илова бар ин, ҷавонӣ ё наврасӣ, ин як амал нест, балки маҷмӯи муносибатҳоест, ки давраи мушаххаси инкишофёбии инсонро аз кӯдакӣ то ба камолот дар бар мегирад. Аз ин рӯ, мо бо таҳқиқи донишҳо дар бораи ин муносибатҳо, аз ҷумла омӯзиши муносибатҳои рафторӣ (интизомии) ҷавонон бо давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, ба асосҳои илмӣ ин масъала - илми соҳаи сиёсати ҷавонон рӯ меорем [1, 14].

Омӯзиши пуршиддати табиати ҷавонон ва муносибатҳои онҳо дар ҷомеа, афзоиши талаботи онҳо нисбат ба ҳокимияти давлатӣ, иштирок дар рушди муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии давлат ва ҷомеа, масъалаи ташаккул и инкишобии сиёсати ҷавононро пеш мегузорад.

Сиёсати ҷавонон - ин системаи маҷмӯи тадбирҳои интизомӣ мебошад, ки дар раванди инкишофи ҳамаҷонибаи ҷавонон ба ташкили шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, ташкилӣ, ҳуқуқӣ, фарҳангӣ, фароғатӣ, таълимӣ, тандурустӣ ва дигар шароитҳо равона гардидааст. Гузашта аз ин, дар сатҳи ҷаҳонӣ, бахусус аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ ғояи иштироки ҷавонон дар татбиқи (амалисозии) масъалаҳои худ, аз ҷумла фаъолнокии сиёсӣ ва ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ҳарчи бештар таълиф мешавад [1, 14].

Сиёсати давлатии ҷавонон – ин сиёсате байнисоҳавиест, ки аз ҷониби сохторҳои гуногуни давлатӣ, вазорату идораҳо, аз қабili вазоратҳои маориф, меҳнат, ҳифзи иҷтимоӣ, фарҳанг, тандурустӣ, варзиш, сайёҳӣ, муҳофизат, қорҳои дохилӣ, қор бо ҷавонон, қор бо занон ва оила ва ғайра амалӣ қарда мешавад [1, 14].

Масъалаҳои ташаккули сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асарҳои Асадуллоев Р.Н., Ашӯров С.Б., Набиев В.М., Ҳакимов Ш., Раҳимов И., Тураева З.Н., Ҳойдбоев Ф.А., Миралиён Қ.А. ва дигар олимони ватанӣ баён шудаанд [9, 15]. Ин олимони нақши ҷавононро дар шароити демократикунонии ҷомеа, тарбияи сиёсии ҷавонон, равандҳои таърихӣ ва марҳалаҳои ташаккули сиёсати ҷавонон, масъалаҳои татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон тавассути системаи махсуси идоракунӣ, сохтори мақомоти давлатии қор бо ҷавонон, таҳкими иқтисодии ташкилотҳои ҷавонон, дастгирии институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва иштироки онҳо дар татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон дар Тоҷикистон ва ғайраро то андозае омӯхтаанд.

Мақтаби ватании «Сиёсати ҷавонон» дар ҳақиқат шароитҳое зиёде фароҳам овардааст, ки ба ташаккул ва рушди сиёсати ҷавонон дар Тоҷикистон мусоидат менамояд, аммо иқтисодии он дар қиёс бо мактабҳои аврупоӣ ва русӣ хеле заиф арзёбӣ мешавад. Танҳо далели он, ки дар ин кишварҳо ин соҳа (сиёсати ҷавонон) аллакай ҳамчун як фанни илмӣ ва таълимӣ қорӣ шудааст, ин иддаёро тасдиқ мекунад. Аз ин рӯ, идомаи пажӯҳишҳо, мутаносибан

рушди устувори сиёсати давлатии ҷавонон тавассути таҳияи механизму технологияҳои муосир ва таълиқи он ҳамчун як фанни илмӣ ва таълимӣ саривактӣ арзёбт мегардад.

Дар ин замина, дар гурӯҳи кишварҳо муҳаққиқон, олимон ва сиёсатмадоронро як рисолати муштарак муттаҳид мегардонад - омӯзиши ҷавонон на ҳамчун як фард, балки ҳамчун субъекти сиёсат. Мутаносибан, дар гурӯҳи муайяни кишварҳо институтҳои сиёсати ҷавонон таъсис ёфтаанд, вале бо шаклҳои гуногун ва равишҳои ташкилии хос – дар ҷое дар шакли муассисаи давлатӣ ва дар ҷои дигар ҷамъиятӣ, вале ҳадаф як аст, - омӯзиши ҷавонон ва сиёсати ҷавонон, таҳияи тавсияҳо оид ба инкишофи ҷамаҷонибаи ҷавонон. Аз ҷумла:

- **Донишгоҳи ҷавонони Чин оид ба илмҳои сиёсӣ** соли 1985 ташкил ёфта, мутахассисони соҳаи кор бо ҷавононро бо фарогирӣ бо донишу малакаи идоракунии муосир омода месозад. Ба ғайр аз ин дар донишгоҳ Институти илмӣ-тадқиқотии психологияи ҷавонон ва Институти илмӣ-тадқиқоти сиёсати ҷавонон фаъолият мекунанд. Дар Донишгоҳ донишҷӯён аз тамоми ҷаҳон таҳсил мекунанд ва барои донишҷӯёни хориҷӣ шариоти махсус фароҳам оварда шудааст [10];

- **Институти фарҳанг ва сиёсати ҷавонони Донишгоҳи давлатии омӯзгории Новосибирски Федератсияи Русия** – соли таъсис-2003. Институт ба тайёр кардани кадрҳо оид ба сиёсати ҷавонон ва кори иҷтимоӣ машғул мебошад [11];

- **Институти илмӣ ҷавонон** аз соли 1953 инҷониб дар Калифорния (ИМА) фаъолият дошта, доираи васеи барномаҳои таълимиро барои ҷавонон пешкаш мекунад [12];

- **Институти Тадқиқоти Ҷавонони Коннектикут (ИМА)** аз соли 1996 инҷониб дар соҳаи рушди сарвари ҷавонон, пешгирии таваккалҳо ва тағйироти иҷтимоӣ фаъолият мекунад. Он ҷавононро барои пешбурди фаъолиятҳои гуногун дар байни ҳамсолони худ таълим медиҳад ва омода мекунад, барномаҳо ва модулҳои ташаббусҳои ҷавононро таҳия мекунад, тадқиқот мегузаронад ва модулҳоро барои таълим интерактивии ҷавонон дар самтҳои гендер, фарҳанг ва балоғатрасӣ таҳия мекунад [13];

- **Институти ҷавонони Олмон** соли 1963 таъсис ёфта, дорои 170 омӯзгор буда, дар самти дастгирии кӯдакон, ҷавонон ва оилаҳо фаъолият мекунад. Он масъалаҳои марбут ба ҷавонон ва оилаҳоро меомӯзад, барои ҳалли мушкилоти мавҷуда дар сатҳи ҷомеа ва сиёсӣ тавсияҳо таҳия мекунад, ба муассисаҳои давлатӣ машваратҳои сиёсӣ медиҳад ва ба бахшҳои сеюм аз ҷиҳати амалӣ ва махсус хизматрасонӣ менамояд [14].

Аз маълумоти боло бармеояд, ки равишҳои илмӣ-назариявӣ ва методологӣ ба ҷавонон ва сиёсати ҷавонон, заминаҳои таҷрибавӣ ва амалӣ, иқтидорҳои тадқиқотӣ таҳлилӣ дар самти ташаккул ва рушди илми соҳаи ҷавонон ё ҷавонишиносӣ ҳанӯз 50 сол қабл ба роҳ монда шудааст. Донишгоҳҳо, институтҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва дигар муассисаҳо ташкил карда шудаанд, ки ҷавононро дар доираи сиёсати ҷавонон ва омодагӣ ба ҳаёту фаъолияти мустақилона меомӯзанд ва таълим медиҳанд. Аз ин рӯ, таълими сиёсати ҷавонон ҳамчун як фанни алоҳида бахусус дар шароити Тоҷикистон, ки кишвари ҷавонтарини ҷаҳон аз лиҳози аҳоли ба ҳисоб меравад, саривактӣ арзёбӣ мегардад.

Гузашта аз ин, имрӯз дар мамлакат соҳае нест, ки бо ҷавонон сарукор надошта бошад, аз ҷумла дар соҳаи **маориф** – таълим ва омодакунии мутахассисони соҳаҳои гуногун ва омӯзгорони ҷавон (истифода ҳамчун омӯзор), **мудофия** – тарбияи ҳарбию ватандӯстии ҷавонон (истифода ҳамчун сарбоз), **ҳифзи ҳуқуқ** (ВКД, прокуратура ва ғ.) – тарбияи ҳарбию ватандӯстӣ ва ҳуқуқию сиёсии ҷавонон (истифода ҳамчун сарбоз ва субъект), **мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ** – ҳифзи манфиатҳо, тарбияи идоракунӣ, сиёсӣ ва кадрӣ (истифода ҳамчун идоракунанда), **ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ** – тарбияи ҷавонон дар

рӯҳияи худшиносӣ, ҳудогоҳӣ ва масъулияти шаҳрвандӣ (истифода ҳамчун актори иҷтимоӣ, иштирокчӣ), **ташкilotҳои соҳибкорӣ, аз ҷумла тичорат, сохтмонӣ ва кишоварзӣ** – омӯзиш ва тарбияи ҷавонон дар рӯҳияи меҳнатдӯстӣ, мустақилияти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ (истифода ҳамчун қувваи асосии корӣ) ва ғайра.

Аммо дар кадом вазъ ё ҳолат метавон аз иқтидори фарди ҷавон босамар истифода бурд ва ё ўро дуруст роҳнамоӣ намуд? Танҳо дар сурати доштан ё омӯхтани дониш ва малака оид ба идоракунии ҷавонон, методҳои таълиму тарбияи муосири онҳо, усулҳои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои сиёсӣ иҷтимоии онҳо ва дар маҷмӯъ сиёсати ҷавонон ва роҳу усулҳои татбиқи он. Яъне, маъмуриони оянда ва имрӯзи аксари ниҳодҳои давлатӣ ва ҷамъиятиро зарур аст, ки вобаста ба сиёсати давлатии ҷавонон ва роҳу усулҳои татбиқи самарноки он дониш омӯзанд ва маълумоти касбӣ гиранд. Илова бар ин, вақти он расидааст, ки дар бахши кор бо ҷавонон, занон, оила ва робита бо ҷомеа мутахассисони касбии соҳаи кор бо ҷавонон омода карда шаванд. Ин натавонҳо тақозои илми сиёсӣ, ҷомеашиносӣ ва идоракунӣ аст, балки талаботи Конститутсия, конунгузорӣ, стратегияҳо ва барномаҳои давлатии Ҳукумати Тоҷикистон дар ҳоши рушди сармояи инсонӣ мебошад.

Ҷавонон дар сатҳҳо ва соҳаҳои гуногун ҳамчун як воқеият ва субъекти махсусан муҳим мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд, ки дар барои омӯхтан ва муайян кардани қадамҳои эҳтимолии рушди онҳо ҳамеша равишҳои наву замонавӣ омӯхта мешаванд, ки дар натиҷа ба рушди тамоми башарият хизмат мекунанд [1, 15].

Ҳамин тариқ, дар шароити қонеъ гардонидани талабот ва манфиатҳои ҷавонон зарурати ташаккули низоми муносибатҳои муносиби давлат ва ҷавонон ба миён омад, ки он **сиёсати давлатии ҷавонон** ном гирифт. Зимнан, татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон дар ҷаҳони муосир дар шароити пеш омадани дигаргуниҳои бошиддат ва демократикунонии ҷомеа беш аз пеш, ки ояндаи он имрӯз муайян карда мешавад, зарур мегардад.

Ҷавонон ҳамчун субъекти асосӣ ва ҳам объекти сиёсати давлатӣ дар айни замон бештар осебпазиранд ва ба таваҷҷӯҳи ҷиддӣ ва дастгирии доимӣ ниёз доранд. Дар ҷаҳони имрӯза, мутаассифона, на ҳама вақт ба насли наврас таваҷҷӯҳи лозима равона мегардад, ки дар натиҷа як қатор мушкилот, аз ҷумла дар самти иҷтимоӣ, ҳуқуқ, фарҳанг ва ғайра ба вучуд меояд. Маҳз ҳамин гуногунравишӣ ва мураккабии мушкилот татбиқи самараноки сиёсати давлатиро нисбат ба ҷавонон тақозо мекунад, зеро масъалаи ҷавононро ягон ниҳоди давлатӣ ё низоми маъмурӣ дар танҳои ҳал карда наметавонад.

Дар ҳама асно мо метавонем яке аз мушкилоти ҷавононро муфассалтар баррасӣ намоем. Масалан, вазифаи хадамоти давлатӣ дар самти шуғли аҳоли, ин ҳалли масъалаҳои шуғл мебошад. Аммо, дар инҷо гурӯҳи мушкилоти дигар пеш меояд, ки бо шуғли аҳоли пайдарҳам аст, аз ҷумла танфурӯшӣ, ҷинояткорӣ ва фурӯшу истеъмоли маводи мухаддир. Ин мушкилот ба ваколати хадамоти шуғли аҳоли бевосита алоқаманд намебошад, вале бояд ҳал карда шаванд.

Ҷуноне муаллиф дар рисолаи хеш «Молодежная политика» ибраз мекунад, вақте мо «ҷавонон» мегӯем, сухан танҳо дар бораи як гурӯҳи демографӣ, ки дар вазъияти душвору мураккаби иҷтимоӣ қарор дорад, намеравад, инҷо пеш аз ҳама қисми иҷтимоӣ, идеологӣ ва қувваи асосии қорини ҷомеа дар назар дошта мешавад, ки ба хоҳири онҳо ислохотҳои гуногун идоракунӣ гузаронида мешавад ва он ки дар ояндаи наздик ҳуди ҳамин гурӯҳ раванди ин ислохотҳоро муайян менамояд.

Ҳамин тариқ, зарурати ташаккули сиёсати давлатии ҷавонон дар Тоҷикистон мисли дигар кишварҳои пасошӯравӣ дар аввали солҳои 90-ум ба миён омад.

Сиёсати давлатии ҷавонон – ин системаи ягонаи тадбирҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва тарбиявӣ мебошад, ки аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ташкилоту муассисаҳо новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ ва моликиятшон, иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон ва шаҳрвандон бо мақсади таълиму тарбия, ташаккул ва рушди ҷавонон, ҳифзи ҳуқуқ ва истифодаи самараноки неруи онҳо ба манфиати ҷомеа истифода ва амалӣ карда мешаванд [1, 16].

Мафҳуми мазкур ба мафҳуми «сиёсати давлатии ҷавонон ба маънои васеъ» мувофиқат мекунад. Инчунин мафҳумҳои дигари «сиёсати давлатии ҷавонон ба маънои маҳдуд» низ мавҷуданд, ки асосан ба масъалаҳои муайянкунии соҳавии сиёсати давлатии ҷавонон, яъне «фаъолияти соҳаи кор бо ҷавонон» вобаста мебошанд.

Маълум аст, ки раванди ташаккул ва татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон «ташаққули низоми комил, аз ҷумла заминаи қонунгузории системаи мақомот ё сохторҳои кор бо ҷавонон ва татбиқи тадбирҳоро (асосан дар асоси усули барномасозии мақсаднок)» пешбинӣ мекунад. Раванди ташаккулёбии сиёсати давлатии ҷавонон аз ташкили заминаҳои қонунгузории он ва мақомоти давлатӣ оид ба кор бо ҷавонон, ки барои татбиқи он муайян (вобаста) шудаанд, иборат аст [15, 14].

Таърифи дигар он аст, ки сиёсати давлатии ҷавонон сиёсати байнисоҳавӣ буда, асосан тавассути мақомоти ғуноғуни ҳокимияти давлатӣ, аз қабili сохторҳои (вазиратҳои) маориф, илм, меҳнат, муҳоҷират, ҳифзи иҷтимоӣ, фарҳанг, тандурустӣ, варзиш, сайёҳӣ, муҳофизат, қорҳои дохилӣ, қор бо ҷавонон, қонон, оила, дин ва ғайра, инчунин аз ҷониби иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ғуруҳҳои ташаббусқор, ниҳодҳои байналмилалӣ ва ғайра амалӣ карда мешавад.

Сиёсати давлатии ҷавонон барои Тоҷикистон сиёсати нав нест; он ҳануз дар шароити - ғузариш ва ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ташаккул ёфтааст.

Мутобиқи Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии - ҷавонон» сиёсати давлатии ҷавонон – низоми ягонаи тадбирҳои ташкилӣ ва ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, фарҳангӣ мебошад, ки тавассути субъектҳои сиёсати давлатии ҷавонон бо мақсади тарбия ва ташакқули қомолоти ҷавонон, ҳифзи ҳуқуқ ва истифодаи босамари неруи зеҳнии онҳо ба манфиати ҷомеа татбиқ мегардад. Яъне, он ҳамчун як низом, системаи ягона барои ҳалли як қатор масъалаҳои ҷавонон тавассути қалб ва ба самти мувофиқ равона қардани тамоми соҳаҳои фаъолияти давлатию ҷамъиятӣ ниғаронида шудааст.

Зимнан, сиёсати давлатии ҷавонон қун низоми қонунӣ, яъне расмӣ ва зарурати он бо қонун қазирuftа шуда мебошад, татбиқи он бояд дар ҳамаи сатҳҳо ва аз қонби ҳамаи субъектҳо, аз ҷумла мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба таври самаранок таъмин қарда шавад.

Татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон дар Тоҷикистон аз қониби Ҳуқумати Қумҳурии Тоҷикистон ва бевосита аз қониби Президенти Қумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар сатҳи баланд дастғирӣ қарда мешавад. Дар раванди ташакқулёбии сиёсати давлатии ҷавонон (1993-2025) аз қониби Президенти қумҳурий 10 воҳурий ва мулоқотҳои васеи расмӣ бо намояндағони ҷавонони кишвар ташқил қарда шуда, дар онҳо мушқилоти ҷавонон ва масъалаҳои рушди сиёсати давлатии ҷавонон, аз ҷумла тарбияи ҷавонон, ҳифзи иҷтимоӣ, рушди иттиҳодияҳои ҷавонон, ғуруҳҳои ташаббусқор, маҳқилҳои ғуноғуни таълимӣ, - марқазҳои соҳибқорӣ, ғуруҳҳои дастғирии ҷавонон ва ғайра муфассал мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудаанд [1, 16].

Дар натиҷаи ҳар қадом воҳурий тадбирҳои зиёде барои беҳтар намудани вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии ҷавонон ва ҷомеа ва ташакқули асосҳои институтсионалии сиёсати

давлатии ҷавонон андешида шуданд, ки қобили тазаккур аст. Аммо натиҷагирӣ ва арзёбии самарабахшӣ аз онҳо, яъне ташкили механизми мониторингӣ тақозои ҷомеаи муосир аст.

Ҳамчунин, Сарвари кишвар дар доираи Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (с.2016) соли 2017-ро «Соли ҷавонон» эълон карда, иброз намуд, ки *«Татбиқи босамари сиёсати давлатии ҷавонон аз рӯзҳои нахустини соҳибистиқлолӣ дар меҳвари фаъолияти Ҳукумати Тоҷикистон қарор дорад.»* [16].

Дар натиҷаи ин вохӯриҳо ва дастурҳои пайвастаи роҳбари давлат дар ҷумҳурӣ ба дастовардҳои муайян ноил гардидем, аз ҷумла: таъсис мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба кор бо ҷавонон, стипендияҳои махсус барои донишҷӯён, мукофотҳои соҳавӣ (давлатӣ) барои олимони ҷавон, грантҳои ҳукуматӣ барои дастгирии иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон, бурсия (квота) барои қабули (дохилшавии) ҷавонон аз оилаҳои камбизоат ба муассисаҳои таълимии олии касбӣ, таъсиси марказҳои ҷавонон ва кӯдакон, ташкилҳои Шуроии миллии кор бо ҷавонон дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шуроҳои маҳаллии кор бо ҷавонон ва ғайра амсоли инҳо.

Дар вохӯрӣ бо намояндагони ҷавонон санаи 23 майи соли 2013 Президенти кишвар оид ба аҳамиятнокии сиёсати ҷавонон ва ҷавонон дар ҷаҳон чунин ибрози назар намуданд: *«Дар ҷаҳони муосир ҳалли мушкилоти ҷавонон ва истифодаи неруи зеҳнӣ ва ҷисмонии онҳо яке аз шартҳои ноил шудан ба рушди устувори давлат ва ҷомеа мебошад»* [17].

Дар баробари ин, Президенти Тоҷикистон ба роҳбарон ва намояндагҳои дигар давлатҳо ва ҷамъиятҳо низ, пешниҳод намуданд, ки ба масъалаҳои ҷавонон ва ҳалли мушкилоти онҳо, бахусус дар самти мубориза бо шомилшавии ҷавонон ба гурӯҳҳои радикалӣ, ифротӣ ва экстремистӣ тавачҷӯҳи хоса зоҳир намоянд. Аз ҷумла, зимни суҳанронӣ дар ҷаласаи Шурои сарони кишварҳои узви Созмони ҳамкории Шанхай (10.07.2015) муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иброз мекунам, ки: *«Соҳаи кор бо ҷавонон ва манфиатҳои ҷавонон бояд яке аз авлавиятҳои муҳими СҲШ арзёбӣ гардад. Бинобар ин пешниҳод мекунам, ки яке аз солҳои оянда «Соли ҷавонон» эълон карда шавад* [18].

Гуфтаҳои боло аз он шаҳодат медиҳанд, ки давлат дар шахсияти Пешвои миллат, Президенти кишвар татбиқ ва инкишофи сиёсати ҷавонон ва баланд бардоштани нақши ҷавононро дар ҷомеа ҳамаҷониба дастгирӣ менамояд. Барои воқеан қонунгардонидани ин интизориҳо ва амалӣ гардонидани ҳадафи давлат – татбиқи босамари сиёсати давлатии ҷавонон зарур аст, ки иқтисодӣ мактаби илмӣ сиёсати ҷавонони Тоҷикистон, аз ҷумла заминаи устувори назариявӣ ва таҷрибавӣ он ташаккул дода шавад ва сатҳи фановарӣ ва илмӣ методии сиёсати давлатии ҷавонон баланд бардошта шавад.

Ҷавонон ҳамчун фард ва захираи иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ вобаста ба дигаргунӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ таъсири зиёд доранд. Воқеан, ин ҳолат ё мавқеъгирӣ ҷавонон ба омӯзиши муносибатҳои байналмилалӣ ҷавонон ва асосҳои илмӣ методии он мором водор месозад.

Татбиқҳои сартосарӣ ва аҳамиятнокии ташаккул ва рушди сиёсати ҷавонон, ин натиҷаи эътирофи ин сиёсат ҳамчун институти фаъоли равандҳои сиёсӣ дар сатҳи байналмилалӣ арзёбӣ мегардад.

Ассамблеяи Генералии СММ хануз соли 1965 «Дар бораи дар байни ҷавонон паҳн кардани идеалҳои сулҳ, эътироми яқдигар ва ҳамдигарфаҳмии байни халқҳо» эълония қабул намуд, ки асосан хусусияти тарбиявӣ дошт ва ҷавононро ба сулҳдӯстӣ таҳаммулпазирӣ даъват мекард. Зимнан, ин ташаббус ба воқуниши оммавии ҷавонони солҳои 60-ум асос меёбад. Соли 1998 аз ҷониби ин ниҳоди умумиҷаҳонӣ Эълония оид ба сиёсати ҷавонон ва

барномаи ҷавонон қабул мегардад, ки 8 самтро дарбар мегирад, аз ҷумла ташаккули сиёсати миллии ҷавонон дар ҳама кишварҳои ҷаҳон [7, 15]. Аз ҷумла, дар муқаддимаи ин ҳуҷҷат қайд карда мешавад: *«боз ҳам дар асоси нуқтаи дар сарҳати 112-уми Барномаи ҷаҳонии амал зикршуда таъкид мегардад - давлатҳое, ки ҳанӯз ин корро накардаанд, чораҳои заруриро вобаста ба таҳия ва қабули сиёсати миллии дар бораи ҷавонон амалӣ созанд...»*, ки аҳамият ва зарурати омӯзиши ин сиёсат, баҳусус таҳияи тадбирҳо ва механикҳои хосро ҷиҳати ташаккули асосҳои институтсионалӣ, илмӣ, технологӣ ва таҷрибавӣ (эмпирикӣ) баланд мебардорад.

Қобили зикр аст, ки илова ба тадбирҳои боло бо ташаббуси СММ боз якчанд ҳуҷҷатҳои стратегии сатҳи байналмилалӣ қабул мегардад, аз ҷумла **Меъёрҳои (принсипҳои) роҳбарӣ оид ба иштироки ҷавонон дар таҳкими сулҳ, Эълония оид ба масъалаҳои ҷавонон, сулҳ ва амният (2015)** ва **Барномаи амал оид ба пешгирии экстремизми ҳушунатомез ва таҳкими сулҳ дар ҷаҳон**. Ғайр аз ин, дар қатъномаи ба қабулшудаи Шурои Амнияти СММ (9.12.2015) зикр шудааст, ки: *«Шурои Амният аз кишварҳои узв даъват мекунад, ки роҳҳои афзоиши намоёндагии фарогири ҷавононро дар раванди қабули қарорҳо дар ҳама сатҳҳо дар доираи муассисаҳо ва механизмҳои маҳаллӣ, миллии, минтақавӣ ва байналмилалӣ оид ба пешгирӣ ва ҳалли низоъҳо, аз ҷумла муассисаҳо ва механизмҳои муқовимат ба экстремизми зӯрварона, ки метавонад ҳамчун заминаи парвариши терроризм хизмат кунад, омӯзанд ва дар ҳолати зарурӣ таъсиси механизмҳои ҳамаҷонибаро барои таъмини иштироки ғарбӣ ва ҷаҳонӣ дар раванди сулҳ ва ҳалли баҳсҳо баррасӣ намоянд»* [19].

Аз таҳлилҳои боло бармеояд, ки Созмони Милалӣ Муттаҳид, ки беш аз 190 кишвари ҷаҳонро муттаҳид мекунад, ба масъалаҳои ҷавонон ва сиёсати ҷавонон таваҷҷӯҳи хоса зоҳир менамояд. Дар доираи фаъолияти ин ташкилоти байналмилалӣ ва зерсохторҳои маҳаллии он дар кишварҳо, аз қабили Ҳазинаи кӯдакон, Ҳазинаи нуфузи аҳоли, Иттиҳодияи волонтерон, Созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ ва ғайра масъалаҳои ҷавонон мунтазам баррасӣ, бозбинӣ гардида, мушкилоти мавҷуда ҳал карда мешаванд.

Дар ҳолати имрӯза қисми зиёди мамлакатҳо сиёсати муайяншудаи мақсаднокро нисбат ба ҷавонон пеш мебаранд. Дар аксари кишварҳо сиёсати миллии соҳаи ҷавонон амалӣ мегардад, зимнан санадҳои алоқаманди қонунгузорӣ оид ба масъалаҳои рушд ва ҳифзи манфиатҳои ҷавонон қабул шудаанд. Ҳамчунин, дар гурӯҳи зиёди кишварҳо мақомоти ваколатдори давлатии соҳаи сиёсати ҷавонон ё кор бо ҷавонон фаъолият доранд [20].

Ба нақши ҷавонон ва иштироки онҳо дар ҷомеа дар сатҳи ИДМ баҳои баланд дода мешавад. Ин муқаррарот ва ҳадафҳо дар **Созишномаи давлатҳои аъзои ИДМ оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи кор бо ҷавонон**, ки 25 ноябри соли 2005 қабул шудааст, баён мегардад. Дар моддаи 4-уми ин санад аз ҷумла гуфта мешавад: *«Тарафҳо дар самтҳои зерин ба ҳамдигар мусоидат менамоянд: тайёр кардани кадрҳои касбӣ дар соҳаи кор бо ҷавонон; доду гирифтани маводҳои илмӣ, маълумотномаҳо, иттилоот ва маводҳои методӣ, табодули таҷрибаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятии ҷавонон ва дигар ташкилотҳо ва иттиҳодияҳое, ки дар самти татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон ва дастгирии ташаббусҳои ҷавонон иштирок мекунад; ташкил ва гузаронидани тадқиқотҳои муштараки илмӣ ва ҷарабаниҳо оид ба масъалаҳои гуногун дар самти сиёсати ҷавонон ва ҳамкориҳои байни ҷавонон»* [21, 2].

Зимнан, аксари кишварҳои ИДМ, дар баробари Тоҷикистон, низоми (системаи) сиёсати давлатии ҷавононро бо тартиби хос дар кишварҳои худ ҷорӣ кардаанд. Ғайр аз ин, ин сиёсат

дар аксари кишварҳои Ғарб низ татбиқи қарда мешавад, ки аҳамият ва афзалиятнокии онро дар рушди давлатҳо ва ҷомеаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад.

Амалӣ намудани сиёсати давлатии ҷавонон дар ҷаҳони муосир, дар шароити тағйироти босуръат ва демократикунории ҷомеа хеле муҳим ва саривақтӣ аст ва яке аз асосҳои ин сиёсат ҳуди ҷавонон ба ҳисоб меравад, ки ояндаи онҳо, яъне ояндаи ҷомеа (дар симои ҷавонон) имрӯз муайян қарда мешавад.

Хулоса мегардад, ки дар шароити Тоҷикистон – давлати ҳам лиҳози сиёсӣ ва ҳам аз лиҳози иҷтимоӣ-демографӣ ҷавон татбиқи сиёсати мақсаднок ва устувор дар самти қор бо ҷавонон, аз ҷумла амалӣ намудани тадбирҳои зерин аҳамиятнок ва натиҷабор арзёбӣ мегардад:

1. Ташкил намудани ниҳодҳои гуногуни илмию тадқиқотӣ ва таҳлилу омӯзиши касбии сиёсати ҷавонон ва ҷавонон ҳамчун неруи комили зехнии ҷомеа;
2. Дар муассисаҳои таълимии олии касбӣ қорӣ намудани фанни «Сиёсати ҷавонон» ва тахассуси «Қор бо ҷавонон»;
3. Ба роҳ мондани омодаسازی, таҷрибаомӯзӣ ва бозомӯзии кадрҳо аз рӯи ихтисоси «Қор бо ҷавонон».

Татбиқи қораҳои боло метавонад гурӯҳи мушкilotи иҷтимоӣ, сиёсӣ, маънавӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ ҷомеаро дар самти худшиносӣ, худқоҳӣ, ҳувияти миллӣ, захираи кадрӣ, рушди сармояи инсонӣ, таҳкими шуури сиёсӣ ва маданияти иқтисодӣ то андозаи назаррас ҳал намояд ва ё ба ҳалли муносиб ва муосири онҳо мусоидат кунад.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Миралиён Киёмиддин Абдусалимзода, Молодёжная политика / Киёмиддин Абдусалимзода Миралиён. [б.м.]: Издательские решения, 2019 – 364 с.
2. UN Мир [Электронный ресурс] / Мир UN: 2025. – Режим доступа: <https://population-pyramid.net/ru/pp/мир>
3. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: Омори солони / Агентии омори назди Президенти ҚТ. - Душанбе: 2024. – 480 с.
4. Википедия. Ювенология [Манбаи электронӣ] – 2015. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki>
5. Александр Вал Луков, Ювенология: проблемы становления теории молодежи [Текст] / Луков Вал // Вестник МАН. – 2007. - №2. - С. 66-69
6. Лисовский, В. Т. Социология молодежи: учебник [Текст] / В. Т. Лисовский. - СПб: Изд-во С.-Петербургского университета, 1996. - 460 с.
7. Манько, Ю. В. Социология молодежи: учебное пособие [Текст] / Ю. В. Манько, М. Оганян. - СПб.: Петрополис, 2008. - 316 с.
8. Jon, O. J. Dewey and Experiential Learning: Developing the theory of youth work [Текст] / O. J. Jon // Youth & Policy. – 2012. - №108. - pp. 55-72
9. Асадуллоев, Р. Н. Молодежь в процессах демократизации общественной жизни страны (на примере Республики Таджикистан) [Текст] / Р. Н. Асадуллоев. – Душанбе, 2004. – 179 с.
10. Донишгоҳи ҷавонони Чин оид ба илмҳои сиёсӣ [Манбаи электронӣ] – 2025. – Тартиби дастрасӣ: <https://www.cyu.edu.cn/>

11. Институти фарҳанг ва сиёсати ҷавонони Донишгоҳи давлатии омӯзгории Новосибирски Федератсияи Русия [Манбаи электронӣ] – 2025. – Тартиби дастрасӣ: <https://nspu.ru/obuchenie/instituty-fakultety/detail.php?ID=176>
12. Институти илмӣи ҷавонон дар Калифорния (ИМА) [Манбаи электронӣ] – 2025. – Тартиби дастрасӣ: <https://www.ysi-ca.org/index.html>
13. Институти Тадқиқоти Ҷавонони Коннектикут (ИМА) [Манбаи электронӣ] – 2025. – Тартиби дастрасӣ: <https://sites.tufts.edu/iaryd/about/>
14. Институти ҷавонони Олмон [Манбаи электронӣ] – 2015. – Тартиби дастрасӣ: <https://www.dji.de/>
15. Миралиев К. Татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон ва нақши он дар таҳкими иқтисодӣ ҳаракатҳои ҷавонон дар Тоҷикистон дар шароити ҷомеаи муосир [Матн] / Миралиев К. - Душанбе: Рафиграф, 2006. - 186 с.
16. Паёми Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ] – Душанбе, 2016. – Тартиби дастрасӣ: <https://president.tj/event/missives/12756>
17. Миралиев К.А. Президент ва ҷавонон [Матн] / К. А. Миралиев. – Душанбе: Тараккиёт, 2013. – 55 с.
18. Суханронӣ дар ҷаласаи Шӯрои сарони давлатҳои аъзои СҶШ [Манбаи электронӣ] – Русия, 2015. – Речаи дастрасӣ: <http://president.tj/ru/node/9366>
19. Резолюция Совета Безопасности ООН от 09.12.2015, №2250 [Электронный ресурс] – Нью-Йорк: 2015. – Режим доступа: [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2250\(2015\)...](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2250(2015)...)
20. Консепсияи Форуми якуми ҷаҳонӣ оид ба сиёсати ҷавонон [Манбаи электронӣ] – Боку: 2014 (2015). - Тартиби дастрасӣ: <http://www.youthpolicy.org>
21. Дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи кор бо ҷавонон: Созишномаи кишварҳои узви ИДМ аз 25.11.2005 [Манбаи электронӣ] – М.: 2005. – Речаи дастрасӣ: <http://cis.minsk.by/reestr/ru/Reestr.html#reestr/view/text?doc=3044>

THEORETICAL ASPECTS AND RELEVANCE OF THE FORMATION OF YOUTH POLICY AS A SCIENCE AND ACADEMIC DISCIPLINE

MIRALIYON QIYOMIDDIN ABDUSALMZODA,

doctor of Political Science, Professor, Department of Political Science and Public Relations, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, 33 Said Nosir Street, Dushanbe, 734003, Tajikistan, Tel.: +992 550670660; E-mail: qminaliyon@gmail.com, Website: <https://miraliyon.page>

Youth as an important human resource and youth policy as a tool for managing this resource are becoming increasingly relevant, and in modern society, especially in the context of rapidly changing globalization, demand for them is growing. The need to study youth, as well as youth policy as an independent scientific, educational, and practical discipline, is driven by a number of natural, demographic, physiological, psychological, and social characteristics, such as youth, population size, mobility, strength, flexibility, resourcefulness, and others.

Thus, based on a scientific and theoretical analysis and a study of the experience of developed countries, the author proposes introducing a course called "Youth Policy" in higher

professional educational institutions. This course could contribute to the creation of an appropriate foundation for addressing a range of social, political, spiritual, legal, and political-economic issues facing society in the areas of self-awareness, self-determination, national identity, human resource development, human capital, and the strengthening of political consciousness and economic culture.

Keywords: youth, youth policy, state youth policy, juvenile, sociology of youth, subject "Youth Policy", specialty "Work with Youth"

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И АКТУАЛЬНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ МОЛОДЕЖНОЙ ПОЛИТИКИ КАК НАУКИ И УЧЕБНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ

МИРАЛИЁН КИЁМИДДИН АБДУСАЛМЗОДА,

доктор политических наук, профессор кафедры политологии и связей с общественностью
Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан,
734003, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира, 33, тел.: +992 550670660; e-mail:
qmiraliyon@gmail.com, веб-сайт: <https://miraliyon.page>

Молодежь как важный человеческий ресурс и молодежная политика как инструмент управления этим ресурсом становятся все более актуальными, и в современном обществе, особенно в условиях стремительно меняющейся политики глобализации, спрос на них растет. Необходимость изучения молодежи, а также молодежной политики как самостоятельной научной, образовательной и практической дисциплины обусловлена рядом природных, демографических, физиологических, психологических и социальных характеристик, таких как молодость, численность населения, мобильность, сила, гибкость, находчивость и другие.

Таким образом, на основе научно-теоретического анализа и изучения опыта развитых стран автор предлагает ввести в высших профессиональных учебных заведениях предмет «Молодёжная политика». Этот предмет может способствовать созданию надлежащей основы для решения комплекса социальных, политических, духовных, правовых и политико-экономических проблем общества в сфере самосознания, самоопределения, национальной идентичности, развития человеческих ресурсов, человеческого капитала, укрепления политического сознания и экономической культуры.

Ключевые слова: молодёжь, молодёжная политика, государственная молодёжная политика, ювенология, социология молодёжи, предмет «Молодёжная политика», специальность «Работа с молодёжью»

УДК 327.56(579+82)

МУНОСИБАТҲОИ ДУҶОНИБАИ ҲАМКОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ВА ҶУМҲУРИИ КОРЕЯ

УЛФАТЗОДА АБДУРАҲИМ АБДИЛМУМИН,

сардори раёсати робитаҳои байналмилалӣи МДТ «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав». Суроға: вилояти Хатлон, н. Кӯшониён, Ҷамоати шаҳраки Бохтариён, шӯъбаи 2-юм, кӯчаи Шомуродов, хонаи 16. Тел: 931-77- 88- 99. E-mail: ulfatov7@gmail.com

Ҳамкориҳои дуҷониба байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Корея яке аз руknҳои асосии сиёсати хориҷии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, бар пояи эҳтироми мутақобила, баробарӣ ва манфиатҳои муштарак рушд мекунад. Аз замони барқарор шудани муносибатҳои дипломатӣ байни ду кишвар, ҳамкорӣ тадриҷан васеъ шуда, соҳаҳои гуногуни сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро фаро гирифтааст. Ҷумҳурии Корея ҳамчун кишваре, ки таҷрибаи пешрафтаи рушди иқтисодӣ, технологияи муосир ва идоракунии самаранок дорад, шароити муҳими Тоҷикистон аст.

Дар навбати худ, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо захираҳои табиӣ, мавқеи геостратегӣ ва имкониятҳои афзояндаи сармоягузорӣ тавачҷӯҳи ҷониби Кореяро ҷалб мекунад. Ҳамкориҳои дуҷониба, бахусус дар соҳаҳои энергетика, маориф, тандурустӣ, технологияи иттилоотӣ ва рушди захираҳои инсонӣ, аҳамияти хоса пайдо кардааст. Барномаҳо ва лоиҳаҳои кӯмаки Ҷумҳурии Корея дар рушди он ба беҳтар шудани сатҳи зиндагӣ ва тақвияти иқтисодии институтсионалии Тоҷикистон мусоидат мекунанд. Умуман, муносибатҳои байни Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Корея дурнамои мусбат доранд ва барои густариши минбаъдаи ҳамкориҳои судманд заминаи мустаҳкам фароҳам меоранд.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Кореяи Ҷанубӣ, ҳамкорӣ, дипломатия, KOICA, иқтисод, сиёсат

Дар ҷаҳони муосир барои таъмини рушди устувори сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ, фарҳангӣ, зиндагии шоистаи аҳоли ва доштани мавқеи муҳим дар арсаи ҷаҳонӣ, давлатҳоро зарур аст, ки сиёсати хориҷии худро дуруст тарҳрезӣ ва татбиқ намуда, муносибатҳои ҳамкориҳои мутақобилан судмандро бо кишварҳои дигар самаранок роҳандозӣ намоянд. Барои даст ёфтан ба суботи сиёсӣ чамъиятӣ, рушди иқтисодии баландсуръат ва ба гурӯҳи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ворид гардидан ба кишвари рӯ ба тараққӣ омӯхтан ва истифодаи таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон доштани равобити дуҷонибаи ҳамкорӣ дар асоси баробарӣ бо онҳо зарур мебошад.

Дар ин замина, Ҷумҳурии Корея (Кореяи Ҷанубӣ) аз ҷумлаи кишварҳоест, ки таҷрибаи бузург дар самти амалӣ сохтани ислоҳоти иқтисодӣ ва дар муддати кӯтоҳ ба яке аз давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон табдил ёфтаанд дорад. Кореяи Ҷанубӣ тавонистааст дар ҳамагӣ се даҳсола, ки давраи ниҳоят кӯтоҳи таърихист, аз як давлати ҷангзада ва ақибмондаи кишоварзӣ ба як кишвари пешрафтаи саноатӣ ва дорои технологияҳои муосир табдил ёбад.

Ҳамин аст, ки давраи муваффақонаи саноатикунӣи Кореяи Ҷанубӣ, ки дар адабиёти илмӣ «Муъҷизаи дарёи Хан» номгузорӣ шудааст, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо назардошти ҳадафи ҷорими стратегияи кишвар қарор додани саноатикунӣи босуръат, омӯзанда ва қобили пайравист.

Дар робита ба ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар моҳи сентябри соли 1991, сиёсати хориҷии худро бар асоси принципҳои сулҳ,

ҳамкорӣ ва эҳтироми истиқлолияти дигар кишварҳо бунёд карда, равобити мутақобилан судмандро бо давлатҳои дигар дар тамоми заминаҳои имконпазир вусъат бахшидааст, ба инкишофи муносибатҳои дучонибаи ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии Корея афзалият медиҳад.

Дар навбати худ, Кореяи Ҷанубӣ барои таҳкими муносибатҳои дучонибаи ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии Тоҷикистон ва умуман, кишварҳои Осӣи Марказӣ манфиатдор аст. Вобаста ба ин, профессор Хонг Ванг Сок чунин қайд кардааст, ки таъсири «неоконтинентализм»-и муосир ба афзалиятҳои пешбурди сиёсати хориҷии кишвар таъсиргузор мебошад, аз ин рӯ, Корея дигар наметавонад ҳамчун «қазира»-и дур дар қарри Осӣи Шимолу Шарқӣ боқӣ монад, балки бояд ба равандҳои континенталӣ ворид гардад. Татбиқи манфиатҳои фаъоли Кореяи Ҷанубӣ дар Осӣи Марказӣ вобаста ба ҳалли масоили марбут ба низоъҳои ногувор муайян гардидааст [Буланакова М. А. «Евразийский вектор внешней политики Республики Корея: фактор Центральной Азии» // Политика/ саҳ 75].

Мусаллам аст, ки дар шароити муосир муносибатҳои байнидавлатии ҳамкорӣ яке аз унсурҳои муҳимтарини таъмини амнияти минтақавӣ, рушди устувори иқтисодӣ ва болоравии сатҳи зиндагии мардумони кишварҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Дар ин замина, ташаккули ва таҳкими муносибатҳои дучонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Корея намунаи барҷастаи ҳамкориҳои муосирӣ байни кишварҳои қитъаи Осӣ мебошад.

Ҳамин тавр, айни замон яке аз самтҳои муҳим ва афзалиятноки сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ мондан ва густариш додани ҳамкориҳо бо кишварҳои пешрафтаи Осӣ, аз ҷумла Кореяи Ҷанубӣ мебошад [23]. Бо назардошти он, ки муносибатҳои ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Кореяи Ҷанубӣ намунаи муваффақи робитаи байни як кишвари рӯ ба рушд ва як кишвари саноатии пешрафта мебошад, мавриди таҳқиқи омӯзиш қарор додани мавзӯи мазкур муҳим арзёбӣ мегардад. Таҳқиқоти мавзӯи мазкур ба таҳлил ва нишон додани зухурҳои ва раванди ташаккули ҳамкориҳои байни ду кишвар, монеаҳо, омилҳои мусоидаткунанда ва зарфияту имкониятҳои рушди минбаъда нигаронида шудааст.

Оғоз ва давраи аввали ташаккули муносибатҳои дипломатии Тоҷикистон бо Кореяи Ҷанубӣ солҳои 1992 то 2000-умро дар бар мегирад. Муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Корея дар таърихи 27-уми апрели соли 1992 барқарор гардиданд. Ҷумҳурии Корея яке аз аввалин кишварҳои қитъаи Осӣ буд, ки истиқлолияти давлатии Тоҷикистонро эътироф намуд [22].

Ёдовар мешавем, ки тамоми имконияту иқтисодии Тоҷикистон дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ (солҳои навадум) барои барқарорсозии иқтисод ва фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ равона карда шуда буд. Вобаста ба ҳолати мазкур, робита бо кишварҳои хориҷӣ бештар хусусияти сиёсӣ ва рамзӣ доштанд. Аммо, бо вучуди ин, аз соли 1995 муносибатҳои байни ду кишвар тадриҷан афзоиш ёфта, раванди ба имзо расондани санадҳои аввалини ҳамкорӣ шуруъ гардида буд. Созишномаи ҳамкориҳои иқтисодӣ ва техникӣ, ки заминаи ҳукукии муносибатҳои минбаъдaro гузошт, аз ҷумлаи онҳо мебошад [23].

Дар давраи таърихӣ барои Тоҷикистон ниҳоят душвор – солҳои ҷанги шаҳрвандӣ (1992–1997) Кореяи Ҷанубӣ ба кишвари мо кӯмакҳои башардӯстона интиқол меод. Аз ҷумла, ба воситаи Барномаи рушди Созмони Милали Муттаҳид (UNDP) ва ташкилоти гуманитарии Салиби Сурх ин кишвар ба Тоҷикистон кумаки башардӯстона мерасонд. Тибқи иттилои UNDP, Кореяи Ҷанубӣ дар соли 1996 барои расонидани ёрии тиббӣ ва ғизоӣ ба минтақаҳои ҷанубии Тоҷикистон тақрибан 600 ҳазор доллари ИМА ҷудо кардааст [13].

Иқдомҳои мазкур марҳилаи оғози ҳамкориҳои амалии ду кишварро дар бар мегирифт. Он замон ҳатто сафоратхонаҳои дучониба ҳанӯз таъсис наёфта буданд ва робитаҳо тавассути

каналҳои дипломатии минтақавӣ амалӣ мешуданд [4]. Дар солҳои минбаъда (1998–2000) заминаҳои ҳуқуқӣ ва сиёсии муносибатҳои байни Тоҷикистону Кореяи Ҷанубӣ тадриҷан шакл гирифтанд. Дар ин давра миёни ду кишвар як қатор санадҳои ҳамкорӣ ба имзо расидааст, аз ҷумла:

- Ёддошти тафохум дар бораи ҳамкории иқтисодӣ;
- Созишномаи ҳамкорӣ дар соҳаи маориф ва илм;

- Барномаи табодули донишҷӯён миёни донишгоҳҳои миллий [23]. Ба имзо расидани санадҳои мазкур барои ташаккули ва таҳкими ҳамкории дарозмуддати дучонибаи Тоҷикистону Кореяи Ҷанубӣ заминаи мувофиқ гузоштанд.

Дар муносибатҳои дучонибаи Тоҷикистон ва Кореяи Ҷанубӣ солҳои 2000 то 2010-умро давраи таҳкимёбӣ ва густариши муносибатҳои ҳамкорӣ ҳисобидан мумкин аст. Зеро дар ин давра муносибатҳои миёни ду кишвар тавсеа ёфта, ба сатҳи сифатан нав бардошта шудааст.

Айни замон ҳукумати Кореяи Ҷанубӣ кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла, Тоҷикистонро аз шарикони муҳимми бозғатимоди худ мешуморад. Зимнан, сафари расмӣ Сарвазири Кореяи Ҷанубӣ ба Тоҷикистон ҳамкориҳои анъанавии дӯстона миёни ин кишварҳоро таҳким бахшидааст [LEE JI-EON “South Korea's ‘New Northern Policy’ and 2019 Summit Diplomacy to Central Asia” /SHARQSHUNOSLIK / ВОСТОКОВЕДЕНИЕ / ORIENTAL STUDIES//2020,№2URL:<https://inlibrary.Uz/index.php/orientalstudies/article/view/16729?ysclid=l-vankzihv6583813833> саҳ 290-2916].

Ҳамин тавр, дар соли 2008 дар шаҳри Сеул – пойтахти ин кишвар Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Корея ифтихо ёфт, ки иқдоми мазкур барои ҳамоҳангсозӣ ва рушди минбаъдаи муносибатҳо аҳамияти бузург дошт [23]. Таъсис ёфтани намоёндагии дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои инкишофи фарогири муносибатҳои дучонибаи байни ду кишвар шароити мусоидро фароҳам овард.

Дар баробари намоёндагии дипломатӣ дар рушди муносибатҳои дучониба саҳми ташкилоту созмонҳои дигар низ назаррас мебошад. Масалан, соли 2007 бо ташаббуси Кореяи Ҷанубӣ Форуми ҳамкории Корея бо Осиёи Марказӣ (Korea–Central Asia Cooperation Forum) таъсис ёфта, Тоҷикистон низ ба он пайваست. Тадриҷан форуми мазкур ба минбари муҳимми муколама ва татбиқи лоиҳаҳои минтақавӣ табдил гардид [3].

Дар муносибатҳои миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кореяи Ҷанубӣ самтҳои маорифу тандурустӣ ва рушди захираҳои инсонӣ афзалият доранд. Дар ин замина Агентии байналмилалӣ ҳамкориҳои Корея (KOICA), ки аз соли 1994 фаъолияти худро дар Тоҷикистон оғоз кардааст, саҳми назаррас дорад.

Барномаҳои аввалини ин ташкилот маҳз ба соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва рушди захираҳои инсонӣ бахшида шуда буданд. Ҳамин тавр, дар соли 2007 KOICA дар доираи фаъолияти худ Маркази омӯзиши IT-технологиро дар шаҳри Душанбе таъсис дод, ки то имрӯз дар кишвар фаъолияти пурсамар дорад [7]. Тибқи ҳисоботи Агентии байналмилалӣ ҳамкориҳои Корея (KOICA), танҳо дар давраи солҳои 2000–2010 зиёда аз 300 нафар мутахассиси тоҷик дар муассисаҳои Кореяи Ҷанубӣ аз курсҳои омӯзиши кӯтоҳмуддат гузаштанд [7].

Дар солҳои 2000 то 2010 ҳамкориҳо дар соҳаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла сармоягузорӣ афзоиш ёфта, ҳаҷми тичорати байни ду кишвар зиёд гардид. Масалан, дар соли 2009 ҳаҷми савдои дучониба миёни Тоҷикистону Кореяи Ҷанубӣ зиёда аз 10 миллион доллари ИМА буд, ки нисбат ба соли 2004 тақрибан ду баробар афзоиш ёфтааст [23].

Дар ин замина, Кореяи Ҷанубӣ ба Тоҷикистон бештар таҷҳизоти электронӣ, таҷҳизоти тиббӣ ва нақлиётӣ содир мекард. Тоҷикистон бошад, ашёи хом, мисли алюминий ва маҳсулоти кишоварзиро ба Кореяи Ҷанубӣ содир менамуд.

Дар баробари ин, ширкатҳои «Hyundai Engineering», «Daewoo International», ва «Samsung C&T» дар лоиҳаҳои инфрасохтори Тоҷикистон — аз ҷумла, дар сохтмони таҷдиди шабакаҳои барқ ва лоиҳаҳои нақлиётӣ иштироки васеъ доштаанд [18].

Равобити мунтазам дар сатҳи раҳбарони вазоратҳои корҳои хориҷии ду кишвар тадриҷан ба рушди муносибатҳои дӯҷониба мусоидат мекунанд. Масалан, дар соли 2009 мулоқоти вазирони корҳои хориҷии Тоҷикистону Кореяи Ҷанубӣ дар Нью-Йорк (дар ҷаҳорҷӯби Ассамблеяи Умумии СММ) баргузор гардид. Дар ин мулоқот ҷонибҳо аҳамияти рушди ҳамкориҳои иқтисодӣ ва сармоягузорӣ, инчунин дастгирии Тоҷикистонро дар доираи KOICA таъкид карданд [23].

Аз соли 2010 инҷониб ҳамкориҳои ду кишвар дар доираи манфиатҳои мутақобилан судманди стратегӣ инкишоф меёбанд. Дар соли 2012 ҳар ду кишвар ҷашни 20-солагии барқароршавии муносибатҳои дипломатиро таҷлил намуданд. Дар робита ба ин рӯйдоди муҳими таърихӣ як қатор ҷорабинҳои илмӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ баргузор гардиданд [23].

Минбаъд сафарҳои ҳайатҳои расмӣ аз ҳар ду ҷониб ба кишварҳои ҳамдигар афзуданд. Масалан, соли 2014 сафари гурӯҳи кории Кореяи Ҷанубӣ ба Душанбе доир гардида, дар рафти музокироти дӯҷониба барномаи ҳамкориҳои «Korea–Tajikistan Economic Cooperation Plan» тасдиқ карда шуд [26].

Дар солҳои 2010–2020 ҳамкориҳои иқтисодӣ тичоратӣ миёни ду кишвар афзоиш ёфта, дар доираи он ҳаҷми сармоягузориҳои мустақими Корея ба иқтисоди Тоҷикистон ба зиёда аз 35 миллион доллари ИМА расид [32]. Сармоягузориҳои мазкур асосан бахшҳои зеринро фаро гирифтаанд:

- энергетикаи барқароршаванда;
- технологияҳои иттилоотӣ;
- маориф ва тандурустӣ.

Бояд таъкид кард, ки саҳми Агентии байналмилалии ҳамкориҳои Корея (KOICA) дар ин давра дар инкишофи ҳамкориҳои дӯҷонибаи Тоҷикистону Кореяи Ҷанубӣ ниҳоят бузург буда, дар доираи фаъолияти он бештар аз 30 лоиҳаи рушд амалӣ гардидааст, аз ҷумла:

- «E-Government Development Project» (2015–2018);
- «Digital Skills for Youth» (2017–2019);
- «Public Administration Training Program» (2018–2020) [32].

Бояд қайд кард, ки дар сиёсати хориҷии ҳам Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам Кореяи Ҷанубӣ масъалаҳои марбут ба фарҳанг нақши калидӣ доранд. Бо вучуди дар масофаи дур аз ҳамдигар қарор доштан, Тоҷикистон ва Корея дорои арзишҳои муштаракӣ шарқӣ — эҳтиром ба таърих, суннат, оила ва соҳаи маориф мебошанд, ки зимни тавсеаи ҳамкориҳо дар ин заминаҳо ба назар гирифта мешаванд.

Дар соли 2019 дар шаҳри Душанбе «Рӯзҳои фарҳанги Корея» баргузор гардид, ки дар он филмҳои кореягӣ, мусиқии анъанавӣ ва либосҳои миллии ин кишвар муаррифӣ карда шуданд. Ин ҷорабинӣ тавассути Сафорати Корея ва бо дастгирии Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардида буд [23]. Бояд зикр кард, ки рушди муносибатҳои фарҳангӣ на танҳо ба шиносоии ду халқ, балки ба афзоиши тавачҷуҳ ба омӯзиши забон, санъат ва илму маорифи Корея дар байни ҷавонони тоҷик мусоидат намудааст. Ҳамин тавр,

бо дастгирии ташкилоти King Sejong Institute Foundation, дар соли 2015 дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон Маркази омӯзиши забони корейгӣ ифтитоҳ гардид. Ҳоло дар маркази мазкур зиёда аз 300 донишҷӯи тоҷикистонӣ таҳсил менамоянд [4]. Ғайр аз ин, дар Донишгоҳи славянии Тоҷикистону Россия ва Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни низ курсҳои омӯзиши забони корейгӣ амал мекунанд. Омӯзгорони забони корейгӣ дар доираи барномаҳои GKS ва KOICA ба Тоҷикистон даъват гардида, фаъолият менамоянд.

Самти дигари ҳамкориҳои соҳаи илму маориф табодули донишҷӯён ва татбиқи барномаҳои стипендиявӣ барои онҳо мебошад. Барои мисол, шумораи муайяни донишҷӯёни тоҷик ҳамасола дар доираи барномаи Global Korea Scholarship (GKS) барои таҳсил ба Кореяи Ҷанубӣ фиристода мешаванд. Дар давраи солҳои 2010 то 2024 зиёда аз 150 донишҷӯи тоҷик дар донишгоҳҳои Корея таҳсил кардаанд [12].

Барномаҳои омӯзишии донишҷӯён бештар соҳаҳои идоракунии давлатӣ, технологияҳои иттилоотӣ, муҳандисӣ ва забоншиносиро фаро мегиранд. Донишҷӯёни Корея низ дар доираи барномаҳои таълимӣ барои таҳсил ҷиҳати омӯзиши фарҳанг ва забон меоянд.

Дар доираи ҳамкориҳои илмӣ таҳқиқотӣ донишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор муассисаҳои таҳсилоти олии Кореяи Ҷанубӣ, аз ҷумла Seoul National University (Донишгоҳи миллии Сеул), Korea University (Донишгоҳи Корея), Hanyang University (Донишгоҳи Ханянг) созишномаҳои ҳамкорӣ имзо карда, дар ин самт фаъолиятро ба роҳ мондаанд.

Барқарор гардидани равобити ҳамкорӣ байни муассисаҳои таълимии ду кишвар имконият медиҳад, ки донишҷӯён дар доираи барномаҳои “dual-degree” ва “exchange research” муваффақона иштирок кунанд.

Муносибатҳои ҳамкориҳои Тоҷикистону Кореяи Ҷанубӣ дар соҳаи иноватсия ва рақамикунонӣ низ дар ҳоли инкишоф мебошад. Дар ин замина, ҳамчунин дар самтҳои рақамисозии иқтисод ва идоракунии давлатӣ солҳои охир Ҷумҳурии Корея ба воситаи Агентии байналмилалӣ ҳамкориҳои Корея (KOICA) ба Тоҷикистон кӯмак мерасонад. Аз ҷумла, яке аз лоиҳаҳои муҳим – «E-Government Development Project» мебошад, ки дар давоми солҳои 2018–2022 амалӣ карда шудааст. Мақсади амалисозии ин лоиҳа татбиқи намунаи системаи рақамии ҳукумат дар муассисаҳои давлатӣ мебошад. Дар ин самт натиҷаҳои зерин дар Тоҷикистон ба даст оварда шудаанд:

- ташкили пойгоҳи иттилоотии ягона барои шаҳрвандон;
- омӯзиши зиёда аз 500 корманди давлатӣ дар соҳаи идоракунии рақамӣ;
- таҳияи портали «e-services.tj».

Дар ҷаҳорчуби таҳкимёбии муносибатҳои ҳамкориҳои дучониба аз соли 2022 дар шаҳри Душанбе бо кӯмаку дастгирии мутахассисони корейгӣ лоиҳаи «Smart City Dushanbe» татбиқи мегардад. Барномаи мазкур барои рушди инфрасохтори рақамӣ, назорати ҳаракати нақлиёт, таъмини амнияти шаҳр ва хизматрасонии электронӣ махсус гардонида шудааст. Марҳилаи аввали ин барнома роҳандозии фаъолияти шабакаи интеллектуалии назорати ҳаракат ва низоми рақамии пардохтҳои нақлиётро дар бар мегирад.

Аз тарафи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дастгирии барномаҳои корейгии KOICA ва «Digital Skills for Youth» дар давоми солҳои 2021 то 2024 зиёда аз 1500 ҷавон дар шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон давраҳои омӯзиши амалии IT, SMM ва идоракунии онлайниро гузаштаанд. Иқдоми мазкур ба татбиқи ҳадафҳои «Асри рақамӣ» ва «Рақамисозии иқтисод», ки дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси

Олии ҚТ дар соли 2024 таъкид шудааст, мувофиқат дорад [19]. Ҳамкориҳои Тоҷикистону Кореяи Ҷанубӣ дар самти иқтисоди сабз ва рушди устувор низ дар ҳоли рушд қарор доранд. Заминаи сиёсии ҳамкориҳои ду кишварро дар ин соҳа Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024, ки афзалияти сиёсати «иқтисоди сабз» ва «рушди устувор»-ро таъкид кардааст, ташкил медиҳад [19].

Кореяи Ҷанубӣ дар соҳаи иқтисоди сабз таҷрибаи бой ва пешрафта дошта, ҳамкорӣ бо ин кишвар дар самти мазкур дорои аҳамияти хос ба ҳисоб меравад.

Байни Тоҷикистон ва Кореяи Ҷанубӣ ҳамкориҳо дар соҳаи энергетикаи барқароршаванда (бо истифодаи неруи офтобӣ) дар доираи лоҳаҳои муштарак роҳандозӣ гардида, тадриҷан ташаккул меёбанд. Дар ин замина соли 2023 байни барномаи корейгии КОИСА ва Вазорати энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Ёддошти тафохум дар бораи ҳамкориҳои энергетикаи барқароршаванда ба имзо расидааст. Дар асоси санади мазкур татбиқи гардидани лоиҳаи пилотии «Solar Power for Rural Areas», ки бо барқи аз ҳисоби неруи офтобӣ истеҳсолшаванда таъмин намудани муассисаҳои иҷтимоиро дар назар дорад, дар ноҳияи Ховалинги вилояти Хатлон ва ноҳияи Ванчи ВМКБ оғоз шудааст [24]. Бояд қайд кард, ки Ҷумҳурии Корея дар самти идоракунии партовҳо низ дорои таҷрибаи муваффақ ва пешрафта буда, дар ин замина ба Тоҷикистон кӯмак мерасонад. Аз ҷумла, дар доираи барномаи «Green Growth Korea» мутахассисони корейгӣ барои таҳияи Консепсияи миллии идоракунии партовҳои саҳт ба Вазорати экология ва захираҳои табиӣ ҷорӣ расондаанд [8]. Инчунин, дар доираи барномаи омӯзишии «Eco-Management in Asia» барои кормандони муассисаҳои давлатии Тоҷикистон дар шаҳри Сеул давраи омӯзишӣ баргузор карда шудааст.

Таҳқику омӯзиш ва таҳлили раванди инкишофи муносибатҳои дучонибаи ҳамкорӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Корея нишон медиҳад, ки дар ин замина самтҳои зерин дорои дурнамои махсус ва мубрам мебошанд:

- тақвияти ҳамкориҳо дар самтҳои технологияи иттилоотӣ ва инноватсия — Кореяи Ҷанубӣ метавонад шарикӣ асосӣ дар рақамисозии соҳаҳои ҳаёти Ҷумҳурии Тоҷикистон гардад;

- таҳкими ҳамкориҳо дар соҳаи маориф ва илм — густариши барномаҳои табодули донишҷӯён, роҳандозӣ ва тавсеаи фаъолияти муштаракӣ таҳқиқоти муассисаҳои илмӣ ҳар ду кишвар;

- тақвияти ҳамкориҳо дар самти сармоягузориҳои саноати сабук ва кишоварзӣ — истифодаи таҷрибаи Корея дар истеҳсолоти хурду миёна ва коркарди маҳсулот;

- рушди ҳамкориҳо дар самти татбиқи «иқтисоди сабз» — амалисозии барномаҳои муштарак дар соҳаи энергияи барқароршаванда ва идоракунии самараноки захираҳо;

- инкишофи ҳамкориҳои дучониба дар самтҳои фарҳанг ва туризм — ташкил ва роҳандозии чорабиниҳои муштарак.

Хулоса, муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Корея имрӯз намунаи ҳамкориҳои муваффақи дучониба ба ҳисоб меравад, ки ба таъмини манфиатҳои ду кишвар ва беҳтарсозии сатҳи зиндагии мардумони онҳо равона гардидааст.

Тибқи натиҷаи таҳқиқоту арзёбӣ, муносибатҳои дучонибаи ҳамкориҳои миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Корея тадриҷан аз робитаҳои дипломатии рамзӣ ба сатҳи ҳамкориҳои амалии сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ табдил ёфтаанд.

Вақтҳои охир ҳамкориҳои Тоҷикистону Кореяи Ҷанубӣ дар самти ташкили муҳоҷирати меҳнатӣ вусъат меёбанд. Дар ин замина санадҳои дахлдори танзимкунандаи фаъолияти мазкур байни ду кишвар ба имзо расида, дар доираи татбиқи онҳо аввалин

гурӯҳҳои муҳоҷирони меҳнатӣ аз Тоҷикистон барои кор дар соҳаҳои гуногуни Кореяи Ҷанубӣ сафарбар гардидаанд.

Имрӯз Кореяи Ҷанубӣ барои Тоҷикистон на танҳо манбаи сармоягузорӣ ва технологияи пешрафта, балки мактаби пешқадами таҷрибаи инноватсионӣ ҳам мебошад.

Бо назардошти аҳамияти ҳамоҳанг будани сиёсати «Асри рақамӣ» дар Тоҷикистон ва «Green Growth» дар Кореяи Ҷанубӣ, дурнамои муносибатҳои ҳамкории миёни ду кишвар мусбат арзёбӣ мегардад [8].

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ, дар навбати худ, ҳамчун шарикӣ устувор ва стратегӣ барои Кореяи Ҷанубӣ дар Осиёи Марказӣ мавқеи муҳим касб кардааст. Байни ду кишвар ягон масъалаи баҳсӣ ё ҳалношуда мавҷуд нест. Доир ба аксари масъалаҳои байналхалқӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Корея мавқеи ҳамсон дошта, дар сатҳи байналмилалӣ маъмулан ҳамдигарро дастгирӣ менамоянд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Афзоиши ҳаҷми савдо соли 2009 Вазорати корҳои хориҷии ҚТ (2022)
2. Афзалияти сиёсати “иқтисоди сабз” Паёми Президенти ҚТ ба Маҷлиси Олӣ (2024)
3. Барномаи "Korea–Tajikistan Economic Cooperation Plan" Central Asia–Korea Cooperation Forum Secretariat (2024)
4. Барқароршавии муносибатҳои дипломатӣ 27 апрели 1992 Ministry of Foreign Affairs of Korea (1992)
5. Барномаҳои KOICA: E-Government, Digital Skills, Training KOICA Tajikistan Office (2023)
6. Барномаи “Smart City Dushanbe” Dushanbe Smart City Concept (2022)
7. Барномаи “Digital Skills for Youth” KOICA Tajikistan Office (2023)
8. Барномаи “Green Growth Korea” Green Growth Korea (2023)
9. Барномаи Global Korea Scholarship (GKS) Global Korea Scholarship Database (2023)
10. Вохӯрии вазирон дар СММ (2009) Вазорати корҳои хориҷии ҚТ (2022)
11. Дурнамои форум ва самтҳои оянда Central Asia–Korea Cooperation Forum Secretariat (2024)
12. Зарурияти таҳқиқ ва аҳамияти мавзӯ Вазорати корҳои хориҷии ҚТ (2022)
13. Кумакҳои башардӯстона тавассути UNDP UNDP Tajikistan (1996)
14. Лоиҳаи KOICA “E-Government Tajikistan” KOICA Tajikistan Office (2023)
15. Лоиҳаи “Solar Power for Rural Areas” KOICA Tajikistan Office (2023)
16. Маркази омӯзиши ИТ тавассути KOICA (2007) KOICA Tajikistan Office (2023)
17. Маркази омӯзиши забони кореягӣ (King Sejong Institute, 2015) King Sejong Institute Foundation (2015)
18. Омӯзиши 300 мутахассис дар Корея KOICA Tajikistan Office (2023)
19. Паёми Президенти ҚТ 2024 (рақамисозӣ ва иқтисоди сабз)
20. Паёми Президенти ҚТ ба Маҷлиси Олӣ (2024)
21. Рӯзҳои фарҳанги Корея дар Душанбе (2019) Embassy of Korea in Dushanbe (2019)

22. Робита тавассути Сафорати Корея дар Тошканд Ministry of Foreign Affairs of Korea (1992)
23. Созишномаи ҳамкории иқтисодӣ ва техникӣ Вазорати корҳои хориҷии ҚТ (2022)
24. Сармоягузориҳои мустақим (35 млн доллар) KOICA Tajikistan Office (2023)
25. Таъсиси Форум “Korea–Central Asia Cooperation Forum” (2007) Central Asia–Korea Cooperation Forum Secretariat (2024)
26. Хулоса ва таҳлили умумӣ (МИД ҚТ) Вазорати корҳои хориҷии ҚТ (2022)
27. Ҳамкории байналмилалӣ тавассути СММ ва ESCAP UNDP Tajikistan (1996)
28. Ҷашни 20-солагии муносибатҳо (2012) Вазорати корҳои хориҷии ҚТ (2022)
29. Ифтитоҳи Сафорати Тоҷикистон дар Сеул (2008) Вазорати корҳои хориҷии ҚТ (2022)
30. Ёддошти тафохум дар бораи ҳамкорӣ (1998–2000) Вазорати корҳои хориҷии ҚТ (2022)
31. Ширкатҳои Hyundai, Daewoo, Samsung C&T дар Тоҷикистон KOICA Tajikistan Office (2023)

ДВУСТОРОННИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И РЕСПУБЛИКИ КОРЕЯ

УЛФАТЗОДА АБДУРАХИМ АБДИЛМУМИН,

начальник управления международных связей ГУ «Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава». Адрес: Хатлонская область, Кушониёнский район, джамоат посёлка Бохтариён, отделение 2, улица Шомуродова, дом 16. Тел.: +992 93 177 88 99. E-mail: ulfatov7@gmail.com

Двусторонние сотрудничества между Республики Таджикистан и Республики Корея является одним из ключевых направлений внешней политики Республики Таджикистан и развивается на основе взаимного уважения, равноправия и общих интересов. С момента установления дипломатических отношений между двумя государствами сотрудничество постепенно расширялось и охватило различные сферы политического, экономического, социального и культурного взаимодействия. Республика Корея, обладающая передовым опытом экономического развития, современными технологиями является важным партнёром Таджикистана.

В свою очередь, Республика Таджикистан привлекает внимание корейской стороны своими природными ресурсами, геостратегическим положением и растущими инвестиционными возможностями. Особое значение приобретает сотрудничество в сферах энергетики, образования, здравоохранения, информационных технологий и развития человеческих ресурсов. Программы и проекты помощи Республики Корея в целях развития способствуют повышению уровня жизни и укреплению институционального потенциала Таджикистана. В целом, отношения между Таджикистаном и Корейской Республики имеют позитивные перспективы и обеспечивают прочную основу для дальнейшего расширения взаимовыгодного сотрудничества.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Республика Корея (Южная Корея), сотрудничество, дипломатия, KOICA, экономика, политика.

BILATERAL COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE REPUBLIC OF KOREA

ULFATZODA ABDURAHIM ABDILMUMIN,

Head of the Department of International Relations, SEI “Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav”. Address: Khatlon Region, Kushoniyon District, Bokhtariyon Settlement
Jamoat, Branch 2, Shomurodov Street, House 16.

Tel.: +992 93 177 88 99. E-mail: ulfatov7@gmail.com

Bilateral cooperation between the Republic of Tajikistan and the Republic of Korea is one of the key directions of Tajikistan's foreign policy and is developing on the basis of mutual respect, equality, and shared interests. Since the establishment of diplomatic relations between the two states, cooperation has gradually expanded and now encompasses various areas of political, economic, social, and cultural interaction. The Republic of Korea, with its advanced experience in economic development, modern technologies, and an effective system of public administration, is an important partner of Tajikistan.

In turn, the Republic of Tajikistan attracts the attention of the Korean side with its natural resources, geostrategic position and growing investment opportunities. Bilateral cooperation, especially in the fields of energy, education, healthcare, information technology and human resources development, has gained particular importance. Programs and projects of the Republic of Korea's development assistance contribute to improving the living standards and strengthening the institutional capacity of Tajikistan. In general, relations between Tajikistan and the Republic of Korea have positive prospects and provide a solid foundation for further expansion of beneficial cooperation.

Keywords: Republic of Tajikistan, Republic of Korea (South Korea), cooperation, diplomacy, KOICA, economy, politics.

Муқарриз: Музаффарзода Ф., н.и.с, дотсент

УДК 32.019.5:321.01

СУБОТИ СИЁСӢ - ОМИЛИ АСОСИИ ТАҲКИМ ВА УСТУВОРИИ СИСТЕМАИ
СИЁСИИ ҚОМЕА

ТАҒАЙМУРОДОВ НЕКРУЗ РУСТАМОВИЧ,

унвонҷӯи шӯъбаи сиёсатшиносии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи
А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: шаҳри Душанбе,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, х.Рӯдакӣ, 33. Телефон: (+992)-811811111.
E-mail:nekruz_132@mail.ru

*Ин мақола таҳлили ҳамаҷонибаи суботи сиёсиро ҳамчун шартӣ асосии қобилияти
зинда мондан, самаранокӣ ва рушди системаи сиёсии қомеаи муосир пешниҳод мекунад.
Муаллиф суботи сиёсиро на танҳо ҳамчун натиҷаи фаъолияти сохторҳои
институтсионалӣ, балки ҳамчун ҳолати динамикии муҳити сиёсӣ ва иҷтимоӣ, ки бо сатҳи
мувофиқати манфиатҳо, дараҷаи эътимоди мардум ба ҳокимият ва қобилияти давлат
барои нигоҳ доштани тавозун байни манфиатҳо муайян карда мешавад, баррасӣ мекунад.
Таваҷҷуҳи махсус ба робитаи байни суботи сиёсӣ ва устувори ниҳодҳои идоракунӣ, суботи
сиёсӣ омили муҳим ва имкони будану амал кардани системаи сиёсии қомеа, механизмҳои
мутобиқсозии системаи сиёсӣ ба мушкилоти дохилӣ ва беруна равона карда шудааст. Дар
таҳқиқот қайд карда мешавад, ки субот як падидаи шартӣ набуда, балки як ҳолати
динамикӣ ва дорои хосияти мутобиқшавандагӣ аст, ки аз қобилияти давлат ва қомеа барои
таҳияи шаклҳои муассири муколама, пешгирии низоъҳо ва таъмини тавозуни манфиатҳо
байни гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ вобаста аст. Муаллиф таъкид мекунад, ки суботи сиёсӣ
омили ташаккулдиҳандаи системаи сиёсӣ буда, ягонагӣ, ҳамоҳангии функционалӣ ва
пайвастагии институтсионалии системаи сиёсиро таъмин мекунад. Муаллиф хулоса
мекунад, ки бе суботи сиёсӣ, муҳити устувори сиёсӣ, таъмини самаранокии ҳокимият,
рушди устувори иҷтимоӣ ё муттаҳидшавии қомеа ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, тақвияти
суботи сиёсӣ авлавияти стратегии сиёсати давлатӣ ва ҷамъиятӣ мебошад.*

Калидвожаҳо: суботи сиёсӣ, системаи сиёсӣ, устуворӣ, институтҳои сиёсӣ, ниҳодҳои
ҳокимиятӣ, ниҳодҳои ғайридавлатӣ, давлатӣ, қомеаи шахрвандӣ, самаранокӣ,
таҳкимбаҳиши системаи сиёсӣ, мувозинати иҷтимоӣ, ҳамгироии сиёсӣ, рушди қомеа.

Дар доираҳои илми сиёсии ҳам ватанӣ ва ҳам хориҷӣ бештар масъалаи суботи сиёсӣ,
амният ва устувори сиёсӣ рӯз аз рӯз аҳаммиятнок гардида, таваҷҷуҳи доираи муайяни
мутахассисон ва донишмандонро ба худ ҷалб намуда истодааст. Ин ба он далел аст, ки
инкишофи давлат, таҳкими системаи сиёсӣ, дараҷаи таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва
шаҳрвандон, инкишофи иҷтимоиву иҷтисодӣ ва фарҳангӣ, ҳолати кори системаи сиёсӣ ва
хосияти мустақилии он аз мавҷудияти суботи сиёсӣ вобастагии калон доранд. Бинобар ин
доираи муҳаққиқон ва донишмандон талош ба харҷ медиҳанд, ки аз назари илмӣ технология
ва механизмҳои таъмини суботи сиёсиро баҳри таҳким ва рушди устувори системаи сиёсии
қомеа таҳия кунанд ва роҳҳои таъмини суботи сиёсиро мушаххас созанд.

Яке аз шартҳои асосии фаъолияти самаранокӣ ҳар як системаи сиёсӣ устувори
фаъолияти он аст, ки қобилияти ниҳодҳои сиёсӣ, идоракунӣ ва сохторҳои давлатиро барои
нигоҳ доштани тавозуни дохилӣ, мутобиқ шудан ба мушкилоти замон ва пешгирии
бӯҳронҳои харобиовар таъмин карда метавонад.

Суботи сиёсӣ на танҳо ҳамчун нишондиҳандаи идоракунии самаранок, балки ба сифати унсури асосии муттаҳидсозии ҷомеа, ки самти таҳаввулпазирандагии иҷтимоию сиёсии онро муайян менамояд, хизмат мекунад.

Дар шароити шиддат гирифтани рақобати ҷаҳонӣ, тағйир ёфтани низоми арзишҳо ва афзоиши бархӯрдҳои ҳарбию сиёсӣ, суботи сиёсӣ ҳамчун кафолати ҳифзи устувори, амният, мукаммалии сохтори ҳокимияти давлатӣ ва ҳамоҳангии манфиатҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ махсусан муҳим аст. Набудани суботи сиёсӣ боиси коҳиши эътимод ба ниҳодҳо, нокифоя шакл гирифтани фаъолияти механизмҳои танзими давлатӣ ва ноустувории равандҳои иҷтимоӣ мегардад. Аз ин рӯ, омӯзиши суботи сиёсӣ, инчунин муайян кардани омилҳои дохилӣ ва берунии таҳкими он яке аз вазифаҳои марказии назарияи сиёсии муосир мебошад.

Суботи сиёсӣ ҳамчун объекти таҳлили илми сиёсӣ, дорои ҷанбаҳои институтсионалӣ, меъёрӣ, арзишӣ ва рафторӣ буда, доираи васеи муносибатҳоро байни давлат, ҷомеа ва афрод фарогир аст. Он ба сифати инъикоскунандаи дараҷаи мувофиқати манфиатҳо, сатҳи фарҳанги сиёсӣ ва сифати идоракунӣ баромад мекунад. Устувории низоми сиёсӣ на танҳо аз рӯйи фаъолияти самаранокӣ ниҳодҳои идоракунӣ, балки аз рӯйи қобилияти режими сиёсӣ барои таъмини эътимоди ҷамъиятӣ, шарикӣ иҷтимоӣ ва самаранокӣ қарорҳои қабулшаванда муайян карда мешавад.

Аҳаммияти омӯзиши ин падида дар зарурати дарки назариявии суботи сиёсӣ ҳамчун омили таҳким ва устувории системаи сиёсӣ дар шароити мураккаби ҳаёти сиёсӣ, афзоиши шиддати тамоюлҳо ва равандҳои хатарзо ба суботи сиёсии давлатҳо мебошад. Омӯзиши ҳамаҷонибаи суботи сиёсӣ ба мо имкон медиҳад, ки на танҳо намунаҳои ташаккул ва нигоҳдории онро муайян кунем, балки меъёрҳои арзёбии вазъи тартиботи сиёсиро дар заминаи равандҳои табиқдидӣ низ баррасӣ намоем. Таҳқиқи мавзӯи суботи сиёсӣ ҳамчун омили калидӣ дар тақвият ва устувории низоми сиёсии ҷомеа ба дарки амиқи илмӣ моҳияти ҳокимияти сиёсӣ, заминаҳо ва асосҳои институтсионали он ва нақши иҷтимоии он дар таъмини рушди мутавозини давлати муосир мусоидат мекунад.

Мавҷудияти системаи сиёсӣ ва ҳосияти самаранокро касб намудани фаъолияти он аз суботи сиёсӣ вобастагии қавӣ дорад.

Дар доираи назарияи сиёсӣ асоси назарияи системавӣ кибернетика ҳисобида мешавад. Он илми таҳлили системаҳо мебошад, ки маҷмуи унсурҳои ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад ва қодир аст маълумотро қабул кунад, нигоҳ дорад, қоркард кунад ва бо ҳам мубодила кунад. Мафҳуми «система» ба як ягонагии мураккаб ва муташаккили унсурҳо ишора мекунад, ки дар забони ҷунонӣ ҳамчун «маҷмуаи ягонаи муттаҳидшуда» маънидод мешавад. Масалан, системаи офтобӣ, ки ҷирмҳои осмонро дар бар мегирад, ё системаи фалсафӣ, ки маҷмуи ягонаи идеяҳои фалсафиро ифода мекунад. Шарҳи мукамалро асосгузори назарияи умумии системаҳо Л. фон Берталанфи пешниҳод кардааст, ки «система омезиши унсурҳои ба ҳам пайваست мебошад, ки ин ҳамгироии сифати нави фаъолияти онҳоро ба вуҷуд меорад» [3, с. 46-47]. Аз ин бармеояд, ки ягонагӣ ва тамомияти системаро маҳз пайванд ва ҳамгироии унсурҳои он ташкил медиҳанд.

Истифодаи мафҳумҳои назарияи умумии системаҳо дар илмҳои сиёсӣ аз солҳои 1950 оғоз ёфта, дар асарҳои Т. Парсонс, Д. Истон, Г. Алмонд ва ҷандин олимони дигар мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Аввалин нафаре, ки равиши системавиро барои таҳлили сиёсат татбиқ намуд, Т. Парсонс буд. Ӯ бо таъкид ба методологияи Л. фон Берталанфи ҷомеаро ҳамчун як системаи мураккаб таҳлил кард, ки аз қисмҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, маънавӣ ва

ичтимоӣ, ҳамгироӣ, ки ифодаи системаи ҷомеаи муқаммалӣ давлати муосирро нишон медиҳад, иборат аст.

Истифодаи равиши системавӣ дар омӯзиши масъалаҳои сиёсиро Д. Истон идома дод. Агар Т. Парсонс меҳост назарияи муқаммалӣ амалҳои иҷтимоиро таҳия кунад, таҳлили Д. Истон ба омӯхтани системаи сиёсӣ равона гардида буд [13; 14]. Ба назари ӯ, системаи сиёсӣ маҷмуи муомилаҳо ва таъсирхост, ки арзишҳо тавассути онҳо ба ҷомеа бо роҳи қудрат ва тарзи ҳукмронӣ интиқол меёбанд. Ҳамин хусусият системаи сиёсиро аз дигар системаҳои низоми ҷамъиятӣ фарқ мекунад.

Равиши дигар ва тафсири системаҳо дар ҷаҳорҷӯбаи равиши сохториву-функционалӣ аз ҷониби сиёсатшиноси амрикоӣ Г. Алмонд пешниҳод шудааст. Ӯ системаи сиёсиро дар заминаи функцияҳо ва сохторҳои он таҳлил намуда, мафҳумҳои системавиро барои фаҳмиши раванҷҳои сиёсӣ ба кор бурдааст [9, с. 392; 10, с. 869-879].

Ба андешаи Г. Алмонд, системаи сиёсӣ маҷмуи шаклҳои гуногуни фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ мебошад, ки хусусияти онҳо аз моҳияти ҳамкориҳояшон дар доираи фаъолияти сиёсӣ вобаста аст. Яке аз бунёдгузориҳои системаи сиёсӣ К. Дойч ба шумор меравад, ки бо тарҳи маъруфи иттилоотӣ кибернетикии худ шинохта шудааст. Ӯ дар асари асосии худ системаи сиёсиро ҳамчун шабакаи робитаҳо ва ҷараёнҳои иттилоотӣ байни система ва муҳити иҷтимоиву сиёсӣ тавсиф кардааст [11; 12].

Тибқи таҳқиқоти А. Ю. Мелвил то миёнаи солҳои 1970 дар илми Шуравӣ ба ҷои мафҳуми «системаи сиёсӣ» бештар истилоҳи «ташкилоти сиёсии ҷомеа» истифода мешуд. Дар он давра, системаи сиёсӣ ҳамчун маҷмуи институтҳо ва сохторҳои расмӣ сиёсӣ, ба монанди давлат, хизмҳои сиёсӣ ва дигар ташкилотҳо дарк мегардид. Аммо берун аз доираи ин фаҳмиш шаклҳои зиёди ҳамкориҳои ғайринститутсионалӣ ва муносибатҳои сиёсӣ вучуд доштанд, ки ба раванҷҳои қудрат, тақсими захираҳо ва идоракунии иҷтимоӣ дахл доштанд ва дар ҳар як ҷомеа хусусияти махсуси худро соҳиб буданд.

Аз ибтидои солҳои 1980 мафҳуми «системаи сиёсӣ» тадриҷан ҷойгоҳи мустақам дар адабиёти илми сиёсии ҳавзаи шуравӣ пайдо намуд. Новобаста ба ин бахсҳо дар бораи робитаи байни мафҳумҳои «ташкилоти сиёсӣ» ва «системаи сиёсӣ» то дер давом доштанд. Гурӯҳе аз олимони бар он назар буданд, ки ташкилоти сиёсӣ ҷузъи системаи сиёсӣ, дар ҳоле ки дигарон баръакс, системаи сиёсиро бахше аз он медонистанд.

Дар адабиёти ватанӣ таърифҳои гуногуни системаи сиёсӣ аз ҷониби Г.Н. Зокиров, А.Н. Муҳаммад, М.У. Хидирзода, Х.Қ. Сафарализода ва дигарон пешниҳод гардидааст. Г.Н.Зокиров системаи сиёсиро ифодаи маҷмуи мураккаби таркиботи институтсионалии давлат ва ҷомеа меҳисобад, ки асос ва бунёди онро қоидаҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ ташкил медиҳанд. Системаи сиёсӣ як навъ сатҳ ва шакли муайяни баҳамтаъсиррасонии тамоми субъектони сиёсӣ ба хотири воқеӣ гардонидани фаъолият ва амалияи ҳокимияти сиёсӣ, раванди идоракунии, технологияи роҳбарӣ ва танзимнамоии тамоми падидаҳо, ҳодисаҳои ҳаёти ҷамъиятиву сиёсӣ мебошад [5, с. 25]. Системаи сиёсӣ - маҷмуи институтҳои сиёсӣ, меъёрҳои сиёсӣ ва муносибатҳои сиёсӣ, ки дар яқоягӣ ҳамгироии ҷомеаро таъмин намуда, имкон медиҳанд, ки барои рушди бомароми ҷомеа қарорҳои муҳимми сиёсӣ қабул карда шаванд» [6, с. 137].

Бо ҷамъбасти дидгоҳҳои мухталиф метавон хулоса кард, ки системаи сиёсӣ як воҳиди муқаммалӣ иҷтимоию сиёсӣ ва сохтори динамикӣ мебошад, ки аз унсурҳо ва робитаҳои ҳамдигарро пуркунанда ташкил ёфтааст. Он бар асоси арзишҳо ва меъёрҳои ягона амал карда, ба гурӯҳҳои сиёсӣ иҷтимоии соҳиби эътибор имконият медиҳад, то манфиатҳо,

ҳадафҳо ва ниятҳои сиёсӣ иҷтимоии худро амалӣ намоянд. Системаи сиёсӣ ҳамчун механизми ҳамоҳангсозандаи ирода ва манфиатҳо бо ҷомеа амал мекунад ва устувории равандҳои сиёсии онро таъмин менамояд.

Бо така ба тарифҳои овардашуда, муайян кардан мумкин аст, ки суботи сиёсӣ ҳолати воқеӣ ва муътадили фаъолияти системаи сиёсӣ аст. Яке аз омилҳои асосии пойдории системаи сиёсӣ нигоҳ доштани субот ва устувории он мебошад. Дар илми сиёсии муосир мафҳумҳои «суботи сиёсӣ» ва «устувории сиёсӣ» то ҳол дар марҳилаи ташаккул қарор доранд, ки инро таҳқиқоти сершумори муҳаққиқон собит месозанд. Дар чунин замина зарурати таҳлили дидгоҳҳои мавҷуда оид ба таърифи мафҳуми «суботи сиёсӣ» пеш меояд. Ин гуна таҳлил имкон медиҳад, ки тафовутҳои назариявӣ ва методологӣ дар шарҳи тавзеҳи муҳаққиқон равшан гарданд ва муайян шаванд, ки кадом воситаҳо барои расидан ба ҳолати субот ё баръакс бесуботии давлат, ҳамчун ниҳоди асосии системаи сиёсӣ пешниҳод мегарданд.

Барои дақиқтар дарк кардани моҳияти мафҳум, мувофиқи анъанаи илмӣ, ба тавзеҳи этимологии он муроҷиат кардан зарур аст. Истилоҳи «субот» аз забони латинии «*stabilitas*» гирифта шуда, маънои мустаҳкамсозӣ, ба ҳолати собит овардан ва ҳифзи он ҳолатро дорад. Ин мафҳум ба маънои таъмини пойдории равандҳо, устувор нигоҳ доштани низомҳо ва нигоҳдории мувозинати сохторҳои ҷомеа фаҳмида мешавад. Аз ин таъриф бармеояд, ки субот ин раванди рушди устувори ҷомеа, нигоҳ доштани тавозун миёни зерсистемаҳои асосӣ, ба монанди иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва таъмин намудани ҳамоҳангии дохилии ҳар кадоми онҳо мебошад.

Яке аз таърифҳои муҳим ва умумӣ, ки аз ҷониби сиёсатшиноси маъруфи амрикоӣ К. Уолтз пешниҳод шудааст, ин «субот ҳолатест, ки дар он система қобилияти идома додани вучудияти худро дорад, бе он ки вайрон ё ғарбшуда гардад», мебошад. Ин назар баёнгари моҳияти воқеии субот ҳамчун иқтисоди система барои ҳифзи худ ва мутобик шудан ба тағйироти муҳити сиёсӣ иҷтимоӣ мебошад [15].

Бо вучуди он ки дар илми сиёсат таърифҳои гуногуни субот пешниҳод шудаанд, аксари онҳо характери умумӣ ва тавсифӣ дошта, мундариҷаи возеҳ ва амиқи мафҳумро пурра инъикос намеkunанд. Ин ҳолат худ нишон медиҳад, ки масъалаи суботи сиёсӣ то ҳол ҳамчун соҳаи камтаҳқиқшудаи назариявӣ боқӣ мондааст ва барои таҳқиқоти минбаъда имкониятҳои васеъро фароҳам меорад.

Дар ҷорҷӯби равишҳои институтсионалӣ ва неоиноститутсионалӣ як гурӯҳ муҳаққиқон суботи сиёсиро бо мафҳуми давлат пайваст меkunанд. Ба андешаи онҳо, давлат ҳамчун ниҳоди умумисиёсӣ вазифаи асосии ҳифзи қудрати сиёсӣ, истиқлоли миллӣ ва яқпорчагии ҳудудии кишварро иҷро мекунад. Ин нуқтаи назар нишон медиҳад, ки суботи сиёсӣ пеш аз ҳама бо қобилияти давлат барои таъмин кардани идомаи устувори системаи сиёсии мавҷуда алоқаманд аст. Ин андешаро Л. Н. Тимофеева низ такмил дода, ба чунин хулоса мерасад, ки суботи сиёсӣ ифодаи ҳолати мутаносиби ҳаёти сиёсӣ мебошад, ки дар он тамоми институтҳои сиёсӣ ба таври устувор фаъолият доранд, сохторҳои ҳокимиятӣ нигоҳ дошта мешаванд ва сатҳи дастгирии иҷтимоӣ аз ҷониби шаҳрвандон нисбат ба ин ниҳодҳо баланд боқӣ мемонад. Ба гуфтаи ӯ, суботи сиёсӣ на танҳо ҳифзи сохторҳои сиёсии мавҷуда, балки такмил ва мутобикшавии онҳо ба воқеияти иҷтимоиву иқтисодии навро низ дар бар мегирад [3, с. 48].

С. Хантингтон дар асараш “Тартиботи сиёсӣ дар ҷомеаҳои тағйирёбанда” суботи сиёсиро асоси фаъолияти институтсионалии системаи сиёсӣ дониста, аз дигар тараф,

мавҷудияти суботи сиёсиро танҳо аз самараи кори самараноки системаи сиёсӣ вобаста медонад. "...Суботи сиёсӣ, чунон ки қаблан ишора карда шуд, аз дараҷаи робитаи байни сатҳи институтсионализатсия ва фаъолияти сиёсӣ вобаста мебошад. Бо инкишоф ва рушди сатҳи фаъолият ва иштироки сиёсӣ, зарур аст, ки системаи сиёсӣ низ бо ҳамон суръат рушд ёбанд, яъне сохторҳои он бояд мутобиқтар ба тамоюлҳои нави шаклгирифта, мураккабтар, мустақилтар, қобили мутобиқшавандатар ва ҳамоҳангшудатар гарданд. Танҳо дар сурати риояи чунин тавозун суботи сиёсӣ метавонад устувор бимонад ва давлат ва ҳокимияти сиёсӣ, дар маҷмуъ ҷомеа тавонад фаъолияти сиёсиро бе ихтилоф ва бесуботи идома диҳад" [8, с. 106-107].

Суботи сиёсӣ дар маънои асли ҳолати устуворӣ, пайвастагии дохилӣ ва қобилияти пешравандагӣ доштани системаи сиёсӣ, фаъолияти ҳукумат ва ниҳодҳои он ба шумор меравад. Ин устуворӣ шароити мусоиде фароҳам месозад, ки дар он ҷомеа имкони ташаккул, инкишоф ва шукуфоии худро меёбад. Суботи сиёсӣ ҳамчун омили калидӣ ба тамоми ҷанбаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз рушди иқтисодӣ то татбиқи сиёсати иҷтимоӣ ва экологӣ таъсири назаррас мерасонад. Хусусан дар шароити муосир, ки масъалаҳои устувории рушди ҷомеа аҳаммияти афзоянда доранд, нақши суботи сиёсӣ дар таъмини тавозуни дохилӣ ва ҳамоҳангии иҷтимоиву иқтисодӣ, кори системаи сиёсӣ дар таҳкими заминаҳои рушди низоми ҷамъиятӣ боз ҳам муҳимтар мегардад.

Ф. Фукуяма дар китоби худ «Давлати тавоно: идоракунӣ ва тартиботи ҷаҳонӣ дар асри XXI» (State-Building: Governance and World Order in the 21st Century), суботи сиёсиро ҳамчун устувории сиёсӣ дониста, онро аз лиҳози институтсионалӣ ва қобилияти давлат барои ташаккул ва нигоҳдории системаи сиёсӣ таҳлил мекунад. Ф. Фукуяма суботи сиёсиро танҳо дар мавҷуд набудани хатарҳо ва мушкилотҳои сиёсӣ намебинад, ӯ устувории иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, экологӣ ва тамоми бахшҳои ҷамъиятиро асоси суботи сиёсӣ медонад. Омили асосии бесуботиҳо махсусан дар сатҳи қонеънашавандагии талаботу манфиатҳои иҷтимоӣ мебинад, ки ба сатҳи иҷрошавандагии вазифаҳои системаи сиёсӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Бо ҳамин далел, ӯ аксаран кушишҳои мустақилонаи давлатҳоро баҳри таъмини суботи сиёсӣ ва ба даст овардани эътимоди оммавӣ нокифоя мешуморад ва зарурати муносибатҳои ҳамгироёнаро ба субъектҳои беруна дар ростои таъмини суботи сиёсӣ ва таҳкими системаи сиёсӣ муҳим арзёбӣ мекунад [7, с. 152]. Бо ин андешаи Ф.Фукуяма метавон розӣ шуд, зеро дар замони муосир омилҳои таъсиррасони беруна ба суботи системаҳои сиёсӣ хеле зиёданд. Ҳамзамон бо ин, дар ҳолати зарурӣ дастгирӣ наёфтани аз ҷониби шарикони беруна (давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ) имкони заифгардонии суботи сиёсӣ дар дохили системаи сиёсӣ ҷой дорад.

Суботи сиёсӣ сифати хоси фаъолияти системаи сиёсӣ буда, нишон медиҳад, ки фаъолияти гурӯҳҳо бо манфиатҳои муҳолиф то кадом андоза муътадил мебошанд. Таҳлили суботи сиёсӣ бар равиши институтсионалӣ асос ёфтааст, принципҳои асосии ташкили системаи сиёсии муосирро ташкил медиҳад.

Сатҳи суботи системаи сиёсӣ ба дараҷаи мутобиқати ҳадафҳои субъектҳои сиёсӣ вобаста аст. Ин мутобиқат аз шаклирии сохтори расмӣ системаи сиёсӣ ва дараҷаи таваҷҷуҳи элитаи сиёсӣ ба дарки воқеияти иҷтимоӣ аз ҷониби тамоми аъзои ҷомеа муайян карда мешавад [1, с. 4]. Метавон гуфт, ки дар масъалаи таъмини суботи сиёсӣ ба хоҳири таҳкими системаи сиёсии ҷомеа ва таъмини раванди рушди устувори он ҳокимият ва элитаи сиёсӣ бояд ба қобилияти зарфиятҳои сиёсӣ, имкониятҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таносуби манфиатҳои гурӯҳҳои гуногуни илтимой бештар диққат дода бошанд.

Ҳамин тариқ, дар раванди таҳлил муайян гардид, ки суботи сиёсӣ на танҳо ҳолати мувозинат дар дохили системаи сиёсӣ, балки раванди мураккаб ва бисёрҷанбаест, ки қобилияти давлат ва ҷомеаҳо барои мутобик шудан ба тағйироти дохилӣ ва беруна бидуни ҳалалдор кардани асосҳои сохтори тартиботи сиёсӣ инъикос мекунад. Он омили қалидии ташаккулдиҳандаи системаи сиёсӣ буда, на танҳо устувори институтҳои идоракунии, балки барқароркунии қонуният, ҳамоҳангии манфиатҳо ва эътимоди сиёсиро низ таъмин мекунад. Тақвияти суботи сиёсӣ мустақиман бо сатҳи камолоти ниҳодҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ, сифати идоракунии давлатӣ ва дараҷаи иштироки шаҳрвандон дар раванди сиёсӣ алоқаманд аст.

Тамоюлҳои муосири рушди ҷомеа нишон медиҳанд, ки субот ҳамчун як омили таҳаввулбандаи доимӣ, механизмҳои танзимкунанда ва қобилияти субъектҳои сиёсиро барои иштирок дар муколама ва ризоият талаб мекунад. Нигоҳ доштани мувозинат байни нигоҳдории анъанаҳо ва ҷорӣ намудани навоарӣ шартҳои муҳим барои фаъолияти устувори системаи сиёсӣ мебошад. Тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, номутавозинӣ дар ин мувозинат боиси афзоиши шиддати иҷтимоӣ, бӯҳрони эҳтимоли ва қоҳиши самаранокии ҳокимият мегардад.

Суботи сиёсӣ на танҳо инъикоси фаъолияти самараноки системаи сиёсӣ, балки самти стратегияи сиёсати давлатӣ мебошад, ки ба таҳкими ҷомеа, тақвияти ниҳодҳои демократӣ ва таъмини рушди устувор нигаронида шудааст. Бе ташаккули муҳити устувори сиёсӣ пешрафти дарозмуддати иҷтимоӣ ва ҳамгироии пурраи ҷомеаи шаҳрвандӣ ба низоми ҳокимияти давлатӣ имконнопазир аст. Бинобар ин, таҳкими суботи сиёсӣ бояд самти афзалиятноки стратегияи миллӣ ҳисобида шавад, ки якпорчагӣ, ҳамоҳангӣ ва рушди пешрафтаи тамоми системаи сиёсии ҷомеаҳо таъмин намояд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Амиантова И.С., Глебов В.А., Гришин О.Е. Политическая стабильность / под общ. ред. В. Н. Давыдова, И. С. Амиантовой, Е. А. Ивановой. – М.: РУДН, 2023. -153 с.
2. Асламзода Н. Таҳкими заминаҳои низомии қудратӣ - омили асосии таъмини амният ва истиқлолияти Тоҷикистон //Масъалаҳо ва роҳу воситаҳои таҳким ва тақмили истиқлолияти Тоҷикистон: маҷмӯи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ (12-уми майи соли 2021). –Душанбе, 2021. - С. 210-219.
3. Билюга С. Э. Политическая стабильность: основные подходы к анализу устойчивости политических систем// Век глобализации 2018 - № 2. - С. 46–56.
4. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 3. – Душанбе, 2015. – С. 150
5. Зокиров Г.Н. Системаи сиёсӣ: масъалаҳои рӯз ва дурнамои инкишоф. – Душанбе, 2011. - 352 с.
6. Муҳаммад А.Н., Хидирзода М.У., Сафарализода Х.Қ. Сиёсатшиносӣ. - Душанбе: Паёми ошно, 2018. - 416 с.
7. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке. Пер. с англ. - М., 2006. - 220 с.
8. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. Перевод с английского В. Р. Рокитянского. - М., 2004. - 569 с.
9. Almond G. Comparative Political Systems // Journal of Politics. 1956. No. 18. - P. 391-409.
10. Almond G. Political Theory and Political Science // American Political Science Review. 1966b. - No. 60(4). – P. 869–879.

11. Deutsch K. Nationalism and Social Communication. - New York: R. Emerson, From Empire to Nation, 1953. - 292 p.
12. Deutsch K. The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control. New York, 1963. - 316 p.
13. Easton D. The Political System. An Inquiry into the State of Political Science. - New York, 1953. – 320 p.
14. Easton D. A Systems Analysis of Political Life. - New York: Wiley, 1965. - 507 p.
15. Waltz K. N. Theory of International Politics. Reading : Adison-Wesley, 1979. - 251

ПОЛИТИЧЕСКАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ — ОСНОВНОЙ ФАКТОР УКРЕПЛЕНИЯ И УСТОЙЧИВОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ОБЩЕСТВА

ТАГАЙМУРОДОВ НЕКРУЗ РУСТАМОВИЧ,

соискатель отдел политологии Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: Душанбе, Республика Таджикистан, 734025, ул. Рудаки, 33. Телефон: (+992)- 811811111.

E-mail: nekruz_132@mail.ru

В данной статье представлен комплексный анализ политической стабильности как основного условия выживания, эффективности и развития политической системы современного общества. Автор рассматривает политическую стабильность не только как результат функционирования институциональных структур, но и как динамическое состояние политической и социальной среды, которое определяется уровнем согласованности интересов, степенью доверия общества к власти и способностью государства поддерживать баланс интересов. Особое внимание уделяется взаимосвязи политической стабильности и устойчивости институтов управления, политической стабильности как важному фактору и возможности существования и функционирования политической системы общества, механизмам адаптации политической системы к внутренним и внешним проблемам. В исследовании отмечается, что стабильность – это не условное явление, а динамическое состояние, обладающее адаптивными свойствами, которое зависит от способности государства и общества вырабатывать эффективные формы диалога, предотвращать конфликты и обеспечивать баланс интересов различных социальных групп. Автор подчеркивает, что политическая стабильность – это фактор, формирующий политическую систему, обеспечивающий ее единство, функциональную и институциональную согласованность. Автор приходит к выводу, что без политической стабильности, стабильной политической среды невозможно обеспечить эффективность государственного управления, устойчивое социальное развитие и единство общества. Поэтому укрепление политической стабильности является стратегическим приоритетом государственной и общественной политики.

Ключевые слова: политическая стабильность, политическая система, стабильность, политические институты, государственные институты, негосударственные институты, государство, гражданское общество, эффективность, укрепление политической системы, социальный баланс, политическая интеграция, развитие общества.

**POLITICAL STABILITY: THE KEY FACTOR IN STRENGTHENING AND
SUSTAINING THE POLITICAL SYSTEM OF SOCIETY
TAGAYMURODOV NEKRUZ RUSTAMOVICH,**

applicant, Department of Political Science, Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bahovaddinov, National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734025, Rudaki Street, 33. Phone: (+992) 811811111. E-mail: nekruz_132@mail.ru

This article presents a comprehensive analysis of political stability as a fundamental condition for the survival, effectiveness, and development of the political system of modern society. The author examines political stability not only as a result of the functioning of institutional structures but also as a dynamic state of the political and social environment, determined by the level of alignment of interests, the degree of public trust in the government, and the state's ability to maintain a balance of interests. Particular attention is paid to the relationship between political stability and the sustainability of governance institutions, political stability as an important factor in the existence and functioning of a society's political system, and the mechanisms for adapting the political system to internal and external challenges. The study notes that stability is not a conditional phenomenon, but a dynamic state with adaptive properties, which depends on the ability of the state and society to develop effective forms of dialogue, prevent conflicts, and balance the interests of various social groups. The author emphasizes that political stability is a factor that shapes the political system, ensuring its unity, functional coherence, and institutional consistency. The author concludes that without political stability and a stable political environment, it is impossible to ensure effective public administration, sustainable social development, and societal unity. Therefore, strengthening political stability is a strategic priority for state and public policy.

Keywords: *political stability, political system, stability, political institutions, state institutions, non-state institutions, state, civil society, effectiveness, strengthening the political system, social balance, political integration, societal development.*

Муқарриз: Наимов М., н.и.с, дотсент

ҚАЮМЗОДА ЗАФАР БОЙМУРОД,

унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиббони Рӯдакӣ 33. e-mail: zafari.kayum@mail.ru

Суверенитет ҳамчун принцип ва категорияи сиёсӣ ҳамчун асоси фаҳмиши муосири давлатдорӣ боқӣ мемонад. Дар мақола асосҳои назариявии суверенитет ва нақши он дар рушди давлатҳо дар шароити тағйирёбии тартиботи байналмилалӣ баррасӣ карда мешавад. Ба таҳлили таҳаввулотии таърихӣ мафҳуми суверенитет аз таълимоти классикӣ Ж. Боден ва Т. Гоббс то тафсири муосир дар шароити глобализунонӣ таваҷҷӯҳи хоса дода мешавад. Муаллиф таъсири сиёсат ва механизмҳои глобалӣ ва фаромиллиро, аз қабилӣ вобастагии иқтисодӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ, таҳдидҳои киберӣ ва ҷангҳои иттилоотӣ ба қобилияти давлат дар нигоҳдорӣ ва амалӣ кардани суверенитети худ дар баробари омилҳои зиёди берунӣ ва дохилӣ баррасӣ мекунад. Дар мақола таъкид шудааст, ки дар шароити ҷаҳони бисёрқутбӣ ва вобастагии афзояндаи байни давлатҳо шаклҳои анъанавии суверенитет бояд ба воқеияти нави сиёсӣ ва иқтисодӣ мутобиқ шаванд, ки ин ҷустуҷӯи равишҳо ва моделҳои нави ҳамкориҳои институтҳои миллий ва байналмилалӣро тақозо мекунад. Суверенитет на танҳо ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ, балки ҳамчун воситаи муҳимтарини таъмини мустақилияти сиёсӣ ва амнияти миллат, инчунин кафолати ҳуқуқи озодиҳои шахрвандон ба ҳисоб меравад. Дар мақола ҳамчунин масъалаҳои ҳифзи суверенитет дар баробари фишорҳои беруна чи дар сатҳи давлатӣ ва чи дар сатҳи байнидавлатӣ баррасӣ шуда, тавсияҳои назариявӣ ва амалӣ оид ба таҳкими соҳибхотирӣ дар шароити ноустувории ҷаҳонӣ пешниҳод карда мешаванд.

Калидвожаҳо: суверенитет, соҳибхотирӣ, давлатдорӣ, истиқлолияти сиёсӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ, глобализатсия, таҳдидҳои фаромилӣ, геополитика, истиқлолияти давлатӣ, амнияти давлатӣ, ҷангҳои иттилоотӣ, мустақилияти иқтисодӣ, соҳибхотирӣ миллий, ҳуқуқи инсон.

Масъалаи суверенитет дар мувоҳисаҳо дар бораи моҳияти қудрат, қонуният ва институтҳои идоракунӣ дар тӯли таърихи афкори сиёсӣ мавқеи асосиро ишғол кардааст. Дар шароити афзояндаи ноустувории тартиботи ҷаҳонӣ, тағйирёбии манзараи геополитикӣ ва мураккаб шудани шаклҳои ҳамкориҳои ҷаҳонӣ категорияи суверенитет бори дигар ҳамчун унсурӣ бунёдии субъективӣ сиёсии давлат аҳамияти калидӣ пайдо мекунад. Ташаккули давлатдорӣ бидуни тасниф ва эътирофи суверенитет, таъмини истиқлолияти сиёсӣ ва воқеии давлат чи дар арсаи дохилӣ ва чи дар арсаи байналмилалӣ имконнопазир аст. Дар ин замина суверенитет мафҳуми бунёдӣ ва воқеияти динамикии сиёсӣ, ки пайваста дар ҷараёни таҷдиди назар ва мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбандаи таърихӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ ва технологӣ мебошад.

Андешаҳои классикӣ Ж. Боден, Т. Гоббс ва Ж. Ж. Руссо барои фаҳмиши муосири суверенитет заминаи назариявиро гузошта, онро ҳамчун як қудрати мутлақ ва тақсимнашаванда маънидод карданд, ки ба маҳдудиятҳои берунӣ ва дохилӣ тобеъ нестанд. Бо вучуди ин, дар давраи постмодернӣ ва афзояндаи вобастагии фаромилӣ, ниҳодҳои давлатӣ ба зарурати ҳамохангсозии мафҳумҳои анъанавии суверенитет бо воқеиятҳои, ки дар

натиҷаи фаъолияти сохторҳои фаромиллӣ, таъсири афзояндаи корпоратсияҳои фаромиллӣ, платформаҳои рақамӣ ва ҷараёнҳои глобалии иттилоот ба вучуд омадаанд, дучор меоянд. Суверенитет дигар атрибути истисноии ҳуқуқӣ нест, ки дар санадҳои конституционӣ-ҳуқуқӣ ё шартномаҳои байналмилалӣ сабт шудаанд, балки мазмуни сиёсӣ ва институтсионалӣ, имконпазирии функционалӣ ва қонуниятҳои дохилои талаб мекунад.

Таҳдидҳои муосир ба истиқлолияти давлатӣ мураккаб ва бисёрҷабҳа мебошанд. Дар байни онҳо мо метавонем фишорҳои сиёсати хориҷӣ, вобастагии иқтисодӣ ва технологӣ, даҳлат ба қорҳои дохилӣ тавассути воситаҳои қувваи нарма, ҷангҳои иттилоотӣ ва таҳдидҳои кибериро қайд кунем. Омилҳои дохилие, ки соҳибхитӣро суст мекунанд, таназзули институтсионалӣ, қоҳиши эътимод ба ниҳодҳои давлатӣ, бўҳронҳои қонунӣ ва ихтилофҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ мебошанд.

Категорияи суверенитет дар давлатҳое, ки марҳалаҳои ташаккул ё азнавсозии системаи сиёсӣ ҳуқуқиро аз сар мегузаронанд, аҳамияти махсус пайдо мекунад. Дар фазои кишварҳои Амрикои Лотинӣ, Африқо ва Шарқи Наздик, ки равандҳои сохти миллӣ бо таъсири беруна, низоҳои дохилӣ ва ноустувории институтсионалӣ алоқаманданд, тасдиқи суверенитет ҳам вазифа ва ҳам мушкил аст. Дар чунин шароит суверенитет на бештар ба далели ҳуқуқӣ, балки натиҷаи иродаи сиёсӣ, сафарбар намудани неруи миллӣ ва мутобиқшавии бомуваффақият ба шароити тағйирёбандаи беруна таъдил меёбад.

Дар баробари ин, набояд нодида гирифт, ки суверенитет ҳамчун мафҳуми динамикӣ ва маънидодшаванда боқӣ мемонад, ки ҳам баҳсҳои илмӣ ва ҳам ихтилофҳои амалиро ба вучуд меорад. Ҳамин тавр, дар амалияи муосири сиёсӣ ҳолатҳои тафсири гуногуни принсипи даҳлат нақардан, масъалаҳои эътирофи субъектҳои қисман соҳибхитӣро, маҳдудияти соҳибхитӣро дар доираи иттиҳодияҳои байналмилалӣ ва амалияи суверенитет ба истилоҳ «гузаранда» мушоҳида мешавад. Ҳамаи ин аз нав дида баромадани консепсияро дар доираи воқеиятҳои наватарин, инчунин таҳияи механизмҳои самарабахши ҳифзу таъмини он тақозо мекунад.

Мақсади ин мақола таҳлили ҳамаҷонибаи суверенитет ҳамчун категорияи марказии назарияи сиёсӣ ва принсипи асосии рушди давлатдорӣ мебошад. Таҳқиқот таҳаввулоти дастгоҳи концептуалӣ, асосҳои назариявӣ ва методологӣ, шаклҳои институтсионалии татбиқи суверенитет, инчунин ҷолишҳо ва таҳдидҳои муосирро, ки ба устувории он таъсир мерасонанд, фаро мегирад.

Миллатҳо ва халқиятҳо дар тӯли асрҳо ва қарнҳои зиёд кӯшиш менамуданд, ки воҳиди сиёсӣ – давлати миллии худро ташкил кунанд. Таъсиси чунин воҳиди сиёсӣ барои онҳо қафилӣ ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои худ ҳисобида мешуд. Вале дар замони муосир масъалаи таъсиси давлати миллии мустақил аз як тараф ормони амиқи халқиятҳо боқӣ мемонад, аз тарафи дигар, таъмини истиқлолият ва муҳофизат аз таҳдидҳои хориҷӣ ва дохилӣ дар шароити глобализатсия ва тағйирёбии сохтори ҷаҳон, бениҳоят аҳамият пайдо мекунад.

Дар ин замина, масъалаи давлату давлатдорӣ дар шеваи муосир як масъалаи ҳеле мураккаб ва душвор эътироф мегардад. Он ба таври умумӣ маҷмӯи гуногуни мушкилотро фаро мегирад, ки таърих ва таҷрибаи кишварҳои мухталиф онро нишон медиҳанд. Яке аз масъалаҳои муҳим ва актуалӣ дар ин раванд, ки омилҳои асосии рушди сиёсии кишварҳо мебошад, истиқлолият ё, ба маънии классикӣ, суверенитети давлатӣ аст. Суверенитет барои давлат, дар баробари таъмин кардани озодӣ ва истиқлолияти ҳеш, механизми асосии иҷроии сиёсати миллӣ ва дохилии давлат мебошад.

Дар шароити муосири сиёсии ҷаҳонӣ, ки манфиатҳои гуногун ва муносибатҳои мураккаби сиёсии байналмилалӣ ба назар мерасанд, ки ба суверенитет ва истиқлолияти давлатҳо зарурати зиёд пайдо мешавад. Бо дарназардошти муноқишаҳои байналмилалӣ ва амалкардҳои нерӯҳои глобалӣ, суверенитет ва озодӣ дар ҳар як кишвар бояд ба таври устувор ва самаранок нигоҳ дошта шаванд. Дар ин росто, талоши фаҳмидани назарияҳо ва концептуалияҳои назарӣ дар масъалаи суверенитет, инчунин роҳҳои ҳифзи он дар оянда, метавонад ба эҷоди механизмҳои муассири таъмини истиқлолият ва суботи сиёсӣ оварда расонад [8, с. 301].

Суверенитет дар фаҳмиш маънои (мафҳуми *Souveränität* аз франсузӣ *souveraineté* [3, с. 26] — қудрати олий, волоият, ҳукмронӣ [4, с. 103]) – мустақилияти давлат дар умури хориҷӣ ва бартарии ҳокимияти давлатӣ дар қорҳои дохилиро [14, с. 1517] дорад.

Барои ифодаи ин мафҳум истилоҳи соҳибхитиёрии давлатӣ ё истиқлолияти давлатӣ [7] низ барои фарқ кардани он аз мафҳумҳои соҳибхитиёрии миллий ва халқӣ истифода мешавад [18, с. 3-4].

Дар асри XVI, мутафаккир ва сиёсатмадори маъруф Ж. Боден, ки нақши муҳим дар ташаккули назарияҳои сиёсӣ давлатӣ дошт, суверенитетро ҳамчун маҷмӯи ҳуқуқҳо ва ваколатҳое, ки ба давлат ва ҳокимият мутааллиқ марбут мебошанд, таъриф намуд. Ж. Боден, суверенитетро чун ҳуқуқи ягона ва бевоситае, ки ҳамаи амалкардҳои сиёсӣ ва ҳуқуқии давлатро муайян мекунад, тақсим ва маънидод намуд. Аз нигоҳи ӯ, суверенитет муҳимтарин омили ташкили давлат ва давлатдорӣ аст, ки дар он маҷмӯи ҳуқуқҳои асосӣ барои амалишавии сиёсати давлатӣ ва иҷрои функционалии ҳокимият муҳими аввалиндараҷа аст [23].

Ба андешаи Ж. Боден, суверенитет вогузор кардани як қатор ҳуқуқҳое мебошад, ки барои ҷамъоварии захираҳо ва таъмини фаъолияти давлатӣ муҳим аст. Аз ҷумла ба онҳо мансуб аст: ҳуқуқи қонунгузорӣ, ки муқаррароти асосии ҳуқуқии ҷомеаро муайян мекунад; ҳуқуқи ворид кардани ҷанг ва сулҳ, ки ҳокимиятро барои таъин ва анҷом додани сиёсатҳои байналмилалӣ ва эҷоди паймонҳои дипломатӣ таъриф менамояд; ҳуқуқи таъин намудани мансабдорони баландпоя, ки масъулиятҳои идоракунии давлат ва қарорҳои муҳимро ба ӯҳда дорад; ҳуқуқ ба қобилияти амалӣ кардани ҳокимият ва тасмимҳо дар дохили ҳудудро дорад; итоатқорӣ, ки таъкид мекунад то шаҳрвандони як давлат бояд ба ҳукумат ва сиёсати давлат боэҳтиром ва ихтиёрӣ итоат кунанд; ҳуқуқи бахшидан, ки ба мансабдорони давлат имкон медиҳад, ки дар ҳолатҳои махсус баъзе ҳуқуқҳо ва озодиҳоро бахшанд; ҳуқуқи ислоҳоти молиявӣ, ки ба давлат ҳуқуқ медиҳад то ба роҳандозии сиёсати иқтисодӣ ва молиявӣ бипардозад ва дарҳол ҳукумат дар бахши молиявӣ тағйирот ворид кунад ва ғ. [15]

Асосҳои назариявӣ ва концептуалии суверенитет ҳамчун аломати асосии ҳокимияти давлатӣ дар давраи ташаккули низоми классикии муносибатҳои байналмилалӣ, вақте ки зарурати объективи таърихӣ озод кардани қавму миллатҳо аз ҳукмронии сиёсии хориҷӣ ва дохилӣ ба ғояи худмуайянкунӣ ва мустақилияти сиёсӣ табдил ёфт, ташаккул ёфт. Дар шароити пайдоиши давлатдорӣ муосир истиқлолият на танҳо ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ ва сиёсии инъикоскунандаи волоият, истиқлолият ва якпорчагии ҳокимияти давлатӣ, балки ҳамчун ифодаи рӯҳияи миллий, субъективи таърихӣ ва ҳувиати фарҳангии халқ дарк карда мешуд. Озод шудани миллатҳои аврупоӣ аз ҳукмронии мутлақияти мутлақият ва ҳукмронии институтсионикунони калосо дар ташаккули принципи суверенитет миллий марҳилаи муҳим гардид, ки ҳамчун ҳуқуқи ҷудонашавандаи халқҳо барои ташкил намудани институтҳои сиёсии худ, системаи меъёру аломатҳое, ки мустаҳкамшавӣ ва тақрористехсолкунии

миллиро таъмин мекунад, маънидод карда мешуд. Ҳамин тариқ, суверенитет на танҳо ҳамчун тасдиқи ҳуқуқии истиқлолияти давлат, балки ҳамчун механизми тамаддунии ҳифзи якпорчагии фарҳангӣ, худмуайянкунӣ ва мавҷудияти таърихӣ миллат дар шароити тағйирёбандаи тартиботи байналмилалӣ аҳамият пайдо кардааст.

Суверенитети давлатӣ моликияти асосии ҳуқуқии давлати соҳибистиклол буда, худтаъминии мутлақи сиёсӣ ҳуқуқӣ, мустақилияти институтсионалӣ ва салоҳияти олии онро дар амалӣ намудани ҳокимияти дохилию берунии давлатӣ ифода мекунад. Он рамзи ҳуқуқи истисноии он барои қабули қарорҳо бидуни даҳолати беруна, инчунин масъулияти олий барои фаъолияти тартиботи ҳуқуқӣ, таъмини амният ва амалӣ намудани манфиатҳои миллӣ мебошад. Суверенитети давлатӣ ҳамчун сохтори ҳуқуқӣ шомил нашудани онро ба зинанизоми сохторҳои ҳокимияти давлатҳои дигар пешбинӣ менамояд ва ҳар гуна шакли тобеияти иҷборӣ ё аз даст додани худидоракунии сиёсиро истисно мекунад. Дар баробари ин, тағйирёбии мақоми давлати мустақил – пайдо шудан ё аз байн рафтани он – танҳо дар доираи принсипи баробарӣ ва ифодаи соҳибхитӣ иродаи халқҳое, ки аз ҷониби ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф шудаанд, сурат мегирад, ки хусусияти динамикии давлатдориро дар шароити рушди низоми ҳуқуқи байналмилалӣ инъикос мекунад [12, с. 68].

Гардиши кулӣ дар фаҳмиши ғояи суверенитет ҳамчун асоси рушди давлат ва давлатдорӣ дар соли 1648 ба амал омад. Он замоне буд, ки танҳо дар ҳуччатҳои Сулҳи Вестфалия қадами аввал барои эътирофи ҳуқуқҳои дунявӣ соҳибхитӣ ҳамаи давлатҳои аврупоӣ гузошта шуд, ки бо ҳамин васила барои бунёди давлатҳои миллӣ асос гузошта шуд [6, с. 79].

Ж. Боден раванди пайдоиши давлатро таҳқиқ намуда, қайд кард, ки «ҳар як давлат ё аз оилае ба вучуд меояд, ки тадриҷан зиёд мешавад ва ё дарҳол бо ҷамъ овардани мардум ба вучуд меояд ва ё аз оила ташаккул меёбад. Мустамликае, ки аз давлати дигар ба вучуд омадааст Аммо ҳар ду давлат дар зерин маҷбури қувваҳои зуртарин ё дар натиҷаи ризоияти баъзе одамон барои ихтиёран ба тобеияти одамони дигар додани тамоми озодиҳояшон барпо карда мешавад, то ки ин охири ба ҳокимияти соҳибхитӣ така карда, ё бе ягон қонун ва ё дар асоси қонунҳои муайян ва шартҳои муайян ихтиёрдорӣ мекунад [2].

Назари истиқлолияти Ж. Боден моҳияташро чунин ҷиҳат ташкил меод: «ки қудрати қабули қонунро доро мебошад».

Дар мувофиқаи илмӣ муосир суверенитет категорияи асосии сиёсӣ-давлатӣ ҳисобида мешавад, ки хусусиятҳои асосии давлатдориро инъикос намуда, якпорчагии институтсионалӣ, мустақилият ва волоияти қонунӣ ҳокимиятро дар қаламрави муайян инъикос мекунад. Вай натиҷаи саъю кушиши таърихан ташаккулёфтаи халқҳо ба озодӣ, худмуайянкунӣ ва озод шудан аз зуроварии берунӣ ё дохилӣ мебошад, ки шакли олии истиқлолияти сиёсӣ ва миллиро таҷассум мекунад. Дар давоми садсолаҳо ба даст овардани соҳибхитӣ арзиши олий маҳсуб мешуд, ки халқҳо барои он қурбонҳои назаррас дода, онро қабили озодии сиёсӣ, адолати иҷтимоӣ ва худшиносии фарҳангӣ медонистанд.

Дар ин замина суверенитет на танҳо ҳуқуқи идоракунии захираҳои дохилӣ ва механизмҳои қудратро ифода мекунад, балки рамзи қобилияти эътирофшудаи миллат барои озодона муайян кардани ояндаи сиёсии худ, ташаккули институтҳои худ ва ташаккули модели беназири тамаддун дар доираи тартиботи ҳуқуқии байналмилалӣ мебошад.

Суверенитет - соҳибхитӣ, набудани тобеият ва вобастагии миллат, халқ, давлат ё кишвар ба субъекти дигар ва дар доираи иродаи худ амал намудани онро ифода мекунад [13].

Суверенитет бояд бо хусусиятҳои асосии зерин тавсиф карда шавад: қобилияти озодона ва мустақилона муайян кардани ҳадафҳо, вазифаҳо ва усулҳои ноил шудан ба онҳо; қобилияти озоди ҳалли масъалаҳо ва мушкилот аз ҳисоби худ; озодии интихоби самти сиёсати давлатӣ ва стратегияи рушд ё рафтор [22, с. 89].

Дар омӯзишҳои илмӣ кӯшиш мегардад исбот шавад, ки мафҳуми соҳибхитиёрии аз ҷониби Ч. Локк ба миён гузошташуда ва истифодаи он дар ҷорроҳаи назарияи теологӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ умқи ғавқулодаи тафаккури ӯро ба далели майли бошуурона ва ҳадафмандона барои бозгардонидан нишон медиҳад. То ҷое ки маълум аст, равиши Локк ба омӯзиши соҳибхитиёри ҳанӯз ба қадри кофӣ таҳия нашудааст [16].

Барои бозғайнимод таъмин намудани ҳуқуқи фитрӣ, баробарӣ ва озодӣ, ҳифзи шахсият ва моликият одамон ба ташкили ҷамъияти сиёсӣ, барпо намудани давлат розигӣ медиҳанд. Ч. Локк лаҳзаи ризоиятро махсусан таъкид мекунад — «Ҳар як ташаккули ороиштаи давлат ба ризоияти халқ асос ёфтааст» [10, с. 74].

Дар давлати соҳибхитиёр тамоми ҳеч кас ва ягон органро аз тобеияти қонунҳои он хориҷ кардан мумкин нест. «Дар ҷое, ки қонун нест, озодӣ ҳам вучуд надорад» [11, с. 254].

«Суверенитет – мустақилият ва озодии миллат дар муқаррар намудани мазмуну мундариҷа, мақоми сиёсии он ва муайян намудани рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ, инчунин, ҳамчун волияти территориявии давлат ва истиқлолияти он дар муносибатҳои байналхалқӣ мебошад» [5, с. 56].

Дар аъёнаҳои илмӣ суверенитет аксаран ҳамчун ҳосили ифодаи озодонаи иродаи халқ маънидод карда мешавад, ки сарчашмаи асосии қонуниятӣ ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб меравад. Бо ин равиш, принсипи демократӣ ҳамчун шакли институтсионалии татбиқи соҳибхитиёри амал карда, шароитро муҳайё месозад, ки дар он мардуме, ки субъективии сиёсӣ доранд, тавонанд тавассути механизмҳои идоракунии намоёндагӣ иродаи худро мустақилона таҳия ва амалӣ намоянд. Дар доираи ҷунин парадигма озодии сиёсии миллат дар ғавқулияти ниҳодҳои демократӣ, ки иштироки шахрвандонро дар қабули қарорҳо, ташаккули ҳокимият ва назорат аз болои ғавқулияти онро қафолат медиҳанд, ифодаи худро меёбад. Ғаҳмиши назариявии ин категорияҳо дар адабиёти илмӣ муҳталиф, ҷун қоида, ба тафсири мутақобилаи мафҳумҳои «суверенитет», «озодӣ» ва «демократия» асос ёфтааст, ки дар он ҳар кадоми онҳо тавассути призмаи дигарҳо равшану равшан ва ошкор гардида, робитаи органикии онҳоро дар сохтори давлатдорӣ муосир нишон медиҳад. Ҳамин тариқ, аз ҷумла Халипов В.Ф., Халипова Е.В. демократияро пеш аз ҳама демократия ва баъд ҳамчун сохти давлатӣ муайян кунед (ки онро низ равшан кардан лозим аст), ки дар он ҳокимияти олии азони халқ аст» [20, с. 259].

Дар сиёсатшиносии муосир мафҳуми «суверенитет» танҳо ба ин ё он дараҷа бо мафҳуми «истиқлолият» алоқаманд аст. Истилоҳи «истиқлолият» маҳдудиятҳои муайяни истиқлолиятро дар назар дорад.

Дар шароити ҳозира суверенитет ҳамчун восита ва имконияти сиёсии татбиқи ормони миллатҳо ба озодии сиёсии онҳо мебошад. Дар ин робита омӯзиши масъалаи истиқлолияти миллӣ ва ё истиқлолияти халқӣ зарурати ҳатмиро касб метавонад, ки қунад.

Суверенитети миллӣ ин принсипест, ки давлат – миллат, яъне давлати миллӣ манбаи ҳокимияти олии сиёӣ буда, дар ҳудуди худ ба тари озод ва бо иродаи мустақилона амалӣ мегардад, сиёсати беруниро мустақилона ташкил ва пеш мебарад [17].

Аммо принсипи соҳибхитиёрии миллӣ миллатро мутлақ намегардонад, балки ба соҳибхитиёрии давлатӣ танҳо сифати нав медиҳад. Ҳуқуқи соҳибхитиёрии давлатӣ дар

марҳилаи муайяни таърихӣ ҳуқуқи миллат мегардад, ки онро миллат ҳам дар шакли таъсиси давлати худ ва ҳам бо роҳи пайвастан ба як субъекти калони давлатӣ амалӣ карда метавонад [19, с. 35-37].

Дар шароити Тоҷикистони муосир низ соҳибхитиёри халқӣ ба мавҷудияти демократия баробар намуда, масъалаи истиқлолият ормони тамоми кулли шахрвандони Тоҷикистонро ифода мекунад. Масалан, дар моддаи 6 – уми умҳурии Тоҷикистон ҳокимияти давлатӣ ба халқӣ тоҷикистон таълуқ доштани ишора карда шудааст. Халқ баёнғари соҳибхитиёри ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ эътироф шудаву ифодаи олии бевоситаи ҳокимияти давлатиро интихобот ва райпурсӣ ташкил медиҳад.

Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси таъмини суботи дохилии сиёсӣ буда, эҳтиёҷоти таърихӣ чандинасраи халқи тоҷикро ба худмуайянкунии миллӣ, озодӣ ва давлатдорӣ мустаҳкам инъикос менамояд.

Ин категория ҷузъи ҷудонашавандаи субъективияти сиёсӣ ҳуқуқӣ ва камолоти институтсионалии давлат буда, шакли олии талошҳои таърихро барои шакли соҳибхитиёрии мавҷудият таҷассум мекунад. Ғояи ваҳдати миллӣ ва истиқлолиятро бояд ҳамчун синтези принципҳои фарҳангӣ, арзишӣ, таърихӣ тамаддунӣ, ки мероси маънавии гузаштагон, воқеияти имрӯз ва дастурҳои стратегии ояндаро гирдоварӣ мекунанд, арзёбӣ кард. Идеологияи миллӣ на сохтори догматикӣ, балки падидаи зиндаву тараққиёбандаи иҷтимоӣ буда, дарки дар заминаи худшиносии баланди миллӣ ва мафҳуми давлатдорӣ, ки ба таҳкими ҳамбастагии иҷтимоӣ нигаронида шудааст, тақозо мекунад. Сарфи назар аз он, ки ғояи ваҳдати миллӣ дар ҷомеаи илмӣ ва коршиносӣ эътирофи васеъ пайдо мекунад, он то ҳол ҳамчун ҳадафи миллӣ, ки қодир ба омили муттаҳидкунандаи тамоми ҷомеаҳои этнофарҳангии кишвар шуда метавонад, таъсис наёфтааст.

Дар таъмини суботи низомии сиёсӣ фарҳангӣ чунин унсурҳои институтсионалӣ, аз қабилӣ истиқлолияти давлатӣ, дахлнопазирии сарҳад, мавҷудияти артиш, муассисаҳои моликият ва фаъолияти забони давлатӣ, ки дар маҷмӯъ дар асоси интиҳоби дастаҷамъӣ ва иродаи соҳибхитиёрии шахрвандон ташаккул ва инкишоф ёфта, озодиҳои воқеии сиёсӣ ва фарҳангиро инъикос менамоянд, нақши назаррас доранд.

Моҳияти соҳибхитиёрии халқ дар ҳокимияти халқ дар давлат аст. Дар баробари ин, халқ ҳамчун ягона барандаи қонунӣ ва расмӣ ҳокимияти олий [9, с. 18] ё манбаи соҳибхитиёрии давлат [21, с. 23-24] ҳисобида мешавад.

Дар шароити муосири инкишофи бухронӣ масъалаи асосӣ таҳкими суверенитет ба сифати омили асосии инкишофи давлати миллӣ бештар диққатҷалбкунанда мегардад. Тартиби ҳозираи ҷаҳонӣ, вусъати робитаҳо бо аҳли ҷаҳонияти сиёсии ҷаҳон, баланд шудани нақши сохторҳои минтақавӣ байналмиллаи интегратсионӣ ба давлат ва амалисозии ваколатҳои суверенитетии давлатҳо таъсири зиддиятнок мерасонад.

Аз як тараф, равандҳое, ки соҳибхитиёрии мамлакатҳоро ҳалалдор мекунанд, тезу тунд шуда бошанд, аз тарафи дигар, бисёр давлатҳо ихтиёран ва бошууро ба ин маҳдудиятҳо рафта, як қисми соҳибхитиёро ба органҳои минтақавӣ байналмилалӣ медиҳанд. Сохторҳои ҳозиразамони сермиллат - масалан, Иттиҳоди Европа аз бисёр ҷиҳат боиси норозигии як қатор давлатҳо аз мавқеи худ мегарданд. Хуруҷи Бритониё аз Иттиҳодияи Аврупоро раҳбарони аҳзоби сиёсии алоҳидаи Олмон ва Фаронса мусбат арзёбӣ карданд ва бар ин назаранд, ки «Brexit» метавонад оғози поёни Иттиҳодияи Аврупо бошад. Беатрис фон Шторч, муовини раиси ҳизби «Алтернатива барои Олмон», муовини раиси

фраксия дар Бундестаг мегӯяд: «Олмон бояд давлати соҳибхитӣ бошад... Мо мехоҳем, ки сиёсати давлат дар доираи манфиатҳои миллии мо амалӣ шавад, на бар зидди онҳо».

Мураккабӣ дар раванди инкишофи давлатҳо дар шароити муосири бархурдҳо, руёруии манфиатҳо, таҳмилҳоро таҳрибкориҳои тамаддуниву глобализатсионӣ на танҳо масъалаи тақвияти суверенитет, балки масъалаи будани онро дар оянда зери савол бурда истодааст. Дар замони мураккаб зарурати таҳким ва тақмили суверенитет барои давлатҳо, махсусан барои давлатҳои ру ба инкишоф масъали муҳими сиёсӣ ва стратегиву доктринавӣ бояд эътироф карда шавад. Истиқлолият ин ҳокимияти доими ва ягонаи халқ аст. Вучуд доштани он ягона нишонаи вучуд доштани ҳокимияти мустақили давлатис ва бе истиқлолият ва бе истиқлолияти комил давлат ғайриқили мустақили сиёсашро ба роҳ монда наметавонад [1, с. 198].

Истиқлолияти сиёсии давлатҳои милли зарурат ба инкишофро соҳиб мебошанд. Таҳкими он ҳалли як қатор масъалаҳо ва тақмили равандҳои ҷамъиятиро талаб дорад.

Масъалаи тақвияти истиқлолият ҳамчун шарт зарурии ташаккул ва рушди давлатдорӣ милли аз ҷониби муҳаққиқон бо назари васеъ баррасӣ мегардад.

Дар шароити муосири афзоишдаи ҷаҳоншавӣ ва тағйирёбии системаи сиёсии ҷаҳонӣ ва иқтисодӣ мушкilotи суверенитети сиёсии давлатҳои милли меафзояд. Тадриҷан аз байн рафтани сарҳадҳои фазоӣ, вақтӣ ва милли мушоҳида мешавад, ки ин ба рушди ғайриқили технологияҳои иттилоотӣ, рақамӣ ва телекоммуникатсионӣ вобаста аст. Ин технологияҳо ба ташаккули ҷомеаи ҷаҳонӣ иттилоотӣ мусоидат мекунад, ки дар он шаклҳои универсалии фарҳангӣ ва иқтисодӣ ҳукмфармо буда, ба равандҳои дохилии давлатҳои соҳибхитӣ таъсир мерасонанд. Дар ин воқеият суверенитети сиёсӣ мазмуни истисноии расмӣ-ҳуқуқии худро аз даст дода, мақоми категорияи динамикӣ пайдо мекунад, ки аз мавқеи равишҳои назариявӣ методологияи муосир омӯхта мешавад.

Метавон гуфт, ки суверенитет ҷузъи марказӣ ва ҷудонашавандаи низоми сиёсӣ ва ҳуқуқии давлати муосир боқӣ мемонад. Вай на танҳо мустақилияти дохилӣ ва худтаъминии давлатро муайян мекунад, балки ҳамчун шарт муҳимтарини пойдор гардондани субот ва амният дар арсаи байналхалқӣ хизмат мекунад. Сарфи назар аз равандҳои глобализатсионӣ ва афзоиши вобастагии байнидавлатӣ соҳибхитӣ ҳамчун гавари истиқлолияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии миллат аҳамияти худро нигоҳ медорад.

Ҷолишҳои муосир, аз ҷумла таҳдид ба амнияти байналмилалӣ, таҳдидҳои киберӣ, ҷараёни муҳоҷират ва шаклҳои нави фишори геополитикӣ дар назди давлатҳо вазифаи на танҳо нигоҳ доштани шаклҳои анъанавӣ суверенитет, балки мутобиқ кардани онҳоро ба шароити тағйирёбанда мегузорад. Дар шароити инкишофи динамики муносибатҳои байналхалқӣ ва аҳамияти рузфарзунӣ субъектҳои фаромиллӣ омилҳои муҳимтарине, ки татбиқи бомуваффақияти суверенитетро муайян мекунад, самаранокии механизми давлатӣ, қобилияти ба нақшагирии стратегӣ ва мустаҳкам намудани заминаи институтсионӣ мебошанд.

Суверенитет ҳамчун асоси бунёди давлати муассир ва устувор боқӣ мемонад. Барои давлатҳое, ки субъективӣ сиёсии худро мустаҳкам карданӣ мешаванд, қобилияти ба ҳам пайвастанӣ шаклҳои анъанавӣ соҳибхитӣ бо равишҳои наво, ки ба талабҳои замон ҷавоб медиҳанд, аҳамияти бағоят калон пайдо мекунад. Рушд ва пойдоии суверенитет на танҳо талошҳои сиёсӣ, балки таҳкими иҷтимоӣ ва фарҳангии дохили давлатро тақозо мекунад, ки ба шукуфӣ ва устувории он дар шароити низоми ҷаҳонӣ муосир мусоидат мекунад.

РУЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Асламзода Н. Бехатарӣ ва истиқлолият дар хошия таҳдид ва хатарҳои гибридикибернетикӣ // Шабакаҳои иҷтимоии интернетӣ ҳамчун таҳдиди воқеӣ ба амнияти миллӣ: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ (ш. Душанбе, 29-уми ноябри соли 2022). – Душанбе: ДМТ, 2022. – С. 198. (–С.197-209)
2. Боден Ж. Шесть книг о государстве // Демиденко Г.Г., Борисов Г.А. История политических и правовых учений. Хрестоматия. - Белгород, 1999. - С. 134 - 135.
3. [Большая советская энциклопедия](#) / Суверенитет государственный // Гл. редактор А. М. Прохоров. — 3-е издание. — М.: Издательство «Советская энциклопедия», 1976. — Т. 25. — С. 26.
4. Большой французско-русский словарь АБВУЯ Lingvo / souveraineté // Главный редактор М. Н. Сизых. — М.: АБИ Пресс, 2010. – С. 103.
5. Большой юридический словарь /под ред. А.В. Малько. - Проспект, 2009. – С. 56.
6. [Вестфальский мир: межкафедральный «круглый стол» в МГИМО \(У\) МИД России 27 февраля 2008 года](#) // Вестник МГИМО-Университета : Журнал. — 2008. — № 1. — С. 79.
7. [Государственный суверенитет. Архивная копия](#) от 22 сентября 2015 на [Wayback Machine](#). // Иванец Г. И., Калинин И. В., Червонюк В. И. Конституционное право России: энциклопедический словарь / Под общей ред. В. И. Червонюка. — М.: Юрид. лит., 2002. — 432 с.
8. Задорожный Г.П. Внешняя функция современного империалистического государства. - М., 1958. - С. 301.
9. Левин И.Д. Суверенитет. - Спб.,: Юридический центр Пресс, 2003. — С. 18.
10. Локк Дж. Избранные произведения. Т. 2. – М., 1960. – С. 74.
11. Локк Дж. Мысли о воспитании // Соч.: В 3 т. - Т.3. - М., 1988. – С. 254.
12. Моисеев А. А. Суверенитет государства в международном праве. — М., «Восток-Запад», 2009. -С.68.
13. Независимость [Захираи электронӣ] URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C> (санай мурочиат: 22. 04. 22 с.)
14. Российский энциклопедический словарь / Главный редактор А. М. Прохоров. — М.: Научное изд-во «Большая Российская энциклопедия», 2000. — С. 1517
15. Суверенитет [Захираи электронӣ] URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82#cite_note-1 (санай мурочиат: 22. 04. 22 с.)
16. Суверенитет и разделение властей в учении Джона Локка [Захираи электронӣ] URL:<https://otetrad.ru/article-1671.html> (санай мурочиат: 01. 04. 22 с.)
17. Суверенитет нациоанльный [Захиари электронӣ] URL: <https://politike.ru/termin/suverenitet-nacionalnyi.html> (санай мурочиат: 25. 04. 22 с.)
18. Ушаков Н.А. Суверенитет и его воплощение во внутригосударственном и международном праве // Московский журнал международного права. — 1994. — № 2. — С. 3—4.
19. Ушаков Н. А. Суверенитет в современном международном праве. — М.: Изд. ИМО, 1963. — С. 35—37.

20. Халипов В.Ф., Халипова Е.В. Власть. Политика. Государственная служба. Словарь/ Халипов В.Ф., Халипова Е.В. - М.: Луч, 1996. – С. 259.
21. Черниченко С.В. Государство как личность, субъект международного права и носитель суверенитета // Российский ежегодник международного права. — Спб.,: Издательский дом СПбГУ, 1995. — С. 23—24.
22. Шайхуллин М. С. Конституционно-правовые гарантии местного самоуправления в Российской Федерации [Текст] : монография. — Москва : Юрлитинформ, 2016. – С. 89.
23. Bodin, Jean. Book 1 // [Six Books of the Commonwealth](#) = Les six livres de la République / Abridged and translated by M. J. Tooley. — Oxford: Basil Blackwell Oxford, 1955.

СУВЕРЕНИТЕТ – ЦЕНТРАЛЬНЫЙ ВОПРОС РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

КАЮМЗОДА ЗАФАР БОЙМУРОД,

соискатель Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова
Национальной академии наук Таджикистана 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
проспект Рудаки, 33. E-mail: zafari.kayum@mail.ru

Суверенитет как принцип и политическая категория остаётся основой современного понимания государственности. В статье рассматриваются теоретические основы суверенитета и его роль в развитии государств в условиях меняющегося международного порядка. Особое внимание уделяется анализу исторической эволюции понятия суверенитета от классических учений Ж. Бодена и Т. Гоббса до современных трактовок в условиях глобализации. Автор рассматривает влияние глобальной и транснациональной политики и механизмов, таких как экономическая зависимость, международное право, киберугрозы и информационная война, на способность государства сохранять и осуществлять свой суверенитет в условиях множества внешних и внутренних факторов. В статье подчёркивается, что в условиях многополярного мира и растущей взаимозависимости государств традиционные формы суверенитета должны адаптироваться к новым политическим и экономическим реалиям, что требует поиска новых подходов и моделей взаимодействия национальных и международных институтов. Суверенитет рассматривается не только как правовая категория, но и как важнейшее средство обеспечения политической независимости и безопасности государства, а также гарантирования прав и свобод граждан. В статье также рассматриваются вопросы защиты суверенитета в условиях внешнего давления как на государственном, так и на межгосударственном уровне, а также даются теоретические и практические рекомендации по укреплению суверенитета в условиях глобальной нестабильности.

Ключевые слова: суверенитет, государственность, политическая независимость, международное право, глобализация, транснациональные угрозы, геополитика, государственная независимость, государственная безопасность, информационная война, экономическая независимость, национальный суверенитет, права человека.

SOVEREIGNTY IS THE CENTRAL QUESTION OF STATEHOOD
DEVELOPMENT

KAYUMZODA ZAFAR BOYMUROD,

applicant at the Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bahovaddinov of the National Academy of Sciences of Tajikistan 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. E-mail: zafari.kayum@mail.ru

Sovereignty as a principle and political category remains the foundation of the modern understanding of statehood. This article examines the theoretical foundations of sovereignty and its role in the development of states in the context of a changing international order. Particular attention is paid to analyzing the historical evolution of the concept of sovereignty from the classical teachings of Jean Bodin and Thomas Hobbes to modern interpretations in the context of globalization. The author examines the influence of global and transnational policies and mechanisms, such as economic dependence, international law, cyber threats, and information warfare, on the state's ability to maintain and exercise its sovereignty in the face of numerous external and internal factors. The article emphasizes that in a multipolar world and the growing interdependence of states, traditional forms of sovereignty must adapt to new political and economic realities, which requires the search for new approaches and models of interaction between national and international institutions. Sovereignty is viewed not only as a legal category but also as a vital means of ensuring the political independence and security of the state, as well as guaranteeing the rights and freedoms of citizens. The article also examines issues of protecting sovereignty in the face of external pressure at both the national and interstate levels, and provides theoretical and practical recommendations for strengthening sovereignty in the face of global instability.

Keywords: sovereignty, statehood, political independence, international law, globalization, transnational threats, geopolitics, state independence, state security, information warfare, economic independence, national sovereignty, human rights.

Муқарриз: Саидов Ҳ.С., д.и.с, профессор

УДК 327.587.1:327.51(510)(571)

**САМТҲОИ АСОСИИ ҲАМКОРИҲОИ ҲАРБИЮ СИЁСИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ МАРДУМИИ ЧИН ДАР ПАСМАНЗАРИ
ТАҲАВВУЛОТИ МИНТАҚАВӢ**

НАСРИДИНЗОДА МЕЪРОҶИДДИН НАСРИДИН,

номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи дипломатия ва муносибатҳои
байналмилалӣи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе хиебони Саид Носир, 33.

Тел: (+992)938-14-44-48; e-mail: muborak.a@mail.ru

Ҳамкориҳои ҳамкориҳои ҳарбию сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин чиҳати таҳкими амниятӣ минтақаӣ ва ҳамгироии иқтисодӣ мувофиқат менамояд. Бо дарназардошти иштироки фаъолони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар таҳаввулоти минтақаӣ ҷонибҳо масъалаҳои баррасӣ мекунад, ки ба барқароршавии ниҳодҳои минтақаӣ муосидат мекунад, ки самти афзалиятноки онҳо дар мубориза бар зидди таҳдиду хатарҳои муосир равона шудааст.

Шарикии бисёрсамтаи ҷонибҳо дар доираи СҲШ дар худ ҳамкориҳои мутақобила дар асоси муайянсозии манфиатҳои умумӣ, эҳтироми шарикии стратегӣ, даҳлат накардан ба қорҳои дохилӣ ва сиёсати хориҷии якдигар, на ҳукмронӣ, баръакс баробарӣ таҷассум мегардад. Ҳамзамон ҳамоҳангиро метавон унсури асосии шарикии ҷонибҳо дар доираи СҲШ донист. Ҳарчанд ҳамоҳангӣ амиқтар амалӣ шавад, ҳамон қадар якдигарфаҳмӣ зиёд мешавад, ҳарчанд баробарӣ ҷиддӣ риоя шавад, ҳамон қадар шарикии бисёрсамтаи ҷонибҳо дар қорҷӯбаи СҲШ устувортар ва қонноктар мегардад.

Дар мақола ҳамкориҳои ҳарбию сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар пасманзари таҳаввулоти минтақаӣ инъикос гаштааст. Ҷонибҳо дар доираи СҲШ муосир будани масъалаҳои хатарқоро ба назар гирифта, қун пештара таъмини амният ва субот, мубориза бар зидди “се бадӣ”-терроризм, экстремизм, сепаратизм ва гардиши ғайриқонунии маводи муҳадирро ҳуб баҳодиҳӣ намуда, муштарақан дар ин самт қораҳои ҳалқунанда меандешанд. Муаллиф ба ҳислати шарикии стратегии льонибҳо дар пасманзари таҳаввулоти минтақаӣ таъкид намудааст. Ҳамзамон, дар мақола марҳилаҳои ҳамкориҳои ҳарбӣ-сиёсии льонибҳо, ҳусусияти муносибати ду кишвар ва дурнамои ҳамкориҳои онҳо мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Мардумии Чин, ҳамқорӣ, ҳарбӣ, сиёсӣ, таҳаввулот, минтақаӣ, амният, сарҳад, тадбир, дурнамо, мубориза, хатар, мудофия, ҳамқорӣ, СҲШ.

Дар шароити низоми муосири муносибатҳои байналмиллалӣ ҳамқории ҳарбию сиёсии давлатҳо, махсусан дар минтақасе, ки тағйироти ҷиддии геополитикӣ ва геоиқтисодӣ ба амал меоянд, аҳамияти бештар пайдо мекунад. Ин ба зарурати муборизаи муштарақ бар зидди қолишҳои қаҳонӣ ва минтақаӣ, аз қумла терроризм, ифротгарой, қиноятҳои фаромарзӣ, инқунин таъмини суботу амният вобаста аст. Дар қунин шароит Осиёи Марқазӣ, ки дорои мавқеи стратегии қуғрофӣ ва манбаҳои бойи табиӣ аст, ба як минтақаи меҳварӣ табдил меёбад, ки дар он манфиатҳои қудратҳои муҳталифи қаҳонӣ ва минтақаӣ ба ҳам меқайвандад.

Ҷумҳурии Мардумии Чин дар стратегияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон

мавқеи хеле муҳимро ишғол мекунад. Давлати мо Ҷумҳурии Мардумии Чинро ҳамеша шарикӣ боэътимод, дӯсти вафодор ва ҳамсоияи худ медонист, ки мо бо он манфиатҳо ва арзишҳои муштаракро алоқамандем. Тасдиқи ин далел аст, ки аз солҳои 2000-ум инҷониб Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Мардумии Чин 11 сафари давлатӣ ва корӣ анҷом дода буданд (2001, 2003, 2007, 2012, 2013, 2014, 2015, 2017, 2018, 2019 ва 2023). Ҳар яке аз ин сафарҳо дар таҳкими равобити сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ду кишвар нақши муҳим бозида, аз ҳамкориҳои наздик ва эҳтироми мутақобила таъкид мекунад, ки хоси равобити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин аст.

Дар ин замина омӯзиши самтҳо ва механизмҳои ҳамкориҳои ҳарбию сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин бамаврид аст. Қобили зикр аст, ки ҷаҳорҷӯби меъёрию ҳукукии муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин беш аз 200 санадро дар бар мегирад. [19] Дар байни онҳо санадҳои зерин аҳамияти махсус доранд:

- Эълонияи муштарак дар бораи Принсипҳои асосии муносибатҳои Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 март соли 1993;
- Созишнома дар бораи ҳамсоияи нек, дӯстӣ ва ҳамкорӣ байни Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 январи соли 2007;
- Эълонияи муштарак Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи барқарор намудани муносибатҳои шарикӣ стратегӣ аз 20 майи соли 2013;
- Изҳороти муштарак оид ба таҳкими минбаъдаи ҳамкориҳои стратегӣ аз 13 сентябри соли 2014;
- Эълонияи муштарак дар бораи таъсиси шарикӣ ҳамаҷонибаи стратегӣ, ки 31 августи соли 2017 ба имзо расид;
- Илова бар ин, 5 июли соли 2024 Баёнияи муштарак Тоҷикистон ва Чин дар бораи тавсеаи минбаъдаи муносибатҳои ҳамаҷонибаи стратегӣ дар марҳалаи нав миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин ба имзо расид.

Тавре зикр гардид, ибтидои асри XXI барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин бо машваратҳои фаъоли сиёсӣ хос буд, ки ба ҳалли масъалаҳои сарҳадӣ нигаронида шуда буд. Яке аз муҳимтарин марҳалаҳои ин ҳамкориҳо шарокати ҳарду кишвар дар ҷаҳорҷӯби Панҷгонаи Шанхай, созмоне буд, ки соли 1996 бо ҳадафи таъмини амният ва ҳалли мушкилоти марзӣ миёни иштирокчиёни он таъсис шуда буд. Ба ҷуз аз Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Тоҷикистон ба Панҷгонаи Шанхай Федератсияи Россия, Қазоқистон ва Қирғизистон шомил буданд. Ин созмон дар таҳкими эътимод миёни кишварҳо нақши калидӣ бозид, ки масъалаҳои муҳими амниятӣ ва таҳияи тадбирҳои мубориза бо терроризм, экстремизм ва сепаратизм дар минтақаро баррасӣ мекунанд. [23, 839] Бо тавсеаи ин ҳамкориҳо ва густариши самтҳои он Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (минбаъд СХШ) дар соли 2001 таъсис ёфта, талошҳои Панҷгонаи Шанхайро идома ва амиқтар намуда, на танҳо барои таъмини субот дар Осиёи Марказӣ, балки як абзори муҳими тавсеаи равобити иқтисодӣ миёни кишварҳои иштироккунанда гардид.

Бояд қайд кард, ки дар муносибатҳои сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин масъалаи сарҳади давлатӣ нақши асосиро мебозад, ки дар рӯҳияи ҳамсоияи нек ва дӯстӣ бомуваффақият ҳалли ҳудро ёфт. Раванди гуфтушуниди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин оид ба масъалаҳои марзӣ давлатӣ аз соли 1998 оғоз шуда, то соли 2002 идома ёфта, бо расидан ба як тавофуқи қобили қабул анҷом ёфт, ки он бурди

дипломатияи тоҷик доништа мешавад. [2] То соли 2001 миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Мардумии Чин ва дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ, махсусан Федератсияи Россия, барои ҳалли масоили марзӣ музокироти пуршиддат сурат мегирифт. Бояд гуфт, ки ин масъалаҳоро танҳо бо роҳи созиш ҳал кардан мумкин буд. Дар асоси нақшаи тасдиқшуда ҳайати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар музокирот бо Ҷумҳурии Мардумии Чин ширкат карда, дар он матнҳои шартнома ва вазъи воқеии сарҳад бо таваҷҷуҳи хосса мавриди таҳлил қарор гирифт. Дар рафти муҳокима маълум шуд, ки рельеф ба куллӣ тағйир ёфта, ҳуҷҷатҳои шартномавӣ вазъияти воқеиро инъикос намекунад. Барои дақиқ муайян кардани сарҳадҳо доираи васеи мутахассисон: ҳуқуқшиносон, дипломатҳо, картографҳо, топографҳо, геологҳо ва сарҳадчиён ҷалб карда шуданд. Ҳар як қитъаи сарҳад ҳам хусусиятҳои табиӣ ва ҳам вазъияти демографию иқтисодии аҳолии маҳалро ба назар гирифта, бодикқат аз назар гузаронда мешуд. Дар натиҷаи музокироти тӯлонӣ тасмим гирифта шуд, ки марз тақрибан дар миёни минтақаҳои баҳсбарангез кашида шавад, ки ҳалли одилона ва қобили қабули ҳарду ҷонибро таъмин кард. Ҳамин тариқ, дар соли 2010 Протоколи муштарак оид ба аломатгузориҳои марз ба имзо расид, ки мисоли равшани сатҳи баланди равобитаи сиёсии ду кишвар гардид. Моҳи январӣ соли 2011 Парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон Протоколи байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Мардумии Чин дар бораи аломатгузориҳои хатти сарҳади давлатии Тоҷикистон бо Чинро ба тасвиб расонд. [25] Ба имзо расидани ҳуҷҷат ба баҳсу мунозираи марзию ҳудудии дурудароз хотима дод. Ин иқдомҳо на танҳо эътимоди мутақобиларо таҳким бахшиданд, балки саъю талоши тарафҳоро ба ҳалли мусолимотомези масъалаҳои баҳсбарангез таъкид намуда, ба таҳкими минбаъдаи ҳамкориҳои дучониба мусоидат карданд.

Инчунин хотиррасон кардан зарур аст, ки ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар бораи масъалаҳои сарҳадӣ дар асоси шартномаҳои асосии байналмилалӣ зерин амалӣ карда мешавад:

- “Созишномаҳои байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар бораи Сарҳади давлатӣ аз 13.08.1999 ва 17.05.2002;
- Протоколи байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Мардумии Чин дар бораи аломатгузориҳои Сарҳади давлатӣ аз 27 апрели соли 2010;
- Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Мардумии Чин дар бораи низоми сарҳади давлатӣ аз 05.06.2012;
- Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Мардумии Чин дар бораи гузаргоҳҳо дар сарҳади тоҷикистонию чинӣ ва тартиби кори онҳо аз 29 декабри соли 2011.”.

Ҳамин тариқ, ин созишномаҳо равобитаи дучонибаро таҳким бахшида, заминаи ҳуқуқӣ барои ҳамкориҳои босубот ва устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чинро дар минтақаи марзӣ фароҳам меоранд.

Ҳамчунин, бояд ёдовар шуд, ки “аз соли 2005 Ҷумҳурии Мардумии Чин яке аз се шароики иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, аз рӯи ҳаҷми сармоягузориҳои асосӣ ба иқтисоди Тоҷикистон бузургтарин сармоягузор ба шумор меравад”. [6] Ҳамчунин, ба манзури фаъолсозӣ ва тавсеаи мизони сармоягузориҳои чинӣ дар Тоҷикистон дар сатҳи ҳукумат як қатор қарорҳои муҳим қабул шуданд, ки заминаи ҳуқуқии ҳамкориҳои сармоягузориро фароҳам оварданд. Моҳи августи соли 2008 зимни сафари давлатии Раиси Ҷумҳурии Мардумии Чин Ху Синтао ба Ҷумҳурии Тоҷикистон Барномаи ҳамкорӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин барои солҳои 2008-2013, Созишнома

байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Мардумии Чин дар бораи канорагирӣ аз андозбандии дукарата ва пешгирии саркашӣ аз пардохти андоз аз даромад ва сармоя ва Созишномаи чаҳорҷӯбаи байнихукуматӣ дар бораи тавсеа ва вусъат додани ҳамкориҳои тичоратию иқтисодӣ ба имзо расонида шуд.

Дар робита ба ин, бояд қайд кард, ки сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Мардумии Чин рӯзҳои 19-20 майи соли 2013 далели равшани сатҳи баланди эътимод ва шарикии стратегӣ байни ду кишвар гарда, чи тавре ки таҳлил нишон медиҳад, муносибатҳои дучонибаро таҳким бахшида, барои ҳамкорӣ уфукҳои нав кушод. Дар ин сафар аҳаммияти ҳамкорихоии гуногунҷанба таъкид гардид, ки ҳам муносибатҳои дучониба ва ҳам ҳамкорихоии муштарак дар форматҳои байналмилалӣ ва минтақавиро фаро мегирад. Ҷонибҳо омодагии худро барои густариши фаъолонаи ҳамкорихо дар тамоми соҳаҳо дар асоси ниёзҳои кунунии муносибатҳои дучониба ва хоҳиши тарафайн барои густариши шарикӣ изҳор намуданд. Ин изҳорот далели он аст, ки равобити дучониба на танҳо бо марзҳои танг маҳдуд мешавад, балки доираи васеи соҳаҳо, аз ҷумла сиёсат, иқтисод, амният ва табодули фарҳангиро дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, сафари соли 2013 на танҳо намоиши робитаҳои қавии сиёсӣ, балки марҳалаи муҳимми таҳкими шарикии стратегӣ буд, ки махсусан дар шароити тағйирёбии геополитикаи минтақавӣ ва ҷаҳонӣ муҳим аст. Ин сафар нақши калидии Ҷумҳурии Мардумии Чинро ҳамчун яке аз шарикони пешбари Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ намуда, барои тавсеаи минбаъдаи ҳамкорихо замина гузошт.

4 июли соли 2024 Раиси Ҷумҳурии Мардумии Чин Си Чинпин бо сафари давлатӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овард, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон уро гарму ҷушон ва эҳтироми самимона пешвоз гирифтанд. Зимни музокироти пурмазмун ва судманд ҷонибҳо ба мувофиқа расиданд, ки ҷомеаи «Сарнавишти муштаракӣ Чин ва Тоҷикистон» -ро таъсис диҳанд, ки барои равобити дучониба уфукҳои навро дар рӯҳияи дӯстии абадӣ, ҳамбастагӣ ва манфиатҳои мутақобила боз мекунад. Дар натиҷаи ин сафар, ки Си Чинпин онро таърихӣ номид, 29 санади ҳамкорӣ дар соҳаҳои тичорат, иқтисод, саноат, энергетика, нақлиёт, иқтисодиёти рақамӣ, инноватсия, сармоягузорӣ ва ҳамчунин дар бахшҳои фарҳангию гуманитарӣ ба имзо расид. [21]

Ҳамин тариқ, дар ҷамъбаст бояд қайд кард, ки ҳамкорихоии низомии сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар давраи солҳои 2001-2025 дар пасманзари таҳаввулот ва дигаргуниҳои назарраси минтақавӣ, ки дар натиҷаи тағйирот дар низоми амнияти байналмилалӣ ва афзоиши мушкilot дар Осиёи Марказӣ тавсеа ёфтаанд. Самтҳои асосии ҳамкорихо таҳкими суботи минтақавӣ, мубориза бо терроризм, ифротгароӣ ва ҷиноятҳои фаромарзӣ, инчунин оmodасозии муштарак ва навсозии сохторҳои мудофиавӣ буданд.

Дар марҳилаи аввал, пас аз шомил шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони Ҳамкорихоии Шанхай (СХШ) ҳамкорихоии низомӣ хусусияти систематикӣ пайдо карданд, ки дар машқҳои муштарак ва табодули таҷриба дар чаҳорҷӯби барномаҳои минтақавии зиддитеррористӣ зоҳир гардид. Ҷумҳурии Мардумии Чин барои таҳкими зерсохтори марзии Тоҷикистон кумак кардааст, ки бахусус дар шароити ноустувор дар марзи Тоҷикистону Афғонистон муҳим буд.

Аз соли 2010 инҷониб таваҷҷӯҳ ба кӯмаки техникӣ ва моддӣ дода шудааст. Ҷумҳурии Мардумии Чин барои таҷдиди нерӯҳои мусаллаҳи Тоҷикистон таҷҳизот, аз ҷумла таҷҳизоти

мухобиротӣ ва назоратӣ ихтисос додааст. Барномаҳои муштараки таълимӣ таҳия шуда, ба афсарони тоҷик имкон медиҳанд, ки дар академияҳои ҳарбии Ҷумҳурии Мардумии Чин таҳсил кунанд.

Пас аз соли 2020 таваҷҷӯҳ ба ҳамкорӣ ба далели тағйирот дар Афғонистон афзоиш ёфтааст. Ҳарду давлат дар мавриди зарурати ҳамоҳангсозии наздиктар дар таъмини амният ва ҷилавгирӣ аз таҳдидҳои марбут ба фаъолияти террористӣ ба мувофиқа расиданд. Дар ин давра кумакҳои Ҷумҳурии Мардумии Чин дар рушди зерсохтори марзӣ ва таҳкими тавонмандии нерӯҳои амниятии Ҷумҳурии Тоҷикистон густариш ёфт. Ҳамкориҳои ҳарбию сиёсии Душанбе ва Пекин ба як унсури муҳимми таъмини амният дар Осиёи Марказӣ табдил ёфта, манфиатҳои стратегии ҳарду ҷониб ба воқуниш ба ҷолишҳои кунунӣ дар сатҳи минтақаро муттаҳид мекунад.

Ҳамин тариқ, қайд кардан муҳим аст, ки ҳамкориҳои ҳарбию сиёсӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин доираи васеи соҳаҳоро дар бар мегирад. Яке аз унсурҳои асосӣ ин машқҳои муштараки низомӣ мебошад, ки ба мо имкон медиҳад, то тактикаи мубориза бо терроризм, экстремизм, сепаратизм ва ҷиноятҳои фаромарзӣ амалӣ карда шавад. Чунин машқҳо ҳам дар заминаи дӯҷониба ва ҳам дар ҷаҳорҷӯби Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (СХШ) анҷом мешаванд, ки дар он низомӣҳои тоҷикистонию чинӣ дар тамринҳои бузурги зиддиррористӣ ширкат мекунад.

Ҳамкориҳои низомӣ сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар давоми ду даҳсолаи охир хеле амиқтар шуда, хусусияти стратегӣ пайдо карданд. Дар шароити тағйири воқеияти геополитикӣ ва афзоиши таҳдидҳо дар Осиёи Марказӣ, бахусус дар заминаи авзоъ дар Афғонистон, ҳамкориҳои ду кишвар дар таъмини амнияти минтақа нақши муҳим дорад. Дар ҷаҳорҷӯби ин ҳамкорӣ тарҳҳои муштарак дар бахшҳои мудофия, амнияти марзӣ, мубориза бо терроризм ва ҳамчунин дар заминаи омодагӣ кадрҳо амалӣ мешаванд.

Ҳамин тариқ, ҳамкориҳои ҳарбию сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин ҷузъи муҳимми таъмини суботи Осиёи Марказӣ дар пасманзари таҳаввулоти минтақавӣ буда, рушди минбаъдаи ин муносибатҳо ба таҳкими ҳамзистии осоишта ва амнияти минтақа мусоидат мекунад.

Татбиқи омилҳои зерин ба рушди муносибатҳои ҳарбию сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин мусоидат хоҳад кард:

- **амиқтар кардани барномаҳои таълимӣ ва мубодила.** Давом додани ташаббусҳои таълимӣ муҳим аст, ки ба мубодилаи таҷриба ва дониш байни мутахассисони ҳарбӣ ва шахрвандӣ нигаронида шудаанд. Ин ба мустаҳкам шудани ҳамфикрӣ, беҳтар шудани сифати омода кардани кадрҳо ва зиёд шудани самарائي ҳамкорӣ дар соҳаҳои гуногун ёрӣ мерасонад;
- **васеъ намудани машқҳои муштараки зиддиррористӣ.** Тавсия дода мешавад, ки шумора ва миқёси машқҳои муштарак, ки на танҳо намудҳои анъанавии таҳдидҳо, балки ҷолишҳои нав, аз қабili таҳдидҳои киберӣ ва ҷанги гибридро дар бар мегиранд, афзоиш дода шавад. Ин ба таҳкими ҳамоҳангсозӣ ва баланд бардоштани омодагии амалиётии ҳарду ҷониб мусоидат мекунад;
- **тақвияти ҳамкорӣ дар соҳаи лоиҳаҳои инфрасохторӣ.** Ҷумҳурии Мардумии Чин аллакай дар бунёди иншооти сарҳадӣ ва комплексҳои ҳарбӣ кумак мерасонад. Рушди ин соҳа, аз ҷумла дар лоиҳаҳо бунёди системаҳои муосири коммуникатсия,

инфрасохтори низомӣён ва милитсия, инчунин беҳтар намудани робитаҳои нақлиёти байни кишварҳо муҳим аст;

- **ташкил намудани марказҳои муштаракӣ илмӣ-тадқиқотӣ.** Барои таҳлили амиқтар ва пешгӯии таҳдидҳои оянда дар соҳаи амният ва мудофия метавон марказҳои муштаракӣ тадқиқотӣ таъсис дод, ки усулҳои нави мубориза бо ҷиноятҳои фаромарзӣ, терроризм ва экстремизм ва сепаратизмро таҳия мекунад;
- **таҳкими муносибатҳои бисёрҷониба дар доираи СХШ.** Душанбе ва Пекин метавонанд тарҳҳои муштаракро дар ҷаҳорҷӯби Созмони Ҳамкории Шанхай идома дода, ҳамкориҳоро дар бахшҳои иқтисод, экология ва ҳамкориҳои башардӯстона густариш диҳанд. Истифодаи ин формат барои беҳтар намудани амнияти умумӣ дар Осиёи Марказӣ муҳим аст;
- **таҳияи лоиҳаҳои муштаракӣ сармоягузорӣ.** Ҷумҳурии Мардумии Чин метавонад як шарикӣ аслии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иҷрои тарҳҳои зербиноӣ ва энергетикӣ шавад, ки дар навбати худ на танҳо ба таҳкими амният, балки ба рушди иқтисодии минтақа низ мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, таҳкими минбаъдаи муносибатҳои ҳарбию сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин дар пасманзари таҳаввулоти минтақавӣ барои таъмини суботу шукуфӣ дар Осиёи Марказӣ дорои имконоти бузург буда, тадбирҳои пешниҳодшуда ҳамкориҳои мутақобиларо боз ҳам амиқ ва шарикӣ стратегиро таҳким мебахшанд.

РӢҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. 30 лет Вооружённым силам Республики Таджикистан. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.tajmedun.tj/ru/novosti/universitet/30-let-vooruzhyennym-silam-respubliki-tadzhikistan/> (дата обращения: 21.10.2024).
2. Алиева Р.Р. Таджикистан-Китай: вопросы границы разрешимы // Большая Евразия: развитие, безопасность, сотрудничество. 2020. №3-1. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/tadzhikistan-kitay-voprosy-granitsy-razreshimy> (дата обращения: 10.10.2024).
3. Алиева Р.Р. Формы взаимодействия Республики Таджикистан с Китайской Народной Республикой в рамках ШОС: механизмы реализации проектов и проблемы взаимодействия // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки, №2 (35), 2013. – С.106-117.
4. Алимов Р.К. Таджикистан и Китай: опыт и возможности соразвития. Отв. ред. С.Г.Лузянин. М.: ИДВ РАН, 2011. - 111 с.
5. Алимов Р.К. Таджикистан-Китай на пути друг к другу. Возможен ли равноправный и взаимовыгодный диалог? Отв. ред. С.Г.Лузянин. М.: ИДВ РАН, 2012. - 248 с.
6. Алимов Р.К. Таджикско-китайские отношения: история, современность, перспективы // Китай в мировой и региональной политике. История и современность. 2010. №15. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/tadzhiksko-kitayskie-otnosheniya-istoriya-sovremennost-perspektivy> (дата обращения: 10.10.2024).
7. Алимов Р.К. У истоков добрососедства. Пекин: Посольство Республики Таджикистан в КНР, 2013. - 67 с.
8. В Душанбе камеры начнут распознавать лица: в них внедрят искусственный интеллект. [Электронный ресурс]. Режим доступа:

- <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/security/20190617/v-dushanbe-kameri-nachnut-raspoznavat-litsa-v-nih-vnedryat-iskusstvennii-intellekt> (дата обращения: 17.10.2024).
9. В Таджикистане стартовали таджикско-китайские антитеррористические учения. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://news.rambler.ru/asia/35033234/?utm_content=news_media&utm_medium=read_more&utm_source=copylink (дата обращения: 17.10.2024).
 10. Воловик Н.П. Страны Центральной Азии укрепляют сотрудничество с Китаем // Экономическое развитие России. 2023. №5. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/strany-tsentralnoy-azii-ukreplyayut-sotrudnichestvo-s-kitaem> (дата обращения: 21.10.2024).
 11. Делегация Китая посетила АКН и МВД Таджикистана. (дата обращения: 10.10.2024). [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/security/20130712/delegatsiya-kitaya-posetila-akn-i-mvd-tadzhikistana> (дата обращения: 17.10.2024).
 12. Кизилай Сейма. Таджикско-китайское военное сотрудничество. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.ankasam.org/anka-analizler/%D/?lang=ru> (дата обращения: 21.10.2024).
 13. Китай даст Таджикистану 8,5 миллионов долларов для строительства базы СОБР. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://asiaplustj.info/ru/node/303859> (дата обращения: 21.10.2024).
 14. Китай и Таджикистан впервые проведут совместные учения. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://newizv.ru/news/2006-09-20/kitay-i-tadzhikistan-vpervye-provedut-sovmestnye-ucheniya-51604> (дата обращения: 10.10.2024).
 15. Китай подарил Минобороны Таджикистана Дом офицеров за 19 млн долларов. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/security/20160505/kitai-podaril-minoborony-tadzhikistana-dom-ofitserov-za-19-mln-dollarov> (дата обращения: 17.10.2024).
 16. Китай построит на таджикско-афганской границе 10 погранзастав. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/security/20161114/kitai-postroit-na-tadzhiksko-afganskoi-granitse-14-obektov> (дата обращения: 17.10.2024).
 17. Комилова Х.Г. Китай во внешнеполитическом процессе Таджикистана в начале XXI в. Постсоветские исследования. №4(4), 2021. - С.265-273.
 18. Майтдинова Г.М. Таджикско-китайские отношения в условиях формирования полицентричного мира // Постсоветские исследования. №4(4), 2021. – С. 255-264
 19. Официальный сайт Министерство иностранных дел Республики Таджикистан // Отношения Таджикистана с Китаем. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.mfa.tj/index.php/tg/main/view/27/munosibathoi-tojikiston-bo-chin> (дата обращения: 04.10.2024)
 20. Погранпост "Гулхан" построен на китайские деньги. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://rus.ozodi.org/a/27625536.html> (дата обращения: 17.10.2024).
 21. Посол Китая в Таджикистане рассказал НИАТ «Ховар», чем запомнится визит Председателя КНР Си Цзиньпина в Таджикистан. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://russian.cgtn.com/news/2024-07-17/1813575338269249537/index.html> (дата обращения: 21.10.2024).

22. Правоохранительные органы Таджикистана и Китая укрепляют взаимодействие в борьбе с экстремизмом, очередным этапом сотрудничества стали совместные антитеррористические учения в горах Ромита. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://tj.sputniknews.ru/20150608/1015678403.html> (дата обращения: 17.10.2024).
23. Румянцева А. К., Рахимов К. Х. Роль ШОС в противодействии терроризму в странах Центральной Азии // Постсоветские исследования. 2022;8(5). – С.835-846.
24. Таджикистан и Китай проводят совместные военные учения. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://rus.azattyq.org/a/30108735.html> (дата обращения: 21.10.2024).
25. Таджикистан не передавал территории Китаю, а определил границу – МИД. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ria.ru/20110127/326963340.html> (дата обращения: 10.10.2024).
26. Эмомали Рахмон открыл учебный центр для подготовки военных в Душанбе. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/power/20241029/emomali-rahmon-otkril-uchebnii-tsentr-dlya-podgotovki-voennih-v-dushanbe> (дата обращения: 21.10.2024).

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКОЙ НА СВЕТЕ РЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ

НАСРИДИНЗОДА МЕЪРОДЖИДДИН НАСРИДИН,

кандидат исторических наук, доцент кафедрой дипломатии и международных отношений Академия государственного управления при Президенте Республике Таджикистан. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Саид Носир 33. Телефон: (+992)938-14-44-48; e-mail: muborak.a@mail.ru

Военно-политическое сотрудничество между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой совместимо с укреплением региональной безопасности и экономической интеграции. Принимая во внимание активное участие Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики в региональных трансформациях, стороны обсуждают вопросы, способствующие восстановлению региональных институтов, которые являются для них приоритетом в борьбе с современными угрозами.

Разнонаправленное партнёрство сторон в рамках ШОС воплощает собой взаимное сотрудничество, основанное на выявлении общих интересов, уважении стратегического партнёрства, невмешательстве во внутренние дела и внешнюю политику друг друга, а воплощено не в доминировании, а наоборот в равенстве. При этом координацию можно считать основным элементом партнерства сторон в рамках ШОС. Чем глубже будет осуществляться координация, тем больше будет возрастать взаимопонимание, тем более строго будет соблюдаться равноправие, тем стабильнее и живее станет многонаправленное партнёрство сторон в рамках ШОС.

В статье анализируется военно-политическое сотрудничество между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой на свете региональных трансформаций. Стороны, учитывая современность проблем и рисков в рамках ШОС, как и прежде, будут обеспечивать безопасность и стабильность, бороться с «тремя злами» - терроризмом, экстремизмом, сепаратизмом и незаконным оборотом наркотиков и совместно принимают

решиительные меры в этом направлении. Автор подчеркнул характер стратегического партнерства сторон на свете региональных трансформаций. При этом в статье анализируются и обсуждаются этапы военно-политического сотрудничества сторон, характер взаимоотношений двух стран и перспективы их сотрудничества.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Китайская Народная Республика, сотрудничество, военные, политические, трансформация, региональный, безопасность, граница, меры, перспективы, борьба, опасность, оборона, сотрудничество, ШОС.

THE MAIN DIRECTIONS OF MILITARY-POLITICAL COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA IN THE LIGHT OF REGIONAL TRANSFORMATIONS

NASRIDINZODA ME'ROJIDDIN NASRIDIN,

Candidate of historical sciences, Associate Professor of the Department of Diplomacy and International Relations, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Avenue 33.

Phone: (+992)938-14-44-48; e-mail: muborak.a@mail.ru

Military-political cooperation between the Republic of Tajikistan and the People's Republic of China is compatible with strengthening regional security and economic integration. Taking into account the active participation of the Republic of Tajikistan and the People's Republic of China in regional transformations, the parties discuss issues that contribute to the restoration of regional institutions, which are a priority for them in the fight against modern threats.

The multi-directional partnership of the parties within the SCO embodies mutual cooperation based on identifying common interests, respect for strategic partnership, non-interference in each other's internal affairs and foreign policy, and is embodied not in dominance, but on the contrary, in equality. At the same time, coordination can be considered the main element of the partnership of the parties within the SCO. The deeper the coordination is carried out, the more mutual understanding will increase, the more strictly equality will be observed, the more stable and lively the multi-directional partnership of the parties within the SCO will become.

The article analyzes the military-political cooperation between the Republic of Tajikistan and the People's Republic of China in the light of regional transformations. The parties, taking into account the modernity of the problems and risks within the SCO, as before, will ensure security and stability, fight the "three evils" - terrorism, extremism, separatism and drug trafficking and jointly take decisive measures in this direction. The author emphasized the nature of the strategic partnership of the parties in the light of regional transformations. At the same time, the article analyzes and discusses the stages of military-political cooperation of the parties, the nature of relations between the two countries and the prospects for their cooperation.

Keywords: Republic of Tajikistan, People's Republic of China, cooperation, military, political, transformation, regional, security, border, measures, prospects, fight, danger, defense, cooperation, SCO.

Муқарриз: Шарипов А., н.и.т, дотсент

УДК 331.5:004

**ТАРТИБИ ПЕШБУРДИ РАВАНДИ МАЪЛУМОТ ВОБАСТА БА ҶОЙҲОИ
КОРИ ХОЛӢ: ҲОЛАТ ВА ДУРНАМО**

НАЗРУЛЛОЗОДА ЗИЁРАТШО ИСМАТУЛЛО,

унвонҷӯи кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии Донишгоҳи давлатии шаҳри Хоруғ ба
номи Моёншо Назаршоев.736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хоруғ, кӯчаи Ш.

Шотемур.Тел: (+992) 777-06-01-84.

E-mail: isfand.ismatulloev@mail.ru

Муаллиф дар мақолаи мазкур раванди идоракунии сиёсати давлатиро вобаста ба тартиби аз ҷониби корфармоён пешниҳод гардидани маълумот оид ба ҷойҳои кори ҳолӣ ва механизмҳои пешниҳоди маълумотро ба мақомоти давлатии шугли аҳолии мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст.

Раванди сиёсати давлатӣ дар ҷаҳорҷубаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи меҳнат ва шугли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардидааст, ки танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ-сиёсӣ бо ҳам иртиботи қавӣ доранд. Дар ин замина аз нуктаи назари сиёсӣ- ҳуқуқӣ ба масъалаи тартиби пешниҳоди маълумоти ҷойҳои кори ҳолӣ аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ, ки сиёсати давлатиро дар самти шугли аҳолии танзим менамояд, эътибори ҷиддӣ дода шуда, ҳолат ва мушкилоти масъалаи мазкур муайян карда шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки пешниҳод намудани маълумот оид ба вакансияҳо дар шакли электронӣ ба воситаи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, аз ҷумла Портали миллии ҷойҳои кори ҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ӯҳдадорӣ надошта, дар шароити гузариш ба рақамикунӣ соҳаҳо ва пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳа ба мукамалгардонӣ зарурат доранд, зеро фаъолияти доимӣ надоштани порталҳои интернетӣ ва саривақт ворид нагардидани маълумоти нав ба пайвандҳои дахлдори интернетӣ боиси саргардониҳои корчӯён мегардад.

Калидвожаҳо: *вакансия, шаҳрвандони бекор, корчӯён, ҷустуҷӯи кор, мақомоти давлатии шугли аҳолии, корфармоён, портал ва низомии электронии бақайдгирии ҷойҳои кори ҳолӣ.*

Мукаддима. *Бо мақсади амалӣ намудани сиёсати давлатии шугли аҳолии Тоҷикистон корфармоён мавқеи сиёсӣ ва ҳуқуқии худро муайян намуда, яке аз ӯҳдадориҳои онҳо ҳангоми бақортаъминкунии шаҳрвандони бекор ба мақомоти давлатии шугли аҳолии пешниҳод намудани маълумот дар бораи мавҷуд будани ҷойҳои кори ҳолӣ мебошад. Раванди пешниҳоди саривақтии маълумот оид ба ҷойҳои кори ҳолӣ (минбаъд –вакансияҳо) дар ташкilotу корхонаҳо ва ширкатҳо аз ҷониби корфармоён ба мақомоти давлатии шугли аҳолии дар татбиқи сиёсати давлатии мусоидат ба шугли аҳолии омили муҳим баҳисоб рафта, он имкон медиҳад, ки мақомоти давлатии шугли аҳолии ҷойҳои кори ҳолиро ба ҳисоб гирифта, маҳзани мукаммали маълумот оид ба ҷойҳои кори ҳолӣ дар бозори меҳнатро ташкил намуда, дастрасии шаҳрвандони бекорро ба ин маҳзан таъмин менамоянд. Ин иқдом барои корчӯён мувофиқи таҷриба ва малакашон ҷиҳати дарёфти кори муносиб ва ба корфармоён дар масъалаи интихоби коргари зарурӣ шароит фароҳам меовард ва барои коҳиш додани сатҳи бекорӣ дар бозори меҳнат мусоидат менамояд. Дар раванди сиёсати давлатӣ, сиёсати шугли аҳолии яке аз масъалаҳои рӯзмараи ҳаёти сиёсӣ-иҷтимоии шаҳрвандони Тоҷикистон баҳисоб меравад, зеро вазъи геосиёсии ҷаҳон собит месозад, ки*

аксарияти корҷӯён ба мушкилоти моддию маънавӣ дучор мегарданд, ки фикр мекунам масъалаи таъмини онҳо ба ҷойҳои кори муносиб таҳдидовар боқӣ мемонад.

Қисмати асосӣ. Дар раванди танзими муносибатҳои ҳукуқӣ ва муътадил нигоҳ доштани сиёсати давлатӣ дар самти шуғли аҳоли нақши мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи меҳнат ва шуғли аҳоли хеле назаррас аст, зеро сиёсати давлатиро дар ин самт бо назардошти риояи тартиби қонунгузорӣ танҳо мақомоти ваколатдори давлатӣ танзим менамояд. Яке аз вазифаи калидии мақомоти давлатии шуғли аҳоли ҷамъоварии вакансияҳо аз ширкатҳо ва пешниҳоди онҳо ба корҷӯён мебошад [2, с.61] Мақомоти давлатии шуғли аҳоли маълумотро дар бораи ҷойҳои кори ҳолӣ бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба аҳоли мерасонанд. Пешбурд ва истифодаи онлайнии маҳзани маълумот дар бораи ҷойҳои кори ҳолиро ташкил менамояд. Чунин раванди кор яке аз масъалаҳои муҳими сиёсати давлатӣ дар самти таъмини корҷӯён бо ҷои кори ҳолӣ мебошад, ки таъсири ин раванд ба баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли ва коҳиш додани сатҳи бекорӣ дар кишвар мусоидат менамояд. Аҳамияти назариявӣ ва амалии раванди сиёсати давлатӣ дар самти шуғли аҳоли ва меҳнат дар он аст, ки Агентии меҳнат ва шуғли аҳоли зерсохтори Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи меҳнат ва шуғли аҳоли буда, вазифаҳои хизматрасонии давлатиро дар соҳаи меҳнат ва шуғли аҳоли амалӣ намуда, баҳисобирии ҷойҳои ҳолии кориро бо тартиби муқарраргардида ба роҳ мемонад [4].

Мавриди зикр аст, ки роҳҳои ҷустуҷӯи кор ва хусусияти кумак намудан ва фароҳам овардани шароити мусоид аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ дар ҷустуҷӯи кор бо пайдоиши хизматрасониҳои электронӣ ва рақамӣ дар даҳсолаи охир тағйир ёфта, бахши маҳзани корҷӯён ва корфармоён аз имкониятҳои васеи шабакаи Интернет истифода бурда шуда, тавассути сомонаҳо, порталҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ кор ва корманд ҷустуҷӯ менамоянд. Ҷустуҷӯи кор ва корманд ба воситаи шабакаи Интернет осон ва қулай мебошад. Барои ҷустуҷӯи кор танҳо дастрасӣ ба Интернет лозим аст.

Тибқи маълумотҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 –уми апрели соли 2025 шумораи истифодабарандагони Интернет дар Тоҷикистон ба 4,9 миллион ва алоқаи мобилӣ ба 8 миллион нафар муштарӣ расидааст, ки аз ин 5,3 миллион муштарии ғайри алоқаи мобилӣ мебошад [7].

Гузаштан ба низоми хизматрасониҳои электронӣ талаби замон буда, аз ҷониби Агентии меҳнат ва шуғли аҳоли Портали миллии ҷойҳои кори ҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон - www.kor.tj таъсис дода шудааст. Портали миллии ҷойҳои кори ҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонин системаи иттилоотӣ Агентии меҳнат ва шуғли аҳоли мебошад. Портал бо мақсади кумак ба шаҳрвандон барои ҷалби коргарон ҷиҳати интихоб намудан ба ҷойҳои кори муносиб таъсис ёфтааст. Портал бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ дастрас буда, ҷустуҷӯи кор дар он ройгон мебошад.

Ба ҳолати 10 ноябри соли 2025 дар портали www.kor.tj ҳамагӣ 430 вакансия сабт шудааст [8]. Шумораи вакансияҳое, ки корхонаҳо ба Агентии меҳнат ва шуғли аҳоли дар охири моҳи августи соли 2025 пешниҳод намудаанд, 14,9 ҳазор ҷойро ташкил намудааст [1, С. 84]. Рақамҳои зикршуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки ғайрияти Портали миллии ҷойҳои кори ҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври зарурӣ ба роҳ монда нашудааст. Дар ин замина, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки рӯзи 28.12.2024 ироа гардид, махсусан қайд намуданд, ки: “Дар панҷсолаи минбаъда ҷиҳати пешбурди иқтисоди рақамӣ бояд ба такмили

фаврии заминаҳои ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ, рақамикунони пурра хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили маҳзани ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ, баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ диққати аваллиндараҷа дода шавад» [10, с.8]. Бо мақсади ба танзим даровардани пешниҳоди маълумот дар бораи вакансияҳо дар ташкилотҳо ва ширкатҳо ба мақомоти давлатии шуғли аҳоли дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии самти меҳнат ва шуғли аҳоли меъёрҳои алоҳида пешбинӣ гардидаанд.

Вакансия- ҷойи кори ҳолӣ дар ташкилотҳо тибқи муқаррароти сархати 13 моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли» мебошад. [6, с.4]. Масалан, сархати 3, қисми 2 моддаи 130 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон корфарморо уҳдадор намудааст, ки ба мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи меҳнат ва шуғли аҳоли дар бораи мавҷуд будани ҷойҳои кори ҳолӣ (мансабҳои ҳолӣ), дар муддати се рӯзи корӣ аз рӯзи ба вучуд омадани онҳо маълумот пешниҳод намояд [2, с.129].

Дар асоси моддаи 19 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли» корфармоён бояд ба мақомоти давлатии шуғли аҳоли дар муҳлати то даҳ рӯз аз рӯзи пайдо шудани маълумот дар бораи ҳамаи ҷойи кори ҳоли (вакансияҳои) ба вучудодада мувофиқи талаботи касбии дар ташкилотҳо муайянкардашуда, инчунин маълумот дар бораи ваъзи воқеӣ кадрҳо ва шумораи воқеӣ кормандоро пешниҳод намоянд.

Тартиби аз ҷониби корфармоён пешниҳод намудани маълумот дар бораи мавҷудияти ҷойҳои ҳолии кориро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд.

Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 2 аз апрели соли 2009, №205 «Қоидаҳои аз ҷониби корфармоён пешниҳод намудани маълумот дар бораи мавҷуд будани ҷойҳои кори ишғолнагардида ба мақомоти давлатии шуғли аҳоли» тасдиқ гардидааст.

Тибқи банди 3 қарори мазкур Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор ҳаст, ки маҳзани маълумот ва вебсайти ҷойҳои кори ҳолиро ташкил намуда, назорати иҷрои қарори мазкурро таъмин намояд [5].

Қоидаҳои мазкур тартиби аз ҷониби корфармоён пешниҳод намудани маълумотро дар бораи мавҷуд будани ҷойҳои кори ишғолнагардида ба мақомоти давлатии шуғли аҳоли муайян намуда, ба ҳамаи корфармоён, новобаста аз шакли ташкили ҳуқуқӣ, тобеияти идоравӣ ва шакли моликиятшон, ки фаъолияти хоҷагидорӣ мебаранд, паҳн мегардад.

Қоидаҳои мазкур бо мақсади таъсиси низоми устувори бокортаъминкунии самараноки шахрвандон, ноилшавӣ ба шуғлнокии ҳарчи бештари шахрвандон дар асоси маълумот дар бораи талабот ба кормандон, ки аз ҷониби корфармоён ба мақомоти давлатии шуғли аҳоли пешниҳод мегарданд, таҳия гардидааст.

Тибқи банди 3 Қоидаҳои мазкур мақомоти давлатии шуғли аҳоли маҳзани автоматикунонидаи ҷойҳои кори ишғолнагардида ро ташкил мекунад.

Тавафут дар муҳлати пешниҳоди маълумот оид ба мавҷуд будани вакансияҳо ба мақомоти ваколатдор дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳа ҷой дошта, Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳлатро дар муддати се рӯзи корӣ аз рӯзи ба вучуд омадани вакансия ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли» дар муҳлати то даҳ рӯз аз рӯзи пайдо шудани вакансия пешбинӣ намуданд.

Аз таҳлил ва омӯзиши масъалаи мазкур муайян гардид, ки на ҳамаи корфармоёни талаботи Қоидаҳои мазкурро пурра риоя намуда, сари вақт ба мақомоти давлатии шуғли аҳолии маҳалии ҷойгиршавиашон маълумот оид ба мавҷуд будани ҷойи кори ҳолӣ дар ширкату корхонаҳояшонро пешниҳод менамоянд. Ба вижа, ширкату корхонаҳое, ки дар

сатҳи маҳал ба сохтмон ва хизматрасонӣ машғул мебошанд. Инчунин, бархе аз сохторҳои мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар сатҳи маҳал ва ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот эълон дар бораи гузаронидани озмун дар рӯзномаҳои маҳаллӣ, сомонаи мақомоти дахлдор ё дар сомонаи Агентии хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расонида, мансабҳои холии маъмурии хизмати давлатиро барои ба қайд гирифтани раёсат, шӯба ва бахшҳои Агентии меҳнат ва шуғли аҳоли дар шаҳр ва ноҳияҳои ҷумҳурӣ пешниҳод наменамоянд. Ҳол он, ки талаботи Қоидаҳои мазкур нисбат ба ҳамаи корфармоён, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқӣ, тобеияти идоравӣ ва шакли моликиятшон, ки фаъолияти хоҷагидорӣ мебаранд, паҳн мегардад.

Дар Федератсия Россия пешниҳоди маълумот оид ба ҷойҳои кории ҳолӣ аз ҷониби корфармоён ба мақомоти шуғли аҳоли дар шакли электронӣ тавассути технологияҳои иттилоотии коммуникатсионӣ, аз ҷумла портали “Кор дар Россия” -<https://trudvsem.ru> роҳандозӣ гардидааст.

Тартиби фаъолияти платформаи ягонаи рақамӣ дар соҳаи шуғли аҳоли ва муносибатҳои меҳнатӣ “Кор дар Россия” бо қарори Ҳукумати Федератсияи Россия аз 13.05.2022 № 867 тасдиқ шудааст [12].

Портالي «Кор дар Россия» -<https://trudvsem.ru> аз ибтидо ҳамчун маҳзани давлатии маълумот оид ба вакансияҳо ташкил ёфта, ҳоло барои қайди шаҳрвандони бекоре, ки дар ҷустуҷӯи кор мебошанд, дар муносибатҳои меҳнатӣ барои гардиши ҳуҷҷатҳои кадрӣ электронӣ, барои барасмият даровардани шартномаҳои электронӣ кироякорҳо, (шартномаҳои граҷданӣ- ҳуқуқӣ оид ба иҷрои кор, хизматрасонӣ, гузаронидани таҷрибаомӯзии амалӣ, тайёрии касбӣ, тақмили ихтисос ва бозомӯзии шаҳрвандон) истифода бурда шуда, корфармоён баъзе ўҳдадорӣ худро дар самти шуғли аҳоли тавассути портали мазкур анҷом медиҳанд. Яке аз ин ўҳдадориҳо дар муҳлати панҷ рӯзи корӣ хабардор намудани мақомоти давлатии шуғли аҳоли дар барои вакансияҳо аз рӯзи ба вучуд омадани онҳо тавассути портали мазкур мебошад.

Дар Федератсияи Россия аз соли 2022 ўҳдадорӣ корфармо оид хабардор намудани мақомоти давлатии шуғли аҳоли дар барои вакансияҳои мавҷудбуда тавассути портали “Кор дар Россия” -<https://trudvsem.ru> амал мекунад.

Ин ўҳдадори нисбати ширкатҳои татбиқ мегардад, ки шумораи кормандонашон аз 25 нафар зиёд мебошад. Агар теъдоди кормандони ширкат аз 25 нафар камтар бошад, корфармо ба мақомоти шуғли аҳоли маълумот оид ба вакансияҳои ҷойдоштаро тавассути мактуб ё дар шакли электронӣ бо воситаи технологияҳои иттилоотии коммуникатсионӣ, аз ҷумла почтаи электронӣ пешниҳод наменамояд [11].

Барои иҷро накардани ин ўҳдадорӣ барои ташкилот ё шахси мансабдор ҷавобгарии маъмурий дар қонунгузории Россия пешбинӣ гардидааст.

Дар портали “Кор дар Россия” аз 1 январ то 8 декабри соли 2025 аз тамоми манотиқи Россия 3 727 127 ҷойи кории ҳолӣ сабт гардидааст [9].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ақидаи мо, муносибати электронии ширкату корхонаҳо ба мақомоти шуғли аҳоли дар сатҳи зарурӣ бо сабабҳои зерин ба роҳ монда нашудааст:

-дар санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи меҳнат ва шуғли аҳоли корфармо ўҳдадорӣ оид ба пешниҳод намудани маълумотро оид ба вакансияҳо дар шакли электронӣ бо воситаи

технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ , аз ҷумла портали миллии ҷойҳои кори холии Ҷумҳурии Тоҷикистон надорад;

- аз тарафи корфармоён истифодаи сатҳи пасти портали миллии ҷойҳои кори холии Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад;

- ба роҳ намондани низоми дурусти бақайдгирии электронии ҷойҳои кори холи аз ҷониби мақомоти шугли аҳоли.

Барои тақмили низоми электронии бақайдгирии ҷойҳои кори холи аз ҷониби мақомоти ваколатдор ва беҳтар намудани низоми ба кор таъмин намудани шахрвандони бекор андешидани тадбирҳои зеринро зарур мешуморем:

1. Дар сарҳати 3 қисми 2 моддаи 130 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон муддати се рӯзи корӣ ба мӯҳлати то даҳ рӯз иваз карда шавад;

2. Ба моддаи 19 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шугли аҳоли» тавассути мактуб ё дар шакли электронӣ бо воситаи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ , аз ҷумла Портали миллии ҷойҳои кори холии Ҷумҳурии Тоҷикистон илова карда шавад.

3. Дар Кодекси ҳуқуқвайронкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид намудани ҷазои маъмури оид ба сари вақт пешниҳод намудани маълумот оид ба вакансияҳо дар ташкилоту корхонаҳо ва широктҳо аз ҷониби корфармоён ба мақомоти давлатии шугли аҳоли;

4. «Қоидаҳои аз ҷониби корфармоён пешниҳод намудани маълумот дар бораи мавҷуд будани ҷойҳои кори ишғолнагардида ба мақомоти давлатии шугли аҳоли» , ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 апрели соли 2009, №205 тасдиқ шудааст, вобаста ба талаботи замон зарурияти аз сари нав таҳия шуданро дорад. Ҳангоми мукамал намудани ин Қоидаҳо шакл ва тартиби дар шакли электронӣ бо воситаи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ , аз ҷумла Портали миллии ҷойҳои кори холии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудани маълумот оид ба вакансияҳо аз ҷониби корфармоён пешбинӣ гардида, низоми бақайдгирии ҷойҳои кори холи муфассал нишон дода шавад. Зеро хизматрасонии электронӣ ба корчӯён имконият медиҳад, ки дар замон ва макони муносиб ҳадашон ҷойҳои кориро ҷустуҷӯ кунанд. Дастрасии корчӯён ба хизматрасонии электронӣ раванди ҷустуҷӯи корро зудтар ва самаронктар намуда, сатҳи таъсири омилҳои инсониро коҳиш медиҳад.

5. Вазъи дастрасии мақомоти шугли аҳоли дар ноҳияҳо ба шабакаи Интернет беҳтар карда шавад.

6. Уҳдадорҳои мансабии мутахассисони масъули мақомоти шугли аҳоли дар шаҳр ва ноҳияҳои ҷумҳури вобаста ба бақайдгирии ҷойҳои кори холи бозбинӣ гарданд.

Хулоса. Аз таҳлили тартиби пешниҳоди маълумот доир ба ҷойҳои кори холи, ки яке аз самтҳои асосии сиёсати соҳавӣ дар соҳаи меҳнат ва шугли аҳоли маҳсуб меёбад, ба хулоса омадан зарур аст, ки раванди пешниҳоди дақиқи маълумот доир ба ҷойҳои корӣ холи воситаи асосии механизмҳои муҳобиротӣ ва коммуникатсионӣ ба ҳисоб меравад, ки ба таъмини суботи сиёсӣ, болоравии сатҳу сифати зинадагии аҳоли ва коҳиш додани сатҳи бекорӣ мусоидат мекунад. Бе иттилооти дақиқ расидан ба ҳадафҳои муайян, бартаарафсозии мушкilot ва гузаштан ба низоми нави муносири корчӯӣ ғайриимкон аст. Аз ин дидгоҳ аз таҳлили вазъи пешниҳоди маълумот доир ба ҷойҳои корӣ холи тавассути порталҳои махсуси интернетӣ маълум гардид, ки системаи коммуникатсионӣ ва муҳобиротии дахлдор барои ҷалби корчӯён ба вазифаҳои муносиб ислохотро талаб менамояд.

Ба андешаи мо, татбиқи тадбирҳои дар боло зикргардида имкон медиҳад, ки низоми ягонаи бақайдгирии ҷойҳои кори холии электронӣ дар кишвар мукамал гардида,

рақамикунонии бақайдгирии ҷойҳои кори ҳолӣ дар мақомоти давлатии шуғли аҳоли ҷорӣ гардад. Бақайдгирии электронии шахрвандони бекор роҳандозӣ шуда, раванди ҷустуҷӯи кор барои корҷӯён ва интиҳоби корманд барои корфармоён осон гардад. Дар ин замина, байни мақомоти давлатии шуғли аҳоли ва корфармоён ҳамкориҳои судманд ба вучуд омада, шахрвандони бекор имконияти бештар барои дарёфти кори муносиб пайдо менамоянд.

РӢҲАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Ваъзи илтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳҳои январ- сентябри соли 2025. -Душанбе- 2025. С.84 [Манбаи электронӣ]. <https://www.stat.tj/guzorish-dar-borai-vazi-ictimoiyu-iktisodii-jumhurii-tojikiston-baroi-mohxoi-yanvar-sentyabri-soli-2025/> (санаи мурочиат 08.12.2025)

2. Государственные службы занятости и будущее сферы труда. Учебное пособие для региональной сети сотрудничества по вопросам содействия занятости молодежи в странах СНГ . – Россия : Международная организация труда, 2020 , -С.61.156 [Электронный ресурс]. <https://www.ilo.org/ru/publications> (дата обращения 11.11.2025)

3. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон- Душанбе ,2016. – С.129. 478

4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 июни соли 2014, №391 “Дар бораи низомномаи Агентии меҳнат ва шуғли аҳоли” [Манбаи электронӣ]. URL:<http://mmih.adlia.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId=121925&compareid=121925> (санаи мурочиат 19.12.2025)

5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 апрели соли 2009, №205 «Қоидаҳои аз ҷониби корфармоён пешниҳод намудани маълумот дар бораи мавҷуд будани ҷойҳои кори ишғолнагардида ба мақомоти давлатии шуғли аҳоли» [Манбаи электронӣ]. URL: http://www.portali-huquqi.tj/publicadliya/view_gonunhoview.php?showdetail=&asosi_id=10977&language=tj (санаи мурочиат 18.12.2025)

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “ Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли” // “Маҷмӯаи санадҳои меърии ҳуқуқӣ ва дастурамалҳо дар соҳаи мусоидат ба шуғли аҳоли” .- Душанбе, 2018. –С.8.130с

7.[Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.start.tj/shumorai-istifodabarandgoni-internet-dar-tojikiston/> (санаи мурочиат 10.11.2025)

8. [Манбаи электронӣ]. URL:<https://kor.tj/home> (санаи мурочиат 10.11.2025)

9. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://trudvsem.ru/opendata/statistics> (санаи мурочиат 08.12.2025)

10. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28 декабри соли 2024. -Душанбе: Шарқи озод, 2025.- С. 40 с.

11. Правила представления работодателем сведений и информации, предусмотренных пунктом 3 статьи 25 Закона Российской Федерации «О занятости населения в Российской Федерации», утв. Постановлением Правительства РФ от 30.12.2021 № 2576 [Электронный ресурс]. URL:<http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202201040018> (дата обращения 12.12.2025)

12. Правила функционирования единой цифровой платформы в сфере занятости и трудовых отношений «Работа в России», утв. Постановлением Правительства РФ от

13.05.2022 № 867 [Электронный ресурс]. URL:<http://government.ru/docs/all/140934/> (дата обращения 12.12.2025)

**ПОРЯДОК ПРОДВИЖЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОЦЕССА,
СВЯЗАННОГО С ВАКАНТНЫМИ РАБОЧИМИ МЕСТАМИ: СОСТОЯНИЕ И
ПЕРСПЕКТИВЫ**

НАЗРУЛЛОЗОДА ЗИЕРАТШО ИСМАТУЛЛО,

соискатель кафедры философии политологии Хорогского государственного университета имени Моёншо Назаршоева. 736000, Республика Таджикистан, г. Хорог, ул. Ш. Шотемур, Тел.: (+992) 777-06-01-84. Электронная почта: isfand.ismatulloev@mail.ru

Автор в данной статье анализирует процесс управления государственной политикой в части порядка предоставления работодателями информации о вакантных рабочих местах и механизмов представления этих сведений в государственные органы занятости населения.

Процесс государственной политики проанализирован в рамках нормативно-правовых актов сферы труда и занятости населения Республики Таджикистан, которые имеют тесную взаимосвязь в регулировании правовых и политических отношений. В этом контексте с политико-правовой точки зрения уделено серьезное внимание вопросу порядка предоставления информации о вакантных рабочих местах уполномоченными государственными органами, регулирующими государственную политику в сфере занятости населения, а также выявлены состояние и проблемы данного вопроса.

Автор отмечает, что предоставление информации о вакансиях в электронной форме с использованием информационно-коммуникационных технологий, в том числе через Национальный портал вакантных рабочих мест Республики Таджикистан, не является обязательным. В условиях перехода к цифровизации отраслей и предоставлению электронных услуг нормативно-правовые акты данной сферы нуждаются в совершенствовании, поскольку нерегулярное функционирование интернет-порталов и несвоевременное обновление информации на соответствующих интернет-ресурсах приводит к дезориентации соискателей работы.

Ключевые слова: вакансии, безработные, соискатели работы, поиск работы, государственные агентства по трудоустройству, работодатели, портал и электронная система регистрации вакансий.

**THE PROCEDURE FOR ADVANCING THE INFORMATION PROCESS
RELATED TO VACANT JOBS: CURRENT STATE AND PROSPECTS**

NAZRULLOZODA ZIYERATSHO ISMATULLO ,

Applicant of the Department of Philosophy and Political Science at Khorog State University be named Moyonsho Nazarshoev. 73600, Republic of Tajikistan, Khorog city, ,SH. Shotemur, st. Tel.: (+992) 777-06-01-84. Email: isfand.ismatulloev@mail.ru

In this article, the author analyzes the process of managing state policy with regard to the procedure by which employers submit information on vacant jobs and the mechanisms for providing such information to the state employment authorities.

The process of state policy is analyzed within the framework of regulatory legal acts in the field of labor and employment of the population of the Republic of Tajikistan, which are closely interconnected in regulating legal and political relations. In this context, from a political and legal perspective, serious attention is paid to the issue of the procedure for providing information on vacant jobs by authorized state bodies that regulate state policy in the field of employment, and the current state and problems of this issue are identified.

The author notes that the submission of information on vacancies in electronic form through information and communication technologies, including the National Portal of Vacant Jobs of the Republic of Tajikistan, is not mandatory. Under conditions of transition to digitalization of sectors and the provision of electronic services, the regulatory legal acts in this field require improvement, since the irregular operation of internet portals and the untimely updating of information on relevant online platforms lead to confusion among job seekers.

Keywords: *vacancies, unemployed persons, job seekers, job search, state employment agencies, employers, portal and electronic system for registering vacancies*

Муқарриз: Комилбек А. Ё., д.и.с, дотсент

УДК: 323(581)

РАЗВИТИЕ СИТУАЦИЙ В АФГАНИСТАНЕ НА ФОНЕ НОВЫХ ПАРАДИГМ. ГОД
2017 – Й

САФОЛЗОДА МУХАММАДИ КУРБОН,

доктор исторических наук, профессор филиала МГУ имени
М. В. Ломоносова в городе Душанбе, 734025. Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица
Бухоро, 35/1. Email : m-di2005@mail. ru

Статья посвящена проблеме развития ситуации в Афганистане в 2017 году, на фоне продолжающегося пребывания Международной коалиции, в том числе США, где важными составляющими остаются вопросы о мире и прочной стабильности.

В этой связи, представляет интерес, обращение к конструктивным инициативам высшего руководства Республики Таджикистан, учитывающие все особенности традиционного афганского общества.

Ключевые слова: Республика Таджикистан. Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, инициативы, Афганистан. Международная коалиция, США, ООН.

Продолжающийся нерешенный конфликт и противостояние сторон со спецификой межэтнического межконфессионального различия в соседнем Афганистане, кстати, в том числе спровоцированное извне, и в течении 2017 года полон неординарности и нестандартности, что и сказывается на результатов множества попыток по установлению мира и стабильности в этой стране, где от международного сообщества требуется максимума приложения всеобъемлющих усилий по урегулирования «афганского узла», на фоне все еще активного присутствия Международной коалиции по обеспечения безопасности (ISAF), несмотря на все заверения США и ее союзников, о дееспособности правительства и созданной ими местной армии, кстати на свой, американский манер, в качестве гаранта безопасности. К слову, США, придерживается мнения о том, что новая афганская армия, численность которой доходить до 357 600 военнослужащих, «... на 2021 год составляла 178 800 человек: сухопутные войска — 171 500, ВВС — 7300». [1]

Более того, именно сохранение затяжного кризиса в Афганистане, после все еще присутствующего контингента Международной коалиции во главе с США, в этой стране, свидетельствует о нерациональном использовании такого важного и громадного потенциала, в качестве военно – технического и финансового составляющего, имеющегося у Запада по искоренению международных террористических и экстремистских групп, превративших соседнюю страну в лоно транснационального терроризма, где результаты масштабного присутствия, мягко выражаясь, оставляют желать лучшего.

На этом фоне, следовало бы и отметить присутствие интересов акторов международного и регионального масштаба в контексте этой страны, способствовали зарождению продолжительного «афганского узла», тем самым трансформируя его в объект столкновения интересов множеств игроков на международном уровне.

К тому же, в условиях трансформации системы региональной безопасности, этот период, имеет свое специфическое место в истории страны, так как именно Афганистан, как страна пережившая трагедию международного терроризма, сохраняет за собой, ареал, представляющий угрозу, не только центральноазиатскому региону.

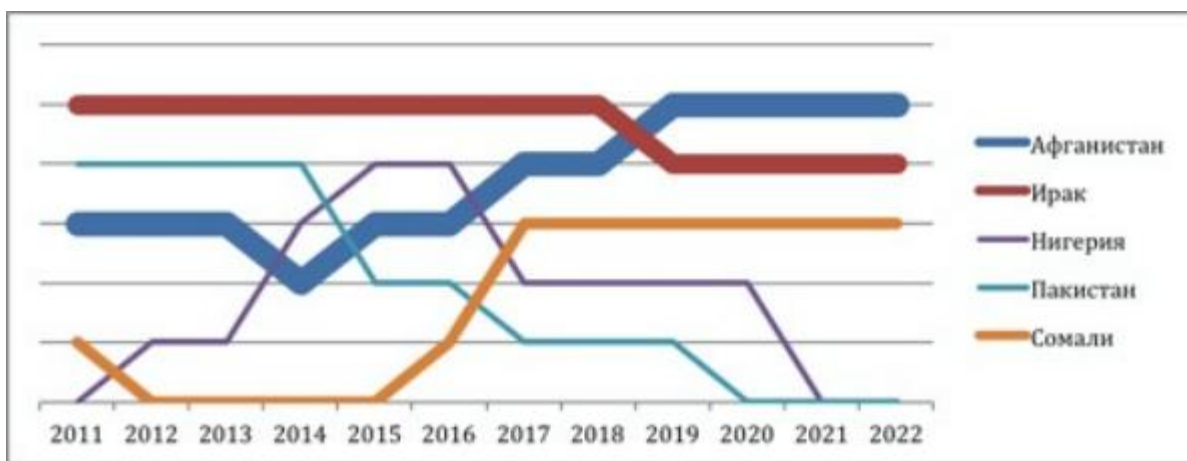
Далее, несмотря на то обстоятельство, что в этой всеобщей борьбе мирового сообщества с международным терроризмом, экстремизмом, контрабандой наркотиков, не должно быть подходов типа «двойных стандартов», в то же самое время, выявляется неожиданное, то есть, вчерашние беспощадные борцы с этим явлением, как ни странно, ведут тайные переговоры с ними, одним из ярких примеров которого, вырисовывается отношения и соответствующие контакты США с талибами[5], где на фоне всеобъемлющего противостояния, обнаруживаются иные парадигмы, чьи негативные следствия, в недалекой перспективе, окажутся трагическими 15 августа 2021 года, не только для официального Кабула, но и для всего афганского народа.

К этому периоду, то есть в 2017 году несколько основополагающих момента по вопросу обеспечения прочной стабильности, так и остаются в качестве важных составляющих, без преодоления которых, невозможно представить будущее этой страны, к которым можно перечислить нижеследующее:

- в первую очередь, главная опасность кроется в непосредственно активном присутствии террористического движения талибов[5], и в течении всего 2017 года, когда, уже восемнадцатилетнее пребывание иностранных войск, так и не смогли побороть это явление. Распространение влияния талибов[5] в отдельных провинциях, теперь, уже в этот период, становится предметом серьезной озабоченности Кабула и непосредственно президента А. Гани.

Как явствует от анализа международных центров, по изучению Глобального индекса терроризма между 2011-2022гг., то Афганистан, к 2017 году так и сохраняет за собой, одно из первых мест по сохранению опасности международного терроризма и экстремизма, идя на равных, вместе с Ираком. За ним идут Сомали, Нигерия и Пакистан, где эта угроза, согласно данным этого центра, имеют тенденцию к снижению, а в Афганистане, наоборот, после 2015 года, это трагическое явление возрастая, даже опережает Ирак, который в измерениях по этому направлению уходит на второй план.

Рисунок 1. Глобальный индекс терроризма (2011-2022гг.).

Составлено на основе материалов Institute for Economics & Peace [8]

В этом контексте, нельзя сбрасывать со счетов, еще одно важное составляющее, играющий ключевую роль в деле сохранения нестабильности в Афганистане, к коими относятся проблема посева, производства, незаконной торговли и контрабанды наркотических веществ, которое по мере дальнейшего присутствия Международной коалиции в этой стране, не то, что пошло на убыль, а наоборот, принимает все

невиданных до селе масштабов. К тому же, обнаруживается, что этот немаловажный фактор набирает оборот и тех территориях, постепенно, хоть негласно, но все таки находящиеся под контролем талибов, где они незаконное производство и контрабанду наркотиков, своей индугльгенцией разрешили.

Производство опиума в Афганистане (оценка ООН), тонн

1994 год	1995 год	1996 год	1997 год	1998 год	1999 год	2000 год	2001 год	2002 год	2003 год	2004 год	2005 год	2006 год	2007 год	2008 год	2009 год
3416	2335	2248	2804	2693	4565	3276	185	3400	3600	4200	4100	5300	7400	5900	4000
2010 год	2011 год	2012 год	2013 год	2014 год	2015 год	2016 год	2017 год	2018 год	2019 год	2020 год	2021 год	2022 год	2023 год		
3600	5800	3700	5500	6400	3300	4800	9000	6400	6400	6300	6800	6200	333		

Если посмотреть на условия жизни афганского крестьянина (дехканина), то у него уже есть осознание преимущества производства этой культуры, которая по сравнению с другими сельскохозяйственными культурами, за довольно таки небольшой финансовый расход, приносит ощутимые дивиденды.

В 2017 году, как показывает анализ Международных институтов по борьбе с производством и контрабандой наркотиков, в Афганистане было изготовлено свыше 9000 тонн опиума, что по сравнению с началом присутствия Международной коалиции по обеспечению безопасности в Афганистане (ISAF), и до конца их пребывания, не имеет себе аналогов, что и наводит на мысль, отметить причины расцвета производства наркотиков в этой стране.

К тому же, следует отметить и то, что по сей день, и местные власти в лице террористического движения талибов[5], несмотря на множества заявлений и на этом фоне, спекулируя в СМИ, так и не ликвидировали это трагическое явление. Скорее всего, им, это и не под силу, по ряду причин:

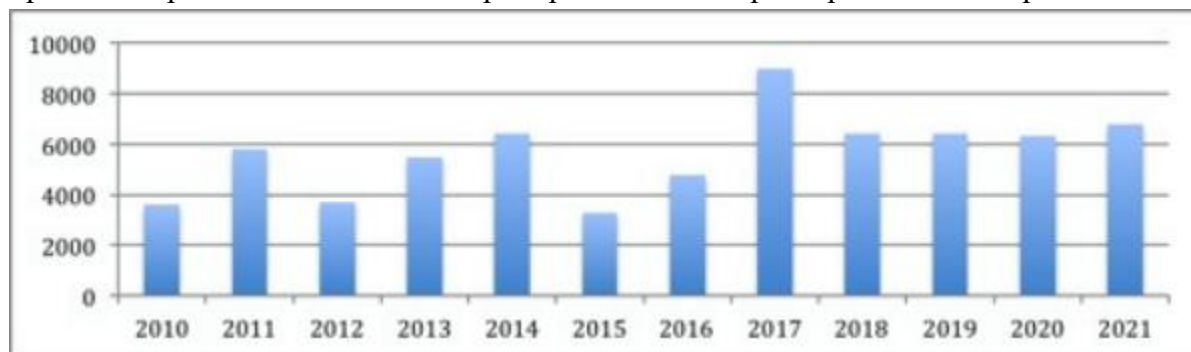
- неимоверные доходы, от незаконного оборота наркотиков, составляют львиную долю их бюджета, и идущего на поддержание военного противоборства талибов со своими противниками, то есть, эта проблема так и остается серьезным вызовом и угрозой не только для центральноазиатского региона, но и по всему миру, к тому же продолжая составлять одну из статей доходов.

- как было подчеркнута выше, незаконное производство этой культуры со стороны местных жителей, занимало по доходам, первостепенную роль и к тому же с начала антитеррористических операций Международной коалиции, в Афганистан, только за период 2002 по 2005 гг., возвратилось свыше 4,6 миллиона человек, что и для условий глубокого финансового и экономического кризиса в этой стране, сама сложившаяся ситуация подталкивает их к поиску наименее затратных работ, в отсутствии рабочих мест. На этой основе и возросла площади посевов опиумного мака, что и показатели указывают в следующем 2018 году, сбор урожая в размере 6400 тонн опиумного мака[2]. Необходимо, также отметить, что выращивание опиумного мака, в этом контексте, для безработных слоев этой страны, имеет ряд преимуществ, где одним их которых, в условиях нехватки земли и засушливости земли, а также отсутствия орошения почвы, его неприхотливость по отношению к условиям почвы и колебаний температуры, где данная сельско - хозяйственная культура дает по два-три урожая в течении года.

Если забегаая вперед, посмотреть на динамику этого процесса производства и контрабанды наркотиков, после захвата Кабула талибами[5], уже в 2022 году, имеет

тенденцию не на спад, а относительное снижение, этого зелья, и по данным того же самого источника производства наркотиков составляет 6200 тонн, сокращая на 600 тонн наркотиков, что по сути своей, ничего не изменяет в этом контексте.

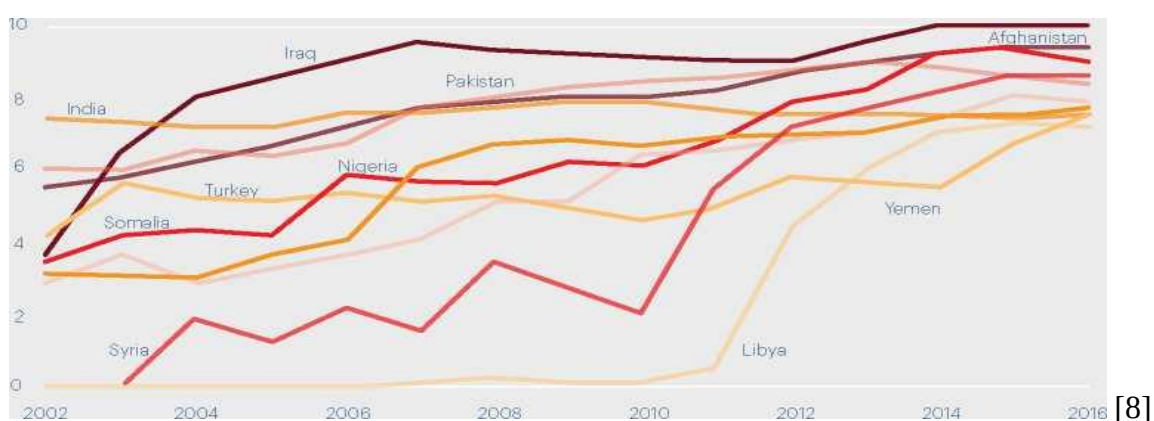
Согласно тому же источнику, то есть Управлению ООН по наркотикам и преступности, страна в 2021 году, при производстве чуть более 6000 тонн наркотиков, от продажи наркотических веществ приобрела доходы в размере 1.8 – 2.7 млрд. долл. США.

Составлено на основе материалов UNODC[3].

Следующую печальную картину для Афганистана составляют показатели Глобального индекса терроризма среди стран пораженных этим явлением между 2002 и 2016 гг., то есть, периода непосредственного присутствия Международной коалиции во главе с США, где эта страна, несмотря на такое «мощное покровительство», в борьбе с международным терроризмом и экстремизмом, занимает самые высокие места, после Ирака, уже к концу 2016 года. Однако, последующие события, в особенности после 2017 года и активизации попыток США вести не только тайные, но и явные переговоры со своими недавними противниками, террористическим движением талибов[5], в Дохе, что и приведет в феврале 2020 года, к подписанию известного международному сообществу как «Соглашение в Дохе».

Показатели Глобального индекса терроризма среди стран пораженных этим явлением между 2002 и 2016 гг.

Как ни странно, все показатели, свидетельствуют об ухудшении ситуации в Афганистане, по статистическим данным международных институтов, изучающих этот феномен. Тогда возникает сакраментальные вопросы, в чем же заключается миссия Международной антитеррористической коалиции в этой стране, военные операции которой так и не смогли изменить ситуацию в пользу мира и прочной стабильности? С какими проблемами соприкасаются эти силы, и где новые парадигмы в решении и урегулировании «афганского узла»? По какой причине, не были учтены, сакраментальное

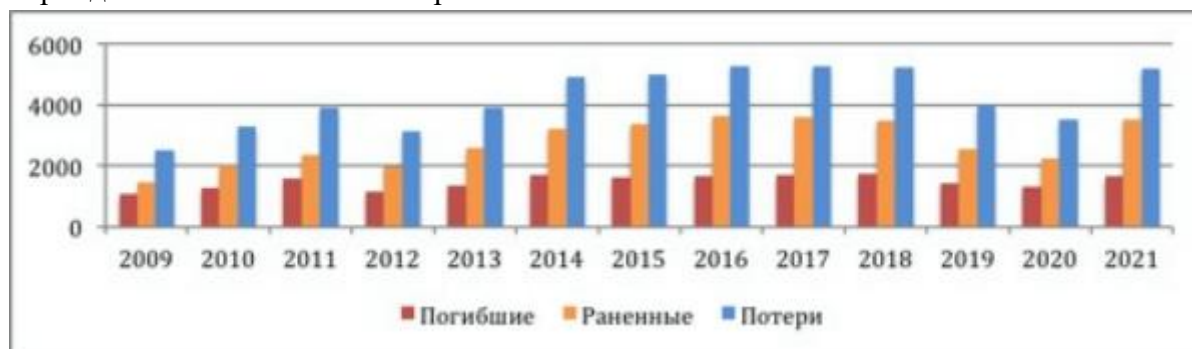
составляющее: особенность традиционного афганского общества, со спецификой межэтнического и межконфессионального характера?

Ответ на которых, предмет множества научных исследований, не только для Афганистана, но и для многих горячих точек на земле, где этот взрывчатый потенциал, не без помощи заинтересованных сил и групп, намеревающиеся реализовать геополитические и геостратегические интересы, может вспыхнуть с ной силой, с новыми ориентирами.

Здесь, в этом контексте, в период 2017 года, в рамках происходящих событий в Афганистане, в свете продолжающегося антитеррористических операций Международной коалиции во главе с США, представляет интерес еще одно обстоятельство, непосредственно связанное с человеческими судьбами и их жизнью. Это данные, предоставленные соответствующими институтами ООН численности потер, раненных и погибших в Афганистане, в период между 2009 и 2021 гг.

Картина, представленное United Nations assistance mission in Afghanistan [4], информирует об этих показателях. Только за 2016 год, потери в этой стране, составляли больше 5 тысяч, раненный свыше 3,5 тысяч, а погибшие более 1,5 тысяч человек.

Сравнительный анализ этих показателей в 2017 году, выглядят приблизительно, аналогично, то есть потери в этой стране, составляли больше 5 тысяч, раненный свыше 3,5 тысяч, а погибшие более 1,5 тысяч человек. Рисунок 1. Потери гражданского населения в период с января 2009г. по июню 2021г.

Составлено по материалам United Nations assistance mission in Afghanistan[3], [4]/

* * *

Если посмотреть на позицию Республики Таджикистан и проявленных конструктивных инициатив высшего руководства страны, касающихся неурегулированности афганской проблемы, то как отмечено в экспертных кругах, не только по временным рамкам в изучаемый 2017 год, а намного еще раньше, в май месяц 2002 года: «Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, отвечая на вопросы корреспондента «Независимой газеты» о том, отразились ли глобальные изменения, возникшие на геополитической карте мира, после возникновения новой военно-политической конфигурации в Центральной Азии, говорил» [6. С.193–197]: «Да, геополитическая карта планеты заметно изменилась. Но для нас эти перемены не были неожиданными. Я не хочу сказать, что мы предвидели события 11 сентября, но что-то должно было заставить мир обратить самое серьезное внимание на застарелую афганскую проблему.

Ситуация в Афганистане оказывала самое негативное влияние на нас. Я имею в виду и события в самом Таджикистане, и вторжения боевиков Исламского движения Узбекистана в страны Центральной Азии, и ежедневную борьбу с наркобизнесом. Все это держало нас в постоянном напряжении, мы были вынуждены тратить значительные средства на укрепление

нашей безопасности вместо того, чтобы решать многочисленные экономические и социальные проблемы. Таджикистан все эти годы оставался единственной страной в регионе, не поддерживавшей никаких отношений с талибами. Если не принимать во внимание поддержку России, мы, по существу, в одиночку противостояли этим угрозам» [7, с. 319].

Представляет интерес и своевременным является авторское внимание о том, что и до трагических событий 9 сентября 2001 года в Нью Йорке, и начала антитеррористических операций Международной коалиции по обеспечению безопасности в Афганистане (ISAF), когда в первой половине 2001 года, террористическое движение талибов [5], захватило большую часть территории Афганистана, за исключением Паджшерской долины и провинции Бадахшана и Тахора (правда, последнее, переходило из рук в руки, так как, именно Тахор и его столица, считаются центром древнего государства Тахаристан, что и сыграло свою роль в определении будущего места пребывания высшего руководства Афганистана, во главе с профессором Б. Раббани и министром обороны Ахмадшахом Масудом, после аннексии Кабула, этим движением в сентябре 1996 года), именно высшее руководство страны, в лице Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, проявив твердую политическую волю, стали опорой во всеобщей борьбе с международным терроризмом и экстремизмом, где в конце 90 – х годов, в этой стране, Молла Омаром, было предоставлено убежище, международному террористу №1, Усаме бен Ладену, и было оказано всяческая поддержка и содействие.

Необходимо подчеркнуть, что именно через воздушные и наземные коридоры Республики Таджикистан предоставлялась соответствующая помощь и содействие гуманитарного и технического характера официальному Кабулу. Именно, Республика Таджикистан, являлась единственной страной в центрально азиатском регионе, не признававшей власть талибов, сохранив за собой эту непоколебимую политику и поныне, предъявив требования высокого политического уровня.

В этом контексте, обособленно подчеркивается принципиальная позиция внешнеполитической стратегии страны по отношению к официальному Кабулу, на фоне перипетий, проявленное по отношению к захватчикам столицы страны, где и районе Центральной Азии, за исключением Республики Таджикистан, было неоднозначное отношение к талибам [5], «... и не пришлось свою политику», где по мнению экспертов: «Особо хотелось бы акцентировать внимание на непоколебимую позицию высшего руководства Таджикистана в вопросе борьбы с международным терроризмом и экстремизмом, насаждавшее свои корни в Афганистане. На этой основе постоянная поддержка официальной власти Афганистана в антиталибовской борьбе и оказания соответствующей гуманитарной помощи и содействия занимают важное место во внешнеполитической стратегии Таджикистана. Глава государства Таджикистана Эмомали Рахмон подчеркивает [6. С.193–197]: «Когда началась антитеррористическая операция, нам не пришлось, как некоторым другим странам, менять свою политику — мы как помогали противникам талибов, так и помогаем, по-прежнему придерживаясь линии неприятия терроризма и экстремизма, в какой бы форме они ни проявлялись. Мы активно участвуем в деятельности антитеррористической коалиции. Все предпринимаемые международным сообществом шаги, способствующие улучшению положения в Афганистане, отвечают национальным интересам Таджикистана и не только укрепляют региональную безопасность, но и стабилизируют ситуацию в мире» [7. С.319–320].

Имеет свою историческую значимость мнение Главы государства Таджикистана относительно не только социально – экономического возрождения Афганистана, но, что еще важнее, формировании национальной армии, способной встать на защиту его территориальной целостности и государственного суверенитета. На этой основе, в беседе с корреспондентом «Независимой газеты» об активном участии Таджикистана в строительстве и обустройстве нового Афганистана, а также некоторых кривотолков Глава государства отмечает: «Что касается военной помощи. Недавно в Нью-Йорке ряд стран-членов ООН заявили о готовности оказать необходимую помощь переходному правительству Афганистана по созданию регулярной армии. Среди них США, Великобритания, ФРГ, Италия, Индия, Китай, Турция, Иран, Пакистан, Бангладеш. Как видите, Таджикистана в этом списке нет. Но есть другие сферы сотрудничества, где наше государство может оказать посильную помощь соседу» [7. С.319–320].

Следовало бы отметить, и обсуждение взаимовыгодных вопросов между двумя странами, с новым руководством этой страны. Президент Республики Таджикистан о своей первой встрече с новым руководством Афганистана и обсуждения тем, касающихся сотрудничества двух стран в областях экономики, торговли, науки, образования, энергетики и других представляющих наиболее интерес, подчеркивает в своем интервью отвечая на вопросы корреспондента «Независимой газеты», 14 мая 2002 года, которые, так и именуются «К нам не прислушались вовремя», заявив нижеследующее: «На встрече с главой временной администрации Хамидом Карзаем, мы, затрагивали вопросы реального взаимодействия в энергетической, образовательной, культурной, информационной сферах. В частности, мы заявили о своей готовности обучать афганских студентов в наших вузах и направить своих специалистов для участия в восстановительных работах. Мы, также готовы поставлять в Афганистан электроэнергию. Кроме того, наша страна предоставляет свою территорию для транзита гуманитарных грузов в Афганистан. Кстати, уже сегодня, по данным ООН, через Таджикистан идет свыше 60% всей помощи мирового сообщества. Таджикская авиакомпания первой среди стран СНГ наладила регулярные рейсы в Кабул» [7. С.319–321]. Само по себе, обеспечение гуманитарного и технического составляющего, которое составляет 60% всего содействия международного сообщества возрождающегося Афганистана посредством наземных и воздушных коридоров нашей страны, акцентирует ключевую роль Республики Таджикистан в восстановлении постконфликтной экономики соседнего государства.

Нужно отметить, что в этом контексте, существует еще одно немаловажное составляющее, относительно специфики внешнеполитической стратегии Таджикистана по отношению к Афганистану, где проблемы и сложности в этой стране, напрямую могут оказать влияние не только на соседние страны, но на всего центральноазиатский регион, заключается в акцентировании внимания на социальное возрождение многострадального Афганистана. Оно выражается в том, что пока злободневные глубоко социальные и обще социальные проблемы этой страны, опирающееся на межэтнические, межконфессиональные и иные составляющие не будут решены в перспективе, тем самым, они консервируют в себе, взрывчатый материал, или же, основу будущей нестабильности. Что и совершенно не ново, в условиях исключительно традиционно, в том числе, что весьма важно, религиозной страны.

То есть, пока сохраняются внутренне присущие основы и фундаменты кризиса в Афганистане, нельзя заключить, что «афганский узел» устраняется полностью.

В этой связи, следовало бы подчеркнуть основную значимость внешнеполитической стратегии Республики Таджикистан, которая преподносит афганскую проблему, не только к

одной единственной стране относящееся, а в качестве общечеловеческой, где без всеобъемлющего взаимодействия мирового сообщества, невозможно ее решать.

Более того, пока, из дали 2017 года, можно предположить, что с участием Международной коалиции, следует рассчитывать на решение всех насущных проблем этой страны. Однако, реалии сегодняшнего дня и года свидетельствуют совершенно о другом. То есть, в так называемых «сражениях», между геополитическими и гео стратегическими интересами главных акторов, в Афганистане, коими прибавляются как ни странно, новые игроки, выясняется самое печальное. Это, обстоятельство, что на этом интересном фоне, выходить, остаются за линией, или же забываются интересы простого афганского гражданина, что в корне, не только не верно, но и трагически ошибочно, что и сказывается спустя несколько лет, когда сильная армия мира, во главе с США, вынуждены будут «спешно» покинуть территорию Афганистана, оставив после себя руины, нестабильность и все новые проблемы. А, может быть, «управляемый» хаос?

ЛИТЕРАТУРА

1. Вооружённые силы Исламской Республики Афганистан. The Military Balance 2021. — Р. 240. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/> (дата обращения: 21.02.2025).
2. Комиссина Ирина. Афганистан: наркоторговля и региональная безопасность. Дата обращения: 23 августа 2021. Архивировано 23 августа 2021 года., «Центральная Азия и Кавказ», 2005 год. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%> (дата обращения: 23.01.2025).
3. Нессар Омар. Современный Афганистан: факторы нестабильности. Постоянный адрес статьи: Афганистан. ру. 18.06. 2022. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://afghanistan.ru/doc/149625.html> (дата обращения: 3.01.2025).
4. Потери в Афганистан. Постоянный адрес статьи: Афганистан. ру. 18.06. 2022. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://afghanistan.ru/doc/149625.html> (дата обращения: 5.01.2025).
5. Решением Верховного Суда Республики Таджикистан от 30 марта 2006 года признана террористической, деятельность запрещена на территории Республики Таджикистан. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.cisatc.org/1289/133/9133/1268> (дата обращения: 21.02.2025).
6. Сафолзода М. Инициативы Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона по урегулированию проблемы Афганистана (1992 – 2002 гг.) (Книга первая). – Душанбе, 2020. С. 193 – 197. (224 с.).
7. Эмомали Рахмонов. К нам не прислушались вовремя. Ответы на вопросы «Независимой газеты». 14 мая 2002 г. //Эмомали Рахмонов. Независимость Таджикистана и возрождение нации: В 11 т., т.4. – Душанбе, 2006, С. 319-321. (576 с.)
8. Global Terrorism Index. 2017. Measuring and understanding the impact of terrorism file (Измерение и понимание последствия терроризма: [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/10/Global-Terrorism-Index-2017.pdf> (дата обращения: 21.02.2025).

ИНКИШОФИ ВАЪЗИЯТ ДАР АФҒОНИСТОН ДАР ПАРТАВИ ПАДИДАҲОИ НАВ
СОЛИ 2017.

САФОЛЗОДА МУҲАММАДИ ҚУРБОН.

Доктори илмҳои таърих, профессори филиали ДДМ ба номи
М. В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе, 734025. Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, кӯчаи
Бухоро, 35/1. Email : m-di2005@mail. ru

Мақола ба мавзӯи тамоили мушкилоти вазъият дар Афғонистон дар соли 2017, дар партави идомаи ҳузури Ётилофи байналмилалӣ, аз он ҷумла ИМА баҳшида шудааст, ки муҳимтарин нукта дар он, масъалаи сулҳ ва суботи устувор ба ҳисоб меравад.

Дар робита ба ин, рӯ овардан ба ибтикороти созандаи роҳбарияти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо дарк ва дарназардошти хусусиятҳои ҷомеаи анъанавии Афғонистон иброз гардиданд, аз аҳамияти хос бархӯрдор мебошад.

Калимаҳои калидӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ташаббусҳо, Афғонистон. Ётилофи байналмилалӣ, ИМА, СММ.

DEVELOPMENTS IN AFGHANISTAN AGAINST THE BACKGROUND OF NEW
PARADIGMS. 2017

SAFOLZODA MUHAMMADI QURBON,

Doctor of Historical Sciences, Professor at the Dushanbe Branch of Moscow State
University named after M.V. Lomonosov, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Bukhoro
Street, 35/1. Email: m-di2005@mail.ru

The article is devoted to the problem of the development of the situation in Afghanistan in 2017, against the backdrop of the ongoing presence of the International Coalition, including the United States, where issues of peace and lasting stability remain important components.

In this regard, it is of interest to appeal to the constructive initiatives of the top leadership of the Republic of Tajikistan, taking into account all the features of traditional Afghan society.

In this regard, it is of interest to appeal to the constructive initiatives of the top leadership of the Republic of Tajikistan, taking into account all the features of traditional Afghan society.

Key words: Republic of Tajikistan. President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, initiatives, Afghanistan. International coalition, USA, UN.

ТАҲЛИЛИ ҶАНГҲОИ ИТТИЛООТӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ТАДҚИҚОТИ МУОСИРИ СИЁСӢ

ҲУСАЙНЗОДА АМИНҶОН БУРИХОН,

номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ 735360, ҚТ, ш.Кӯлоб, к.С.Сафаров-16.Тел.: 987932088.

E-mail: aminjonsharifov86@gmail.com

Мақолаи мазкур ба таҳлили ҷангҳои иттилоотӣ ҳамчун объекти мустақили тадқиқоти сиёсӣ дар шароити ҷаҳонишавии рақамӣ бахшида шудааст. Муаллиф бо таъкид ба манбаъҳои муосири илмӣ ва назари таҳлилгарони соҳа, ҷангҳои иттилоотиро ҳамчун надидаи мураккаби сиёсӣ, амниятӣ ва раванӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Дар мақола равандҳои иттилоотии таъсиррасонӣ ба шуури ҷамъиятӣ ва идоракунии фазои сиёсӣ ҳамчун унсурҳои марказии низои геополитикӣ таҳлил мегарданд.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки ҷангҳои иттилоотӣ дар муҳити муосири сиёсӣ ба унсури калидии рақобати стратегии байналмилалӣ мубаддал гаштаанд ва нақши онҳо дар ташаккули муҳити амниятӣ ва қабули қарорҳои сиёсӣ пайваста меафзояд. Муаллиф ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии ин надидаро бо равишҳои муосири таҳлил, аз ҷумла таҳлили системавӣ, равоишиносӣ ва коммуникатсияҳои сиёсӣ меомӯзад.

Калидвожаҳо: ҷангҳои иттилоотӣ, амниятӣ миллӣ, сиёсати иттилоотӣ, геополитика, таблиғот, шуури ҷамъиятӣ, низоҳои ғайрианъанавӣ, муҳити рақамӣ, стратегияи муқовимат.

Дар шароити ҷаҳонишавии муосир ва рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, ҷангҳои иттилоотӣ ба яке аз таҳдидҳои асосӣ ба амниятӣ миллӣ ва суботи сиёсии давлатҳо табдил ёфтаанд. Таҳаввулоти технологияҳои рақамӣ ва густариши васоити ахбори омма муҳити геополитикӣ ва сиёсии ҷаҳониро ба таври назаррас тағйир дода, заминаи фароҳ барои истифодаи иттилоот ҳамчун воситаи таъсиррасонӣ фароҳам овардаанд. Имрӯз иттилоот ба унсури муҳими ташаккули шуури ҷамъиятӣ ва қабули қарорҳои сиёсӣ мубаддал гардидааст. Ин раванд имкон медиҳад, ки субъектҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ ба раванди дохилии кишварҳо дахлат намуда, вазъи сиёсии онҳоро тағйир диҳанд. Ҷангҳои иттилоотӣ на танҳо паҳн намудани маълумоти таҳрифшуда аст, балки як низоми мураккаби таъсиррасонии сиёсӣ, раванӣ ва стратегӣ мебошад, ки ба воситаи он рафтори иҷтимоӣ идора ва муҳити геополитикӣ тағйир дода мешавад.

Бо дарназардошти хусусиятҳои зикршуда, ҷангҳои иттилоотӣ ба як самти муҳими таҳқиқоти сиёсӣ табдил ёфтаанд. Онҳо бо масъалаҳои амниятӣ миллӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, сиёсати хориҷӣ, дипломатияи рақамӣ ва мубориза барои нуфуз дар фазои иттилоотии ҷаҳонӣ зич иртибот доранд. Таҳлили назариявии ин падида нишон медиҳад, ки дар миёни муҳаққиқон бархӯрди мактабҳо ва равишҳои гуногуни илмӣ ба мушоҳида мерасад. Таърифи ягонаи мафҳуми «ҷангҳои иттилоотӣ» то ҳол муайян нашудааст, ки ин аз мураккабии табиати он ва гуногунандешии методологӣ бармеояд. Ҳамин омил муҳаққиқонро водор мекунад, ки ба паҳлӯҳои мухталифи ин падида таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоянд.

Дар шароити муосир, ки рақобатҳои геополитикӣ ва низоҳои иттилоотӣ шиддат мегиранд, таҳқиқи ҷангҳои иттилоотӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Зеро он ба раванди қабули қарорҳои сиёсӣ ва шаклгирии муҳити амниятӣ таъсири бевосита мерасонад.

Дар давраҳои қадим, ҷангҳои иттилоотӣ асосан дар шакли мифҳо ва афсонаҳо зухур меёфтанд. Масалан, пеш аз ҷамлаи кӯшунҳои истилогар, дар миёни аҳолии ҳадаф афсонаҳо ва овозаҳо дар бораи шиддат ва бераҳмӣи душманон паҳн карда мешуданд, ки ин боиси

заъфи рӯҳияи муҳофизатӣ ва коҳиши қобилияти муқовимати аҳоли мегардид [27]. Ин гуна усулҳо, ки бо таъсири равонӣ ба ҷомеа иртиботи мустақим доранд, яке аз нахустин шаклҳои ҷангҳои иттилоотӣ ба шумор мераванд.

Таълимоти Сун Зӣ (VI–V аср то милод) дар бораи ҷанг ва стратегияи низомӣ яке аз аввалин таҳлилҳои назариявӣ мебошад, ки ба истифодаи иттилоот ҳамчун воситаи бзори муқовимат ва пирӯзӣ дар низоъҳо аҳамияти махсус додааст. Ӯ таъкид мекард, ки «Пирӯзии бехтарин он аст, ки бидуни ҷанг душманро мағлуб созӣ» [25, саҳ. 32]. Ин нуқтаи назар ифодаи возеҳи моҳияти стратегияи ҷангҳои иттилоотӣ мебошад, ки ҳадафи асосии он заиф намудани душман на тавассути задухӯрди мустақими низомӣ, балки бо истифодаи таъсири равонӣ ва манипулятсияи иттилоотӣ ба рӯҳия ва иродаи муқовимати аҳоли ва неруҳои муҳофизатӣ ба ҳисоб меравад. Ба андешаи Сун Зӣ, муборизаи низомӣ бояд аввалан дар сатҳи равонӣ ва стратегӣ бурда шавад, то рақиб пеш аз оғози ҷанг шикаст хӯрда бошад. Ӯ пешниҳод мекард, ки ҷангҳои иттилоотӣ бояд чунин унсурҳоро дар бар гиранд: дезинформатсияи душман бо мақсади гумроҳ сохтани онҳо - паҳн кардани маълумоти бардурӯғ ва фиреб додани рақиб, то ки ӯ тасмимҳои нодуруст қабул кунад ва мавқеашро заиф созад; бардоштани низоъҳо дар байни аҳоли ва элитаи душман – сохтани ихтилоф ва безътимодӣ байни гурӯҳҳои гуногуни ҷомеа ва роҳбарияти душман; кӯҳна кардани арзишҳо ва анъанаҳои миллии душман - таҳлили фарҳангӣ ва истифодаи воситаҳои иттилоотӣ барои суст кардани ҳамбастагии миллии душман ва пошидани эътимоди ҷомеа ба роҳбарияти худ; истифодаи унсурҳои фарҳангӣ ва мазҳабӣ барои идоракунии ҷамъият - истифодаи дин, ривоятҳо ва анъанаҳо барои назорати шуури омма ва ташаккули тасаввуроти лозима дар байни аҳоли.

Таҳлили муосир нишон медиҳад, ки таълимоти Сун Зӣ на танҳо дар Чин, балки дар ташаккули стратегияи ҷарбии кишварҳои дигар низ таъсири амиқ гузоштааст. Яке аз хулосаҳои асосии ин таълимот он аст, ки ҷанг на ҳамеша бо истифодаи зӯрии физикӣ пеш бурда мешавад, балки таъсири равонӣ ва иттилоотӣ метавонад нақши ҳалкунанда дар натиҷаи низоъ бозӣ кунад. Аз ин нигоҳ, ҷангҳои иттилоотӣ ва равонӣ на танҳо воситаҳои ғайримасъумона, балки шаклҳои мустақили муқовимат ба шумор мераванд, ки тавоноии муайян кардани натиҷаи ҷангро доранд.

Дар робита ба ҳамин, барои дарки амиқи табиати ҷангҳои иттилоотӣ, таҳқиқоти муҳаққиқони рус С.П. Расторгуев, С.Н. Бухарин ва В.В. Сиганов — аҳамияти хоса доранд. Ба гуфтаи С.П. Расторгуев, мафҳуми асосие, ки барои фаҳмиши ҷанги иттилоотӣ муҳим аст, «системаи иттилоотӣ» мебошад. Ба андешаи Расторгуев, «ҷанги иттилоотӣ ҳамчун таъсири ошкоро ё пинҳонии системаҳои иттилоотӣ ба ҳамдигар бо ҳадафи деформатсия ё нобудсозии тарафи муқобил фаҳмида мешавад». Ҳадафи ин раванд на танҳо таҳкими бартариҳои моддӣ, балки ба даст овардани афзалияти сиёсӣ ва маънавӣ низ мебошад. Ҷангҳои иттилоотӣ дар ин замина ҳамчун механизми эҷоди «осеби фарҳангӣ», ки метавонад ба фурӯпошии давлат оварда расонад, шарҳ дода мешавад [24, саҳ. 198]. С.Н. Бухарин ва В.В. Сиганов низ ҷангҳои иттилоотиро ҳамчун раванд дар доираи як низоми мураккаб ва худташаккилшаванда таҳлил мекунанд. Ба андешаи онҳо, «ҷангҳои иттилоотӣ як раванди динамикӣ дар дохили низоми мураккаб мебошад, ки алоқаҳои байни унсурҳои он хислати эҳтимолӣ доранд». Ҷангҳои иттилоотӣ он вақт ба вучуд меояд, ки як унсури низомӣ дар муқоиса бо дигар унсурҳо пешрафт мекунад ва барои ғибаи бартариҳои худ тақсими нави захираҳо ва сатҳи баланди амниятро талаб менамояд. Агар дар дохили як низоми (масалан, ҷомеа, давлат ё сохтори сиёсӣ) баъзе унсурҳо (гурӯҳҳо, сохторҳо ё бахшҳо) нисбат ба дигарон зудтар рушд ёбанд ва

ин рушд ғайримутаносиб (нотаносуб) бошад, пас миёни ин унсурҳо ихтилоф ё муноқиша ба вучуд меояд. Ин муноқиша метавонад сабаби барҳам хурдани тавозуни дохилии низом гардад.

Муаллифон ду оқибати эҳтимолии чунин ҷангҳои иттилоотиро зикр мекунанд:

1. **Трансформатсияи низом** – яъне низом пурра барҳам намехӯрад, балки зери таъсири ҷангҳои иттилоотӣ шакли нави бештар мутобиқ ба шароити навро қабул мекунад.

2. **Фурӯпошии низом** – яъне низоми мавҷуда комилан аз ҳам мепошад ва ба ҷои он як сохтори нав, ҳам дар сиёсат ва ҳам дар ҷомеа, ба вучуд меояд [4, саҳ. 336].

Назарияи низомии ҷангҳои иттилоотӣ ин падида ро на ҳамчун як маҷмӯи амалиётҳои алоҳида, балки ҳамчун раванд дар дохили як сохтори мураккаби худташкілшаванда таҳлил мекунад. Ба гуфтаи муҳаққиқон, ҷангҳои иттилоотӣ метавонад ба бесуботи сиёсӣ, ихтилофоти дохилӣ ва фурӯпошии давлатҳо оварда расонад. Ин фаҳмиш дар таҳлили таҳдидҳои муосир ба амнияти миллӣ, махсусан дар замони рақобати иттилоотӣ ва киберҷангҳо, аҳамияти бузург пайдо мекунад.

Дар замони муосир ҷангҳои иттилоотӣ ҳамчун воситаи муноқишаи геополитикӣ ва воситаи ба даст овардани бартариҳои стратегии давлатҳо дар фазои байналмилалӣ арзёбӣ мегарданд. Ин назария бар он аст, ки ҷангҳои иттилоотӣ на танҳо барои рақобати сиёсӣ истифода мешаванд, балки як воситаи муҳими расидан ба ҳадафҳои геополитикӣ мебошанд, ки тавассути таъсиргузори ба муҳити иттилоотии рақиб амалӣ мешаванд. Дар доираи ин равиш, таъсиррасонии иттилоотӣ ба сифати як қувваи нарм барои заифсозии рақибон ва таҳкими манфиатҳои миллӣ истифода мегардад.

И.А. Михалченко ҷангҳои иттилоотиро дар контексти геополитикии муосир ҳамчун «технологияи мураккаби иттилоотӣ, ки барои таҳкими ҳукмронии гуманитарӣ ва таъсир ба гурӯҳҳои иҷтимоӣ тавассути усулҳои ғайримусаллаҳона равона шудааст» [19, саҳ. 14–15]. тавсиф мекунад. Ба андешаи ӯ, ҷангҳои иттилоотӣ падидаи ҷомеаи пасоиндустриалӣ маҳсуб мешаванд, ки дар натиҷаи коҳиши муноқишаҳои мусаллаҳонаи глобалӣ шакл гирифтаанд.

И.Н. Панарин бошад ҷангҳои иттилоотиро ҳамчун воситаи асосии ҳифзи манфиатҳои геополитикӣ ва ба даст овардани бартариҳои глобалӣ тавсиф мекунад. Ба ақидаи ӯ, ҷангҳои иттилоотӣ на танҳо воситаи муборизаи сиёсӣ ва геополитикӣ, балки механизми ташаккули ноосфера – яъне фазои ягонаи иттилоотӣ ва равонӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ мебошад, ки тавассути он татбиқи манфиатҳои стратегии давлатҳо имконпазир мегардад. Панарин таъкид мекунад, ки дар шароити рақобати шадиди муосир самаранокӣ сиёсати давлатҳо бевосита ба сатҳи идоракунии муҳити иттилоотӣ ва қобилияти таъсир ба афкори ҷамъиятӣ вобаста аст. Ба гуфтаи ӯ, давлатҳои муваффақ на танҳо ба захираҳои анъанавии ҳокимият, аз қабилҳои иқтисодӣ, низомӣ ва сиёсӣ, балки ба тавоноии идоракунии иттилоотӣ ва ташаккули муҳити иттилоотии дохилӣ ва байналмилалӣ низ ниёз доранд. Ба андешаи Панарин, набудани малакаҳои муосир дар соҳаи муқовимати иттилоотӣ ва идоракунии фазои иттилоотӣ на танҳо суботи дохилии давлатҳоро зерӣ хатар мегузорад, балки нуфуз ва манфиатҳои онҳо дар арсаи байналмилалӣ низ заиф месозад [21, саҳ. 3–4].

А.В. Иванов дар навбати худ ҷангҳои иттилоотиро ҳамчун унсури муассири татбиқи сиёсати хориҷии давлатҳо арзёбӣ мекунад. Ба гуфтаи ӯ, давлатҳо дар баробари таҳдидҳои низомӣ, бо ҳамлаҳои иттилоотӣ низ рӯ ба рӯ мешаванд, ки ҳадафи онҳо тағйири афкори умум ва заифсозии амнияти миллӣ мебошад. Аз ин рӯ, И. Иванов зарурати таҳияи стратегияҳои ҳамачонибаи муқовимат ба таҳдидҳои иттилоотиро таъкид менамояд, ки бояд

на танҳо тадбирҳои ҳукуқӣ ва идоракунӣ, балки ҳамчунин механизмҳои равонӣ ва коммуникатсионӣ, аз ҷумла воситаҳои таъсир ба шуури ҷамъиятӣ ва муоширати оммаро дарбар гиранд [10].

Дар сиёсати минтақавӣ, баррасии ҷангҳои иттилоотӣ ҳамчун воситаи рақобати сиёсӣ ва ҷимояи манфиатҳои стратегӣ аҳамияти хоса дорад. Ю. Королев ҷангҳои иттилоотиро дар сиёсати минтақавӣ таҳлил намуда, бар он назар аст, ки омили асосии ин раванд талош барои афзоиши иқтидори ҳокимият ва ҳифзи манфиатҳои худӣ мебошад. Ба гуфтаи ӯ, «сабаби аслии ташаккули муқовиматҳои иттилоотӣ дар шароити муосирро метавон дар талоши ниҳодҳо ва гурӯҳҳои манфиатдор барои ҳифзи мавқеи стратегияи худ дар муҳити иттилоотӣ ва афзоиши иқтидори таъсиргузори онҳо ҷустуҷӯ намуд. Дар ин раванд, ҳадаф бештар ба самти таҳкими қобилияти идоракунӣ иттилоот ва ҳифзи манфиатҳои системавӣ равона мегардад» Ба андешаи Королев, равияҳои асосии татбиқи чунин стратегияҳо ВАО ва дигар васоити иттилоотӣ мебошанд, ки тавассути онҳо идеология, сиёсат ва назорати фазои иттилоотӣ амалӣ карда мешавад. Ҳамзамон, дар раванди муқовиматҳои иттилоотӣ, субъектҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ метавонанд ҳамчун намоёндагони сохторҳои роҳбарикунанда дар сатҳҳои гуногун амал намоянд. Дар баробари ин, аудиторияи васеи расонаҳо ва гурӯҳҳои гуногуни аҳоли низ дар шаклири афкори умум ва равандҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ нақши муассир мебозанд [12, саҳ. 125].

А.Н. Маҳмадов, М.У. Хидирзода ва С.С. Ятимов ҷангҳои иттилоотиро дар сиёсати минтақавӣ мавриди таҳлил қарор дода, онҳоро ҳамчун як унсури муҳими рақобати геополитикӣ дар Осиёи Марказӣ арзёбӣ мекунанд. Ба андешаи ин муҳаққиқон, ҷангҳои иттилоотӣ ҳамчун стратегияи муосири таъсиррасонӣ ба ҳадафҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва амниятӣ истифода мешаванд. Онҳо қайд мекунанд, ки афзоиши рақобати абарқудратҳо дар минтақа боиси истифодаи васеътар ва муассиртари технологияҳои иттилоотӣ шудааст, ки на танҳо барои паҳн кардани идеологияҳо ва манипулятсияи афкори умум равона мешаванд, ҳамзамон ҳамчун воситаи бесуботсозии низоми сиёсӣ ва иқтисодӣ дар кишварҳои мавриди таваҷҷуҳи субъектҳои таъсиргузор барои расидан ба ҳадафҳои геосиёсӣ геостратегӣ хизмат менамоянд. Дар таҳқиқотҳои худ, А.Н. Маҳмадов, М.У. Хидирзода ва С.С. Ятимов ҷангҳои иттилоотиро ҳамчун таҳдиди стратегӣ ба амнияти минтақавӣ махсусан барои Осиёи Марказӣ арзёбӣ намуда, зикр мекунанд, ки назорати фазои иттилоотӣ, таҳияи сиёсатҳои самарабахши иттилоотӣ ва ташаккули иқтидори амниятии кишварҳо дар ин самт барои ҳифзи субот ва таъмини истиклолияти милли зарур мебошад [18]. Бо назардошти таҳлили онҳо, ҷангҳои иттилоотӣ ҳамчун воситаи муассири геополитикӣ ва стратегӣ зоҳир гардида ҳамчун омили таъсиррасон ба низоми сиёсӣ ва иҷтимоии давлатҳо амал мекунанд. Дар шароити муосир, чунин ҷангҳо барои татбиқи манфиатҳои геополитикӣ ва идеологӣ истифода мешаванд, ки ин зарурати таҳияи стратегияҳои самараноки муқовиматро дар фазои иттилоотӣ ба миён меорад.

Бо тақия ба ин таҳлилҳо, метавон хулоса кард, ки ҷангҳои иттилоотӣ ҳамчун воситаи муборизаи геополитикӣ амал мекунанд ва дар баробари он, ҳамчун воситаи идоракунӣ равандҳои дохилӣ ва минтақавӣ сиёсӣ низ истифода мешаванд. Он ба рақобати гурӯҳҳои элита, мубориза барои тақсимои қудрат, идоракунӣ афкори ҷамъиятӣ ва ташаккули муҳити иттилоотӣ сиёсӣ равона мешавад. Истифодаи васоити ахбори омма, аз ҷумла телевизион, интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ, ҳамчун василаи асосии таъсиргузорӣ ба ҷараёнҳои сиёсӣ, имкон медиҳад, ки қудрати сиёсӣ таҳким ёфта, манфиатҳои стратегӣ дар сатҳи минтақавӣ ва байналмилалӣ ҳифз гарданд.

Дар асоси парадигмаи амнияи миллӣ ва амнияи иттилоотӣ, ҷангҳои иттилоотӣ ҳамчун яке аз таҳдидҳои мустақим ва ҷиддӣ ба суботи сиёсӣ арзёбӣ мегарданд. Мутахассисон таъсири ин равандро ба сохторҳои давлатдорӣ, низоми идоракунии, институтҳои сиёсӣ ва вазъи амнияи дохилӣ мавриди таҳқиқ қарор медиҳанд. Аз ҷумла, Ф.А. Холиқов масъалаи ҷангҳои иттилоотиро дар заминаи зарурати ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва таъмини рушди устувори давлатҳо таҳлил намуда, онро ҳамчун унсури ҷудонопазири сиёсатҳои амниятӣ муосир арзёбӣ мекунад. Ба андешаи Холиқов, сатҳ ва сифати ҳимояи манфиатҳои миллӣ мустақиман ба вазъи амнияи иттилоотӣ вобаста буда, маҳз ҳамин вобастагӣ зарурати ворид намудани амнияи иттилоотӣ ба таркиби сиёсати амнияи миллиро таъйин мекунад.

Муаллиф таъкид менамояд, ки рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дорои ду самти калидӣ: аз як ҷониб, онҳо имконоти навро барои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаҳо фароҳам меоранд; аз ҷониби дигар, боиси афзоиши таҳдидҳои мураккаб ва нав ба муҳити амниятӣ давлатҳо мегарданд, ки метавонанд суботи иттилоотӣ ва сиёсиро ҳалалдор созанд [26, саҳ. 13].

Дар шароити ҷаҳонишавии рақамӣ, иттилоот ба манбаи стратегияи идоракунии муҳити сиёсӣ ва иҷтимоӣ табдил ёфтааст. Аз ин рӯ, танҳо ҳифзи инфрасохтори техникӣ кифоя набуда, барномарезии сиёсати иттилоотӣ ҳадафманд ва устувор барои ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва таъмини амнияи давлатӣ зарур мегардад, ки ҷангҳои иттилоотӣ ҳамчун таҳдиди ҷиддӣ ба амнияи миллӣ ва суботи дохилӣ ба ҳисоб меравад. Хусусан дар шароити шиддат гирифтани рақобатҳои геополитикӣ ва афзоиши маъракаи иттилоотӣ зидди кишварҳо, таъмини амнияи иттилоотӣ ба яке аз заминаҳои асосии ҳифзи суботи дохилӣ ва самаранокии сиёсати хориҷии давлатҳо табдил ёфтааст. Амнияи иттилоотӣ бояд дар меҳвари стратегияи миллии амнияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта бошад, зеро он омили рушди устувори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ буда, кафили ҳифзи соҳибхӯрии давлатӣ ва муқовимат ба таҳдидҳои иттилоотӣ беруна мебошад.

А.М. Житнева дар робита ба паҳлӯҳои амнияи иттилоотӣ таъкид мекунад: «Дар шароити нооромии вазъи байналмилалӣ, технологияҳои иттилоотӣ метавонанд ба ҳадафҳои ғайриқонунӣ ва зиддиҳуқуқӣ хизмат намояд. Нокифоягии муҳофизати низомҳои иттилоотӣ метавонад боиси ихроҷи иттилооти муҳими сиёсӣ, иқтисодӣ, низомӣ ва илмӣ гардад» [9, саҳ. 222–224]. Ба андешаи Житнева, хусусияти фаромилӣ доштани технологияҳои иттилоотӣ онҳоро ба воситаи муассири таҳдид ба амнияи миллӣ табдил додааст. Аз ин рӯ, заифии ҳифзи инфрасохтори иттилоотӣ метавонад боиси аз даст рафтани маълумоти муҳим гардад ва пояҳои амнияи миллӣ ва суботи дохилии кишварро заиф намояд.

Дар навбати худ, дар таҳқиқоти Н.В. Ерофеева равобитаи бевоситаи таҳаввули низоми амнияи миллӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ ва иртибототӣ таъкид мешавад. Ба андешаи ӯ, кишварҳое, ки дар ин бахшҳо пешсафанд, метавонанд дар соҳаҳои дигар стратегӣ, аз ҷумла иқтисодӣ, низомӣ ва сиёсӣ, мавқеи ҳукмронӣ пайдо кунанд [8, саҳ. 75]. Дар ин замина, ҳавфи афзоиши даҳлати хориҷӣ ба равандҳои сиёсии кишварҳо тавассути ҷангҳои иттилоотӣ бештар мегардад. Ерофеева бар он назараст аст, ки ҷангҳои иттилоотӣ метавонанд ба таври мақсаднок барои таъсир ба сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлатҳо истифода шаванд, ки ин боиси тағйири муҳити геополитикӣ ва ноустувории амниятӣ мегардад [8, саҳ. 77].

Дар адабиёти илмӣ муосир як қатор муҳаққиқони дигар ҷангҳои иттилоотиро аз дидгоҳи иҷтимоӣ-коммуникативӣ баррасӣ мекунанд. Хусусияти хоси ин равиш дар он аст, ки

таваҷҷуҳ ба иттилоот ҳамчун унсури муҳими ташаккули шуури инсон ва муҳити иҷтимоӣ-сиёсӣ равона гардидааст. Бар асоси ин назария, иттилоот ҳамчун василаи интиқоли маънӣ ва ҳамзамон унсури таъсиргузор ба равандҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ арзёбӣ мегардад, ки ба ташаккули ақлонику зехнӣ ва маърифатии шахс ва ҷомеа таъсири мустақим мерасонад.

М.Ю. Павлютенкова ва Д.А. Шветс ҷангҳои иттилоотиро ҳамчун технологияи коммуникативӣ муайян мекунанд, ки ҳадафи он ба даст овардани бартариҳои иттилоотӣ ба нафъи стратегияи миллии мебошад. Ба гуфтаи онҳо, иттилоот дар фазои муносири рақамӣ ба манбаи асосии шаклдиҳии шуури инфиродӣ ва оммавӣ табдил ёфта, воситаи идоракунии мафкуравӣ ва иҷтимоӣ мегардад [19, сах.19-23; 19, сах. 34].

М.А. Родионов ва В.С. Пирумов ҷангҳои иттилоотиро шакли муборизаи муташаккилона меҳисобанд, ки тавассути он тарафҳо барои идоракунии захираҳои иттилоотии рақиб ва ҳифзи инфрасохтори иттилоотии худ амал мекунанд. Ба андешаи онҳо, ин раванд паҳн кардани маълумоти таҳрифшуда, истифодаи воситаҳои иқтишофӣ ва амалиётҳои психологӣ-сиёсӣ бар зидди рақибро фаро мегирад [22, сах. 44-47].

Пол Лайнбарчер нақши таблиғотро дар ҷангҳои иттилоотӣ муҳим арзёбӣ намуда, онро ҳамчун як механизми муассири таъсиррасонӣ ба шуур ва рафтори гурӯҳҳои иҷтимоӣ таъриф мекунанд. Ба гуфтаи ӯ, таблиғот «истифодаи мунтазам ва барномарезишудаи тамоми воситаҳои иртиботӣ» мебошад, ки ба шуури оммавӣ ва рафтори одамон таъсир мерасонад [15]. Дар ҳамин замина, А.В. Курилкин таъкид мекунанд, ки ҷангҳои иттилоотӣ тавассути тактикаҳои мураккаби равонӣ ва манипулятсияи иттилоотӣ амалӣ гардида, ба равандҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ таъсири амиқ мерасонанд [14, сах. 264-270].

Аз маҷмӯи ин андешаҳо метавон ба хулоса омад, ки муҳаққиқони равияи иҷтимоӣ-коммуникативии ҷангҳои иттилоотиро ҳамчун як маҷмӯи амалиётҳои иттилоотӣ-психологӣ арзёбӣ менамоянд, ки тавассути ВАО, шабакаҳои иҷтимоӣ ва дигар воситаҳои муносири иртиботӣ амалӣ мешаванд. Ин раванд ба унсури муҳими стратегияи таблиғот ва идоракунии иттилоот мубаддал гардида, дар ташаккули фазои сиёсӣ ва иҷтимоии кишварҳо ва минтақаҳо нақши ҳалкунанда мебозад. Дар маҷмӯъ, таҳлили мутаххидшудаи назарияҳои зикршуда нишон медиҳад, ки таъсири ҷангҳои иттилоотӣ берун аз доираи расонаҳо ва муҳити виртуалӣ рафта, ба сатҳи идоракунии шуур ва мафкураи ҷомеа ворид мешавад. Ин ҷанбаҳо тавсифи ҷанги иттилоотиро ҳамчун раванд ва олотӣ мубориза барои нуфуз ва ҳокимият дар фазои рақамӣ ва иҷтимоӣ тақвият мебахшанд.

Г.Г. Почепсов ҷангҳои иттилоотиро чунин шарҳ медиҳад: «ин даҳолати ғайриқонунӣ ба фазои иттилоотии дигарон мебошад». Бо ин таъриф, Почепсов нишон медиҳад, ки ҷангҳои иттилоотӣ берун аз қоидаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва ахлоқи иттилоотӣ амал карда, ба муҳити иттилоотии кишварҳо ё ҷомеаҳо зарба мезананд. Ба андешаи ӯ, асоси чунин ҷангҳо истифодаи технологияҳо ва усулҳои таъсиррасонӣ ба рафтор ва шуури одамон аст. Почепсов бар ин назар аст, ки дар замони муосир давлатҳо, ширкатҳои бузурги байналмилалӣ ва созмонҳои глобалӣ низ ба ин раванд ҷалб шудаанд. Аз ин рӯ, вай ҷангҳои иттилоотиро ҳамчун воситаи муҳим дар муборизаи сиёсӣ ва иқтисодӣ арзёбӣ месозад. Ба андешаи Почепсов, ҳадафи асосии ин ҷангҳо шуури оммавӣ ва афкори ҷамъиятӣ мебошад. Ҷонибҳо кӯшиш мекунанд бо истифода аз фазои иттилоотии рақиб ба рафтор ва тасмимҳои одамон таъсир расонанд. Ӯ таъкид мекунанд, ки ҷангҳои иттилоотӣ як қисми муҳими стратегияи коммуникатсионӣ ва таблиғот буда, аз техникаҳои гуногун, аз ҷумла таблиғ, манипулятсия ва психотехнологияҳо истифода мекунанд. Дар натиҷа, таҳлили Почепсов нишон медиҳад, ки ҷангҳои иттилоотӣ имрӯз ба як унсури ҷудонашавандаи стратегияи

сиёсию тичоратӣ табдил ёфтаанд ва таъсири онҳо ба муҳити иттилоотии кишварҳою геополитикаи ҷаҳонӣ хеле калон аст [23, сах. 147].

Аз нигоҳи назарияи равоншиносӣ, ҷангҳои иттилоотӣ ҳамчун раванд ва стратегияи мураккаб дар фазои геополитикӣ ва сиёсӣ, ба унсури калидии таъсир ба шуури шахс ва ҷомеа табдил ёфтаанд. Муҳаққиқони соҳа бар он назаранд, ки ин ҷангҳо бештар аз усулҳои равонӣ ва коммуникатсионӣ истифода бурда, ба идоракунии афкор ва рафтори омма равона шудаанд.

Ба ақадаи В.А. Лисичкин ва Л.А. Шелепин, ҷангҳои иттилоотӣ пеш аз ҳама ба соҳаи тафаккур ва эҳсосоти инсон таъсир расонида ба ташаккули мафкура ва арзишҳои нави иҷтимоӣ-сиёсӣ нигаронда шудааст. Онҳо ин равандро ҳамчун механизми ноогоҳонаи мутобиксозии шуури ҷамъиятӣ ба манфиатҳои муайян арзёбӣ мекунанд. Дар доираи ин таҳлил, муҳаққиқон ҷангҳои иттилоотиро ҳамчун равандҳои мураккаби паҳн намудани иттилооти таҳрифшуда ва таъсиррасонии равонӣ ба шуур ва рафтори ҷомеа муарифӣ менамоянд [16]. А.К. Дубень, ин ақидаро бо таъкид ба таъсири ҷангҳои иттилоотӣ ба шуури оммавӣ ва рафтори иҷтимоӣ тавсеа дода, қайд менамояд, ки имрӯз тавассути таблиғоти равонӣ ва иттилооти таҳрифшуда ҷомеа ба манипулятсия гирифтор мешавад. Ба гуфтаи ӯ, ҷангҳои иттилоотӣ воситаи муассири шаклдиҳӣ ва идоракунии рафтори оммавӣ гардидаанд, ки хатарҳои он махсусан дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақобатҳои геополитикӣ бештар эҳсос мешаванд [7].

Д.А. Волкогонов ва Н.И. Живейнов ин падидаро дар робита бо стратегияи абаркудратҳо таҳлил намуда, ҷангҳои иттилоотиро як механизми мураккаби таъсиррасонии идеологӣ ба муҳити сиёсӣ ва иҷтимоӣ медонанд. Онҳо ҷангҳои иттилоотиро ҳамчун шакли муқовимати стратегӣ арзёбӣ мекунанд, ки дар он ҳадафи асосӣ ноустуворсозии сохторҳои сиёсӣ ва иҷтимоии рақиб тавассути ангехтани тарс, ноумедӣ ва паҳн намудани ғояҳои муайян дар фазои ҷамъиятӣ мебошад. Ба гуфтаи онҳо, ин навъи ҷангҳо ҳам дар шароити сулҳ ва ҳам дар вазъияти низомӣ амалӣ шуда, барои тағйир додани шуури сиёсӣ ва афкори ҷомеа истифода мешаванд. [5, сах. 47; 5, сах. 96].

А.Г. Караяни бошад, бо муттаҳид намудани ин ақидаҳо ҷангҳои иттилоотиро ҳамчун маҷмӯи амалиётҳои иттилоотӣ-психологӣ мешиносад, ки дар сатҳҳои гуногун аз стратегӣ то тактикӣ дар замони сулҳ ва ҷанг амалӣ мешаванд. Ба андешаи ӯ, ин ҷангҳо тавассути таблиғот, таҳрифсозии далелҳо ва манипулятсияи иттилоотӣ барои тағйири мафкура ва рафтори мақсадноки ҷомеа анҷом дода мешаванд [11].

Бо таваҷҷуҳ ба таҳлилҳои пешниҳодшуда, метавон ба хулоса омад, ки ҳамаи муҳаққиқон ҷангҳои иттилоотиро ҳамчун раванд ва стратегияи таъсиррасонии равонӣ ва иттилоотӣ ба шуури шахс ва ҷомеа арзёбӣ намудаанд. Ин падидаи мураккаб тавассути усулҳои таблиғотӣ, иттилооти таҳрифшуда ва механизмҳои идоракунии афкор равона шуда мафкура ва рафтори сиёсӣ ва иҷтимоӣ ҷомеахоро ба манфиатҳои ниҳодҳои муайян мутобик намояд. Мутахассисон бар он назаранд, ки ҷангҳои иттилоотӣ як навъи муқовимати ғайрианъанавӣ буда, ба ташаннуҷи муҳити сиёсӣ, заифшавии суботи дохилӣ ва сушт шудани сохторҳои давлатӣ оварда мерасонад.

Ҳамин тариқ, ҳамаи ин андешаҳо ба хулосаи умумӣ мерасанд, ки ҷангҳои иттилоотӣ як воситаи мураккаби таъсир ба зеҳн ва фазои иҷтимоӣ-сиёсӣ буда, бо истифода аз механизмҳои равонӣ ва коммуникатсионӣ на танҳо ба муҳити дохилии кишварҳо, балки ба муносиботи байналмилалӣ низ таъсири бевосита мерасонанд.

Як қатор муҳаққиқони дигар ҷангҳои иттилоотиро дар доираи назарияҳои муноқиша баррасӣ намуда, онро ҳамчун шакли мураккаби муқовимати сиёсӣ, низомӣ ва идеологӣ арзёбӣ мекунад. Ба андешаи онҳо, ҷангҳои иттилоотӣ ҷузъи низомҳои муосир буда стратегияи махсус барои расидан ба бартариҳои геополитикӣ ва таъсиргузори ба шуури ҷамъиятӣ мебошад.

Муҳаққиқ Р. Шафрански ҷангҳои иттилоотиро ҳамчун амалиёти мусаллаҳона алайҳи ҳар гуна ҷузъи низоми дониш ва эътиқоди рақиб таъриф мекунад, ки ҳадафи он таъсири пинҳонии вайронгарона ба қабули қарорҳои сиёсӣ аз ҷониби ҷонибҳои муқобил мебошад. Ба андешаи ӯ, ҷангҳои иттилоотӣ боиси ихтилоли механизмҳои ҳамохангсозӣ ва коҳиши самаранокии равандҳои сиёсии давлатҳо мегардад. Шафрански инчунин таъкид менамояд, ки ҳар қадар имкониятҳои технологӣ ва сатҳи рушдфтои соҳаи коммуникатсионӣ дар давлат баландтар бошад, ҳамон қадар он дар ҷангҳои иттилоотӣ осебпазиртар мегардад [2]. Ин маънои онро дорад, ки давлатҳои дорои инфрасохтори иттилоотии пешрафта метавонанд бештар ҳадафи ҳамлаҳои иттилоотӣ қарор гиранд, зеро системаи мураккаби иттилоотӣ ва технологӣ имкони таъсиргузори ба афкори умум ва қабули қарорҳоро афзоиш медиҳад.

Ю.Д. Данилов ҷангҳои иттилоотиро ҳамчун як шакли муосири низомӣ дар фазои сиёсӣ, геополитикӣ ва идеологӣ баррасӣ мекунад. Ба андешаи ӯ, ҷангҳои иттилоотӣ дар доираи назарияи низомшиносӣ ба низомҳои анъанавӣ шабоҳат дорад, зеро субъектҳои сиёсӣ дар фазои иттилоотӣ барои таъсиррасонӣ ва идоракунии шуури ҷамъиятӣ мубориза мебаранд. Ба гуфтаи Данилов, ҷанбаи асосии ҷангҳои иттилоотӣ дар он зоҳир мегардад, ки онҳо шакли муборизаи рақобатии байни давлатҳо, ниҳодҳои ҳокимият, иттиҳодияҳои сиёсӣ ва геостратегӣ мебошанд. Ин субъектҳо дар фазои иттилоотӣ бо ҳам бархӯрд мекунад, то манфиатҳои худро ғиба ва тақвият бахшанд. Дар ин раванд, таъсиррасонӣ ба фазои иттилоотӣ ҳамчун механизми асосии мубориза барои ба даст овардани бартариҳои истифода мешавад.

Ба андешаи Данилов, ҷангҳои иттилоотӣ ба воситаи равандҳои зерин амалӣ мегарданд:

1. **Муноқишаву ҳамкорӣ миёни субъектҳои иттилоотӣ** – давлатҳо, созмонҳои байналмилалӣ, расонаҳо ва дигар гурӯҳҳо барои идораи муҳити иттилоотӣ рақобат мекунад;
2. **Истифодаи механизмҳои манипулятивӣ** – бо истифода аз таҳрифи маълумот, гузоришҳои таҳрикдиҳанда ва равишҳои идеологӣ ба шуури ҷамъиятӣ таъсир мерасонанд, то тасаввуроти омро тағйир диҳанд;
3. **Назорати чараёни иттилоот ва амалисозии ҳадафҳои стратегӣ** – тавассути маҳдуд кардани дастрасии рақибон ба иттилоот, филтркунии ахбор ва танзими чараёни иттилоотӣ фазоро зери назорат мегиранд [6, с. 103-104].

А.К. Дубеня дар таҳқиқоти худ ҷангҳои иттилоотиро ҳамчун шакли нави муноқиша таҳлил менамояд, ки дар он иттилоот ба манбаи стратегӣ ва усули таъсир табдил меёбад. Ба гуфтаи муаллиф, ин нави муноқиша на танҳо дар майдонҳои ҷангӣ, балки дар фазои медиаӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, кибермакон ва соҳаи сиёсӣ низ амалӣ мегардад. Дубеня зарурати рушди механизмҳои ҳуқуқӣ ва техникӣ барои ғиба аз ҳамлаҳои иттилоотиро таъкид намуда, таҳкими иқтидорҳои мудофиявӣ дар ин самтро ҳамчун унсури муҳими таъмини амнияти иттилоотӣ арзёбӣ мекунад [7].

Муҳаққиқон Ҷ. Аркилл, Д. Ронфелдт ва Ҷ. Дериан низ ҷангҳои иттилоотиро ҳамчун як нави низомӣ низомӣ арзёбӣ мекунад, ки метавонад ҳамчун як шакли мустақили ҷанг

амали гардида чузъи маҷмӯи васеи амалиёти низомӣ доништа шавад. Ба гуфтаи онҳо, ҷангҳои иттилоотӣ бо ҷангҳои шабакавӣ ва киберҷангҳо робитаи зич дошта, дар низоъҳои муосир нақши калидӣ мебозад. Ба назари ин муҳаққиқон, бартарияти иттилоотӣ дар чунин низоъҳо тавассути компютеризатсияи техникаи ҳарбӣ ва ташаккули сохтори шабакавии нерӯҳои мусаллаҳ таъмин мегардад. Дар ин раванд, истифодаи технологияҳои электронӣ, системаҳои автоматикӣ ва ҳамзамон харобасозии инфрасохтори иттилоотии душман, ки қобилияти рақибро дар ҷамъоварӣ, коркард ва истифодаи иттилоот маҳдуд месозад, нақши калидӣ мебозад[1, саҳ. 771-788].

Муҳаққиқ Д.Г. Балувев доираи ҷангҳои иттилоотиро васеъ шарҳ дода, самтҳои гуногуни татбиқи онҳоро нишон медиҳад. Ба гуфтаи ӯ, ҷангҳои иттилоотӣ метавонанд бо ҳадафи таъсир ба афкори умум ё элита анҷом дода шаванд ва шаклҳои муҳталифи фаъолиятро фаро гиранд, аз ҷумла: дипломатия, таблиғот, амалиётҳои равонӣ, муборизаҳои сиёсӣ ва фарҳангӣ, нуфуз ба шабакаҳои иттилоотӣ ва пойгоҳҳои маълумотҳо, инчунин истифодаи шабакаҳои компютерӣ барои пуштибонии ҳаракатҳои муҳолифин. Балувев бар он назараст аст, ки ҷангҳои иттилоотӣ на фақат дар муносибати байни давлатҳо ва гурӯҳҳои ғайриқонунӣ, ки ба терроризм, паҳн кардани силоҳи қатли ом ва қочоқи маводи муҳаддир машғуланд амалӣ мегардад, балки дар муқобили сиёсати давлатҳои мушаххас аз ҷониби гурӯҳҳо ва ҳаракатҳо, ки бо масъалаҳои динӣ, ҳифзи муҳити зист ва ҳуқуқи шаҳрвандӣ сарукордоранд, низ метавонанд истифода шаванд[3].

Дар доираи муқовимати сиёсӣ, ҷангҳои иттилоотӣ ҳамчун шакли муборизаи сиёсӣ баррасӣ мегардад. Ба андешаи А.В. Манойло, ҷанги иттилоотӣ як навъи муборизаи сиёсӣ буда, бо истифода аз амалиётҳои иттилоотӣ-психологӣ ва силоҳи иттилоотӣ татбиқ мешавад ва ҳамчун чузъи ҷудонашавандаи идоракунии сиёсӣ арзёбӣ мегардад. Ба гуфтаи Манойло, ҷангҳои иттилоотӣ асосан ба он ихтилофҳо таъсир мерасонанд, ки дар дохили давлат ва ҷомеа аллакай вучуд доранд[17]. Ҳадафи ин раванд ташаннуҷи низоъҳои дохилӣ ва байналмилалӣ мебошад, ки метавонанд дар сатҳҳои гуногуни сохтори давлатӣ ва иҷтимоӣ зуҳур намоянд. Дар натиҷаи ин раванд, муноқишаҳои сиёсӣ бо сатҳи муайяни шиддат рушд карда, дар самти мавриди таваҷҷуҳи ташкилкунанда идора карда мешаванд.

Муҳаққиқон Ю.В. Косов ва Ю.В. Вовенда ҷангҳои иттилоотиро ҳамчун шакли муқовимати сиёсӣ дар контексти геополитикӣ таҳлил намуда, онҳоро яке аз воситаҳои асосии муборизаи сиёсӣ ва геополитикӣ дар асри XXI арзёбӣ мекунанд. Ба андешаи онҳо, ҷангҳои иттилоотӣ ҳамчун шакли муқовимати сиёсӣ амал мекунанд ва дар баробари дипломатия, иқтисод ва ҳатто низоъҳои мусаллаҳона истифода мешаванд.

Илова бар ин, муҳаққиқон нақши стратегӣ ва таъсиргузори ҷангҳои иттилоотиро дар рақобати байнидавлатӣ ва ҳифзи манфиатҳои геополитикӣ таъкид намуда, чунин изҳор мекунанд: «Ҷангҳои иттилоотӣ барои рақобати сиёсӣ ва ҷимояи манфиатҳои геополитикӣ истифода мешаванд ва таҷҷасуми он аст, ки онҳо як шакли муқовимати сиёсӣ мебошанд». Ғайр аз ин, онҳо қайд мекунанд, ки «имрӯз, ҷангҳои иттилоотӣ тамоми соҳаҳои муносибатҳои геополитикиро фаро гирифта, аз дипломатия ва иқтисод то низоъҳои мусаллаҳона густариш ёфта, ба як шакли мустақили муқовимат табдил шудаанд» [13, саҳ. 95-100].

Ба ақидаи Ю.В. Косов ва Ю.В. Вовенда, бо тараққиёти технологияҳои иттилоотӣ ва афзоиши ҷараёни ахбор, муборизаи сиёсӣ аз шаклҳои анъанавии дипломатӣ ва низомӣ ба фазои иттилоотӣ гузариш мекунад. Дар ин муҳит, иттилоот ҳамчун механизми қудратманд

барои идоракунии афкори умум, таъсиррасонӣ ба сохторҳои давлатӣ ва тағйир додани муносибатҳои байналмилалӣ истифода мешавад.

Таҳқиқоти муосир нишон медиҳад, ки ҷангҳои иттилоотӣ ҳамчун объекти муҳими таҳқиқоти илмҳои сиёсӣ бо соҳаҳои амнияти иттилоотӣ, геополитика, равоншиносӣ ва идоракунии сиёсӣ робитаи мустақим ва васеъ доранд. Онҳо дар фазои ҷаҳонишавӣ ба унсури калидии мубориза барои нуфуз ва қудрат мубаддал гашта, ба воситаи онҳо давлатҳо ҷиҳати ҳифзи манфиатҳои миллӣ, ва неруҳои байналмилалӣ барои таҳкими мавқеъ дар минтақаҳои ҷаҳон ва татбиқи стратегияҳои рақобатӣ истифода мебаранд.

Бо дарназардошти хусусиятҳои ин падида, таҳқиқотҳои минбаъда бояд на танҳо ба омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ, балки ба омӯзиши ҷанбаҳои амалӣ, таҳияи механизмҳои муассири муқовимат, таҳкими амнияти иттилоотӣ ва идоракунии равандҳои иттилоотӣ нигаронида шаванд. Чунин тадбирҳо дар таҳкими суботи сиёсии дохилӣ, амнияти миллии кишварҳо ва амнияти ҷаҳонӣ аҳамияти калидии стратегӣ доранд.

Таҳлили назариявӣ ва амалӣ собит мекунад, ки ҷангҳои иттилоотӣ дар шароити муосир ба унсури муҳими стратегияи сиёсӣ ва геополитикӣ табдил ёфта, ҳамчун воситаи таъсир ба муҳити сиёсӣ ва идеологӣ амал мекунад. Онҳо на танҳо ба идоракунии афкори омма ва тағйири шуури сиёсӣ таъсир мегузоранд, балки ба унсури муҳими низоъҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ табдил ёфта, дар шаклгирии низои иттилоотӣ-равонӣ ва коммуникатсионӣ нақш мебозанд.

Муҳаққиқон таъкид мекунад, ки ҷангҳои иттилоотӣ метавонанд боиси ноустувории муҳити амниятӣ ва сиёсии давлатҳо, сустшавии сохторҳои сиёсӣ идорӣ ва ҳалалдоршавии муҳити геополитикӣ гарданд. Дар ин замина, таҳияи стратегияҳои мукаммали ҳифзи амнияти иттилоотӣ ва таҳкими иқтидори миллӣ дар фазои рақамӣ ба як талаботи ғаврии сиёсӣ ва амниятӣ мубаддал шудааст. Бо назардошти омӯзиши ҷанбаҳои назариявии ҷангҳои иттилоотӣ муаллиф дар ин заминаи тавсияҳои зеринро ҷиҳати рақобати солим дар ҷангҳои иттилоотӣ нисбат ба ҳифзи манфитҳои миллӣ пешниҳод менамояд:

1. Таҳияи стратегияи миллии муқовимат ба ҷангҳои иттилоотӣ.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд бо дарназардошти таҷрибаи байналмилалӣ ва таҳлилҳои илмӣ, стратегияи миллии муқовимат ба таҳдидҳои иттилоотӣ ва ҷангҳои иттилоотиро таҳия ва амалӣ намояд.

2. Тақвияти иқтидори амнияти иттилоотӣ. Зарур аст, ки сохторҳои давлатӣ ва амниятӣ инфрасохтор ва механизмҳои муҳофизатии худро дар сатҳи миллӣ ва ҳамкорӣ бо шарикони байналмилалӣ тақвият бахшанд.

3. Рушди фарҳанги иттилоотӣ ва саводи расонаӣ. Бояд барномаҳои омӯзишӣ ва маърифатӣ оид ба шинохти таҳдидҳои иттилоотӣ роҳандозӣ карда шаванд, то ҷомеа қобилияти муқовимат ва масунияти иттилоотиро касб намояд.

4. Таҳкими заминаи ҳуқуқӣ. Такмил ва мутобиксозии қонунгузории миллӣ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ ва мубориза бо ҷангҳои иттилоотӣ зарур буда, бояд дар стратегияҳо ва санадҳои расмӣ амнияти миллӣ инъикос ёбад.

5. Пажӯҳиши илмӣ ва таҳқиқоти муосир. Таҳқиқот дар соҳаи сиёсати иттилоотӣ, амнияти рақамӣ ва таҳдидҳои иттилоотӣ, бахусус дар шароити Осиёи Марказӣ ва Тоҷикистон, бояд густариш ёбад ва ба таҷрибаи амалӣ табдил дода шавад.

6. Ҳамкорӣҳои байналмилалӣ. Тоҷикистон дар баробари кушишҳои пайваста боз ҳам зарур аст дар мубориза бо таҳдидҳои иттилоотӣ ва кибертаҳдидҳо бо кишварҳои минтақа ва созмонҳои байналмилалӣ ҳамкориҳои фаъолро ба роҳ монанд.

РӢӢХАТИ АДАБИӢТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Der Derian J. Virtuous War / Virtual Theory // International Affairs. 2000. № 4 (76). P. 771–788.
2. Szafranski R. Theory of Information Warfare: Preparing For 2020 [Электронный ресурс] // Official Site of Airpower Journal. URL: http://www.airpower.au.af.mil/airchronicles/apj/apj95/spr95_files/szfran.htm (дата обращения: 14.04.2025).
3. Балуев Д. Г. Новые современные технологии и международные отношения [Электронный ресурс]. URL: <http://www.irex.ru/press/pub/polemika/02/bal> (дата обращения: 18.02.2025).
4. Бухарин С. Н., Цыганов В. В. Информационные войны в бизнесе и политике. – М.: Альфа-Пресс, 2007. – 336 с.
5. Волкогонов Д. А. Психологическая война. – М.: Мысль, 1984. – 320 с. Живейнов Н. И. Операция «PW»: «психологическая война» американских империалистов. – М.: Международные отношения, 1996. – 282 с.
6. Данилов Ю. Д. Информационная война: генезис понятия в политическом аспекте // Вестник Брестского государственного технического университета. – 2011. – № 6. – С. 103–104.
7. Дубень А. К. Информационная безопасность государства в условиях информационных войн и конфликтов: анализ и тенденции [Электронный ресурс] // Институт государства и права Российской академии наук. – 2022. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aspekty-i-ugrozy-informatsionnoy-bezopasnosti-v-epohu-sovremennyh-informatsionnyh-voyn/viewer> (дата обращения: 12.05.2025).
8. Ерофеева Н. В. Современные информационные войны и их влияние на политическую стабильность государства // PolitBook. – 2015. – № 2. – С. 74–81.
9. Житнева А.М. Информационное противоборство в условиях обострения международного конфликта / А.М. Житнева // Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина. – 2022. – С. 222–224.
10. Иванцов А. В. Информационные войны в современном мире: понятие, сущность и содержание [Электронный ресурс] // Евразийская экономическая комиссия. – Москва, 2021. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/286723/1/24-35.pdf> (дата обращения: 12.05.2025).
11. Караяни А. Г. Теория и практика психологической войны. Организация и проведение информационных операций [Электронный ресурс] // Psyfactor. URL: <http://psyfactor.org/lib/psywar30.htm> (дата обращения: 18.05.2025).
12. Королев Ю. А. Информационное противоборство в региональной политике как угроза безопасности // Известия Саратовского университета. Серия «Социология. Политология». – 2009. – Т. 9. – Вып. 3. – С. 125.
13. Косов Ю. В., Вовенда Ю. В. Геополитические концепции информационного противоборства в российской общественной мысли // Евразийские исследования. Управленческое консультирование. – 2015. – № 10. – С. 95–100.
14. Курилкин А. В. Теоретико-методологические основы исследования информационных войн и психологических операций // Тренды и управление. – 2014. – № 3(7). – С. 264–270.

15. Лайнбарджер П. Психологическая война [Электронный ресурс]. – М.: Военное издательство, 1962. – 320 с. URL: <http://debri-dv.com/filedata/files/510.pdf> (дата обращения: 12.05.2025).
16. Лисичкин В. А., Шелепин Л. А. Третья мировая (информационно-психологическая) война [Электронный ресурс]. URL: <http://malchish.org/lib/politics/infwar.htm> (дата обращения: 12.02.2012).
17. Манойло А. В. Информационно-психологическая война как средство достижения политических целей [Электронный ресурс]. URL: <http://psyfactor.org/lib/psywar35.htm> (дата обращения: 07.04.2025).
18. Махмадов А. Н., Хопёрская Л. Л. Современный Таджикистан: диалектика независимости и интеграции (политико-правовой аспект). – Душанбе: Дониш, 2016. – 380 с., Хидирзода М. У., Рахимова Ш. К. Информация и управление политическими процессами. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 159 с., Онӣ же. Информационный компонент в современных конфликтах // Таджикистан и современный мир. – 2016. – № 4 (54). – С. 289–297., Ятимов С. С. Таҳлили стратегии ва ояндабинии сиёсӣ. – Душанбе, 2015., Онӣ же. Идеология ва манфиатҳои миллӣ. – Душанбе, 2015.
19. Михальченко И. А. Информационные войны на рубеже XXI века // Безопасность информационных технологий. – 1998. – № 3. – С. 14–15.
20. Павлютенкова М. Ю. Информационная война: реальная угроза или современный миф? // Власть. – 2001. – № 12. – С. 19–23.
Швец Д. А. Информационное управление как технология обеспечения информационной безопасности // Массовая коммуникация и массовое сознание. – М., 2003. – 34 с.
21. Панарин И. Н. Информационная война и третий Рим. – М.: Экономика, 2001. – 244 с.
22. Пирумов В. С., Родионов М. А. Некоторые аспекты информационной борьбы в военных конфликтах // Военная мысль. – 1997. – № 5. – С. 44–47.
23. Почепцов Г. Г. Информационные войны. – М.: Рефабук, 2000. – 147 с.
24. Расторгуев С. П. Информационная война. – М.: Гардарики, 1998. – 222 с.
25. Сунь-Цзы. Трактат о военном искусстве. – М.: Попурри, 2015. – 196 с.
26. Холиқов Ф. А. Амнияти иттилоотӣ ҳамаҷун омили таъмини амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон: автореф. дисс. ... номз. илм. сиёсӣ. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2022. – 192 с.
27. Шатило Я. С., Черкасов В. Н. Информационные войны [Электронный ресурс] // Информационная безопасность регионов. – 2009. – № 2 (5). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnye-voyny/viewer> (дата обращения: 12.05.2025).

АНАЛИЗ ИНФОРМАЦИОННЫХ ВОЙН КАК ОБЪЕКТА СОВРЕМЕННЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ХУСАЙНЗОДА АМИНДЖОН БУРИХОН,

кандидат политических наук, доцент, заведующий кафедрой юриспруденции
Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки. Адрес: 735360,
Республика Таджикистан, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. Телефон: 987932088.

Данная статья посвящена анализу информационных войн как самостоятельного объекта политических исследований в условиях цифровой глобализации. Автор, опираясь на современные научные источники и мнения ведущих аналитиков, рассматривает информационные войны как сложное политическое, психологическое и безопасностное явление. В статье информационные процессы воздействия на общественное сознание и управления политическим пространством анализируются как центральные элементы геополитического конфликта.

Исследование показывает, что в современном политическом контексте информационные войны стали ключевым элементом международной стратегической конкуренции и играют возрастающую роль в формировании среды безопасности и принятии политических решений. Автор изучает теоретические и прикладные аспекты этого феномена с использованием современных аналитических подходов, включая системный анализ, политическую психологию и теории политической коммуникации.

Ключевые слова: *информационные войны, национальная безопасность, информационная политика, геополитика, пропаганда, общественное сознание, нетрадиционные конфликты, цифровая среда, стратегия противодействия.*

**ANALYSIS OF INFORMATION WARS AS AN OBJECT OF MODERN
POLITICAL RESEARCH
HUSAINZODA AMINJON BURIKHON,**

Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov Street, 16. Phone: +992 987932088.

This article is devoted to the analysis of information wars as an independent object of political research in the context of digital globalization. Based on contemporary academic sources and expert opinions, the author examines information warfare as a complex political, psychological, and security-related phenomenon. The article analyzes information processes that influence public consciousness and control the political space as central components of geopolitical confrontation.

The research demonstrates that, in today's political environment, information wars have become a key element of international strategic competition and play an increasing role in shaping the security landscape and political decision-making. The author explores both theoretical and practical dimensions of the phenomenon using modern analytical approaches, including systems analysis, political psychology, and communication theory.

Keywords: *information warfare, national security, information policy, geopolitics, propaganda, public consciousness, non-traditional conflicts, digital environment, counter-strategy.*

Муқарриз: Сафарализода Х.Қ., д.и.с, дотсент

**ТАРТИБИ ҚАБУЛ КАРДАНИ МАВОД БАРОИ ЧОП
ДАР МАҶАЛЛАИ ИЛМИЮ СИЁСИИ “ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ”-И
АКАДЕМИЯИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТИИ НАЗДИ**

ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба шӯбаи таҳрир ва таъбу наشري Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли чопӣ ва электронӣ пешниҳод карда мешавад.

Дар маҷаллаи илмӣ мақолаҳое наشر карда мешаванд, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ мутобик ба ихтисосҳои илмӣ ва соҳаҳои илмӣ зерини мутобикатдошта: **5.2. (08.00.00) - Иқтисод**; 5.2.3. - Иқтисоди минтақавӣ ва соҳавӣ; 5.2.4. - Молия; 5.2.5. - Иқтисоди ҷаҳонӣ; **5.1. (12.00.00) Ҳуқуқ**; 5.1.1.- Илмҳои ҳуқуқии назариявӣ-таърихӣ; 5.1.2. - Илмҳои ҳуқуқи умумӣ (ҳуқуқӣ-давлатӣ); 5.1.3. - Илмҳои хусусии ҳуқуқӣ (шахрвандӣ); **5.5. (23.00.00) - Сиёсатшиносӣ** 5.5.3.-Идоракунии давлатӣ ва сиёсати соҳавӣ; 5.5.4.- Муносибатҳои байналмилалӣ.

Муаллифони мақолаҳо бояд натиҷаҳои боэътимоди корҳои илмӣ анҷомдодашударо пешниҳод кунанд ва онҳо бояд асли бошанд, инчунин қаблан дар дигар маҷаллаҳо наشر нашуда бошанд. Маълумоти дар тадқиқот инъикосёфта бояд дар шакли хаттӣ дақиқ баён гардида бошанд. Мақола бояд миқдори кофии маълумот оид ба масъалаи мавзӯи интихобшударо дар бар гирад. Муаллифи мақола пеш аз ба нашриёт фиристодани он бояд риояи имлои умумӣ, мутобикати дурусти истилоҳот ва грамматикаи матнро бодикқат тафтиш кунад. Муаллифон бояд ба нусхабардории корҳои худ ва сохтакорӣ кардани матни мақолаи пешини хеш роҳ надиханд, онҳо метавонанд танҳо ҳамчун асос барои хулосаҳои нав истифода шаванд.

Ба ҳамаи мақолаҳои барои наشر пешниҳодгардида дар асоси қоида ва тартибе, ки мудирияти маҷалла муқаррар кардааст, аз ҷониби мутахассисони салоҳиятдори соҳа тақриз дода мешавад. Қарор дар бораи имконияти наشري дастнависи мақола ба тариқи истисно пас аз гирифтани натиҷаҳои тақриз қабул карда мешавад.

1. ТАЛАБОТ БА МАЗМҶН ВА ҲАҶМИ МАҚОЛА:

1.1. Ҳаҷми мақола бояд аз 15 то 25 ҳазор аломат (бо фосила, бо назардошти иқтибосҳо) ё 10-15 саҳифа бошад. Наشر кардани ҳаҷми хурдтар ё калонтари мавод бояд бо мудирияти маҷалла мувофиқа карда шаванд;

1.2. Мақола бояд дар мавзӯи муҳим навишта шуда, ба мавзӯ масъалаи тадқиқшаванда дорои навоари муайян бошад;

1.3. Мақола бояд натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ дар асоси таҳлили сохторҳои назариявӣ, санадҳои меъёрии маводди амалияи татбиқи ҳуқуқро инъикос намояд;

1.4. Мақола бояд индекси таснифоти даҳгонаи универсалӣ (УДК:), ки наشري аз рӯи мавзӯи худ ба он тааллуқ дорад, дошта бошад. Барои ин муаллиф бояд ба шӯбаи иттилоотӣ-библиографии китобхонаи ҷойи кор (таҳсил) муроҷиат кунад ё бо истифода аз захираҳои интернетии дахлдор мустақилона онро муайян намояд;

1.5. Мақола бояд ба яке аз самтҳои (фаслҳо) маҷалла мувофиқ бошад;

1.6. Ҳамаи файлҳои, ки ба мудирияти маҷалла барои чоп фиристода мешаванд, бояд ҳамчун як файли бойгонӣ бо номи муаллифи мақола пешниҳод карда шаванд;

1.7. Дастнависҳои мақолаҳо ва дигар мавод ба муаллифон баргардонида намешаванд. Маводе, ки ба қоидаҳо мувофиқат надоранд, барои коркарди нави техникӣ ба муаллифон фиристода мешаванд. Мақолаҳое, ки ба муаллифон барои коркарди нави техникӣ фиристода шудаанд, бояд дар муҳлати тавсияшуда ба мудирияти маҷалла баргардонида шаванд. Дар сурати аз тарафи муаллиф такроран риоя накардани қоидаҳои муқарраргардида аз ҷониби мудирияти маҷалла, онҳо ҳуқуқ доранд, ки масъалаи чопи онро ба назар нагиранд;

1.8. Мақолаҳои пешниҳодшуда дар барномаи «Антиплагиат» тафтиш карда мешаванд. Агар аслияти матни мақола на камтар аз 75% бошад, мақола аз рӯи меъёри аслият натиҷаи мусбии санҷиш мегирад, ки дар натиҷа мудирияти маҷалла дар бораи ба чоп қабул кардани он қарор қабул мекунад. Дар сурати аслияти камтар аз 75% матн, яъне ошкор намудани плагиат дар матни мақола, бе ҳуқуқи коркарди минбаъда ё таҷдиди назар кардан, рад карда мешавад;

1.9. Барои эътимоднокӣ ва саҳеҳии ҳама гуна маълумоти дар наشري чопшуда муаллифи он (муаллифон) ҷавобгар мебошад;

1.10. Ҳангоми истифодаи маводди чоп дар маҷаллаи илмӣ «Идоракунии давлатӣ» истинод ба он ҳатмист;

1.11. Нуқтаи назари муҳаррирон на ҳамеша бо нуқтаи назари муаллифони мақолаҳо мувофиқ меояд. Муаллифон барои мундариҷаи мақолаҳо ва эътимоднокии далелҳо масъуланд.

2. ТАЛАБОТ БАРОИ ТАҲИЯИ МАТНИ МАҚОЛА:

2.1. Матни мақола дар файле, ки дар ҳама гуна шакли Word бо тамдидаи .doc, .docx ё .rtf ҳифз шудааст, ба мудирияти маҷалла фиристода мешавад;

2.2. Сохтори мақола: унвони мақола, насаб, ном ва номи падари муаллиф/муаллифон (пурра нишон дода мешавад), маълумот дар бораи муаллиф, вазифаи ишғолкарда (категорияи омӯзандагон) (пурра нишон дода мешавад, аз ҷумла номи пурраи воҳиди сохторӣ), номи ташкилоте, ки муаллиф дар он кор (таҳсил) мекунад (номи пурраи расмиро нишон медиҳад), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ; суроғаи ҷойи кор (таҳсил) - индекси почта, номи давлат (номи пурраи расмӣ нишон дода мешавад), макони зист, кӯча, хона; рақами телефон; суроғаи почтаи электронии (e-mail)-и муаллиф. Агар мақола аз ҷониби якчанд муаллиф таҳия шуда бошад, ном ва маълумот барои ҳар як муаллиф алоҳида нишон дода мешавад;

2.3. Аннотатсияи мақола (на камтар аз 150 ва на бештар аз 250 калима), калимаҳои калидӣ (дар ҳаҷми на камтар аз 6 ва на бештар аз 10 калима), (ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), матни асосии мақола (мазмунӣ асосӣ), рӯйхати адабиёти истифодашуда. Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд на камтар аз 10 сарчашмаи илмиро дар бар гирад, аз он ҷумла манбаъҳои, ки муаллиф дар қисми асосии мақола истинод кардааст. Рӯйхати адабиёти истифодашуда дар охири мақола бо тартиби алифбо оварда мешавад;

2.4. Матн бояд бо як шрифт - Times New Roman, андозаи шрифт - 14 пт, фосилаи сатр - якуним, сарҳат - 1,25 см бошад;

2.5. Калимаҳои «Аннотатсия», «Калидвожаҳо», «рӯйхати адабиёти истифодашуда» бо ҳарфи нимсиёҳи ғафс дар сатри алоҳида, андозаи ҳуруф – 12 ст.

2.6. Ҷойгиркунии иқтибосҳо: истинодҳо дар қавсҳои мураббаъ ([19, с. 42]);

2.7. рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 ва на зиёда аз 25 номгӯи адабиёти истифодашудаи илмӣ) бошад. Ҳангоми тартиб додани рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд ГОСТ 7.0.5-2008 библиографӣ ва ГОСТ 7.1-2003 библиографиро ба инобат гирифт. Муаллиф барои дурустии маълумоти дар рӯйхати библиографӣ овардашуда масъул аст.

3. БОЙГОНИИ МАҶАЛЛА

3.1. Бойгонии электронии ҳама маҷаллаҳои нашршудаи «Идоракунии давлатӣ» дар шабакаи Интернет на камтар аз 5 (панҷ) соли тақвимӣ аз рӯзи нашрашон нигоҳ дошта мешаванд;

3.2. Сомонаи расмӣ маҷалла барои истинод (дар он рақами нашр ва мақола нишон дода шудааст): <https://journal.apa.tj>

ПОРЯДОК ПРИНЯТИЯ МАТЕРИАЛОВ ДЛЯ ИЗДАНИЯ В НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ» АКАДЕМИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Статья представляется в редакционно-издательский отдел Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан в печатном и электронном вариантах. В научном журнале печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований, соответствующие по следующим научным специальностям и соответствующим им отраслям науки: 5.2. (08.00.00) Экономика - 5.2.3. Региональная и отраслевая экономика; 5.2.4. Финансы; 5.2.5. Мировая экономика 5.1. (12.00.00) Право - 5.1.1. Теоретико-исторические правовые науки; 5.1.2. Публично-правовые (государственно-

правовые) науки; 5.1.3. Частно-правовые (цивилистические) науки - **5.5. (23.00.00) Политология** 5.5.3. Государственное управление и отраслевые политики; 5.5.4. Международные отношения.

Авторы публикаций должны предоставлять достоверные результаты проделанной научной работы, и они должны быть оригинальными, также не опубликованными ранее в других печатных изданиях. Данные, положенные в основу исследований, должны быть четко изложены в письменном виде. Статья должна содержать достаточное количество информации по выбранной тематической проблеме. Перед отправкой публикации в редакцию журнала, ее автор должен тщательно проверить общую орфографию, а также правильность написания соответствующих терминов и грамматику. Авторы должны не допускать дословное копирование собственных работ и их перефразирование, они могут быть использованы только как основа для новых выводов.

Все представленные для публикации научные статьи подлежат рецензированию со стороны компетентных специалистов в порядке и на основе правил, установленных редакцией. Решение о возможности публикации рукописи принимается исключительно после получения результатов рецензирования.

1. ТРЕБОВАНИЯ К СОДЕРЖАНИЮ И ОБЪЕМУ СТАТЬИ:

1.1. Объем статьи должен составлять от 15 до 25 тыс. знаков (с пробелами, с учетом сносок) или 10-15 страниц. Опубликование меньшего или большего объема материалов должно согласовываться с редакцией журнала;

1.2. Статья должна быть написана на актуальную тему, отвечать критерию новизны, содержать определенное новаторство в подходе к изучаемой теме/проблеме;

1.3. В статье должны быть отражены результаты научного исследования, основанного на анализе теоретических конструкций, нормативных актов, материалов правоприменительной практики;

1.4. В статье должны быть индекс универсальной десятичной классификации (УДК:), к которому публикация относится по своей тематике. Для этого автор должен обратиться в информационно-библиографический отдел библиотеки по месту работы (учебы) либо самостоятельно определить его с использованием соответствующих Интернет-ресурсов;

1.5. Статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

1.6. Все файлы, направляемые в редакцию журнала для опубликования, должны быть представлены одним заархивированным файлом формата с названием фамилии автора публикации;

1.7. Рукописи публикаций и иные материалы, не возвращаются авторам. Материалы, не соответствующие правилам, направляются авторам на техническую доработку. Публикации, направленные авторам на техническую доработку, подлежат возврату в редакцию журнала в рекомендованный срок. В случае повторного несоблюдения автором публикации правил редакции журнала оставляет за собой право не рассматривать его публикацию;

1.8. Представленные статьи проходят проверку в программе «Антиплагиат». При выявлении оригинальности текста статьи не менее чем на 75 %, статья получает положительный результат проверки по критерию оригинальности, по итогам чего редакция принимает решение о допуске её к публикации. В случае оригинальности менее чем 75 % текста, т.е. выявления в тексте плагиата, статья отклоняется без права ее дальнейшей переработки или доработки;

1.9. За достоверность и точность любых данных, указанных в публикации, ответственность несет ее автор (авторы);

1.10. При использовании печатного материала в научном журнале «Государственное управление» ссылка на него обязательна;

1.11. Точка зрения редакции не всегда совпадает с точкой зрения авторов публикаций. Авторы несут ответственность за содержание публикаций и достоверность фактов приведенных в статье.

2. ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ ТЕКСТА СТАТЬИ:

2.1. Текст статьи направляется в редакцию в виде файла, сохраненного в любой версии Word с расширением .doc, .docx или .rtf. ;

2.2. Структура статьи: название статьи, ФИО автора / авторов (указывается полностью), информацию об авторе, занимаемая должность (категория обучающегося) (указываются полностью, включая полное наименование структурного подразделения), название организации, в которой работает (обучается) автор (указывается полное официальное наименование), ученая степень и ученое звание; адрес места работы (учебы) – почтовый индекс, государство (указывается полное официальное наименование), населенный пункт, улица, дом; адрес электронной почты (e-mail) автора. Если публикация выполнена несколькими авторами, имя и информация об авторе указываются по каждому из авторов в отдельности;

2.3. Аннотация публикации (объеме не менее 150 и не более 250 слов), ключевые слова (в количестве не менее 6 и не более 10 слов), (на таджикском, русском и английском языках), основной текст публикации (основное содержание), библиография публикации. Библиография должна содержать не менее 10 источников научного характера, в том числе на которые автор ссылался в основной части публикации. СПИСОК ИСПОЛЗВАННЫХ ЛИТЕРАТУР: в библиографии указывается в алфавитном порядке;

2.4. Текст должен быть набран одним и тем же шрифтом – Times New Roman, размер шрифта – 14 пт, межстрочный интервал – полуторный, абзацный отступ – 1,5 см.;

2.5. Слова «Аннотация», «Ключевые слова», «Библиография» печатаются полужирным шрифтом отдельной строчкой размером шрифта – 12 пт.

2.6. Положение сносок: ссылки в квадратных ([19, с. 42]) скобках;

2.7. Список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). При оформлении библиографии следует руководствоваться библиографическим ГОСТом 7.0.5-2008 и библиографическим ГОСТом 7.1-2003. Ответственность за правильность данных, приведенных в пристатейном библиографическом списке, несет автор.

3. АРХИВЫ ПУБЛИКАЦИЙ

3.1 Электронные архивы всех изданных журнал «Государственное управление» хранятся в сети интернет не менее чем в течение 5 (пяти) календарных лет с даты их выхода;

3.2. Официальный сайт журнала по ссылке (где размещены номера и публикации): <https://journal.apa.tj>

PROCEDURE FOR ACCEPTANCE OF MATERIALS FOR PUBLISHING IN THE SCIENTIFIC JOURNAL “PUBLIC ADMINISTRATION” OF THE ACADEMY OF PUBLIC ADMINISTRATION UNDER THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article should be accepted to the editorial and publishing department of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan in printed and electronic versions. The scientific journal publishes articles containing the results of scientific research corresponding to the following scientific specialties and their respective branches of science: **5.2. (08.00.00) Economy** - 5.2.3. Regional and sectoral economy; 5.2.4. Finance; 5.2.5. International economy; **5.1. (12.00.00) Law** - 5.1.1. Theoretical and historical legal sciences; 5.1.2. Public law (state law) sciences; 5.1.3. Private legal (civilistic) sciences; **5.5. (23.00.00) - Political science** 5.5.3. Public administration and sectoral policies; 5.5.4. International Relationships.

The authors of publications must provide reliable results of the scientific completed work, and they must be original, also not previously published in other publications. The data underlying the research, and should be clearly stated in writing. Also the article should contain a sufficient amount of information on the selected thematic issue. Before submitting a publication to the editors of the journal, its author should carefully check the general spelling, as well as the correct spelling of the relevant terms and grammar. Authors should not allow verbatim copying of their own works and their actuality, they can only be used as a basis for new conclusions.

All scientific articles submitted for publication are subject to review by competent specialists in the manner and on the basis of the rules established by the editors. The decision on the possibility of publishing the manuscript is made only after receiving the results of the review.

1. REQUIREMENTS FOR THE CONTENT AND VOLUME OF THE ARTICLE:

1.1. The volume of the article should be from 15 to 25 thousand characters (with spaces, including footnotes) or 10-15 pages. The publication of a smaller or larger volume of materials should be agreed with the editors of the journal;

1.2. The article should be written on a current topic, meet the criterion of novelty, contain a certain innovation in the approach to the topic/problem under study;

1.3. The article should reflect the results of a scientific study based on the analysis of theoretical structures, regulations, materials of law enforcement practice;

1.4. The article should have a universal decimal classification index (UDC), to which the publication belongs in its subject matter. Doing it the author must contact the information and bibliographic department of the library at the place of work (study) or independently determine it using the appropriate Internet resources;

1.5. The article must correspond to one of the directions (sections) of the journal.

1.6. Sending all files to the editors of the journal for publication must be submitted as one archived file with the name of the author of the publication;

1.7. Manuscripts of publications and other materials are not returned to the authors. Materials that do not comply with the rules are sent to the authors for technical revision. Publications sent to the authors for technical revision are subject to return to the editors of the journal within the recommended period. In case of repeated non-observance by the author of the publication of the rules of the editorial board of the journal, it reserves the right not to consider its publication;

1.8. Submitted articles are checked in the program "Anti plagiarism". If the originality of the text of the article is not less than 75%, the article receives a positive result of the check according to the criterion of originality, as a result of which the editors decide on its admission to publication. In case of originality less than 75% of the text of the detection of plagiarism, the article is rejected without the right to further processing or revision;

1.9. For all of the reliability and accuracy of any data specified in the publication, the author should be carry responsibility;

1.10. Using printed material in the scientific journal "Public Administration", reference to it is required;

1.11. The point of view of the editors does not always coincide with the point of view of the authors of publications. The authors are responsible for the content of publications and the reliability of the facts given in the article.

2. REQUIREMENTS FOR FORMING THE TEXT OF THE ARTICLE:

2.1. The text of the article is sent to the editorial office as a file saved in any version of Word with the extension .doc, .docx or .rtf. ;

2.2. The structure of the article: title of the article, full name of the author / authors (indicated in full), information about the author, position held (category of student) (indicated in full, including the full name of the structural unit), name of the organization in which the author works (studies) (indicates the full official name), academic degree and academic title; address of the place of work (study) - postal code, state (full official name is indicated), settlement, street, house;

e-mail address (E-mail) of the author. If the publication is made by several authors, the name and information about the author are indicated for each of the authors separately;

2.3. Abstract of the publication (not less than 150 and not more than 250 words), keywords (in the amount of not less than 6 and not more than 10 words), (in Tajik, Russian and English languages), the main text of the publication (main content), bibliography of the publication. The bibliography should contain at least 10 scientific sources, including those cited by the author in the main part of the publication. References in the bibliography are listed in alphabetical order;

2.4. The text should be typed in the same font - Times New Roman, font size - 14 pt, line spacing - one and a half, paragraph indentation - 1.5 cm;

2.5. The words “Abstract”, “Keywords”, “Bibliography” are printed in bold type on a separate line, font size - 12 pt.

2.6. Position of footnotes: references in square brackets, as well as ([19, p. 42]);

2.7. List of used literature (not less than 10 and not more than 25 titles of scientific literature). When preparing a bibliography they should be guided by the bibliographic GOST 7.0.5-2008 and the bibliographic GOST 7.1-2003. The author is responsible for the correctness of the data given in the bibliographic list.

3. ARCHIVES OF PUBLICATIONS

3.1 Electronic archives of all published journal “Public Administration” are saved on the Internet for at least 5 (five) calendar years from the date of their release;

3.2. The official website of the journal is at the link (where the issues and publications are posted): <https://journal.apa.tj>

**ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
PUBLIC ADMINISTRATION
2026 / № 2 (77) 619 с.**

Мухаррири масъул: М. Хуррамзода
Мухаррири русӣ: Ҷ. Азимов
Мухаррири англисӣ: П. Абдуллоева
Мухаррири техникӣ: М Мансуров

Ответственный редактор: М. Хуррамзода
Редактор русского текста: Дж. Азимов
Редактор английского текста: П. Абдуллоева
Технический редактор: М Мансуров

Executiye editor: M. Khurramzoda
Russian text editor: J. Azimov
English text editor: P. Abdulloeva
Technical editor: J. Azimov

МУАССИС ВА НОШИР

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Нишони идора: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86. Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com. Сомонаи маҷалла: <https://journal.apa.tj>

УЧРЕДИТЕЛЬ И ИЗДАТЕЛЬ

Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.
Адрес редакции: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86. Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com. Сайт издания: <https://journal.apa.tj>

FOUNDER AND PUBLISHER

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.
The editorial office address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33 Said Nosir str.
Tel.: +992 (37) 224-17-86. Fax: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com. Edition website: <https://journal.apa.tj>

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 42,37, усл. п.л. 8.
Отпечатано в типографии АГУППРТ
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33